ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. II

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

REDACTOR RESPONSABIL
BARBU T. CÎMPINA

VOL. II
1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

Vol. II 1957

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

INSTITUT D'HISTOIRE

ÉTUDES ET MATÉRIAUX D'HISTOIRE MÉDIÉVALE

Tome II 1957

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

ТРУДЫ И МАТЕРИАЛЫ
ПО
ИСТОРИИ СРЕДНИХ ВЕКОВ

Том II 1957

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

HARACIUL MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÎNEŞTI ÎN SEC. XV—XIX

DE

M. BERZA

Cercetarea de faţă urmăreşte scopul limitat de a stabili, în măsura posibilului, evoluţia cantitativă a haraciului plătit de Ţara Romînească şi Moldova Porţii Otomane. Ca atare, ea nu are a se ocupa de semnificaţia juridică a acestor plăţi sau de circumstanţele politice în care este determinat cuantumul lor şi, cu atît mai puţin, pentru perioadele de început, de fixarea momentelor în care prestarea haraciului este întreruptă sau reluată. Atari aspecte ale problemei, de covîrşitoare importanţă fără îndoială, nu pot fi studiate decît în ansamblul relaţiilor noastre cu turcii, ceea ce presupune nu numai urmărirea altor obiective, dar şi folosirea a cu totul alte materiale de informaţie. Faţă de imposibilitatea de a reface tot acest studiu, am fi putut să ne lăsăm îndemnaţi a reproduce doar rezultatele la care au ajuns alţii înaintea noastră. Credem, însă, că acest chip de a proceda nu ar fi făcut să înaintăm cu nimic în cunoştinţele noastre.

Dar, chiar şi astfel limitată la variaţiile pe care haraciul le cunoaşte în cuantumul său, cercetarea nu e lipsită de dificultăţi. Lăsînd la o parte faptul că, în ciuda străduinţelor noastre, e probabil să ne fi scăpat unele informaţii care să impună rectificări de detaliu — în afară de tot ce mai pot da la iveală de acum înainte cercetările de arhivă — marea dificultate stă în stadiul deosebit de înapoiat în care se află cunoştinţele noastre cu privire la raporturile dintre feluritele monede în care sînt menţionate de texte plăţile făcute de noi turcilor. Stabilirea curbei haraciului presupune — în aşteptarea unei istorii riguroase a preţurilor şi a unei istorii a venitului naţional, care singure ne-ar permite să intrăm în miezul lucrurilor, spre a preciza ce a însemnat într-adevăr, pentru dezvoltarea economiei romîneşti, exploatarea turcească — cel puţin convertirea în aur a tuturor sumelor, a căror menţiune e dată de izvoare în diferitele monede de argint. Or, aici, datorită lipsei unei cercetări critice a întregului material informativ, terenul pe care sîntem siliţi să înaintăm e deosebit de nesigur. În lipsa acestei cercetări, ştirile ne apar confuze, de

multe ori contradictorii, şi riscăm ca rezultatele noastre să fie, parţial cel puţin, viciate de o greşită stabilire a unor echivalenţe monetare.

Cu toate aceste grave îndoieli, am crezut că nu e bine să întîrziem mai mult publicarea paginilor de faţă, care au cel puţin meritul de a strînge la un loc un număr suficient de informaţii pentru a putea servi ca bază de discuţie. Nădăjduim că tocmai aceste discuţii, pe care le dorim cît mai largi, să permită verificarea rezultatelor noastre, sau completarea şi rectificarea lor, acolo unde ele se vor fi dovedit insuficiente, spre a ajunge, într-un domeniu a cărui importanţă pentru cunoaşterea trecutului nostru nu mai trebuie subliniată, la întreaga precizie pe care o îngăduie cunoştinţele de care dispunem astăzi.

E inutil, credem, să adăugăm că ştirile pe care le folosim au atras de multe ori atenţia altor cercetători, înaintea noastră. Dacă lucrul acesta nu a fost menţionat de fiecare dată, nu e pentru că am fi vrut să le scădem meritele acestora, cu pretenţia de a le fi descoperit cel dintîi, ci din convingerea că interesul unei cercetări ca aceea pe care am întreprins-o stă doar în faptul de a fi aşezat, pentru prima oară, toate aceste ştiri cap la cap, făcîndu-le să se lumineze una prin alta.

★

În ce priveşte Moldova, sîntem în situaţia de a cunoaşte atît data cînd s-a început plata tributului către turci, cît şi suma la care se ridica acesta la începuturile lui: 2000 de florini de aur ungureşti [1], plătiţi cu începere din 1456 [2]. Tratatul încheiat de Mehmed al II-lea cu Ştefan cel Mare la începutul lui 1481[3], după o întrerupere de opt ani a plăţii, ne informează apoi asupra celor două sporuri pe care le-a înregistrat haraciul moldovenesc în primul sfert de secol de la instituire. Acordînd pacea domnului Moldovei, sultanul spune în acest tratat: « iar haraciul pus de mine odinioară, care era de trei

---

[1] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 799 (trad): « două mii de zloţi ungureşti ». În scrisoarea sultanului Mehmed al II-lea către Petru Aron (*ibidem*, p. 801; documentul a fost republicat, însoţit de un facsimil după originalul din arhiva din Varşovia, de F. Babinger, *Cel dintîi bir al Moldovei către sultan*, în volumul omagial *Fraţilor Al. şi I. Lapedatu, la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Buc., 1936, p. 35 şi pl. II) se vorbeşte de 2000 de ducaţi de aur. După cum se va vedea, calculul tributului se va face pînă în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea în florini ungureşti. De altminteri, florinul unguresc nu este, el însuşi, decît un ducat (v. de pildă, F. W. Hasluck, *Numismatica levantină*, în « Bul. soc. numismatice », XVII, (1922), p. 91), sau, mai bine spus, ducaţii sînt la originea lor nişte florini, tipul fiind dat de florinul florentin. De aceea şi în porunca lui Selim al II-lea către Bogdan Lăpuşneanu, din 20 apr. 1568, se vorbeşte de adăugarea a « 5000 de florini-ducaţi », la suma trimisă anual ca haraci (trad. Guboglu, la Inst. de istorie, Buc.); şi regestul polon din Hurmuzaki, II/2, nr. LXVI, p. 76, traduce zloţii ungureşti cu ducaţi.

[2] Data plăţii primului haraci moldovenesc şi circumstanţele ei au fost stabilite în mod neîndoielnic de P. P. Panaitescu în *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc*, în « Studii », an. 5 (1952), nr. III (iulie-sept.), p. 187 şi urm. F. Babinger, în articolul citat în nota precedentă, socotea plata primului tribut ca efectuată la începutul lui octombrie 1455.

[3] A. Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed II şi Ştefan cel Mare la 1479*, în « Revista istorică romînă », XV (1945), p. 465 şi urm. Pentru datarea tratatului în primele luni ale anului 1481, v. Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, extras din *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Buc., 1956, p. 84, n. 2.

mii de bani frînceşti florini în fiecare an, dublîndu-l, l-am făcut să fie în fiecare an de şase mii de bani [1]». Creşterea de la cei 2000 de galbeni din 1456, la cei 3000 care servesc de bază de plecare pentru dublarea din 1481, a trebuit să aibă loc în 1465, cu prilejul luării Chiliei [2]. Cum însă ridicarea la 6000 de galbeni a tributului Moldovei nu intervine decît în 1481, cu prilejul reluării amintite a legăturilor cu turcii, nu poate fi acceptată această cifră pentru anul 1470, aşa cum o dă ca tribut plătit de «Valachia Bassa», o ştire veneţiană bazată pe condici turceşti [3].

Nu ştim dacă stipulaţiile tratatului din 1481 au fost puse în practică în scurtul interval al încetării ostilităţilor cu turcii. În orice caz, cei 6000 de galbeni nu au putut fi achitaţi mai mult de o singură dată, reluarea campaniilor antiotomane ducînd iarăşi la o întrerupere a plăţii. Cu prilejul noii împăcări, care a avut loc probabil în 1487 [4], Ştefan va fi obţinut fixarea tributului la 4000 galbeni, aşa cum ne informează că plătea el în 1503, un raport veneţian transmis nouă de Marino Sanuto [5]. Nu ştim dacă dintr-o dată sau în etape s-a făcut trecerea la haraciul de 8000 de galbeni, pe care Bogdan al III-lea îl plătea în 1514. Informaţia în această privinţă o găsim în instrucţiunile date solilor trimişi de regele Sigismund I la papa Leon al X-lea. Amintind luarea Chiliei şi Cetăţii-Albe cu treizeci de ani înainte — intervalul de timp e, cum se vede, precis calculat — textul soliei continuă: «*De quibus vojevodam illum magnanimum olim Stephanum fecit tributarium, nam octo millia ducatorum in auro quotannis Turce pendere solet* [6]. Deşi legată de situaţia de tributar a lui Ştefan, la care a fost constrîns prin pierderea cetăţilor, plata anuală a tributului de 8000 de galbeni apare ca o acţiune prezentă, ea referindu-se deci la obligaţiile din acel moment ale lui Bogdan [7].

Pentru domnia lui Ştefăniţă nu avem nici o ştire privitoare la cuantumul tributului. Avem însă toate motivele să credem că el a rămas acelaşi din timpul predecesorului său. Într-adevăr, o notiţă datată din 1532, privind «darurile pe care domnul Moldovei le dă sultanului şi unor paşale»—notiţă

[1] La Decei, *art. cit.*, p. 470; trad. p. 475—6. E vorba şi aici, probabil, de florinul unguresc. Chiar dacă ar fi vorba de zloţi tătăreşti, «*floreni tartaricales*», nu am avea, în fapt, o diferenţă de valoare.

[2] Dlugosz, *Hist. Pol.*, II, col. 344—345; B. T. Cîmpina, *op. cit.*, p. 58, n. 3.

[3] Ap. Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, II, p. 217, n. 5. Datarea din 1470 a izvorului veneţian, *ibidem*, p. 215. La n. 9 (cont. p. 216) citim totuşi: «*Intrade del signor turcho de la Grexia, 1490*». S-a propus şi identificarea celor două Valahii, «*alta*» şi «*bassa*», cu două Vlahii din Balcani (v. Decei, *art. cit.*, p. 486, n. 1).

[4] B. T. Cîmpina, *op. cit.*, p. 88, n. 3—4. Pentru o datare mai tîrzie, legată de încheierea păcii între poloni şi turci, v. Iorga, *Istoria romînilor*, IV, p. 219.

[5] *Diarii*, V, Col. 464: «*da Stefano vayvoda de Moldavia ducati 4 milia*». E de semnalat coincidenţa între această cifră şi aceea pentru aşa-zisa închinare a lui Bogdan (D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Soc. Acad. Rom., Buc., 1872, p. 109; *Letopiseţe*, III, p. 452. Pentru celelalte variante, v. C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană*, Buc., 1908, p. 3 şi urm.).

[6] Hurmuzaki, II 3, nr. CLVII, p. 171 şi alte izvoare ale vremii pun închinarea lui Ştefan în legătură cu pierderea cetăţilor (v. de pildă, Hurmuzaki, II 2, nr. CCCXLVII, p. 390 şi CCCLIV, p. 400).

[7] Şi Nicolae Iorga, care în *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Buc., 1900, p. 179, n. 1, considera că Ştefan «a plătit în urmă tributul în suma de 8000 galbeni», se opreşte, în *Ist. rom.*, IV, p. 289, n. 1, la această interpretare. La fel o găsim la C. Giurescu, *op. cit.*, p. 65 şi la Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb*, Buc., 1909, p. 83.

pe care N. Iorga o socotea ca provenind din cancelaria lui Rareş[1] — vorbeşte de trimiterea în fiecare an, de Sf. Gheorghe, a 10 000 de zloţi[2]. Această cifră apare confirmată de o scrisoare din 1 decembrie 1528 a lui Rareş către regele Poloniei, în care acesta se plîngea de sporirea obligaţiilor faţă de Poartă şi cerea un ajutor în bani spre a putea face faţă acestor nevoi crescute[3].

Pe de altă parte, în februarie 1541, episcopul de Montpellier referea din Veneţia regelui Franţei, după ştiri de la agentul francez din Constantinopol, că Rareş îşi recăpătase domnia « cu condiţia de a plăti un tribut anual de 12 000 scuzi »[4], fiind vorba în realitate, după cum s-a presupus, de 12 000 de ducaţi[5]. Nu credem însă că e cazul să ţinem seama de cifra dată de patriciul constantinopolitan Theodor Spandugino, pentru anul 1538, chiar dacă ar fi vorba de tributul plătit înainte de campania sultanului Soliman I[6]. Cei 6000 de ducaţi menţionaţi de acesta pentru Moldova reprezintă o cifră inferioară nu numai acelei indicate de notiţa din 1532, dar chiar şi tributului plătit de Bogdan al III-lea în 1514, pe care n-avem nici un motiv să-l punem la îndoială. Pe de altă parte, nu ni se pare necesar ca expediţia din 1538 să se fi soldat imediat cu o creştere a tributului. Sultanul putuse să se mulţumească cu înlocuirea lui Rareş şi impunerea, pentru prima dată, a unui domn în Moldova, cu lăsarea unei gărzi turceşti şi cu crearea unei noi raiale, aceea a Tighinei[7]. Cît despre Alexandru Cornea, el nu a apucat să fie recunoscut de turci, aşa că nu se poate pune, pentru el, problema unei urcări a tributului.

Dacă aceste consideraţii — e drept, avînd o bază destul de fragilă — sînt acceptate, atunci am avea din timpul domniei lui Bogdan al III-lea pînă la începutul celei a lui Rareş un tribut de 8000 de galbeni, crescut în 1527—1528 la 10 000, şi ridicat în 1541, cu prilejul celei de a doua înscăunări a acestuia din urmă, la 12 000 de galbeni.

Despre o nouă creştere a haraciului nu mai avem ştiri pînă în 1551, cînd, cu prilejul turcirii lui Iliaş Rareş şi al succesiunii la tron a fratelui său, Ştefan, se vorbeşte de o sporire cu 5000 de galbeni[8]. Dacă, între timp — la urcarea pe tron, de pildă, a lui Iliaş — nu a mai avut loc nici o altă urcare, am avea în 1551 un tribut de 17 000 de galbeni. Această cifră se potriveşte oarecum

---

[1] *Ist. pop. rom.*, III, p. 99—100. Această notiţă se află în legătură cu cererea lui Rareş ca regele Poloniei să contribuie, în schimbul Pocuţiei, cu 5—6000 florini pe an la plata tributului (Hurmuzaki, S_2I, nr. XXV, p. 64—65).

[2] Hurmuzaki S_2I, nr. XXVII, p. 66—67. E drept că, în urma traducerii — sau rezumării — în limba polonă, notiţa aceasta ne-a ajuns într-o formă foarte coruptă. Cifra însă pe care ne-o dă pentru haraci, credem totuşi că merită să fie luată în consideraţie.

[3] *Ibidem*, nr. IV, p. 18; răspunsul lui Sigismund, la nr. următor.

[4] « Arh. ist. », I, p. 158 şi Hurmuzaki, S_1I, nr. V, p. 3.

[5] Iorga N., *Ist. pop. rom.*, III, p. 100. Mai precis, credem că e vorba de florini ungureşti, monedă în care se calcula haraciul.

[6] *Acte şi fragm.*, I, p. 13. Acelaşi, în tratatul despre organizarea Imperiului otoman publicat de Sansovino, *Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi* (ed. 1654, fol. 116 V) dă, ca tribut al Moldovei, 500 000 de ducaţi, pe care Iorga, reproducînd pasagiul în « Rev. ist. », XX (1934), p. 413, îi reduce la 5000. Dar nici în această formă cifra nu e acceptabilă.

[7] Avem de altminteri, în acest sens, afirmaţia categorică a lui Paolo Giovio: « *Stephanumque Petri fratrem Moldaviae regem constituit, sed quum ad veteris tributi summam nihil adderetur, certam agri partem adimit, quae Moncastro proxima videbatur* ». (*Hist. sui temporis*, extras, în « Arh. ist. », II (1865), p. 36).

[8] Veress, I, nr. 53, p. 52.

cu aceea întîlnită într-un « *sumar al veniturilor sultanului* »[1], de pe la mijlocul veacului al XVI-lea, şi pe care Ion Ursu o socotea ca referindu-se la domnia a doua a lui Rareş[2] « *Sumarul* », care ar fi trebuit să fie foarte bine informat, căci aminteşte folosirea însăşi a condicelor haznalei imperiale[3] — totuşi, cum vom vedea cînd ne vom ocupa de Ţara Romînească, nu e lipsit de greşeli — ne dă pentru Moldova 16 000 de ducaţi.

Dacă acceptăm cifra de 16—17 000 de galbeni pentru domnia lui Ştefan Rareş, atunci avem un salt aproape la dublu — adică la 30 000 — cu prilejul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. Circumstanţele ajungerii sale la tron, cu ajutor polonez, în urma uciderii de către boieri a celui de al doilea fiu al lui Rareş, pot explica urcarea în sine, acceptată pentru obţinerea recunoaşterii de către turci, deşi proporţiile ei rămîn totuşi impresionante. Această sumă de 30 000 de galbeni o întîlnim mai întîi în 1553, în discursul ţinut în dieta polonă de Hieronim Ossolinski, unde citim că « Moldovenii plătesc împăratului Turciei 30 000 florini polonezi, ceea ce face 50 000 florini polonezi »[4]. Desigur, cifra dintîi e cea valabilă pentru noi, ea reprezentînd cuantumul tributului în florini ungureşti sau galbeni. Confirmarea o găsim în ştiri ulterioare. O avem mai întîi într-un raport al ambasadorului francez la Constantinopol, din ianuarie 1562, care spune că Despot a oferit, pentru întărirea în domnie, o sporire cu 20 000 de scuzi a tributului plătit de predecesorul său, Lăpuşneanu, care era de 30 000 de scuzi[5], după cum o găsim în însuşi tributul plătit de Despot.

La întărirea acestuia din urmă în domnie, sultanul încearcă o nouă sporire masivă a tributului. E vorba de cei 20 000 de scuzi daţi de ambasadorul francez drept ofertă a lui Despot şi pe care îi regăsim în rapoartele veneţiene ca 20 000 de ducaţi[6]. În realitate, Despot nu acceptă această creştere a tributului. Ferhat-aga, trimisul în Moldova pentru învestitură, după ce solicită avizul Porţii, i-o acordă rămînîndu-se la vechiul tribut[7]. Această sumă de 30 000 de galbeni e trimisă de Despot în primăvara lui 1562[8], ca şi în aceea a anului următor, 1563[9].

---

[1] Hurmuzaki, XI, nr. LIV, p. 40.

[2] *Petru Rareş*, Buc., 1923, p. 86.

[3] Hurmuzaki, XI, p. 40, nr. 10.

[4] *Ibidem*, S_2 I, nr. XCVII, p. 198.

[5] *Ibidem*, S_1 I, nr. XXIX, p. 16; natural însă că prin scuzi trebuie să înţelegem florini.

[6] Veress, I, nr. 258, p. 207 (unde « *congionta* » = « *con gionta* » = cu adaos) şi nr. 264, p. 210.

[7] *Ibidem*, nr. 265, p. 211. Rămînerea la vechiul tribut era însă anunţată de bailul veneţian încă de la 9 febr. (*ibidem*, nr. 260, p. 209).

[8] Hurmuzaki, II/1, nr. CCCLXXIX, p. 405, raport din Hîrlău al trimişilor regelui Maximilian, Belsius şi Bergkowitz. Tributul e cert că a fost trimis după primirea confirmării, dacă nu o va fi şi precedat, pentru a convinge şi mai uşor Poarta. Merită, în orice caz, subliniată coincidenţa cifrei date din Moldova, cu acele transmise de la Constantinopol.

[9] Hurmuzaki, II/1, nr. CCCLXXXVI, p. 418. În memorialul dat, în 1561, solului său la ducele Prusiei (*Studii şi doc.*, XXIII, p. 86), Alexandru Lăpuşneanu vorbeşte de un tribut de 50 000 de florini ungureşti (dovadă că plata continua să se facă în această monedă !). Aici avem însă cuprinse şi peşcheşurile, pe care nu avea de ce să le deosebească într-o asemenea informaţie. Confirmarea o avem în raportul lui Belsius şi Bergkowitz, care spun că Despot plăteşte tribut 30 000 de galbeni, cu darurile împreună făcînd 50 000.

Un raport din Constantinopol către împăratul Ferdinand I, datat din februarie 1564, spune că Moldovenii, nevoind să-l primească pe Alexandru Lăpuşneanu, — numit din nou în domnie din octombrie 1563 — oferă dublarea tributului [1]. Sultanul însă refuză, menţinînd numirea lui Lăpuşneanu, care va lua efectiv domnia în martie 1564 [2], fără de o nouă urcare a tributului. Aceasta va veni abia cîţiva ani mai tîrziu.

La 3 iunie 1567, reprezentanţii Veneţiei la Poartă anunţau Senioriei sosirea tributului Moldovei, în sumă de 30 000 de ducaţi, — deci o nouă confirmare a acestei cifre pentru anii 1552—1567, — adăugînd că marele vizir a cerut o sporire cu alţi 5000 de ducaţi, sub motivul că «se obişnuieşte ca un nou principe să crească tributurile feudatarilor săi». În acelaşi timp, plata, în loc să continue a se face ca pînă atunci în florini ungureşti, urma să fie efectuată în sultanini [3].

Alexandru Lăpuşneanu nu a apucat să plătească noul tribut. Murind acesta, în prima jumătate a lui martie 1568 [4], de sf. Gheorghe, la plata tributului era domn fiul său, Bogdan al IV-lea. Poarta nu-şi părăsise însă intenţia de creştere a tributului. O poruncă a sultanului Selim al II-lea către noul domn al Moldovei, din 24 aprilie 1568, îi aminteşte ordinul anterior — probabil de la sfîrşitul lui martie, cînd se hotărăşte confirmarea în domnie [5] — de a adăuga 5000 de florini-ducaţi la suma care se trimetea anual Porţii. Prin noua poruncă, se cere trimiterea neîntîrziată a acestui supliment [6]. Despre plata în sultanini nu se mai vorbeşte.

---

[1] Hurmuzaki, II/2, nr. CCCCLXII, p. 504.

[2] *Ibidem*, XI, nr. XCII, p. 62 şi urm.; nr. CIII, p. 69 şi urm.

[3] *Ibidem*, VIII, nr. CLXIX, p. 120. Schimbarea monedei reprezenta ea însăşi, în acel moment, o urcare cu încă 5 %. Raportul într-adevăr precizează: «fiind obişnuiţi (domnii celor două ţări) să plătească atîţia ducaţi de aur ungureşti, (marele vizir) a voit ca pe viitor să plătească (tot) atîţia sultanini, care valorează trei aspri mai mult de ducat». Ar fi deci vorba de un spor de alţi 105 000 aspri, adică de 1750 de florini, socotind florinul la 60 de aspri. Problema dacă acest de al doilea spor trebuie ţinut în seamă în calculele noastre e dintre cele mai grele de rezolvat. Hammer şi Zinkeisen nu cunosc această ştire, iar izvoarele folosite de ei dau în chip constant, pentru domniile lui Soliman I şi Selim II, ducatul de orice fel la 60 de aspri. Porunca lui Selim II din aprilie 1568 (v. nota 6) nu mai vorbeşte nici ea de plata în sultanini, ci doar de un adaos tot în vechea monedă (menţiune a unei plăţi în sultanini vom mai avea abia din vremea lui Ieremia Movilă; Hurmuzaki, IV/2, nr. CCLXXVII, p. 287). Izvoarele cele mai temeinice, acele veneţiene, vor fi pe de altă parte de acord asupra cifrei de 35 000 de ţechini, ca cifră a tributului pentru anii 1573—1590. E posibil ca această diferenţă de curs între sultanini şi ceilalţi ducaţi să fi fost datorată unor circumstanţe întîmplătoare, şi ca atare să fi fost cu totul trecătoare. În 1579, de pildă, cînd cursul oficial al ducatului era încă de 60 de aspri, atît sultaninul cît şi florinul unguresc şi ţechinul se socoteau pe piaţă la 63 de aspri (Zinkeisen, *Gesch. d. osm. Reiches*, III, p. 800). Pentru ca să putem ţine seama în calculele noastre de această diferenţă de curs între sultanini şi florini, ar trebui nu numai să fim siguri că ea a persistat şi că plata în noua monedă s-a făcut într-adevăr, dar şi să presupunem — ca să se poată vorbi de un spor rămas cîştigat — o revenire la calculul în florini, cu adausul diferenţei. Altminteri, prin egalizarea cursului, diferenţa se pierdea implicit şi, ca atare, nu poate fi înregistrată.

[4] Hurmuzaki, XV/1, nr. MCLXXI, p. 628 şi MCLXXII, p. 628—9.

[5] La 24 martie, sultanul poruncea lui Bogdan Lăpuşneanu să trimită sumele ce se plăteau în mod obişnuit personalului cancelariei imperiale, cu prilejul acordării domniei (porunca, în trad., la Institutul de istorie).

[6] Trad. la Inst. Ist. Traducerile documentelor turceşti sînt datorate lui M. Guboglu.

Ordinul sultanului, ca izvor, nu mai are, pentru noi, nevoie de vreo confirmare. Dacă vom mai aminti, totuşi, un raport adresat din Constantinopol, la 11 mai 1568, împăratului Maximilian II, e pentru a arăta cum izvoarele cele mai bine informate pot cuprinde cifre greşite. Raportul amintit spune că confirmarea în domnie a lui Bogdan al IV-lea a adus o creştere cu 5000 de ducaţi a tributului, care era de 35 000 [1]. Dacă creşterea în sine nu poate fi tăgăduită nici executarea ordinului împărătesc nu poate fi pusă la îndoială, în circumstanţele de atunci, cu un domn de 15 ani pe tronul ţării urcarea nu a putut porni de la cifra de 35 000, ci, cum am văzut, de la aceea de 30 000. Şi aceasta nu numai pentru că hotărîrea marelui vizir din 1567 se referea la viitor, dar şi pentru motivul că între mai 1567 şi martie 1568 nu mai fusese timp pentru achitarea unui nou haraciu.

Tributul acesta de 35 000 de galbeni va rămîne, peste domnia lui Ioan vodă Armeanul, cel puţin pînă în cea de a doua domnie, a lui Petru Şchiopul [2]. O serie întreagă de izvoare, dintre cele mai temeinice, ne dau în chip consecvent cifra de 35 000 de ţechini. Astfel, la 1573, ambasadorul veneţian Garzoni [3]; în 1574, o relaţiune anonimă, probabil din Constantinopol [4]; în 1576 şi 1586, ambasadorii Veneţiei Antonio Tiepolo şi Venier [5]; în 1590, o relaţie despre Imperiul Otoman, datorată lui Francesco Marscaldi [6].

Aceeaşi sumă, sau o sumă sensibil egală, o găsim şi într-un act oficial, dar exprimată într-un chip nu lipsit de dificultăţi de interpretare. O chitanţă din 17 februarie 1587, eliberată de «Înalta haznă», adevereşte primirea tributului Moldovei, în sumă de «21 iuk şi 80 000 de accé», mai puţin 300 000 de accé, care urmau să fie vărsate cît mai curînd [7]. Or, 21 iuk şi 80 000 de accé înseamnă 2 180 000 de aspri, care, la acea dată dacă ar fi fost vorba de aspri efectivi, nu ar fi făcut decît cel mult 17 566 de galbeni. În urma devaluării oficiale a asprului din 1584, preţul galbenului se urcase la 120 de aspri, şi va continua să crească [8]. În plăţile oficiale, povara de aspri — 100 000 de aspri — continua însă să fie calculată la vechiul curs. Astfel, în 1591, povara e socotită la 1633 de ţechini [9], ţechinul valorînd deci 61 $^1/_4$ aspri. În cazul nostru, pornind de la cifra de 35 000 de galbeni, am avea galbenul la 62 $^1/_3$ aspri [10].

---

[1] Hurmuzaki, II/1, nr. DLVII, p. 579.

[2] Aceasta nu exclude, fireşte, încercarea de urcare a tributului, de care vorbesc izvoarele în vremea lui Ioan vodă Armeanul.

[3] Alberi, *Relationi degli ambasciatori veneti al Senato*, s. 3-a, I, p. 426; ap. Iorga, *Documente nouă, în mare parte romîneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihail Viteazul*, Acad. Rom., *Mem. Sect. Ist.*, s. II, t. XX, p. 439.

[4] *Acte şi fragm.*, I, p. 22.

[5] Alberi, *op. cit.*, II, p. 133, 316; apud Iorga, *Documente nouă*, p. 439.

[6] Hurmuzaki, XI, nr. CCCXXVI, p. 198.

[7] Publicată de Iorga, în *Documente nouă*, p. 438—9.

[8] Pentru devalorizarea asprului în 1584 şi baterea de noi aspri, cu o cantitate mai mică de argint, v. Hammer, *Gesch. d. osm. Reiches*, IV, p. 347; Zinkeisen, *op. cit.*, p. 802 şi urm.

[9] *Ibidem*, p. 801. În 1580, — înainte, deci, de devalorizare — ambasadorul francez Germigny (Hurmuzaki, S_1/I, nr. XCV, p. 51), dă «*ottante sommes d'aspres revenans à cent soixante mil escuz*», adică 2000 de scuzi povara şi 50 de aspri scudul. Or, raportul dintre scud şi aspru era tocmai acesta de 5:6 (Zinkeisen, *op. cit.*, p. 799—800).

[10] Rămîne desigur neexplicată diferenţa dintre valoarea în galbeni a poverii la 1587 şi 1591, prezentînd o uşoară creştere a asprului, atunci cînd, în realitate, el nu putea decît să scadă. Pe de altă parte, nefiind vorba de o valoare reală, ci de un mod de calcul, ne putem întreba de ce nu s-a luat ca bază cursul oficial de pînă la 1584, de 60 de aspri galbenul.

Dovadă că plata efectivă în aspri era alta decît aceea consemnată pe chitanţă, o avem din acelaşi an 1587, cînd haznaua împărătească emitea teşchereaua amintită. Ni s-a păstrat, anume, o însemnare de mîna lui Petru Şchiopul, cuprinzînd sumele trimise în cursul anului la Constantinopol, şi care, la prima vedere, formează unul dintre cele mai deconcertante izvoare ale acestei atît de grele de fixat istorii a haraciului [1].

În mai, domnul Moldovei trimetea cu Ureche clucerul — e vorba de Nestor Ureche [2] — haraciul în sumă de 39 de poveri şi 40 000 de aspri. Pe lîngă aceasta, cu Nicolae stolnicul, alte opt poveri; din nou, în septembrie, şase poveri şi, în aceeaşi lună, 20 de poveri sultanului. Acestea în afară de 5000 de taleri în contul datoriei lui Iancu Sasul şi 100 de cai, « datorie veche » [3].

Că domnul, într-o însemnare ca aceasta, ar fi putut să se înşele sau să voiască a înşela pe cineva, nici nu se pune chestiunea. De o mărire a tributului de la 21 la cel puţin 39 de poveri, adică de o dublare a lui din februarie pînă în mai 1587, iarăşi nu poate fi vorba. Explicaţia nu poate fi decît aceea pe care o da Nicolae Iorga acum mai bine de o jumătate de veac, cînd publica cele două documente. Anume, ţinînd seama de devalorizarea oficială a asprului din 1584, în raport cu monedele de aur, şi de baterea, apoi, a unor noi aspri de valoare redusă, Iorga socotea că teşchereaua înregistra cuantumul haraciului în aspri vechi, nedevalorizaţi, păstrînd, adică, « cifra tradiţională », pe cînd însemnarea lui Petru Şchiopul da cifra efectiv plătită, în aspri devalorizaţi [4]. Spre deosebire de Iorga, am fi înclinaţi însă să socotim ca făcînd parte din tribut numai cele opt poveri trimise cu Nicolae stolnicul, lîngă care domnul însemna « supra iară », acel « supra » referindu-se la suma notată anterior de 39 de poveri şi 40 000 de aspri; cealaltă trimitere, de şase poveri, efectuată la patru zile interval faţă de expedierea peşcheşului de 20 de poveri destinat sultanului, cuprindea probabil darurile demnitarilor Porţii. În felul acesta, am avea a face cu o depreciere a asprului nou faţă de cel vechi de 217%, adică cu o urcare a galbenului de la 60 la 130 de aspri [5]. Or, după scăderea valorii sale la jumătate, în 1584, asprul continua să se deprecieze, aşa că acest nou raport poate fi acceptabil [6].

Cîteva alte izvoare ne dau cifre apropiate de aceasta. Mai întîi Gerlach, care notează în jurnalul ambasadei sale la Constantinopol, la anul 1577, ca tribut pentru Moldova suma de 40 - 50 000 de Kronenthaleri, a căror valoare

---

[1] La Iorga, *Documente nouă*, p. 455.

[2] *Ibidem*, p. 454.

[3] Pentru plata datoriei lui Iancu Sasul, v. şi un act de la Petru Şchiopul, din 20 iunie 1589 (*D.I.R.*, A, XVI, III, nr. 519, p. 430): « . . . şi l-am miluit pentru a lui dreaptă slujbă, ce ne-au slujit în ţara noastră, apoi pentru că ne-a dat 60 000 aspri cînd ne-au trebuit pentru trebile ţării şi cînd am plătit datoria lui Iancu vodă şi alte multe nevoi ».

[4] *Op. cit.*, p. 440; vezi însă mai sus şi n. 4, p. 14.

[5] De fapt, dacă luăm ca bază de calcul cifra de 35 000 — cuantumul socotit al haraciului — avem galbenul la 135 de aspri.

[6] Zinkeisen, *op. cit.*, IV, p. 803, menţionează, e drept, scăderi vertiginoase ale asprului, dar aceasta în ultimii ani ai veacului, sub Mehmed III, cînd ducatul sare de la 120 la 130, apoi la 160 şi merge pînă la 220 de aspri. Tot el însă spune (aceeaşi pagină) că asprii noi, bătuţi după 1584, erau tăiaţi cîte o mie şi chiar mai bine — în loc de 500 — dintr-o oca de argint, iar dintr-o drahmă, în loc de 5, se scoteau 10 şi 12 aspri.

faţă de galben fiind de 5 : 6, înseamnă 33 333 — 41 666 de galbeni [1]. Cifra aproximativă a lui Gerlach cuprinde, deci, suma noastră. Avem, apoi, cei 40 000 de ducaţi, pe care-i găsim în rapoarte veneţiene din 1577—1578 [2], cei 60 000 de taleri daţi de Fourquevaulx în 1585 [3], care revin la fel la 40 000 de ducaţi şi 40 000 de ţechini, potrivit izvorului folosit de Ricaut într-a sa *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman* [4].

E clar că alte cîteva izvoare sînt cu totul departe de realitate. Astfel, Paprocki dă pentru anul 1574 suma de 60 000 de galbeni [5], care de la el trece şi la Gorecki [6]. Un simplu zvon trebuie să fi stat la baza unui raport veneţian din 1582, care pretindea că Petru Şchiopul ar fi promis, cu prilejul reînscăunării sale, urcarea tributului la 100 000 de ducaţi [7]. Cu totul exagerată e o ştire anonimă franceză, care spune că în timpul sultanului Murad II (de fapt, la începutul acestei domnii, în 1574), Moldova plătea un tribut de 160 000 de ţechini [8]. Nu putem pune bază, de asemenea, nici pe informaţiile transmise de ambasadorul francez Germigny regelui Henric al III-lea, potrivit cărora Moldova plătea în 1580 un tribut de 80 000 de ducaţi [9], iar cinci ani mai tîrziu, în 1585, cu 10 000 de ducaţi mai puţin, adică 70 000 [10]. Nu pare posibilă, pentru motive pe care le-am văzut, nici sporirea tributului cu 10 000 de ducaţi în 1582, la recăpătarea tronului de către Petru Şchiopul, aşa cum o anunţa rezidentul Preyner împăratului Rudolf al II-lea [11].

Sub nivelul real al haraciului e, în schimb, cifra de 15 000 de taleri dată de relaţia catolică din 1587 [12], ca şi aceea indicată de Giovanni Moro în 1590: « 29 000 de ţechini şi ceva » [13]. La fel, raportul veneţian din 12 septembrie 1591, care, enumerînd cheltuielile făcute de Aron vodă la obţinerea domniei, adaugă că noul domn « va plăti tributul ordinar de 15 000 de taleri», în afară de impunerile extraordinare [14]. Afară numai dacă 15 000 nu va fi fost în loc de 50 000, ceea ce, ca cifră aproximativă, ţinînd seamă de raportul 2 : 3 dintre taler şi galben, ar fi aproape de adevăr.

---

[1] *Tagebuch der... an die ottomanische Pforte... abgefertigten... Gesandtschaft*, Frankfurt, 1674, p. 369. Gerlach însuşi dă ca valoare talerului simplu 40 de aspri (*Tagebuch*, p. 253) iar pentru Kronenthaler, 50 de aspri (*ibidem*, p. 303).

[2] *Acte şi fragm.*, I, p. 26.

[3] *Ibidem*, p. 57.

[4] Trad. fr., ed. Amsterdam, 1671, p. 154.

[5] Paprocki (*Tesaur*, III, p. 275) dă cifra dublată a tributului, aşa cum îl cerea sultanul lui Ioan vodă Armeanul: 120 000 florini ungureşti (*ungerische Gülden*). Moneda menţionată ar putea fi un indiciu că, şi după 1568, s-a continuat plata în florini.

[6] *Tesaur*, III, p. 217.

[7] Hurmuzaki, IV/2, nr. XXXVIII, p. 78.

[8] *Ibidem*, S_1 I, nr. CCCLIII, p. 241. O descriere a ţărilor europene din 1573 dă şi ea 160 000 ducaţi (Hurmuzaki, XI, nr. CXXVII, p. 82). De fapt, însă, nu face decît să reproducă cifrele din « *sumarul veniturilor sultanului* » de la mijlocul veacului, adăugînd din greşeală un 0 la haraciul Moldovei, indicat de acesta. Ne întrebăm dacă la baza ştirii anonime franceze nu e aceeaşi cifră din « *sumar* ».

[9] Hurmuzaki, S_1 I, nr. XCV, p. 51. De altminteri, Germigny însuşi spune: « *que l'on tient estre de ottante mil ducats* ».

[10] *Ibidem*, nr. CXL, p. 80.

[11] Hurmuzaki, III 1, nr. LXII, p. 78.

[12] Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, Bucureşti, 1914, p. 47.

[13] Alberi, *Relazioni*, s. 3-a, II, p. 336; ap. Iorga, *Documente nouă*, p. 439.

[14] Hurmuzaki, IV/2, nr. CXI, p. 157.

Tot în 1591, într-un raport a cărui dată de zi din păcate nu o cunoaştem, bailul veneţian Matteo Zane indica un tribut de 60 000 de ţechini [1]. Ar fi fost important să ştim dacă raportul e din timpul domniei lui Petru Şchiopul, sau din acea a lui Aron vodă, cu atît mai mult cu cît Matteo Zane repetă aceeaşi cifră trei ani mai tîrziu [2]. Un alt raport veneţian, din februarie 1593, anunţă la rîndul său o urcare de 30 000 de ţechini, însoţită de ordinul de a se trimite tributul anticipat, aşa fel ca să sosească la Constantinopol de echinoxiu, adică cu două luni înainte de data obişnuită [3]. Am avea deci, dacă ar fi să ţinem seama de indicaţiile celor două rapoarte, două urcări în anii 1591—1593. În 1591 însă, la înscăunarea lui Aron vodă — admiţînd că primul raport al lui Zane e posterior acesteia — lăcomia turcească fusese mulţumită din plin de marile sume cheltuite pentru cumpărarea domniei, iar rapoartele care dau ştiri despre cheltuielile făcute cu acest prilej nu pomenesc nimic de vreo urcare a tributului [4]. Sporul din 1593, în schimb, e menţionat cu asemenea amănunte că e greu să nu admitem că a fost într-adevăr cerut de Poartă, după cum e şi mai greu să credem că, în circumstanţele vremii, Aron vodă va fi refuzat împlinirea poruncii. Un spor similar se impunea dealtminteri şi Ţării Romîneşti, unde avem indicii că el a şi fost achitat. Rămîne deci să credem că după ce rezistenţa moldovenească din timpul lui Ioan vodă făcuse tributul acestei ţări să rămînă staţionar timp de aproape două decenii — tocmai cînd acel al Ţării Romîneşti urca vertiginos — Poarta impunea în 1593 aproape o dublare a lui, urcîndu-l dintr-o dată la 65 000 de galbeni. Urcarea va fi, dealtminteri, de foarte scurtă durată. Răstimpul în care ea s-a aplicat reprezintă, însă, momentul de maximă al tributului Moldovei în întreaga lui istorie.

Nu ştim cu precizie care a fost tributul Moldovei în vremea lui Ieremia Movilă. Aşezat pe tron în circumstanţe neobişnuite, acest vasal al Poloniei era necesar Porţii în lupta ei împotriva lui Mihai Viteazul şi a aliaţilor săi. De aceea, în prima parte a domniei sale s-ar părea mai curînd că nu a plătit tribut, nu oficial, — căci prin însuşi acordul de la Ţuţora între Zamoyski, hanul şi sangiacul de Bender era obligat la aceasta [5], — dar în fapt. Informaţia vremii este plină de ştiri referitoare la iertări de tribut pe cîte un număr de ani, ba chiar de sume trimise de la Constantinopol pentru nevoile apărării Moldovei [6]. În 1603, se spune că marele vizir i-a cerut tributul pe acel an, renunţînd-se la datoria pe anii trecuţi şi la banii ce-i fuseseră împrumutaţi. Dacă nu va plăti, va fi schimbat din domnie. Şi bailul veneţian comentează: « Se vede că acel principe se apără de obligaţia de a plăti acum tributul pe care nu l-a dat pe şapte sau opt ani » [7]. Pentru a cîştiga timp, Ieremia trimite

[1] Hurmuzaki, XI, nr. CCCXLVIII, p. 214.

[2] Alberi, *Relazioni*, s. 3-a, III, p. 441. La Iorga, *Documente nouă*, p. 439, se dau 26 000 de ţechini, dar e o confuzie cu tributul Ţării Romîneşti, care, în 1591, e dat în această sumă. Lucrul se vede şi de la Zinkeisen, *op. cit.*, III, p. 795.

[3] Hurmuzaki, IV/2, nr. CXXXIV, p. 171.

[4] *Ibidem*, III, nr. CXL, p. 153; IV/2, nr. CXI, p. 157 (unde se dă, pentru tribut, 15 000 de taleri) şi CXIII, p. 158.

[5] *Acte şi fragm.*, I, p. 147; M. Costin, *Letop. ţării Moldovei*, ed. Panaitescu, p. 10.

[6] Hurmuzaki, IV/2, nr. CXXXIV, p. 150; XII/2, nr. MCLXVI, p. 802; Veress, VI, nr. 199, p. 225.

[7] Hurmuzaki, IV/2, nr. XVII, p. 25; CCXVI, p. 247; CCLI, p. 273; XII 2, nr. MCLXVI, p. 802; MCCCXCV, p. 983. Împrumutul e însă cerut înapoi încă în 1606, plata urmînd să se facă în furnituri (Hurmuzaki, IV/2, nr. CCLXXVII, p. 2).

marelui vizir 10 000 de ţechini, pe care acesta-i socoate în contul tributului şi-i trimite la serai [1].

După această ştire, ar însemna că Ieremia nu plătise haraciul încă de la înscăunare [2]. De altminteri, din ianuarie 1602, agentul polonez la Poartă îi comunicase bailului că domnul Moldovei nu mai trimite tributul obişnuit şi marile daruri de altădată ci doar unele daruri de mai mică valoare [3]. Pe acestea le întîlnim, de altminteri, din cînd în cînd amintite: trăsuri cu cai, blănuri de samur ş.a. [4]. Totuşi, o dată cel puţin, va fi trimis şi bani, căci în august 1597 se anunţa sosirea la Constantinopol a 24 000 de ducaţi, « pentru tributul pe şase ani » [5]. De şase ani, nu poate fi vorba în nici un caz, căci Ieremia împlinea tocmai doi ani de domnie. Cel mult ar putea fi vorba de trei ani, socotind şi tributul pe 1595, care desigur nu fusese trimis de Ştefan Răzvan. Dar şi aşa, dacă cifra transmisă nouă va fi fiind exactă, ea nu putea reprezenta decît o trimitere în contul tributului şi nu tributul însuşi [6]. La sfîrşitul domniei, cînd se reluase plata haraciului (înainte de 13 aprilie 1606, data ştirii noastre), solii lui Ieremia, după ce au prezentat darurile trimise sultanului, au făcut cu marele defterdar socoteala tributului, « şi ca rest au numărat în hazna 20 000 de sultanini » [7]. Aceasta înseamnă că tributul însuşi era mai mare de 20 000 de sultanini.

Este sigur însă că, în timpul lui Ieremia Movilă, sub influenţa evenimentelor din Ţara Romînească, a intervenit o simţitoare scădere şi pentru haraciul moldovenesc. El revenea adică la 30 — 35 000 de galbeni, cum fusese timp de cîteva decenii în veacul precedent, devenind sensibil egal cu acel al Ţării Romîneşti din acea vreme. Cel puţin aceasta ni se pare că reiese din informaţia ulterioară pe care o avem la dispoziţie.

Cu privire la domnia lui Simion Movilă, ştim doar că la 4 august 1607 solii săi sosiseră la Constantinopol cu tributul de 18 000 de scuzi [8]. Dacă ştirea transmisă la Veneţia cu acest prilej era exactă, avem a face, probabil, cu vărsarea numai a unei părţi din haraci, ceea ce ar indica şi data sosirii solilor.

La 26 iunie anul următor, 1608, Constantin Movilă trimisese la Constantinopol « 16 000 de scuzi, jumătate din tribut, scuzîndu-se pentru rest din pri-

---

[1] Hurmuzaki, IV/2, nr. CCLIII, p. 274.

[2] Totuşi, o scrisoare din Alba-Iulia anunţa la 24 martie 1596 — deci în perioada cînd urma să se facă prima plată — că Ieremia a pregătit tributul pentru a-l trimite sultanului (Hurmuzaki, III/2, nr. CCX, p. 191).

[3] *Ibidem*, IV/2, nr. CCXLV, p. 270.

[4] *Ibidem*, III/1, nr. LXXXV, p. 525; IV/2, nr. CCXLV, p. 270, nr. CCLIV, p. 275, nr. CCLX, p. 279.

[5] *Ibidem*, III/1, nr. XCVII, p. 539 şi IV/2, nr. CXCI, p. 224: « *per il tributo di sei anni* ».

[6] Dacă în primăvara lui 1596 Ieremia a trimis într-adevăr tributul pregătit (v. mai sus, nota nr. 2), atunci ne rămîne un singur an. Nu se poate spune însă dacă scăderea — care se constată în timpul lui Ieremia Movilă — ajungea la 24 000 de galbeni, sau am avea a face şi în acest caz cu o parte din tribut. În acelaşi an, 1597, un raport din Praga (Hurmuzaki, III/2, nr. CXCIII, p. 173) înregistra zvonul că turcii ar fi oferit Moldova lui Sigismund Báthory, cu o scădere a tributului, care altminteri era mult mai mare, la 30 000 de scuzi, adică 20 000 de galbeni. Această ştire, alături de altele ulterioare, ne face să credem că scăderea obţinută de Ieremia n-a făcut haraciul să coboare pînă la 24 000 de ducaţi.

[7] Hurmuzaki, IV/2, nr. CCLXXVII, p. 287. E prima oară după 1567 cînd găsim menţionată plata în sultanini.

[8] *Ibidem*, nr. CCLXXXIII, p. 290.

cina prădăciunilor tătăreşti »[1]. Că în primul său an de domnie fiul lui Ieremia vodă nu şi-a plătit dintr-o dată întreaga datorie faţă de Poartă, o ştie şi Miron Costin, care înseamnă: « şi precum scrie letopiseţul cel leşescu, dintîiaş dată birul a anului celui dintîiu nu l-au plinit »[2]. Un alt raport veneţian ne informează despre trimiterea restului trei luni mai tîrziu. De data aceasta se vorbeşte însă de «tributul de 32 000 de ţechini»[3], dîndu-se probabil cifra totalului drept cifra celei de a doua tranşe. Merită subliniat, în acelaşi timp, cum acelaşi reprezentant pomeneşte o dată scudul şi a doua oară ţechinul. Un an mai tîrziu, la 5 septembrie 1609, reprezentantul Veneţiei informa iarăşi Senioria că domnul Moldovei a adăugat 2000 de scuzi la tributul de 30 000 care se plătea înainte, pentru a i se reda cele şapte sate, acordate de sultanul Mehmed al III-lea hanului; acesta din urmă intervenise zadarnic la Poartă pentru a nu fi deposedat de ele [4]. Satele amintite au fost într-adevăr date hanului de Ieremia Movilă, sub sultanul Mehmed al III-lea, cu prilejul acordului de la Ţuţora [5]. Deci informaţia porneşte de la o bază reală. Cum însă cele şapte sate au rămas mai departe în stăpînirea hanului [6], e probabil că nici sporul de haraci nu a mai fost plătit. Dar ceea ce credem că trebuie reţinut din aceste informaţii e cifra de 30—32 000, care revine cu insistenţă, fie că moneda folosită e ţechinul, fie scudul. Ea ne va fi confirmată curînd de un act oficial al cancelariei sultanului, care ne va arăta, în acelaşi timp, că e vorba de o monedă de aur şi nu de una de argint.

Ni s-a păstrat, într-adevăr, firmanul dat în 1620, cu prilejul înscăunării lui Alexandru Iliaş, în care se spune că noul domn era obligat să plătească, « conform uzului străvechiu, de cincizeci şi şase de ori o sută de mii de accé. . . drept haraci »[7]. Calculat în aspri, haraciul Moldovei se ridica deci, în 1620, la 56 de poveri.

« Uzul străvechiu » de care vorbeşte firmanul e doar o formulă de cancelarie. De fapt, haraciul pe care avea să-l plătească Alexandru Iliaş nu data — în ce priveşte cuantumul lui — decît din vremea predecesorului acestuia, Gaspar Graţiani. Într-adevăr, la 16 octombrie 1620, adică la circa o lună după înscăunarea lui Alexandru Iliaş, Polo Minio, ginerele lui Petru Şchiopul, înapoiat dintr-o călătorie în Moldova, îşi prezenta raportul său senatului veneţian, cu privire la situaţia acestei ţări. Cifra înfăţişată cu acest prilej pentru tributul plătit de Graţiani e foarte apropiată de aceea din firmanul dat urmaşului acestuia: 58 de poveri de aspri [8]. De unde vine uşoara diferenţă dintre cele două cifre? În nici un caz dintr-o scădere a tributului, pe care firmanul

---

[1] Hurmuzaki, IV/2, nr. CCXCVI, p. 298.
[2] Ed. Panaitescu, p. 27.
[3] Hurmuzaki, IV/2, nr. CCXCIX, p. 300.
[4] *Ibidem*, nr. CCCVIII, p. 305.
[5] M. Costin, ed. cit., p. 10: « şi 7 sate să fie de cîşlele hanului în Bugiac ».
[6] Miron Costin spune, povestind înţelegerea intervenită la recunoaşterea domnului înscăunat de poloni (ed. cit., p. 10): « de atuncia cele 7 sate de ţară, ce să dzic hăneşti, li-au dat Ieremia-vodă hanului ». Axinte Uricarul, copiind pe la 1727 cronica lui Costin, adaugă explicaţia: « Căuşanii şi altele » (aparat, p. 225).
[7] Firmanul a fost publicat de Antalffy, în « Bul. com. ist. » XIII, p. 13—16; în « Rev. ist. », XX (1934), p. 382—383, Iorga dăduse o traducere a aceluiaşi firman, după traducerea germană din « Archiv Orientálni » V (1930), 1. Aici suma haraciului e de 5 000 000 de aspri.
[8] Hurmuzaki, IV/1, nr. CXVI, p. 598.

n-ar fi uitat s-o amintească şi care nici altminteri n-ar fi de presupus în circumstanţele în care s-a făcut schimbarea la domnie. E cazul, probabil, să constatăm, o dată mai mult, cum în izvoarele cele mai bine informate, se pot strecura greşeli cînd e vorba de astfel de ştiri.

Polo Minio mai adăuga în raportul său un amănunt, pe care sîntem datori să-l ţinem în seamă, anume că tributul Moldovei fusese recent crescut de Gaspar Graţiani. Acest spor însuma, după Minio, şase poveri de aspri, creşterea fiind socotită de la 52 la 58 de poveri. Dacă veneţianul nu se înşela asupra mărimii sporului, am avea, la înscăunarea lui Graţiani, un haraci de 50 de poveri, adică potrivit informaţiei aceluiaşi Minio, după care povara valora atunci 1000 de scuzi, un haraci de 50 000 de scuzi [1]. Dar aceasta înseamnă echivalentul în argint a cca 30 — 35 000 de galbeni [2], adică avem de-a face cu o cifră apropiată de acele date de rapoartele din 1608—1609. De altminteri, dacă nu vor fi avut loc oscilaţii ieşite din calculul poverii, nu vedem cînd ar fi putut interveni o creştere a tributului între domnia lui Constantin Movilă şi aceea a lui Gaspar Graţiani.

La înscăunarea lui Ştefan Tomşa, spune un raport din Constantinopol, marele vizir şi-a arătat dorinţa ca el «să nu cheltuiască nici un aspru în expediţiile lui (pentru ocuparea tronului), la care aici se ţine mult» [3]. Alexandru Movilă nu a fost recunoscut de turci, iar Radu Mihnea a fost trimis tocmai pentru a se pune capăt domniei acestuia.

Firmanul din 1620 şi informaţia lui Polo Minio ne fac să constatăm că cei 60 000 de taleri indicaţi în vremea lui Ştefan Tomşa, de negustorul italian Tommaso Alberti, drept haraci al Moldovei, nu sînt departe de adevăr [4]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre informaţia dată de Joppecourt, potrivit căreia Alexandru Movilă, după intrarea în ţară, a trimis soli la sultan, oferind să achite tributul de 40 000 de ţechini, pe care-l plătiseră tatăl său, Ieremia, şi fratele său, Constantin [5]. (E aici implicită afirmaţia stabilităţii haraciului în această perioadă). Castelanul de Sandomir, Stanislav Tarnowski, anunţa,

[1] Şi în 1630 găsim menţionată povara de aspri ca valorînd 1000 de scuzi (Hurmuzaki, IV 2, nr. DIX, p. 447).

[2] Nu credem că trebuie să ţinem seama, în calculele noastre, de faptul că documentele interne dau pentru această vreme galbenul la 200 de aspri, ceea ce ne-ar duce, pentru vremea anterioară sporului plătit de Graţiani, la 25 000 de galbeni, iar apoi la 28 000. Aceleaşi documente vorbesc însă, chiar în acelaşi an 1620, de «aspri noi» şi «aspri de argint» (Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, Tîrgu-Jiu, 1904, p. 28: «şi iar a cumpărat Toader o vie de la Lăpăduţ cu 300 aspri noi şi 100 aspri de argint»). Şi pe piaţa constantinopolitană se făcea, la aceeaşi dată, deosebirea între «aspri buni» şi «aspri răi» (Hasluck, *Numismatica levantina*, p. 89). Nu credem că putem trece nici peste indicaţia lui Polo Minio, servind tocmai să traducă în termeni inteligibili pentru veneţieni valoarea haraciului Moldovei, că povara echivala cu 1000 de scuzi. De altminteri, în primele trei decenii ale veacului, cursul oficial al ducatului oscilează între 120 şi 150 de aspri, iar al piastrului — care era talerul turcesc — între 80 şi 100 (Zinkeisen, *op. cit.*, IV, p. 804). Cît despre practicile vistieriei turceşti, cînd era vorba de încasări, le-am văzut cu prilejul cazului din 1587. În ce priveşte plăţile, în schimb, cînd, de ex., sub Mehmed al III-lea ducatul era la 160 de aspri, vistieria îl socotea la 110 (Hammer, *op. cit.*, IV, p. 347). Ţinînd seama de aceste consideraţii, sîntem înclinaţi să credem că cele 56 de poveri de aspri ale firmanului din 1620 reprezentau în acel moment, şi în calculul vistieriei, echivalentul a 37 333 de galbeni.

[3] Hurmuzaki, IV/1, nr. CXVI, p. 596.

[4] Textul la Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre*, extras din «Bul. soc. geografice», anul 1898, seria II-a, Bucureşti, 1899, p. 13.

[5] Baret, *Histoire des troubles de Moldavie*, în *Tesaur*, II, p. 36.

în schimb, cu privire la acelaşi Alexandru Movilă, că ar fi trimes la Poartă, în aşteptarea steagului de domnie, 60 000 de ducaţi ca tribut [1].

Ştirile pe care le avem pentru restul veacului al XVII-lea, dacă sînt mai puţin numeroase, sînt în schimb mult mai concordante. Ceea ce le formează poate caracterul principal din punctul de vedere al cercetării noastre e că nu se mai referă nici o dată nici la mica monedă de argint, asprul, şi nici la moneda de aur, ci la diferitele monede mari de argint, de speţa talerului: taleri, imperiali *(Reichsthaler)*, lei *(Löwenthaler)*, scuzi, reali, piaştri. În rapoartele lor, străinii le întrebuinţează în mod indiferent una pentru alta, ceea ce ne determină să procedăm la fel. Cînd, pe de altă parte, acte oficiale ale Porţii ne dau către sfîrşitul veacului, pentru Ţara Romînească, cuantumul haraciului, el e exprimat deopotrivă în taleri — aşa cum se va face şi în veacul al XVIII-lea — ceea ce înseamnă că, începînd de la un moment pe care nu-l putem preciza din cursul secolului al XVII-lea, însăşi vistieria imperială ţinea socoteala haraciului în monedă mare de argint.

Este neîndoielnic că tributul Moldovei a mai cunoscut, în afara neînsemnatei creşteri din timpul lui Gaspar Graţiani, încă un spor, de data aceasta relativ important, pînă în domnia lui Vasile Lupu.

În februarie 1637, bailul veneţian anunţa sosirea haraciului Moldovei, « în sumă de cca 70 000 de reali » [2]. În noiembrie 1639, tributul celor două ţări, sosit la Constantinopol, se urca la 200 000 de reali, «sau ceva mai mult »[3]; la fel, în noiembrie 1642, se menţiona primirea de Poartă a tributului Moldovei şi Ţării Romîneşti, « care se ridică la suma de 200 000 de reali » [4].

Cum, de la începutul domniei lui Matei Basarab, numeroase ştiri ne arată că tributul Ţării Romîneşti era de 130 000 de taleri, ne rămîn pentru Moldova, din aceste cifre globale, 70 000 de taleri. E drept că, în afară de primul raport care indică precis suma de 70 000 de reali, în celelalte avem mărturisirea unei rotunjiri, prin formulele care se folosesc: « circa », « sau ceva mai mult », « care se ridică la suma de ». Pe de altă parte, din august 1643, avem larga relaţie asupra ţărilor romîneşti a rezidentului imperial Schmidt, adresată împăratului Ferdinand al III-lea, unde se dă pentru Moldova un tribut de 75 000 de taleri [5]. Rezidentul Schmidt e un spirit deosebit de serios şi un om bine informat în chestiunile romîneşti, astfel că relaţiunea lui ne aduce o confirmare preţioasă a ştirilor veneţiene, cu toată mica deosebire între una şi celelalte. În fapt, cu toată importanţa mărturiei lui Schmidt, credem că tributul Moldovei se afla ajuns în această vreme la o cifră situată între 70 000 şi 75 000 de taleri, în informaţiile veneţiene avînd a face cu o rotunjire în minus, iar în acea germană cu una în plus [6]. Afirmăm aceasta, ţinînd seama de proce-

---

[1] Hurmuzaki, S_2 1, nr. CC, p. 393.
[2] *Ibidem*, IV/2, nr. DLXIII, p. 491.
[3] *Ibidem*, nr. DXC, p. 507.
[4] *Ibidem*, nr. DCIX, p. 552; v. şi nr. DCXVIII, p. 528 (28 nov. 1645), unde cifra de 70 000 se raporta probabil tot la tributul Moldovei: « Se aşteaptă contribuţia celor doi principi, una ridicîndu-se la 70 000 de reali pentru hasnă şi jumătate pentru rest, aşa că în total sînt 350 000 de reali ».
[5] Hurmuzaki, IV/1, nr. DXCVIII, p. 674—675.
[6] V. şi relaţia din 1645, citată mai sus, unde întîlnim iarăşi cifra de 70 000. Cît despre ipoteza unei urcări a tributului între noiembrie 1642 şi august 1643, ţinînd seama de circumstanţele politice ale acestui răstimp, ea nici nu se poate pune.

deele abuzive şi, în acelaşi timp, de meticuloasă rigurozitate în calcule de care da dovadă administraţia otomană, aşa cum vom avea ocazia să constatăm examinînd alte informaţii. Cît despre cifrele date de misionarul catolic Paolo Bonini prin 1632 — 10 000 de scuzi [1] — de Bandini în 1646 — 100 000 de imperiali [2] — şi de Robert Bargrave în 1652 — 120 000 de taleri [3] — ele nu pot fi acceptate, fie ca prea mici, fie ca prea mari, de vreme ce sînt dovedite astfel atît de ştirile temeinice pe care le-am examinat pînă acum, cît şi de acelea care ni s-au păstrat din vremea imediat următoare.

Acceptînd că tributul Moldovei se ridica în timpul domniei lui Vasile Lupu la 70—75 000 de taleri, rămîne întrebarea: cînd s-a făcut trecerea de la cei 56 000 de scuzi din 1620 la cuantumul pe care-l întîlnim din 1637 înainte? Şi această urcare s-a făcut dintr-o dată, sau în etape? A fost cumva determinat sporul de creşterea masivă a tributului Ţării Romîneşti cu prilejul înscăunării lui Matei Basarab, care putuse crea o disproporţie prea mare între obligaţiile celor două ţări, sau trebuie să căutăm explicaţia în circumstanţele proprii Moldovei, cum a fost, de pildă, momentul răscoalei împotriva lui Alexăndru Iliaş şi al încercării de impunere a domniei lui Miron Barnowschi? Amintim, deşi avem impresia că era mai curînd vorba de o impunere extraordinară, şi de cele 40 de pungi ce se cereau, după Miron Costin, lui Barnovschi în prima sa domnie, cînd refuzul domnului i-ar fi atras mazilirea [4].

Dar e preferabil să părăsim domeniul ipotezelor, pentru a trece mai departe la examinarea cifrelor oferite de izvoare. Un raport al ambasadorului olandez Warnerus din 27 noiembrie 1653, adică aproape la cinci luni după înscăunarea lui Gheorghe Ştefan, ne dă ca haraci pentru Moldova suma de 80 000 de imperiali [5]. Acelaşi haraci va fi menţionat şi de un raport veneţian din februarie 1672 [6], ca şi de o relaţiune a lui Fr. Pétis de la Croix, secretar

---

[1] Relaţiunea la Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în « Diplomatarium Italicum », II (1930), p. 335.

[2] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Ureche, în *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s.I-a, t. XVI (1895), p. 138; de la Bandini, cifra trece şi în raportul anonim al unui alt misionar catolic; Iorga, *Călători, ambasadori, misionari*, p. 71.

[3] Textul — la Babinger, *R. Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu, An. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.*, s. 3-a, t. XVII, p. 171 (trad., p. 18: « 12 trăsuri (= care) de bani în valoare de 120 000 de taleri sau 30 000 de livre sterline »). Diferenţa pe piaţă între imperial *(Rix daller)* şi leu *(Lyon daller)* e menţionată de Bargrave (p. 167): cel dintîi cota 12 ½ costande, cel de al doilea 14.

[4] Ed. Panaitescu, p. 76: « Pentru 40 de pungi ce-i cerea vizirul de la Barnovschii vodă, ferindu ţara de obicei, i-au venitu mazilie, ne împlîndu bine patru ani la domniie ». C. C. Giurescu, *Ist. romînilor*, III, 1, p. 45, interpretează acest pasaj în sensul următor: « adaos de 40 de pungi de bani peste haraciul obişnuit ».

[5] *Studii şi doc.*, XXIII, nr. CCXXIV, p. 224: « *a Moldavo item octoginta mille iam exiguntur anni spatio, cum ordinaria olim summa solummodo quinquaginta mille imperiales conficeret* ». Pasagiul acesta e interesant nu numai prin aceea că ne arată cum se păstra încă la Constantinopol, după peste trei decenii, amintirea valorii vechi a haraciului moldovenesc şi a saltului — sau salturilor — făcute după 1619, ci şi prin confirmarea pe care o aduce ştirilor pe care le-am considerat mai valabile pentru primele două decenii ale veacului. Cei cincizeci de mii de imperiali menţionaţi de Warnerus reprezintă, probabil, tributul Moldovei de la Ieremia Movilă la Gaspar Graţiani.

[6] Hurmuzaki, V/2, nr. CXCVI, p. 126.

al ambasadorului francez la Constantinopol în 1676—1680 [1]. Reiese din aceste informaţii că recunoaşterea lui Gheorghe Ştefan ca domn al Moldovei a comportat o nouă creştere a haraciului. Faptul se confirmă de data aceasta printr-o ştire internă, de deosebită valoare. Într-un « *izvod de la Gheorghii Ştefan-Vodă, de orănduiala birului, ci-au eşit la iuni, la vălet 7162 (= 1654)* », păstrat nouă într-o condică mavrocordătească, citim la rubrica « undea s-au dat aciaşti bani »: « 55 234 ug. s-au dat în banii birului » [2]; cei 55 234 de ughi menţionaţi de condică ca plătiţi la haraci însemnau 82 851 de taleri. Avem aici una din acele cifre curioase la care ne refeream înainte şi despre care poate că nu vom şti niciodată din ce calcule proveneau.

Fragmentul din condica vistieriei lui Gheorghe Ştefan, care ne oferă o atît de preţioasă informaţie privind tributul Moldovei, cuprinde şi alte ştiri de o deosebită valoare pentru noi, anume el ne luminează asupra raportului real dintre taler şi galben în epoca la care am ajuns. Într-adevăr, ughiul de 20 de potronici, calculat la 1 taler şi jumătate, apare în această condică drept o monedă de socoteală. Alături de acest ughi de calcul, întîlnim însă menţionat şi « ughiul de aur », a cărui valoare este egală cu aceea a doi taleri [3]. Aceste menţiuni privesc tocmai operaţiuni de schimb în galbeni efectivi. Dacă acceptăm acest raport, care ni se pare necesar, înseamnă că tributul plătit de Gheorghe Ştefan în argint valora în aur, cel puţin la cursul pieţii moldoveneşti din acea vreme, 41 425 de galbeni. Ne aflăm aici în faţa unui fenomen monetar care va juca de acum înainte [4] în mod constant în folosul celor care plăteau birul, anume deplasarea continuă a raportului dintre taler şi galben, în favoarea acestuia din urmă. Astfel că, după cum vom avea ocazia să constatăm, o urcare masivă ca aceea a haraciului Ţării Romîneşti din 1703 va avea şi caracterul unei reajustări la noua valoare a aurului.

Pentru deceniile următoare, avem mai întîi de exclus cîteva informaţii evident depărtate de adevăr. Astfel, în primul rînd, e aceea cuprinsă în raportul rezidentului imperial Reniger, din iunie 1659, unde, alături de cifra exactă pentru Ţara Romînească, se dă pentru Moldova 20 000 de taleri [5]. Aceeaşi 20 000 de taleri îi regăsim, pe la 1670, şi în relaţiunea anonimă, altminteri bine informată, care poartă titlul de *Curiosità di Turchia* [6]. O cifră de asemenea

---

[1] *Acte şi fragm.*, II, p. 736. Pentru cariera lui Fr. Pétis de la Croix şi şederea lui în Orient, v. F. Babinger, *O relaţiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-Vodă-Ruset (1671)* în *Mem. Secţ. Ist.*, s. III-a, t. XIX (1937), p. 110 şi urm.

[2] *Studii şi doc.*, IV, p. 264.

[3] *Ibidem*, p. 265: « 66 ug., 13 p. au luat Dabija pintru cei 50 ug. aur, ci-au lipsăt din galbini ci-au schimbat la Mătei-Vodă »; « 266 ug., 13 p. 400 taler<i> ce s-au dat hatmanului pentru cele 200 ug. aur »; p. 266: « 133 ug., 7 p. 200 taler<i>, s-au dat lui Lişcovici, pintru 100 ug. aur ce sănt la Preliudschii ». Există şi o a patra menţiune, mai greu de descifrat (p. 266): « 42 ug. 12 p. s-au dat pîntru cele 200 ug. aur la hatmanul, ce s-au schimbat de la Comisul; fără 500 lei, ce s-au dat din cas<ă> ». E posibil să fi intervenit aici o eroare a copistului, căci mai departe citim: « 420 ug. 700 lei, ce s-au dat Ciogolii, pîntru bani ci-au dat » (amintim că, după Bargrave, diferenţa de curs între leu şi talerul imperial era în favoarea celui dintîi). Calculînd în taleri, după raportul menţionat aici între ughi şi leu, am avea, în ştirea care ne preocupă, drept contravaloare a 200 de ughi de aur, nu mai puţin de 514 taleri.

[4] Acesta e momentul în care îl putem constata în mod valabil pentru calculele noastre. Nu înseamnă că el nu se petrecea de mai înainte.

[5] Hurmuzaki, *Fragm. zur Gesch. der Rumänen*, III, p. 246.

[6] *Studii şi doc.*, XX, p. 178.

neacceptabilă, de data aceasta prin mărimea ei, se găseşte în jurnalul soliei palatinului de Culm, ambasador la Poartă în 1677, unde se spune că Moldova « dă anual haraci 500 000 de taleri bătuţi »[1].

Rămîn, însă, cîteva alte ştiri mai apropiate de ceea ce ştim pentru domnia lui Gheorghe Ştefan, dar care pun încă probleme greu de rezolvat. Am văzut cum raportul veneţian din 1672 şi De la Croix cîţiva ani după aceea[2] dau aceeaşi cifră de 80 000 ca şi Warnerus, care se găsea atît de aproape de realitate. Avem însă, din acelaşi răstimp, şi unele ştiri diferite, cum e aceea dată de Ricaut în *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*. Ricaut, ale cărui informaţii datează de prin 1664 şi pe care afirmă că le deţine de la un fost domnitor al ambelor principate[3], vorbeşte de un tribut de 120 de pungi[4]. Probabil că de la Ricaut cifra trece şi la Boethius, pe care-l reproduce Sulzer[5]. O vom regăsi apoi, mai tîrziu, în raportul ambasadorului francez Fabre, din 1694[6] şi ne va întîmpina chiar şi în 1724, în vasta lucrare istorico-geografică a medicului englez Thomas Salmon, *Modern History or present state of all nations*[7]. Cifra de 60 000, dar de data aceasta fiind vorba de florini ungureşti, se întîlneşte şi la 1688, în *Thesaurus exoticorum* al lui Happelio[8].

S-ar părea că avem aici un număr impresionant de mărturii. În fapt, dacă lasăm la o parte pe Salmon, — a cărui ştire ştim precis că nu era valabilă în momentul în care era dată. — pe Boethius, care îşi ia ştirile, cu toată probalitatea, de la Ricaut, şi pe Happelio, care vorbeşte de florini ungureşti, rămînem cu mărturia, e drept de multă greutate, a lui Ricaut şi cu accea a lui Fabre, din 1694. Mărturiei lui Ricaut i se împotrivesc, însă, nu numai raportul veneţian din 1672 şi Fr. Pétis, ci — şi mai cu seamă — împrejurările istorice ale anilor 1654—1664. Într-adevăr, depunerea lui Gheorghe Ştefan era considerată la Constantinopol ca putînd aduce hasnalei, împreună cu aceea a lui Constantin Şerban, un cîştig de 300 000 de reali[9]. Darurile în bani şi juvaiere, trimise de noii domni marelui-vizir, sînt găsite ca nefiind de suficientă valoare şi aruncate în faţa capuchehăilor; numai un adaos de 50 de pungi reuşeşte să potolească furia acestuia[10]. Domnia lui Ştefăniţă Lupu a fost plătită de tatăl său, după bailul veneţian, cu 150 000 de reali, în afară de numeroase juvaiere şi blănuri de samur[11], iar Istratie Dabija a fost, la rîndul său, «supt pînă la

[1] La P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările romîne*, Bucureşti, 1930, p. 71—72; acelaşi pasagiu şi la Iorga, *Acte şi fragm.*, I. p. 89, după o traducere prescurtată în franţuzeşte, unde se dă 500 000 de piaştri.

[2] Nu putem folosi aici cea de a doua informaţie a lui Fr. Pétis de la Croix, din *Relation des provinces de Moldavie et de Valachie* (1676), unde se vorbeşte global de « cele două sute de pungi destinate obişnuit tributului anual la Poartă şi darurilor » (ed. Babinger, p. 130; ed. Mihordea, în « Rev. ist. », XXIII, (1937), p. 141).

[3] S-ar părea că e vorba de Gheorghe Ghica (C.C. Giurescu, *Ist. romînilor*, III/2, p. 458).

[4] Ed. Amsterdam, 1671, p. 151.

[5] *Gesch. d. transalp. Daciens*, III, p. 352.

[6] Hurmuzaki, XVI, nr. DCCVIII, p. 309.

[7] Ed. ital., *Lo stato presente di tutti i paesi e popoli del mondo*, Veneţia, 1731—1766; rezumat de Filitti, în « Rev. ist. », XII (1926), p. 15.

[8] Extras în « Revue historique du Sud-Est européen », II, (1925), p. 345.

[9] Hurmuzaki, V/2, nr. XLVI, p. 32. Data — 4 febr. 1657 — e după stilul veneţian.

[10] Hurmuzaki, V/1, nr. XCIII, p. 60, unde documentul e datat din martie 1659. La această dată însă Gheorghe Ghica şi Mihnea III domneau de un an; aici e vorba de împlinirea, de către noii domni, a promisiunilor făcute marelui vizir.

[11] Hurmuzaki, V/2, nr. CIV, p. 67.

măruntaie »[1]. În aceste circumstanţe, nu vedem cînd ar fi putut avea loc scăderea tributului de la cele 165 de pungi plătite de Gheorghe Ştefan, la numai 120 de pungi.

O scădere a haraciului Moldovei a avut totuşi loc înainte de 1710, cînd iarăşi ajungem la un punct ferm în cercetarea noastră. E vorba de afirmaţia lui Dimitrie Cantemir că Moldova plăteşte în prezent — ştirea se referă, desigur, la domnia lui—suma de 65 000 de imperiali [2], adică 130 de pungi. Chiar dacă ar fi vorba de o uşoară rotunjire, cifra lui Cantemir trebuie admisă. Ea este, de altminteri, confirmată şi de evoluţia următoare a haraciului moldovenesc.

Scăderea, deci, a avut loc; credem însă că ea trebuie aşezată în timpul războaielor poloneze, cînd se vorbeşte iarăşi, ca în vremea lui Mihai Viteazul, de iertări de tribut, ba chiar de înapoierea banilor în aceleaşi pungi în care fuseseră trimişi [3]. Dacă ea va fi avut loc în ultimii ani de domnie ai lui Constantin Cantemir, cum am fi înclinaţi să credem, ştirea din raportul lui Fabre ne-ar apărea altminteri luminată. Fabre însuşi de altminteri vorbea de reducerea la jumătate a tributului de 120 de pungi, măsură de caracter temporar, însă, căci se lua « ţinîndu-se seama de stricăciunile pe care le-au făcut şi le fac tătarii şi polonii în această ţară ruinată pe trei sferturi în clipa de faţă » [4]. A durat această măsură pînă prin 1702, cînd călătorea pe la noi arheologul englez Edmond Chishull, care dă ca tribut al Moldovei « nu mai mult de 60 » de pungi [5]? E posibil, deşi nu trebuie uitat că, pînă în 1702, ţara va fi fost socotită ca suficint de refăcută pentru a nu se mai bucura de clemenţă, de vreme ce încă în 1700 Antioh Cantemir trimetea 300 de pungi la Constantinopol pentru a obţine prelungirea domniei [6], iar succesorul său Constantin Duca, după Neculce, « dac-îmbrăcă căftan de la Poartă, cu cheltuiala şi agiutorul muntenilor, feace iar cheltuială mare » [7].

Lăsînd la o parte chestiunea scăderii temporare a haraciului, care e pentru noi secundară, rămîn în privinţa problemei principale două posibilităţi: aceea a unei reduceri la 120 de pungi, urmată apoi, înainte de domnia lui Cantemir de creşterea la cele 130 de pungi indicate de acesta din urmă şi, ca o a doua posibilitate, dar nu lipsită de sorţi de adevăr, aceea a unei singure reduceri, pînă în jurul a 130 de pungi, întîmplată în vremea războaielor poloneze. În ce priveşte valoarea în aur a celor 65 000 de taleri imperiali, pentru vremea lui Cantemir, ea se ridica, după indicaţiile pe care le avem în izvoare de primă mînă [8], la 26 000 de galbeni. Avem, deci, într-un răstimp de cca o jumă-

---

[1] Hurmuzaki, V/2, nr. CXXXVII, p. 89.

[2] *Descr. Mold.*, cap. XIV, ed. Soc. Acad. Rom., Bucureşti, 1872, p. 110.

[3] Hurmuzaki, V/2, nr. CCXXVI, p. 146; nr. CCXCV, p. 189.

[4] *Ibidem*, XVI, nr. DCCVIII, p. 309.

[5] *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747. Reprodus în « Rev. hist. du Sud-Est europ. », I, (1924), p. 411.

[6] Hurmuzaki, S_1 I, nr. DXXI, p. 352.

[7] Ed. Iordan, p. 219. Dacă cheltuiala era făcută de « munteni », Poarta nu putea ignora că pînă la urmă ea va fi suportată de birnicii moldoveni. Neculce de altminteri adaugă: « Şi cu datoria a domniei cei dintăiu neplătită, să-ncărcă de să feci o somă mare de bani, şi-ndatori ţara şi pe vaci, şi pe oi, şi pe miere, şi pe ceară, de luo bani de la neguţitori ».

[8] *Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei (1694—1704)*, în « Revista istorică a arhivelor », Bucureşti, 1878, p. 139: « 750 tal. s-au datu la Ali-paşa zloţi venetici 300, daru

tate de veac, o reducere a haraciului cu aproape 40%, ieşită din împletirea reducerii cuantumului cu scăderea valorii argintului în raport cu aurul.

Pentru veacul al XVIII-lea, în afară de datele lui Chishull şi Cantemir, avem o serie importantă de ştiri, dintre care acele provenind de la informatorii străini sînt mai totdeauna inexacte. Astfel, un raport francez din 1712 ne vorbeşte de 240 de pungi a 500 de scuzi [1], adică nu mai puţin de 120 000 de scuzi. O amănunţită anchetă asupra ţărilor romîne, efectuată în 1714, ne dă 133 de pungi [2]. La 1724, după cum am avut ocazia să vedem, Thomas Salmon înregistrează suma de 120 de pungi sau 60 000 de taleri. În 1742, un călător turc, al cărui jurnal de drum nu i-a păstrat numele, pomeneşte de un tribut de 100 000 de lei [3]. După raportul unui misionar catolic din 1745, Moldova ar fi plătit « 450 de pungi ca tribut anual » [4]. Un an mai tîrziu, Pietro Businello, în ale sale *Lettere informative delle cose di Turchia*, spune că suma primită de sultan e de 160 000 de reali [5]. Raicevici ne dă, după memoriul boierilor moldoveni din 1770, un tribut de 65 000 de piaştri [6]. Aceeaşi cifră revine, în 1776, într-o notiţă despre veniturile Ţării Romîneşti [7]. Către sfîrşitul veacului, la 1780, agentul polonez la Poartă W. Chrzanowski vorbeşte de plata anuală a 500 000 de piaştri [8]. În 1791, Langeron dă cifra, mai redusă, dar încă depărtată de realitate, de 120 000 de piaştri [9]. Abia la începutul veacului următor, la 1807, Reinhard ne va da cifra, pe care o putem numi exactă, de 135 de pungi [10].

Această lungă serie de mărturii ar fi deconcertantă, dacă n-am avea mijloace de control de valoare indiscutabilă. Le-am înregistrat totuşi aici, îndeosebi pentru a învedera cum martori pe care i-ai fi putut socoti cu greutate — ca, de pildă, Langeron — pot da informaţii neexacte.

În fapt, haraciul Moldovei, de la Cantemir înainte, a rămas aproape staţionar. După războiul din 1768—1774, cele două principate sînt scutite de

cîndu au venitu la Cerneţi de s-au împreunatu cu domnia »; p. 604: « 10 zloţi venetici la spălat tal. 25 »; *Viaţa lui Costandin Vodă Brîncoveanu, de Radu vel logofăt Grecianu*, cu note şi anexe de Şt. D. Grecianu, Bucureşti, 1906, p. 279: « salbă de zloţi 500, za taleri 1250 » (1706); p. 280: « 500 de zloţi salbă za taleri 1250 »; p. 306: « 2 sălbi de zloţi ungureşti 400, za taleri 1000 » (foaia de zestre a Bălaşei, fiica lui Brîncoveanu — 1708); p. 308: « 1000 zloţi bani gata, afară den sălbi, za taleri 2 500» (aceeaşi foaie de zestre). Rezultă că atît florinul de aur unguresc cît şi ducatul veneţian valorau deopotrivă doi taleri şi jumătate.

[1] Hurmuzaki, S_1I, nr. DCXXI, p. 419.

[2] A. Sacerdoţeanu, *Du nouveau concernant une enquête française sur les principautés roumaines*, în « Rev. hist. du Sud-Est Europ. », VI (1929), p. 60. Variantele publicate de Odobescu (Hurmuzaki S_1I, p. 419 şi S_1 III, p. 7), ca şi aceea analizată de C. C. Giurescu (*Une enquête française sur les principautés roumaines*, în « Mélanges de l'Ecole roumaine en France », II (1924), p. 46) dau suma de 240 de pungi.

[3] Iorga, *Ist. romînilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, p. 197.

[4] La Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia, nei secoli XVII e XVIII*, în « Diplomatarium Italicum », I (1925), p. 184.

[5] La Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari*, p. 25.

[6] *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 198.

[7] Hurmuzaki, XIV/2 nr. MCCLVI, p. 1250.

[8] La Panaitescu, *Călători poloni*, p. 237. E curios cum, la un veac distanţă, cele două mărturii poloneze se opresc la aceeaşi cifră.

[9] La Bezviconi, *Călători ruşi în ţările romîne*, Bucureşti 1947, p. 152—3; textul şi în Hurmuzaki S_1III.

[10] Textul raportului lui Reinhard, publicat de M. Holban, în « Rev. hist. du Sud-Est Europ », XII (1935), p. 38.

plata tributului pe doi ani [1]. În 1776, după discuţii aprinse cu ministrul Rusiei [2], se ajunge la fixarea îndatoririlor celor două ţări la aceeaşi sumă ca şi înaintea războiului [3].

În ce constau pentru Moldova, în ce priveşte haraciul, aceste îndatoriri, ne-o arată o serie de acte emise de Poartă: senedul din 1783 [4], hatişeriful din 1784 [5], firmanul din 1792 [6] şi hatişeriful din 1802 [7]. Toate ne dau suma de 135 de pungi şi 444 ½ piaştri, sau 67 947 ½ piaştri. Acte interne ne arată că într-adevăr aceasta era suma care se plătea Porţii: în condicile vistieriei pe 1796, 1797 şi 1798, găsim trecuţi la plata haraciului 67 944 lei, 60 bani [8].

Cînd şi cu ce prilej, între domnia lui Cantemir şi războiul din 1768 1774, s-a adăugat sporul curios de cinci pungi şi 444 ½ piaştri? După ancheta franceză din 1714, care dă, cum s-a văzut, 133 de pungi, s-ar părea — dacă la Cantemir nu va fi fiind o uşoară rotunjire — că am avea a face cu două mici adaosuri, unul de trei pungi între 1711—1714 şi altul, de aproape aceeaşi valoare, la o dată ulterioară. Oricum, aceste sporuri apar ca lipsite atît de interes economic cît şi de semnificaţie politică. Mai important de constatat e că, rămas aproape neschimbat, în ce priveşte cuantumul lui, în întreg veacul al XVIII-lea, în fapt tributul devenea o sarcină tot mai puţin grea, nu numai prin scăderea puterii de achiziţie a aurului — pe care am exclus-o acum deodată din preocupările noastre — ci şi prin continuarea acelui proces de deplasare a raportului dintre argint şi aur în favoarea celui de al doilea [9]. Vom avea însă şi o scădere a tributului în cuantumul lui, intervenită la o dată pe care nu o putem preciza, poate în urma noilor pierderi teritoriale din 1812, sau în urma Eteriei. O constatăm în orice caz în 1822, cînd condicile vistieriei lui Ioniţă Sandu Sturza notează un haraciu în sumă de numai 47 769 lei [10]. La această dată, cînd galbenul valora 15 lei [11], tributul Moldovei nu se mai ridica decît la 3118 galbeni. Se revenise, adică, la ceea ce se plătea în vremea lui Ştefan

---

[1] După notiţa din 1776 amintită, şi tributul celor doi ani de scutire urma să fie achitat după reluarea oficială a plăţii. Şi după Raicevici, (*op. cit.*, p. 186), scutirea de tribut « n-a fost decît o înşelăciune politică ».

[2] Raportul lui von Gaffron, din 3 iunie 1776, în *Acte şi fragm.*, II, p. 122—123. Ministrul Rusiei cerea ca domnii ţărilor romîne să nu plătească decît 1000 de pungi pe an tezaurului (e vorba, fără îndoială, de o cifră rotundă, cuprinzînd amîndouă ţările) şi nimic ministerului, pe cînd înainte sultanul primea 1000 de pungi, iar ceilalţi în proporţie.

[3] Raportul aceluiaşi, din 17 iulie 1776 (*ibidem*, II, p. 128); şi din notiţa amintită privind veniturile Ţării Romîneşti (Hurmuzaki, XIV/2, nr. MCCLVI, p. 1250), reiese rămînerea tributului la acelaşi cuantum ca înainte de război (v. mai jos şi situaţia tributului Ţării Romîneşti).

[4] Sturdza şi Colescu-Vartic, *Acte şi documente*, I, p. 192—193.

[5] *Ibidem*, p . 199.

[6] *Ibidem*, p. 230.

[7] *Ibidem*, p. 264, 277; în special, p. 274.

[8] Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Romîne* (Extr. din *Economia Naţională*, Bucureşti, 1900), p. 12, 17, 21.

[9] Avem şi în acest timp de stabilitate formală a tributului o urcare a lui, însă tot indirectă, prin scăderea teritoriului în urma luării Bucovinei de austriaci. Lucrul era semnalat şi de von Gaffron, cu prilejul fixării tributului în 1776 (*Acte şi fragmente*, I, p. 128).

[10] Iorga, *Documente şi cercetări*, p. 124.

[11] *Ibidem*, p. 128. Paguba ieşită din diferenţa de curs a monedelor e prea mică, în ce priveşte singur haraciul, pentru a o lua aici în consideraţie.

cel Mare. Şi aceasta dacă nu ţinem seama de diferenţa, în ce priveşte puterea de achiziţie a aurului, dintre cele două epoci.

★

Pentru întreg veacul al XV-lea, cifrele de care dispunem cu privire la tributul plătit de Ţara Romînească sînt foarte sărace. Rămîne să ignorăm mai departe cuantumul haraciului stabilit în vremea lui Mircea cel Bătrîn, cînd domnul Ţării Romîneşti e silit să accepte plata tributului, deşi e posibil ca el să nu fi fost departe de cei «3000 de bani roşii»—luaţi în sensul de galbeni — din aşa-zisul tratat încheiat cu sultanul Baiazid, al cărui caracter apocrif a fost dovedit de multă vreme [1].

Pentru acelaşi motiv, nu poate fi luat în seamă nici tratatul dintre Laiotă Basarab şi sultanul Mehmed al II-lea, care pomeneşte de plata a 10 000 de galbeni sultanini [2]. Nu poate folosi cercetării noastre nici ştirea lui Chalkokondyl, privind tributul plătit de domnul Ţării Romîneşti Dan, — probabil Basarab al II-lea, fiul lui Dan al II-lea, — care ar fi constat în 3000 de arcuri şi 4000 de paveze [3]. Rămîn însă două ştiri deosebit de preţioase, amîndouă referindu-se la cel de al şaselea deceniu al veacului, şi confirmîndu-se una pe alta. Cea dintîi provine de la un italian care petrecuse 25 de ani la curtea sultanilor, dintre care ultimii şapte — deci între 1451—1458 — la aceea a lui Mehmed al II-lea. Ea ne dă ca «*tributo di Velachia magna verso Nicopoli, sopra Nicopoli, sopral Danubio per anno ducati 10 000*» [4]. Aceeaşi cifră ne e dată şi de cronicarul bizantin Ducas. Potrivit acestuia din urmă, în anul 6970 (1461—1462), Mehmed al II-lea cere lui Ţepeş să vină grabnic să i se închine, aducînd cu sine 500 de băieţi şi «tributul ce se dă în fiecare an, adică 10 000 de galbeni». Domnul răspunde că e gata să dea banii, dar nu băieţii, şi nici să vină la închinare [5].

---

[1] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902, p. 63, n. 3; idem, *Gesch. des rum. Volkes*, II, p. 76—77; mai nou, P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 284, n. 36. În această din urmă lucrare, se consideră începerea plăţii tributului de către Mircea cel Bătrîn ca datînd din 1417 (*op. cit.*, p. 343). Discuţia a fost reluată în largul studiu închinat de Barbu T. Cîmpina «Luptei Ţării Romîneşti împotriva turcilor în sec. XIV—XV» (în manuscris), unde, în baza cronicilor osmane ale lui Urudj şi Mehmed Kuciuk- Nişangi, se ajunge la concluzia că «la începutul anului 1415, Mircea plătea primul său haraciu unui sultan al turcilor». Tot acolo, se respinge ideea că ar fi fost vorba de plata vreunui tribut cu prilejul legăturii încheiate între Baiazid I şi Vlad Uzurpatorul, în aprilie 1395, cînd sultanul se mulţumeşte doar cu darurile primite.

[2] Textul tratatului, între alte ediţii, la D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii Romîniei*, I, p. 2—3, unde se acceptă schimbarea lui Laiotă Basarab cu Vlad Ţepeş, provenită din dorinţa de a se salva data de 1460. Că totuşi asemenea acte acordate de sultani — în forme, însă, care s-au pierdut — au existat într-adevăr, astăzi nu mai poate încăpea îndoială.

[3] Ed. Darko, II_1, p. 37; trad. Năsturel, la Institutul de istorie.

[4] Relaţiunea lui I. de Promontorio — redactată în 1475 — *Governo et Entrate dell' Gran Turco* — a fost publicată de P. P. Icovschi, în *Izvestia na istoricescoto drujestvo v Sofia*, IX (1929). Ştirea care ne priveşte se află la p. 63 a acestei publicaţii. Absenţa tributului Moldovei şi prezenţa, în schimb, a unor venituri provenind de la coloniile genoveze din Crimeea ar permite, poate, datarea acestei ştiri din anii 1454—1456.

[5] Ed. Bonn, p. 343—344. E curioasă, oricum, coincidenţa acestei cifre cu aceea din presupusul tratat din 1460. Să fie vorba de o veche tradiţie, care să fi stat la baza plăsmuirilor din veacul al XVIII-lea, sau, cumva, de inspirarea — în ceea ce priveşte cifra — de la însuşi Ducas, lucru care nu e exclus, dacă ne gîndim că Mihai Cantacuzino va folosi din plin cronicarii bizantini.

Coincidenţa în ceea ce priveşte cifrele, a celor două ştiri — ale lui Iacopo de Promontorio şi Ducas — şi referirea ambelor la aceeaşi epocă ce precedă conflictul lui Vlad Ţepeş cu turcii ne silesc să acceptăm că tributul pe care, în 1461, domnul Ţării Romîneşti nu-l mai achitase de trei ani se ridica efectiv la 10 000 de galbeni.

Evoluţia ulterioară a haraciului Ţării Romîneşti ne face să nu putem accepta cifra de 17 000 de ducaţi dată pentru *Valachia Alta* de acea relaţiune veneţiană folosită de Nicolae Iorga la examinarea veniturilor de care dispunea sultanul în 1470 [1]. Într-adevăr, pentru a accepta această informaţie, ar trebui să admitem scăderi ulterioare, pe care desfăşurarea raporturilor Ţării Romîneşti cu turcii la sfîrşitul veacului al XV-lea nu le-ar putea justifica. Un raport de asemeni veneţian, din 30 septembrie 1503, transmis de Marino Sanuto, afirmă că Radu cel Mare plătea ca tribut la acea dată suma de 8000 de ducaţi pe an [2]. Acelaşi Sanuto ne transmite şi un alt raport din 6 martie 1525, prin care Senioria era informată că domnul Ţării Romîneşti fusese bine primit de sultan cu prilejul călătoriei sale la Constantinopol şi că el plătea acestuia un tribut de 14 000 de ducaţi [3].

În lumina acestor date, se poate conchide că şi cei 12 000 de florini ungureşti, pe care ragusanul Bocignoli, în scrisoarea sa din 1524 către secretarul imperial Gerardo Plania [4], îi consideră drept tributul plătit de succesorul lui Vlad Ţepeş, după uciderea acestuia de către boieri, se referă în fapt la vremea din preajma domniei lui Neagoe Basarab, cînd Bocignoli călătorea în Ţara Romînească [5]. Am avea, astfel, la reluarea plăţii tributului după întreruperea lui în timpul lui Vlad Ţepeş şi datorită tocmai rezistenţei organizate de acesta, o coborîre sub cuantumul anterior lui 1458, de 10 000 de galbeni, pentru ca, în urma unor urcări ulterioare, să-l găsim la începutul veacului al XVI-lea ajuns la 8000 de galbeni, şi apoi la cei 12 000 amintiţi de Bocignoli, de la care se va face, în 1524, saltul la 14 000 de galbeni [6].

---

[1] *Gesch. d. osm. Reiches*, II, p. 217, n. 5.

[2] *I diarii di Marino Sanuto*, ed. F. Stefani şi E. Berchet, V, col. 464: « *Sua excellentia ha de carazo... da Rado transalpin dicto Caloiero, ducati 8 milia, quale vien ogni anno ad basar la mano al Signor, e se ne ritorna vestito da sua excellentia* ».

[3] *Diarii*, XXXVIII, col. 164.

[4] Publicată de Veress, în *Acta et epistolae, I Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, p. 130 şi, în trad. italiană, la Del Chiaro, ed. Iorga, Bucureşti, 1914, p. 113—115.

[5] « Basarab... pe care eu, aflîndu-mă în Ţara Romînească, l-am cunoscut ca nobil particular ». S-ar putea ca de la Bocignoli să derive informaţia pe care Lionardo Panzini, preceptor al fiilor lui Alexandru Ipsilanti, o da, în februarie 1777, într-una din scrisorile sale din Bucureşti: « tributul anual, care la început, cînd Ţara Romînească s-a pus sub protecţia Porţii, puţin înainte de sfîrşitul veacului al XV-lea, a fost stabilit la 12 000 de florini ungureşti » (La Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessanndro Ypsilanti (1774-1782)* în « L'Europa Orientale », II (1922) p. 173-174).

[6] Nu e exclus ca, potrivit interpretării date de Barbu T. Cîmpina (studiu în manuscris) raporturilor dintre Radu cel Frumos şi turci care se stabilesc numai după 1465, acest domn să nu fi avut de suportat plata unui haraci. În acest chip s-ar explica nu numai tradiţia cronicărească potrivit căreia Laiotă Basarab « a închinat ţara turcilor » dar şi prezenţa numelui său în tratatul amintit cu Mehmed al II-lea. De altminteri şi în povestirea lui Bocignoli, în care se contopesc, pe de o parte, cele două domnii ale lui Ţepeş, iar pe de alta, acele ale lui Radu cel Frumos şi Laiotă Basarab, plata tributului e legată de succesorul, prin ucidere, al lui Ţepeş. La fel, cronicarul turc Urudj (ed. Babinger, Hanovra, 1926, p. 73-74; trad. Guboglu, la Institutul de Istorie)

Haraciul acesta de 12 000 de galbeni — care s-a putut menține de la 1505 [1] pînă la 1524 și a cărui amintire s-a păstrat, cum se va vedea, pînă tîrziu — ne este confirmat și de Theodor Spandugino, care ne permite să constatăm și existența unui spor ulterior anului 1524. În 1538, Spandugino afirmă că Țara Romînească înainte « plătea 12 000 ducați anual, dar acum dă 16 000 în afară de daruri » [2]. Nu se poate preciza cînd a intervenit sporul de la 14 000 la 16 000 de ducați. El putea fi găsit de Radu Paisie sau acceptat de acesta, cu prilejul recunoașterii sale de către turci, în 1535. În acest din urmă caz, în cursul celor zece ani de domnie, Radu Paisie a avut de suportat încă o urcare de tribut, dacă acceptăm informația unui raport spaniol, care ne dă în 1542 suma de 24 000 de ducați [3].

Aceste știri cu privire la creșterea tributului Țării Romînești între 1524 și 1542 ne silesc să socotim ca bazat pe informații mai vechi acel « *sumar al veniturilor sultanului* », aflat într-un codice miscellaneu de la Biblioteca Națională din Napoli și datat de Iorga de « pe la jumătatea secolului al XVI-lea » [4]. El ne dă aceeași cifră, acum de mult depășită, de 12 000 de ducați. La fel, nici afirmația lui Paolo Giovio, privind fără îndoială domnia lui Radu Paisie, că tributul plătit turcilor s-ar fi ridicat la 10 000 de galbeni, nu poate fi luată în seamă [5].

Din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, știrile devin foarte numeroase. Din păcate, ele sînt de multe ori și contradictorii.

Mai întîi, sîntem datori să lăsăm la o parte o descriere a statelor europene din 1573, care, cu cei 12 000 de ducați ai săi, nu face decît să reproducă « *sumarul* » de la mijlocul veacului [6]. Același izvor trebuie să fi fost folosit și de o relațiune franceză, anonimă și nedatată, care ne dă de asemeni 12 000 de țechini pentru domnia lui Murad al III-lea (1574—1595) [7]. Ca atare, urmează ca și aceasta să fie înlăturată.

Știrile care ne rămîn pînă la 1580, în ordine cronologică, sînt:

La 1558, bailul Antonio Barbarico raporta Senioriei că Mircea Ciobanul plătește anual 50 000 de ducați [8].

La 3 iunie 1567, reprezentanții Veneției anunțau trimiterea tributului Țării Romînești, în sumă de 50 000 de ducați, și urcarea lui, spre a se marca

---

consideră acțiunile otomane în vederea înscăunării lui Laiotă Țepeluș și Vlad Călugărul drept « cucerirea vilaietului Eflac ».

[1] În cazul cînd urcarea de la 8000 la 12 000 de galbeni a avut loc cu prilejul călătoriei în acel an a lui Radu cel Mare la Constantinopol, pentru a răspunde unor noi cereri ale Porții (Hurmuzaki, XV, p. 169-170).

[2] *Acte și fragm.*, I, p, 13. Amintesc că cifra dată cu același prilej de Theodor Spandugino pentru Moldova reprezenta o realitate de mult depășită. Aceasta nu implică însă ca și cuantumul tributului Țării Romînești, așa cum ne e dat de el, să fie greșit

[3] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria romînilor, culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 35.

[4] Hurmuzaki, XI, nr. LV, p. 40. Compilatorul lui pretinde, totuși, a fi folosit condicele visteriei împărătești. Amintim că, pentru Moldova, cifra indicată corespunde cu oarecare aproximație acelei stabilite, cu ajutorul altor izvoare, pentru domnia lui Ștefan Rareș.

[5] Pasajul din *Hist. sui temporis*, în « Arh. ist. », II (1865), p. 30.

[6] Hurmuzaki, XI, nr. CXXVII, p. 82; cf. *ibidem*, p. 40, n. 11.

[7] *Ibidem*, S_1 I, nr. CCCLIII, p. 241.

[8] *Ibidem*, VIII, nr. CXII, p. 84.

noua domnie a lui Selim al II-lea,cu alți 8000 de ducați [1]. La 21 decembrie a aceluiași an, 1567, se cere lui Petru al II-lea un nou adaus de patru poveri, pentru ca Poarta să fie despăgubită de pagubele avute din pricina fugii în Țara Romînească a unui mare număr de raiele din sandjacul Vidinului și din alte sandjacuri [2].

O *Relatione del Turco fatta dell'anno 1574* dă pentru Țara-Romînească 55 000 de țechini [3]. Rapoarte venețiene din 1577 1578 ne dau cifra de 60 000 de ducați [4].

Toate aceste știri ne impun concluzia că între domnia lui Radu Paisie și acea de a doua a lui Mircea Ciobanul, deci în vreme de 20 de ani, haraciul Țării Romînești a făcut iarăși un mare salt. Amintim că aceleași izvoare ne dau pentru Moldova informațiuni aproximativ exacte. Ni se pare, de aceea, că se cuvine să acceptăm cifra de 50 000 pentru cea de a doua domnie a lui Mircea Ciobanul, asupra căreia sînt de acord rapoartele din 1558 și 1567. Ar fi, fără îndoială, interesant de știut dacă saltul de la cei 24 000 de ducați ai raportului spaniol, la suma de 50 000 din 1558, s-a făcut dintr-o dată sau în etape. În lipsa izvoarelor, însă, orice presupunere ar fi lipsită de temei.

Credem că trebuie să acceptăm și cele două sporuri din 1567. Pentru cel de al doilea, nu poate fi discuție, căci avem însuși ordinul sultanului. În ce-l privește pe cel dintîi, confirmarea o găsim în cele petrecute cu haraciul Moldovei. Cu același prilej, după cum s-a văzut, și acesta era ridicat cu 5000 de ducați. Or, de data aceasta avem, din anul următor, confirmarea oficială, printr-o poruncă a lui Selim al II-lea către Bogdan al IV-lea, prin care i se cerea tocmai trimiterea acestei sume [5]. Cum patru poveri de aspri echivalează cu cca 7000 de galbeni (socotind galbenul la 60 de aspri, 6666 de galbeni), am avea un spor total de 15 000 de galbeni, adică un haraciu de 65 000.

Singura știre care s-ar părea că se împotrivește acestei concluzii e aceea cuprinsă într-un raport imperial din Constantinopol, din 27 noiembrie 1568. Citim, într-adevăr, acolo că Petru al II-lea ducea cu sine la mazilire 40 de poveri de aspri, dintre care 21 pentru tribut, iar restul pentru peșcheșuri [6]. Cum mazilirea are loc în septembrie, iar haraciul se trimetea în mod obișnuit în mai [7], e foarte probabil să avem aici a face cu un rest de plată și nu cu tributul întreg.

Acest tribut, care ajunge să se ridice, deci, în vremea lui Petru al II-lea la cel puțin 65 000 de galbeni, face un nou salt între 1568 1580. Din acest din urmă an, avem un raport al ambasadorului francez Germigny, care anunța sosirea la Poartă a tributului Țării Romînești, în sumă de 80 de poveri de aspri

---

[1] Hurmuzaki, VIII, nr. CLXIX, p. 120.

[2] Poruncă a sultanului Selim al II-lea, în trad. lui M. Guboglu, la Inst. de Ist. Porunca adaugă: « în fine, eu am hotărît ca la sosirea lui Suleiman ceauș să expediezi pe lîngă haraciul care a fost amintit (adică « haraciul Valahiei »), încă 4 iük de aspri, care, venind împreună cu haraciul, să-l facă teslim, adică să-l predea la hazna ». Or, haraciul fusese expediat, după raportul venețian amintit, încă din mai.

[3] *Acte și fragm.*, I, p. 22.

[4] *Ibidem*, p. 26.

[5] v. cap. despre haraciul Moldovei.

[6] Hurmuzaki, $II/_1$, nr. CLXVI, p. 586. Iorga (prefața la Hurmuzaki, XI, p. XIX) considera aceasta cifra haraciului.

[7] Pentru data expedierii tributului, în afară de rapoartele înregistrînd sosirea lui la Constantinopol, v. mai jos afirmația categorică a lui Sivori.

sau 160 000 de scuzi [1]. La prima vedere, am fi îndemnaţi să nu luăm în considerare această cifră care ar părea exagerată, şi aceasta cu atît mai mult cu cît, în acelaşi raport, ni se dă pentru Moldova un tribut dublu acelui real din acea vreme [2]. Dar, nu numai că raportul dintre scud şi aspru este exact [3], dar echivalarea justă între sume este ea însăşi oarecum o confirmare. Avem însă, din anii următori cel puţin, un izvor peste care nu putem trece. Sivori, intim al lui Petru Cercel şi genovez priceput în chestiunile băneşti, afirmă categoric: « *Paga il principe de tributo scuti cento cinquantamillia al Gran Turco e gliegli manda sino in Constantinopoli al mese di maggio* »[4].

O cifră apropiată — 140 000 de taleri ne e dată ca tribut al Ţării Romîneşti în 1582 şi de un raport catolic din 1587, privind îndeosebi Moldova, dar plin de informaţii preţioase şi de date precise, dintre care multe se referă şi la Ţara Romînească [5].

Desigur că e greu să acceptăm ca absolut exacte — şi în ce priveşte moneda şi în ce priveşte cuantumul — toate cele trei cifre: a lui Germigny, a raportului catolic din 1587 şi a lui Sivori. Acestora li se adaugă, de altimenteri, o a patra, dintr-un alt raport al aceluiaşi Germigny — o largă descriere a Imperiului otoman — din 1585, care ne dă de data aceasta 140 000 de ducaţi [6]. Raportate la aceeaşi monedă — ducatul — ele ne prezintă pentru cei cinci ani o curbă în zig-zag, greu de admis. Am avea, mai întîi, în 1580, 128 000 de ducaţi; am coborî apoi, în 1582, la cca 95.000; ne-am urca iarăşi, cu Sivori, la 125 000, pentru a ajunge la cei 140 000 de ducaţi din cel de al doilea raport al lui Germigny.

Dar, cu toate discordanţele dintre ele, cele patru cifre ne impun în orice caz constatarea că, în preajma anului 1580, haraciul Ţării Romîneşti făcuse un mare salt. De altminteri, deosebirea poate fi uşor explicată, dacă ţinem seama de modul frecvent în care autorii de rapoarte folosesc o monedă pentru alta, şi de uşoara aproximaţie pe care o cuprind de obicei chiar rapoartele cele mai bine informate. Cifrele înseşi, în succesiunea lor, sînt: 160, 140, 150, 140. În ce ne priveşte credem că sîntem datori să ne oprim în orice caz la acea de 150 000 de scuzi a lui Sivori [7], şi să renunţăm la cei 140 000 de ducaţi ai lui Germigny,

---

[1] Hurmuzaki, S_1 I, nr. XCV, p. 51.

[2] Exagerarea pentru Moldova poate fi dovedită, căci acolo avem chitanţa din 1587 a visteriei imperiale.

[3] Avem a face, natural, cu raportul oficial, scudul fiind socotit la 50 de aspri. Or, raportul dintre scud şi ducat în această vreme este tocmai de 5 : 6.

[4] Ed. Ştefan Pascu, *Petru Cercel şi Ţara-Romînească la sfîrşitul sec. XVI*, Cluj, 1944, p. 177.

[5] La Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 45. Filitti datează acest raport din 1585—1590. Vorbind de ridicarea lui Ioan Vodă Armeanul împotriva turcilor, autorul lui spune (p. 45): « acum treisprezece ani ». Or, toate datele şi calculele de ani ale raportului sînt absolut exacte. — Raportul dintre talerul simplu şi ducat, în această vreme, era de 2 : 3, iar dintre taler şi scud de 4 : 5.

[6] Hurmuzaki, S_1I, nr. CXL, p. 78; *L'illustre Orbandale ou l'histoire ancienne et moderne de la ville et cité de Châlons sur Saône*, Paris, 1661, p. 66; (ap. Iorga, în «Rev. hist. du Sud-Est europ. », XIII, p. 63) nu face decît să reproducă cuvînt cu cuvînt — în ce priveşte tributul celor două principate — pasajul din raportul al doilea al lui Germigny.

[7] Sivori nu a fost numai secretarul şi intimul domnului, dar, în timpul şederii sale în Ţara Romînească, el e însărcinat şi cu strîngerea birului din judeţul Buzăului, osteneală care trebuia să-i aducă la 12 000 de scuzi pe an (ed. Pascu, p. 172). În acelaşi timp, Sivori

cel de al doilea raport al său fiind scris într-o vreme cînd Petru Cercel domnea încă, adică în primele luni ale anului 1585 [1].

La fel, nu e exclus ca un ultim spor să fi avut loc chiar la urcarea în scaun a lui Petru Cercel. De o promisiune de creştere a tributului, pe lîngă cumpărarea domniei în condiţiuni extrem de grele, vorbeşte rezidentul Preyner în raportul său din 10 iulie 1583 [2]. În aceiaşi chestiune, avem apoi două rapoarte, din 22 august şi 8 octombrie 1583, ale nunţiului în Polonia, Bolognetti. În cel dintîi, nunţiul transmite părerea lui Zamoyski că Petru nu va domni mai mult de un an, « deoarece a crescut într-atît tributul care se dă de obicei turcului, că ţara nu-l va putea suferi»[3]. În cel de al doilea, Bolognetti se referă la scrisori mai vechi ale lui Petru Şchiopul către boierul muntean Ivaşcu, prin care-i dădea nădejdea că Mihnea va fi restabilit pe tron, « acceptînd să plătească tributul promis de Pătraşcu » [4].

În cazul acesta, dacă ar fi să ne încredem întru totul atît cifrei cît şi monedei din raportul catolic din 1587, am avea o creştere la urcarea pe tron a lui Petru Cercel, de la 140 000 de taleri la 150 000 de scuzi, adică de la 95 000 la 125 000 de ducaţi [5]. Natural că cifra de 160 000 de scuzi, din primul raport al lui Germigny, rămîne oricum mai mare decît realitatea, căci de o scădere a tributului în ultimii ani ai primei domnii a lui Mihnea Turcitul credem că nu se poate în nici un caz vorbi.

Poate că am putea determina şi momentul saltului care spuneam că are loc în preajma anului 1580, adică al trecerii de la cei 65 000 de ducaţi care se plăteau în orice caz la sfîrşitul domniei lui Petru al II-lea, la acel minimum de 95 000, care formau haraciul Ţării Romîneşti în 1582. Această dată credem că ar trebui căutată cu prilejul recunoaşterii de către turci ca succesor la tron a nevîrstnicului Mihnea după moartea tatălui său, la sfîrşitul lui septembrie 1577.

Am amintit deja informaţiile relaţiei anonime din 1574 şi ale celor două rapoarte veneţiene din 1577—1578, prima dînd un haraci de 55 000 de ţechini, celelalte două de 60 000 de ducaţi. Amintim că aceleaşi izvoare cuprind cifre exacte sau apropiate de realitate şi pentru Moldova. E destul, însă, să socotim primul din rapoartele veneţiene — cel de al doilea reproducînd cifrele celui dintîi — ca din primele două treimi ale anului 1587, pentru a vedea că haraciul Ţării Romîneşti rămăsese pînă la acea dată neschimbat din vremea lui Petru al II-lea.

O confirmare a acestei ipoteze s-ar putea căuta la Gerlach, care notează în jurnalul său, la acelaşi an 1577 [6], că Ţara Romînească plăteşte turcilor anual ca haraci şi peşcheşuri, 150—200 000 de coroane, adică 120 000—160 000 de

---

urma să fie trimis în Italia, între alte misiuni şi cu aceea de a face depuneri pentru domn la Banco di S. Giorgio (*ibidem*, p. 194).

[1] După cum se poate vedea dintr-o menţiune însoţind pasajul referitor la tributul Ţării-Romîneşti.

[2] Hurmuzaki, XI, nr. CVIII, p. 664.

[3] Veress, II, nr. 243, p. 265.

[4] *Ibidem*, nr. 255, p. 279.

[5] E drept că dacă talerii erau kronenthaleri, atunci aveau o valoare egală cu scudul, şi în cazul acesta creşterea ar fi fost numai de la 140 la 150 000. Dar ipoteza aceasta ni se pare mai puţin probabilă, creşterea însăşi fiind prea neînsemnată.

[6] *Tagebuch*, p. 369.

ducaţi. Or, atît Sivori [1] cît şi raportul catolic din 1587 [2] afirmă categoric că peşcheşurile comportau o sumă egală cu haraciul.

O problemă ne e pusă de datarea informaţiei lui Botero cu privire la haraciul Ţării Romîneşti. Iezuitul italian, călător pasionat, dă ştiri bogate despre ţările noastre, între care şi aceea că haraciul se ridica la 70 000 de galbeni [3]. Din păcate, ştirile lui Botero nu sînt datate şi nu s-a putut stabili cînd a fost pe la noi. Iorga le consideră de prin anii 1580—1590 [4]. În cazul cînd călătoria a avut într-adevăr loc după 1580, cifra pe care ne-o dă Botero pentru haraciu este evident inferioară realităţii; dacă însă el n-a vizitat înainte de moartea lui Alexandru al II-lea, atunci am avea încă o dovadă că un salt important s-a făcut cu prilejul recunoaşterii lui Mihnea.

De exclus în orice caz este informaţia lui Antonio Possevino, potrivit căreia, pe la 1584, Ţara Romînească plătea turcilor un tribut anual de 600 000 de ducaţi [5]. Afară numai dacă Possevino nu se referea la totalul cheltuielilor cu turcii, cuprinzînd într-o cifră globală, atît tributul propriu-zis cît şi peşcheşurile şi « rata » datoriilor făcute cu prilejul cumpărării domniei.

Deopotrivă de neacceptat, de data aceasta din pricina modicităţii ei, e şi cifra dată de Francesco Marscaldi în relaţia sa despre Imperiul otoman din 1588 [6] şi pe care o repetă doi ani mai tîrziu în tratatul pe care-l închină acestuia [7]: 15 000 de ţechini. Ceea ce e curios, e că alături găsim, pentru Moldova, cifra exactă de 35 000 de ţechini.

Deopotrivă de curioasă e şi suma de 26 000 de ţechini, pe care o întîlnim în raportul bailului veneţian la Constantinopol, Matteo Zane, din 1591 [8] şi pe care acesta o repetă neschimbată în 1594 [9].

La această dată din urmă, haraciul Ţării-Romîneşti suferise, probabil, încă o urcare. La 26 februarie 1593, reprezentantul Veneţiei anunţa creşterea tributului celor două ţări cu cîte 30 000 de ţechini, împreună cu ordinul ca acesta să fie plătit anticipat, astfel ca să ajungă la Constantinopol de echinoxiu[10]. Credem că această informaţie trebuie ţinută în seamă, cum am făcut şi pentru Moldova, pentru că mai puţin de patru luni mai tîrziu, ambasadorul veneţian menţiona în raportul său venirea în divan a mulţi « nenorociţi »[11] din Ţara Romînească, plîngîndu-se că nu mai pot suferi tirania domnului şi dările insuportabile. Nu li se dă însă ascultare, căci se ştia că, în parte, cauza sta în « tributul dublat ». Cei veniţi cu plîngerile propuneau de altminteri ca

[1] Ed. cit., p. 177

[2] Filitti, *op. cit.*, II, p. 47.

[3] *Relazioni Universali*, [Milano, 1598], p. 188.

[4] *Istoria romînilor prin călători*, I[2], p. 217.

[5] *Fontes rerum transylvanicarum*, 1, p. 280. Cifra se află într-o scrisoare către papa Grigorie al XIII-lea, din 1583. Cînd apoi reproduce textul acestei scrisori în introducerea la « Transilvania » (*Fontes rer. transylv.*, III, p. 2 şi urm.), înlocuieşte mai întîi pe 600 000 cu 500 000, iar apoi şterge cifra, lăsînd numai « *un grandissimo tributo* ».

[6] Hurmuzaki, XI, nr. CCCXXVI, p. 198.

[7] *Ibidem*, nr. CCCXLI, p. 210.

[8] *Ibidem*, nr. CCCXLVIII, p. 214.

[9] Albeni, *Relazioni*, s. 3-a, III, p. 441; v. şi cap. despre haraciul Moldovei.

[10] Hurmuzaki, IV/2, nr. CXXXIV, p. 171.

[11] « *miseri uomini* ». După Balthasar Walter (*Tesaur*, I, p. 9), solia era compusă din « *seniores et praecipui Walachiae viri* ». Ea nu cerea transformarea ţării în paşalîc, ci pe Mihai domn.

ţara să fie transformată în sangiacat, lucru care nu putea fi primit, căci — adaugă raportul — « toţi ştiu că nu va aduce nici pe departe cît în prezent şi de aceea nu dau atenţie acestui lucru, deşi ar putea să se teamă din parte-le de o răscoală oricît de gravă »[1].

Dacă de o dublare a tributului, cel puţin în 1593, nu credem că poate fi vorba, ni se pare însă că se impune să acceptăm noul spor de 30 000 de galbeni. În felul acesta am avea, pornind de la cifra lui Sivori, un total de 155 000 de galbeni.

Dar răscoala prevăzută de ambasadorul veneţian sosi, într-adevăr, curînd şi ea a avut proporţii mai mari chiar decît le putea bănui acesta. Şi, odată cu aceasta, veni şi o importantă schimbare în haraciul Ţării Romîneşti.

Ştirile privitoare la tributul plătit de Mihai Viteazul sînt numeroase, dar, în genere, lipsite de precizie. Înainte de ridicarea sa împotriva turcilor în toamna lui 1594, va fi plătit haraciul lui Alexandru cel Rău. După luptele din 1595—1596, situaţia e însă cu totul alta, fără a se putea preciza, totuşi, cuantumul noului tribut acceptat de Mihai. La 25 decembrie 1596, se raporta din Constantinopol că Mihai a trimis în tabăra turcească cinci poveri de aspri ca tribut, — povara oficială fiind socotită în galbeni tot la valoarea veche, am avea a face cu o sumă ceva mai mare de 8 000 de galbeni —, iar sultanul i-a trimis steagul, dar apoi, fiind vătămată Ţara Romînească de un beglerbeg, Mihai se indignă şi prădă Nicopolul[2].

La 27 februarie a anului următor — deci după ce sultanul trimisese steagul de domnie lui Mihai — un raport veneţian din Praga anunţa că turcii oferiseră Moldova şi Ţara Romînească lui Sigismund Báthory, cu scăderea tributului pentru cea dintîi la 30 000 de scuzi, iar pentru cea de a doua la 20 000[3].

În 1598, înainte de reluarea ostilităţilor cu turcii, un raport din Constantinopol vestea că se anunţase sosirea tributului Ţării Romîneşti, « care va fi în sumă de 5000 de ţechini »[4]. Un al doilea raport, din Tîrgovişte, al comisarilor imperiali, vorbea de 5000 de taleri trimişi de Mihai « *loco tributi* »[5].

La 17 octombrie 1599, cînd Mihai trecuse tocmai de două zile munţii în Ardeal, se vestea din Constantinopol că Andrei Báthory şi Ieremia Movilă promiteau să-l prindă pe Mihai şi să-l trimită la Poartă, cerînd în schimb ca în locu-i să fie numit Simion, care urma să plătească tributul anual, « adică 5—6000 de ţechini, cum se plătea în vremurile vechi »[6]. Scurtă vreme după aceasta, la 7 noiembrie, sosea la Constantinopol un sol al lui Mihai, anunţînd că acesta a trimis marelui vizir 15 000 de galbeni « *a conto del tributo* »[7]. În ianuarie următor, solii lui Mihai la împăratul arătau că domnul lor, spre a risipi bănuielile marelui vizir, a socotit « să-i facă un dar de 6000 de taleri, în chip şi oarecum cu numele de tribut »[8].

---

[1] Hurmuzaki, III/1, nr. XXII, p. 457

[2] *Ibidem*, IV/2, nr. CLXXXVI, p. 222. E vorba probabil de atacul tătarilor, care precede pe acel al Turnului şi al Nicopolului de către Mihai.

[3] Hurmuzaki, III/2, nr. CXCIII, p. 173.

[4] *Ibidem*, XII/1, nr. DIV, p. 337.

[5] *Ibidem*, nr. DL, p. 361.

[6] *Ibidem*, nr. DCCXLII, p. 469.

[7] *Ibidem*, nr. DCCXCVIII, p. 497 şi DCCXCIX, p. 500.

[8] *Ibidem*, XII/2, nr. CMLXVI, p. 609. La 24 ian. se anunţa şi din Constantinopol că Mihai a scris sultanului de trimiterea tributului şi altor daruri la Ibrahim paşa, marele-vizir (*ibidem*, nr. MIV, p. 644).

Și la 20 aprilie 1600, Mihai anunța pe un agent al său la Constantinopol că haraciul Țării Romînești și al Transilvaniei va sosi la serdar [1]. La 12 septembrie a aceluiași an, se comunica din capitala sultanilor afirmația marelui vizir, că primise de la Mihai o bună sumă de bani în contul tributului [2]. Trimisul lui Mihai, cu 20 000 de taleri, este însă pus la închisoare [3]. Știrea ofertei de tribut din partea lui Mihai, în sumă de 30 000 de taleri, pornită din Constantinopol la 12 septembrie, era transmisă mai departe din Veneția la 14 octombrie [4]. La 1 noiembrie, se vorbea iarăși de trimiși ai lui Mihai cu propuneri de pace și de plata unui tribut de 80 000 de taleri pentru Țara Romînească și Transilvania, însoțită de un dar de 16 000 de țechini. Țechinii, după sfatul muftiului, nu fuseseră primiți de Poartă, ca venind de la un rebel. Expuși în piață, se credea însă că în curînd vor fi ridicați de acolo, chiar fără de dispensa muftiului [5]. Dar la această dată, campania lui Zamoyski în Țara Romînească și evenimentele din Ardeal înlăturaseră problema haraciului pe care-l avea de plătit Mihai Viteazul.

Oricît ar fi de puțin precise toate aceste informațiuni pe care le-am expus, un lucru reiese absolut clar din ele: anume că, după campaniile din 1595—1596, nimeni nu mai pomenește de sumele enorme ce se plăteau înainte. Dacă cele cinci poveri de aspri sau cei 5000 de țechini sau de taleri par o sumă neverosimil de mică față de acelea cu care ne obișnuisem, chiar sumele mai mari de care se vorbește în acest timp sînt încă cu totul departe de haraciul din vremurile anterioare.

Raportul din Praga, amintind că turcii oferiseră Țara Romînească lui Sigismund Báthory cu un tribut de 20 000 de scuzi, spune, e drept, că acesta altminteri era mult mai mare. E adevărat însă și că raportul se putea referi la vremuri mai vechi, oferta însăși fiind probabil anterioară trimeterii steagului lui Mihai Viteazul. În orice caz, trimiterile «în contul tributului» din 1599-1600 — într-o vreme de tatonare pentru restabilirea raporturilor cu turcii — sînt de 15 000 de galbeni sau de 20 000 de taleri, iar propunerile de pace din toamna lui 1600 prevedeau un tribut total de 80 000 de taleri pentru Ardeal și Țara Romînească, din care s-ar părea că 30 000 erau pentru cea din urmă. Ori, o asemenea ofertă, într-o vreme în care Mihai avea neapărată nevoie de înțelegerea cu turcii — de unde, probabil, și diferența față de cifrele pomenite în 1597-1598 — arată singură că atare sumă era socotită ca acceptabilă, în orice caz, ca o bază de discuție.

Nu știm dacă Simion Movilă va fi apucat să trimită haraciul Porții în vremea cît a domnit în Țara Romînească. În ce-l privește pe Radu Șerban, Matei al Mirelor spune doar că «s-a închinat și împăratului turcesc, i-a dat haraciu, ca mai mult să nu se certe» [6]. Avem, e drept, din 1604 — anul împăcării cu turcii — raportul lui Petru Armeanul, care menționează trimiterea a 10 000 de florini unguresti «*loco tributi*» [7]. Dar avem impresia că e vorba de o trimi-

[1] Hurmuzaki, IV/2, nr. XIV, p. 23.
[2] *Ibidem*, nr. XX, p. 27.
[3] *Ibidem*, nr. XXI, p. 28.
[4] Veress, VI, nr. 215, p. 232.
[5] Hurmuzaki, IV/2, nr. XXII, p. 29 și nr. CCXXI. p. 250.
[6] *Tesaur*, I, p. 329.
[7] Hurmuzaki, IV/1, nr. CCCXLVII, p. 405.

tere provizorie, în aşteptarea fixării haraciului; altminteri, ar trebui să acceptăm o creştere în cursul anilor următori, ceea ce nu pare probabil. Nu poate fi primită, pentru motive pe care le vom vedea îndată, nici suma de 62 000 de ţechini, care ar fi reprezentat haraciul Ţării-Romîneşti, aşteptat la Constantinopol în septembrie 1608, după un raport veneţian [1].

Cifre mai apropiate de realitate — dacă nu totdeauna precise — avem din anii următori. Din 1609, avem două rapoarte veneţiene, care se completează oarecum unul cu altul. Primul, din martie, anunţă sosirea la Constantinopol a « cîţiva valahi cu 9 poveri de aspri, în contul tributului de 24, pe care-l plătesc sultanului » [2]. Cel de al doilea raport, din octombrie, anunţă sosirea a 25 000 de ducaţi « din tributul Tării Romîneşti » [3]. Dacă combinăm cele două ştiri, ajungem la un rezultat foarte ciudat: socotind cei 25 000 de ducaţi din al doilea transport ca reprezentînd 15 poveri de aspri, am avea încă la sfîrşitul primei decade a veacului al XVII-lea exact vechiul raport oficial dintre galben şi aspru de 1: 60. Dar, în cazul acesta, dacă acceptăm cifrele celor două rapoarte veneţiene, avem pentru anul 1609 un haraci de 40 000 de ducaţi. Or, izvoare ulterioare ne arată totuşi că haraciul Ţării Romîneşti era, în timpul domniei lui Radu Şerban, mai mic de 40 000 de ducaţi.

Un raport, de asemenea veneţian, anunţa din Constantinopol la 13 decembrie 1611, că Radu Şerban a trecut în Polonia cu toate bogăţiile sale, rămînînd dator sultanului cu tributul pe doi ani — ceea ce înseamnă că tributul din 1609 fusese ultimul plătit — adică cu mai bine de 60 000 de scuzi [4]. Din aceeaşi lună decembrie, un alt raport, poate al aceluiaşi ambasador veneţian, dă ca tribut al Ţării Romîneşti suma de 35 000 de taleri [5]. Dar, documentul care ni se pare hotărîtor în această chestiune — pus alături de acestea două din urmă — e o scrisoare a palatinului Ungariei către împăratul Mathias II, din 29 august 1613. Palatinul referă condiţiile puse de Gabriel Báthory lui Radu Şerban, pentru a-l reînscăuna în Ţara Romînească: 25 000 de galbeni înainte de recăpătarea domniei şi alţi 25 000 după intrarea în Ţara Romînească; sau, dacă nu poate, 50 000 de galbeni la două luni de la luarea domniei; în afară de aceasta, în fiecare an, un tribut de 32 000 galbeni (« *aureorum* »). Radu Şerban găsea aceste condiţii extrem de dure, căci nici sultanului nu-i dăduse vreodată atîţia bani, « *sed solis triginta duobus millibus florenis* » şi pe aceştia nu în bani, ci în furnituri [6]. Afirmaţia fostului domn ne obligă să nu scădem cuantumul haraciului în vremea lui Radu Şerban *sub* 32 000 de florini, adică să socotim că în cele două rapoarte din decembrie 1611 s-au folosit monede de argint în locul aceleia de aur, căci nu credem că poate fi vorba în scrisoarea palatinului de un alt florin decît florinul de aur unguresc. Pe de altă parte, cele două rapoarte amintite — şi mai ales primul dintre ele, cu cei « mai bine de 60 000 de scuzi » (de fapt, galbeni) ai tributului pe doi ani — ne fac să credem că domnul, devenit pretendent, nu a exagerat nici în minus, exagerare de altminteri greu

---

[1] Hurmuzaki, IV/2, nr. CCXCIX, p. 300.
[2] *Ibidem*, nr. CCCV, p. 303.
[3] *Ibidem*, nr. CCCIX, p. 305.
[4] *Ibidem*, nr. CCCXLII, p. 330.
[5] Filitti, *op. cit.*, II, p. 114.
[6] Hurmuzaki, IV/1, nr. CCCCXXXII, p. 506.

de închipuit în tratative oficiale, atunci cînd era vorba de o cifră fixă şi oficială ea însăşi, nu cum era cazul peşcheşurilor.

O probă a acestor deducţii — e drept, şubredă ca toate acele bazate pe tăcerea documentelor — am putea-o, poate, găsi în evoluţia ulterioară a haraciului. De o nouă urcare a acestuia pînă la începutul domniei lui Matei Basarab, documentele nu mai vorbesc — după cîte ştim — decît o singură dată. În martie 1614, ni se spune că Poarta a cerut o sporire a tributului cu 10 000 de ţechini, iar capuchehaia domnului încearcă prin daruri s-o evite [1]. Despre rezultatele eforturilor capuchehăii nu ni se mai vorbeşte. Dar, şase ani mai tîrziu, cînd Radu Mihnea recapătă iarăşi tronul Ţării Romîneşti, el se obligă să dea un haraci anticipat, ceea ce poate face la 40 000 de scuzi [2]. E destul ca în loc de scuzi să citim ducaţi pentru a vedea că sporul din 1614 luase fiinţă. Am fi îndemnaţi să afirmăm că el fusese redus la 8000 de galbeni şi că haraciul în 1620 era chiar de 40 000 de galbeni — sau, în taleri 60 000 de taleri — şi anume pentru că tocmai acesta e haraciul Ţării Romîneşti în preziua urcării în scaun a lui Matei Basarab.

Izvoarele sînt unanime în a afirma că recunoaşterea domniei lui Matei Basarab a comportat o gravă urcare a tributului. Dacă ambasadorul olandez Levinus Warnerus socoate în 1653 că această urcare s-a făcut de la 80 000 de imperiali [3], un izvor mai apropiat de începuturile domniei lui Matei Basarab şi datorat unui om cu legături cu capuchehăile Ţării-Romîneşti — rezidentul imperial Schmidt — afirma în 1643 că ea pleca de la 60 000 de taleri [4]. Acelaşi punct de plecare e dat şi de Ricaut, mai puţin de trei decenii mai tîrziu [5] şi, probabil după Ricaut, de Christophe Boethius, reprodus la Sultzer [6]. Chiar în plin secol al XVIII-lea, la 1746, ştirea revine la Pietro Businello [7].

Dar avem în acest sens şi o mărturie a însuşi domnului: prezentînd condiţiile pentru încheierea unui tratat de alianţă cu Gheorghe Rákóczy I, el spune că pentru a fi lăsat în pace de turci, a « sporit birul de trei ori şi în afară de bir le dăm tot ce poftesc şi vom da şi în viitor tot ce vor pofti, numai să ne lase să locuim pe pămîntul nostru »[8]. Or, birul lui Matei Basarab fiind — cum vom vedea — de 130 000 de taleri, sporirea de trei ori nu putea pleca nici de cum de la 80 000, în care caz nu am fi avut nici măcar o dublare. Că nu e, iarăşi, cazul de a lua ad litteram expresia lui Matei Basarab, credem că nu mai e nevoie de subliniat. Era însă îndreptăţit să se exprime astfel, cînd crescuse haraciul de la 60 000 la 130 000 [9].

---

[1] Hurmuzaki, IV/2 nr. CCCLXVI, p. 346.
[2] *Ibidem*, nr. CCCCXXIV, p. 386.
[3] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 224.
[4] Hurmuzaki, IV/2, nr. DXCVIII, p. 672.
[5] Ed. Amsterdam, 1671, p. 157.
[6] *Gesch. d. transalp. Daciens*, III, p. 353. Urcarea însăşi e amintită, fără a se da însă cifre, şi de Pétis de la Croix, în *Relation*, ed. Babinger, p. 15.
[7] Ap. Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari*, p. 23. Creşterea, fără de precizarea sumei, o găsim menţionată şi la Del Chiaro, ed. Iorga, p. 121.
[8] Veress, X, nr. 40, p. 72.
[9] Şi în arzul boierilor din noiembrie 1639, amintit într-un raport al rezidentului Schmidt, se vorbeşte de « o dublare a tributului anual » (Hurmuzaki, *Fragm. z. Gesch. d. Rumänen*, III, p. 113).

În aceste condiţii, nu mai e nevoie să insistăm asupra imposibilităţii de a accepta cifra de 100 000 de taleri, pe care ne-o dă negustorul italian Tommaso Alberti, călător pe la noi în 1612—1613 [1]. Iarăşi, trebuie să renunţăm la un martor, altminteri preţios, ca Polo Minio, cu legături, e drept, în Moldova. El ne dă la 1620 un haraci de 33 de poveri de aspri [2], adică, după propriile-i calcule, 33 000 de scuzi, inferior deci acelui plătit de Radu Şerban. Cît despre cele zece poveri de aspri, trimise la Constantinopol de Gavril Movilă cu Necula spătarul — în legătură cu care are loc o judecată în divanul lui Alexandru Iliaş, în octombrie 1627 [3] — ele nu puteau reprezenta decît o parte din haraci, aşa cum se trimetea de atîtea ori.

Dacă însă, în încercarea noastră de a stabili curba haraciului în primele decenii ale veacului al XVII-lea, am proceda altfel şi am socoti, pe de o parte, că Radu Şerban se referea la o monedă de speţa talerului şi nu a galbenului, iar pe de alta am accepta mărturia lui Polo Minio în privinţa celor 33 000 de scuzi, s-ar simplifica desigur interpretarea izvoarelor din anii 1611—1620, însă am cădea în dificultăţi şi mai mari. Anume, ar trebui să presupunem încă aproape o dublare a tributului între 1620—1633, înainte de aceea intervenită cu prilejul urcării în scaun a lui Matei Basarab, adică o împătrire a lui într-un răstimp de 13 ani. Dar, dacă urcarea din timpul lui Matei Basarab a fost, după cum am văzut, înregistrată de contemporani şi păstrată în amintire pînă tîrziu, despre cealaltă nu se pomeneşte nimic; ba, mai mult, însăşi impresia produsă de sporul acceptat de Matei interzice presupunerea altuia asemănător cu puţin înainte.

Tributul plătit de Matei Basarab era de 130 000 de taleri. Ne-o afirmă un raport venețian din 1638 [4]; o repetă, dintre contemporani, rezidentul Schmidt la 1643 [5] şi Warnerus la 1653 [6]. Puţin mai tîrziu, aceeaşi sumă i-o găsim atribuită de Ricaut [7] şi de Boethius [8]. Ea rezultă şi din unele ştiri ulterioare, pe care le vom vedea îndată, după cum e confirmată şi de acelea în care ni se dă împreună haraciul celor două principate, — considerîndu-l la cca 200 000 de reali — cum sînt rapoartele veneţiene din 13 noiembrie 1639 [9] şi 30 noiembrie 1642 [10].

Cu puţin inferioară — 120 000 de reali — e cifra dată de un alt raport veneţian, în 1637[11], pe cînd Del Chiaro, după aproape un veac, o făcea să crească mai mult decît se cuvenea, ridicînd-o la « 300 de pungi care reprezintă 150 000 de reali »[12]. Carra, care va culege şi el, în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, amintirea sporului de tribut al lui Matei Basarab, va spune că acesta a fost ridicat la cincizeci de mii de scuzi de aur [13].

[1] La Iorga, *op cit.*, p. 13.
[2] Hurmuzaki, IV/1, nr. DXVI, p. 596 şi VIII, nr. DLXXIV, p. 391.
[3] Acad. R.P.R., XLII/137 a, copie la Inst. Ist.
[4] Hurmuzaki, VIII, nr. DCLXVII, p. 470.
[5] *Ibidem*, IV/1, nr. DXCVIII, p. 672.
[6] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 224.
[7] *Op.* şi *ed. cit.*, p. 157.
[8] Sulzer, III, p. 353.
[9] Hurmuzaki, IV/2, nr. DXC, p. 507 şi VIII, nr. DCLXXVIII, p. 484.
[10] *Ibidem*, nr. DCIX, p. 522.
[11] *Ibidem*, VIII, nr. DCXLVII, p. 453.
[12] Ed. Iorga, p. 121.
[13] *Hist. de la Moldavie et de la Valachie*, Iaşi, 1777, p. 29.

Oferta lui Matei Basarab — pe care o transmitea bailul venețian la 26 noiembrie 1639 [1] — de a plăti tributul promis de Vasile Lupu — ceea ce ar fi însemnat o altă urcare cu 50% [2] — nu mai trebuia să aibă urmare. Victoria de la Ojogeni lămurise singură situația.

Dacă se acceptă echivalențele pe care le-am propus ocupîndu-ne de haraciul Moldovei, acel al Țării Romîneşti reprezenta la sfîrşitul domniei lui Matei Basarab, în aur, 65 000 de galbeni.

Tributul de 130 000 de taleri rămîne aproape neschimbat pînă la începutul veacului al XVIII-lea. El ne e dat ca atare în raportul rezidentului Reniger, din 16 iunie 1659 [3] şi, în jurul anului 1670, de o descriere a Turciei —*Curiositá di Turchia*[4] — ca şi de Ricaut, în cartea sa despre Imperiul otoman [5]. Il regăsim apoi în *Thesaurus exoticorum*, al lui Happelio, tipărit la Hamburg în 1688 [6]. Între timp, întîlnim şi o cifră ceva mai mare. Un raport venețian din Adrianopol, din 22 februarie 1672, anunța aducerea tributului Țării Romîneşti în sumă de 150 000 de reali de către domnul însuşi, — Antonie-vodă din Popeşti,—acesta «*insinuando*» o sumă mai mare pentru a fi păstrat în domnie. Este, totuşi, înlocuit cu Grigore Ghica[7]. « Insinuarea » lui Antonie-vodă poate fi înțeleasă în două feluri: fie că a « strecurat » o sumă mai mare chiar în momentul plății, fie că a făcut această promisiune pentru viitor. Prima ipoteză ni se pare mai plauzibilă, căci, dacă ar fi fost vorba de o simplă ofertă de creştere a tributului, verbul folosit ar fi fost, probabil, mai puțin timid. Diferența « strecurată » putea fi tocmai aceea de la 130 000 la 150 000 de taleri. Şi Pétis de la Croix, cu cifra de 140 000 de scuzi pe care o notează în jurnalul său [8], permite ipoteza unei uşoare creşteri în acest răstimp. Descrierea olandeză a Țării Romîneşti, tipărită la Amsterdam în 1687[9], cu informația sa în ce priveşte tributul — 70 000-100 000 de ducați — se află deasupra realității, fără ca cifra inferioară să fie prea depărtată, pe cînd sub nivelul real e aceea de 100 000 de taleri, pomenită într-un raport din 1673 [10].

Un mic spor a existat într-adevăr şi credem că el poate fi plasat între domnia lui Antonie-vodă şi acea a lui Gheorghe Duca. El a constat însă din numai 3000 de taleri, cum se vede din firmanul trimis lui Constantin Brîncoveanu după moartea lui Şerban Cantacuzino. Prin acest firman, sultanul cerea noului domn să plătească ultimul tribut al lui Şerban Cantacuzino, în sumă de 133 000 de taleri, rămas neplătit la moartea acestuia, banii urmînd să nu

---

[1] Hurmuzaki, VIII, nr. DCLXXXVIII, p. 485. Oferta de sporire a tributului şi cererea de menținere în scaun a domnului venea, după raport, « din partea nobilimii țării şi a poporului » (v. şi Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 113 — mențiunea arzului boierilor).

[2] Hurmuzaki, IV/2, nr. DXC, p. 507. Oferta lui Vasile Lupu era de a creşte haraciul ambelor țări de la cca 200 000 de reali la 300 000.

[3] Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 247.

[4] *Studii şi doc.*, XX, p. 178.

[5] Ed. cit., p. 157.

[6] Extras în « Rev. hist. du Sud-Est europ. », II (1925), p. 345.

[7] Hurmuzaki, V/2, nr. CXCVI, p. 126.

[8] *Acte şi fragm.*, II, p. 736.

[9] Textul în « Rev. istorică », XI (1925), p. 38.

[10] Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 287.

fie puşi pe ţară, ci scoşi de la văduva şi urmaşii lui[1]. Suma de 133 000 de taleri revine şi în mărturia dată în 1719 de mitropolit şi boieri văduvei lui Brîncoveanu, în aceeaşi chestiune[2]. Dar, pînă la sporul masiv din 1703, a mai existat încă un spor mărunt, ca cel amintit acum.

Cronicarul Radu Popescu, în varianta cronicei sale aflată în ms. 537 al Academiei R.P.R., afirmă că Brîncoveanu, cu prilejul obţinerii domniei pe viaţă, în 1699, a adăugat 30 de pungi la haraciul de 250, urcîndu-l astfel la 280 de pungi[3].

Atanasie Comnen Ipsilanti, în istoricul celor 619 pungi ale haraciului Ţării Romîneşti, pe de altă parte, pretinde că, la suirea pe tron a lui Brîncoveanu, haraciul nu era decît de 200 de pungi, iar în 1695 « s-au adaos alte 80 pentru Ocnă »[4].

Firmanul amintit, de la sfîrşitul lui 1688, ca şi toate ştirile analizate mai înainte, ne împiedică să acceptăm vreuna din aceste cifre, după cum n-o putem accepta nici pe aceea de 280 de pungi ca haraciu pentru anii 1699—1702, şi aceasta pentru că ni s-a păstrat un alt firman adresat lui Brîncoveanu — tocmai din martie 1699, după confirmarea în domnie pe viaţă — în care ni se dă suma precisă: « Haraciul raialei Ţării Romîneşti la un loc cu vama sării e de 136 718$^1/_2$ lei »[5]. Condica vistieriei lui Brîncoveanu înscrie şi ea în februarie 1703, cînd se face dintr-o dată plata haraciului, suma de 136 201 ½ taleri[6].

Urcarea, deci, a existat în prima parte a domniei lui Brîncoveanu şi ea a putut avea loc, cum spune Radu Popescu, în 1699, dar ridicîndu-se la numai 3718 taleri, adică şapte pungi şi jumătate, sau, după condică, şase pungi şi jumătate[7].

Dacă firmanul şi condica vistieriei ar mai avea nevoie de vreo confirmare, am putea-o găsi în două rapoarte, anunţînd sporul masiv impus cu prilejul călătoriei domnului la Adrianopol. Amîndouă sînt din 4 iulie 1703. Ambasadorul francez Ferriol spune, în raportul său, că Brîncoveanu a promis mărirea tributului cu 230 de pungi, peste cele 270 pe care le plătea pînă atunci[8]. Bailii veneţieni din Constantinopol raportează, la rîndul lor, că marele vizir i-a cerut

---

[1] C. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Bucureşti, 1907, p. 6. În textul latinesc al firmanului avem « *100 033 talerorum* ». Că e o greşeală evidentă se vede şi din actul din 1719. Aluzie la acest firman şi *ibidem*, p. 311—312.

[2] *Studii şi doc.*, V, p. 192—194. Nu e exclus, de altminteri, ca tocmai acesta să fie haraciul lui Matei Basarab, pe care izvoarele să ni-l fi dat în cifră rotunjită. Am văzut însă, şi vom mai vedea, că există şi sporuri mărunte.

[3] Fragm. la C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene*, Bucureşti, 1906, p. 92.

[4] Hurmuzaki, XIV/2, nr. MCCLVI, p. 1252.

[5] *Ibidem*, XIV/1, nr. CCLXXXV, p. 319.

[6] *Condica de venituri şi cheltuieli*, p. 691. Acesta era haraciul pe 1702. În decembrie 1703 se va trimite şi acel pe anul în curs, însă în condică (p. 738) se trec numai 132 774 taleri.

[7] La sfîrşitul anului 1700, se trece în condică o sumă importantă « 42 500 tal. s-au trimis la capuchihaiele de s-au datu pentru hatişerifu ce s-au făcutu pentru îndreptarea haraciurilor » (p. 589). Între firmanul din 1699 şi însemnarea din condică privind haraciul pe 1702 nu poate fi vorba de o schimbare în cuantumul acestuia. Explicaţia ne e dată de Radu Greceanu (ed. Şt. Grecianu, p. 106), care povesteşte cum Brîncoveanu a trimis la Adrianopol doi boieri, pentru a fixa termene datornicilor şi a cere o uşurare a obligaţiilor. Singurul rezultat a fost însă că « au mai luat păgînul chihaia, făr de nici o pricină... 80 de pungi ». Sînt, fără îndoială, cele 85 de pungi trecute în condică.

[8] Hurmuzaki, S_1 I, nr. DXXXI, p. 357.

lui Brîncoveanu să mărească tributul anual de la 120 de pungi la 273 de pungi [1]. Dacă ambasadorul francez este cu totul aproape de realitate cu cele 270 de pungi, reprezentanţii Veneţiei ne dau realitatea însăşi, confundînd însă punctul de sosire cu acel de plecare, căci cele 273 de pungi la care credeau ei că se ajungea în acel moment nu sînt decît tocmai cei 136 718 ½ lei ai firmanului din 1699, care fac exact 273 de pungi şi jumătate. În aur, însă, acestea nu mai valorau decît 54 600 de galbeni.

În ceea ce priveşte sporul din 1703, el a fost cu adevărat masiv, reprezentînd aproape o dublare a tributului. Cu privire la cuantumul lui, dacă izvoare mai tîrzii, ca Atanasie Comnen Ipsilanti sau Dionisie Fotino, ne dau, cel dintîi 120 de pungi [2] iar cel de al doilea 100 [3], contemporanii sînt aproape de acord pentru o cifră mult mai mare. Radu Popescu ne spune că « au făcut adaos la haraciu 240 de pungi peste cele 280 ce era mai înainte » [4]. La fel şi *Istoria Ţării Romîneşti de la anul 1689 încoace:* « l-au mai mărit de cum au fost cu 240 de pungi şi cu aceasta s-au împăcat » [5].

În ce-i priveşte pe străini, dacă lăsăm la o parte bailii Veneţiei, la care e o confuzie evidentă, reprezentantul Franţei e iarăşi de acord — asupra unei cifre puţin inferioare — cu acel al Olandei. Dacă Ferriol vorbeşte, cum am văzut, de 230 de pungi, Colyer spune acelaşi lucru altminteri, însemnînd 115 000 de taleri [6].

E greu de ales între aceste două cifre. Teoretic, desigur, ar trebui să preferăm izvoarele interne. Amintim numai că, în ce priveşte punctul de plecare, Ferriol e mai precis, cu cele 270 de pungi ale sale, decît Radu Popescu, care ne dă 280. Nu vom greşi, însă, în nici un caz, dacă vom spune că noul haraciu se ridica la 500—520 de pungi. Aceasta înseamna, în aur, 100—104 000 de galbeni, adică o cifră încă mult inferioară aceleia atinse la sfîrşitul veacului al XVI-lea.

Nu ştim dacă a fost vreodată plătit de însuşi Brîncoveanu acest nou haraci, astfel sporit după călătoria la Adrianopol, căci el s-a străduit îndată să obţină revenirea Porţii asupră-i. Ceea ce a obţinut a fost numai o reducere cu 60 de pungi, reducere atestată de un duşman al domnului, cum a fost Radu Popescu [7]. După acesta, haraciul plătit de Brîncoveanu în ultimii săi ani era de 460 de pungi ceea ce face 92 000 de galbeni. Numai cu această vreme se potriveşte — dar probabil că nu e decît o simplă coincidenţă — suma de 230 000 de taleri pe care o dă ca tribut al Ţării Romîneşti acea vastă compilaţie geografică, intitulată — în traducerea italienească — *Lo stato presente di tutti i paesi e popoli del mondo* [8]. Dar, pînă în 1724, cînd apărea la Londra ediţia engleză a acestei

---

[1] Hurmuzaki, IX/1, nr. DXLIII, p. 401.

[2] *Loc. cit.*

[3] *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, t. III, p. 214.

[4] Ed. Ioanid, p. 279.

[5] *Magazinul istoric*, V, p. 169. Radu Greceanu, cronicar oficial al domnului, evită să dea vreo cifră. După dînsul, Brîncoveanu primeşte numai la insistenţele boierimii şi cere însă — lucru pe care-l şi obţine — ca, cu acest prilej, « să se arădice încai şi să lipsească alte angarii, mîncături, mucareruri, huzmeturi, bumbaşir cu porunci şi altele » (ed. Şt. D. Grecianu, p. 120—121).

[6] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, Bucureşti, 1901, p. 125—126.

[7] Ed. cit., p. 331—332. În sept. 1703, se trecea în condică (p. 728): « 55 000 tal. s-au trimis la Odriiu... să se dea pentru rădicatul adaosului haraciului ».

[8] Veneţia, 1731—1766, vol. VI, p. 76; rezumat de Filitti, în « Rev. ist. », XII (1926), p. 15.

lucrări, haraciul suferise deja cîteva modificări. Suma de 230 000 de taleri o vom regăsi, însă, şi în 1746, în *Lettere informative delle cose de' Turchi* [1] ale lui Pietro Businello, fără a putea spune de unde vine.

Reducerea cu 60 de pungi nu durează decît atît cît însăşi domnia lui Brîncoveanu. Acelaşi Radu Popescu ne informează că la moartea domnului, « vrînd împărăţia să-i ia şi satele, şi viile, şi ţiganii şi altele ce era ale lui Constantin Vodă », urmaşul său, Ştefan Cantacuzino, a preferat să dea iar sporul întreg de 240 de pungi [2]. Urcarea însăşi e menţionată şi de *Istoria Ţării Romîneşti*, socotindu-i vinovaţi de aceasta pe Radu Dudescu şi Constantin Ştirbei: « Încă şi răutate au făcut pămîntului aşti doi boiari, că au adaus haraciul cu 60 de pungi de bani » [3].

În 1718, boierii refugiaţi cereau, între altele, împăratului Carol al VI-lea, să se treacă în tratatul de pace revenirea la tributul din vechime, fără de adaosul din vremea lui Brîncoveanu [4]. Cererea lor nu a fost statisfăcută şi nici pierderea unei importante părţi a teritoriului, prin cedarea Olteniei către austrieci, nu aduce formal o scădere a haraciului [5]. Noul domn, Nicolae Mavrocordat, obţine însă o suspendare a plăţii adausului, care durează vreme de cinci ani: « Măria sa domnul Nicolae Vodă, cu multă nevoinţă ce au făcut, l-au rădicat în cinci ani de nu s'au dat, dar nu s-au rădicat de tot, numai până se va îndrepta ţara şi se va tocmi » [6]. Eforturile domnului pentru a evita cererea Porţii de a se reveni la tributul lui Brîncoveanu nu duc la rezultat. Obţine totuşi ca din acel adaus să se ridice 140 de pungi, rămînînd de plată numai 100 [7], adică, după cifrele lui Radu Popescu, în total 380 de pungi. Aceasta trebuie să fie originea sporului de 100 de pungi pe care At. Comnen Ipsilanti i-l atribuie lui Nicolae Mavrocordat, aşezîndu-l în 1720. După socoteala acestuia, pornind de la cele 400 de pungi la care credea că se urcase haraciul lui Brîncoveanu, şi fără a cunoaşte reducerea din 1719—1723, se ajungea la 500 de pungi.

Consecvent cu această cifră, Atanasie Comnen Ipsilanti socotea noul adaus, venit cu prilejul redobîndirii Olteniei de la austrieci, în 1739, tot de 100 de pungi. Cu un spor mărunt, de 19 pungi, la o dată neprecizată, « ca să se izbăvească Ţara Romînească de pagubele Silistrei » [8], socoteala devenea limpede şi se ajungea molcom la cele 619 pungi din preajma războiului de la 1768—1774.

Limpede este socoteala şi pentru boierii care înmînau contelui Orlof memoriul din 1772. Aceştia, pornind de la cifra de 150 000 pe care ar fi găsit-o Nicolae Mavrocordat în prima lui domnie, atribuiau lui Constantin Mavrocordat un

[1] La Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari*, p. 23.

[2] Ed. cit., p. 332.

[3] *Magazinul istoric*, V, p. 183.

[4] Hurmuzaki, VI, nr. CLV, p. 231.

[5] În acest sens are dreptate memoriul dat contelui Orlof la Congresul de la Focşani, (în anexe la Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihail Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 503), cînd afirmă: « După luarea Craiovei de nemţi, haraciul nu s-a scăzut, ci a rămas tot ca înainte ». Cifra indicată, însă, pentru acest haraci, de 150 000 lei, este inexactă. Şi At. Comnen Ipsilanti afirmă că, după pierderea Olteniei, haraciul nu s-a schimbat, dînd şi el cifra, deopotrivă inexactă, de 400 de pungi.

[6] Radu Popescu, ed. cit., p. 345. Faptul, după context, pare că se petrece în 1723.

[7] *Ibidem*, p. 346.

[8] Trad. Elian. Trad. din Hurmuzaki, XIV/2 e: « ca să se elibereze Ţara Romînească de cursele Silistrei ».

spor de 100 000 lei în 1739, altul de 57 500 lui Mihai Racoviţă şi, în sfîrşit, unul de 2000 lui Ştefan Racoviţă, ajungîndu-se deopotrivă la cei 309 500 lei sau 619 pungi.

Pentru noi, din păcate, socoteala e mai puţin clară. Pentru a o face cu totul clară, va trebui să recurgem, cum se va vedea, la două ipoteze. Amîndouă izvoarele amintite sînt de acord că în 1739 a avut loc un nou spor, cu prilejul redobîndirii Olteniei. Dacă pentru cel dintîi, acest spor era de 100 de pungi, pentru cel de al doilea, el se ridica la 200. Credem că cifra din urmă trebuie primită, nu numai pentru că era prezentată de boierii din Ţara Romînească la numai 23 de ani după împlinirea faptului, dar şi fiindcă altminteri s-ar fi ajuns după reanexare la un haraci mai mic decît înainte de pierderea Olteniei, fără a mai ţine seama de deprecierea argintului, intervenită între timp. Aceeaşi sumă de 100 000 de lei o vom regăsi, de altminteri, şi la Dionisie Fotino [1].

Şi sporul din vremea lui Ştefan Racoviţă, de 2000 de lei, îl regăsim la Fotino, care îl consideră — cum pune şi At. Comnen Ipsilanti ultimul spor în legătură cu Silistra — « pentru nişte insule ce i s-au dat în dreptul Silistrei, pe Dunăre » [2]. Îl vom socoti şi noi cu aceştia de patru pungi (faptul se petrecuse la un interval de numai opt ani înainte de memoriul boierilor). Rămîne adausul din vremea lui Mihai Racoviţă, adică din 1741—1744. A-l nega, nu ni se pare cu putinţă. La circa 20 de ani distanţă, boierii din Ţara Romînească nu-l puteau inventa. Puteau însă greşi, şi, în loc de 17 500, pune 57 500, şi aceasta nu în chip cu totul dezinteresat. În definitiv, întreagă această parte a memoriului privind haraciul şi peşcheşurile nu face decît să demonstreze urcarea vertiginoasă a îndatoririlor în vremea Fanarioţilor, în special în ultimele decenii. Susţinînd suma de 300 de pungi pentru începutul acestei epoci, — în loc de 520 — era natural să se demonstreze că haraciul s-a dublat în ultimul sfert de veac. De altminteri, un adaus de 115 pungi la numai cîţiva ani după acel de alte 200 din 1739, pare greu de imaginat.

Dacă acceptăm — în aşteptarea unor noi informaţii — această ipoteză, şi dacă mai acceptăm şi o a doua — anume că haraciul lui Brîncoveanu s-a ridicat în 1703 la exact 520 de pungi, cum afirmă Radu Popescu — atunci şi socoteala noastră devine limpede. Avem, în acest caz, 380 de pungi din 1723 pînă în 1739; 580 de pungi din 1739 pînă în 1741—1744; 615 pungi de la această utlimă dată, şi 619 pungi din 1768 [3].

De aici înainte, în urma războiului ruso-turc, haraciul Ţării Romîneşti, ca şi acel al Moldovei, nu va mai suferi schimbări, ci va rămîne fixat la cele 619 pungi din preajma războiului [4], a căror valoare în aur era în continuă scădere.

---

[1] *Op. cit.*, III, p. 215.

[2] *Ibidem.*

[3] Dionisie Fotino, care nu cunoaşte adausul din vremea lui Mihai Racoviţă, atribuie un spor de 25 000 lei lui Scarlat Ghica, « cînd a luat supt stăpînirea sa odaea vizirului ». Cum nu e trecut în memoriul boierilor din 1772, am socotit că nu e cazul să-l luăm în considerare. Poate, de altminteri, să fi fost un peşcheş.

[4] Vezi senedul din 1783 şi celelalte acte analizate cu prilejul discutării haraciului Moldovei. Din păcate, pentru Ţara Romînească nu avem confirmarea pe care, în ce priveşte Moldova, o dau condicele de venituri şi cheltuieli. Aplicarea, în ce priveşte haraciul, a măsurilor luate e, însă, şi aici neîndoielnică.

În 1789, ele nu mai reprezentau decît 62 000 de galbeni[1], iar în 1822, doar cca 20 000[2]. Aici se revenise la situaţia din prima jumătate a veacului al XVI-lea.

★

La capătul analizei materialului pe care l-am avut la îndemînă, nu e poate inutilă o recapitulare în paralel a evoluţiei tributului celor două ţări.

Haraciul Moldovei porneşte în 1456 de la 2000 de galbeni. Fixarea lui la acest cuantum se făcea într-o vreme cînd Ţara Romînească, tributară de patru decenii, ajungea să plătească anual 10 000 de galbeni. Aproape o jumătate de veac mai tîrziu, după ce obligaţiile ambelor ţări străbătuseră un drum în zig-zag, găsim între ele — la 1503 — un raport de 1: 2, Moldova plătind 4000 de galbeni, iar Ţara Romînească 8000. Raportul acesta, după ce se deplasase în primele decenii ale veacului, apropiind situaţia Moldovei de aceea a Ţării Romîneşti, se regăseşte la 1542, cînd tributul celei dintîi ajunsese la 12 000, iar al celei de a doua la 24 000. Pentru amîndouă, deci, el se întreise în curs de cca 40 de ani. Dar aici sîntem într-o epocă de accelerare a ritmului urcării tributului, în deosebi pentru Moldova, unde, dacă pornim de la situaţia din 1540, îl găsim triplîndu-se în timp de numai 12 ani, pentru a ajunge în 1552 la 30 000 de galbeni. În Ţara-Romînească, unde nu ştim data cînd se fixează tributul găsit în 1542 şi în 1558, constatăm, în acest interval de 16 ani, o dublare (de la 24 000 la 50 000). Noul raport astfel stabilit între cele două ţări este de 3 : 5. El va dura pînă la moartea lui Soliman I, în 1566.

Dacă urcarea pe tron a lui Selim al II-lea atrage o urcare la 35 000 de galbeni a haraciului Moldovei, acesta va rămîne apoi neschimbat vreme de un sfert de veac, interval în care tributul Ţării Romîneşti va mai cunoaşte o creştere cu 250%, realizată, în fapt, într-un răstimp de 16 ani (1567—1583). Noul raport este, deci, în momentul cînd Ţara Romînească ajungea la 125 000 de galbeni, de 1: 3,6. Sporul de 30 000 de galbeni pentru amîndouă ţările, care duce în 1593 haraciul Moldovei la 65 000 de galbeni, iar pe acel al Ţării Romîneşti la 155 000, schimbă şi raportul dintre cele două ţări, acesta devenind de 1: 2,4. Dar aici ne aflăm la punctul maxim absolut al curbei haraciului celor două ţări, ţinînd seamă adică nu numai de valoarea lui în aur, ci şi de puterea de achiziţie a acestuia. În raport cu punctul de plecare, haraciul Moldovei crescuse, ca valoare-aur, cu 3200%. Pentru Ţara Romînească, nu cunoaştem acest punct de plecare. Dacă vor fi fost cei 3000 de bani roşii ai tradiţiei, luaţi ca galbeni, am avea o creştere cu 4200%. În orice caz, faţă de situaţia de la începutul domniei lui Vlad Ţepeş, creşterea e cu 1250%.

La începutul veacului al XVII-lea, după viguroasa rezistenţă romînească condusă de Mihai Viteazul, tributul celor două ţări se regăseşte sensibil egal. Acel al Ţării Romîneşti, fixat la 32 000 de galbeni, coborîse cu aproape 80%, pe cînd al Moldovei, revenind la ceea ce fusese în vremea lui Lăpuşneanu, cunoştea o scădere cu cca 50%.

---

[1] V. tabelul de echivalări monetare trimis de prinţul de Coburg divanului, în « Bul. Soc. numism. », XXIII (1928), p. 50—51.

[2] Iorga, *Documente şi cercetări*, p. 128.

Creşterile importante din prima jumătate a veacului al XVII-lea, în special în ce priveşte Ţara Romînească (în Moldova, ultima va fi din 1653) vor fi în parte compensate de treptata scădere a valorii argintului — în care se fixează tributul — faţă de aceea a aurului. La sfîrşitul domniei lui Matei Basarab, Ţara Romînească — unde totuşi, în aur, tributul se dublează — va plăti 65 000 de galbeni, pe cînd Moldova va trece cu puţin de 41 000. Noul raport este deci de cca 2 : 3.

În jumătatea a doua a veacului, cuantumul în argint rămînînd staţionar — în Moldova are loc chiar o uşoară reducere — valoarea în aur a haraciului ambelor ţări e în continuă scădere.

În pragul veacului al XVIII-lea, haraciul Ţării Romîneşti nu mai valora decît 54 600 de galbeni, pe cînd al Moldovei, dacă de atunci era acel pe care ni-l dă Dimitrie Cantemir, reprezenta 26 000 de galbeni. Raportul între ele este iarăşi de cca 1: 2. Acest raport se va schimba însă îndată, prin sporul masiv cunoscut de tributul Ţării Romîneşti la 1703, cînd urca dintr-o dată — ţinînd seama de scăderea de 60 de pungi obţinută de Brîncoveanu — la 92 000 de galbeni, raportul devenind astfel de 1:3,5.

În cursul veacului al XVIII-lea, pînă la războiul ruso-turc din 1768—1774, în vreme ce tributul Moldovei rămîne aproape staţionar în cuantumul lui în argint — el suferă doar un mic spor de cca 3000 lei — cel al Ţării Romîneşti cunoaşte încă oscilaţii relativ importante, pentru a se fixa în cele din urmă la cuantumul său maxim în argint: cele 619 pungi care se plăteau în pragul războiului. Dar ultimele sporuri nu reuşeau să reprezinte nici măcar o reajustare la valoarea în aur a tributului plătit de Brîncoveanu în ultima parte a domniei lui. Astfel, cele 580 de pungi care se plăteau după pacea de la Belgrad nu mai reprezentau decît 72 500 galbeni. Cît despre raportul care se creează între cele două ţări în momentul ajungerii Ţării Romîneşti la 619 pungi, el este de 1: 4,5.

Noua situaţie creată ţărilor romîneşti prin pacea de la Kuciuc-Kainargi împiedică orice creştere ulterioară a tributului plătit de ele. El rămîne astfel fixat la 309 500 lei pentru Ţara Romînească şi 67 994 ½ lei pentru Moldova. Aceasta din urmă va mai obţine chiar o scădere la 47 769 lei, care, atunci cînd o constatăm, în 1822, va face ca tributul moldovenesc să nu mai reprezinte în aur decît 3118 galbeni. În acelaşi timp, acel al Ţării Romîneşti valora încă cca 20 000 de galbeni.

Desigur, cifrele la care am ajuns — în măsura în care se vor dovedi temeinic stabilite — sînt susceptibile de o interpretare politică — ele luminînd istoria raporturilor noastre cu Poarta, după cum, la rîndul lor, au fost determinate de desfăşurarea acestora — aşa cum fac necesară, pentru a-şi dobîndi adevărata valoare, şi o interpretare din punct de vedere economic.

Dar haraciul nu a fost singura sarcină materială impusă ţărilor romîneşti de stăpînirea turcească, pentru a-l putea judeca de sine-stătător. Alături de el stau, în afara impunerii unui comerţ de monopol, contribuţiile extraordinare, prestaţiunile în natură şi muncă, cumpărările de domnie şi cortegiul atît de numeros al peşcheşurilor. Numai în acest cadru se va putea încerca o analiză cu sorţi de izbîndă a variatelor semnificaţii ale curbei străbătute de tributul ţărilor romîneşti. E ceea ce nădăjduim să putem da cititorilor cu alt prilej.

О ХАРАЧЕ ВАЛАХИИ И МОЛДОВЫ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Что касается размера харача, который платила Турции Валахия в XV веке, единственной суммой, которую можно считать неоспоримой, является 10 000 золотых в начале княжения Влада Цепеша. Начиная с XVI века достоверные сведения становятся более многочисленными, и можно констатировать, что после повышений харача до 24 000 золотых в 1542 году он стремительно возрастает во второй половине этого столетия, достигая своего кульминационного пункта — 155 000 золотых — в 1593 году.

Движение сопротивления, руководимое Михаилом Храбрым, и одержанные им при этом крупные победы повели в тому, что при возобновлении вассальных отношений установленный харач равнялся лишь 32 000 золотых.

Новые повышения харача отмечаются в течение первых десятилетий XVII века, последнее, самое крупное, повышение произошло в связи с признанием Матея Басараба господарем, когда при счете на серебро харач достигает 130 000 талеров — сумма, которая остается почти неизменной до 1703 года; эти повышения фактически аннулируются в бóльшей своей части вследствие падения стоимости серебра по сравнению с золотом, благодаря чему в первое время княжения Брынковяну размер харача в золоте был равен лишь 55 000 золотых.

После повышения на 120 000 талеров в 1703 году и после колебаний в связи с потерей и новым присоединением Олтении накануне русско-турецкой войны 1768—1774 годов харач Валахии был установлен в 309 500 лей и впоследствии не превышал этой суммы.

Благодаря тому же падению стоимости серебра, фактически происходило постепенное облегчение бремени харача, который в 1821 году составлял всего лишь около 20 000 золотых. Харач Молдовы, который в 1456 году был равен 2 000 золотых, достигает 12 000 золотых в 1542 году, при восстановлении Рареша на княжеском престоле.

Резкие скачки приводят к тому, что при Богдане Лэпушняну харач достигает 35 000 золотых, на каковой сумме и останавливается, благодаря сопротивлению Иоана-Воды, в то время как в Валахии он стремительно возрастает. В 1593 году он все же, повидимому, достигает 65 000 золотых. И здесь следует резкое падение и подъем, который доводит харач во времена Василе Лупу до 75 000 талеров.

Опустошения, произведенные польскими войнами в конце XVII века, и вообще более слабое экономическое развитие Молдовы воспрепятствовали применению здесь новых повышений харача, которые знала Валахия. Напротив, в Молдове произошло даже некоторое понижение харача, сотавлявшего во времена Димитрия Кантемира 65 000 талеров. После этого он еще возрастает в весьма незначительной мере, а затем устанавливается в 67 944,5 лея, стоимость которых была в 1821 году несколько выше 3 000 золотых. Таким образом, если отбросить вопрос о покупательной способности золота, харач снова становится таким же, как и в первой половине княжения Штефана Великого.

L'ÉVOLUTION DU TAUX DU TRIBUT PAYÉ PAR LA VALACHIE ET LA MOLDAVIE

(RÉSUMÉ)

Le seul chiffre du tribut de la Valachie envers la Porte, acceptable pour le XVe siècle, est celui de 10 000 ducats, au commencement du règne de Vlad l'Empaleur. A partir du XVIe siècle, les informations sûres se multiplient et on peut constater, après les augmentations qui, en 1542, le portent à 24 000 ducats, son accroissement vertigineux durant la seconde moitié du siècle, le point culminant étant atteint en 1593: 155 000 pièces d'or.

La résistance organisée par Michel le Brave et les grandes victoires remportées en l'occurence ont pour conséquence le fait que, lors de la reprise des relations de vassalité, le tribut ne monte plus qu'à 32 000 ducats.

Les nouvelles augmentations que connût le tribut au cours de la première moitié du XVIIe siècle (la dernière et la plus forte lors de la reconnaisance de Mathieu Basarab comme prince de Valachie, quand le tribut, calculé en argent, atteignit 130 000 thalers, chiffre qui demeurera quasi stationnaire jusqu'en 1703) sont en réalité en bonne partie annulées par la baisse du rapport or-argent, ce qui, durant la première partie du règne de Brancovan, ramène le tribut à environ 55 000 pièces d'or.

Après l'augmentation de 120 000 thalers, en 1703, et après les variations résultant de la perte et de la reprise de l'Olténie, à la veille de la guerre russo-turque de 1768—1774, le tribut de la Valachie finit par se fixer à la somme de 309 500 lei qu'il ne dépassera plus.

Grâce à la même baisse de la valeur de l'argent, le fardeau que constituait le tribut payé aux Turcs connaissait de fait un allègement graduel. En 1821, il ne représentait plus guère que 20 000 pièces d'or.

Partant, en 1456, de 2 000 pièces d'or, le tribut de la Moldavie arrivait en 1541, quand Pierre Raresh recouvrit le trône, à 12 000.

Les sauts rapides qu'il connut, le firent monter sous Bogdan Lăpuşneanu à 35 000 pièces d'or, chiffre auquel il s'arrêtera du fait de la résistance du prince Jean le Cruel, tandis que celui de la Valachie connaîtra une vertigineuse augmentation. Il semble cependant avoir atteint en 1593 le chiffre de 65 000 pièces d'or. Bientôt après se produisit une brusque diminution, suivie de l'ascension qui le porta, sous Basile le Loup, à 75 000 thalers.

Les ravages entraînés par les guerres avec la Pologne à la fin du XVIIe siècle et, d'une façon générale, l'état moins avancé de l'économie moldave empêchèrent la Porte d'appliquer au tribut payé par la Moldavie les mêmes augmentations qu'en Valachie. Bien plus, à l'époque de Démètre Cantemir, le tribut baisse légèrement, jusqu'à 65 000 thalers. Dès lors, il n'augmente plus guère, puis se fixe à 67 944,50 lei, qui représentaient en 1821 un peu plus de 3 000 pièces d'or. En d'autres termes, le tribut était revenu, abstraction faite du pouvoir d'achat de l'or, à son quantum du début du règne d'Etienne le Grand.

DESPRE MODUL DE IMPUNERE ŞI PERCEPERE A BIRULUI ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ PÎNĂ LA 1632[1]

DE

DAMASCHIN MIOC

Organizarea fiscală a oricărui stat urmează strîns, cum este şi firesc, etapele de dezvoltare ale statului respectiv; ea este una în epoca fărîmiţării feudale, alta în cea de centralizare a statului şi alta, în cea a statului din perioada destrămării feudalismului. Celei dintîi îi este caracteristică lipsa unei discriminări precise a funcţiilor îndeplinite de aparatul fiscal al puterii centrale şi al celor îndeplinite de aparatul gospodăresc al marilor domenii feudale; cu mari privilegii de imunitate fiscală pentru feudali. Cea de-a doua perioadă se caracterizează printr-un sistem fiscal bine organizat, în care rolul cel mai de seamă şi cu totul distinct îl are aparatul fiscal central; privilegiile fiscale ale marilor feudali se reduc aproape cu totul; se fac o serie de reforme menite să îmbunătăţească sistemul fiscal şi să sporească veniturile vistieriei. Cea de a treia perioadă (care nu intră în preocupările articolului) se caracterizează atît prin înmulţirea excesivă a obligaţiilor fiscale, toate convertite în bani, cît şi printr-un vast aparat fiscal şi de constrîngere.

În linii generale, organizarea fiscală a Ţării Romîneşti şi Moldovei a trecut prin aceleaşi etape, cu deosebirea că instaurarea dominaţiei otomane, la mijlocul veacului al XVI-lea — încetinind mersul spre un stat centralizat, bine constituit—i-a schimbat în parte cursul, influenţînd-o direct. În perioada fărîmiţării feudale, pînă în a doua jumătate a veacului al XV-lea, organele fiscale în materie de bir se limitau la cele ale statului: marele vistier şi subalternii săi, birari sau bircei, pe de o parte, şi la dregătorii domeniali pe de alta [2]. Veniturile feudale se împărţeau între marii boieri şi domn, servind mai ales la ridicarea bunei stări a clasei stăpînitoare, dar contribuind în parte şi la consolidarea statului, care-i apăra interesele. Începînd cu a doua jumătate a vea-

---

[1] Articolul de faţă este un capitol dintr-o lucrare în curs de redactare, intitulată: *Contribuţii la studiul birului în Ţara Romînească şi Moldova, în veacurile XV—XVII.*

[2] Vezi, pentru această perioadă: Damaschin Mioc, *Originea şi funcţiile birului în Ţara Romînească pînă la sfîrşitul veacului al XV-lea*, în *Studii şi referate privind Istoria Romîniei*, vol. I, Buc., 1954, p. 641—662.

cului al XV-lea, cînd se surprind primele încercări de centralizare a statului, atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova [1], odată cu schimbările intervenite în caracterul forţelor şi al relaţiilor de producţie s-au făcut modificări şi în organizarea sistemului administrativ şi fiscal. S-a produs o redistribuire a veniturilor feudale, cea mai mare parte revenind domnului, apoi turcilor şi numai în urmă, boierilor şi mănăstirilor. (În ultima perioadă, se pare că locul întîi, ca beneficiar al veniturilor strînse din ţară, îl ocupă turcii, apoi domnul şi boierii cu mănăstirile).

Se impune de la început precizarea că ceea ce urmează a se descrie în acest capitol sînt mai multe categorii de instituţii fiscale, legate direct de problema modului de impunere şi percepere a birului. Ele au fost create vreme de aproape două secole şi jumătate şi corespund anumitor etape de dezvoltare a statului.

Fără a se putea preciza exact anul apariţiei fiecăreia dintre aceste instituţii, se pot totuşi deosebi, în timp, patru mari grupuri.

Mai întîi, un grup de instituţii mai vechi, din epoca fărîmiţării feudale, datînd cel puţin din vremea lui Mircea cel Bătrîn (vistieria, vistierul, cămara, cămăraşul, birarii, dregătorii domeniali).

Dezvoltarea relaţiilor de marfă-bani în Ţara Romînească şi Moldova, în ultima treime a veacului al XV-lea, treptata lichidare a fărîmiţării feudale, încercările ce se fac pentru formarea statului centralizat, au dus la transformări serioase şi în domeniul administrativ şi fiscal [2]. Instituţiilor amintite li s-a adăugat, începînd cu a doua jumătate a veacului al XV-lea, un alt grup, creat pe baza primelor succese ale luptei pentru centralizarea statului (recensămintele fiscale, judeţele de bir, solidaritatea la plata birului, răboajele, catastifele).

Odată cu instaurarea dominaţiei otomane la jumătatea veacului al XVI-lea, în organizarea fiscală a statului, sub influenţa unor factori de seamă, ca: destrămarea obştii, jugul otoman şi lichidarea vechilor imunităţi feudale, au intervenit modificări şi mai serioase. Creşterea diferenţelor de avere în sînul obştii săteşti, folosirea pe scară largă a unor elemente din obşte în aparatura fiscală a statului, destrămarea obştii, pe de o parte, aservirea ţării de către turci şi continua sporire a obligaţiilor faţă de ei, pe de alta, precum şi slăbirea puterii boiereşti, prin suprimarea imunităţilor (însă fără o creştere corespunzătoare a puterii centrale) — au vădit domniei necesitatea unor reforme fiscale mai adînci, a unei mai complexe organizări a aparatului fiscal al statului. Domnia îşi dă seama că fără asigurarea unei baze fiscale solide nu-şi poate consolida puterea. Or, aceasta nu se putea face fără o sporire a veniturilor vistieriei, fără o intensificare a exploatării fiscale, care însă, la rîndul lor, nu puteau fi asigurate decît printr-o reorganizare a sistemului fiscal. Reformele ce se fac sînt menite să asigure tocmai baza fiscală a puterii domneşti. Instituţiile fiscale existente suferă transformări adecvate vremii şi scopului urmărit. Lor

---

[1] Vezi pentru această problemă studiile documentate ale lui Barbu T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului, în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova şi Ţara Romînească*, Bucureşti, 1950; *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, Buc., 1956, precum şi monografia ce pregăteşte privind pe Vlad Ţepeş.

[2] Barbu T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale*..., p. 34—36.

li se adaugă altele ca: răbojarii, cisla, numele, năpasta etc., ca şi unele dări noi.

În sfîrşit, un ultim grup creat la începutul veacului al XVII-lea şi cauzat atît de intensificarea exploatării otomane, cît şi de reapariţia imunităţilor fiscale boiereşti, şi mai ales mănăstireşti, cuprinde pe lîngă transformări ale instituţiilor mai vechi, şi unele instituţii noi (scaunele de bir, birul drept etc.) pe care le vom vedea şi analiza mai jos.

Pentru a uşura înţelegerea lor, instituţiile vor fi studiate nu în cadrul grupurilor amintite, ci pe măsura apariţiei, în evoluţia lor, de la început şi pînă la anul 1632, însă numai cele care privesc direct modul de impunere şi de strîngere a birului.

RECENSĂMINTELE FISCALE

Este cunoscut ingeniosul sistem fiscal, creat la sfîrşitul secolului III, în Imperiul Roman tîrziu, ca şi vitalitatea şi puterea sa de adaptare, care i-au permis să supravieţuiască atît în Imperiul Bizantin, cît şi în regatele barbare. Vreme de aproape zece veacuri, în materie de organizare fiscală se repetă, cu unele schimbări şi adaptări locale, dispoziţiunile lui Diocleţian [1]. Recensămintele fiscale se făceau în două perioade, întîi pe circumscripţii mari, iar apoi, pe localităţi [2], ţinîndu-se seama de întinderea lotului de pămînt cultivat, de calitatea lui şi de ce anume se cultiva pe el [3]. În timp, cadastrele se făceau, fiind foarte costisitoare, din 15 în 15 ani, iar impunerile din cinci în cinci ani [4].

Fără a afirma că sistemul fiscal din Imperiul Roman tîrziu a fost copiat identic, nu se va putea nega totuşi, de către cel care face o istorie a organizării fiscale în diferitele state ale evului mediu european, şi chiar din Asia Mică, că în organizarea lor fiscală se găsesc multe elemente cel puţin asemănătoare, dacă nu chiar moştenite sau împrumutate din sistemul lui Diocleţian.

În ceea ce priveşte catagrafiile, operaţiile de recenzare a populaţiei şi pămînturilor cultivate, fiind absolut necesare pentru stabilirea fondului funciar al statului ca şi pentru impunerea fiscală, ele se cunosc şi se aplică, în statele Europei medievale, ca şi în Imperiul Otoman, încă din epoca fărîmiţării feudale, dar mai ales în cea a statului centralizat. Sînt de amintit doar cele ale unor state din răsăritul Europei, vecine cu noi.

Astfel, în Rusia, izvoare documentare şi narative pomenesc pe dieciicatagrafişti [5], care treceau în registre pămînturile şi oamenii supuşi la dări,

---

[1] André Piganiol, *L'impôt de capitation sous le Bas-Empire romain*, Chambéry, 1916, p. 89—92.

[2] *Ibidem*, p. 27.

[3] N. A. Maşkin, *Istoria Romei antice*, Ed. de stat, Buc., 1951, p. 394—395.

[4] Ferdinand Lot, *L'impôt foncier et la capitation personnelle sous le Bas-Empire et à l'époque franque*, Paris, 1928, p. 39—40.

[5] Într-un act de la marele cneaz Vasilie Vasilievici, dat m-rii Troiţa Serghevski, datat 1447—1455, se porunceşte ca diecii cneazului să «*nu scrie*» pe oamenii mănăstirii amintite И писци мои великого князя тѣх людей... в мою дань не пишꙋт) *Акты социально экономической истории северо-восточный Руси*, vol. I, p. 142. La fel, într-un alt act, datat 1448—49 aceeaşi poruncă către aceiaşi dregători fiscali de a «*nu scrie*» pe oamenii mănăstirii şi de a nu le lua darea (дан). Este, desigur, vorba de înscrierea în catastifele vistieriei, de operaţia de recensămînt a populaţiei (*ibidem*, p. 156).

încă în veacul al XIV-lea [1]. Odată cu trecerea spre perioada de centralizare a statului, începînd cu a doua jumătate a veacului al XV-lea şi pînă în veacul al XVII-lea, noua organizare fiscală, care avea în vedere o impunere aducătoare de venituri mai mari şi mai regulate, cerea statistici periodice a populaţiei impuse la dări. Astfel de statistici, de o extremă importanţă pentru cunoaşterea trecutului poporului rus, s-au păstrat şi au fost publicate, încă în veacul trecut, de către istoriografia rusă [2].

Însemnătatea acestor catagrafii, pentru datele pe care le cuprind, privitoare la istoria social-economică a Rusiei medievale a fost accentuat subliniată de către istoriografia sovietică [3]. Asupra datelor pe care le cuprindeau aceste registre fiscale, (cărţi funduare), numite « pisţovîe cnighi », vom mai reveni [4].

Sînt îndeobşte cunoscute cadastrele bizantine şi însemnătatea ce li se acorda, şi nu vom mai insista asupra lor [5].

În Serbia medievală, de asemeni sînt cunoscute recensămintele fiscale şi registrele corespunzătoare încă din veacul al XIV-lea, chiar dacă ele n-au însemnătatea celor bizantine, contemporane [6].

În Bulgaria şi Serbia, după cucerirea lor de către turci, în Ungaria supusă, ca, în genere, în întreg Imperiul Otoman, au loc, în veacurile XV, respectiv XVI—XVII, conscripţii fiscale regulate. În veacul al XVI-lea, ele ajung să se facă anual; mii de astfel de exemplare, conţinînd date amănunţite cu privire la sursele de venituri ale statului, la contribuabili, la impozite, se găsesc şi astăzi în arhivele turceşti [7]. Alcătuite minuţios, cuprindeau toate datele necesare fiscului, pentru ca nimeni şi nimic să nu poată scăpa impunerii.

În Transilvania, socotelile dijmelor papale vădesc existenţa unor catagrafii ale papalităţii, dacă nu şi ale statului, cel puţin în veacul al XIV-lea [8].

Nivelul la care ajunsese organizarea Moldovei şi Ţării Romîneşti, în veacul al XV-lea, se pare că nu era cu nimic mai prejos decît al unora din statele amintite mai sus. E de presupus, deci, că în materie de organizare fiscală să fi existat şi la noi astfel de conscripţii, măcar într-o formă rudimentară.

Lăsînd la o parte analogiile de mai sus şi limitîndu-ne la documentele interne din veacul al XV-lea (mai ales cele moldoveneşti), amănunţita descriere a hotarelor de sate sau silişti, dăruite de domnie, ne trezesc cel puţin bănuiala că la cancelaria domnească ar fi existat însemnări privind fondul funciar al statului. Este inadmisibil ca în toate cazurile descrierea hotarelor să fi fost dată diacului de către beneficiar (acesta ar fi căutat să-şi întindă hotarele

[1] *Очерки истории СССР*, Moscova, 1953, t. II, p. 161.

[2] *Новогородские писцовые книги*, t. 1—6, 1859—1910; *Писцовые книги Московского государства*, t. 1, 1877; şi altele.

[3] B. D. Grekov, *Ţăranii în Rusia*, Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 308, 406, 415—417 şi *passim*; P. I. Leaşcenko, *Istoria economiei naţionale a U.R.S.S.*, Ed. de stat pentru literatură economică şi juridică, vol. I, Buc., 1955, p. 202—203.

[4] Vezi mai jos, p. 66.

[5] P. Kajdan, *Аграрные отношения в Византии XIII — XIV вв.*, Moscova, 1952, p. 139 şi urm.

[6] K. Jirecek, *Istorija Srba* (Istoria Sîrbilor) trad. şi completată de Iovan Radonić, vol. II, Belgrad, 1923, p. 50.

[7] L. Fekete, *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, vol. I, Budapesta, 1955, p. 75—79.

[8] *Documente privind istoria Romîniei*, C, v. XIV, vol. III, p. 41—253. Întrucît cităm foarte des această colecţie, o vom prescurta sub iniţialele *D.I.R.*

cît mai mult, în dauna altor sate şi ocine). Semnalăm acest fapt, doar ca pe o ipoteză. Ştiri, însă, care să vorbească direct şi lămurit despre recensăminte «înscrieri» şi registre cadastrale în Moldova şi Ţara Romînească, în cursul veacului al XV-lea, nu s-au găsit pînă în prezent sau, cel puţin, nu le cunoaştem.

Chiar dacă alcătuirea recensămintelor, a catagrafiilor, nu avea ca unic scop impunerea fiscală, e cert că acesta era totuşi cel mai important. În cele ce urmează ne vom referi şi limita doar la aspectul fiscal al recensămintelor.

Istoriografia romînă burgheză, din lipsă de informaţie, fie că a trecut cu vederea existenţa acestor recensăminte, fie că, atunci cînd le-a amintit, a făcut-o în treacăt [1]. Cît despre răstimpul în care se făceau, numai C. Giurescu a arătat că se făceau « destul de rar » [2].

În documentele romîneşti de limbă slavă din veacurile XV — XVII, se întîlnesc adeseori termenii de: *rizati* (ризати), *rizanie* sau *rezanie* (ризанїє) şi *rizateli* (ризатєль), în Ţara Romînească; de: *rubiti* (рѹбити), *pererubniţi* (перерѹбници), *perepisniţi* (переписници) *opraviteliu* (оправителю), *upravlenie* (ѹправленїє), *napravlenie* (направленїє), *pisanie* (писанїє), în Moldova. Aceşti termeni, după cum se va vedea mai jos din numeroase exemple, sînt în directă legătură cu recensămintele fiscale, cu « înscrierile », cu registrele fiscale, cu « îndreptările » în aceste registre. Aceste cuvinte slave, din care cele mai importante, din punctul de vedere al prezentului studiu, sînt cele de: *rizanie* şi *rizateli*, au fost traduse în istoriografia mai veche prin nişte termeni de fapt improprii, specifici documentelor de la sfîrşitul veacurilor al XVII-lea şi din veacul al XVIII-lea, de *cislă* şi *cisluitor* [3]. Colectivul de slavişti al Institutului de istorie din Bucureşti a părăsit această traducere, cu prilejul publicării colecţiei « Documente privind istoria Romîniei », traducînd cuvintele amintite prin termenii fiscali romîneşti ai epocii, întîlniţi în documentele de limbă romînă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, de *crestare* şi *crestător* [4].

Aceste *rizanie* — crestări, *pisanie* — înscrieri, după cum vom vedea, nu erau altceva decît operaţiuni de recenzare, fie a populaţiei dajnice, fie a anumitor bunuri impuse la dare, la început probabil rar, mai apoi periodic, pe întreaga ţară. Pe baza lor, se alcătuiau apoi catastife la vistieria domnească, care serveau la impunerea şi la încasarea celor obligaţi la dări către domnie. Numele de *crestare* îi vine de la operaţia pe care o făceau acei dregători ai fiscului — rizateli în Ţara Romînească, pererubnici, în Moldova — de a cresta, a tăia pe un beţişor de lemn (răbojul) anumite linii, semne, care reprezentau cifre — (birnici, ocine, vite, sau sume de bani) — de care fiscul avea nevoie. Cu alte cuvinte, treceau în condicile vremii lor cifrele necesare domniei mai ales pentru alcătuirea catastifelor în vederea impunerii la dări.

Cea dintîi *crestare* din ţările romîneşti, cunoscută documentar, este în Moldova — la jumătatea veacului al XV-lea. Într-un document din 1449 aprilie 8, Alexăndrel voievod, întărind m-rii Pobrata ceara de la cîrciumile din Tîrgul Frumos, precum şi şapte buţi de vin din desetina domnească, porunceşte ca

[1] Ioan C. Filitti, *Considerațiuni generale despre vechea organizare fiscală a principatelor romîne pînă la Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1935, p. 19—20.
[2] Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943, p. 30.
[3] Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 19.
[4] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 340; vol. VI, p. 194; veacul XVII, vol. II, p. 69; vol. IV, p. 35; şi în alte documente.

« oricine va cresta desetina din vin de la noi, prin ţara noastră »[1] (кто имет рѹбити десѣтинѹ ѡт вина ѡт нас по нашеи земли) acela să dea mănăstirii vinul amintit. Din context reiese că de lą domnie (ѡт нас) sînt trimişi dregători prin ţară (по нашеи земли), care fac operaţiunea de « crestare » (рѹбити) a desetinei din vin, cuvenită domniei ca dare pe vin. Aceştia deci, *însemnau*— (pe răboaje sau în catastife) — zeciuiala pe vin, pe care o lua domnia — în vin, — din diversele ţinuturi cu vii ale Moldovei; făceau, cu alte cuvinte, o operaţiune de înscriere a cuantumului unei dări şi, desigur, şi a contribuabililor.

În Ţara Romînească, cea dintîi « înscriere » o găsim într-un document din prima jumătate a veacului al XVI-lea, de la Neagoe Basarab. Acesta, scriind judeţului şi pîrgarilor din Braşov, ţinutului de sub stăpînirea Braşovului şi secuilor, îi anunţă că nu-şi vor mai putea paşte vitele în Ţara Romînească fără învoirea sa; pe care-i va prinde, îi va tăia şi le va lua şi vitele. Cei care însă vor voi să-şi pască vitele, oile şi porcii şi să vîneze peşte, ei « să dea de ştire domniei mele şi slugilor domniei mele, vătafilor, care sînt puşi pe la marginea ţării, ca să le *înscrie* (sl.n.—*D.M.*) vitele, ca să-şi plătească goştina »(. . . да дакат ѹ знанїе господствѹ ми и слѹгам господства ми катаси кои сѹт по краинѹ землю поставлени, како да мѹ ѹпишет добиток да си плащат горщинѹ)[2]

Din textul de mai sus reiese constatarea că pe vremea lui Neagoe Basarab, deci între 1512—1521, se *înscriau* vitele, în vederea plăţii dării ce se lua după oi şi porci, numită goştină. Se *înscria*, cum e firesc, numărul de vite, pentru a se şti cuantumul dării, şi stăpînii vitelor, pentru a se şti de la cine se ia darea.

Dacă pentru dijma din vin şi pentru goştina din vite se făceau astfel de operaţiuni, de numărătoare şi înscriere, pentru bir, care, ca importanţă pentru vistierie, începînd cu a doua jumătate a veacului al XV-lea, stă deasupra altor dări[3] (mai ales pentru faptul că era o contribuţie bănească, într-o vreme în care relaţiile marfă-bani începuseră să se dezvolte) e de presupus că lucrări similare, de notare măcar a satelor de contribuabili, să fi avut loc, încă în această vreme.

Succesele luptei pentru formarea statului centralizat puneau în faţa domniei, la sfîrşitul veacului al XV-lea, atît în Moldova, cît şi în Ţara Romînească, problema unei sporiri a veniturilor statului; or, aceasta se putea realiza numai printr-o neapărată întărire a aparatului fiscal central. Reforme de o oarecare amploare, menite tocmai să servească interesele puterii centrale, au loc atunci şi în acest domeniu, al organizării fiscului[4]. Frecventa pomenire în acte a dregătorilor domneşti în legătură cu dările, şi în special cu birul, folosirea sistematică a catastifelor de către vistierie, amploarea luată de cancelaria vistieriei[5], analogia cu statele vecine, ajunse în acelaşi stadiu de dezvoltare, pomenirea « crestării » unor dări, ne duc la presupunerea că, spre sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de-al XVI-lea, au avut loc catagrafii ale populaţiei

[1] *D.I.R.*, A, veacul XIV, XV, vol. I, p. 240.

[2] Grigore Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne*, p. 247—249.

[3] Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 646.

[4] Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Buc., 1956, p. 61—63.

[5] Despre toate acestea vezi mai jos, p. 67 şi urm.

dajnice, chiar dacă ele nu au însemnătatea unor măsuri de ordine de stat luate sistematic, aşa cum vom vedea că se face în veacul al XVI-lea.

Presupunerea noastră este întărită şi de alte ştiri de la începutul veacului al XVI-lea. Este vorba de unele menţiuni documentare, în legătură directă cu birul. Astfel, la 1515 iulie 26, Straua înfrăţeşte pe Oancea pitar pe o ocină la Sturzeşti, doarece acesta « l-a scos de la bir »; iar Dobra îl înfrăţeşte pe acelaşi pe alte ocine, la Buciumeni şi Trudeştii de la Vedea, pentru că şi pe ea « a scos-o de la bir »[1]. La 1528 noiembrie 10, Radu de la Afumaţi, întărind m-rii Tismana o ocină la Podeni, spune, între altele, că « a scos-o şi de la bir » («...а господство ми ю изкади и ѡт бир)[2]. Aceste « scoateri »[3] de la bir ale ocinelor şi ale capilor de familie însemnau în fond scutirea de obligaţia birului pe o anumită perioadă de timp, scutire care devenea efectivă numai prin ştergerea sau « scoaterea » acelor ocine sau oameni din registrele vistieriei. Documente ulterioare arată că aceste « scoateri » sînt modificări ce se fac în catastifele vistieriei. Aşa, bunăoară, la <1594> mai 19, Mihai Viteazul iertînd şapte năpăşti de bir ce apăsau asupra satului Rătunda (Groşeneasca de la Meteleu) a mănăstirii Blagoveştenia, de lîngă Buzău, menţionează că « acele 7 năpăşti domnia mea *le-am scos cu totul din catastihul domniei mele* »[4] (sl.n.—*D.M.*)

În 1618 august 20, Gavril Moghilă, scutind satul Livezeni (jud. Dîmboviţa) al m-rii Nucet, de dări (stabilind totuşi să dea 50 galbeni anual) — precizează: « . . . . le-am scos domnia mea birul din catastiful de visterie al domniei mele »[5] (и изкадихом им господство ми бироуа ѡт катастих ѡт вистіаріє господства ми).

Din cele două documente din urmă — şi exemplele de acest fel se pot înmulţi[6] — se vede că operaţiunile de scoatere se făceau pe catastife, din care se ştergeau sate birnice, ocine birnice sau birnici. Aceasta presupune că în catastife erau *scrise* aceste categorii; or, aceste *înscrieri*, această alcătuire de catastife de contribuabili, nu era altceva decît un recensămînt fiscal.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova, recensămintele fiscale în vederea asigurării unei cît mai riguroase şi regulate încasări a dărilor şi în special a birului—care, în documentele moldoveneşti de limbă slavă, din această vreme, poartă numele de дан tradus prin *dare* — cîştigă în importanţă, devenind periodice.

Cea dîntîi mărturie documentară sigură despre o catagrafie (ризаніє) a birnicilor pe care o cunoaştem este din domnia lui Petru cel Tînăr (1559—1568); în vremea acestui domn, un document din 1587 decembrie 29 afirmă că Manea a plătit birul lui Furnică « în trei ani, pînă la crestare ‹pe răboj› » — (ꙋ три годинни дори резаніє)[7].

E semnificativ faptul că izvoarele amintesc că, tot cam în această vreme, făceau şi turcii o serie de catagrafii ale populaţiei din Bulgaria şi Serbia. Astfel, sultanul scrie beilor de Smederevo şi de Vidin, la 1 ianuarie şi 17 aprilie 1568,

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. I, p. 111.
[2] *Ibidem*, vol. II, p. 59.
[3] Vezi mai jos o analiză amănunţită a « scoaterilor », p. 76—81.
[4] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 119.
[5] *Ibidem*, veacul XVII, vol. III, p. 232; planşa la p. 679.
[6] Vezi mai jos, p. 78.
[7] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 340.

ca să fie atenţi să nu se sustragă nici o persoană de la recensămînt, aşa cum au obiceiul, mai ales valahii stabiliţi în acele părţi. « Valahii — spune documentul — . . . . se retrag şi se ascund ori de cîte ori are loc un recensămînt în acest vilaiet — <Budun = Vidin> — şi se reîntorc la locuinţele lor, după terminarea acestei operaţiuni »[1].

Termenul slav de *rizanie* sau cele romîneşti de *crestare* şi *seamă*, însemnînd, după cum vom vedea, catagrafie, operaţiune fiscală periodică de înscriere la dări (în speţă la bir), de impunere nouă, se întîlnesc şi în alte documente din domniile lui Mihnea Turcitul (1577—1583; 1585—1591), Mihai Viteazul (1593—1601) şi Radu Şerban (1602—1611). Ca dată ultimă, termenul slav de *rizanie* îl întîlnesc în domnia lui Matei Basarab, la 1650 ianuarie 12[2].

În actele de pînă în prima treime a veacului al XVII-lea, este izbitoare repetarea expresiei de « 3 ani » în legătură cu birul, cu impunerea şi plata sa, ca şi desele mărturii despre « crestare ». În afară de documentul citat mai sus, o serie de alte documente repetă stereotip: « şi a plătit de bir în trei ani » — (и платил за бир ꙋ три лѣт); altele vorbesc că s-a plătit birul « pînă la crestare » — (дори рѣзаніє). Cu toată mulţimea acestor date, istoriografia burgheză nu pomeneşte nimic de însemnătatea unor asemenea menţiuni pentru cunoaşterea sistemului fiscal al epocii, nefăcînd nici un fel de comentariu asupra celor « trei ani », ci trecîndu-i sub completă tăcere.

Studiind ansamblul documentelor care amintesc de bir în legătură cu perioada de trei ani, ca şi cele care-l amintesc în legătură cu *crestările* sau *semile* — în documentele de limbă romînă, rizanie mai poartă şi numele de semi — vom vedea că între ele există o intimă legătură.

Într-un document din 1572 ianuarie 5, se spune că, în urma morţii lui Dan, fiul lui Chivăran, jumătate din ocina acestuia din urmă, de la Berceşti, « a rămas birnică, şi ceata lui Chivăran nici unul din ei n-a voit să plătească birul lui Chivăran, ci s-au lepădat toţi de acel bir al lui Chivăran ». Negustorul Drăgoi, care cumpărase mai înainte jumătate din ocina pomenită mai sus, « a plătit şi acea jumătate de ocină de bir *în trei ani* (sl.n. — *D.M.*) pentru că i-au dat-o şi au închinat-o toată ceata lui Chivăran acea ocină lui Drăgoi şi fiilor lui, de a lor bună voie. Şi a cheltuit Drăgoi pentru acea ocină, pînă a scos-o de la bir, 1100 aspri »[3].

La 1572 aprilie 15, i se întăreşte lui Stroe vătaf o ocină în Borîle, partea lui Schiţea toată, pe care a cumpărat-o cu 100 aspri « şi i-a plătit birurile şi acei aspri şi vama de sare, *pe trei ani* »[4] (sl.n.—*D.M.*).

La 1578 august 8, Bădilă vataf cumpără o ocină în Berindeşti şi plăteşte şi birurile « de la acea mai sus zisă ocină, însă *pè trei ani* »[5].

Întărindu-se o ocină la Coteana, lui Drăghici şi Giurgiu postelnici, în 1590 aprilie 24, închinată lor de Cotean, se adaugă că aceştia au « plătit birurile lui, *în trei ani*, fac 600 aspri »[6].

---

[1] *Documente otomane privitoare la Ţările Romîneşti*, traduse şi pregătite pentru tipar de M. Guboglu, sub dată.
[2] Acad. R.P.R., XCV/29, orig. slav.
[3] Al. Ştefulescu, *Documente slavo-romîne relative la Gorj*, Tg. Jiu, 1908, p. 189—191.
[4] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. IV, p. 66.
[5] *Ibidem*, p. 336.
[6] *Ibidem*, vol. V, p. 443.

Într-un act din 1613 februarie 8, relatînd însă fapte din domnia lui Ştefan Surdul, (1591—1592), se întăreşte lui Ieremia logofăt o moşie la Cărpeşti, a lui Manea Mitutelul şi a fiului lui, Stroe, pe care « o au cumpărat » Ieremia logofăt de la sus-numiţii « drept 4000 de aspri gata şi i-au plătit şi de bir *în trei ani* »[1] (sl.n.—*D.M.*).

În 1598 iulie 4, se întăreşte lui Ion logofăt partea de ocină din Rogozeşti a fratelui său « pentru că i-a plătit Ion logofăt birul fratelui său Apostol, *în trei ani* (sl.n.—*D.M.*) — partea lui, 15 taleri »[2].

La <1603> aprilie 19, lui Stoica logofăt i se întăreşte satul Loloeşti, pe care îl cumpără de la megieşii din sat pe vremea lui Mihai Viteazul, cu 30 000 aspri şi cu plata unor dăjdii ce căzuseră pe acel sat, dăjdii pe care Stoica logofătul le plăteşte vreme *de trei ani*[3].

Lui Şteful i se întăreşte, la 1618 aprilie 30, o ocină la Stolojani, partea fraţilor lui, care au murit, pentru că i-a pomenit şi a plătit « şi partea lor de bir, *în trei ani*, (sl.n.—*D.M.*) în zilele lui Şerban voevod, pe lună cîte un galben »[4] (« . . плащают .....и дело им за бир ȣ три годинни).

Cîteva documente pomenesc de *cei trei ani* în legătură cu scutirile de bir pe care le primesc anumite slobozii ale unor mănăstiri sau boieri. Astfel, la 1621 mai 27, i se întăreşte lui Antonie cămăraş siliştea Groşani pe Călmăţui, unde să-şi strîngă oameni streini sau rumîni de moşie din acel sat, dar fugiţi în altă parte, pe care domnul îi scuteşte de dări, menţionînd că « de acum pînă în trei ani să nu dea nimica »[5]. În 1625 <sept.—dec.> 20, Alexandru Coconul scuteşte pe cei ce se vor aduna în slobozia Ruşeţul a m-rii Banu, de toate dările « în trei ani »[6]. Acelaşi scuteşte tot pe trei ani şi pe străinii ce se vor aduna pe siliştea Călugăreni, slobozie a m-rii Tismana[7].

Documentelor de mai sus, care vorbesc de plata birului pe trei ani, li se adaugă şi altele, atît din veacul al XVI-lea, cît şi din primii ani ai celui următor[8].

Deocamdată, din actele de mai sus, reţinem existenţa unui element important în practica fiscală a vremii, care obliga pe contribuabili la plata birului pe un răstimp anumit, fixat la o perioadă de trei ani.

---

1 *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. II, p. 149.
2 *Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 329.
3 *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 78.
4 *Ibidem*, vol. III, p. 224; planşă, p. 677.
5 *Ibidem*, vol. IV, p. 30—31.
6 *Ibidem*, p. 562—563.
7 Arh. ist. centrală. M-rea Tismana, XCIII/21, orig. rom.
8 *a)* În <1583> mai 5, Neagoe cumpără de la Drăgan ocină în Silişte, « şi a plătit, în trei ani ». Din context se vede că şi aci e vorba de bir (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 107).
b) Într-un document din 1586 iunie 26, se spune că mai înainte, cînd mitropolitul Mihail era episcop la Rîmnic, a plătit pe fiii lui Dumitru vătaf « de bir, pentru trei ani » (*ibidem*, p. 245).
c) La 1596 mai 14, se întăreşte lui Stanciul o moşie în Rădăcineşti, partea lui Costandin, « pentru că au plătit Stanciul birul lui Costandin în trei ani » (*ibidem*, vol. VI, p. 212).
d) În 1613 februarie 5, se aminteşte de plata birului lui Simeon « în trei ani ». Actul relatează fapte din domnia lui Mihai Viteazul (*ibidem*, veacul XVII, vol. II, p. 147).
e) — *f)* vezi şi doc. din 1609 sept. 1 (*ibidem*, vol. I, p. 408) şi 1617 iunie 1 (*ibidem*, vol. III, p. 143).

Frecventa folosire a crestării sau semii, în documentele ce pomenesc de bir, ca şi semnificaţia ei, se vor vedea din cele ce urmează.

În <1595> decembrie 29, mitropolitul Eftimie judecă o pricină între Rada şi cumnaţii ei, Badea şi Duica, pentru averea rămasă de la soţul Radei, Năvrap, care murise. El hotărăşte cum să se împartă ce a rămas de la Năvrap, ocină şi vite, dar hotărăşte şi în privinţa birului rămas în urma acestuia: « Şi la bir, pînă la vremea crestării (до крѣме резателїе) de asemenea să plătească, cum au luat şi din vite »[1]. Adică Rada două părţi, iar Badea şi Duica o parte.

Într-un document din 1603 mai 27[2], relatînd însă fapte din domnia lui Mihai Viteazul, se spune că Gherghe comis a cumpărat satul Crăpeni cu 8300 aspri gata şi cu două biruri, « să plătească Gherghe comis pînă la crestare; şi l-a plătit » (. . .да платит Герге комис даже до резанїе; и платил га ест). Acelaşi cumpără satul Mălineşti cu 12 500 aspri gata şi cu două biruri şi apoi « să plătească Gherghe comis pînă la crestare. Apoi, de la crestare, el a scos birul de la catastih şi şi-a pus satul ca sat de roşii să fie de slujbă domnească şi a ţării » (да платит Герге комис даже до резанїе. Таже ѡт резанїе ѡн ест изкадил бир ѡт катастих.,.). Tot Gherghe comis cumpără şi satul Zoreni, cu 12 000 aspri gata şi cu 2 biruri « şi a plătit pînă la crestare » (и платил ест до резанїе).

În alte două documente din domnia lui Mihai Viteazul, din 1596 iunie 23 şi 1597 <aprilie 1 — august 31>, traduceri mai tîrzii, moşia lui Pandichiu din Gabrov rămîne « pustie şi părăsită din vremea rumtorii şi cu bir »[3]. Vîlcan plăteşte birul lui Iane Pandichiu « pînă la vremea rumptorii »[4]. E vădit că s-a tradus cuvîntul *rezanie* prin ruptoare.

La 1597 iulie 1, Mihai voievod hotărăşte ca nişte vecini din Groşani ai m-rii Tismana să dea birul în satul Tismana, « unde i-a apucat crestatul », nu în Groşani, unde stau[5] (« . . .да даст бир ꙋ Тисмѣна, кꙋде ест ꙋфатил ризателю. . . »).

În 1599 iunie 17, Dragomir plăteşte birul soţiei sale pe o ocină pe care ea îl înfrăţeşte, « pînă la crestare »[6] (даже до рѣзанїе).

La 1606 august 22, Paraschiva logofăt plăteşte partea de bir a lui Vîlcan din Ciungeasca, « pînă la vremea de crestare, de a cheltuit 7200 aspri »[7] (и платил ест негов дѣл за бир до крѣме за резанїе. . . .).

La 1619 mai 8, se porunceşte ca rumînii fugiţi ai m-rii Argeş să-şi dea cisla de bir, nu la Argeş, unde sînt siliţi să se întoarcă, ci « unde le va fi pus de în seamă »[8].

O serie de alte documente, pe care le vom analiza mai jos, pomenesc şi ele despre crestări[9].

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 194.
[2] *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 89—91.
[3] *Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 224.
[4] *Ibidem*, p. 260.
[5] *Ibidem*, p. 282, planşă, p. 507.
[6] *Ibidem*, p. 355, planşă, p. 536.
[7] *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 226.
[8] *Ibidem*, vol. III, p. 361.
[9] *a)* La <1600> aprilie 13, sînt pomeniţi, într-un orig. rom., « crăstătorii de în seam<ă> » (*Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 372).
b) Satul Hurezii e plătit de bir, în domnia lui Mihai Viteazul, cu 38 000 de aspri, « pînă la vremea crestării » (Acad. R.P.R., Suluri 64, orig. slav).

Din exemplele date e de reţinut de asemenea faptul că birul se plăteşte « pînă la crestare », ca ceva obligatoriu. Dacă nu din toate exemplele reiese clar că aceste crestări nu sînt altceva decît recensăminte fiscale, măcar în unele din ele acest lucru este vădit. Faptul că pe unii îi *apucă crestarea* într-un anumit loc, unde ei sînt obligaţi să-şi dea birul, faptul că se vorbeşte de « *vremea* crestării », faptul că se traduce, în veacurile XVIII şi XIX, cuvîntul rizanie prin *cisluire*, care nu este altceva decît fixarea cotelor de bir, sînt suficiente argumente pentru a convinge pe oricine că aceste crestări sînt operaţiuni de recenzare fiscală.

Dar care este totuşi legătura dintre cei trei ani şi crestare? Pe aceasta ne-o dau două documente, unul din veacul al XVI-lea, amintit şi mai înainte, şi unul din veacul al XVII-lea, pe care, din cauza importanţei lor, le supunem unei analize ceva mai amănunţite.

Documentul purtînd data <1587> dec. 29, însă cu relatări de fapte din domnia lui Petru cel Tînăr, este important din mai multe puncte de vedere. Pentru acest motiv, redau în întregime pasajul care interesează studiul de faţă. Mihnea Turcitul întăreşte lui Manea Păsărel şi fiului său Staico ocine în Olteneştii de Jos. Printre ele, îi confirmă şi « toată partea de ocină a lui Furnică, pentru că Furnică a fost la bir şi a fugit în ţară, iar birul lui a căzut asupra lui Manea, de l-a plătit *în trei ani, pînă la crestare* (sl.n. — *D.M.*) — fac aspri 660, încă în zilele răposatului Petru voevod »[1] (...понеже Фѹрникъ ест биѡ на бир и избегал ест къ хорѣ, а бирѹл емѹ ест паднѹл над Манѣ, тере ю ест платил ѹ три годи ни, дори резаніе, чинит х҃к аспри еще ѹ при дьни покоинаго Петрѹ Воевода).

Din fragmentul citat reţinem: *a)* că Furnică, impus la bir, fuge în ţară din cauză că nu-l poate plăti;[2] deci birul e o obligaţie extrem de grea; *b)* birul său *a căzut* asupra lui Manea Păsărel, unul din consăteni, care, *silit*, nu de bună voia sa, plăteşte birul lui Furnică[3]; *c)* plăteşte birul *vreme de trei ani*; *d)* îl plăteşte *pînă la crestare*; *e)* cuantumul anual al birului lui Furnică este de 220 aspri [4]; *f)* neplata birului timp de trei ani atrage după sine pierderea ocinei impuse, în favoarea celui care — de voie sau silit — o plăteşte de bir, vreme de trei ani [5].

---

c) În vremea aceleiaşi domnii, Gherghe comis plăteşte satul Tălpaşul de bir tot « pînă la crestare » (*D.I.R.*, veacul XVII, vol. I, p. 484).

d) O traducere din veacurile XVIII—XIX, a unui original slav din 1611 nov. 20, aminteşte că satul Rumînii se vinde popii Stepcia « şi i-au plătit popa Stepcia de un bir al lor pînă la cisluire » (*ibidem*, vol. II, p. 24).

e) Într-un act din 1608 mai 19, se arată că Preda mare ban cumpărase satul Făureştii, cu 20 000 aspri, şi « le-a plătit lor un bir deplin, pînă la crestare, de a dat asprii » (и платил ест им едни бир заплън до резаніе, тере ест дал аспри) (*ibidem*, p. 309). La fel satul Şuşanii (*ibidem*, p. 310).

f) Crestările mai sînt pomenite în documentele cu datele: 1621 iunie 6 (*ibidem*, vol. IV, p. 35), 1624 iunie 10 (*ibidem*, p. 427), 1610 nov. 7 (Ştefulescu, *op. cit.*, p. 322—323), 1612 mai 2 (*D.I.R.*, B, sec. XVII, vol. II, p. 69), 1612 mai 10 şi 1612 oct. 22 (*ibidem*, p. 73 şi 115).

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 340.

[2] Fugile de bir, care în a doua jumătate a veacului XVI şi în tot veacul XVII sînt extrem de numeroase, vor fi tratate aparte în alt capitol.

[3] Vezi mai jos, paragraful închinat solidarităţii fiscale, p. 108—110.

[4] În capitolul care va trata despre cuantumul birului.

[5] Pierderile de ocine ca şi pierderea libertăţii personale pentru neplata dărilor vor fi tratate aparte.

Ştiind acum ce se ascunde sub cuvîntul rizanie-crestare, ne dăm seama că Manea Păsărel a *fost obligat* să plătească birul lui Furnică, vreme de trei ani, pînă la un recensămînt fiscal, care urma să se facă.

Din documentul din 1614 martie 26, care redă însă un fapt petrecut în 1603, se vede că satul Băjeşti — 23 de familii — se vinde lui Dragomir mare pitar, din cauza greutăţii de biruri, cu 36 300 de aspri. Cumpărătorul însă, în afară de suma de mai sus, pe care le-a dat-o în mînă, « pentru nişte cuvinte ale sale pe care le-a vorbit cu ei, ca să-i scoată de la bir, *pînă la vremea crestării* (sl.n.—*D.M.*) el nu a putut să-i scoată de pe catastif, aşa că, *pînă într-al treilea an* (sl.n.—*D.M.*) a tot plătit Dragomir pitar birurile lor şi toate dăjdiile lor, cîte sînt peste an în ţară, *însă pe trei ani*, (sl.n.—*D.M.*) pentru găleată şi pentru fîn şi pentru boi şi pentru cai şi pentru dijma de albine şi de porci şi de munci, *tot a plătit din punga lui, pînă la vremea crestării* (sl.n.—*D.M.*) <pe răboj>» [1] („...пак радї нѣкое слове си, что ест глаголь сьс них, ꙗко да изводит ѡт бир, до резанїе врѣме ѡни невъзможит извадити их ѡт катастих, таже до третаго лѣто вьс ест платил Драгомир питар бирове им и свакех дажбе им, елико сѫт през лѣтѹ хорѹ, ѡбаче ѹ три лѣти, за кѫб и сено и за кол .. вьс платил ест ѡт тоболнице емѹ до резанїе врѣме").

Importanţa documentului constă în faptul că vădeşte clar legătura intimă dintre cei trei ani şi recensăminte. Dragomir pitar urma să scoată de la bir satul Băjeşti în momentul cumpărării; el însă nu izbuteşte să o facă, fiind silit, tocmai de aceea, să le plătească birul pe un nou răstimp întreg de trei ani, pe perioada completă cuprinsă între două recensăminte.

Asemănările ce există între documentele ce cuprind plata birului pe trei ani şi cele ce cuprind plata birului pînă la crestare — ca bunăoară documentul din <1603> aprilie 19 [2], în care Stoica logofăt cumpără cu bani satul Loloeşti şi-l mai plăteşte şi de bir pe trei ani, şi documentul din 1603 mai 27 [3], în care Gherghe comis cumpără tot cu bani satul Crăpeni şi-l mai plăteşte şi de bir pînă la crestare — pomenirea lor atît de des în documente, ca şi cum ar încheia o situaţie de bir, clara relatare a ultimului document analizat (cel din 1614 martie 26) impun concluzia că în Ţara Romînească în această vreme *existau recensăminte fiscale, care se făceau din trei în trei ani*; pe baza acestora se alcătuiau catastifele vistieriei [4].

Obiecţia ce s-ar putea aduce, că cei trei ani în legătură cu birul n-ar fi altceva decît o simplă normă juridică, nu este întemeiată. S-a văzut mai sus, din unele documente, că neplata birului pe trei ani atrăgea după sine pierderea ocinei şi trecerea ei în proprietatea celui care o plătea. Aceasta, e adevărat, a trecut în practica juridică a vremii. Dar nu la atît se limitează explicaţia perioadei de trei ani. Vedem din alte documente că ocina este cumpărată cu bani şi pe lîngă aceasta cumpărătorul mai plăteşte vînzătorilor şi birul pe trei ani [5]. Din acestea, ca şi din cazul Băjeştilor, se vede că cei trei ani, pomeniţi în legătură cu birul, formează răstimpul dintre două recensăminte fiscale.

---

[1] *D.I.R.* B, veacul XVII, vol. II, p. 262.

[2] Vezi mai sus, p. 57.

[3] Vezi mai sus, p. 58.

[4] Vezi mai jos, p. 70 — 71.

[5] Vezi mai sus, p. 57, doc. din 1613 febr. 8.

Între plata birului *« pe trei ani »* şi plata birului *« pînă la crestare »* nu este totuşi identitate. Sfera celei dintîi este mai largă; ea poate cuprinde în sine pe cea de-a doua. Plata pe trei ani cuprinde o perioadă completă între două crestări; plata pînă la crestare poate fi însă şi pe alt număr de ani, unu sau doi sau mai mulţi, după cum vom vedea mai jos.

Se poate pune acum întrebarea, îndreptăţită de altfel, de ce se făceau aceste recensăminte la noi, cel puţin pentru această epocă, din trei în trei ani, şi nu din doi în doi sau din cinci în cinci ani, sau altfel.

Se pare că în această privinţă exista o practică mult mai veche. Theophrast (în a sa *Historia plantorum*, VIII, 7) scrie despre facerea contractelor de arendare a pămîntului, în Mesopotamia, pe trei ani, punînd-o în legătură cu asolamentul trienal. Herodot aminteşte şi el de iertarea birului pe trei ani, la perşi [1].

Pe proprietăţile statului, ca şi pe domeniile marilor feudali, se întîlneşte adesea practica aceasta de a-şi lega veniturile de o perioadă de timp de trei ani.

În Apus, seniorul putea să îndepărteze pe ţăranul censitar de pe lotul pe care i-l cedase şi pentru neplata censului pe timp de trei ani [2].

Iacobo de Promontorio de Campis, care a vieţuit multă vreme la curtea sultanului, pe la jumătatea veacului al XV-lea, arată că acesta îşi arenda o parte din venituri *pe trei ani* [3].

Este ştiut de asemenea că, chiar din primul sfert al veacului al XVI-lea, domnii Ţării Romîneşti trebuiau să se închine la Poartă, *din trei în trei ani.*

Şi în zălogirile de moşii în Ţara Romînească, în această vreme, întîlnim « cei trei ani ». Dacă după trecerea lor, cel care zălogeşte nu restituie banii celui care l-a împrumutat, îşi pierde moşia [4].

Dată fiind dependenţa birului de ocină, atît în veacul XV, cît şi în cele două următoare, între cei trei ani ai recensămintelor şi zăloagelor şi *asolamentul trienal* se pare că se poate face o strînsă legătură.

Este sigur că dacă în Rusia veacurilor XIII — XV [5] şi în ţările vecine în veacurile XVI — XVII [6] se practica sistemul agriculturii în trei asolamente, el să-şi fi găsit şi la noi o destul de largă răspîndire, cel puţin în a doua jumătate a veacului al XVI-lea şi în veacul următor. De altminteri, unele documente din vremea lui Matei Basarab (1632—1654), vorbind despre renta în produse a ţăranilor dependenţi, pomenesc de culturile de: grîu, mei, orz, ovăz, in, cînepă,

---

[1] Vezi unele date în această privinţă la I. Lupaşcu, *Cele dintîi sarcini fiscale: tributul şi birul*, Bucureşti, 1943, p. 10.

[2] A. V. Venediktov, *Proprietatea socialistă de stat*, E. S., 1951, vol. I, p. 282—283.

[3] *Известия на историческото дружество въ София*, vol. IX, 1929, p. 62—63.

[4] Întîlnim în veacul XVI, două astfel de cazuri. La 1567 mai 25, se aminteşte că Micul şi Moş se văd siliţi să-şi vîndă moşia lui Tatul, căruia i-o zălogiseră, căci « trecînd trei ani » ei nu s-au putut plăti de asprii împrumutaţi *(D.I.R.*, vol. III, p. 242—243). La 1584 febr. 9, Drăghici din Sălătruc îşi zălogeşte o parte de moşie la Pîrvul logofăt, obligîndu-se ca dacă nu-i restituie banii împrumutaţi la zi, adică « în trei ani », să-şi piardă ocina *(ibidem*, vol. V, p. 150). Astfel de cazuri nu lipsesc nici în veacul următor. Astfel documentele din 1647 martie 15 (Arh. ist. centr., Ep. Argeş, IX/3), 1648 mai 11 (*ibidem*, m-rea Zlătari VII/3), 1655 august 29 (Acad. R.P.R., CCCLXVII/138) vorbesc despre zălogiri tot pe trei ani.

[5] Cerepnin L. V., *Основные этапы развития феодальной собственности на Руси (до VII века)*, în Вопросы Истории 4/1953, p. 38 şi urm.

[6] Pentru Serbia, vezi K. Jirecek, *La civilisation serbe au Moyen-Age*, Paris, 1920, p. 55.

grîu de vară (iar la 1678, grîu de toamnă); aceste culturi însă nu se puteau face decît pe baza sistemului celor trei tarlale.

E sigur că banii pentru bir se plăteau mai ales din venitul ocinei (venit care determină însăşi valoarea ei). Or, venitul unei moşii, atunci cînd e vorba de teren arabil, dat fiind sistemul asolamentului trienal, nu poate fi stabilit pe o perioadă de timp mai scurtă decît trei ani, cei ai rotaţiei respective. Acest lucru este evident în cazul zălogirilor pomenite şi mai ales în cel al unor contracte de arendare a pămîntului.

Marx, vorbind despre fixarea ciclului de rotaţie a banilor investiţi în agricultură, a arătat strînsa lui legătură cu «sistemul de asolamente întrebuinţat». La asolamentul trienal durata timpului de arendare « este fixată totdeauna la 3, 6, 9, etc. ani »[1].

Un articol al Codului Civil napoleonian — (art. 1774) — consacrînd practica juridică a ultimelor veacuri ale orînduirii feudale din Franţa—se opreşte mai amănunţit asupra contractului funciar (arendă, exploatare « în parte » etc.). Se precizează în el că contractul « durează atît timp cît e necesar ca beneficiarul să culeagă toate fructele fondului închiriat ». La vii şi păşuni, un an, la « pămînt arabil, cînd acesta e împărţit pe asolamente, contractul e presupus a fi încheiat pe atîţia ani, cîte loturi de asolament există». Codul mai precizează, în fine, detaliu semnificativ şi pentru tema noastră, că era vorba de o presupunere tacită în contractele medievale[2]; se explică, aşadar, de ce (în cazul ţărilor romîne de asemeni) actele nu motivează în chip explicit durata de « trei ani » prin nevoile asolamentului trienal. Aceste nevoi erau însă vădit constrîngătoare.

Documentele noastre pomenesc, cum vom vedea mai jos, impunerea de la domnie ca şi repartizarea birului « după putere »[3]. Or, măsurarea acestei « puteri », a capacităţii de plată a contribuabililor din acea vreme, nu se putea face, în cazul nostru, decît după expirarea a *cel puţin trei ani*, deci a unei rotaţii complete a culturilor.

Cred, deci, că originea alcătuirii recensămintelor fiscale *din trei în trei ani* se trage din acest sistem de agricultură, al asolamentului trienal.

În documentele veacului al XVI-lea şi începutul celui al XVII-lea se află şi destule menţiuni în legătură cu plata birului şi pe un alt număr de ani decît trei (vezi capitolul « Cîtimea birului »). Am întîlnit două cazuri, cînd birul s-a plătit pe un număr multiplu al lui trei, anume pe şase ani[4]; iar în alte cazuri, pe 20 de ani[5], pe doi ani[6], pe un an[7] etc.

Acestea, însă, aproape în toate cazurile, nu sînt altceva decît înţelegeri survenite în tranzacţiile dintre cel ce-şi vinde ocina din cauza birului şi cumpărător; fie că vînzătorul şi-a plătit birul pe unul sau doi ani, iar cumpărătorul plăteşte doar pe doi, respectiv un an, pînă la noul recensămînt, fie că cel

[1] K. Marx, *Capitalul*, Ed. P.M.R., 1951, vol. II, p. 203—204.
[2] Cf. G. Lizerand, *Le régime rural de l'ancienne France*, Paris, 1942, p. 92.
[3] Vezi mai jos, p. 105—107.
[4] Stan plăteşte birul lui Stan Cocoş « în 6 ani » (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 33); Neagoe plăteşte birul şi dăjdiile lui Stroe « în 6 ani » (Ştefulescu, *op. cit.*, p. 228—230).
[5] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. II, p. 92.
[6] *Ibidem*, vol. IV, p. 266.
[7] *Ibidem*, vol. VI, p. 257.

ce a cumpărat ocina sau a primit-o în dar, a reuşit să o « scoată » de la bir în perioada dintre două recensăminte, — (ceea ce este mai puţin probabil).

Alcătuirea catagrafiilor fiscale şi aşezarea birului o dată la trei ani uşurau munca aparatului fiscal domnesc şi făceau ca domnul să ştie dinainte pe ce venituri se poate baza, pe o anumită perioadă de timp. În funcţie de ele, îşi aranja şi el socotelile cu turcii, cu armatele de mercenari etc. Cu un termen modern, îşi fixa bugetul.

Din aceasta însă, ca şi din opoziţia ţăranilor împotriva birului, devenit armă de cruntă exploatare în mîinile statului, a decurs o extremă rigiditate a sistemului. Astfel, o dată recensămintele (crestările) făcute şi sumele de bir aruncate asupra satelor şi, în cadrul satului, asupra birnicilor, sub nici un motiv aceştia — fără învoirea domniei — nu puteau modifica obligaţiile lor de plată a birului timp de trei ani, indiferent de schimbările ce ar fi intervenit în starea lor.

Am văzut din documentul citat mai sus, cu data 1614 martie 26, că, deşi satul Băjeştii din megieşi devin vecini, deci trec într-o altă categorie socială, totuşi, deoarece birul se fixase, el *trebuie* plătit pînă la noua alcătuire a catagrafiei, aşa cum a fost pus. Cumpărătorul, Dragomir pitarul, interesat direct în scoaterea birului din acel sat, desigur că a intervenit în acest sens, dar « pînă la vremea crestării <pe răboj>, el nu a putut să-i scoată de pe catastif, aşa că pînă într-al treilea an » — deci pînă la noul recensămînt şi noile catastife, Dragomir pitarul, după întocmirea pe care a avut-o cu megieşii din Băjeşti, deveniţi vecini ai săi, a trebuit să-i plătească « de bir ». « Şi i-a plătit din punga lui », desigur ca megieşi, cum îi prinsese recensămîntul anterior şi nu ca vecini, cum deveniseră, pînă « la vremea crestării » care a urmat.

Din documentul, şi el citat mai sus, cu data 1603 mai 27, reiese aceeaşi hotărîre a domniei, de neperturbare a situaţiei fiscale în interiorul duratei amintite. Gherghe comis, cumpărînd satele Crăpeni, Mălineşti şi Zoreni, este silit să le plătească de bir « *pînă la crestare* », cu toată schimbarea adîncă intervenită în situaţia acelor sate. Foste sate de megieşi, se vînd în rumînie; ca sate ale sale, Gherghe le pune să slujească, pe două din ele, la roşii aleşi « în slujba domnească şi a ţării », « să slujească pentru biruri » — (desigur cele viitoare). Cu toate aceste schimbări, din megieşi în vecini, din vecini în slujbă de roşii, Gherghe le plăteşte obligatoriu birul fixat mai înainte pînă la primul recensămînt ce a urmat vînzării. Numai după aceea « de la crestare, el a scos birul din catastif » [1].

Şi din acest exemplu se vede necesitatea împlinirii birului pînă la noua catagrafie.

Din hotărîrea mitropolitului Eftimie [2] în privinţa moştenirii lui Năvrap, vedem de asemeni că nici schimbările intervenite în sînul unei averi impuse la bir, prin moartea stăpînului ei, nu modifică nimic faţă de fisc, în privinţa cîtimii birului şi a contribuabililor. Birul lui Năvrap, cu toate că el murise, *trebuia* plătit pînă la noua crestare, aşa cum fusese pus.

În 1610 noiembrie 7, Radu Şerban volniceşte pe Roşca şi Vlad « să apuce » pe alţi şapte săteni, pe care-i prinsese crestarea în sat, şi care mai apoi fugiseră,

---

[1] *D.I.R.*, B. veac, XVII, vol. I, p. 89—91.
[2] Vezi mai sus, p. 58.

« ca să plătească la bir cu Roşca şi cu Vladul, pînă la vreme de răbojar »[1]. Deci, cei şapte birnici fugiţi, pînă la noua catagrafie, ori unde s-ar găsi şi orice situaţie ar avea, sînt obligaţi a-şi plăti birul unde şi cum îi apucase ultimul recensămînt fiscal.

Stricteţea menţinerii situaţiilor înregistrate de catagrafii, în privinţa locului înregistrării şi a cîtimii birului, se păstrează nu numai în cazul ţăranilor liberi, ci şi în cel al vecinilor sau rumînilor.

Am văzut mai sus că nişte vecini din Groşani ai m-rii Tismana pentru că au fost în vremea crestării în satul Tismana sînt obligaţi să « dea bir acolo, la Tismana », deşi ei, în vremea în care se dă porunca, locuiau în Groşani[2].

În 1619 mai 8, — am văzut mai sus[3] —, Gavriil Movilă împuterniceşte pe egumenul de la m-rea Argeş « de să strîngă toţi rum‹î›nii sf‹i›ntei mănăstiri pe *unde vor fi risipiţi* » şi « să-i duc‹ă›la moşia lor, *unde le va fi satul* » (sl.n. — *D.M.*). Însă « cisla lor de bir, *unde le va fi pus de în seam‹ă› ei să plătească* » (sl.n. — *D.M.*)

Din amîndouă aceste cazuri din urmă, vedem neînduplecarea fiscului în ceea ce priveşte locul unde i-a apucat pe rumîni crestarea sau seama, cum i se spune în ultimul document (romînesc, ca limbă). În primul caz, interesul domniei concordă cu cel al feudalului în privinţa locului unde rumînii să-şi dea birul; căci e neîndoios faptul — după cum vom vedea — că acesta din urmă este interesat ca rumînii să-şi dea birul în satele sale. În al doilea, există o vizibilă contradicţie de interese, pe care domnia însă o rezolvă în favoarea sa: rumînii aduşi îndărăt de către stăpîn la moşia lor, unde le sînt satele — de fapt ale m-rii Argeş — nu-şi vor da birul în acele sate — desigur pînă la noua crestare — ci unde i-a apucat ultimul recensămînt (seama) adică « oari la oraşî, oari în sat domnéscu, oari boerescu, au călugărescu, fie unde vor fi »[4].

Alte documente[5] din această epocă întregesc seria celor care confirmă rigiditatea sistemului fiscal, cauzat de interesul fiscului de a-şi încasa sumele

---

[1] Pentru importanţa lui şi pentru că vom mai reveni asupra conţinutului acestui document, redau şi textul slav al pasajului ce ne interesează „тере да теглет по Мїера и по Владꙋла и по Дросꙋла и по Ѩндрею и по Бльꙃꙋла и по Пьтрꙋ и по Стоика, ѩкоже да платеше на бир и на вьсех ѩждение колико сꙋт през лѣт ꙋ земле господства ми сьс Рошка и сьс Владꙋла, занеже ест и тако жаловал пред господства ми, како ест бил ꙋфател време за ризатѣл по тех людїе еже више рѣх и вьс ест бил платет на бир със Рошка и сьс Владꙋла. А къда ест сьда, wни ест бѣжал по дрꙋг страни. А ꙋ тем господства ми сьм дал Рошкъв и Владꙋлов ѩ‹коже да сꙋт› волни сьс сїю книг господства ми ере да теглет по тех людїе еже више рех, тере да платеше на бир сьс Рошка и сьс Владꙋла докле на време за ризател и нихто да не смеит вантовати пред сїю книгꙋ (Ştefulescu, *op. cit.* p. 322—323).

[2] Mihai Viteazul porunceşte: „wвемзи вечнии wт Грошани еже сꙋт свѣтею монастир зовемаго Өисмѣна, ѩкоже да сꙋт мирно и слободни wт къ село Грошанїи, тере да даст бир ꙋ Тисмѣна, понеже прїиде wтьцꙋ Сергїе егꙋмен пред господства ми, тере сказал ест пред господства ми како сꙋт били тех вечнии свѧтым монастир на врѣме wт ризанїе ꙋ село Тисмѣна и даст бир тамо ꙋ Тесмѣна. Тем ради дадохом господство ми вечниим свѧтомꙋ монастир више рѣх wт Грошани, мирни и слободни wт къ Грошани, тере да даст бир ꙋ Тисмѣна, кꙋде ест ꙋфатил сꙋт ризателю" (Arh. Ist. Centrală, S. I., nr. 1610).

[3] Vezi mai sus, p. 58.

[4] *D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. III, p. 361.

[5] *a)* Sătenii din satul Boului se vînd vecini lui Preda clucer, dar « s-au fost tocmit de i-a plătit pînă la crestătură » (*ibidem*, vol. II, p. 69).

b) Pentru satul Păpălarii, care se vinde în rumînie lui Drăgoi logofăt, în domnia lui Radu Şerban, cu 45 000 aspri, acesta le-a mai « plătit toate birurile pînă la

dinainte fixate şi *din locul* unde le-a fixat. Cu alte cuvinte, grija deosebită de a-și realiza « bugetul », așa cum și-l fixase dinainte.

Constatăm că aproape în fiecare din cazurile expuse mai sus menţiunea crestării celei vechi — pe baza căreia suma impusă trebuie împlinită — situaţia din punctul de vedere al fiscului rămînînd *obligatoriu* aceeaşi — presupune o *schimbare* în starea birnicilor (vînzare în rumînie, înfrățire, moarte, fugă etc.) — schimbare care va fi luată în considerare de fisc abia la noua crestare.

De asemenea, fiecare din crestări este o lichidare a unor socoteli vechi şi începerea altora; recensămîntul cel nou va menţiona situaţiile nou create în sînul populaţiei birnice care vor rămîne neschimbate pentru fisc încă o perioadă de trei ani.

Recensămintele acestea purtau numele dregătorilor însărcinaţi cu facerea lor. Atunci cînd e vorba în documente de plata birului pe un timp mai îndelungat, care cuprinde mai multe recensăminte, deci mai multe perioade de trei ani, se menţionează că s-a plătit birul de la crestarea lui cutare pînă la crestarea lui cutare. Astfel bunăoară, în documentul din 1621 iunie 6, amintind fapte din vremea domniei lui Mihnea Turcitul, se spune că « a plătit Mircea armaşul pe Laze şi Barbu, fiul lui Laze, de bir cu 7000 aspri, *de la crestarea lui Udrea, pînă la crestarea lui Sculici* »[1] (sl.n. — *D.M.*) La fel la 1624 iunie 10, relatînd tot fapte din domnia lui Mihnea, se spune că Ion a plătit birul tatălui său Oprea logofăt « *de la seama lui Calotă sluger, pînă la seama lui Radu Calomfirescul* (sl.n. — *D.M.*) cu 9000 aspri şi cu 2 boi »[2]. Sumele mari de bani pentru acea vreme plătite pentru bir în cele două cazuri de mai sus — deşi este vorba de slujitori (roşii şi logofăt) — ne îndreptăţesc să credem că între crestările menţionate au mai fost şi altele, că deci le separă o bună bucată de timp. Noi nu putem şti cît, dar la vistierie sigur se ştia.

Aceste recensăminte, numite în Ţara Romînească, în documentele de limbă romînească ale veacului XVII *semi*, vor continua să poarte numele dregătorilor care le-au făcut, după cum vom vedea, în tot cursul acestui veac, deci şi atunci cînd ele nu vor mai fi legate de perioada celor trei ani.

Sistemul acesta al alcătuirii unor catagrafii regulate, periodice, din trei în trei ani, cu rigida păstrare a situaţiilor găsite în momentul recensămîntului pînă la cel următor, se menţine pînă spre sfîrşitul primului sfert al veacului al XVII-lea. Starea economică, socială şi politică nou creată în acest secol, începînd cam cu această vreme, va cauza şi modificarea, în bună parte, a sistemului fiscal al statului. Transformările continue prin care trecea masa impozabilă au dus atunci la necesitatea alcătuirii unor recensăminte periodice la intervale şi mai scurte, de numai un an.

---

vremea crestării » (платил въсих бирове им до рѣзаніе врѣме). În volum s-a tradus *greşit:* « le-a plătit toate birurile pînă în acea vreme (*ibidem*, p. 73, planşă p. 484).

În ambele cazuri, foştii megieşi nu pot scăpa, pînă la crestare, de plata birului şi atunci, în preţul de vînzare, în tranzacţia pe care o fac cu cumpărătorul — sînt multe astfel de cazuri — introduc şi banii ce-i mai aveau de dat la bir. Deci, ei se vînd pentru o parte de bani gata, pe care-i primesc în mînă şi pentru o datorie a lor la bir, pe care le-o plăteşte cumpărătorul. În cele mai multe cazuri, această « datorie » — cum vom vedea — este tocmai cauza vînzării lor în dependenţă.

[1] *D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 35.

[2] *Ibidem*, p. 427.

CATASTIFELE ȘI RĂBOAJELE

Nu se poate vorbi de modul de impunere și percepere a birului fără a se lua în discuție și instrumentele de lucru ale administrației fiscale a Țării Romînești în această vreme: *catastihul* și *răbojul*. Asupra amîndurora e necesar să insistăm mai mult, în vederea unei mai desăvîrșite înțelegeri a mecanismului, destul de complicat, folosit de statul feudal în materie de organizare fiscală.

Ceea ce mărturisesc documentele noastre este prea puțin totuși pentru a încerca o descriere mai amănunțită a felului cum se făceau recensămintele, cum se alcătuiau catagrafiile. Este firesc ca rezultatele obținute la recensăminte să fie consemnate *undeva, în ceva*. Ele se treceau la vistierie în niște condici, pe care documentele vremii le numesc *catastife* (catastije, catastih). Există, astfel, o legătură nemijlocită între recensăminte și registrele fiscale; facerea recensămintelor presupune neapărat și existența catastifelor. (Dependența și legătura dintre ele nu este și inversă; registrele fiscale pot exista — cum de fapt au și fost — și fără să fi existat vreun recensămînt prealabil).

În țările vecine, existența registrelor fiscale este atestată de izvoare ceva mai de vreme decît în Țara Romînească și Moldova.

În Transilvania, socotelile de dijme în bani ale unor episcopi dovedesc existența unor condici cu caracter fiscal încă în veacul al XIII-lea [1]. Iar « socotelile lui Iacob al lui Berengariu și Raimund de Bonofato, strîngătorii dijmelor, pe 6 ani, din regatul Ungariei » [2], din anii 1332 1337, arată o formă destul de evoluată a unor astfel de registre, folosite de aparatul fiscal eclesiastic [3]. E de presupus că aparatul fiscal al statului a practicat și el folosirea condicilor, măcar în aceeași măsură.

Am amintit că în Rusia, odată cu trecerea spre statul centralizat, s-au alcătuit recensăminte ale populației care se treceau în registrele fiscului [4]. Acestea cuprindeau o descriere a satelor, cătunelor, cu indicarea stăpînului și a populației înregistrate și cu mărimea suprafeței, a veniturilor provenite din agricultură și meșteșuguri, a obligațiilor celor impuși etc. [5]. Registrele *(pisțovîie cnighi)* se alcătuiau în marginile precise ale unei anumite unități teritorial-administrative [6].

În Serbia se alcătuiau catastife de către fisc, după categoriile de impuși: locuitorii liberi și dependenți; se mai treceau bunurile impozabile, pe sate, terenul arabil, pe categorii, după întindere și calitate, numărul celor fără pămînt, care plăteau numai impozit personal etc. [7].

În Turcia și teritoriile căzute sub stăpînirea sa, în registrele fiscale se treceau: localitățile cu numărul caselor impuse la dări, cu sumele impuse la

---

[1] *D.I.R.*, C, veacul XIII, vol. II, nr. 381, p. 335—382.

[2] *Ibidem*, veacul XIV, vol. III, nr. 56, p. 41—253.

[3] Pentru modul de funcționare al aparatului fiscal al papalității în Transilvania, vezi și studiul lui C. Mureșanu și G. S. Ardeleanu, *La politique fiscale de la papauté en Transylvanie au cours de la première moitié du XIV-e siècle* in *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 225—240.

[4] Vezi mai sus, p. 52.

[5] P. Leașcenko, *op. cit.*, p. 202, n. 1.

[6] *Ibidem*; cf. și *Marea enciclopedie sovietică*, vol. 33, sub voce.

[7] Mita Petrovici, *Finarsije i ustanove obnovljene Srbije*. (Finanțele și bazele restaurării Serbiei), Belgrad, 1901, p. 13 14.

fiecare din numeroasele obligaţii etc. Şi aci, se făceau tot în limitele unei anumite unităţi administrative [1].

În Moldova sînt amintite catastifele tîrgurilor încă la jumătatea veacului al XV-lea [2]. Iar reforma fiscală, ca una din reformele însemnate înfăptuite de Ştefan cel Mare în ultimele două decenii ale domniei sale, are ca element nou şi important tocmai ţinerea regulată şi ordonată, în scris, a socotelilor vistieriei în anumite registre, purtînd numele de *catastişe* [3]. Pomenirea în acte a unor dieci de vistierie, ca Avram [4] sau Ivanco [5] confirmă neapărata existenţă a unor operaţiuni de înregistrare de socoteli, justificare a însăşi aflării lor la vistierie.

Vorbind de perioada anterioară alcătuirii recensămintelor fiscale în Ţara Romînească, e foarte probabil că note răzleţe, însemnări sumare de anumite venituri de bani ajunşi în cămara domnească şi mai ales în vistieria ţării, să fi existat încă de la începutul veacului al XV-lea, din vremea lui Mircea cel Bătrîn, odată cu organizarea cancelariei domneşti şi cu apariţia protovistierului şi vistierului în sfatul domnesc. E de presupus că încă în prima jumătate a veacului XV aceştia dădeau oarecare socoteli domniei de banii proveniţi din vămi şi din bir, ca şi de cheltuielile pe care le făceau; şi cum sumele astfel realizate începeau să fie destul de mari, iar pe de altă parte în cancelaria domnească se găseau destui ştiutori de carte, logofeţi şi dieci care scriau hrisoavele domneşti, credem că aceste dări de seamă de încasări şi cheltuieli, globale, de starea vistieriei într-o anumită vreme, erau făcute *în scris*. E de crezut că Alexandru Aldea *ştia*, nu din memorie, ci pe baza unor mărturii scrise, oricît de sumare ar fi fost ele, starea «cămării părinteşti» şi a «vistieriei Ţării Romîneşti», care fusese furată şi pe care o cheltuia Vlad Dracul şi oamenii săi, adăpostiţi la Braşov. [6]

Este inadmisibil ca domnia care poartă socoteli de negoţ amănunţite cu Braşovul, Sibiul etc. ca şi socoteli de vămi, în această vreme, să nu-şi fi avut la vistierie unele însemnări, oricît de rudimentare ar fi fost.

Din perioada următoare, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, corespunzînd cu începuturile luptei pentru centralizarea statului, avem şi primele indicii sigure de existenţa unor însemnări la vistieria domnească, de un caracter deosebit de cele anterioare, numite în actele contemporane, ca şi în Moldova, *catastife*. Ele marchează un fenomen nou, un pas înainte în organizarea aparatului fiscal al statului, o acţiune vădit necesară, înfăptuită de domnie, în acest stadiu nou al evoluţiei sale.

---

[1] L. Fekete, *op. cit.*, p. 77—79 şi p. 84—85.

[2] Într-un act din 1458 august 31, Ştefan voievod, întărind m-rii Moldoviţa ceara de la toate cîrciumile din Baia, porunceşte ca cine «ar voi să facă cîrciumă, să aibă a se scrie în catastif la calugări». Iar cine nu se va scrie în catastiful lor «să i se ia băutura şi banii». (*D.I.R.*, A, veacul XIV—XV, vol. I. p. 240).

[3] Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, (extras), p. 61—63.

[4] Despre Avram vorbeşte un act din 1490 dec. 6 (*D.I.R.*, A, veacul XV, vol. II, p. 147—148); cf. şi Barbu T. Cîmpina, *op. cit.*, p. 61.

[5] Despre Ivanco aminteşte un act din 1546 aprilie 14, însă relatînd fapte din domnia lui Ştefan cel Mare (*D.I.R.*, A, veacul XVI, vol. I, p. 460).

[6] I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească*, Buc., 1905, p. 47—48, nr. XXVII (datat 1431—1433).

Între măsurile luate de Basarab Ţepeluş, şi care oglindesc puternice tendinţe de lichidare a fărîmiţării feudale şi de centralizare a statului [1], se pot trece şi unele cu caracter fiscal [2]. De acţiunea lui, pe această cale a reformelor centralizatoare, trebuie legată şi apariţia *catastifelor de vistierie*, ca «instrumente» de lucru perfecţionate ale aparatului fiscal domnesc, deosebite de presupusele însemnări ocazionale ale organizării fiscale — i-am putea zice patriarhale — din timpul lui Mircea cel Bătrîn. Importanţa pe care a cîştigat-o vistieria domnească în această vreme, odată cu creşterea veniturilor statului, existenţa în conştiinţa contemporanilor a unei averi a statului, deosebită de cea a domnului [3], au creat necesitatea ţinerii în scris a unei evidenţe a veniturilor statului.

Cea dintîi menţiune a catastifului în Ţara Romînească, pe care o cunoaştem, datează din prima jumătate a anului 1480 [4] cu prilejul furtului vistieriei ţării furt săvîrşit de Laiotă Basarab, Vlad Călugărul şi boierul Udrişte, probabil în 1479 [5]. Basarab Ţepeluş aminteşte şi despre alcătuirea unui *catastih*. „И що ми рече родител ми Батър Иштван, азъ мѹ испълних реч. Понеже за еднѹ работѹ посла за тъизи кистїар що ми се ѹзе да мѹ ѹчиним катастих; азъ сътвърих". « Şi ce mi-a spus părintele meu Batăr Iştvan, eu i-am împlinit vorba. Pentru că a trimis pentru o treabă, pentru acea vistierie ce mi s-a luat, ca să-i fac *catastih* (sl.n. — *D.M.*); eu l-am făcut » [6].

În 1480 aprilie 3, Basarab Ţepeluş întăreşte m-rii Tismana vama de la Calafat şi balta Bistreţu cu vama şi alte bălţi. La Calafat să ia vama călugării: « Şi orice boier sau curtean sau oricine va fi, dacă va duce sare sau oi sau orice marfă şi le va vinde, iar călugării să fie volnici să-şi ia vama », nimeni să nu-i oprească. « Şi să fie volnici vameşii călugărilor *să scrie în catastif* (sl.n. — *D.M.*) pe cine nu va plăti şi să-l aducă la domnia mea » [7] (и да сѫт волни камешии калѹгером да испишет ѹ катастих кто не ке платит, те да донесет къ господстка ми) [8].

Este evident că ceea ce aminteşte Basarab cel Tînăr sub numele de catastih, în primul act, nu este un registru consemnînd datele vreunor recensăminte fiscale; el este un catastif alcătuit probabil de domn, sau după indicaţiile sale, cuprinzînd ceea ce se găsea în vistierie, bani şi obiecte preţioase, în momentul furtului săvîrşit de duşmanii săi, adăpostiţi de braşoveni. În cel de-al doilea act este vorba de un registru de vamă. Ambele documente ne dau indicaţii măcar pentru ştiinţa de a ţine registre; cea din urmă este cu atît mai concludentă, cu cît un registru vamal credem a fi fost incomparabil mai complex pentru această vreme — prin diversitatea materiei pe care o înregistra — decît unul de vistierie.

---

[1] Barbu T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale*..., p. 34—35, (paginaţia extrasului).

[2] Cf. şi Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 650—651.

[3] De fapt, o separare totală între cămară şi vistierie, între averea personală a domnului şi cea a statului, în Ţara Romînească în evul mediu, n-a existat niciodată. Totuşi, tendinţa de delimitare a lor exista încă în veacul al XV-lea, dar mai ales la începutul celui următor, în domnia lui Neagoe Basarab.

[4] Datarea este a lui Ioan Bogdan; cf. notele următoare.

[5] Data furtului şi persoanele care l-au făptuit, tot după Ioan Bogdan.

[6] Ioan Bogdan, *Relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, p. 157—158. (Traducerea noastră — *D.M.*)

[7] *D.I.R.*, B, veacul XV, p. 167.

[8] P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Romîneşti*, Bucureşti, 1938, p. 315.

Începînd cu veacul al XVI-lea, catastifele sînt tot mai des pomenite în acte, fie direct, fie indirect. În 1505 ianuarie 20, Radu cel Mare, întărind m-rii Cozia vama de la Genune, de care nu scuteşte absolut pe nimeni, porunceşte: « Şi tu, vameşe, să nu ierţi nici un aspru nimănui, căci îţi voiu lua socoteala după *catastiful* (sl.n. — *D.M.*) de la vadul Dunării » [1].

În acelaşi an, 1505, Radu cel Mare se vede silit să despăgubească pe sultan, pentru faptul că patru sau cinci mii de oameni, care fuseseră înscrişi în *registrele* de contribuabili ale Porţii, trecuseră şi se aşezaseră în Ţara Romînească [2]. Ştirea din urmă, chiar dacă nu vorbeşte direct despre fiscalitatea munteană, evocă măcar unele căi ale influenţei fiscale otomane.

Înscrierea la goştină a oilor şi porcilor, făcută în domnia lui Neagoe Basarab [3], presupunea neapărat existenţa unor registre în care ea se trecea. Dovezi indirecte care sprijină teza noastră despre folosirea curentă a registrelor de către aparatul fiscal al statului, în această vreme, sînt şi aşa-numitele *scoateri de la bir*, de care am mai amintit [4]. Termenul slav folosit în acte pentru a scoate este изкадити. Acelaşi termen se folosea de către cancelaria domnească pentru ştergerea din hrisoave a unor pasagii, cuprinzînd fapte sau relatări care nu mai aveau ce căuta într-un hrisov. Pasajul se ştergea cu chinovar, şi deasupra sau pe marginea hrisovului se scria: « am scos [5] (изкадих) sau « s-a scos în faţa domniei mele» [6] (изкади се ѡт пред господства ми). Ambele menţiuni sînt pe acte din domnia lui Radu cel Mare. Cam aşa trebuie să se fi petrecut lucrurile şi cu desele scoateri de la bir pomenite în acte; ele se efectuau printr-o ştergere din evidenţa vistieriei a respectivelor ocine, sate şi birnici. Dacă pentru *scoaterile* individuale de la bir, făcute de unii dregători din aparatul fiscal, se poate bănui că ar putea fi simple raderi de pe răboj, scoaterile de moşii mari şi de sate, făcute de domn, nu pot fi altceva decît ştergeri din catastifele vistieriei, aşa cum, de fapt, documentele ceva mai tîrzii o şi mărturisesc [7].

În cursul veacului al XVI-lea, folosirea catastifelor de către cancelaria vistieriei devine frecventă; în legătură cu aceasta, nu trebuie neglijat rolul pe care l-a jucat în cancelaria domnească, în această vreme, întrebuinţarea hîrtiei în locul pergamentului. Începînd cu domnia lui Ţepeluş, numărul actelor scrise pe hîrtie începe să crească, iar în domnia lui Radu cel Mare, deci începînd cu veacul al XVI-lea, folosirea hîrtiei de către cancelarie devine ceva obişnuit [8].

---

[1] „Да не простиши нинедни аспрꙋ никомꙋ, ере ти чем ꙋзети разлог по катастихꙋ ѡт брод Дꙋнавскꙋ" (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. I, p. 27; planşa p. 216).

[2] Radu scrie braşovenilor despre aceste cereri ale turcilor: « *Notificamus V<estris> A<miciciis> casum seu accidenciam que a Turcis nobis contigerit. Videlicet quedam vada simul cum teoloniis Imperator a nobis recepit, praeterea quator vel quinque millia hominum aserit in suo registro recepisse, quos ad regnum nostrum dicit causa morandi venisse, nunc autem a nobis tot rehabere optat* » (Hurmuzaki, XV, 1, p. 169—170).

[3] Vezi mai sus, p. 54.

[4] Vezi mai sus, p. 55.

[5] *D.I.R.*, B, veacul XIII, XIV şi XV, p. 245.

[6] *Ibidem*, p. 255.

[7] Vezi mai sus, la crestări, p. 56., precum şi partea din studiu închinată « scoaterilor ».

[8] Gh. Ionescu, *Contribuţiuni la studiul începuturilor întrebuinţării hîrtiei în cancelariile Valahiei (Ţării Romîneşti) şi Moldovei*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, vol. I, anul II (1951), p. 81—82.

E incontestabil că hîrtia, ca material mai uşor de mînuit decît pergamentul, a ajutat la o mai largă folosire a catastifelor, la generalizarea lor şi pentru alte operaţiuni decît cele strict fiscale.

În cursul veacului al XVI-lea, catastifele devin cît se poate de variate şi în conţinutul lor. Distingem totuşi două grupuri mari: *a)* cele de recensăminte şi *b)* cele de impunere-percepere.

În Ţara Romînească nu s-au păstrat (sau nu s-au găsit încă) catastife din prima categorie, care să cuprindă o statistică a celor impuşi, o consemnare a stării masei impozabile. Pentru Moldova, în schimb, există o astfel de catagrafie generală a ţării, care arată felul cum ele erau alcătuite. Făcută în domnia lui Petru Şchiopul, ea poartă data de 1591 februarie 20 şi titlul de: *Catastih de cisle de ţirani de la toate ţinuturi şi curteani şi vătaji şi neamişi şi popi* [1].

Ca aspect, el se prezintă sub forma unui caieţel, îndoit la mijloc, în aşa fel, încît să se scrie numai pe o jumătate de pagină, în lungime, pentru a se putea înşirui cifrele una sub alta, şi cuprinde 12 pagini. Este scris foarte îngrijit, fără ştersături; ultimele două pagini sînt scrise chiar de mîna lui Petru Şchiopul [2].

În ceea ce priveşte conţinutul, catastihul cuprinde categoriile fiscale ale ţării în această epocă, împărţite pe cele 22 de ţinuturi ale Moldovei, cu o recapitulare, pe stări, la urmă. Categoriile trecute în catastif sînt: ţăranii « de istov » sau « istov », săracii, curtenii, vătaşii, nemeşii şi popii, fiecare categorie cu numărul ei.

Pentru ca domnia să aibă un catastih de « cisla ţării », destul de minuţios alcătuit, cu numărul contribuabililor pe stări sociale şi fiscale şi pe ţinuturi, este evident că a fost necesară o operaţiune de numărătoare a lor, anterioară scrierii propriu-zise a catastihului, o înscriere prealabilă în registre a capilor de familie supuşi sau scutiţi de plata anumitor dări către stat. După felul cum se prezintă, după grija cu care este scris, după faptul că partea din urmă a lui este scrisă de mîna domnului — care, evident, n-a făcut el recensămîntul — este sigur că la baza alcătuirii lui au stat alte catastife, cuprinzînd situaţii mult mai amănunţite, rezultate în urma unor recensăminte făcute pe ţinuturi şi apoi consemnate în scris în acele catastife. Cu alte cuvinte, catastiful lui Petru Şchiopul a copiat şi sistematizat datele necesare vistieriei după alte catastife, despre care documentele nu ne dau prea multe ştiri. Reţinem, deci, că au existat catastife de recensămînt pe ţinuturi [3], ca şi în alte state [4], şi un catastif general, pe ţară.

Nu mult deosebită trebuie să fi fost situaţia şi în Ţara Romînească. Aici, am văzut, funcţiona sistemul cu facerea unor recensăminte periodice din trei în trei ani. Cu ocazia lor, bănuim că se alcătuiau şi noi catastife, pe judeţe şi pe ţară; dar se puteau face şi numai îndreptări, simple consemnări ale unor situaţii noi [5].

---

[1] *D.I.R.*, A, veacul XVI, vol. IV, p. 4—6, planşa p. 408—413.

[2] Originalul, scris în limba romînă, se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R., Secţia manuscrise, sub cota CCC 12.

[3] Asupra importanţei pe care o au unităţile administrative, ţinuturile (Moldova) şi judeţele (Ţara Romînească) în organizarea fiscală, vom mai reveni.

[4] Vezi mai sus, p. 66—67.

[5] Pentru Moldova se pare că se făceau mai des îndreptări, corectări ale situaţiilor înainte menţionate, decît catastife noi.

Rostul și importanța unui astfel de catastif centralizator al stării birnicilor din ținuturi și județe reies din situația specială pe care o are birul față de alte dări, de a fi un *impozit de repartiție*, nu de cotitate, cum sînt de exemplu goștina sau dijma. Domnia, avînd nevoie de o anumită sumă de bani, o arunca asupra țării, însă repartizată pe județe, iar în cadrul județelor pe categorii fiscale și după numărul capilor de familie din fiecare categorie. Astfel, se căuta să se păstreze, la repartizarea birului, cel puțin de către puterea centrală, o oarecare echitate.

Celelalte catastife, cele ce se alcătuiau pe județe, trebuie să fi fost mult mai amănunțite. Era necesar să cuprindă satele, înșirate anume, cu specificarea dacă erau de moșneni sau de vecini (pentru acestea din urmă, menționarea stăpînului), numărul birnicilor din ele și categoria fiscală căreia îi aparțineau, satele cu regim special (slobozii, plăieșești și de drum), orașele și tîrgurile etc.

Dacă se făceau în dublu exemplar (cum se proceda în veacul al XVIII-lea la noi, și încă în veacul al XVI-lea la turci) [1], unul trimițîndu-se la vistierie și unul păstrîndu-se la județ, nu știm. În veacul al XVIII-lea, un exemplar din orice fel de catastif se trimetea la vistierie, iar unul se păstra la județ. Numai astfel alcătuite, ele puteau servi la întocmirea catastifului general, care sta la baza aruncării birului pe țară.

Logica faptelor consemnate de documente în legătură cu birul, știrile pe care ele le cuprind, privitoare la registrele fiscale, duc la concluzia că trebuie să fi existat catastife cuprinzătoare de situații mult mai amănunțite. E foarte probabil că, pe baza catastifelor de recenzare pe județe, se alcătuiau catastifele de impunere-percepere a birului, tot pe județe (sau poate chiar pe unități fiscale și mai mici, cum erau scaunele de bir), în care erau trecute sumele de bani la care erau impuse satele, cătunele și chiar contribuabilii.

Dacă condicele consemnînd catagrafiile pe județe și țară puteau dura trei ani și mai mult (în cazul cînd se făceau numai îndreptări în ele), cele de impunere-percepere aveau o viață mai scurtă, durînd cel mult un an; de cele mai multe ori, însă și mai puțin, mai ales în veacul al XVII-lea (atît timp cît era necesar pînă se împlinea un anumit bir aruncat).

Înmulțirea excesivă a dărilor, la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor, și luarea birului de mai multe ori pe an, după nevoile domniei, au atras și o creștere a numărului și a varietății catastifelor. Creșterea numărului de catastife felurite trebuie pusă în legătură și cu înmulțirea categoriilor fiscale. Dacă în catastifele de recensămînt puteau fi trecute pe același catastif toate categoriile fiscale, în cele de impunere-percepere a birului acest lucru nu se mai putea întîmpla, datorită faptului că altul era cuantumul birului la țărani și altul la slujitori; altul modul de impunere la țărani și altul la slujitori și, în fine, alții erau slujbașii ce strîngeau birul de la prima categorie fiscală amintită și alții de la slujitori, bresle, orașe, țigani. Vor exista, deci, catastife deosebite de impunere-percepere a birului, după categoriile fiscale: de slujitori, de țărani liberi, de rumîni, de țigani etc. (În veacul al XVIII-lea, sameșul care ținea «toate socotelile județului» era obligat să aibă condici curate, «extracturi»

---

[1] L. Fekete, *op. cit.*, p. 75.

după ele, « de bresle şi de birnici şi de ajutoare şi de posluşnici şi de scutelnici şi de verice orănduială a vistieriei »)[1].

Iată ce ne spun şi documentele în această privinţă.

Într-un act din 1560 <ian.—febr.>, Petru cel Tînăr, pentru a judeca o pricină dintre mănăstirea Drăghiceşti şi Neagoe postelnic, caută « în catastih » şi adevereşte că moşia în litigiu este a mănăstirii [2]. Vedem din cele relatate că exista, probabil la domnie, un catastih în care erau trecute moşiile cu stăpînii lor.

În 1562 noiembrie 20, acelaşi voievod, întărind mănăstirii Tismana nişte ţigani, porunceşte globnicilor domneşti să se păzească de acei ţigani, dăruiţi numitei mănăstiri, căci dînsul i-a şi « scos din catastihul domniei mele » [3]. Din documente contemporane, ştim, pe de altă parte, că de la aceşti ţigani globnicii adunau *dăjdile cuvenite domniei* [4] în bani; cu alte cuvinte, strîngeau birul la care erau impuşi ţiganii. Constatăm, deci, că erau şi catastife care cuprindeau sigur numele ţiganilor şi probabil sumele cu care erau impuşi.

Într-un document din 1589 mai 17, foarte important prin conţinutul lui, mai ales prin ştirile pe care le aduce despre Neagoe Basarab şi Craioveşti [5], se arată detailat felul cum Mihnea Turcitul, domnul de atunci al ţării, a împărţit averile rămase de pe urma Craioveştilor între urmaşii acestora, reţinînd pentru domnie averile foste ale lui Neagoe Basarab. Mihnea ţine să precizeze în act: « domnia mea nu am împărţit satele cu satul, ci am împărţit domnia mea vecinii *după catastihul de vistierie a domniei mele* (sl.n.—*D.M.)* („... нѹ раздѣлила съм господство ми вечини ѿт по катастихѹ ѿт вистїiар господства ми"). Domnul ia 578 vecini în satele Greaca, Craiova şi Prundu, iar diverşi alţii, rude ale Craioveştilor, iau 448, în aceleaşi sate [6]. Menţionarea satelor de vecini, *cu numărul vecinilor* din ele, în însăşi catastifele vistieriei domneşti, mărturiseşte că acestea ajunseseră, în domnia lui Mihnea, într-o stare destul de evoluată.

Dintr-un act, avînd văleatul 7078<1569 sept. 1—1570 aug. 31>, se vede că Stoica logofăt a scos pe Albul Popescul de la bir şi « a pus o slugă a sa la bir, însă scris lîngă dînsul » [7]. („една негова слѹга ѹ бир, али писан код него"). Reţinem că sluga despre care e vorba a fost *scrisă* la bir, desigur într-un catastif, din care l-a scos pe Albul Popescul.

Din alt document, de la Mihai Viteazul, datat<1594> mai 19, în legătură cu satul Rătunda, se vede că în catastih se disting şi categorii fiscale deosebite: de o parte *cnezii*, de alta *săracii*, sau « cei fără nimic ». Ca cnezi, li se scad 7 năpăşti de bir, care li se scot din catastih; iar ei sînt *aşezaţi* la săraci [8].

Alt document, tot de la Mihai Viteazul, din acelaşi an, iunie 10, pomeneşte «catastişele lui Mihnea vod<ă>» în care era trecut şi birul pe boieri [9].

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, t. III, seria 1786—1850, p. 169.
[2] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 109.
[3] *Ibidem*, p. 173.
[4] *Ibidem*, p. 115.
[5] Asupra importanţei documentului amintit, vezi studiul lui Ştefan Ştefănescu, *Începuturile băniei de Craiova*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, Buc., 1956, p. 325—332.
[6] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 405.
[7] *Ibidem*, vol. III, p. 326.
[8] „и поставила съм да платити сьс сири кои сѹт на биз нищї; и тих з҃ напасти, а господство ми съм ѿтметал за вьс ѿт катастих господства ми" (Arh. Ist. Centr. S.I., nr. 1561).
[9] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 128—129.

În mai multe acte din domnia aceluiaşi voievod, se pomeneşte scoaterea de la catastiful de vistierie a 10 năpăşti de bir din satul Radovanul [1].

Unele documente menţionează scoaterea din catastihul de vistierie a unor sate de megiaşi şi trecerea lor în alte categorii cu regimuri fiscale deosebite, ca roşii (Mălineşti) [2], rumîni (Băjeşti) [3], sau sate slobozii ca: Livezeni [4], Costeşti [5], Cricoveni [6], şi altele.

Un document, din 1629 iulie 31, arată nedreptatea ce se face satului Călimăneşti, « pentru un cuib de şoimu, ce i-au fot scris şoimarii » şi pe care domnul îl scoate « de la catastih den visterie » [7].

În 1616 iunie 11, Radu Mihnea, scutind de bir siliştea Orlea, care mai înainte fusese sat, dar se pustiise, constată că ea « nu iaste scrisă necăirea în catastihul domnii mele la bir [8] ». Reiese că satele locuite *erau scrise în catastih.* Ori cum, în această vreme, erau aproape 3000 de sate, reiese că la vistierie trebuie să fi fost catastife de proporţii destul de mari.

Dintr-un act de la Leon vodă, din 1632 aprilie, se vede că satul Parapanii era scris cu birul la cămară. Se constată deci şi un catastih la cămara domnească [9].

Satele plăieşeşti, Jiblea şi Spinul, sînt scrise « la catastih » cu ceilalţi plăiaşi (1631 aprilie 3) [10].

Pe măsură ce înaintăm în plin veac al XVII-lea, sînt tot mai multe ştiri care arată creşterea felurilor de catastife, specializarea lor pe anumite ramuri, fie în ce priveşte provenienţa lor (de visterie, de cămară), fie în ce priveşte contribuabilii pe care-i cuprind (de sate libere, de vecini, de călăraşi, de dorobanţi etc.). Ele devin tot mai cuprinzătoare, conţinînd din ce în ce mai multe amănunte. Astfel, un act din ultimii ani ai domniei lui Matei Basarab vorbeşte despre « *oamenii carii săntu scriş în catastih* » (sl. n. — *D.M*)... să-ş dea toate *părţile de bir cât scrie în catastih* (sl. n.—*D.M.*), — iar catastihul « iaste iscălit de domnia mea » [11].

Rezultă, deci, că *în catastife se treceau oamenii cu sumele ce trebuiau plătite şi că ele purtau semnătura domnului.*

Catastifele de impunere-percepere, avînd trecute în ele sumele de încasat de la anume sat şi anume birnici, erau mînuite de birari, care le purtau cu ei în judeţe. În 1630—1631, un astfel de birar, scriind lui Paraschiva logofăt de cele ce i s-au întîmplat lui cu ocazia strîngerii unor dări, pomeneşte între altele că a fost bătut şi i s-au luat « banii şi catastişele » [12].

Din cele expuse pînă acum, reiese că în Ţara Romînească, încă de la sfîrşitul veacului al XV-lea, au existat la vistieria domnească registre fiscale,

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 248 şi 264.
[2] *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 90.
[3] *Ibidem*, vol. II, p. 262.
[4] *Ibidem*, p. 232.
[5] *Ibidem*, p. 585.
[6] *Ibidem*, vol. IV, p. 15.
[7] Arh. ist. centr. ms. 712, f. 438—439, copie rom.
[8] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 28.
[9] Acad. R.P.R., CCCX/21, orig. rom.
[10] Arh. ist. centr., ms. 209, f. 142-v-143, copie rom.
[11] Acad. R.P.R., CXLIX/219, orig. rom.
[12] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 19.

numite *catastişe*. După conţinutul lor, ele se divid în două grupuri mari: *a)* de recensămînt şi *b)* de impunere-percepere. Cele dintîi cuprind, pe judeţe şi categorii fiscale, numărul contribuabililor; celelalte, mult mai variate şi mai amănunţite, cuprindeau tot pe judeţe, satele cu contribuabilii şi sumele aruncate, ce trebuiau încasate, apoi categoriile fiscale (vecini, roşii, ţigani etc.), de asemenea cu sumele de bir fixate, individual, unde era cazul, sau pe unităţi fiscale.

★

Existenţa unor asemenea catastife presupune o stare mai evoluată a sistemului şi presupune neapărat cunoscători ai scrisului. Or, chiar în veacul al XVI-lea, nu toţi dregătorii mărunţi, slugi ale domnului sau boierilor, trimişi la sate pentru impunerea sau perceperea birului, ştiau carte. Iar birnicii sigur nu ştiau.

Toţi aceştia foloseau sistemul de socoteli, destul de primitiv, *al răbojului*. Pe baza unui material şi a unei practici care a putut să supravieţuiască, acest sistem al răbojului a fost studiat cu toată atenţia cuvenită şi cu multă pricepere de inginerul P. N. Panaitescu într-o lucrare [1], după care dau cele mai multe din datele ce urmează.

Răbojul era un băţ dreptunghiular de lemn, de obicei din alun, spintecat în două părţi, una numită *cotor* (a), cealaltă *ţăncuşă* (b) (vezi fig. 1).

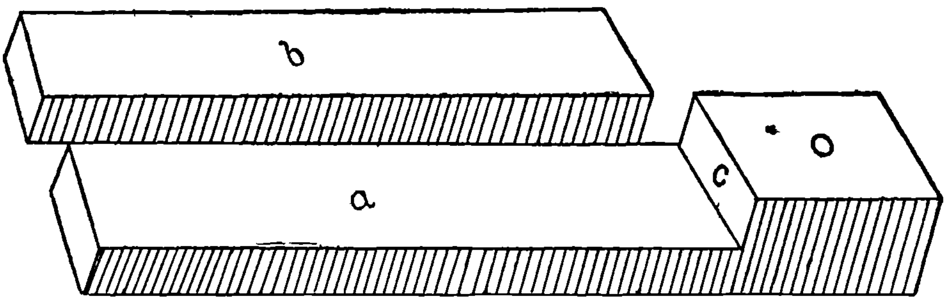

Fig. 1

Tăieturile sau crestăturile pe răboj se făceau numai atunci cînd cele două părţi erau lipite una de alta, formînd băţul aşa cum fusese înainte de spintecare, încît crestăturile de pe cotor să fie exact în prelungirea celor de pe ţăncuşă.

Răboajele erau de diferite forme şi feluri după categoriile sociale care le foloseau. Altfel erau cele folosite de meşteşugari şi altfel cele ale ciobanilor sau cele pentru dări. Acestea din urmă, în general de forma celui de mai sus, ne interesează în mod special.

Odată birul aruncat asupra satului, se repartiza pe gospodării [2]. Fiecare gospodărie îşi avea răbojul ei, în care se treceau toate socotelile pe care ea le

[1] P. N. Panaitescu, *Răbojul. Studiu de istorie economică şi socială la romîni....*, Bucureşti, 1946.

[2] Vezi mai jos, p. 105 şi urm.

avea cu fiscul. Pe o faţă a răbojului se trecea suma pe care fiecare gospodărie era obligată, într-un an, să o dea statului, iar pe cealaltă, se crestau sumele pe care capul de familie le dădea treptat. La încheierea anului fiscal, sumele de pe faţă X (vezi fig. 2) trebuiau să fie identice cu cele de pe faţa Y. În acest caz, contribuabilul şi-a îndeplinit total obligaţia faţă de stat, iar răbojul era ars. Cînd însă capul de familie nu şi-a împlinit suma la care fusese impus, răbojul de asemenea se distrugea, însă suma restantă era trecută în alt răboj, cu care se începea noul an fiscal.

Semnele cifrelor erau în mod obişnuit anumite tăieturi de cuţit, asemănătoare cu cifrele romane. Astfel o linie dreaptă (|) era egală cu 1, una oblică (/) cu 5, iar X reprezenta cifra 10. Acestea erau semnele cele mai simple.

. Dacă, bunăoară, o gospodărie avea de plătit 37 de aspri, un bir, pe an, pe faţa X a răbojului se trecea acea sumă (vezi fig. 2).

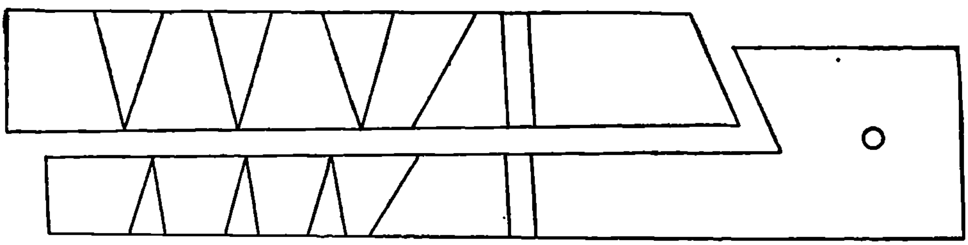

Fig. 2

Dacă din ea a plătit de exemplu, suma de 26 aspri, acea sumă era trecută pe faţa Y (fig 3); la ea se adăugau apoi, pe rînd, sumele ce în continuare erau plătite pînă la lichidarea sumei fixate.

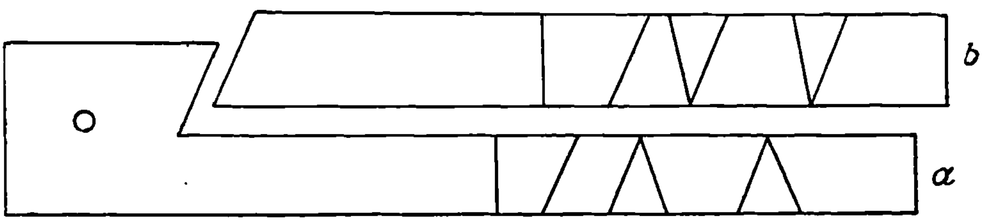

Fig. 3

Cotorul (a) se păstra de către pîrcălabul satului, iar ţăncuşa (b) rămînea la fiecare gospodărie. Cînd contribuabilul se ducea să achite o parte din bir, se ducea cu ţăncuşa la dînsul. Odată suma plătită, pîrcălabul lipea cele două părţi ale răbojului una de alta şi făcea crestăturile respective, care reprezentau banii primiţi de dînsul. Apoi, înapoia ţăncuşa contribuabilului. Avînd întotdeauna posibilitatea unui control, ţăranii erau în felul acesta feriţi de abuzurile pîrcălabilor de sate, cel puţin la perceperea birului (nu însă şi la impunere). Pîrcălabii, ca şi oamenii fiscului, odată suma crestată pe răboj, nu mai puteau interveni nici să adauge cifre de plătit, nici să radă pe cele achitate, ei

neavînd în păstrarea lor decît cotorul răbojului. Pîrcălabii ţineau înşirate pe o sfoară cotoarele tuturor răboajelor.

Pe lîngă răboajele pe gospodărie, în unele părţi exista un răboj al întregului sat. Acesta era dintr-o singură bucată de lemn, pătrată, mai groasă, în care, ca într-o condică, erau trecute, pe una din feţe: numărul gospodăriilor şi fiecare gospodărie cu averea impusă la dări (ocină, vite mari, oi etc.) iar pe cealaltă faţă, suma de bani pe care o avea de plătit. Pe măsură ce capul familiei achita o parte din sumă, din răboj se rădeau cu briceagul, în prezenţa lui, semnele ce reprezentau suma dată. Pentru fiecare categorie de avere, erau crestături sau împunsături de cuţit de un caracter special şi la fel probabil şi pentru diversele monede: galbeni, aspri, taleri etc. Pe lîngă acest răboj al satului, de cele mai multe ori, şi fiecare gospodărie îşi avea răbojul ei, pentru control.

Astfel de răboaje, de felul celor descrise mai sus, ca şi altele deosebite, care ţineau socotelile birului la zi şi înlăturau în parte posibilităţile de abuz, şi-au prelungit existenţa pînă în veacul al XIX-lea, mai ales în satele de moşneni [1]. Pînă tîrziu, unii pîrcălabi de sat în Ţara Romînească strîngeau haraciul tot pe bază de răboj. Astfel «pîrcălabul Radu Stratenie... aduna *araciul* pentru turci de la oamenii din valea Sabarului. El avea cîte un răboj de fiecare om care plătea *araciul*... Pîrcălabul vărsa araciul la turci, la Copaci (Vlaşca) tot cu răboj» [2].

Diversitatea răboajelor, ca şi a semnelor de pe ele, a crescut odată cu creşterea birului şi cu înmulţirea dărilor.

E probabil că birarii, însărcinaţi cu strîngerea dărilor din mai multe sate şi care nu ştiau să scrie, aveau la dînşii cotoarele răboajelor satelor, cu sumele ce erau de împlinit de la ele, folosindu-le aşa cum făceau şi pîrcălabii de sate pentru gospodării.

SCOATERILE DE LA BIR

S-a amintit mai sus [3] despre *scoaterile de la bir* ca despre o operaţiune a aparatului fiscal domnesc de ştergere temporară din evidenţa fiscului — catastife şi răboaje — a unor contribuabili, obligaţi la plata dărilor, în speţă a birului către stat. Scoaterile erau individuale sau colective (de sate sau cătune întregi). Ele erau cauzate nemijlocit de greutatea dărilor ce apăsau mai ales pe umerii ţărănimii libere, care, şi în această vreme, încă mai constituia sursa principală de venituri a statului. Neputîndu-şi plăti birul, ţăranii căutau orice mijloace de a scăpa de greutatea [4] lui, de a fi scutiţi măcar temporar de plata lui. Şi mijlocul care le stătea cel mai la îndemînă era ocina, însăşi baza existenţei lor de ţărani liberi. Pentru obţinerea de astfel de «scoateri» de la bir, ei îşi înstrăinează ocinele sau parte din ele, prin vînzări şi înfrăţiri sau chiar, în cazul satelor întregi, prin căderea în dependenţă (vînzarea în rumînie).

---

[1] P. N. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66—74 .
[2] Idem, în «Revista istorică romînă», VIII, (1939), p. 36.
[3] Vezi, p. 69.
[4] Greutăţii birului şi consecinţelor sale, asupra moşnenilor mai ales, îi va fi consacrat un capitol aparte.

Lăsînd la o parte mijloacele prin care se obținea scoaterea (pierderea ocinei, dăruiri de bani), pentru cei scoși individual de la bir, ea însemna *întotdeauna o scutire*, de mai lungă sau mai scurtă durată, de plata în bani a birului, la termenele obișnuite; scoaterile colective sînt fie scutiri de plata dărilor, pe o anumită perioadă de timp, fie transformări ale lor într-un sistem global de plată, cel al ruptorilor.

Privite din punctul de vedere al *celor care scoteau de la bir*, scoaterile erau, de cele mai multe ori, favoruri obținute de ei de la domnie sau de la dregătorii care aveau căderea să le facă, în schimbul unor danii în obiecte și bani, sau, atunci cînd nu puteau scoate, chiar prin plata birului celor pentru care interveneau—(și cărora, într-un fel sau altul, le răpeau ocinele) plată care se făcea pînă la noua crestare ce înregistra situațiile noi ale birnicilor și ocinelor lor.

Privite din punctul de vedere al statului, scoaterile de la bir nu însemnau niciodată pierderi pentru el. Scoțînd pe unii de la bir, fiscul avea grijă ca birul lor să fie încasat de la cei ce scot sau să fie aruncat asupra altora, sau, în cazul unor slobozii, să fie plătit tot de ele, dar sub forma ruptorii [1].

Trebuie precizat de la început că în cele mai multe cazuri scoaterile sînt amintite în legătură cu neputința birnicilor, țărani liberi, de a se achita de obligațiile bănești ce le aveau către stat. În această situație, ei recurg la cei care aveau putința să-i plătească și să-i scoată de la plata acelor obligații măcar temporar.

În perioada de pînă la începutul domniei lui Matei Basarab, scoaterile de la bir se întîlnesc într-un număr destul de mare (peste 50). Din acestea, 32 sînt scoateri individuale, iar restul, scoateri ale unor sate. Este interesant felul cum se grupează ele; cele individuale, cu excepția a trei din ele (1602 iunie 8, 1610 mai 4 și 1628 august 8, citate în cele ce urmează), toate sînt din veacul al XVI-lea; în schimb, cele de sate numai 6 sînt din veacul al XVI-lea și încă de la fîrșitul lui (unul din domnia lui Mihnea Turcitul — satul Arpadea, iar cinci din cea a lui Mihai Viteazul), iar restul sînt din veacul al XVII-lea, pînă la 1632. Aceasta subliniază încă o dată înăsprirea fiscalității pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor, ca și neputința unor grupuri sociale întregi de a-și plăti obligațiile crescînde către stat, neputință cauzată de sărăcirea în masă a contribuabililor. Nu este cazul să stăruim aici asupra cauzelor acestei sărăciri; amintim doar: creșterea exploatării otomane, intensificarea exploatării interne precum și marea și cunoscuta criză economică, ce a bîntuit în întreaga Europă, la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Analizînd documentele ce amintesc de scoaterile individuale de la bir, constatăm că cele mai multe intervenții pentru scoateri le fac persoane cu dregătorii, uneori chiar dregători din sfatul domnesc. Din cele 32 de cazuri analizate [2], cele mai multe scoateri sînt făcute de logofeți; urmează apoi clucerii, vistierii etc. Astfel, șapte din scoateri sînt făcute de șase logofeți (Vintilă [3],

[1] Vezi mai jos, p. 80.

[2] În numărul acesta nu intră și actele de reconfirmări în care sînt amintite scoaterile.

[3] În 1563 aprilie 18, Petru cel Tînăr, întărește lui Vintilă logofăt o ocină în Bărcănești, partea popii Radu, pe care el o plătește de bir, și o a și «scos el din bir» (Grecianu, *Genealogiile documentate*, II, p. 176).

Coresi [1], Neagoie [2], Sîrbu [3], Badea [4] şi Stan [5]); două le fac doi vistieri (Stoica [6] şi Vlad [7]); două le fac doi cluceri (Manea [8] şi Trifa [9]); restul scoaterilor individuale sînt făcute de: domn[10], Oancea pitar[11], Preda stolnic[12], Stanciul mare paharnic[13], Dragomir spătar[14], Radul postelnic[15], Mircea armaş[16], Fîrtat pîrcălab[17], egumenul de la m-rea Arhangheli[18], Drăgoi negustor[19], una de jupan Vlaicul din Piscani[20], iar şase de diferiţi, probabil dintre săteni sau chiar cetaşii celor scoşi (Mereuţă[21], Petru[22], Stanciul din Cruşeţ[23], Vlad[24] etc.). Într-un caz se aminteşte că cetaşii nu reuşesc să scoată birul pînă la crestare[25].

La scoaterile individuale bănuim că operaţia propriu-zisă de scoatere din scripte o făceau crestătorii sau răbojarii şi uneori domnia. Astfel, în actul din 1612 mai 2, cuprinzînd însă o acţiune din vremea lui Mihnea Turcitul se spune că Preda clucer, a dat bani şi alte lucruri de preţ «*la crestători, cînd i-au scos* (sl.n.—*DM.*) acele 4 biruri»[26] ale satului Arpadea. Alte acte, relatînd fapte din timpul aceleiaşi domnii, pomenesc şi ele de *crestătorii care au scos*

---

[1] În 1567 iulie 2, se întăreşte lui *Coresi logofăt* un loc de casă şi ocina lîngă sat, tot în Bărcăneşti, partea lui Manea, « pentru că au fost moşia Manii birnică; apoi cu birul ce-au plătit Coresi logofăt şi cu ce au scos din bir, o au preţuit... 700 aspri» (Grecianu, *Genealogii* II, p. 178).

[2] *Neagoie logofăt* « a scos de la bir » pe Bucur, l-a aşezat ca slugă domnească « şi a pus în locul lui, la bir, o slugă a sa », încă pe vremea lui Radu Paisie (1535 1545). (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 296).

[3] *Sîrbu logofăt*, în 1576 noiembrie 12, scoate de la bir pe Mogoş şi pe Hîrsu (*ibidem*, vol. I, p. 242).

[4] În 1577 mai 5, *Badea logofăt* se angajează să plătească birurile lui Stanciu Papuia « pînă ce va putea să-l scoată de la bir ». Îi ia în schimb ocina de la Lindeceşti (*ibidem*, p. 266).

[5] Un act din 1630 mai 20, relatînd însa fapte din domnia lui Mihnea Turcitul, aminteşte că *Stan logofat* « au dat la rîndaşi (este traducerea cuvîntului crestători, lucru pe care-l vedem din alte documente, amintind acelaşi fapt) până a scos birul de roşii şi acele 8 năpăşti, aspri 900 » (Arh. ist. centrală, ms. nr. 252, f. 77—79).

[6] În 1598 septembrie 9, Jipa din Tălpăşeşti dă lui *Stoica mare vistier* un ţigan, pentru că « Stoica mare vistier m-a scos de la bir în 4 ani... (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 341 342).

[7] În 1628 august 8, Andrei vinde lui *Vlad vistier* doi rumîni, cu bani gata « şi me au scos şi birul direptu, făcut-au di lună bani 160 » (Acad. R.P.R., XLII 43, orig. rom.).

[8] Dragul rupe o parte din ocina sa şi i-o dă lui *Manea clucer*, « pentru că l-a scos de la bir » (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. I, p. 150).

[9] În 1538 aprilie 25, se aminteşte că Stana a dat o ocină a sa lui *Trifa clucer*, care « a scos o de la bir » (*ibidem*, II, p. 242).

[10] *Ibidem*, p. 59.

[11] *Ibidem*, vol. I, p. 111.

[12] *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 48.

[13] *Ibidem*, p. 462.

[14] *Ibidem*, veacul XVI, vol. II, p. 180.

[15] *Ibidem*, p. 206.

[16] *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 35.

[17] *Ibidem*, veacul XVI, vol. II, p. 111.

[18] *Ibidem* vol. V, p. 33.

[19] Al. Ştefulescu, *op. cit.*, p. 189—191.

[20] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 95.

[21] *Ibidem*, vol. II, p. 379.

[22] *Ibidem*, p. 396.

[23] Acad. R.P.R., XL/37, orig. slav.

[24] Al. Ştefulescu, *op. cit.*, p. 156—158.

[25] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 224.

[26] *Ibidem*, veacul XVII, vol. II, p. 69.

un bir de roșii și niște năpăști ale unora din satul Brănești [1]. În 1528 nov. 10, Radu de la Afumați *scoate de la bir* o moșie pe care fiii lui Roman, neputînd-o plăti de bir, o dăruiesc m-rii Tismana [2].

În ceea ce privește *locul* unde se efectuau scoaterile, credem că ele se făceau, în majoritatea cazurilor, acolo unde se găseau catastifele, adică la județe și la vistierie. Din documentul datat <1581 septembrie 1 — 1582 august 31> se poate constata că un oarecare Stan, pe capul căruia rămăsese și birul altui sătean, fugit în țară, neputînd scoate acel bir direct de la crestători, este nevoit să intervină în capitală, la vistierie, pentru a-l scoate. « Iar dupre acéea, au dat Stan egumenului de la Arhangheli aspri 50 *de au scos birul din cetate din Bucureșt<i>* (sl.n. *D.M.*), și au dat Oprei birciului un caș » [3]. M-rea sf. Arhangheli se găsea în apropierea Cărbunarilor, locul de unde era Stan; acesta l-a rugat și i-a plătit egumenului (nu știm dacă cei 50 aspri i-a dat egumenul la vistierie pentru scoatere s-au i-a cheltuit cu drumul) pe care-l socotea, cum sigur și era, cu mai multă trecere la vistieria domnească, ca să-l scoată de la bir, lucru pe care acesta și reușește să-l facă. Cașul dat de Stan birarului era probabil pentru vreo îngăduință la bir, pînă la efectuarea scoaterii.

În majoritatea cazurilor de « scoateri » individuale, cei scoși de la bir își pierd ocinele sau părți din ele, mai ales pentru plata birului, dar și pentru « scoatere ». În nouă cazuri, din cele 32 amintite, oamenii își *pierd ocinele, fără voia lor,* din cauza neplății obligațiilor către vistierie, domnul întărind acele ocine celor care le-au scos de la bir. În alte nouă cazuri, cei scoși de la bir *dăruiesc* (este de fapt o vînzare camuflată) pe cei ce i-au scos de la bir cu ocina lor întreagă sau cu părți din ea. În șase cazuri, « scoșii » *înfrățesc* pe cei ce i-au scos, iar în alte șase, își *vînd* părțile de ocine cu bani, în prețul ocinei intrînd și ce a cheltuit cumpărătorul cu plata și scoaterea birului. În două cazuri, nu se poate determina ce s-a întîmplat cu ocinele celor scoși.

Toate aceste « scoateri » se referă la țărani liberi, la moșneni, care *rămîn* țărani liberi, cu parte din ocina lor sau complet fără ocină (exceptînd bineînțeles pe cei morți). Cît timp se mai pot menține liberi, aceasta este o altă problemă. Reținem că, în nici unul din actele ce menționează aceste scoateri, nu se pomenește de căderea imediată în rumînie a vreunuia din cei scoși de la bir.

În « scoaterile » de la bir ale satelor, situația se prezintă oarecum diferit. Operația de scoatere de pe catastif și, deci, de ștergere de la bir pe o anumită perioadă de timp sau de transformare a felului plății se face întotdeauna din porunca domnului la intervenția unor mari dregători sau a unor mari feudali laici sau clerici, posesori de averi întinse. Din toate cazurile analizate, într-unul singur, cel citat mai sus al satului Arpadea, cei care-l scot de la bir sînt crestătorii; în rest, cel care scoate este domnul. El ține să facă aceste favoruri unor oameni ai săi și nu sătenilor, care, din această operațiune, de cele mai multe ori, după cum vom vedea, au de pierdut.

Astfel, Mihai Viteazul scoate din catastif șapte năpăști de bir ale satului Rătunda, « pentru multă, dreaptă și credincioasă slujbă care mi-a slujit domniei

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 551 și 559.
[2] *Ibidem*, veacul XVI, vol. II, p. 59.
[3] *Ibidem*, vol. V, p. 33.

mele jupan Andronie vistier »[1]. Andronie este cel care cumpără în rumînie satul, cotropit « de dăjdii și de biruri mari » și care intervine la domn să le scadă acele năpăști. Același domn scoate zece oameni de la năpăști de bir din vistieria domnească « pentru sfînta mănăstire» Coșuna[2]. Radu Șerban, la 1606 iunie 28, scoate birul satului Vlădești, care se vinde în rumînie lui Radul Năsturel clucer, « pentru voia boierului domniei mele, care e mai sus spus »[3].

Boierii care intervin pentru scoaterea de la bir, de pe catastif, a unor sate, au tot interesul să o facă. În cele mai multe cazuri, aceste sate, din cauza apăsării fiscale, ajung să nu-și mai poată plăti dările ca sate libere și se vînd în rumînie, punînd însă această condiție, ca cel care le cumpără, să le scoată și de la dările cu care rămăseseră datori sau le mai aveau de plătit pînă la noua crestare, care-i va consemna ca vecini, deci într-o altă condiție socială și cu alt cuantum pentru birul viitor.

Satele scoase de la bir, odată cu scoaterea, trec într-o altă categorie fiscală și, de cele mai multe ori, și socială. Din cazurile analizate, 11 sate (Arpadea, Rătunda, Radovanul, Costești, Negomiri, Groșani, Cocorăști, Vlădești, Mălinești, Tălpașul și Poenari), din cauza greutății de biruri, se vînd vecini; cei care le cumpără (uneori cumpărătorul este chiar domnul), conform înțelegerii intervenite la vînzare, reușesc să le și scoată de la bir. Celelalte cazuri, de sate scoase de pe catastiful vistieriei, pentru a nu da bir în rînd cu țara, sînt slobozii ale unor mănăstiri; ele fie că sînt scutite complet de dări (Aninoasa, Cricoveni, Dobrușești) fie că plătesc cu *ruptul* (Livezeni, mai tîrziu și Călimănești etc.).

Într-un singur caz, amintit de noi de altfel de mai multe ori, cel al Băjeștilor, cumpărătorul, Dragomir fost mare pitar, — se vede că era cu mai puțină trecere la domnie, avînd și o dregătorie mai neînsemnată — nu poate scoate satul de pe catastif și-l plătește el de bir, pînă la noua crestare.

Din acest din urmă caz, ca și din altul amintit și el mai sus, în care se vede că Badea logofăt se obligă să plătească birurile lui Stanciul Papuia « *pînă ce va putea să-l scoată de la bir* » (sl. n. — *D.M.*) — deci exista posibilitatea ca Badea să nu reușească să-l scoată — și din actul din 1596 iunie 23, amintind că frații de ocină ai lui Pandichiu, mort, i-au plătit ocina de bir o vreme, căci « *n-au putut să o scoată din bir* » (sl. n. — *D.M.*) deși « *era pustie și părăsită* din vremea ruptorii »[4], reiese clar faptul că *scoaterea din evidența fiscului*, producînd deranjări în scripte și încasări, *se făcea destul de greu.*

În privința plății birului celor scoși, constatăm că, în majoritatea cazurilor de scoatere individuală, birul rămas restant sau cel ce urma a fi plătit este achitat de cei ce scot pînă la efectuarea scoaterii. Și cum ștergerile din scripte se făceau extrem de greu în perioada dintre două crestări, scoaterile făcîndu-se mai ales în momentul crestării, însemnează că plata birului se făcea pînă la cea dintîi crestare (după cum am văzut mai sus) ce intervenea în urma tranzacției

---

1 *D.I.R.*, B, sec. XVI, vol. VI, p. 118—119.
2 *Ibidem*, p. 125.
3 *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 219—220.
4 *Ibidem*, vol. VI, p. 224.

dintre cei scoși și cei ce scot. Și în multe din cazurile de scoatere de la bir a satelor se întîmpla la fel. Uneori însă se obținea chiar iertarea birului de la domnie; mai rar la scoaterile individuale și mai des la cele de sate. Am văzut mai sus destule exemple în care cele susținute de noi aici își găsesc confirmarea.

În privința timpului cît durează scoaterea, considerăm că în aproape toate cazurile, cu unele mici excepții totuși, aceasta are o viață foarte scurtă, doar pînă la noua crestare, care îi înregistrează pe cei scoși în noua situație (fără rămășițe de bir, cu mai puțină ocină sau chiar fără, sau într-o nouă categorie socială și fiscală [1].

Operațiunea de scoatere din evidența fiscului se plătea, cel puțin în unele cazuri, cu bani, dați probabil crestătorilor sau altor dregători ce efectuau scoaterea, de către cei ce interveneau pentru aceasta. Plata aceasta, a scoaterii, este distinctă de plata birului propriu-zis. Astfel, din actele deja citate, privitoare la unele situații de bir din Brănești, se vede că Stan logofăt a cheltuit pentru *plata birului* de roșii și a năpăștilor: 30 boi, un cal, o iapă și 1700 aspri de argint; iar *pentru scoatere,* el a mai dat crestătorilor 900 aspri [2]. Preda clucer plătește cnezii satului Arpadea de bir, dar pe lîngă aceasta, el a mai dat la crestători, cînd au scos birul, « 3000 de aspri gata și patru jderi și 8 vulpi și un covor » [3], Mircea armașul plătește de bir pe Laze și fiul său Barbu, multă vreme cu 7000 aspri; « și cînd a scos numele lor de la bir, a dat Mircea armașul un covor, prețuit 1000 aspri » [4]. Se pot da și alte exemple din actele vremii în care se constată că scoaterile erau plătite cu bani sau obiecte prețioase [5].

De ce se dădeau aceste sume, uneori destul de însemnate, întrecînd chiar prețul ocinei scoase, actele nu ne spun. Ele erau considerate legale, altfel nu ne explicăm dece documentele emanate de la cancelaria domnească le menționează și le întăresc.

În concluzie, trebuie reținut că *scoaterile de la bir* erau operațiuni de ștergere temporară din evidența fiscului a unor contribuabili. Ele se făceau de către crestători sau de către domn — în cazul satelor — obținîndu-se însă destul de greu, prin bani sau printr-o recunoaștere a slujbei credincioase de către domnie. Scoaterile confirmă existența catastifelor și a recensămintelor, fiind cel mai adesea amintite în acte în legătură cu ele. De asemenea, ele atestă continua înăsprire a exploatării fiscale în perioada de care ne ocupăm.

---

[1] În unele acte se menționează și cîtă vreme a durat scoaterea. Astfel, Sîrbul logofăt scoate pe Mogoș din Vețichești de la bir «în doi ani» (*D.I.R.*, B, veac. XVI vol. IV, p. 242); Jipa din Tălpășești este scos de la birul de roșii timp de 4 ani (*ibidem*, vol. VI, p. 342); Stanciul mare paharnic l-a scos pe Nicola de la bir, de « nici un bir n-a dat în viața lui » (*ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 462); Mîrzca mare paharnic scoate de la toate birurile satul Poenari, « în 3 ani » (*ibidem*, vol. III, p. 143); Lupu mare paharnic scoate de la bir satul Negomiri, vreme de zece ani (Ștefulescu, *op. cit.*, p. 332—334).

[2] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 549.

[3] *Ibidem*, vol. II, p. 69.

[4] *Ibidem*, vol. IV, p. 35.

[5] Din actul purtînd data 1563 aprilie 18, citat și mai sus, se vede că Vintilă logofăt a cheltuit 215 aspri turcești pentru scoaterea unei moșii ce valora 100 aspri turcești și 150 aspri bani (adică în total 175 aspri turcești, asprul turcesc valorînd în această vreme doi aspri bani) (Grecianu, *op. cit.*, II, p. 176). În 1549 iunie 22, Pătru scoate de la bir partea fratelui său Ion, cu 32 aspri (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. II, p. 396).

ORGANELE FISCALE

Odată cu sporirea cuantumului birului, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ca şi cu înmulţirea dărilor în bani către domnie, au devenit necesare atît creşterea aparatului fiscal, cît şi unele reforme în sînul lui. În fruntea acestui aparat continuă să se găsească marele vistier, a cărui principală sarcină rămîne strîngerea veniturilor statului şi gospodărirea lor. El este cel care trimite birarii în judeţe, la birării, pentru a strînge birul [1] şi tot el este cel însărcinat de domn de a avea grija trimiterii haraciului la Constantinopol [2].

Prin abuzurile pe care le comit, abuzuri legate de funcţia ce-o aveau, vistierii ajung să strîngă averi imense (vezi cazul lui Stoica, în domnia lui Mihai Viteazul şi cele următoare, şi cel al lui Dumitru Dudescu în deceniul al treilea al veacului al XVII-lea) şi prin aceasta să cîştige şi un loc de frunte în sfatul ţării şi să joace un rol destul de însemnat.

În subordinea marelui vistier erau: vistierii, boierii care ţineau judeţele de bir, răbojarii (crestătorii), birarii, logofeţii de vistierie, ca şi alţii care, pe lîngă alte rosturi, mai îndeplineau şi unele cu caracter fiscal, cum erau de pildă roşii, « care tocmeau judeţele de bir ».

Un rol important în aparatul fiscal îl joacă şi banul Craiovei. Acesta, în Oltenia, în materie fiscală are aproape puteri domneşti. El iartă birul unor sate, scuteşte altele şi numeşte birari în judeţele din Oltenia. Astfel, Preda mare ban, pentru o veste pe care i-o aduce din Bucureşti Petru logofăt, că ar fi murit Ieremia Moghilă, «i-a iertat birul lui Pătru logofăt pînă s-a împlinit anul deplin, cum a fost întocmirea lui cu vecinii » [3]. Raţi Giurgi, mare ban al Craiovei, scuteşte satul Tismana de bir şi de toate dările [4]. Tudor Şaitanul, mare ban, trimite birari de judeţe, în Romanaţi şi Gorj [5].

În cadrul sistemului fiscal din Ţara Romînească, cele două funcţiuni, de *impunere şi de percepere a birului*, pînă la mijlocul veacului al XVI-lea erau îndeplinite de o singură categorie de dregători fiscali: *birarii*. Din însuşi acest sistem, birarul impunînd şi strîngînd birul, s-au născut nenumărate abuzuri care au dus la creşterea nemulţumirilor şi a luptei ţăranilor. Acestea, la rîndul lor, ca şi abuzurile, au provocat pierderi băneşti vistieriei statului, silind domnia să ia unele măsuri de îndreptare, în primul rînd, în interesul ei propriu. Cele două operaţiuni se separă, fiecare din ele revenind unei anumite categorii de slujitori domneşti. Distingem în documentele din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, pe de o parte, *organele de impunere, răbojarii* sau *crestătorii*, iar pe de alta, *cele de percepere* a birului, *birarii*.

Istoriografia burgheză, în măsura în care s-a ocupat de această chestiune, a făcut confuzie între cele două categorii de dregători ai fiscului, cu toate că

---

[1] Pană, mare vistier în domnia lui Simion Moghilă, (1601—1602), trimite pe Stanciul logofăt din Cîlceşti la o birărie în judeţul Romanaţi, pentru a strînge birul (*D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 365).

[2] Vlad, mare vistier în domnia lui Gavriil Moghilă, (1618—1620), duce haraciul la Constantinopol (Acad. R.P.R., XLII-a/37).

[3] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. I, p. 171.

[4] *Ibidem*, vol. II, p. 1—2.

[5] Acad. R.P.R., Suluri nr. 64.

documentele arată destul de clar deosebirile dintre ei, ca şi sarcinile care cădeau în seama lor.

Dintr-un document citat de noi de mai multe ori, din 1612 mai 2, care aminteşte fapte din domnia lui Mihnea Turcitul (1577—1583 şi 1585—1591) trebuie să reţinem că Preda clucer, cumpărînd satul Arpadea, pe lîngă banii ce le dă sătenilor în mînă, «a plătit şi birurile lor la *birari* (бирари)» (sl.n.—*D.M.*), iar «la crestători (ризатели) — (sl.n.—*D.M.*), cînd i-au scos acele 4 biruri, au dat 3000 aspri gata...»[1].

La‹1600› aprilie 13, Mihai Viteazul scrie lui Dumitru mare vornic că «Oprea de Cordun şi Undreiaş de Corcova» s-au plîns că «au pus Nica vistiarul un bir în Cordun, ca să le ia ocina şi o au luat. Deci să cauţi să apuci pe Nica vistiarul, să-l juri pe ivanghilie, cum n-au pus el acel bir în Cordun, ce l-au fost pus crestătorii de în seam‹ă›». De va jura Nica vistier că n-a pus el acel bir, să-şi păstreze ocina, de nu, să o piardă[2].

Din documentele citate reiese clar existenţa unor organe fiscale diferenţiate, ca şi sarcinile speciale ale fiecărora.

Organele de impunere, răbojarii sau *crestătorii*, făceau din trei în trei ani recensămintele populaţiei dajnice, alcătuind catastifele de impunere. Tot lor le era rezervată exclusivitatea impunerii birurilor, ca reprezentanţi direcţi ai domniei; în această calitate, ei aruncau birurile nu numai pe satele libere, ci şi pe cele ale feudalilor, laici sau clerici. În afara satelor cu regim fiscal deosebit (slobozii, sate de drum etc.) şi care aveau directă legătură cu vistieria sau cămara domnească, în toate celelalte crestătorii puteau pătrunde pentru a impune birul. De asemenea, după cum am văzut din documentele citate mai sus, crestătorii erau cei care efectuau operaţiunea de «scoatere» de la bir. Tot în sarcina lor cădea şi constatarea dacă în interiorul satelor birul a fost repartizat just sau nu[3].

Slujba de răbojar sau crestător nu era un rang în ierarhia feudală, ci o funcţie temporară, legată de operaţiunile fiscale amintite. Răbojarii puteau fi diverşi dregători: vistieri, logofeţi, postelnici etc. care pe o anumită durată, ce nu se poate determina, făceau slujba de impunere la bir. E probabil că pînă spre sfîrşitul veacului al XVI-lea, ei erau puşi în slujbă de domn pe perioada dintre două crestări; mai tîrziu, însă, cînd se înmulţesc birurile, e foarte probabil că pentru fiecare din ele erau alţi răbojari, care îl aruncau pe judeţe şi sate.

În toate cazurile întîlnite în documente, numele răbojarilor este legat de judeţul în care ei îşi îndeplineau slujba. Numărul lor pe judeţe depindea probabil de mărimea judeţului respectiv.

În documentele interne cunoscute pînă acum, răbojarii sînt amintiţi întîia oară pe vremea lui Petru cel Tînăr, într-un document datat ‹1560—1567› august 29, în care se spune că «au umblat Roşca şi Arsenie răbojari în judeţul Gorj — (ест ходил Рошка и Арсеніе ризатели въ сѫдство Горжил)»[4]. Apoi mai sînt amintiţi, în domnia lui Mihai Viteazul, Stoica vistier răbojar în

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. II, p. 68—70.
[2] *Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 372; planşă p. 560.
[3] Vezi mai jos, p. 106.
[4] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 162; facsimil la p. 464.

județul Ialomița [1] și Radu al doilea vistier răbojar în județul Romanați [2]; iar în domnia lui Simion Moghilă (1601—1602), Tudor postelnic, fratele lui Teodosie logofăt din Ruda, răbojar în jud. Olt [3].

Deși impunerile la bir nu se făceau la întîmplare și după bunul plac al răbojarilor, totuși, în însăși funcția pe care aceștia o îndeplineau, de aruncare a cislei asupra satelor, existau germenii abuzului. Răbojarii aruncau biruri peste puterea de plată a satelor libere, pînă ce le sileau să li se vîndă sau le cotropeau cu sila. Astfel, Stoica vistier, cel amintit mai sus, cotropește nu mai puțin de șase sate de cnezi, aservindu-i. E vorba de satele: Piersica, Mierlari, Bordușani, Posmagul, Piatra și Petricești, toate în jud. Ialomița. «...în zilele lui Mihai voievod, jupan Stoica vistier, el a fost răbojar în județul Ialomița; astfel, a cotropit aceste sate mai sus spuse cu multe năpăști de bir, fără dreptate, pe care le-a pus pe umerii lor, pînă cînd i-a vecinit fără voia lor și le-a luat ocinele lor cu sila...» [4]. De asemenea Radu al doilea vistier vecinește satul Osica, tot pentru biruri.

Locul răbojarilor, începînd cu a doua treime a veacului al XVII-lea, îl iau alți slujitori, ca *samnicii* și *cisluitorii*.

Organele de percepere a birului, *birarii* sau *birceii*, atît de des amintiți în documentele veacului al XV-lea, în veacul următor îi întîlnim pomeniți mult mai rar. Scăderea aceasta, a frecvenței pomenirii lor în documentele veacului al XVI-lea, trebuie pusă în legătură, pe de o parte, cu diferențierea produsă în cadrul organelor fiscale, parte din atribuțiile birarilor trecînd asupra răbojarilor, iar pe de alta, cu micșorarea numărului actelor cu privilegii de imunitate feudală, de care numele birarilor era strîns legat, după cum am văzut [5]. Aceasta, la rîndul ei, își are cauza atît în întărirea puterii centrale a domniei, cît și în căderea în deplină dependență a Țării Romînești față de turci, întîmplată pe la mijlocul veacului al XVI-lea. În întreg veacul, birarii i-am găsit pomeniți doar de 20 de ori; în zece cazuri, și numai pînă la 1557, ei sînt pomeniți în legătură cu scutirile acordate unor feudali, iar în celelalte cazuri, în alte situații. În veacul al XVII-lea, frecvența pomenirii lor iarăși crește. Ea trebuie pusă în legătură cu înmulțirea birurilor și cu reapariția imunităților. Numai pînă la începutul domniei lui Matei Basarab — 1632 — birarii sînt pomeniți de mai multe ori decît în întreg veacul al XVI-lea, deși numărul actelor este mai mic.

Sarcina birarilor era de a strînge birul și de a-l vărsa la vistierie, atunci cînd țineau direct de domn, sau la boierul care ținea județul de bir, cînd erau în slujba acestuia. Birul îl strîngeau pe județe și sate, pe baza cotoarelor răboajelor și a catastifelor existente, pe care le purtau cu ei, la vremea încasării.

Încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, documentele atestă o diferențiere chiar în sînul tagmei birarilor, după categoria fiscală a celor de la care percepeau birul. Nu aceiași erau birarii pentru birnici (țăranii liberi și dependenți) cu cei pentru slujitori. La 1569 octombrie, sînt pomeniți Ivașco mare stolnic și Tăuraș logofăt ca « *birari de curte* », care strîngeau « birurile de curte »

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 561.
[2] *Ibidem*, p. 591.
[3] *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 212.
[4] *Ibidem*, vol. III, p. 561.
[5] Damaschin Mioc, *op. cit*, p. 646.

de la «ceata armaşilor»[1]. Într-un document din 1626 martie 3, e vorba de Dumitru postelnic Corenschi şi de Gherghe postelnic «ce au fost *birari de roşii*»[2] (sl. n. — *D.M.*).

Birarii aveau ca mai mari ai lor, care îi trimeteau în judeţ, pe sate, pentru strîngerea birului, pe boierii care ţineau judeţele de bir. Birarii, fie că erau slugi domneşti, fie ale boierului birar de judeţ, trebuiau să împlinească birul şi să-l aducă la cel care ţinea judeţul, care, la rîndul său, avea aceeaşi obligaţie faţă de marele vistier. Durata slujbei de birar era, probabil, la început de un an, iar mai apoi legată de un anumit bir, durînd pînă la încasarea lui. Astfel, din documentul cu data 1605 iunie 2, se poate constata că pentru fiecare din birurile ce au ieşit într-un anumit an, erau alţi birari, întotdeauna alţii. Pentru birul de 9000[3], din luna martie, sînt birari Dumitru şi Oprea; pentru cel de 7000, Dumitru Obogeanul şi Pîrvul, altul de 9000, Stan şi Cerne; la cel de 5000, Săliman şi Manea etc[4].

Asupra locului unde îşi exercitau funcţia, el se limita la graniţele unui singur judeţ. A devenit, în actele de imunitate, stereotipă formula: «voi birarilor şi voi toate slugile domniei mele, ori cu ce slujbe veţi umbla într-acest judeţ...»[5], care arată că birarii, ca şi alţi dregători, erau repartizaţi pe judeţe; ei ţineau de mai marele judeţului respectiv, după cum vom vedea şi mai jos.

Birarii strîngeau birul, pînă spre sfîrşitul sec. XVI, numai din satele de ţărani liberi. Pe teritoriile de imunitate feudală, în satele de ţărani dependenţi, de vecini, documentele arată clar că le era interzisă pătrunderea şi strîngerea birului, cel puţin pînă la jumătatea veacului al XVI-lea. Din satele aservite, birul era strîns de dregătorii domeniali şi era apoi vărsat de către feudalul respectiv la mai marele judeţului sau, cum este mai probabil, direct la vistierie.

La 1505 martie 27, Radu cel Mare, scutind moşia Topeşti a m-rii Tismana de dăjdii şi slujbe, precizează: «numai birul să-l plătească şi să facă oastea cea mare». Dar să nu-i «turbure nici sudeţi, *nici birari* — (sl. n.—*D.M*) — nici armaşi...[6]. Deci, deşi vecinii Tismanei de pe ocina Topeşti plătesc bir, totuşi birarii nu pot pătrunde la ei. Cine altcineva putea strînge birul, dacă nu stăpînul feudal, respectiv egumenul Tismanei, prin slugile sale. De altfel, acest fapt iese clar în evidenţă din documentul datat 1529 mai 12, prin care Moise vodă întăreşte m-rii Bistriţa toate satele ei, pe care le scuteşte de slujbe şi dăjdii. Însă, domnul, ca şi mai sus, precizează: «birul să-l plătească» (бирѫл да плаштаєт). Totuşi, să nu turbure şi să nu intre în acele sate «nici vătafii cei mari, nici cei mici, nici judeţii, *nici birarii* (sl.n.—*D.M.*) — nici nimeni... numai călugării‹şi posluşnicii› sfintei mănăstiri să fie volnici să intre...»[7]. Deci, în satele Bistriţei, numai călugării şi dregătorii domeniali ai mănăstirii puteau intra să strîngă birul.

---

[1] Grecianu, *Genealogii*, I, p. 101.

[2] Acad. R.P.R., XLII/27, orig. rom.; la fel în doc. din 1630 iunie 14, aflător la Arh. ist. centr., ms. 252, f. 94, sînt pomeniţi aceiaşi «birari de roşii».

[3] Asupra semnificaţiei acestor biruri, vezi mai jos, p. 102.

[4] *D.I.R.*, B. veacul XVII, vol. I, p. 170.

[5] *Ibidem*, vol. III, p. 463; vol. IV, p. 258, 537 şi altele.

[6] *Ibidem*, veacul XVI, vol. I, p. 29; facsimil la p. 219.

[7] *Ibidem*, vol. II, p. 63; facsimil la p. 431.

Printr-un document cu data‹1554—1557› octombrie 21, Pătraşcu cel Bun scuteşte satele Bistreţul şi Călugăreni, ale mănăstirii Tismana, de « toate slujbele şi muncile... numai să plătească birul »... Să nu le turbure « nici vătafii mari, nici cei mici, *nici birarii* (sl.n.—*D.M.*) nici slugile boiereşti, nici slugile domniei ». Numai egumenul să le stăpînească şi să judece în ele [1].

Seria exemplelor de felul celor de mai sus, din care să reiasă că pe teritoriile de imunitate feudală era interzisă intrarea slugilor domniei, deci şi a birarilor, se poate înmulţi [2].

Reţinem concluzia că, în satele de vecini, răspunzător pentru strîngerea birului era stăpînul lor şi că birul îl strîngeau slugile acestuia.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea nu mai întîlnim nici un act din care să reiasă neamestecul organelor domniei pe teritoriile de imunitate, în ceea ce priveşte birul.

După cum vom vedea, în această vreme, birul se extinde şi asupra marilor boieri şi asupra mănăstirilor, ca efect al întăririi puterii domneşti, şi al altor cauze. Exact din această vreme se pare că slugile domneşti, în cazul nostru birarii, încep să nu mai ţină seama de vechile privilegii ale feudalilor şi să intre şi în satele de vecini, care constituiau domeniile mănăstirilor şi ale boierilor.

Dintr-un document din domnia lui Ştefan Surdul (1591—1592) datat‹1592› ianuarie 25, se vede că « birarii care au fost în judeţ », neputînd să ia birurile unor vecini ai m-rii Tismana, care fugiseră, « au tras, de au luat averile sfintei mănăstiri pentru birurile lor » [3]. Vedem, deci, că birarii strîngeau birul şi din satele de vecini ale m-rii Tismana. Dacă acest caz era o excepţie sau în genere birarii îşi extinseseră sfera de acţiune şi asupra satelor de vecini, nu putem şti sigur. Totuşi, exemple care să infirme această presupunere, pentru această vreme, adică a doua jumătate a veacului al XVI-lea, nu există.

---

[1] *D.I.R.*, B. veacul XVI, vol. III, p. 28.

[2] *a)* În 1508 sept. 7 şi sept. 10, Mihnea cel Rău, întărind m-rii Bistriţa satele ei, le scuteşte de slujbe şi dăjdii faţă de domnie, *în afară de bir* şi de oaste. Interzice slugilor şi dregătorilor domneşti să intre în acele sate. Cu ele « să aibă amestec egumenul şi trimişii săi » (*ibidem*, vol. I, p. 48 şi 50). E clar că birul îl strînge egumenul şi dregătorii domeniali (« trimişii ») de îndată ce este interzisă pătrunderea dregătorilor domniei pe domeniul Bistriţei.

b) La 1511 iulie 10, Vlad cel Tînăr întăreşte jupanului Nichifor satul Rogozeştii, pe care-l scuteşte de dări şi slujbe « *numai să dea birul* »... Şi « nimeni să nu cuteze să-i turbure » (*ibidem* p. 72).

c) La 1512 febr. 20, Neagoe Basarab, scutind satele m-rii Cutlumuz de la Athos de dăjdii şi slujbe, *în afară de bir*, precizează de asemenea că este interzisă intrarea oricăror slugi domneşti în acele sate (*ibidem*, p. 75—76).

d) În 1520 aprilie 10, Neagoe Basarab, întărind scutirea pentru satele Bistriţii, « afară de bir şi oaste », interzice ca « slugile » şi dregătorii domniei... să ia ceva din acele sate... numai egumenul cu trimişii lui să se amestece în acele sate » (*ibidem*, p. 157).

e) Într-un document datat ‹1523—1525› iulie 27, Vladislav scuteşte satul Ceurii al m-rii Tismana « de toate slujbele şi dăjdiile... numai birul să-l plătească ». Dar să nu intre la ei nici *birar*, nici găletar, nici o slugă domnească (*ibidem*, p. 176).

f-g) La 1531 sept. 18 şi 1533 mart. 19, Vlad Înecatul şi respectiv Vlad Vintilă, împuternicesc m-rea Tismana să-şi facă sat la Vadul Bistreţului, pe care ei îl scutesc temporar de dări, în afară de bir şi oaste. Şi în acest caz, este interzisă intrarea în acel sat a oricăror dregători ai domniei (*ibidem*, vol. II, p. 101 şi p. 129).

h) La 1545 iunie 1, Mircea Ciobanul reconfirmă scutirile pentru m-rea Bistriţa, acordate de Neagoie Basarab, cu aceleaşi specificări în privinţa slugilor domneşti (*ibidem*, p. 328).

[3] *Ibidem*, vol. VI, p. 32.

În prima treime a veacului următor, al XVII-lea, ca şi mai tîrziu, documentele arată lămurit că birarii strîngeau birul şi din satele dependente, în afara cazurilor speciale, destul de rare, cînd feudalul obţine învoire de la domnie ca să strîngă el birul. Este cazul cu egumenul m-rii Sfînta Troiţă care obţine de la Leon Tomşa, în 1632 aprilie, ca birarii să nu intre în satele de drum ale mănăstirii. În schimb, birul să fie plătit « cu bani gata, din punga lui, a egumenului, aicea la cămară »[1].

Dintr-o serie de documente date m-rii Argeş, întărindu-i-se satul Flămînzeşti, se vede că birarii strîngeau birul din acel sat. Astfel, documentele arată că aceştia, după ce încasau birul de la sătenii din Flămînzeşti, continuau să stea în sat. Egumenul se plînge domnului, nu pentru faptul că birul este strîns de birari — ceea ce dovedeşte o practică mai veche, a încasării lui de către ei, în satele mănăstirii —, ci pentru că birarii continuau să rămînă în sat, pe cheltuiala rumînilor mănăstirii. Domnul intervine, poruncind birarilor să nu mai rămîie în sat, după ce sătenii îşi vor da birul. În nici unul din actele date în această vreme pentru satul Flămînzeşti (şi sînt destule) nu se pomeneşte de vreo interzicere a intrării birarilor în sat, deşi altor slujbaşi ai domniei (găletari, fînari etc.) intrarea le este interzisă[2].

Din unele sate de drum, dependente de mănăstirile Sfînta Troiţă şi Dealul, birul îl percepeau tot birarii. În documentul cu data 1632 aprilie, citat mai sus, domnul arată că a luat acele sate de « pre mîna boiarilor carii ţin judeţu de birărie » şi le-a creiat alt regim.

Birarilor le era interzisă de asemenea strîngerea birului din satele care aveau «ruptoare» de la vistieria domnească, fie că erau sate de colonizare, fie altfel de sate cu regim de « slobozii ». Acestora, prin bună învoială cu domnia, li se « rupea » din cisla de bir a ţării cisla lor proprie, pe care o strîngeau singuri şi o aduceau la vistierie. Documentele din prima treime a veacului al XVII-lea ilustrează amplu cele de mai sus.

În 1602 mai 1, Simion Movilă scuteşte pe albanezii veniţi din Turcia în satul Călineşti de toate dăjdiile domneşti, în afară de birul de haraci, de 15 000 aspri anual. Însă « *să nu intre, birarii în sat* (sl. n. — *D.M.*), ci numai să trimită să aducă acei aspri la vistieria domniei mele »[3].

În 1614 ian. 27, Radu Mihnea, scutind satul Negoeşti de dăjdii, în afara unei dări anuale în bani, de 100 galbeni, precizează că sătenii « să aibă bună pace şi linişte din spre toţi boierii şi din spre toate slugile domniei mele, care vor fi în slujbă în acel judeţ », iar « acei galbeni să-i aducă ei aici la domnia mea. . . »[4].

În 1614 martie, tot Radu Mihnea, scutind de dăjdii slobozia Vai-de-Ei, jud Ialomiţa, a lui Ianachi mare postelnic, în afara unei dări anuale de 60 galbeni adaugă: « Şi slugă din slugile domniei mele, *birari, să nu meargă în acel sa* (sl. n. — *D.M.*), ci singuri sătenii să aducă birul în vistieria domniei mele »[5]

[1] Acad. R.P.R., CCCX 21, orig. rom.
[2] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 547; Arh. ist. centr., Ep. Argeş, II/14, II/15 şi II/16.
[3] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. I, p. 43.
[4] *Ibidem*, vol. II, p. 243.
[5] *Ibidem*, p. 264.

În 1620 septembrie 19, Radu Mihnea scutește satul Livezeni, al m-rii Nucet, de dăjdii, în afara unei sume anuale de 50 galbeni, pe care să o « aducă ei înșiși... la domnia mea. Iar birarii sau alte slugi ale domniei mele, care vor fi trimiși în acel județ... niciun amestec și treabă să nu aibă ei acolo »[1]. Exemplele de mai sus, cărora li se pot adăuga și altele, sînt destul de convingătoare pentru teza susținută.

În orașe, răspunzători de strîngerea birului, și probabil, pînă la începutul veacului al XVII-lea chiar strîngători, erau sudețul și pîrgarii. Situația lor de strîngători de bir și mai apoi și de supraveghetori ai strîngerii lui și răspunzători de aceasta față de domnie reiese din o serie de acte prin care li se interzice strîngerea birului de la cei ce au un regim fiscal deosebit (slujitori, slobozii, bresle fiscale)[2]; se recunoaște implicit că de la restul orășenilor ei sînt cei ce împlinesc birul.

Dintr-un act din 1598 iulie 5, vedem că Mihai Viteazul, adresîndu-se sudețului și celor 12 pîrgari *din Rîmnic*, le poruncește să nu « *tragă* » pe vecinii din Ulița, ai Coziei, să dea bir cu orașul Rîmnic. « Să lăsați vecinii sfintei mănăstiri în pace, să nu trageți pe vecini la voi la bir, ci să dea domniei mele bir cu țara »[3] („да wставит вечини свѧтомꙋ монастир ꙋ мирно, да не тегліті вечини на вас на бир, а нꙋ да дават бир със хора господства ми").

În actele din 1603 mai 1[4] și 1603 mai 22[5] sînt pomeniți sudețul și pîrgarii *din Tîrșor* în legătură cu birul lui Mihai din Tîrșor. În cel dintîi ei sînt anunțați de domn de cuantumul birului ce i s-a fixat lui Mihai, să dea ajutor orașului 2000 aspri anual, în patru cîștiuri; în al doilea, li se poruncește să se ferească de casa și averile lui Mihai, căci l-a pus domnul la roșii aleși.

Alături de sudeț și pîrgari, atribuții fiscale în orașe încep să aibă și *pîrcălabii*, reprezentanți direcți ai domniei. Astfel, în actul din 1610 aprilie 18, înaintea județului din Buzău sînt amintiți pîrcălabii de acolo, în legătură cu interzicerea ridicării birului de la slobozia episcopiei Buzău[6]. La fel pentru Călimănești, pîrcălabii de Rîmnic[7].

Spre sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm, în orașe, alături de sudeț, pîrgari și pîrcălabi, ca strîngători de bir apar slugile domnești obișnuite pentru această operație, și anume *birarii*. Astfel, Alexandru Iliaș, scutind de bir și alte dări pe preoții, diaconii și grămăticii de la bisericile domnești din București și Tîrgoviște, în 1629 mai 5, scrie: « ...tu județule cu 12 pîrgari din orașul domniei mele București și din Tîrgoviște și *voaă birarilor* (sl.n.—*D.M.*) și voi toate slugile domnii mele... să vă feriți și în pace să lăsați pe preoții...» etc.[8].

Pe lîngă dregătorii amintiți pînă acum în orașe, ca avînd legătură cu birul, mai apar și cei ce strîngeau galbenul de fum, sau *fumarii*. În 1632 decembrie 11, scutind aceiași preoți de mai sus, domnul se adresează, ca să-i lase în pace,

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 588.

[2] Vezi în această privință și studiul semnat de Lia Lehr, *Organizarea administrativă a orașelor din Țara Romînească în anii 1501—1650*, în « Studii » IX (1956), nr. 2—3 p. 64—65.

[3] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 330; planșa p. 526.

[4] *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 82.

[5] *Ibidem*, p. 89.

[6] *Ibidem*, p. 452.

[7] *Ibidem*, vol. II, p. 105.

[8] Acad. R.P.R., ms. 907, f. 26—27.

nu numai sudețului și pîrgarilor, ci și vinăricerilor, paharnicilor « și voi care umblați de fum »[1]. La fel, Leon Tomșa în 1632 aprilie 7, scutind prăvăliile din București ale lui Ghiorma banul de galbenul de fum, poruncește ca ele să nu aibă nici o turburare de către « slugile domniei mele, care umblați pentru ughii de fum aici în București »[2].

Menționăm că apariția dării « galbenului de fum » este anterioară acestei date. Ea este menționată pentru prima dată în 1616 decembrie 31[3]; apoi într-o serie de alte șase documente anterioare celui din 1632 aprilie 7. Este probabil că cei însărcinați cu strîngerea galbenului de fum să fi apărut concomitent cu darea, și nu 16 ani mai tîrziu. Dar, în acte, nu-i găsim amintiți pînă în 1632.

Sudețul și pîrgarii mai sînt amintiți și în alte acte, în alte orașe, tot în legătură cu birul[4].

De la țiganii domnești, dajdia în bani către domnie o strîngeau globnicii[5], iar de la țiganii feudalilor, dregătorii domeniali ai acestora[6].

Alți slujbași, care aveau legătură cu birul, erau *logofeții de vistierie*. În prima treime a veacului al XVII-lea, sînt amintiți mai mulți astfel de slujitori. Apariția lor denotă o intensificare a fiscalității, o organizare mai complexă. Ei lucrau la vistierie, fiind în directa subordine a marelui vistier. Sînt amintiți astfel, la 1623 septembrie 18 și septembrie 22, Pană logofăt de vistierie[7]; la 1623 noiembrie 10, Radu și Para logofeți de vistierie[8]. În domnia lui Matei Basarab, după cum vom vedea, numărul lor crește. În sarcina lor cădea desigur ținerea scriptelor de la vistierie.

Atunci cînd birul nu putea fi împlinit de birari, din diferite cauze, domnia trimetea slugi special însărcinate cu împlinirea birului, de la cei care nu-l dăduseră, slugi numite *aprozi*. Cînd globnicii nu puteau scoate dăjdiile de la țigani, cu aceasta erau însărcinați *armașii*. Aprozii și armașii, constituind

---

[1] Acad. R.P.R., ms. 403, f. 19.

[2] Arh. ist. centrală, M rea Bradu, Hanu Greci și Codreni, I/2, orig. slav.

[3] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 76.

[4] *a)* La 1613 septembrie 6, Radu Mihnea, scutind mahalaua din jurul m-rii Sfînta Troiță de bir și alte dăjdii, poruncește sudețului și celor 12 pîrgari din București să se ferească de oamenii mănăstirii (*ibidem*, vol. II, p. 220—221).

b) La fel, Alexandru Iliaș, în 1616 decembrie 31, confirmînd scutirea, adaugă: « Tu, sudețule, cu cei 12 pîrgari, să aveți a-i lăsa în pace de bir și de toate dăjdiile (*ibidem*, vol. III, p. 79).

c) În 1616 noiembrie 2, domnul, scutind de bir și alte dăjdii pe Vișan postelnic din Rîmnic, poruncește slugilor domnești « carii veți fi de slujbă într-acest oraș, ori de ce slujbă, și *tu județ cu 12 pîrgari* (sl. n. — *D.M.*) den orașul domnii mele den Rîmnic » să se ferească de casa și bucatele lui Vișan (*ibidem*, p. 50).

d) În 1623 noiembrie 11, Alexandru Coconul, scutind pe Dragomir din Vernești de bir, poruncește să fie lăsat în pace de « cătră județul de Buzău și de cătră toți pîrgarii » (*ibidem*, vol. IV, p. 348—349).

e) În 1628 februarie 4, scutindu-se poslușnicii episcopiei de Buzău de bir, se poruncește, la fel să fie în pace de « județul cu 12 pîrgari » (Acad. R.P.R., CXXIV/172, orig. rom.).

f) În 1630 ianuarie 14, scutindu-se preoții și diaconii de la biserica curții domnești de bir și alte dări, se poruncește, ca și mai sus, județului, celor 12 pîrgari și birarilor, să nu le facă nici o supărare (Acad. R.P.R., ms. 403, f. 20 v.).

[5] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 115.

[6] *Ibidem*, p. 338.

[7] *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 330—331.

[8] *Ibidem*, p. 353.

aparatul de constrîngere al statului pentru neplata dărilor şi pentru alte vini, purtîndu-se aspru şi făcînd o serie de abuzuri în aplicarea serviciului lor, erau cei mai urîţi de către populaţia birnică [1]. Aprozii constrîngeau şi pe birarii de judeţ, cînd aceştia nu dădeau socoteală exactă de sumele încasate din bir. Letopisețul cantacuzinesc, amintind de aceste lucruri, scrie că « aprozii lui Leon vodă nu mai înceta de la casele lor <ale birarilor de judeţ>, tot pentru bani; şi le lua cîte 30-40 de galbeni numai de odată » [2].

La fel, aprozii ridicau birul din unele sate care aveau ruptoare cu cămara domnească. Astfel, în satul Parapani, ca şi în alte sate de drum, cu ruptoare la cămară, Leon Tomşa hotărăşte « să meargă aprozi la zi — <Sf. Gheorghe, sf. Dumitru> — să le ia birul cine cum va fi scrişi de la cămară. . . » [3].

Unii din aceştia ţineau, ca şi unii logofeţi, direct de vistierie; astfel, într-un document — e drept — ceva mai tîrziu (din 1648 februarie 5), e amintit un « *Albul armaşi la vistierie* »[4].

Toţi aceştia, pînă în veacul al XVIII-lea, nu aveau o leafă fixă, ci aveau o serie de venituri legate de slujba pe care o îndeplineau [5].

Din cele de mai sus se poate conchide că aparatul fiscal al statului, în această vreme, îşi avea organele sale diferenţiate după funcţiunile pe care le îndeplineau: *de impunere* (crestători sau răbojari), *de percepere* (birari) şi *de constrîngere* (aprozi şi armaşi). Deasupra lor, a tuturora, era marele vistier cu aparatul său central (vtori și treti vistierul, vistierniceii, logofeţii de vistierie).

★

Un loc aparte în organizarea aparatului fiscal medieval al Ţării Romîneşti îl ocupă *birarii de judeţ*. Aceştia erau boieri cărora li se conceda de către domnie, cu voia și adesea şi fără voia lor, strîngerea dărilor către stat din întreg cuprinsul unui judeţ (cu excepţia unor unităţi ce aveau directă legătură cu vistieria, după uum vom vedea). Boierii care ţineau judeţele de bir aveau ca sarcină specială derceperea dărilor. Totuşi, se vede din unele documente că ei aveau un rol şi în impunerea dărilor în cuprinsul judeţului ce-l aveau în seamă, foarte probabil, la repartiţia cotelor de bir asupra satelor.

Cei care ţineau judeţele de bir puteau fi şi dregători mărunţi, sau puteau să nici nu ocupe vreo treaptă pe scara ierarhiei feudale.

Obiceiul acesta al concedării perceperii dărilor pe judeţe pare să fie destul de vechi. El se încetăţenise în Ţara Romînească cel mai tîrziu în prima treime a veacului al XVI-lea; probabil chiar la sfîrşitul veacului precedent, fiind legat de reformele fiscale ce au loc atunci.

Într-un document din 1534 septembrie 12, pomenind însă fapte din domnia lui Vlad cel Tînăr (1510—1512), se vorbeşte despre un Radu din Spinişor, care era « strîngător de bir în judeţul Jiul de Jos » (събиратєл бир ꙋ сѫдство долни жию) [6]. Un alt document, cu data 1579 iulie 3, referindu-se însă la o

---

[1] Acad. R.P.R., Peceţi 185, orig. rom.

[2] Pasajul luat dintr-o transcriere a ms. 112 Blaj, aflătoare la Institutul de istorie al Acad. R.P.R. din Bucureşti.

[3] Acad. R.P.R., CCCX 21, orig. rom.

[4] *Ibidem*, ms. 4985, f. 56, copie rom.

[5] Asupra veniturilor lor, vezi mai jos p. 93—94.

[6] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. II, p. 163; facsimil, p. 467.

vreme anterioară, din domnia lui Pătraşcu cel Bun (1554-1557), pomeneşte de Mandea şi Dragomir armaş, care «au fost birari în judeţul Rîmnicul Sărat»[1]. (сȣт били бирари ȣ сȣдство слам рибник).

În memorialul lui Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel (1583—1585), se găsesc ştiri preţioase privitoare la această chestiune. Sivori povesteşte că domnul, vrînd să-l răsplătească pentru serviciile lui, i-a oferit dregătoria de mare cămăraş, pe care el însă, după sfatul rudelor sale, pentru a nu trezi invidia boierilor, o refuză. În schimb, primeşte slujba de *strîngător de dări* în judeţul Buzău, după spusele lui, unul din cele mai bogate ale ţării.

Pasajul din Sivori, privitor la sistemul de percepere a dărilor, este foarte important, atît prin vechimea lui, cît şi prin bogăţia amănuntelor. Iată ce scrie acest «beneficiar» al sistemului: «... îmi concedă ‹Petru Cercel› pe timp de patru ani beneficiile zeciuelii ‹10%› birului unei provincii numită Buzău, care îmi putea da un venit de 12 000 de scuzi pe an, *fiind obicei* (sl.n. — *D.M.*) în Ţara Romînească ca domnii, pentru a răsplăti pe boieri şi alţi favoriţi, să le încredinţeze grija de a scoate şi a aduce la curte toate veniturile ţării, dînd, cînd unuia, cînd altuia, grija unei provincii sau a alteia, după bunul plac al domnului; acesta, după *un vechi obicei* (sl.n. — *D.M.*), pentru a recompensa munca scoaterii veniturilor, dă zeciuală din toate veniturile ce se scot aceluia căruia i-a acordat favoarea sa»[2].

Specificarea lui Sivori, că sistemul concedării este «un vechi obicei», ne face să presupunem că strîngătorii de bir din judeţele Dolj şi Rîmnicu-Sărat, amintiţi pentru începutul şi mijlocul veacului XVI, nu erau altceva decît boieri, cărora li se încredinţaseră judeţele respective ca să strîngă birul.

Este foarte probabil ca unii din răbojarii de judeţe, pe care i-am pomenit mai sus, să fi fost astfel de boieri, cărora domnul le încredinţase administrarea fiscală a judeţelor respective. Cel puţin pentru Radul al doilea vistier, în domnia lui Mihai Viteazul, e fapt sigur că ţinea de bir judeţul Romanaţi. El este numit în documente «răbojar şi birar în judeţul Romanaţi (ризатель и бирар къ сȣдство Романаци[3], La fel Stanciu logofăt din Călceşti, care, în timpul domniei lui Simion Movilă (1601 — 1602), a fost «trimis de Pană vistier la o birărie în judeţul Romanaţi, ca să stringă acea birărie», pare să fi fost tot un astfel de boier, care a ţinut de bir judeţul amintit[4]. La fel Matei aga, viitorul domn, pe vremea lui Leon Tomşa, în acelaşi judeţ[5].

Nu însă toţi birarii al căror nume e pomenit în legătură cu unul din judeţele ţării sînt astfel de boieri care ţin judeţele de bir. Cei amintiţi în veacul al XVI-lea, mai ales în legătură cu interzicerea pătrunderii lor pe teritoriile de

---

[1] *D.I.R.*, veacul XVI, vol. IV, p. 467.

[2] «...cui assignò per quatro anni li beneficij delle decime delli tributti din una provincia nominata Busa, che mi potteva vallere da dodeci millia scudi l'anno, essendo solito nel Regno di Valachia, che li principi per beneficiare li baroni et altri favoriti, li danno cura di riscottere e far condurre alla corte tutte le intrate del Regno, assignando a chi la cura di una provincia et a chi di un altra, a beneplacito del Principe, il quale, per antica usanza et per il travaglio di far riscottere, concede la decima di tutto quello che si riscuote a colui a chi ha fatto gracia di darne il pensiero» — (Memorialul lui Franco Sivori, ed. Ştefan Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Romînească la sfîrşitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 172).

[3] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 591.

[4] *Ibidem*, vol. IV, p. 365.

[5] *Letopiseţul Ţării Romîneşti*, ed. Stoica Nicolaescu, p. 142.

imunitate feudală, sînt simple slugi domneşti, ale marelui vistier sau ale boierului care ţine judeţul, trimişi de aceştia să împlinească birul.

Existenţa birarilor trimişi de la domnie şi a celor trimişi de la judeţ, deosebiţi de cei dintîi, ne este confirmată de acelaşi document, citat deja de două ori, din 1632 aprilie. La intervenţia egumenului de la sf. Troiţă, domnul porunceşte ca «birarii *de judeţ sau de aicea de la domnie* (sl.n.—*D.M.*) să nu între nimenilea în satele mănăstirii »[1]. Cînd şi în ce împrejurări erau folosiţi unii sau alţii, documentele nu ne spun. E probabil însă că domnia îşi trimetea birarii săi în judeţele în care nu concedase birul — lucru care, după cum vom vedea, se întîmplă mai ales după 1632 — acestea rămînînd pe seama domniei.

Dacă, pînă la o anumită vreme, slujba de « a ţine judeţul de bir » era foarte rîvnită, ca fiind aducătoare de venituri, spre sfîrşitul veacului al XVI-lea, în perioada crizei rurale, care a bîntuit şi în Ţara Romînească, nu numai că nu mai este dorită de nimeni, ci dimpotrivă, chiar se fuge de ea, deoarece devenise foarte costisitoare şi chiar primejdioasă. La fel, la începutul veacului al XVII-lea.

Domnia, văzînd că ţăranii nu-şi mai pot plăti birurile, pentru a-şi scoate totuşi veniturile, începe să aplice tot mai frecvent principiul solidarităţii la plata birului între birnici şi boierii care ţineau judeţele de bir. Birul trebuia împlinit; de nu-l puteau plăti ţăranii, boierul, birar de judeţ, trebuia să-l plătească din averile sale, fiind răspunzător de împlinirea banilor birului, impus de vistierie, în judeţul său.

Despre faptul că slujba de strîngător de bir era o povară în perioadele în care ţăranii, din diferite cauze (exploatare cruntă, calamităţi naturale etc.) nu-şi puteau plăti birul, ne vorbesc lămurit documentele. Într-un act din 1656 iunie 10, care însă se referă la fapte din domnia lui Mihai Viteazul, se spune că Drăghici, fiul jupaniţei Preda din Runcu, « a fost <trimis> de Tudor Şaitanul fost ban al Craiovei, ca birar al judeţului Vîlcea ». Neputînd scoate banii impuşi, rămîne dator la vistierie 9000 aspri, pentru care domnul « l-a pus în lanţuri, ca să plătească acei aspri mai sus scrişi ». La fel se întîmplă şi cu Oprea, nepotul banului Dobromir, pe care tot Tudor Şaitanul l-a trimis « birar în Gorj, în zilele lui Mihail voievod ». Şi el rămîne dator vistieriei 35 000 aspri, pentru care « a apucat Mihai vodă pe Oprea din Drăgăşani de l-a pus în lanţuri, ca să dea asprii la vistierie. . . »[2].

În 1602, Stanciul logofăt, amintit mai sus, trimis la o birărie în judeţul Romanaţi, nu poate împlini toţi banii, şi rămîne dator 200 de galbeni. El este prins de oamenii lui Radu Şerban şi silit să dea acei bani[3].

La fel se întîmplă, după cum povesteşte cronica zisă a lui Stoica Ludescu, în domnia lui Leon Tomşa (1629—1632). Vorbind despre Matei Basarab, pe vremea cînd era mare agă, cronica spune că i-a dat « Leon vodă judeţul Romanaţilor să-l ţie de birărie. Deci, pentru multe biruri grele ce au fost asupra săracilor, neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate judeţele de preste Olt, fugind care încotro au putut. Iar boiarii carii ţinea judeţele păţea mare nevoie de la domnie, că-i punea să plătească judeţele cu sila. Şi ce avură, deteră tot

[1] Acad. R.P.R., CCCX/21, orig. rom.
[2] *Ibidem* Suluri nr. 64, orig. slav.
[3] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 365.

și să îndatoriră pre la turci și pre la balgii. Că aprozii lui Leon Vodă nu mai înceta de la casele lor, tot pentru bani; și le lua treapăde cîte 30-40 galbeni numai deodată »[1].

Se vede deci că, în vremurile de prosperitate economică a țării, slujba de a ține județul de bir era — în termeni moderni — foarte rentabilă; pe cînd în cele de sărăcie, de secătuire excesivă a țărănimii, ea devenea de-a-dreptul oneroasă.

Trebuie precizat însă că boierul-birar nu plătea din averea lui decît atunci cînd storsese tot ceea ce țăranul putea să dea și cînd acesta efectiv nu mai putea da nimic, în afara pămîntului și a libertății sale. În cele din urmă îi erau luate și acestea; ocina trecea în stăpînirea boierului, iar țăranul devenea vecin al său.

La aceste mijloace socotite « legale », se adăugau nenumărate abuzuri care la un loc făceau din sistemul acesta al concedării birului o cale de aservire a țăranului.

VENITURILE ORGANELOR FISCALE. SCAUNELE DE BIR

Am văzut ce venituri aveau boierii care țineau județele de bir. Același venit (adică 10% din suma strînsă) îl aveau și stăpînii de moșii, beneficiari ai unor imunități fiscale, cînd ei erau cei care strîngeau birul și-l vărsau direct la vistierie. Se poate pune întrebarea dacă birarii, ca de altfel și alte slugi domnești (oierii, găletarii, fînarii etc.) aveau și unele venituri legate de slujba pe care temporar o îndeplineau sau veniturile lor se rezumau la cele ale categoriei sociale și dregătoriei pe care o aveau (postelnici, vistieri, roșii etc.). Din analiza documentelor reiese că aveau sigur întreținerea gratuită pe timpul strîngerii birului.

Birarii care mergeau în județ, pe sate, nu ședeau în fiecare din satele din care strîngeau birul, ci într-unul anumit, unde pîrcălabii din satele vecine aduceau birul. Cînd aceștia n-o făceau, și cînd pentru banii birului trebuiau luate vite și bucate de la cel care nu putea plăti în bani, sau de la cei solidari cu el la plata birului, așa-numitele « *trăsuri* », birarii se deplasau personal în acele sate. Astfel de sate unde se strîngeau birul și « trăsurile » poartă în documente numele de *scaune de bir*. Ele sînt mai multe într-un județ, după mărimea județului. Pînă ce nu terminau cu strînsul birului de la toate satele care țineau de acel « scaun » birarii nu plecau din sat, stînd pe socoteala satului, avînd atît ei, cît și oamenii și caii lor, întreținerea gratuită.

În documentele date pentru satul Flămînzești, al m-rii Argeș, cele susținute mai sus sînt cît se poate de evidente. În 1629 septembrie 16, Alexandru Iliaș poruncește birarilor să nu mai stea la Flămînzești, « să-i cheltuiască, dacă-și vor plăti birul ». Egumenul de la Argeș se plînsese că se risipește satul din cauza birarilor, care, deși Flămînzeștii și-au dat birul « ei tot șed în sat, pînă strîngu birurile și de la alalte; *căci nu iaste scaun de bir*» (sl.n.—*D.M.*). Domnul mai adaugă: « . . .voi, birarilor, încă să căutați scaun să nu faceți în sat în Flămînzești »; toți birarii să-și cumpere bucatele pe bani [2].

[1] După o transcriere a ms. 112 Blaj, aflătoare la Institutul de istorie al Acad. R.P.R.
[2] Arh. ist.-centr., Ep. Argeș, II/16, orig. rom; vezi și doc. din 1625 iulie 18, *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 547.

Din cele de mai sus, ca şi din întreg contextul documentelor date în această perioadă pentru Flămînzeşti, se vede că birarii şedeau, pînă ce strîngeau birul de la toate satele ce ţineau de acel « scaun », pe cheltuiala satului care era « scaun de bir ». Probabil că domnia scădea această cheltuială din birul satului, că o avea în vedere la aruncarea birului pe «scaunele de bir», aşa cum o făcea pentru satele de drum; documente însă care să confirme acest lucru nu există.

Pe lîngă această întreţinere gratuită, se pare că, încă în această perioadă, birarii aveau şi unele venituri legate direct de operaţiunea strîngerii birului. Astfel, de fiecare gospodărie birnică ei aveau o sumă fixă (în bani), numită în documente *poclon*. Aceste pocloane sînt amintite în vremea de care ne ocupăm, adică în veacul al XVI-lea şi în prima treime a veacului al XVII-lea, fără însă ca în documente să se precizeze ce erau.

Într-un document datat ‹1554-1557› octombrie 21, interzicîndu-se slugilor domneşti şi boiereşti intrarea în satele Tismanei, se precizează între altele, ca acestea, nici să nu « aşeze plocoane » (ѹлѡжити плокоане)[1]. Plocoanele sau pocloanele mai sînt amintite şi la începutul veacului al XVII-lea, mai ales în legătură cu oierii, de asemeni fără a se lămuri ce erau[2].

În ţările din Balcani, cotropite de turci, Grecia, Bulgaria şi Serbia, sistemul strîngerii haraciului nu era mult deosebit. Cei însărcinaţi cu această slujbă, « pînă în acele ţinuturi, mergeau pe cheltuială proprie, dar ajunşi acolo, ei sînt întreţinuţi de localnici ». Pe lîngă suma cuvenită pentru haraciul sultanului (70 aspri) « fiecare casă este obligată să dea, pentru cei împuterniciţi cu strîngerea haraciului, 2 aspri »[3], deci o sumă fixă de fiecare gospodărie.

Întreţinerea aceasta, găzduirea aparatului administrativo-fiscal al statului, care — după cît se poate vedea din documente — nu era uşoară, era practicată şi în Rusia[4] şi în alte state.

Prin analogie cu situaţia din ţările vecine din veacurile XV-XVI, ca şi cu cea din Ţara Romînească în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, presupunem că *plocoanele* amintite mai sus nu erau altceva decît sumele de bani cuvenite slugilor domneşti, care strîngeau dările, deci şi *birarilor*, sume fixe percepute de la fiecare gospodărie birnică şi care nu intra în suma birului[5].

Asupra *timpului cînd se încasa birul*, de cîte ori pe an, mărturia lui Sivori, deşi singura, este de mare preţ. Vorbind despre cîtimea birului, el mai adaugă că birul intern se plăteşte în trei rate (« . . . *pagando esso tributo in tre staggioni* »)[6]. Documente interne contemporane care să confirme spusele lui Sivori nu avem. Totuşi, ele trebuie luate drept reale, ca fiind afirmaţiile unui cunoscător al sistemului şi aparatului fiscal al Ţării Romîneşti, din care el însuşi a făcut parte.

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 28.

[2] *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 482, 499 şi 500.

[3] Iacobo de Promontorio, *op. cit.*, p. 61.

[4] ОЧЕРКИ ИСТОРИИ СССР, p. II, Moscova, 1953, p. 159.

[5] La 1652 sept. 26, Matei voievod dă un document egumenului de la Argeş pe care-l învăluiau birarii pentru un sat al m-rii. Birarii « să-ş caute la sat oamini să-ş ia birul ca un birar, *că pintru aceia ia plocoanili* ». (Arh. ist. centr., Ep. Argeş, LXIX ter 11, orig.rom.).

[6] Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 177.

Acest sistem al încasării impozitului de trei ori pe an este de tradiţie veche şi a fost practicat şi în alte părţi, într-o anumită epocă a dezvoltării statelor respective [1].

Statul putea respecta cele trei rate anuale atîta vreme cît nu au intervenit cererile de bani, mereu crescînde şi neprevăzute, ale turcilor, cîtă vreme se putea şti, măcar cu aproximaţie, ce venituri intrau în vistierie şi ce eventuale cheltuieli vor fi. Începînd însă cu ultimul deceniu al veacului al XVI-lea, acest lucru nu se mai putea face. Crescînd nevoile domniei, se măreşte şi cuantumul birului, iar odată cu el, ratele nu mai sînt fixe. Se dă de mai multe ori pe an, apoi lunar, apoi de două ori pe lună, iar mai tîrziu, pe măsură ce înaintăm în veacul al XVII-lea, ratele nemaiputîndu-se înmulţi, rămîne ca birul să se dea lunar, dar apar în schimb alte numeroase biruri (seama mare, seama doua şi a treia, birul hanului, birul lefilor etc.).

Multe mărturii contemporane arată schimbarea sistemului celor trei rate anuale şi înmulţirea lor. Astfel, în raportul bailului venețian din Constantinopol, cu data 1594 noiembrie 29, în care se vorbeşte de uciderea de către Mihai a creditorilor săi şi de arderea catastifelor şi iertarea îndatoririlor poporului, se adaugă că erau « obişnuiţi acei săraci (*meschini*) pînă atunci să plătească, se poate spune, *în fiecare lună cîte un bir* (sl.n. — *D.M.*), astfel că rămîneau cu totul lipsiţi » [2].

Dintr-un document din 1605 iunie 2, se vede că birul este plătit într-un an de opt ori [3], probabil de cîte ori a avut nevoie domnia să-l arunce pe întreaga ţără. Tot din el, se mai vede că pentru fiecare bir în parte, sînt alţi birari; că adică slujba birarilor durează pînă la încasarea birului pentru care au fost trimişi. Într-altul, pomenind tot stări din vremea domniei lui Radu Şerban, se spune că Şteful plăteşte birul fraţilor săi, « *pe lună* » [4]. La fel, Tudor vătaf plăteşte *lunar* jumătate din birul satului Măldăreşti, timp de trei ani, « pe *lună* cîte 4500 aspri » [5]. Multe alte documente din deceniul trei şi patru vorbesc de birul plătit pe lună [6]. Actul, atît de des citat, al Parapanilor din 1632 aprilie, vorbeşte de putinţa ieşirii de la vistierie a cîte două biruri pe lună. Satul, « să dea un bir direpț, de lună, căte un galben; iar de vor eşi 2 biruri într-o lună să dea doi galbeni »; iar mai jos: « egumenul să aibă a plăti el la cămară *căte biruri vor fi de lună, au un bir au două* (sl.n.—*D.M.*) tot căte ughi 1 » [7].

---

[1] După o tradiţie moştenită din vremea imperiului roman, în Franţa veacurilor XII—XIII, impozitul se achita « în trei vărsăminte anuale, în principiu la zi întîi ale lunilor ianuarie, mai şi septembrie » (F. Lot şi R. Fawtier, *Le premier budget...*, Paris, 1932, p. 5).

[2] Hurmuzaki, III, 1, p. 465.

[3] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. I, p. 169—171.

[4] *Ibidem*, vol. III, p. 224—225.

[5] *Ibidem*, vol. I, p. 408—411.

[6] Astfel: *a)* la 1625 febr. 8, se menţionează că satul Dragoslavele vor da birul « pe lună » (*ibidem*, vol. IV, p. 482);

b) în 1628 aug. 8, Andrei socoteşte ce bir i-a plătit Vlad vistier. « di lună bani 160 » (Acad. R.P.R., XLII/43);

c) Patriarhul Chiril Lukaris pomeneşte şi el de birul « ce se dă în fiecare lună » (Hurmuzaki, XIV, p. 129—132);

d) Leon vodă scuteşte popii « de bir de lună » (Arh. ist. centrală, M-rea Bistriţa, LXVII/1).

[7] Acad. R.P.R., CCCX/21, orig. rom.

Începînd cu a treia decadă a veacului al XVII-lea, sistemul perceperii lunare a birului se permanentizează; vechiul bir, prin noul sistem de încasare lunară, capătă o individualitate proprie, devenind « *birul de lună* », cum este numit de documente. El poate ieşi pe ţară, cum am văzut, şi de două ori pe lună.

★

După felul cum organele fiscale îşi îndeplineau slujba, de la marele vistier şi pînă la cel mai mărunt birar, erau fie pedepsiţi pentru « hiclenie », atunci cînd furau din banii birului, fie răsplătiţi pentru « credincioasă slujbă », cînd aduceau servicii.

Celor hicleniţi pentru că fugeau cu banii birului, li se confiscau averile, iar ei, dacă domnul îi putea prinde, erau ucişi. Astfel, Radul din Spinişor, strîngător de bir în Dolj, în timpul domniei lui Vlăduţ (1510—1512), fuge cu banii de bir şi de haraci peste Dunăre. Domnul « l-a ajuns cu dreaptă judecată şi. . .l-a prins. . . şi l-a ajuns legea să-şi piardă capul şi l-a ucis după faptele sale, ca pe un hiclean ». Averile îi sînt confiscate şi date lui Vlaicu mare logofăt [1].

Ca şi mai sus, un Vlaicu îşi pierde ocinele « cu hiclenie », căci « a fugit cu birul Ţării Romîneşti în altă ţară » [2].

Mai sînt şi alte cazuri de fugă cu banii birului, calificate drept hiclenii [3].

În schimb, Radu Paisie dăruieşte lui Radu mare vistier pentru credincioasă slujbă nişte sate, pentru că acesta i-a salvat vistieria în lupta cu Stroe Pribeagul, în care domnul a fost învins « . . . s-a risipit oastea şi s-au împrăştiat toţi şi au fugit toţi şi au lăsat vistieria domniei mele şi au început să jefuiască vistieria domniei mele şi au sfărîmat căruţele. Iar Radul vistier nu a lăsat vistieria domniei mele, ci a scos-o cu bărbăţia sa şi a dres căruţele şi a adus toată vistieria la domnia mea, la Turnu Nicopolului » [4].

OBIECTUL IMPUNERII LA BIR

Am văzut că încă în veacul al XV-lea, între bir şi ocină există o strînsă legătură; că birul este o dare după pămînt, după avere, şi nu pe cap [5]. În veacurile următoare, XVI şi XVII, el continuă să rămînă aşa. Marea majoritate a documentelor care vorbesc de bir, îl pomenesc în directă legătură cu ocina. Am văzut la « scoaterile » de la bir că, în foarte multe cazuri, sînt pomenite ocinele birnice.

Pentru că este o chestiune importantă şi controversată în istoriografia noastră, istoriografia veche susţinînd că birul ţine de cap, « privind pe contribuabil, iar nu averea acestuia » [6], vom insista ceva mai mult asupra acestei teme.

---

[1] *D.I.R.*, veacul XVI, vol. II, p. 163—164.

[2] *Ibidem*, vol. I, p. 151.

[3] La 1572 iulie 28, Mircea, fiul lui Chebeleţ, îşi pierde ţiganii pentru « rea hiclenie » deoarece « a fugit peste munte cu nişte aspri domneşti » (*ibidem*, vol. IV, p. 84).

[4] *Ibidem*, vol. II, p. 294—295.

[5] Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 652.

[6] C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. II, partea a II-a, p. 566 şi vol. III, partea a II-a, p. 684; acelaşi lucru este susţinut şi de I. Vlădescu, I. C. Filitti şi alţii, în lucrările lor privitoare la fiscalitate.

În tot cursul veacului al XVI-lea, nenumărate documente arată tocmai contrariul. Astfel, în 1532 februarie 9, se întărește lui Spată partea de moșie a lui Ilie, « căci el o au plătit *de bir* și de toate dăjdiile această *parte de moșie* » (sl.n.—*D.M.*) [1]. Într-un act din 1583 nov. 15, cuprinzînd însă relatări de evenimente anterioare, cel mai tîrziu din domnia lui Radu Paisie (1535-45), se vorbește despre o ocină a fiilor lui Frățilă, pe care ei o dau Dobrei, ca să scape de la spînzurătoare, deoarece furaseră o moară a acesteia. « Și au fost *moșia în bir* » (sl.n.-*D.M.*), iar Dobra plătește acel bir, pînă ce « au scos-o de la Radul voievod » [2].

În 1551 iunie 19, se spune că Iva și Stana « n-au plătit *această moșie de bir* » (sl.n. *D.M.*) [3]. Voislava plătește de bir *partea de ocină* a lui Voico [4]. După moartea lui Chivăran, ocina sa din Borcești « a rămas birnică » [5]. În 1575 mai 28, se întărește popii Cernat ocină în Bărcănești, partea călugăriței Vitalia, dăruită de ea; « Și încă au fost *această* mai sus zisă *parte de moșie* a monahii Vitalii *birnică cu alți birnici* (sl.n.—*D.M.*) și au fost monahia datoare 240 aspri » [6]. Bădilă vătaf cumpără o ocină în Berindești, de la Cornea cu 400 aspri, dar, apoi « a plătit și *birurile care au fost de la acea mai sus zisă ocină* (sl.n.—*D.M.*) însă pe trei ani, de á dat 720 aspri » [7]. În 1579 dec.13, Mihnea Turcitul întărește Todorei o ocină la Păușești, lăsată moștenire de tatăl ei, și « pentru că Todora, ea *plătise această ocină mai sus zisă de bir* (sl.n.—*D.M.*) și a cheltuit 230 aspri de argint » [8]. Dintr-un document din 1594 aprilie 12, se vede că, murind Anca și nepoții ei, « a rămas casa lor și ocina lor pe urma lor *cu bir* » [9] (sl.n.—*D.M.*) (и wстал ест дома им и wчина им по траг им със бир). Niște săteni, megiași, din Boteni mărturisesc că « *nu pot să plătească partea lor de ocină de bir* (sl.n.—*D.M.*) necum să-și cumpere altă ocină » (1596 mai 28) [10]. În 1607 martie 15, se menționează că Stoica mare logofăt a cumpărat de la mai mulți ocină în Strîmba și se adaugă că s-a plătit « această mai sus zisă ocină de bir » [11].

Șirul documentelor care învederează această legătură dintre ocină și bir este mult mai mare [12].

---

[1] Grecianu, *op. cit.* I, p. 97.
[2] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 112.
[3] *Ibidem*, vol. III, p. 10.
[4] *Ibidem*, p. 15.
[5] Al. Ştefulescu, *op. cit.*, p. 189 191.
[6] Grecianu, *op. cit.*, II, p. 190.
[7] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. IV, p. 336.
[8] Arh. st. Craiova, nr. 85, orig. slav.
[9] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 112.
[10] *Ibidem*, p. 213—214.
[11] *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 251.
[12] *a)* În 1535 aprilie 1, Bodea închină episcopiei de Rîmnic o ocină din Cacova, partea fratelui său Stoica, « însă ocina fusese birnică » (*ibidem*, veacul XVI, vol. II, p. 176).
b) În 1537 iulie 3, mai mulți plătesc pentru o ocină din Nănășești niște biruri. « Și au plătit... pentru acea ocină 6 biruri » (*ibidem*, p. 231).
c) Partea de ocină a lui Dadul Țigănescul din Fata « a fost birnică cu bir » (*ibidem*, p. 385).
d) Pătru plătește ocina fratelui său de bir, în 1549 iunie 22 (*ibidem*, p. 396).
e) Partea popii Radu din Bărcănești au fost « birnică » (Grecianu, *op. cit.*, II, p. 176).
f) La fel, « au fost moșia Manii birnică » (*ibidem*, p. 178).
g) În 1570 mai 19, se întărește lui Cîrstea partea de moșie a lui Pleșco din Frăsinetul de Cîmp, « însă o funie din jos; pentru că a fost această ocină la bir; astfel Cîrstea, el a plătit de bir această ocină... » (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 358).

Din toate exemplele de mai sus (ca şi din altele multe pe care nu le-am reprodus), reiese ca o primă concluzie că *birul se plătește pe partea de ocină a cuiva* şi că el rămîne legat de ocină, o urmează, indiferent de soarta proprietarului (plecare în altă parte, fugă în ţară, trecerea în altă categorie socială, moarte).

Constatăm din acte că moşiile sînt «birnice», «în bir», că «au biruri» pe ele, că se plătesc de bir.

Murind un birnic, dacă birul ar fi simplă capitaţie, ar fi normal ca o dată cu stingerea lui să i se stingă şi birul. Dar, în multe din documentele citate mai sus, vedem că nu este aşa. Trece ocina în stăpînirea altcuiva, prin moştenire sau vînzare, trece şi birul după ea, fie imediat, dacă s-a putut face acest lucru, fie la proximul recensămînt.

Conchidem, deci, că este nefondată părerea că birul n-are nici o legătură cu averea, cu ocina, ci numai cu individul, cu omul, «cu capul».

Dar, oare, toate ocinile sînt birnice? Din unele acte, reiese că nu. Astfel, într-un document din 1616 iunie 11, se spune că satul Orlea, din jud. Romanaţi, «au fost un sat pustiu, încă de mai denainte vréme, de în zilele răposatului Mi<hail> voievod, de-au fost oameni robiţi şi fugiţi peste Dunăre, de-au rămas siliştea pustie. Şi nu iaste scrisă necăire în catastihul domnii mele la bir»[1]. Prin urmare, pe ocinele pustii, silişti de îndelungă vreme, nu se plătea bir; ele nu erau în evidenţa fiscului. În cazul de mai sus, Orlea fusese scos din evidenţă cu ocazia unui recensămînt anterior care a constatat că e pustiu, fără oameni.

Într-un alt act, din 1646 iunie 2, pomenind însă evenimente tot din domnia lui Mihai Viteazul, se spune că «moştenii aceştii silişti <Ueşti, jud. Teleorman>, ei fiindu oameni fugari, năpustitu-şi-au această moşie de au fugit prentr-alte părţi, încă mai denainte vreme, de în zilele altor domni bătrîni, de la Mihai voevod, de au tot stătut *o moșie pustie* de atunce păn-acum, *fără de bir* (sl.n.—*D.M.*) de n-au fostu de nici un ajutoriu domnii mel<e>, nice ţării»[2]. Şi din acest exemplu se poate vedea că ocinele pustii sau pustiite sînt fără bir[3]. Reţinem, deci, că *nu toate ocinele sînt birnice*; că cele nelocuite n-au bir pe ele.

Pe de altă parte însă, o serie de documente — e drept, mult mai puţine —pomenesc birul în legătură *cu numele contribuabililor*. S-a putut vedea aceasta chiar din unele exemple date la «scoateri» şi se poate vedea şi din altele. Astfel, Bucur dă lui Neagoe logofăt trei fîşii de ocină la Maniţa, căci acesta «l-a scos pe el de la bir»[4]. La fel, în 1535 mai 7, lui Dragomir spătar i se în-

---

h) Într-un act din 1583 oct. 29, se spune că Neaga și Neacșa l-au pîrît pe fratele lor, Dan, că au și ele ocină cu el și că «au cheltuit și pentru bir 3000 aspri pentru acea ocină» (ест келтовал за радї бир х͠г аспри за радї тає ѡчинѕ) (*ibidem*, vol. IV, p. 141; planșa p. 524).

i) Țecșa și niște vecini plătesc «niște biruri pentru această ocină» în 1605 iunie 2 (*ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 170).

[1] *Ibidem*, vol. III, p. 28.

[2] Arh. ist. centrală, Mitrop. Țării Romînești, CXXIX/4, orig. rom.

[3] Un alt act, tot din domnia lui Matei Basarab, pomenește despre «o ocină pustie, fără biru, ce se cheamă Mărăcinenii, din județul Ialomița», care a fost «o moșie pustie, fără dajdie încă mai denainte vreme, din zilele altor domni, nescrisă în catastih la vistieria domnească» (Muzeul de arheologie și istorie a Bucureștilor, nr. 27.655; copie rom.). Din domnia lui Matei Basarab se cunosc multe acte care vorbesc de moșii pustii fără bir.

[4] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 296.

tăreşte a treia parte din ocina lui Gavrea, căci « l-a scos Dragomir spătar de la trei biruri »[1]. Un oarecare Radul, în zilele lui Mircea Ciobanul, şi-a « vîndut sculele şi averea lui de zestre, de a plătit birul fratelui său » Vladul[2]. Birul *lui Furnică* « a căzut asupra lui Manea »; acesta îl plăteşte şi-i ia partea de ocină din Olteneştii de Jos[3].

Dacă exemplele date mai sus, pentru a se arăta legătura birului cu ocina, exclud părerea că birul ţine *numai* de cap, că este o simplă capitaţie, acestea din urmă, în schimb, nu contrazic de loc cele susţinute de noi. Arată doar că birul este uneori legat şi de numele contribuabilului; în toate exemplele însă (în cele care le-am dat, ca şi în multe altele în care e vorba de birul megiaşilor) alături de numele birnicilor, într-un fel sau altul, este pomenită şi partea lor de ocină (vîndută, donată sau înfrăţind pe ea pe cel ce i-a plătit birul)[4].

Din cele de mai sus se impune concluzia că pentru ţăranii liberi, cu ocină, obiectul impunerii este ocina. În catastifele vistieriei se va scrie atît numele contribuabilului cît şi ocina sa (întinderea ei şi, probabil, calitatea pămîntului)[5].

Deci, deducem că *birul este o dare pe un pămînt cultivat, o dare funciară*, că ţine atît de persoana contribuabilului, ca subiect înscris la dare, cît, mai ales, de ocina sa, ca obiect de impunere.

Dar oare birul are ca bază de impunere, numai ocina, înţelegînd prin ocină partea de moşie cultivată, a unui ţăran liber? Din unele acte se pare că materia impusă la bir, privind pe megiaşi, este ceva mai largă. Ştim, bunăoară, că există o serie de dări de cotitate, în această vreme, ca gorştina (pe porci), oeritul (pe oi), dijma (pe stupi), vinăriciul (pe vii); nu găsim însă nici o astfel de dare — accentuăm, *în această vreme* — pe vitele mari, cai şi boi[6]. Vedem pe de altă parte că la bir se menţionează uneori — e drept, foarte rar — şi vitele mari. Astfel, după moartea lui Năvrap, soţia sa, Rada din Fiiani, împarte cu cumnaţii ei, Badea şi Duica, « vitele ce sînt partea lui Năvrap », două părţi să ia Rada şi o parte Badea şi Duica. « Şi *la bir*, pînă la vremea crestării, de asemeni *să plătească cum au luat şi din vite* »[7]. (sl.n. — ***D.M.***) (**и на бир до врѣме резателїе також҄де да платит како възет и ѿт скот**). În schimb, moara, ocina, casa rămîn toate ale Radei. Dacă birul lui Năvrap era legat *numai* de ocină, ar fi fost normal ca el să rămînă numai pe seama Radei. Or, în acest caz, el urmează, pînă la noua crestare, şi averea în vite a contribuabililor.

Deducem, deci, că atît ocina cît şi vitele mari, bază a existenţii ţăranilor liberi, constituie pentru fisc, în unele cazuri, materia impozabilă la bir.

---

[1] *D.I.R.*,B, veacul XVII, vol. II, p. 180.

[2] *Ibidem*, vol. IV, p. 117.

[3] *Ibidem*, vol. V, p. 340.

[4] Aşa cum există ocine fără bir, există şi oameni « fără bir ». Ei sînt deseori pomeniţi în actele de scutire de dări, acordate unor slobozii, cărora li se permite să adune oameni străini, sau chiar oameni din ţară, însă « fără bir ». Nu ne ocupăm în acest capitol de ei. Menţionăm doar că, din diverse motive, ei (cei din ţară, căci numai la ei ne referim), nu se află în evidenţa fiscului.

[5] Vezi mai jos, o mai largă discuţie asupra acestei chestiuni.

[6] Sînt amintite în unele acte de scutire, caii de olac, caii împărăteşti, birul calului, birul boului, dar acestea sînt tot dări de repartiţie, nu de cotitate.

[7] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 194; planşa p. 481.

Sînt însă unele documente care lărgesc şi mai mult sfera materiei impozabile, pînă la întreaga avere a contribuabililor, [1] aşa cum vom vedea mai jos, cînd va fi vorba de impunerea şi perceperea birului în interiorul satului de moşneni[2].

Altfel se prezintă situaţia cînd este vorba de satele de rumîni, de slobozii, de breslele fiscale, de oraşe, de ţăranii liberi fără ocină şi de ţigani. În satele de rumîni, birul va fi impus mai ales după « casă şi bucate »; la slobozii, după nume, suma globală însă, fixată prin tocmeală, tot după bogăţia satului; la breslele fiscale la fel; la oraşe, pe case, prăvălii şi ocine; la ţăranii liberi, fără ocină, pe cap, probabil o sumă fixă; la ţigani la fel.

Deci, teza istoriografiei burgheze, cum că birul ţine de capul individului, nu de averea sa, se poate aplica numai în cazul ţăranilor liberi, fără ocină şi al ţiganilor. Într-adevăr, în documente, se întîlnesc destul de rar şi oameni liberi, fără ocină, dar cu bir [3]. Dajdia ţiganilor, la fel, se plătea după cap [4].

La satele de vecini, care nu au regim special, din unele cazuri, reiese şi materia impozabilă. Astfel, în actul din 1612 august 20, se spune că trei rumînaşi ai m-rii Rîncăciog « să fie în pace şi slobozi » iar « *casele lor şi bucatele lor* (sl.n. — *D.M.*) să fie în pace de bir, ce sănt de Brătileşti şi de găleată şi di oae şi di bou ». Sătenii şi birarii să se ferească de ei, « să aibă pace *casele lor şi bucatele lor* » [5] (sl.n. — *D.M.*). În 1625 iulie 18, se porunceşte birarilor « *să nu se trag<ă> bucatele satului* (sl.n. — *D.M.*) <Flămînzeşti> pentru alţii » [6].

În 1628 febr.6, Alexandru Iliaş împuterniceşte călugării de la m-rea Mislea să-şi ia « doi rumăni ai mănăstirii, anume Oancea şi pe frate-său, de la Măicăneşti, cu *toate bucatele lor* (sl.n. — *D.M.*), să-i ducă la moşia lor la Ghitioara, să şază la moşia lor, să-ş dea birul şi toate dăjdiile » [7].

Acelaşi domn, scutind, în 1628 martie 8, nişte oameni ce locuiesc lîngă m-rea Menedic « de bir şi de toate dăjdiile », menţionează să nu « li se trag<ă> bucatel<e> pîntru alţi oamin<i> », iar birarilor le porunceşte « să-i lăsaţ<i> foarti în pace pre aceşt<i> săraci şi *bucatil<e> lor* » [8] (sl.n.—*D.M.*).

Din exemplele de mai sus, se vede că la rumîni exista o legătură între bir şi « case şi bucate ». « Bucate » este traducerea cuvîntului slav « комате », care însă înseamnă şi averi. Or, averile rumînilor (ale lor ca proprietari, nu simpli posesori, cum erau pe delniţe) erau: casa, stupii, vitele şi uneori viile (buciumii,

---

[1] În cazul *averii* lăsate de Tudoran sluger (rumîni, ţigani, haine, scule şi, desigur, ocine) care se împarte în trei părţi egale, birul se va împărţi şi el la fel; urmează deci *totalitatea averii* (doc. din 1642 ian. 30; Arh. ist. centrală, Mitrop. Ţării Romîneşti, CCLIII/14, orig. rom.).

[2] Vezi mai jos p. 105 şi urm.

[3] Un astfel de caz este cuprins în documentul cu data 1622 aprilie 30. Mălaia din Leurdeni, rumîn al Grăjdanei, cade rob la turci. Scăpat de robie, conform dreptului obişnuielnic, Mălaia scapă şi din rumînie, însă numai cu capul. El poate pleca unde va vrea, « numai să-şi ducă şi partea lui dă bir după dînsul » (*D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 113).

[4] Un document ceva mai tîrziu, din 1646 martie 14, arată că dajdia anuală a unui ţigan era de doi galbeni şi jumătate sau 500 de aspri (Arh. ist. centrală, M-rea Cîmpulung, LXI/14).

[5] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. II, p. 96.

[6] *Ibidem*, vol. IV, p. 547.

[7] Arh. ist. centrală, ms. 466, f. 65; copie rom.

[8] Acad. R.P.R., CXXIV/186, orig. rom.

nu pămîntul). În ce măsură birul rumînilor ţinea seama şi de delniţa lor, de fosta lor moşie, şi în ce măsură ea ţinea de « casă », documentele nu ne spun.

De altfel, documente din a doua jumătate a veacului al XVII-lea definesc clar cuvîntul « bucate » în sensul lămuririi date de noi. Astfel se vede că din « bucate » se dădea: dijmă de stupi, gorştina de porci, oierit şi vinărici (1667 mai 14)[1]. Casa era gospodăria familiei (cu sau fără delniţă, nu putem preciza). Făcînd legătura între aceste documente şi cele de mai sus, din care reieşea că birul rumînilor e pe « case şi pe bucate » deducem că şi în cazul lor, al ţăranilor dependenţi, se ţine seama la impunere de averea pe care aceştia o aveau.

De « casă şi bucate » se ţinea seama în impunerea la bir şi în cazul breslelor fiscale, din sate şi oraşe, ca şi ale unor boieri şi mănăstiri. Astfel, atît în cazul lui Vişan postelnic [2], cît şi în cel al lui Frîncul postelnic [3], ce slujesc domniei în ceata postelnicească, se porunceşte birarilor să se ferească de « casa şi bucatele lor », scutite de bir şi dăjdii. La fel, pentru preoţii şi diaconii de la curtea domnească din Bucureşti se hotărăşte în 1629 şi 1630 ca « să fie de acum înainte casele lor şi bucatele lor în pace şi slobode de bir, de bou. . . » [4], Dacă la aceştia « bucatele » erau aceleaşi cu ale rumînilor, diferind doar cuantumul lor, « casa » era sigur alta. În ea intrau toate celelalte averi ale lor: prăvălii, pivniţe, robi etc., pe care rumînii desigur nu le aveau.

Credem că şi la slobozii, sate de drum, sate plăieşeşti, în general satele *care au ruptoare*, care adică dau global toate dările, în bani (la început în două termene, mai tîrziu în mai multe) la vistierie sau cămară, se ţinea seama de factorul avere; de averea satului, ca un tot, fără să se meargă mai departe şi la individ. Din unele exemple se vede că, în general, toţi slobozianii din acelaşi sat dau o sumă fixă, egală de fiecare gospodărie.

În urma celor expuse pînă aici, privitor la materia impusă la bir — nu şi la alte dări — putem trage concluzia că numai în cazul ţăranilor liberi fără ocină şi al ţiganilor (nu al tuturor ţiganilor) — omul este şi subiect şi obiect de impunere. În toate celelalte cazuri pînă la 1632, el este numai subiect impozabil, cum este şi normal, *obiect al impunerii la bir fiind averea* (ocina, casa, robii, vitele, stupii, sculele etc.). Mai tîrziu, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, vom vedea că lucrurile se schimbă.

REPARTIŢIA BIRULUI. CISLA

Am amintit de mai multe ori că birul este, în vremea de care ne ocupăm, un impozit de repartiţie, fapt stabilit încă de mult, de istoriografia romînă veche [5]. Despre « mecanismul » acestei repartiţii însă, s-a scris foarte puţin. Vom încerca, în cele ce urmează, pe baza unui material necunoscut vechii istoriografii, să aducem lămuriri noi şi în această direcţie, cel puţin pentru vremea de care ne ocupăm, adică pînă la 1632.

---

[1] Arh. ist. centrală, copii VIII/232.
[2] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 50.
[3] *Ibidem*, p. 65—66 şi p. 328.
[4] Acad. R.P.R., ms. 907, f. 26—27 şi ms. 403, f. 20 v, copie rom.
[5] Vezi, mai ales, lucrările lui I. C. Filitti şi Ion Vlădescu, citate mai sus.

Am văzut din multe exemple că, pe măsură ce se înainta în timp, sistemul fiscal a necesitat mărirea aparatului fiscal central, iar apoi şi a celui local din judeţe. Dacă, la început, pînă spre sfîrşitul veacului al XV-lea, vistieria putea face faţă singură încasărilor cuvenite statului, din cauza intensei dezvoltări economice ce are loc acum, ca şi a creşterii veniturilor puterii centrale, s-a simţit nevoia unei oarecari descentralizări a fiscului, creîndu-se, aşa cum am văzut, instituţia *judeţelor de bir*.

Analiza ştirilor contemporane dă următorul tablou oarecum ideal al repartiţiei dărilor, în speţă, a birului.

Domnul cu boierii din sfat aruncau asupra ţării o sumă de bani, necesară pentru satisfacerea anumitor nevoi. La început suma era fixă, tradiţională, legată de an, dar, începînd mai ales cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, suma creşte încontinuu şi nu se mai ţine seama de timp. Aruncarea birului se făcea după catastiful de recensămînt de la vistierie, alcătuit şi el după o prealabilă « constatare » a capacităţii de plată la faţa locului, în sate. Suma de care avea nevoie statul era aruncată pe judeţe, după bogăţia lor. Mai marii judeţelor de bir o repartizau pe sate, atunci cînd judeţele erau concedate, iar în interiorul satelor era repartizată de pîrcălab şi bătrînii satului, după puterea fiecăruia [1].

Cîteva exemple, pe lîngă cele anterior date, vor întări cele de mai sus. În actul din 1605 iunie 2, se vorbeşte despre birurile satului Goeşti, « cîte sînt peste an ». Sînt pomenite acolo opt biruri, cunoscute sub numele de: « birul de 9000 », « birul de 7000 », « birul de 10 000 », « birul de 5000 ». Nu se specifică ce reprezintă acele cifre; se menţionează doar că la aceste biruri, satul a dat diferite sume în aspri. Observăm că aceste sume sînt oarecum proporţionale cu cifrele birurilor. Bănuim că aceste biruri, de 9000, 7000 etc. sînt sumele, în galbeni, reprezentînd tot atîtea biruri aruncate asupra ţării, iar sumele în aspri sînt cotele de bir repartizate pe satul Goeşti.

De împlinirea integrală a sumei aruncate asupra judeţului erau, cum am văzut, răspunzători direct cei ce ţineau judeţul respectiv de bir. Astfel, Stanciul logofăt este trimis de Pană vistier la o birărie în judeţul Romanaţi, pentru a strînge rămăşiţele de bir, ce nu apucase Simion Moghilă să le strîngă; or, pentru a se putea face acest lucru, este evident că trebuia să se ştie la vistierie suma ce s-a aruncat asupra judeţului respectiv, pentru a se putea scădea cît se strînsese deja din ea. Stanciul *este obligat* să strîngă restul sumei, în întregime [2]. Ceva mai tîrziu, Sava căpitan, Dumitru căpitan şi Jipa postelnic, care ţineau de bir judeţul Buzău, sînt obligaţi să dea în întregime suma fixată de domnie, neţinîndu-se seama că unele sate n-au putut să-şi dea birul; ei, să-şi strîngă pe birarii lor « să dea *bani păn vor umplea seama banilor domneşti* » [3] (sl.n. — *D.M.*). Această « seamă a banilor domneşti » este cuantumul *aruncat* de domnie asupra judeţului Buzău, într-un anumit timp.

O ştire ceva mai tîrzie, dar relatînd sigur stări anterioare, spune, privitor la organizarea fiscală a Ţării Romîneşti: « Dările vistieriei se regulau după înţelegerea comună a boierilor pe analogia şi puterea fiecărei părţi din ţeară;

---

[1] Vezi mai jos, p. 105.
[2] *D.I.R.*, B. veacul XVII, vol. IV, p. 365—366.
[3] Acad. R.P.R. CXLIX/219.

iar participarea (sau cisla) o făceau administratorii de județe prin pîrcălabii satelor »[1].

Așa ar fi trebuit să fie. În realitate, însă, se comiteau nenumărate abuzuri de către organele fiscale, începînd cu cel mai mic birar și terminînd cu marele vistier și cu domnul. Constatarea averii, a facultății de plată a contribuabililor, se făcea în mod arbitrar; se ținea seama de o serie de alte considerații, care n-aveau legătură cu « puterea » fiscală a oamenilor și satelor; considerații de prietenie, de rudenie, de mită etc.

Țăranii săraci din sat erau nu numai la discreția absolută a boierilor și dregătorilor, recrutați și aceștia din urmă din sînul clasei stăpînitoare, dar chiar și la discreția celor mai bogați din satul lor. Documentele arată atît inegalitatea în repartiția birului, cît și abuzurile ce se făceau[2]. În loc să se țină seama de resursele fiecăruia, erau luate în considerare alte criterii sau uneori chiar bunul plac al răbojarului respectiv. Astfel, chiar dacă « constatarea » a fost bine făcută, cotele părți nu mai corespund realității.

În atare situații, din cauza nemulțumirilor ce se iscă în sînul țărănimii, masa contribuabililor de bază a statului, domnia este silită să intervină și să ia măsuri de îndreptare. Într-un act din 1697 dec. 1, reprezentînd totuși și stări de lucruri mai vechi, cu ocazia stabilirii semii celei mari, Brîncoveanu scrie la județe că pentru fiecare din ele a numit « ispravnic să cisluiască și să strîngă banii... Să mergeți oamenii de preste toate satele, să vă strîngeți la boierul domnii mele... ca să vă facă *cislă dreaptă*, să nu să plîngă nimeni, cum că unii s-au încărcat preste putință, iar alții s-au pus prea ușor »[3]. Este sigur că astfel de plîngeri de nedreptățile făcute de organele fiscale au fost nenumărate; ele l-au determinat, în cea mai mare măsură, pe domn, la intervenția de mai sus.

★

Cota parte din bir, care revenea atît unităților administrative mai mari, județele, cît și satelor sau unor categorii fiscale (slujitorii, streinii) poartă în documentele mai noi numele de *cislă*. În documentele Țării Romînești, termenul acesta l-am întîlnit abia la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Istoriografia burgheză, care s-a ocupat de bir, a folosit cuvîntul cislă, dîndu-i și pentru Țara Romînească în veacurile XVI și XVII, diferite semnificații, pe care de fapt nu le are decît pentru veacul al XVIII-lea și poate pentru Moldova, ceva mai devreme. O definiție și o explicație a cislei nu dă nici unul din vechii istorici.

I. C. Filitti îi dă sensul de « răspundere colectivă pentru impozite ». De fapt acest lucru mai mult se deduce din titlul capitolului în care vorbește despre cislă, decît din vreo explicație, autorul ne mai oferind în cele 53 de pagini ale cărții sale nimic care să semene a definiție sau a explicare a cislei. « Regula de percepere a impozitelor era *cisla* », scrie dînsul. « Cuvîntul cislă se găsește într-un act slavonesc de la 1591, cu înțelesul de numărătoare: cisla a găsit

---

[1] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. de G. Sion, București, 1859, p. 316.
[2] Vezi mai jos, p. 106.
[3] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 344—348.

atîtea oi într-un ţinut »[1]. Apoi, continuă, arătînd că e tot una cu *rizanie* că în sat « se făcea o numărătoare, o cislă »... [2].

C. C. Giurescu, în a sa *Istorie a romînilor*, vorbind despre dările din perioada 1601—1821, scrie: « Se va menţine principiul inegalităţii în repartiţia impozitelor, acela al *scutirilor* şi *sloboziilor*, precum şi metoda *cislei* în ce priveşte perceperea (vezi vol. II, ediţia IV-a, p. 559—580) »[3]. Mergînd pe urmele trimiterii la volumul şi ediţia citată şi citind cu atenţie cele 21 de pagini ale capitolului « organizarea financiară », nu se va găsi nimic despre aşa numita de autor « metodă a *cislei* în ce priveşte perceperea ». Nici o explicaţie a sensului cuvîntului cislă, nici o referire la ea. În acelaşi volum III, partea a II-a, autorul mai aminteşte — atunci cînd nu citează din documentele veacului al XVIII-lea — despre cislă de 2—3 ori, fără însă a o explica. Îi zice cînd « procedeul colectiv al cislei, la perceperea dărilor » cînd « impunerea colectivă a cislei »[4].

I. Vlădescu pomeneşte cisla, citînd după Xenopol într-o notă, şi-i atribuie sensul de impunere « pe o comunitate sătească »[5].

Gheorghe Panu, referindu-se mai mult la dările din Moldova, o identifică cu birul. « Ţăranii plăteau o singură dare în bani, *birul*, sau, cum se zicea obişnuit, cisla »[6].

Se ştie că vechea limbă a documentelor, fie ea slavă sau romînească este destul de săracă în cuvinte, mai ales în cele de terminologie juridică şi administrativă, aşa încît unul şi acelaşi cuvînt cuprinde mai multe înţelesuri. Aşa şi cuvîntul cislă, însemnează cînd număr — numărătoare, cînd sumă, cînd socoteală; poate are şi alte sensuri. Dar, legată de bir, în documentele Ţării Romîneşti din veacul al XVII-lea, are sigur sensul de *cotă parte*. Impunerea colectivă, răspunderea colectivă ţin de cislă, însă sînt atribute ale ei, nu cisla însăşi.

Iată ce spun documentele: într-unul datat <1608—1610> octombrie 4, Radu Şerban scuteşte satele m-rii Snagov de bir, specificîndu-se şi cît este « cisla satelor: Turbaţii — 500, Sărăcineşt<i> — 150, Frengheşeşt<i> — 200, Ghiurmăneşt<i> — 160, Izvoranii 200, fac împreună 1210; toată cisla lor o am ertatu domnia mea şi o am prinsu în seam<ă> la vesteriia dumnie-meal<e> »[7].

Avem apoi documentul, deja citat şi atît de lămuritor, din 1619 mai 8, al rumînilor m-rii Argeş; « Iar cisla lor de bir, unde le va fi pus de în seamă ei să plătească »; ca şi altul, din 1620 septembrie 19, pentru slobozia Livezeni pe care domnul o scoate de la bir din catastihul vistieriei... « toată cisla lor »[8].

La 1631 ianuarie 23, Leon Tomşa hotărăşte ca satul Parapanii din jud. Vlaşca al m-rii Sf. Troiţă, să dea bir numai un galben, care bir « nici să se mai adauge, nici să se mai scază, ce tot să dea pe această cislă ce scrie mai sus, măcar de se va mai fiinţa birul, măcar de se va mai scădea »[9].

---

[1] Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 19.

[2] *Ibidem.*

[3] Constantin C. Giurescu, *Istoria romînilor*, III, partea a II-a, Bucureşti, 1946, p. 634.

[4] *Ibidem*, p. 636, 638 şi altele.

[5] I. Vlădescu, *Despre dări sau impozite. Birul*, Bucureşti, 1935, p. 33.

[6] Gheorghe Panu, *Cercetări asupra stării ţăranilor în veacurile trecute*, vol. I, p. I-a, Bucureşti, 1910, p. 51.

[7] Acad. R.P.R., XX 169, orig. rom.

[8] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 588.

[9] Acad. R.P.R., DCXXIV/89, orig. rom.

La 1632 iunie 2, se menţionează căderea unei duşegubine pe satul Cîineşti, jud. Vîlcea. Sătenii, neputînd-o plăti, fug. O plăteşte Sima logofăt. Reîntorcîndu-se, ei îi dau banii îndărăt. Pentru partea ce revenea fiecăruia din suma duşegubinei « ei s-au cisluit dintru ei şi pre capete » [1].

La 1632 decembrie 5, Matei Basarab, scutind satul Flămînzeşti de unele dări, îi fixează birul la 10 costande, « nici să se mai adaoge, nici să se mai scază, ce numai tot să dea aciast‹ă› cislă de bir, 10 costande » [2].

La 1642 noiembrie 6, se menţionează că Danciul logofăt din Pîrîiani a plătit pentru satele Vulpeni şi Gruova « din cisla lor de bir — (ѡт числѹ их за бир) — patru taleri » [3].

Fragmentele citate nu au nevoie de alte comentarii; ele sînt destul de grăitoare în sensul celor susţinute mai sus.

Seria exemplelor pentru veacul XVII se poate înmulţi, din toate însă reieşind acelaşi sens al cuvîntului, de: parte de bir fixată sau aruncată de vistierie asupra unor comunităţi fiscale sau indivizi contribuabili [4].

BIRUL ÎN INTERIORUL SATULUI

Capacitatea contributivă a unui sat, ca şi a unei singure gospodării, pe baza căreia se arunca cisla, poartă în actele vremii numele de *putere*. În măsurarea acestei puteri, am văzut mai sus că intrau ocinele, vitele etc. Puterea unui sat se constata de către mai marele judeţului sau direct de către domnie, prin dregătorii săi, iar repartiţia birului se făcea ţinîndu-se seama de această putere. Într-un act din 1628 iunie 25, se arată că « satul Poenile, ei s-au răsipit de au rămas siliştea pustie ». După şase ani, « satul Poenile, ei s-au strânsu la urmă şi la silişti şi ş-au luat *bir pre puterea lor* [5] (sl. n. — *D. M.*). Aceasta este un sat de megiaşi. Dar şi satele de rumîni îşi dau birul tot după putere. Astfel, în 1629 iunie 11, Alexandru Iliaş întăreşte m-rii Argeş satul Fălcoi, din jud. Romanaţi şi porunceşte ca: voi, rumînilor, încă să căutaţi să vă strângeţi toţi la urmă şi la moşia voastră la Fălcoi, că o voi scădea domnia mea de bir de o voi lăsa iuşor, *după puterea voastră* (sl.n. — *D. M.*) nici un păs nu veţi avea » [6].

În interiorul satului, birul de asemenea se repartiza după puterea fiecărei gospodării în parte, pe capii de familie. Astfel, din documentul citat mai sus, vedem că popa Dragomir, stabilit la Fiiani, jud. Ilfov, după risipirea satului său (Poeni) « tot au şăzut acolea la Fiiani de ajută la bir *cătu-i iaste puterea* » [7]

---

[1] Arh. ist. centr., M-rea Dintrunlemn IV/16, copie rom.

[2] *Ibidem*, Ep. Argeş, II/17, orig. rom.

[3] *Ibidem*, M-rea Surpatele II/5, orig. slav.

[4] Şi în Moldova, în veacul XVII se pare că *cisla* are, cel puţin în unele cazuri, acelaşi sens ca şi în Ţara Romînească. Astfel, într-un act din 1650 martie 21, se vorbeşte despre nişte vecini şi stăpînii lor, care nu vor să-i cisluiască « să dea pre putiare ». Vasile Lupu trimite « o slugă » a sa, poruncindu-i să meargă acolo şi « să-i *cisluieşti* pre dreptate (sl.n. — *D.M.*) nemărui să nu-i făţărăşti, ce să dea toţi, cari pre cîte bucate va avea » (Acad. R.P.R., VIII/8, orig. rom.

[5] Arh. ist. centrală, Depuneri sub dată, orig. rom.

[6] *Ibidem*, Ep. Argeş, XXXV/1, orig. rom.

[7] *Ibidem*, Depuneri sub dată, orig. rom.

(sl. n. — *D. M.*). La fel pentru Stoia, rumîn din Breb, al m-rii Mislea, se poruncește ca să fie dus, împreună cu fiul său, din Dumbrăviia, « în Breb, județul Prahova, cu toate bucatele ce vor avea, să șază să-și plătească dajdea, *cum i va fi puterea* »[1].

Cisluirea se făcea de către pîrcălabul satului, probabil cu ajutorul oamenilor « buni și bătrîni », și în prezența sătenilor. Am văzut mai sus, cînd a fost vorba de răboaje, și felul cum se ținea în evidență birul în interiorul satului. Am văzut și ce intra în măsurarea puterii. Un act, ceva mai tîrziu, avînd văleatul 7153 <1644 sept. 1 — 1645 aug. 31>, aduce lămuriri noi în această privință. În el, sătenii din Cerboreni mărturisesc că banii pentru birul satului și i-au cisluit ei « pă delnițe »[2]. Cum alte acte mărturisesc că delnițele nu sînt egale, că în sînul satului de megiași existau serioase diferențieri de avere în această vreme, este natural ca și birul să nu fie același. Și documentele arată acest lucru. (Dacă birul ținea de cap, el ar fi fost același pentru fiecare gospodărie; ori, nu este de loc așa).

Pentru lămuririle extrem de prețioase referitoare la mecanismul funcționării birului în interiorul satului, trebuie analizat atent un document din domnia lui Petru cel Tînăr, datat <1560 — 1567> august 29[3]. Redăm unele pasaje mai importante din el[4]. Dan din Turceni are o pîră înaintea domniei cu Drăghici din același sat; « deoarece, cînd au umblat Roșca și Arsenie răbojair în județul Gorj, iar Drăghici el a dat seama satului, și a pus Drăghici pe Dan la trei biruri, iar pe niște oameni din sat el i-a pus la săraci; însă ei nu au fost săraci, ci au fost cu averi (bucate). Iar după aceea, răbojarii, ei i-au luat lui, Drăghici runc pentru acei oameni, pe care i-au făcut săraci. Iar apoi, Drăghici el a mințit pe domnia mea de i-am făcut o carte a domniei mele, ca să-și întoarcă acel runc de la Dan »[5]. Dan stă de față înaintea domniei, care hotărăște ca runcul să fie luat de la Drăghici. Acesta nu se lasă, ci pîrăște și a doua oară, dar pierde din nou. Domnul hotărăște ca Dan să fie lăsat în pace și volnic « să-și întoarcă doi boi și o vacă cu vițel de la Drăghici ».

Din textul aici prezentat reies o serie de fapte și lămuriri ce trebuiesc neapărat reținute. Unul dintre săteni, probabil pîrcălabul, era obligat să prezinte celor care înscriu la bir, ori puneau birul — răbojarilor — o situație a satului, cuprinzînd *puterea* lui de contribuție la dări, reprezentată prin numărul gospodăriilor din sat, pe categorii fiscale și cu ce avere aveau. El, însă, prezintă o situație falsă; comite nedreptăți și trece pe unii, probabil rude ale sale, la săraci — una din categorii — iar pe unul din săteni, îl pune la cei cu averi — altă categorie — și la mai multe biruri. Judecata domnească restabilește adevărul și-i face dreptate celui nedreptățit, pedepsind pe pîrcălabul necinstit.

---

[1] Arh. ist. centrală, M-rea Mislea III 6, orig. rom.; actul este ceva mai tîrziu, din 1611 aprilie 28.

[2] *Ibidem*, Ep. Argeș, II 28, orig. rom.

[3] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 135; planșa p. 464.

[4] În traducerea noastră (*D.M.*) pe care o considerăm mai fidelă, mai aproape de textul slav.

[5] „ере кѫда ест Ходил Рошка и Арсеніе рызатель въ сѫдство гор жил. а дрѫгич wн ест дал разлwг селов, И поставил ест дрѫгич по дан въ три бирове, а по некое людіе wт село, wн их ест постави на сиромаси; а они не сѫт били сиромаси, а нѫ сѫт били със комати. А после рызатель, wне мѫ ест ѫзел дрѫгичов рѫк радї тех людіе еже их ест сътворили сиромаси. А потом, дрѫгич wн ест лъгал по господства ми тере се ест ѫчинил книга господства ми да се повратит тае рѫк wт Дан.“ (*Ibidem*, planșa la p. 464. Originalul la Arh. ist centrala, S.I., nr. 686).

Diferenţierile de avere, şi deci, de putere, cauzau şi apariţia atît a unor cisle diferite, pe gospodării, cît şi a unor categorii fiscale deosebite, chiar în interiorul satului de megiaşi (cei « cu averi » cei « săraci », cei « fără nimic »). Însă cînd într-unul şi acelaşi sat trăiau categorii sociale deosebite, moşneni la un loc cu vecini, cu ţărani liberi fără ocină şi cu slujitori, în aceste cazuri, cislele ajungeau extrem de variate, altele pentru fiecare categorie, iar în sînul acestora, prezentînd deosebiri, după puterea contribuabililor. Astfel, în Izvorani, la 1441, erau vecini şi cnezi [1]. În 1570 ianuarie 12, în Muşeteşti sînt amintiţi vecini buni şi vecini săraci [2]. În Radovanul, care se vinde pe rînd m-rii Coşuna, trăiesc la un loc şi rumîni şi moşneni [3]. Mălaia, vecin eliberat, deci ţăran liber, fără ocină, poate rămîne, dacă vrea, în satul de vecini Leurdeni, dar « să-şi plătească birul cu satul Leurdeni » [4]. La fel tot liber fără ocină este şi Ivan, care are voie să şadă, temporar, în satul Cîineşti, numai să dea satului 19 costande [5]. În 1628 decembrie 15, moşneni cu moşie şi moşneni fără moşie din acelaş sat, Siliştioara, se vînd rumîni [6].

Inegalitatea de avere în sînul satului de moşneni oglindeşte însuşi procesul destrămării obştii săteşti. Ea se vede mai ales din actele de vînzare în rumînie ale satelor, în care se specifică şi partea fiecăruia în stînjeni, ca şi banii luaţi. Astfel, satul Curăteştii se vinde în rumînie lui Radu Buzescu, în 1595 iulie 5, din cauza greutăţii de biruri [7]. Sînt arătaţi pe rînd sătenii, cu ce părţi de ocină au şi cu cît se vînd. Se poate vedea că, pe cînd unii din ei au 2, 3, 5 stînjeni, alţii posedă 36, 47, 58 stînjeni. Stanciul pentru cei doi stînjeni ai săi ia 74 aspri; Voinea şi Staia la fel; iar Stoicheci, pentru cei 33 de stînjeni ai lui ia 1332 aspri, Frăţilă pentru 47 stînjeni, 1770 aspri, iar Manea Cioară 2130 aspri, pentru cei 58 de stînjeni pe care-i avea în sat şi cu care s-a vîndut şi el rumîn.

Aceste mari deosebiri de avuţie în interiorul satului aduceau cu sine şi deosebiri în privinţa cislelor, în cazul unei repartiţii drepte a birului. Altul va fi fost birul lui Stanciul şi altul al lui Manea Cioară.

Iată cum se prezintă şi birurile unui sat de moşneni, pe gospodării, înscrişi fiind capii de familie, biruri pe care le plăteşte Oprea din Călineşti [8]: Vlasi 1000 aspri, Stoian 1040 aspri, Badea 75, Bogdan 100 Bădilă 450, Stan 130, Şerb 100, Văduca 25, Bida 60, Brumar 142, Radu al Bucuresei 14.

Din cele două acte reies uriaşele deosebiri de avere, deci şi de bir, ce existau în interiorul satului. Manea Cioară e mai bogat de 27 de ori decît Stanciul sau Voinea; iar Stoian dă la bir de mai bine de 74 de ori mai mult decît Radu al Bucuresei. Inegalitatea la plata birului, şi deci a averii, din care reiese legătura nemijlocită între bir şi avere, este oglindită şi în alte acte [9]. Un act ceva mai

---

[1] *D.I.R.*, B, veacurile XIII, XIV şi XV, p. 112.

[2] *Ibidem*, veacul XVI, vol. III, p. 339.

[3] Vezi actele privitoare la Radovanul, în colecţia *D.I.R.*, veacul XVI, vol. VI, p. 125, 190, 248—49 şi passim.

[4] *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 113.

[5] *Ibidem*, p. 138.

[6] Arh. ist. centrală, M-rea Dintrunlemn, XVI/3, orig. rom.

[7] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 184—186.

[8] *Ibidem*, vol. IV, p. 399—400.

[9] Vezi doc. din 1594 mai 28 (*ibidem*, p. 121—22) şi, mai ales, marele hrisov al Buzeştilor, purtînd data 1656 iunie 10, însă referindu-se la fapte din domnia lui Mihai Viteazul (Acad. R.P.R., Suluri nr. 64, orig. slav.).

tîrziu, din 1645 iunie 17, nu mai lasă nici o îndoială în această privinţă. Avram şi Cherano pîrăsc pe Dragomir din Răduceşti « cum are Dragomir *moşie mai multă* acolea în sat, ca să plătească Dragomir *mai mult la bir* »[1] (sl.n.—*D.M.*).

Destrămarea obştii săteşti a fost folosită de domnie nu numai prin utilizarea în aparatul fiscal al unor elemente din sînul ei. Organizarea fiscală începe să folosească şi grupările de ţărani şi moşii, de felul *cetelor*, *funiilor*, *plaselor*, rezultate tocmai din procesul de destrămare al obştii, ce are loc în veacurile XVI şi XVII. O seamă de documente leagă birul de aceste grupări; uneori o unitate fiscală (un bir) coincide cu ceata.

Astfel, birul popii Radul din Bărcăneşti, după moartea lui, rămîne pe *ceata sa*[2]. La fel pe *ceata lui Chivăran* rămîne birul său, după moarte[3]. Satul Orleşti plăteşte birul pe *plase*[4]. În satul Hurezi, jud. Vîlcea, care se vinde lui Radu Buzescu, sînt patru cete, patru funii şi patru biruri[5]. Astfel, Crăciun cu ceata sa are funia Bădească şi dau un bir; Vidat cu ceata sa au funia Dobrească şi dau un bir; Voinea cu ceata sa au funia Voinească şi dau tot un bir; şi la fel, funia Vîlcuiască dă un bir. Din acest din urmă exemplu reiese cu mai multă claritate folosirea acestor unităţi şi grupări ale obştei de către administraţia fiscală. Un alt exemplu, la fel de lămuritor în această privinţă, îl aduce documentul din 1612 iunie 22. Neaga Dulimăneasa moare, iar birul ei rămîne în ceata Moneasăi. Aceasta n-a avut ce face şi a vîndut ocina Neagăi, de i-a plătit birul. Însă ocina Neagăi, făcînd parte din funia Moneasăi, şi Neaga din ceata Moneasăi, « birarii au tot tras pe Moneasa pentru birul Neagăi »[6].

Din cele de mai sus rezultă că: *a)* birul în interiorul satului se repartiza după putere, la baza căreia stătea întreaga avere a contribuabilului; *b)* cisluirea în interiorul satului o făceau sătenii ei între ei; *c)* domnia a folosit în interesul ei, în organizarea fiscală, forme ale organizării obştii săteşti.

SOLIDARITATEA LA PLATA BIRULUI

Din unele documente cu care s-a exemplificat mai sus folosirea de către fisc a unor forme ale organizării obştii, s-a putut vedea că în interiorul cetelor exista o strînsă legătură. Răspunderea solidară a ţăranilor la plata dărilor a fost studiată destul de atent şi de bine şi înaintea noastră. Numai că şi în privinţa ei a existat o neînţelegere. Unii istorici (Filitti de ex.) o considerau ca pe ceva legal, obişnuit, pe cînd alţii (Vlădescu) o considerau că fiind un abuz. Documentele dau dreptate celor dintîi. Ele arată că şi această trăsătură a obştii, de a reacţiona unită ca un tot în care cu greu se poate pătrunde, a fost folosită de domnie în interesul ei propriu.

Solidaritatea la plata birului începea cu rudele cele mai apropiate, cu familia; apoi se extindea asupra cetei, apoi asupra satului întreg şi în urmă şi asupra satelor din apropiere. La satele de rumîni, solidaritatea se extinde

---

[1] Muzeul « Lupta revoluţionară a poporului », XCVIII/2, orig. rom.
[2] Grecianu, *op. cit.*, II, p. 176; doc. este din 1563 apr. 18.
[3] Al. Ştefulescu, *Documente relative la Gorj*, p. 189—191.
[4] *D.I.R.*, B XVI, vol. VI, p. 121—22.
[5] Acad. R.P.R., Suluri nr. 64.
[6] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 462—463.

între rumîni şi feudalul stăpîn al lor şi invers. Ea, am văzut, merge şi mai departe, cuprinzînd şi pe birarii de judeţ.

Actele din care se pot trage concluziile de mai sus sînt cele care vorbesc mai ales de neputinţa unora de a-şi plăti birul ;în general, de neachitarea acestei obligaţii. Dacă, la începutul veacului al XVI-lea, solidaritatea la plata birului o găsim în acte ca făcîndu-se în mod normal, iar achitarea birului altora, de voie, în a doua jumătate, odată cu creşterea greutăţii birului, actele vorbesc de o solidaritate silită, la care *obliga* domnia pe cetaşii celor ce nu şi-au plătit birul, pe săteni, sate, feudali şi birari. În schimb, am văzut, pentru achitarea birului, domnia întărea acelora care plăteau birul celor rămaşi datori la bir, ocinele acestora. Şi această atribuire de ocine era tot în folosul statului. Trecîndu-le pe numele cuiva, aveau bir după ele. Ca ocine pustii, nelucrate şi nelocuite, nu erau înscrise la bir şi, deci, nu aduceau venituri.

Sînt foarte multe documente din care, direct sau indirect, reies cele de mai sus; ne vom mărgini însă numai la cîteva exemple mai concludente, care scot în evidenţă această instituţie a răspunderii solidare la plata birului. În 1552 iunie 2, Voislava, *ca soră* a lui Voico, plăteşte de bir partea de ocină a acestuia [1]. Pătru plăteşte de bir pe *fraţii săi*, Văsiiu şi Ion [2]. Deci există solidaritate la plata birului între rude.

Am văzut mai sus [3] că cetelor popii Borcea, a lui Chivăran, Moneasa, în virtutea solidarităţii la bir cu cei morţi, le revine obligaţia de a le plăti birul. Deci, solidaritate la plata birului în sînul cetei.

Sătenii din Topliţa sînt obligaţi să plătească dajdia consăteanului lor Opriş [4]. Deci solidaritate la plata dărilor între săteni.

În 1616 noiembrie 7, se porunceşte ca satul Iamnic să nu fie tras la bir să dea pentru alte sate [5], ceea ce arată că lucrul se aplica obişnuit. Deci, solidaritate silită cu alte sate.

În ‹1592› ianuarie 25, m-rea Tismana este trasă la bir (i se iau bucate) pentru birul rumînilor ei, fugiţi [6]. Deci, răspundere solidară la bir a stăpînului pentru rumînii săi [7].

Din actul purtînd data 1594 iunie 10, se vede că, pentru birul lui Pîrvul logofăt, birarii au luat 15 boi de la rumînii acestuia, din Perişor [8]. Deci, cînd, din diferite motive, stăpînul feudal nu-şi putea plăti birul, erau obligaţi ţăranii dependenţi de el să i-l plătească.

Aruncarea birului unor sate ce nu pot plăti (sau sînt favorizate de domnie şi dregători) asupra altora, este lămurită de multe documente. De ea vom vorbi în cele ce urmează.

Solidaritatea la împlinirea birului între birnici şi birarii de judeţ, am văzut-o şi exemplificat-o mai sus [9].

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 15.

[2] *Ibidem*, vol. II, p. 396.

[3] La p. 108.

[4] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. I, p. 39; actul este din 1602 aprilie 10.

[5] *Ibidem* vol. III, p. 51.

[6] *Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 32.

[7] Din actele în legătură cu Brăneştii, amintite mai sus, se vede că Stan logofăt a plătit birul de roşii al lui Stan şi al rumînilor acestuia, care n-au putut plăti.

[8] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 129.

[9] Vezi p. 92.

Constatăm deci din exemplele date — şi ele se pot larg înmulţi — existenţa unei solidarităţi la plata dărilor între diverse categorii de birnici. Ea este, am putea-o numi, orizontală, între cetaşi, săteni şi sate, şi verticală, de sus în jos şi de jos în sus, între vecini şi stăpînii lor, şi invers, ca şi între birarii de judeţ şi contribuabili.

NĂPASTA

Obligarea de către domnie, vistierie, birarii de judeţ sau alte organe fiscale a plăţii birului altora, pe baza principiului răspunderii solidare la plata dărilor, poartă în actele vremii numele de *năpastă*. Această atribuire forţată de către organele puterii centrale a achitării birului altora se face simţită, cum am mai spus, abia odată cu apăsătoarea exploatare otomană asupra Ţării Romîneşti, adică în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Năpasta, cu sensul [1] de mai sus, o întîlnim pentru prima dată, în actul din ‹1562—1563› februarie 3; din el se vede că Velica, căzută la birul cnezesc, nu-şi poate plăti « ocina de bir, ci a rămas *năpaste* (sl.n. — *D.M.*) pe capul lui Stanciul de a plătit » [2]. În actul Brăneştilor, se vede că Stan e silit să plătească birurile rumînilor săi, ca *năpastă* [3]. Acţiunea se petrece pe vremea lui Mihnea Turcitul (1577—1583 şi 1585—1591). În ‹1595› iulie 4, se aminteşte că Stanislav, popa Bobe şi Neagul iau o ocină a lui Sin, « deoarece au plătit birul lui, *năpastă*, pentru mulţi ani » [4]. Călugării din Mărgineni sînt siliţi să dea 3000 aspri « năpastă » pentru o dajdie de bir [5].

Năpasta este amintită şi ca un bir de către Letopiseţul Cantacuzinesc (cronica zisă a lui Stoica Ludescu). Vorbind despre a doua domnie a lui Mihnea Turcitul, cronicarul scrie că domnul « au mai adaus în ţară un biru ce i-au zis năpaste... » [6]. Cred că nu este vorba de un bir, ci de frecventa aplicare a năpăştii, cu sensul de aruncare a birului neplătit al unora, asupra altora. Solidaritatea la bir este folosită de domnie şi aparatul statului nu numai ca o asigurare a încasării regulate şi exacte a veniturilor statului, ci ea începe să devină şi o cale de cotropire a ocinelor şi satelor libere. Năpăştile vor fi una din căile cele mai lesnicioase pentru clasa stăpînitoare de a-şi mări posesiunile în dauna ţărănimii libere. Sînt zeci de acte, mai ales privitoare la domnia lui Mihai Viteazul, care pomenesc de cotropirile satelor libere şi căderea lor în rumînie din cauza năpăştilor de bir.

Frecvenţa brusc sporită a năpăştilor pe vremea lui Mihai mai oglindeşte şi o ascuţită criză rurală, o adîncă frămîntare socială, marcată de fuga în masă a ţăranilor liberi; nu este locul să ne ocupăm aici de această problemă.

---

[1] Năpasta are de obicei sensul de aruncare a unei vini, pe nedrept, asupra altora. Astfel, încă în veacul XV, pe vremea lui Vlad Călugărul, Drăghici şi Vintilă, vornici, năpăstuiesc pe Albul din Dobriţa şi-l pradă. (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 10—11). Într-un act din 1565 iunie 16, se pomeneşte de aruncarea unei năpăşti de către satul Mănileşti asupra satului Căneşti (*ibidem*, p. 213) şi passim.

[2] Acad. R.P.R., XL/37; orig. slav.

[3] Arh. ist. centrală, ms. 252, f-77—79, copie rom.

[4] *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 183.

[5] *Ibidem*, p. 380.

[6] *Mag. ist.* IV, p. 276.

Înşiruim, în ordinea cronologică a actelor, numai cîteva din satele care, pentru năpăşti, au căzut în dependenţă. Astfel, satul *Bîrca* a fost « împresurat » de Mihai cu nişte «năpăşti dă biruri»[1]; satul *Întorsura de Sus* se vinde silit lui Mihai, « pentru nişte năpăşti cu care au fost asupriţi şi cotropiţi de multe biruri, pe care le-a pus pe umerii lor »[2]; *Şopîrliga Ţiganului* este asuprit de Mihai « cu multe năpăşti de biruri »[3]; satul *Cîrligaşi* cade în rumînie, ca asuprit de Mihai cu « multe năpăşti de biruri »[4]; satele *Piersica, Mierlari, Borduşani, Posmagul, Piatra* şi *Petriceşti* sînt cotropite de Stoica vistier, răbojar în judeţul Ialomiţa, « cu multe năpăşti de biruri »[5]; satul *Osica* este cotropit tot pentru năpăşti de alt răbojar de judeţ, Radu al doilea vistier[6]. La fel, pentru aceleaşi « năpăşti de biruri », în aceeaşi vreme, sînt cotropite şi satele: Puţurile[7], Caraula[8], Rădeştiţa[9], Zvorsca Mare[10], Cotrăceni[11], Nenciuleşti[12] şi altele[13].

Vedem deci că năpăştile devin o armă de luptă în mîinile clasei stăpînitoare, un sistem de îmbogăţire a sa pe seama maselor populare.

★

Recapitulînd etapele de dezvoltare ale procesului de organizare fiscală a Ţării Romîneşti, privind mai ales modul de impunere şi percepere a birului în veacurile XV-XVI şi prima treime a veacului al XVII-lea vom avea următorul tablou:

A) O primă etapă, care ţine de la începuturile statului feudal şi pînă pe la 1480, constituind cea mai mare parte a perioadei fărîmiţării feudale.

Acum, cînd birul (ca formă de exploatare a populaţiei de către stat) nu constituie încă cel mai însemnat venit al statului, organizarea fiscală are drept trăsătură caracteristică lipsa unei determinări precise a funcţiunilor aparatului fiscal statal faţă de cele ale aparatului administrativ al marilor feudali, boieri sau mănăstiri. Organele fiscale ale statului se limitează la marele vistier şi birari.

B) Cea de-a doua etapă, de pe la 1480 şi pînă la 1632, ar cuprinde două perioade mai mici: 1) una între 1480 şi circa 1560, iar cealaltă, de pe la 1560 pînă la 1632. Ea corespunde etapei următoare de dezvoltare a statului, aceea a luptei pentru crearea statului centralizat, şi stagnării ei, din cauza instaurării jugului otoman, la jumătatea veacului al XVI-lea.

În această cea de-a doua etapă, care formează preocuparea articolului de faţă, organizarea puterii administrative domneşti cunoaşte o însemnată dezvoltare.

---

[1] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. II, p. 228.
[2] *Ibidem*, p. 237.
[3] *Ibidem*, p. 332.
[4] *Ibidem*, p. 338—340.
[5] *Ibidem*, vol. III, p. 560—562.
[6] *Ibidem*, p. 591—592.
[7] *Ibidem*, vol. II, p. 363—365.
[8] *Ibidem*, p. 366—368.
[9] Muzeul de arheologie şi istorie a Bucureştilor, nr. 31.277, f. 71-v—73.
[10] *Ibidem*, nr. 26.877, orig. slav.
[11] *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. II, p. 372.
[12] *Ibidem*, vol. III, p. 385.
[13] Năpasta o întîlnim şi în Moldova. Deşi nu m-am ocupat de apariţia şi semnificaţia ei, amintesc, totuşi, că vorbind despre a treia domnie a lui Duca vodă în Moldova, Neculce scrie: « Scos-au nişte hîrtii pe ţară, mari cîte de 6, de 8 ughi, şi cîte n-au îmbrăcat pe feţe le-au dat năpăşti ». (Ion Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ediţia Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955, p. 154). Aici se vede că sumele care n-au putut fi legate de contribuabili, au fost aruncate ca năpăşti asupra celor care deja aveau « hîrtii » de bir.

Analiza izvoarelor interne, mai ales documentare, scoate la iveală o serie de măsuri de organizare luate de domnie şi în acest domeniu al fiscalităţii.

Pe această linie, puterea centrală începe să organizeze *recensăminte fiscale* ale populaţiei dajnice şi a pămînturilor cultivate, supuse la dări. La început neregulate, catagrafiile devin, din cauza transformărilor continue ale masei impozabile, periodice, de durată scurtă, făcîndu-se din trei în trei ani. Cu ocazia lor se alcătuiau registrele fiscale, numite în acte *catastişe.*

Tot acum, din cauză că organul fiscal central, vistieria, începe să nu mai poată cuprinde în întregime strîngerea bine organizată a tuturor dărilor către stat, şi totodată ca o satisfacţie pentru marii feudali, se creează instituţia numită a *judeţelor de bir.* Ea era concedarea de domnie către un boier a strîngerii veniturilor dintr-un judeţ, cu beneficii pentru acesta.

Tot acum apare, ca o necesitate, diferenţierea organelor fiscale în *organe de impunere* (răbojarii) şi *organe de percepere* (birarii). Lor li se adaugă alte organe ale puterii domneşti cu atribuţii generale, dar care în organizarea fiscală îndeplinesc rolul de *organe de constrîngere* (aprozii, armaşii). Aceste organe diferenţiate au puteri şi îndatoriri precise.

Materia impozabilă la bir o constituie, pentru marea masă, *întreaga avere* a contribuabililor. Evaluarea ei, făcută de aparatul fiscal, poartă în actele vremii numele de *putere.* Ea este capacitatea contributivă la dări a birnicilor.

Pentru asigurarea încasării regulate şi totale a birului s-a introdus *răspunderea solidară* la plata lui, pe un întreg grup social şi fiscal. Solidaritatea aceasta era destul de largă, cuprinzînd sate întregi şi extinzîndu-se şi asupra marilor feudali boieri şi mănăstiri. Ea obligă întregul grup la plata birului celor care nu pot să şi-l plătească singuri, indiferent din ce motive.

Această obligativitate a plăţii birului altora, pe baza principiului răspunderii solidare, poartă numele de *năpastă.*

Toate aceste instituţii nou create, menite să ducă la întărirea puterii centrale, au făcut posibilă consolidarea unui sistem fiscal bine organizat, folosit în interesele statului feudal Ţara Romînească.

СПОСОБ ОБЛОЖЕНИЯ И ВЗЫСКАНИЯ ПОДАТЕЙ В ВАЛАХИИ ДО 1632 ГОДА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Сложный механизм средневековой фискальной организации в Придунайских княжествах был мало изучен старой румынской историографией, и к тому же, вследствие недостаточной документации, результаты исследований были неполными и часто неверными.

На основании анализа некоторых новых источников, касающихся внутреннего распорядка, в особенности документальных, был получен ряд новых сведений, относящихся к налоговой системе в Мунтении в XV—XVII веках (до 1632 года).

Исследуя весь процесс эволюции фискальной системы, автор в первую очередь устанавливает существование периодических фискальных переписей, которые в славянских документах называются ризание, а в румынских — semi; переписи производились каждые три года.

Система переписей раз в три года ставится в связь с общей в те времена для всей Европы системой трехполья, практиковавшейся в земледелии. Система обложений и взысканий была чрезвычайно суровой. Вне зависимости от изменений, которые могли бы произойти в положении налогоплательщиков в период между двумя переписями (смерть, побег, переселение на другое поместье, закрепощение и т.д.), однажды установленная подать должна была уплачиваться в течение 3 лет по тому месту, где перепись заставала налогоплательщиков, и в зафиксированном размере. Переписи назывались по имени сановников, на обязанности которых лежало их проведение (ризание Удря, ризание Скилича и др.)

Фискальный аппарат пользовался в своей работе биркой и переписной книгой. Бирка, которой пользуются неграмотные и до наших дней, представляла собой деревянную палочку, на которую насекались различные знаки, соответствующие числам (деньги, скот, земля и т.д.). Ею пользовались главным образом низшие фискальные органы (сельские и окружные); как центральные органы и органы государственной казны, так и грамотные начальники округов пользовались переписными книгами. Документальные свидетельства о появлении переписных книг относятся к концу XV века, совпадая с началом борьбы за создание централизованного государства. В XVI и XVII веках переписные книги становятся все более разнообразными и содержат все большее количество данных относительно налогоплательщиков, сумм, которыми они были обложены, и взысканных сумм, а также указания, на что они были израсходованы.

Господарский фискальный аппарат нарушал иногда строгость системы, производя временные вычеркивания в отчетностях фиска, что называлось «избытие от податей». Это достигалось довольно трудно, путем подарков деньгами и предметами, подносимыми заинтересованными лицами сановникам, на обязанности которых лежала эта операция.

Усиление налогового гнета с целью увеличения государственных доходов привело к дифференциации фискальных органов, причем были созданы специальные органы по обложению и органы по взысканию с довольно точно установленными функциями. К ним еще прибавились и органы по принуждению. Усиление господарской центральной власти проявляется и во вмешательстве этих фискальных органов на территориях феодального иммунитета.

Для удовлетворения крупных феодалов за потерю ими большой части прав на иммунитет, а также ввиду того, что один центральный орган уже не мог обеспечивать бесперебойного взыскания податей, были учреждены податные округа. Княжеская власть уступала некоторым боярам сбор государственных податей в пределах целого округа; эта операция приносила боярам кое-какие доходы (10% поступлений). В период экономического расцвета многие домогались должности начальника податного округа и избегали ее в годы недорода, голода и обеднения, когда налогоплательщик не был в состоянии уплачивать подати, а начальник податного округа должен был отвечать собственным имуществом за установленную казной сумму налогов. Доходы фискальных органов были следующие: начальники податных округов получали десятину с взысканных сумм; более мелкие служащие — сборщики податей и окладчики —

получали в течение всего времени исполнения своих обязанностей бесплатное содержание от налогоплательщиков, а также определенную сумму с каждого обложенного хозяйства, называвшуюся poclon.

Налоговые столы, о которых упоминается в документах начала XVII века, были села (и таких сел было несколько в одном округе), в которых останавливались сборщики для сбора податей или недоимок с окрестных сел.

Сначала, в XV и отчасти XVI веке, подать взималась в три годичных срока, по всей вероятности, равных. С усилением оттоманской эксплуатации и с ростом непредвиденных требований со стороны турок, в особенности, требований денег, власти перестают считаться с этими сроками взносов. Так как размеры податей растут в зависимости от нужд казны, число сроков платежа увеличивается, так что в некоторых случаях дело доходит до того, что взыскания производятся два раза в месяц.

Авторы оспаривают мнение прежних историографов, утверждавших, что подать была подушной, и доказывают, что она была налогом на имущество. На основании установления всего наличного имущества налогоплательщиков, оценивалась их налогоплатежная способность, называемая в документах putere.

В зависимости от налогоплатежной способности производилось распределение податей по фискальным единицам (округам, селам, группам, отдельным налогоплательщикам). В документах того времени это распределение называется cisluire, а сумма, приходящаяся на долю фискальной единицы или даже одного налогоплательщика, — cislă.

Для того чтобы обеспечить возможно более точное взыскание податей в размерах, установленных казной, верховная власть перешла к применению системы коллективной солидарности при уплате податей. За неуплату подати отвечала вся социальная группа, к которой принадлежал тот, кто по тем или иным причинам не мог выполнить этого своего обязательства по отношению к государству.

Насильственное взыскание неуплоченных другими налогов, производимое на основании принципа солидарной ответственности за налоги, называется в документах năpastă.

Статья заканчивается соображениями общего характера относительно периодов и условий появления этих налоговых учреждений в Валахии.

DU MODE D'IMPOSITION ET DE PERCEPTION DE L'IMPÔT EN VALACHIE JUSQU'EN 1632

(RÉSUMÉ)

Le mécanisme compliqué de l'organisation fiscale médiévale des Principautés roumaines a été peu étudié par l'ancienne historiographie roumaine et, même alors, avec des résultats incomplets, parfois erronés, dus à une documentation insuffisante.

En raison de l'analyse de nouvelles sources documentaires internes, l'auteur est parvenu à obtenir toute une série de résultats nouveaux relatifs à la fiscalité valaque des XVe—XVIIe siècles (jusqu'en 1632).

Il étudie l'ensemble du processus de l'évolution du système fiscal et établit tout d'abord l'existence de recensements fiscaux périodiques, que les documents slaves appellent *rizanie* (entailles) et les documents roumains *semi* (calculs, estimations); ils avaient lieu tous les trois ans.

L'établissement de ces recensements trisannuels est mis en rapport avec la pratique agricole, générale à cette époque en Europe, de l'assolement triennal. Le système est extrêmement rigide. Sans tenir compte des modifications intervenues entre deux recensements dans la situation des contribuables (décès, fuite, établissement sur un autre domaine, servage intervenu entre-temps), l'impôt une fois établi devait être payé par les contribuables pendant trois ans, là où les avait surpris le recensement, et sans modification de la somme fixée. Les recensements portaient les noms des hauts fonctionnaires chargés de la perception: Crestarea lui Udrea, Crestarea lui Sculici (taille d'Udrea, de Sculici, etc.).

Les instruments de travail de l'appareil fiscal étaient le *răboj* (taille) et le *catastih* (ou *catastif*) (registre). Le *răboj*, utilisé jusqu'à nos jours par les ilettrés, était un petit bâton de bois sur lequel on entaillait différents signes, représentant des chiffres (argent, bétail, terre, etc.). Il était utilisé surtout par les organes fiscaux inférieurs (des villages et des départements); les organes centraux, ceux de la trésorerie et les chefs des départements, qui avaient de l'instruction, utilisaient le *catastif*. L'apparition de ce dernier remonte, ainsi que l'attestent les documents, à la fin du XVe siècle, en même temps que commençait la lutte pour la création d'un État centralisé. Au cours des XVIe et XVIIe siècles, les registres deviennent de plus en plus variés et contiennent davantage de données concernant les contribuables, les sommes imposées et perçues et leur utilisation.

L'appareil fiscal du prince ne tenait pas toujours compte de la rigidité du système et pratiquait parfois des suppressions temporaires dans l'évidence du fisc, appelées *scoateri de la bir* (exemption d'impôt). Cela était assez difficile à obtenir, par des pots-de-vin en argent ou en nature, données par les intéressés aux hauts fonctionnaires, dans les attributions desquels cette opération rentrait.

L'intensification de l'exploitation fiscale dans le but d'augmenter les revenus de l'État conduisit à une différenciation au sein des organes fiscaux par la création d'organes spéciaux d'*imposition (rizateli)* et d'organes de *perception (birari)*, dont les attributions étaient assez bien précisées. On leur adjoignait aussi des organes de *contrainte (aprozi, armaşi)*. L'affermissement du pouvoir central princier est également marqué par l'ingérence de ces organes fiscaux dans les territoires jouissant de l'immunité féodale.

Comme une satisfaction donnée aux grands féodaux en échange de la perte d'une bonne partie de leurs droits d'immunité et parce que le trésor ne pouvait plus assurer à lui seul une parfaite rentrée des impôts, on créa l'institution des *judeţe de bir*: le prince concédait à des boyards la perception des impôts envers l'État dans le ressort d'un département territorial, opération qui leur rapportait certains revenus (10 % des rentrées). Cette fonction était convoitée pendant les époques de prospérité économique. Elle était indésirable au cours des périodes d'appauvrissement, de famine, de misère, lorsque le contribuable ne pouvait plus payer les contributions et que le préposé aux encaissements était obligé de parfaire la somme fixée par le trésor en prenant sur sa propre fortune. Les revenus des organes fiscaux étaient: pour le chef du département un dixième des rentrées; pour les fonctionnaires inférieurs — *birari, răbojari* —

l'entretien gratuit par les *birnici* (contribuables) pour toute la période pendant laquelle ils exerçaient leurs fonctions, ainsi qu'une somme fixe due par tout chef de famille figurant au rôle, somme appelée *poclon*.

Scaunele de bir (littéralement, les sièges d'impôt) qui apparaissent dans les documents au début du XVIIe siècle — plusieurs pour chaque département — étaient les villages où descendaient les percepteurs pour encaisser l'impôt ou les arriérés dus par les villages des alentours.

Au début, pendant le XVe siècle et une partie du XVIe, l'impôt était payé en *trois versements annuels*, probablement égaux. Avec l'intensification de l'exploitation ottomane et l'augmentation des demandes imprévues, surtout des demandes d'argent présentées par les Turcs, on ne tint plus compte de ces termes. Le montant de l'impôt augmentant selon les besoins du Trésor, les termes se multiplièrent, devenant parfois bimensuels.

L'auteur combat l'opinion de l'ancienne historiographie selon laquelle l'impôt était la capitation et il montre, sur la foi de nombreux documents, qu'il s'agissait d'un *impôt sur la fortune*. La *constatation* de l'état de fortune des contribuables permettait d'évaluer leur capacité de contribution aux impôts, capacité portant le nom de *putere* (pouvoir).

En raison de celle-ci, on passait à la répartition de l'impôt par unités fiscales *(județe, sate, cete, birnici* = départements, villages, groupes, contribuables). Cette répartition portait dans les documents de l'époque le nom de *cisluire*, et la quote-part d'une unité fiscale, ou même d'un contribuable, était la *cislă*.

Pour assurer une perception de l'impôt aussi exacte que possible, selon le quantum fixé par le trésor, le pouvoir central passa à l'application du systéme de *la solidarité collective* devant l'impôt. Du non-paiement de l'impôt répondait tout le groupe social dont faisait partie celui qui, pour différents motifs, n'avait pas rempli ses obligations envers l'État.

L'exécution forcée du paiement de l'impôt à la place d'un autre, en vertu du principe de la responsabilité collective des impôts, était désignée dans les actes sous le nom de *năpastă*.

L'article s'achève sur des considérations générales relatives aux époques et aux conditions d'apparition de ces institutions de caractère fiscal en Valachie.

SCHIMBUL DE MĂRFURI DINTRE ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI BRAŞOV ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

DE

RADU MANOLESCU

Izvoarele diplomatice ale Ţării Romîneşti din secolele XV—XVI referitoare la legăturile comerciale cu Braşovul (privilegii de comerţ, scrisori adresate braşovenilor, porunci date dregătorilor etc.) dau unele indicaţii cu privire la reglementarea şi condiţiile în care se făcea schimbul de mărfuri, la diferitele produse schimbate sau tranzitate, la unele aspecte ale activităţii comerciale ale negustorilor şi boierilor munteni. Totuşi, numai cu ajutorul acestor izvoare, nu se poate face o prezentare temeinică, pe bază de date statistice, a trăsăturilor esenţiale ale relaţiilor de comerţ dintre cele două centre de schimb, adică: volumul exportului, importului şi tranzitului, preţurile mărfurilor, numărul negustorilor din Ţara Romînească şi rolul lor, atît în comerţul cu Braşovul, în raport cu negustorii braşoveni şi alţi ardeleni, cît şi în viaţa economică şi socială a Ţării Romîneşti.

Materiale bogate pentru cercetarea acestor probleme oferă în schimb registrele vamale ale Braşovului din prima jumătate a secolului al XVI-lea; din datele oferite de aceste materiale cu privire la relaţiile comerciale, se pot trage unele concluzii asupra economiei Ţării Romîneşti, a dezvoltării tîrgurilor şi satelor muntene şi a transformărilor sociale din ele etc., asupra cărora izvoarele interne muntene din secolul al XV-lea şi din prima jumătate a veacului al XVI-lea dau puţine informaţii.

Din păcate, nu există registre complete pentru toţi anii, pentru a se putea urmări an de an mersul relaţiilor comerciale dintre Braşov şi Ţara Romînească, ci doar: pentru anul 1503 în întregime, pentru jumătate din anul 1530 (30 ianuarie — 24 iulie) şi în rezumat pentru anii 1529 şi 1542—1550 [1].

---

[1] Registrele de vamă ale Braşovului din anii 1529 şi 1542—1550 se păstrează în arhivele Oraşului Stalin, în cea mai mare parte în întregime, cu unele lipsuri de pagini; editorii care le-au publicat le-au prezentat rezumativ, totalizînd cifrele privind cantităţile de mărfuri şi valoarea lor, ceea ce îngreuiază munca de extragere a tuturor elementelor necesare a fi luate în discuţie.

Totuşi, chiar pe baza acestor date prezentate rezumativ, se pot trage unele concluzii privind creşterea şi descreşterea schimbului de mărfuri între Braşov şi Ţara Romînească

Aşa dar, izvoarele principale care vor servi pentru a prezenta pe bază de date statistice relaţiile comerciale dintre Braşov şi Ţara Romînească în prima jumătate a secolului al XVI-lea sînt registrele de vamă din anii 1503 şi 1530, intitulate: « *1503. Registrum vigesimale almae civitatis Braschoviensis inchoatum est die circumcisionis domini anno ut supra confectum* » [1] şi : « *1530. Vigisimae proventuum <liber>* » [2].

Ele vor fi completate cu ştirile din documentele în limba slavă sau latină din Ţara Romînească şi Ungaria, care înfăţişează de asemenea numeroase şi variate laturi ale acestei bogate activităţi comerciale.

Cu toată valoarea şi bogăţia lor documentară, registrele de vamă ale Braşovului au fost relativ puţin folosite de vechea istoriografie. Cercetîndu-le superficial, autorii care s-au ocupat de istoria comerţului şi-au dat seama de rolul negustorilor din Ţara Romînească în schimbul de mărfuri cu Braşovul, ceea ce nu era prea greu de constatat, deoarece negustorii munteni apăreau în chip prea vădit în registre. Totuşi, afară de aprecieri cu caracter general şi care ieşeau aproape singure din materiale, istoricii de la noi care s-au ocupat cu aceste probleme nu au trecut la o studiere mai amănunţită — de altfel destul de migăloasă—a registrelor, pentru a încerca o evaluare a volumului schimbului de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească şi pentru a trage unele concluzii asupra rolului negustorilor munteni în cadrul acestei bogate activităţi economice [3].

★

Registrul de vamă al Braşovului din anul 1503 se găseşte la Arhivele Statului din Oraşul Stalin, în original; este scris pe hîrtie, în limba latină şi formează un volum în quarto de 250 de pagini; paginile au înălţimea de 29,5 cm şi lăţimea de 22 cm; sînt lăsate albe paginile: 80—84, 98—99, 108, 114, 116, 119—132, 145—149, 152, 172, 174, 176, 221—227, 242, 245—250.

Registrul cuprinde două părţi distincte: în prima parte sînt înfăţişate, în ordine cronologică, săptămînal, intrările şi ieşirile din Braşov ale negustorilor

---

în prima jumătate a sec. al XVI-lea şi asupra numărului de negustori veniţi din oraşele muntene.

O editare integrală a acestor izvoare sau o extragere integrală a datelor în arhivele Oraşului Stalin ar putea completa datele statistice pentru anii amintiţi, în chipul cum se vor prezenta pentru anii 1503 şi 1530 (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I—III, 1886—1896).

[1] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, Braşov, 1886, p. 1—81.

[2] *Ibidem*, vol. II, Braşov, 1889, p. 215—234.

[3] Astfel, Şt. Meteş în lucrarea sa, *Relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara 1921, deşi arată importanţa acestor izvoare pentru cunoaşterea istoriei economice a Romîniei în evul mediu (p. 6—9), totuşi, în cuprinsul lucrării sale, consacră registrului de vamă din 1503 numai 4 pagini, în care trece în revistă formarea asociaţiei de negustori saşi din 1503 (p. 103—104); apoi, trecînd la ştirile cuprinse în izvor privitoare la oraşele Ţării Romîneşti, înşiră numele tîrgoveţilor din Tîrgovişte, Piteşti şi Argeş (p. 104—106), fără a face o încercare de evaluare a cantităţilor de mărfuri importate, exportate sau tranzitate, a valorii lor, a numărului călătoriilor negustorilor munteni, a preţurilor mărfurilor pe care le comercializează etc. El alcătuieşte o listă a mărfurilor schimbate între Ardeal şi Ţara Romînească şi a preţurilor lor, dar numai pentru produsele orientale (p. 102—103), nu şi pentru cele ale Ţării Romîneşti, care ne-ar fi interesat înainte de toate şi care se pot calcula. Meteş foloseşte, de asemenea, şi ştirile din socotelile Braşovului din anii următori, dar, deoarece după 1503 ele sînt disparate, nu încearcă pe baza lor genera-

braşoveni şi ale celor din restul Ardealului, precum şi ale negustorilor din Ţara Romînească şi Moldova, indicîndu-se felul mărfii pe care o au, cantitatea şi uneori şi preţul ei, precum şi vama pe care au plătit-o (a douăzecea parte din valoarea mărfii, adică vigesima)[1]. Se indică de asemenea numele negustorilor şi oraşul sau satul în care locuiesc.

Partea a doua a registrului este consacrată unor mari negustori braşoveni, munteni şi moldoveni; fiecare dintre ei este înscris nominal pe cîte o foaie sau mai multe foi ale registrului, unde se arată succesiv cantitatea şi valoarea mărfurilor aduse la Braşov sau duse în Ţara Romînească şi Moldova şi vama pe care a plătit-o.

Spre deosebire de negustorii trecuţi în prima parte a registrului, care sînt oameni cu posibilităţi mai modeste, ce comercializează mărfuri de o valoare nu prea mare sau chiar redusă, negustorii înscrişi în partea a doua a registrului sînt mari negustori — în titlul rubricii deschise pentru ei sînt chiar numiţi «*mercatores magni seu grandi*» — care importă şi exportă mărfuri în mari cantităţi, în valoare de sute şi mii de florini. Faptul că fiecare dintre ei are deschisă în registru o rubrică specială, nominală, ilustrează că sînt negustori cunoscuţi, cu relaţii comerciale mai vechi şi mai intense cu braşovenii, fiind aşezaţi în categoria marilor importatori şi exportatori.

Registrul se încheie cu o listă de diferitele cheltuieli ale oraşului, care nu privesc însă relaţiile comerciale dintre Braşov şi Ţara Romînească.

Registrul de vamă din 1530 se găseşte de asemenea la Arhivele Statului din Oraşul Stalin, în original; este scris pe hîrtie, în limba latină şi formează un volum în quarto, de 74 pagini; formatul paginilor: înălţimea 30 cm, lăţimea 22 cm.

Spre deosebire de registrul din 1503, registrul din 1530 nu conţine decît date pentru perioada 30 ianuarie — 24 iulie 1530, referitoare la negustorii mari şi mici-mijlocii munteni, moldoveni şi ardeleni, a căror activitate comercială de export, import şi tranzit este înregistrată pe săptămîni.

---

lizări cu privire la comerţul dintre Braşov şi Ţara Romînească; le foloseşte ceva mai mult pentru anii următori: 1529, 1530 şi 1542—1550, cînd stabileşte valoarea importului şi exportului Ţării Romîneşti la Braşov pentru unii ani (cf. mai jos, p. 152, nota 8).

Mai puţin sînt folosite aceste date de către Otto Fritz Jickeli, în *Der Handel der Siebenbürger Sachsen*, Sibiu, 1913, care aminteşte pe scurt de ele (p. 22) şi le întrebuinţează foarte puţin în decursul lucrării sale.

N. Iorga, în *Istoria comerţului romînesc*, vol. I, Bucureşti, 1925, a folosit mai metodic, dar nu îndeajuns de complet registrul de vamă din 1503. Astfel, el l-a întrebuinţat — ceea ce este un punct pozitiv faţă de ceilalţi cercetători — pentru a ilustra activitatea comercială a tîrgurilor şi satelor muntene în comerţul cu Braşovul, specificînd şi numele negustorilor din localitatea respectivă (p. 142—153). Totuşi, nici el nu foloseşte datele registrului în vederea alcătuirii unei statistici asupra importului şi exportului Ţării Romîneşti, asupra valorii mărfurilor schimbate, asupra poziţiei economice a negustorilor etc. De asemenea, N. Iorga foloseşte foarte puţin registrele din anii 1529, 1530 şi 1542—1550, deşi şi acestea cuprind numeroase ştiri privind relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Braşovul.

[1] Perceperea vigesimei la Braşov este dovedită şi de o poruncă a lui Sigismund Bathory, principele Ardealului, din 29 septembrie 1590, în care se arată că unii negustori din Ţara Romînească, Moldova şi Polonia, neţinînd seamă de dreptul de depozit al braşovenilor, nu depun mărfurile la Braşov, ci le vînd în interiorul Ardealului « *in derogamen praerogative eorum detrimentumque reditus vigesimae ibidem erectae, manifestum* »; de aceea, porunceşte ca toţi negustorii să-şi depună mărfurile la Braşov şi să le vîndă braşovenilor (A. Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Ţării Romîneşti şi Moldovei*, vol. III, Bucureşti, 1931, nr. 152, p. 226—228). Aşa dar, vigesima se percepea pentru mărfurile exportate sau importate în Ardeal.

Spre deosebire de registrul din 1503, unde negustorii mici-mijlocii şi mari sînt indicaţi ca atare, fiind trecuţi în două părţi distincte, în registrul din 1530 negustorii mari şi mici-mijlocii sînt trecuţi la un loc, fără a se mai face deosebire, de către registrator, dacă este mic sau mare comerciant. Pentru anul 1530 vom încerca să facem această deosebire, deşi ea este arbitrară, conducîndu-ne după valoarea mărfurilor aduse de către fiecare negustor. Ca termen de comparaţie ne vom sluji de elemente din registrul din 1503 şi anume: media valorii mărfurilor aduse într-un transport de un mare negustor din Ţara Romînească, care este de circa 25 000 aspri [1].

Deoarece însă, în 1530, valoarea medie a mărfurilor aduse de către negustorii munteni într-un transport este mai mică decît în 1503 [2], credem că se poate integra în categoria de mare negustor muntean acela care aduce la Braşov într-un transport mărfuri a căror valoare trece de 10 000 aspri.

Deoarece registrul din 1530 se referă numai la perioada 30 ianuarie — 24 iulie, adică 25 de săptămîni încheiate, pentru a afla volumul aproximativ al exportului, importului şi tranzitului pentru întregul an, vom înmulţi datele privitoare la perioada amintită cu coeficientul 2.

★

Pentru a evalua, pe baza registrului din 1503, schimbul de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească şi pentru a aprecia rolul negustorilor munteni, ne-am slujit de următoarele criterii de ordonare a materialului:

I) *Negustorii din Ţara Romînească* (identificaţi ca atare prin specificarea locului de origine) comercializează următoarele mărfuri:

a. *produse ale Ţării Romîneşti* ca: peşte, vite, piei, ceară, lînă, pe care le cumpără din ţară şi le vînd la Braşov;

b. *produse braşovene şi occidentale*, cum sînt: postavurile, cuţitele şi mărunţişurile cumpărate din Ardeal şi care sînt vîndute, fie în Ţara Romînească, fie în Peninsula Balcanică; chiar în acest din urmă caz, ele reprezintă totuşi o formă de activitate a negustorimii muntene;

c. *produse orientale*, care sînt cumpărate de negustorii munteni, fie din Peninsula Balcanică de la negustorii levantini, fie — mai ales — tot de la aceştia, de pe piaţa Ţării Romîneşti, iar apoi sînt desfăcute la Braşov sau duse mai departe în Ardeal.

II) *Negustorii braşoveni şi alţi ardeleni*, unde problema prezintă un aspect mai complex din cauzele următoare: produsele Ţării Romîneşti nu sînt cumpărate numai de către braşoveni, adică saşi şi schei (« bulgari ») [3], ci şi de alţi negustori ardeleni, care, de origine diversă, după nume, puteau fi şi din

---

[1] Cf. tabelul anexă nr. 2 (marii negustori din Ţara Romînească în anul 1503).

[2] Cf. mai jos, p. 188.

[3] În registru sînt desemnaţi sub numele latin de « *Bulgarus* », pl. « *Bulgari* » şi au, aproape în totalitatea cazurilor, nume de origine slavă. Aceşti « bulgari » nu sînt alţii decît locuitorii numiţi şchei, din mahalaua şcheilor din Braşov. Saşii din Braşov le spuneau *Belger*, iar mahalalei unde locuiau, *Belgerei*, socotindu-i ca veniţi din Bulgaria Asăneştilor. Iorga socoteşte pe şcheii din secolele XV—XVI ca romîni (cf. N. Iorga: *Braşovul şi Romînii*, Bucureşti, 1905, p. 311 — 322). Părerea lui Iorga este confirmată de numele pe care le poartă unii şchei. Astfel, în registrul din 1542, se întîlneşte un « *Wazzy fytschor allu Coman Bulgarus* » (*Quellen*, III, p. 193) adică: Vasi, feciorul lui Coman şcheiul, ceea ce

Braşov, dar erau mai ales din restul Ardealului, Braşovul fiind locuit mai mult de populaţie săsească; de asemenea, mărfurile sînt cumpărate şi de romîni, secui şi saşi din alte localităţi ardelene, cărora uneori nu li se arată proveninţa [1]. Braşoveni sau ardeleni în general, ei cumpără din Ţara Romînească şi Moldova produse naturale ca: peşte, ceară, piei etc., pe care le duc la Braşov sau în restul Ardealului.

Negustorii din Braşov şi şcheii, precum şi ceilalţi negustori din Ardeal care plătesc vamă la Braşov, comercializează produsele următoare:

a. *produse ale Ţării Romîneşti şi Moldovei,* pe care le cumpără de la negustorii munteni şi moldoveni, sau direct de la producători;

b. *produse occidentale şi braşovene,* aduse din apusul Europei sau din Ardeal, pe care le vînd în Ţara Romînească sau la Dunăre negustorilor orientali;

c. *produse orientale,* cumpărate pe piaţa Ţării Romîneşti de la negustorii munteni sau orientali, pe care le duc la Braşov sau în restul Ardealului şi în Ungaria.

III) *Negustorii neidentificaţi,* cărora nu li se arată locul de provenienţă, sau — mai rar — cînd se indică, nu poate fi identificat; ei poartă în general nume slave. Mulţi dintre aceşti negustori neidentificaţi sînt probabil din Ţara Romînească, dar nu s-a arătat de către registrator locul de provenienţă. Am socotit ca atare pe mulţi negustori neidentificaţi, pentru că poartă nume obişnuite în Muntenia, ca de pildă: *Michne Calvus* (Mihnea Chelul), *Stan Schopol* (Stan Şchiopul), *Radilla* (Rădilă) etc. Ei comercializează aceleaşi produse ca şi negustorii din Ţara Romînească şi din Ardeal.

Registrul din 1530 prezintă unele dificultăţi faţă de registrul din 1503. Şi în acest registru întîlnim următoarele categorii de negustori:

I. *negustori din Ţara Romînească* (cu specificarea locului de provenienţă);

II. *negustori ardeleni* (saşi, unguri), identificaţi ca atare după numele ungureşti sau germane, sau după localităţile ardelene de provenienţă;

III. *o numeroasă categorie de negustori neidentificaţi,* care aproape toţi poartă nume slave, folosite şi în Ţara Romînească (Mihnea, Stan, Radu etc.). Se poate deci ca o parte dintre aceşti negustori — nu ştim cîţi — să provină din Ţara Romînească. Cei mai mulţi sînt însă desigur şchei, desemnaţi în registrul din 1503 prin indicaţia « *Bulgarus* », care însă nu mai apare de loc în registrul din 1530. Deoarece nu se poate admite ca şcheii — care în 1503 ocupau un loc important în comerţul Braşovului şi care sînt amintiţi şi în registrele vamale din anii următori — să fi dispărut complet în 1530 din această activitatea economică, este mai lesne de presupus că nu li s-a mai adăugat denumirea de « *Bulgarus* », desigur datorită faptului că, fiind din Braşov, erau cunoscuţi ca atare şi fără această specificare vigesimatorului braşovean.

---

dovedeşte că el a spus vigesimatorului braşovean numele în romîneşte, iar acesta l-a redat ca atare, dar deformat. Foarte frecvente sînt la şchei nume ca: « *Zawa allu Mayne Bulgarus* », « *Wassy allu Duscha Bulgarus* » (*ibidem*, p. 192) etc., în « *allu* » recunoscîndu-se cuvintele romîneşti <fecior> al lui...; sînt de asemenea porecle redate în romîneşte ca « *Costa Hoczul* (Hoţul) *Bulgarus* » (*ibidem*, p. 192) etc. (cf. în registrele vamale din 1503, 1530, 1542 etc. passim).

[1] Citâm în acest sens: *Nagd Orystwan* (*Quellen*, I, p. 1), *Benedic Hungarus* (p. 5), *Iohannes Literatus ex Cibinio* (p. 7), Aldea şi Valentin din Rîşnov, care ţinea de Braşov (p. 7), Vlad din Tohan (p. 15), *Petrus Sazwary* din Sebeşul Săsesc (p. 26), *Istvan Siculus* (Secuiul) (p. 20) etc.

Deoarece, în general, negustorilor din Ţara Romînească li se specifică locul de provenienţă, credem că pe cea mai mare parte a acestor negustori neidentificaţi îi putem socoti şchei, fără a exclude posibilitatea ca printre ei să se afle şi comercianţi munteni. De aceea, pentru această grupă vom folosi denumirea de « *negustori probabil şchei* ».

★

O problemă mai dificilă se ridică în ceea ce priveşte posibilitatea ca, între mărfurile pomenite în registrele de vamă, unele produse naturale şi orientale să fi fost aduse de către negustorii ardeleni din Moldova, sau ca aceştia să exporte unele articole industriale în Moldova.

Lămuriri în această problemă oferă un registru vigesimal braşovean fragmentar şi nedatat, dar aparţinînd — după părerea editorilor — începutului veacului al XVI-lea, care priveşte numai relaţiile comerciale dintre Moldova şi Braşov[1]. El cuprinde perioada dintre Rusalii (care cad între 10 mai şi 13 iunie) şi Buna Vestire (25 martie), deci circa 10 luni.

Pentru a cunoaşte valoarea anuală a schimbului de mărfuri dintre Moldova şi Braşov în această epocă, datele referitoare la cele 10 luni vor trebui mărite cu cca. 20%. Pe baza acestui registru, schimbul de mărfuri dintre Moldova şi Braşov se înfăţişează astfel:

— export: cca. 320—330 000 aspri; anual: cca. 400 000 aspri.

— import: 11 230 aspri; anual: 13 500 aspri.

— tranzit de produse orientale: cca. 20 000 aspri; anual: cca. 24.000 aspri.

Exportul Moldovei la Braşov consta din: peşte (cam 2/3 din valoarea sa), vite, piei şi ceară.

Aceste date — îndeosebi cele privitoare la export — vor fi folosite la evaluarea mai ales a exportului, precum şi a importului şi tranzitului Ţării Romîneşti în relaţiile comerciale cu Braşovul.

★

În afară de registrele din 1503 şi 1530, care, prin datele lor, publicate integral, dau posibilitatea de a se aprecia atît volumul şi valoarea exportului, importului şi tranzitului, cît şi activitatea negustorilor munteni, în cadrul schimbului de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească, vom folosi şi celelalte registre vamale amintite, după cît îngăduie ştirile trunchiate sau prezentate rezumativ din cuprinsul lor.

Pentru anul 1529 se păstrează un registru incomplet şi care este prezentat de editori sub formă rezumativă, prin totalizarea datelor referitoare la export, import şi tranzit pe categorii de mărfuri; de asemenea, se indică numai numele şi locurile de provenienţă ale negustorilor, fără a se arăta valoarea mărfurilor aduse de fiecare, ceea ce nu mai îngăduie de a se stabili un raport între activitatea negustorilor din Ţara Romînească şi a celor străini.

El poartă titlul « *Registrum vigesimae proventuum* » şi cuprinde perioada 2 iulie 1529—25 ianuarie 1530, deci cam o jumătate de an[2].

Pe baza ştirilor sale, se poate aprecia cu aproximaţie valoarea şi volumul exportului, importului şi tranzitului, precum şi numărul negustorilor din

[1] *Quellen*, III, p. 1—2.
[2] *Ibidem*, II, p. 171—175.

Ţara Romînească şi al celorlalţi negustori participanţi la acest schimb de mărfuri (moldoveni, ardeleni, şchei, neidentificaţi).

Din 1542 se păstrează un registru complet, pentru întregul an (1 ianuarie — 31 decembrie). Editorii au publicat în întregime, după procedeul folosit pentru registrele din 1503 şi 1530, datele referitoare la importul de produse naturale al Braşovului şi activitatea economică a negustorilor care participă la el. În schimb, ştirile referitoare la exportul de produse meşteşugăreşti din Braşov sînt redate rezumativ, pe săptămîni, indicîndu-se doar numele şi locul de provenienţă al negustorilor, fără a se indica pentru fiecare valoarea mărfurilor comercializate. Pentru tranzit nu se dau ştiri[1].

Pentru perioada 1543—1550, registrele sînt prezentate de editori numai în rezumat.

Registrul din anul 1543 (1 ianuarie — 30 decembrie) cuprinde ştiri relative la export, import şi tranzit[2].

Registrul din anul 1544 (6 ianuarie — 28 decembrie) conţine date referitoare numai la tranzit[3].

Registrul din 1545 cuprinde date pentru export şi import de la 1 ianuarie la 27 decembrie şi de la 28 decembrie 1544 la 20 decembrie 1545 pentru tranzit[4].

Registrul din 1546 (1 ianuarie — 26 decembrie) conţine date pentru export, import (date pentru 42 săptămîni, între 17 ianuarie — 28 martie paginile fiind arse) şi tranzit[5].

Registrul din 1547 (1 ianuarie — 25 decembrie) cuprinde ştiri pentru export, import şi tranzit[6].

Registrul din 1548 (1 ianuarie — 30 decembrie) cuprinde date numai pentru tranzit[7].

Registrul din 1549 cuprinde date incomplete: pentru export (1 ianuarie — 3 februarie), pentru import (6 săptămîni, fără altă indicaţie) şi pentru tranzit (1 ianuarie — 29 decembrie)[8].

Registrul din 1550 cuprinde date cu privire la export (5 ianuarie — 28 decembrie), la import (6 ianuarie — 21 decembrie) şi la tranzit (5 ianuarie — 28 decembrie)[9].

În afară de faptul că nu se poate determina raportul între activitatea negustorilor din Ţara Romînească şi aceea a negustorilor străini, se ridică şi greutăţi mai mari în aprecierea valorii exportului, importului şi tranzitului. Dacă pentru export şi import se indică vigesima plătită şi deci se poate obţine valoarea lor, pentru tranzit se arată doar cantitatea de mărfuri. Evaluarea foarte aproximativă a tranzitului se poate însă face pe baza cunoaşterii preţurilor articolelor orientale, indicate în unele liste din anii 1543, 1544 şi 1546[10].

★

[1] *Quellen*, III, p. 187—215.
[2] *Ibidem*, p. 233—246.
[3] *Ibidem*, p. 247—249.
[4] *Ibidem*, p. 293—306.
[5] *Ibidem*, p. 365—368.
[6] *Ibidem*, p. 426—428.
[7] *Ibidem*, p. 464—465.
[8] *Ibidem*, p. 530—532.
[9] *Ibidem*, p. 584—589.
[10] *Ibidem*, p. 141—144, 147—148 şi 370—372.

Înainte de a analiza registrele de vamă ale Braşovului din anii amintiţi, este necesară o prezentare pe scurt a stadiului în care se aflau raporturile economice dintre Braşov şi Ţara Romînească la sfîrşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea.

Meşteşugarii şi negustorii braşoveni, sprijinindu-se pe însemnata dezvoltare a industriei şi comerţului din Braşov, au luptat pentru acapararea şi menţinerea pieţii Ţării Romîneşti, unde, pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea, datorită slabei dezvoltări a meşteşugurilor şi negoţului muntean, au putut să-şi exercite o dominaţie economică aproape deplină. Meşteşugarii şi negustorii din Ţara Romînească sufereau din pricina acestei dominaţii care le frîna dezvoltarea. Negustorii munteni erau în inferioritate faţă de negustorii braşoveni, favorizaţi de scutiri şi privelegii acordate de domnie, care căuta să satisfacă, prin mijlocirea negustorilor saşi, cererea de mărfuri a clasei dominante şi să obţină venituri din taxele vamale.

Dezvoltarea tîrgurilor din Ţara Romînească — începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea — şi întărirea poziţiei economice a orăşenilor au dat o bază mai puternică luptei lor împotriva negustorilor străini. Pe de altă parte, domnia, văzînd puterea economică crescîndă a orăşenilor, a început să se sprijine pe ei în lupta împotriva marii boierimi, în vederea creării statului centralizat, acordîndu-le în schimb sprijin în lupta lor împotriva braşovenilor.

Lupta negustorimii muntene împotriva dominaţiei negustorilor braşoveni pe piaţa Ţării Romîneşti a înregistrat, în perioada studiată, primul succes la începutul secolului al XVI-lea, în 1517.

În acest an — şi anume între ianuarie-martie — Neagoe Basarab respinge cererea braşovenilor de a le îngădui să cumpere peşte direct de la baltă şi de a neguţători slobod în toate tîrgurile Ţării Romîneşti, prin următoarea motivare care ilustrează clar politica economică a domniei de a sprijini pe orăşenii pămînteni în revendicările lor: « dacă vom slobozi pe neguţătorii domniei voastre să cumpere şi să vîndă prin oraşele noastre, atuncea săracii şi neguţătorii noştri cum se vor mai hrăni şi cui vor vinde peştele şi cum se vor înlesni să se plătească de dajdea domniei mele? » Domnul restrînge vechile privilegii ale braşovenilor, hotărînd ca aceştia să nu-şi poată vinde mărfurile decît cu ridicata şi numai la Tîrgovişte, Tîrgşor şi Cîmpulung. Domnul le făgăduieşte privelegiul de a neguţători slobod în toate tîrgurile ţării numai în cazul cînd braşovenii vor îngădui negustorilor munteni să meargă cu marfă în Ungaria şi Transilvania şi mai ales la: Oradea, Cluj, Timişoara, Rîşnov şi în Ţara Bîrsei[1].

---

[1] Bogdan I., *Documente şi regeste*, nr. LXXXII, p. 80—82. Această scrisoare este datată de I. Bogdan cu anul 1474, ca provenind de la Basarab Laiotă. În ediţia a II-a, din 1905, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, vol. I (prescurtat *Relaţiile)*, I. Bogdan nu o mai pune; cum această ediţie cuprinde documente pînă în anul 1508, este de presupus că el o socoteşte acum ca provenind de la Neagoe Basarab.

Incertitudinea de datare provine din faptul că emitentul actului se intitulează numai « Io Basarab » care poate fi identificat şi cu Basarab cel Bătrîn Laiotă (1474—1477) şi cu Basarab Neagoe (1512—1521). Prin faptul că scrisoarea zisă din 1474 are puncte comune şi se leagă strîns în conţinut cu privilegiul din 17 martie 1517, am socotit-o ca o scrisoare de răspuns dată de Neagoe Basarab cererii braşovenilor. Scrisoarea este urmată de privilegiul din 17 martie 1517, despre care scrisoarea aminteşte că va fi acordat. De aceea, am datat cu probabilitate scrisoarea cu o lună sau două înaintea privilegiului din 17 martie 1517, deci prin ianuarie — martie 1517.

Deoarece probabil braşovenii nu i-au adus domnului o încuviinţare a cererii sale, făcută pentru negustorii munteni, în actul din 17 martie 1517, prin care Neagoe Basarab jură credinţă regelui Ungariei Ludovic al II-lea şi făgăduieşte pace şi prietenie braşovenilor, hotărăşte ca aceştia să nu aibă dreptul de a neguţători decît în Tîrgovişte, Tîrgşor şi Cîmpulung, vînzînd şi cumpărînd numai cu ridicata[1].

De aceea, credem că în anul 1517 are loc primul succes al negustorilor munteni în lupta lor cu braşovenii pentru stăpînirea pieţii Ţării Romîneşti, simptom evident al ridicării unei negustorimi puternice în tîrgurile muntene la începutul secolului al XVI-lea.

Negustorii din Ţara Romînească au luptat cu negustorii braşoveni nu numai pentru piaţa munteană, ci şi pentru obţinerea unor condiţii mai avantajoase de a-şi vinde mărfurile în Ardeal.

Un prim rezultat favorabil obţin negustorii din Ţara Romînească în 1495, cînd li se acordă de către regele Ungariei privilegiul de a-şi vinde mărfurile în întregul cuprins al Ungariei[2]. Această măsură, care anula dreptul de depozit al braşovenilor şi însemna o concurenţă serioasă a negustorilor munteni pe piaţa ardeleană, a determinat o puternică opoziţie a negustorilor saşi şi unguri. Ei au izbutit să obţină anularea ei după două luni, hotărîndu-se ca negustorii munteni să poată vinde mărfurile lor numai în bîlciurile indicate de saşi[3].

★

În analiza schimbului de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească, rolul negustorilor munteni va fi urmărit în cadrul următoarelor activităţi comerciale, în comparaţie cu activitatea negustorilor ardeleni, care participă la aceste relaţii de negoţ, şi anume:

a) exportul produselor Ţării Romîneşti la Braşov;

b) importul articolelor braşovene sau occidentale de la Braşov în Ţara Romînească;

c) tranzitul de mărfuri orientale spre Braşov prin Ţara Romînească.

Capitolul I

EXPORTUL PRODUSELOR ŢĂRII ROMÎNEŞTI LA BRAŞOV

Ştirile din registrele de vamă ale Braşovului dau posibilitatea evaluării — pentru unele produse aproape sigură, pentru altele probabilă — a volumului şi valorii mărfurilor exportate din Ţara Romînească la Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

[1] Bogdan I., *Documente şi regeste*, nr. CLIII, p. 151—153.

[2] Ştirea o avem din socotelile Sibiului, în care se arată că, la 28 aprilie 1495, sibienii au trimis un om la Braşov cu scrisorile regale, prin care se hotăra: « *ut mercatores transalpinenses liberi sint merces suas venditioni exponere in regno, ubi velint* » (*Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt*, Sibiu, 1880, p. 186).

[3] Astfel, la 6 iulie 1495, sibienii dau din nou de ştire braşovenilor printr-un trimis că « *nullus mercatorum transalpinensium in medio Saxonum in nundinis signanter negotiari debeat* » (*ibidem*, p. 188).

La începutul secolului al XVI-lea, creşterea producţiei, dezvoltarea economiei băneşti şi a pieţii interne a Ţării Romîneşti, precum şi creşterea populaţiei Braşovului şi dezvoltarea meşteşugurilor, care aveau nevoie de alimente şi de materie primă, formau împrejurări prielnice pentru exportul la Braşov al unor cantităţi apreciabile de produse naturale ale Ţării Romîneşti.

În analiza exportului Ţării Romîneşti la Braşov, valoarea şi volumul său vor fi urmărite pe ramuri de producţie, iar în cadrul fiecărei ramuri se va înfăţişa activitatea negustorilor munteni şi străini.

I. PEŞTELE

Peştele a constituit o mare bogăţie a Ţării Romîneşti în timpul orînduirii feudale. Boierii, mănăstirile, domnul aveau bălţi întinse, iar pescuitul pentru domnie constituia o obligaţie a ţăranilor de pe unele moşii încă din secolul al XIV-lea.

Peştele se consuma fie în ţară, fie era exportat sărat[1] peste hotare, după cum se vede din cele mai vechi privilegii acordate braşovenilor, în care peştele ocupa un loc însemnat în exportul Ţării Romîneşti [2].

Peştele exportat la Braşov era dus fie de către negustorii munteni, care îl cumpărau de la producători (boieri, mănăstiri, de la bălţile domneşti), fie de către oamenii boierilor, mănăstirilor sau ai domnului, fie de către braşoveni.

Punctul cel mai însemnat de încărcare al peştelui era la Brăila[3] şi în general la Dunăre şi la bălţi.

Braşovenii cumpărau peştele[4], fie direct de la producători, fie de la negustorii munteni, care îl achiziţionau de la producători şi îl revindeau apoi braşovenilor.

Se pare că îndeobşte braşovenii nu cumpărau peştele direct de la producători, ci prin intermediari, prin negustorii munteni. În acest sens este ilus-

---

[1] Deşi în privilegiile de comerţ şi în corespondenţa cu Braşovul nu se pomeneşte de peşte sărat, ci doar de « peşte » totuşi este lesne de închipuit că el nu putea fi exportat pînă la Braşov proaspăt, mai ales că exportul se făcea în tot timpul anului. Avem ştiri că peştele pescuit se săra chiar la bălţi, pentru a putea fi apoi transportat. Astfel, într-un privilegiu din 30 aprilie 1502, prin care Radu cel Mare întăreşte mănăstirii Tismana vama de la Calafat, se spune: « Şi la acele bălţi, cine va săra cu corabia <să plătească>: de corabie 30 aspri, de majă 15 aspri » etc. (*Documente privind istoria Romîniei, veacul XVI, B. Ţara Romînească*, vol. I, nr. 8, p. 14). Desigur că şi peştele ce se exporta la Braşov era sărat la baltă pentru a nu se strica. Spre analogie, cităm exportul de « salitos pisces » din Moldova la Bistriţa în 1527 (Hurmuzaki, XV¹, nr. 807, p. 294).

[2] Astfel, în privilegiul de comerţ acordat braşovenilor în 1413, se hotărăşte vama pentru carele cu peşte care merg din Ţara Romînească spre Braşov (Bogdan, *Relaţiile*, p. 4—6), iar în privilegiile din anii următori peştele este permanent amintit (*ibidem*, passim). Bineînţeles, cumpărarea peştelui de către braşoveni în Ţara Romînească s-a făcut şi înainte de pomenirea sa în privilegiile de comerţ.

[3] Astfel, în privilegiul din 1431, arătîndu-se vămile pe care le vor plăti braşovenii, se spune « şi în Brăila cînd vor încărca carele cu peşte <vor plăti> 18 ducaţi... » (Bogdan, *Relaţiile*, p. 34).

[4] Astfel, într-o poruncă domnească din 1482 adresată vameşilor şi oamenilor domneşti de la bălţi şi Dunăre, se spune: « că oriunde vor veni braşovenii cu marfă, la orice tîrg sau la Dunăre sau ori unde, fie ca să vînză, fie ca să cumpere, ei să aibă voie şi să vînză şi să cumpere şi prin tîrguri şi la bălţi şi la Dunăre peşte sau orice altă marfă » (*ibidem*, p. 184).

trativă o scrisoare a lui Vlad Călugărul, adresată braşovenilor prin 1491—1492, în care le spune: « cînd au mai umblat oamenii voştri la Brăila şi la Floci şi peste tot locul la Dunăre, să-şi cumpere ei singuri peştele, cum umblă acum? Altă dată oamenii voştri cumpărau peştele şi tot ce le trebuia de la oamenii noştri şi n-au fost niciodată aşa volnici cum sînt acum »[1].

Din această scrisoare se vede că pînă atunci braşovenii cumpărau peştele prin intermediari munteni, dar apoi li s-a permis să şi-l cumpere singuri « că nu se pot hrăni săracii domniei mele din pricina voastră »[2].

Nu se ştie cît timp s-a permis braşovenilor să-şi cumpere peştele direct de la producători; ridicarea crescîndă a negustorimii muntene, tocmai în această perioadă, cerea înlăturarea concurenţei braşovenilor pe piaţa munteană. Se pare că această măsură a luat-o Vlad Călugărul, silit de vreo împrejurare grea şi sub presiunea braşovenilor; în orice caz, braşovenii nu mai beneficiau de ea în 1517, deoarece li se respinge cererea pe care o făceau de a li se îngădui să-şi cumpere singuri peştele « prin gîrle ca şi neguţătorii noştri »[3].

Prin privilegiul din 17 martie 1517, nu li se îngăduie de a cumpăra — deci şi peştele — şi de a vinde, decît cu ridicata şi numai la Tîrgovişte, Tîrgşor şi Cîmpulung[4].

★

Registrele vamale braşovene dau preţioase amănunte cu privire la:

a) cantităţile şi speciile de peşti exportate din Ţara Romînească la Braşov;

b) activitatea negustorilor munteni în comerţul cu peşte în raport cu negustorii străini;

c) preţul peştelui.

Pentru peştele adus de negustorii munteni, specificaţi ca atare, problema este limpede: el este un produs al Ţării Romîneşti; pentru ceilalţi negustori ardeleni, nu se spune de unde l-au adus. Ei îl puteau aduce atît din Ţara Romînească cît şi din Moldova[5]. Este însă puţin probabil să-l fi adus din Ardeal, unde bălţile cu peşte sînt mai puţine, iar unele soiuri nici nu există (ca morunul). În schimb, în toate privilegiile acordate de domnii munteni braşovenilor se specifică pe larg cumpărarea peştelui de către saşi din Ţara Romînească[6]. Speciile de peşti pomenite în registrul din 1503 sînt crapii[7] ştiucile[8], morunii[9],

---

[1] Bogdan, *Relaţiile*, p. 194—195.

[2] *Ibidem*, p. 194—195.

[3] Bogdan, *Documente şi regeste*, nr. LXXXII, p. 81.

[4] *Ibidem*, nr. CLIII, p. 151—153.

[5] Cf. mai sus, p. 122.

[6] Cf. privilegiile din 1413, 1421, 1422, 1431 etc. şi poruncile date vameşilor domneşti (Bogdan, *Relaţiile*, p. 4—6, 12—13, 16—17, 18—19 etc.).

[7] *Carpones*.

[8] *Lucei;* denumirea ştiinţifică: *esox lucius* (S. Cărăuşu, *Tratat de ichtiologie*, Buc. Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 397).

[9] *Esoces;* la prima vedere, s-ar considera acest peşte drept o altă specie de ştiucă, dar în apele noastre nu trăieşte decît această specie (Cărăuşu, *op. cit.*, p. 397); este apoi o prea mare diferenţă de preţ: « *lucei* » costă 80 aspri povara, iar « *esoces* » 160 aspri povara. Indicaţiile din registrele posterioare lămuresc însă această problemă. Astfel, în registrele din 1543 şi 1545, se pomenesc mari cantităţi de peşti indicaţi cu denumirea de « *hwsso* », « *hwszo* » şi care costă 160 aspri povara (*Quellen*, III, p. 233, 293); în schimb, « *esoces* »,

somnii[1] şi scrumbiile de Dunăre[2]. Crapii şi morunii sînt pomeniţi şi în privilegiile date de domnii Ţării Romîneşti braşovenilor, ca articol de export al ţării la Braşov[3].

Cantităţile de peşte exportate la Braşov în 1503 sînt următoarele:

crap	3 170	poveri[4]	în	valoare	de	380 400	aspri
morun	538,5	»	»	»	»	86 160	»
somn	461,5	»	»	»	»	36 920	»
ştiucă	1 041,5	»	»	»	»	83 320	»
scrumbii	2,5	»	»	»	»	250	»
peşte amestecat (crap şi ştiucă)	33	»	»	»	»	3 260	»
icre de crap	3	»	»	»	»	360	»
icre de morun (icre negre, caviar)	12	»	»	»	»	1 920	»

În total 5 247 poveri de peşte şi 15 poveri de icre în valoare de 592 590 aspri[5].

---

nu mai apar deloc; este deci evident că « *esoces* » = « *husso* », ori *huso* este morunul; (cf. denumirea ştiinţifică: *Huso huso* la Cărăuşu, *op. cit.*, p. 360). De altfel, ar fi fost curioasă inexistenţa morunului în socotelile braşovene, deoarece în privilegiile acordate braşovenilor el este amintit (Bogdan, *Relaţiile*, p. 19). Preţul său corespunde realităţii, întrucît este peştele cel mai scump.

[1] *Ceti;* prin această denumire se înţelege nu un soiu de peşte, ci peşte mare (cf. chit, denumire populară pentru cetacee (balene, delfini) care sînt mamifere, dar pe care poporul îi confundă cu peştii); aceste caractere le întruneşte somnul *(Silurus glanis)*, care poate ajunge pînă la 300 kg şi are o gură foarte mare (Cărăuşu, *op. cit.*, p. 491) cum are şi balena. În socotelile Sibiului din 1500, sînt pomeniţi somnii (« *pisces zom* », « *zom* », paralel cu denumirea de « *cetus* »), plătind aceeaşi vamă în dinari (2 dinari — 1 aspru); astfel, Radu din Argeş pentru 2 poveri de « *pisces cetis* » plăteşte 20 dinari (10 aspri), iar Dragotă din Argeş pentru 3 poveri de « *pisces zom* », 30 dinari (15 aspri) (*Rechnungen*, I, p. 288). Deci « *zom* » şi « *cetus* » plătesc aceeaşi vigesimă şi este deci acelaşi peşte.

[2] *Alleces*, probabil scrumbii de Dunăre *(Alosa pontica)*, care trăiesc în Marea Neagră şi în rîurile ce se varsă în ea (Cărăuşu, *op. cit.*, p. 372).

[3] Bogdan, I., *Relaţiile*, p. 19.

[4] *Pondus-eris*, pl. *pondera* — cu cuvîntul latin din registrul de vamă — este o măsură de greutate care avea cam 2 cîntare şi jumătate (11 poveri = 25 cîntare, Bogdan, *Relaţiile*, p. 393 şi *Rechnungen*, I, p. 286). Un cîntar (latin: *centenarius*, german: *Zentner*, *Kanthner*) avea o greutate variabilă, între 50—230 kg (Bogdan, *Relaţiile*, p. 388; Bartal, *Glossarium*, p. 99); deci o povară putea să aibă între 125—575 kg. Povara este numită în socotelile Braşovului doar « *pondus* »; în socotelile Sibiului este folosită însă şi expresia « *pondus equi* », ceea ce ar indica că o povară era de obicei încărcătura unui cal, multe mărfuri transportîndu-se în acea vreme — din pricina drumurilor grele — pe spinarea cailor (cf. şi ştirile din privilegiile muntene acordate braşovenilor, unde sînt indicate tarifele de vamă pentru « un cal încărcat »). Această apropiere de sens ne îndeamnă să adoptăm pentru povară mai ales limita inferioară a greutăţii sale, adică 125 kg, deoarece un cal n-ar fi putut transporta mai mult pe spate.

Deci: cîntarul = 50 kg, povara = 125 kg, cifrele fiind, evident, aproximative.

[5] În registru, valorile mărfurilor sau vigesima plătită pentru ele sînt redate în florini şi în aspri, ca monedă divizionară. Deoarece în Ţara Romînească în secolul al XVI-lea moneda folosită era asprul (cf. *Documente privind istoria Romîniei, B. Ţara Rom.*, veacul XVI-lea, vol. I—VI), valoarea exportului Ţării Romîneşti va fi dată în aspri; iar întrucît preţurile articolelor occidentale sau braşovene sînt socotite în Transilvania în florini, valoarea importului o vom reda în florini. Pentru a se putea însă face o comparaţie cu valoarea exportului, exprimat în aspri, valoarea importului o vom reda şi în aspri. De asemenea, valoarea produselor orientale tranzitate va fi exprimată în aspri. Echivalenţa florini-aspri va fi făcută după raportul 1 florin = 50 aspri (cf. Bartal, *Glossarium*, p. 275; Bogdan, *Relaţiile*, p. 382; *Rechnungen*, I, p. 665). Uneori raportul dintre florin şi aspru poate fi 1 florin = 51—53 aspri (cf. *Rechnungen*, I, p. 665) şi care se întîlneşte uneori şi în registru, dar care nu aduce decît o fluctuaţie foarte mică a raportului florin-aspru, care în general rămîne 1 florin = 50 aspri.

În afară de cantitățile de pește exportat la Brașov, registrul de vamă din 1503 permite să se stabilească și rolul negustorilor munteni în această activitate, în comparație cu ceilalți negustori străini care cumpără pește din Țara Romînească și îl aduc la Brașov. Astfel:

Negustorii mici din Țara Romînească au adus:

crap	874	poveri	în valoare	de	104 880	aspri
morun	60,5	»	»	»	9 680	»
știucă	209,5	»	»	»	16 760	»
somn	110,5	»	»	»	8 840	»
icre de crap	1	»	»	»	120	»
icre de morun	1	»	»	»	160	»

Total 1 256,5 poveri în valoare de 140 440 aspri
sau 23,8 % din valoarea peștelui adus.

Negustorii mari din Țara Romînească au adus:

știucă	5	poveri	în	valoare	de 400	aspri
crap și știucă	2	care[1]	»	»	» 3 260	»
					3 660	aspri

sau 0,6 % din valoare.

Negustorii din Brașov și din restul Ardealului au adus: 1 917 poveri de pește, în valoare de 226 670 aspri sau 38,3%.

Negustorii șchei au adus: 1 608,5 poveri de pește, în valoare de 174 380 aspri sau 29,4%.

Negustorii șchei și ardeleni împreună au adus: 32 poveri de pește, în valoare de 2 920 aspri sau 0,5%.

Negustorii neidentificați au adus: 410 poveri de pește, în valoare de 44 520 aspri sau 7,4%.

Așa dar, din totalul de 5 262 poveri de pește sărat și icre, în valoare de 592 590 aspri, negustorii mici și mari din Țara Romînească au adus 1 294,5 poveri în valoare de 144 100 aspri, ceea ce reprezintă circa 24,4% din valoare.

În calcularea *prețului peștelui*, ca și a celorlalte mărfuri, un indiciu sigur îl constituie plata vigesimei (vamă de 1/20 din valoarea mărfii pe care o achitau posesorii ei)[2].

Pe baza cunoașterii vigesimei și a cantităților de mărfuri pe care le aduce un negustor se poate determina cu siguranță prețul produselor[3].

[1] Credem că se poate determina, în mare, cîte poveri de pește duce un car după datele următoare « Golta din Cîmpulung are șase care de pește crapi. Plătește <vigesima> 9 florini » (*Quellen*, I, p. 7). Dacă el plătește 9 florini sau 450 aspri vigesimă pentru 6 care, pentru un car va plăti 75 aspri; pentru o povară de crap, plătindu-se vigesima 6 aspri (vezi mai departe), înseamnă că un car are 75 : 6 12,5 poveri, adică circa 1 500 kg.

[2] « *Mihail de Thargovistia importavit pro flor. 80. Solvit flor. 4, asp.* 0 (*Quellen*, I, p.70).

[3] Calcularea prețurilor mărfurilor se face înmulțindu-se banii ce reprezintă plata vigesimei cu cifra 20. De ex. « *Schorban de Compolong habet ceram centenaria 2. Solvit flor.* 0, *asp. 40* (*ibidem*, p. 16); pentru un cîntar de ceară plătindu-se vigesima 20 aspri, acesta valorează 20 aspri × 20 = 400 aspri, sau 8 florini.

Aplicînd aceste norme generale de calculare a preţurilor după cîtimea vigesimei, putem fixa preţul diferitelor specii de peşte exportat din Ţara Romînească la Braşov:

O povară de	crap	costa	120 aspri [1]
» »	somn	»	80 » [2]
» »	morun	»	160 » [3]
» »	ştiucă	»	80 » [4]
» »	scrumbii de Dunăre	»	100 » [5]
» »	icre de morun	»	160 » [6]
» »	icre de crap	»	120 » [7]

Datorită acestor preţuri se poate calcula valoarea în bani a peştelui exportat la Braşov, apreciindu-se astfel, pe bază de date, importanţa acestui produs în exportul muntean.

*

În 1530, exportul de peşte la Braşov este de asemenea apreciabil, volumul său fiind însă calculat, după cum am relatat, numai pentru perioada 30 ianuarie — 24 iulie, adică aproximativ 6 luni:

crap	1 677	poveri în valoare de	201 240 aspri
somn	597,5	» » »	47 800 »
ştiucă	84,5	» » »	6 760 »
morun	126,5	» » »	20 240 »
scrumbii de Dunăre	13	» » »	1 300 »
icre de crap şi morun	11	» » »	1 600 »
Total pentru lunile febr.—iulie 1530	2 509,5	poveri în valoare de	278 940 aspri

[1] *Radu de Torschor habet carpones pondera 25. Solvit flor. 3 asp.* 0 (*Quellen*, I, p. 2). Vigesima pentru 25 poveri de crap = 150 aspri; pentru o povară=6 aspri; preţul unei poveri de crap = 6 × 20 = 120 aspri sau 2 florini şi 20 aspri.

[2] *Radu de Stoynest habet carpones pondera 3, cetos pondera 12. Solvit flor. 1, asp. 16* (*ibidem*, p. 10). Pentru 3 poveri de crap se plăteşte vigesima 3 × 6 = 18 aspri. Scăzîndu-se aceasta din 66 aspri — toată vigesima — rămîn 48 aspri pentru 12 poveri de somn. Deci preţul unei poveri de somn este de: 4 aspri × 20 = 80 aspri sau 1 florin şi 30 aspri.

[3] *Sekel Janusch habet esoces pondera 12. Solvit flor. 1, asp. 46.* (*ibidem*, p. 14). O povară de morun plăteşte vigesima 96 : 12 = 8 aspri; preţul ei este deci de 8 × 20 = 160 aspri sau 3 florini şi 10 aspri.

[4] *Thabutsch de Thorschor habet luceos pondera 20. Solvit flor. 1, asp. 30* (*Ibidem*, p. 4). Vigesima pentru o povară fiind 4 aspri, preţul unei poveri este de 80 aspri sau 1 florin şi 30 aspri.

[5] *Peter Hedisch habet carpones pondera 5 1/2, cetos pondera 3, alleces pondus 1. Solvit flor. 1, asp.* 0 (*ibidem*, p. 12). Vigesima pentru 5 1/2 poveri crap = 33 aspri; pentru 3 poveri de somn — 12 aspri; pentru o povară de scrumbii de Dunăre = 50— (33 + 12) = 5. Preţul unei poveri = 100 aspri sau 2 florini.

[6] *Gergel Bombikay habet luceos pondera 7 1/2, poligona esocum pondus 1. Solvit flor. 0, asp. 38* (*ibidem*, p. 28). Pentru 7 1/2 poveri de ştiucă se plăteşte vigesima 7 1/2 × 4 = 30 aspri, iar pentru o povară de icre de morun se plăteşte vigesimă restul de 8 aspri; deci preţul unei poveri este: 8 × 20 = 160 aspri sau 3 florini şi 10 aspri.

[7] *Sen de Telleschyn habet luceos pondera 8, poligona esocum pondus 1, poligona carponum pondus 1, cullelos 20. Solvit flor. 1, asp. 6* (*ibidem*, p. 30).

Pentru 8 poveri ştiucă	vigesima	este	de 32 aspri	
» o povară icre de morun	»	»	8 »	
» 20 piei	»	»	10 »	(vezi mai departe p. 141).
Deci pentru o povară icre de crap	»	»	6 »	

Preţul unei poveri de icre de crap este deci 6 × 20 = 120 aspri sau 2 florini şi 20 aspri. Preţul icrelor — de morun şi de crap — care este egal cu preţul peştelui respectiv,

Total probabil al exportului de pește pentru întregul an 1530[1]: circa 5020 poveri în valoare de aproximativ 558 000 aspri.

Datele registrului din 1530 dau posibilitatea de a se urmări rolul negustorilor din Țara Romînească în comerțul cu pește în raport cu negustorii străini.

Negustorii mărunți din Țara Romînească au adus următoarele cantități de pește:

crap	354	poveri	în	valoare	de	42 480	aspri
somn	112	»	»	»	»	8 960	»
știucă	4	»	»	»	»	320	»
morun	31	»	»	»	»	4 960	»

Total pentru lunile februarie—iulie .... 501 poveri în valoare de 56 720 aspri, sau 20,3 % din valoare.

Total probabil al exportului de pește efectuat de către negustorii munteni pentru întregul an 1530: circa 1 000 poveri de pește în valoare de aproximativ 113 000 aspri.

Negustorii din Brașov și din restul Ardealului au adus: 615 poveri de pește în valoare de 67 070 aspri sau 24% din valoare.

Negustorii probabil șchei[2] au adus: 1 324 poveri pește în valoare de 147 670 aspri sau 53%.

Negustorii neidentificați au adus: 69,5 poveri de pește în valoare de 7 480 aspri sau 2,6%.

Prețul peștelui în anul 1530 este la fel ca și în 1503 pentru: crap, somn știucă, morun. Se observă unele variații pentru:

o povară de scrumbii = 80—120 aspri[3];

o povară de icre (*poligrana*, fără altă specificație, poate de crap) = 120 aspri[4].

★

Pe baza știrilor din registrul vamal din 1542 se pot înfățișa de asemenea următoarele date cu privire la exportul de pește la Brașov:

crap	1 046,5	poveri	în	valoare	de	125 580	aspri
somn	1 170	»		»		93 600	»
știucă	526	»		»		42 080	»
morun	385	»		»		61 600	»
plătică....................	49,5	»		»		3 960	»
șalău	1	»		»		80	»
icre de morun...............	15,5	»		»		2 480	»
icre de crap	5,5	»		»		660	»
icre de știucă	0,5	»		»		40	»
Total	3 199,5	poveri	în	valoare	de	330 080	aspri

nu trebuie să pară prea scăzut; într-adevăr, peștele se exporta uscat, sărat și probabil fără mă-runtaie, așa că greutatea sa scădea apreciabil, pe cînd icrele sărate nu pierdeau prea mult din greutatea inițială.

[1] Total realizat prin înmulțirea cu coeficientul 2.

[2] Cf. mai sus, discuția privind proveniența lor, p. 120.

[3] *Kray* <habet> *carpones pondera 8* <plătește 48 aspri>, *cete pondera 3* <plătește 12 aspri>, *aleca pondera 1/2. Solvit fl. 1, asp. 12* (*ibidem*, p. 223). Pentru 1/2 povară scrumbii plătește deci: 62—60=2 aspri; prețul unei poveri = 4 × 20 = 80 aspri. *Potro Dobre* <habet> *aleca pondera 3, solvit asp. 18* (*ibidem*, p. 223); deci prețul unei poveri = 6 × 20 = 120 aspri.

[4] *Gerge Bombak, poligrana pondus 1/2, luceos pondus 1 solvit asp. 7* (*ibidem*, p. 222). Știind că pentru o povară de știucă vigesima este de 4 aspri, pentru 1/2 povară icre se plătește restul de 3 aspri; deci pentru o povară de icre se plătește 6 aspri; așa dar, prețul ei este de 120 aspri; probabil sînt icre de crap, care în 1503 aveau acest preț.

Pe baza datelor din registru, activitatea negustorimii din tîrgurile şi satele muntene în comerţul cu peşte se prezintă astfel, în comparaţie cu negustorii străini:

Negustorii din Ţara Romînească au adus:

crap	175	poveri	în	valoare	de	21 000	aspri
somn	215	»		»		17 200	»
ştiucă	76,5	»		»		6 120	»
morun	116,5	»		»		18 640	»
plătică	5	»		»		400	»
icre de morun	3	»		»		180	»
Total	591	poveri	în	valoare	de	63 810	aspri

sau 19,3% din valoarea exportului de peşte.

Negustorii din Braşov şi din restul Ardealului au adus: 579 poveri de peşte şi icre în valoare de 63 160 aspri sau 19,1%.

Negustorii şchei au adus: 1 939,5 poveri de peşte şi icre în valoare de 194 580 aspri sau 59%.

Negustorii neidentificaţi au adus: 90 poveri de peşte în valoare de 8 500 aspri sau 2,7%.

Faţă de 1503 şi de 1530 preţurile nu variază.

În afară de soiurile pomenite în 1503 şi 1530, în 1542 mai sînt amintiţi şalăii şi pläticele. Şalăul costă 80 aspri povara[1], iar plătica de asemenea 80 aspri povara[2].

Registrele rezumate din anii 1529, 1543, 1545, 1546, 1547 şi 1550 nu permit decît a se face o evaluare globală a exportului de peşte la Braşov, fără a se putea urmări rolul negustorimii muntene şi al negustorilor străini.

Iată, sintetizat, cantităţile şi valoarea peştelui adus la Braşov în anii amintiţi.

a) Între 2 iulie 1529 şi 25 ianuarie 1530, s-au adus: 1 718,6 poveri de peşte şi icre în valoare de 213 992 aspri[3]; pentru întregul an 1529, exportul de peşte s-ar ridica la circa 3 000 poveri peşte în valoare de aproximativ 400 000 aspri.

b) În 1543 s-au adus: 7 365 poveri de peşte şi icre în valoare de 766 980 aspri[4].

c) În 1545, s-au adus: 8 452,5 poveri de peşte şi icre în valoare de 866 220 aspri[5].

d) În 1546, s-au adus: 5 918 poveri de peşte în valoare de 642 980 aspri[6].

e) În 1547, s-au adus: 6 837 poveri de peşte şi icre în valoare de 737 760 aspri[7].

f) În 1550, s-au adus: 7 121 poveri de peşte în valoare de 695 860 aspri[8].

---

[1] *Quellen*, III, p. 193.
[2] *Ibidem*, p. 192.
[3] În text nu am mai prezentat diferitele soiuri de peşte (crap, ştiucă, morun, icre de morun etc.), care au făcut obiectul acestui export, pentru a nu îngreuia expunerea cu o serie de date, şi aşa prea numeroase. Diferitele soiuri de peşti exportaţi se pot găsi în rezumatul fiecărui registru cu cantitatea şi vigesima respectivă (de unde se poate afla preţul). Pentru registrul din 1529 în *Quellen*, II, p. 171—172; pentru celelalte registre, la pagina citată.
[4] *Ibidem*, III, p. 233.
[5] *Ibidem*, p. 293.
[6] *Ibidem*, p. 365—366.
[7] *Ibidem*, p. 426.
[8] *Ibidem*, p. 585—586.

Prețurile nu variază, fiind identice cu acelea stabilite pentru anii 1503, 1530 și 1542[1].

Deși valoarea exportului de pește prezintă variații destul de mari, determinate de cantitatea și soiurile aduse și nu de preț, care este constant, totuși se constată în chip deosebit de limpede creșterea sa evidentă în decurs de jumătate de secol.

Deoarece peștele din Țara Romînească se pescuia atît din bălțile naturale, cît și din iazuri anume amenajate, se poate presupune nu numai o intensificare a pescuitului, ci și o preocupare în vederea creșterii și exploatării sale. Astfel, în decurs de jumătate de veac, cantitatea de pește-marfă a crescut în mod apreciabil, ca urmare a intensificării pescuitului și poate chiar a creșterii sale, în vederea vinderii pe piața internă a țării și pe piața externă a Transilvaniei, precum și ca urmare a creșterii cererii de pește în Ardeal.

II. CEARA ȘI MIEREA

Un alt important articol de export al Țării Romînești la Brașov era ceara, mult cerută în acea vreme, cînd lumînările aveau o întrebuințare atît de largă la luminat și în biserică.

Ea este pomenită ca articol de export în privilegiile de comerț acordate brașovenilor[2], în scrisorile trimise din Țara Romînească la Brașov, precum și în registrele de vamă brașovene, unde se arată și cantitățile aduse la Brașov de negustorii munteni sau ardeleni.

Ceara era cumpărată din țară de negustorii munteni, care o exportau apoi la Brașov. Astfel, pe la 1420 1424, orășenii din Tîrgoviște primesc de la domnie un hrisov care le întărește dreptul de a umbla în țară după marfă, specificîndu-li-se vămile pe care le au de plătit printre care « de la maja de ceară 12 ducați »[3].

Ceara mai era exportată și de către boierii munteni care o strîngeau din stupii de pe moșiile lor și o trimiteau la Brașov spre a fi vîndută[4].

De asemenea și brașovenii veneau în Țara Romînească să cumpere ceară. Este probabil că erau unele restricții în ceea ce privește libertatea comerțului cu ceară, despre care însă nu avem știri mai lămuritoare; astfel, prin 1440, Vlad Dracul scria brașovenilor că « iată v-am împlinit rugămintea și am lăsat să umble slobod ceara »[5]. Această libertate de a cumpăra ceara este confirmată din nou în 1476 de către Vlad Țepeș[6].

[1] Vigesimele plătite, după care se calculează prețul, sînt indicate în fiecare registru, la anii respectivi.

[2] Astfel, în privilegiul acordat brașovenilor la 1413, fixîndu-se tarifele vamale se spune printre altele: « de la o maje de ceară 12 ducați » (Bogdan, *Relațiile*, p. 5). De asemenea, ceara este pomenită și în celelalte privilegii ulterioare.

[3] Bogdan I., *Relațiile*, p. 28—29.

[4] Pe la 1437, Gheorghe Lascăr, cămărașul lui Vlad Dracul, scria brașovenilor că a trimis la ei niște ceară, rugîndu-i să-i îngăduie să o vîndă, pentru a-și cumpăra altceva cu banii luați pe ea (*ibidem*, p. 257—258). Pe la 1520, boierul Drăghici, mare vornic în Țara Romînească, trimite 2 oameni de ai săi la Brașov cu vite și 7 măji de ceară spre a fi vîndute (Bogdan, *Documente și regeste*, p. 300).

[5] Bogdan I., *Relațiile*, p. 78—79.

[6] « Și iarăși și de lucrul cerii, am îngăduit domnia mea ca să fie slobozi să cumpere în toate tîrgurile și prin toate ținuturile și în toate locurile din țara domniei mele, cum a fost și mai înainte așezămîntul cel vechi » etc. (Bogdan, *Relațiile*. p. 95—97).

Un important centru de strîngere a cerii de către braşoveni, la începutul secolului al XVI-lea, era la Cîmpulung[1].

★

Registrele vamale braşovene dau o serie de date asupra cantităţilor de ceară aduse la Braşov.

Astfel, în 1503,

Negustorii mici din Ţara Romînească au adus: 86 cîntare şi 52 livre [2] în valoare de 34 660 aspri sau 68,8% din valoarea cerii aduse la Braşov.

Negustorii mari din Ţara Romînească au adus: $2^1/_2$ cîntare şi 23 livre în valoare de 1 115 aspri sau 2,3%.

Negustorii ardeleni au adus: 4 cîntare şi 15 livre în valoare de 1 675 aspri sau 3,3%.

Negustorii şchei au adus: 28 cîntare şi 45 livre în valoare de 11 425 aspri sau 22,6%.

Negustorii şchei şi ardeleni împreună au adus: un cîntar în valoare de 400 aspri sau 0,8%.

Negustorii neidentificaţi au adus: 2 cîntare şi 54 livre în valoare de 1 070 aspri sau 2,2%.

Deci, în total, s-au adus în 1503 la Braşov de către negustorii amintiţi 125,5 cîntare şi 29 livre de ceară, în valoare de 50 345 aspri.

Cantitatea de ceară adusă de negustorii mici şi mari din Ţara Romînească se ridică la 88,5 cîntare şi 75 livre, în valoare de 35 775 aspri, sau 71,1% din valoarea cerii aduse la Braşov.

Preţul cerii muntene adusă la Braşov era de 8 florini sau 400 aspri cîntarul[3],

★

Datele registrului vamal din 1530 arată că, în lunile februarie — iulie, s-a adus la Braşov o cantitate de 27,5 cîntare de ceară, în valoare de 2 200 aspri. Exportul de ceară a fost făcut de următoarele categorii de negustori mici-mijlocii:

Negustorii din Ţara Romînească au adus: 2 cîntare în valoare de 160 aspri sau 7,3% din valoarea exportului.

---

[1] Mihnea cel Rău scria pe la <1508—1509> braşovenilor: « dăm de ştire domniei voastre de lucrul cerii, că ori de cîtă ceară aţi avea nevoie domnia voastră, domnia voastră să ştiţi că ceară e destulă gata la Cîmpulung », de aceea « să vă trimiteţi oamenii la Cîmpulung şi să încarce ceara » (Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 140).

[2] Nu am găsit ştiri care să arate cîte livre are un cîntar sau « *centenarium* », dar din calculul preţurilor se constată că el avea 80 livre. Astfel, « *Kinda de Porkoren habet ceram centenaria 3, libros 20; solvit flor. 1, asp. 15* » (*Quellen*, I, p. 1). Dacă pentru un cîntar se plăteşte vigesima 20 aspri, pentru 3 cîntare vigesima este de 60 aspri; pentru cele 20 livre se plăteşte diferenţa de 5 aspri (taxa totală fiind de 65 aspri); aşadar, un cîntar, care plăteşte vigesima 20 aspri, are 80 livre.

[3] *Schorban de Compolong habet ceram centenaria 2. Solvit flor. 0, asp. 40* (*Quellen*, I, p. 6) sau *Stan de Jonest habet ceram centenaria 3* $^1/_4$, *solvit flor. 1, asp. 15* (*ibidem*, p. 16). Deci vigesima pentru un cîntar este de 20 aspri, iar preţul unui cîntar este de 20 × 20 = = 400 aspri sau 8 florini. Acest preţ, calculat pe baza vigesimei, se verifică şi prin următoarea indicaţie categorică: « <Rădilă din Cîmpulung> *aduxit ceram centenarium 1,2, flor. 4* » (*ibidem*, p. 50).

Negustorii ardeleni au adus: 14,5 cîntare în valoare de 1 160 aspri sau 52,7%.

Negustorii probabil schei au adus: 11 cîntare în valoare de 880 aspri sau 4%.

Pentru întregul an 1530, exportul de ceară la Braşov s-ar ridica deci la circa 55 cîntare în valoare de aproximativ 4 400 aspri.

Preţul cerii, calculat tot pe baza vigesimei, este mult mai scăzut în comparaţie cu preţul din 1503, variind între 70—80 aspri cîntarul sau scăzînd uneori chiar la 48 aspri[1].

Această scădere a preţului poate să aibă ca explicaţie faptul că în 1530, spre deosebire de anul 1503, cînd ceara era indicată numai prin cuvîntul «*cera*» are şi adăugirea «*nigra*», deci probabil o ceară de mai proastă calitate, netopită şi necurăţată.

Din registrul de vamă din 1542 se constată că în tot cursul anului s-au adus la Braşov doar $8^3/_4$ cîntare de ceară, în valoare de 700 aspri. Ceara este adusă într-un singur transport de către un negustor ardelean.

Preţul cerii este de 80 aspri povara, preţ destul de scăzut, deoarece ceara adusă este de calitate mai proastă («*cera nigra*»)[2].

Pentru ceilalţi ani, pe baza registrelor - rezumate, ştirile cu privire la comercializarea cerii sînt următoarele:

Între 2 iulie 1529 şi 25 ianuarie 1530 s-au adus la Braşov două feluri de ceară:

a) ceară neagră, mai proastă («*cera nigra*»): 4,6 cîntare cu 80 aspri cîntarul, în valoare de 368 aspri şi 8,5 poveri cu 160 aspri povara, în valoare de 1 360 aspri; aşadar, ceară neagră în valoare de 1 728 aspri;

b) ceară bună («*cera*»): un cîntar în valoare de 160 aspri şi 18 poveri cu 320 aspri povara în valoare de 5 760 aspri; aşadar ceară de 5 920 aspri.

Cu totul, s-a adus ceară de 7 648 aspri[3];

Pentru întregul an 1529, exportul de ceară s-ar putea ridica la circa 13 500 aspri.

În registrele din anii următori nu se mai pomeneşte de loc comercializarea cerii, cu excepţia anului 1542, de care am amintit mai sus.

Această scădere vizibilă a exportului de ceară, reflectată în registrele din 1503, 1529, 1530 şi 1542 şi apoi absenţa ştirilor despre comercializarea ei, se datoreşte fie dezvoltării meşteşugului lumînăritului în Ţara Romînească, care absorbea producţia locală, fie aprovizionării braşovenilor mai convenabil din alte părţi. Scăderea rapidă a exportului muntean de ceară nu credem că se datoreşte unei micşorări a producţiei interne de ceară, care n-ar fi putut fi atît de însemnată încît să ducă la încetarea vinderii ei.

★

[1] *Stoyckan habet ceram nigram cent. 8, solvit asp. 32* (*Quellen*, II, p. 222). Un cîntar plăteşte vamă 4 aspri, deci preţul lui este 4×20 = 80 aspri. *Stan Schuckete ceram nigram cent. 2, solvit asp. 7* (*ibidem*, p. 224), deci preţul lui este de 70 aspri cîntarul. *Dyenesch Benedick ceram nigram cent. 2 $^1/_2$ solvit asp. 5* (*ibidem*, p. 218); vigesima fiind 2,4 aspri de cîntar, preţul este de 48 aspri cîntarul.

[2] Lucas Hyrscherin aduce $8^3/_4$ cîntare ceară pentru care plăteşte vigesima 35 aspri; un cîntar plăteşte deci vamă 4 aspri, aşadar preţul este de 80 aspri cîntarul (*Quellen*, III, p. 196).

[3] *Ibidem*, II, p. 172.

Deşi *mierea* este pomenită în privilegiile de comerţ muntene acordate braşovenilor, totuşi ea nu este amintită decît o singură dată, în registrul de vamă din 1542, cînd se arată că un negustor ardelean are ca marfă 8 cîntare de miere (« *mellis* »), fără a se specifica de unde o aduce [1]; pe baza elementelor date, nu am putut stabili preţul unui cîntar de miere.

Comercializarea sporadică a mierei din această vreme, care nu indică un export de miere munteană la Braşov, se datoreşte probabil aprovizionării braşovenilor cu miere de pe piaţa locală [2].

III. VITELE

Vitele constituiau o bogăţie esenţială a Ţării Romîneşti în Evul Mediu. Ele erau un însemnat articol de export la Braşov, pe care privilegiile comerciale îl pomenesc ca atare [3].

Vitele erau cumpărate din Ţara Romînească de către braşoveni, sau erau aduse la Braşov de negustorii munteni, sau trimise de către boieri [4].

Registrul de vamă din 1503 permite să se stabilească datele următoare cu privire la vitele aduse la Braşov:

Negustorii mici şi mijlocii din Ţara Romînească au adus:

6	boi	în	valoare	de 600	aspri
17	porci	»	»	» 680	»

În total, boi şi porci, în valoare de 1 280 aspri sau 0,9% din valoarea vitelor aduse la Braşov.

Negustorii ardeleni au adus: 622 boi, 223 vaci şi 127 porci, în valoare de 85 120 aspri sau 60,7%.

Negustorii şchei au adus: 72 boi şi 33 vaci, în valoare de 9 840 aspri sau 7%.

Negustorii neidentificaţi au adus: 310 boi, 150 vaci şi 26 porci în valoare de 44 040 aspri sau 31,4%.

Deci Ţara Romînească a exportat la Braşov în 1503 o parte — care nu se poate determina — din numărul de 1 010 boi, 406 vaci şi 170 porci, în valoare de 140 280 aspri.

Negustorii şchei, braşoveni şi ardeleni în general puteau să aducă vitele şi din Ţara Romînească, dar puteau să le cumpere şi din Moldova, deoarece în acelaşi registru de vamă sînt pomeniţi o mulţime de negustori moldoveni care aduc vite numeroase la Braşov [5].

---

[1] *Quellen*, III, p. 196.

[2] Cf. în acest sens localitatea Hönigberg (*Melimontanus, Mons melis*, cu denumirea latină) azi Hărman, în raionul Sibiu.

[3] Astfel, în privilegiul din 1413, se indică vitele ce se importau de către braşoveni, cu tarifele vamale respective: « de la un porc, 2 ducaţi, de la un bou, 3 ducaţi, de la o vacă, 3 ducaţi, de la un berbec, 1 ducat » (Bogdan, *Relaţiile*, p. 5).

[4] Marele vornic Drăghici trimite la Braşov, pe la 1520, 2 oameni care să-i vîndă 63 de boi (Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 300).

[5] Registrul de vamă din 1503 oferă date asupra numărului de vite pe care le aduceau negustorii moldoveni şi care era mult mai mare decît acela adus de negustorii munteni. Astfel, negustorii moldoveni aduc la Braşov 927 boi. 901 vaci şi 131 porci.

Se exportă vite așa de puține în Ardeal de către negustorii din Țara Romînească deoarece însuși Ardealul era o țară în care creșterea vitelor era bine dezvoltată, iar negustorii moldoveni erau cei care aprovizionau cu vite pe brașoveni, vitele din Moldova — de rasă mai bună — făcînd astfel concurență celor muntene pe piața brașoveană [1].

Prețul vitelor exportate în Ardeal se poate calcula cu probabilitate, deoarece vigesima — pentru un bou, 5 aspri, pentru o vacă, 4 aspri, pentru un porc, 2 aspri [2] — se pare că nu era o taxă *ad valorem*, ci pe cap de vită. Dacă admitem că taxele amintite nu sînt calculate *ad valorem*, ci pe cap de vită, totuși ele nu puteau fi prea depărtate de 1/20 din valoarea produselor; înseamnă că un bou costa circa 100 aspri sau 2 florini, o vacă 80 aspri sau 1 florin și 30 aspri, iar un porc 40 aspri [3].

★

Registrul vamal din 1530 oferă de asemenea știri cu privire la exportul de vite al Țării Romînești la Brașov și la rolul jucat de negustorii munteni în această ramură de activitate economică. Comerțul de vite a fost făcut de către negustorii mărunți și anume:

Negustorii din Țara Romînească au adus:

152	boi	în	valoare	de	15 200	aspri
46	vaci	»	»	»	3 680	»

În total, 198 de capete de vită în valoare de 18 880 aspri sau 30% din valoarea vitelor importate.

Negustorii ardeleni au adus: 206 boi, 128 vaci și 63 porci, în valoare de 33 360 aspri sau 52,4%.

Negustorii probabil șchei au adus: 20 boi, 2 vaci și 15 porci, în valoare de 2 760 aspri sau 4,4%.

Negustorii neidentificați au adus: 71 boi și 15 vaci în valoare de 8 300 aspri sau 13,2%.

Cu totul, s-au adus la Brașov de către negustori sus-pomeniți: 449 boi, 191 vaci și 78 porci în valoare de 63 300 aspri, din care aproape o treime reprezintă activitatea negustorilor din Țara Romînească.

---

[1] Cf. Iorga, *Brașovul și Romînii*, Buc., 1905, p. 50.

[2] Astfel « *Mircze de Barlad* (exemplul este dat pentru Moldova, deoarece din Țara Romînească nu se aduc decît o singură dată 6 boi) *habet boves 11. Solvit flor. 1, asp. 5* » (*Quellen*, I, p. 23). Deci pentru 11 boi vigesima este de 55 aspri, adică 5 aspri de cap de bou. *Mansul de Vasloy habet boves 5, vaccas 20. Solvit flor. 2, asp. 5* (*ibidem*, p. 33). Pentru 5 boi vigesima 25 aspri; deci pentru 20 vaci vigesima = 80 aspri, iar pentru o vacă vigesima este de 4 aspri.

Pentru un porc vigesima este de 2 aspri, deoarece Laczko Antal plătește pentru 31 porci vigesima 1 flor. și 12 aspri (*ibidem*, p. 33).

[3] Prețul vitelor, calculat după plata vigesimei, se verifică și prin alte izvoare. Astfel, la 1542, Ioan diacul din Lugoj scrie sibienilor despre cumpărarea din Țara Romînească a unui cal cu 10 florini și a unui bou cu 3 florini (Hurmuzaki, vol XV_1, nr. 775, p. 417). La Turda, în 1538, un porc este vîndut cu 45 aspri (*Quellen*, III, p. 30), iar în 1539 sînt vînduți tot la Turda 24 de porci cu 18 florini și 11 $^1/_2$ aspri, adică circa 37 aspri unul (*ibidem*, p. 30). Cu unele diferențe, explicabile și prin faptul că datele sînt posterioare anului 1503 cu circa 30 de ani, prețurile calculate, luînd ca bază vigesima, se verifică deci și prin alte izvoare, care indică prețul însuși în mod neîndoios.

Pentru întregul an 1530, valoarea vitelor importate de braşoveni ar fi de circa 126 600 aspri.

Preţul vitelor, calculat după cîtimea vigesimei, este la fel cu acela din 1503.

★

Registrul vamal din 1542 dă de asemenea ştiri cu privire la exportul de vite al Ţării Romîneşti la Braşov.

Negustorii din Ţara Romînească au adus:

1 099	boi	în	valoare	de	109 900	aspri
309	vaci	»	»	»	24 720	»
450	porci	»	»	»	18 000	»

În total, 1 858 capete de vită în valoare de 152 620 aspri sau 38,3% din valoarea vitelor aduse la Braşov în 1542.

Negustorii ardeleni au adus: 1 587 boi, 438 vaci, 212 porci, 9 cai, în valoare de 208 460 aspri sau 54,7%.

Negustorii schei au adus: 149 boi, 41 vaci, 203 porci, în valoare de 26 300 aspri sau 6,8%.

Negustorii neidentificaţi au adus: 8 boi şi 2 vaci în valoare de 960 aspri, ceea ce reprezintă, în comparaţie cu ceilalţi negustori, un procent de 0,2%.

În total, aceşti negustori au adus aşadar la Braşov, în 1542, vite în valoare de 388 340 aspri. Din acestea, vitele aduse de către negustorii munteni provin în mod sigur din Ţara Romînească; de asemenea, este sigur că o parte din cele aduse de negustorii străini sînt şi ele de provenienţă munteană. Creşterea neîndoielnică a exportului de vite al Ţării Romîneşti şi participarea simţitor mai mare a negustorimii muntene la această activitate economică reflectă destul de limpede mărirea numărului de vite - marfă din Ţara Romînească şi lărgirea comerţului de vite pe piaţa munteană, deşi începutul monopolului economic turcesc se făcea tot mai simţit.

Preţul vitelor în 1542 este identic cu acela din anii 1503 şi 1530.

Preţul unui cal, pomenit pentru prima dată în acest registru, este de 160 aspri [1]; un singur exemplu nu este însă suficient pentru a ne face o idee despre preţul cailor, care variază mai mult în comparaţie cu acela al celorlalte vite.

★

Ştirile din registrele - rezumate de vamă din anii amintiţi permit să se urmărească evoluţia importului de vite al Braşovului, din care o parte — nu se poate evalua cît — provin de pe piaţa Ţării Romîneşti.

a) Între 2 iulie 1529 şi 25 ianuarie 1530 au intrat prin vama Braşovului: 577 boi, 395 vaci şi 982 porci în valoare de 128 580 aspri [2].

Pentru întregul an 1529, acest import de vite al Braşovului s-ar ridica la circa 240 000 aspri.

b) În 1543 au intrat: 1 635 boi, 793 vaci, 939 porci şi 15 cai, în valoare de 266 900 aspri [3].

---

[1] *Quellen*, III, p. 204.
[2] *Ibidem*, II, p. 171—173.
[3] *Ibidem*, III, p. 233.

c) În 1545 au intrat: 2 679 boi, 1 661 vaci, 938 porci şi 9 cai, în valoare de 439 920 aspri [1].

d) În 1546 au intrat: 2 239 boi, 1 822 vaci, 2 508 porci, în valoare de 469 980 aspri [2].

e) În 1547 au intrat: 1 905 boi, 2 792 vaci, 1 628 porci, în valoare de 478 980 aspri [3].

f) În 1550 au intrat: 4 984 boi, 2 006 vaci, 2 671 porci, în valoare de 765 720 aspri [4].

★

Creşterea numărului de vite care au intrat prin vama Braşovului în aceşti ultimi ani nu reprezintă un indiciu direct de mărire a numărului de vite exportate de Ţara Romînească la Braşov, deoarece nu se ştie cîte dintre ele veneau de pe piaţa munteană şi cîte de pe alte pieţe.

Paralel cu creşterea numărului de vite importate de braşoveni, se constată din datele registrelor din 1503, 1530 şi 1542 şi o mărire apreciabilă a participării negustorilor munteni la acest comerţ, adică respectiv: 0,9%, 30% şi 38,3%. Pe de altă parte, este sigur că vitele aduse de negustorii munteni proveneau de pe piaţa Ţării Romîneşti.

Or, aceste două laturi: creşterea numărului de vite importate de braşoveni în decursul unei jumătăţi de secol şi creşterea participării negustorilor munteni la acest comerţ în anii de mai sus duc la concluzia că numărul de vite de pe piaţa munteană aduse la Braşov a crescut, măcar în parte, proporţional cu mărirea importului de vite al Braşovului.

Astfel, şi în această ramură a economiei Ţării Romîneşti, se constată, deşi indirect, o creştere a producţiei de mărfuri, destinată pieţei externe, ardelene.

În tot acest răstimp, tarifele vamale — şi deci, în linii generale, şi preţul vitelor — nu variază [5].

IV. PIEILE

Un alt produs pe care îl exporta Ţara Romînească la Braşov erau pieile. În privilegiile de comerţ acordate braşovenilor, pieile sînt pomenite ca făcînd parte din produsele de export ale Ţării Romîneşti la Braşov [6].

Pieile erau aduse la Braşov de către negustorii din Ţara Romînească sau erau cumpărate de aici de către braşoveni.

---

[1] *Quellen*, III, p. 93.

[2] *Ibidem*, p. 365—366.

[3] *Ibidem*, p. 426.

[4] *Ibidem*, p. 585—586.

[5] Cf. vigesimele plătite pentru boi, vaci, porci, cai şi deci în mare şi preţul lor, la fiecare registru-rezumat, indicat în dreptul produsului respectiv, la paginile citate mai sus.

[6] În privilegiul din 1413, se specifică că se va plăti vama « de la o piele de cerb, un ducat şi de vor fi şi alte piei cu ea, să nu dea nimica » (Bogdan, *Relaţiile*, p. 5), iar într-o poruncă din 1422 se prevede că pieile « de la jivine, fie veveriţă, fie jder, fie vulpe, fie pisică sălbatică, fie iepure », să plătească pentru o valoare de 30 ducaţi, un ducat (*ibidem*, p. 19).

Cu privire la pieile pomenite în registrul de vamă din 1503 se ridică unele probleme. Unele dintre pieile aduse la Braşov de către negustorii străini puteau fi cumpărate şi din Moldova, care în acea vreme era o mare exportatoare de vite în Transilvania. Credem totuşi că majoritatea acestor piei erau cumpărate de negustorii ardeleni din Ţara Romînească şi nu din Moldova, deoarece, deşi negustorii moldoveni aduc în anul 1503 în Ardeal numeroşi boi şi vaci, numai doi negustori aduc piei, unul 127 piei de lup [1], iar altul cîteva piei de jder [2], Moldova rămînînd deci o exportatoare la Braşov de vite vii, şi mai puţin de piei. Excludem posibilitatea ca o parte dintre pieile aduse la Braşov de către negustorii străini să fi fost cumpărate de către aceştia din satele ardelene, deoarece vigesima se percepea pentru mărfurile aduse din afara Ardealului.

Pentru negustorii din Ţara Romînească se pune de asemenea o problemă destul de dificilă, deoarece unele izvoare contemporane îi arată ca importatori de piei crude din Transilvania în Ţara Romînească. Astfel, la 22 aprilie 1466, Matei Corvin, regele Ungariei, la plîngerile ridicate de reprezentanţii oraşelor săseşti, opreşte pe negustorii din Ungaria, din Ţara Romînească şi din Moldova să mai cumpere din Ardeal piei crude, deoarece prin această acţiune prejudiciau interesele pielarilor ardeleni, lipsindu-i de materia primă [3]. La 10 februarie 1489 Matei Corvin reînoieşte această poruncă [4], ceea ce dovedeşte că practica sus-pomenită continua.

La 9 august 1513, regele Vladislav al Ungariei porunceşte din nou slujbaşilor săi să oprească pe negustorii din Ţara Romînească şi Moldova de a cumpăra din Transilvania piei nelucrate. În schimb, porunceşte vameşilor de la Turnu-Roşu să nu mai pună piedici negustorilor din Ţara Romînească care aduc tăbăcarilor sibieni — faptul este desigur similar şi pentru Braşov — piei de animale sălbatice [5].

În registrul vamal din 1503, pentru negustorii din Ţara Romînească, ca de altfel şi pentru ceilalţi care plătesc vigesima pentru piei, se indică laconic că au o anumită cantitate de piei, fără a se specifica dacă o aduc de pe piaţa munteană şi fără a se pomeni ce fel de piele este (de vite, de sălbăticiuni, crudă, tăbăcită, semi-lucrată etc.) [6] ceea ce, evident, îngreuiază problema.

Socotim că prin denumirea de « *pelles* », « *cutes* », trebuie să înţelegem atît pieile de sălbăticiuni (cerbi, veveriţe, jderi etc.), cît şi cele de vită şi oaie. În privilegiile comerciale acordate braşovenilor de către domnii Ţării Romîneşti sînt amintite că se exportă la Braşov mai ales piei de sălbăticiuni [7]. Se exportau însă la Braşov şi piei de vită, care sînt pomenite ca fiind aduse de către negustorii munteni.

Denumirea prin care sînt indicate pieile de vită ridică însă o problemă destul de dificilă şi anume: ele sînt indicate prin cuvîntul « *cultelli* » sau « *cul-*

---

[1] *Quellen*, I, p. 36.
[2] *Ibidem*, p. 20.
[3] Hurmuzaki, vol XV_1, p. 61.
[4] *Ibidem*, p. 130—131.
[5] *Ibidem*, p. 224—225.
[6] De exemplu « *Buda de Compolong habet carpones pondera 5 1 2, idem cetos pondera 6, idem pelles pondera 3 1 2. Solvit flor. 1, asp. 20* » (*Quellen*, I, p. 16).
[7] Bogdan, *Relaţiile*, passim şi mai ales p. 5, 12. 17, 19, 20, 23, 28, 34, 73 etc.

telli bovinales », care derivă de la « *cutis-is* », plural « *cutes* » (piele). Evident, în expresia « *cultelli bovinales* », « *cultelli* » nu poate fi în nici un caz tradus prin *cuțite*, deoarece cele două cuvinte legate împreună n-ar avea înțeles. În schimb, dacă « *cultelli* » se traduce prin « *piei* », expresia « *cultelli bovinales* » (piei de bou, de vită în general) are un deplin înțeles.

Identitatea *cultelli* = *cutes* se poate verifica din știrile registrului de vamă al Brașovului din 1530 în care, spre deosebire de cel din 1503, se folosesc concomitent expresiile: « *cutes bovum* », « *cultellos bovis* » și o dată « *cultelli otter* » (blană de vidră). Identitatea « *cutes bovum* » = « *cultelli bovinales* » = « *cultelli* » se bazează și pe faptul că fiecare bucată plătește vamă 1/2 aspru.

Astfel, din registrul anului 1503, printre numeroasele exemple, cităm: « *Item Grassers Gerg habet cultellos 90. Solvit flor. 0, asp. 45* »[1]; deci pentru o piele se plătește vamă 1/2 aspri, iar prețul ei este de 10 aspri bucata.

Din registrul anului 1530, cităm între altele: « *Francescus Schunkebung <habet> cutes bovum 40, solvit aspr. 20* » [2]; *German de Tatrorch <habet> cultelos bovis 10, solvit asp. 5* » [3].

Din ultimele două exemple se vede deci că este vorba de piei de bou, pentru fiecare vigesima fiind de 1/2 aspru.

Nu este lipsit de motiv faptul că se folosește uneori cuvîntul « *pelles* » iar altă dată « *cutes* » sau « *cultelli* », deoarece « *pelles* » (se pare piei de oaie sau de sălbăticiuni comune) aveau un preț, iar « *cutes* » (piei de vite sau de sălbăticiuni cu blăni ceva mai scumpe) aveau altul, mai ridicat.

Astfel: « *Gerg Tartler habet pellium pondera 23. Solvit flor. 1, asp. 42* »[4]. Deci plătind 92 aspri pentru 23 de poveri de « *pelles* », o povară plătește 4 aspri; prețul ei este deci de 80 aspri.

O povară de « *cultelli* » plătește însă vigesimă mai mare: între 6—8 aspri. Astfel: « *Vyssmans Closs habet cultellos pondera 2, idem pelles pondera 8. Solvit flor. 0, asp. 44* » [5]. Deoarece o povară de « *pelles* » plătește invariabil 4 aspri, pentru cele 2 poveri de « *cultelli* » se plătește vigesimă 12 aspri sau 6 aspri de povară; prețul unei poveri este deci de 120 aspri. « *Hanus de Girgicz habet cultellos pondera 4. Idem pelles pondera 3. Solvit flor. 0, asp. 44* » [6]. Deci, pentru o povară de « *cultelli* » se plătește vamă 8 aspri, iar prețul ei este de 160 aspri.

Diferența de preț dintre « *pelles* » și « *cultelli* » se vădește și la bucată; s-a arătat că prețul unei piei de bou (« *cultellus* », « *cutis* ») era de circa 10 aspri. Prețul unei piei probabil de oaie (« *pellis* ») era de circa 1,6 aspri, după cum se deduce din exemplul de mai jos: « *Hoffgreffen Thyess habet cultellos 300. Idem pelles 770. Solvit flor, 4, asp. 10* » [7].

Deoarece pentru 300 « *cultelli* » se plătesc 150 aspri, restul de 60 aspri se plătesc pentru 770 « *pelles* », prețul uneia revenind la circa 1,6 aspri.

---

[1] *Quellen*, I, p. 3.
[2] *Ibidem*, II, p. 232.
[3] *Ibidem*, p. 216.
[4] *Ibidem*, I, p. 22.
[5] *Ibidem*, p. 20.
[6] *Ibidem*, p. 25.
[7] *Ibidem*, p. 29.

Acest preţ, calculat pe baza vigesimei, este foarte apropiat de costul a 58 piei de oaie, pomenite în 1547, care se vînd cu un florin şi 38 aspri (88 aspri), adică cu circa 1,5 aspri o piele [1].

Această ultimă indicaţie permite să socotim că prin termenul de « *pelles* » se înţelegeau mai ales pieile de oaie sau poate şi pieile de animale sălbatice cu blană mai proastă.

Pentru negustorii din Ţara Romînească, care apar plătind vamă pentru piei, credem că trebuie să excludem ipoteza că le-ar fi adus din Ardeal în Muntenia, deoarece braşovenii şi ceilalţi saşi din oraşele ardelene, care luptau pentru prohibirea acestei practici dăunătoare lor, nu i-ar fi lăsat să treacă prin vama lor, ducînd de la Braşov piei, al căror export era mereu interzis de rege, la însăşi cererea braşovenilor. De asemenea, pare puţin probabilă supoziţia ca negustorii din Ţara Romînească să fi cumpărat pieile în jurul Braşovului şi apoi să fi venit cu ele pentru a le vinde în interiorul oraşului.

În ceea ce priveşte starea pieilor aduse la Braşov este sigur că ele erau piei crude şi nu tăbăcite, deoarece preţul de 80 aspri pentru o povară de piei era prea mic pentru piei lucrate.

Aşadar, în concluzie: socotim că nu există o contrazicere între ştirile care arată pe unii negustori munteni ca importatori de piei din Ardeal şi între exportul de piei din Ţara Romînească la Braşov, deoarece:

a) Se pare că aceşti negustori importau piei pe ascuns, prin contrabandă, în ciuda dispoziţiunilor în vigoare de interzicere a acestui export şi că pieile importate erau mai ales de vită, cel puţin parţial prelucrate.

b) Negustorii din Ţara Romînească, pomeniţi în registru, aduc la Braşov din Muntenia mai ales piei de sălbăticiuni dar şi de vită. Ei nu importă piei din Ardeal în Muntenia, pentru că, trecînd prin vama braşovenilor, aceştia nu le-ar fi îngăduit să calce — în paguba lor — dispoziţiunile în vigoare, privind exportul de piei.

c) Negustorii străini (şchei, ardeleni) aduc pieile fie din Ţara Romînească fie din Moldova. Ei nu exportă aceste piei de la Braşov spre Ţara Romînească pentru că, trecînd prin vama braşovenilor, ei nu le-ar fi permis s-o facă.

★

Ţinînd seamă de aceste considerente şi pe baza datelor din registrul de vamă din 1503, se poate face tabloul următor:

Negustorii mici din Ţara Romînească au adus la Braşov: 69,5 poveri de piei în valoare de 5 560 aspri, 80 piei de oaie de 120 aspri, 991 piei de vită de 9 910 aspri; în total, piei în valoare de 15 590 aspri sau 13,1% din valoare.

Negustorii mari din Ţara Romînească au adus: 23 piei de jder în valoare de 920 aspri sau 0,8%.

Negustorii ardeleni au adus: 513 poveri de piei şi alte piei în valoare de 93 720 aspri sau 78,1% din valoare.

---

[1] *Quellen*, III, p. 29.

Negustorii șchei au adus: 40 poveri de piei și alte piei în valoare de 5 910 aspri sau 5%.

Negustorii șchei și ardeleni în tovărășie au adus: 6 1/2 poveri de piei în valoare de 520 aspri sau 0,5%.

Negustorii neidentificați, dintre care o parte sînt munteni, au adus: 11 poveri de piei și alte piei de 2 060 aspri sau 2%.

În total negustorii amintiți au adus la Brașov în 1503: 640 poveri de piei, 6 460 piei de vită, 850 piei de oaie, 30 blăni de castor și jder și alte piei de 500 aspri, în valoare totală de 118 720 aspri.

Din acest total, cele aduse de către negustorii munteni, în valoare de 16 510 aspri sau 13,9%, sînt din Țara Romînească, iar o parte din restul pieilor —nu știm cît — este tot de proveniență munteană.

Prețul pieilor. Pe baza valorii vigesimei, se poate calcula prețul unei poveri de piei, care varia între 80—160 aspri și al unei piei, care varia între 1,5 și 10 aspri [1]. O piele de jder valora mai mult, circa 40 de aspri [2].

★

Registrele din 1530 și din 1542, ridicînd aceleași probleme complexe pe care le-a ridicat și cel din 1503, cu privire la aducerea pieilor din Țara Romînească în Ardeal, la prețuri etc., concluziile și ipotezele formulate pentru anul 1503 rămîn valabile și pentru anii 1530 și 1542.

Ținînd seama de ele, am alcătuit pentru anul 1530 următorul tablou al importului de piei al orașului Brașov:

Negustorii din Țara Romînească au adus: 18 piei în valoare de 180 aspri, reprezentînd 0,7% din valoare.

Negustorii din Brașov și alți ardeleni au adus: 54 poveri și alte piei în valoare de 29 640 aspri, reprezentînd 95,5% din valoare.

Negustorii probabil șchei au adus: 7 poveri și alte piei în valoare de 1010 aspri sau 3,2%.

Negustorii greci și armeni au adus: 2 poveri de piei în valoare de 160aspri; 7 piei de vidră, a căror valoare nu este indicată.

Cu totul, în lunile februarie—iulie, negustorii amintiți au adus la Brașov: 63 poveri de piei, 2 595 piei și 7 blăni de vidră, în valoare de 30 990 aspri.

Pentru întregul an 1530, valoarea pieilor aduse la Brașov s-ar ridica la circa 62 000 aspri.

În cadrul acestui import de piei al Brașovului, rolul negustorilor din Țara Romînească este extrem de redus, dominația absolută avînd-o negustorii ardeleni. Această predominare categorică a negustorilor ardeleni și absența aproape totală a negustorilor munteni în comerțul cu piei credem că se datorește dezvoltării meșteșugurilor tăbăcăriei, cojocăritului, cizmăriei etc. în Țara Romînească din prima jumătate a secolului al XVI-lea, care absorbeau cea mai mare parte a producției de piei și blănuri din țară. De aceea, negustorii munteni preferau

---

[1] Cf. mai sus, p. 141, unde am stabilit că o povară de « *pelles* » costă 80 aspri, o povară de « *cultelli* » între 120 și 160 aspri, o piele de bou (« *cutis* », « *cultellus* ») 10 aspri, iar una de oaie circa 1,5—1,6 aspri.

[2] *Quellen*, I, p. 59.

să desfacă pieile meşteşugarilor locali decît să le vîndă braşovenilor, care, de altfel, se puteau aproviziona cu piei din satele ardelene.

Din datele registrului vamal din 1530 se poate calcula preţul unei poveri de piele şi al unei piei separate, preţuri care sînt apropiate de acelea din 1503, şi anume:

o povară de piei (« *pelles* »), mai ales de oaie, costă între 73 şi 80 aspri [1]; o piele (« *cutes* »), mai ales de vită, costă 10 aspri [2].

★

În anul 1542, importul de piei al Braşovului se ridică la 113 poveri piei, 850 piei de vită şi 6 712 piei de oaie, în valoare de 29 000 aspri, participarea negustorilor care le aduc fiind următoarea:

Negustorii din Ţara Romînească au adus: 43 poveri piei în valoare de 3440 aspri; 197 piei în valoare de 1970 aspri; 150 piei în valoare de 240 aspri. Cu totul, ei au adus piei de 5650 aspri sau 19,5% din valoarea pieilor aduse la Braşov.

Negustorii ardeleni au adus: 56,5 poveri şi alte piei în valoare de 17 590 aspri sau 60,5% din valoare.

Negustorii şchei au adus: 13,5 poveri piei şi alte piei în valoare de 5 760 aspri sau 20% din valoare.

Scăderea din acest an a exportului de piei al Ţării Romîneşti la Braşov, în comparaţie cu anii 1503 şi 1530, se datoreşte dezvoltării meşteşugurilor muntene din ramura pielăriei, care aveau nevoie acum de mai multă materie primă decît înainte. Pe de altă parte, creşterea producţiei muntene de piei-marfă serveşte nu numai la acoperirea nevoilor meşteşugurilor locale, ci începe să prisosească şi pentru export. În cadrul acestui export de piei, creşterea rolului negustorilor munteni în comparaţie cu ceilalţi negustori străini este o latură a creşterii rolului lor *în general*, în exportul de produse naturale ale Ţării Romîneşti.

Preţurile pieilor sînt foarte apropiate de acelea din 1503 şi 1530 [3].

★

Ştirile din registrele de vamă-rezumate din anii menţionaţi indică evoluţia importului de piei al Braşovului şi dau posibilitatea de a trage unele încheieri asupra exportului de piei al Ţării Romîneşti.

a) Între 2 iulie 1529 şi 25 ianuarie 1530 au intrat în Braşov: 80,5 poveri de piei şi alte piei în valoare de 23 580 aspri [4]; pentru întregul an, valoarea pieilor intrate s-ar ridica la circa 42 000 aspri.

---

[1] *Johannes Kemmel pelles pondera 10, solvit asp. 40* (*Quellen* II, p. 215). Pentru o povară vigesima fiind 4 aspri, preţul unei poveri este de 80 aspri, ca şi în 1503. *Johannes Kemmel pelles ovium pondera 6, solvit asp. 22* (*ibidem*, p. 216). O povară plătind vigesima 3,66 aspri, preţul ei este de 73 aspri.

[2] *Sporeresch Sigmundt cutellos bovis 64, solvit asp. 32; idem pelles ovium pondus 1, solvit asp. 4* (*ibidem*, p. 216); aşadar, o piele de bou plăteşte vigesima 1/2 aspru, deci costă 10 aspri, iar o povară de piei de oaie costă 80 aspri.

[3] Astfel o povară de piele de oaie (« *pelles* ») costă 80 aspri (*Quellen*, III, p. 193); o piele de vită (« *cutis* ») costă 10 aspri (*ibidem*, p. 201); o piele de oaie (« *pelles* ») costă 1, 5—1,6 aspri (*ibidem*, p. 203).

[4] *Quellen*, II, p. 171—173.

b) În 1543 au intrat: 270 poveri şi alte piei în valoare de 52 936 aspri [1].
c) În 1545, 73 poveri piei şi alte piei în valoare de 59 765 aspri [2].
d) În 1546, 237 poveri de piei şi alte piei în valoare de 53 287 aspri [3].
e) În 1547, 363,5 poveri şi alte piei în valoare de 83 900 aspri [4].
f) În 1550, 390 poveri piei şi alte piei în valoare de 81 710 aspri [5].
Preţul pieilor este acelaşi ca în anii 1503, 1530 şi 1542.

Pentru a explica evoluţia exportului de piei al Ţării Romîneşti la Braşov, producţia munteană de piei-marfă trebuie pusă în legătură cu creşterea producţiei muntene de vite-marfă şi cu dezvoltarea meşteşugurilor din Ţara Romînească. Într-adevăr, dezvoltarea meşteşugurilor muntene, legate de pielărie, din primele decenii ale veacului al XVI-lea, a făcut să scadă exportul de piei al Ţării Romîneşti, deoarece pieile constituiau materia primă pentru aceste meşteşuguri. Pe de altă parte, creşterea numărului de vite-marfă, mai grabnică decît dezvoltarea meşteşugurilor muntene, satisfăcea nevoile de materie primă ale acestora şi furniza şi un prisos crescînd de piei-marfă pentru export, a cărui linie ascendentă se reflectă în mărirea importului de piei al Braşovului din deceniul al cincilea al veacului (după 1542).

Ţinînd seama că la începutul secolului participarea negustorilor munteni la acest import era de 13,9%, iar la 1542 ea era de 19,5%, se poate presupune că ea creşte sau cel puţin rămîne aceeaşi în întregul deceniu al 5-lea al veacului. Or, creşterea participării negustorimii muntene, care aduce pieile de pe piaţa Ţării Romîneşti, la importul de piei al Braşovului, în condiţiile evidente ale urcării generale a acestui import în deceniul al 5-lea, presupune implicit o mărire a cantităţii de piei aduse de pe piaţa munteană, o creştere a producţiei de piei-marfă a Ţării Romîneşti.

V. LÎNA

Cantităţile de lînă pomenite în registre ca aduse la Braşov sînt neînsemnate; în 1503 se amintesc 10 poveri exportate de un negustor muntean, 3 aduse de către şchei şi 25 de către braşoveni, ele putînd fi venite atît din Ţara Romînească, cît şi din Moldova. Acest export redus de lînă munteană la Braşov credem că se datoreşte faptului că Transilvania era o regiune foarte bogată în turme de oi şi braşovenii se puteau aproviziona cu lînă de aici. Ba chiar mai mult, uneori negustorii munteni cumpărau din Ardeal oi sau berbeci. Astfel, nişte negustori munteni cumpărau în Ardeal, pe la 1480—1490, 450 berbeci aduşi din Moldova [6], iar la aceeaşi dată, un alt negustor cumpăra 150 oi de la Braşov, pentru a le trece în Ţara Romînească [7].

Pe baza datelor din registru se poate calcula şi preţul unei poveri de lînă, care era de 80 aspri [8].

[1] *Quellen*, III, p. 233.
[2] *Ibidem*, p. 293.
[3] *Ibidem*, p. 365—366.
[4] *Ibidem*, p. 426.
[5] *Ibidem*, p. 585—586.
[6] Bogdan, *Relaţiile*, p. 206—207.
[7] *Ibidem*, p. 205.
[8] Şerb din Cîmpulung plăteşte pentru 10 poveri de lînă vigesimă 40 aspri (*Quellen*, I, p. 27). Deci preţul unei poveri este de 80 aspri.

Aşadar, lîna adusă la Braşov în cantitate de 38 de poveri valora 3 040 aspri, dintre care 10 poveri, în valoare de 800 aspri, erau aduse sigur din Ţara Romînească.

În registrul de vamă din 1530 nu se pomeneşte de comercializarea lînei în schimbul de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească.

Şi în registrul din 1542 se constată aceeaşi cantitate redusă de lînă comercializată: 32,5 poveri aduse de negustori ardeleni, care puteau s-o aducă fie din Ţara Romînească, fie din Ardeal. Preţul ei este mai scăzut decît în 1503: 40 aspri povara [1].

Ştirile din registrele de vamă din anii următori arată că importul de lînă al Braşovului a crescut; nu se poate însă şti de unde a fost adusă această lînă.

În registrul de vamă din 1529 nu este pomenită [2].

În 1543, s-au adus 21,5 poveri de lînă în valoare de 860 aspri [3].

În 1545, s-au adus 54 poveri de lînă în valoare de 2 160 aspri [4].

În 1546, s-au adus 103 poveri în valoare de 4 120 aspri [5].

În 1547, s-au adus 154 poveri în valoare de 6 160 aspri [6].

În 1550, s-au adus 75 poveri în valoare de 3 000 aspri [7].

Preţul unei poveri de lînă pentru aceşti ani este invariabil: 40 aspri [8].

Ştirile care arată acest import de lînă crescînd al Braşovului nu indică însă şi negustorii care îl efectuau. Pomenirea negustorilor munteni ca exportatori de lînă doar în 1503 nu îngăduie a se preciza în ce măsură piaţa munteană aproviziona cu lînă Braşovul. Datorită bogăţiei în turme de oi a Transilvaniei, se pare că rolul pieţii muntene şi al negustorilor din Ţara Romînească nu era prea însemnat în această ramură a comerţului.

VI. SLĂNINA

Registrul de vamă din 1530 mai procură unele scurte ştiri cu privire la unele produse de export ale Ţării Romîneşti şi la activitatea cîtorva negustori munteni în comercializarea lor. Astfel, se pomeneşte că unii negustori din Ţara Romînească au exportat la Braşov 10 bucăţi de slănină în valoare de 400 aspri [9], iar alţi negustori, probabil şchei, au adus 11 bucăţi de slănină în valoare de 440 aspri; cu totul, pentru lunile februarie—iulie 1530, aducîndu-se 21 bucăţi de slănină în valoare de 840 aspri.

Preţul unei bucăţi de slănină era de 40 aspri [10].

Pomenirea sporadică a aducerii de slănină din Ţara Romînească la Braşov se explică prin existenţa unei creşteri dezvoltate a porcilor în Transilvania, care asigura pe deplin nevoile ţării.

---

[1] *Quellen*, III, p. 206, rîndurile 14—15.

[2] *Ibidem*, II, p. 171—173.

[3] *Ibidem*, III, p. 233.

[4] *Ibidem*, p. 293.

[5] *Ibidem*, p. 365—66.

[6] *Ibidem*, p. 426.

[7] *Ibidem*, p. 585—586

[8] Cf. vigesimele plătite pentru o povară de lînă în aceşti ani, în registrele citate.

[9] Exportul de slănină al Ţării Romîneşti în Ardeal este amintit într-un document din 30 iunie 1546, în care se pomeneşte de vinderea a 600 de slănini « la Hăţegani şi oameni de la ţară » (*Documente privind istoria Romîniei, B. Ţara Romînească*, veacul al XVI-lea, vol. II, nr. 333, p. 340).

[10] Negustorul Stanislav plăteşte pentru 6 slănini (« *de sex lardys* ») 12 aspri vigesimă (*Quellen*, II, p. 224); deci preţul unei slănini este de 40 aspri.

Importul de slănină mai ridicat al Braşovului din anii următori, fără indicarea negustorilor care o aduc, nu permite de a arăta în ce măsură participa piaţa munteană la această ramură a comerţului.

Astfel, în 1543, se aduc 160 slănini de 6 400 aspri; în 1545, 108 bucăţi de 4 320 aspri; în 1546, 96 bucăţi de 3 840 aspri; în 1547, 279 slănini de 11 160 aspri; iar în 1550, se aduc 32 bucăţi în valoare de 1 280 aspri [1].

Preţul unei bucăţi este tot de 40 aspri [2].

VII. SEUL

Registrul de vamă din 1542 pomeneşte de aducerea de seu la Braşov. Astfel, mai mulţi negustori ardeleni aduc în decursul anului 1542, 17,5 poveri de seu, în valoare de 1 400 aspri.

Este probabil că acest produs să se fi adus din Ţara Romînească — care era exportatoare de seu la turci — dar nu este exclus să fi fost adus şi din Moldova.

Preţul unei poveri este de 80 aspri [3].

Registrele-rezumate arată că şi în anii următori se aduc cantităţi variabile de seu la Braşov.

Astfel, în 1543, se aduc 2,5 cîntare în valoare de 200 aspri; în 1545, se aduc 6,5 poveri şi 4 cîntare de seu de 1 360 aspri, iar în 1546, 6 cîntare de 480 aspri [4].

Preţul unei poveri de seu este în aceşti ani de 160 aspri, iar al unui cîntar, de 80 aspri [5].

VIII. BRÎNZA

Brînza, pomenită între articolele de export ale Ţării Romîneşti la Braşov în privilegiile de comerţ acordate de domnii munteni braşovenilor, nu este amintită decît o singură dată, întîmplător, în registrul din 1545, unde se pomeneşte aducerea a 2 poveri de brînză (« *brasza* »), socotită la 80 aspri povara, fără a se arăta provenienţa şi cine o aduce [6].

IX. CEREALELE

În registrul de vamă din 1530, este pomenită o singură dată, cu caracter întîmplător deci, aducerea a două măsuri de orz de către un negustor neidentificat; nu se arată nici de unde le aduce şi nici nu se găsesc elemente pentru calcularea preţului [7].

---

[1] Cf. registrele din anii respectivi.

[2] Cf. vigesima plătită pentru slănină în aceşti ani.

[3] *Pyter Schücze Macher habet 5 1/2 cent. sevum, solvit asp. 22* (*Quellen*, III, p. 193).

[4] Cf. registrele din anii respectivi.

[5] Cf. registrul din anul 1545 (*Quellen*, III, p. 293).

[6] *Ibidem*, p. 293.

[7] « *Bora <habet> cete pondera 4, cubuli de orden 2, solvit asp. 16* (*Quellen*, II, p. 215). Deoarece pentru cele 4 poveri de somn vigesima este tocmai 16 aspri, se constată că pentru orz — adus poate pentru nevoi proprii — nu a plătit vigesima, lipsind astfel şi putinţa de calculare a preţului.

Această pomenire cu totul întîmplătoare a cerealelor în registrele de vamă brașovene dovedește că Brașovul nu a importat cereale din Țara Romînească în acest timp. De altfel, nici privilegiile muntene acordate brașovenilor nu pomenesc de cereale ca articol de export al Țării Romînești la Brașov. Această absență a comercializării cerealelor se explică prin faptul că Transilvania era ea însăși producătoare de cereale și că brașovenii se puteau aproviziona mult mai ușor pe piața ardeleană decît pe piața munteană, de unde grînele s-ar fi adus mult mai greu, în condițiile de transport de atunci, pe drumurile de munte care legau Brașovul de Țara Romînească.

Comerțul de cereale dintre Brașov și Țara Romînească, în condițiile dominării economiei naturale, se făcea mai ales în vremuri de foamete și recoltă proastă [1]; în acest sens trebuie interpretate și știrile destul de frecvente de aducere a cerealelor din Ardeal în Țara Romînească și nicidecum ca o dovadă că Țara Romînească era o importatoare obișnuită de grîne din Ardeal [2].

X. VINURILE

Butoaiele de vin și mied, pomenite ca articol de export al Țării Romînești la Brașov în privilegiile vamale acordate de domnii munteni brașovenilor [3], sînt documentate și în registrele vamale brașovene.

Astfel, în registrul din 1542, se arată că un negustor muntean a adus un butoi de vin — desigur din Țara Romînească — în valoare de 500 aspri, iar alți negustori ardeleni aduc 20 de butoaie de vin, în valoare de 10 100 aspri. Așadar, 21 de butoaie de vin în valoare de 10 500 aspri. Prețul unui butoi de vin era de 500 aspri [4].

Cel puțin o parte din vin era adus din Țara Romînească; astfel, în registrul din 1546, se pomenesc *« 10 vasa <vini> Valachiae »* [5].

Fără a se indica proveniența și aducătorul, mai este pomenită aducerea de vin la Brașov și în anii următori: în 1543 se aduc 49 de butoaie de vin în

---

[1] Astfel, la 17 ianuarie 1535, brașovenii trimit pe Iacob Hyrser și pe preotul romîn din Șcheii Brașovului pentru a mijloci cumpărarea de cereale din Țara Romînească deoarece fusese foamete în Ardeal (*Quellen*, II, p. 396; cf. și Meteș St., *op. cit.*, p. 124). La 14 februarie 1552, brașovenii fac daruri lui Mircea Ciobanul pentru ca acesta să le îngăduie de a cumpăra grîne din Țara Romînească (Hurmuzaki, vol. XI, p. 784), ceea ce dovedește că scoaterea de cereale din țară nu era lucru obișnuit.

[2] Astfel, într-o scrisoare din 1421, Radu Praznaglava scrie brașovenilor « și să lăsați să vie orice marfă în țara domniei mele, și pîine și fier sau orice, slobod să umble » (Bogdan, *Relațiile*, p. 10). Prin 1437, boierul muntean Gheorghe Lascăr cumpăra de la Brașov « ceva ovăz » (*ibidem*, p. 256). La 8 februarie 1470, Matei Corvin oprește exportul de grîu orz, mei și ovăz în Țara Romînească (Hurmuzaki, vol. XV_1, p. 75). În 1476, brașovenii sînt invitați să vină în Țara Romînească « cu pîine și cu marfă » (Bogdan, *Relațiile*, p. 98). La 10 decembrie 1510, Vlad voievod scrie sibienilor să nu mai oprească exportul de grîne în Țara Romînească (Hurmuzaki, vol. XV_1, p. 207). La 23 februarie și 3 aprilie 1528, Radu de la Afumați se plîngea brașovenilor că nu îngăduie negustorilor munteni să cumpere din Ardeal grîne (*« triticum »*) și hrană (*« victualia »*) (*ibidem*, p. 302—303 și 303—304) etc.

[3] Cf. privilegiile din 1413 și următoarele (Bogdan, *Relațiile*, passim).

[4] *Quellen*, III, p. 212.

[5] *Ibidem*, p. 366; cf. indicații despre *« 1 vase vini ex Thergowysthya adducto »* în 1543 (*ibidem*, p. 66); *« vinum ex Transalpina, Valachicum... »* în 1548 — 1555 (*ibidem*, p. 477) etc.

valoare de 24 500 aspri [1]; în 1546 se aduc 18 butoaie şi jumătate de vin în valoare de 9 250 aspri [2]; în 1547 se aduc 7 butoaie în valoare de 3 500 aspri [3].

★

Registrele de vamă ale Braşovului din anii 1503, 1529, 1530, 1542, 1543, 1545, 1546, 1547 şi 1550 înfăţişează pe bază de date statistice schimbul de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Ştirile din aceste registre confirmă prin date statistice prevederile privilegiilor comerciale acordate braşovenilor de domnii munteni, în care sînt înşiruite produsele de export ale Ţării Romîneşti. Aceste produse, după cum am văzut, sînt: peştele, vitele, pieile şi blănurile, ceara şi mierea, lîna, slănina, seul, brînza, vinurile. Este demn de reţinut că principalul produs de export al Ţării Romîneşti îl constituie peştele, a cărui valoare formează, de cele mai multe ori, mai mult de jumătate din valoarea produselor naturale cumpărate de braşoveni, din care o bună parte sînt mărfuri de pe piaţa munteană.

★

Pe baza ştirilor din registrele vamale braşovene, se poate înfăţişa evoluţia exportului Ţării Romîneşti în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Analiza registrului de vamă din 1503 arată că în acest an au intrat în Braşov produse naturale aduse de negustorii din Ţara Romînească, ardeleni şi neidentificaţi în valoare totală de 904 975 aspri [4].

Din aceste mărfuri, produsele aduse sigur din Ţara Romînească, adică acele exportate de negustorii munteni, se ridică la suma de 198 465 aspri.

Ţinînd seama că exportul Moldovei la Braşov la începutul veacului al XVI-lea se ridică la circa 400 000 aspri şi presupunînd că din restul produselor aduse de negustorii străini, o bună parte au fost cumpărate de aceştia de pe piaţa munteană, s-ar putea evalua exportul Ţării Romîneşti la Braşov în 1503 la circa 6—700 000 aspri.

Spre comparaţie, semnalăm că, în 1500, exportul Ţării Romîneşti la Sibiu se ridica — potrivit datelor registrului vigesimal sibian din acelaşi an—la aproximativ 720—730 000 dinari [5] sau circa 360—365 000 aspri. Volumul mai mic se datoreşte schimburilor comerciale mai scăzute dintre Ţara Romînească şi Sibiu şi faptului că în registru nu este inclusă activitatea comercială a negustorilor sibieni.

---

[1] *Quellen*, III, p. 233.

[2] *Ibidem*, p. 365—366.

[3] *Ibidem*, p. 426.

[4] În afară de produsele naturale aduse la Braşov de negustorii moldoveni (aproape numai vite), şi a căror valoare se ridică la circa 175 000 aspri. Din acest total de aproape 1 100 000 aspri se va defalca valoarea exportului moldovean la Braşov la începutul veacului al XVI-lea (cca. 400 000 aspri) obţinîndu-se astfel volumul *aproximativ* al exportului Ţării Romîneşti la Braşov.

[5] Radu Manolescu, *Relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Sibiul la începutul secolului al XVI-lea*, în « Analele Universităţii „C. I. Parhon", seria ştiinţelor sociale, Istorie », 1956, nr. 6, p. 226.

Pe ramuri de producţie, acest export la Braşov se prezintă astfel:

peşte şi icre: 5 262 poveri în valoare de	592 590	aspri
ceară: 125,5 cîntare şi 29 livre » »	50 345	»
vite şi porci: 1 586 capete » »	140 280	»
piei: 640 poveri şi alte piei » »	118 720	»
lînă: 38 poveri » »	3 040	»
Total	904 975	aspri

În raport cu suma globală de 904 975 aspri, adică valoarea produselor naturale aduse la Braşov de negustorii sus-amintiţi, trecuţi prin vama oraşului la 1503, participarea fiecărei categorii de negustori este următoarea:

negustorii din Ţara Romînească	198 465	aspri	sau	22 %
» ardeleni	409 185	»	»	44,5 %
» şchei	201 795	»	»	22,5 %
» ardeleni şi şchei împreună	3 840	»	»	0,5 %
negustorii neidentificaţi (din care o parte sînt munteni)............................	91 690	»	»	10.5 %
Total	904 975	aspri		

Analiza registrului de vamă din 1530 arată că, în lunile februarie-iulie, negustorii din Ţara Romînească, ardeleni, negustorii probabil şchei şi neidentificaţi au adus la Braşov produse naturale de 376 270 aspri[1].

Din acestea, produsele naturale aduse în chip sigur din Ţara Romînească, adică acele exportate de negustorii munteni, se ridică la suma de 76 340 aspri. Dacă presupunem că din restul produselor aduse de negustorii străini o bună parte au fost cumpărate de pe piaţa munteană, exportul de produse naturale al Ţării Romîneşti la Braşov, în această perioadă, se poate evalua la circa 200 — 250 000 aspri.

Evident, sumele de mai sus privesc lunile februarie-iulie 1530, adică 25 de săptămîni din cele 52 ale anului; pentru a se putea evalua exportul Ţării Romîneşti pe întregul an, aceste sume vor fi înmulţite cu coeficientul 2, care permite să se fixeze cu aproximaţie, pe ramuri de producţie, datele următoare:

peşte şi icre:	circa 5 020 poveri în valoare de aproximativ..	558 000	aspri
ceară:	» 55 cîntare în valoare de	4 400	»
vite şi porci:	» 1 450 capete în valoare de	126 600	»
piei:	» 130 poveri şi alte piei în valoare de	62 000	»
slănină:	» 42 bucăţi în valoare de	1 680	»
orz:	» 4 măsuri	—	
	Total ...	752 680	aspri

Aşadar, valoarea produselor naturale aduse la Braşov în 1530 de negustorii sus-amintiţi se ridică la circa 750 000 aspri.

Valoarea produselor naturale aduse din Ţara Romînească, adică valoarea exportului Ţării Romîneşti la Braşov, se poate aprecia la circa 4—500 000 aspri.

[1] În afara produselor naturale aduse de negustorii moldoveni, a căror valoare se ridică la cca. 23 000 aspri.

În lunile februarie-iulie 1530, participarea fiecărei categorii de negustori este următoarea:

negustorii	din Ţara Romînească	76 340	aspri	sau	20,4 %
»	ardeleni	131 230	»	»	34,9 %
»	probabil şchei	152 760	»	»	40,5 %
»	greci şi armeni	160	»	»	0,04 %
»	neidentificaţi	15 780	»	»	4,2 %
	Total...	376 270	aspri		

Cercetarea registrului vamal din 1542 arată că în acest an negustorii din Ţara Romînească, ardeleni, şchei şi neidentificaţi au adus la Braşov produse naturale în valoare de 761 320 aspri [1]. Din aceste mărfuri, produsele naturale venite sigur din Ţara Romînească, adică acele aduse de negustorii munteni se ridică la suma de 222 610 aspri. Dacă admitem, ca şi pentru ceilalţi ani, că din restul produselor naturale aduse de negustorii străini o bună parte au fost cumpărate de pe piaţa munteană, exportul la Braşov al Ţării Romîneşti în acest an poate fi evaluat la circa 4—500 000 aspri.

Pe ramuri de producţie, situaţia se prezintă astfel:

peşte şi icre:	3 199,5	poveri în	valoare	de	330 080	aspri
ceară:	8,75	cîntare	»	»	700	»
miere:	8	cîntare	»	»	?	
vite, porci, cai:	4 567	capete	»	»	388 340	»
piei:	113	poveri şi alte piei	»	»	29 000	»
lînă:	32,5	poveri	»	»	1 300	»
seu:	17,5	poveri	»	»	1 400	»
vin:	21	butoaie	»	»	10 500	»
			Total	...	761 320	aspri

La acest import de produse naturale al Braşovului negustorii au participat astfel:

negustorii	din Ţara Romînească	222 610	aspri	sau	29,3 %
»	ardeleni	302 610	»	»	39,7 %
»	şchei	226 640	»	»	29,8 %
»	neidentificaţi	9 460	»	»	1,2 %
	Total...	761 320	aspri		

★

Ştirile din registrele-rezumate din anii 1529, 1543, 1545, 1546, 1547 şi 1550 dau de asemenea posibilitatea evaluării aproximative a exportului Ţării Romîneşti. Deoarece însă în aceste registre lipsesc o serie de elemente care au servit pentru evaluarea nivelului exportului muntean în anii 1503, 1530 şi 1542 (anume: raportul dintre activitatea diverselor categorii de negustori), această evaluare va fi acum şi mai aproximativă.

Cu mici excepţii, produsele intrate în Braşov în aceşti ani sînt aceleaşi ca şi în anii 1503, 1530 şi 1542. De aceea, pentru a nu înfăţişa pentru fiecare an o listă a acestor produse, vom arăta pentru fiecare an doar valoarea produselor naturale intrate prin vama Braşovului şi nivelul aproximativ al expor-

[1] În afară de produsele naturale aduse de negustorii moldoveni (aproape numai vite) a căror valoare se ridică la cca. 22 000 aspri.

tului Ţării Romîneşti. Pentru cunoaşterea pe larg a produselor, cantităţilor şi preţurilor lor, se poate folosi rezumatul întocmit de editori pentru fiecare registru, unde aceste elemente pot fi urmărite destul de uşor [1].

Evoluţia sa se prezintă astfel:

Între 2 iulie 1529 şi 25 ianuarie 1530 au intrat prin vama Braşovului produse naturale în valoare de 373 801 aspri[2]; pentru întregul an 1529 valoarea lor se putea ridica la aproximativ 680 000 aspri. Exportul Ţării Romîneşti în acest an se poate evalua la 4—500 000 aspri.

În anii următori, evoluţia exportului se înfăţişează astfel:

Anul	Valoarea produselor naturale intrate prin vama Braşovului (inclusiv cele aduse de negustorii moldoveni)	Valoarea aproximativă a exportului Ţării Romîneşti
1543	1 118 776 aspri[3]	6 — 700 000 aspri
1545	1 373 905 » [4]	8 — 900 000 »
1546	1 183 937 » [5] (42 săpt.)	9 — 1 000 000 » (anual)
1547	1 321 260 » [6]	8 — 900 000 »
1550	1 547 570 » [7]	900 — 1 000 000 »

Recapitulativ, evoluţia exportului Ţării Romîneşti la Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea se prezintă *aproximativ* astfel[8]:

1503:	6—700 000 aspri	1545:	8— 900 000 aspri
1529:	4—500 000 »	1546:	9—1 000 000 »
1530:	4—500 000 »	1547:	8— 900 000 »
1542:	1—500 000 »	1550:	9—1 000 000 »
1543:	6—700 000 »		

★

Din evoluţia exportului Ţării Romîneşti la Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea, se constată creşterea sa treptată, care însă se desfăşoară cu urcări sau scăderi influenţate şi de condiţiile naturale sau politice ale anului respectiv.

Linia în general ascendentă a exportului Ţării Romîneşti are trei scăderi: în 1529, în 1530 şi în 1542. Aceasta nu se poate în nici un caz explica printr-o scădere a exportului Ţării Romîneşti în general, ci prin anumite împrejurări

[1] Cf. *Quellen*, II, p. 171—173 şi III, p. 233, 293, 365—366, 426 şi 585—586.
[2] *Ibidem*, II, p. 171—173.
[3] *Ibidem*, III, p. 233.
[4] *Ibidem*, p. 293.
[5] *Ibidem*, p. 365—366.
[6] *Ibidem*, p. 426.
[7] *Ibidem*, p. 585—587.
[8] De remarcat cu acest prilej că vechea istoriografie nu numai că nu a înţeles mecanismul producţiei de mărfuri, care creşte necontenit în această perioadă, dar uneori nu a fost capabilă nici să folosească datele dintr-un izvor. Astfel, Meteş socoteşte *vigesima* plătită vameşilor braşoveni pentru produsele naturale intrate în oraş drept *valoare* a exportului Ţării Romîneşti, reducînd astfel, în chip absurd, de 20 de ori, valoarea acestei activităţi economice (Meteş St., *op. cit.*, p. 133). Datorită unor astfel de interpretări el putea să susţină *scăderea* vertiginoasă a exportului Ţării Romîneşti la Braşov, cînd în fond avea loc o *creştere* a lui.

speciale ale acelor ani. Astfel, anii 1529 şi 1530 sînt ani de puternice frămîntări politice în Transilvania, în care se duc lupte între partida sprijinită de turci, a lui Zapolia şi partida favorabilă imperialilor, a lui Ferdinand de Austria, care culminează cu expediţia lui Petru Rareş în sud-estul Transilvaniei din 1529.

Deşi aceste împrejurări politice nu au putut determina linia de dezvoltare economică a Ţării Romîneşti şi a Transilvaniei, totuşi nu se poate nega că ele nu au influenţat în chip nefast — prin nesiguranţa şi distrugerile create — relaţiile comerciale dintre cele două ţări. Scăderea din anul 1542 — fără a-i putea găsi o explicaţie precisă — se poate datora unor împrejurări naturale (secetă, molime în vite etc.).

Că aceste scăderi se datoresc unor împrejurări aparte, o dovedeşte nivelul de dezvoltare al exportului muntean din anii imediat următori (a se compara nivelul din 1542 şi 1543) care — cu unele variaţii inerente — este *ascendent*. Această mărire a exportului Ţării Romîneşti la Braşov, în decurs de jumătate de secol, nu se poate concepe fără o creştere corespunzătoare a producţiei muntene în general şi mai ales a producţiei unor bunuri naturale-marfă, care se desfăceau la Braşov (peşte, vite, piei, ceară, vin etc.).

Această dezvoltare a economiei şi a producţiei de bunuri naturale-marfă a Ţării Romîneşti se desfăşoară cu toată acţiunea de frînă a unor factori negativi externi şi interni a căror influenţă se face tot mai mult simţită în această vreme.

Începe să se instaureze monopolul turcesc, latură economică a jugului otoman, devenit tot mai apăsător. Monopolul turcesc, prin achiziţionarea forţată şi pe preţuri derizorii a unor produse naturale ale Ţării Romîneşti, restrîngea posibilităţile de export ale ţării şi influenţa negativ balanţa sa comercială. Jafurile turceşti, care continuă aproape periodic, frînau dezvoltarea gospodăriilor ţărăneşti şi boiereşti, lovind nu numai în posibilităţile lor de comercializare a produselor, ci chiar în existenţa lor (mai ales a gospodăriei ţăranului).

Politica fiscală tot mai aspră, determinată mai ales de cererile crescînde ale turcilor, ruina gospodăria ţărănească.

Frămîntările politice interne, provocate de partidele boiereşti pentru înscăunarea pe tronul ţării a candidaţilor lor, erau o piedică nu numai pentru dezvoltarea relaţiilor comerciale, ci şi pentru stabilitatea gospodăriei ţărăneşti.

Orînduirea feudală în întregul său, prin starea înapoiată a forţelor de producţie, prin economia naturală a domeniului feudal şi slaba dezvoltare a tîrgurilor, care atrage după sine relaţii slabe între sat şi oraş şi deci o piaţă internă puţin dezvoltată, prin şerbizarea ţărănimii libere şi exploatarea celei iobage, prin barierele economice feudale şi prin tot soiul de taxe percepute asupra mărfurilor, frîna dezvoltarea producţiei şi a producţiei de mărfuri, a schimbului de mărfuri intern şi extern.

Cu toate acestea, legile economice obiective care stăteau la baza dezvoltării societăţii de pe teritoriul Ţării Romîneşti îşi urmau cursul, deşi desfăşurarea lor era stînjenită de aceşti factori negativi, frînă în calea progresului economic, social şi politic al ţării noastre.

Din datele statistice prezentate, se constată, aşadar, că unele produse naturale ale Ţării Romîneşti ca: peştele, ceara, precum şi vitele, pieile de vită etc., au caracter de producţie de mărfuri, destinată unei pieţe externe.

Dacă la această producţie de mărfuri destinată exportului la Braşov se adaugă şi cea pentru Sibiu şi celelalte oraşe ardelene şi mai ales producţia de mărfuri pentru piaţa consumatoare locală, în special a oraşelor, se poate trage concluzia că produsele naturale - marfă ale Ţării Romîneşti au început să crească la sfîrşitul secolului al XV-lea şi în prima jumătate a veacului al XVI-lea.

Această producţie de mărfuri pentru consumul intern şi pentru comerţul extern presupune de asemenea şi existenţa unei pieţe interne în creştere. Într-adevăr, producţia de mărfuri, pentru consumul intern, a determinat dezvoltarea pieţei interne, în procesul schimbului dintre satul şi tîrgul din Ţara Romînească. Producţia de mărfuri destinată comercializării la Braşov a uşurat creşterea pieţei interne a ţării, deoarece atît negustorii munteni cît şi cei braşoveni cumpărau aceste produse pe piaţa Ţării Romîneşti, de la ţărani, boieri, mănăstiri, moşii domneşti, contribuind astfel la creşterea economiei de schimb şi la atragerea în procesul schimbului a unor pături tot mai largi.

Schimbul de mărfuri cu Braşovul a contribuit la dezvoltarea pieţei interne a Ţării Romîneşti, nu numai prin faptul că aceste produse naturale se vindeau de către producătorii locali negustorilor munteni şi ardeleni, ci şi prin faptul că producătorii, fie că schimbau produsele naturale pe obiecte meşteşugăreşti, fie că, pe banii obţinuţi, cumpărau mai tîrziu mărfuri industriale braşovene sau apusene.

Astfel, prin această activitate economică, procesul lăuntric de creştere a pieţei interne a fost uşurat.

★

Din datele statistice alcătuite pe baza registrelor vamale de mai sus, se pot trage unele concluzii cu privire la rolul jucat de negustorii din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti în exportul la Braşov al produselor naturale muntene.

La importul de produse naturale al Braşovului, pomenit în registrele de vamă din 1503, 1530 şi 1542, negustorii din Ţara Romînească participă astfel: 1503 cu 22%; 1530 cu 20,4%; 1542 cu 29,3%.

Aceste procente nu reprezintă însă decît participarea negustorilor munteni pomeniţi ca atare, cărora li se specifică tîrgul sau satul de provenienţă; în afară de ei însă mai sînt şi negustori munteni cărora nu li se arată locul de provenienţă şi care, după nume, sînt din Ţara Romînească.

Astfel, în 1503, activitatea comercială a negustorilor neidentificaţi, dintre care mulţi poartă nume munteneşti[1], reprezintă circa 10,5%. În 1530, în afară de grupa negustorilor purtînd nume slave şi pe care i-am socotit şchei, există o categorie de negustori neidentificaţi, de circa 4,2%; în 1542, această categorie are un procent de 1,2%. Aceşti negustori neidentificaţi din 1530 şi 1542 nu pot fi socotiţi munteni, deoarece nu au nume obişnuite în Ţara Romînească.

În cadrul activităţii acestor negustori neidentificaţi din 1503, participarea celor munteni ar putea fi socotită la cîteva procente, adică 2—3%.

Aşadar, — cu titlu de cîtime aproximativă — participarea negustorilor din Ţara Romînească la importul de produse naturale al Braşovului poate fi evaluată astfel:

— în 1503: 22% (sigur) + 2—3% (probabil) = circa 25% sau aproximativ 225 000 aspri;

[1] Cf. mai sus, p. 121.

— în 1530: 20,4% sau aproximativ 155 000 aspri;
— în 1542: 29,3% sau 222 610 aspri.

Registrele vamale-rezumate, necuprinzînd date cu privire la activitatea diverselor categorii de negustori, nu dau posibilitatea de a urmări în evoluţia sa raportul dintre activitatea economică a negustorimii din Ţara Romînească şi a negustorilor străini.

Registrul de vamă din 1503, cuprinzînd date şi despre participarea la export a marilor negustori din Ţara Romînească, oferă posibilitatea de a face unele constatări cu privire la rolul pe care îl are marea şi mica negustorime munteană în această activitate economică.

Din valoarea totală a exportului făcut de negustorii din Ţara Romînească la Braşov, activitatea comercială a negustorilor mici reprezintă 97%, iar a negustorilor mari numai 3%.

Această precumpănire categorică a micii negustorimi se explică prin faptul că, pentru a cumpăra produse ale Ţării Romîneşti, care aveau un preţ redus, nu era nevoie de capitaluri comerciale prea mari, deschizîndu-se astfel posibilităţi pentru activitatea negustorilor mărunţi. În schimb, marii negustori munteni erau angrenaţi aproape exclusiv în comerţul de import sau de tranzit cu produse orientale, care necesita sume mari de bani, deoarece aceste articole erau scumpe, dar ofereau şi cîştiguri mai mari. De aceea, marii negustori munteni nici nu erau atraşi în exportul de produse naturale al Ţării Romîneşti, unde cîştigul era inferior celui ce îl realizau din import şi tranzit. Această tendinţă a marii negustorimi din Ţara Romînească se vădeşte şi în anii 1530 şi 1542, cînd nu se pomeneşte nici un mare negustor muntean ca exportator de produse naturale.

Capitolul II

IMPORTUL ARTICOLELOR BRAŞOVENE ŞI OCCIDENTALE DE LA BRAŞOV SPRE ŢARA ROMÎNEASCĂ

Ştirile din registrele de vamă ale Braşovului dau posibilitatea unei aprecieri aproximative a volumului şi a valorii mărfurilor occidentale şi braşovene importate în Ţara Romînească de la Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

La începutul secolului al XVI-lea, extinderea economiei băneşti şi creşterea pieţei interne a Ţării Romîneşti, precum şi dezvoltarea tot mai mare a producţiei de mărfuri meşteşugăreşti a Braşovului formau împrejurări prielnice pentru importarea din Ardeal în Ţara Romînească a unor cantităţi însemnate de articole meşteşugăreşti braşovene şi occidentale.

Articolele de import erau:

Produse braşovene: oţel, fier, aramă, diverse unelte, cuţite, arme, pînză, postav ordinar, cojoace, obiecte de îmbrăcăminte şi încălţăminte, pielărie, funii, care, coase, cergi, traiste, diferite obiecte casnice şi altele.

Produse apusene: postavuri şi catifele de Ypres, Louvain, Bruges, Köln, Görlitz, Verona, Bergamo, din Cehia şi din Polonia, obiecte de îmbrăcăminte şi încălţăminte ca: mantale, pălării, ciorapi; obiecte fabricate, printre care

un loc important îl ocupau cuţitele, şi altele[1]. Aceste produse occidentale soseau din apusul Europei la Buda, iar de aici erau luate de negustorii unguri sau saşi, care le duceau în Ardeal — şi deci şi la Braşov — de unde o parte erau exportate spre Ţara Romînească şi Moldova de către negustorii saşi sau munteni şi moldoveni. Parte dintre ele erau desfăcute pe pieţele Ţării Romîneşti şi Moldovei, iar parte erau trimise mai departe, spre Peninsula Balcanică. În funcţie de această desfacere a mărfurilor occidentale şi braşovene, vom analiza cumpărarea şi vînzarea lor de către:

Negustorii mici şi mari din Ţara Romînească, care le cumpărau la Braşov şi le vindeau pe piaţa Ţării Romîneşti consumatorilor locali sau unor negustori orientali, care le duceau mai departe, peste Dunăre. Nu avem ştiri care să arate dacă înşişi negustorii din Ţara Romînească mergeau cu mărfuri peste Dunăre.

Negustorii braşoveni şi alţi ardeleni, care aduceau aceste mărfuri de la Braşov în Ţara Romînească, pentru a le vinde consumatorilor locali sau unor negustori orientali; se pare că, în această vreme, din pricina turcilor, ei nu treceau dincolo de Dunăre.

Cunoscînd volumul şi valoarea mărfurilor occidentale şi braşovene aduse şi desfăcute de către negustorii din Ţara Romînească, se obţine tabloul activităţii lor comerciale; din păcate, nu putem şti cît se consuma din aceste articole de către clientela locală şi cît era revîndut de ei altor negustori, care le duceau mai departe, deoarece ştirile în acest sens lipsesc.

Ştiind volumul şi valoarea mărfurilor occidentale şi braşovene aduse de braşoveni în Ţara Romînească, se obţin indicaţii asupra desfacerii acestor mărfuri consumatorilor munteni şi asupra schimbului de mărfuri efectuat pe piaţa munteană între negustorii ardeleni şi negustorii orientali, care le duceau mai departe; nu este însă posibil să se afle raportul dintre aceste două activităţi.

NEGUSTORII DIN ŢARA ROMÎNEASCĂ

Trebuie precizat de la început că în registrul de vamă din 1503 sînt pomenite două categorii de negustori munteni:

— *marii negustori importatori,* care aduc în Ţara Romînească însemnate cantităţi de mărfuri, de sute şi mii de florini; aceşti negustori au în registru

[1] Postavurile apusene sînt pomenite în privilegiile comerciale acordate braşovenilor în secolul al XV-lea. Astfel, în privilegiul din 1413, sînt amintite în capul listei de mărfuri ce se vămuiesc: vilarul adică catifeaua, postavul « de Ipriu », « de Luvia », « de Colunia », « din Cehia » (Bogdan, *Relaţiile*, p. 5), « postav frîncesc » (*ibidem*, p. 33), « vilarul tăiat », adică bucăţi de stofă (*ibidem*, p. 12); enumerarea acestor postavuri se face în aproape toate privilegiile din secolul al XV-lea (*ibidem*, passim, mai ales p. 12, 16, 19, 20, 21, 23, 25 etc.). Ca articole apusene de îmbrăcăminte se pomenesc într-o scrisoare de pe la 1440 « hainele de Ipria » (*ibidem*, p. 81), « şăpci frînceşti » (*ibidem*, p. 12, 16 etc.); erau probabil tot de fabricaţie apuseană, deoarece erau puşi la un loc cu mărfurile sigur occidentale şi « călţunii » sau ciorapii (*ibidem*, p. 23, 28 etc.). Cuţitele sînt pomenite de asemenea ca articole de import în privilegiul din 1431 (*ibidem*, p. 34) şi în scrisorile din 1503—1508 şi 1496—1507 (*ibidem*, p. 222 şi 304), fără a se specifica însă provenienţa lor; desigur că multe erau aduse din Stiria, deoarece în registrul din 1503 sînt pomenite frecvent ca atare. De asemenea este probabil ca unele arme, care sînt pomenite şi în corespondenţa cu Braşovul sau în privilegiile acordate saşilor, să fi fost de fabricaţie apuseană, ca de pildă săbiile (*ibidem*, p. 19, 20, 23 etc.) şi altele.

cîte o rubrică specială, separată pentru fiecare dintre ei, unde li se trec cantitatea şi preţul mărfurilor cumpărate şi vigesima plătită pentru ele;

— *negustorii mici*, care aduc cantităţi variabile de mărfuri—valorînd, în general, cîteva zeci de florini — şi care sînt trecuţi în registru separat de marii negustori, la început, în ordinea sosirii lor.

În registrul din 1530, care cuprinde, de asemenea, atît negustori mari cît şi mici-mijlocii, importul nu este însă făcut decît de negustorii mici, care aduc de la Braşov în Ţara Romînească mai ales mărunţişuri, fiecare transport cuprinzînd în general mărfuri în valoare de la 10 pînă la 20 florini.

★

Mărfurile pe care le aduc în Ţara Romînească în 1503 negustorii munteni mari şi mici-mijlocii sînt următoarele:

POSTAVURILE

Marii negustori munteni aduc următoarele cantităţi de postavuri, aproape toate apusene, cu excepţia celui cenuşiu, care este braşovean:

Postav de	Malinnes sau Mecheln	117 1/2	buc.	cu	18	florini	buc.
»	Maestricht	247	»	»	11	»	»
»	Nürnberg	100	»	»	6 1 2	»	»
»	Görlitz	81	»	»	3 1 2	»	»
»	Köln	43	»	»	7 1 2	»	»
»	Langwerder	28	»	»	6 1 2	»	»
»	Verona	12	»	»	6	»	»
		7	»	»	25	»	»
»	Bruges	1/2 şi 11 coţi			40	»	»
»	Speyer	4	buc.	cu	6	»	»
»	Bergamo	1	»	»	6	»	»
Postav cenuşiu săsesc	....	11	»	»	1 1/2	»	»

În total 652 bucăţi postav în valoare de 6 597,5 florini[1] sau 329 875 aspri.

Negustorii mici au adus următoarele cantităţi de postav:

Postav de	Malinnes sau Mecheln	15 1/2	buc.	cu	18	florini	buc.
»	» Maestricht	12	»	»	11	»	»
»	» Görlitz....................	13	»	»	3 1 2	»	»
»	» Nürnberg	4	»	»	6 1 2	»	»
»	» Langwerder	21	»	»	6 1 2	»	»

Total 65 1 2 bucăţi de postav în valoare de 619 florini sau 30 950 aspri.

---

[1] Calcularea preţurilor fiecărui soi de postav s-a făcut pe baza indicaţiilor date în registrul de vamă, unde se arată uneori şi valoarea postavului; spre exemplu: « *Georgius Hirscher importavit pannum puta Langwerder pecias 49 pro flor. 318* $^{1}/_{2}$ » (*Quellen*, I, p. 46), din care indicaţie se poate afla preţul unei bucăţi, adică 6,5 florini. Alteori se dau 2 sau 3 soiuri de stofe cu valoarea globală, dar, cunoscînd valoarea unei bucăţi dintr-un anumit postav, se poate calcula şi cealaltă varietate; spre exemplu: « *Importatus est pannus per Lucam Rener, Georgium Hirscher et per Johannem Groman: Colonia peciae 25, Langwerder peciae 25* <total> *flor. 350* » (*Quellen*, I, p. 37). Ştiind că o bucată de postav de Langwerder valorează 6,5 florini, prin cîteva operaţii aritmetice se află şi preţul celorlalte. La calcularea preţului postavurilor, am folosit datele privind pe negustorii saşi, unde era specificat mai clar numărul de bucăţi de postav şi valoarea lor în bani. Aceste preţuri se aplică însă întotdeauna şi la postavurile aduse de negustorii din Ţara Romînească.

Aşadar, s-au adus în total de către negustorii mari şi mici din Ţara Romînească 717 $^{1}/_{2}$ bucăţi de postav în valoare de 7 216,5 florini sau 360 825 aspri.

În registrul din 1530 nu sînt pomeniţi de loc negustorii munteni ca importatori de postav de la Braşov în Ţara Romînească. Această absenţă a importului de postav, reflectată în registrul de vamă din 1530, nu înseamnă, bineînţeles, că nevoia de postavuri a Ţării Romîneşti scăzuse brusc sau dispăruse cu totul. Nu poate fi vorba de acest lucru, deoarece boierimea, a cărei putere social-economică creştea necontenit, era doritoare de a se îmbrăca cu postavuri străine şi avea posibilitatea materială de a le cumpăra. Explicaţia constă în faptul că, în sumele de bani pomenite în registru ca reprezentînd importul — fără specificarea mărfii — făcut de negustorii mici din Ţara Romînească, s-a inclus şi valoarea postavurilor cumpărate de către aceştia, fără ca valoarea şi cantitatea stofelor să se specifice ca atare.

CUŢITELE

Un alt articol pe care negustorii munteni mari importatori îl aduceau de la Braşov în Ţara Romînească erau cuţitele, desfăcute fie în ţară, fie, după cum vom arăta, şi în alte părţi. Cuţitele cumpărate de negustorii din Ţara Romînească erau lucrate la Braşov, unde meşteşugul cuţităritului luase o mare dezvoltare, sau erau aduse din alte regiuni, ca de pildă din Stiria (Austria).

Cantităţi foarte mari de cuţite sînt aduse de către marii negustori importatori munteni, care în 1503 cumpără din Ardeal 381 100 cuţite de Stiria în valoare de 4 573 florini şi 10 aspri sau 228 660 aspri şi alte 14 300 cuţite obişnuite, în valoare de 171 florini şi 30 aspri sau 8 580 aspri; în total, un număr de 395 400 cuţite în valoare de 4 744 florini şi 40 aspri sau 237 240 aspri[1].

În registrul din 1530, nu se amintesc negustori din Ţara Romînească ca importatori de cuţite. Probabil că acum cuţitele nu sînt trecute separat, ci la un loc cu celelalte mărfuri importate şi din această pricină nu apar în registru.

Registrul de vamă din 1503 permite să se stabilească preţul cuţitelor exportate spre Ţara Romînească; preţul unui cuţit era de 0,6 aspri[2], plătinduse vama *ad valorem.*

Nici în registrul din 1503, nici în cel din 1530, negustorii mici din Ţara Romînească nu sînt pomeniţi ca importatori de cuţite. Aceasta nu înseamnă că ei nu se ocupau cu desfacerea acestui produs consumatorilor locali. Este probabil că negustorii mărunţi cumpărau cuţite în Ţara Romînească de la marii negustori importatori munteni, care, importînd mari cantităţi şi fiind negustori cu ridicata, nu aveau interes să le vîndă cu amănuntul consumatorilor locali. Ei desfăceau cuţitele fie negustorilor orientali, fie celor mărunţi

[1] Cifră obţinută prin adunarea cantităţilor de cuţite aduse de diferiţi negustori munteni *(Quellen,* I, p. 46—47).

[2] Astfel, un mare importator braşovean, Mathias Papir « *ad partes Ţransalpinenses importavit cultellos Stewrer vocatos 26 000; summa flor. 321. Solvit flor. 15 asp. 30* (*Quellen,* I, p. 41). Preţul unui cuţit de Stiria este, aşadar, de 0,6 aspri. *Drăgan de Girgics* <Gheorghiţa> « *ad partes Transalpinas importavit cultellos 8 000. Summa flor. 96, vigesima flor.* 4 *asp. 40* (*ibidem,* p. 49). Preţul unui cuţit obişnuit este tot de 0,6 aspri, ca şi cel de Stiria. Deci preţurile cuţitelor nu variază pentru importatori, fie ei saşi sau munteni.

munteni, care le vindeau apoi cu deamănuntul pe piața Țării Romînești. De asemenea, este probabil ca, în cadrul mărfurilor importate și nespecificate pe nume, aduse de către negustorii mici și mijlocii munteni, să se fi aflat și cuțite, pe lîngă alte mărunțișuri.

MĂRUNȚIȘURILE

În afară de postavuri și cuțite, negustorii munteni mari și mici mai aduceau în Țara Romînească și mărunțișuri (*« parvalia »*), mărfuri cărora nu li se specifică numele, dar care sînt lucruri de uz curent ca: unelte, curele, funii, îmbrăcăminte, încălțăminte etc.

Negustorii mici au adus în 1503 mărunțișuri în valoare de 13 336 florini sau 666 800 aspri[1], iar negustorii mari importatori, numai de 724 florini sau 37 200 aspri[2].

Marii negustori importatori au mai adus, tot în 1503: 6 poveri de in, în valoare de 30 florini sau 1 500 aspri, precum și pălării de 2 florini sau 100 aspri, sticlărie de 2 florini sau 100 aspri, o masă de 1 florin sau 50 aspri. Toate aceste mărunțișuri, arătate pe nume, se ridică la 35 florini sau 1 750 aspri.

Așadar, mărunțișurile importate de negustorii din Țara Romînească la 1503 se ridică la suma de 14 095 florini sau 704 750 aspri, dintre care negustorii mici și mijlocii au importat de 13 336 florini sau 666 800 aspri, iar negustorii mari, de 759 florini sau 37 950 aspri.

În 1530, în lunile februarie—iulie, negustorii mărunți din Țara Romînească, pomeniți în registru, au adus mărunțișuri în valoare de 2 996 florini sau 149 800 aspri. De asemenea, negustorii greci din Țara Romînească au adus 2 poveri de in în valoare de 440 aspri.

Așa dar, în lunile februarie—iulie 1530, negustorii mici și mijlocii din Țara Romînească au adus mărunțișuri în valoare de 150 240 aspri; pentru întregul an 1530 acest import de mărunțișuri s-ar putea evalua la aproximativ 300 000 aspri.

Marii negustori munteni nu sînt pomeniți în registru ca importînd articole mărunte brașovene sau apusene.

★

Din știrile referitoare la importul făcut în 1503 de negustorii din Țara Romînească se constată situația următoare.

Negustorii mari importatori aduceau mai ales stofe (de 329 875 aspri), cuțite (de 237 240 aspri) și mai puțin mărunțișuri (de 37 950 aspri). Deci, ei nu se ocupau cu desfacerea la clientela obișnuită a mărunțișurilor, ci aduceau mai ales mărfuri de valoare mare, pe care le vindeau boierilor și domnului, sau le desfăceau altor negustori localnici, care le revindeau apoi fie direct consumatorilor locali, cu amănuntul, fie unor negustori orientali, care le treceau peste Dunăre.

---

[1] Cifră obținută prin adunarea sumelor care indică importul făcut de fiecare negustor mărunt din Țara Romînească (*Quellen*, I, p. 1—36).

[2] Idem, pentru fiecare mare negustor din Țara Romînească (*ibidem*, p. 46—76).

Importul făcut de marii negustori munteni se ridică la suma de 12 101 florini şi 15 aspri, sau 605 065 aspri.

În schimb, negustorii mici din Ţara Romînească au *importat mai ales* mărunţişuri (de 666 800 aspri) şi mai puţin stofe (de 30 950 aspri). *Ei erau* specializaţi în această ramură, deoarece, neavînd *la dispoziţie mari sume de* bani pentru a cumpăra stofe scumpe, importau mai ales *mărunţişuri* — de cîteva zeci sau pînă la 100 de florini fiecare transport *pe care apoi le des*făceau în cuprinsul Ţării Romîneşti cu amănuntul.

Importul făcut de negustorii mărunţi se ridică la suma de 13 955 florini sau 697 750 aspri.

Aşadar, în cadrul acestei activităţi a negustorilor din Ţara Romînească, locul dominant îl ocupă — ca şi la export — tot negustorii mici şi mijlocii.

La totalul importului Ţării Romîneşti, făcut de negustorii munteni la 1503, în valoare de 26 056 florini şi 15 aspri, sau 1 302 815 aspri, negustorii mărunţi participă cu 53,5 %, iar negustorii mari, cu 46,5 %.

Din ştirile incomplete cuprinse în registrul de vamă din 1530, se constată că negustorii munteni mărunţi, care au adus în cursul anului de la Braşov mărfuri în valoare de circa 300 000 aspri, deţin aproape întregul import al Ţării Romîneşti.

În schimb, se constată absenţa totală a marii negustorimi muntene si străine, care nu este pomenită de loc în paginile registrului [1].

NEGUSTORII BRAŞOVENI, ARDELENI ÎN GENERAL ŞI ALŢII

La rîndul lor, negustorii braşoveni şi alţi ardeleni aduc mărfuri occidentale şi braşovene, pe care le vînd cumpărătorilor din Ţara Romînească sau le desfac negustorilor munteni, care le revînd apoi în tîrguri clientelei muntene.

Registrul de vamă din 1503 dă ample informaţii asupra exportului de mărfuri occidentale şi braşovene spre Ţara Romînească. Din registru se constată că se înfiinţase de curînd o asociaţie de negustori saşi, mari importatori-exportatori, formată din: Lucas Czeresch, Lucas Rener, Johannes Groman şi George Hirscher, care aduceau din apusul Europei mari cantităţi de mărfuri, pe care le desfăceau în Ardeal sau le duceau în Ţara Romînească [2], şi care aduceau de pe piaţa Ţării Romîneşti şi produse orientale, pe care le vindeau pe piaţa ardeleană.

---

[1] Asupra cauzelor acestei absenţe, cf. mai jos, p. 168.

[2] În registrul de vamă de cele mai multe ori se specifică că mărfurile sînt exportate în Ţara Romînească: « *Mathias Papir ad partes Transalpinenses importavit cultellos etc.* » (*Quellen*, I, p. 41). Alteori se spune doar că « *Lucas Czeresch et George Hirscher importaverunt cultellos etc.* » (*ibidem*, p. 45), fără a se specifica unde le exportă. Credem că prin cuvintele « *importavit, importaverunt* » nu se înţelege că negustorul pomenit a importat acele mărfuri la Braşov din străinătate, de pildă din apusul Europei, pentru că în acest caz s-ar fi folosit cuvintele: « *adduxit, adduxerunt, adductae sunt merces* », care întotdeauna indică un import de mărfuri din afară (din Ţara Romînească) la Braşov şi care s-ar fi folosit şi dacă ar fi fost vorba de import de articole din afara Transilvaniei la Braşov. De aceea socotim că termenul « *importavit* » are sensul de *export şi că* trebuie înţeles ca atare.

Socotim de asemenea că nu este vorba de un export de mărfuri în Moldova atunci cînd nu se specifică destinaţia, deoarece, dat fiind legăturile comerciale mai slabe dintre Braşov şi Moldova, s-ar fi specificat acest lucru, ca fiind ceva mai deosebit decît frecventele

Așadar, ei fac comerț numai cu produse brașovene, occidentale și orientale — care aveau o valoare mai mare — și nu cumpărau produse ale Țării Romînești, lăsate pe seama negustorilor mărunți munteni și ardeleni.

Pentru aprecierea exportului de produse meșteșugărești brașovene și occidentale în Țara Romînească, făcut de marii negustori brașoveni, se vor socoti ca mărfuri exportate în chip sigur pe piața munteană acele articole însoțite de specificarea că sînt trimise « *ad partes Transalpinas* », iar ca foarte probabil trimise spre Țara Romînească acele mărfuri care nu au indicarea destinației.

Astfel, potrivit știrilor registrului vigesimal din 1503, au fost exportate în Țara Romînească de către *marii negustori brașoveni*, în chip sigur, mărfurile următoare:

	143 900 cuțite de Stiria	în valoare de	1 726 fl.	și 40 aspri	sau	86 340	aspri
	355 750 » » »	» » »	4 269 »		»	213 450	»
	7 500 alte cuțite	» » »	135 »		»	6 750	»
În total	507 150 cuțite	în valoare de	6 130 fl.	și 40 aspri	sau	306 540	aspri
	stofe apusene	» » »	1 039 »	și 25 »	»	51 975	»

Așadar, mărfuri în valoare de 7 170 florini și 15 aspri sau 358 515 aspri, exportate sigur în Țara Romînească.

Aceiași mari negustori sași-brașoveni — și aceasta ar fi un motiv în plus de a fi încredințați că ei le exportau tot în Țara Romînească — au adus foarte probabil pe piața munteană [1] cantitățile de mărfuri următoare:

	596 000 cuțite de Stiria	în valoare de	7 152 fl.		sau	357 600	aspri
	899 100 » » »	» » »	10 789 »	și 10 aspri	»	539 460	»
	2 000 » diferite	» » »	36 »		»	1 800	»
Total	1 497 100 »	» » »	17 977 fl.	și 10 aspri	sau	898 860	aspri
	stofe apusene	în valoare de	3 893 »	și 25 »	»	194 675	»
		Total	21 870 fl.	și 35 aspri	sau	1 093 535	aspri

relații dintre brașoveni și Țara Romînească. Pe de altă parte, în registru nu apare nici un mare negustor brașovean care să fie pomenit că duce mărfuri apusene sau brașovene în Moldova, ci doar negustori moldoveni care importă în Moldova produse meșteșugărești brașovene sau apusene. De altfel, potrivit datelor sigure ale registrului vamal privind relațiile Moldovei cu Brașovul de la începutul veacului al XVI-lea, importul moldovean de la Brașov — deținut aproape numai de ardeleni — se ridică la cca. 13 500 aspri (cf. mai sus, p. 122).

S-ar putea presupune că, în aceleași cazuri cînd nu se specifică locul de export ci doar termenul « *importavit* », aceste mărfuri să fi fost desfăcute în satele din regiunea de sud-est a Ardealului. Deoarece însă, cum am arătat, termenul « *importare* » are sensul de export de mărfuri peste graniță, credem că nu este vorba de o desfacere de produse brașovene sau apusene în satele ardelene. Pe de altă parte, multe din aceste sate din sud-estul Ardealului erau la începutul secolului al XVI-lea centre meșteșugărești (cuțitărit, postăvărit etc.), care ele însele produceau astfel de obiecte și făceau, prin producția lor, concurență brașovenilor, așa că brașovenii nu ar fi avut aici cumpărători. Evident, se poate ca, pînă la granița spre Țara Romînească, negustorii sași brașoveni să-și fi desfăcut o mică parte din mărfurile lor prin satele pe unde treceau, dar aceasta nu ar fi scăzut prea mult din cantitatea de mărfuri îndreptate spre Țara Romînească.

Deci, în concluzie, cînd se indică un export de mărfuri doar prin « *importavit* » trebuie să se presupună și completarea « *ad partes Transalpinas* ».

[1] Locul de export nu se indică, dar cuvîntul « *importavit* » socotim că trebuie completat cu « *ad partes Transalpinas* », pe care scribul registrului nu le mai trecea pentru a nu se repeta (cf. nota 2 de la p. 160—161).

În afară de cuţite şi stofe, ei au mai exportat şi:

3 000	piei de veveriţă	cu preţul de	15 florini	sau	750	aspri
200	pietre de in [1]	» » »	28 »	»	1 400	»
	pălării diferite	» » »	8 »	»	400	»
	oţel şi alte mărfuri	cu preţul »	16 » şi 25 aspri	sau	825	»
		Total	67 florini şi 25 aspri	sau	3 375	aspri

Cu totul, s-au exportat astfel *foarte probabil* spre Ţara Romînească mărfuri în valoare de 21 930 florini şi 10 aspri sau 1 096 910 aspri.

Rezultă deci că marii negustori saşi au exportat în total spre Ţara Romînească mărfuri în valoare de 29 108 florini şi 25 aspri sau 1 455 425 aspri.

În afară de marii negustori exportatori braşoveni mai trimit mărfuri de la Braşov spre Ţara Romînească şi negustorii mici braşoveni şi alţi ardeleni [2].

Potrivit ştirilor registrului de vamă din 1503, ei au exportat spre Ţara Romînească mărfurile următoare:

stofe apusene	în valoare de	55 florini	sau	2 750	aspri
metale: fier, oţel şi aramă	» » »	10 » şi 40 aspri	»	540	»
in	» » »	20 »	»	1 000	»
mărunţişuri	» » »	427 »	»	21 350	»
	În total	512 florini şi 40 aspri	sau	25 640	aspri

Aşadar, valoarea totală a exportului făcut de negustorii mici braşoveni şi alţi ardeleni de la Braşov spre Ţara Romînească se ridică la suma de 512 florini şi 40 aspri sau 25 640 aspri.

Împreună, negustorii mari şi mici din Transilvania au exportat în 1503 de la Braşov spre Ţara Romînească mărfuri în valoare de 29 621 florini şi 15 aspri sau 1 481 065 aspri.

Registrul din 1503 mai oferă şi unele ştiri interesante care privesc legăturile de comerţ dintre Ardeal, Ţara Romînească şi Moldova. Astfel, sînt pomeniţi cîţiva negustori moldoveni care aduc produse meşteşugăreşti de la Braşov în Ţara Romînească sau aduc din Ţara Romînească la Braşov mărfuri orientale. Activitatea lor comercială este legată mai ales de tranzitarea unor produse orientale, pe care le găseau în mai mari cantităţi pe piaţa Ţării Romîneşti decît în Moldova şi pe care le duc la Braşov. Cu acest prilej, ei aduc în Ţara Romînească şi unele produse meşteşugăreşti ardelene sau apusene. Astfel, negustorul Nicula din Suceava aduce 3 000 de cuţite şi 1 000 bucăţi de oţel în valoare de 41 florini sau 2 050 aspri [3].

În sfîrşit, mai trebuie adăugaţi cîţiva negustori neidentificaţi ca provenienţă care aduc în Ţara Romînească mărunţişuri de 289 florini sau 14 450 aspri

---

[1] « *Linum lapides 200 pro flor. 28* » (*Quellen*, I, p. 36).

[2] Pentru mărunţişurile exportate de ei se foloseşte cuvîntul « *importavit* », care am văzut că are înţelesul de: export peste hotare, fără a se arăta însă încotro sînt îndreptate; dar cum aceşti negustori sînt legaţi de piaţa munteană, prin produsele cumpărate de acolo socotim că aceste mărunţişuri sînt destinate tot Ţării Romîneşti.

[3] « *Nicula de Schutschava... ad partes Transalpinenses importavit* » etc. (*Quellen*, I, p. 51).

precum și cîțiva slujitori de ai boierilor munteni, care cumpără de la Brașov diferite măruntișuri de 205 florini sau 10 250 aspri.

★

Registrul vamal din 1530 cuprinde de asemenea date cu privire la valoarea mărfurilor exportate în Țara Romînească și de către alte categorii de negustori mărunți — în afară de cei munteni — și anume:

Negustorii ardeleni au adus:

postavuri	în valoare de	160	florini	sau	8 000	aspri
in	» » »	34	»	»	1 700	»
măruntișuri	» » »	93	»	»	4 650	»
Cu totul mărfuri	în valoare de	287	florini	sau	14 350	aspri.

Negustorii probabil șchei au adus:

postav	în valoare de	9	florini	sau	450	aspri
măruntișuri	» »	99	»	»	4 950	»
Cu totul mărfuri	în valoare de	108	florini	sau	5 400	aspri

Negustorii greci, fără specificarea locului de proveniență, au adus:

măruntișuri în valoare de 16 florini sau 800 aspri.

Negustorii neidentificați au adus:

măruntișuri în valoare de 20 florini sau 1 000 aspri.

★

În concluzie, se pot face următoarele tablouri recapitulative ale valorii probabile a importului de produse apusene și brașovene de la Brașov spre Țara Romînească în 1503 și în 1530.

În 1503, au adus mărfuri de import, spre Țara Romînească:

negustorii din Țara Romînească	în valoare de	1 302 815	aspri	sau	46,4%;
negustorii ardeleni	în valoare de	1 481 065	»	»	52,6%
» din Moldova,	» »	2 050	»	»	0,1%
» neidentificați,	» »	14 450	»	»	0,5%
slujitori boierești din Țara Romînească	» »	10 250	»	»	0,4%
	În total,	2 810 630	aspri		

Din punct de vedere al soiurilor de mărfuri, acest import se prezintă astfel:

2 402 650 cuțite	în valoare de	1 444 440	aspri
1 000 bucăți oțel	» »	250	»
1 251 bucăți stofă	» »	610 225	»
măruntișuri	în valoare de	755 715	»
	Total	2 810 630	aspri

În anul 1530, în lunile februarie-iulie, au adus mărfuri de import spre Țara Romînească:

negustorii din Țara Romînească	în valoare de	150 240	aspri	sau	87 %
» ardeleni	» » »	14 350	»	»	8,6 %
» probabil șchei	» » »	5 400	»	»	3,3 %
» greci	» » »	800	»	»	0,5 %
» neidentificați	» » »	1 000	»	»	0,6 %
	Total	171 790	aspri		

Din punct de vedere al soiurilor importate, s-au adus mărfurile următoare:

postavuri	în valoare de		8 450	aspri
in	»	» »	2 140	»
mărunţişuri	»	» »	161 200	»
		Total	171 790	aspri

Pentru întregul an 1530, acest import de la Braşov poate fi evaluat la circa 350 000 aspri.

★

Pe baza registrelor vamale rezumate din anii următori, se pot face unele aprecieri asupra importului de la Braşov al Ţării Romîneşti.

Datele pe care le avem la dispoziţie se referă la valoarea produselor ieşite prin vama Braşovului şi trimise — în cea mai mare parte — spre Ţara Romînească. Dacă pentru anul 1503, pe baza soiurilor de mărfuri trimise de la Braşov spre Ţara Romînească, avem posibilitatea de a face unele evaluări, acum aceste elemente lipsesc, deoarece în registrele-rezumat este indicată numai valoarea globală a mărfurilor.

De aceea, prezentînd aceste date globale şi admiţînd că mărfurile au fost trimise în cea mai mare parte spre Ţara Romînească şi că acolo o parte s-au vîndut consumatorilor locali, se poate afla *limita maximă* a importului de la Braşov al Ţării Romîneşti. În realitate, din considerentele de mai sus, trebuie avut în vedere că importul Ţării Romîneşti de la Braşov este mai mic — nu se poate aprecia în ce măsură — decît această sumă globală anuală.

Reamintind şi valoarea globală a mărfurilor ieşite prin vama Braşovului în 1503 şi 1530, această evoluţie se înfăţişează astfel:

a) În 1503: 2 810 630 aspri [1].

b) Între 2 iulie 1529 şi 25 ianuarie 1530: 131 550 aspri [2]; pentru întregul an 1529: circa 240 000 aspri.

c) Între 30 ianuarie şi 24 iulie 1530: 171 790 aspri; pentru întregul an 1530: circă 350 000 aspri [3].

Sau, pentru perioada 2 iulie 1529—24 iulie 1530: 303 340 aspri.

d) În 1542: 1 067 840 aspri [4]

e) În 1543: 1 049 720 aspri [5]

f) În 1545: 736 560 aspri [6]

g) În 1546: 795 880 aspri [7] (42 săptămîni)

---

[1] Cf. mai sus, p. 163

[2] *Quellen*, II, p. 173—175.

[3] Cf. mai sus, p. 163

[4] *Quellen*, III, p. 187—215. În acest registru valoarea mărfurilor ieşite prin vama Braşovului este indicată săptămînal, arătîndu-se şi numele negustorilor care o duc; nu se indică însă valoarea mărfurilor duse de fiecare dintre ei, aşa că nu se poate face un raport — cum am făcut pentru anii 1503 şi 1530 — între activitatea negustorilor din Ţara Romînească şi a negustorilor străini, în ceea ce priveşte valoarea afacerilor lor comerciale.

[5] *Ibidem*, p. 238—244.

[6] *Ibidem*, p. 299—304.

[7] *Ibidem*, p. 366—367.

h) În 1547: 984 280 aspri [1]
i) În 1550: 864 080 aspri [2].

★

Mărfurile care se transportă în acești ani spre Ţara Romînească sînt în general aceleași ca și la începutul secolului. Ca şi în registrul din 1503 și 1530, multe articole nu sînt specificate ca atare, ci sînt trecute în categoria mărunţişurilor; din această cauză, lista mărfurilor importate de Ţara Romînească de la Braşov este în fond mult mai bogată.

Obiectele de import pomenite în registrele-rezumate din anii de mai sus sînt: fier, oţel, plumb, cositor, hîrtie; apoi postavuri de : Mecheln, Bruges, Bergamo, Lund, Breslau, Nürnberg, Iglau, Köln, Augsburg, Görlitz, Lauenburg, Liov, postav roșu (ciocîrlat), postav cenuşiu săsesc, apoi diferite obiecte şi mărunţişuri, precum: cuţite, îmbrăcăminte, pălării, in, funii, pungi, săpun etc. [3].

★

Din datele statistice înfăţişate mai sus pentru anul 1503, se constată un masiv import de mărfuri meşteşugărești pe piaţa munteană, a cărui valoare era mai mare decît a exportului de produse naturale ale Ţării Romîneşti la Braşov.

Importul acestor articole ridică unele probleme. La sfîrșitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea, în Ţara Romînească piaţa internă şi economia bănească se dezvoltă tot mai mult, iar pături mai largi sînt atrase, atît în procesul de schimb intern, dintre satul şi tîrgul muntean, cît și în schimbul de mărfuri cu Brașovul. Dezvoltarea acestui schimb de mărfuri intern şi extern a dat posibilitatea unor pături ceva mai largi din Ţara Romînească să poată cumpăra pe bani, sau să obţină, prin darea unor produse naturale, obiectele meşteşugărești aduse de la Brașov de către negustorii munteni sau străini. Clasa dominantă, care avea posibilităţi băneşti mai mari, cumpăra în special produse scumpe (stofe, arme, argintărie şi aurărie, obiecte de îmbrăcăminte şi încălţăminte mai fin lucrate); astfel de produse puteau să cumpere şi orășenii mai înstăriţi. Orășenii mai săraci şi ţărănimea cumpărau articolele pe care le puteau plăti din mijloacele lor mai modeste: unelte, stofe mai proaste, pînzeturi, obiecte casnice mărunte, adică mai ales mărfurile pomenite sub numele de mărunţişuri («*parvalia*»).

Deşi piaţa internă începuse să se dezvolte tot mai mult, totuși, în condiţiile feudalismului, cînd masele de ţărani iobagi duceau o viaţă de mizerie, iar ţărănimea liberă scădea ca număr şi sărăcea în urma acţiunii de cotropire a ocinelor lor de către boieri, cînd economia naturală era încă economia dominantă, ea era totuşi limitată şi nu putea asigura desfacerea mărfurilor de import aduse de negustorii munteni sau braşoveni. Astfel, din mărfurile în valoare de peste

[1] *Quellen, III*, p. 427.

[2] *Ibidem*, p. 587—588. Făcînd aceeaşi greşeală de metodă, Meteş evaluează importul Ţării Romîneşti la sume ridicol de mici (736 florini şi 28 aspri pentru anul 1545, sumă care este de fapt vigesima plătită pentru mărfurile plecate spre Ţara Romînească (Meteş, *op. cit.*, p. 133).

[3] Cf. lista acestor mărfuri în registrele vamale din anii amintiţi.

2 800 000 aspri trimise probabil spre Ţara Romînească în 1503 de către negustorii munteni sau braşoveni, este sigur că numai o parte au fost desfăcute consumatorilor munteni.

Un exemplu tipic în acest sens îl constituie importul de cuţite. Astfel, în cursul anului 1503, s-au adus pe piaţa munteană de către negustorii munteni şi ardeleni un număr de peste 2 400 000 cuţite din care, evident, nu au putut fi desfăcute unei populaţii de circa 4 — 500 000 de locuitori — cît avea pe atunci Ţara Romînească — mai mult de 100 000 de bucăţi, deci în valoare de circa 60 000 aspri.

De asemenea, s-au mai adus de către aceiaşi negustori stofe — aproape exclusiv apusene — în valoare de 610 225 aspri, care nu puteau fi cumpărate, din cauza preţurilor ridicate, decît doar de boierime sau de orăşenii înstăriţi. Această categorie de cumpărători fiind limitată ca număr, este probabil că şi din stofe s-a vîndut pe piaţa munteană numai o parte.

Exemplele date — mai ales acela cu cuţitele — arată destul de clar că articolele importate pe piaţa munteană nu puteau fi vîndute în întregime consumatorilor locali; probabil că o parte dintre ele erau vîndute unor negustori orientali, care le desfăceau mai departe, în Peninsula Balcanică. Chiar dacă o parte din mărfuri nu sînt desfăcute unor consumatori din Ţara Romînească, ci doar tranzitate pe aici, valoarea lor indică nivelul schimbului efectuat pe piaţa munteană între acei ce le-au adus şi negustorii orientali ce le cumpărau.

Din păcate, lipsa de ştiri în acest sens nu permite să se facă o evaluare a mărfurilor importate de la Braşov şi desfăcute pe piaţa Ţării Romîneşti consumatorilor locali. Ca simplă presupunere, şi ţinînd seama şi de importul de la Sibiu, socotim că din mărfurile importate de la Braşov spre Ţara Romînească, care se ridică la suma probabilă de circa 2 800 000 aspri, s-au putut vinde consumatorilor locali o mare parte dintre mărunţişurile în valoare de circa 750 000 aspri, numai o parte dintre cele 2 400 000 de cuţite şi anume circa 100 000 de bucăţi, adică în valoare de vreo 60 000 aspri şi o parte — ce nu se poate preciza — din stofele în valoare de vreo 610 000 aspri. Aşa dar, mărfurile aduse de la Braşov şi desfăcute în Ţara Romînească consumatorilor locali la 1503 s-ar putea evalua la circa 1 000 000 aspri.

Spre comparaţie, semnalăm, că, în 1500, importul Ţării Romîneşti de la Sibiu se ridica — potrivit datelor registrului sibian din acelaşi an — la circa 450 000 dinari [1] sau circa 225 000 aspri.

În schimb, socotim că în 1530, mărfurile aduse de la Braşov, în valoare doar de circa 350 000 aspri, au putut fi desfăcute în întregime consumatorilor din Ţara Romînească.

*

Evoluţia nivelului valorii mărfurilor ieşite din vama Braşovului şi deci — în parte — şi a importului Ţării Romîneşti, urmează o linie descendentă, inversă decît aceea a exportului muntean.

Această linie descendentă are două scăderi bruşce: în 1529 şi 1530, cînd scade şi exportul. Scăderea, după cum s-a arătat şi la export, se datoreşte epocii

[1] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 238.

de lupte din aceşti ani, care au avut o influenţă negativă asupra desfăşurării schimbului exterior de mărfuri. După ce, însă, împrejurările excepţionale trec, evoluţia importului îşi urmează cursul său normal, determinată de cauze economico-sociale mai adînci. Linia sa în general descendentă, cu unele variaţii, se datoreşte mai ales următoarelor cauze:

a) Dezvoltarea treptată a meşteşugurilor săteşti şi orăşeneşti din Ţara Romînească determină creşterea corespunzătoare a producţiei de mărfuri industriale, care începe să satisfacă tot mai mult necesităţile consumatorilor locali, înlăturînd astfel produsele meşteşugăreşti străine.

b) Şerbizarea crescîndă a ţărănimii libere din Ţara Romînească şi înrăutăţirea stării rumînilor făcea ca ţărănimea să nu poată cumpăra decît o mică parte a mărfurilor importate de la Braşov. Astfel, în condiţiile feudalismului, piaţa locală îngustă este o piedică în calea dezvoltării producţiei meşteşugăreşti locale şi a desfacerii produselor industriale locale sau străine.

c) Ocuparea Ungariei de către turci şi luptele duse în Ungaria şi Ardeal între turci şi imperiali stînjenesc tranzitul de mărfuri occidentale spre Ungaria şi apoi spre sud-estul Europei, reducînd astfel şi rolul de intermediar al Braşovului.

*

Din ştirile registrului de vamă din 1503, se constată că, în raport cu ceilalţi negustori străini, negustorii munteni deţineau 46,4% din valoarea probabilă a produselor aduse de la Braşov pe piaţa Ţării Romîneşti. Dacă la aceasta adăugăm participarea unor negustori din grupa celor neidentificaţi şi care, probabil munteni [1], aduc mărfuri în valoare de circa 4 000 aspri, se poate evalua importul făcut de negustorii din Ţara Romînească la suma de circa 1 307 000 aspri, sau circa 46,6 %.

Negustorimea din Ţara Romînească izbutise să înlăture pe negustorii braşoveni din comerţul de desfacere a mărunţişurilor în oraşele şi satele ţării.

Un rol deosebit au negustorii mici din Ţara Romînească, care importă mărunţişuri în valoare de 666 800 aspri, pe cînd negustorii mari munteni importă numai de 37 950 aspri, iar negustorii străini (braşoveni mari şi mici, şchei, alţi ardeleni şi neidentificaţi) aduc lucruri mărunte doar de circa 4 000 aspri. Socotind că mărunţişurile sînt mărfuri care se desfac în bună parte pe piaţa munteană, se constată că tocmai negustorii mici munteni erau aceia care aveau rolul cel mai activ în vinderea mărfurilor importate de la Braşov consumatorilor din Ţara Romînească

În schimb, marii negustori braşoveni şi munteni, care aduceau mai ales mărfuri scumpe — ca stofele — sau cantităţi mari—cum era cazul cu cuţitele— ce nu se puteau desface decît parţial pe piaţa munteană, erau mai puţin legaţi de consumatorii din Ţara Romînească. Ei vindeau unele mărfuri — ca stofele — clasei dominante, iar altele — în special cuţitele — fie le revindeau altor negustori pentru ca aceştia să le desfacă consumatorilor locali, fie unor negustori străini, ce le duceau peste Dunăre. În acest an marii negustori (munteni, străini) deţin 73,6% din valoarea importului, iar negustorii mici, 26,4%.

---

[1] Ca de pildă, Bratul (*Quellen*, I, p. 24), Inaschko (*ibidem*, p. 26) etc.

La 1503 în importul mărfurilor de la Brașov spre Țara Romînească, raportul procentual dintre negustorii munteni mari și mici era următorul:

— negustorii mici dețineau 53,5% din valoarea lui;

— negustorii mari dețineau 46,5% din valoarea lui.

★

În anul 1530, se vede o netă preponderență a negustorimii din Țara Romînească în raport cu ceilalți negustori străini. Dacă în 1503, activitatea negustorilor munteni reprezenta circa 46,6% din valoarea exportului brașovean spre Țara Romînească, în 1530 ea reprezenta 87%. Fapt semnificativ pentru importul Țării Romînești la 1530 îl constituie absența totală a marii negustorimi muntene și a marii negustorimi în general, care în 1503 avea un loc însemnat în această ramură a comerțului. Absența se datorește — se pare — unor cauze pe care vom încerca să le înfățișăm, ținînd seama și de unele elemente din 1503. Marea negustorime (munteană și brașoveană) adusese în 1503 mai ales mărfuri apusene (stofe străine, cuțite de Stiria) și puține mărunțișuri (care erau mai ales brașovene), toate în valoare de circa 2 060 000 aspri. Din aceste mărfuri ea nu putea desface consumatorilor din Țara Romînească decît o mică parte, majoritatea vînzîndu-se unor cumpărători din exteriorul țării. Situația politică tulbure din Ungaria și Transilvania a împiedicat sau a redus mult tranzitul de mărfuri apusene spre Brașov, iar frămîntările interne din Țara Romînească și dușmănia dintre sași — care sprijineau pe Ferdinand de Austria — și turci — care luptau împotriva acestuia — a împiedicat exportarea mărfurilor peste Dunăre. Pe de altă parte, desfacerea mărfurilor de import pe piața munteană unor pături cu posibilități bănești reduse, ca urmare a sărăcirii maselor de țărani, explică rolul dominant al negustorilor mici, care se ocupau aproape exclusiv cu vinderea mărunțișurilor.

În concluzie, negustorii mici munteni, nu numai că aveau preponderența din punct de vedere al valorii mărfurilor importate, dar aveau și un rol economic mai însemnat pe piața munteană, prin faptul că își desfăceau direct consumatorilor locali mărfurile importate, că erau legați strîns de mase mai largi de cumpărători. Prin acest fapt, rolul lor este incomparabil mai mare decît al negustorilor mari în dezvoltarea pieței interne și a economiei bănești în Țara Romînească.

★

Registrele vamale rezumate din anii următori, deoarece nu indică valoarea mărfurilor aduse de fiecare negustor, nu dau posibilitatea de a face raportul valoric dintre activitatea negustorilor din Țara Romînească și a negustorilor străini. De asemenea, nu se poate aprecia nici raportul dintre activitatea comercială a marii și a micii negustorimi muntene. Spre deosebire de anul 1530, cînd activitatea marii negustorimi era aproape cu totul împiedicată, în 1542, cînd este o epocă mai puțin frămîntată, marii negustori apar din nou, deși în proporții mai modeste decît în 1503. Astfel, apar ca exportatori de mărfuri occidentale cîțiva mari negustori ardeleni și străini la al căror nume, indicat cu valoarea mărfurilor aduse, se adaugă «*Her*» (pentru ceilalți negustori mai

mici nu se întrebuinţează acest titlu). Astfel Cristian Hirscher aduce mărfuri occidentale, o dată de vreo 72 000 aspri, iar altă dată de vreo 57 000 aspri [1] şi Martin din Liov aduce la Braşov mărfuri de 21 500 aspri [2].

Capitolul III

TRANZITUL DE MĂRFURI ORIENTALE SPRE BRAŞOV PRIN ŢARA ROMÎNEASCĂ

Datorită faptului că în Evul Mediu articolele orientale — mai ales mirodeniile — aveau o largă întrebuinţare, fiind mult folosite în bucătărie şi în medicină, ele au jucat un rol de seamă în schimbul şi tranzitul de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească în această epocă.

Ştiri mai largi despre tranzitarea mărfurilor orientale pe teritoriul Ţării Romîneşti spre Braşov oferă mai ales privilegiile comerciale acordate braşovenilor de domnie, precum şi corespondenţa dintre braşoveni şi domnii şi boierii munteni. Tranzitul articolelor orientale prin Ţara Romînească este pomenit în privilegiul din 1368 şi mai ales în cel din 1413, în care se arată că braşovenii trebuie să plătească vamă 3% « de la piper, de la şofran, de la bumbac, de la camelot, de la pieile de miel, de la piei şi de la alte mărfuri ce vin de peste mare » [3], prevederi întărite şi în privilegiile următoare. Negustorii din Ţara Romînească se ocupau intens de comerţul cu mărfuri orientale; astfel, tîrgoviştenii sînt amintiţi că se ocupă cu vinderea piperului şi a altor articole răsăritene încă de pe la 1420—1424 [4]; alţi negustori munteni aduc bogasii la Braşov pe la 1475 [5]; chiar boierii sînt pomeniţi [6] că vînd şi au depozitat piper la Braşov la 1470, 1487, 1490 etc.

La sfîrşitul secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în sud-estul Europei au loc o serie de evenimente de natură economică şi politică care influenţează relaţiile comerciale dintre Braşov şi Ţara Romînească.

Stăpînirea turcească din Peninsula Balcanică şi războaiele dintre Turcia şi Ungaria fac ca saşii din Braşov şi din Ardeal, care mai înainte treceau cu mărfuri şi în Peninsula Balcanică, să se oprească cu negoţul la Dunăre. Sînt semnificative în acest sens privilegiile şi scrişorile acordate saşilor de către domnii Ţării Romîneşti, în care se arată că ei pot să meargă cu marfă pînă la Dunăre [7]. În această situaţie, braşovenii cumpără mărfuri răsăritene fie direct de la negustorii orientali, pe linia Dunării sau în tîrgurile Ţării Romîneşti, fie de la negustorii munteni, care le achiziţionau de la levantini.

[1] *Quellen*, III, p. 189.
[2] *Ibidem*, p. 194.
[3] Bogdan I, *Relaţiile*, p. 5.
[4] *Ibidem*, p. 29.
[5] *Ibidem*, p. 122.
[6] *Ibidem*, p. 266, 295 şi Hurmuzaki, vol. XV_1, p. 126.
[7] Astfel, la 1477, unii boieri munteni scriau braşovenilor că « să vie neguţătorii voştri, pe credinţa şi sufletul nostru, să tîrguiască pînă la Dunăre şi să nu se teamă de nimica ». (Bogdan, *Relaţiile*, p. 268). În 1482 sau 1483, Vlad Călugărul le dă de asemenea asigurarea « că vor umbla slobozi prin toată ţara noastră, ca să tîrguiască şi să se hrănească în bună voie, pînă la Dunăre » (*ibidem*, p. 189).

Mai înainte, braşovenii făceau negoţ şi la sud de Dunăre. Astfel, Stracimir, ţarul bulgar din Vidin (1371—1396), îngăduie braşovenilor « să tîrguiască ce le e pe plac » la Vidin

În urma acestor împrejurări, rolul negustorilor munteni crește, ei devenind intermediari în schimbul de mărfuri răsăritene dintre ardeleni și negustorii orientali.

Iată cîteva exemple care arată rolul pe care începe să-l joace piața munteană, ca însemnat centru de schimb al produselor orientale în această epocă. Din judecata, privitoare la o neînțelegere dintre Ștefan Literatul din Brașov și 4 greci, pe care o ține la 1469 vornicul Neagu din Țara Romînească, se vădește prezența negustorilor greci veniți în Muntenia cu mărfuri orientale, pe care le vînd negustorilor brașoveni [1]. De asemenea, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, este atestată în Țara Romînească și prezența negustorilor turci, care vînd aici marfă brașovenilor. Astfel prin 1474—1476 brașovenii sînt anunțați de Basarab cel Bătrîn că a sosit la București un « neguțător turc cu marfă bună și multă » și sînt îndemnați să vină pentru a se tocmi și a cumpăra ce vor avea nevoie [2].

Cumpărarea mărfii turcești de către brașoveni în Țara Romînească este adeverită printr-o scrisoare din 1476 a lui Basarab cel Bătrîn, în care scrie brașovenilor că: « și orice marfă vine din țara turcească în țara noastră, fie piper, fie mătase, fie orice altă marfă, noi nimic nu oprim și nu împiedicăm ca să treacă la voi, ci toată întră în mîinile voastre » [3].

Rolul deosebit pe care încep să-l joace tot mai mult negustorii din Țara Romînească ca intermediari în schimbul de mărfuri orientale dintre Ardeal și regiunile de la sud de Dunăre se vădește din exemplele următoare: între 1478 — 1482, Basarab cel Tînăr învinuiește pe brașoveni că nu achită negustorilor munteni mărfurile orientale pe care le cumpără de la ei, ceea ce le aduce grele pagube pentru că « săracii noștri iau marfă de la turci și aceștia le pun soroc iar ei la soroc nu pot plăti, fiindcă nu le plătiți voi ca să se plătească și ei de turci ». Afară de faptul că nu le plătesc marfa, « nici nu-i lăsați să vînză altor neguțători din țara ungurească. Și iarăși marfa care nu vă place, voi nu-i lăsați să și-o trimită îndărăt, ca s-o dea de la cine au luat-o » [4].

În secolul al XVI-lea, pe măsura statornicirii și înăspririi jugului otoman în Țara Romînească, expansiunea comercială a negustorilor orientali se face tot mai mult simțită pe piața munteană. Sprijiniți de forța militară turcească, ei cumpără cu sila și pe prețuri derizorii produsele naturale ale țării, pe care le trimit la Constantinopol și încep să înlăture pe negustorii munteni din comerțul cu produse răsăritene de pe piața Țării Romînești și a Transilvaniei. Astfel, negustorii orientali sînt o frînă în calea dezvoltării economiei Țării Romînești și a ridicării negustorimii pămîntene.

În Ardeal, expansiunea lor economică a fost ușurată de noile împrejurări politice; după prăbușirea Ungariei (1526), Ion Zapolia devine aliatul sultanului,

---

(Tocilescu, *534 documente istorice*... București, 1931, p. 3). De asemenea, în privilegiul acordat brașovenilor în 1431 de Dan al II-lea, se relatează: « și trecînd brașovenii peste Dunăre cu marfă, fie la Dîrstor, fie la Giurgiu sau la Nicopol, să dea de la o sută, trei »; de asemenea li se garantează exercitarea negoțului « de la Porțile de Fier și pînă la marea cea mare » (*ibidem*, p. 33—35).

[1] Bogdan I., *Relațiile*, p. 356—357.

[2] *Ibidem*, p. 124.

[3] *Ibidem*, p. 129.

[4] *Ibidem*, p. 176—177.

iar în 1541, Transilvania recunoaşte suzeranitatea turcească. Datorită acestor condiţii favorabile, negustorii orientali, supuşi ai sultanului şi avînd protecţia sa, erau ajutaţi în expansiunea lor comercială.

Negustorii saşi din Transilvania, opriţi în expansiunea lor economică pe piaţa Ţării Romîneşti prin ridicarea crescîndă a negustorimii muntene, împiedicaţi de a mai întreţine legături comerciale normale cu apusul Europei, datorită luptelor din Ungaria dintre imperiali şi turci, încep să fie concuraţi, chiar pe piaţa ardeleană, de către negustorii orientali. De aceea, ei duc o luptă grea pentru a opri expansiunea negustorilor levantini. În 1545, braşovenii roagă pe Radu Paisie, printre altele, să oprească pe negustorii greci de a mai trece cu mărfuri în Ardeal. Radu Paisie, în scrisoarea din 17 noiembrie 1545, răspunzînd la această doleanţă a lor, îi anunţă că nu le poate îndeplini rugămintea, deoarece « ţara noastră este a domnului nostru, a cinstitului împărat <sultanul> cum este şi a voastră ». În schimb, le propune să-i oprească chiar ei [1].

Aceleaşi tendinţe reflectă şi prevederile dietei ardelene ţinută la 31 decembrie 1551 la Mureş-Oşorhei; astfel, articolul XXIII interzicea negustorilor greci de a veni cu mărfuri în Ardeal, dar în schimb, garanta negustorilor din Ţara Romînească şi din Moldova dreptul de a intra şi a ieşi cu marfa din Transilvania [2].

★

La mijlocul secolului al XVI-lea, schimbul de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească era deosebit de înfloritor, mai ales în domeniul comercializării produselor orientale.

Este sugestivă în acest sens situaţia pe care o înfăţişează George Reichesdorffer, în una dintre lucrările sale, *Chorografia Transilvaniae*, scrisă în anul 1550. Descriind oraşele mai însemnate ale Transilvaniei, Reichesdorffer caracterizează Braşovul ca « oraşul vestit pentru mărfurile turceşti », arătînd că: « nici unul dintre oraşele ardelene, desigur după părerea multora, nu este mai populat decît acela <Braşovul>; tîrgul de aici, la care se strîng ţăranii în fiecare săptămînă, este atît de vestit, încît îl poţi socoti un adevărat bîlci, din pricina mulţimii mărfurilor expuse. Pe drept cuvînt, este emporiul părţilor învecinate şi asemenea unui loc de desfacere comun al tuturor bunurilor; se strîng aici secui, romîni, armeni şi greci; ba chiar uneori este mai bogat decît toate celelalte <oraşe ardelene> prin mărfurile turceşti aduse atît din Moldova cît şi din Ţara Romînească » [3].

Socotim că Moldova începe să deţină un rol însemnat în comerţul cu produse orientale în special după instaurarea aici a regimului dominaţiei otomane, adică spre sfîrşitul primei jumătăţi a veacului al XVI-lea.

★

Deoarece mărfurile orientale nu sînt produse ale Ţării Romîneşti şi deci nu contribuie la lămurirea problemei dezvoltării producţiei ţării şi deoarece

[1] Bogdan, *Documente şi regeste*, nr. CXXII, p. 281 (documentul este prezentat sub formă de regest).

[2] Hurmuzaki, vol. II, nr. CCCCXXIV, p. 565.

[3] Martini Broniovii de Biezdzfedea... *Tartariae descriptio. Item Transsylvaniae ac Moldaviae aliarumque vicinarum regionum succinta descriptio Georgii a Reichesdorff Transsylvani, cum tabulis geographicis tam Moldaviae quam Transsylvaniae.* Coloniae Agrippinae, in officina Birkmannica, 1595, p. 37—38.

ştirile din registrele vamale nu pomenesc decît de aducerea lor la Braşov de către negustorii munteni, ardeleni sau orientali şi nu dau amănunte despre cumpărarea lor pe piaţa munteană, vom analiza tranzitarea lor numai în ceea ce priveşte:

a) Valoarea şi cantitatea mărfurilor orientale aduse la Braşov de către negustorii din Ţara Romînească; aducerea lor reprezintă o latură a activităţii comerciale a negustorilor munteni, care le cumpără pe piaţa munteană de la negustorii orientali şi le vînd braşovenilor.

b) Valoarea şi cantitatea mărfurilor răsăritene aduse la Braşov de către negustorii ardeleni; aceasta reflectă nivelul schimbului de mărfuri răsăritene pe piaţa Ţării Romîneşti, deoarece negustorii ardeleni le cumpărau aproape numai de aici [1] de la comercianţii munteni sau levantini.

★

Mărfurile orientale care se tranzitează din Orient prin Peninsula Balcanică şi prin Ţara Romînească spre Transilvania sînt, potrivit ştirilor registrului vamal din 1503, următoarele:

a. *Produse naturale*, ca: bumbac brut [2], mirodenii (cuişoare [3], scorţişoară [4], şofran [5], chimion [6], piper [7], ghimber [8]), apoi orez [9], smochine[10], stafide [11], lămîi [12], tămîie [13];

b. *produse prelucrate ca*: bogasii [14] (o ţesătură fină de in sau de bumbac), camha[15] (ţesătură de mătase preţioasă), damasc [16], căptuşeală de îmbrăcăminte [17], astariu[18] (tot căptuşeală), cufterie [19] (o ţesătură fină), brocart [20] (stofă preţioasă ţesută cu aur), purpură [21], camelot [22] (stofă de păr de cămilă), tafta [23] (stofă scumpă de mătase), atlas [24] (ţesătură de mătase), apoi basmale [25], cingători [26],

---

1 Cf. mai sus, p. 169-170.
2 *bombassium, bombass, bombak.*
3 *cariofolia.*
4 *cinamonium.*
5 *crocum.*
6 *kumi, cuminum.*
7 *piper.*
8 *zynziber.*
9 *gitt.*
10 *ficus.*
11 *uvapassa.*
12 *lemonia.*
13 *thus.*
14 *bogassia, bogass.*
15 *camoca.*
16 *damastium, damastya.*
17 *facileta simple seu sericosa.*
18 *ystar, star* (Meteş, *op. cit.*, p. 110; *Quellen*, I, p. 751).
19 *kafftyr.*
20 *nassynes* (*Quellen*, I, p. 752).
21 *purpura.*
22 *schomolata* (*ibidem*, p. 753).
23 *taffota.*
24 *halbattacz.*
25 *capitergia.*
26 *cinctoria.*

frîe [1], mantale [2], caftane [3], pături [4], corturi [5], şei [6], covoare [7], buzdugane [8], pene [9], cizme[10], ştergare[11], fire[12] şi altele[13].

★

Potrivit ştirilor registrului vamal din 1503 se tranzitează prin Ţara Romînească spre Braşov numeroase mărfuri orientale aduse de:

negustorii	mari din Ţara Romînească ...	2 572 922	aspri	sau	67,4 %
»	mici » » » ...	25 089	»	»	0,6 %
»	mari braşoveni şi alţi ardeleni [14] »	1 095 824	»	»	30,6 %
»	mici braşoveni şi alţi ardeleni [15]	26 416	»	»	0,6 %
»	mari şchei	1 400			
»	mici »	1 267	»	»	0,1 %
»	mari din Moldova[16]	24 030	»	»	0,6 %
»	neidentificaţi	5 230	»	»	0,1 %
	Total......	3 755 178	aspri		

Spre comparaţie, semnalăm că în 1500 tranzitul de produse orientale prin Ţara Romînească spre Sibiu se ridica — potrivit datelor registrului sibian din acelaşi an — la circa 790 000 dinari[17] sau circa 395 000 aspri.

În comerţul cu articole orientale, rolul cel mai important îl are negustorimea mare (munteni, ardeleni etc.), care deţine circa 98,6% din valoarea sa; negustorimea mică are doar o parte neînsemnată de circa 1,4%.

Dacă la activitatea negustorilor din Ţara Romînească se adaugă participarea unor negustori probabil munteni — din grupa celor neidentificaţi,

---

[1] *frena.*
[2] *hazukae.*
[3] *kafftanae.*
[4] *lecticae.*
[5] *papilia (Quellen,* I, p. 751).
[6] *sellae.*
[7] *tappeta.*
[8] *busgunae.*
[9] *pennae.*
[10] *czismae.*
[11] *manutergia* (*ibidem*, p. 751).
[12] *philatica* (*ibidem*, p. 752).
[13] Nu am putut determina ce produse sînt: *sericum hyrmis* şi *sericum bakami (Quellen,* I, p. 753, nu le poate identifica); poate mătase brută. Pentru identificarea produselor, de folosit: *Quellen*, I, glosar; *Rechnungen*, I, glosar, Bogdan, *Relaţiile*, glosar; apoi Du Cange, Bartal, Heyd, *Histoire du commerce du Levant* etc.
[14] Ei sînt arătaţi că aduc mărfuri orientale prin specificaţia «*adduxit de partibus Transalpinis*» sau simplu «*adduxit*», fără a se arăta locul de cumpărare. Pentru că niciodată nu se pomeneşte că aceşti negustori aduc mărfuri orientale din Moldova şi cum nici moldovenii nu sînt pomeniţi decît rar aducînd mirodenii la Braşov, dar cum în schimb negustorii munteni aduc astfel de articole în chip frecvent la Braşov, am socotit că ei aduc aceste produse doar de pe piaţa Ţării Romîneşti.
[15] Negustorii mici, ardeleni, munteni etc., sînt indicaţi că aduc mărfuri orientale sau alte articole prin cuvîntul «*habet*». Pentru motivele arătate la marii negustori saşi (cf. nota precedentă) socotim că şi ei aduc mărfurile orientale tot de pe piaţa Ţării Romîneşti (*Quellen*, I, p. 1—3, passim).
[16] Astfel: « *Martin de Schutschava... de partibus Transalpinis adduxit...*» etc. (*Quellen*, I, p. 72). Mărfurile orientale aduse de negustorii moldoveni, despre care nu se arată că sînt aduse din Ţara Romînească, le-am socotit provenite de pe piaţa moldoveană şi nu le-am inclus în tabel.
[17] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 243

se poate socoti că participarea negustorilor din Ţara Romînească se ridică la circa 2 600 000 aspri sau 68% din valoare. Procentul de mai sus dovedeşte că, în tranzitarea produselor orientale, negustorii din Ţara Romînească ocupă un loc dominant. Această preponderenţă a negustorimii muntene dovedeşte puterea sa economică, dă indicaţii asupra unei laturi a schimbului pe piaţa munteană şi arată că, la începutul secolului al XVI-lea, comerţul de tranzit cu mărfuri orientale este cea mai importantă ramură a comerţului exterior al Ţării Romîneşti. În cadrul acestui tranzit făcut de negustorii din Ţara Romînească participarea negustorilor mari este de 99%, iar a celor mici, numai de 1%. Raportul se explică prin faptul că produsele orientale costau în general scump, iar negustorii mici nu puteau investi în cumpărarea lor sume aşa de însemnate de bani, cum făceau marii negustori.

★

Potrivit ştirilor registrului vamal din 1530, în lunile februarie—iulie se tranzitează prin Ţara Romînească spre Braşov cantităţi însemnate de mărfuri orientale. În afară de articolele răsăritene întîlnite în registrul din 1503, se pomenesc şi alte produse ca: alaun (piatră acră) [1], purpură (vopsea) [2], ulei de măsline [3], vin de Malvazia [4], aba [5], papuci [6], bucăţi tăiate de stofă orientală [7] ţesături de lînă [8], piei de marochin [9] etc.

Mărfurile sînt aduse de către negustorii următori:

negustorii mici din Ţara Romînească	85 304	aspri sau	23,7 %
» mari » » »	128 635	» »	35,6 %
» mici braşoveni şi alţi ardeleni	22 237	» »	6,2 %
» mari » » » »	24 500	» »	6,8 %
» mici, probabil şchei	25 895	» »	7,2 %
» mici levantini (greci şi armeni)	39 232	» »	10,9 %
» mari » » » »	30 200	» »	8,4 %
fără specificarea aducătorului	4 118	» »	1,2 %
Total	360 188	aspri	

Pentru întregul an 1530, se poate aprecia valoarea tranzitului la aproximativ 730 000 aspri.

★

Pe baza registrelor vamale rezumate din anii următori se pot face unele aprecieri asupra tranzitului de mărfuri orientale prin Ţara Romînească spre Braşov. Datele pe care le avem reprezintă valoarea produselor răsăritene intrate prin vama Braşovului şi venite în cea mai mare parte de pe piaţa Ţării Romîneşti. Deoarece însă nu toate proveneau de pe piaţa munteană (unele erau

[1] *alumen.*
[2] *color rubei.*
[3] *oleum olivae.*
[4] *malvaticum.*
[5] *abba, abbas.*
[6] *coturni.*
[7] *extremitates pannorum.*
[8] *stramatur.*
[9] *pelles Karmasy.*

aduse direct de negustorii orientali sau moldoveni), datele reprezintă limita maximă a schimbului de produse orientale de pe piața Țării Romînești. În realitate, din considerentele de mai sus, acest nivel era mai mic — nu se poate spune în ce măsură — decît sumele ce reprezentau valoarea mărfurilor răsăritene intrate prin vama Brașovului. Există o serie de greutăți în ce privește evaluarea lor, deoarece în registrele rezumate se indică doar cantitățile de mărfuri intrate; evaluarea lor ar fi fost extrem de grea, dacă nu am fi avut la dispoziție unele liste de prețuri din socotelile Brașovului [1]. Iată cum evoluează nivelul valorii mărfurilor răsăritene intrate prin vama Brașovului:

a) În 1503: 3 750 000 aspri.

b) Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530: 113 000 aspri[2]; pentru întregul an 1529: circa 220 000 aspri.

c) Între 30 ianuarie și 24 iulie 1530: 360 000 aspri; pentru întregul an 1530: circa 730 000 aspri.

Pentru perioada 2 iulie 1529 24 iulie 1530: circa 470 000 aspri.

d) În 1543: 1 940 000 aspri [3].
e) În 1544: 1 710 000 » [4].
f) În 1545: 870 000 » [5].
g) În 1546: 750 000 » [6].
h) În 1547: 1 030 000 » [7].
i) În 1548: 2 210 000 » [8].
j) În 1549: 1 130 000 » [9].
k) În 1550: 990 000 » [10].

În registrele rezumate din anii de mai sus apar, în general, aceleași articole orientale care au fost amintite cu prilejul analizei registrelor din 1503 și 1530; în plus, mai sînt pomenite: zahăr, unele soiuri de țesături orientale, mai multe feluri de cingători și basmale etc. [11].

★

În tranzitul de mărfuri orientale intrate prin vama Brașovului în prima jumătate a veacului al XVI-lea se constată o scădere apreciabilă, care însă se face cu mari variații.

Cauza fundamentală a acestei scăderi constă în aprovizionarea cu mirodenii a Europei centrale nu numai prin mijlocirea Orientului european — și deci și a Țării Romînești și Transilvaniei — cum se făcea pînă acum, ci mai ales prin mijlocirea portughezilor, care, descoperind drumul spre India prin încon-

[1] Cf. listele de prețuri din anii 1543, 1544 și 1546 (*Quellen*, III, p. 141—144, 147—148 și 370—372).
[2] *Ibidem*, II, p. 173—174.
[3] *Ibidem*, III, p. 244—246.
[4] *Ibidem*, p. 247—249.
[5] *Ibidem*, p. 304—306.
[6] *Ibidem*, p. 367—368.
[7] *Ibidem*, p. 428.
[8] *Ibidem*, p. 464—465.
[9] *Ibidem*, p. 531—532.
[10] *Ibidem*, p. 588—589.
[11] Lista completă a tuturor articolelor orientale aduse în acești ani la Brașov se află în fiecare registru.

jurul Africei la sfîrşitul secolului al XV-lea, aduceau articolele orientale de-a dreptul de la sursă, cu preţuri mai scăzute.

Scăderea deosebit de accentuată din anii 1529 şi 1530 se datoreşte, după cum s-a arătat şi la export şi import, frămîntărilor politice şi luptelor din Transilvania şi Ungaria din această vreme, care stînjeneau aducerea mărfurilor orientale la Braşov şi, mai ales, împiedicau tranzitul lor de aci, mai departe, spre Ungaria şi Germania, la ale căror hotare luptau armatele lui Soliman Magnificul.

Variaţia destul de mare a tranzitului din anii 1542—1550, deşi urmează o linie în general descendentă, se mai explică şi prin faptul că tranzitul, fiind legat de o piaţă cu arie largă, posibilităţile de desfacere ale articolelor orientale aduse prin intermediul braşovenilor în Europa centrală determinau creşterea sau scăderea corespunzătoare a cumpărării lor de către braşoveni de la negustorii care le aduceau din Turcia.

*

Registrele vamale din 1503 şi 1530, prin datele ce le cuprind, dau posibilitatea de a face unele aprecieri asupra rolului jucat de diversele categorii de negustori în tranzitul de mărfuri orientale din aceşti ani.

Ca şi în 1503, negustorimea din Ţara Romînească deţine în 1530 rolul cel mai important, participînd cu 213 940 aspri în lunile februarie-iulie sau circa 430 000 aspri pentru întregul an, adică cu circa 59,3% din valoare. A crescut rolul negustorimii mici muntene care, în comparaţie cu anul 1503, cînd participase doar cu circa 27 700 aspri, participă acum cu circa 170 000 aspri sau 23,5% din valoare, ca o urmare a creşterii în general a rolului său în viaţa economică a Ţării Romîneşti.

Spre deosebire de export şi import, la tranzit se constată prezenţa marii negustorimi (munteni, ardeleni, greci), care participă la valoarea tranzitului în lunile februare-iulie 1530 cu 183 335 aspri sau circa 370 000 aspri pentru întregul an, adică cu circa 50% din valoare. Negustorimea mare munteană are, de asemenea, un rol însemnat, participînd în lunile februarie-iulie 1530 cu 128 645 aspri sau circa 260 000 aspri pentru întregul an, adică cu circa 35,6% din valoare. Participarea mai slabă a negustorimii mari în general şi a celei muntene în special, în comparaţie cu anul 1503, se explică prin regresul îndeobşte al negustorimii mari, legată mai mult de desfacerea peste graniţă a produselor de import şi de colportarea celor orientale, pentru efectuarea cărora are acum condiţii mai puţin prielnice. Negustorimea mare participă totuşi la tranzit şi la import, deoarece mai ales în aceste ramuri poate să cîştige mai mult decît la alte operaţii comerciale şi să-şi plaseze capitalul său comercial mai însemnat, cerut de produsele orientale şi occidentale, mai scumpe decît alte mărfuri.

În comparaţie cu anul 1503, cînd negustorii levantini sînt pomeniţi mai rar, în 1530 rolul lor este destul de însemnat, ei participînd în lunile februarie-iulie cu 69 432 aspri sau circa 140 000 aspri pe întregul an 1530 şi deţinînd circa 19% din valoarea tranzitului de mărfuri orientale. Rolul lor va creşte mereu, pe măsura acaparării comerţului din Ţările Romîne de către negustorii levantini şi a înăspririi monopolului turcesc.

Capitolul IV

CONCLUZII ASUPRA ROLULUI JUCAT DE NEGUSTORII DIN ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN SCHIMBUL DE MĂRFURI CU BRAŞOVUL ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

Din analiza datelor privind exportul şi importul Ţării Romîneşti în schimbul de mărfuri cu Braşovul, precum şi tranzitul pe teritoriul Ţării Romîneşti al produselor orientale, se pot trage unele concluzii.

Cantitatea de produse naturale — marfă exportată de Ţara Romînească la Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea este încă destul de scăzută, valoarea ei variind între 400 000 şi 1 000 000 aspri. Dacă la valoarea exportului Ţării Romîneşti la Braşov din anul 1503, care se ridica la circa 6—700 000 aspri, adăugăm valoarea exportului parţial la Sibiu din anul 1500, care se ridica la circa 360—365 000 aspri, se poate aproxima valoarea exportului de produse naturale ale Ţării Romîneşti în Ardeal, la începutul secolului al XVI-lea, la circa 1 000 000 aspri anual. Aceste date arată că, în condiţiile economiei naturale dominante, moşia feudală din Ţara Romînească nu intrase decît în parte în procesul schimbului exterior şi că producţia ei de mărfuri era încă puţin dezvoltată. Fenomenul care trebuie însă remarcat este creşterea valorii exportului muntean la Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea. *Această evoluţie indică creşterea producţiei de mărfuri în ramura produselor naturale*, cu toate jafurile turceşti şi primele simptome ale înscăunării monopolului turcesc în Ţara Romînească.

Importul Ţării Romîneşti de la Braşov din anul 1503, pe care l-am evaluat la circa 1 000 000 aspri, şi cel parţial de la Sibiu din 1500, pe care l-am evaluat la circa 225 000 aspri, aşadar un import total din Transilvania de aproximativ 1 200 000 aspri, dovedeşte că, la începutul veacului al XVI-lea, producţia de mărfuri a tîrgurilor muntene nu era încă suficient dezvoltată, ea neputînd satisface pe deplin nevoile consumatorilor locali — ale maselor populare pentru mărunţişuri, ale clasei dominante pentru obiecte mai scumpe — care cumpărau aceste produse şi din exterior.

Evoluţia importului Ţării Romîneşti de la Braşov, în cursul primei jumătăţi a secolului al XVI-lea, inversă decît a exportului, arată însă că în tîrgurile muntene producţia de mărfuri a început să crească, putînd astfel satisface din ce în ce mai mult cerinţele consumatorilor locali şi restrîngînd posibilitatea de desfacere a mărfurilor braşovene.

Totalul valorii exportului Ţării Romîneşti era evident mai mare decît valoarea produselor exportate la Braşov, deoarece o parte din exportul Ţării Romîneşti mergea la sud de Dunăre, ca urmare a monopolului turcesc, care începe să se instaureze spre mijlocul secolului al XVI-lea. În schimb, este de presupus că valoarea mărfurilor importate din imperiul otoman şi vîndute consumatorilor munteni nu întrecea valoarea produselor exportate la sud de Dunăre. De asemenea, la începutul secolului al XVI-lea, potrivit datelor registrului sibian din 1500, balanţa comercială a Ţării Romîneşti în raporturile cu Sibiu era excedentară.

Toate acestea permit să se emită ipoteza că, în ansamblu, valoarea exportului Ţării Romîneşti era superioară valorii importului.

Cantitatea apreciabilă de articole orientale cumpărate în aceşti ani de pe piaţa Ţării Romîneşti de la negustorii orientali de către negustorii munteni sau ardeleni dovedeşte că piaţa munteană era un însemnat centru de desfacere al produselor răsăritene, care apoi sînt tranzitate spre Braşov. Odată cu noile schimbări petrecute în comerţul mondial, nivelul acestui schimb de pe piaţa munteană începe să scadă.

★

Din datele de mai sus se constată că, în 1503, pe piaţa Ţării Romîneşti, negustorii munteni, braşoveni şi orientali făceau un schimb de mărfuri apreciabil cu produse ale Ţării Romîneşti, occidentale, braşovene şi orientale, fie cu vînzătorii şi consumatorii locali, fie între ei. Valoarea acestui schimb se ridica în 1503 la circa 1 600 000—1 700 000 aspri pentru mărfurile alcătuind exportul (6—700 000 aspri) şi importul (1 000 000 aspri) Ţării Romîneşti (adică mărfuri cumpărate de negustori de la localnici sau vîndute acestora) şi la circa 5 500 000—5 600 000 aspri pentru mărfurile cumpărate sau vîndute pe piaţa munteană între negustorii sus-amintiţi, dar fără a fi achiziţionate de la localnici sau vîndute acestora (articole orientale cumpărate de către negustorii munteni sau braşoveni de la negustorii levantini, mărfuri apusene sau braşovene vîndute de către comercianţii munteni şi braşoveni celor orientali).

În cadrul relaţiilor Ţării Romîneşti cu Sibiul din anul 1500, valoarea schimbului de mărfuri făcut între negustori şi locuitorii din Ţara Romînească se ridica la circa 1 170—1 180 000 dinari [1] sau 585—590 000 aspri, iar valoarea schimbului de mărfuri făcut numai între negustori se ridica la circa 975 000 [2] dinari sau 487 500 aspri.

Aşadar, la începutul secolului al XVI-lea schimbul de mărfuri dintre Ardeal şi Ţara Romînească făcut cu mărfuri ce se vindeau sau se cumpărau de către locuitorii din Ţara Romînească se ridica la aproximativ 2 200 000—2 300 000 aspri, iar valoarea schimbului făcut numai între negustori se ridica la circa 6 000 000 aspri.

Dacă la valoarea schimbului de mărfuri dintre Ţara Romînească şi Braşov din 1503, care se ridica la circa 7 200 000 aspri[3], adăugăm valoarea schimbului de mărfuri parţial cu Sibiul din 1500, care se ridica la circa 2 150 000 dinari [4] sau 1 075 000 aspri, putem aproxima valoarea schimbului total de mărfuri dintre Ţara Romînească şi Ardeal la începutul veacului al XVI-lea la circa 8 300 000 aspri anual.

În cadrul relaţiilor comerciale dintre Braşov şi Ţara Romînească din 1503, negustorimea mare (munteni, ardeleni etc) a participat cu circa 5 750 000 aspri sau circa 80% din valoare, iar negustorimea măruntă, cu circa 1 450 000 aspri, sau circa 20% din valoare.

★

Ştirile care se găsesc în registrul de vamă din 1530 — deşi se referă numai la prima jumătate a anului — permit totuşi de a face unele constatări cu pri-

[1] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 244—245.
[2] *Ibidem*, p. 245
[3] Cifră care se verifică şi prin totalizarea valorii în aspri a exportului (de circa 6—700 000) a importului (de circa 2 800 000 aspri) şi a tranzitului (de circa 3 750 000 aspri) (cf. mai sus, la capitolele respective).
[4] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 245.

vire la schimbul de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească în acel an. Aceste constatări vor fi comparate cu datele similare din 1503, pentru ca să se poată analiza transformările petrecute.

Valoarea produselor cumpărate de la localnici sau vîndute acestora în 1530 se ridică la circa 800 000 aspri (exportul: 4—500 000 aspri, importul: circa 350 000 aspri). Această scădere de circa o treime se datoreşte în ansamblu reducerii nivelului importului, datorită cauzelor arătate la capitolul respectiv [1].

Valoarea schimbului de mărfuri de pe piaţa Ţării Romîneşti este de circa 1 400 000 aspri, evaluare obţinută prin totalizarea, pe întregul an, a exportului de circa 4—500 000 aspri, a importului de la circa 350 000 aspri şi a tranzitului de circa 600 000 aspri [2]. Aşadar, se observă o scădere de circa 80% a schimbului de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească, scădere datorită mai ales reducerii importului şi tranzitului.

La această activitate comercială, negustorimea mare (munteni, ardeleni etc.) a participat cu circa 300 000 aspri sau 23% din valoare, iar negustorimea măruntă, cu circa 1 100 000 aspri sau 77% din valoare.

Aşadar, spre deosebire de anul 1503, în 1530 negustorimea măruntă deţine locul cel mai important; marea negustorime însă a pierdut mult din poziţiile economice pe care le deţinea.

Registrele vamale din anii următori, fiind prezentate de editori sub formă de rezumat, nu pot servi la o evaluare a nivelului schimbului de mărfuri pe piaţa munteană, care să aibă o bază suficient de sigură. De asemenea, deoarece aceste registre nu cuprind date asupra participării diverselor categorii de negustori, nu se poate face o comparaţie între activitatea negustorilor din Ţara Romînească şi a celor străini în cadrul acestui schimb de mărfuri.

★

Evoluţia nivelului schimbului de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească [3] urmează în general o linie descendentă. Lăsînd la o parte nivelul foarte scăzut din anii 1529 şi 1530, ale cărui cauze le-am văzut, se constată că această scădere se datoreşte micşorării valorii importului Ţării Romîneşti şi a tranzitului de mărfuri orientale. Creşterea exportului muntean la Braşov care urmează

---

[1] Cf. mai sus, p. 166—167.

[2] Din totalul valorii tranzitului de circa 730 000 aspri am scăzut valoarea mărfurilor orientale aduse de negustorii levantini (circa 140 000 aspri) pe care nu le cumpărau de pe piaţa Ţării Romîneşti, ci le aduceau direct din Orient (cf. p. 176).

[3] Datele înfăţişate pînă acum se referă, bineînţeles, la comerţul oficial, înregistrat de vameşii braşoveni. În afară de el se mai desfăşura însă şi un comerţ care căuta să evite drumurile obişnuite, pentru a se sustrage plăţii vigesimei. Volumul său nu poate fi apreciat, dar procedeul era frecvent, deoarece documentele îl pomenesc de multe ori. Astfel, în martie 1537, Ioan Zapolia scria secuilor din Sepsy, Kezdy şi Orbay că a aflat că ei şi alţi negustori străini, călcînd dreptul de depozit al braşovenilor, nu depun la Braşov mărfurile cumpărate din Ţara Romînească şi Moldova, pentru a le vinde la Braşov, ci, ocolind drumurile obişnuite, merg pe poteci ascunse şi cu mari ocoluri şi nu plătesc astfel braşovenilor vigesima. De aceea, le porunceşte să-şi depună la Braşov mărfurile şi să plătească vigesima (*Székely oklevéltar*, V, 1896, nr. 930, p. 52—54). Cf. în acelaşi sens şi scrisoarea lui Ioan Zapolia către secui, din ianuarie 1533 (*ibidem*, nr. 929, p. 51—52) şi a regelui Ştefan Bathory către făgărăşeni, din 1583 (Hurmuzaki, vol. XV_1, nr. 1276, p. 692—693).

o linie ascendentă, treptată, nu poate compensa însă scăderea mai masivă a importului şi tranzitului. De aceea, pentru a înţelege cauzele scăderii schimbului de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească în această perioadă, trebuie să analizăm cauzele micşorării importului muntean şi ale tranzitului de mărfuri orientale, după cum s-a arătat la capitolele respective.

Cauzele şi împrejurările amintite explică nu numai scăderea generală a acestui schimb de mărfuri, ci şi noul raport dintre activitatea economică a negustorilor mari şi mici din Ţara Romînească şi din Ardeal. Într-adevăr, activitatea comercială a micii negustorimi s-a menţinut aproape la acelaşi nivel (aproximativ 1 100 000 aspri în 1530 faţă de circa 1 450 000 aspri în 1503); menţinerea poziţiei sale se datoreşte unor *legături mai strînse, mai stabile* cu masele largi de cumpărători, cu piaţa internă munteană şi braşoveană, a cărei evoluţie nu putea suferi schimbări bruşte. În schimb, marea negustorime a pierdut mult din însemnătatea sa economică (activitatea sa comercială în 1530 era de aproximativ 300 000 aspri, pe cînd în 1503 era de circa 5 750 000 aspri). Scăderea se datoreşte faptului că ea nu era decît *slab legată* de masele largi de cumpărători, de piaţa internă şi avea interese puternice mai ales în tranzitarea unor articole orientale şi a celor din import; cînd condiţiile generale europene — economice şi politice — nu îi mai sînt favorabile, importanţa sa comercială suferă o scădere evidentă.

★

Ca şi în oraşele din alte ţări, şi în tîrgurile Ţării Romîneşti populaţia era alcătuită din două pături sociale mai importante: meşteşugarii, care aveau rolul cel mai însemnat în viaţa economică, şi negustorii, angrenaţi în procesul de schimb intern sau extern.

Negustorii din tîrguri, ca şi meşteşugarii, încep să se organizeze şi ei în bresle sau corporaţii, pentru a-şi apăra mai bine interesele. Astfel, în socotelile Braşovului din anul 1520, se amintesc cîteva daruri făcute « unui sol al domnului voievod al Ţării Romîneşti, care venise din partea negustorilor şi a turcilor (*ex parte mercatorum et Thurcorum*) » [1]. Ştirea lapidară nu ne permite de a preciza în ce pricini anume venise acest sol, dar desigur că ele priveau legăturile de negoţ ale negustorilor braşoveni, munteni şi turci în domeniul comerţului de produse orientale. Faptul demn de remarcat este mai ales acţiunea comună a negustorilor munteni, care se manifestă ca un grup solidar, închegat, aproape ca o corporaţie, întı-o problemă desigur importantă, care privea o bună parte din negustorimea Ţării Romîneşti. La 13 mai 1563, vînzarea unei prăvălii din Bucureşti este făcută «cu ştirea tuturor negustorilor », martori fiind « şi negustorii din pazar < = bazar > » [2].

Aceste acţiuni în comun ale negustorilor din Ţara Romînească, chiar dacă nu arată precis că este vorba de bresle formal închegate, prin natura lor, vădesc grupări negustoreşti ale căror atribuţii şi acţiuni le dau aproape caracter de corporaţii [3].

În afară de meşteşuguri şi negoţ, locuitorii oraşului mai sînt încă legaţi de ocupaţii din ramura agricolă şi pastorală. Ei aveau grădini şi livezi în

[1] *Quellen*, I, p. 275.
[2] *Documente privind istoria Romîniei, B, XVI*, vol. III. p. 177.
[3] *Ibidem*, prefaţa, p. V.

interiorul orașului, bălți și ogoare în hotarul tîrgului. De pe acestea ei scoteau unele produse naturale — uneori cu caracter de producție de marfă, ca de pildă ceara la Cîmpulung, peștele la Brăila etc. — pe care le desfăceau pe piața internă sau pe piețe externe.

În cursul secolului al XVI-lea, tîrgurile muntene, deși încă legate de economia agricolă și pastorală, cunosc o dezvoltare crescîndă a meșteșugurilor și negoțului, care întărește relațiile de marfă-bani și legăturile economice dintre sat și oraș. Dezvoltarea schimbului determină mărirea numărului negustorilor localnici, care duc o activitate comercială atît pe piața internă cît și pe piețe externe, avînd relații de comerț cu orașele ardelene și cu negustorii din sudul Dunării.

La schimbul de mărfuri intern și extern mai ia parte, în afară de negustorii din tîrguri, și o negustorime provenită din mediul rural. Acești negustori mărunți, pomeniți în actele interne din Țara Romînească sub numele de « săraci » sau « siromaci » erau, se pare, mai ales țărani săraci sau membri cu pămînt puțin din cuprinsul obștilor țărănești, care, în cursul secolului al XV-lea, încep să se descompună, ducînd la o diferențiere socială crescîndă în cadrul lor [1]. Avînd pămînt puțin, membrii sărăciți ai obștii se ocupă, în afară de agricultură și creșterea vitelor, și de meșteșuguri și negoț. Dezvoltarea crescîndă a schimbului intern și extern, precum și necesitatea de a-și cîștiga existența, de « a se hrăni », i-a atras în sfera comerțului.

« Săracii » sînt amintiți în cursul secolului al XV-lea ca participanți la comerțul dintre Brașov și Țara Romînească, exportînd mai ales oi și porci [2], pește și altele, importînd diverse obiecte săsești: fier, arme [3] etc., făcînd și tranzit cu produse orientale [4].

Este greu de precizat dacă «săracii» pot fi socotiți negustori cu adevărat [5] sau numai oameni care se îndeletnicesc pe lîngă alte ocupații, și cu negoțul, deoarece știri mai amănunțite lipsesc. Înseși izvoarele îi socotesc uneori negustori, iar alteori ca o categorie deosebită de a acestora [6].

Chiar în cadrul denumirii de « sărac » se cuprind uneori oameni care fac afaceri comerciale de mii de florini, iar uneori oameni care fac un negoț mărunt [7],

---

[1] Această problemă a fost analizată în articolul: *Dezagregarea obștii sătești în Țările Romîne în evul mediu* de V. Costăchel, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, 1954, partea I-a, p. 753—799. O bună parte din problemele referitoare la negoțul «săracilor», pe care le vom trata mai departe, sînt închegate pe baza concluziilor și materialelor din acest articol.

[2] Bogdan, *Relațiile*, p. 88 și 89.

[3] *Ibidem*, p. 89 și 242.

[4] Basarab cel Tînăr se plîngea pe la 1478—1482 brașovenilor că nu achită « săracilor » din Țara Romînească prețul mărfurilor orientale pe care aceștia le cumpără de la turci și le vînd sașilor (*ibidem*, p. 176).

[5] Costăchel V., *op. cit.*, p. 779.

[6] Astfel, pe la 1478—1479, Basarab cel Tînăr scria voievodului Ardealului: « pentru ceeace mi-ai poruncit de lucrul negutătorilor ca să umble și să tîrguiască slobozi, domnia mea sînt bucuros de asta, ca să umble săracii slobozi și să se hrănească... și să tîrguiască și negutătorii noștri acolo în voia lor » (Bogdan, *Relațiile*, p. 146). Într-un document din 1508 se face însă distincție între unii și alții, deoarece se pomenește că brașovenii au jefuit pe « niște negustori și săraci » din Țara Romînească (*ibidem*, p. 226—227).

[7] Pe la 1463—1470, se pomenește despre niște «săraci» care au de încasat de la brașoveni datorii de 15 500 florini (*ibidem*, p. 107); pe la 1431—1433, vornicul Albul scria brașovenilor despre pagubele ce le fac « oamenilor săraci, care se gătesc să vie, fiecare cu ce poate, pe Prahova ori pe Teleajen » (*ibidem*, p. 251).

Registrele vamale braşovene, indicînd doar numele şi locul de provenienţă al negustorului şi nedînd indicaţia dacă acesta este « negustor » sau « sărac », nu se poate preciza care dintre ei erau negustori profesionişti şi care erau ocazionali. Participarea între 1503 şi 1550 a unui număr destul de însemnat de negustori, provenind din satele Ţării Romîneşti, îndeamnă la presupunerea că mulţi dintre ei erau astfel de membri sărăciţi ai obştii, « săraci », negustori ocazionali, care se ocupau şi cu alte îndeletniciri în afară de negoţ. Negustorii proveniţi însă din tîrgurile Ţării Romîneşti, fie mari [1], fie mici, erau însă negustori de profesie, îndeletnicirea principală a orăşenilor fiind mai ales meseriile şi negoţul [2].

Negustorii din cuprinsul Ţării Romîneşti — ca şi negustorii din celelalte ţării — au avut un rol de seamă în timpul orînduirii feudale.

Engels, în articolul *Negustorul în Evul Mediu*, a subliniat rolul său transformator în cadrul societăţii medievale, în care domnea economia naturală: « negustorul a fost elementul revoluţionar în această societate, în care, de altfel, totul era stabil, am putea spune stabil prin moştenire... În această lume se ivi negustorul, de la care avea să pornească revoluţionarea ei. Nu însă ca un revoluţionar conştient, ci, dimpotrivă, ca os din osul ei şi carne din carnea ei. Negustorul evului mediu nu era nicidecum individualist, ci prin esenţă corporatist, ca şi toţi contemporanii săi » [3].

Şi în cuprinsul Ţării Romîneşti, negustorii munteni au avut un rol progresist, contribuind la intensificarea schimbului şi la dezvoltarea pieţei interne. Dacă rolul determinant în naşterea oraşelor şi a producţiei de mărfuri l-au avut meşteşugarii munteni, care au produs obiecte pentru vînzare şi au determinat schimbul de mărfuri între sat şi oraş, negustorii munteni au înlesnit —prin specializarea lor — această circulaţie economică, contribuind la subminarea economiei naturale şi la apariţia economiei băneşti.

Negustorii cumpărau produsele moşiei feudale sau ale ţăranilor, comercializîndu-le în tîrgurile ţării sau peste graniţă, de unde aduceau în schimb articole meşteşugăreşti. Paralel cu raporturile de cumpărare-vînzare pe care le aveau cu pămîntenii pe piaţa internă, ei duceau spre Ardeal produse orientale, cumpărate în Ţara Romînească de la negustorii levantini şi aduceau de la Braşov produse occidentale, pe care le desfăceau pe piaţa munteană negustorilor veniţi din sudul Dunării.

Legat de societatea feudală şi de vechiul mod de producţie feudal, dar mai ales de noua economie meşteşugărească în dezvoltare a oraşelor, negustorul din Ţara Romînească are de întîmpinat o serie de greutăţi din pricina fărîmiţării şi anarhiei feudale, care nu-i asigură securitatea necesară şi îi vămuieşte mărfu-

[1] În registrul vamal din 1503 ei sînt denumiţi, alături de cei braşoveni « *mercatores magni seu grandi* » (*Quellen*, I, p. 36—46).

[2] Chiar dacă se foloseşte denumirea de « siromah » pentru unii oameni din tîrguri, socotim că aceasta are sensul de tîrgoveţ. Astfel, Radu cel Mare scrie sibienilor: « iar cînd a fost astă iarnă, orăşenii argeşeni au venit la Sibiu cu marfă, să se hrănească între voi, iar voi i-aţi oprit şi aţi închis drumul » ... « Şi să ştie domnia voastră că domnia mea nu vom lăsa pe *siromahii* noştri în pagubă » (P. P. Panaitescu, *Documente slavo-romîne din Sibiu*, Bucureşti, 1938, p. 21).

Identitatea siromah = orăşean este aici evidentă.

[3] Fr. Engels, *Completare şi adaus la volumul al III-lea din Capitalul*. În K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, Bucureşti, 1953, p. 37.

rile. Drept urmare, ca şi meseriaşii, el caută să se asocieze în întovărăşiri, cu caracter stabil sau temporar, mai ales cînd pleacă la drum, pentru a se păzi de jaful eventual al feudalilor.

Prin natura activităţii şi a legăturilor sale, chiar dacă negustorul din timpul orînduirii feudale este un factor progresist în economie, împingînd la dezvoltarea schimbului, totuşi rolul său înnoitor este limitat, iar atitudinea sa politică, inconsecventă.

*

Din datele registrului din 1503 cu privire la exportul şi importul Ţării Romîneşti în relaţiile comerciale cu Braşovul, precum şi la tranzitarea mărfurilor orientale spre Braşov, prin mijlocirea pieţei muntene, schimb de mărfuri care se ridică la aproximativ 7 200 000 aspri, se constată că, la începutul secolului al XVI-lea, pe piaţa Ţării Romîneşti se făcea un comerţ de o valoare apreciabilă. În cadrul acestui schimb de mărfuri, valoarea mărfurilor vîndute, cumpărate sau tranzitate de către negustorii din Ţara Romînească se ridică la circa 4 130 000 aspri sau aproximativ 57% din totalul său [1]. Aceste date dovedesc că la începutul secolului al XVI-lea negustorii munteni au o poziţie dominantă în relaţiile comerciale cu Braşovul.

În afară de negustorii din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti, registrul de vamă din 1503 pomeneşte şi cîţiva slujitori boiereşti care cumpărau mărfuri pentru stăpînii lor. Astfel, slujitorul Radu cumpăra pentru pîrcălabul Gherghina în ianuarie 1503 mărfuri de 120 florini [2], iar în iulie, acelaşi Radu şi alt slujitor, Ştefan, îi cumpărau de asemenea mărfuri de 85 florini [3], în total deci de 205 florini sau 10 250 aspri. Acelaşi pîrcălab Gherghina trimite la Braşov în jurul anului 1500 pe un om al său ca să-i cumpere nişte cuţite, pentru care cere scutire de vamă [4]. Probabil că pîrcălabul Gherghina cumpăra cuţitele în vederea comerţului, deşi s-ar fi putut să le aducă şi pentru nevoile cetăţii în fruntea căreia se afla [5].

Activitatea comercială a boicrimii luase extindere încă în cursul secolului al XV-lea, cînd sînt pomeniţi numeroşi boieri din Ţara Romînească, care au legături comerciale cu braşovenii [6].

---

[1] Cifra obţinută prin totalizarea activităţii negustorimii mari şi mici din Ţara Romînească la export (cca. 225 000 aspri), la import (cca. 1 307 000 aspri) şi la tranzit (cca. 2 600 000 aspri). Cf. valoarea participării lor la capitolele respective.

[2] *Quellen*, I, p. 3.

[3] *Ibidem*, p. 21.

[4] Bogdan, *Relaţiile*, p. 304.

[5] Pîrcălab al cetăţii Poenari între 1496 şi 1507 (Bogdan, *Relaţiile*, p. 366).

[6] Astfel, Gheorghe Lascăr, cămăraşul lui Vlad Dracul, trimetea pe la 1437 la Braşov 9 măji de ceară (probabil de pe moşiile sale), precum şi o mare sumă de florini (desigur ai vistieriei) pentru a cumpăra aramă necesară cămării sau hereghiei domneşti) dar şi « pînză, fier, oţel şi una alta ce-mi trebuie » (Bodgan, *Relaţiile*, p. 256).

Pe la 1478 — 1479, vornicul Dragomir al lui Manea avea depozitată la Braşov o cantitate de piper (*ibidem*, p. 266), iar pe la 1482 — 1492, vornicul Dragomir Udrişte cerea braşovenilor scutire de vamă pentru piper şi bogasii (*ibidem*, p. 295).

În sfîrşit, este tipic cazul lui « *Korys boeronem et mercatorem parcium transalpinarum* », care, în aprilie 1487, este amintit ca avînd legături comerciale cu sibienii şi braşovenii; el avea depozitată marfă la Braşov şi importa alte mărfuri din Ardeal în Ţara Romînească (Hurmuzaki, vol. XV_1, nr. 230, p. 126); etc. (Bogdan, *Relaţiile* şi idem, *Documente şi regeste*, passim).

În comparaţie cu marele număr de negustori din Ţara Romînească, cele cîteva menţiuni ale registrului de vamă din 1503 ar arăta, la prima vedere, că activitatea comercială a boierimii muntene în schimbul de mărfuri cu Braşovul era neînsemnată. Chiar dacă în izvorul analizat boierii munteni nu sînt arătaţi ca trimiţînd sau venind ei înşişi cu produse naturale la Braşov sau aducînd de acolo articole meşteşugăreşti, totuşi ei participau indirect la schimbul de mărfuri cu Ardealul. Negustorii din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti, care sînt pomeniţi aducînd produse naturale la Braşov, le cumpărau desigur, în cea mai mare parte de pe moşiile boiereşti. Deşi nu avem ştiri în acest sens, este de presupus că mulţi boieri, ocupaţi în dregătorii sau cu exploatarea domeniului, le vindeau pe loc unor negustori locali, care le desfăceau în Ardeal. O parte dintre boieri însă îşi desfăceau produsele moşiei pe piaţa internă sau externă prin slugile lor.

Astfel, negustorii din Ţara Romînească, care apar atît de numeroşi în registrele de vamă braşovene, sînt în cea mai mare parte, mijlocitori care asigură desfacerea pe piaţa braşoveană şi ardeleană în genere, a prisosurilor unor moşii boiereşti şi poate mănăstireşti muntene, precum şi a unor produse strînse din sate şi din hotarul tîrgurilor ţării. Prin această activitate comercială internă şi externă, negustorimea munteană joacă un rol de seamă în schimbul de mărfuri dintre Ţara Romînească şi Braşov.

În analiza rolului jucat de marea şi mica negustorime şi în aprecierea participării fiecărui tîrg sau sat din Ţara Romînească la comerţul cu Braşovul vor fi prezentate *datele referitoare la negustorimea din tîrgurile şi satele muntene*, adică pentru acei negustori cărora li se specifică *locul de provenienţă*.

Aşadar, există o deosebire între participarea negustorilor din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti şi între participarea negustorilor din Ţara Romînească, această ultimă categorie cuprinzînd, pe lîngă negustorii cărora li se specifică locul de provenienţă, şi pe alţi comercianţi — după nume munteni — dar cărora nu li se arată locul de unde vin.

Astfel, în 1503, la exportul de 198 465 aspri, făcut de negustorii din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti, negustorii mici participau cu 192 770 aspri, iar negustorii mari cu 5 695 aspri, respectiv cu 97 % şi 3 %.

La importul de 1 302 815 aspri făcut de negustorimea din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti, negustorii mici participau cu 697 750 aspri, iar negustorii mari cu 605 065 aspri, respectiv cu 53,5 % şi 46,5 %.

La tranzitul de mărfuri orientale, aduse de negustorii din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti, în valoare de 2 598 011 aspri, negustorii mici participau doar cu 25 089 aspri, iar negustorii mari cu 2 572 922 aspri, respectiv cu 1 % şi 99 %.

Astfel, din totalul de circa 4 100 000 aspri, care reprezenta activitatea comercială a negustorilor din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti în relaţiile cu Braşovul la 1503, negustorii mici participau cu 915 609 aspri, iar negustorii mari cu 3 183 682 aspri, respectiv cu 22,4 % şi 77,6 %.

Negustorii mici se îndeletniceau mai ales cu exportul produselor naturale din Ţara Romînească, în cadrul importului mai ales cu comercializarea mărunţişurilor şi mai puţin cu tranzitarea articolelor orientale.

Marii negustori se îndeletniceau în măsură redusă cu exportul, în cadrul importului aduceau mai ales cantităţi mari de cuţite şi stofe, pe care le desfăceau

probabil prin intermediari, iar în tranzitarea mărfurilor orientale aveau un rol deosebit de însemnat.

Negustorii mărunți cumpărau produsele naturale direct de la producători — boieri, mănăstiri, țărani — și le vindeau acestora cu amănuntul articole meșteșugărești și mai ales mărunțișuri, fiind astfel legați de mase mai largi de vînzători și cumpărători. În schimb, marii negustori, care se ocupau mai ales cu tranzitarea produselor orientale, precum și cu vinderea unor articole occidentale mai scumpe, ca stofele, sau cu desfacerea cuțitelor unor intermediari locali sau străini, aveau o legătură mai slabă cu păturile largi din Țara Romînească. Din această cauză, deși negustorii mărunți participau cu mai puțin de un sfert din valoarea schimburilor comerciale ale Țării Romînești cu Brașovul, totuși rolul lor era cu mult mai mare decît al negustorilor mari în dezvoltarea pieței interne, în stimularea producției și a schimbului de mărfuri din Țara Romînească.

★

Prin activitatea negustorilor din cuprinsul lor, tîrgurile și satele muntene au jucat un rol de seamă în relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Brașovul. Registrul vamal din 1503 amintește următoarele tîrguri și sate ale Țării Romînești care au relații comerciale cu Brașovul și cu Ardealul (în ordinea valorii activității lor comerciale): Cîmpulung [1], Tîrgșor [2] Tîrgoviște[3], Gherghița [4] Buzău [5], București [6], Stoenești[7], Albești [8], Tîrgul de Floci [9], Slatina [10], Brăila [11] Pitești [12], Rîmnicul Vîlcii[13], Roșii de Vede [14], Suslănești [15], Ivănești sau Ionești [16] Cîmpina [17], Curtea de Argeș [18], Rucăr [19], Cornățel [20],

[1] *Compolong*; rar *Langfelt* (în legătură cu numele unui negustor din Cîmpulung, Iacob Langfeltes, cf. *Quellen*, I, p. 3—4 și Iorga N.: *Istoria comerțului romînesc*, I, p. 145). Voi face trimiterea la *Quellen*, I, numai pentru acele localități al căror nume este mai puțin obișnuit sau a căror identificare comportă discuții.

[2] *Thorschor*, tîrg dispărut, azi sat la sud de Ploiești, raionul Ploiești.

[3] *Thargovistia, Targovistia.*

[4] *Girgicz, Girgitz*, azi orășel la S.E. de Ploiești, raionul Cricov.

[5] *Bossow, Bossou.*

[6] *Bucuret, Bukarest.*

[7] *Stoynest* (*Quellen*, I, p. 10), sate în raioanele Cricov, Loviștea, Muscel, Pogoanele, Rîmnicul Vîlcii, Urziceni, Caracal.

[8] *Albanest* (*ibidem*, p. 66). Poate Albești, sate în raioanele Brănești, Craiova, Curtea de Argeș, Giurgiu, Muscel, Pogoanele, Cricov.

[9] *Flotsch*, tîrg dispărut, la vărsarea Ialomiței în Dunăre, azi satul Piua-Pietrii, raionul Fetești.

[10] *Slatina.*

[11] *Brayla.*

[12] *Pitest.*

[13] *Rybnick, Rybinick*, este Rîmnicul Vîlcii (cf. Iorga, *op. cit.*, I. p. 153).

[14] *Rosch* (*Quellen*, I, p. 14, 31; cf. Iorga, *op. cit.*, I, p. 152), raionul Roșiorii de Vede.

[15] *Suslanest, Suschlanest* (*Quellen*, I, p. 8,10), sat în raionul Muscel.

[16] *Ionest, Iuanest* (*ibidem*, p. 17, 30). Este fie Ionești, raionul Slobozia sau Ivănești, raionul Slobozia.

[17] *Kympana.*

[18] *Argisch.*

[19] *Ruka* (*ibidem*, p. 22, 24), sat în raionul Muscel.

[20] *Korynczel* (*ibidem*, p. 20, cf. Iorga, *op. cit.*, I p. 152) sate în raioanele Oltenița, Craiova, Vînjul Mare.

Teleajen [1]. Buneşti [2], Boldeşti [3], Floreşti [4], Breaza [5], Voivodeşti [6], Didrih [7], Voineşti [8],

În registrul vamal din anul 1503 sînt amintiţi: 204 negustori mici, cu indicarea locului de provenienţă, 54 mari negustori, cu indicarea locului de unde vin şi 5 fără această specificare, deci 204 negustori mici şi 59 mari, cu totul 263 de negustori din Ţara Romînească care la 1503 au relaţii de comerţ cu Braşovul.

Valoarea medie a mărfurilor pe care le aduce într-un transport un mare negustor şi un mic negustor este grăitoare:

— 2 835 aspri un negustor mic;

— 25 267 aspri un negustor mare [9].

★

Ştirile cuprinse în registrul de vamă din 1530 arată că pentru întregul an schimbul de mărfuri dintre Ţara Romînească şi Braşov, efectuat de către negustorii munteni, braşoveni şi alţi ardeleni se ridică la suma de circa 1 400 000 aspri.

Din această sumă, mărfurile cumpărate, vîndute sau tranzitate de către negustorii munteni se ridică la aproximativ 885 000 aspri sau circa 63 % din valoarea acestui schimb. Ştirile din registrul vamal din 1530 dovedesc şi în această vreme existenţa unei mari şi mici negustorimi muntene, cu roluri economice diferite în schimbul de mărfuri cu Braşovul.

Analiza rolului jucat de marea şi mica negustorime din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti se va face — ca şi în 1503 — luîndu-se în consideraţie datele referitoare la acei negustori cărora li se specifică locul de provenienţă.

În diferitele ramuri ale schimbului de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească efectuat de cele două categorii de negustori din tîrgurile şi satele muntene, participarea fiecărui grupe este următoarea: la export (circa 155 000 aspri) şi la import (circa 300 000 aspri) participă atît negustorii mici (circa 170 000 aspri) cît şi cei mari (circa 260 000 aspri).

Astfel, din totalul de circa 885 000 aspri, care reprezintă activitatea comercială a negustorilor din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti în anul 1530, negustorii mici participau cu circa 625 000 aspri sau 70,6 %, iar negustorii mari, cu circa 260 000 aspri sau 29,4 %.

Schimbarea raportului dintre marea şi mica negustorime munteană se datoreşte aceloraşi cauze care au produs modificarea acestui raport între marea şi mica negustorime în general [10]; mica negustorime munteană, mai strîns legată de piaţa internă munteană şi braşoveană, şi-a menţinut aproape aceeaşi poziţie economică ca şi în 1503 (în 1503 participă cu circa 915 000 aspri, iar în 1530, cu aproximativ 625 000 aspri), pe cînd marea negustorime, legată mai ales de piaţa externă, îşi reduce simţitor activitatea atunci cînd nu i se mai oferă

---

[1] *Telleschyn* (*Quellen*, I, p. 4,30), poate satul Teleajen (Cheia). raionul Teleajen.

[2] *Bonest* (*ibidem*, p. 8,24) sate în raioanele Curtea de Argeş, Costeşti, Rîmnicul Vîlcii.

[3] *Boldescht* (*ibidem*, p. 34), sat în raionul Mizil.

[4] *Florest*, *Plorescht* (*ibidem*, p. 6, cf. Iorga, *op*, *cit.*, I, p. 149), sat în raioanele Baia de Aramă, Craiova, Crevedia.

[5] *Brasa* (*Quellen*, I, p. 7), sat în raionul Cîmpina.

[6] *Waynodest* (*ibidem*, p. 2), greşit pentru *Wayvodest*, sat dispărut în raionul Zimnicea.

[7] *Dydrich* (*ibidem*, p. 24), azi Didrih, Dridu, raionul Urziceni.

[8] *Boynest* (*ibidem*, p. 18), sat în raionul Muscel.

[9] Cf. anexele nr. 1 şi nr. 2.

[10] Cf. mai sus, p. 180.

posibilităţi de cumpărare şi desfacere a mărfurilor (în 1503 participă cu circa 3 185 000 aspri, iar în 1530, numai cu circa 260 000 aspri).

Astfel, în 1530, se vădeşte nu numai rolul deosebit de important pe care mica negustorime munteană îl are în dezvoltarea pieţei interne a Ţării Romîneşti — rol pe care îl avusese şi în 1503 — ci şi precumpănirea sa netă în cadrul negustorimii muntene.

În 1530, participă negustori munteni din următoarele tîrguri şi sate ale Ţării Romîneşti [1] (în ordinea valorii activităţii lor comerciale): Cîmpulung, Tîrgşor, Tîrgovişte, Buzău, Piteşti, Brăila, Gherghiţa, Bucureşti, Rîmnicul Vîlcii, Curtea de Argeş, Tîrgul de Floci, Teişani [2], Stoeneşti, Miroşi [3], Teleajen, Muscel [4], Brăneşti [5] Filipeşti [6] Didrih, Slatina, Buneşti, Floreşti <Cetatea> Poenari [7], Brebueşti [8], Cîmpina, Băleni [9].

★

Ca şi în 1503, existenţa celor două categorii de negustori, mari şi mici-mijlocii, este dovedită şi în 1530, deosebirea însă între ele este mai puţin evidentă decît în 1503, cînd însuşi registratorul — pe baza cunoaşterii activităţii lor comerciale şi care se dovedeşte a fi fost just apreciată — i-a împărţit în cele două mari grupe. În 1530, această împărţire este mai puţin vădită, deoarece există o serie de negustori care au afaceri comerciale ceva mai întinse decît micii negustori (între 100 şi 200 florini la transport), dar care, în comparaţie cu negustorii din 1503, nu pot fi socotiţi mari comercianţi. De aceea, pe aceşti negustori — să le spunem mijlocii — i-am integrat, tocmai datorită volumului afacerilor lor, în categoria negustorilor mici.

În lunile februarie — iulie 1530, ştirile din registru arată că au venit la Braşov cu mărfuri 212 negustori mici şi 3 negustori mari din tîrgurile şi satele Ţării Romîneşti.

Valoarea medie a unui transport făcut de un mic negustor este de circa 845 aspri, iar a unui mare negustor, de circa 42 900 aspri [10].

★

Compararea volumului afacerilor marilor şi micilor negustori din Ţara Romînească la 1503 şi 1530 este sugestivă pentru a arăta rolul crescînd al micii negustorimi muntene în comparaţie cu marea negustorime.

---

[1] Pentru tîrgurile şi satele pomenite şi în registrul vamal din 1503, nu mai repetăm numele folosit în registru şi identificarea geografică, deoarece denumirea se păstrează aproape aceeaşi şi în registrul din 1530 (cf. p. 185—186 şi notele respective). Vom reda în schimb denumirea din registru şi identificarea geografică pentru localităţile ce apar în plus faţă de anul 1503.

[2] *Tyschoyn, Tyschayn* (*Quellen*, II, p. 229), sat în raionul Teleajen.

[3] *Merosch* (*ibidem*, p. 231), poate Miroşi, sat în raionul Roşiorii de Vede sau Meriş în raionul Baia de Aramă.

[4] *Muschzel* (*ibidem*, p. 231), sate în raioanele: Pucioasa, Cislău şi sate dispărute în raioanele: Loviştea, Slatina, Teleajen.

[5] *Broweschl, Broueschl* (*ibidem*, p. 222), poate Brăneşti, sate în raioanele Filiaşi, Pucioasa etc., sat dispărut, în raionul Mizil.

[6] *Fylipescht* (*ibidem*, p. 225), sate în raioanele Cîmpina şi Filipeştii de Pădure.

[7] *Ponayra* (*ibidem*, p. 227), poate Poenarul, sat în raionul Curtea de Argeş sau Poenari în raioanele Alexandria, Muscel şi dispărut, în raionul Curtea de Argeş.

[8] *Brebueschl* (*ibidem*, p. 223), poate Brebu, sate în raioanele Cîmpina, Pucioasa.

[9] *Bulen* (*ibidem*, p. 223), poate Băleni, sat în raionul Tîrgovişte.

[10] Cf. tabelele anexe privitoare la rolul tîrgurilor şi satelor din Ţara Romînească în anul 1530 (nr. 3 şi nr. 4).

Iată, compa-

1503 ianuarie—decembrie					
Negustori mari			Negustori mici		
Valoarea medie a unui transport de mărfuri aspri	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor	Valoarea medie a unui transport de mărfuri aspri	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
25 267	59	126	2 835	204	323
Valoarea medie a unui transport de mărfuri (Negustori mari și mici)			Numărul total al negustorilor	Numărul total al transporturilor	
9 130 aspri[1]			263	449	

[1] Cifră obţinută prin împărţirea valorii activităţii comerciale a ambelor categorii de negustori la mici) = 4 099 291 : 449 = 9 129 aspri.
[2] Acelaş procedeu, adică: 128 635 (negustorii mari) + 311 884 (negustorii mici) = 440 519:

Din tabelul comparativ de mai sus, se poate constata următoarea situaţie în 1530, în raport cu 1503.

a) A scăzut simţitor numărul marilor negustori şi cifra generală a afacerilor lor comerciale; este adevărat că valoarea medie a unui transport a crescut, dar ea este rezultatul participării numai a 3 mari negustori, în mîinile cărora s-a concentrat comerţul mare propriu-zis şi a căror activitate singulară nu poate suplini decăderea comerţului mare în întregul său.

b) Numărul transporturilor făcute de micii negustori munteni a crescut apreciabil (369 în decurs de 6 luni, faţă de 323 în întregul an 1530); în schimb, a scăzut valoarea medie a unui transport la mai puţin de o treime.

c) Valoarea medie a unui transport de mărfuri, avîndu-se în vedere negustorimea mare şi mică la un loc, scade simţitor (de la 9 130 aspri în 1503, la 1 184 în 1530); în schimb, creşte apreciabil numărul călătoriilor comerciale făcute (449 în întregul an 1503, 372 doar în prima jumătate a anului 1530).

d) Toate aceste date dovedesc în chip vădit că negoţul Ţării Romîneşti cu Braşovul devine tot mai mult un comerţ efectuat de mica negustorime (212 negustori în februarie-iulie 1530, faţă de 204 în întregul an 1503), a cărei activitate economică este vie, deşi de un volum şi o valoare mai redusă. Această caracteristică economică a micii negustorimi din Ţara Romînească se datoreşte tocmai legăturilor sale strînse cu piaţa internă munteană şi braşoveană, formată din pături din ce în ce mai largi, dar cu mijloace băneşti reduse, la ale căror posibilităţi materiale ea se adaptează în chipul cel mai adecvat.

★

Rolul tîrgurilor şi satelor din Ţara Romînească în schimbul de mărfuri cu Braşovul în prima jumătate a secolului al XVI-lea se poate cerceta şi pe baza registrelor de vamă din anii următori: 1529, 1542, 1543 şi 1545, care cuprind date în acest sens.

Registrele din aceşti ani — prin faptul că sînt fie incomplete, fie în rezumat — nu îngăduie însă decît o menţionare a numelor acestor tîrguri şi sate şi a rolului lor în funcţie de numărul negustorilor participanţi din cuprinsul lor.

Între 2 iulie 1529 şi 25 ianuarie 1530 au participat la schimbul de mărfuri cu Braşovul următoarele tîrguri şi sate din Ţara Romînească (în ordinea numărului negustorilor): Tîrgşor, Tîrgovişte, Bucureşti, Cîmpulung, Buzău, Gherghiţa,

rativ, situația:

1530 februarie — iulie (1/2 an)					
Negustori mari			Negustori mici		
Valoarea medie a unui transport de mărfuri aspri	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor	Valoarea medie a unui transport de mărfuri aspri	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
42 878	3	3	845	212	369
Valoarea medie a unui transport de mărfuri (Negustori mari și mici) (1/2 an)			Numărul total al negustorilor (1/2 an)	Numărul total al transporturilor (1/2 an)	
1 184 aspri [1]			215	372	

numărul total de transporturi de mărfuri, adică: 3 183 682 (negustorii marii) + 915 609 (negustorii 372 = 1 184 aspri.

Rîmnicul Vîlcii, Brăila, Pitești, Curtea de Argeș, Teișani, Nămăești [1], Cetatea de Floci, Stoenești, Albești, Brăgărești [2], Broșteni [3], Cîmpina, Chiojd [4], Didrih, Estău [5], Gorgănești [6], Măgurele [7], Roșii de Vede, Teleajan și Văleni [8].

Din aceste tîrguri și sate [9] au luat parte la schimbul de mărfuri cu Brașovul 123 de negustori.

★

În 1542 au participat, în cadrul exportului și importului (pentru tranzit nu sînt date), următoarele tîrguri și sate: Cîmpulung, Gherghița, Pitești, Tîrgșor, Tîrgoviște, București, Brăila, Rîmnicul Vîlcii, Buzău, Cetatea de Floci, Albești, Curtea de Argeș, Nămăești, Voinești, Comoșteni [10], Potelu [11], Stoenești, Teișani, Cornățel, Homorești [12], Rucăr, Slatina, Teleajen, Bădeni [13], Balta [14], Brăgărești, Breaza, Didrih, Godeni [15], Mănești [16], Slănic, [17] Șoplea [18], Suhaia [19],

[1] *Nemoest, Nemuescht* (*Quellen*, II, p. 172), sat în raionul Muscel.
[2] *Bragarest* (*ibidem*, p. 173), sate în raioanele Ploiești și Pogoanele, azi dispărute.
[3] *Brosten* (*ibidem*, p. 174). sate în raioanele Găești, Urziceni, Pucioasa, Filiași. Costești, Balș etc.
[4] *Kyosd* (*ibidem*, p. 173), sate în raioanele Cislău și Teleajen.
[5] *Estow* (*ibidem*, p. 172), sat dispărut, azi orașul Mizil.
[6] *Gorganasch* (*ibidem*, p. 174), poate Gorgănești, raionul Balș sau Gorgănele, sat dispărut raionul Răcari.
[7] *Magurele* (*ibidem*, p. 172), poate orașul Turnu-Măgurele, sat în raionul Teleajen, sau sat dispărut, raionul Giurgiu.
[8] *Vaylen* (*ibidem*, p. 172), sate în raioanele Curtea de Argeș, Muscel, Teleajen și dispărut în raionul Mizil.
[9] Nu am putut identifica satul « *Marin* » (*ibidem*, p. 173), poate Marinești, raionul Amaradia și « *Scopay* » (*ibidem*, p. 173), poate Schiopeni, sat în raionul Beceni. Negustorii veniți din ele nu au fost incluși în numărul de mai sus.
[10] *Kometschin* (*Quellen*, III, p. 200), sat în raionul Gura Jiului.
[11] *Pothol* (*ibidem*, p. 200), sat în raionul Corabia.
[12] *Homorescht* (*ibidem*, p. 190, 205 etc.), poate Homoriciu, raionul Baia de Aramă.
[13] *Boden* (*ibidem*, p. 212), sate în raioanele Mizil, Muscel, Pucioasa, Băbeni-Bistrița.
[14] *Baltho* (*ibidem*, p. 203), poate Balta, în raionul Baia de Aramă sau Bălteni, în raioanele Snagov, Filimon Sîrbu etc.
[15] *Godan* (*ibidem*, p. 201) etc., sat în raionul Muscel.
[16] *Monueschl* (*ibidem*, p. 206 etc.), sate în raioanele Drăgănești, Răcari etc.
[17] *Zlanyc, Zlenick* (*ibidem*, p. 194 etc.), sat în raionul Muscel.
[18] *Scheplesch* (*ibidem*, p. 190 etc.), sat dispărut în raionul Ploiești.
[19] *Schwhay, Zuchay* (*ibidem*, p. 199 etc.), sat în raionul Zimnicea.

Anghelești [1], Berivoești [2], Bogătești [3], Bratia [4], Călugăreni [5], Cislău [6], Cocorești [7], Comarnic [8], Dragoslavele [9], Filipești [10], Gîrlițe [11], Gogoșești [12], Goștilele [13], Hinătești [14], Lerești [15], Măgureni [16], Mislea [17], Nanov [18], Podeni [19], Păușești [20], Poenari, Rădești [21], Roșii de Vede, Scheiu [22], Schela [23], Slătioara [24], Văleni și Voivodești.

Din aceste 61 de tîrguri și sate [25], au luat parte la schimbul de mărfuri cu Brașovul 480 de negustori. În afară de acești negustori, au mai cumpărat mărfuri de la Brașov și 2 slujitori boierești [26].

★

În 1543, au luat parte la schimbul de mărfuri cu Brașovul următoarele tîrguri și sate (în ordinea numărului de negustori care vin din fiecare): Cîmpulung, Tîrgoviște, Pitești, Tîrgșor, Buzău, Gherghița, Rîmnicul Vîlcii, Brăila, București, Curtea de Argeș, Nămăești, Albești, Voinești, Cetatea de Floci, Brăgărești, Florești, Stoenești, Teișani, Cornățel, Homorești, Rucăr, Slatina, Șoplea, Brănești [27], Cîmpina, Comarnic, Dragoslavele, Ghinești [28], Roșii de Vede, Băicoi [29], Călinești [30], Lalești [31], Teleajen, Bogătești, Breaza, Bunești

---

1 *Engeleschl* (*Quellen*, III, p. 208), sat în raionul Crevedia.

2 *Berewoesch*, *Beruwesch* (*ibidem*, p. 188), sate în raioanele Muscel, Teleajen, dispărut în raionul Baia de Aramă.

3 *Bogadeschl*, *Bogatschent* (*ibidem*, p. 202, 209), sat în raionul Muscel.

4 *Braytha* (*ibidem*, p. 204), sate în raioanele Muscel, Vedea, Lehliu.

5 *Kologarist* (*ibidem*, p. 198). sate în raioanele Găești, Mizil, Răcari etc.

6 *Tscheszew* (*ibidem*, p. 215), sat în raionul Cislău.

7 *Kokoreschl* (*ibidem*, p. 210), sate în raioanele Cîmpina, Ploiești, Slatina.

8 *Komarnyck* (*ibidem*, p. 204), sat în raionul Sinaia.

9 *Dragoslav* (*ibidem*, p. 195), sat în raionul Muscel.

10 *Philipeschl* (*ibidem*, p. 188), sate în raioanele Cîmpina și Filimon Sîrbu.

11 *Gorlicze* (*ibidem*, p. 190), poate Gîrleni, sat în raionul Găești.

12 *Gogoeschl* (*ibidem*, p. 194), sat în raionul Balș.

13 *Sustila* (*ibidem*, p. 191), desigur greșeală de citire a editorilor pentru Gostila, Gostila (din pricina asemănării lui G cu S în paleografia latină); sat în raionul Brănești.

14 *Hyneteschl* (*ibidem*, p. 205), sat dispărut, azi cartier al orașului Rîmnicul Vîlcii.

15 *Lereschl* (*ibidem*, p. 193), sate în raioanele Muscel și Vedea.

16 *Magoren* (*ibidem*, p. 188), sate în raioanele Cîmpina și Teleajen.

17 *Myssle* (*ibidem*, p. 208), sat în raionul Cîmpina.

18 *Nanowe* (*ibidem*, p. 203), sat în raionul Alexandria.

19 *Padan* (*ibidem*, p. 202), sate în raioanele Loviștea, Teleajen etc.

20 *Powoeschl* (*ibidem*, p. 207), poate Păușești, sat în raionul Băbeni-Bistrița.

21 *Radusch* (*ibidem*, p. 200), poate Rădești, sate în raioanele Curtea de Argeș, Muscel, Slatina.

22 *De laschy* (*ibidem*, p. 200), poate Schei, sate în raioanele Mizil și Beceni.

23 *Schylla* (*ibidem*, p. 212), sat în raionul Tîrgu-Jiu.

24 *Zlatyare* (*ibidem*, p. 208), sate în raioanele Urziceni și Horezu.

25 Nu am putut identifica localitățile *Kraywasch* (*ibidem*, p. 198) și *Zlolasch* (*ibidem*, p. 202); negustorii din ele nu sînt socotiți în numărul de mai sus.

26 *Ibidem*, p. 191 și 193.

27 *Brayneschl* (*ibidem*, p. 235 etc.) sate în raioanele Filiași, Pucioasa, sat dispărut în raionul Mizil.

28 *Dgineschl*, *Dgnesl* (*ibidem*, p. 239 etc.), sat în raionul Răcari.

29 *Boyko* (*ibidem*, p. 236 etc.), azi oraș în raionul Cîmpina.

30 *Caleneschl* (*ibidem*, p. 236 etc.), sate în raioanele Crevedia, Cîmpina, Drăgănești etc.

31 *Lalesl* (*ibidem*, p. 235 etc.), sate în raioanele Vedea și Tîrgu-Jiu.

Godeni, Măgureni, Poganu [1], Prahova [2], Prundul [3], Scăeni [4], Suslăneşti, Armăşeşti [5], Bădeni, Bîsca [6], Boboteşti [7], Brebu, Breşti [8], Cacoţi [9], Căprioru [10], Didrih, Filipeşti, Hodărăşti [11], Ilieşti [12], Istriţa [13], din Jaleş [14], Mărceşti [15], Mărgineni [16], Mislea, Poenari, Schela, Slăneşti [17], Slănic, Strezeşti [18], Văleni, Vlădeni [19], Voivodeşti.

Din aceste 68 de tîrguri şi sate [20] au participat la schimbul de mărfuri cu Braşovul un număr de 610 negustori.

În afară de aceşti negustori mai sînt menţionaţi ca avînd legături de comerţ cu Braşovul şi doi slujitori boiereşti [21].

★

În 1545—ultimul an din care avem ştiri cu privire la participarea tîrgurilor şi satelor din Ţara Romînească la schimbul de mărfuri cu Braşovul în această perioadă — participă următoarele tîrguri şi sate: Cîmpulung, Tîrgovişte, Tîrgşor, Buzău, Gherghiţa, Voineşti, Piteşti, Rîmnicul Vîlcii, Curtea de Argeş, Bucureşti, Albeşti, Nămăeşti, Brăila, Teişani, Floreşti, Brăgăreşti, Cetatea de Floci, Laleşti, Teleajen, Boteni [22], Bogăteşti, Şoplea, Măgureni, Berivoeşti, Breaza, Cîmpina, Cioceni [23], Cuculeşti [24], Drăgoeşti [25], Didrih, Liteşti [26],

---

1 *Pogan* (*Quellen*, III, p. 234 etc.), sat în raionul Drăgăşani.

2 *Prawoha* (*ibidem*, p. 237 etc.), poate regiunea Prahovei sau sat dispărut cu acest nume.

3 *Prun* (*ibidem*, p. 242), poate Prundul, sate în raioanele Vidra şi Piteşti.

4 *Zkeyen* (*ibidem*, p. 235 etc.), sate în raioanele Ploieşti şi Cislău

5 *Armescht* (*ibidem*, p. 235), poate Armăşeşti, sat dispărut în raionul Urziceni.

6 *Bwska* (*ibidem*, p. 242), sat în raionul Cislău.

7 *Boboteschl* (*ibidem*, p. 244), sat în raionul Baia de Aramă.

8 *Breschl* (*ibidem*, p. 242), poate sat dispărut sau Breşniţa în raioanele Turnu-Severin şi Strehaia.

9 *Konkocz* (*ibidem*, p. 242), poate Cacoţi, sat în raionul Turnu-Severin.

10 *Kapprehora* (*ibidem*, p. 237), sat în raionul Tîrgovişte.

11 *Hogeresl* (*ibidem*, p. 242), poate Hodărăşti, sat în raionul Ploieşti.

12 *Illeschl* (*ibidem*, p. 236), sat în raionul Filiaşi.

13 *Yslricz* (*ibidem*, p. 242), sat în raionul Mizil.

14 *Zaleschl* (*ibidem*, p. 236), poate sat dispărut cu acest nume, sau vechiul judeţ dispărut al Jaleşului.

15 *Morckeschl* (*ibidem*, p. 242), sat în raionul Tîrgovişte.

16 *Morgen* (*ibidem*, p. 235), poate Mărgineni, sat în raionul Cîmpina, dispărut în raionul Tîrgul-Jiu.

17 *Zlaneschl* (*ibidem*, p. 244), sat pomenit într-un act din 10 februarie 1578 (*Documente privind istoria Romîniei, B XVI*, vol. IV, p. 309).

18 *Zlriguesl* (*Quellen*, III, p. 239), poate Strezeşti, sat în raionul Drăgăşani.

19 *Bladen* (*ibidem*, p. 242), sate în raioanele Muscel, Ploieşti etc., dispărut în raionul Feteşti.

20 Nu am putut identifica localităţile: *Gamna* (*ibidem*, p. 242) şi *Zlad* (*ibidem*, p. 242).

21 *Ibidem*, p. 239 şi 242.

22 *Pothin* (*ibidem*, p. 300 etc.), sate în raioanele Muscel, Răcari etc.

23 *Tschwlschan* (*ibidem*, p. 302 etc.), sat în raionul Cricov.

24 *Kcwklesl* (*ibidem*, p. 297 etc.), sat în raionul Olteţ.

25 *Draguesl* (*ibidem*, p. 301 etc.), sate în raioanele Brăneşti, Drăgăşani etc., dispărut în raionul Răcari.

26 *Latesl* (*ibidem*, p. 295), poate Liteşti zis şi Uliteşti, sat în raionul Piteşti, dispărut în raionul Cîmpina.

Budănești [1], Cornățel, Mocești [2], Ogretin [3], Rucăr, Slatina, Stoenești Băicoi, Bălțați [4], Bordești [5], Bratia, Bunești, Cristești [6], Comarnic, Ploiești [7], Poganu, Prahova, Rîmnicul Sărat [8], Roșiorii de Vede, Tismana [9], Brănești, Cacoți, Călinești, Cerbu[10], Cocorăști, Cricov[11], Dănești[12], Detcoi[13], Estău, Ghitioara[14], Găiseni[15], Homorești, Leotești[16], Lerești, Mărgineni, Mislea, Muscel, Nănășești [17], Pîcleni [18], Plopeni [19], Podu [20], Scăeni, Slănic, Urlați [21], Sărățeni[22], Suhățeni[23].

Din cele 77 de tîrguri și sate [24] din Țara Romînească, pomenite în registrul de vamă din 1545, au participat la schimbul de mărfuri cu Brașovul 619 negustori munteni.

★

Creșterea apreciabilă a numărului de tîrguri și sate precum și de negustori din Țara Romînească, care în prima jumătate a secolului al XVI-lea participă la schimbul de mărfuri cu Brașovul, este sugestivă pentru a aprecia relațiile comerciale dintre cele două centre economice.

---

[1] *Bwderest* (*Quellen*, III, p. 299), poate Budănești, sat amintit într-un act din 1581—1582 (*Documente privind istoria Romîniei B, XVI*, vol. V, p. 35).

[2] *Motschest* (*Quellen*, III, p. 296), sat în raionul Cricov, dispărut în raionul Buzău.

[3] *Egrothin* (*ibidem*, p. 294), sat în raionul Teleajen.

[4] *Balczatt* (*ibidem*, p. 297), sate în raioanele Rîmnicul Sărat, Strehaia, dispărut în raionul Focșani.

[5] *Borderest* (*ibidem*, p. 294), poate Bordești, sat în raionul Rîmnicul Sărat.

[6] *Kyrstess* (*ibidem*, p. 298), sat dispărut în raionul Mizil, azi Cristinești în raionul Rîmnicul Sărat.

[7] *Ploest*, *Ploen* (*ibidem*, p. 295, 296).

[8] *Zaratt* (*ibidem*, p. 296).

[9] *Thyszan* (*ibidem*, p. 302), sat în raionul Baia de Aramă.

[10] *Zyerb* (*ibidem*, p. 297), sat în raionul Pitești.

[11] *Krych* (*ibidem*, p. 305), poate sat dispărut în raionul Cricov.

[12] *Denest* (*ibidem*, p. 295), sat în raionul Drăgănești, dispărute în raioanele Olteț și Pitești.

[13] *Detkw* (*ibidem*, p. 295), sat în raionul Găești, dispărute în raionul Mizil și lîngă București.

[14] *Gythora* (*ibidem*, p. 295), ocnă de sare, poate și sat dispărut, în raionul Teleajen.

[15] *Gszen*, *Gssyny* (*ibidem*, p. 295, 302), poate Găiseni, sat în raionul Crevedia.

[16] *Lewtest* (*ibidem*, p. 297), sat în raionul Balș, dispărute în raioanele Buzău și Mizil.

[17] *Naneschest* (*ibidem*, p. 296) sat în raionul Băbeni-Bistrița.

[18] *Pockline* (*ibidem*, p. 301), sat în raionul Buzău.

[19] *Popleni* (*ibidem*, p. 296), sate în raioanele Ploiești, Beceni, dispărute în raionul Brăila.

[20] *Pothw* (*ibidem*, p. 303) sate numite Podu..., în raioanele Cîmpina, Crevedia, Muscel etc.

[21] *Vrlatz* (*ibidem*, p. 299), sat în raionul Cricov.

[22] *Zarathiel* (*ibidem*, p. 330), poate Sărățeni, sate în raioanele Slobozia și Urziceni.

[23] *Zohathen* (*ibidem*, p. 396), poate sat dispărut în regiunea bălții Suhaia, raionul Zimnicea.

[24] Nu am putut identifica localitățile: *Beldissor* (*ibidem*, p. 297), *Daytschylle* (*ibidem*, p. 294), *Gyrckw* (*ibidem*, p. 296), *Lopaduat* (*ibidem*, p. 297), *Responeck* (*ibidem*, p. 304), *Schtiopoyre* (*ibidem*, p. 298), *Styen* (*ibidem*, p. 297), *Tschekopoher* (*ibidem*, p. 298), *Zoystw* (*ibidem*, p. 296), *Zyde* (*ibidem*, p. 303), *Dynckotsch* (*ibidem*, p. 302).

În munca de identificare a localităților din Țara Romînească pomenite în registrele vamale brașovene din 1503—1545, am folosit, printre alte instrumente de lucru, mai ales *Documente privind istoria Romîniei. B. Țara Romînească. Veacurile XIII—XVI. Indicele numelor de locuri*, Buc., 1956, 166 pag.

Iată un tablou recapitulativ al acestei evoluţii.

Anul	Nr. tîrgurilor şi satelor din Ţara Romînească		Nr. negustorilor din Ţara Romînească
1503		28	263
1529	(1/2 an)	26	123
1530	(1/2 an)	26	215
1542	(fără tranzit)	61	480
1543		68	610
1545		77	619

Dacă se ţine seamă că datele din 1529 şi 1530 se referă doar la cîte o jumătate de an şi că în acei ani împrejurările politice au fost defavorabile desfăşurării normale a relaţiilor comerciale dintre Braşov şi Ţara Romînească, se constată în chip deosebit de limpede *creşterea neîncetată* a numărului de tîrguri şi sate muntene, precum şi a negustorilor munteni care participă la acest schimb de mărfuri.

Creşterea activităţii comerciale a tîrgurilor, satelor şi negustorilor din Ţara Romînească reflectă o dezvoltare corespunzătoare a activităţii economice de pe piaţa internă munteană, în cadrul căreia se desfăşura o bună parte din acest schimb, prin relaţiile de vînzare-cumpărare dintre producătorii locali de mărfuri (boieri, mănăstiri, ţărănime) şi negustorii munteni sau străini.

Participarea crescîndă a tîrgurilor şi satelor muntene, indicator al lărgirii pieţei interne din Ţara Romînească, presupune o dezvoltare corespunzătoare nu numai a schimbului de mărfuri intern şi extern, ci şi a producţiei de mărfuri din sate şi oraşe, a diviziunii sociale a muncii în meşteşuguri şi comerţ. Într-adevăr, Lenin arată că: « piaţa apare acolo, unde şi în măsura în care apare diviziunea socială a muncii şi producţia de mărfuri. Mărimea pieţei este indisolubil legată de gradul de specializare a muncii sociale » [1].

În cele ce urmează dorim să arătăm în ce chip produsele naturale ale unor regiuni au determinat specializarea acestora într-un anumit sens şi cum aprovizionau cu produsele lor o serie de tîrguri şi sate muntene, precum şi pe braşoveni şi alţi ardeleni. Datele se referă la comerţul cu peşte şi mai precis la morun, care se pescuieşte la noi numai în Dunăre şi în Marea Neagră [2]. De aceea, este probabil că existau în Ţara Romînească locuri de desfacere a morunului de-a lungul Dunării, de unde îl cumpărau atît negustorii munteni cît şi cei străini. Iată două exemple: datele registrelor vamale dovedesc că, în afară de negustorii ardeleni, aduc morun la Braşov şi negustorii munteni din următoarele tîrguri şi sate: Brăila, Cîmpulung, Tîrgşor, Voineşti, Teleajen, Ioneşti şi Rucăr (în 1503) şi : Brăila, Tîrgşor, Gherghiţa, Tîrgul de Floci, Buzău şi Cîmpulung (în 1542). Cu excepţia Brăilei şi a Tîrgului de Floci, nici unul dintre aceste tîrguri şi sate nu este în vreo regiune unde s-ar putea pescui morunul. Faptul dovedeşte că aceste locuri de desfacere de la Dunăre erau pieţe locale care deserveau regiuni situate în diverse părţi din Ţara Romînească şi din Ardeal, cu produsul specific lor.

[1] Lenin V. I., *Opere*, vol. I, Ed. P.M.R., 1950, p. 91.
[2] Cărăuşu S., *op. cit.*, p. 363.

De asemenea, este de presupus că, drept urmare a intensificării schimbului intern şi extern, să fi avut loc, în cursul primei jumătăţi a veacului al XVI-lea, un proces de contopire treptată şi lentă a unor pieţe mici locale în pieţe mai mari, grupate în jurul unor tîrguri mai însemnate, unde se desfăceau produsele meşteşugăreşti locale şi de import şi se strîngeau produsele naturale destinate orăşenilor şi negustorilor munteni şi străini.

Materialele pe care le avem la dispoziţie nu ne dau posibilitatea confirmării acestei păreri, care se bazeză doar pe existenţa certă a creşterii schimbului pe piaţa internă munteană din prima jumătate a secolului al XVI-lea [1].

★

Este interesant de semnalat că această creştere a numărului tîrgurilor, satelor şi negustorilor din Ţara Romînească în schimbul de mărfuri cu Braşovul se datoreşte în bună parte participării crescînde a satelor şi negustorilor din satele Ţării Romîneşti. Această creştere nu dovedeşte numai o lărgire a producţiei de mărfuri la sate şi o intensificare a schimbului în domeniul rural, ci şi o accentuare a procesului de descompunere a obştei ţărăneşti şi a acaparării pămînturilor ţărănimii libere de către boieri, care făcea ca mulţi ţărani săraciţi să fie nevoiţi a se ocupa, pe lîngă alte îndeletniciri, şi de negoţ [2].

Din cercetarea tabelei anexă nr. 5 se poate urmări această participare crescîndă a satelor din Ţara Romînească la comerţul cu Braşovul în chip deosebit de clar:

Anul	Nr. tîrgurilor partici-pante *	Nr. negustorilor din tîrguri	Nr. satelor participante	Nr. negusto-rilor din sate	Nr. total al tîrgurilor şi al satelor participante	Nr. total al negustorilor din tîrguri şi sate
1503	12	229 **	16	34	28	263
1529 (1/2 an)	11	102	15	21	26	123
1530 (1 2 an)	12	193	14	22	26	215
1542 (fară tranzit)	12	356	49	124	61	480
1543	12	426	56	184	68	610
1545	12	381	65	238	77	619

* Am socotit tîrguri: Brăila, Bucureşti, Buzău, Cîmpulung, Curtea de Argeş, Gherghiţa, Piteşti, Rîmnicul Vîlcii, Slatina, Tîrgovişte, Tîrgşor şi Tîrgul de Floci.

** Din cele 12 tîrguri au sosit 224 negustori; la numărul acestora am adăugat 5 negustori, mari, cărora nu li se specifică localitatea de provenienţă, dar care era probabil tîrg, deoarece marii negustori sînt, cu o singură excepţie, din oraşe.

[1] În Rusia acest fenomen — trecerea de la pieţele locale la cele regionale — a avut loc oarecum în acelaşi timp; în secolul al XV-lea după unii autori (Danilova şi Paşuto, *Producţia de mărfuri în Rusia pînă în secolul al XVIII-lea*. I.S.R.S. 1954, p. 40), în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, după alţi autori (părerea lui S. V. Bahruşin, citată de A. M. Pancratova, *Rolul producţiei de mărfuri în trecerea de la feudalism la capitalism*, I.S.R.S., 1954, p. 11).

[2] Statistica ce urmează completează şi întăreşte cu date afirmaţiile cu privire la dezvoltarea comerţului exterior al « săracilor », în urma descompunerii crescînde a obştei din Ţara Romînească (Cf. V. Costăchel, *op. cit.*, p. 782).

Istoriografia mai veche, bazîndu-se în special pe o serie de condiţii externe (luptele politice din Transilvania după 1526, rolul crescînd al negustorilor orientali în Ţările Romîne) a susţinut că, de la sfîrşitul secolului al XV-lea înainte, relaţiile de comerţ dintre Braşov şi Ţara Romînească decad.[1].

O cercetare însă amănunţită a unor izvoare statistice de prim ordin, ca registrele vamale braşovene, superficial folosite de istoriografia mai veche, şi legarea problemelor comerţului exterior de dezvoltarea producţiei de mărfuri din cuprinsul Ţării Romîneşti, dovedesc suficient de limpede că în cursul primei jumătăţi a veacului al XVI-lea schimbul de mărfuri dintre Braşov şi Ţara Romînească urmează o linie ascendentă în ceea ce priveşte participarea tîrgurilor, satelor şi negustorilor din cuprinsul Ţării Romîneşti şi nivelul exportului muntean.

★

Din înfăţişarea unor aspecte din istoria relaţiilor comerciale dintre Braşov şi Ţara Romînească şi din dezvoltarea economiei muntene în prima jumătate a secolului al XVI-lea, se poate constata că în această vreme a început să se dezvolte tot mai mult producţia şi schimbul de mărfuri în condiţiile feudalismului, să crească piaţa internă a ţării şi să aibă un rol însemnat capitalul comercial al negustorilor.

Producţia de mărfuri şi comerţul din Ţara Romînească în vremea orînduirii feudale nu numai că nu au înlăturat feudalismul, ci chiar l-au slujit, ajutînd la menţinerea vechiului mod de producţie. Producţia de mărfuri şi negoţul au ajutat domeniul feudal să rezolve contradicţia în care se zbătea, dînd posibilitatea boierului să îşi cumpere de la negustori anumite produse meşteşugăreşti, în schimbul vînzării produselor agricole ale domeniului său, care, înainte de apariţia oraşelor, nu îşi găseau cumpărători. Odată cu apariţia oraşelor şi dezvoltarea schimbului de mărfuri între sat şi oraş, boierul şi-a putut valorifica produsele naturale ale moşiei sale, în schimbul cărora cumpăra articole meşteşugăreşti şi de lux din oraşele ţării sau de la Braşov, consolidîndu-şi astfel poziţia sa economică. Posibilitatea de a-şi valorifica produsele îl împingea însă la o exploatare tot mai cruntă a şerbilor în vederea stoarcerii de cît mai multă supramuncă. Astfel, producţia de mărfuri şi deci şi comerţul au contribuit o bună bucată de vreme la consolidarea orînduirii feudale, la întărirea economică a moşiei boiereşti şi la intensificarea exploatării iobagilor [2].

Aşadar, comerţul de pe piaţa Ţării Romîneşti din prima jumătate a secolului al XVI-lea contribuia deocamdată la consolidarea modului de producţie feudal, în sînul căruia se desfăşura.

---

[1] Meteş St., *op cit.*, p. 107 şi următoarele, Iorga N., *op. cit.*, vol. I, p. 68 şi următoarele.

[2] F. I. Polianschi, *Despre producţia de mărfuri în orînduirea feudală*, în « Analele romîno-sovietice », Istorie, 1953, nr. 3, p. 88, 92, 95.

Anexa nr. 1

Rolul tîrgurilor şi satelor din Ţara Romînească în relaţiile comerciale cu Braşovul în anul 1503.

Negustorii mici-mijlocii

Nr. crt.	Tîrgul	Valoarea exportului	Valoarea importului	Valoarea tranzitului	Totalul activității comerciale a tîrgului	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
		Aspri					
1	Tîrgovişte . . .	10 410	165 800	7 839	184 049	32	54
2	Buzău	8 870	168 482	800	178 152	32	59
3	Tîrgşor	34 520	107 525	4 140	146 185	26	56
4	Cîmpulung . . .	86 660	15 523	6 730	108 913	27	52
5	Tîrgul de Flcci .		45 250		45 250	8	12
6	Slatina		42 250		42 250	8	10
7	Braila	7 930	30 207	3 140	41 277	10	11
8	Gherghiţa . . .	880	39 863		40 743	8	9
9	Piteşti	700	21 700	2 240	24 640	7	7
10	Bucureşti . . .		18 300		18 300	5	5
11	Rîmnicul Vîlcii .		13 350		13 350	5	5
12	Rosii de Vede .		12 500		12 500	3	3
13	Suslăneşti . . .	6 620			6 620	2	5
14	Ivăneşti	2 460	3 400		5 860	2	3
15	Cîmpina . . .	5 360			5 360	3	4
16	Curtea de Argeş	5 300			5 300	5	5
17	Stoeneşti	1 320	3 850		5 170	3	3
18	Rucăr	4 580		200	4 780	3	4
19	Cornăţel		4 100		4 100	1	1
20	Teleajen	3 740	300		4 040	3	4
21	Buneşti	4 000			4 000	2	2
22	Boldeşti		3 500		3 500	2	2
23	Floreşti	2 940			2 940	2	2
24	Breaza	2 740			2 740	1	1
25	Voivodeşti . .	2 140			2 140	1	1
26	Didrih		1 850		1 850	1	1
27	Voineşti	1 600		—	1 600	3	3
	Total . . .	192 770	697 750	25 089	915 609	204	323

Valoarea medie a unui transport de mărfuri — 2 835 aspri.

Anexa nr. 2

Rolul tîrgurilor și satelor din Țara Romînească în relațiile comerciale cu Brașovul în anul 1503. Negustorii mari

Nr. crt.	Tîrgul	Valoarea exportului	Valoarea importului	Valoarea tranzitului	Totalul activității comerciale	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
		Aspri					
1	Cîmpulung . . .	4 250	71 575	838 836	914 661	11	23
2	Tîrgșor	500	123 315	643 430	767 245	15	34
3	Gherghița . . .		63 875	296 071	359 946	9	17
4	Tîrgoviște . . .	945	66 775	259 542	327 262	7	16
5	București . . .		29 925	134 598	164 523	5	10
6	Stoenești		18 425	73 825	92 250	2	4
7	Albești		4 400	61 210	65 610	1	2
8	Buzău		9 625	29 300	38 925	2	4
9	Gherghița-Tîrgșor			96 675	96 675	2	1
	Total . . .	5 695	387 915	2 433 48[illegible]	2 827 097	54	111
	Fără specificarea tîrgului de proveniență, dar sigur din Țara Romînească .		217 150	139 435	356 585	5	15
	Total general	5 695	605 065	2 572 922	3 183 682	59	126

Valoarea medie a unui transport de mărfuri: 25 267 aspri.

Anexa nr. 3

Rolul tîrgurilo și satelor din Țara Romînească în relațiile comerciale cu Brașovul în 1530 (februarie-iulie)
Negustorii mici și mijlocii

Nr. crt.	Tîrgul	Valoarea exportului	Valoarea importului	Valoarea tranzitului	Totalul activității comerciale a tîrgului	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
		Aspri					
1	Tîrgșor	42 020	24 140	7 681	73 841	44	85
2	Cîmpulung . . .	6 680	2 850	37 840	47 370	17	26
3	Tîrgoviște . . .		9 450	22 096	31 546	12	23
4	Buzău	9 490	20 550	—	30 040	19	35
5	Brăila	6 580	21 450		28 030	19	31
6	Gherghița . . .	1 440	17 000	2 300	20 740	15	28
7	București . . .		18 850		18 850	14	36

Anexa nr. 3 (urmare)

Nr. crt.	Tîrgul	Valoarea exportului	Valoarea importului	Valoarea tranzitului	Totalul activității comerciale	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
		Aspri					
8	Pitești		3 050	15 387	18 437	9	14
9	Rîmnicul Vîlcii .		12 950		12 950	21	34
10	Curtea de Argeș		9 450		9 450	11	21
11	Tîrgul de Floci .		8 900		8 900	10	12
12	Teișani	2 500			2 500	3	4
13	Stoenești	760	500		1 260	3	3
14	Mircși	1 000			1 000	1	1
15	Teleajen	960			960	3	3
16	Muscel	900			900	1	1
17	Brănești	840			840	2	2
18	Filipești	840			840	1	1
19	Didrih	750			750	1	1
20	Slatina		700		700	1	1
21	Bunești	560			560	2	2
22	Florești	400			400	1	1
23	Cetatea Poenari .		400		400	1	1
24	Brebuești . . .	300			300	1	1
25	Cîmpina . . .	240			240	1	1
26	Băleni	80			80	1	1
	Total . . .	76 340	150 240	85 304	311 884	212	369

Valoarea medie a unui transport de mărfuri = 845 aspri.

Anexa nr. 4

Rolul tîrgurilor și satelor din Țara Romînească în relațiile comerciale cu Brașovul în anul 1530 (februarie-iulie). Negustorii mari

Nr. crt.	Tîrgul	Valoarea exportului	Valoarea importului	Valoarea tranzitului	Valoarea activității comerciale	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
		Aspri					
1	Cîmpulung . . .	—	—	78 435	78 435	1	1
2	Tîrgșor	—	—	39 700	39 700	1	1
3	Pitești	—	—	10 500	10 500	1	1
	Total . . .	—	—	128 635	128 635	3	3

Valoarea medie a unui transport — 42 878 aspri.

Anexa nr. 5

Participarea negustorilor din satele şi tîrgurile Ţării Romîneşti la schimbul de mărfuri cu Braşovul în prima jumătate a sec. al XVI-lea

Tîrgurile şi satele	Numărul negustorilor					
	1503	1529 (1/2 an)	1530 (1/2 an)	1542 (fără tranzit)	1543	1545
Albeşti	1	1	—	15	16	17
Angheleşti	—	—	—	1	—	—
Armăşeşti	—	—	—	—	1	—
Bădeni	—	—	—	2	1	—
Băicoi	—	—	—	—	3	2
Băleni	—	—	1	—	—	—
Balta	—	—	—	2	—	—
Bălţaţi	—	—	—	—	—	2
Berivoeşti	—	—	—	1	—	4
Bîsca	—	—	—	—	1	—
Boboteşti	—	—	—	—	1	—
Bogăteşti	—	—	—	2	2	6
Boldeşti	1	—	—	—	—	—
Bordeşti	—	—	—	—	—	2
Boteni	—	—	—	—	—	5
Brăgăreşti	—	1	—	2	10	8
Brăila	10	7	19	30	29	16
Brăneşti	—	—	2	—	4	1
Bratia	—	—	—	1	—	2
Breaza	1	—	—	2	2	4
Brebueşti	—	—	1	—	1	—
Breşti	—	—	—	—	1	—
Broşteni	—	1	—	—	—	—
Bucureşti	10	12	14	31	27	19
Budăneşti	—	—	—	—	—	3
Buneşti	2	—	2	—	2	2
Buzău	34	8	19	25	38	40
Cacoţi	—	—	—	—	1	1
Călineşti	—	—	—	—	3	1
Călugăreni	—	—	—	1	—	—
Caprioru	—	—	—	—	1	—
Cerbu	—	—	—	—	—	1
Chiojd	—	1	—	—	—	—
Cioceni	—	—	—	—	—	4
Cislău	—	—	—	1	—	-
Cîmpina	3	1	1	—	4	4
Cîmpulung	38	10	18	61	86	89
Cocoreşti	—	—	—	1	—	1
Comarnic	—	—	—	1	4	2
Comoşteni	—	—	—	6	—	—
Cornăţel	1	—	—	4	5	3
Cricov	—	—	—	—	—	1
Cristeşti	—	—	—	—	—	2
Cuculeşti	—	—	—	—	—	4

Anexa nr. 5 (urmare)

Tîrgurile şi satele	Numărul negustorilor					
	1503	1529 (1/2 an)	1530 (1/2 an)	1542 (fără tranzit)	1543	1545
Curtea de Argeş	5	5	11	13	22	21
Dăneşti	—	—	—	—	—	1
Detcoi	—	—	—	—	—	1
Didrih	1	1	1	3	1	5
Drăgoeşti	—	—	—	—	—	4
Dragoslavele	—	—	—	1	4	—
Estău	—	1	—	—	—	1
Filipeşti	—	—	1	1	1	—
Floreşti	2	—	1	—	8	12
Găiseni	—	—	—	—	—	2
Gherghiţa	17	8	15	37	38	31
Ghineşti	—	—	—	—	4	—
Ghitioara	—	—	—	—	—	1
Gîrliţa	—	—	—	1	—	—
Godeni	—	—	—	3	2	—
Gogoşeşti	—	—	—	1	—	—
Gorgăneşti	—	1	—	—	—	—
Goştilele	—	—	—	1	—	—
Hinăteşti	—	—	—	1	—	—
Hodăreşti	—	—	—	—	1	—
Homoreşti	—	—	—	4	5	1
Ilieşti	—	—	—	—	1	—
Istriţa	—	—	—	—	1	—
Ivăneşti	2	—	—	—	—	—
Jaleş	—	—	—	—	1	—
Laleşti	—	—	—	—	3	8
Leoteşti	—	—	—	—	—	1
Lereşti	—	—	—	1	—	1
Liteşti	—	—	—	—	—	4
Măgurele	—	1	—	—	—	—
Măgureni	—	—	—	1	2	5
Măneşti	—	—	—	2	—	—
Mărceşti	—	—	—	—	1	—
Mărgineni	—	—	—	—	1	1
Miroşi	—	—	1	—	—	—
Moceşti	—	—	—	—	—	3
Mislea	—	—	—	1	1	1
Muscel	—	—	1	—	—	1
Nămăeşti	—	3	—	13	17	17
Nănăşeşti	—	—	—	—	—	1
Nanov	—	—	—	1	—	—
Ogretin	—	—	—	—	—	3
Păuşeşti	—	—	—	1	—	—
Pîcleni	—	—	—	—	—	1
Piteşti	7	7	10	37	42	24

Anexa nr. 5 (urmare)

Tîrgurile și satele	Numărul negustorilor					
	1503	1529 (1/2 an)	1530 (1/2 an)	1542 (fără tranzit)	1543	1545
Ploiești	—	—	—	—	—	3
Plopeni	—	—	—	—	—	1
Podeni	—	—	—	1	—	—
Podu	—	—	—	—	—	1
Cetatea Poenari	—	—	1	1	1	—
Poganu	—	—	—	—	2	2
Potelu	—		—	6	—	—
Prahova	—	—	—	—	2	2
Prundu	—		—	—	2	—
Rădești	—	—	—	1	—	—
Rîmnicul Sărat	—	—	—	—	—	2
Rîmnicul Vîlcii	5	8	21	30	33	22
Roșii de Vede	3	1	—	1	4	1
Rucăr	3	—	—	4	5	3
Sărățeni	—	—	—	—	—	1
Scăeni	—	—	—	—	2	1
Scheiu	—	—	—	1	—	—
Schela	—		—	1	1	—
Slănești	—	—		—	1	—
Slănic	—	—		2	1	1
Slatina	8	—	1	4	5	3
Slătioara	—	—	—	1	—	—
Șoplea	—	—	—	2	5	5
Stoenești	5	2	3	6	8	3
Strejești	—	—	—	—	1	—
Suhaia	—	—	—	2	—	—
Suhăteni	—	—	—	—	—	1
Suslănești	2	—	—	—	2	—
Teișani	—	4	3	5	8	14
Teleajen	3	1	3	3	3	7
Tîrgoviște	39	13	12	35	53	59
Tîrgșor	41	22	43	37	39	49
Tîrgul de Floci	8	2	10	16	14	8
Tismana	—	—	—	—	—	2
Urlați	—	—	—	—	—	1
Văleni	—	1	—	1	1	—
Vlădeni	—	—	—	—	1	—
Voinești	3	—	—	7	16	30
Voivodești	1		—	1	1	—
Gherghița și Tîrgșor	2	—	—	—	—	—
Localități din Țara Romînească nespecificate	5	—	—	—	—	—
Total	263	123	215	480	610	619

ТОВАРООБМЕН МЕЖДУ ВАЛАХИЕЙ И БРАШОВОМ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVI ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Развитие товарообмена между Валахией и Брашовом в течение первой половины XVI века отражается, в особенности, в брашовских таможенных книгах того времени, недостаточно использованных прежними историками. Некоторые брашовские таможенные книги (1503 и 1530 годов) были опубликованы полностью, другие же (1529 и 1542—1550 годов) — в сокращенном виде. В книгах отмечены в хронологическом порядке въезд и выезд из Брашова валашских, молдовских и трансильванских купцов с товарами, причем указывается имя и место, откуда прибыл купец, количество перевозимого им товара и пошлина, уплоченная купцом за товар.

В соответствии с этими данными можно приблизительно подсчитать экспорт, импорт и транзит в товарообмене между Валахией и Брашовом.

Валахия экспортировала в Брашов главным образом рыбу, скот, кожу и воск. Объем экспорта меняется следующим образом:

1503 год	600 000— 700 000	аспров
1529 год	400 000— 500 000	»
1530 год	400 000— 500 000	»
1542 год	400 000— 500 000	»
1543 год	600 000— 700 000	»
1545 год	800 000— 900 000	»
1546 год	900 000—1 000 000	»
1547 год	800 000— 900 000	»
1550 год	900 000—1 000 000	»

Возрастающая в общем кривая экспорта отражает соответствующий рост товарообмена в Валахии в области натуральных продуктов.

Импорт Валахии из Брашова составляли ножи, сукна и мелочные товары как брашовского, так и западноевропейского производства. Объем импорта, который, в общем, падает в течение исследуемого периода может быть оценен с несколько большей точностью для следующих годов:

1503 год — около 1 000 000 аспров; 1530 год — около 350 000 аспров.

Падение импорта из Брашова является результатом развития ремесл в Валахии, начинающих все более и более удовлетворять нужды местного населения.

Крупный транзит восточных товаров через Валахию к Брашову является следствием благоприятного расположения Валахии на пересечении торговых путей, связывавших Восток с Западом.

В обмене товарами с Брашовом участвовало все возрастающее количество купцов из валашских городов и сел, что являлось отражением усиления местного купечества как на внутреннем мунтенском, так и на трансильванском рынке.

В этом отношении показательно участие валашских городов, сел и купцов в товарообмене с Брашовом в начале XVI века (1503) и его середине (1545). Так, в 1503 году в товарообмене с Брашовом участво-

вали 229 купцов из 12 городов и 34 купца из 16 сел Валахии, а в 1545 году — 381 купец из 12 городов и 238 купца из 65 сел Валахии.

Данные таможенных книг 1503 и 1530 годов дают возможность сравнить роль, которую играли крупные и мелкие купцы в товарообмене с Брашовом. Господствующая роль в экспорте валашских натуральных продуктов и в импорте брашовских мелочей принадлежит мелким купцам, которые, таким образом, тесно связаны с широкими массами потребителей; крупные же купцы занимаются почти исключительно импортом тканей, которые они продают, главным образом, господствующему классу, и ножей, которые они перепродают (оптом) мелким купцам; они занимаются также транзитом восточных товаров. Следовательно, благодаря своей деятельности, тесно связанной с широкими массами покупателей, мелкие купцы играют несравненно более значительную роль, чем крупные, в развитии внутреннего рынка Валахии.

В заключение следует отметить, что торговые сношения между Валахией и Брашовом в первой половине XVI века, поощряя рост производства натуральных продуктов — товаров Валахии и привлекая в сферу обмена все возрастающее число валашских городов и сел, сыграли прогрессивную роль в развитии румынского внутреннего рынка.

L'ÉCHANGE DE MARCHANDISES ENTRE LA VALACHIE ET LA VILLE DE BRAŞOV DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

L'évolution de l'échange de marchandises entre la Valachie et la ville transylvaine de Braşov au cours de la première moitié du XVI siècle se reflète dans les registres douaniers de cette ville, registres insuffisamment utilisés par les historiens plus anciens. Les livres des douanes de la ville de Braşov ont été publiés, les uns intégralement (ceux des années 1503 et 1530), d'autres, d'une manière sommaire (ceux des années 1529 et 1542—1550). Les registres mentionnent, dans l'ordre chronologique, les entrées et les sorties des commerçants chargés de marchandises de Valachie, de Moldavie et de Transylvanie. Y sont inscrits le nom du marchand et son lieu d'origine, la quantité de marchandises qu'il transporte et les droits de douane perçus.

En tenant compte de ces données, on peut évaluer, approximativement, l'exportation, l'importation et le transit dans le cadre de l'échange de marchandises entre la Valachie et la ville de Braşov.

La Valachie exportait à Braşov surtout du poisson, du bétail, des peaux et de la cire. Le volume de ces exportations évolue comme suit:

1503 : 6 —	700000	aspres
1529 : 4 —	500000	»
1530 : 4 —	500000	»
1542 : 4 —	500000	»
1543 : 6 —	700000	»
1545 : 8 —	900000	»
1546 : 9 —	1000000	»
1547 : 8 —	900000	»
1550 : 9 —	1000000	»

La courbe généralement ascendante de l'exportation reflète l'augmentation correspondante de la production de marchandises en Valachie, dans le compartiment des produits naturels.

La Valachie importait de Braşov surtout des couteaux, du drap et de menus objets fabriqués tant à Braşov qu'en Occident. Le volume de ces importations, généralement en baisse pour toute la période étudiée, peut être évalué avec un peu plus de certitude pour les années suivantes:

1503: environ 1 000 000 d'aspres; 1530: env. 350 000 aspres.

La baisse de l'importation en provenance de Braşov est due à l'essor de l'artisanat en Valachie, de plus en plus en mesure de satisfaire aux demandes du pays.

Le transit de grande ampleur des produits orientaux qui traversent la Valachie en direction de Braşov est dû à la position favorable de ce pays situé au croisement des voies commerciales qui unissent l'Orient à l'Occident.

Un nombre croissant de marchands des villes et villages valaques participait aux échanges avec Braşov, fait qui reflète l'affermissement des positions du commerce local tant sur le marché intérieur du pays, que sur le marché transylvain.

Cette assertion est corroborée par la comparaison de la participation des villes, villages et marchands de Valachie à l'échange de marchandises avec la ville de Braşov, au début du XVIe siècle (1503) et au milieu du même siècle (1545). Ainsi, en 1503, 229 marchands, originaires de 12 villes, et 34, venus de 16 villages de Valachie, participent aux échanges avec Braşov; en 1545, 12 villes envoyaient 381 marchands et 65 villages, 238.

Les données des registres douaniers de 1503 et 1530 permettent de comparer le rôle joué par les grands et les petits marchands dans les échanges avec Braşov. Les petits marchands jouent un rôle primordial dans l'exportation des produits naturels de la Valachie et dans l'importation des menus objets, provenant de Braşov, ce qui les lie étroitement aux larges masses d'acheteurs. Par contre, les grands marchands s'occupent à peu près exclusivement de l'importation des tissus, qu'ils revendent surtout à la classe dominante, et de la coutellerie qu'ils cèdent en gros aux marchands détaillants; ils assurent aussi le transit des produits orientaux. De sorte que les petits marchands, qui s'adressent à la grande masse des acheteurs jouent dans le développement du marché intérieur de la Valachie un rôle incomparablement plus important que les gros marchands.

En conclusion, les relations commerciales entre la Valachie et la ville de Braşov ont stimulé, au cours de la première moitié du XVIe siècle, l'augmentation de la production des produits naturels-marchandises de la Valachie et ont attiré dans le circuit des échanges un nombre de plus en plus grand de villes et de villages valaques, jouant ainsi un rôle progressiste dans le développement du marché intérieur roumain.

ŞTIRI PRIVITOARE LA ISTORIA ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN CRONICILE UCRAINENE

DE

MIHAIL DAN

I

Popoarele romîn şi ucrainean au stat secole de-a rîndul în cele mai strînse legături economice, politice şi culturale. Dacă nu ne-am referi decît la îndelungata colaborare militară antiotomană, care a unit timp de mai multe veacuri pe romîni şi cazaci, şi afirmaţia de mai sus ar fi suficient ilustrată.

Trecutul comun de suferinţe, de jertfe şi de lupte, a lăsat multe şi adînci urme în izvoarele documentare şi narative ale celor două popoare. Scoaterea la lumină a oricărei mărturii atestînd acest trecut de prietenie frăţească dintre cele două popoare vecine este o datorie patriotică pentru oricare dintre istoricii noştri.

Îndemnaţi de acest gînd, căutăm să dăm la iveală, în traducere, o serie de mărturii privitoare la ţările noastre şi la prietenia şi colaborarea romîno-ucraineană în sec. XVI—XVII, pe care le-am spicuit din cîteva cronici ucrainene din sec. XVII—XVIII.

Aceste izvoare, — deşi unele din ele sînt surse de informaţie de prima mînă — au rămas aproape cu totul necunoscute istoriografiei noastre. Într-adevăr, din cele trei izvoare narative ucrainene, de care ne ocupăm mai jos, numai unul singur *Краткое описание Малороссии (Scurtă descriere a Rusiei Mici)* l-am aflat amintit în lucrarea lui P. P. Panaitescu, *Pribegia lui Constantin Şerban Basarab şi a lui Ştefan Petriceicu şi testamentele lor* [1], în legătură cu implicarea domnului muntean Constantin Şerban Basarab în evenimentele războinice din Ucraina prin al optulea deceniu al sec. XVII. În afară de această menţiune nu am mai aflat nimic [2].

---

[1] În *An. Ac. Rom.*, *Mem. secţ. ist.*, seria a III-a, t. XXI, (1938—1939), p. 385 (13), nota 2.

[2] Lucrarea lui E. Stănescu, *Colaborarea militară dintre romîni şi cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în « Studii », an 7, (1954), nr. III, p. 119—141, foloseşte cronicile ucrainene după traducerea manuscrisă a subsemnatului.

Ţinînd seama de acest lucru, ca şi de raritatea în ţara noastră a publicaţiei în care se află editate numitele cronici [1] şi de faptul că limba în care sînt scrise, limba rusă veche, nu este accesibilă tuturor cercetătorilor noştri, credem că aducem un serviciu ştiinţei noastre istorice publicînd extrasele din cronicile ucrainene — un izvor cu totul nou pentru istoria R.P.R.

Cronicile ucrainene, care fac obiectul lucrării de faţă, se încadrează în timp în aşa-numita perioadă căzăcească a istoriei ucrainene (1648—1782), de unde încă şi denumirea lor de anale căzăceşti. Istoriografia ucraineană s-a dezvoltat, îndeosebi, în sec. XVII, în acea epocă de luptă eroică pentru independenţă, care a dus şi la o intensificare a producţiei literare în general. Ţinînd seama de condiţiile specifice de dezvoltare a culturii în orînduirea feudală, în care religia şi teologia sînt singura formă pe care o îmbracă ideologia [2], constatăm că şi istoriografia ucraineană a epocii are, mai mult sau mai puţin, un colorit bisericesc. Cu toate acestea, — cum spune istoricul sovietic S. V. Bachruşin [3] — istoriografia a realizat mari succese în sec. XVII prin utilizarea unor materiale noi împrumutate din izvoarele străine. Atunci au apărut şi în Ucraina nenumărate chronografe, în care — datorită şi încadrării sale politice în statul polon-lituan — ştirile furnizate de izvoarele ruseşti au fost întregite cu ştiri împrumutate din operele cronicarilor poloni (Miechowski, Bielski, Stryjkowski, Guagnin, ş.a.) [4].

În aceste condiţiuni, în 1674, la Kiev, arhimandritul mănăstirii Pecerskaia, Inochentie Gizel a publicat *Sinopsis*-ul său, care expunea, de fapt, istoria poporului ucrainean. Tot un reflex al istoriografiei polono-lituaniene în istoriografia de pe teritoriul rus de apus, în sec. XVII, este aşa-numitul *Letopiseţ de la mănăstirea Gustînski*, alcătuit în 1670 şi numit astfel după mănăstirea Gustînski din regiunea Poltava. Această cronică ucraineană cuprinde perioada dintre 1310—1597, cu interesante date asupra istoriei ucrainene din sec. XVI, îndeosebi, pe baza unor cronici locale ucrainene necunoscute şi a împrumuturilor din cronicile polone din sec. XV—XVI [5].

Istoriografia polonă s-a reflectat, într-o formă sau alta, ca şi în cronicile moldovene, şi în cronicile ucrainene din sec. XVII, ca, de pildă, în *Letopiseţul lui Samovideţ* (martorul ocular), cuprinzînd perioada 1648—1702, *Letopiseţul lui Grigore Grabianka* (pentru anii 1648—1709), cel *al lui Samoil Veliciko* (sec. XVII — jumătatea întîia a sec. XVIII), *Letopiseţul lui Hmielniţki* (pentru anii 1638—1650), *Letopiseţul de la Lwow* (1498—1649), *Letopiseţul mănăstirii Gustînski* (1600—1641), majoritatea din ele provenind din epoca eroică a luptei de eliberare naţională condusă de Bogdan Hmielniţki împotriva jugului panilor poloni [6].

---

[1] Orest Leviţki, *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник: Хмельницкой, Краткаго Описания Малороссии и Собрания Историческаго*, Kiev, 1878.

[2] Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane*, ed. a II-a, Buc., Ed. P.M.R., 1949, p. 38.

[3] În B.D. Grecov — S. V. Bachruşin — V. I. Lebedev, *История СССР*, Moscova, 1948, cap. XXI, punct 10, Cultura sec. XVII, p. 477.

[4] În B. D. Grecov — S. V. Bachruşin — V. I. Lebedev, *op. cit.*, p. 477.

[5] I. Macůrek, *Dějepisectví evropského východu, (Istoriografia Europei răsăritene)*, Praga, 1946, p. 188.

[6] *Ibidem.*

Alături de izvoare rusești mai vechi, cronicarii poloni au fost utilizați și în sec. XVIII la unele compilații istorice ucrainene, cum este cazul cu *Собрание историческое (Culegerea istorică)* alcătuită la 1770 de Ștefan Vasilievici Lukomski, care a întrebuințat de nenumărate ori pe umanistul polon Alexandru Guagnin.

Fără îndoială, că din toate cronicile ucrainene din sec. XVII—XVIII cea mai importantă pentru noi este *Летопись Самовидца (Cronica martorului ocular)* [1], ca una al cărei autor a fost contemporan cu evenimentele relatate, luînd chiar parte la unele dintre ele.

După opinia aproape unanim acceptată de istorici, *Cronica martorului ocular* s-ar datori lui Roman Rakușka Romanovski, una din cele mai de seamă figuri ale Ucrainei din a doua jumătate a sec. XVII. Romanovski s-a născut prin 1622 la Nejin, în Ucraina din stînga Niprului, dintr-o familie de tîrgoveți, apoi a trecut la căzăcime, în ale cărei rînduri îl aflăm în marea luptă de eliberare din 1648. La vîrsta de 30 de ani el aparținea deja păturii suprapuse militare căzăcești, ocupînd o serie de importante funcțiuni militare: administrator al tezaurului militar în regimentul din Nejin, revizor al tezaurului militar, sotnik de Nejin, judecător militar și locțiitor de colonel. Fără a fi excelat în misiuni și merite militare, Roman Rakușka a îndeplinit multe sarcini diplomatice și administrative. Astfel, în 1656, în calitate de locțiitor de colonel de Nejin, a dus tratative cu țarul rus Aleksei Mihailovici la cartierul acestuia de lîngă Riga în legătură cu ocuparea Belorusiei de către cazaci [2]; în 1658 a participat la reînnoirea alianței dintre cazacii zaporojeni și hoarda tătărească din Crimeea; iar în anii 1659—1660 a luat parte la tratativele diplomatice cu Moscova și cu polonii.

Pe vremea hatmanului Briuchovețki (1663—1668), al cărui om de încredere a fost în materie administrativă și financiară, în calitate de vistier general al armatei, Roman Rakușka reuși să adune o mare avere. Dar răscoala din 1668 îi aduse ruina averii și partida sa fiind înfrîntă, el se refugie în dreapta Niprului, ajungînd protopop de Braczlaw. Probabil că a stat aici pînă în 1675, cînd Braczlawul fu ars de poloni și locuitorii lui emigrară în masă în Ucraina din stînga Niprului. Atunci va fi revenit și Rakușka în părțile sale de baștină, unde îl aflăm, pînă la moartea sa, în 1703, ca preot la biserica Nikolskaia din Starodub[3].

Se pare că a început să-și scrie cronica la Starodub prin anii 1676—1677 [4], mergînd cu însemnările pînă în 1702, anul imediat anterior morții sale.

După cum rezultă din diferitele pasaje ale cronicii ca și din datele sale biografice, Roman Rakușka a fost martor ocular al evenimentelor descrise [5],

---

[1] Îl vom cita *Samovideț*.

[2] M. Hrușevski, *История Украины — Руси*, t. IX, p. 1264—1265.

[3] Idem, *Самовидец руины и его позднейшие отражения*, în «Труды Института Славяноведения, Moscova-Leningrad, I. p. 162—166; cf. Miron Korduba, *La littérature historique soviétique-ukrainienne*, Compte-rendu, 1917—1931, în «Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale,» t. VIII, 1938, p. 47 (127) — 50 (130); Lucrarea istoricului sovietic ucrainean M. M. Petrovski, *Нарысы з истории Украины, I. Дослиди над литопысом Самовыдция*, Harkov, 1930, nu ne-a fost accesibilă.

[4] M. Hrușevski, *op. cit.*, p. 167; O. Levițki, *op. cit.*, p. 31, crede că autorul și-a făcut tot timpul însemnări asupra evenimentelor și a început să-și redacteze cronica abia în 1672.

[5] M. Hrușevski, *op. cit.*, p. 168—171.

ceea ce mărește gradul de autenticitate a informațiilor pe care ni le dă, între altele, despre Moldova din a doua jumătate a sec. XVII.

Cronica lui Samovideț, în expunerea sa analitică a evenimentelor, cuprinde știri felurite despre întîmplările din Suedia, Livlanda, Kurlanda, Austria, Ungaria, Moldova, Sîrbia, Turcia, Prusia, Olanda, Veneția, Franța. Autorul dovedește că era familiarizat cu geografia Europei acelor vremuri și că era orientat în organizarea politică și în relațiile dintre statele europene ale epocii [1].

Citind cronica sa, putem desprinde o serie de elemente ce caracterizează concepția sa istorică și atitudinea sa politică.

În condițiile epocii în care a trăit, concepția sa istorică este teologică. Deși el ia o atitudine anticatolică atunci cînd vrea să lămurească cititorilor cauzele războiului de eliberare condus de Hmielnițki și invocă drept cauză principală « persecutarea religiei pravoslavnice de către poloni și asuprirea cazacilor » [2], Roman Rakușka dă totuși dovadă de limitare de clasă. Într-adevăr, cînd vorbește de lupta dintre ortodoxie și catolicism, el nu dă expresie netă acestui antagonism, așa cum acesta se manifestă cu tărie în rîndurile maselor populare ucrainene [3]. Poziția aceasta a lui Rakușka nu este întîmplătoare. Ea nu este altceva decît reflectarea în opera sa cronicărească a apartenenței de clasă a autorului. Ca unul ce aparținea clasei suprapuse maloruse, compusă pe atunci din cler, patriciatul urban, starșina căzăcească și șlehticii pravoslavnici locali, Romanovski ar fi preferat, mai de grabă, un război împotriva turcilor și tătarilor care le-ar fi dat mai multe posibilități de a obține prăzi și bogății, pe cînd poporul de jos era mai interesat în lupta împotriva panilor poloni [4]. Această poziție se reflectă consecvent în cronica lui Samovideț și se exprimă prin atitudinea lui net antitătară [5] și atenuat anticatolică, filopolonă chiar [6].

Dar, pentru a înțelege mai bine poziția sa de clasă, e necesar să ne referim iarăși la diferențierea de clasă din sînul căzăcimii și la contradicțiile dintre clasa suprapusă și poporul de jos *(golîtba)*.

Este adevărat că poporul ucrainean s-a ridicat în întregime la luptă împotriva Poloniei panilor, realizîndu-se, pe deasupra intereselor contradictorii dintre clase, o uniune națională a tuturor forțelor. Și Samovideț însuși ne arată acest lucru [7]. În lupta împotriva jugului polon s-au unit la început — cum ne spune istoricul sovietic N. L. Rubinștein [8] — toate forțele poporului: marile mase țărănești, starșina căzăcească, tîrgoveții, căzăcimea și o însemnată parte din șleahta ucraineană mică și mijlocie. Dar, pe măsură ce lupta victorioasă a lui Hmielnițki se dezvolta, în sînul mișcării luară naștere și se dezvoltară atitudini noi, divergente, pe linia intereselor de clasă ale celor ce luau parte la marea mișcare populară. Acest lucru se explică prin aceea, că — așa cum ne învață Lenin [9] — « cu progresul revoluției se schimbă și raporturile reciproce

---

[1] O. Levițki, *op. cit.*, p. 62.
[2] M. Hrușevski, *op. cit.*, p. 171; cf. și *Samovideț*, p. 11 (anul 1648).
[3] O. Levițki, *op. cit.*, p. 70.
[4] K. Osipov, *Богдан Хмельницкий*, Moscova, 1948, p. 45.
[5] *Samovideț*, p. 18 (1649), 23 (1650), 34 (1653).
[6] *Ibidem*, p. 11 (1648), 18 (1649), 21—22 (1649).
[7] *Ibidem*, p. 20 (1649); «... *усе що живо поднялося въ козацтво*».
[8] *История СССР*, I. p. 495—496.
[9] V. I. Lenin, *Opere*, t. XI, ed. a III-a, p. 204.

ale claselor în revoluție ». Interesele de clasă ale țărănimii ucrainene — principala forță motrice a războiului de eliberare — cereau nimicirea sistemului feudalo-iobăgesc, care putea fi realizată numai prin înlăturarea prealabilă a jugului polon. Pe cînd starșina căzăcească, șleahta ucraineană, patriciatul urban, clerul înalt și chiar, în mare măsură, cazacii înregistrați[1] precum și meșteșugarii și negustorii din orașe, temîndu-se de masele populare, căutară (prin 1649) să ajungă la un compromis cu Polonia panilor spre a-și consolida pozițiile lor de clasă[2].

Această atitudine se exprimă clar în cronica lui Samovideț, îndeosebi în acea parte în care el vorbește despre războiul de eliberare condus de Hmielnițki, parte care va fi fost redactată, poate, pe baza unor însemnări contemporane evenimentelor și care, ca atare, au trecut nealterate în prelucrarea finală; acestea redau poziția de clasă a lui Roman Rakușka Romanovski, înalt demnitar militar, față de lupta de eliberare sau. poate, starea sa de spirit dintre 1676—1702, cînd decăzuse mult din starea sa materială înfloritoare de odinioară[3].

Închistat în strîmtele sale interese de clasă, Samovideț nu se putea ridica pînă la înțelegerea justă a marei acțiuni patriotice întreprinsă de Hmielnițki, care a știut să depășească programul social al clasei sale, să se lupte nu numai pentru interesele starșinei căzăcești căreia îi aparținea, ci și pentru interesele, nevoile, aspirațiile seculare și speranțele poporului ucrainean îngenunchiat sub jugul panilor poloni[4]. Cum ar fi putut ierta Roman Rakușka acest lucru lui Bogdan Hmielnițki? El nu i l-a iertat și a spus-o clar în cronica sa.

În aceste condiții, întreaga istorie a războiului de eliberare — așa cum ne-o relatează Samovideț — este o interminabilă lamentație despre distrugerile, jafurile, loviturile îndreptate de poporul de rînd împotriva claselor înstărite, lamentație străbătută de atîtea ori de un ton de compasiune la adresa șleahtei polone, a panilor jefuiți și uciși de masele populare căzăcești[5].

Cît despre poporul de rînd *(golîtba, pospolstvo)*, cronicarul nu protestează nicidecum împotriva aservirii lui sub jugul exploatării polone, ba, mai mult, — dînd expresie poziției sale de clasă, — Samovideț consideră că, în situația de atunci a țăranilor ucraineni, un singur lucru era rău: acela că panii poloni nu-și administrau singuri domeniile din Malorusia, ci prin intermediul staroștilor și arendașilor, de la care ar fi venit tot răul poporului. El crede că panii nu ar fi fost așa de cruzi exploatatori[6].

Situîndu-se pe această poziție, este firesc ca Samovideț să judece cu asprime, negativ, lupta lui Bogdan Hmielnițki, care a mers pînă la capăt, salvînd poporul ucrainean de sub jugul polon nobiliar și reunindu-l cu poporul frate rus,

---

[1] Este vorba de cazacii stînd în slujba coroanei polone. Ei au fost organizați de Șt. Báthory în 1578. Primii datează însă din 1572. (*История Украинской ССР*, Kiev, 1953, p. 173).

[2] Cf. K. Osipov, *op. cit.*, p. 248—249 și I. Grekov-V. Koroliuk-I. Miller, *Воссоединение Украины с Россией в 1654*, Moscova, 1954, p. 40—41.

[3] Vezi aici, mai jos.

[4] Cf. K. Osipov, *op. cit.*, p. 461—462 și *Tezele cu privire la cea de-a 300-a aniversare a reunirii Ucrainei cu Rusia (1654—1954), aprobate de C.C. al P.C.U.S.*, Buc., 1954, p. 8.

[5] O. Levițki, *op. cit.*, p. 37—38, 64.

[6] *Ibidem*, p. 65.

indiferent de atitudinea de înţelegere cu panii poloni a clasei suprapuse ucrainene.

Victoriile lui Hmielniţki, succesele căzăcimii asupra şleahtei polone, întreaga luptă de eliberare a cazacilor nu provoacă nici un entuziasm bătrînului preot de la Starodub. Ba, dimpotrivă, în timp ce istoria luptei de eliberare a poporului ucrainean este zugrăvită în cuvinte reci, lipsite de simpatie, într-un ton pesimist, sceptic, autorul găseşte cuvinte de simţită participare la pierderea suferită de Polonia prin moartea regelui Vladislav IV, chiar la începutul «acelui război nenorocit»[1]. Fostul protopop de Braczlaw şi preot de Starodub, în momentul cînd îşi scria cronica, nu putea ierta lui Hmielniţki alianţa lui cu păgînii[2], el care luase însuşi parte la reînoirea alianţei zaporojenilor cu tătarii. Aceasta ne face să admitem că atitudinea sa în acest sens era condiţionată şi de noua sa funcţiune clericală.

Omul care deţinuse cîndva importante demnităţi militare, care îl situau printre cazacii fruntaşi, care dispusese cîndva de mari averi, pe care le pierduse şi care decăzuse ajungînd un umil preot de provincie, nu putea să se arate altfel decît decepţionat de lupta îndelungată dusă de Hmielniţki, luptă care lui personal nu-i adusese nici un beneficiu material. De pe poziţia sa social-economică modestă, el aruncă asupra trecutului glorios al poporului ucrainean verdictul unei aspre judecăţi, ca un protest împotriva unei dezvoltări istorice, a cărei victimă el fusese pînă în cele din urmă. Transformările pe care le-a suferit Rakuşka în situaţia sa social-economică — căci şi clasa suprapusă era stratificată — se repercutează de multe ori contradictoriu în atitudinea sa, în viaţă sau în operă, faţă de diverse evenimente. El este: anticatolic, dar filopolon; antitătar, dar duce tratative cu tătarii; împotriva lui Hmielniţki, dar aplaudă reunirea cu Rusia etc.

Dacă, din motivele arătate, poziţia lui Roman Rakuşka faţă de lupta de eliberare condusă de Hmielniţki este, în general, negativă, el are totuşi şi o atitudine pozitivă, de justă înţelegere a semnificaţiei reunirii Ucrainei cu Rusia, scriind cu referire la acest eveniment din 1654 şi dînd astfel, de bună seamă, expresie propriilor sale sentimente: «şi în întreaga Ucraina o mare bucurie cuprinse poporul» (cu acest prilej)[3]. Preotul din Starodub, ca unul care făcea parte, în momentul cînd şi-a redactat cronica, din clerul de jos, era partizanul reunirii, avînd în vedere satisfacerea intereselor sale religioase şi posibilitatea rotunjirii veniturilor sale în cadrul şi sub protecţia unui mare stat pravoslavnic[4].

Preotul din Starodub nu putea vedea atunci mai departe. Dar cît de justă era aprecierea sa asupra epocalului eveniment al reunirii Ucrainei cu Rusia noi ştim din dezvoltarea istorică ulterioară. Într-adevăr, reunirea cu Rusia a creat posibilităţi pentru dezvoltarea multilaterală a poporului ucrainean. În cadrul statului rus, cu toată politica colonialistă a ţarismului, poporul ucrainean a dobîndit mai multă libertate de dezvoltare culturală. Reunirea frăţească cu Rusia i-a asigurat conservarea şi dezvoltarea sa şi a culturii sale naţionale

---

[1] Aluzie la lupta de eliberare condusă de Hmielniţki (Cf. O. Leviţki, *op. cit.*, p. 67).

[2] *Samovideţ*, p. 18 (1649), p. 23 (1650), cînd, într-o anumită formă, condamnă atacarea Moldovei de către Hmielniţki, aliat cu tătarii.

[3] *Samovideţ*, p. 36; *Tezele*, p. 10.

[4] Vezi în acest sens, K. Osipov, *op. cit.*, p. 406.

și, alături de marele popor rus, l-a ajutat să-și cucerească, mai tîrziu, prin revoluția proletară victorioasă, libertatea, în cadrul Uniunii Sovietice [1].

Stilul în care este scrisă cronica lui Samovideț, este, în general, simplu, lipsit de florile retoricii scolastice, într-o limbă vie, apropiată de cea populară, ceea ce l-a făcut pe Levițki să presupună, greșit, că autorul ar fi fost un laic [2].

Cronica sa a fost editată, mai întîi, în 1846, de către O. M. Bodianski, în *Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском Университете*, t. II. Bodianski a avut la dispoziție patru copii. Academicianul Orest Levițki, adăugînd la cele patru copii ale lui Bodianski încă două (copia Kozelski de pe la 1740 și Iskrițki de prin 1734—1740), a restaurat, pe baza acestei ultime copii, textul original și a editat cronica, în 1878, la Kiev, sub titlul: *Летопись самовидца по новооткрытым спискам (Cronica martorului ocular după copii nou descoperite)*. De ediția lui Levițki ne-am folosit și noi în excerptarea și traducerea știrilor privitoare la istoria țărilor romîne din cronica lui Roman Rakușka Romanovski.

Ediția lui Orest Levițki mai cuprinde însă și alte cronici. Dintre acestea ne vom ocupa acum de *Краткое описание Малороссии (Scurtă descriere a Rusiei Mici)* [3], în care de asemenea am aflat știri privitoare la istoria patriei noastre, îndeosebi în sec. XVII.

Scurta descriere a Rusiei Mici este o compilație abreviată, alcătuită prin al treilea deceniu al sec. XVIII [4], de un autor necunoscut, pe baza cronicii scrise în 1710, de polcovnicul de Hadiaci Grigore Grabianka (*История о прeжeльной брани*). Acesta era un om învățat, cărturar și bun cunoscător al cronicilor maloruse și polone [5].

Scurta descriere a Rusiei Mici cuprinde evenimente din istoria regiunilor din sudul Rusiei din cele mai vechi vremuri (urmașii lui Vladimir de Kiev) pînă la 1734, dar relatarea continuă și mai detaliată a evenimentelor începe abia cu epoca lui Hmielnițki [6].

Autorul anonim s-a folosit de opera lui Grabianka, operă care utilizase diverse letopisețe, « ziare » și alte mărturii vechi, pe care astfel, indirect, le posedăm în *Scurta descriere a Rusiei Mici.*

Aceasta cuprinde numeroase știri din istoria ucraineană, rusă, polonă, suedeză și romînă, cele mai multe din sec. XVII.

Autorul anonim a reușit să redea aproape întreg conținutul de fapte al originalului într-o limbă mult apropiată de limba literară rusă din sec. XVIII, în care nu se observă retorica slavo-bisericească a cronicii lui Grigore Grabianka [7].

---

[1] Cf. N. L. Rubinștein, *op. cit.*, v. I, p. 502 și același, *История СССР до конца XVIII века. Большая Советская Энциклопедия*, col. 406—407. Cf., de asemenea, I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 80 și urm; p. 87 și urm. și, *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, tom. I, Moscova, 1954, p. XXVI (Prefața). Importanța istorica a reunirii Ucrainei cu Rusia este subliniată pe larg în *История Украинской ССР, I*, p. 275—277.

[2] O. Levițki, *op. cit.*, p. 36.

[3] O vom cita sub acest titlu romînesc.

[4] În 1740 exista deja și servea ca izvor istoric pentru noi compilații de anale (*ibidem*, p. 5 nota).

[5] *Ibidem*, p. 3.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*, p. 4—5.

În 1777, Vasil Grigorievici Ruban, editînd la Petrograd cronica *Краткая летопись Малыя Россиu*, a inclus în ea şi *Scurta descriere a Rusiei Mici*. De asemenea, Scherer, în cunoscutele sale *Annales de la Petite Russie*, a utilizat din plin această cronică [1]. Scherer a înţeles însă foarte rău limba veche rusă în care este scrisă cronica ucraineană, din care cauză opera sa este plină de numeroase şi grave erori [2].

Citind *Scurta descriere a Rusiei Mici*, constatăm, în partea compilată după cronica lui Grabianka, o atitudine pozitivă faţă de lupta de eliberare a lui Hmielniţki şi expresia unei luări de poziţie antipolonă. Astfel, sub anul 1651, vorbind de comportarea polonilor în Ucraina, cronicarul scrie că ei se purtară în cvartire fără milă şi neomeneşte [3] şi că au încărcat pe oameni cu dări grele şi i-au chinuit [4]. Autorul — fără îndoială nu autorul anonim, ci polcovnicul Grabianka — vorbeşte cu simpatie de lupta maselor populare ucrainene împotriva panilor şi staroştilor poloni [5] şi, în general, are o atitudine pozitivă faţă de răscoala condusă de Hmielniţki; iar cînd vorbeşte despre moartea acestuia nu ezită să-i facă un mişcător elogiu [6]. Ca unul care era polcovnic de Hadiaci, în Ucraina reunită în 1654 cu Rusia, Grabianka subliniază importanţa reunirii Ucrainei cu Rusia, sub « un monarh de aceeaşi credinţă pravoslavnică, şi nu sub regele polon de credinţă papistaşă » [7]. În diferite locuri din cronică se condamnă politica de colaborare cu turcii şi tătarii. [8] Astfel, sub anul 1674, vorbindu-se de cruzimile îngrozitoare comise de turci după luarea Umanului, cronicarul scrie: « Acolo a stat cu groază şi Doroşenko cu oastea lui, privind cum sîngele creştin curgea pe uliţe », [9] ceea ce este, evident, o condamnare a politicii filoturceşti a hatmanului Petru Doroşenko.

În nenumărate pasaje, autorii cronicii, fie Grabianka, fie compilatorul şi continuatorul său anonim, după 1710, dau expresie unei atitudini de ataşament faţă de Rusia. Astfel, se înfierează în cuvinte tari trădarea succesorului lui Hmielniţki, hatmanul Vîhovski, [10] care a trecut de partea polonilor, se vorbeşte de trădarea lui Mazepa, care, pe timpul lui Petru I, a trecut în lagărul duşmanilor acestuia, de partea lui Carol XII al Suediei. Referindu-se la Mazepa, cronica are cele mai grele — dar şi cele mai juste — cuvinte la adresa sa. El este numit: călcător de jurămînt (*клятвопреступник*) [11], necredincios, sperjur (*вероломец*) [12], trădător [13]. Este de mirare cum istoricii burghezi naţionalişti ucraineni (Antonovici, Hruşevski, Doroşenko) — deşi, cel puţin în *Scurta descriere a Rusiei Mici*, puteau avea dovada cum era considerat Mazepa de

[1] *Scurta descriere* p. 6—7.
[2] Cîteva enumără D. Doroşenko, *Schererovy « Annales de la Petite Russie » a jejich misto v ukrajinské historiografii, (Analele... şi rolul lor în istoria ucraineană)*, în « Bidlův Sborník », Praga, 1928, p. 356—357.
[3] *Нелюдско и немилосердно.*
[4] *Scurta descriere*, p. 233—234.
[5] *Ibidem*, p. 235 (an. 1652).
[6] *Ibidem*, p. 249.
[7] *Ibidem*, p. 239.
[8] *Ibidem*, p. 236 (sub anul 1653).
[9] *Ibidem*, p. 276.
[10] *Ibidem*, p. 203.
[11] *Ibidem*, p. 300.
[12] *Ibidem*, p. 301.
[13] *Ibidem*, p. 299, 303.

înşişi contemporanii săi — au falsificat adevărul istoric, prezentîndu-l pe acest trădător al poporului şi intereselor naţionale ucrainene drept un « mare şi însufleţit patriot ucrainean »[1]. Este marele merit al istoricilor sovietici de a fi restabilit adevărul istoric, arătînd că Mazepa nu a fost urmat decît de o mică parte din starşină şi că poporul ucrainean nu l-a susţinut în trădarea sa, în 1709, împotriva statului rus[2]. Fără îndoială, că Grabianka şi compilatorul său vor fi fost — ca întreaga masă a poporului ucrainean — în rîndurile adversarilor politicii trădătoare a lui Mazepa.

Într-un alt loc (p. 318), vorbind de moartea, la 17 ianuarie 1734, la Gluhov, a hatmanului Daniil Apostol, cronicarul — de data aceasta, evident, compilatorul anonim — nu uită să adauge că acesta a murit « credincios maiestăţii sale imperiale »[3].

Atitudinea pozitivă a lui Grabianka faţă de lupta de eliberare a lui Hmielniţki şi faţă de cel mai mare rezultat al acestei lupte: reunirea Ucrainei cu Rusia[4], trebuie judecată ţinînd seamă de situaţia socială a autorului, care, în calitate de polcovnic de Hadiaci[5], unul din cele 10 polcuri din Ucraina din stînga Niprului, făcea parte din pătura privilegiată a cazacilor din Ucraina rusească. Scriind în 1710 opera sa, Grabianka era în măsură să aprecieze just semnificaţia istorică a luptei de eliberare dusă cu şase decenii mai înainte de B. Hmielniţki, mai ales că, în calitatea sa de polcovnic de Hadiaci, era şi el un beneficiar al acestei lupte.

Cu toate acestea, el nu se poate opri de a arăta, la 1666, sub hatmanul Briuchoveţki, şi la 1669, sub Doroşenko, cum voievozii ruşi — reprezentanţi direcţi ai puterii moscovite în oraşele principale ca: Cernigov, Perejaslavl, Nejin, Poltava, Novgorod-Siverski, Kremenciug, Kodak şi Ostior — apasă pe orăşeni şi poporul de rînd *(pospolitîie liudi)* cu mari dări pe plug şi cai şi cu multe obide. Autorul — deşi şi el, ca membru al clasei suprapuse, exploata ţărănimea ucraineană — ia totuşi atitudine împotriva acestor excese[6]. El şi compilatorul său cunosc existenţa claselor sociale în Ucraina (cazaci, pospolitîie, starşina)[7] şi sub anul 1687 se referă şi la formele violente pe care le-a luat lupta de clasă în Ucraina în acea epocă de tulburări, de frămîntări, de anarhie feudală şi de războaie. Astfel, sub anul 1687, cronica ne spune că poporul de jos a jefuit pe latifundiari şi pe arendaşi, pe unii i-a chinuit, pînă ce răsculaţii au fost potoliţi[8]. Faptul că un reprezentant al clasei suprapuse se simţea obligat să consemneze în cronica sa momentele violente ale luptei de clasă din Ucraina în a doua jumătate a sec. XVII ne dă măsura cruntei exploatări la care erau supuşi ţăranii ucraineni şi a suferinţelor maselor populare.

---

[1] Cf. I. Macurek, *Dějiny východných Slovanů, (Istoria slavilor răsăriteni)*, II, Praga, 1947, (Svět vědy a práce, 4) p. 124.

[2] Vezi V. I. Lebedev în *История СССР*, I, p. 550 şi V. Mavrodin, *Петр I*, Leningrad, 1948, p. 189, 193—194.

[3] Este vorba de împărăteasa Ana Ivanovna (1730—1740).

[4] *Scurta descriere*, p. 270—271, sub anul 1669, scrie: «... Maloruşii toţi începură să trăiască în linişte şi libertate sub mîna atotstăpînitoare a maiestăţii sale imperiale».

[5] Şi sub hatmanul Daniil Apostol (1727—1734) Grabianka era polcovnic (B. Krupniţki, *Geschichte der Ukraine*, Leipzig, 1939, p. 181).

[6] Vezi *Scurta descriere*, p. 266, 270—271.

[7] *Ibidem*, p. 317 şi passim.

[8] *Ibidem*, p. 288.

De această exploatare şi suferinţe nu erau vinovaţi numai voievozii trimişi acolo de ţarul din Moscova — oricît tună şi fulgeră împotriva lor polcovnicul de Hadiaci; tot atît de vinovată era şi clasa suprapusă ucraineană, căreia îi aparţinea şi autorul cronicii.

În sfîrşit a treia şi ultima cronică ucraineană, din care am extras o serie de ştiri istorice interesînd istoria ţării noastre în sec. XVI este *Собрание историческое (Culegerea istorică)* a lui Ştefan Vasilevici Lukomski.

Autorul a fost membru al starşinei căzăceşti în calitate de comandant al artileriei regimentare [1]. El şi-a întocmit cronica sa — o simplă compilaţie — către sfîrşitul sec. XVIII şi anume prin anul 1770. Faptul că *Culegerea istorică* este o simplă compilaţie îi reduce mult din valoarea sa de izvor istoric şi o face să prezinte mai mult un interes istoriografic. Cronica lui Lukomski ţine — spune Leviţki [2] — de acele opere compilate asupra istoriei Rusiei sudice, care s-au alcătuit în Ucraina în sec. XVII şi mai ales în sec. XVIII, cum ar fi *Letopiseţul mănăstirii Gustînski, cronica lui Leonte Bobolinski* ş. a. Prin urmare, în primul rînd, compilaţia lui Lukomski are o importanţă documentară, pentru cel care ar urmări procesul de dezvoltare a ştiinţei istorice în Ucraina.

Lukomski şi-a scris cronica sa prin al optulea deceniu al sec. XVIII — după cum însuşi ne mărturiseşte în titlul operei sale — în oraşul Priluki din stînga Niprului, în acea parte a Ucrainei care purta atunci numele de Hetmanşcina. Cronologic, opera lui Lukomski se situează în epoca Ecaterinei a II-a, cînd, pe linia politicii centralizatoare a acesteia, s-a pus capăt autonomiei de odinioară a Ucrainei din stînga Niprului, asupra căreia s-a extins acum ordinea general rusească [3]. În 1764 hătmănia a fost definitiv lichidată şi Colegiul malorus întemeiat de Petru I pentru a administra Ucraina, a fost restaurat, fiind numit în fruntea sa ca preşedinte contele P. A. Rumianţev. Aceste transformări în regimul juridic al Ucrainei din stînga Niprului au afectat, prin pierderea drepturilor autonome, înseşi interesele de clasă ale nobilimii locale [4]. Nemulţumirile de ordin social-economic ale starşinei căzăceşti, provocate de desfiinţarea instituţiilor autonome ale Ucrainei prin măsurile luate de Ecaterina a II-a, s-au reflectat pe plan ideologic în refugiul unora din membrii clasei suprapuse ucrainene spre studierea trecutului de glorie al poporului ucrainean, ca un protest indirect, ca o consolare, faţă de noua ordine de lucruri, care lovise în poziţia lor de clasă, reducîndu-i la un rol secundar în cadrul politicii centralizatoare a autocraţiei ruse. În lumina acestor consideraţii, credem că nu e întîmplător faptul că pasajul, tradus din Guagnin, cu privire la eroicele fapte de arme ale cazacilor lui Sverciovski împotriva turcilor, alături de moldovenii lui Ioan Vodă, s-a bucurat de cea mai mare atenţie în ochii lui Lukomski, pasajul fiind redat în întregime.

În aceste împrejurări, şi din aceste motive, credem că va fi apărut şi opera de compilaţie a lui Şt. V. Lukomski, aşa cum tot pe atunci, pe la finele anilor 60 ai sec. XVIII, dînd expresie aceleiaşi atitudini protestatoare, a apărut

[1] *полковой обозный* (vezi B. Krupniţki, *op. cit.*, p. 57, 93).
[2] *Op. cit.*, p. 9.
[3] I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 87.
[4] *История СССР*, t. I, p. 646—647; I. Macůrek, *op. cit.*, p. 128—129.

История Руссов scrisă de un ucrainean şi relatînd în spirit naţionalist istoria ucraineană din epoca lui Vladimir (sec. X) pînă în sec. XVIII [1].

Am putea compara întru cîtva ceea ce face Şt. V. Lukomski cu ceea ce va realiza ceva mai tîrziu, de pe alte poziţii de clasă, scriitorul ucrainean I. P. Kotliarevski, care satirizează, în personajele mitologice din *Eneida* sa, pe nobilii-feudali şi pe funcţionarii ţarişti, exprimînd, în acelaşi timp, regrete elegiace pentru apusele timpuri de vitejie ale hatmanilor cazaci [2].

În ce priveşte situaţia nobilimii ucrainene în sec. XVIII, este drept că ea nu avea să rămînăm ult timp aceeaşi. Baza socială a imperiului Ecaterinei a II-a, ca a întregului imperiu rus nobiliar al sec. XVIII, o constituie nobilimea de funcţiuni, în ale cărei interese de clasă s-au luat o serie de măsuri legislative. Alarmată de ascuţita luptă de clasă exprimată prin răscoalele de prin anii 50—70 ai sec. XVII ale ţăranilor ucraineni şi ale cazacilor împotriva jugului feudalo-iobăgesc impus lor de starşina căzăcească, ca şi de marii latifundiari ucraineni, poloni şi ruşi, răscoale la care au participat — ca fraţi de suferinţă — şi ţăranii şi soldaţii ruşi [3], Ecaterina a II-a, pentru a consolida poziţia ţarismului în Ucraina, nu întîrzie de a extinde şi în Ucraina din stînga Niprului, asupra nobilimii maloruse, privilegiile conferite nobilimii ruse în 1785 prin *Jalovannaia gramota* [4], ca o compensaţie acordată nobilimii locale pentru pierderea drepturilor autonome.

Prin urmare, ivită între momentul pierderii drepturilor autonome ale Ucrainei din stînga Niprului şi punerea pe picior de egalitate a clasei nobiliare de aici cu nobilimea rusă, opera lui Lukomski răspunde tocmai necesităţii pe care o simţeau nobilii maloruşi — urmaşii starşinei militare — de a afla în trecutul glorios al hatmanilor un punct de sprijin în eclipsa temporară prin care trecea clasa lor. În acest sens trebuie înţelese, de bună seamă, înseşi cuvintele lui Lukomski din predoslovia [5] la opera sa, cînd scrie că s-a străduit la alcătuirea *Culegerii istorice* pentru a aduce un serviciu societăţii, evident prin societate înţelegînd desigur clasa suprapusă malorusă.

În afară de acest loc, de nicăieri nu rezultă apartenenţa de clasă a autorului, nicăieri în compilaţia sa nu aflăm reflectată poziţia sa de clasă. Acest lucru se explică prin însăşi natura operei sale, care este o simplă traducere a unor izvoare istorice vechi ruseşti şi polone, cărora autorul nu le-a adăugat nimic de la el.

Cum se vede din prefaţa autorului şi din trimiterile frecvente din cuprinsul operei sale, Lukomski s-a folosit mai ales de cronica latinească a umanistului italo-polon din sec. XVI—XVII Alexandru Guagnin [6], *Rerum polonicarum tomi tres* [7]. Cronica lui Guagnin a fost tradusă din limba polonă în ruseşte

---

[1] I. Macůrek, *Dějepisectví evropského východu*, p. 217.

[2] A. M. Pankratova—C. V. Bazilevici—S. V. Bachruşin—A. V. Foght, *Istoria U.R.S.S.*, II, Buc., 1950, p. 221.

[3] Vezi A. S. Cerevan, *Mişcarea ţărănească împotriva iobăgirii în Ucraina din stînga Niprului (în anii 50—70 ai sec. XVIII)*, citat după « Voprosî Istorii », 1950, p. 152.

[4] Cf. *История СССР*, p. 647; *История Украинской ССР*, I, p. 401.

[5] La O. Leviţki, *op. cit.*, p. 323.

[6] Citat la p. 333 (1572), 335 (1574), 348 (1575), 351 (1577), 357 (1578). Al. Guagnin a murit la Cracovia în 1614, în vîrstă de 76 ani.

[7] Editat în 1584 la Frankfurt pe Main. Traducerea polonă a apărut în 1611.

destul de repede, în sec. XVII. Trimiteri la Guagnin se află şi în *Letopiseţul mănăstirii Gustînski*, şi tot după cronica umanistului italo-polon s-a alcătuit şi cealaltă operă căzăcească de compilaţie, din sec. XVIII, a lui Leonte Bobolinski [1].

Un alt izvor, întrebuinţat cam în proporţie de o treime de *Culegerea istorică* a lui Lukomski, este *Русская достоверная летопись (Letopiseţul autentic rus)* [2], care ar fi conţinut evenimentele de la începutul sec. XVI pînă la jumătatea sec. XVII şi care nu ni s-a păstrat [3].

În fine, Lukomski mai citează [4] şi scrierea poetului epic polon din sec. XVII Samuel Twardowski, *Wojna domowa (Războiul civil)*, lucrare care a servit drept izvor principal şi cronicii căzăceşti a lui Samuil Weliciko şi care a fost cunoscută şi de cronicarul moldovean Miron Costin[5].

Culegerea istorică a lui Lukomski relatează evenimentele din Rusia sudică de la Gedimin pînă la sfîrşitul sec. XVI, autorul ocupîndu-se de originea cazacilor, conducătorii lor, felul de viaţă şi organizarea cazacilor zaporojeni în sec. XVI, relaţiile dintre moldoveni şi cazaci în sec. XVI, expediţia cazacilor conduşi de Bogdanko în Crimeea în 1575, reformele lui Ştefan Báthory din 1578; în ce priveşte organizarea cazacilor şi afacerile bisericeşti din Rusia de sud la sfîrşitul sec. XVI, autorul vorbeşte despre evenimentele ce au precedat proclamarea unirii cu biserica papală a unei mici părţi din ucrainenii pravoslavnici şi despre proclamarea însăşi a acestei uniri la soborul din Brest în 1596.

Din aceste trei anale căzăceşti am extras o serie de fragmente conţinînd ştiri privitoare la istoria ţărilor romîne în sec. XVI — XVII [6].

Ştirile privitoare la istoria ţărilor noastre se grupează, în principal, în jurul luptei cazacilor pentru libertate în sec. XVI — XVII. Ştirile în sec. XVI le-am extras din *Scurta descriere a Rusiei Mici* (2 fragmente) şi din *Culegerea istorică* a lui Lukomski (7 fragmente) şi ele se referă la evenimente dintre anii 1572 — 1589, avînd ca moment principal lupta Moldovei pentru independenţă sub Ioan Vodă în 1574 şi ajutorul dat de cazaci moldovenilor în această luptă.

Ştirile privitoare la istoria ţărilor romîne în sec. XVII le-am extras din cronica lui Roman Rakuşka Romanovski *(Samovideţ)* (17 fragmente) şi din *Scurta descriere a Rusiei Mici* (10 fragmente); ele se referă la evenimente dintre anii 1620 — 1691, avînd ca momente principale: lupta cazacilor pentru libertate sub Bogdan Hmielniţki, relaţiile lor cu Moldova lui Vasile Lupu, conflictele de interese dintre Polonia, Rusia, Turcia şi Austria în Moldova şi Ucraina, în a doua jumătate a sec. XVII, şi relaţiile romîno-ucrainene în acest timp. În sfîrşit, două fragmente din *Scurta descriere a Rusiei Mici* se referă la sec. XVIII.

---

[1] O. Leviţki, *op. cit.*, p. 15.
[2] Citat, între altele, la p. 361 nota.
[3] O. Leviţki, *op. cit.*, p. 16.
[4] De ex. la p. 349 nota.
[5] Vezi P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Gr. Ureche şi Miron Costin*, Buc., 1925, p. 90—92.
[6] Două ştiri izolate, din *Scurta descriere a Rusiei Mici*, una privitoare la lupta de 'a Stănileşti şi cealaltă referitoare la Toma Cantacuzino, sînt de la începutul sec. XVIII (1711 şi 1718).

În cele ce urmează vom căuta, mai întîi, să încadrăm ştirile privitoare la istoria ţărilor noastre în cadrul de politică europeană răsăriteană a epocii, pentru ca apoi să procedăm la verificarea ştirilor extrase din analele căzăceşti, spre a desprinde valoarea lor ca izvor istoric pentru istoria noastră.

II

Pentru o mai justă înţelegere a ştirilor privitoare la istoria ţărilor romîne conţinute de analele căzăceşti, este necesară încadrarea acestor ştiri în evenimentele de istorie răsăriteană ale epocii la care se referă, îndeosebi în evenimentele de istorie rusă, ucraineană şi polonă ale sec. XVI şi XVII. În lumina acestei încadrări, atît evenimentele de istorie romînească ale celor două veacuri, cît şi relaţiile romîno-ruso-ucrainene din acel timp vor putea fi înţelese mai just decît în istoriografia burgheză, care, mai mult sau mai puţin, le-a rupt din cadrul istoric în care ele se plasează, le-a studiat fără să ţină seama de condiţiile de politică externă ale epocii, fără să le pună în conexiune cu evenimentele politice şi militare de la vecini, cu conflictele de interese din răsăritul Europei în acel timp, cu transformările în relaţiile internaţionale din regiunea est-europeană, tot atîtea elemente care au influenţat evenimentele politice din ţările noastre, orientarea şi atitudinea de politică externă a ţărilor romîne în intervalul de timp studiat.

Prima ştire de istorie romînească din sec. XVI o aflăm la Lukomski sub anul 1572 şi ea priveşte înlocuirea lui Bogdan Lăpuşneanu prin Ioan Vodă. Pentru a înţelege, pe de o parte, de ce — cu toată orientarea sa filopolonă — Bogdan Lăpuşneanu a fost abandonat în cele din urmă de poloni în beneficiul noului domn adus de turci, iar pe de altă parte, pentru a ne explica prezenţa cazacilor în luptele din Moldova în 1572, e necesar să aruncăm o privire asupra situaţiei din Polonia şi a relaţiilor internaţionale ale statului polono-lituan în acest timp.

Cu ceva mai înainte, la 1569, la Lublin, printr-o nouă — a opta şi ultima — uniune polonă-lituană, lua fiinţă Rzecz Pospolita, un organism statal dualist, un fel de condominiu feudal pus în slujba intereselor de clasă ale şleahtei polone şi lituane, care îşi strînseseră o dată şi mai mult rîndurile înaintea pericolului extern constituit de puterea crescîndă a statului moscovit şi de atacurile continui ale tătarilor din Crimeea [1].

Prin uniunea de la Lublin, Polonia a făcut primul pas spre cotropirea ţărilor ucrainene, care pînă atunci aparţinuseră Marelui Principat Lituan. În acest chip, ajunseseră direct sub dominaţia polonă şi cazacii, pe care polonii i-au întrebuinţat adesea împotriva turco-tătarilor, începînd chiar să-i organizeze în slujba polonă, cum făcu în 1572 hatmanul coroanei Jerzy Jazlowiecki, angajînd 300 de cazaci în slujba regelui, un prim început, din care, ceva mai tîrziu, în 1578, se vor dezvolta măsurile mult mai serioase şi cuprinzătoare întreprinse de Ştefan Báthory [2].

---

[1] Cf. M. Dan, *Istoria popoarelor slave*, curs universitar 1948—1949 (în manuscris), p. 250. La Osipov (*op. cit.*, p. 18—19) vezi şi alte cauze ale uniunii de la Lublin.

[2] *Ibidem*, p. 54.

În aceste împrejurări vor fi ajuns în Moldova şi cazacii conduşi de Temriuk Piatigoreţ, alături de oastea polonă a lui Mielecki, întru sprijinirea, de scurtă durată şi nereuşită, a fiului lui Alex. Lăpuşneanu [1].

Într-adevăr, după ce — cum ne spune cronica lui Lukomski — hatmanul Podoliei Nicolae Mielecki împreună cu cazacii, venind în ajutorul lui Bogdan, fură respinşi de turci şi moldoveni, polonii, primind jurămîntul de credinţă a lui Ioan Vodă, alungară pe Bogdan Lăpuşneanu din Polonia [2].

Iată, aşadar, la cît s-a redus încercarea polonilor de a reîntrona pe Bogdan Lăpuşneanu. Acest ajutor sumar angaja mai mult pe nobilii poloni, decît direct pe rege, acesta din urmă temîndu-se să ia o atitudine făţişă, spre a nu strica relaţiile cu turcii [3].

Politica Poloniei faţă de turci, menită să explice nu numai abandonarea pribeagului Bogdan Lăpuşneanu, ci şi — ceva mai tîrziu — atitudinea negativă a statului polon faţă de lupta de eliberare naţională a lui Ioan Vodă, trebuie considerată atît în cadrul relaţiilor internaţionale contemporane, cît şi în conexiune cu fenomenele social-economice din Polonia epocii.

Statul polon din sec. XVI, ca orice stat bazat pe clase antagoniste, se caracteriza prin cele două funcţiuni fundamentale: funcţiunea internă (principală) — a ţine în frîu majoritatea exploatată, — şi funcţiunea externă (secundară) — a lărgi teritoriul clasei sale dominante pe seama teritoriului altor state, sau a apăra teritoriul statului său de atacurile altor state.

Funcţiunea internă şi cea externă a statului nobiliar polon din sec. XVI trebuie raportate la transformările economice intervenite în acest stat în epoca respectivă. Accesul Poloniei la Marea Neagră şi îndeosebi accesul la Marea Baltică, dobîndite în sec. XV, şi dezvoltarea comerţului exterior — principalul articol de comerţ fiind grînele — au avut o serie de consecinţe în regimul agrar, în structura socială şi în ordinea politică a Poloniei. Pe plan intern, nobilimea polonă va căuta să-şi asigure tot mai mari disponibilităţi pentru export, îndeosebi prin intensificarea exploatării feudalo-iobăgeşti, menită să-i sporească cît mai mult producţia pe marile sale latifundii; pe plan extern, prin războaie, va căuta să-şi menţină şi să-şi lărgească, pe seama altor state, accesul la Marea Baltică, principala cale pentru comerţul exterior polon, acum cînd porturile de la Marea Neagră căzuseră sub turci.

Exercitînd funcţiunea sa internă, statul nobilar polon din sec. XVI, pus în slujba intereselor de clasă ale şleahtei, ţinea în frîu cu cele mai barbare mijloace majoritatea exploatată a producătorilor direcţi, realiza din sîngele şi sudoarea ţăranilor mari cantităţi de produse, pe care nobilii le trimiteau peste mări şi ţări, adunînd imense bogăţii. Dar pentru a exporta marile cantităţi de cereale şi alte produse era necesară menţinerea şi, eventual, lărgirea accesului la Marea Baltică, pe socoteala teritoriului altor state.

În acest ultim scop, acum şi mai tîrziu, se exercită cu intensitate funcţiunea externă a acestui stat feudal, care se angajează într-o serie de războaie

---

[1] Luk., p. 333. În cele ce urmează vom întrebuinţa pentru analele căzăceşti, consecvent, prescurtările: Luk. = Lukomski; Sam. = Samovideţ şi Kr. op. Mal. = Scurta descriere a Rusiei Mici.

[2] Luk., p. 333—334; A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, vol. V, ed. a III-a, Buc., 1927, p. 89.

[3] *Ibidem*.

în bazinul Mării Baltice, războaie care, ocupînd Rzecz Pospolita în nord, explică politica de pace dusă de Polonia în sud, față de turci.

Între fenomenele de ordin economic ce se petrec în acest timp în statul polon și politica sa externă observăm prin urmare o strînsă interdependență. Accesul la Marea Baltică cu corolarul său: dezvoltarea relațiilor de schimb, a dus — alături de dezvoltarea pieții interne, ca o consecință a adîncirii în acest timp a separării meșteșugurilor de agricultură și a dezvoltării meșteșugurilor — la sporirea producției agricole. Sporirea producției agricole pe marile latifundii nobiliare a dus la necesitatea de a se menține și lărgi ieșirea la Marea Baltică și a orientat politica externă polonă spre războaie de cotropire în regiunea Balticei[1]. Prin urmare, și în Polonia secolului XVI, ca și în Rusia, Suedia, Danemarca etc. acelei vremi, politica externă a statului și schimbările în orientarea acestei politici sînt un rezultat al dezvoltării economice a țării, un reflex al intereselor economice ale unor anumite forțe de clasă[2].

Dar în exercitarea funcțiunii sale externe, în tendința de a lărgi teritoriul clasei sale dominante pe seama teritoriului altor state și de a-și impune dominația în bazinul Balticei, Polonia șleahtei se ciocni acum cu o nouă și importantă forță politică: statul moscovit. Acest puternic stat centralizat nu se putea dezvolta economicește decît dacă reușea să spargă bariera constituită de Polonia, Lituania și ordinul livonic, spre a-și asigura accesul la Marea Baltică. Este drept că drumul de comerț stabilit după 1553 prin Marea Albă dusese la intensificarea schimburilor dintre Rusia și Apus, dar condițiile de navigație din Oceanul Înghețat nu permiteau relații comerciale adecvate. Moscova avea prin urmare și ea nevoie de ieșire la Marea Baltică.

În aceste împrejurări, războiul izbucnit în 1558 și care va dura pînă în 1582 atrase în vîrtejul lui Polonia, Lituania, Rusia moscovită, Suedia, Danemarca și ordinul livonic[3].

Angajată în conflictul de la Baltica, Polonia era interesată deci, la 1572, în menținerea unor bune relații cu Turcia, la frontiera ei sudică, ceea ce explică, prin urmare, de ce în acel an ea consimți la înlocuirea lui Bogdan Lăpușneanu cu Ioan Vodă, adus și înscăunat de către turci[4].

Politica de pace cu Turcia fu continuată de Polonia și după moartea, la 7 iulie 1572, a regelui Sigismund August. În interregnul de doi ani care urmă, începu, în caracteristica atmosferă de anarhie feudală, o aprigă competiție la tronul polon, la care participară, în calitate de candidați, Ernest, arhiducele Austriei, fiul împăratului Maximilian, țarul Moscovei Ivan IV și pretendentul Franței, Henri de Valois, fratele regelui Franței, Carol IX[5].

---

[1] Mai pe larg, la M. Dan, *op. cit.*, p. 236—250.

[2] Cf. I. Belkin, în recenzia vol. *Buletinul Acad. de șt. sociale de pe lîngă C.C. al P.C. al U.S.*, fasc. 2, Moscova, 1948, în « Voprosî Istorii », 1950, 1, p. 137.

[3] V. P. Potemkin, *Istoria diplomației*, I, ed. a II-a, Buc., 1947, p. 217—219 și *История СССР*, I, p. 322—328; M. Bobrzyński, *Přehled polských dějin, (Privire asupra istoriei polone)*, trad. de Jaroslav Bidlo, Praga, (f.a.), p. 235 și urm.

[4] Polonia era interesată în menținerea bunelor relații cu turcii și pentru motivul că tătarii, vasalii turcilor, atacau în acel timp pe ruși cu care polonii erau în război (vezi A. A. Novoselski, *Борьба Московского государства с Татарами в первой половине XVII века*, Moscova-Leningrad, 1948, p. 28—29).

[5] Vezi M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 255—256.

Turcii, care se temeau de alegerea pe tronul polon a unui dinast vecin, austriac sau rus, care ajungînd la conducerea Poloniei, țară însemnată pe acea vreme, și-ar fi sporit puterea și i-ar fi amenințat, au sprijinit pe candidatul puterii prietene cu Poarta, pe Henri de Valois. Zadarnice au fost sforțările lui Ioan Vodă de a împiedica alegerea la tronul polon a unui candidat susținut de turci, pentru a nu fi expus astfel între două focuri în lupta sa de eliberare, pe care avea s-o pornească în curînd împotriva turcilor [1].

Pe tronul polon se înscăună, ales de dieta electoare din 16 mai 1573, candidatul Franței și omul turcilor, Herri de Valois.

Ca unul care venise cu ajutor turcesc și care, prin Pacta Conventa din 1573, ajunsese un sclav al șleahtei, într-un stat devenit o republică a șleahtei, dominat de atotputernica dictatură nobiliară [2], Henri de Valois trebuia să continue, în interesul de clasă al nobilimii polone de funcțiuni, linia politică a predecesorului său. Așa se explică de ce, în 1574, cînd Ioan Vodă ceru ajutor Poloniei contra turcilor, Henri de Valois refuză să i-l acorde [3].

Politica antiturcească a domnului Moldovei nu reflectă așadar o schimbare în orientarea politicii externe a Poloniei, nu s-a materializat la îndemnul acestui stat, de care Ioan Vodă era legat prin jurămîntul de credință [4] depus în 1572 și care, într-un moment cînd interminabilul război livonic continua, era încă interesat în continuarea unor relații de bună vecinătate cu turcii.

Răscoala lui Ioan Vodă împotriva turcilor trebuie înțeleasă ca răspunzînd unor necesități locale moldovenești și trebuie raportată și la starea social-economică și politică a imperiului otoman în al optulea deceniu al sec. XVI.

Către sfîrșitul sec. XVI, cînd apar primele simptome de descompunere a sistemului militaro-feudal turc — procesul de descompunere afectînd în primul rînd categoriile militare fundamentale, spahiii și ienicerii [5] — întreg sistemul politic turcesc devenise o imensă mașină de procurat bani pentru satisfacerea dregătorilor care conduceau statul [6]. Prin al optulea deceniu al sec. XVI, se mai adăugă apoi și dezastrul flotei turcești nimicită de către flota Spaniei și a Veneției în bătălia de la Lepanto (1571), și vistieria sultanului avea nevoie de noi și mari sume de bani pentru refacerea flotei. Flota cea nouă de 600 corăbii cerea noi sacrificii materiale din partea vasalilor [7].

Se ceru și Moldovei mărirea tributului, dar Ioan Vodă dîndu-și seama că acceptarea cererii sultanului va face «să crească foarte mult darea asupra poporului moldovean» [8] se hotărî să scoată țara din umilitoarea situație de dependență față de turci.

În eroica sa luptă pentru independența națională, Ioan Vodă nu se putea sprijini pe clasa suprapusă din Moldova, care din mai multe motive era interesată la o politică de pace cu turcii.

---

[1] Sforțările în acest sens ale lui Ioan Vodă la A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 92—94.
[2] M. Dan, *op. cit.*, p. 251.
[3] N. Iorga, *Istoria romînilor*, vol. V, București, 1937, p. 142 și n. 6.
[4] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 89; Luk., p. 334 (sub anul 1572).
[5] Prof. Al. Burmov — B. Bojikov — P. Kiurkciev — K. Lambrev — T. Vlahov, *Българска история*, Sofia, 1948, p. 161—162.
[6] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 97.
[7] N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 146.
[8] Luk., p. 335.

Pentru a înţelege însă de ce marea boierime moldoveană de la sfîrşitul sec. XVI se orientează — ca şi nobilimea polonă — către o politică de pace cu turcii, este necesar să ne oprim puţin asupra transformărilor economice care au loc în ţările romîne în sec. XVI.

În urma ofensivei otomane de la sfîrşitul sec. XV şi din sec. XVI, care a dus la cucerirea porturilor de la Dunăre şi mare de către turci şi la transformarea Mării Negre într-un lac turcesc, marele comerţ de tranzit, care făcuse faima drumurilor moldoveneşti în sec. XV, decade şi exportul nostru se orientează spre Constantinopol şi Balcani [1].

Datorită acestei noi orientări către Balcani şi Pind, regiuni bogate în turme de vite, exportul nostru către aceste regiuni va consta din cereale, pe care pînă în sec. XVI nu le cereau Ungaria, Polonia şi Europa centrală agricolă [2]. Cererile sporite de cereale la export au dus acum cu necesitate la intensificarea producţiei agricole în ţările romîne, pentru a asigura marile cantităţi de cereale cerute de imperiul otoman.

Sporirea producţiei agricole va fi asigurată pe mai multe căi, ca şi în Polonia vecină, unde cucerirea ieşirii la Marea Baltică dusese la o intensificare a comerţului polon de cereale [3].

Nu e lipsită de interes, de aceea, prezentarea succintă a situaţiei din Polonia, pentru a se vedea cum, din motive diferite, şi în Polonia şi la noi s-a pus în sec. XVI aceeaşi problemă a sporirii producţiei de cereale în vederea comerţului exterior crescînd şi s-au adoptat aceleaşi mijloace pentru rezolvarea ei.

În Polonia vecină, numeroase documente ne atestă transformarea păşunilor şi fîneţelor în pămînturi arabile, ca şi defrişarea pădurilor în scopul asigurării unei mai mari producţii de cereale. În acelaşi scop, în sec. XVI, se introduce şi se ameliorează sistemul asolamentelor trienale şi se dezvoltă enorm cultura cerealelor în detrimentul creşterii vitelor.

Dar, în afară de modalităţile indicate mai sus (defrişări, cultivarea păşunilor etc.), menite să întindă pămîntul arabil, extinderea latifundiilor şleahtei se realiza şi prin încorporarea pămînturilor abandonate de ţărani, care, nemai putînd suporta exploatarea feudală, fugeau în teritoriile libere din est. În plus, nobilimea polonă reuşea să mărească suprafeţele rezervelor senioriale şi pe socoteala pămînturilor cultivate de ţărani, fie, pur şi simplu, prin alungarea ţăranilor de pe loturile lor, fie prin deposedarea lor de pămînturile obţinute prin defrişarea spontană, neautorizată, a pădurilor sau prin ararea păşunilor şi fîneţelor vecine cu loturile lor.

Însă mijlocul principal pentru sporirea producţiei pe marile latifundii a fost intensificarea exploatării ţăranilor, renta în muncă constituind în sec. XVI forma esenţială a sarcinilor impuse populaţiei rurale polone. Agravarea exploatării feudale făcea pe un ţăran polon de la finele sec. XVI să spună că: « În statul polon sîntem într-o situaţie mai rea decît a animalelor. Mai mult preţ se pune pe cîini decît pe noi ». Însuşi un reprezentant al clasei suprapuse

---

[1] P. P. Panaitescu, *Interpretări romîneşti*, Buc., 1947, p. 140, 142, 205, 246.

[2] *Ibidem*, p. 205.

[3] După registrele vămii de la Wloclawek, grînele exportate din Polonia pe calea Mării Baltice au atins în a doua jumătate a sec. XVI aproape 25 000 laşti (1 last = 2 tone) (I. Rutkovski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 192).

polone din a doua jumătate a sec. XVI, palatinul de Rawa, Anselm Gostomski, în *Notaty gospodarskie (Însemnări economice)*, arată că izvorul cel mai mare de venituri în Polonia sec. XVI este munca iobagilor, care muncesc pe marile latifundii chiar şi şase zile pe săptămînă [1]. Ca o dovadă în plus a agravării situaţiei ţărănimii polone avem decizia dietei din 1532 de a lega total pe ţărani de glie [2].

Tot aşa s-au petrecut lucrurile şi în Moldova sec. XVI.

Cererea de tot mai multe cereale din partea Porţii, al cărei grînar erau ţările romîne, a dus şi la noi la extinderea suprafeţelor cultivate ale boierimii. Dar, ceea ce a dus la sporirea consumului de cereale şi, ca atare, la extinderea suprafeţelor cultivate a fost şi lărgirea pieţii interne în acest veac prin continuarea şi adîncirea separării meşteşugurilor de agricultură. Într-adevăr, pe cînd în sec. XV meşteşugurile erau încă, într-o oarecare măsură, legate de agricultură, în sec. XVI încetarea ori slăbirea comerţului cu Transilvania, Ungaria şi Polonia face ca în ţară să vină mai puţine obiecte manufacturate. Din această cauză avu loc la noi în acest timp o adîncire a procesului de diviziune socială a muncii, care se va intensifica în veacul următor şi se va exprima prin apariţia a tot mai numeroşi meşteşugari, care încep să se organizeze în bresle [3] şi care, ocupîndu-se exclusiv cu meşteşugurile, constituie buni clienţi pentru produsele agricole.

Determinată de aceste două fenomene: cererile masive de cereale ale imperiului otoman şi lărgirea pieţii interne, extinderea suprafeţelor cultivate ale marilor latifundiari se face pe socoteala micilor cultivatori liberi. Avînd o producţie mult mai slabă şi cantitativ şi calitativ decît a marilor latifundii boiereşti şi bisericeşti, şi cum sarcinile impuse lor erau mult mai mari decît posibilităţile lor de plată, ţăranii liberi se împrumutau cu bani de la boieri şi de la mănăstiri, ajungeau datornici, nu-şi puteau achita datoriile, îşi pierdeau moşia şi chiar libertatea personală. Aşa, încît, ceea ce caracterizează sub acest raport sec. XVI în ţările romîne este scăderea vertiginoasă a micii proprietăţi libere şi concentrarea masivă a latifundiilor boiereşti şi bisericeşti şi, paralel sporirea considerabilă a numărului şerbilor. După relatarea lui Sivori, la finele sec. XVI boierii din ţările noastre aveau în medie 50 de sate, cu un total de peste 1000 de rumîni [4], ceea ce ne dă o imagine clară de gradul de concentrare al marilor latifundii boiereşti în ţările romîne.

Sporirea producţiei pe aceste întinse latifundii se asigură însă şi prin introducerea în agricultură a uneltelor de producţie mai perfecţionate (fiare de plug) aduse din Transilvania [5].

---

[1] Pentru amănunte, vezi M. Dan, *op. cit.*, p. 236—240; J. Macůrek, *Dějiny polského národa, (Istoria poporului polon)*, Praga, 1948, p. 130; I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 16—17.

[2] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 128.

[3] *Ibidem*, p. 216; F. Grekul, *Oraşele din Moldova în a doua jumătate a sec. XV*, în « Voprosî Istorii », 1949, II, p. 119—134 pune începutul despărţirii meşteşugurilor de agricultură deja în a doua jumătate, a sec. XV. Procesul trebuie, fără îndoială, privit în dezvoltare: început în a doua jumătate a sec. XV, el se va fi intensificat în sec. XVI.

[4] Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Romînească la sfîrşitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 176; I. Moga — I. Crăciun, *Curs de istoria medie a R.P.R.*, anul univ. 1949—1950, (în manuscris), lecţia XXI—XXII, p. 5.

[5] *Ibidem*, p. 4.

Însă, ceea ce asigura, în principal, sporirea producției pe marile latifundii boierești și bisericești era intensificarea exploatării șerbilor prin mărirea rentei în muncă [1], în așa măsură, încît contemporanul Sivori observă, că « boierii tratează atît de rău pe țărani, încît din pricina muncilor grele, abia pot scoate cele necesare mîncării și atît cît să plătească birul către domn » [2].

Din cele de mai sus rezultă că baza economică a boierimii moldovene în sec. XVI era foarte solidă și acest lucru îi permitea să constituie o oligarhie atotputernică, care domina politica internă și externă a țării [3], împotriva domnilor, a căror bază economică se strîmtase prin scăderea veniturilor domnești, ca o consecință a noii orientări răsăritene a comerțului din țările romîne.

Interesată în menținerea unor relații de pace cu turcii, spre a-și putea exporta cerealele în Peninsula Balcanică, era firesc ca boierimea Moldovei să susțină politica de pace a nobilimii polone, politica acesteia din urmă fiind dictată — după cum știm — de campaniile purtate în nord pentru dominarea Mării Baltice, calea pe care se scurgea, mai ales, comerțul ei exterior.

Dar și un alt motiv va fi făcut pe boierii moldoveni să militeze pentru politica de pace cu turcii a Poloniei nobiliare. Într-adevăr, cu toată orientarea exportului de cereale moldovean spre Constantinopol și Balcani, din pricina monopolului turcesc, boierii moldoveni continuau să exporte totuși vite cornute și renumiții cai moldovenești în Polonia — unde noua politică agrară a șleahtei polone dusese la sporirea suprafețelor cultivate cu cereale în detrimentul creșterii vitelor [4] — sau, în tranzit prin Polonia, în alte țări [5]. Ca atare, boierimea moldoveană era interesată să facă o dată mai mult jocul politicii externe polone, spre a-și menține piața polonă, ca și posibilitatea de tranzit prin Polonia și de export prin porturile de la Marea Baltică.

De multă vreme, dar mai ales în vremea lui Al. Lăpușneanu, înscăunat în domnie de boierii pribegi în Polonia, și a fiului său Bogdan, și el pribeag o clipă în aceeași Polonie, exista în Moldova o puternică grupare boierească filopolonă [6], a cărei acțiune politică va fi urmărit, pe de o parte, înlocuirea « tiranului » Ioan Vodă prin neputinciosul Bogdan Lăpușneanu [7]; iar, pe de altă parte, va fi sprijinit politica Poloniei nobiliare de pace cu orice preț cu turcii. Or, această linie politică a marii boierimi venea în contradicție cu linia politică ce o adoptase Ioan Vodă, cînd se hotărî să ridice armele împotriva turcilor. De aceea Ioan Vodă trimise la moarte mari boieri, ca logofătul Ionașcu Zbierea și alții, sub bănuiala că țin cu polonii.

Militînd, din amintitele motive, pentru o politică de pace cu turcii, marea boierime moldoveană nu va susține politica lui Ioan Vodă pentru dobîndirea independenței naționale prin lupta împotriva jugului otoman, politică ce lovea în interesele sale de clasă.

---

[1] I. Moga și I. Crăciun, *op. cit.*, p. 4; creșterea rentei în muncă, în raport de sporirea marilor latifundii, se va exprima mai net în următoarele două veacuri.

[2] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

[3] I. Moga — I. Crăciun, *op. cit.*, p. 6; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 141, 247.

[4] Vezi J. Rutkovski, *op. cit.*, p. 98.

[5] Vezi M. Dan, *Cehi, slovaci și romîni în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 222—223.

[6] P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și M. Costin*, p. 9—10.

[7] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 95.

Dar mai erau şi alte motive. Tare pe poziţia sa economică, boierimea moldoveană se complăcea în aceeaşi anarhie feudală, ca şi nobilimea din Polonia vecină şi din alte state ale epocii [1]. Ea nu putea uita vremea cînd — după exemplul şleahtei polone— îşi impusese dominaţia sa de clasă tînărului fiu al Lăpuşneanului şi nu se putea împăca cu gîndul de a fi adusă la ascultare sub mîna energică a viteazului Ioan Vodă. Cum ar fi putut marea boierime şi înaltul cler sprijini un domn care, în această epocă de dictatură a boierimii, căuta să restaureze şi să consolideze puterea domnească, să uşureze sarcinile ţărănimii [2], să slăbească atotputernicia marii boierimi şi a înaltului cler [3] şi chiar să lovească brutal în interesele economice ale acestora prin răscoala sa împotriva turcilor?

În aceste condiţii, din pricina orientării de politică externă a marii boierimi şi a înaltului cler, ca şi din cauza contradicţiei între interesele economice ale vîrfurilor clasei suprapuse şi măsurile luate de domn, e firească şi explicabilă izbucnirea conflictului între Ioan Vodă, de o parte, şi marii boieri şi înaltul cler, de cealaltă parte. Cronicile vremii sînt pline de cazne groaznice şi vărsări de sînge provocate de Ioan Vodă în rîndurile marilor demnitari laici şi bisericeşti [4].

Conflictul lui Ioan Vodă cu marii boieri şi cu înaltul cler se împleteşte cu lupta sa împotriva jugului otoman în sensul că nu se putea lupta împotriva opresiunii turceşti, fără a fi combătuţi în interior cei care prin atitudinea lor politică, dictată de interesele lor economice, se opuneau luptei de eliberare [5], luptă care, în condiţiile epocii, lovea în interesele lor de clasă. Dar, această împletire se mai vede şi din faptul că, struniţi de mîna viteazului domn, care a luat împotriva lor aspre măsuri, marii boieri, în momentul cînd greaua luptă cu turcii începu, îl părăsiră, trecînd de partea turcilor, îl trădară pe faţă şi făcură să eşueze eroica luptă pentru independenţă a lui Ioan Vodă.

Dacă, însă, marea boierime moldoveană, limitată şi economiceşte şi politiceşte de noul domn, nu putea constitui baza socială a domniei lui Ioan Vodă, poporul de jos, care prin miliţiile ţărăneşti de glotaşi constituia temelia oastei moldovene, poporul care suferea nespus de pe urma jugului turcesc şi care în condiţiile noii dezvoltări economice era victimă exploatării crescînde din partea boierimii locale, fu chemat să alcătuiască larga bază socială, pe care se sprijini viteazul domn atît împotriva boierilor filopoloni, cît şi împotriva duşmanului dinafară.

Ca unul care, din motivele arătate, se sprijinea pe popor, era firesc ca Ioan Vodă să refuze turcilor mărirea tributului, ştiind că acest lucru ar fi lovit

---

[1] De ex. boierimea din Rusia luptînd contra lui Ivan IV (vezi *История СССР*, I, p. 328—336).

[2] I. Moga — I. Crăciun, *op. cit.*, lecţia XXIII, p. 2.

[3] Un exemplu avem în faptul că, în vremea lui Ioan Vodă, întîlnim foarte rar donaţii făcute boierilor (N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 151) ceea ce venea, de bună seamă, în contradicţie cu strădania nepotolită a nesăţioşilor boieri de a obţine de la domni cît mai multe moşii cu respectiva forţă de muncă (vezi I. Moga — I. Crăciun, *op. cit.*, lecţia XXI—XXII, p. 6).

[4] Vezi, între altele A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 94—96. Pentru ura lui Ioan Vodă faţă de marii boieri şi înaltul cler, vezi şi B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit (1572 — 1574)*, Buc., 1926, p. 48 şi urm.

[5] « Sau pleacă-ţi capul înaintea împăratului, sau întoarce spatele şi părăseşte ţara; dar cu turcii nu te apuca la luptă » spuneau boierii (I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie*, Bucureşti, 1909, p. 157).

tocmai în cei care constituiau în țară temelia regimului său. Dar, refuzînd, nu-i rămînea altă alternativă decît războiul.

În aceste clipe grele pentru poporul moldovean, refuzat de Polonia, neputîndu-se bizui nici pe sprijinul ardelenilor, care erau în bune raporturi cu turcii [1], avînd împotriva sa marea boierime trădătoare filopolonă, Ioan Vodă află ajutor numai în vitejii cazaci. Conduși de hatmanul de la Zaporoje, Sverciovski, 1200 de cazaci veniră, *fără voia Poloniei*, în ajutorul Moldovei, spre a o sprijini în lupta ei pentru scuturarea jugului turcesc.

Timp de cîteva luni, această vitează avangardă a poporului ucrainean luptă eroic pe pămîntul Moldovei, vărsîndu-și sîngele alături de romîni pentru independența Moldovei noastre. În apărarea Moldovei, cazacii luară parte la o mulțime de bătălii împotriva turcilor și pieriră aproape cu toții în lupta de la Roșcani, apărînd pămîntul Moldovei de cotropitori [2].

Ajutorarea moldovenilor de către cazaci în 1574 nu trebuie privită, pur și simplu, ca o întreprindere războinică în care ei ar fi fost atrași de dorința de pradă — cum pretinde istoriografia romînă burgheză [3] —ci ca o acțiune militară în care, apărînd Moldova, cazacii apărau propria lor cauză împotriva dușmanului lor, turco-tătarii, care le-au cauzat timp îndelungat nemaipomenite suferințe [4]. De altfel, chiar în anul imediat următor, 1575, Ucraina suferi una din cele mai îngrozitoare și mai pustiitoare invazii tătărești [5].

În Moldova, după mișeleasca ucidere a lui Ioan Vodă, reacțiunea boierească se impune din nou, aservind cu totul intereselor sale de clasă pe slabul și temătorul Petru Șchiopul, care « boierilor le era ca un părinte, și la mare cinste îi ținea și din sfatul lor nu ieșea» [6]. Ca atare, cu totul cufundat în apele politicii turcești, neputinciosul infirm îngădui în 1575 tătarilor să treacă prin Moldova, spre a năvăli în Podolia [7]. Fu ars atunci tîrgușorul Siniawka și cetele prădalnice tătărești pătrunseră pînă la Liov, ducînd mii de robi în prinsoare tătărească și bogate prăzi [8].

Invazia tătară fusese, de bună seamă, un răspuns la ajutorul dat în anul precedent de către cazaci lui Ioan Vodă în lupta împotriva turcilor, ai căror vasali erau tătarii din Crîm. Ea se încadra, prin urmare, în politica militară turcească în nordul Mării Negre. Dar, în același timp, ea este, o dată mai mult, una din obișnuitele expediții tătare de pradă, la care-i mînau aspre necesități economice.

Crimeea nu era în stare să-și hrănească populația, care suferea cronic de foame. Tătarii nu au căutat însă ieșirea din grelele condiții economice, în care trăiau, prin dezvoltarea forțelor de producție ale țării, ci prin asigurarea mijloacelor de subsistență pe calea neîncetatelor expediții de pradă în țările

---

[1] C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. II, p. I-a, Buc., 1937, p. 197.

[2] Kr. op. Mal., p. 214, și descrierea amănunțită a luptelor în compilația lui Luk., p. 335—348; cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 99—106.

[3] N. Iorga (*Legăturile romînilor cu rușii apuseni*, în *An. Ac. Rom.*, *Mem. secț. ist.*, seria II, t. XXXVIII, (1916), p. 755) vorbește de « aventuri războinice și de comoara prăzilor ».

[4] Cf. în acest sens cele spuse de K. Osipov, *op. cit.*, p. 40.

[5] *Ibidem*, p. 54.

[6] Gr. Ureche, în Kogălniceanu, I, p. 238.

[7] K. Osipov, *op. cit.*, p. 55.

[8] Luk., p. 348—349; K. Osipov, *op. cit.*, p. 55.

vecine. Miile de robi vînduţi în tîrgurile din Crimeea, contribuţiile la care impuneau ţările cotropite, vitele şi alte bogăţii materiale, jefuite din ţările vecine, constituiau tot atîtea mijloace de existenţă pentru tătarii din Crîm, de la hani pînă la tătarii de rînd. Astfel se explică permanenta activitate războinică a tătarilor împotriva vecinilor lor (Rusia, Polonia, Ucraina, Moldova) [1], afară de cazul cînd expediţiile tătarilor nu se făceau la ordinul turcilor, în care caz interesele politice ale suzeranilor lor coincideau cu interesele lor economice.

Faţă de noua orientare pe care Petru Şchiopul o dădu politicii externe faţă de turci, orientare de pe urma cărcia Ucraina avusese atîta de suferit, cazacii reacţionară prompt. În anul următor, ei năvăliră în Moldova, în frunte cu un om de o forţă fizică extraordinară Ioan (Nicoară) Potcoavă (Podkova). Războiul pe care-l purtă Petru Şchiopul împotriva cazacului Ioan Potcoavă se sfîrşi în noiembrie 1577, prin înscăunarea acestuia din urmă la Iaşi ca domn al Moldovei [2].

Episodul Potcoavă [3] reprezintă un nou moment din lupta comună a maselor populare moldovene şi cazace împotriva jugului şi pericolului otoman, din pricina căruia sufereau deopotrivă şi Ucraina şi Moldova. Că aceasta este semnificaţia acestui episod rezultă şi din faptul că poporul de rînd al Moldovei, care avea de suferit de pe urma foametei crîncene ce bîntuia pe atunci Moldova [4] şi era profund nemulţumit de domnia lui Petru Şchiopul, care se înconjurase de turci [5] şi le era cu totul aservit, l-a chemat pe Potcoavă « să le fie domn » [6] şi « l-au primit ca pe domnul lor » cînd intră în Moldova [7], văzînd în el, fără îndoială, pe eliberatorul menit să-l scape de jugul turcesc, sub care-l adusese din nou Petru Şchiopul. Aşa se explică şi devotamentul mulţimilor ţărăneşti [8] faţă de noul domn al Moldovei.

La rîndul lor, cazacii erau interesaţi în a-şi asigura de partea lor Moldova, care, condusă de un domn înfeudat turcilor, reprezenta — cum se văzuse în 1575 — un mare pericol pentru Ucraina, servind drept cale de acces pentru invaziile tătarilor în Podolia.

Că prin aşezarea lui Ioan Potcoavă pe tronul Moldovei se urmărea închegarea unui front comun moldo-ucrainean împotriva turcilor, se vede şi din faptul că viteazul cazac era favorizat în acţiunea sa şi de ţarul Moscovei Ivan IV [9], care va fi urmărit fie să pună pe această cale o stavilă atacurilor turco-

[1] A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 417—419.
[2] Luk., p. 351—357; Kr. op. Mal., p. 215; K. Osipov, *op. cit.*, p. 55.
[3] Expunerea acestui episod, la E. Stănescu, *op. cit.*, p. 140—144.
[4] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 190; N. Iorga, *Istoria romînilor*, V, p. 163.
[5] Luk., p. 352; A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 109.
[6] Hurmuzaki, III/1, p. 6.
[7] Luk., p. 353.
[8] N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 173. Un extract veneţian din 28 dec. 1577 (la C. Esarcu, *Doc. veneţiene*, în « Revista pentru istorie, arheologie şi filologie », III, p. 180) spune că « noul voievod (Ioan Potcoavă) era favorizat de popor ».
[9] Extract din 12 dec. 1577 şi 28 dec. 1577 *(ibidem)*. Pentru reuşita acţiunii sale, Ioan Potcoavă îşi punea toată nădejdea în ajutorul Moscovei (vezi la A. Veress, *Documente*, II, Buc., 1930, p. 140—142 un doc. din 16 ian. 1578). Era continuarea unor relaţii mai vechi între Ivan IV şi Petru Rareş (S. Jigarev, *Русская политика в восточном вопросе*, Moscova, 1896, p. 70; T. A. Stoianovici, *Relaţiile lui Petru Rareş cu Rusia*, Buc., 1946, p. 12—17):

tătare din sud,[1] în timp ce la Marea Baltică continua conflictul ruso-polon, fie că, prin implicarea cazacilor supuşi coroanei într-o acţiune antiturcească, spera să înduşmănească pe poloni cu turci, ceea ce ar fi permis lui Ivan IV să întreprindă acţiuni victorioase împotriva Poloniei în interminabilul război livonic.

Polonia însă nu se lăsă antrenată pe această pantă. Refuzînd sprijinul său lui Ioan Potcoavă, Rzecz Pospolita continuă şi sub noul rege, Ştefan Báthory, politica sa de pace cu turcii şi de neamestec în afacerile interne ale Moldovei, se comportă negativ faţă de operaţiile cazacilor împotriva turcilor, care luau tot mai mari proporţii, şi-şi îndreptă toată atenţia spre concentrarea tuturor forţelor pentru lupta cu Moscova [2]. În 5 noiembrie 1577, Şt. Báthory încheie un tratat cu Poarta, în condiţii de vasalitate [3]. Apoi, pentru a nu supăra pe turci, la cererea sultanului, ordonă în 1578, la Liov, decapitarea lui Ioan Potcoavă,[4] pentru stricarea păcii cu turcii [5].

Cu toate măsurile extrem de aspre luate de Ştefan Báthory, în 1578, un nou cazac, Alexandru, apoi un Petru, un Constantin şi un alt Constantin, veniră în Moldova,[6] pentru a continua lupta începută de Ioan Potcoavă, şi înaintea lui de celălalt Ioan, « cumplitul » domn al Moldovei. Ei veneau cu aceleaşi cunoscute mijloace: cetele de viteji cazaci şi poporul de jos moldovean, să continue lupta împotriva pericolului turco-tătar. Şi cînd cazacul Alexandru, în noaptea de 12 martie 1578, isprăvind gloanţele şi hrana şi pierzînd şi pe hatmanul Şah, căzut în luptă, se îndreptă spre codrii Bîrnovei, spre a afla o ieşire, mica lui oaste, surprinsă de trabanţii ardeleni ai lui Mihail Rácz, de turci şi de munteni, fu înfrîntă lîngă iezerul Ciurbeştilor, la satul Miroslava, tocmai pentru că în cel mai greu ceas al luptei masele ţărăneşti moldovene nu-i putură veni în ajutor din pricina iernii grele [7].

---

[1] Între 1575—1578, în urma înrăutăţirii relaţiilor dintre Polonia, pe de o parte, şi Turcia şi Crimeea, pe de altă parte, din pricina amestecului cazacilor ucraineni în afacerile moldoveneşti sub Ioan Vodă şi Ioan Potcoavă, tătarii din Crimeea încetară de a mai ataca statul moscovit. Acesta fu însă atacat între 1575—1578 de alţi tătari: de Belgorod, de Azov, Nogaii ş.a. Împotriva acestor tătari luptară cazacii de pe Nipru, cu al căror conducător, Bogdan Ruzinski, Ivan IV întreţinu relaţii, trimiţîndu-i bani şi provizii. Alături de cazacii zaporojeni, luptară atunci împotriva tătarilor şi ostaşi ruşi comandaţi de A. Verevkin. Ca răspuns al acestor acţiuni ruso-căzăceşti, dar şi pentru amestecul cazacilor în aceşti ani în treburile Moldovei, tătarii din Crimeea întreprinseră două mari invazii în Polonia în 1577 şi 1578 (A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 30, şi Horst Jablonovski, *Die Aussenpolitik Stephan Báthorys*, în « Jahrbücher für Geschichte Osteuropas », 1937, II—I, p. 31 şi nota 107).

[2] K. Osipov, *op. cit.*, p. 54.

[3] R. Ciocan, *Etienne Báthory et l'idée de croisade*, în « Balcania », VIII, (1945), p. 158.

[4] *Ibidem*, p. 159.

[5] Luk., p. 357; Kr. op. Mal., p. 215. În acelaşi scop, pentru a satisface pe turci, ceva mai tîrziu, în 1583, regele polon condamnă 30 de cazaci, care atacaseră fortăreaţa turcă Iahorlîk; iar în 1584, porunci să fie decapitaţi alţi 30 de cazaci zaporojeni (R. Ciocan, *op. cit.*, p. 159). Politica turcească a lui Ştefan Báthory era menită să-i asigure şi stăpînirea în Transilvania şi-i dădea în imperiul otoman o contrapondere împotriva Habsburgilor, cu care, şi după moartea lui Maximilian II, relaţiile lui nu erau prieteneşti (H. Jablonovski, *op. cit.*, p. 19). Pe de altă parte, şi turcii, care atunci purtau război cu Persia, erau interesaţi în menţinerea păcii cu Polonia (*ibidem*, p. 22).

[6] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 110; N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 174—177; E. Stănescu, *op. cit.*, în « Studii », anul 7, nr. IV, p. 187—189.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, p. 174; C. C. Giurescu, *op. cit.*, II—I, p. 222; Luk., p. 357, nu cunoaşte în 1578 decît invazia lui Alexandru, « fratele lui Potcoavă », în Polonia.

În condiţiile epocii, cu Polonia, şi lîngă ea Transilvania, ostile, în coaste [1], cu o Rusie îndepărtată şi angajată în încîlcitele afaceri de la Marea Baltică, unde Suedia şi Polonia reprezentau pentru Rusia cei mai periculoşi adversari [2], încercările vitejilor cazaci şi ale poporului moldovean de a scăpa Moldova de sub jugul turcesc se terminară din nou cu un eşec, ca şi odinioară pe vremea viteazului Ioan Vodă, trădat de boieri.

Dar Rusia era totuşi prezentă în lupta de eliberare a poporului romîn prin vitejii cazaci, acest avanpost al poporului frate rus în lupta împotriva necredincioşilor. Uniţi prin comunitatea de credinţă, cazacii văzură alături de ei pe moldoveni, munteni, bulgari şi sîrbi, înfrăţiţi în aceeaşi luptă împotriva celor mai cruzi dintre toţi asupritorii, care au torturat şi mutilat timp de sute de ani popoarele balcanice.

Prestigiul de care poporul rus s-a bucurat la slavii de sud, precum şi la moldoveni şi la munteni, trebuie raportat în mare parte la acţiunile războinice ale cazacilor împotriva turco-tătarilor. « Dacă popoarele înrudite sau de aceeaşi credinţă cu noi — scria istoricul rus Jigarev [3] — sperau în sec. XVI să fie eliberate de sub jugul turcesc numai prin ajutorul nostru, noi datorăm încrederea lor faţă de noi cazacilor, care, prin marile lor fapte de vitejie, au făcut pe turci să tremure şi au întreţinut la creştinii balcanici speranţa în Rusia pravoslavnică ».

Pentru a pune capăt acţiunilor cazacilor împotriva turcilor, în toamna lui 1578 Ştefan Báthory încheie o convenţie cu reprezentanţii căzăcimii ucrainene, conform căreia se organiză un regiment de 500 de cazaci, plătiţi de statul polon, bucurîndu-se de libertate personală şi de o serie de privilegii. Aceşti cazaci, numiţi cazaci înregistraţi, erau obligaţi să jure credinţă regelui polon şi să se oblige să nu lupte, fără permisiunea regelui, nici cu Crimeea, nici cu Moldova. La sfîrşitul sec. XVI numărul lor ajunse la 1000, un număr relativ mic, dar suficient pentru a interveni efectiv în apărarea graniţei de sud a republicii împotriva tătarilor [4].

Dar, măsura luată în 1578 de către Ştefan Báthory ţintea şi un alt obiectiv şi anume se urmărea completa polonizare a Rusiei sudice prin aservirea majorităţii populaţiei ucrainene şi prin ruperea de restul poporului ucrainean a cazacilor, care se dovediseră principalul scut al naţionalităţii ucrainene, şi folosirea lor în interesele politice ale statului polon [5].

În acelaşi scop, tot mai întinse terenuri fertile din Ucraina fură acordate magnaţilor poloni Koniecpolski, Potocki, Kalinowski ş.a. Poporul ucrainean fu aservit astfel sub raport social-economic. Pentru a-şi asigura dominaţia

[1] R. Ciocan, *op. cit.*, a demonstrat că nici condiţiile economice, nici posibilităţile militare, nici starea de spirit din Polonia nu-i puteau îngădui lui Şt. Báthory să se gîndească la o cruciadă împotriva turcilor.

[2] S. Jigarev, *op. cit.*, p. 71.

[3] *Ibidem*, p. 74.

[4] K. Osipov, *op. cit.*, p. 56–58; B. Krupniţki, *op. cit.*, p. 55–56; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 264; Luk., p. 349–351, pune, greşit, organizarea cazacilor de către Şt. Báthory, în 1576. Încercările cazacilor însă de a scoate Moldova din robia turcească şi de a şi-o apropia au continuat şi în anii următori, în a doua domnie a lui Petru Şchiopul (vezi C.C. Giurescu, *op. cit.*, II — 1, p. 224–225 şi, mai ales, E. Stănescu, *op. cit.*, p. 190–210, unde se înfăţişează colaborarea militară romîno-cazacă între 1578–1600).

[5] K. Osipov, *op. cit.*, p. 56–57.

economică şi politică asupra Ucrainei, magnaţii poloni declanşară ofensiva împotriva naţionalităţii ruse, în cadrul politicii lor de polonizare forţată; cum unul din cele mai importante elemente ale naţionalităţii ruse îl vedeau în religia pravoslavnică, de care se legau amintirile despre trecutul Rusiei, credinţele, tradiţiile şi obiceiurile populare, magnaţii poloni îndreptară o lovitură puternică împotriva ortodoxiei ucrainene [1].

Sprijinite de aparatul statal, cercurile catolice polone reuşiră să atragă la catolicism, în 1596, la Brest, o parte din reprezentanţii ierarhiei superioare ucrainene, pentru care unirea era un mijloc de a pătrunde în cercurile conducătoare şi de a-şi păstra privilegiile de mari latifundiari [2]. În intervalul 1589—1595, între înalţii ierarhi care au aderat la unire au fost şi Ghedeon Balaban, episcopul de Liov, şi Ciril Terleţki, episcopul de Luţk, şi, ceva mai tîrziu, chiar şi Mihail Rogoza, mitropolitul de Kiev [3].

La aceste evenimente face aluzie şi Lukomski [4], sub anul 1589, relatînd trecerea prin Ucraina a patriarhului de Constantinopol Ieremia II, venind de la Moscova, unde asistase la înscăunarea primului patriarh al Moscovei Iov, chiar în acel an [5]. După ce luă măsuri pentru convocarea unui sinod care să judece acţiunea unionistă a lui Balaban şi Terleţki, patriarhul Ieremia II trecu în Moldova unde fu bine primit, conducătorii bisericii moldovene — asaltată şi ea pe atunci de catolicism — semnînd cu acest prilej actul de recunoaştere a înălţării mitropoliei moscovite la rangul de patriarhie [6] şi sprijinind prin semnătura lor importantul act prin care Boris Godunov sporea autoritatea şi prestigiul puterii centrale în statul rus centralizat.

Cu amintirea trecerii prin Moldova a patriarhului Ieremia II se termină şi seria ştirilor istorice din sec. XVI, pe care le-am aflat în analele căzăceşti şi care se referă la ţările noastre.

★

Mult mai numeroase sînt ştirile privitoare la istoria ţărilor noastre în sec. XVII, de care ne vom ocupa în cele ce urmează.

Aceste ştiri se referă, în ordine, la următoarele evenimente istorice: *a*) luptele dintre poloni şi turci la începutul celui de-al treilea deceniu al sec. XVII (1620—1621); *b*) răscoala lui Hmielniţki şi implicaţiile ei moldovene (1648—1656); *c*) luptele interne din Ucraina între 1657—1664 şi ecoul lor în Moldova şi *d*) o serie de evenimente istorice est-europene dintre 1668—1691 şi anume: conflictele interne de la cazaci, acţiunea proturcească a lui Petru Doroşenko, luptele polonilor cu turcii, intervenţia ruşilor în Ucraina, luptele dintre ruşi şi turci şi, în fine, luptele dintre poloni şi turco-tătari după 1683 şi rivalitatea polono-austriacă în Moldova la sfîrşitul sec. XVII, după alungarea turcilor din Europa centrală, evenimente în care au fost implicate şi ţările romîne.

---

[1] K Osipov, *op. cit.*, p. 60; I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 21—23.

[2] *История СССР*, I, p. 488.

[3] *Ibidem; История Украинской ССР*, I, p. 170; B. Krupniţki, *op. cit.*, p. 71; M. Bobrzyr ski, *op. cit.*, p. 285—296. Mai tîrziu, Ghedeon Balaban renunţă la unire.

[4] Luk., p. 361.

[5] *История СССР*, I. 359.

[6] N. Iorga, *Istoria bisericii romîneşti*, I, 1929, p. 154; A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 120.

Începutul veacului al XVII-lea este caracterizat în răsăritul Europei de o nouă ascuţire a conflictului dintre Turcia şi Polonia [1] pe eterna chestiune a atacurilor cazacilor împotriva imperiului otoman şi a Crimeii vasale, ca şi pentru o serie de alte motive de politică europeană pe care le vom vedea îndată.

După moartea lui Ştefan Báthory, tronul Poloniei fu ocupat de candidatul şleahtei polone Sigismund III Wasa, din dinastia suedeză, care, în 1594, în urma morţii tatălui său, Ioan III, ajunge şi rege al Suediei. Astfel se puseră bazele unei uniuni personale între Polonia şi Suedia, dar luă naştere şi un lung război de 60 ani (1600—1660) polono-suedez între cele două ramuri: polonă şi suedeză ale dinastiei Wasa [2]. În acest conflict — în fond un conflict pentru dominarea Mării Baltice a cărei stăpînire avea o importanţă primordială pentru comerţul şleahtei polone — Sigismund III a căutat la început, prin trimiterea lui Lev Sapieha la Moscova, să obţină realizarea unei uniuni ruso-polone împotriva Suediei; dar Boris Godunov şi boierii moscoviţi respinseră proiectul lui Sigismund III Wasa [3]. Nereuşind să-şi apropie Moscova pe cale diplomatică, Sigismund III începu în 1604 intervenţia armată împotriva Rusiei, susţinînd pe pretendenţii Pseudodimitrie I şi II, pînă în 1612, cînd avîntul maselor populare ruseşti conduse de Minin şi Pojarski puseră capăt perioadei de tulburări de aproape un deceniu şi, cu ea, şi influenţei cotropitorilor poloni în treburile interne ale statului rus [4].

Un an mai tîrziu, în 1613, Sigismund III încheia un tratat de alianţă cu Habsburgii [5], alături de care începu în 1618 — cînd izbucni războiul de 30 de ani — lupta împotriva noului rege suedez, concurent al său, Gustav Adolf [6]. Ca aliat al Habsburgilor, regele Poloniei, Sigismund III Wasa le trimise acestora ajutor împotriva lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, care, în fruntea opoziţiei maghiare şi sub protecţia turcilor, începuse lupta sa împotriva împăratului. Trupe polone — între care mulţi cazaci — fură trimise de asemenea în 1620 împotriva cehilor, ireductibilii adversari ai Habsburgilor [7].

Ajutorul dat Habsburgilor — duşmani ai turcilor — ca şi amestecul nobililor poloni S. Korecki, M. Wiśniowiecki şi Şt. Potocki în afacerile ţărilor romîne în repetate rînduri (1612, 1615 şi 1616) [8], la care se adăugară atacurile cazacilor împotriva Turciei şi Crimeii [9], toate acestea au dus la stricarea relaţiilor turco-

---

[1] Cf. A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 45.

[2] I. Macůrek. *op. cit.*, p. 210.

[3] *История СССР*, I, p. 368—369 şi 393—397.

[4] Pentru amănunte, vezi *ibidem*, p. 369—397. Războiul ruso-polon fu însă reluat sub noul ţar moscovit Mihail Feodorovici Romanov şi ţinu pînă în 1618 cînd se încheie armistiţiul de la Deulino (*ibidem*, p. 402). În 1632 războiul reîncepu (*ibidem*, p. 406).

[5] I. Macůrek, *op. cit.*, p. 161; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 300.

[6] I. Macůrek, *op. cit.*, p. 211.

[7] M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 300. Cazacii ar fi luptat şi la Muntele Alb, celebra bătălie care a pus capăt independenţei cehe (*ibidem*, p. 300, nota lui J. Bidlo).

[8] Vezi A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 80—81.

[9] Anii 1613—1620 constituie o perioadă cu adevărat eroică în istoria atacurilor cazacilor împotriva turco-tătarilor. Corăbiile cazacilor (*caiki*) atacară în 1614 fortăreaţa Sinope din Anatolia şi o pustiiră. În 1616 avură loc operaţii navale la gurile Dunării şi Niprului, în care flotilele turceşti fură distruse de două ori. În 1613 cazacii zaporojeni atacară de două ori Crimeea. În 1616 ei cuceriră Caffa, principalul tîrg turcesc de robi din Crimeea. Şi Constantinopolul însuşi fusese ameninţat de cazaci (B. Krupniţki, *op. cit.*, p. 63; K. Osipov, *op. cit.*,

polone. Turcia declara că, dacă Polonia nu are nimic împotriva nimicirii cazacilor, armata turco-tătară va porni într-o expediție de pedepsire în Ucraina [1].

Polonia însă nu voia să permită ca o oaste străină să întreprindă o expediție de pedepsire pe propriul ei teritoriu. Cum ea încheiase deocamdată pace cu Moscova, își putu îndrepta din nou atenția asupra neastîmpăraților cazaci [2]. În acest scop, se organiză expediția condusă de Șt. Zolkiewski, hatmanul coroanei. Dar lucrurile se aranjară în chip pașnic, Polonia avînd totuși nevoie de cazaci împotriva hoardelor turco-tătare, care, în toamna lui 1618, învadaseră iarăși Malopolska spre Liov și Tarnopol [3]. Conducătorii cazaci, din același motiv, cu toată împotrivirea maselor populare, deciseră să ajungă la un compromis, prin care starșinei căzăcești și șleahtei ucrainene li se garantară o serie de privilegii [4].

În aceste condiții, și cum turcii declaraseră război Poloniei și o puternică armată se îndrepta în vara lui 1620, prin Moldova, spre Polonia, hatmanul Șt. Zolkiewski, cu oastea polonă din care făceau parte și cazacii, înaintă în Moldova și lîngă Iași, pe cîmpul de la Țuțora, în sept. 1620, suferi cea mai groaznică înfrîngere [5]. La lupta din Moldova luă parte și sotnikul Mihail Hmielnițki, împreună cu fiul său Bogdan (Zenovie) [6]. Luară parte la luptă și moldovenii lui Gaspar Grațiani de partea polonilor [7].

În anul imediat următor, o nouă și uriașă armată turco-tătară, condusă de însuși sultanul Osman II, se îndreptă spre Polonia. Îi ieși înainte o oaste polonă de peste 30 000 de oameni, condusă de bătrînul Chodkewicz și peste 40 000 de cazaci, conduși de hatmanul Petru Konașevici-Sahaidacinîi [8]. Lupta avu loc la Hotin și eroismul cazacilor, care susținură greutatea atacului turco-tătar, asigură victoria polonilor. Bătălia victorioasă de la Hotin însemna, de fapt, salvarea statului polon [9]. Prin medierea domnului Țării Romînești Radu Mihnea, care luase și el parte la luptă, se încheie, la 10 octombrie 1621, pacea de la Hotin între poloni și turci[10]. Cu toată victoria polonă, influența, pe care Polonia și-o asigurase în țările romîne, profitînd de războiul turcilor pentru Ungaria (1594—1606) și de cel cu șahul Abbas al Persiei (1603—1612), și care permisese Poloniei, consolidată în sud, să continue lupta în nord[11], era acum lichidată aproape pentru totdeauna[12]. Abia succesorul lui Sigismund III Wasa, fiul său, Vladislav IV, va reuși, prin pacea din 1634, să obțină de la

p. 87—88; I. Macůrek, *op. cit.*, p. 163; D. Doroșenko — J. Rypka, *Polsko, Ukrajina, Krym a Vỹsoká Porta v. prvni pol. XVII stol.*, (*Polonia, Ucraina, Crimeea și Înalta Poartă în prima jumătate a sec. XVII*), în « Časopis Národniho Musea », 1936, p. 21—24).

[1] K. Osipov, *op. cit.*, p. 88.

[2] *Ibidem*, p. 89.

[3] I. Macůrek, *op. cit.*, p. 163.

[4] *История СССР*, I, p. 490.

[5] I. Macůrek, *op. cit.*, p. 163.

[6] Kr. op. Mal., p. 216.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 414—415.

[8] Kr. op. Mal., p. 216; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 300; B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 74—75.

[9] K. Osipov, *op. cit.*, p. 90. Despre implicarea domnilor romîni Radu Mihnea și Alex. Iliaș în aceste evenimente, vezi N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 416—418.

[10] *Ibidem*, p. 417; data păcii de la Hotin am luat-o după un doc. original din Archiwum Glówne din Varșovia (ap. D. Doroșenko — J. Rypka, *op. cit.*, p. 30, nota 36).

[11] A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 45—46.

[12] Macurek, *op. cit.*, p. 163.

Poartă, din nou, o oarecare influență la ocuparea tronului Moldovei și al Țării Romînești [1].

Între timp, pe celălalt front, în nord, continuă războiul Poloniei cu Suedia, operațiunile fiind reîncepute cu succes de Gustav Adolf în 1621, cu scopul de a lichida concurentul său polon mai înainte de a se arunca asupra Habsburgilor [2]. Conflictul polono-suedez, care va continua pînă în vremea războiului nordic de la începutul sec. XVIII, duse deocamdată, prin al treilea deceniu al sec. XVII, la slăbirea enormă a influenței polone în bazinul Mării Baltice [3].

Profitînd de angajarea Poloniei în nord, cazacii, care spuneau că « regele a încheiat tratat cu sultanul, dar noi nu » [4], reînnoiră atacurile împotriva imperiului otoman. Luară parte și cazacii de la Don, din Rusia. Frecvența atacurilor căzăcești împotriva imperiului otoman în acest timp se explică prin criza internă a imperiului turcesc, răscoala provinciilor (Bosnia, Egipt, Arabia, Siria, Crimeea, Anatolia), anarhia ienicerilor, descompunerea întregului sistem militar, toate de natură a încuraja raidurile marine ale neînfricaților și vitejilor cazaci [5].

În 1624—1625, cazacii atacară de cîteva ori Constantinopolul, determinînd pe turci să intervină din nou pe lîngă poloni pentru încetarea atacurilor căzăcești [6]. Din partea sa, guvernul rus luă măsuri pentru contenirea atacurilor cazacilor de la Don [7].

O dată mai mult se punea pentru Polonia întrebarea: ce e de făcut cu cazacii? Unele cercuri polone erau de părere să fie nimiciți și atunci Polonia nu mai avea să se mai teamă nici de răscoale în Ucraina — răscoale conduse de această vitejească avangardă a poporului ucrainean — și nici turcii și tătarii — scăpați de atacurile cazacilor — nu vor mai găsi motive să năvălească în Polonia. Alte cercuri polone socoteau însă că, în acest caz, ar fi nevoie de o mare și costisitoare armată pentru apărarea graniței de sud a Rzecz Pospolitei, iar cazacii ar fi fost siliți, din cauza măsurilor represive luate de poloni, să fugă în statul moscovit, la Don, putînd fi utilizați de țar în războiul împotriva Poloniei [8].

Linia adoptată de Polonia nobiliară a fost un compromis al celor două orientări, uneori organizînd expediții de pedepsire contra cazacilor (cum a fost aceea a lui Koniecpolski în 1625), alteori apelînd la ei în războaiele Poloniei cu turcii, cu tătarii, și chiar cu Moscova [9].

« Dar — cum observă istoricul sovietic K. Osipov [10] — dacă politica guvernului polon față de cazaci a fost inconsecventă și contradictorie, nici în com-

---

[1] I. Macůrec, *op. cit.*, p. 216.

[2] M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 301.

[3] Prin pacea de la Altmark (1629), Polonia a pierdut întreg litoralul baltic de la Riga pînă la Danzig, cu excepția Danzigului și Koenigsbergului (I. Macůrek, *op. cit.*, p. 211).

[4] K. Osipov, *op. cit.*, p. 93.

[5] N. A. Smirnov, *Россия и Турция в XVI — XVII вв.*, t. II, Moscova, 1946, p. 16, 18—19.

[6] K. Osipov, *op. cit.*, p. 92—93.

[7] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 16—17.

[8] K. Osipov, *op. cit.*, p. 73. Pentru cele două orientări polone față de cazaci, una radicală și cealaltă moderată și structura lor de clasă, vezi M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 317—320.

[9] K. Osipov, *op. cit.*, p. 74 și 93.

[10] *Ibidem*, p. 74.

portarea cazacilor nu se vede înțelegerea clară a scopurilor lor, un plan clar de acțiune. Cazacii s-au aruncat cînd asupra Turciei, cînd asupra Crimeii, cînd asupra Poloniei, creindu-și noi dușmani și neîngrijindu-se de concentrarea forțelor lor ».

Însă, pe măsură ce timpul trecea, pe măsură ce Polonia nobiliară, în loc să răsplătească eroismul cazacilor, care își vărsaseră de atîtea ori sîngele pentru a o salva de primejdia externă, agrava tot mai mult regimul de teroare în Ucraina, în conștiința cazacilor s-a produs o cotitură. Ei au înțeles că lupta împotriva Poloniei nobiliare este sarcina lor de bază [1] și că de rezultatul acestei lupte depinde salvarea poporului ucrainean.

Așa se explică reluarea cu și mai mare intensitate a luptei maselor populare ucrainene, conduse de hatmani cazaci zaporojeni, împotriva jugului panilor poloni, în primele patru decenii ale sec. XVII. La 1630, unind întreaga căzăcime, se răscoală hatmanul Taras Triasilo (Taras Fedorovici). În 1635, izbucni noua răscoală condusă de Ivan Sulima; iar în 1637—1638, aproape întreaga Ucraină fu cuprinsă de răscoala condusă de Pavel But (Pavliuc), Iakov Ostrianin și Dimitrie Gunei [2].

După înfrîngerea acestor răscoale [3], panii poloni trecură la un regim de teroare, de asuprire și crîncenă exploatare a poporului ucrainean. În nenumărate locuri, țăranii ucraineni fură impuși la noi contribuții și, în plus, claca crescu la 6 zile pe săptămînă. Îndeosebi erau asupriți cazacii, în care panii poloni vedeau — și pe drept — sufletul oricărei mișcări populare. Statul polon luă o serie de măsuri în scopul lichidării treptate a cazacilor. Una din aceste măsuri fu ordinația (legea) din 1638, prin care cazacii erau lipsiți de autonomie și de dreptul de a-și alege hatman și polcovnici, toată administrația în Ucraina și chiar conducerea cazacilor înregistrați acordîndu-se exclusiv magnaților și șleahtei polone. Numărul cazacilor înregistrați fu din ce în ce micșorat. Șleahta polonă răpi pămînturile țăranilor ucraineni, dar și ale cazacilor și ale starșinei căzăcești. Funcționarii statului polon în Ucraina se purtau cu multă cruzime față de poporul ucrainean. La exploatarea economică, se mai adăuga, agravîndu-se, jugul național, intoleranța și persecuția religioasă [4].

Toate aceste făcură să izbucnească în 1648 marele război de eliberare națională al poporului ucrainean sub conducerea lui Bogdan Hmielnițki. Realizînd unitatea națională a forțelor de clasă [5], Hmielnițki începu lupta de eliberare care avea să țină șase ani și avea să se termine prin reunirea poporului ucrainean cu poporul frate rus. În campania anilor 1648—49, Hmielnițki cîștigă victoriile de la Joltîe Vodî (Apele Galbene), Korsun și Piliavțe [6]. Strălucitele victorii ale cazacilor ucraineni determinară pe panii poloni să intre în tratative

---

[1] K. Osipov, *op. cit.*, p. 86.

[2] *Ibidem*, p. 94—97; N. N. Petrovski, *Богдан Хмельницкий*, Moscova, 1944, p. 7; *История Украинской ССР*, I, p. 206—210.

[3] Reprimarea lor fusese posibilă datorită concentrării forțelor polone după ce, în 1634, Polonia încheiase pace cu Turcia, precum și faptului că în condițiile acestui tratat Polonia se obliga să combată pe cazacii zaporojeni (N. A. Smirnov *op. cit.*, p. 41, 46).

[4] N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 7—8; *История СССР*, I, p. 491.

[5] *Ibidem*, p. 495.

[6] *Ibidem*, p. 497 — 498; *История Украинской ССР*, I, p. 235 — 246 și K. Osipov, *op. cit.*, p. 139 și urm.

cu Hmielnițki. Aceste tratative începură în februarie 1649, la Perejaslavl sosind delegații poloni, cneazul Cetvertenski și încercatul diplomat Adam Kisel, voievod de Kiev[1]. Tot atunci veniră la Perejaslavl și soli de la țarul Moscovei Aleksei Mihailovici, de la principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi II și de la domnii țărilor romîne, cu mari daruri[2].

Moscova trimise pe solii Grigore Unkovski și Mihailov; dar deocamdată Aleksei Mihailovici nu se putea gîndi la o acțiune fățișă împotriva Poloniei. Înfrîngerea Moscovei la Smolensk (1634) în războiul ruso-polon din 1632—1634, înfrîngere care a paralizat timp de 20 de ani politica externă rusească[3], răscoalele din statul moscovit între 1648—1650, conflictele cu turcii din pricina atacurilor cazacilor de la Don împotriva cetății turcești Azov[4], toate acestea îndemnau Moscova să adopte o atitudine de expectativă față de conflictul cazaco-polon, să evite să se angajeze într-un război cu Polonia (la spatele căreia sta Austria), război de care ar fi profitat cu siguranță turcii și tătarii din Crimeea,[5] pentru a dezlănțui războiul împotriva Rusiei[6].

Tratativele cazacilor cu delegații poloni nu au dus la nici un rezultat. În aceste condiții, Hmielnițki continuă lupta, avînd alături pe tătarii din Crimeea. În 1649 se dădu lupta de la Zborov, în care noul rege Jan Kazimir fu învins. Pacea încheiată la Zborov (8 aug. 1649) a satisfăcut revendecările starșinei căzăcești, ale șleahtei ucrainene și ale vîrfurilor orășenești, dar a nemulțumit țărănimea și orășenimea. Din această cauză, în rîndurile cazacilor începu o luptă aprigă, care dezagregă forțele mișcării ucrainene și îngustă baza socială, pe care se putea sprijini acum Hmielnițki[7].

Situația hatmanului cazac era grea. Contradicțiile de clasă care izbucniră acum în lagărul ucrainean — lagăr în care, totuși, la începutul mișcării revoluționare se realizase unitatea națională a forțelor de clasă[8], — amenințau să ducă fie la încetarea luptei, fie la înfrîngerea cazacilor și recăderea poporului ucrainean sub jugul panilor poloni. În aceste clipe grele, se impunea deci căutarea de aliați în lupta împotriva polonilor, cu atît mai vîrtos cu cît tătarii, care trădaseră chiar în ajunul încheierii păcii, nu se arătaseră aliați de nădejde.

---

[1] Sam., p. 18. Delegația însă ar fi fost mai mare și ar fi constat din vistierul de Liov, Miastowski, stegarul de Novogródek, Nicolae Kisel, paharnicul de Braczlaw, Iacob Zelenski și secretarul Smiarowski. Conducerea o avea Adam Kisel (K. Osipov, *op. cit.*, p. 219).

[2] Sam., p. 18; Kr. op. Mal., p. 224, relatează aceste lucruri sub anul 1648; K. Osipov, *op. cit.*, p. 216.

[3] *История СССР*, I, p. 407.

[4] *Ibidem*, p. 406—407 și 411—416 și N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 44, 47—48, 60, 66—67.

[5] *Ibidem*, p. 98, 101.

[6] Totuși Moscova ajută pe cazaci în lupta lor de eliberare. În anii de secetă, guvernul rus dădu cazacilor dreptul să-și aducă cereale și sare din Rusia. Apoi, în anii insucceselor militare (1651 — începutul lui 1652), ucrainenii se putură muta în teritoriul statului rus primind ajutoare din tezaurul țarului (Cf. numeroase documente în *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, t. III, Moscova, 1954, passim; N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 22). Pentru ajutorul multilateral și simpatia cu care poporul rus a susținut lupta de eliberare a poporului ucrainean, cf. I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 42—43 și p. 55—56.

[7] *История СССР*, I. p. 500; *История Украинской ССР*, I, p. 252—253.

[8] *Ibidem*, p. 496.

În ajutorul direct al turcilor nu putea spera, deoarece din 1645 aceştia erau angajaţi în lungul război cretan împotriva Veneţiei[1], din care cauză şi împotriva Rusiei ei se mărgineau, în acest timp, în nordul Mării Negre, la un război mărunt, local, dus de garnizoanele lor din acea regiune şi de tătari împotriva cazacilor de la Don şi a Astrahanului[2]. Dar în afară de acestea, desvoltarea economică a Turciei se afla la un nivel foarte scăzut, «organizaţia imperiului turcesc se afla în acel timp într-un proces de descompunere»[3], încît alianţa cu un astfel de stat, care pe deasupra nutrea şi nădejdea de a transforma Ucraina într-un stat vasal Porţii[4], nu putea aduce foloase poporului ucrainean.

Totuşi, în 1649, Hmielniţki a încheiat cu turcii un tratat privitor la comerţul pe Marea Neagră, însoţit între 1650—1652 şi de tratative politice.[5] Era, fără îndoială, din partea lui Hmielniţki, o simplă acţiune diplomatică, menită să determine celelalte state creştine, mai ales Rusia, să-l ajute[6]. El duce concomitent tratative cu Gh. Rákóczi II al Transilvaniei şi cu Suedia, adversara Poloniei, dar fără nici un rezultat deocamdată[7].

Mai rămîneau în vecinătatea cazacilor Moscova şi Moldova, spre care se şi îndreaptă diplomaţia lui Hmielniţki. În vederea noilor operaţii militare, pentru care Polonia se pregătea cu intensitate, Moldova lui Vasile Lupu care, deşi vasală a Porţii, se orienta spre Polonia şi care, prin poziţia sa geografică în flancul stîng al oştilor ucrainene, ameninţa noua campanie a lui Hmielniţki[8], Moldova, care ameninţa ofensiva ucraineană şi dincolo, la nord, în flancul drept, în Lituania, unde Janusz Radziwill era ginerele lui Vasile Lupu, această Moldovă, atît de importantă sub raport strategic, trebuia, într-un fel sau altul, adusă pe linia politicii căzăceşti. Se recurge mai întîi la obişnuita cale a vremii, aceea a legăturilor matrimoniale, Hmielniţki cerînd de soţie pentru fiul său Timuş pe Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu. Prin înrudirea sa cu Vasile Lupu, Hmielniţki spera să-l determine şi pe J. Radziwill la o politică de neutralitate în conflictul cazaco-polon[9], din care împrejurare lupta de eliberare naţională a poporului ucrainean ar fi avut numai de cîştigat. Vasile Lupu, însă, stînd, fără îndoială, sub influenţa aceleiaşi boierimi filopolone, foarte influentă în acea vreme, şi a cărei influenţă se va menţine şi în a doua jumătate a sec. XVII[10], şi netemîndu-se prea mult de patronii săi turci, care erau angajaţi în greul război cu Veneţia, refuză cererea viteazului cazac. Dar refuzul

---

[1] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 92—93; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, Gotha, 1911, p. 44 şi urm.

[2] N. A. Smirnov, *op. cit.*, passim.

[3] K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, t. X, p. 61; K. Osipov, *op. cit.*, p. 350.

[4] *Ibidem*, p. 266 nota 1 şi p. 256—257.

[5] *Ibidem*, p. 265—266; Jan Rypka, *Z korespondence Vysoké Porty s B. Chmelnickým*, *(Corespondenţa Înaltei Porţi cu B.H.)* în «Bidlův Sborník», p. 346—350; *Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit B. Chmelnyckyi*, în «Archiv Orientální», II, 1930, 2, p. 262—283 şi *Další příspěvek ke korespondenci Vysoké Porty s B. Chmelnickým*, *(Altă contribuţie la corespondenţa Înaltei Porţi cu B.H.)*, în «Časopis Národniho Musea», 1931, p. 209—231.

[6] K. Osipov, *op. cit.*, p. 265—266.

[7] *Ibidem*, p. 265, 274.

[8] Cf. I. Grekov—V. Koroliuk—I. Miller, *op. cit.*, p. 64 şi *История Украинской ССР*, I, p. 258.

[9] B. Krupniţki, *op. cit.*, p. 95.

[10] Vezi P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă...*, p. 13—18.

lui Vasile Lupu se va fi datorat şi unei intervenţii polone directe în acest sens, din moment ce George Kotnarski, secretarul său de limba latină şi polonă, fu ucis de Timuş în 1653 tocmai sub motiv că ar fi sfătuit pe Vasile Lupu să nu-şi dea fiica după fiul lui Bogdan Hmielniţki. Kotnarski era suspectat pentru legăturile sale cu polonii [1].

Această căsătorie era însă, în acel moment, pentru Ucraina, extrem de importantă din motive politice. De aceea Bogdan, neputînd renunţa la planul său, îndreaptă, în 1650, asupra Moldovei, alături de cazaci, cetele prădalnice ale tătarilor, care în acel an voiau să atace Rusia [2]. În urma acestei campanii, Vasile Lupu fu silit să promită căsătoria Ruxandrei cu Timuş, dar, în curînd, încurajat de noile succese ale polonilor în lupta de la Beresteciko (18—20 iunie 1651 st. v.), în care cazacii fură înfrînţi [3], refuză să-şi ţină cuvîntul [4].

În 18 septembrie 1651, B. Hmielniţki fu nevoit să încheie umilitoarea pace de la Bielaia Ţercov, prin care după trei ani de lupte, Ucraina recădea din nou sub jugul panilor poloni, devenea iarăşi o provincie a Poloniei [5].

Războiul contra Poloniei trebuia neapărat continuat. Dar, înainte de a începe operaţiunile militare, se cerea soluţionată importanta problemă a atragerii în frontul ucrainean a Moldovei lui Vasile Lupu, care, în vremea campaniei de la Beresteciko, luase o atitudine duşmănoasă faţă de cazaci [6]. Căsătoria lui Timuş Hmielniţki cu fiica lui Vasile Lupu trebuia să lege Moldova de Ucraina şi să-i asigure lui Hmielniţki un sprijin pentru continuarea luptei sale de eliberare. Însă bogatului domn al Moldovei, înrudit cu Radziwilii, i se părea înjositor să dea pe fiica sa după un om despre care duşmanii spuneau, cu dispreţ, că pînă nu de mult mergea la Colomeea după sare, cum scrie istoricul sovietic ucrainean N. N. Petrovski [7].

O dată mai mult, planul politic al lui Hmielniţki de a face din Moldova un aliat al poporului ucrainean în lupta lui de eliberare, trebuia realizat prin luptă. În primăvara lui 1652 Timuş se îndreptă spre Moldova. Vasile Lupu ceru ajutor Poloniei şi regele Jan Kazimir, deşi ocupat cu afacerile prusiene, porunci lui Kalinovski să-i taie drumul tînărului cazac. La Batog, pe Bug însă, armata polonă fu înfrîntă de trupele tătaro-cazace. Victoria cazacilor la Batog a avut o deosebită însemnătate pentru realizarea planurilor moldo-

---

[1] Fr. Pall, *Le controverse tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia*, Roma, 1940, p. 25.

[2] Sam., p. 23—24; Kr. op. Mal., p. 225—226 (greşit sub anul 1649).

[3] *История СССР*, I, p. 500; *История Украинской ССР*, I, p. 262 — 263; K. Osipov, *op. cit.*, p. 280—303. La lupta de la Beresteciko a luat parte şi cronicarul Miron Costin, în oastea polonă (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110—111); oastea moldoveană nu a participat la luptă, căci V. Lupu, deşi primise ordin de la Poartă să ajute pe Hmielniţki, nu execută ordinul (N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, V., p. 79). În primăvara aceluiaşi an şi Matei Basarab oferise, prin solii săi, ajutor militar hatmanului cazac (*Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, III, Moscova, 1954, p. 80 şi p. 578—579, notele 37 şi 38).

[4] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 81.

[5] *История СССР*, I, p. 500; K. Osipov, *op. cit.*, p. 319—324; N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 31—32.

[6] K. Osipov, *op. cit.*, p. 333; V. Lupu înştiinţează pe poloni despre mişcările trupelor cazaco-tătare (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111).

[7] *Op. cit.*, p. 32—33.

vene ale lui Bogdan Hmielniţki. Timuş intră în Moldova şi, în toamna accluiaş an, avu loc la Iaşi nunta, care punea bazele alianţei politice dintre Moldova şi Ucraina [1]. Rezultatele consolidării frontului ucrainean prin alianţa cu Moldova se văzură îndată; în martie 1653, cazacii, conduşi de polcovnicul Ivan Bogun, distruseră la Monastirişce oastea polonă a lui Ştefan Czarnecki [2].

Noul front moldavo-cazac reprezenta o primejdie nu numai pentru Polonia, dar şi pentru planurile polone ale lui Gheorghe Rákóczi II al Transilvaniei, ca şi pentru Matei Basarab, domnul Ţării Romîneşti, aliat al lui Rákóczi. Prin ţările romîne — deocamdată prin Moldova — diplomaţia ucraineană încerca să exercite o presiune asupra lui Rákóczi, spre a-l determina să adere la coaliţia antipolonă. [3] De aceea, împreună cu Matei Basarab, Gh. Rákóçzî interveni în 1653 în afacerile Moldovei. Agitat de contradicţiile din sînul clasei suprapuse (boierii de ţară şi boierii recrutaţi din rîndul grecilor), de conflictul dintre boieri şi domn, într-un veac cînd puterea domnească se impune cu tot mai multă vigoare împotriva anarhiei feudale, ca şi de nemulţumirile din sînul ţărănimii împovărate de birurile grele [4] impuse de pompa şi luxul neobişnuite ale domniei lui V. Lupu, regimul acestuia nu putu rezista loviturii din afară. Cu tot ajutorul trimis de B. Hmielniţki prin Timuş [5], oastea moldo-cazacă fiind învinsă în Ţara Romînească, Vasile Lupu trebui să cedeze tronul fostului său logofăt Gh. Ştefan şi să fugă la cazaci, de unde, prin Crimeca, porni mai departe spre a-şi sfîrşi viaţa în temuta temniţă a celor şapte turnuri din Constantinopol.

Apropierea de Ucraina nu adusese lui Vasile Lupu decît efemera intervenţie a cazacilor lui Timuş pentru a-şi redobîndi pentru o clipă scaunul şi pentru încercarea lui, nereuşită de altfel, de a realiza statul centralizat [6]. În ce-l priveşte pe Vasile Lupu, atacat îndată ce se orientă spre cazaci de duşmanii săi din Ardeal şi Ţara Romînească, el nu putu da cuscrului său nici un ajutor în marea sa luptă de eliberare. Dimpotrivă, apropierea de Moldova îi agravase lui Hmielniţki situaţia militară [7], obligîndu-l să-şi împrăştie forţele tocmai cînd avea cea mai mare nevoie de concentrarea lor. Aşa că pentru B. Hmielniţki alianţa cu V. Lupu nu aduse decît complicaţia trecătoare a celor două expediţii din Moldova şi Ţara Romînească şi uşurarea relativă a frontului ucrainean prin angajarea unor contingente polone în luptele din ţările romîne.

---

[1] Kr. op. Mal., p. 234—236; Sam., p. 32; *История Украинской ССР*, I, p. 266—269. N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 33; Ţarul Aleksei Mihailovici fu informat chiar atunci de încheierea alianţei moldo-ucrainene, atrăgîndu-i-se atenţia asupra importanţei acestei alianţe pentru eliberarea Moldovei, Ţării Romîneşti şi Transilvaniei de sub jugul otoman (*Воссоединение Украины с Россией*, III, p. 226, 234—235, 238).

[2] Kr. op. Mal., p. 236—238.

[3] Cf. L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Budapesta, 1946, p. 240,

[4] Vezi *Istoria R.P.R.*, ed. a IV-a, Buc., 1948, p. 184—194 şi p. 201—203; N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 183—184.

[5] Kr. op. Mal., p. 236—238; Sam., p. 461 (greşit sub anul 1656),

[6] Se urmărea şi cucerirea Transilvaniei. Timuş spunea că « din Ţara Muntenească, prin Ardeal mă voi întoarce ».

[7] Polonii au cîştigat la Suceava, unde fu rănit mortal însuşi Timuş, cea mai mare victorie asupra cazacilor (N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 202—203).

Luat, în urma apropierii de Moldova, între două focuri[1], Bogdan văzu prăbuşindu-se planurile lui moldoveneşti, în care pusese atîta nădejde întru sprijinirea luptei sale de eliberare naţională. Îi mai rămînea însă cealaltă posibilitate: Moscova, şi aceasta îi va da ceea ce nu-i putuse da Moldova. Prăbuşirea alianţei cu Moldova îl făcu pe Hmielniţki să tragă concluzia că fără sprijinul Rusiei lupta sa de eliberare naţională este condamnată eşecului.

Cu forţe tot mai puţine, într-o ţară pustiită şi sărăcită de războiul care ţinea de şase ani şi de prădăciunile aliaţilor tătari, cu masele populare, care, după ce sîngeraseră din plin, erau acum secerate de foamete şi epidemii[2], cu trista experienţă a alianţei cu tătarii, cu eşuarea încercării de a-şi alătura Moldova în greaua sa luptă, Hmielniţki văzu că singura scăpare pentru poporul ucrainean — dacă nu vrea să se lase înghiţit de Polonia panilor sau de Turcia sultanului[3] — este numai reunirea cu Rusia.

În sec. XVII Rusia devenise o mare putere în Europa orientală. Un întins stat centralizat, cu o politică abilă, cu o armată puternică de 200 000 oameni, ea avea incontestabilă superioritate asupra statelor vecine[4]. Se mai adăuga apoi şi faptul că marele popor rus şi poporul ucrainean erau foarte înrudite « şi prin limbă şi prin aşezarea lor, şi prin caracter şi prin istorie »[5], ceea ce facilita realizarea reunirii Ucrainei cu Rusia.

Tratativele, începute încă din 1649, duseră în 1654 la uniunea de la Perejaslavl, la reunirea celor două popoare frăţeşti, ucrainenii şi ruşii.

Îndată izbucni războiul între Polonia, care mai deţinea o parte din Ucraina, şi Rusia, care se reunise cu cealaltă parte. Forţele ruseşti din nord, conduse de ţarul Aleksei Mihailovici, şi cele ucrainene din sud, conduse de Hmielniţki, repurtară strălucite victorii, ajungînd în 1655 pînă la graniţele Poloniei. Distrugerea armatelor polone fu folosită de Suedia, celălalt concurent al Poloniei în lupta pentru Baltica. Regele Carol X Gustav, aliat cu Brandenburgul, cu Radziwill, cu Gheorghe Rákòczi II, năvăli în Polonia, ocupă Varşovia şi-i cotropi întreg teritoriul, în timp ce regele polon Jan Kazimir fugise în Silezia la Ratibor[6]. Luară parte la luptă şi contingente trimise de domnul Ţării Romîneşti sub căpitanul Odivoianu şi oastea moldovenească de 2 000 oameni, comandată de Grigore Hăbăşescul serdarul şi de căpitanul de Fălciu, Frăţiţă[7]. În ajutorul Poloniei sosiră, prin Moldova, tătarii din Crimeea[8], care, în 1657, luară prizonier, aproape de graniţa Moldovei, pe Ioan Kémeny, comandantul oştii lui Gheorghe Rákóczi II[9].

Faţă de succesele suedezilor în Polonia, în octombrie 1655, sosi la Moscova o ambasadă austriacă pentru a îndemna pe ţar să încheie pace cu

---

[1] În anul cînd Timuş interveni în ajutorul lui V. Lupu, Jan Kazimir atacă Ucraina. Lupta se dădu la Jvaneţ. Din pricina trădării tătarilor, victoria cazacilor nu fu decisivă (N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 36; K. Osipov, *op. cit.*, p. 343).

[2] *Ibidem*, p. 344—345.

[3] *Ibidem*, p. 351.

[4] *Ibidem*, p. 346.

[5] V. I. Lenin, *Opere*, t. XX, ed. a III-a, p. 534.

[6] Pentru amănunte, vezi J. Macůrek, *op. cit.*, p. 212—214 şi notele; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 322—326.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 215; C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 131.

[8] Sam., p. 47.

[9] N. Iorga, *Geschichte des osm. Reiches*, IV, p. 88.

Polonia şi să declare război Suediei. În acelaşi sens acţionau Danemarca şi Olanda, neliniştite şi ele de succesele Suediei la Marea Baltică, ca şi de străduinţele ei pentru a-şi asigura monopolul pe piaţa moscovită[1].

Intervenţia Austriei duse în toamna anului 1656 la încheierea armistiţiului de la Vilno între ruşi şi poloni şi la începerea războiului ruso-suedez.

Tot în acelaşi an, ca o urmare a reunirii Ucrainei cu Rusia, dar şi ca o tendinţă a politicii ruseşti de a consolida prin alianţa cu ţările romîne frontul ruso-ucrainean[2] în sud, atît contra Poloniei, cu care abia se încheiaseră, temporar, ostilităţile, cît şi împotriva turcilor, din partea cărora oricînd era de aşteptat un atac[3], se încheie între Gheorghe Ştefan şi ţarul Aleksei Mihailovici primul nostru tratat cu Rusia[4]. Moldova, căreia i se garanta independenţa, era luată sub protecţia puternicei Rusii, îndeosebi împotriva turcilor, cum se precizează în tratat[5]. Tratatul a rămas fără o urmare practică. Totuşi, pînă la mazilirea sa, în 1658, Gh. Ştefan a stat tot timpul în legătură cu ucrainenii, informîndu-i de pregătirile de război ale turcilor, tătarilor şi polonilor[6].

În ce priveşte războiul ruso-suedez început în 1656, ca şi cel ruso-polon abia încheiat, ele fac parte din seria de războaie pe care le va purta de aici înainte Rusia cu Polonia şi cu Suedia pentru rezolvarea a două din cele mai importante probleme ale politicii externe ruseşti din acest timp: problema ucraineană şi bielorusă şi problema înaintării în regiunile baltice. Spre sfîrşitul acestui veac, pentru apărarea Ucrainei şi ieşirea la Marea Neagră se va deschide şi o a treia problemă: aceea a luptei împotriva Turciei şi a vasalilor ei din Crimeea[7], ceea ce va complica şi mai mult relaţiile internaţionale din această parte a Europei.

Deocamdată, Rusia purta război cu Suedia pentru Livonia. După o serie de succese, Rusia se văzu nevoită să încheie cu Suedia pacea de la Kardiss (1661), deoarece, între timp, Polonia reuşise şi ea să încheie în 1659 pacea de

---

[1] *История СССР*, I, p. 453.

[2] Importanţa alianţei romîno-ruso-ucrainene împotriva turcilor şi polonilor e demonstrată atît de cererile adresate de V. Lupu şi Gh. Ştefan la Moscova de a lua Moldova sub protecţia Rusiei, cît şi de îndemnurile adresate de ţarul Aleksei Mihailovici, prin Gavril Samarin, lui Matei Basarab şi Gh. Ştefan de a nu da ajutor lui Jan Kazimir al Poloniei împotriva lui B. Hmielniţki şi de a-l informa pe acesta despre planurile Poloniei împotriva Ucrainei (*Воссоединение Украины с Россией*, III, p. 543—546 şi p. 586, nota 213).

[3] Aceasta cu atît mai mult cu cît Suedia căuta atunci să atragă pe turci în război împotriva ruşilor (N. A. Smirnov, *Борьба русского и украинского народов против агрессии султанской Турции в XVII веке*, în «*Вопросы Истории,*» 1954, nr. 3, p. 95).

[4] Tratativele începuseră încă din 1654. Pentru motivele care au dus abia în 1656 la încheierea tratatului vezi M. Dan, recenzia la broşura lui N. N. Petrovski, *Bogdan Hmielniţki*, în «An. Inst. ist. naţ.», Cluj, X, (1945), p. 466—473; pentru tratativele duse între Rusia şi Moldova şi pentru tratat, vezi *Manuscrise ruseşti ale Acad. R.P.R.*, p. 17—18. Legătura dintre Moldova şi Moscova s-a făcut şi prin B. Hmielniţki (I. Nistor, *Contribuţii la relaţiunile dintre Moldova şi Ucraina în veacul al XVII-lea*, în *An. Ac. Rom., Mem. Secţ. ist.*, seria III, t. XIII, (1932—33), p. 191 (7).

[5] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 132. La 1658, Gh. Ştefan cerea ruşilor ajutor grabnic împotriva turcilor (*Manuscrise ruseşti...*, p. 18—19).

[6] I. Nistor, *op. cit.*, p. 191 (7) — 192 (8). În 1657, Gh. Ştefan promitea hatmanului Vîhovski chiar o acţiune militară moldavo-munteano-ardeleană împotriva turcilor, pentru apărarea Ucrainei (*ibidem*, p. 28).

[7] *Istoria diplomaţiei*, I, p. 248.

la Oliva cu Suedia şi reîncepuse războiul cu Rusia, iar în Ucraina afacerile se complicaseră în detrimentul Rusiei. Era clar că nu se puteau rezolva concomitent şi problema baltică şi problema ucraineană [1].

★

În Ucraina, după moartea lui Hmielniţki (1657), şleahta, starşina şi clerul înalt din teritoriile ei apusene, temîndu-se să nu fie limitate în privilegiile lor feudale de către Moscova, se orientară din nou spre Polonia, care, prin promisiuni mincinoase, ştiuse să atragă clasa suprapusă ucraineană de partea sa. Această orientare se exprimă în trădarea hatmanului Ivan Vîhovski, care rupse cu Moscova şi se uni cu Polonia. Începu atunci o serie de lupte interne în Ucraina, în care se amestecară şi armatele Rusiei şi Poloniei. E de remarcat că, în timp ce starşina căzăcească şi şleahta ucraineană ţineau cu Polonia, masele populare ucrainene şi căzăcimea, nevoind să mai ajungă sub jugul panilor poloni, îşi arătară ataşamentul lor pentru reunirea cu poporul frate rus. În cursul acestor frămîntări din Ucraina şi al războiului ruso-polon pentru această ţară, Ucraina din stînga Niprului rămase credincioasă Rusiei, în timp ce Ucraina din dreapta Niprului se alătură Poloniei. În regiunea din dreapta Niprului se înscăună în 1663 ca hatman polcovnicul Pavel Teteria, un partizan al Poloniei, în timp ce în Ucraina din stînga Niprului, susţinut de căzăcimea săracă, atrasă de promisiunile lui demagogice, fu înscăunat aderentul Moscovei, Ivan Briuchoveţki. Astfel Ucraina fu tăiată în două [2]. În curînd poporul de jos din Ucraina din dreapta Niprului se răsculă împotriva jugului polon. Urmărit de ura populară şi alungat de hatmanul Briuchoveţki, care în 1664 năvăli în Ucraina din dreapta Niprului, hatmanul filopolon Pavel Teteria fugi în Polonia, de unde, după ce fusese prădat de panii poloni de tot ce avea, [3] află refugiu în Moldova.

După alungarea lui Teteria, ajunse hatman în dreapta Niprului, în toamna lui 1665, polcovnicul de Cerkassî, Petru Doroşenko. Orientarea filoturcă a noului hatman, intenţiile noului vizir Fazîl-Ahmed-paşa, fiul celebrului Ahmed Küprülü, de a ocupa Ucraina şi bazinul Donului, folosindu-se de hatmanii ucraineni [4], mediaţia împăraţilor Ferdinand III şi Leopold I şi creşterea valului revoluţionar al mişcărilor populare în statul rusesc [5] — toate acestea făcură pe ruşi şi poloni să pună capăt războiului dintre ei prin armistiţiul de la Andrussowo (1667), prin care Rusia obţinea Ucraina din stînga Niprului şi Kievul, în timp ce Ucraina din dreapta Niprului rămînea Poloniei [6].

Între timp, Turcia, care vedea cu nelinişte ridicîndu-se la frontiera ei nordică marea putere a Rusiei, termină războiul cu imperialii în Ungaria superioară, încheind în 1664 pace cu Austria, şi în 1669 puse capăt şi îndelunga-

---

[1] *Istoria diplomaţiei*, I, p. 249; *История СССР*, I, p. 453—454.
[2] *История СССР*, I, p. 502—504; B. Krupniţki, *op. cit.*, p. 106—114.
[3] Sam., p. 84—85; Kr. op. Mal., p. 264.
[4] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 108—109. Între timp în sudul Rusiei continuară atacurile turcilor din Azov (*ibidem*, p. 109—112).
[5] *Istoria diplomaţiei*, I, p. 249—250; *История СССР*, I, p. 454, 505.
[6] *Ibidem;* pentru evenimentele de istorie ucraineană dintre 1657 şi 1668, vezi, mult mai pe larg, *История Украинской ССР*, I, p. 294—302.

tului război cu Veneţia [1], spre a face faţă pericolului din nord. În acelaşi an, 1669, hatmanul Ucrainei din dreapta Niprului, căutînd un sprijin în lupta de eliberare împotriva Poloniei, se alie cu turcii şi cu Crimeea, recunoscînd protectoratul Turciei [2], cu toate că masele largi populare ucrainene nu se împăcau cu alianţa cu vechiul duşman, alianţă în care vedeau doar un instrument în lupta lui Doroşenko împotriva Poloniei şi Moscovei [3].

Ca un element nou, în conflictele de interese din nordul Mării Negre în legătură cu stăpînirea Ucrainei [4], intervenea acum Turcia. Apariţia noului concurent impunea Moscovei luarea de măsuri urgente, în vederea rezolvării problemei pericolului turco-tătar, care, de atîta timp, ameninţa frontiera sa sudică şi care o împiedica să obţină acces la Marea Neagră. În acest scop, în 1672, Rusia se înţelese cu Polonia să lupte împreună contra duşmanului comun, Turcia [5], în timp ce o ambasadă rusă pornea la Constantinopol spre a împiedica totuşi izbucnirea acestui război, în care Moscova nu ar fi voit să fie antrenată într-o vreme cînd marea răscoală populară condusă de Stepan Razin zguduia întreaga Rusie [6].

Totul fu însă zadarnic. În acelaşi an, turcii atacară Polonia, care, după aprige lupte politice între partida francofilă a magnaţilor orientaţi spre Ludovic XIV şi partida şleahtei susţinînd pe Mihail Wisniowiecki orientat spre Austria, alegînd de rege pe acesta din urmă, dăduse un nou motiv de război turcilor, care acum se pregăteau pentru ultimul asalt împotriva secularului lor duşman, Austria [7]. În vara lui 1672, trecînd prin Moldova, turcii asediară puternica cetate Kameneţ-Podolsk, care după aproape două săptămîni de asediu capitulă. Prin ocuparea ei, turcii obţinură un puternic punct de sprijin, de unde sperau să ţină în frîu Transilvania, Polonia, pe cazaci şi pe tătari şi cele două ţări romîne, în clipa cînd îşi vor reîncepe campaniile din Ungaria împotriva imperialilor [8]. În toamnă, se încheie pacea de la Buczacz, prin care Polonia pierdea în favoarea Turciei Podolia cu Cameniţa, iar Ucraina din dreapta Niprului rămînea sub suzeranitatea turcească [9] pînă la 1699[10]. Anarhia interioară, ascuţitele contradicţii dintre şleahtă şi magnaţi şi îndelungata pasivitate a Poloniei în problema turcească au dus la rezultate atît de rele pentru Polonia, dar mai ales pentru o bună parte din poporul ucrainean căzut acum sub apăsătorul jug otoman.

---

[1] N. Iorga, *Geschichte des osm. Reiches*, IV, p. 118—119 şi 132—133; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 113.

[2] Sam., p. 103.

[3] *История СССР*, I, p. 506; *История Украинской ССР*, I, p. 318; D. Doroşenko — J. Rypka, *Hejtman Petr Dorošenko a jeho turecká politiká, (Hatmanul P. D. şi politica lui turcească)*, în « Časopis Národního Musea », 1933, p. 23.

[4] Cf. I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor romîne la sfîrşitul sec. XVII*, în « An. Inst. ist. naţ. », Cluj, VI, (1931—1935), p. 178.

[5] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 114.

[6] *Ibidem*, p. 120.

[7] M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 331—332; J. Macůrek, *op. cit.*, p. 190—191; pentru situaţia internă a Poloniei şi Moldovei în preajma campaniei turceşti de la Cameniţa, vezi I. Moga, *op. cit.*, p. 180—187.

[8] *Ibidem*, p. 178 şi urm.

[9] *Ibidem*, p. 193.

[10] I. Macůrek, *op. cit.*, p. 216.

Înfrîngerea polonilor la Kameneț-Podolsk a determinat diplomația rusă să întreprindă o serie de demersuri pe lîngă principele elector de Brandenburg, la Viena, la Veneția, în Franța și în Spania, în Suedia și Olanda, și la Roma, spre a-i îndemna să vină în ajutorul Poloniei [1]. Pe de altă parte, Francesco Buonvisi imagina crearea unui front comun al polonilor, ardelenilor, moldovenilor, muntenilor și cazacilor, care, văzînd sclavia în care au căzut prin cucerirea Podoliei, vor lupta pentru scuturarea jugului turcesc [2].

De fapt, ca o consecință a contradicțiilor multiple dintre statele europene, nu se ajunse la nimic. Doar domnii țărilor romîne, al căror popor suferise cumplit de pe urma campaniei turcești și care se temeau să nu-și vadă țările prefăcute în pașalîcuri turcești, trecură de partea polonilor. În campania din 1673, pe care Jan Sobieski o întreprinse împotriva turcilor, domnul Moldovei, Ștefan Petriceicu, și domnul Țării Romînești, Grigore Ghica, trecură de partea polonilor în lupta de la Hotin, pe care Sobieski o cîștigă [3], provocînd turcilor un adevărat dezastru [4].

În alte condiții, strălucita victorie de la Hotin ar fi putut duce la eliberarea cel puțin a Moldovei de sub jugul otoman, ceea ce ar fi consolidat mult frontul polono-rus împotriva turcilor și ar fi constituit o premisă materială pentru eliberarea Ucrainei din dreapta Niprului. Dar Polonia vremii nu era în stare să corespundă acestei mari misiuni eliberatoare [5]. Armata lituană nu voi să meargă mai departe de la Hotin și se înapoie acasă. Începură apoi să dezerteze soldații poloni, din cauză că nu li se plătise solda. Și cînd veni vestea morții regelui Mihail Wiśniowieski, panii poloni se grăbiră să se înapoieze în țară [6]. Victoria de la Hotin a fost astfel compromisă și odată cu ea frumoasele rezultate ce le-ar fi putut aduce. Abia după ce Rusia va ajunge vecină cu noi și după loviturile repetate pe care ea le va da în sec. XVIII—XIX puterii turcești, țările noastre vor fi eliberate de sub turci. Sarcina căreia Polonia nu-i putuse face față în sec. XVII va fi rezolvată în sec. XIX, integral, de marea putere rusească.

Dar care era situația în Polonia în acel moment? În Polonia, îndată după moartea la Liov, în 10 noiembrie, a bolnăviciosului Mihail Wiśniowiecki, se dezlănțui din nou anarhia nobiliară, care amenința să arunce Polonia într-un adevărat război civil tocmai acum cînd pericolul otoman în Europa răsăriteană devenise mai mare [7].

Deși fu ales rege energicul Jan Sobieski, învingătorul de la Hotin, în această țară care intrase pe panta decăderii [8] nu se puteau pune mari speranțe.

---

[1] *Istoria diplomației*, I, p. 251.
[2] I. Moga, *op. cit.*, p. 197.
[3] Sam., p. 117—119.
[4] I. Moga, *op. cit.*, p. 210—217.
[5] Cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 293.
[6] D. Doroșenko — J. Rypka, *op. cit.*, p. 47.
[7] I. Moga, *op. cit.*, p. 216—217. Primejdia turcească devenise acum mai amenințătoare, nu pentru că statul feudal turcesc ar fi cunoscut atunci un reviriment, căci el continua să se descompună intens, ci pentru că, sub vizirii Küprülü, datorită reformei sistemului militar și a bazelor aparatului statal prin mijloace de teroare și cruda reprimare a oricărei împotriviri a feudalilor, ca și a maselor populare, Turcia a devenit capabilă să reia cu mai multă vigoare agresiunea sa în Europa de sud-est (N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 112).
[8] I. Macůrek, *op. cit.*, p. 191—192; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 335—336.

De aceea, Ştefan Petriceicu împreună cu Constantin Şerban Basarab, pribeagul domn al Ţării Romîneşti, care petrecuse cîtva timp şi pe la Korsun, centrul cazacilor rusofili, şi acum venise din Polonia în Moldova, spre a redobîndi tronul Ţării Romîneşti, deciseră să se adreseze ţarului Rusiei, al singurei ţări în care mai nădăjduiau şi de la care aşteptau salvarea. În 31 dec. 1673 începură tratative cu Moscova care ţinură pînă în august 1674, încheindu-se cu un tratat de închinare în 17 puncte, prin care ţarul Aleksei Mihailovici se declara dispus să primească sub oblăduirea sa ţările romîne şi să le trimită ajutor militar spre a le elibera de sub turci [1]. Şi chiar înainte de încheierea tratatului, ca o dovadă că ţarul îi considera aliaţi în lupta comună împotriva turcilor, îi informa amănunţit pe domnii romîni despre dislocarea trupelor ruse pe Don şi în Ucraina şi despre lupta generalului rus Romodanovski contra lui Doroşenko [2].

Din nenorocire însă, în vreme ce Romodanovski şi cu noul hatman al Ucrainei din stînga Niprului, Samoilovici, luptau împotriva lui Doroşenko în Ucraina, turco-tătarii, intrînd în Moldova, alungară pe cei doi domni romîni care se orientaseră spre Moscova. Ei se refugiară în Polonia [3]; iar în Moldova, adus de tătari, se instală Dumitraşcu Cantacuzino.

Cneazul G.G. Romodanovski şi hatmanul Samoilovici, după o serie de succese, asediară Cigirinul, unde se afla Doroşenko, dar, atacaţi cu mari forţe de turco-tătari, se retraseră la Kanev şi apoi dincolo, peste Nipru, în cvartire de iarnă. Turco-tătarii luară Ladîjin şi Uman, ajutaţi şi de Gheorghe Duca al Ţării Romîneşti. Sobieski, care aştepta sfîrşitul campaniei spre a vedea ce foloase poate trage în vederea negocierilor de pace cu turcii, spre care îl îndemna stăruitor Ludovic XIV, nu dădu trupelor ruso-cazace nici un ajutor în aceste lupte [4].

Speranţele ţarului de a vedea armatele ruseşti intrînd în Moldova spre a o scăpa de jugul otoman nu se realizară, şi moldovenii aşteptară în zadar în acest moment eliberarea [5]. Una din cauze fusese însăşi comportarea Poloniei, care nu vedea cu ochi buni întinderea Rusiei în Ucraina din dreapta Niprului şi care, prin atitudinea sa de expectativă, făcuse să eşueze planul, adeseori mărturisit [6], al ţarului Aleksei Mihailovici de a elibera pe creştinii oprimaţi de turci.

În acelaşi an — deşi ducea tot timpul tratative cu turcii — Sobieski atacă şi ocupă Ucraina din dreapta Niprului. Cu acest prilej, Constantin Şerban Basarab luă parte la asediul oraşului Lisianka din Ucraina, comandînd o armată de 6000 oameni [7].

---

[1] P. P. Panaitescu, *Pribegia lui C. Ş. Basarab şi Şt. Petriceicu*... p. 383 (11) — 384 (12). Tratatul, în rezumat, în *Manuscrise ruseşti ale Acad. R.P.R.*, p. 21.

[2] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 130. În acelaşi timp, moldovenii, aflînd că oştirile ţarului stau gata să înainteze contra lui Doroşenko şi a turcilor, îşi exprimau dorinţa de a se uni cu armata rusă pentru a scutura jugul otoman *Акты относящеися к истории южной и западной Россиu*, XI, p. 277.

[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 387 (15) — 393 (21).

[4] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 130—131; C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 126.

[5] Sam., p. 120; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 384 (12) — 385 (13).

[6] Vezi S. Jigarev, *op. cit.*, p. 91—92.

[7] Kr. op. Mal., p. 278.

În 1675 avu loc o nouă campanie turcească împotriva Poloniei [1]. În același timp, Moscova, care aflase de tratativele de pace pe care Sobieski, sub presiune franceză, le ducea cu turcii, și temîndu-se ca nu cumva Doroșenko să se supună Poloniei — lucru de care fusese vorba o clipă [2] — ordonă lui Romodanovski și Samoilovici să treacă în Ucraina din dreapta Niprului. Situația lui Doroșenko era foarte grea. Poporul nu-l iubea, atît din cauză că trădase — unindu-se cu păgînii — agravînd prin aceasta situația maselor populare, cît și din cauză că tătarii din Crimeea erau adevărații stăpîni ai țării, în timp ce țăranii ucraineni mureau de foame. Și în timp ce turcii cu Ibrahim-pașa erau învinși de Sobieski la Liov, Doroșenko fu obligat să jure credință Rusiei și să plece la Moscova [3]. Acest lucru și intrigile diplomației franceze îndemnară pe poloni să încheie pace cu turcii.

În acel moment, principalele state europene — cu excepția Rusiei erau împărțite în două tabere: în prima intra coaliția în frunte cu Austria, Olanda și Spania și avea drept scop lupta împotriva Franței; în cealaltă se aflau Franța, Anglia, Suedia, Turcia și, prin intermediul Franței, către acest lagăr gravita și Polonia [4].

Ludovic XIV, prin agenții săi, căuta să convingă pe Sobieski să încheie pace cu turcii, ca apoi să atace, împreună cu Suedia, fie pe electorul de Brandenburg, în Prusia, fie pe Leopold, în Ungaria. În acel timp, în Polonia nu era unitate din pricina luptei dintre rege și seim și a contradicțiilor dintre diversele grupări nobiliare. În plus, existau contradicții între aristocrația Lituaniei și cea a Poloniei: în timp ce partida polonă cerea imediată pace cu turcii, cealaltă partidă, lituană, lupta pentru alianța cu rușii împotriva Turciei [5]. Polonii erau, prin urmare, nedeciși.

Turcia — pe care diplomația franceză căuta să o arunce împotriva Rusiei — zguduită de răscoalele din Egipt și Mesopotamia, amenințată la Don de cazaci, ținînd în frîu Moldova și Valahia, în care nu se putea încrede, părăsită de Doroșenko, care se supusese Rusiei [6], încearcă încă o dată pe calea armelor să scoată pe poloni din ezitarea lor. Expediția condusă în 1676 de Ibrahim-pașa se termină victorios și Jan Sobieski trebui să încheie pacea de la Jurawna (17 oct. 1676), prin care turcii păstrau Kameneț-Podolsk cu un teritoriu înconjurător și o parte din Ucraina.

Frontul polono-rus era sfărîmat. Polonia se arătase incapabilă să înlăture de la granițele ei și de asupra țărilor romîne pericolul turco-tătar, rechemat aici o dată mai mult de politica aventurieră și trădătoare a lui Doroșenko [7].

---

[1] Vezi, pe larg, la I. Moga, *op. cit.*, p. 233 și urm.

[2] *Ibidem*, p. 232.

[3] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 132; *История Украинской ССР*, I, p. 319; B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 127. Cu un an înainte, în 1674, dîndu-și seama de greșita sa orientare politică proturcă, Doroșenko prezenta Moscovei un vast plan pentru eliberarea Valahiei, Moldovei, sîrbilor, macedonenilor, arnăuților și altor popoare înrobite de turci. Dar această schimbare de atitudine de ultimă oră nu poate scuza comportarea sa anterioară; politica sa turcească, nesusținută de masele populare ucrainene, rămîne totuși o trădare, oricît ar căuta istoricii burghezi D. Doroșenko și I. Rypka să prezinte altfel lucrurile (*op. cit.*, p. 52—53).

[4] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 131.

[5] *Ibidem*, p. 133—134.

[6] *Ibidem*, p. 134.

[7] Cf. I. Moga, *op. cit.*, p. 242.

Încă o dată turcii aplicaseră obişnuita lor tactică de a separa adversarii, pentru a-i răpune pe rînd. Încheind cu Polonia pacea de la Jurawna, turcii voiau să aibă mîinile libere în lupta contra Rusiei [1].

În momentul în care polonii făcură pace cu turcii, Rusia era într-o situaţie foarte grea. În acel an muri ţarul Aleksei Mihailovici, urmîndu-i fiul său, în vîrstă de 14 ani, Feodor Alekseievici. Pe de altă parte, încordarea relaţiilor cu Suedia obliga Rusia să ţină în nord o mare armată, ceea ce duse la desfăşurarea prea înceată a operaţiunilor din Ucraina [2].

Războiul dintre ruşi şi turci pe chestiunea Ucrainei din dreapta Niprului izbucni în 1677. El avu — în ce-i priveşte pe ruşi — un caracter de apărare împotriva turcilor, care căutau să robească pămîntul rusesc [3]. În anul 1677, vara, turcii lui Ibrahim-paşa atacară Cigirinul, ocupat de cazacii din stînga Niprului, căutînd să instaleze ca hatman în Ucraina din dreapta Niprului pe fiul lui Bogdan Hmielniţki, Iuri, care se afla în mîinile lor. La expediţie luară parte şi domnii ţărilor romîne Gh. Duca şi Antonie Ruset. Expediţia turcească însă se sfîrşi cu un eşec, în urma intervenţiei armatelor lui Romodanovski şi Samoilovici şi Iuri Hmielniţki fu lăsat peste iarnă în Moldova, la graniţă [4], în aşteptarea desfăşurării evenimentelor ulterioare. Armata lui Romodanovski şi Samoilovici trecu apoi în stînga Niprului, căci malul drept era aşa de pustiit de neîncetatele lupte, încît nici hrană pentru armată nu se găsea [5].

În anul următor războiul fu reluat. În 26 martie 1678 turcii reînnoiră tratatul de pace cu Polonia şi astfel îşi asigurară flancul stîng şi spatele pentru o nouă campanie în Ucraina. Din nou, în vara lui 1678, turco-tătarii, conduşi de marele vizir Mustafa-paşa, avînd cu ei şi contingentele lui Gh. Duca şi Antonie Ruset [6], atacară Cigirinul. După un asediu de o lună [7], cetatea capitulă, pe la începutul lui august 1678. Căderea Cigirinului se datoră slăbiciunii comandamentului rus, căci soldaţii ruşi îşi făcuseră din plin datoria, dînd mari pilde de eroism şi vitejie, atrăgîndu-şi chiar admiraţia duşmanilor [8].

În anii 1679—1681, între Rusia, care dorea să întreţină bune relaţii cu Turcia [9], şi Turcia care se temea de organizarea unei ligi sfinte, acum după ce ostilităţile dintre Franţa şi Austria fuseseră curmate prin pacea de la Nimwegen [10], se duseră tratative de pace. Ca mijlocitor între ruşi şi turci servi Gh. Duca, al cărui emisar, Ioan Bilevici, călători de două ori la Moscova, în

---

[1] Cf. N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 38.

[2] *Ibidem*, p. 134.

[3] *Ibidem*, p. 125.

[4] Sam., p. 139—140; I. Moga, *op. cit.*, p. 244; pe larg descrierea luptei de la Cigirin (aug. 1677) şi relaţia domnului Moldovei Antonie Ruset despre înfrîngerea turcilor acolo la N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 140, 144. E interesant de subliniat că domnul Moldovei, deşi silit de turci să ia parte la asediul Cigirinului, întreţinea în secret relaţii cu ruşii, informîndu-i, prin solul rus Atanasie Porosukov, de intenţia turcilor de a ataca în anul următor Kievul (cf. N. A. Smirnov, *Борьба русского и украинского народов.*, ..., p. 102).

[5] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 141.

[6] Sam., p. 142.

[7] Descrierea luptelor la N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 152—159; o descriere amănunţită a asediului la Sam. pe care o utilizează şi Smirnov.

[8] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 160.

[9] *Ibidem*.

[10] I. Moga, *op. cit.*, p. 250—255.

timp ce soli ruşi treceau prin Moldova spre Constantinopol [1]. Pacea se încheie la Bachcisarai în 1681; prin ea, Ucraina din stînga Niprului cu Kiev-ul şi o regiune în jurul acestui oraş şi Zaporojele rămîneau Rusiei; iar cea din dreapta Niprului rămînea turcilor cu obligaţia de a nu ridica aici cetăţi şi de a nu reface aşezările [2]. Turcilor le rămîne, de fapt, numai o treime din Ucraina din dreapta Niprului, atît cît obţinuseră prin pacea de la Jurawna, restul de două treimi fiind înapoiate în 1676 Poloniei. Problema ucraineană, ca şi cea a accesului la Marea Neagră, rămîneau pentru Rusia deschise încă un secol, pînă cînd ambele vor fi rezolvate, în deceniile 8 şi 9 ale sec. XVIII.

Dar turcii nu respectară pacea încheiată. În afară de acţiunile locale turco-tătare la frontierele de sud ale Rusiei, pentru a-şi asigura stăpînirea Ucrainei din dreapta Niprului, pe care hatmanii cazaci, care se orientau repede spre Rusia, nu le-o putuseră asigura — acum cînd atenţia lor trebuia să se îndrepte din nou spre celălalt front, al Europei centrale — turcii se deciseră la 1682 să alipească Ucraina la Moldova vasală, unde Gh. Duca le era cu totul aservit [3].

Pe această cale, turcii urmăreau, în afară de procurarea de provizii şi contingente militare, asigurarea lor în aceste părţi, acum cînd se pregăteau pentru marele asalt împotriva imperiului.

Măsurile luate de turci în Ucraina, ca şi trecerea sub protecţia Porţii a conducătorului răscoalei maghiare Emeric Tököly, constituiau o mare primejdie pentru Polonia, care se vedea astfel ameninţată cu încercuirea din două părţi: de la Košice şi de la Kameneţ-Podolsk [4]. De aceea, sub influenţa partidei austrofile a nobilimii polone şi faţă de pericolul iminent, Polonia îşi schimbă vechea sa orientare spre Franţa, cu o nouă orientare spre Austria, încheind cu aceasta din urmă un tratat de alianţă împotriva turcilor [5]. Sobieski se angaja să ajute pe Leopold I să cucerească Ungaria, iar împăratul promitea Poloniei ajutor pentru alungarea turcilor de la Cameniţa, din Podolia şi din Ucraina [6].

În aceste condiţii, cînd în vara şi toamna anului 1683 turcii asediară Viena, avînd alături de ei pe domnii ţărilor romîne, Şerban Cantacuzino şi Gh. Duca, Jan Sobieski veni în ajutorul Austriei şi-i alungă pe turci de la Viena.

Înfrîngerea turcilor la Viena în 1683 inaugură în istoria Turciei — după cum spun cronicile turceşti [7] — perioada marei retrageri care va ţine pînă la 1792, dar care, mai just, ar trebui să fie numită perioada marilor înfrîngeri care au încheiat în chip logic lungul proces de descompunere internă şi de decădere a Turciei militaro-feudale [8]. De aceea aprecierea extrem de elogioasă a istoriografiei burgheze despre «strălucita victorie» a lui Sobieski la Viena este exagerată, ca una ce nu ţine seamă de condiţiile epocii. Referindu-se la

---

[1] I. Moga, *op. cit.*, p. 256—257; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 164; *Manuscrise ruseşti*, p. 21—22.

[2] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 166.

[3] Sam., p. 155—156; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 169.

[4] J. Macůrek, *op. cit.*, p. 217.

[5] Împrejurările interne polone care au dus la schimbarea politicii externe polone, la M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 335—338.

[6] I. Moga, *op. cit.*, p. 266.

[7] Vezi la N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 112.

[8] *Ibidem.*

înfrîngerea turcilor în 1683 K. Marx scria: « Nu avem nici un motiv să considerăm că decăderea Turciei a fost provocată de faptul că Sobieski a acordat la vremea sa ajutor capitalei austriace, căci organizaţia imperiului turcesc se afla în acel timp într-un proces de descompunere şi epoca decăderii rapide a puterii şi măreţiei otomane începuse încă de mai înainte » [1].

Înfrîngerea turcilor la Viena avu urmări şi asupra situaţiei din ţările romîne. Gh. Duca, retrăgîndu-se cu vizirul Kara Mustafa pînă la Belgrad, purcese apoi mai departe, prin Transilvania, în Moldova. Între timp, Polonia, căutînd să recîştige Ucraina şi să readucă Moldova în sfera ei de influenţă, făcu să coboare din nord pe pribeagul Ştefan Petriceicu, în timp ce în Ucraina atrase de partea regatului pe Kuniţki, dregător al lui Gh. Duca la Bohuslav. Kuniţki porni o răscoală, alungă pe Iani (Ene) Drăghinici, hatmanul lui Duca, şi năvăli cu cazacii săi în Buceagul tătăresc, pe care-l prădă cumplit [2]. Între timp, la Domneşti (Putna), fu luat prizonier Duca Vodă, care intrase în ţară; acesta fu dus în Polonia, la Liov, unde avea să moară în 1685, primăvara [3].

În evenimentele războinice din 1683, se alcătui din nou un front comun de luptă între cazaci şi moldoveni, ca odinioară pe vremea lui Ioan Vodă, de data aceasta însă sub protecţia, de altfel puţin eficientă, a Poloniei. Moldovenii jurară credinţă regelui, republicii polone şi cazacilor, iar aceştia făcură şi ei, la rîndul lor, jurămînt de luptă împotriva turco-tătarilor, al căror jug se angajau să-l înlăture şi de pe capul moldovenilor.

Din nenorocire, insuficient susţinut de Polonia, trădat din nou de boierii moldoveni, frontul cazaco-moldovean se prăbuşi în iarna lui 1683—1684 sub loviturile repetate ale tătarilor şi Kuniţki se retrase în Ucraina unde fu ucis de cazaci, care îşi aleseră un nou hatman, pe Ivan Mohila [4]. Rămas singur, Ştefan Petriceicu nu se adresă Poloniei, ci, ca şi înainte cu 10 ani, din nou ruşilor, trimiţînd la Moscova pe mitropolitul Dosoftei, ca să închine Moldova Rusiei şi să aducă în ajutor armata rusă împotriva turcilor. Era clar în conştiinţa poporului moldovean că fără ajutorul Rusiei nu-şi poate cuceri libertatea. Dar, în împrejurările de atunci, mitropolitul Moldovei, în afară de un ajutor de 300 de ruble, nu putu obţine altceva de la ţarii ruşi [5].

Ca o dovadă că poporul moldovean era conştient de importanţa ajutorului Moscovei în lupta pentru scuturarea jugului turco-tătar, avem scrisoarea vornicilor din Cîmpulung, care, în febr. 1648, spuneau că « şi Moscul încă avem nădejde că va fi cu noi » [6].

În acel moment însă Rusia, care, după moartea recentă a ţarului Fedor Alekseievici, fusese agitată de conflictele pentru putere dintre familiile Narîşkin şi Miloslavski, şi care cu doi ani înainte fusese zguduită de răscoala streliţilor, care constitui un îndemn la lupta de eliberare şi pentru ţăranii din sudul

---

[1] K. Marx—Fr. Engels, *Opere alese*, t. X, p. 61; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 112 şi 171—172.

[2] I. Moga, *op. cit.*, p. 274—276; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 390—391.

[3] Sam., p. 160; I. Moga, *op. cit.*, p. 278—279; C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 152.

[4] Sam., p. 160—161; Kr. op. Mal., p. 286—287. Pe larg descrierea luptelor la I. Moga, *op. cit.*, p. 276—281.

[5] *Ibidem*, p. 280. Ţari erau bolnăviciosul Ivan şi minorul Petru, viitorul împărat Petru I. Conducea de fapt ţarina regentă Sofia Alekseevna, fiica lui Aleksei Mihailovici.

[6] N. Iorga, *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, II, Buc., 1900, p. 43.

Rusiei[1], Rusia, care ducea încă de mult timp cu Polonia tratative, mereu amînate, cu privire la recunoaşterea Kiev-ului pe seama Rusiei [2], şi care lega problema participării sale la lupta împotriva turcilor de rezolvarea problemei Kiev-ului prin încheierea unei « păci veşnice » cu Polonia [3], era evident că nu se putea încă angaja în conflict, alături de Polonia, care lupta în Moldova cu gîndul de a şi-o face vasală.

În aceste condiţii, la începutul primăverii lui 1684, Ştefan Petriceicu se văzu obligat să fugă iarăşi în Polonia [4], lăsînd tronul lui Dumitraşcu Cantacuzino, într-o a doua domnie.

Conform angajamentelor luate în cadrul Ligii Sfinte, încheiată la Linz în 1684 între Polonia, Leopold I, papa Inocenţiu XI şi Veneţia [5], Jan Sobieski întreprinse chiar în toamna aceluiaşi an o campanie în Moldova, care se termină însă cu un eşec [6]. Tot astfel se termină şi cea din 1685, care, sub noul domn Constantin Cantemir, aduse atîta pustiire Moldovei [7].

În anul 1686, Jan Sobieski conduse în persoană o mare expediţie în Moldova. După cum, mai tîrziu, în ultimul sfert al sec. XVIII, Principatele Romîne vor fi singurul teatru de operaţiuni între Rusia şi Turcia [8], tot astfel ele erau acum locul de luptă dintre Polonia şi Turcia, în care se hotăra şi soarta Ucrainei din dreapta Niprului.

Campania polonă din 1686 făcea parte din seria de expediţii întreprinse după 1683 de Liga Sfîntă împotriva turcilor. Aceste expediţii cunoscură două perioade. În prima perioadă, aproximativ prin anii 80, armatele imperiale luptară pe trei teatre de război: la flancul stîng, în Ungaria Superioară şi Transilvania, unde se ajunse la reprimarea răscoalei lui Tököly şi proclamarea Ungariei ca monarhie ereditară; pe flancul drept al oştirilor imperiale, în Slavonia, unde turcii fură înfrînţi la Mohács, şi în centru, pe Dunăre, unde chiar în 1686 fu luată cetatea Ofen (Buda), deschizîndu-se trupelor imperiale accesul la Dunărea de Jos.

Un alt aliat era Veneţia, care lupta pe două teatre de luptă: în Dalmaţia, unde, profitînd de răscoala slavilor dalmatini, reuşise să pătrundă în interior, şi în Moreea şi Arhipelag, unde în 1686—1687 de asemenea veneţienii repurtară o serie de succese [9].

---

[1] Vezi V. Mavrodin, *Петр I,* Leningrad, 1948, p. 14—23 şi L.V. Cerepnin, *Классовая борьба в 1682 г. на юге Московского государства,* în, «*Исторические записки*», t, IV. 1938; B. B. Kafengaus. *Эпоха Петра Великого в освещении советской исторической науки,* în vol. *Петр Великий I*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 367.

[2] A. M. Pankratova, *Istoria U.R.S.S.*, II, Buc., 1950, p. 9.

[3] N. N. Danilov, *Vasilij Vasilievici Golicyn (1682—1714),* în « Jahrbücher für Geschichte Osteuropas », II — 4, 1937, p. 555—556.

[4] N. Iorga, *Istoria romînilor*, VI, p. 348.

[5] Se exprima şi necesitatea atragerii în acest front antiturc a Rusiei, ceea ce se va realiza doi ani mai tîrziu: « *tutti i principi cristiani e massimamente li czari di Moscovia* » (Acad. M. M. Bogoslovski, *Петр I,* t. III, Moscova, 1946, p. 337, după Zinkeisen).

[6] I. Moga, *op. cit.*, p. 290—295.

[7] Sam., p. 162; Kr. op. Mal., p. 287; N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 351. Pentru campanie, amănunţit, la I. Moga, *op. cit.*, p. 302—310. Se arată aici şi rolul negativ al partidei francofile a magnaţilor poloni în organizarea acestei campanii. Cazacii supuşi coroanei luară parte şi acum la lupta de eliberare a Moldovei de sub jugul otoman.

[8] K. Marx — Fr. Engels, *Opere,* t. X, p. 97.

[9] Acad. M. M. Bogoslovski, *op. cit.*, p. 337—338.

În fine, celălalt aliat, Polonia, urmări în operațiile din anii 80 recucerirea Cameniței și a Podoliei, ca și stăpînirea Moldovei.

Expedițiile polone din 1684 și 1685 nu duseseră la nici un rezultat. Cît privește noua expediție din 1686, deși Sobieski reuși să ocupe Iașii, de unde Constantin Cantemir se retrase, armata polonă hărțuită de turco-tătari fu obligată în toamnă să se retragă. Campania se termină din nou cu un eșec [1].

Devenise clar că fără atragerea Moscovei în frontul antiturcesc nu se pot obține succese pe teatrul de luptă din Moldova. Încă din aprilie 1686 se încheiase între Polonia și Rusia un tratat, prin care prima lăsa rușilor Smolensk-ul și Kiev-ul, pe care rușii le primiseră prin tratatul de la Andrussowo [2]. Astfel Rusia era atrasă în liga antiturcească, alături de Austria, Polonia și Veneția. În urma acestei aderări, pentru a debloca trupele polone din Moldova, cneazul V. V. Golițîn întreprinse două expediții, de altfel nereușite, în 1687 și 1689 împotriva Crimeii [3].

Între timp, în toamna lui 1687, Mihail Apafi supuse Transilvania împăratului [4]. Cucerirea Ardealului de către imperiali determină pe domnul Țării Romînești Șerban Cantacuzino, la începutul anului 1688, să se adreseze Moscovei, stăruind pentru o acțiune imediată pentru eliberarea popoarelor ortodoxe de sub turci [5]. Dar imperialii, care erau prea aproape, constituiau o amenințare imediată, așa că Șerban Cantacuzino trebui să înceapă tratative cu ei și în vară trupele lui Veterani intrară în Oltenia [6].

Polonii erau foarte nemulțumiți de pătrunderea austriacilor în Transilvania și Țara Romînească. Vechea rivalitate austro-polonă de la finele sec. XVI pentru stăpînirea țărilor romîne, a Dunării de jos și a accesului la Marea Neagră, izbucni cu o nouă putere [7]. Austria, stat feudal cu începuturi capitaliste, stînjenită în relațiile sale economice cu Apusul de rivalitatea sa cu Franța, căuta să acapareze teritorii în est, pentru a-și asigura aici, în țările sale ereditare, materiile prime și o piață de desfacere pentru produsele manufacturate. De aici tendința ei de a pune mîna pe Transilvania, unde interesele economice ale expansiunii austriace se vor ciocni cu interesele nobilimii maghiare ardelene, care, ceva mai tîrziu, se va ridica sub Fr. Rákoczi împotriva dominației habsburgice. De aici și tendința Austriei de a asigura hegemonia comerțului austriac la Dunărea de jos, în Balcani și la Marea Neagră prin cotropirea

---

[1] Sam., p. 165; pe larg expediția la I. Moga, *op. cit.*, p. 321—335 și Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan, asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. ist.*, seria III, t. XXI, p. 298—314. Cazacii coroanei participară din nou la expediție.

[2] Acad. M. M. Bogoslovski, *op. cit.*, p. 339; *Istoria diplomației*, I, p. 251; I. Moga, *op. cit.*, p. 321.

[3] V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 27—28.

[4] I. Moga, *op. cit.*, p. 343.

[5] *Ibidem*, p. 347.

[6] *Ibidem*, p. 347—349; Sam., p. 175 dă sub acest an supunerea către împărat a lui Șerban Cantacuzino; dar supunerea formală s-a făcut la Viena în ian. 1689 (*ibidem*, p. 353).

[7] Pentru dezvoltarea acestei rivalități la finele sec. XVII și orientarea țărilor romîne în raport cu contradicțiile polono-austriace, vezi I. Moga, *op. cit.*, p. 311 și urm., 336 și urm., 356 și urm.

țărilor romîne, unde, în veacul următor, se vor întreprinde exploatările diverselor companii comerciale austriace [1].

De cealaltă parte, Polonia, mult strîmtorată acum la Marea Baltică, căuta, în interesul de clasă al șleahtei polone să redobîndească vechiul său drum comercial la Marea Neagră prin înfeudarea țărilor romîne, îndeosebi a Moldovei, unde gruparea boierească filopolonă se va manifesta puternic la sfîrșitul acestui veac. În conflictul dintre Austria și Polonia, ultima consimți — de bună seamă sub influența partidei nobiliare filohabsburgice — la o politică de compromis, mulțumindu-se numai cu Moldova [2].

În timp ce aici se ascuțeau tot mai mult contradicțiile dintre poloni și austriaci pe chestiunea dominării țărilor romîne, în Apus, în toamna lui 1688, se agravară contradicțiile dintre Ludovic XIV și Leopold I, ultimul intrînd în coaliție cu Anglia și Olanda împotriva Franței.

Anul 1688 — care marcă începutul sfîrșitului Ligii Sfinte — fu un moment de cotitură în purtarea războiului contra turcilor. O serie de insuccese ale imperialilor pe Dunăre, ale Veneției în Arhipelag și angajările locale ale Poloniei în nordul Moldovei caracterizează această perioadă. Doar două mari victorii susținură în acest timp prestigiul aliaților: victoria lui Ludovic de Baden în 1691 la Szalankemen — în timp ce Sobieski întreprindea o nouă campanie dezastruoasă în Moldova [3] — și victoria lui Eugeniu de Savoia la Zenta în 1697, unde armatele turcești fură cu desăvîrșire nimicite [4].

Trebuie considerate printre victoriile hotărîtoare ale aliaților și victoriile țarului Petru Alekseievici, viitorul împărat al Rusiei: luarea Azovului (1696) și a cetăților turcești de pe Nipru: Tavan, Kazikermen, Hasankermen și Sangirei [5].

Toate acestea duseră la încetarea ostilităților între creștini și turci prin încheierea păcii de la Carlowitz (1699). În această pace, se prevedea ca turcii să evacueze Podolia cu Camenița și partea din Ucraina pe care o dețineau, iar polonii să evacueze cetățile ocupate în Moldova [6].

Numai atît obținuse Polonia după o luptă de aproape trei decenii purtată împotriva turco-tătarilor pentru dominarea Ucrainei din dreapta Niprului și a Moldovei. Măcinată de grave contradicții de clasă și naționale, cu o economie într-o stare lamentabilă, aflîndu-se în acel moment în plină descompunere [7], agitată de conflictul dintre partidele nobiliare și Sobieski, republica nobiliară polonă s-a dovedit incapabilă să elibereze Moldova de sub jugul otoman. Fără îndoială că și alți factori de ordin general și local au contribuit la insuccesul acțiunii militare polone de trei decenii. Contradicțiile dintre puterile aliate în Liga Sfîntă, deschiderea unui nou focar de război în Apus în 1688, mișcările populare împotriva opresiunii habsburgice (răscoala populară din Transilvania

---

[1] Cf. G. S. Ardeleanu, *Din istoria relațiilor romîno-ruse. Știri privitoare la istoria țărilor romîne în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, I, 1950, p. 185.

[2] *Ibidem*, p. 186—187; I. Moga, *op. cit.*, p. 360, 373.

[3] Sam., p. 180; I. Moga, *op. cit.*, p. 362—371. Cazacii supuși Poloniei luară din nou parte la expediție.

[4] Acad. M. M. Bogoslovski, *op. cit.*, p. 339—340.

[5] *Ibidem*, și V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 85—98.

[6] Acad. M. M. Bogoslovski, *op. cit.*, p. 429—433 și I. Moga, *op. cit.*, p. 395.

[7] *История СССР*, I, p. 620—622.

în 1697), politica filoturcească a lui Constantin Cantemir, participarea tîrzie a Rusiei la alianța antiturcească — au fost tot atîția factori care au slăbit frontul antiturcesc și care explică eșecul acțiunilor militare polone împotriva turco-tătarilor în Moldova.

Dar, pe cînd Polonia dispărea ca mare putere de pe scena politică europeană, o nouă mare putere își făcea apariția: Rusia, condusă de marele țar reformator Petru I.

Dezvoltarea economică pe care o cunoscuse Rusia în sec. XVII impunea cu necesitate ieșirea ei la mare. De aceea cele două importante probleme de politică externă pe care sec. XVII nu le putuse rezolva, problema turcă și problema suedeză, cu alte cuvinte problema ieșirii la Marea Neagră și la Marea Baltică, se puseră cu acuitate lui Petru I. De altfel, nici cealaltă problemă: problema polono-ucraineană, nu fusese decît parțial rezolvată de sec. XVII.

Cît privește ieșirea la Marea Neagră, K. Marx observa că « Rusia nu putea lăsa... gurile Donului, Niprului și Bugului, ca și strîmtoarea Kerci în mîinile tătarilor nomazi și prădalnici »[1].

În vederea rezolvării problemei Mării Negre, Petru I a continuat războiul în alianță cu Austria, Veneția și Polonia. Luarea Azovului și construirea Taganrogului asigurară Rusiei stăpînirea Mării de Azov. Dar, cu aceasta, problema nu era cu totul rezolvată, căci strîmtoarea Kerci, fiind în mîna turco-tătarilor, Rusia nu avea acces la Marea Neagră. În scopul rezolvării complete a problemei turcești, Petru I a întreprins marea sa călătorie în Apus (1697—1698) spre a cîștiga noi aliați și a consolida frontul antiturcesc. Nereușind însă, își îndreptă atenția spre rezolvarea problemei baltice, izbutind să realizeze o coaliție a țărilor baltice: Danemarca, Polonia și Brandenburg (Prusia) împotriva Suediei. Apoi, după ce în 1700 încheie cu turcii tratatul de la Constantinopol [2], în același an începu marele război nordic, care va dura 21 de ani și va duce la rezolvarea completă a problemei suedeze, dînd Rusiei acces la Marea Baltică [3].

După o serie de lupte cu caracter schimbător, în vara lui 1709, în Ucraina, armata lui Carol XII, regele Suediei, fu complet distrusă de ruși în marea bătălie de la Poltava.

Pentru a împiedica prăbușirea Suediei și întărirea influenței ruse în Polonia, Franța, al cărei sistem politic în Europa orientală se baza din vechime pe Polonia, Suedia și Turcia, care trebuiau să constituie o stavilă împotriva întinderii puterii rusești, și cum era ocupată în Apus, în războiul de succesiune la tronul Spaniei, îndemnă Turcia — unde de altfel intriga și învinsul Carol XII — să înceapă războiul contra Rusiei. Negăsind aliați contra turcilor într-o Europă preocupată pe atunci de problemele occidentale sau nordice, Petru I căută să atragă de partea sa popoarele creștine subjugate în imperiul otoman spre a-l ajuta împotriva turcilor [4].

---

[1] K. Marx, *Istoria diplomației secrete a sec. XVIII*, Londra, 1899, cap. VI (în limba engleză); V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 86.

[2] Vezi Vladimir Ulianițki, *Дарданелы, Босфор и Черное Море в XVIII веке*, Moscova, 1883, p. 22—37. Și cu acest prilej se discută — fără succes — accesul Rusiei la mare și libera navigație a vaselor comerciale rusești pe Marea Neagră.

[3] *Istoria diplomației*, I, p. 294—296. Pentru războiul nordic, foarte amănunțita carte a istoricului sovietic B. B. Kafengauz, *Северная война и Ништадский мир*, Moscova-Leningrad, 1944.

[4] Cf. *Istoria diplomației*, I, p. 296—297, 317; V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 220—222.

În aceste condiții, domnul Moldovei Mihai Racoviță, în urma răsunătoarei victorii ruse de la Poltava, se orientă spre Rusia, ceea ce-i aduse în curînd mazilirea [1]. După scurta domnie a lui Nicolae Mavrocordat, noul domn al Moldovei Dimitrie Cantemir, care sta în relații încă de la Constantinopol cu ambasadorul Rusiei la Poartă, Tolstoi [2], încheie în primăvara lui 1711 un tratat de alianță cu Petru I, tratat prin care Moldova trecea sub protecția Rusiei, în condițiuni pline de demnitate, fără să i se ceară tribut și fără să sufere amestec în treburile țării [3].

În vara lui 1711, la Stănilești pe Prut avu loc ciocnirea între ruși și turci și, cu tot eroismul soldaților ruși, bătălia se termină prin victoria turcilor, care erau de șase ori mai numeroși [4]. Se încheie apoi pacea de la Huși, prin care rușii pierdeau Azovul și se obligau să dărîme Taganrogul și cîteva cetăți de pe Nipru [5].

Consecința insuccesului de la Stănilești fu pentru Dimitrie Cantemir refugiul în Rusia ospitalieră, unde avea să desfășoare o importantă parte din activitatea sa științifică [6] și unde peste 12 ani își sfîrși zilele.

Tot atunci plecă în Rusia și spătarul Țării Romînești Toma Cantacuzino, care — pe baza tratatului dintre Brîncoveanu și Rusia — ajutase armata rusă la asediul Brăilei [7]. În 1718 îl aflăm la Gluchov, în Ucraina din stînga Niprului, luînd parte la căsătoria Ulianei, fiica hatmanului Ivan Skoropadski, cu colonelul rus Petru Petrovici Tolstoi [8].

Cu aceste două știri istorice de la începutul sec. XVIII se termină informațiile cronicilor ucrainene privitoare la istoria țărilor romîne.

★

Prezentarea știrilor cronicilor ucrainene în cadrul general de istorie politică est-europeană a epocii studiate este străbătută, ca de un fir roșu, pe de o parte, de lupta moldovenilor și cazacilor pentru independență și, pe altă

---

[1] Hans Übersberger, *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten*, Stuttgart, 1913, p. 98. Pentru relațiile dintre Rusia și țările romîne între 1700—1711, ca și în timpul campaniei de la Prut din 1711, vezi A. Kociubinski, *Мы и они*, Odessa 1878, p. 81—118 și p. 118—185, și G. S. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 189—196.

[2] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 470.

[3] *Istoria R.P.R.*, ed. a IV-a, p. 255 (Un rezumat al tratatului).

[4] Kr. op. Mal., 302. A. Boldur, *Expediția de la Prut din 1711* în « Studii și cercetări istorice », vol. XIX, 1946, p. 49, consideră, greșit, bătălia de la Prut ca o mare înfrîngere a lui Petru I. De fapt, bătălia de la Stănilești a fost, cum a arătat K. Marx (*Istoria diplomației secrete a sec. XVIII*, cap. VI), doar un « episod al războiului nordic », care nu a influențat asupra succeselor militare și diplomatice ulterioare ale lui Petru I contra Suediei (V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 227). Descrierea amănunțită a evenimentelor la martorul ocular I. Neculce, Kogălniceanu, II, p. 302—340.

[5] V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 224; *История СССР* I, p. 551—552; Kr. op. Mal. numește cetățile: Kamennîi Zaton și Samara (ultima, de fapt, Novobogoroditki).

[6] Mai nou, pentru activitatea lui D. Cantemir în Rusia, acad. P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale romîno-ruse din trecut*, București, 1954, p. 180—192 (cu bibliografia recentă a chestiunii).

[7] El a fugit întîi la Brașov, apoi în Ucraina la Perejaslavl (I. Neculce, *op. cit.*, II, p. 332—333). În 1715, ca general-conte primea o casă în Moscova și o moșie în Ucraina (*Manuscrise rusești ale Academiei R.P.R.*, p. 29).

[8] Kr. op. Mal., p. 304.

parte, de îndreptarea consecventă şi a unora şi a altora către Rusia, spre a fi susţinuţi în lupta lor de eliberare.

Spre sfîrşitul sec. XVI, cazacii au susţinut lupta moldovenilor pentru independenţă, în timp ce ucrainenii avură alături de ei pe moldoveni în lupta lor de eliberare naţională de la jumătatea sec. XVII. Dar, aşa cum a rezultat din analiza pe care am întreprins-o, lupta moldovenilor pentru independenţa naţională a eşuat din pricina politicii de pasivitate a regilor poloni (Sigismund II, Henri de Valois, Ştefan Báthory, Sigismund III, Vladislav IV) faţă de imperiul otoman şi pericolul turcesc. Preocupată de problema supremaţiei în bazinul Mării Baltice, urmărind o politică expansionistă în dauna statului rus, Polonia nobiliară era interesată în menţinerea unor bune relaţii cu Turcia. De aceea ea a avut decenii de-a rîndul o atitudine negativă ori de cîte ori moldovenii căutară să scuture jugul turcesc. Iar cînd, spre sfîrşitul sec. XVII, strîmtorată la Marea Baltică, ea căută să recupereze — în rivalitate cu Austria — vechiul ei acces la Marea Neagră, zguduită de contradicţiile dintre partidele nobiliare, Polonia se arătă incapabilă să corespundă misiunii ce-şi asumase Jan Sobieski.

Este caracteristic cum domnii ţărilor romîne, conştienţi de incapacitatea Poloniei nobiliare de a organiza şi întreprinde alungarea turcilor de la Dunărea de Jos, ca şi de pericolul pe care, începînd cu finele sec. XVII, îl comporta « eliberarea » adusă aici de oştile imperiale cotropitoare ale Austriei, îşi îndreptară permanent şi stăruitor apelurile lor către marea putere rusească.

Într-adevăr, în timp ce puterea turcească cunoştea un declin tot mai pronunţat, în timp ce Polonia dispărea ca mare putere de pe scena istoriei europene, Rusia se ridica de la jumătatea sec. XVII ca o mare putere, de la care creştinii din Balcani aşteptau eliberarea şi independenţa naţională. Deocamdată însă, ocupată în nord cu rezolvarea problemei baltice, împiedicată să acţioneze împotriva turco-tătarilor de politica agresivă antirusă a Poloniei nobiliare [1], Rusia nu se putea dedica marii sale misiuni eliberatoare. Totuşi, prin eroica avangardă a poporului ucrainean, prin vitejii cazaci, Rusia a întreţinut în poporul romîn şi în popoarele balcanice speranţa eliberării mult aşteptate şi a făcut chiar primii paşi în această direcţie. Aceasta este, de pildă, una din semnificaţiile reunirii Ucrainei cu Rusia la jumătatea sec. XVII, reunire prin care Rusia îşi pregătea de pe atunci o bază de pe care pornind va realiza, treptat, în veacurile următoare eliberarea creştinilor balcanici de sub asupritorul jug otoman. În acest sens scria prin al optulea deceniu al veacului trecut istoricul rus A. Kociubinski aceste memorabile cuvinte, al căror adevăr este întru totul verificat de întreaga dezvoltare istorică din sec. XVII—XIX: « Moscova, care şi la jumătatea sec. XVII ştia că la sud o aşteaptă un lucru mare şi greu: eliberarea creştinilor din Turcia, s-a comportat conştient faţă de acest lucru, ca faţă de propria sa cauză, şi nu s-a temut să facă primul pas pe acest drum care, în politica rusă viitoare, pînă la 19 februarie 1878, a constituit un principiu călăuzitor al politicii ruseşti. Atunci (i.e. la jumătatea sec. XVII) — prima apărare a Moldovei, azi (i.e. 1878) — eliberarea Bulgariei » [2].

---

[1] Cf. I, Grekov—V. Koroliuk—I. Miller, *op. cit.*, p. 18—20.
[2] A. Kociubinski, *op. cit.*, p. 27.

Cît timp Rusia nu s-a putut angaja cu toate forţele sale la lupta împotriva turcilor, nici o coaliţie de forţe, nici frontul polono-rus, nici cel polono-austriac nu au putut rezolva problema pericolului turcesc în răsăritul Europei.

Dar, în afară de coaliţiile marilor puteri din acest sector european, moldovenii şi ucrainenii, conştienţi de soarta lor comună, au încercat ei înşişi de atîtea ori înjghebarea unui front comun de luptă moldo-ucrainean împotriva turco-tătarilor. Soarta Moldovei era strîns legată de a Ucrainei şi invers: astfel, dacă prin 1673—78 luptele din Ucraina urmau să decidă şi soarta Moldovei, luptele date în 1684—86 în Moldova erau menite să decidă şi soarta Ucrainei din dreapta Niprului. Din această condiţionare reciprocă s-a ivit de atîtea ori — sub Ioan Vodă, sub Bogdan Hmielniţki, la 1683 sub Kuniţki şi Ştefan Petriceicu — necesitatea strîngerii forţelor ucrainene şi moldovene într-un front comun de luptă pentru libertate, pentru interesele naţionale ale celor două popoare. Eficienţa redusă a acestui front politic în ce priveşte problema eliberării noastre de sub jugul otoman, atît în sec. XVI, cît şi în sec. XVII, nu poate fi explicată decît prin orientarea nordică a politicii ruseşti în acest interval de timp, orientare care a lipsit mult timp lupta popoarelor romîn şi ucrainean de mult aşteptatul sprijin material. Totuşi, reunirea Ucrainei cu Rusia şi luptele date de poporul rus şi cel ucrainean împotriva turcilor în a doua jumătate a sec. XVII au o importanţă istorică: ele au salvat Ucraina din stînga Niprului de a fi înghiţită de Turcia sultanilor şi au creat premisele pentru eliberarea în veacul următor a întregii Ucraine şi, apoi, a popoarelor balcanice de sub jugul otoman [1].

Într-adevăr, începînd cu sec. XVII, pe măsură ce Rusia cunoscu o tot mai rapidă dezvoltare economică şi dobîndi un tot mai mare prestigiu politic, pe măsură ce diferite probleme ale politicii externe fură rezolvate şi problema turcească trecu pe primul plan, Rusia — pe linia unei perfecte identităţi între interesele sale politice şi aspiraţiile la libertate şi independenţă ale popoarelor creştine de la Dunărea de jos şi din Balcani — sprijini tot timpul popoarele de aici — între ele şi poporul romîn — în lupta lor contra turcilor şi, după ce la finele sec. XVIII eliberă întreaga Ucraină, Rusia, împreună cu popoarele romîn, bulgar şi sîrb, realiză în veacul următor, treptat, eliberarea acestora din robia otomană.

Speranţele adeseori mărturisite de romîni în sec. XVII, de a se vedea eliberaţi de către Rusia, se văzură realizate în sec. XIX, cînd ei îşi dobîndiră independenţa naţională cu sprijinul marelui popor rus.

În aceste condiţii, dubla eliberare naţională şi socială a poporului nostru de către Marea Uniune Sovietică în zilele memorabile din vara anului 1944 nu este altceva decît punctul culminant, momentul cel mai glorios al unei tradiţii istorice multiseculare de sprijinire a noastră de către marele popor rus, tradiţie care se reflectă în nenumăratele mărturii documentare şi narative şi din care epoca studiată în această lucrare reprezintă numai un fragment.

---

[1] Cf. N. A. Smirnov, *Борьба русского и украинского народов...*, p. 105 şi B. F. Porşnev, *К характеристике международной обстановки освободительной войны украинского народа*, în «*Вопросы Истории*», 1954, p. 5, 49 şi 58.

III

După ce în partea întîi a acestui studiu am prezentat cronicile ucrainene şi autorii lor, după ce în partea a doua am înfăţişat, în cadrul de istorie răsăriteană a epocii, evenimentele din istoria ţărilor romîne în sec. XVI şi XVII, la care se referă analele căzăceşti, să verificăm acum, sumar, ştirile furnizate de aceste anale, prin confruntare cu izvoarele documentare şi narative romîneşti, spre a putea desprinde valoarea de izvor istoric, pentru istoria noastră, a cronicilor ucrainene.

ŞTIRI PRIVITOARE LA ISTORIA MOLDOVEI ÎN SEC. XVI DUPĂ CULEGEREA ISTORICĂ A LUI LUKOMSKI ŞI SCURTA DESCRIERE A RUSIEI MICI

Culegerea istorică a lui Lukomski, sub anul 1572, vorbind de înlăturarea din domnie a lui Bogdan Lăpuşneanu, arată că ea se datoreşte uneltirilor sale cu polonii şi, mai mult, chiar faptului că tînărul domn moldovean se şi supusese regelui Poloniei [1], ceea ce corespunde perfect adevărului istoric. Într-adevăr, în 1569, el încheiase cu Polonia un tratat umilitor, prin care se obliga a veni în ajutorul Poloniei cu oameni şi cu toate mijloacele sale, nu numai cînd va fi chemat de rege, ci şi cînd va fi chemat de hatmanii acestuia; că nu va întreprinde nimic, chiar dacă ar fi în interesul Moldovei, fără învoirea regelui polon, şi altele [2].

În locul domnului mazilit de turci pentru orientarea sa filopolonă, veni la Iaşi, ca nou domn, Ioan Vodă însoţit de 20 000 de turci, în timp ce Bogdan, refugiat în Polonia, cerea ajutorul polonilor, spre a-şi redobîndi tronul [3].

Sosirea lui Ioan Vodă la Iaşi împreună cu cei 20 000 de turci se confirmă de către N. Costin [4], care foloseşte aici acelaşi izvor, pe Guagnin, ca şi compilaţia lui Lukomski.

Fuga lui Bogdan Lăpuşneanu în Polonia se confirmă de asemenea documentar; [5] dar ajutorul pe care i-l dădură hatmanul coroanei Mielecki, venit cu oaste polonă, şi Temriuk Piatigoreţ cu cazacii lui, nu se făcu la porunca regelui polon Sigismund I (corect: Sigismund II August), cum pretindea compilaţia lui Lukomski [6] — ceea ce nici nu s-ar fi putut, dată fiind starea de pace dintre poloni şi turci şi interesul Poloniei de a menţine pacea — ci la iniţiativa unor nobili poloni, rude ori prieteni ai domnului depus [7].

---

[1] Luk., p. 333.

[2] Bogdan Lăpuşneanu (Bogdan Aleksandrowicz) făcuse jurămînt de credinţă şi supunere lui Sigismund August şi urmaşilor săi, în Iaşi la 2 oct. 1569 (Hurmuzaki, supl. II, vol. I (1510—1600), p. 263—267 şi vol. VIII, p. 150—152; Gr. Ureche, Kogălniceanu, I, p. 223 (« Bogdan vodă s-au prietenit cu leşii ») şi N. Costin, *ibidem*, p. 455). Vom cita Gr. Ureche p. ... sau N. Costin p. ... din vol. I al cronicilor moldovene, editate de M. Kogălniceanu.

[3] Luk., p. 333. Un raport din Constantinopol, 13 februarie 1572 (Hurmuzaki, II — 1 (1451—1575), p. 615 spune că Ioan Vodă veni însoţit doar de 500 de ieniceri şi 300 de spahii).

[4] N. Costin, p. 456.

[5] Hurmuzaki, supl. I, vol. I, p. 24 şi un doc. din Liov, 3 mai 1572 la B. P. Hasdeu, « Arhiva istorică », I — 1, p. 88.

[6] Luk., p. 333.

[7] Gr. Ureche, p. 224 şi N. Costin, p. 456; cf. pentru acţiunea lui Mielecki şi P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p. 9—10.

Oastea sosită în ajutorul lui Bogdan Lăpuşneanu aduse tunurile de la Hotin şi se ciocni cu avangarda turco-moldoveană pe Prut, [1] la Ştefăneşti [2]. Nu se confirmă însă înfrîngerea la Prut a avangărzii turco-moldovene, pe care o relatează compilaţia lui Lukomski.

Cronica lui Lukomski (p. 334) expune apoi retragerea armatei polone, luptele care s-au dat în retragere, trecerea Nistrului de către Mielecki şi Bogdan, «cu mare trudă şi cu mare pierdere de care, neavînd poduri umblătoare» [3], amănunte care se verifică toate prin confruntarea cu izvoarele narative moldoveneşti [4].

La doi ani după alungarea lui Bogdan, Ioan Vodă începea marea sa luptă de eliberare de sub jugul turcesc, luptă în care fu ajutat de vitejii cazaci.

Fragmentul din *Scurta descriere a Rusiei Mici*, foarte rezumativ, ne informează doar că hatmanul Zaporojelui, Svierciovski, a ajutat pe Ioan Vodă în 14 lupte norocoase şi a murit în Moldova cu toată oastea sa. De fapt, numărul bătăliilor la care au luat parte cazacii în Moldova în 1574 pare a fi 11, cum rezultă din analiza pasajului respectiv din Lukomski [5] şi N. Costin [6]; iar Svierciovski nu fu ucis în luptă, ci căzu prizonier la turci, de unde se răscumpără mai tîrziu [7].

Mult mai amănunţită decît relaţia din *Scurta descriere a Rusiei Mici*, decît cea a lui Gr. Ureche şi uneori chiar mai amplă decît relatarea din cronicile lui Leonte Bobolinski [8] şi a lui N. Costin, care urmează, ca şi Lukomski, pe acelaşi Guagnin, este versiunea din *Culegerea istorică* a colonelului cazac.

Compilaţia lui Lukomski începe relatarea măreţei epopei a eroicei lupte a lui Ioan Vodă împotriva turcilor prin arătarea motivelor care l-au împins la luptă. Petru Şchiopul oferise sultanului Selim mari sume de bani spre a-i da tronul Moldovei. Spre a se menţine în domnie, Ioan Vodă trebuia să promită sultanului aceeaşi sumă, în caz contrar urmînd a fi mazilit. Refuzînd mărirea tributului, el fu depus şi se hotărî de luptă [9].

Aceeaşi motivare o aflăm şi la Ioachim Bielski [10] şi la Gorecki [11], dar ea diferă întru cîtva la Gr. Ureche [12] şi la N. Costin [13], care susţin că mazilirea lui Ioan Vodă ar fi fost provocată de cruzimea lui faţă de boierii moldoveni.

---

[1] Luk., p. 333.

[2] Gr. Ureche, p. 224 şi N. Costin, p. 456.

[3] *Ibidem*, oastea polonă cu Bogdan ar fi trecut Nistrul «fără sminteală».

[4] Gr. Ureche, p. 224; N. Costin, p. 456.

[5] Luk., p. 335–348.

[6] N. Costin, p. 458–465.

[7] *Ibidem*, p. 465; Gr. Ureche, p. 229 (după Ioachim Bielski) afirmă, ca şi *Scurta descriere*, pieirea tuturor cazacilor în Moldova. Vezi P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p. 183–184.

[8] Vezi Alexandrina şi D. Nichita, *Despre Ioan, voevodul moldovenilor* (traducere din letopiseţul lui Leonte Bobolinski), în «Arhiva» Iaşi, XXXVIII, (1931), p. 219–229.

[9] Luk., p. 335; în legătură cu depunerea lui Ioan Vodă, un raport imperial din Constantinopol, 21 martie 1574 (Hurmuzaki, II — 1, p. 671) arată intenţia lui Ioan Vodă de a merge la Moscova, ceea ce constituie o dovadă a speranţei pe care viteazul domn al Moldovei va fi pus-o în ruşi, pentru a-l ajuta în lupta sa de eliberare naţională.

[10] Apud P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 175.

[11] În *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 215.

[12] *Op. cit.*, p. 225.

[13] *Op. cit.*, p. 458.

Se confirmă apoi cererea de ajutor la cazaci şi venirea cazacilor în Moldova sub conducerea hatmanului Svierciovski şi a altora [1]. Cazacii veniră fără să mai ceară îngăduinţa Poloniei [2], pe care, de altfel, nici n-ar fi obţinut-o, date fiind relaţiile de atunci între Rzecz Pospolita şi imperiul otoman [3]. Svierciovski sosi cu 1200 de cazaci [4]. Împotriva moldovenilor şi cazacilor uniţi vine domnul Ţării Romîneşti, Alexandru, cu fratele său Petru Şchiopul cu 30 000 de turci, 2000 de unguri şi 40 000 de munteni [5]. Armata cotropitoare ar fi trecut rîul Moldova şi şi-ar fi aşezat tabăra lîngă acel rîu [6]. Împotriva lor pornesc cazacii lui Svierciovski împreună cu 6000 de moldoveni [7]. Într-o luptă de avangardă sînt prinşi 400 munteni[8]. Urmă apoi lupta cea mare, în care moldovenii şi cazacii atacară din patru părţi pe duşmani [9], lîngă apa Moldovei[10], cauzîndu-le o înfrîngere decisivă. După înfrîngere, cei doi fraţi nu ar fi fugit amîndoi la Brăila, cum afirmă Lukomski[11], (ca şi Bielski şi N. Costin), ci numai Petru s-ar fi refugiat la Brăila, pe cînd Alexandru Vodă ar fi fugit la Tîrgul de Floci, la gura Ialomiţei [12].

Se confirmă asediul şi cucerirea oraşului Brăila[13]. De asemenea, se verifică ştirea că în ajutorul celor asediaţi în cetatea Brăilei veniră 15 000 de turci. Împotriva lor, Ioan Vodă trimise pe Svierciovski cu 8000 de moldoveni [14]. Amănuntele privitoare la luptele următoare —dispoziţia trupelor, efectivele angajate în lupte [15] — se verifică prin cronica lui N. Costin[16], care are izvor comun cu Lukomski. La Gr. Ureche [17] aceste lupte sînt redate extrem de rezumativ.

---

[1] N. Costin, *op. cit.*

[2] Luk., p. 335; N. Costin (« neîntrebînd voia craiului sau] a] alte căpitenii a crăiei leşeşti »).

[3] După Luk., p. 335 se pare că Ioan Vodă nici n-ar mai fi încercat să obţină ajutorul lui Henri de Valois. Aceeaşi versiune, explicabilă prin izvorul comun, şi la N. Costin, p. 458. De fapt, însă, el ceru ajutorul Poloniei (cf. Ioachim Bielski, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 175; Gorecki, *Descriptio belli Ivoniae*, în *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 220—221 şi Gr. Ureche, p. 225, dar fu refuzat pentru motivele cunoscute (vezi aici, mai sus).

[4] Luk., p. 335; Gr. Ureche, p. 226; N. Costin, p. 458.

[5] Luk., p. 338. Aceleaşi cifre la Ioachim Bielski (la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 176); N. Costin, p. 459 dă aceleaşi efective pentru turci şi unguri, dar nu precizează numărul muntenilor; Gorecki, p. 226 spune că armata duşmană ar fi avut următoarele efective: 70 000 munteni, 30 000 turci şi 3000 unguri.

[6] Luk., p. 338. Aceeaşi versiune la Bielski, p. 176 şi la Mihail von Isselt ap. Sc. Callimachi, *Un istoric olandez despre Ioan Vodă « cel Cumplit »*, în « Studii », an. III, (1950), nr. 2, p. 164; N. Costin, p. 460 spune însă că au trecut Siretul.

[7] Luk., p. 338; aceeaşi cifră la Bielski, p. 176; N. Costin dă însă numai 5000.

[8] Luk., p. 338; Bielski, p. 176 şi Gr. Ureche, p. 226 dau aceleaşi cifre; dar N. Costin doar 300 (p. 460).

[9] Luk., p. 338. Aceeaşi versiune la Bielski, p. 177; Gr. Ureche, p. 226 şi N. Costin, p. 460, dau o altă dispoziţie a trupelor: ei ar fi atacat doar din trei părţi.

[10] Luk., p. 338. Lupta, de fapt, s-a dat lîngă vadul Doamna, pe apa Rîmnei, la Jilişte (cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 99 şi nota 161: N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 148—149 şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, II — 1, p. 198).

[11] Luk., p. 338.

[12] A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 100; C. C. Giurescu, *op. cit.*, II—1, p. 198.

[13] Luk., p. 339; N. Costin, p. 460.

[14] Aceleaşi cifre la Bielski, p. 177 şi N. Costin, p. 460.

[15] Luk., p. 340.

[16] *Ibidem*, p. 461.

[17] *Ibidem*, p. 227.

Împotriva turcilor care veneau să treacă Dunărea, Ioan Vodă trimise pe Eremia Golia cu 13 000 de moldoveni [1], spre a le opri trecerea.

Amănuntele privitoare la luptele de la Dunăre (armata lui Ioan Vodă: 30 000 împărţiţi în 30 cete, turci peste 50 000, trădarea lui Eremia Golia, desfăşurarea luptei, retragerea) şi apoi cele privitoare la lupta de la Roşcani (îngroparea în şanţuri, lupta de trei zile, capitularea lui Ioan Vodă şi sfîrşitul său [2] se verifică de asemenea [3].

Sub anul 1575, vorbind despre invazia tătarilor în Podolia, la Siniawka, Lukomski spune că tătarii ar fi luat robi cam 5000 de oameni şi ar fi dus cu ei peste 150 000 de cai şi nenumărate vite cornute [4]. Deşi alte izvoare dau alte cifre [5], totuşi cele date de Lukomski ni se par mai probabile.

IOAN POTCOAVĂ

De o mai mare atenţie se bucură la Lukomski venirea cazacului Ioan Potcoavă în Moldova pentru continuarea luptei de eliberare naţională a poporului moldovean. Dacă autorul anonim al *Scurtei descrieri a Rusiei Mici* închină lui Ioan Potcoavă numai cîteva rînduri [6], Lukomski povesteşte pe larg, pe şapte pagini, acest episod din relaţiile romîno-ucrainene. Ioan Potcoavă însă nu a fost frate bun al lui Ioan Vodă, cum afirmă Lukomski [7], ci numai «s-a făcut, cum zic unii, frate lui Ioan Vodă»[8]. În expediţia sa din Moldova, Ioan Potcoavă fu ajutat de Stanislaw Kopeţki, de Ţopa, un moldovean aşezat prin părţile Braczlawului, şi de 330 cazaci ai hatmanului Şah [9]. La intrarea în Moldova, după o primă luptă cu Petru Şchiopul, care avea 500 de turci, pe lîngă moldovenii săi, acesta din urmă, învins, fugi în Ţara Romînească, iar Potcoavă intră în Iaşi la 18 noiembrie[10]. Se confirmă răsplătirea lui Kopeţki şi Ţopa şi chiar trecerea moldovenilor sub comanda hatmanului Şah[11]. Împotriva noului domn veni în curînd iarăşi cu o mare oaste[12] Petru Şchiopul. Lukomski nu precizează din cine era alcătuită oastea lui Petru Şchiopul. De fapt erau munteni,

---

[1] Aceeaşi cifră la Bielski, p. 178 şi la Gorecki, p. 241; dar N. Costin, (p. 461) are doar 1400.

[2] Luk., p. 343—348.

[3] Gr. Ureche, p. 227—229; N. Costin, p. 462—465; Bielski, p. 180—184. Efectivul şi dispozitivul trupelor aşa cum le aflăm la B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, Buc., 1926, cap. III şi IV, sînt, în bună parte, fanteziste.

[4] Luk., p. 394.

[5] N. Costin, p. 466 spune că au robit 340 000 oameni; K. Osipov, *op. cit.*, p. 55 spune că au luat 35 000 robi, circa 40 000 cai şi 50 000 vite cornute; la R. Ciocan, *op. cit.*, p. 155 nota 4, se dau alte cifre: 55 000 oameni ucişi şi 300 000 luaţi robi.

[6] Kr. op. Mal., p. 215.

[7] p. 351.

[8] Gr. Ureche, p. 230; N. Costin, p. 467; cf. şi N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 171, n. 7.

[9] Luk., p. 352—353; Gr. Ureche, p. 230; Bielski, p. 185; N. Costin, p. 468.

[10] Luk., p. 354; Gr. Ureche, p. 231 şi N. Costin, p. 468, dau data de 23 nov., acceptată şi de N. Iorga, *op. cit.*, V. p. 172; A. D. Xenopol (*op. cit.*, V. p. 109) dă data de 10 nov.; Bielski (p. 188) spune: «în ajunul sf. Andrei», adică: 29 noiembrie.

[11] Luk., p. 354; N. Costin, p. 460. Ştirea lipseşte la Gr. Ureche. Bielski (p. 188) spune că Şah a fost numit în fruntea boierilor.

[12] Luk., p. 355.

ardeleni, moldoveni din țara de jos, turci și tătari [1]. Lupta avu loc la Docolina pe Prut [2] și ea fu cîștigată de Potcoavă, în a cărui armată a luptat și hatmanul Șah [3]. Deși cîștigase bătălia, Potcoavă se retrase în Polonia, unde fu prins și aruncat în temniță [4]. În anul următor, el fu decapitat la Liov, pentru stricarea păcii cu turcii [5]. În același an avu loc expediția cazacului Alexandru în Moldova [6].

ȘTIRILE PRIVITOARE LA SEC. XVII DIN SCURTA DESCRIERE A RUSIEI MICI ȘI DIN SAMOVIDEȚ. RELAȚIILE ÎNTRE UCRAINA ȘI MOLDOVA LA ÎNCEPUTUL SEC. XVII

Știrile privitoare la sec. XVII încep cu relatarea luptei dată de hatmanul Żolkiewski la Țuțora, în 1620. Luară parte și cazacii din oastea polonă [7]. Știrea dată de izvorul ucrainean cu privire la capturarea lui Bogdan Hmielnițki în această luptă nu se adeverește [8].

RELAȚIILE LUI VASILE LUPU CU BOGDAN HMIELNIȚKI

Peste trei decenii, în 1650, cazacii luptară din nou în Moldova, alături de tătari, pentru a determina o schimbare în orientarea politică a lui Vasile Lupu, în legătură cu marea luptă de eliberare pe care o purta poporul ucrainean împotriva Poloniei panilor. În acel an, Moldova fu devastată pînă la munți și mulți oameni fură duși în prinsoare [9], ceea ce se confirmă și de izvoarele noastre [10] și de cele rusești [11].

Peste doi ani, în 1652, pe cînd Timuș venea în Moldova spre a se căsători cu Ruxandra, polonii dădură cu Hmielnițki lupta de la Batog, unde fură înfrînți[12]. Descrierea înfrîngerii polone este mult mai amănunțită în *Scurta descriere a Rusiei Mici* decît în cronica lui Miron Costin. Se adeverește știrea dată de izvorul cazac[13], că V. Lupu ceru polonilor să împiedice intrarea lui Timuș

[1] Gr. Ureche, p. 231–232; N. Costin, p. 468–469; N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 173.

[2] Numele locului bătăliei nu se află la Lukomski. El e dat de Gr. Ureche, p. 232. și N. Costin, p. 469; cf. și N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 173.

[3] Luk., p. 355; Gr. Ureche, p. 232; N. Costin, p. 469.

[4] Luk., p. 356.

[5] Luk., p. 357. Călcarea păcii cu turcii este dată ca motiv pentru decapitarea lui Potcoavă și de Gr. Ureche, (p. 232), în timp ce N. Costin (p. 469) spune: « pentru aceste rocoșituri ce făcuse asupra lui Petru Vodă ».

[6] Gr. Ureche, p. 233; N. Costin, p. 469; Bielski, p. 190, Hurmuzaki, XI, p. 607–610; Luk., p. 357, știe doar de invaziile lui Alexandru în Polonia.

[7] Kr. op. Mal., p. 216; descrierea pe larg a luptelor la Miron Costin, Kogîlniceanu, I, p. 271–272. După izvoare polone, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV. p. CXLIII – CXLIV.

[8] Cf. K. Osipov, *op. cit.*, p. 104–105; se pare că e o confuzie cu prinderea fiului lui Żolkiewski (cf. I. Macůrek, *op. cit.*, p. 163).

[9] Sam., p. 23–24.

[10] N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXXXIII–CCXXXIV; M. Costin, p. 319–320.

[11] *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, II, Moscova, 1954, p. 445–447.

[12] Kr. op. Mal., p. 234–236. Kalinowski — după izvorul cazac — ar fi avut la Batog 3000 infanterie regulată și 6000 cavalerie. M. Costin (p. 321) dă alte efective: 8000 pedestrași și 12 000 cavalerie.

[13] Kr. op. Mal., p. 234.

în Moldova [1]. După înfrîngerea polonilor, Bogdan Hmielniţki şi tătarii veniră la Cameniţa şi pătrunseră, mai departe, în Polonia [2].

În toamnă Timuş, însoţit de 12 000 cazaci [3], putea veni la Iaşi, unde avu loc nunta [4].

Sub anul 1653 *Scurta descriere a Rusiei Mici* vorbeşte, greşit, despre tratativele dintre B. Hmielniţki şi turci. De fapt, aceste tratative au avut loc mai ales în anii 1650—1652, cum au stabilit cercetările mai noi [5]. De asemenea, conflictul lui Hmielniţki, pe această chestiune, cu Gladki şi Gulianeţki a avut loc nu în 1653, cum scrie izvorul ucrainean [6], ci în 1651—1652, în timpul tratativelor cu turcii, cum au stabilit istoricii sovietici [7].

Tot sub anul 1653 se vorbeşte de alungarea lui Vasile Lupu din domnie de către munteni şi ardeleni şi de ajutorul dat domnului Moldovei de proaspătul său ginere cazac. Analistul ucrainean redă just, deşi foarte pe scurt, cele două faze ale acţiunii cazacilor în Moldova: 1) izbînda lor la Popricani pe Jijia şi înscăunarea lui Vasile Lupu şi 2) lupta de la Suceava în care Timuş fu rănit la picior, din care cauză muri peste cîteva ore [8]. Izvorul ucrainean nu cunoaşte însă expediţia cazaco-moldovenească în Ţara Romînească şi deci nici lupta de la Şopîea pe Teleajen, nici pe cea de la Finta (27 mai 1653); cronicarul ucrainean spune, simplu: «Radul (de fapt Matei Basarab) şi Rákóczi alungară pentru a doua oară pe Vasile din domnie şi pe Timuş din Iaşi» [9].

Ştirea dată de Samovideţ[10], la anul 1657, că regele Poloniei, Jan Kazimir, a cerut ajutorul tătarilor din Crimeea împotriva armatelor suedeze, ardelene şi căzăceşti, care invadaseră Polonia, se adevereşte[11].

LUPTELE DIN MOLDOVA ŞI UCRAINA DIN DECENIILE 8 ŞI 9 ALE SEC. XVII

Ştirile cronicilor ucrainene privitoare la luptele date prin a opta decadă a sec. XVII sînt relativ numeroase. Ştirile privitoare la luptele polonilor cu turcii în 1673 în Moldova se confirmă. Turcii veniră cu Husein paşa însoţit de domnii ţărilor romîne Ştefan Petriceicu şi Gr. Ghica. Kaplan Ghirei, un sultan tătar, stătu la Ţuţora[12]. Victoria polonă din 11 noiembrie 1673 se con-

[1] N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXXXVIII—CCXXXIX; idem, *Ist. rom.*, VI, p. 180 şi acelaşi, *Legăturile romînilor cu ruşii apuseni*, p. 51 (după Kostomarov).

[2] Kr. op. Mal., p. 236; N. Iorga *Geschichte des osm. Reiches*, IV, p. 79.

[3] Kr. op. Mal., p. 236; dar N. Iorga, (*Ist. rom.*, VI, p. 181) dă pentru oastea lui Timuş doar un efectiv de 3000 oameni.

[4] Sam., p. 32; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 208—214; M. Costin, p. 321—322.

[5] Vezi aici mai sus, şi Hurmuzaki, supl. II, vol. III — 1, p. 31 şi 40—41.

[6] Kr. op. Mal., p. 236.

[7] K. Osipov, *op. cit.*, p. 320, pune acest conflict în 1651; N. Petrovski, *op. cit.*, p. 32, în 1652; tot în 1652 şi *История СССР*, t. I, p. 500.

[8] Kr. op. Mal., p. 236—238; mult mai pe larg povesteşte aceste lupte M. Costin (p. 327 — 344).

[9] Kr. op. Mal., p. 237; Sam., p. 46, greşit, sub anul 1656; cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 199—203.

[10] Sam., p. 47.

[11] M. Costin, I, p. 354; relatarea luptelor din Polonia este mult mai detaliată la M. Costin (p. 353—354) decît la Roman Rakuşka Romanovski.

[12] Sam., p. 117—119; N. Muste, la Kogălniceanu, III, p. 10; N. Iorga, *Geschichte des osm. Reiches*, IV, p. 147 şi acelaşi, *Studii şi documente*, IX, p. 148—161.

firmă, dar efectivele date pentru oastea turcească de Samovideţ şi de cronicile moldoveneşti diferă [1]. Se confirmă şi retragerea lui Kaplan Ghirei în Dobrogea [2]. Se adevereşte şi ştirea că polonii au lăsat garnizoane de infanterie germană la Suceava şi în alte cetăţi [3]. Urmă apoi intervenţia tătarilor, care instalară la Iaşi pe Dumitraşcu Cantacuzino [4]. Moldova suferi cumplit în iarna 1673/74, îndeosebi din pricina cetelor prădalnice ale tătarilor [5].

Expediţia din anul următor, 1674, întreprinsă de însuşi sultanul Mohamed IV în Ucraina, în sprijinul trădătorului Doroşenko, se făcu prin Moldova [6], ceea ce se confirmă [7]. În Moldova, de unde fuseseră alungaţi polonii, se alăturară turcilor şi tătarii hanului Selim Ghirei [8]. Cererea de ajutor a lui Doroşenko către sultanul tătar Kaplan Ghirei, care se afla în Moldova [9], a fost, de fapt, adresată marelui vizir Sulemgan-Aga-Kegapa, la 29 ianuarie 1674, şi în urma acestei cereri padişahul ordonă în 7/16 februarie 1674 (luna Zilkade 1084) hanului Selim Ghirei să-l ajute pe Doroşenko [10]. Intervenţia armatei ruso-cazace, condusă de cneazul Romodanovski şi hatmanul Ivan Samoilovici, în Ucraina din dreapta Niprului, împotriva lui Doroşenko, deşteptă legitime speranţe în sufletele moldovenilor, care aşteptau cu nerăbdare armatele ruseşti, crezînd că, în sfîrşit, a sosit ziua eliberării lor de sub jugul otoman [11].

La luptele care s-au dat în 1678 între ruşi şi turci la Cigirin pentru stăpînirea Ucrainei din dreapta Niprului au luat parte, alături de turci, şi domnii ţărilor romîne [12]. Ştirea se verifică prin cronicile moldovene, care dau şi numele domnilor romîni: Antonie Ruset al Moldovei şi Gh. Duca al Ţării Romîneşti [13].

---

[1] Sam., (p. 117—119) dă 40 000; N. Muste (p. 10) dă 30 000; N. Costin (Kogălniceanu, II, p. 9) dă 20 000. Mult mai pe larg decît izvorul cazac relatează aceste evenimente Ion Neculce (Kogălniceanu, II, p. 201—203).

[2] Sam., p. 117—119; Hurmuzaki, IX — 1, p. 280.

[3] Sam., p. 117—119; N. Costin (Kogălniceanu, II, p. 12); I. Neculce, (*ibidem*, p. 206). La Suceava era infanteria germană a lui Theodor Frank (N. Iorga, *Geschichte*, IV, p. 149).

[4] Sam., p. 117—119; N. Costin (p. 10 11) cu mult mai multe amănunte.

[5] Sam., p. 117—119; N. Costin, p. 10; I. Neculce, p. 207—208 şi N. Muste, III, p.13—14; acesta vorbeşte şi despre luptele dintre tătari şi joldnerii nemţi relatate pe scurt de Roman Rakuşka. Pustiirea Moldovei o confirmă şi relaţia ardeleană din 24 dec. 1673 a diacului Matei către Mihail Apafi (Veress, *Documente*, XI, p. 149—151).

[6] Sam., p. 120.

[7] N. Costin, p. 13; N. Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 161—168.

[8] Sam., p. 120 122.

[9] *Ibidem*, p. 120.

[10] D. Doroşenko — J. Rypka, *op. cit.*, p. 48; Hurmuzaki, V — 1, p. 87—88.

[11] Cf. Sam., p. 122—123; Negustorul rus Nicolae Ivanov povesteşte că, trecînd prin Moldova cu mărfuri, a fost la Iaşi unde se răspîndise vestea că armata rusească era gata să înainteze la Nipru contra lui Doroşenko şi a turcilor. Moldovenii, grecii şi alte neamuri din Moldova, aflînd de înaintarea ruşilor, s-au bucurat foarte mult şi şi-au exprimat dorinţa de a se uni cu oastea rusească pentru a înlătura jugul turcesc. La aflarea ştirii că oastea rusească s-a retras de la Nipru, moldovenii au fost cuprinşi de mare mîhnire (ştire din 3 iunie 1673 la I. Nistor, *Contribuţii la relaţiile dintre Moldova şi Ucraina în veacul al XVII-lea*, p. 33).

[12] Sam., p. 142.

[13] N. Costin, II, p. 15—16 (cu numele greşit al hatmanului cazac: Samuil Popovici în loc de Ivan Samoilovici. De la N. Costin împrumută numele şi N. Iorga (*Ist. rom.*, VI, p. 305). La N. Costin, greşit, apa Casmenului în loc de apa Tismenului (Tiasminului); I. Neculce, II, p. 210—211; N. Muste, III, p. 18. Pentru luptele dintre 1677—1681, vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 173—181.

Despre ultimul — de data aceasta ca domn al Moldovei — aminteşte însă Samovideţ sub anul 1683, referindu-se la prinderea sa în ţară după înapoierea de la asediul neizbutit de la Viena şi ducerea sa în Polonia. Dar, pe cînd cronicarul ucrainean nu închină acestui eveniment decît două-trei cuvinte [1], Ioan Neculce povesteşte pe larg întîmplarea din ajunul crăciunului lui 1683, la Domneşti, în Putna [2].

În schimb, Samovideţ dă ceva mai multă atenţie luptelor date de cazacii lui Kuniţki în 1684 în Moldova, cu toate că relaţia sa [3] este mult mai redusă decît cea a lui Nicolae Costin [4]. La fel de sumară este şi relaţia din *Scurta descriere a Rusiei Mici* asupra aceloraşi evenimente [5].

Se confirmă şi ştirea analelor căzăceşti [6] despre cumplita pustiire a Moldovei în urma luptelor din 1684—1685 dintre poloni şi turci [7].

Expediţia lui Jan Sobieski în Moldova la 1686 este foarte succint prezentată de Samovideţ [8]. El însă cunoaşte caracterul luptelor: lupte de hărţuială cu tătarii. Noi dispunem însă de relaţii mai amănunţite cu privire la această expediţie polonă [9].

O altă expediţie polonă în Moldova, tot atît de nereuşită, fu cea din 1691, despre care de asemenea aflăm cîteva rînduri la Samovideţ[10]. Se confirmă deopotrivă şi ştirea izvorului cazac despre lăsarea de garnizoane polone în acest an la Suceava, Neamţ şi în alte cetăţi[11], ca şi despre viscolul care a nimicit oastea polonă şi despre caii seceraţi de boală[12].

Din această sumară confruntare a ştirilor analelor căzăceşti cu izvoarele noastre documentare şi narative rezultă că, în general, informaţiile analelor căzăceşti se verifică, atît în ce priveşte relaţiile politice dintre ţările romîne şi ţările vecine, cît şi în ce priveşte evenimentele de istorie militară, efectivele angajate în lupte, cronologia evenimentelor, motivarea cauzală a diferitelor evenimente istorice etc. Uneori analele căzăceşti sînt lacunare în raport cu izvoarele noastre, alteori însă ele sînt mai dezvoltate şi înfăţişează într-un cadru mai larg de istorie est-europeană evenimente privind istoria ţărilor romîne.

CONFUZII, LACUNE, ERORI ÎN CRONICILE UCRAINENE

Dar, pentru a putea aprecia just valoarea de izvor istoric a cronicilor ucrainene, trebuie să menţionăm că ele cuprind şi o serie de confuzii, erori, impreciziuni şi exagerări. Astfel, venirea solilor domnilor romîni la Hmielniţki,

---

[1] Sam., p. 160.
[2] I. Neculce, II, p. 218—222.
[3] Sam., p. 160—161.
[4] N. Costin, II, p. 27—31; Hurmuzaki, supl. II, vol. III — 1, p. 145—150 şi vol. IX—1, p. 307—311; la Alex. Amiras (Kogălniceanu, III, p. 106) Kuniţki e numit greşit Koniecpolski.
[5] Kr. op. Mal., p. 286—287; o relaţiune pe larg într-o scrisoare contemporană din Cracovia la Hurmuzaki, supl. II, vol. III — 1, p. 145—150 şi A. Veress, XI, p. 202—215.
[6] Sam., p. 162; Kr. op Mal., p. 287.
[7] N. Iorga, *op. cit.*, XI, p. 144—160; N. Costin, II, p. 34—35; Muste, III, p. 24—25.
[8] Sam., p. 165.
[9] N. Costin, II, p. 36; I. Neculce, II, p. 232—233 şi îndeosebi amănunţitul jurnal al lui Iacob Sobieski, fiul lui Jan Sobieski (vezi aici, mai sus, p. 249 şi nota 1) şi relaţia de la A. Veress, XI, p. 237—239.
[10] Sam., p. 180.
[11] N. Costin, II, p. 38; I. Neculce, II, p. 239.
[12] *Ibidem.*

spre a-l felicita pentru victoria asupra polonilor, a avut loc nu în 1648, cum spune *Scurta descriere a Rusiei Mici*, [1] ci în 1649, cum aflăm la Samovideţ [2]. Tot astfel, dată fiind conjunctura politică de atunci este puţin probabil ca domnii ţărilor romîne să fi cerut cu acel prilej şi ajutor lui Bogdan Hmielniţki [3]. Afirmaţia privitoare la cererea de ajutor se referă, probabil, la tătari, care pe atunci solicitau sprijinul lui Hmielniţki în lupta lor contra cazacilor de la Don [4].

Tot *Scurta descriere a Rusiei Mici* [5], vorbind la 1649 de atacarea Moldovei de către cazaci împreună cu tătarii, face confuzie, pe de o parte, cu trecerea tătarilor prin Moldova, la 1649, cînd ei fură bătuţi la satul Brătuleni [6], iar pe de altă parte, cu atacul cazaco-tătar din 1650 în Moldova [7], din două expediţii rezultînd, prin contopire, una singură, şi aceasta în 1649.

În acelaşi loc izvorul ucrainean numeşte, greşit, pe fiica lui V. Lupu, care urma să se căsătorească cu Timuş, Irina, în loc de Ruxandra. O greşeală asemănătoare face autorul anonim al *Scurtei descrieri a Rusiei Mici* şi cînd vorbeşte la 1653 de Radu, voievodul Munteniei [8] în loc de Matei Basarab.

Confuzii aflăm şi la Samovideţ. Astfel, sub anul 1656, el vorbeşte de expediţia lui Timuş în Moldova şi de moartea sa [9], cînd este ştiut că acest lucru a avut loc în 1653, la asediul Sucevei[10].

Pe alocuri — ca şi în cronicile moldoveneşti — se întîlnesc şi în analele căzăceşti unele nume proprii corupte, deformate. Aşa, între altele, la Samovideţ[11] aflăm, corupt, Balankerem pentru Szalankemen şi Tekel pentru Thököly. Tot acolo, Ljamci pentru Neamţ (Cetatea Neamţului) şi altele.

ŞTIRI NOI ÎN CRONICILE UCRAINENE, PRECIZĂRI LA ŞTIRI CUNOSCUTE. VALOAREA CRONICILOR UCRAINENE PENTRU ISTORIA NOASTRĂ

Dar cronicile ucrainene aduc şi o serie de ştiri noi sau precizări la ştiri deja cunoscute, ceea ce măreşte mult valoarea lor. Astfel, Lukomski[12] ne-a păstrat numele lui Temriuk Piatigoreţ, comandantul cazac care a venit în 1572 în ajutorul lui Bogdan Lăpuşneanu împreună cu hatmanul coroanei Nicolae Mielecki.

Acelaşi Lukomski[13] ne dă ştirea că, în 1575, după ce au prădat Podolia, tătarii din Crimeea au împărţit prada cu Petru Şchiopul, domnul Moldovei,

---

[1] p. 224.
[2] Sam., p. 18. Vezi şi aici, mai sus, p. 234.
[3] Kr. op. Mal., p. 224.
[4] N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 107.
[5] Kr. op. Mal., p. 225—226.
[6] C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 85.
[7] Sam., p. 23—24; M. Costin, I, p. 319—320; N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 173—175.
[8] Kr. op. Mal., p. 236—238.
[9] Sam., p. 46.
[10] M. Costin, I, p. 343.
[11] Sam., p. 46.
[12] Luk., p. 333—334. Izvoarele noastre nu ne-au păstrat numele lui Temriuk Piatigoreţ. Lasicki, *Historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voiuoda (cui successit Iuonia) et caede Turcarum ducibus Mieleczkio et Sienieawskio a. MDLXXII*, în *Tezaur de mon. ist.*, III, p. 259, îl numeşte Temruk de Pietichor (Temrucus Pietichorensis).
[13] Luk., p. 348—349.

lucru pe care îl cunoaşte şi N. Costin [1], dar faţă de care cronicarul moldovean ia o atitudine negativă.

Încercarea lui Ioan Potcoavă de a continua lupta de eliberare a Moldovei de sub jugul turcesc s-a terminat, după cum ştim, prin decapitarea sa la Liov în 1578. Dar trupul său nu fu înmormîntat acolo [2], ci în mănăstirea de la Kanev [3].

Tot în 1578 aflăm [4] despre o invazie în Polonia a cazacului Alexandru, care în acelaşi an reuşea să ocupe, pentru scurt timp, tronul Moldovei; izvoarele noastre cunosc numai acest ultim eveniment.

La lupta de la Ţuţora (1620) au luat parte, alături de poloni, şi cazaci, ceea ce ştiu şi izvoarele noastre narative [5]. Dar, în afară de Miron Costin, izvoarele noastre nu ne-au păstrat numele celor care au comandat pe cazaci în această bătălie. De altfel, şi Miron Costin spune, pur şi simplu, « Hmielniţki », vorbind de unul din comandanţii cazaci, pe cînd din *Scurta descriere a Rusiei Mici* [6] aflăm că acesta a fost sotnikul Mihail Hmielniţki, care nu a fugit, ci a murit în luptă, şi că alături de el s-a aflat şi fiul său Bogdan Hmielniţki, viitorul erou al luptei de eliberare naţională a Ucrainei [7].

Şi *Samovideţ* [8] şi *Scurta descriere a Rusiei Mici* [9] ne dau ştirea despre sosirea unor soli romîni în 1649 la Bogdan Hmielniţki, ceea ce nu am aflat în izvoarele noastre.

Tot din *Scurta descriere a Rusiei Mici*[10] aflăm şi numele comandanţilor cazaci: Timoş Nosáci, Martin Puşkar şi Michailo Doroşenko, care au condus invazia în Moldova în 1650.

Numele polcovnicului cazac, care împreună cu Timuş restabili pe V. Lupu în domnie şi apoi, după moartea lui Timuş, semnă capitularea cazacilor la Suceava în 1653, este Nicolae Fedorenko[11], şi nu Nicolae Feodorovici cum îl dă o relaţie contemporană[12], M. Costin[13] şi N. Iorga[14].

---

[1] N. Costin, I, p. 466 şi Gorecki, p. 251—252, afirmă şi ei că tătarii au împărţit prada cu domnul Moldovei.

[2] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 209 spune că a fost înmormîntat în biserica romînă din Liov, deşi în nota 45 izvorul polon citat de Hasdeu spune că fu înmormîntat în biserica frăţiei ruseşti de acolo. De îngroparea sa în biserica rusească din Liov vorbesc şi nişte avvisi contemporane din 16 şi 27 iunie 1578 din Liov (la A. Veress, III, p. 147—148). Înmormîntarea lui la Kanev o afirmă şi Al. Papadopol-Calimach, *Cîntecul hatmanului Ivan Serpeaga (Ioan Potcoavă, Creţul, domn al Moldovei 1577—1578). Cîntec popular din Rusia meridională*, în „Conv. lit.," XXI, (1887), p. 1005—1006.

[3] Luk., p. 357 (după *Русская достоверная летопись*) şi Kr. op. Mal., p. 215.

[4] Luk., p. 357.

[5] M. Costin, I, p. 270—272

[6] Kr. op. Mal., p. 216.

[7] Nici întinsele relaţii documentare despre bătălia de la Ţuţora din Hurmuzaki, II, p. 474—509 nu pomenesc nimic de cei doi Hmielniţki.

[8] Sam., p. 18.

[9] Kr. op. Mal., 225 (greşit sub anul 1648).

[10] *Ibidem*, p. 225—226 (greşit sub anul 1649).

[11] *Ibidem*, p. 236—238.

[12] Hurmuzaki, supl. II, vol. III—1, p. 53—54.

[13] M. Costin, I, p. 343.

[14] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 237 (Niclas Federwicz) şi p. 239 (Chodorwicz); idem, *Ist. rom.*, VI, p. 202, nota 4; Bissaccioni, în *Delle guerre civili della Moldavia*, î-l numeşte simplu Stepiche (probabil Stepka de la Ştefan), ceea ce este greşit, întrucît î-l chema Nicolae (N. Iorga, *Maiolino Bissaccioni şi războaiele civile din Moldova*, în « Arhiva soc. şt. şi lit. din Iaşi », III (1892), p. 718.

Samovideț[1] ne dă ştirea despre trecerea unui sultan tătăresc prin Moldova în 1657, în ajutorul Poloniei, ceea ce — după cît am putut verifica — este de asemenea o ştire nouă.

Preţioasă este ştirea dată de *Samovideț*[2] şi de *Scurta descriere a Rusiei Mici*,[3] la anul 1664, despre refugierea hatmanului Ucrainei din dreapta Niprului, Pavel Teteria, prin Polonia, în Moldova, ştire pe care de asemenea nu o aflăm în izvoarele noastre[4].

Tot astfel participarea lui Constantin Şerban Basarab în 1674 la asediul oraşului Lisianka din Ucraina o cunoaştem numai din *Scurta descriere a Rusiei Mici*[5].

Utilă este şi precizarea cronicilor ucrainene[6] că hatmanul cazac care luptă în 1678 alături de ruşi în Ucraina împotriva turcilor însoţiţi de domnii ţărilor romîne se chema Ivan Samoilovici, şi nu Samoil Popovici, cum scrie N. Costin[7] şi cum — după el — admite şi N. Iorga[8].

În fine, participarea lui Toma Cantacuzino în 1718, la Gluchov, la nunta Ulianei, fiica hatmanului Ivan Ilici Skoropadski, cu Petru Petrovici Tolstoi, polcovnic de Nejin[9], este de asemenea o ştire pe care nu am aflat-o în izvoarele noastre documentare şi narative.

★

Aici ia sfîrşit scurta analiză pe care am întreprins-o cu privire la ştirile cronicilor ucrainene. Făcînd bilanţul acestei sumare verificări, constatăm că, în afară de unele greşeli, imprecizii, confuzii ori exagerări, ştirile aduse de izvoarele ucrainene pot fi acreditate. Prin urmare, putem conchide că aceste izvoare sînt autentice[10], veridice, şi pentru istoria ţărilor romîne în sec. XVI—XVII, mai ales pentru istoria Moldovei, care, datorită vecinătăţii şi legăturilor seculare cu Ucraina, preocupă în chip deosebit pe analiştii ucraineni.

De bună seamă că valoarea de izvor istoric a celor trei cronici ucrainene de care ne-am ocupat în acest studiu este inegală. Cea mai valoroasă, ca una care se datoreşte unui contemporan cu evenimentele relatate, este, fără îndoială, cronica lui Roman Rakuşka Romanovski; de o valoare egală cu cronica contemporanului său moldovean Miron Costin, *Samovideț* este deci un izvor istoric de prima mînă pentru istoria Moldovei în sec. XVII.

---

[1] Sam., p. 47; M. Costin, I, p. 355, ştie doar de întoarcerea tătarilor care duceau în robie, între alţii, pe Kemény János.

[2] Sam., p. 84—85.

[3] Kr. op. Mal., p. 264.

[4] Doar N. Iorga, *Legăturile romînilor cu ruşii apuseni*, p. 58, cunoaşte acest eveniment după o ştire cu şase ani mai tîrzie, scrisoarea din 13 august a lui Jan Sobieski către episcopul Olszowski: « un anume Tetera a fugit în Moldova ». Iorga împrumută ştirea de la Grabowski, *Ojczyste wspominki* (Amintiri patriotice), II, p. 325.

[5] Kr. op. Mal., p. 278. Din acest izvor cunoaşte ştirea şi P. P. Panaitescu, *Pribegia lui C. Şerban Basarab şi a lui Ştefan Petriceicu şi testamentele lor*, p. 385 şi nota 2.

[6] Sam., p. 142.

[7] N. Costin, II, p. 15—16.

[8] N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 305.

[9] Kr. op. Mal., p. 304.

[10] Cf. părerea, în acest sens, despre cronica lui Samovideţ a lui N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 140 şi K. Osipov, *op. cit.*, p. 37.

Scurta descriere a Rusiei Mici, — un izvor mult posterior evenimentelor pe care le relatează — este totuşi preţioasă prin faptul că ne-a transmis în cuprinsul ei o serie de mărturii vechi, azi pierdute. Este un izvor istoric de mîna a doua.

Tot un izvor istoric de mîna a doua este şi *Culegerea istorică* a lui Şt. V. Lukomski. Valoarea sa de izvor istoric pentru istoria Moldovei este însă mult mai redusă decît a celorlalte două izvoare ucrainene, pe de o parte, din cauză că autorul a trăit cu două secole după evenimentele relatate de el şi, pe de altă parte, pentru că opera sa este o simplă compilaţie după cronica lui Guagnin.

Dar, dacă valoarea lor ca izvor istoric pentru istoria ţărilor romîne în sec. XVI — XVII este circumscrisă de faptul că respectivele anale sînt izvoare de prima sau de a doua mînă, cronicile ucrainene sînt toate deopotrivă de preţioase pentru problema relaţiilor romîno-ucrainene, ca unele care prezintă consecvent ştirile de istorie romînă în cadrul istoriei ucrainene, îngăduindu-ne astfel să avem o perspectivă adecvată asupra trecutului comun, de luptă şi de suferinţă, al celor două popoare.

În concluzie, ţinînd seama de cele spuse în această parte a studiului nostru, analele căzăceşti pot fi întrebuinţate ca sursă de informare pentru istoria ţărilor romîne în sec. XVI—XVII, cu tot atît folos ca şi izvoarele noastre documentare şi narative.

Ignorate atîta timp de cercetătorii noştri, analele căzăceşti vin să se alăture astăzi celorlalte izvoare narative de care dispune istoria noastră naţională, impunîndu-se prin noutatea şi valoarea lor.

ANEXE[1]

I

ŞTIRI PRIVITOARE LA ISTORIA ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN CRONICA MARTORULUI OCULAR (ЛЕТОПИСЬ САМОВИДЦА)

1

p. 18. 1649.

<La începutul anului 1649, la Pereiaslavl, vin soli poloni cneazul Cetvertenski şi voievodul de Kiev Adam Kisel.>

...Şi acolo, la sfatul acela, fură şi soli de la regele Ungariei[2]: atît de mult se răspîndise pe atunci prin toate ţările faima cazacilor şi a lui Hmielniţki, că diferiţi monarhi îi arătară prietenie şi îi trimiseră daruri, că începură să-i vină soli de la maiestatea sa imperială din Moscova, de la domnii Moldovei şi Munteniei, <aducînd> mari daruri...

2

p. 23—24. 1650.

Nevoind ca oastea să stea degeaba şi încă înfrăţindu-se cu un atare păgîn şi duşman al credinţei creştine, cu toate că ţara creştină a Moldovei se afla în supunerea turcilor,

[1] Cronicile ucrainene au fost aranjate aici în ordinea lor cronologică. Adăugirile în text între paranteze ascuţite aparţin editorului şi au fost făcute pentru o mai bună înţelegere a textului.

[2] De fapt, principele Transilvaniei, Gh. Rákóczi II.

începuse totuşi să trăiască în linişte şi belşug sub un domn <numit> Vasile Lupu, invidiind aceasta şi <temîndu-se> ca ei să nu fie micşoraţi dacă creştinii şi mai ales Rusia s-ar ridica, hanul Crimeii împreună cu hatmanul Hmielniţki, după cît se pare, cu îngăduinţa turcilor, atacînd pe neaşteptate ţara Moldovei cu toate forţele cazace şi tătare, o nimiciră cu totul, o cuceriră pînă la munţi, luară oameni în prinsoare şi averile lor; doar cetăţile cele tari rezistară şi însuşi domnul fugi din Iaşi, oraşul de scaun, dar se înapoie iarăşi. Iar Hmielniţki stătea cu hanul la Prut [1].

Şi ţara aceea o cuceriră cu cetele lor.

Şi apoi domnul <Moldovei> se înţelese cu hoarda şi cu hatmanul Hmielniţki să se întoarcă din ţara lui şi se încuscri cu Hmielniţki, promiţînd să dea pe fiica sa după fiul lui Hmielniţki, ceea ce şi făcu mai apoi. Şi oastea coroanei cu hatmanii stătea sub Cameniţa Podoliei [2], nedînd cazacilor nici o pricină de război. Şi aşa, în anul acela, nu avu loc nici un război cu oastea coroanei, ci înapoindu-se pe la Pokrov [3] din Moldova, stătură liniştiţi acasă.

3

p. 32. 1652.

Şi în anul acela trimise pe fiul său în Moldova să se căsătorească cu fiica domnului moldovean Vasile Vodă Lupu, care trebui să facă <acest lucru>, temîndu-se de el <i. e. de B. Hmielniţki>. Şi astfel în toamna [4] aceea avu loc veselie, <nuntă> mare şi dădu pe fiica sa la Cigirin şi plecară <nuntaşii>, provocînd mari pagube atît domnului Moldovei [5], cît şi celorlalţi oameni pe unde trecu oastea cu nunta, căci erau în mare număr şi fiecare era de capul lui.

4

p. 46. 1656.

Măria sa ţarul şi marele cneaz Aleksei Mihailovici, majestatea sa imperială, porni pentru a treia oară la război împotriva suedezilor [6]...

Şi hatmanul Hmielniţki rămase cu armatele în Ucraina, căci nu fusese atacat de nimeni şi, pe lîngă aceasta, însuşi sta prost cu sănătatea [7]. Doar oastea care rămăsese între Uman [8] şi Bug şi Nistru merse cu fiul lui Hmielniţki, Timuş, în ajutorul domnului moldovean, socrul său Vasile Lupu, care lupta cu domnul Munteniei şi acolo Timuş fu ucis şi oastea sa se înapoie cu pagubă şi aduseră cu sine corpul lui Timuş; iar domnul Moldovei, Vasile Lupu. fu dus la Constantinopol şi rămase acolo în temniţa de la Edikule şi muri acolo [9].

---

[1] După raportul către ţar al solului rus V. Unkovski, Bogdan Hmielniţki şi hanul ar fi stat la Iaşi (raport din 2 oct. 1650, în *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, II, Moscova, 1954, p. 444).

[2] Cf. Kr. op. Mal., p. 225—226 (greşit sub 1649) şi p. 229—230 (sub 1650).

[3] 1 octombrie (vezi G. Diacenko, *Полный церковно-славянский словарь*, Moscova. 1900, p. 447).

[4] Nunta se făcu în sept. 1652.

[5] Se poate înţelege şi: cheltuieli, ca aluzie la zestrea mare dată de V. Lupu Ruxandrei. Zestrea Ruxandrei fusese, ca şi a Mariei, cealaltă fiică a lui Vasile Lupu, măritată cu lituanul Radziwill, 150 000 galbeni în bani şi 50 000 în giuvaere (Hurmuzaki, V—2, p. 2, nr. II.).

[6] E vorba de războiul ruso-suedez din 1656—1661, încheiat prin pacea de la Kardis (*История СССР* p. 453—454).

[7] În 1656 B. Hmielniţki s-a îmbolnăvit greu (N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 41).

[8] Localitate în R.S.S.U.

[9] Aceste ultime evenimente au avut loc în 1653.

5

p. 47. 1657.

<cazacii pustiesc Polonia >[1].

...Se uniră după aceea cu oștile ungurești și apoi cu cele suedeze și pustiiră Polonia pînă în Prusia, ba luară și Varșovia [2]. Care lucru văzînd regele Poloniei, care se afla peste graniță [3], se îngriji, împreună cu senatorii, cum ar putea împiedica să nu se piardă și restul țării lor și trimiseră <solie> în Crimeea, rugînd pe han să le dea ajutor, care, promițîndu-le ajutor, le și trimise un sultan [4] prin țara Moldovei.

6

p. 84—85. 1664.

În acel an, 1664, îndată după paști, hatmanul Briuchovețki [5] își adună toate polcurile de dincolo de Nipru și, avînd cu sine cîteva mii de moscoviți, a pornit de sub Perejaslavl spre Cerkassî [6]. De care lucru auzind hatmanul Teter [7], și văzînd dușmănia cazacilor și a tuturor oamenilor față de el, luînd întreg tezaurul militar, pe care îl adunase bătrînul Hmielnițki și alți hatmani, și giuvaerurile oastei, turmele și mărfurile, plecă din Cigirin la Braczlaw [8], ...apoi ieși din Braczlaw cu avuția pe care o putuse lua și <plecă> în Polonia, iar celelalte <bogății>, ceva bani și argint, le lăsă la Braczlaw. Și venind acolo coșovoiul [9] Serko [10] le jefui toate cu cazacii lui; și cele ce le duse Teter cu sine în Polonia îi fură luate acolo de pani prin înșelăciune, că ajunse în mare mizerie și trebui să fugă în Moldova [11].

7

p. 103. 1669.

În aceeași iarnă, văzînd hatmanul Doroșenko că hoarda din Crim a început să se apropie de zaporojeni și să-i fie lui dușmănoși, a plănuit împreună cu sfetnicii săi să se supună cu totul turcilor, ca Moldova și Muntenia...

8

p. 117—119. 1673.

Îndată primăvara năvăliră din nou în țara Moldovei oștile turcești ale acestui pașă [12], avînd cu ei și pe domnul Moldovei și pe domnul Munteniei cu oștile lor, pregătindu-se să meargă împotriva Poloniei; și puternicul pașă Kaplan Ghirei [13] stătea la Țuțora.

---

[1] Cazacii erau comandați de polcovnicul Anton Jdanovici (N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 41).

[2] În iunie 1657, dușmanii lui Jan Kazimir erau la Varșovia (Eug. Pavlescu, *Georges II Rákóczi, prince de Transsylvanie*, Iași, 1924, p. 99).

[3] Regele Poloniei fugise în țara împăratului (vezi Kr. op. Mal., p. 246, care povestește aceste evenimente sub anul 1656). De fapt, evenimentele relatate succint de Samovideț se plasează între 1655, cînd Carol Gustav X începuse războiul împotriva Poloniei. și 1657.

[4] sultan = demnitar subordonat hanului din Crimeia. În ediția Bodianski și copia Iuzefovici se află: « *солтанов з ордами* » (sultanii cu hoardele).

[5] Ivan Briuchovețki, hatman al Ucrainei din stînga Niprului (1663—1668).

[6] În copia Kozelski: k Cerkasom; Cerkassî, localitate în R.S.S.U.

[7] Pavel Teteria, hatman cazac al Ucrainei din dreapta Niprului (1663—1664).

[8] Braczlaw, localitate în R.S.S.U.

[9] Koșevoi = grad în armata Zaporojelui.

[10] Ivan Serko, ataman (comandant al unei grupe de 10 oameni) de Zaporoje.

[11] Știrea nu se află în cronicile moldovene.

[12] Husein pașa (N. Muste, III, p. 10; N. Costin, II, p. 9).

[13] Kaplan Ghirei, sultan tătar, viitor han al Crimeii (aprilie-decembrie 1707).

Şi oştile coroanei şi cele lituane unindu-se, avînd cu ele şi mercenari, după porunca regelui, porniră de la Liov, dar numai hatmanii; iar regele [1] rămase la Liov, căci era bolnav de hidropizie şi muri acolo.

Şi armatele plecară cu hatmanii, peste care mai mare era hatmanul coroanei Ioan Sobieski; şi îndreptîndu-se direct asupra taberei turceşti, dădură cu ei lupta. Şi domnii moldovean şi muntean cu oştile lor fugiră de la turci şi se alipiră armatei coroanei. Şi aşa, a doua zi, mercenarii năvăliră asupra taberei turceşti — căci turcii stăteau în şanţuri — şi nimiciră oastea turcească, care era anume de 40 000 <oameni> dintre care abia scăpară 10 000 peste Nistru la Cameniţa [2], dar şi aceştia într-o stare mizerabilă, aşa de mare fusese înfrîngerea lor, căci fuseseră turcii singuri, fără de tătari. Şi bătîndu-i pe aceştia, se îndreptară contra paşei de la Ţuţora, dar acesta, neaşteptîndu-i, se retrase peste Dunăre.

În aceeaşi iarnă, mercenarii stătură peste iarnă în ţara Moldovei în diferite tabere şi stegarul [3] coroanei Adam Sieniawski stătu la Iaşi, iar cetăţile Suceava şi altele le ocupară cu infanterie nemţească. Dar acest lucru nu ţinu mult, căci turcii, văzînd înfrîngerea aceea a lor, trimiseră <solie> la han în Crimeea ca să trimită îndată hoarda în ţara Moldovei pentru a alunga pe mercenari şi dădură fiecărui tătar cîte doi cervoni. Şi aşa îndată, în timpul iernii [4], se îndreptară spre Moldova sultanul cu fiul hatmanului cu hoarda, cărora li se alăturară din nou boierii moldoveni care se retrăseseră din faţa polonilor. Şi sosind în ţara Moldovei, la Iaşi, cetatea de scaun, alungară pe joldneri, că trebuiră să se retragă din ţara Moldovei, şi numai în cetatea Suceava rămase infanteria.

Şi în iarna aceea, mulţi dintre joldneri muriră de foame.

...Ţara Moldovei în acel timp fu în mare suferinţă, că toţi trebuiră să fugă din ţara lor şi mulţi moldoveni de seamă <fugiră şi> se mutară în oraşele de la Bug, căci mari nedreptăţi suferiră de la tătarii care iernau acolo. Şi alungînd pe leşi şi pe domnul Petriceicu, puseră domn pe Dumitraşcu [5], care venise cu hoarda, care chiar de tătari era socotit ca neputincios, căci <în domnia lui> ce voiră aceea făcură, şi ocupară <ţara> pînă la Dunăre, pînă unde înaintaseră jolderii poloni.

9

p. 120. 1674.

Îndată după naşterea lui Hristos <= 25 dec. 1673>, după porunca maiestăţii sale imperiale, adunînd oaste boierul cneaz Grigore Grigorovici Romodanovski şi okolniciul [6] Petru Dimitrevici Şkuratov, voievozii de Belgorod [7], şi unindu-se cu hatmanul Ivan Samoilovici [8] cu oştile cazacilor de peste Nipru, se îndreptară spre Krilov <Kriliv> [9] sub Cigirin [10]... Şi Doroşenko trimise <solie> în ţara Moldovei la sultan [11], rugînd să i se trimită

[1] Mihail Wiśniowiecki, regele Poloniei (1669—1763)
[2] În text: Kamianeţ.
[3] *Horujii* înseamnă şi sublocotenent de cazaci.
[4] Iarna 1673—74.
[5] După 11 noiembrie 1673.
[6] Okolnici, curtean, boier de curte. În sec. XVII el reprezenta pe boierii de curte de rangul al doilea.
[7] Localitate în R.S.S.U.
[8] Ivan Samoilovici, hatman cazac în Ucraina din stînga Niprului (1672—1687). A avut trei fii: Simion Ivanovici Samoilovici, polcovnic de Starodub, Grigore Ivanovici Samoilovici, polcovnic de Cernigov şi Iacob Ivanovici Samoilovici, polcovnic de Starodub.
[9] Krilov (Kriliv), localitate în R.S.S.U.
[10] Cigirin, localitate în R.S.S.U. Aici urmează un pasaj despre cucerirea de către ruşi a oraşelor Cerkassî şi Kanev.
[11] Credem că e vorba de sultanul tătar Kaplan Ghirei (fratele hanului Selim Ghirei), care se afla în Moldova.

cîţiva tătari pentru a-i înspăimînta. În urma repetatelor rugăminţi ale lui Doroşenko, sultanul trimise o parte din hoardă la Raşkov... p. 122—123... Iar boierul cneaz Romodanovski şi hatmanul Ivan Samoilovici, trecînd Niprul la Cerkassî, se îndreptară cu oştile spre Cigirin şi-i asediară partea dinspre Cerkassî, iar partea cealaltă peste apa Tiasminului era liberă, prin care solii lui Doroşenko avură ieşire liberă spre Crimeea şi la Ţarigrad. Şi astfel, prin fierbintea sa rugăminte, Doroşenko puse din nou în mişcare pe turcii înşişi cu mari forţe cărora li se alătură şi hanul [1] în ţara Moldovei; şi astfel, cu marile lor forţe păgîneşti, ieşiră la Nistru şi aflară toate oraşele pline de oameni, care aşteaptau întăriri de la maiestatea sa imperială şi de la hatmanul Samoilovici, fiind asiguraţi prin scrisori că vin întăriri [2].

10

p. 139—140. 1677.

......După predarea Cigirinului de către Doroşenko, care însuşi se supuse maiestăţii sale imperiale şi fugi din Cigirin la Sosnici, dincolo de apa Desnei, turcii, voind să provoace iarăşi turburări în Ucraina, sloboziră din închisoare pe Iuri Hmielniţki [3]... pe acela turcii îl puseră din nou, din partea lor, ca hatman al Zaporojelui şi-l trimiseră cu acele paşale şi cu oşti la Cigirin. Dar nu aveau încă cu totul încredere în el; întrucît nu cuceriră Cigirinul, puseră o parte din vină şi pe seama lui Iuri Hmielniţki.

Pe paşii aceia porunci să-i piardă că s-au retras de la Cigirin cu ruşine [4]; şi pe hanul Crimeii voi să-l piardă, dar hanul fugi în ţara Cerchezilor [5] şi un alt han [6] fu trimis în Crimeea, poruncindu-le ca în vara următoare să fie din nou gata la Cigirin şi la Kiev [7]; şi pe Hmielniţki îl puseră în timpul iernii [8] în ţara Moldovei, cu cazacii lui, la care începură să se adune cazacii de ici, de colo, din oraşele Podoliei şi, în numele lui, începură să întemeieze slobozii în apropierera Bugului, în locurile pustiite.

11

p. 142. 1678.

...În acelaşi an, în 10 iulie, mari oştiri turceşti <conduse> de vizirul Mustafa [9], în mari coloane, înaintară pînă la Cigirin şi oastea maiestăţii sale imperiale cu cneazul Romodanovski şi hatmanul Ivan Samoilovici trecu atunci de la Cerkassî peste Nipru, mai jos de Bujin [10], în cîmpiiile de la Cigirin, pe partea aceasta a rîului Tismen. Şi oştile turceşti stăteau de cealaltă parte a rîului Tismen, lîngă Cigirin, din spre partea tătărească; şi împărţindu-şi oastea, cîţiva paşi cu hanul Crimeii şi cu domnii Moldovei şi Munteniei [11] trecură peste rîul Tismen <şi astfel> mari forţe ajunseră pe partea de dincoace a rîului Tismen lîngă ţinutul nisipos, împiedicînd trecerea la Cigirin şi, înconjurîndu-l, dobîndiră Cigirinul...

---

[1] Selim Ghirei I, 1671—1678 şi 1685—1691.

[2] Urmează succesele turcilor în Ucraina, arderea Umanului etc.

[3] Fiul lui B. Hmielniţki. Se călugărise ajungînd arhimandrit de Jidiţe. A fost hatman în 1677—1681 (Истори Украинской ССР, I, p. 319).

[4] Ibrahim paşa serascherul fu închis la Edikule (N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 142, după cronicarul turc Funduklulu).

[5] Hanul Selim Ghirei I fu depus şi deportat în Rhodos (H. Übersberger, *op. cit.*, p. 32; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 142).

[6] Murad Ghirei (1678—1683).

[7] Pentru expediţia din 1677 vezi N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, IV, p. 177—178.

[8] Iarna 1677—1678.

[9] Vizirul Kara Mustafa.

[10] Bujin (Bujen), localitate în R.S.S.U.

[11] Antonie Ruset al Moldovei şi Gh. Duca al Munteniei.

12

p. 160. 1683.

<Eliberarea Vienei. Victoriile polonilor asupra turcilor.>

...Şi în acele lupte mulţi paşi pieriră şi <pe unii> joldnerii îi luară vii, pe care îi întemniţară la Liov, şi pe domnul Moldovei Duca [1].

13

p. 160—161. 1684.

La începutul anului, în Nemirov, adunîndu-se oamenii de jos, numiţi cazaci <căci între ei erau şi cazaci>, şi avînd peste ei un şef dat de rege, pe Kuniţki [2], care se chema hatman şi care după ce ocupă toate oraşele de reşedinţă, nimicind în ele polcovnicii care rămăseseră acolo, merse cu această oaste în ţara Moldovei şi acolo pustii multe ţinuturi; şi mari pagube ar fi făcut, dar hoarda, ieşind cu fiul hanului, nu le îngădui acest lucru, şi făcu război cu acei cazaci; şi, din luptă, Kuniţki cu puţini cazaci fugi, văzînd că oastea lor nu se poate apăra de hoardă. Dar cazacilor hoarda nu le putu face nimic, şi ei se înapoiară cu toţii; şi uciseră pe acel Kuniţki, şeful lor, şi puseră dintre ei şef pe Moghilă [3] cazac din Zaporoje, care rămăsese cu ei în Nemirov, luîndu-şi numele de hatman, şi-şi ţinea garnizoana sa în apropiere de Camenița şi în alte oraşe, de unde alungase pe turci.

....

p. 162. 1684.

În acel an ţara Moldovei fu pustiită de către poloni, cazaci şi tătari, şi puţini <oameni> rămaseră în ea.

14

p. 162. 1685.

Hanul Crimeii [4] ieşi cu hoarda şi însuşi se opri în jurul Raşkovului şi mari pagube pricinui în ţinuturi, în Volhinia şi Podolia, prin năvăliri în timpul primăverii. Şi sultanii cu hoardele <lor> merseră în susul Dunării spre oştile turceşti, să se unească cu ele. Şi ţara Moldovei fu pustiită de oştirile polone şi tătăreşti şi căzăceşti, care stăteau pe lîngă rege.

15

p. 165. 1686.

În acel an, regele Poloniei Ioan III adună mare oaste şi, lăsînd o rezervă lîngă Kameneţ Podolski, merse însuşi cu oastea în ţara Moldovei la Dunăre; dar nu avu loc o luptă mare cu turcii, căci turcii aveau <atunci> război cu împăratul la Marea Albă [5] şi cu alţii, unde turcii fură învinşi [6]. Şi aici în Moldova o mare hoardă cu fiul hanului hărţui pe rege şi astfel iarna regele cu oştile sale se înapoie în ţara sa. Iar hanul însuşi sta cu oştile în ţara sa, în aşteptarea <năvălirii> oştilor lituană şi cazacă în Crimeea.

---

[1] Este vorba de prinderea lui Gh. Duca la Domneşti (Putna), pe cînd revenea din campania turcească de la Viena. Fu dus la Liov unde muri în 1685 (N. Costin, II, p. 29—23; I. Neculce, p. 218—222, mult mai pe larg).

[2] Kuniţki, hatman cazac.

[3] Ivan Mohila (1648—1688), hatman la Nemirov. Succesorii lui fură Hrişko şi apoi Samus, acesta fiind ultimul hatman al Ucrainei din dreapta Niprului din partea Poloniei.

[4] Hadji Ghirei II.

[5] Marea Albă = Arhipelagul.

[6] Este vorba, de fapt, de luptele cu Veneţia în Arhipelag (Vezi N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, IV, p. 210).

16

p. 175. 1688.

În acelaşi an, domnul Munteniei se supuse împăratului creştin [1] şi bătu foarte pe tătari în ţara sa.

17

p. 180. 1691.

Război aprig fu în Ţara Ungurească între oştile imperiale şi turci, în care război domnul dumnezeu ajută oştile imperiale, că oştirea turcească fu distrusă cu totul; şi comandant al armatei imperiale era principele de Baden [2] general, şi peste turci, vizirul şi Thököly [3] al ungurilor. Şi acest război a fost la Szalankemen [4], aproape de Varadin. După care victorie, împăratul trecu în Ţara Ungurească şi Muntenia, şi în Moldova îşi aşeză garnizoanele sale în Suceava[5]. În acel război vizirul însuşi fu ucis şi oastea turcească fu distrusă; şi regele Poloniei cu oştile sale merse să se întîlnească cu oştile imperiale, dar, neajungînd ‹la timp›, se înapoie de la munţi, căci iarna venise pe neaşteptate. Şi astfel de sf. Pokrov [6] căzu zăpadă mare, oprind oastea coroanei ‹în marş›, făcu foarte mari pagube cailor, căci începu boala printre ei; şi muriră atît de mulţi, încît oastea merse pe jos, iar căruţele şi carele cu tezaurul regal trebuiră să fie trase cu boii, în Polonia. Regele îşi aşeză garnizoanele sale în Suceava, în Soroca şi la Neamţ [7], dar în Iaşi — ca şi mai înainte — rămase domnul ‹pus› de turci [8].

II

ŞTIRILE PRIVITOARE LA ISTORIA ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN SCURTA DESCRIERE A RUSIEI MICI (КРАТКОЕ ОПИСАНИЕ МАЛОРОССИЙ)

18

p. 214. 1574.

După aceea, pe timpul regelui polon Henric-Francezul, fu hatman al Zaporojelui Svergovski [9], care cu Ioan, domnul Moldovei, după 14 lupte norocoase împotriva turcilor, fu ucis în Moldova de turci cu toată oastea sa.

---

[1] În februarie 1688, (N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 361) se ajunse între Leopold I şi Şerban Cantacuzino la stabilirea punctelor de supunere; dar supunerea formală avu loc abia în ianuarie 1689 la Viena, pe cînd Şerban nu mai era în viaţă (I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 353).

[2] În original: De Badent.

[3] În original: Tekel.

[4] În text, corupt: Balankerem. O. Leviţki, *op. cit.*, indice, p. 439, crede greşit într-un oraş turcesc Balanker.

[5] De fapt, în Suceava era o garnizoană polonă din 1690 (I. Moga, *op. cit.*, p. 362.

[6] 1 octombrie. Aluzie la expediţia lui Ioan Sobieski în Moldova în 1691 (I. Moga, *op. cit.*, p. 362—371).

[7] În text, corupt: Liamţi.

[8] Constantin Cantemir. Pentru evenimentele relatate în acest fragment, vezi N. Iorga, *Geschichte d.osm. Reiches*, IV, p. 207, 249—251 şi 251—255 şi acelaşi, *Ist. rom.*, VI, p. 406—407.

[9] Corupt, în loc de Sverciovski, hatman cazac.

19

p. 215. 1577.

Apoi fu hatman renumitul cazac Potcoavă [1]. Acesta ajunse la domnia Moldovei cu ajutorul hatmanului Şah, care a alungat din domnie pe Petru Vodă; dar acest Potcoavă, cînd, după două victorii ale sale împreună cu cazacii asupra moldovenilor [2], nu vroi să fie domn al Moldovei... şi veni în Polonia, leşii îl prinseră prin vicleşug şi-l trimiseră la rege, care porunci să-i taie lui Potcoavă capul, în Liov, iar trupul i-l îngropară cazacii, în mănăstirea de la Kanev.

Tot în acel an, 1577, fu hatman al Zaporojelui numitul Şah, sub care cazacii, răzbunînd pe Potcoavă, făcură multe nenorociri moldovenilor prin năvălirile <lor>...

20

p. 216. 1620.

Pe vremea lui Sigismund II [3], regele Poloniei, hatmanul Żolkievski merse cu cazacii ucraineni la Ţuţora contra turcilor, unde şi Mihail Hmielniţki [4] a fost sotnik [5] peste cazaci, care mai înainte fusese pisar pentru adunarea dărilor pe lîngă un oarecare Ivan Danilovici, starostele din Cigirin, apoi se însură şi avu pe fiul Zenovie, după aceea numit Bogdan, pe care tatăl său din tinereţe îl dădu la învăţătură rusească şi apoi şi latinească. Şi în vremea amintitei expediţii, adică la Ţuţora, şi fiul lui Hmielniţki fu cu tatăl său la război.

....

p. 216. 1620.

... La Ţuţora cînd Osman, sultanul turcilor, bătu pe leşi, atunci şi Mihail Hmielniţki fu ucis şi pe fiul său Zenovie îl luară prizonier şi fu răscumpărat după doi ani din prinsoare tătărească [6].

21

p. 224. 1648.

Şi în acel an, veniră la Hmielniţki soli din diferite state şi de la domnii muntean şi moldovean şi de la unii tătari de sine stătători, felicitîndu-l pentru victorie şi rugîndu-l să le dea ajutor împotriva duşmanilor lor [7].

22

p. 225—226. 1649.

În acelaşi an, Hmielniţki, pentru nerespectarea articolelor de la Zborov [8], aflînd în acelaşi timp de intenţia polonilor, care voiau ca împreună cu tătarii să atace Moscova, raportă marelui gosudar şi-l informă despre victoria sa asupra polonilor, socotind că acest lucru va

---

[1] Podkova, hatman al Zaporojelui.

[2] E vorba de victoria din nov. 1577 cînd alungară pe Petru Şchiopul şi de cea de la Docolina (cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, V, p. 172—173).

[3] Greşit în loc de Sigismund III.

[4] Mihail Hmielniţki, sotnik de Cigirin, tatăl lui B. Hmielniţki.

[5] sotnik = căpitan, comandantul unei companii de 100 oameni.

[6] În text: *iasstr* = prizionier, luat în captivitate.

[7] Lucrurile acestea s-au petrecut. de fapt. în 1649

[8] Pacea de la Zborov din 8 aug. 1649 (*История СССР*, I, p. 499; B. Krupniţki, *op. cit.*, p. 91—92), încheiată după victoriile cazacilor din vara lui 1649 asupra lui Jan Kazimir *(ibidem)*.

fi plăcut maiestăţii sale imperiale după marea pagubă <înfrîngerea>, pe care a suferit-o <maiestatea sa> nu de mult de la regele Vladislav la Smolensk, în Litva şi în ţările sale[1].

Tot atunci sultanul turcesc, la rugămintea lui Hmielniţki, porunci domnului Moldovei Vasile Lupu că, dacă nu va consimţi de bună voie, atunci cu forţa fiica sa Irina[2] va fi dată de soţie lui Timuş, fiul lui Hmielniţki. Şi în acelaşi an Hmielniţki trimise pe Gladki[3] cu o parte din oaste în Polonia şi pe Nosaci[4], Puşkar[5] şi Doroşenko[6] cu 16 000 de cazaci şi 20 000 de tătari, peste Nipru, să pustiiască Moldova, unde cazacii luară oraşul Soroca; iar cînd cei din Suceava fugiră la Iaşi, ei arseră <Suceava> şi domnul Moldovei Vasile Lupu fugi din Iaşi la Hotin[7]; şi oameni fără de număr duseră tătarii în prinsoare.

Şi atunci domnul <Moldovei> de nevoie promise să dea pe fiica sa după fiul lui Hmielniţki, după ce mai înainte ceru ajutor hatmanului coroanei[8], dar acesta îi răspunse că şi el s-a aflat deja[9] în mîinile lui Hmielniţki şi că în captivitate a fost dăruit împreună cu hatmanul de cîmp[10] lui Tugaibei[11], din care prinsoare s-a răscumpărat cu o mare sumă de bani...

23

p. 229–230. 1650.

Potocki[12] sta la Cameniţa Podoliei, spre a împiedica încuscrirea lui Hmielniţki cu domnul Moldovei.

24

p. 234–236. 1652.

Primăvara, Hmielniţki, ca şi cum s-ar fi pregătit contra Moscovei — după porunca sultanului — ordonă oastei să iasă în cîmp şi trimise <solie> la domnul Moldovei, cerînd, potrivit înţelegerii, pe fiica sa de soţie fiului său, altfel ameninţîndu-l că va veni la el în vizită cu o oaste de 100 000 de oameni; din care cauză moldovenii toţi temîndu-se, căci îşi aminteau de precedenta pustiire a ţării lor, stăruiră pe lîngă domnul lor ca să nu refuze a da fiului lui Hmielniţki pe fiica sa şi-l ameninţară că-l vor preda pe el însuşi, dacă nu va face acest lucru. Domnul <Moldovei> trimise în secret <soli> la regele Poloniei, rugîndu-l să-l împiedice pe <Hmielniţki>, şi de aceea Kalinowski, hatmanul de cîmp, se puse în mişcare, ajunse la Batog[13], cu oastea sa <compusă din> cavalerie 6000 şi infanterie regulată 3000, în afară de vînători, şi-i tăiară drumul lui Hmielniţki spre Moldova. Atunci veni la Kalinowski cu oaste şi fratele său, care îşi avea cartierul la Nejin[14], pricinuind în cvartire

---

[1] Aluzie la înfrîngerea lui Mihail Fedorovici de către Vladislav Zygmuntowicz (fiul lui Sigismund III) în 1634 la Smolensk (*ibidem*, I, p. 407; Kr. op. Mal., p. 224).

[2] Irina, greşit, în loc de Ruxandra.

[3] Matei Gladki, polcovnic de Mirgorod.

[4] Timoş Nosaci comandantul suprem al artileriei.

[5] Martin Puşkar, polcovnic de Poltava.

[6] Michailo Doroşenko.

[7] V. Lupu fugi, de fapt, în codrii Vasluiului, la Căpoteşti (M. Costin, I, p. 320; N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 175).

[8] N. Potocki; un alt Potocki, Andrei, a fost staroste de Halici.

[9] În 1648, cînd la Korsun Potocki şi Kalinowski au căzut prizonieri (vezi Kr. op. Mal., p. 220–221 şi *История Украинской ССР*, I, p. 236).

[10] Kalinowski.

[11] Mîrzac tătar de Perecop (cf. N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 13–15).

[12] Nic. Potocki, hatman al coroanei. I se ceru ajutor de către V. Lupu dar nu-i dădu (vezi Kr. op. Mal., p. 225–226, sub 1649). Sau poate aici e vorba de Petru Potocki, castelan al Cameniţei.

[13] Localitate pe Bug.

[14] Localitate în R.S.S.U.

și în marș oamenilor nespuse suferințe. Atunci Hmielnițki scrise hatmanului Kalinowski întrebîndu-l de ce stă în calea fiului său care merge la nuntă și ce-l privește pe el dacă fiul său merge în Moldova? Totuși, dacă se va întîmpla ceva rău polonilor din partea oamenilor lui, cum de obicei se întîmplă la petrecere <nuntă>, să nu le pară rău <să nu se plîngă> [1]...

....

Tot atunci, în anul 1652, Hmielnițki veni la Camenița și tătarii merseră departe în Polonia în incursiuni și luară în prinsoare mulți oameni nevinovați, ceea ce auzind și văzînd polonii, se înfricoșară foarte, gîndind că victoria de la Korsun s-a întors împotriva lor și toți se pregătiră să fugă dincolo de Vistula, pe țărmurile mării, la Dantzig.

După aceasta, Hmielnițki trimise din Cigirin pe fiul său Timuș în Moldova, la nuntă, însoțit fiind de 12 000 de cazaci, pe care îl întîmpinară cu cinste marele vornic al domnului [2] și apoi domnul însuși cu boierii săi, și primindu-l cu iubire pe Timuș în capitala Moldovei, Iași, îi dădu pe fiica sa și avu loc nunta.

25

p. 236—238. 1653.

<Neînțelegerile din tabăra căzăcească. Victoria cazacilor asupra polonilor la Monastirișce >[3].

...În același an, Radul, voievodul Munteniei [4] cu Rákóczi, principele ungur, alungară din domnie pe Vasile, domnul Moldovei, socrul lui Timuș, din cauză că Timuș Hmielnițki, ginerele său, s-ar fi lăudat la nuntă că va mijloci prin bani la Poartă ca domnul Țării Romînești să fie răsturnat din domnie și să se păzească apoi și principele ungur [5]. Și de aceea Hmielnițki, cu oastea căzăcească și cu polcovnicul Nicolae Fedorenko, merse la Iași din nou, învingînd pe dușmanii socrului <său> și-l așeză pe el apoi în domnie; dar după aceasta, Radul și Rákóczi, văzîndu-se amenințați, alungară pentru a doua oară pe Vasile din domnie și pe Timuș din Iași, care cu soacra sa și cu cazacii se închiseră în cetatea Sucevei. Acolo, după ce căzură mulți din ambele părți, Timuș fu rănit la picior de un obuz; unde mai întîi doamna Moldovei se împotrivi lui Rákóczi și lui Radu și ajutătorilor lor poloni, apoi, după o înțelegere, predînd orașul cu toate bogățiile, cu toții și cu trupul lui Timuș veniră în Ucraina și aduseră legat lui Hmielnițki pe rotmistrul Mozelnecki [6], care vroise să-i conducă la rege. În același an, 1653, regele voi să pornească din nou cu război asupra lui Hmielnițki, care ieșind cu oastea la Jvaneț [7], un loc foarte sărac, răspîndise zvonul cum că, neștiind de moartea fiului său, merge în Moldova să-i ajute pe ai săi, căruia tăindu-i drumul, regele se opri la Jvaneț.

26

p. 264. 1664.

Și atunci, în anul 1664, hatmanul Briuchovețki merse la Cerkasî, de care temîndu-se hatmanul Teter și neavînd încredere în cei din Cigirin, luînd tezaurul militar adunat de Hmielnițki și bijuteriile... se mută la Braczlaw; dar și acolo, văzînd că din cauza trădării față de

---

[1] Urmează victoria cazacilor asupra polonilor la Batog, celebra victorie care-l determină pe Vasile Lupu să consimtă la planurile matrimoniale ale lui Hmielnițki, care puneau baza alianței dintre Moldova și Ucraina.

[2] Toma Cantacuzino (Cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 181).

[3] Localitate în R.S.S.U.

[4] Greșit, în loc de Matei Basarab.

[5] Timuș spunea că « din țara muntenească prin Ardeal se va întoarce » (C. C. Giurescu, *op. cit.*, III-1, p. 90).

[6] Rotmistru polon.

[7] Localitate în R.S.S.U.

țar căzăcimea nu ascultă de el <nu i se supune>, adunîndu-și totul, trecu în Polonia... Ceea ce Teter duse în Polonia, totul îi luară leșii, din care cauză el, ajungînd în mizerie, fugi în Moldova [1]...

27

p. 278. 1674.

... Și atunci, după plecarea puternicilor oști rusești...cei de dincolo de Nipru cu toții rămaseră înfricoșați, că oamenii părăsind bisericile și proviziile de război și casele cu lucrurile lor, fugiră unde văzură cu ochii. Între acestea fu și Lisianka [2], un oraș nu numai cu mulți locuitori, ci și puternic, care înainte de acestea se împotrivise feluriților săi dușmani mari și puternici, de pildă pe Constantin Valahul [3], cu oastea sa de 6000, îl nimici [4]...

28

p. 286—287. 1684.

În anul 1684, de către același rege Sobieski, fu pus hatman zaporojean la Nemirov Kunițki, care în toate orașele regimentare puse polcovnici și în altele sotnici; și adunînd sub steaguri, alături de cazaci, popor de rînd, merse la Belgorod și lîngă Tighina arse posada și făcu mari pagube. Dar cînd fiul hatmanului îl atacă, el fugi de la oaste, și oastea apărîndu-se de tătari și fără el și înapoindu-se întreagă, îl uciseră pe hatmanul acela al lor, pe Kunițki.

29

p. 287. 1685.

După ce Moghilă, cazac din Zaporoje, fu făcut hatman, alungînd pe turci din orașele de lîngă Kameneț Podolsk, el garnizonă orașele cu cazaci. După aceea, mulți cazaci din ambele Ucraine merseră în solda împăratului în țara aceluia și împăratul cu Thököly, principele ungur, învinse pe pașii turcești [5]. În aceea vreme, țara Moldovei fu pustiită cu totul, de tătari, cazaci și leși.

30

p. 302. 1711.

Majestatea sa imperială cu oștile velicoruse și maloruse merse în anul 1711 la Prut contra turcilor, și hatmanul Skoropadski [6] merse la Samara [7] și Kamennîi Zaton [8]. În același

[1] Teteria mai fusese în Moldova și în 1652, însoțind pe Timuș Hmielnițki, la nuntă (Vezi Hurmuzaki, supl. II, vol. III-1, p. 34 și N. Iorga, *Legăturile romînilor cu rușii apuseni*, p. 29). B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 116 dă, greșit, anul 1665 pentru fuga lui Teteria in Moldova. Aceeași greșală o aflăm și la D. Doroșenko-J. Rypka, *op. cit.*, p. 5. De fapt, analele căzăcești vorbesc de anul 1664 și între Teteria și Doroșenko a mai fost cîtva timp hatman Ștefan Opara, un conducător de răsculați.

[2] Localitate în R.S.S.U.

[3] Constantin Șerban Basarab.

[4] P. P. Panaitescu, *Pribegia...*, p. 385, spune greșit că Constantin Șerban era cu Teteria și că s-a bătut cu turcii. De fapt, aici se spune că a fost respins de cei din Lisianka.

[5] Aluzie la luptele imperialilor contra turcilor în Ungaria în 1685 (N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, IV, p. 213—214); dar Thököly este considerat, greșit, de partea imperialilor. De fapt, el era aliatul turcilor.

[6] Ivan Ilici Skoropadski, hatman al Ucrainei din stînga Niprului (1709—1722), fost polcovnic de Starodub. A fost ales hatman după trădarea lui Mazeppa, care a trecut de partea lui Carol XII. Interesant de relevat, că, împotriva punctului de vedere al istoriografiei burgheze ucrainene, Mazeppa este considerat trădător nu numai de izvoarele ucrainene, ci și de cronicile noastre (N. Costin, II, p. 57 și N. Muste, III, p. 38).

[7] De fapt, cetatea Novobogorodițki la gura rîului Samara (cf. P. Jigarev, *op. cit.*, p. 116).

[8] Cetate pe Nipru.

an, înaintea războiului de la Prut, hanul Devlet Ghirei [1] sta cu hoarda şi cu zaporojenii lîngă Nemirov în slobozii. În acelaşi an, 1711, se făcu armistiţiu cu turcii la Prut, potrivit căruia cazacii distruseră după poruncă Samara şi Kamennîi Zaton.

81

p. 304.1718

...Şi în acelaşi an toamna veni la Gluchov [2] secretarul Mihail Şafirov [3] şi un altul, Ivan Petrovici Tolstoi [4], la nuntă, la fratele său Petru Petrovici Tolstoi [5], care atunci se căsătorea cu fiica hatmanului, Uliana[6]. Şi la nuntă, acolo la Gluchov, luară parte, afară de polcovnicii regimentului hatmanului, general-maiorul de Veizbach [7] şi contele Cantacuzino [8] cu tovarăşii săi.

ŞTIRILE PRIVITOARE LA ISTORIA ŢĂRILOR ROMÎNE ÎN CULEGEREA ISTORICĂ (СОБРАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ) A LUI ŞT. V. LUKOMSKI

82

p. 333—334. 1572.

Sultanul turcesc Selim, bănuind pe domnul Moldovei Bogdan că uneltind cu polonii s-a şi supus deja regelui Poloniei, îl depuse pe acel Bogdan din domnie şi în locul lui destină pe Ioan [9]. Acest Ioan, cu 20 000 de turci, veni la Iaşi şi Bogdan fugi în Polonia, la rugămintea căruia regele polon Sigismund I[10] îi trimise în ajutor pe hatmanul coroanei Mieleţki[11] cu oaste polonă şi pe conducătorul cazac Temriuk Piatigoreţ [12] cu cazacii lui. Acel hatman şi conducătorul cazacilor plecară spre Iaşi şi distruseră pe rîul Prut avangarda turcească, în care erau turci şi moldoveni 6000 de oameni, şi doar un singur cazac, care se luă pînă departe după inamic, fu ucis.

Hatmanul Mieleţki, văzînd că o mare forţă de turci şi de moldoveni vine împotriva lui, se înapoie către frontierele lor, şi prin lupte defensive atît polonii, cît şi cazacii, apărîndu-se de ei pe drum, uciseră mulţi turci şi moldoveni şi luară cîteva steaguri şi tunuri de ale lor; şi din ai lor puţini pierdură.

Hatmanul Mieleţki, văzînd această nenorocire a lui Bogdan, ‹anume› că el nu poate ‹ajunge› pe tronul moldovean, trecu peste Nistru cu acel Bogdan şi cu toată oastea sa cu mare trudă, şi neavînd poduri umblătoare, cu mari pierderi de cai. Turcii şi moldovenii

---

[1] Han al Crimeii. (1699—1702, 1707—1713 şi 1716).

[2] Gluchov (Hluchiv), reşedinţa hatmanului după căderea Baturinului (cf. B. Krupniţki, *op. cit.*, p. 176 nota 1).

[3] Secretar rus.

[4] Fiul lui Petru Andreevici Tolstoi; frate cu P. P. Tolstoi.

[5] Fiul lui P. A. Tolstoi. A fost polcovnic de Nejin. Tatăl său P. A. Tolstoi era general rus, fost ambasador al Rusiei la Poartă (1702—1714) şi, din 1718, şeful cancelariei secrete. A murit în 1729, deportat de Menşikov la m-rea Soloveţki.

[6] Fiica hatmanului Ivan Ilici Skoropadski.

[7] General rus.

[8] Toma Cantacuzino, fost spătar al lui C. Brîncoveanu. În Rusia ajunse general comandant al regimentului de dragoni din Tambov şi al cetăţii sf. Ana (Rostov-pe-Don).

[9] Ioan Vodă « cel Cumplit ».

[10] Greşit în loc de Sigismund II August (1548—1572).

[11] Nicolae Mielecki, voievod de Podolia şi hatman al coroanei polone.

[12] Temriuk Piatigoreţ, şef cazac din sec. XVI (de la Piatigorsk).

atacară aşa de puternic din spate pe cei care treceau apa, că infanteria polonă cu armele uşoare şi cu tunurile era cît pe aci să se înece.

83

p. 335—348. 1574.

În anul 1574 [1], pe vremea regelui Henric Francezul [2], Ioan, pomenitul domn moldovean, şezînd pe tronul acela, a avut neîntreruptă nelinişte de la Petru, [3] fratele bun al voievodului Munteniei, căci acel Petru, cumpărînd de la Selim, sultanul turcesc, acea domnie a Moldovei, i-a oferit mulţi bani. Iar cînd Ioan ceru acelui sultan obişnuita confirmare pentru tronul său, sultanul îi ceru o sumă de bani tot atît de mare, cît îi promisese şi numitul Petru. Ioan, chemînd pe boierii moldoveni, le înfăţişă cererea aceasta a sultanului împreună cu părerea sa: că dacă va da o aşa de mare sumă de bani sultanului, atunci foarte mult va creşte darea asupra poporului moldovean — deci să o dea oare sau să se apere cu armele? Ceru de la ei încuviinţarea de obşte. Moldovenii cu toţii îşi dădură consimţămîntul asupra ultimei <propuneri>, numai să ceară şi ajutor străin.

Ioan, socotind că Polonia, din pricina păcii încheiate cu turcii, care ţinea de mai bine de o sută de ani, va refuza să-l ajute, şi ştiind că cazacii sînt un popor liber şi că între ei se află ostaşi viteji, trimise la ei pe solul său cu rugămintea de a-l ajuta contra turcilor, în schimbul plăţii cîtă vor dori ei. Cazacii primiră cu bucurie această rugăminte a lui şi hatmanul lor Ivan Sverciovski cu şefii: Barsan, Kozlovski, Slujenski, Inei şi Şokolovski din Braczlaw şi din alte oraşe ucrainene, adunînd cazaci 1200 oameni, fără voia Republicii, [4] veniră la Ioan. Ioan fu foarte bucuros de sosirea lor. Îi aşteptă în cîmp pe toţi, atît pe comandanţi cît şi pe ostaşii de rînd, şi sărbători sosirea lor cu salve de tun, de hakovniţe [5] şi de arme, cu nespusă bucurie.

Îndată după masă, porunci să fie aduse cîteva vase de argint pline cu cervoneţi de aur şi să fie puse înaintea cazacilor şi-i rugă să primească acei bani, deocamdată. Cazacii, nevoind să primească banii, mult timp refuzară, dar apoi primindu-i îi împărţiră între ei.

Ioan fixă cazacilor poziţie în aripa dreaptă a oastei sale, unde le trimise şase butoaie cu vin şi cîteva sute de taleri bătuţi.

A doua zi dimineaţa, înainte de răsăritul <soarelui>, venind la poziţiile lor, îi rugă <să vină> la el şi apoi le ţinu o astfel de cuvîntare în limba polonă: « Dacă eu, străluciţi ostaşi, n-aş fi cunoscut vitejia şi curajul vostru, n-aş fi trimis niciodată după voi şi nu v-aş fi chinuit la un drum aşa de lung. Dar, pentru că eu ştiu că voi sînteţi ostaşi viteji şi aveţi un mare renume în arta războiului, de aceea v-am chemat în războiul de acum, pe care îl am cu Selim sultanul turcesc şi principalul meu duşman. Vă rog să-mi slujiţi pentru bani, deşi eu nu îndrăznesc să vă fixez vouă o anumită plată, temîndu-mă ca nu cumva să dau prea puţin faţă de vitejia voastră. Totuşi, ce vă va fi de trebuinţă, fie bani, fie proviant şi furaj, de toate veţi avea din belşug, totdeauna. Şi vă asigur că nu mă îndoiesc că vă veţi purta aşa cum se cade şi se cuvine unor ostaşi buni. Totodată, vă

[1] De aici înainte, partea privitoare la Ioan Vodă este aproape identică cu letopiseţul rus al lui Leonte Bobolinski, din sec. XVII, publicat de soţii Nichita în « Arhiva » din Iaşi, 1931.

[2] Henri de Valois, rege polon (1573—1574).

[3] În original: Petrila.

[4] Amănunt preţios, care arată că Polonia era orientată spre o altă politică decît cea a lui Ioan Vodă.

[5] Hakovniţe = un fel de tunuri (vezi M. Dan, *Cehi, slovaci şi romîni în veacurile XIII—XVI*, p. 210 şi nota 112).

mulţumesc foarte mult pentru hotărîrea voastră, că voi, creştini fiind, aţi venit la mine şi nu m-aţi lăsat <singur> în această nevoie <a mea>, pentru care <lucru> vă voi fi veşnic îndatorat şi fiecăruia îi voi plăti cît veţi spune voi. Căci, deşi văd că numărul vostru e mic faţă de un duşman aşa <de puternic>, totuşi eu vă socotesc ca şi cum aţi fi venit la mine 12 000. Şi despre duşmanul nostru nu se poate să nu spunem că nu va fi bătut de noi. Eu sînt obligat să recunosc turcilor că îi slujeşte norocul, căci de la început aşa de sus s-au ridicat şi totul s-a întîmplat din îngăduinţa lui dumnezeu. Căci, deşi turcii dobîndiră şi stăpîniră cîte ceva, toate <le dobîndiră> prin viclenie şi înşelătorie, şi nu prin puterea lor. Şi de aceea eu aşa gîndesc: cît de repede s-au ridicat ei, tot atît de repede ei pot să şi piară. Plînsul de bucurie mă împiedică să continui cuvîntarea. Cît de mult vă iubesc şi ce inimă am faţă de voi, dumnezeu singur o ştie, şi voi cred că vedeţi aceasta la mine, pentru care eu nu vreau să mă mai recomand vouă. Doar atît să ştiţi, că norocul meu e şi norocul vostru ». Rostind aceste cuvinte, Ioan izbucni în lacrimi.

După care hatmanul Sverciovski, în numele tuturor cazacilor, răspunse lui Ioan, pe scurt: « Nici un fel de bani, de care noi puţin ne îngrijim, nu ne-a făcut să venim la tine, Ioane, ci numai spre a răpune pe duşmanul tău şi de aceea nu dorim de la tine nici o plată. Ne va fi de ajuns dacă alungăm pe duşmanul tău de aici şi dacă vom face să fii liniştit, fără nici o grijă. Iar tu ne vei răsplăti cum va da norocul. Noi nu ne temem de loc de puterea turcească; dar care va fi sfîrşitul lăsăm domnului dumnezeu în a lui sfîntă voinţă. Dar noi ne vom căsni cît mai mult, ca să te putem apăra de duşmanul tău ».

După aceste cuvinte, Ioan chemă pe hatmanul Sverciovski şi pe toţi cazacii la sine la masă şi-i aşeză pe toţi la masă cu el şi la celelalte mese porunci moldovenilor să şază; şi la alte <mese> stătură boierii moldoveni.

Cînd sultanul turcesc află de toate acestea, îndată trimise 30 000 de turci şi 2000 de unguri în ajutor domnului muntean, căruia îi porunci să prindă pe Ioan şi să pună pe tronul Moldovei pe Petru, fratele său <i.e. al domnului muntean>. Acest voievod, din porunca sultanului, porni în marş spre Moldova cu acei turci, unguri şi munteni care erau 40 000 şi, trecînd peste rîul Moldova, îşi aşeză tabăra pe acel rîu. Moldovenii îndată dădură de ştire lui Ioan de sosirea acestuia.

Atunci Ioan trimise împotriva turcilor pe hatmanul Sverciovski cu cazacii <săi> dîndu-i şi 6000 de moldoveni, care cunoşteau bine drumul şi după ei plecă şi el cu toată oastea sa. Hatmanul Sverciovski rugă pe toţi cazacii săi şi pe moldoveni, ca, cît mai repede cu putinţă, dacă vor să izbîndească, în această împrejurare prielnică, să urmărească şi să atace pe neaşteptate pe duşman. În acel timp cazacii, lovindu-se cu un detaşament inamic în care erau 400 oameni şi înconjurîndu-i, îi prinseră pe toţi şi luară informaţii despre toată situaţia duşmanului. Sverciovski informă pe Ioan despre aceasta şi, cerînd să vină repede la el, îi mărturisi că este sigur de izbîndă şi, stînd acolo, supraveghie el însuşi pe inamic timp de două ore.

Ioan veni fără întîrziere la el şi-şi împărţi oastea sa în trei părţi. Sverciovski din o parte şi Ioan din trei părţi atacară lagărul duşman şi dînd strigăt sălbatic înspăimîntară aşa de tare pe turci şi munteni, că nu putură nici să se apere, nici să fugă, căci caii erau trimişi la păscut. Un mare număr dintre ei pieiră acolo şi doar voievodul Munteniei şi fratele său, trecînd peste apa Moldovei, fugiră la Brăila. Pe acel loc al bătăliei tot cîmpul fu acoperit de trupuri duşmane şi sîngele curgea în pîraie.

Ioan puse mîna în tabără pe o mare pradă, pe care o împărţi a lor săi, dar mai ales cazacilor. Apoi, intrînd în Ţara Romînească, făcu acolo mari pagube prin foc şi sabie. Cînd află <Ioan> că voievodul <muntean> e la Brăila, venind la acel oraş, trimise doi prizonieri munteni la comandantul de acolo, cerînd prin ei să i se predea voievodul <mun-

tean> şi fratele său, amenințînd că va asedia şi va cuceri oraşul. Acel comandant trimise prin patru turci cîte zece proiectile de tun mari şi mici la el, arătîndu-i că îl va ospăta din belşug cu astfel de bunătăți <dacă nu se va retrage>[1]. Ioan, supărîndu-se pe acei soli, porunci să li se taie buzele, nasurile şi urechile şi să-i spînzure înaintea cetății, şi porunci pedestraşilor să pătrundă în cetate cu scări, care foarte curînd trecură valul cetății şi, năvălind în cetate, tăiară pe toți turcii şi nu lăsară pe nimeni viu, nici măcar un cîine, şi sîngele curgea din acel loc, în Dunăre, în pîraie. Apoi distruseră şi cetatea din temelie, în care cazacii dobîndiră multă pradă: aur, argint, mărgăritare[2], şi alte bogății. Şi aveau de gînd să ia şi fortăreața <castelul>. Dar Ioan, aflînd că 15 000 de turci vin în ajutorul celor asediați, trimise contra lor pe hatmanul Sverciovski cu cazacii, dîndu-i 8000 de moldoveni, pe care turci, Sverciovski îi împrăştie şi-i învinse şi doar 1000 din ei scăpară.

Astfel de însemnate victorii avu Ioan asupra turcilor, dar pretutindeni cu Sverciovski şi cu cazacii, care tot timpul i-au fost de mare ajutor...

În acel timp, Ioan se odihnea, dar cazacii nu au stat degeaba şi din nou observînd oastea turcească, care venise cu tătarii, ieşiră împotriva lor. Iar Ioan le dădu 3000 de moldoveni, pe care Sverciovski, lăsîndu-i la urmă, împărți pe cazacii săi în trei: în mijloc puse 400 de oameni cu arme de foc şi cu scuturi împotriva lăncierilor turci; la aripa dreaptă, la care era şi el însuşi <puse> săgetaşi cu arcuri; iar la aripa stîngă destină pe cei cu lănci sau cu sulițe.

Turcii, văzînd cît de puțini sînt cazacii, începură cu ei lupta cu curaj. Sverciovski porunci grupului din mijloc să tragă asupra turcilor şi cînd <turcii> începură să se zăpăcească, el însuşi cu ceilalți din latura dreaptă sări asupra lor şi începu să tragă din arcuri, şi din partea stîngă atacară pe turci cu lăncile şi de pretutindeni îi înghesuiau. Această luptă se prelungi un ceas[3] întreg. Iar cînd moldovenii, neobosiți, intrară în luptă, atunci îi zdrobiră şi-i înfrînseră; 200 prinseră vii şi-i aduseră la Ioan, pe care Ioan porunci să-i ucidă pe toți cu coasele. Conducătorul acelor turci era aşa de bogat, încît fiind şi el prins şi temîndu-se să nu fie dus la Ioan, a încercat să-l cumpere pe Sverciovski, cîntărindu-se de două ori cu aur, de trei ori cu argint şi o dată cu pietre scumpe şi-i rugă să nu-l ducă la Ioan; dar ei, socotind credința lor față de Ioan mai mare decît toate comorile lui, îl înfățişară viu lui Ioan, care <conducător al turcilor> împreună cu ceilalți turci fu tăiat în bucăți de către oastea de rînd.

Cînd <vestea> acestor mari înfrîngeri ajunse la sultanul turcesc, el se mîhni foarte de această <pricină>, căci se temea să nu piardă şi tronul Moldovei şi tot ce are de această parte a Dunării. Şi starea treburilor lui s-ar fi aplecat mult într-acolo dacă Eremia, comandantul Hotinului, nu ar fi trădat pe Ioan.

Ioan trimise pe acel Eremia cu 13 000 de moldoveni[4] la Dunăre să oprească pe turci de a o trece, şi însuşi îşi împrăştie oastea sa să se odihnească pentru scurtă vreme, avînd de gînd ca atunci cînd i se va da de ştire de către Eremia despre duşman să se unească apoi împreună. Dar acel Eremia, înțelegîndu-se în chip trădător cu Petru, fratele voievodului muntean, care sta cu oastea dincolo de Dunăre, şi luînd de la el 30 000 <galbeni de aur> îi îngădui să treacă peste Dunăre cu turcii; iar el <Eremia>, venind la Ioan îi dădu raport mincinos, cum că nu a putut nici să respingă, nici să împiedice pe turci, în nici un chip de la trecerea <fluviului>.

---

[1] Acest episod e relatat la fel şi de N. Costin, I, p. 460.
[2] La Nichita, *op. cit.*, p. 223 tradus cu: materii.
[3] *Ibidem*, p. 224 tradus: zi.
[4] N. Costin, I, p. 461 dă cifra de 1400.

În acelaşi timp, Ioan cu cazacii şi cu oastea sa, cîtă a putut aduna mai repede, se grăbi împotriva duşmanului la Dunăre şi, sosind acolo, îşi aşeză tabăra nu departe de turci. Cazacii, neavînd ştiri şi neştiind ce se petrece şi neavînd încredere în acel Eremia, începură să se neliniştească. Şi <venind> Sverciovski la Ioan, în numele tuturor cazacilor, îi spuse aceste cuvinte: « Noi care ne-am arătat credinţa noastră faţă de tine de atîtea ori, după cum şi pînă acum ţi-am slujit cu credinţă împotriva duşmanului tău, tot aşa şi acum îţi vom sluji, pentru ca duşmanul tău să nu intre în ţara ta, decît peste cadavrele noastre. Numai că trebuie mai întîi să ne spui: sînt mulţi duşmani şi ce au ei de gînd <să facă>, pentru ca să nu cădem în vreo cursă[1] şi să ne pierdem capetele noastre degeaba ca nişte vite necuvîntătoare. Şi, de aceea, spune-ne şi nouă ce ştiri ai despre duşman şi ce plan şi ce vicleşug militar ai ».

La acea cuvîntare, oftînd, Ioan în cuvinte simple răspunse: « De multe ori am cunoscut credinţa voastră faţă de mine, iubiţi viteji. De aceea eu nu pot să vă trimit să fiţi măcelăriţi şi fără sfatul vostru nimic nu pot întreprinde. Aşa că vă destăinuiesc vouă că mai sus numitul Eremia se află nu departe cu oastea, căruia eu i-am poruncit să afle despre toate acţiunile duşmanului şi să-mi dea de ştire neîntîrziat. Eu am încredere în el ca în sănătatea mea, căci cunosc bine credinţa şi vitejia lui. Şi el mi-a raportat deja, că turcii nu-s mai mulţi de 15 000; şi de-ar fi chiar 30 000, tot ne vom bate cu ei cu ajutorul lui dumnezeu ».

Sverciovski se arătă nemulţumit de aceasta şi ruga pe Ioan să se ţină în tabără, el avînd de gînd să se strecoare cu cazacii săi la duşman spre a lua limbi. Ioan îi îngădui bucuros aceasta şi îi dădu 6000 de moldoveni împreună cu hatmanul său. Iar cînd Sverciovski ieşi cu această trupă, îndată se lovi de straja turcească. Cazacii îi atacară şi-i distruseră. Şi pe unul din ei, şi acela greu rănit, îl prinseră; dar nu putură afla de la el nimic despre duşman, căci era foarte slăbit. Observară însă după străji că au de-a face cu o mare oaste duşmană. De aceea, sfătuiră pe Ioan ca el, desmeticindu-se, să aibă grije să nu mai creadă atît de mult lui Eremia de aici înainte. Şi Ioan spuse: « Nu avem de ce să ne întristăm. Eu ştiu cît pot crede lui Eremia, şi în curînd o să se vadă, că noi înşine ne vom da seama de numărul duşmanilor... Şi m-am decis să-mi apăr patria pînă la moarte ». Şi atunci însuşi cu 3000 călăraşi ieşi din tabără; şi <tabăra> era aşezată la un lac într-un loc bun. Şi alergă împotriva duşmanului. Era acolo un mic deal, pe care urcîndu-se, observă oastea turcească, dar nu putu distinge nimic, deoarece tabăra duşmanilor sta în vale şi observă doar că straja turcească e de patru ori mai mare decît cea pe care o văzuseră înainte, care, pentru ca moldovenii să n-o vadă, se ascundea bine în vale.

Şi astfel Ioan, neştiind nimic despre duşman, se puse în mişcare cu oastea sa care era de 30 000 <oameni>, împărţind-o în 30 de cete. În fiecare grupă erau tunuri şi mortiere între ele 80. Călăraşii şi pedestraşii fură aşezaţi aparte. Ostaşii iubeau foarte mult pe Ioan şi de aceea nu-l lăsară să iasă, temîndu-se ca boierii moldoveni să nu-l dea pe el în chip trădător pe mîna turcilor; şi doar în cazaci era toată nădejdea.

Ioan, aşezîndu-şi oastea şi apropiindu-se vremea luptei, alergă iarăşi spre duşman şi văzu că sînt mai mult de 50 000 de turci.

Abia atunci, văzînd trădarea lui Eremia, îl chemă la el. Dar acesta, apărîndu-se în faţa lui, ca semn de credinţă îi făgădui în chip viclean că va merge în frunte împotriva duşmanului. Şi cînd lupta cu turcii începu, atunci Eremia merse la luptă cu ai săi înaintea tuturor şi atunci îşi plecă steagul său la pămînt şi scoţînd cuşmele de pe cap porunci să le pună

[1] Textual: « să nu fim împinşi în ascuţişul securei ».

în sulițe și pe arme și să se lase la pămînt. Turcii, văzînd aceste lucruri, se opriră din luptă și pe trădătorul Eremia îl primiră la ei.

Moldovenii, dîndu-și seama de trădarea lui Eremia și înștiințînd despre ea pe Ioan, începură să se clatine. Ioan, ca un bărbat cu inima tare, încurajînd pe moldoveni, le porunci să se bată vitejește cu turcii. Turcii puseră pe trădători în frunte contra oastei lui Ioan și-i mînară ca pe vite, iar Ioan foarte mîniat porunci să se tragă asupra lor cu toate tunurile. Și așa, trădătorii fură uciși pînă la unul, unii de către turci, alții de către ai lor; și așa de mulți <moldoveni> căzură acolo, că nici turcii nu mai putură trece de trupurile lor.

Cazacii, văzînd aceste lucruri, năvăliră cît mai repede asupra turcilor și-i loviră așa de puternic, încît îi zăpăciră. Și moldovenii de cealaltă parte îi izbiră și se bătură atît de vitejește, încît turcii dădură înapoi, fie că nu putură să-i oprească, fie ca să-i înșele <și să-i facă> să intre în bătaia tunurilor lor. Dar Sverciovski, văzînd această înșelătorie a turcilor, strigă moldovenilor să se întoarcă și moldovenii se întoarseră. Și turcii iarăși înaintară asupra lor; dar moldovenii li se împotriviră cu putere și luptînd cu ei în ofensivă, îi alungară pe turci cu bărbăție. Apoi turcii se întăriră și atacară pe moldoveni cu toată puterea și împușcară din arme și începu o luptă atît de tare de amîndouă părțile, că atît turcii cît și moldovenii cădeau de pe cai ca snopii; și așa de tare se tăiară de ambele părți, încît mîinile cădeau de oboseală și nu le mai ajunseră nici munițiile; și un praf așa de mare se ridică, încît, în cele din urmă, nu mai putură să se vadă și să se recunoască unul pe altul și nici să mai audă nimic din cauza împușcăturilor foarte dese, și tunarii nu mai vedeau unde trăgeau.

În acel timp, Ioan sări la ai săi și le porunci să treacă la tunuri și să-și apere steagurile; dar și turcii se retraseră.

În acel timp, începu să cadă o ploaie mare și acoperi praful. Dar această ploaie le fu spre paguba moldovenilor, căci le udă tunurile, de care atîrna toată puterea apărării. Și așa moldovenii fură siliți să se bată cu mîinile cu turcii și nu mai puteau de oboseală.

Iar cînd tătarii cei odihniți atacară pe moldoveni dintr-o parte, moldovenii începură să fugă, și tătarii și turcii, luîndu-se după ei, îi uciseră. Și astfel, pe locul bătăliei, rămase numai gloata și 150 de cazaci[1], asupra cărora turcii, fiind de asemenea obosiți, nu mai îndrăzniră să năvălească.

Ioan, venind la cazaci, le vorbi cu aceste cuvinte: « Vedeți, ostașii mei viteji, ce ni s-a întîmplat din cauza trădării lui Eremia, că ne dădurăm capetele dușmanului; dar unde vor zăcea capetele voastre, acolo <va zăcea> și al meu, cu ale voastre împreună și sufletele noastre să se ducă la cer ».

La care Sverciovski răspunse pe scurt: « Moartea nu ne îngrozește cîtuși de puțin și cu drag vrem să murim cu toții, doar de ne-am stîmpăra măcar pofta, ucigînd pe acești cîini de păgîni ».

Spunînd acestea, toți săriră de pe cai și unindu-se cu glotașii moldoveni, care erau ca la 20 000, îndată luară turcilor tunurile de cîmp și Ioan însuși luă un tun; și era Ioan așa de puternic, că deși era un tun mare, îl trase <singur> la ai săi.

Dar retrăgîndu-se, înfundară acele tunuri cu praf de pușcă spre a face explozie și părăsindu-le acolo, în aceeași zi plecară la o milă de locul bătăliei; și oprindu-se într-un sat, la un loc sterp, se întăriră în șanțuri, într-un loc fără de apă.

Turcii <porniră> și ei și în aceeași zi, înainte de apusul soarelui, se opriră la același sat, în jurul lor. Și dușmanii erau așa de numeroși, că nu era cu putință să-i cuprinzi cu

[1] Ioachim Bielski la P. P. Panaitescu, *Influenta polonă*, p. 182, dă 350 de cazaci; Gr. Ureche, p. 228, are cifra 300.

ochii. Turcii păziră toată noaptea pe moldoveni și pe cazaci ca să nu fugă și aprinseră cîteva case din acel sat, de la al căror foc se vedea ca ziua.

Îndată după răsăritul soarelui, turcii deschiseră focul din tunuri asupra moldovenilor și cazacilor, dar fără să le pricinuiască pagube, deoarece se îngropaseră bine în șanțuri, din care trei zile se apărară cu vitejie și de unde ieșiră de cîteva ori împotriva turcilor.

Turcii, văzînd că e greu să-i dobîndească, voiră să trateze cu Ioan ca să se predea, deoarece el nu se poate apăra de ei în acel loc. Ioan, deși îi părea rău să piardă oastea de rînd, vorbi turcilor, cu aceste condiții: 1) ca toți cazacii să fie lăsați să plece sănătoși și 2) ca pe el să-l predea viu sultanului turcesc, suzeranul său; iar cît privește poporul de rînd, nu vorbi nimic, deoarece el nu se îndoia că turcii le vor dărui <glotașilor> viața, căci dacă i-ar da pierzării, nimănui altuia nu i-ar face pagubă decît doar sultanului însuși. Turcii întăriră aceste condiții prin jurămînt.

Apoi Ioan, luînd cu sine pe toți cazacii, ieși din șanțuri și sosind la turci le vorbi astfel: « Deoarece așa a fost voia lui dumnezeu ca eu să fiu în mîinile voastre, vă rog drept aceea să împliniți cele ce mi-ați jurat și pe acești viteji ostași <pe cazaci> să-i lăsați să plece liberi; iar de aveți ceva necaz pe ei, să vă răzbunați totul pe mine și lor dați-le pace ». Apoi, luîndu-și rămas bun de la cazaci, le promise că pînă la ultima lui suflare nu-i va uita niciodată. Cazacii auzind acestea, cu mare plîns se despărțiră de el și-i sărutară mîna.

Apoi, depărtîndu-se de ei ca la trei aruncături de săgeată, chemă la sine oastea de țară moldoveană și se despărți de ea cu mare jale; și întorcîndu-se din nou la cazaci, tot aurul și bijuteriile ce le avea la el le împărți lor cu aceste cuvinte: « N-a vroit domnul dumnezeu, vitejii mei ostași, ca eu să am mai mult de 1200 dintre voi, căci cu ajutorul lui dumnezeu aș fi avut grijă ca acești cîini să nu umble acum prin țara mea pe care domnul dumnezeu mi-a luat-o. Dar acum <totul> a trecut și eu trebuie să rabd ceea ce domnul dumnezeu a voit să-mi trimită mie și să-mi dea prilej să mă despart de voi. Să vă ducă domnul sănătoși la casele voastre. Și pe mine, dacă domnul mă va păzi de mîinile însetate de sînge ale acestor oameni răi și mă va conduce sănătos la stăpînul meu, eu nu mă îndoiesc, că el, ca stăpînul meu, îmi va înapoia domnia, pe care, de voi putea să o primesc, eu vă jur că atît vouă cît și renumitului vostru popor <cazac>[1] nu voi înceta să vă fac tot binele, căci eu tot ce am avut la mine am dorit ca mai degrabă să vă revină vouă decît acestor cîini, dușmani ai mei, [căci eu am cunoscut de multe ori credința, vitejia, stăruința și bunăvoința voastră față de mine, pe care eu, pînă la sfîrșitul vieții, nu le voi uita »][2]. Aceste cuvinte ale lui întristară atît de mult pe cazaci, încît ei, mulțumindu-i, începură să plîngă cu toții.

Apoi, mai stînd puțin la ei și lăsîndu-le toată averea sa, plecă singur ca prizonier la turci în tabără și discută cu ei peste patru ceasuri, pînă cînd, poate că va fi supărat pe pașă cu vorbele sale, căci acela l-a străpuns cu sabia în pîntece și-l tăie peste gură, iar ienicerii, prinzîndu-l, îndată îi tăiară capul și i-l înfipseră într-o suliță; iar trupul, legîndu-i-l de două cămile, le dădură drumul, care îi rupseră trupul în două jumătăți, și apoi turcii întreg corpul îl tăiară în mici bucăți și cu sîngele lui își mînjiră săbiile. [Poate că dumnezeu l-a pedepsit pe el, pe Ioan, cu o moarte atît de cumplită, fiindcă el s-a născut și a fost creștin, și apoi pentru bogăție și glorie, părăsind credința creștină, s-a turcit și la sfîrșit s-a întors la credința creștină][3].

După uciderea lui Ioan, turcii se aruncară asupra glotașilor moldoveni și-i tăiară <pe toți>, ca pe vite. Și cazacii, necrezînd în jurămîntul turcilor, vroiră să fugă din nou în șanțuri și să se apere acolo pînă la sfîrșitul vieții. Dar din pricină că în acele șanțuri erau

[1] La N. Costin, I, p. 465 e vorba de poloni; Lukomski vorbește aici de cazaci.
[2] Pasajul între paranteze drepte lipsește la Leonte Bobolinski, trad. Nichita.
[3] Pasajul între paranteze drepte este redactat altfel la Bobolinski, trad. Nichita, p. 229.

acum deja mulţi turci, unde văzură ceata cea mai de aproape o atacară şi-i tăiară pe turci, pînă ce aceştia, după ce suferiră mari pierderi, îi uciseră; iar pe hatmanul Sverciovski şi împreună cu el pe alţi 12 oameni, îi prinseră vii [1]. Şi deşi turcii căutară să-i atragă la erezia lor, totuşi ei nu vroiră şi cazacii îi răscumpărară din prinsoare. Turcii nu putură să nu se minuneze de o atît de mare îndrăzneală, de curajul şi de inima vitejească a cazacilor.

Şi aşa aşezară în domnia Moldovei pe amintitul Petru, în locul nefericitului Ioan.

84

p. 348—349. 1575.

În anul 1575, hatmanul polon Sieniawski [2] aflînd de marile pregătiri ale tătarilor pentru a invada Podolia, trimise cîteva sute de cazaci pentru a ştirici despre acei tătari. Cazacii, cercetînd, raportară hatmanului că tătarii din Crimeea, trecînd peste Nipru, s-au aşezat sub Pădurea Neagră... Fură atunci cam 80 000 tătari sub Pădurea Neagră, sub conducerea celor şapte fii ai hatmanului din Crîm. Din aceşti tătari, 15 000 năvălind sub tîrguşorul Siniawka din Podolia, cînd începură să pună foc pentru a-l arde, îndată fură bătuţi de poloni şi de cazaci şi alungaţi de cazaci pînă la tabăra lor. Dar mai apoi, cînd polonii îşi împrăştiară oastea, aceiaşi tătari, trecînd peste Nipru, năvălind pe neaşteptate sub acelaşi tîrguşor Siniawka cu hoardele lor [3], pricinuiră nenorociri de nedescris ţinuturilor ruseşti de acolo; căci, în afară de copiii mici ucişi, luară prozonieri cam 5000 de oameni de ambele sexe, cai ca la 150 000 şi vite şi oi fără număr mînară cu ei, care prizonieri şi pradă împărţind-o cu mai sus-numitul domn moldovean Petru, tătarii plecară în Crîm.

85

p. 351—357. 1577.

Despre cazacii zaporojeni [4].

În acelaşi an, 1577, pe vremea regelui Ştefan Báthory, se afla între cazacii zaporojeni fratele bun al domnului Moldovei Ioan, martirizat de turci, Ioan Potcoavă. Pe acest Ioan, cazacii zaporojeni îl numiră Potcoavă, deoarece el îndoia cu puterea lui potcoave de cai, în faţa lor. Moldovenii, aflînd că el se găseşte acolo între cazaci, îi trimiseră în taină rugare să vină la ei ca domn ereditar al Moldovei şi patria sa, care după fratele său îi revenea lui drept moştenire, să nu o dea nimănui. Şi totodată i se plînseră împotriva domnului Petru, că suferă insuportabilă obidă din partea lui, ca şi din partea turcilor, de care el s-a îndrăgit şi pe care îi ţinea pe lîngă curtea lui.

Potcoavă fu foarte mulţumit de numita solie şi ceru sfat boierilor moldoveni, în ce chip ar putea să vină la ei. Ei trimiseră la el două scrisori: una către cneazul Constantin de Ostrog, voievodul de Kiev [5], şi cealaltă către starostele de Bar [6], sub peceţile multor boieri moldoveni, în care scrisori îi rugau să-i dea ajutor <lui Potcoavă> pînă la Nistru, arătînd că ei <moldovenii> îl vor aştepta neapărat, cu oaste, într-o anumită zi.

Primind aceste scrisori, Potcoavă veni cu ele la Bar în chip necunoscut şi le dădu starostelui de Bar şi avu cu el îndelungi conversaţii secrete. Dar acel staroste refuza cu

[1] Gorecki, *op. cit.*, p. 249, arată că de fapt au fost luaţi prizonieri în total 12 cazaci împreună cu Sverciovski. Numele lor sînt: Koslovski, Sokolovski, Sadovski, Ianci (Inei), Zaleski, Kopiţki, Reskovski, Libişovski, Cisovski, Sucinski şi Bogsiţki.

[2] Hatman de cîmp al coroanei.

[3] *Zagoni* = cete prădalnice tătăreşti.

[4] La p. 351 nota se citează: Guagnin, *Despre cazacii zaporojeni*, cartea III, partea 3, p. 35—39.

[5] Cneazul Constantin Constantinovici Ostrojski, voievod de Kiev, fiul principelui Constantin Ivanovici Ostrojski, voievod de Rusia.

[6] Cf. N. Costin, I, p. 467.

totul, spunînd: « Eu aş putea să-ţi dau ajutor în cererile tale, dar fără voia şi ştirea regelui nu mi se cade să fac acest lucru, ştiind de încheierea păcii între majestatea sa şi sultanul turcesc; dar îţi făgăduiesc să înştiinţez pe rege despre aceasta ». Şi-i porunci să rămînă acolo pînă la hotărîrea <regelui>.

Potcoavă, mulţumind starostelui pentru bunăvoinţa lui şi temîndu-se să mai rămînă la Bar pentru a nu se compromite, plecă.

Kopiţki [1] aflînd despre aceasta, veni la Potcoavă şi-i promise să-i dea ajutor în planurile sale. Potcoavă se îndatoră ca drept mulţumită pentru aceasta să-i dea mari demnităţi. Kopiţki, avînd mare trecere printre cazaci, cu care de vreo 20 de ori luptase împotriva tătarilor, plecă la ei şi le împărţi toţi banii ce-i avea la el, cu care prilej un moldovean numit Ceapă [2], care se căsătorise şi locuia în ţinutul Braczlaw, îl ajută pe Kopiţki. Şi prin strădania lui, 330 de cazaci din cei mai aleşi, peste care era hatman Şah, adunîndu-se, veniră la Potcoavă

Şi, deşi năvăliseră în Moldova, aflînd că Petru, voievodul Moldovei, se grăbeşte împotriva lor cu o oaste numeroasă şi cu multe tunuri, cazacii, fiind puţin numeroşi, luînd provizii, se înapoiară, avînd de gînd să-şi încerce altădată norocul.

Voievodul Petru, aflînd despre aceasta, îndreptă la castelanul de Halici pe un ceauş, care mergea de la sultanul turcesc la rege cu tratatul de pace, plîngîndu-se prin acel ceauş împotriva cazacilor, că ei, în ciuda tratatului de pace, pustiesc ţara sultanului şi vor să-l pună pe Potcoavă pe tronul Moldovei. Şi ceru ca acel castelan să-i scrie regelui, ca să se preîntîmpine orice urmări mai rele şi prinzînd pe Potcoavă să-l pedepsească, conform tratatului şi să poruncească a se proceda după dreptate cu toţi cazacii adunaţi <de Potcoavă>. Despre toate aceste lucruri castelanul raportă regelui.

Regele porunci de îndată hatmanului şi altor comandanţi ai săi să-l prindă pe Potcoavă împreună cu complicii săi. Bobeleţki, [3] aflînd pe Potcoavă la Nemirov, din porunca hatmanului, voi să-l prindă, dar el, apărîndu-se, scăpă; şi apoi, cînd se înapoie în Nemirov, iarăşi nu-l putu prinde, şi acel Bobeleţki plecă la hatmanul său fără succes <rezultat>.

[Şi cînd, după raportul hatmanului polon, regele porunci locţiitorului din Nemirov al voievodului de Braczlaw să-l predea pe Potcoavă, atunci Potcoavă sosi din Nemirov la Gard, care este pe apa Bugului, unde hatmanul cazacilor Şah, lăsînd în Niz 400 de cazaci şi luînd cu sine 600 de oameni, îl salută ca domn al Moldovei] [4]. Şi-l conduseră cazacii pe Potcoavă pînă la cetatea Soroca, unde poporul de rînd moldovean îl primi ca domn; şi de acolo veniră cu toţii la Iaşi.

Voievodul Petru, pregătindu-se cu 500 de turci şi cu moldovenii săi împotriva lui Potcoavă şi a cazacilor, puse pe turci cu tunurile lor în frunte, de care lucru cazacii pe dată luară seama, şi cînd se trase din acele tunuri asupra cazacilor, atunci cazacii la porunca hatmanului lor Şah, cum văzură fumul de tun, îndată se şi trîntiră la pămînt. Turcii, socotind că toţi cazacii au fost ucişi, se repeziră înainte şi cazacii traseră din puşti atît de aprig asupra turcilor, care alergau, că în acel loc, pe dată, 300 de oameni căzură morţi de pe cai şi ceilalţi fugiră care încotro [5]. Care primă nenorocire a sa văzînd-o, voievodul Petru porunci alor săi să se retragă; şi părăsind Iaşii, fugi la fratele său, voievodul Munteniei, într-o regiune depărtată de locul bătăliei. Şi îndată trimise solie la sultanul turcesc plîngîndu-se împotriva

[1] Kopiţki, conducător cazac, pîrcălab de Hotin (la Gr. Ureche, I, p. 230, e numit Kopenski).
[2] Ţopa (N. Costin, I, p. 468); la Gr. Ureche, p. 230, e numit Cepla.
[3] Agent polon al hatmanului coroanei; la Gr. Ureche, p. 231, Boboleţki.
[4] Paragraful între paranteze drepte există într-o altă redacţie, după Bielski, la Gr. Ureche, I, p. 231, dar lipseşte la N. Costin, I, p. 468.
[5] E vorba de prima victorie a lui Ioan Potcoavă.

cazacilor, supuşi ai regelui, că l-au alungat din domnie şi au dat domnia altuia şi rugă totodată pe sultan să-l ajute. Sultanul, faţă de acea rugăminte a sa, îi făcu o astfel de mustrare: [« Eu te socotesc pe tine supus al meu şi ţi-am dat acel tron tocmai pentru a-mi sluji mie ori de cîte ori poruncesc, iar tu, în loc de aceasta, îmi ceri şi-mi porunceşti mie să-ţi slujesc ţie. Aşa că îţi poruncesc ca tu să alungi pe acel tîlhar şi pe cazaci; iar dacă nu îndeplineşti aceasta, atunci îţi iau capul şi trimit pe altul pe tronul tău »] [1].

În acel timp, hatmanul Şah împreună cu cazacii conduse pe Potcoavă pe tron în Iaşi, fără nici o pierdere, în 18 noiembrie în acel an 1577, unde Potcoavă dădu drumul, în schimbul răscumpărării, tuturor prizonierilor ce se aflau acolo; apoi dădu slujbe moldovenilor şi hatmanului Şah îi dădu sub comandă pe toţi moldovenii, pe Ceapă îl făcu vel postelnic şi lui Kopiţki îi încredinţă pîrcălăbia sau guvernămîntul Hotinului. Apoi trimise solie la sultanul turcesc <spre a cere> steag de domnie, dar aceasta fu prinsă în drum şi nu fu lăsată <să meargă> la sultan.

Petru Vodă adună din nou o mare oaste. Hatmanul Şah şi cazacii, aflînd că Petru Vodă cu oastea sa se îndreaptă spre Iaşi, sfătuiră pe Potcoavă să nu aştepte pe duşman în cetate, ci să iasă împotriva lui în cîmp. Şi cînd Petru se apropie de Iaşi, atunci Potcoavă cu cazacii şi moldovenii ieşi contra lui şi puse pe moldoveni înainte pentru luptă...

[Hatmanul Şah trimise cîţiva cazaci ca strajă pentru a observa în ce chip Petru Vodă îşi pregăteşte oastea sa pentru luptă, şi au văzut că el a poruncit să gonească mai întîi o turmă de cai şi de vite, avînd de gînd să zdrobească cu acea turmă de cai pedestrimea lui Potcoavă şi înaintea acestei turme a trimis turci călări, ca să hărţuiască <pe inamic>, care turci galopară atît de mult încoace şi încolo, încît cazacii îşi pierdură răbdarea; dar Şah reţinu pe cazaci, pentru ca turcii să se apropie mai mult. Şi cînd turcii se apropiară foarte mult de cazaci, Şah porunci să se tragă cu toate armele mici asupra lor, de care împuşcături unii dintre turci fură ucişi pe loc, iar alţii o luară la fugă [2]. Apoi cazacii începură să tragă şi în acea turmă şi aşa, întorcîndu-se înapoi, acea turmă a călcat sub copite oastea lui Petru Vodă. Văzînd aceasta Potcoavă, <atacă> dinspre aripa dreaptă şi-i uciseră şi tăiară pe cei ce se înghesuiau, că mulţi căzură morţi pe cîmp; şi cu ultimii <oameni> Petru abia putu să fugă] [3].

Dar Potcoavă, după cîştigarea acestei victorii, se îndoia că va putea să se menţină în domnie, mai ales că auzise că lui Petru îi vine în ajutor o mare oaste de la voievodul Transilvaniei, din care cauză, luînd cu sine 14 tunuri şi tot ce avea bun şi aprovizionîndu-se cu proviant, pe sine şi pe cazaci, ieşi pentru cîtva timp din Iaşi.

[Potcoavă, apropiindu-se de cetatea Sucevei, se gîndea pe ce cale să ajungă la Zaporoje: prin stepă, se temea de marea zăpadă, iar să meargă pe la Nemirov se temea de hatman şi de voievodul de Braczlaw, cărora li se poruncise de către rege să se străduiască în orice chip să-l prindă. Dar cînd hatmanul polon veni contra lui Potcoavă, văzînd că este foarte pregătit de luptă, se retrase, socotind că-l va putea prinde şi fără vărsare de sînge. Şi voievodul de Braczlaw invită la Nemirov la el, la curte, cîţiva cazaci între care era şi hatmanul Şah, şi le spuse cum el, fără de nici o vină, are mari greutăţi la rege din cauza lui Potcoavă, pe care ei l-au dus pe tronul Moldovei şi prin aceasta i-au dat pricină sultanului turcesc să rupă pacea] [4]. Totuşi, ca să nu o păţească şi mai rău şi să nu provoace

[1] Pasajul între paranteze drepte lipseşte şi la Gr. Ureche şi la N. Costin. El se află însă la Bielski, *op. cit.*, p. 188.

[2] E vorba de lupta de la Docolina.

[3] Întreg pasajul între paranteze drepte este puţin deosebit la N. Costin, p. 469.

[4] Paragraful între paranteze drepte la Gr. Ureche, I, p. 239, şi la N. Costin, I, p. 469, este foarte rezumativ.

mînia regelui asupra lor, îi sfătui ca ei să-i spună lui Potcoavă să meargă la rege și să se dezvinovățească în fața maiestății sale, și deoarece el a fost om viteaz regele îl va primi cu milostivire și el, voievodul însuși, promite să-l însoțească la hatman, iar hatmanul va merge cu el la rege. Cazacii anunțară acestea lui Potcoavă, care își dădu consimțămîntul la acest sfat și plecă cu voievodul la hatman și dărui voievodului 12 și hatmanului două tunuri din Iași. Hatmanul îl trimise la rege la Varșovia, unde regele îl arestă și cu lanțuri la picioare porunci să fie ținut sub pază puternică.

36

p. 357. 1578.

În anul 1578, după dieta din Varșovia, regele plecă la Liov, mai ales din cauza acelor turburări care începuseră din pricina lui Potcoavă; și, la cererea exprimată de ciaușul sultanului, porunci să i se taie capul lui Potcoavă, la Liov, pentru stricarea păcii cu turcii. Și, după cronica rusească [1], cazacii i-au îngropat trupul la mănăstirea de la Kanev...

37

p. 357. 1578.

În anul 1578, cazacii, mîniați din pricina morții lui Potcoavă, năvălind de multe ori în Polonia, împreună cu fratele lui <Potcoavă>, Alexandru, făcură mari pagube <acolo> [2], Și cu toate acestea, Guagnin așa scrie despre cazaci: « A fost acest popor căzăcesc totdeauna polonilor de mare și vitejesc ajutor împotriva oricărui dușman al coroanei polone și lituane, dar mai ales împotriva turcilor și tătarilor, care din regiunile Mării de Azov adeseori năvălesc în Ucraina și în orașele polone și lituane și fac mari ucideri și distrugeri, așa cum mărturisesc despre acestea vechile cronici. Dar și acum — spune același Guagnin — acei viteji și războinici le strică turcilor și tătarilor rînduiala, pentru care fapte lăudat fie numele lui dumnezeu » [3].

38

p. 361. 1589.

...Patriarhul [4], văzînd că din cele dobîndite la Moscova cheltuise prea mult pentru sine și că întrunirea soborului se amînă, dori să plece în ale sale și scriind o scrisoare mitropolitului [5] îi dădu deplină putere — cum sta scris în acea scrisoare — să adune soborul și să judece în numele său pe Ciril Terlețki, episcopul de Luțk, și pe alți nelegiuiți și să-i pedepsească după faptele lor. Și despre el arătă că, neavînd de ce să stea aici, pleacă la moldoveni și va petrece acolo cîtva <timp>, așteptînd să vadă ce se întîmplă la acel sobor. Această scrisoare patriarhul o trimise, prin Grigorko [6], mitropolitului, care se afla pe atunci la Vilno.

Auzind despre aceasta Ciril, episcopul de Luțk, și temîndu-se de judecata soborului, plecă împreună cu Ghedeon Balaban, episcopul de Liov, la patriarh și-i arătă că el fără de vină este bîrfit înaintea patriarhului la sobor.

Și așa, amîndoi episcopii însoțiră pe patriarh pînă la granița moldoveană [7].

---

[1] *Русская достоверная летопись.*

[2] Vezi N. Iorga, *Ist. rom.*, V, p. 174.

[3] La p. 357 nota se citează: Guagnin, *Despre cazacii zaporojeni*, partea III-a, p. 39.

[4] Ieremia, patriarh de Constantinopol.

[5] Mihail Rogoza, mitropolit de Kiev.

[6] Gherman Grigorko, episcop de Poloțk.

[7] La p. 361 nota, Lukomski citează pentru aceste știri *Русская достоверная летопись*; pentru evenimentele religioase din Ucraina, la care se referă Lukomski, vezi M. Hrușevski, *История Украины-Руси*, vol. V, p. 550 și A. Muraviov, *Сношения с Востоком по делам церковным*, I, p. 189. Pentru vizita patriarhului Ieremia în Moldova la 1589, vezi N. Iorga, *Istoria bisericii romînești*, I, București, 1929, p. 154.

ОБ ИСТОРИИ ПРИДУНАЙСКИХ КНЯЖЕСТВ ПО УКРАИНСКИМ ЛЕТОПИСЯМ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор излагает касающиеся истории Румынии XVI—XVIII веков данные из трех украинских летописей: Краткого описания Малороссии, Летописи очевидца и Исторического сборника Ш. Лукомского. Данные, содержащиеся в летописях, касаются, главным образом, периода героической борьбы молдован и казаков под руководством господаря Ивана Лютого против турецких захватчиков и связей между Молдавией Василия Лупу и казаками Хмельницкого в 60 годах XVII века. Все эти данные представлены в общих рамках восточно-европейской истории тех времен.

Автор исследует три вышеуказанные летописи и сравнивает их данные с данными других летописей того времени.

DONNÉES AYANT TRAIT À L'HISTOIRE DES PAYS ROUMAINS DANS LES CHRONIQUES UKRAINIENNES

(RÉSUMÉ)

L'auteur présente des données ayant trait à l'histoire de notre pays, du XVIe au XVIIIe siècle, données provenant de trois chroniques ukrainiennes: « Brève description de la Petite-Russie », « Chronique du témoin oculaire » et « Recueil historique » par St. Loukomski. Ces données se rapportent notamment à la période de lutte héroïque des Moldaves et des Cosaques, sous le commandement de Jean le Cruel, contre les envahisseurs Turcs; elles portent également sur les relations qui existaient, au commencement de la seconde moitié du XVIIe siècle, entre la Moldavie de Basile Lupu et les Cosaques de Khmielnitsky. Toutes ces données sont présentées dans le cadre général de l'histoire du Sud-Est européen à cette époque.

L'auteur analyse ces trois chroniques et compare les données qu'elles fournissent avec celles offertes par d'autres sources de l'époque.

RĂSCOALA POPULARĂ ANTIHABSBURGICĂ DIN BANAT (1737 — 1739)

DE

BUJOR SURDU

Prin întinderea, durata şi urmările ei, răscoala din anii 1737—1739 a fost una din cele mai mari mişcări revoluţionare din imperiul austriac în veacul al XVIII-lea. Îndreptată nemijlocit împotriva autorităţii împăratului, răscoala a lovit la temeliile acestei stăpîniri, administraţia habsburgică din Banat fiind nevoită să-şi limiteze activitatea, timp de aproape un an şi jumătate, mai mult înapoia puternicilor întărituri ale cetăţii Timişoara.

Cu toată însemnătatea deosebită a acestei răscoale pentru istoria ţării noastre, şi mai ales pentru istoria Banatului, ea este prea puţin cunoscută pînă în prezent. Istoriografia burgheză, fie că a ignorat-o, fie că i-a denaturat voit caracterul. În sintezele de mii de pagini ale lui A. D. Xenopol [1], C. C. Giurescu [2], N. Iorga [3], Homan B.-Szekfü G. [4], ca să amintim doar pe cele mai importante, nu este nici măcar pomenită. O menţiune de cîteva rînduri asupra răscoalei se găseşte totuşi în *Istoria romînilor din Ardeal şi Ungaria* a lui N. Iorga [5]. Date ceva mai bogate se găsesc numai în unele monografii privind istoria locală a Banatului. Concluziile trase sînt însă — în general — false, iar evenimentele prezentate într-o lumină contrară adevărului istoric. Mişcarea nu este prezentată ca o răscoală îndreptată împotriva stăpînirii habsburgice, ci doar ca dezlănţuirea instinctelor de « tîlhărie » ale poporului romîn din Banat. « Hoardele » romîneşti prădalnice acţionează numai alături de cetele turceşti şi ura lor este îndreptată mai ales asupra populaţiei paşnice, recent colonizată, din sînul căreia au fost luaţi mulţi robi şi vînduţi apoi pe sume mici turcilor.

Aceasta este teza principală din mai toate studiile publicate pînă acum care amintesc de răscoală. Teza de mai sus a fost pusă în circulaţie de către Bárány

---

[1] *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, Bucureşti, 1925—1930 (14 vol.)

[2] *Istoria romînilor*, Bucureşti, 1935—1946, vol. I—III (5 vol.).

[3] *Istoria romînilor*, Bucureşti, 1936—1939, vol. I—X (11 vol.).

[4] *Magyar Történet* (Istoria maghiară) Budapesta, <f. a.>, vol. I—VIII.

[5] Vol. I, Pînă la mişcarea lui Horia (1784), Bucureşti, 1915, p. 310—311.

Ágoston [1]; după el au urmat Leonhard Böhm [2], Johann Heinrich Schwicker [3], Szentkláray Jenö [4], Fr. Milleker [5], Fr. Wettel [6], ca să nu pomenim decît pe cîţiva din cei mai de seamă cercetători ai trecutului Banatului.

Cel dintîi cercetător care a încercat să determine cauzele acestei mari răscoale şi a privit cu înţelegere lupta maselor populare ţărăneşti a fost Patrichie Dragalina, în opera sa *Din istoria Banatului Severin*, capitolul *Războiul cu turcii 1736—1739* [7]. Autorul admite însă că mişcarea a izbucnit odată cu năvălirea turcilor în Banat, în mai 1738, şi că atrocităţile făptuite împotriva coloniştilor se datoresc răsculaţilor, reducîndu-le doar proporţiile.

Cercetînd izvorul de unde s-ar fi putut inspira istoricii amintiţi, ajungem la concluzia că acesta nu poate fi altul decît Griselini. În vestita lui istorie a Banatului se găseşte un pasaj din care se poate uşor vedea că cercetătorii de mai tîrziu n-au făcut altceva decît să parafrazeze caracterizarea pe care o dă Griselini răscoalei [8]. Dacă ne gîndim însă la timpul şi împrejurările în care şi-a adunat autorul informaţiile, ne putem explica fără greutate părerile lui. Griselini vizitează Banatul între anii 1774 — 1777, cu scopul precis de a întocmi o monografie completă a Banatului. În acest scop, îi stăteau la dispoziţie nu numai arhivele administrative, ci şi funcţionarii publici. De la aceştia şi-a adunat, fără îndoială, informaţiile cu privire la răscoala întîmplată cu aproape patruzeci de ani în urmă. Dar, în perioada aceasta, administraţia Banatului era cît se poate de puţin binevoitoare locuitorilor romîni, care erau acuzaţi în rapoartele oficiale înaintate curţii din Viena că ar fi « răzvrătiţi », « trădători » şi « tîlhari » [9].

---

[1] *Temesvármegye Emléke* (În amintirea judeţului Timiş), Becicherecul Mare, 1848, p. 67: « A rablási ösztön vagy csupán vágy, a törökökhöz társitá az oláhokat, kik magokat Rákóczy Ferencz csapatinak mondák. Az oláhokozta kár nagyobb volt annál, mit a töröktön; mert e kuruzok, minden németet, ki kezökre került, csekély áron rabszolgákúl a töröknek adták el ».

[2] *Geschichte, des Temeser Banats*, vol. I, Leipzig, 1861, p. 246.

[3] *Geschichte des Temeser Banats*, Pesta, 1872, p. 336; « Teils genötigt, teils aus Raubgier vereinigten sich viele Walachen mit dem Feinde, den sie dadurch ansehnlich verstärkten und durch den Turban unkenntlich gemacht scheuten sie nicht, sich der Hauptstadt zu nähern, ihr Gebiet zu durchstreiten und zu verheeren ».

[4] *Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből* (O sută de ani din istoria mai nouă a Ungariei de sud), vol. I, Timişoara, 1879, p. 154: « Prédavágytol csábitva kicsapongó nyers oláh csoportok is csatlakoztak a törökökhöz, melyek sokkal több kárt tettek, mint magok a törökök ».

[5] *Geschichte der kön. Freistadt Werschetz*, vol. I, Budapesta, 1886, p. 114.

[6] *Biographische Skizzen. Beitrage zur Geschichte des Banates*, Timişoara, 1932, p. 77—78.

[7] Vol. III, Caransebeş, 1902, p. 175—226. În acelaşi spirit a tratat răscoala şi Gh. Popovici, în *Istoria romînilor bănăţeni*, Lugoj, 1904. p. 314, 316.

Cu prilejul comemorării a 200 de ani de la această răscoală, cercetătorul Ion Stoia Udrea a publicat o frumoasă evocare literară a luptelor ţărănimii bănăţene din această vreme. Expunerea n-a fost însă dusă pînă la capăt, oprindu-se la evenimentele din ianuarie—februarie 1738. (Vezi I. Stoia Udrea, *Asfinţitul steagurilor*, în « Revista Institutului social Banat-Crişana », Timişoara, VIII, 1940, nr. 27, p. 13—24; nr. 28—29, p. 170—198).

[8] « Die Raubbegierde gesellt'ihnen bald auch die Walachen zu, die sich für Truppen des Fürsten Franz Rakoczi ausgaben; welchen die Türken wieder auf den Schauplatz brachten, und welcher wirklich sich zu Widdin aufhielt. Der durch sie verursachte Schaden war unendlich grösser, als der, den die Türken selbst anrichteten, indem sie alle Deutsche, die ihnen in die Hände fallen mochten, um geringes Geld in die Sklaverei verkauften ». (Franz Griselini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats*, partea I—II, Viena, 1780, I, p. 171).

[9] P. Dragalina, *op. cit.*, vol. III, p. 144.

S-a preconizat chiar evacuarea tuturor romînilor din Banat, de la Căpîlnaş de pe Mureş pînă la Caransebeş, şi popularea teritoriului cu germani [1]. Natural că în astfel de împrejurări, informaţiile servite lui Griselini, în vederea întocmirii unei lucrări destinate cercurilor conducătoare vieneze, nu puteau fi decît defavorabile elementului romînesc şi, ca atare, nu pot forma un izvor sigur, dacă nu sînt confirmate şi de alte ştiri mai apropiate în timp de răscoală, ceea ce nu este cazul.

Griselini, şi după el istoricii amintiţi, consideră — cum s-a văzut — mişcarea revoluţionară a romînilor bănăţeni ca o acţiune de jaf şi de pradă şi nu ca o răscoală armată îndreptată împotriva stăpînirii habsburgice, cum a fost în realitate. Din expunerea care urmează va rezulta însă lămurit caracterul adevărat al mişcării.

Ştirile contemporane dezmint şi ele afirmaţiile istoricilor tendenţioşi de mai tîrziu, subliniind caracterul de răscoală al acestei mişcări, nu de « tîlhărie», cum s-a susţinut. Astfel, un cronicar sas contemporan notează, în august 1738, că în Banat se află cîteva mii de « rebeli » care atacă mai ales ostaşii imperiali, fiind omorîţi în ultimul timp un curier imperial şi un adjutant general [2]. Tot aşa, Ştefan Bethlen numeşte mişcarea « rebeliune » arătînd şi cauzele izbucnirii ei [3]. Acelaşi caracter îl scoate în evidenţă şi Constantin Dapontes, secretarul lui Constantin Mavrocordat, care şi-a scris opera pe baza rapoartelor oficiale turceşti, înaintate domnului Ţării Romîneşti spre a-l informa asupra desfăşurării războiului [4].

Chiar şi conducătorii oştilor austriace din timpul războiului cu turcii consideră mişcarea ca o răscoală şi caută chiar să-i afle cauzele. Astfel, generalul Schmettau explică succesele militare turceşti din primăvara anului 1738 ca datorite alăturării la otomani a locuitorilor răsculaţi din munţii Banatului [5].

Tot ca răsculaţi sînt consideraţi locuitorii bănăţeni şi în alte acte contemporane. Astfel, în preliminariile păcii de la Belgrad, iscălite la 1 septembrie 1739 în tabăra turcească, se prevede amnistia pentru toţi supuşii care în timpul războiului au luat armele impotriva suveranului lor legitim. Evident că acest articol a fost impus de turci, dacă ţinem seama de faptul că în cuprinsul lui se amintesc cu titlu special locuitorii răsculaţi din regiunea Mehadiei [6].

Dar şi în actele oficiale interne ei apar tot aşa. Într-un ordin circular, adresat la 10 ianuarie 1739 de administraţia din Timişoara districtelor, se

---

[1] P. Dragalina, *op. cit.*, vol. III, p. 148.

[2] *Diarium des Thomas Tartler*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. VII, p. 212: « In Banat sollen etliche 1000 Rebellen sein, die allerhand Excesse tun und sonderlich die kaiserlichen Soldaten, wo sie solche antreffen niedermachen, wie sie denn auch den kaiserlichen Courier nebst dem General-Adjutant, welche die Friedens-Punkte bei sich gehabt, auf stücken zerhauen ».

[3] *Ziarul lui Ştefan Bethlen*, anexe, p. 330.

[4] Constantin Dapontes, *Éphémerides daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, vol. II, trad. de Emile Legrand, Paris, 1881, p. 146.

[5] Le comte de Schmettau, *Mémoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738 et 1739*, Francfort, 1771, p. 154.

[6] « Il sera accordé un plein et entier pardon aux sujets des deux empires, qui dans le cours de la présente guerre peuvent avoir pris partie contre leur légitime Souverain, et notamment aux habitants de Meadia, et des contrées qui sont aux environs ». (*Umständliche auf Original-Dokumente gegründete Geschichte der sämtlichen und wahren Vorgänge bei der Unterhandlungs des zu Belgrad am 18-ten September 1739*, Frankfurt und Leipzig, 1790, p. 264).

spune lămurit că supuşii «rebeli» care se reîntorc la casele lor vor fi amnistiaţi, iar în caz contrar vor fi trataţi ca «tîlhari»[1]. În sfîrşit, generalul Engelshofen, care a fost guvernator al Banatului după Mercy, apoi comandant militar al cetăţii Timişoara pînă în 1740, cînd i se încredinţează din nou administrarea acestei provincii, într-un raport oficial, adresat curţii din Viena, numeşte mişcarea «răscoală fatală» *(fatallen Aufstand)*[2].

Dată fiind desfăşurarea faptelor, precum şi mărturiile contemporanilor de mai sus, ne aflăm, evident, în faţa unei răscoale populare căreia urmează să i se afle cauzele, să i se stabilească desfăşurarea şi să i se constate urmările. Documentele contemporane sînt însă în cea mai mare parte nepublicate şi se găsesc în arhivele din Viena şi Budapesta. La Viena se află toată corespondenţa curţii imperiale cu administraţia Banatului, iar la Budapesta se găseşte cea mai mare parte a arhivei interne bănăţene din epoca respectivă. Arhivele au fost transportate de la Timişoara la Budapesta în 1889; regestele documentelor sînt însă publicate de Bároti Lajos[3].

Fără îndoială că, pînă nu vor fi depistate cu atenţie arhivele de mai sus, nu se poate porni la întocmirea unei temeinice monografii a răscoalei din 1737—1739. Totuşi, în linii generale, istoricul răscoalei poate fi întocmit pe baza celor publicate pînă acum, precum şi a unui restrîns material documentar inedit.

CAUZELE RĂSCOALEI

Prin pacea încheiată la Passarovitz în 21 iulie 1718, ca urmare a războiului început în 1716, turcii pierd — în afară de alte provincii — şi Banatul, care trece astfel în stăpînire austriacă. La propunerea prinţului Eugeniu de Savoia, Banatul a fost separat de Ungaria şi administrat ca provincie autonomă, fiind declarat domeniu al coroanei habsburgice. Locuitorii romîni şi puţinii sîrbi care populau Banatul în această epocă au primit, probabil, cu satisfacţie stăpînirea nouă, creştină, după un veac şi jumătate de abuzivă stăpînire otomană. Speranţele lor la o viaţă mai bună au fost însă în scurt timp înşelate. Noii stăpîni s-au arătat a fi mai spoliatori şi uneori mai abuzivi decît turcii, siliţi să părăsească provincia în urma pierderii războiului. Poate că mulţi dintre ei au fost nevoiţi să spună că au schimbat jugul de lemn turcesc cu jugul de fier austriac, aşa cum constata cronicarul ardelean Cserei, cînd Transilvania a trecut din mîinile sultanului în cele ale împăratului[4].

Cel dintîi guvernator al Banatului a fost generalul Claudius Florimund Mercy, numit în această calitate de prinţul Eugeniu îndată după ocuparea Timişoarei şi confirmat apoi de împărat. Una din primele măsuri luate de noul guvernator a fost aceea de organizare administrativă a provinciei. În acest scop, Banatul a fost împărţit în 11 districte: Timişoara, Cenad, Ciacova, Becicherec, Panciova, Vîrşeţ, Palanca Nouă, Lipova, Lugoj-Făget, Caransebeş şi

---

[1] Baroti L., *Adattar Délmagyarország XVIII. Századi történetéhez* (Contribuţii la istoria Ungariei de sud în sec. XVIII), I, p. 187 (10 ianuarie 1739).

[2] Szentklaray J., *op. cit.*, p. 154.

[3] Baroti L., *op. cit.*, vol. I—II, Timişoara, 1893—1900; I, 540 + XXXXVII p.; II, 626 + LXXVIII p.

[4] *Történelmi Tár* (Magazinul istoric), Budapesta, 1893, p. 154.

Orşova-Almăj. Regiunea cuprinzînd strîmtorile Dunării, numită Clisura, forma un despărţămînt aparte.

În fruntea fiecărui district se găsea un administrator *(Verwalter)*, iar satele erau conduse de cnezi. Peste mai mulţi cnezi se afla un obercnez, cu reşedinţa într-unul din satele mai mari. Districtele stăteau sub ordinele administraţiei din Timişoara, în fruntea căreia se afla guvernatorul. Generalul Mercy a guvernat Banatul pînă în 1734, cînd, trimis să lupte în Italia, cade la asediul cetăţii Parma.

Guvernarea lui Mercy a însemnat un progres pentru Banat [1]. În timpul guvernării acestuia, s-au ridicat manufacturi de fier, sticlă, postav, mătase şi atîtea altele, s-au deschis mine de aramă, fier, plumb, argint, s-a săpat canalul Bega, s-a început opera de asanare a întinselor mlaştini, s-au clădit palate administrative mari precum şi catedrale mărețe, au fost clădite cetăţi numeroase şi puternice pentru apărare, în sfîrşit, s-a introdus o administraţie mai organizată şi mai ordonată decît cea turcească [2]. Bilanţul încheiat poate fi considerat pozitiv de către cercetătorul care s-ar mulţumi să privească problema numai din acest punct de vedere.

Constatarea mai are însă o faţă. Se poate pune întrebarea: oare ţăranii iobagi romîni, care formau imensa majoritate a populaţiei şi care aveau de suportat toate cheltuielile legate de aceste îmbunătăţiri, au simţit schimbîndu-li-se traiul în bine sau în rău? La aceasta se poate răspunde categoric că pentru ei viaţa a devenit nu numai cu mult mai grea, dar de-a dreptul insuportabilă.

Ce a cîştigat ţărănimea de pe urma ridicării numeroaselor intreprinderi manufacturiere, în afară de faptul că mărfurile de care avea nevoie au devenit mai scumpe şi de calitate mai proastă? S-a ales totuşi cu ceva; i s-a mărit numărul zilelor de robotă, pentru că în manufacturi munca necalificată, transporturile de materii prime şi obiecte manufacturate, precum şi întreţinerea localurilor se făceau cu munca iobagilor plătiţi cu mult sub preţul de pe piaţa liberă.

Ca urmare a deschiderii minelor, ţăranii iobagi din împrejurimi au fost siliţi să lucreze sub pămînt, în condiţii grele, neobişnuite pentru ei, cu un salar care nu putea acoperi necesităţile de trai ale unei familii.

Canalul Bega — una din operele guvernării lui Mercy — la săparea căruia s-au trudit mii şi mii de ţărani timp de ani de zile, le-a adus acestora şi obligaţia de a-l întreţine permanent în stare de funcţionare; totodată s-a mărit simţitor numărul zilelor de robotă în pădurile care se întindeau din cîmpia Banatului pînă la izvoarele Begăi, cu scopul de a acoperi necesităţile mereu sporite de cherestea şi lemne de foc ale oraşului Timişoara şi ale aşezărilor din şes, lipsite de păduri.

Pămînturile provenite în urma drenării mlaştinilor nu au revenit celor ce au muncit la această lucrare grea, ci coloniştilor aduşi din ţările germane. Coloniştii care au fost aşezaţi aici au primit case şi pămîntul cel mai roditor din satele romîneşti, după ce populaţia băştinaşă a fost obligată cu forţa armată să părăsească vetrele străbune.

Din palatele administrative — clădite din cărămida, ţigla şi varul făcute şi transportate prin robotă şi din lemnăria tăiată şi fasonată de asemenea cu

---

[1] Griselini, *Geschichte des Temeswarer Banats*, p. 258.

[2] Szentkláray Jenö, *Mercy kormányzata a temesi bánságban* (Guvernarea lui Mercy în Banatul timişan), Budapesta, 1909, p. 188.

munca ţăranilor iobagi — nu le putea veni acestora decît o împilare şi mai mare; noii stăpîni îşi consolidau stăpînirea. Măreţele biserici din Timişoara, ridicate în această perioadă, expresie a dominaţiei cultului catolic, le aducea o împilare şi mai mare a conştiinţei lor religioase, urmărindu-se în acelaşi timp scopul de a-i determina să primească credinţa catolică, pe care ei nu voiau să o îmbrăţişeze.

Numeroasele cetăţi din Banat au fost ridicate cu robota ţăranilor, dar înapoia întăriturilor — la care ei au depus atîta strădanie — nu s-au putut adăposti niciodată, cînd necesitatea a cerut-o. Armata de ocupaţie austriacă care folosea aceste întărituri, s-a dovedit a fi mult mai apăsătoare decît cea turcească, chiar cînd aceasta din urmă călca pămîntul Banatului ca duşmană.

În fine, aparatul administrativ, dacă nu era atît de abuziv ca cel turcesc, avea însă dezavantajul că, fiind mai bine organizat, impunea supuşilor îndeplinirea cu stricteţă a tuturor obligaţiilor la termene bine stabilite. Ca urmare, în cursul evenimentelor ulterioare, s-a văzut limpede că populaţia regreta vechea stăpînire a spahiilor.

Opera înfăptuită de Mercy în Banat timp de aproape două decenii a fost măreaţă, în felul ei, dar ea s-a ridicat pe munca şi suferinţa ţăranilor. În intenţia lui Mercy, noua provincie trebuia să devină o bază puternică pentru viitoarea expansiune spre răsărit a vulturului imperial şi a catolicismului. El nu a ţinut seama de nevoile supuşilor, încărcaţi peste măsură cu dări şi obligaţii. Cînd însă coarda a fost prea mult întinsă, aceşti supuşi — siliţi să asculte pînă atunci — au nimicit într-un an şi jumătate toată opera sa. Manufacturile au fost distruse, minele închise, satele coloniştilor prefăcute în scrum şi populaţia alungată; într-un cuvînt, starea provinciei a ajuns mai rea decît la ocuparea ei în 1717.

Cauzele care au dus la această situaţie au fost numeroase. În cele ce urmează, vom încerca să le sistematizăm.

1. REGIMUL PROPRIETĂŢII PĂMÎNTULUI

O dată cu ocupaţia turcească din secolul al XVI-lea, Banatul a fost transformat în paşalîc şi, ca atare, pămîntul a devenit, de drept, proprietatea sultanului; locuitorii, fie ei creştini sau musulmani, erau consideraţi numai stăpînitori vremelnici: creştinii, atît timp cît plăteau dările şi îşi îndeplineau celelalte obligaţii, iar musulmanii, pînă cînd puteau servi pe sultan cu armele. Natural că, şi unii şi alţii, puteau transmite pămîntul urmaşilor lor, dacă aceştia îndeplineau mai departe sarcinile legate de moşia sau lotul respectiv. Nu-l puteau însă vinde sau dărui; într-un cuvînt, nu erau proprietari deplini asupra pămîntului.

După pacea de la Carlovitz (1699), în urma căreia imperiul turcesc a fost puternic zguduit, s-a procedat la o serie de măsuri menite să ducă la consolidarea lui, ştiindu-se că luptele vor trebui să reînceapă în scurt timp. Unele din aceste măsuri priveau direct teritoriul Banatului. Scopul urmărit era acela de a transforma paşalîcul într-un reazim puternic în vederea noului război. Pentru aceasta era nevoie ca turcii să-şi apropie în primul rînd populaţia creştină locală, creîndu-i condiţii de trai mai bune decît erau cele de dincolo de Tisa sau de Mureş, sub stăpînirea austriacă. În felul acesta, căutau să oprească fuga locuitorilor în aceste regiuni şi să-şi asigure totodată spatele din partea populaţiei

într-un eventual conflict. Ca urmare, s-au redus dările şi celelalte sarcini ale locuitorilor şi aceştia au fost declaraţi proprietari deplini asupra loturilor de pămînt, pe care pînă atunci le aveau numai în folosinţă [1].

Rezultatele nu s-au lăsat mult aşteptate. Nu numai că locuitorii n-au fugit de sub stăpînirea turcească, dar încă în primul an de aplicare a reformelor numărul lor s-a mărit cu opt mii, prin emigrări [2].

Din partea lor, austriecii, după ocuparea Banatului, au declarat pămîntul proprietatea coroanei, ţărănimea pierzînd prin acest act dreptul de proprietate asupra lui, pe care îl avusese în ultimele decenii ale stăpînirii turceşti [3]. De acum înainte, nu numai că erau lipsiţi de dreptul de a-l vinde sau lăsa moştenitorilor, dar nici nu-l puteau folosi mai mult de un an. Ca urmare, în fiecare an, organele administrative, prin cnezii satelor, procedau la o nouă repartizare a loturilor, ceea ce dădea naştere la abuzuri revoltătoare. Unii primeau mai mult pămînt decît puteau munci, iar alţii nici cît le era necesar pentru întreţinerea gospodăriei proprii. De multe ori, cele mai bune pămînturi de arătură erau rezervate pentru fîneţe şi păşuni, după interesul sau bunul plac al cnezilor [4].

Sînt greu de explicat motivele care i-au determinat pe austriaci să ia măsurile de mai sus în problema proprietăţii pămîntului, mai ales dacă ne gîndim că prin aceasta şi-au creat greutăţi nu numai de ordin politic, dar şi economic; politic, prin faptul că şi-au îndepărtat încă de la început simpatiile populaţiei, iar economic, ca urmare a scăderii producţiei agricole, deoarece pămîntul nu mai era îngrijit dacă îşi schimba an de an stăpînul. Scăderea producţiei aducea după sine, de altfel, şi micşorarea cantităţii de dijmă din produsele solului.

S-ar putea însă susţine că locuitorii Banatului n-ar fi avut ca ocupaţie principală agricultura, ci păstoritul, şi ca atare autorităţile n-au avut de întîmpinat greutăţi deosebite cînd au luat astfel de măsuri faţă de o populaţie nestabilă. Nu este însă aşa. Pe timpul guvernării lui Mercy, casieria camerală încasa aproximativ 100 000 florini anual din vînzarea dijmelor [5]. Cam aceeaşi sumă revenea statului de pe urma dijmelor şi în perioada imediat următoare răscoalei. Din această sumă, pentru dijmele din cereale se încasau 72 906 florini, iar pentru cele din oi, 9000 florini; restul se repartiza pe seama dijmelor din stupi, vin, tutun, porci şi vite [6]. Proporţia dintre valoarea dijmelor din cereale şi cea a oilor demonstrează, evident, că ne aflăm în faţa unei populaţii preponderent agricole, deci stabilă.

Politica aceasta a avut însă şi avantajele ei pentru regimul habsburgic. Ţăranul, lipsit de proprietate şi dependent continuu de bunăvoinţa autorităţilor, dacă voia să obţină pămînt de cultivat, devenea mai supus şi plătea dările mai regulat, dar mai ales îşi îndeplinea fără să murmure robota, şi aceasta se urmărea mai ales. Apoi, prin declararea pămîntului ca proprietate a coroanei, s-a putut proceda mai uşor — şi încă cu aparenţă de legalitate — la scoaterea

[1] Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. VII, Pesta. 1831, p. 44, 64 65.
[2] *Ibidem*, p. 65.
[3] Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország*, p. 147.
[4] *Ibidem*.
[5] Szentkláray J., *Mercy kormányzata*, p. 107.
[6] Idem, *Száz év Dél-Magyarország*, p. 191.

vechilor locuitori din loturile mai bune, pentru a fi repartizate coloniştilor aduşi din străinătate.

Oricare ar fi fost motivele acestei atitudini, regimul proprietăţii asupra pămîntului, impus de austriaci la 1718, a stat la baza înrăutăţirii situaţiei populaţiei băştinaşe şi, ca urmare, poate fi inclus între cauzele principale care au dus la izbucnirea răscoalei din 1737—1739.

2. STAREA SOCIALĂ A LOCUITORILOR

Problema stabilirii categoriei sociale în care ar putea fi încadrată populaţia băştinaşă din Banat în perioada 1718—1740 n-a fost cercetată pînă acum, deşi s-a scris destul de mult asupra acestei epoci. În actele oficiale, ţăranul era numit « supus » *(unterthan)*. Termenul nu poate dezlega însă problema, deoarece « supus », în raport cu statul, era şi omul liber şi cel încadrat în oricare dintre categoriile iobăgeşti.

Definirea categoriei sociale nu poate fi făcută decît cercetîndu-i sarcinile în raport cu cele ale păturilor sociale asemănătoare din alte provincii ale imperiului austriac.

a. În privinţa proprietăţii pămîntului, ţăranul din Banat se apropie mai mult de jeler decît de iobag. Numai jelerul îşi pierde lotul de pămînt la expirarea contractului, în timp ce iobagul îl păstrează pînă la moarte, are drept să-l împartă între urmaşii săi, ba chiar îl poate şi înstrăina prin zălogire, fără ca domnul de pămînt să-l poată opri legal.

b. Ţăranul din Banat era legat pentru totdeauna de glie, ca oricare iobag. Numai că iobagul din Transilvania sau din Ungaria era mai avantajat şi în această privinţă: dacă era supus la un tratament prea aspru, putea fugi pe altă moşie şi în cazul cînd noul stăpîn se bucura de influenţă în faţa autorităţilor, sau era el însuşi demnitar, cu greu mai putea fi readus. Dar, chiar dacă era readus, nu avea de suferit altceva — în cazul cel mai rău pentru dînsul — decît o pedeapsă corporală, nu prea aspră însă, fiindcă stăpînul nu avea interes să-l facă incapabil de muncă.

Aici, în Banat, stăpîn peste tot pămîntul era însă statul. Şi nu numai aici, ci şi în Oltenia, Serbia şi Ungaria; deci ţăranul exploatat cu greu putea fugi, fie înăuntrul, fie în afara graniţelor Banatului. Fuga era, de altfel, pedepsită în chip sălbatic. Îndată după ocuparea Banatului, ţăranul prins cu fugă a doua oară era condamnat la spînzurătoare [1]. Mai tîrziu, în preajma izbucnirii răscoalei, încercarea de fugă se pedepsea cu un an şi jumătate de muncă la fortificaţii, în lanţuri [2].

c. Dijmă se dădea din toate cerealele, precum şi din sporul anual al vitelor, putînd fi uneori răscumpărată în bani.

d. Statul, în calitatea sa de stăpîn feudal, avea singur dreptul de a clădi mori sau deschide cîrciumi şi măcelării, dispunînd totodată şi de celelalte monopoluri senioriale (păduri, pescuit etc.).

e. În schimbul folosirii lotului de pămînt, locuitorii erau obligaţi să îndeplinească anual un anumit număr de zile de muncă pe seama statului.

---

[1] Baroti L., *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, II, p. 173 (28 sept. 1718).
[2] *Ibidem*, p. 336 (11 ianuarie 1736).

Din cele de mai sus, se poate limpede constata că ţărănimea bănăţeană în prima jumătate a veacului al XVIII-lea avea toate caracterele esenţiale ale iobăgimii din Transilvania sau din Ungaria, în epoca respectivă. Este deci o categorie iobăgească, avînd însă unele particularităţi specifice.

3. MONOPOLURILE

În calitatea sa de stăpîn feudal, statul se bucura în Banat de monopolurile senioriale obişnuite: cîrciumărit, măcelărit, pescuit, precum şi de dreptul exclusiv asupra jirului din păduri, toate fiind valorificate din arendarea prin licitaţii publice.

Două alte monopoluri au provocat însă adînca nemulţumire a populaţiei: fabricarea ţuicii şi vînzarea sării. În timpul ocupaţiei turceşti, populaţia era liberă să facă ţuică, plătind, bineînţeles, stăpînului o anumită taxă pentru fiecare căldare [1]. Chiar şi sub stăpînirea austriacă sistemul a continuat, taxele pe căldările de fiert rachiu figurînd între veniturile camerale [2]. Mai tîrziu însă, socotindu-se că veniturile ar putea creşte şi că, totodată, încasarea lor ar fi mai sigură, dreptul de a produce rachiu a fost arendat pe întreaga provincie unei asociaţii de negustori din Timişoara. Ca urmare, locuitorii nu-şi mai puteau valorifica întinsele lor livezi de pruni, aşa cum făceau pînă atunci, deoarece arendaşii, bazaţi pe dreptul lor de monopol, puteau impune preţul de cumpărare al prunelor din care se fierbea ţuica. Dar nu numai atît. Ţăranii au fost obligaţi să furnizeze arendaşilor lemnele necesare întreprinderilor lor în condiţii de robotă, fapt care-i determină să ajungă cu plîngerile lor pînă la Viena [3].

În Banat nu se exploatau saline şi ca atare sarea necesară consumului se importa din Transilvania. Anual, oficiul de sare din Banat aducea aproximativ 100 000 de bolovani de la Ocna Sibiului. Oficiul sării din Banat plătea administraţiei salinelor cîte 10 creiţari pentru un bolovan transportat pînă la Alba-Iulia. Din suma aceasta, administraţia salinelor plătea un creiţar şi jumătate de fiecare bolovan lucrătorilor care scoteau sarea la suprafaţă, iar 6 creiţari costa transportul de la Ocna Sibiului pînă la Alba-Iulia, rămînîndu-i deci un venit de 2 creiţari şi jumătate pentru fiecare bolovan de sare livrat. De la Alba-Iulia pînă la Lipova, unde se afla depozitul central de sare, transportul se făcea cu bărcile şi costa 7—8 creiţari. În total deci, un bolovan de sare valora în depozit circa 17—18 creiţari.

Oficiul sării din Banat revindea maja de sare cu cîte 2 florini şi 23 creiţari, deci cu un venit de 2 florini la maja [4]. În asemenea condiţii nu e de mirare că numai sarea aducea un venit de 160 000 florini anual [5], adică aproape de două ori valoarea dijmelor adunate într-un an întreg.

Dacă adăugăm la costul neobişnuit de ridicat al sării obligaţia ţăranilor de a o transporta la diferitele depozite regionale din cuprinsul Banatului, precum

[1] P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 175—176.
[2] Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország*, p. 191.
[3] P. Dragalina, *op. cit.*, p. 176.
[4] Un bolovan de sare avea cca 80 funţi, iar maja 100 funţi sau circa 56 kg.
[5] Szentkláray J., *op. cit.*, p. 192.

şi sarcina de a întreţine navigabilitatea Mureşului, ne putem da seama de marea lor nemulţumire provocată de acest monopol. Tocmai de aceea, la cel dintîi prilej ivit în cursul răscoalei, depozitul de sare din Lipova a fost devastat [1], iar sarea transportată de către răsculaţi în interiorul provinciei.

4. ROBOTA

Ştim că austriecii, în cursul secolului al XVIII-lea au încercat să reglementeze în tot imperiul obligaţiile iobagilor faţă de stăpînii lor feudali, şi în special robota. N-au făcut-o însă în Banat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Nu cunoaştem, cel puţin pînă acum, existenţa vreunui act oficial în care să se stabilească precis numărul zilelor de muncă datorate de ţărani statului, ca proprietar feudal. Mai probabil că robota era cerută după necesităţile momentului. Nici nu se simţea, de altfel, nevoia reglementării ei amănunţite, deoarece nu se cultiva pămînt alodial; cel mult se strîngea fînul de pe întinsele predii necultivate. Un număr minim de zile obligatorii pe an trebuia totuşi să fi existat, care, dacă nu erau realizate în natură, urmau să fie răscumpărate în bani [2].

Robota în Banat are însă o particularitate specifică: *era întotdeauna plătită*. Două trebuie să fi fost cauzele care au determinat stăpînirea să procedeze în felul acesta:

a. Ţăranii nu erau întrebuinţaţi la muncile agricole, ci la lucrări speciale, ca: săparea canalelor, lucrul în mine şi manufacturi etc., munci care cereau spirit de iniţiativă şi un oarecare interes.

b. Robotele se executau la depărtări mari de gospodăriile ţăranilor. Cei din districtul Caransebeşului, de exemplu, lucrau la fortificaţiile cetăţii Timişoara, aşa că, timp de cel puţin o săptămînă, nu se puteau reîntoarce acasă. Remuneraţia le servea în acest caz pentru întreţinere.

Plata era în funcţie de munca prestată. Pentru curăţirea albiei rîului Bega, robotaşii primeau cîte 3 creiţari pe zi şi pîine [3]. La lucrul în mine se plătea 12 creiţari pe zi; lucrătorii mai primeau o anumită cantitate de făină cu preţ redus [4]. Bineînţeles, remuneraţia nu egala preţul de pe piaţa liberă şi ca atare ţăranii cereau cu insistenţă răscumpărarea robotei în bani. Districtele solicitau uneori administraţiei din Timişoara această favoare, cînd socoteau că supuşii erau prea împovăraţi [5].

Cea mai grea dintre prestaţii era însă robota cu carul la depărtări mari. Se transporta mai ales material de construcţie, cherestea, sare, fîn şi, în caz de război, artileria şi proviantul armatei. Plata era de 36 creiţari pe zi pentru om şi car [6]. În timpul războiului, transportul în afara graniţelor Banatului era remunerat cu 45 creiţari pe zi [7].

---

[1] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 563 (24 august 1738).

[2] Administratorul districtului Lugoj-Făget a cumpărat lîna necesară manufacturii de pături din banii răscumpărării robotei. (Baroti L., *op. cit.*, II, p. 130).

[3] Baroti L., *op. cit.*, I, p. 136 (29 iunie 1722).

[4] Griselini, *Geschichte des Temesvarer Banats*, II, p. 65. Autorul explică veniturile mari ale diferitelor societăţi miniere tocmai prin remuneraţia mică a lucrătorilor valahi şi sîrbi.

[5] Baroti L., *op. cit.*, I, p. 321 (1 februarie 1739).

[6] *Ibidem*, II, p. 554 (27 august 1720).

[7] *Ibidem*, p. 351 (3 august 1737).

La robotă nu erau obligaţi decît bărbaţii; nu cunoaştem cazuri de întrebuinţare a muncii femeilor şi copiilor. Cel mult, poate, în timpul războiului, cînd bărbaţii fiind luaţi la alte munci, femeile şi copiii trebuiau să execute unele lucrări pe seama armatei. Astfel, în cursul războiului din 1737—1739, comandamentul suprem cerea provinciilor, ori de cîte ori se simţea nevoia, un număr anumit de lese împletite din nuiele, necesare construcţiilor de diguri şi lucrărilor de fortificaţie [1].

Nesfîrşitele cereri de cărăuşii şi alte robote, izvorîte din necesităţile războiului, au contribuit în mare măsură la crearea unei atmosfere încordate în sînul populaţiei locale, care, pînă la urmă, a şi dus la izbucnirea răscoalei. Pentru a ilustra cît de împovărătoare puteau fi aceste robote, e destul să exemplificăm cu un singur caz. La 3 august 1737, generalul Hamilton, guvernatorul Banatului, dă ordin să fie adunate 1 054 de care înjugate, precum şi 441 perechi de boi, toate necesare aprovizionării armatei [2]. La numai o lună de zile după aceea, se cer altele, dar de astă dată administraţia răspunde că nu mai poate pune la dispoziţie decît 500 de care, fiindcă toţi supuşii care au vite au fost luaţi de armată, iar ceilalţi s-au refugiat prin păduri [3].

5. DĂRILE

Nu mai puţin împovărătoare pentru populaţie au fost şi diversele contribuţii impuse de stăpînirea austriacă. Cele dintîi dări în bani au fost cerute îndată după ocuparea Banatului, stabilirea lor făcîndu-se însă cu totul arbitrar. Fiecărui district i s-a impus plata unei sume variind între 40 000 şi 60 000 florini [4], ceea ce era enorm pentru o provincie devastată de război şi cu o populaţie relativ rară.

La început, nu s-a făcut nici o deosebire între contribuţiile propriu-zise către stat şi între cele datorate tot statului, însă în calitatea lui de stăpîn feudal. Abia în 1753 s-a stabilit oficial că şeful administraţiei Banatului trebuie privit nu numai ca reprezentant al statului, ci şi ca stăpîn de pămînt. În prima calitate, îi reveneau impozitele de stat şi camerale, iar în a doua, dările pentru pămînt [5].

Dările se adunau cu străşnicia cunoscută a administraţiei austriace. Cele patru termene trebuiau respectate, fiindcă altfel urma execuţia militară. Ca să mărească zelul celor însărcinaţi cu adunarea lor, s-a luat măsura ca ofiţerul comandant al detaşamentului însărcinat cu execuţia să fie plătit cu cîte un florin şi jumătate pe zi de către funcţionarul neglijent [6]. Întreţinerea soldaţilor cădea, bineînţeles, în sarcina celor ce nu au putut plăti la timp.

Uneori însă populaţia era atît de lipsită, încît nu putea să-şi plătească contribuţia în numerar, chiar dacă i se trimeteau pe cap executorii militari. În cazul acesta, funcţionarul însărcinat cu perceperea dărilor primea în schimb ouă, pui şi alte produse ale gospodăriei ţărăneşti [7].

---

[1] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 453 (2 ianuarie 1737).
[2] *Ibidem*, p. 351 (3 august 1737).
[3] *Ibidem*, p. 377 (3 septembrie 1737).
[4] Szentkláray J., *Mercy kormányzata a temesi bánságban*, p. 106.
[5] Idem *Száz év Dél-Magyarország*, p. 190.
[6] Baroti L., *op. cit.*, I, p. 139 (2 iulie 1723).
[7] Szentkláray J., *Mercy kormányzata . . .*, p. 107.

Contribuţia provinciei întregi era stabilită la Viena. La sediul administraţiei din Timişoara se defalca apoi pe districte, iar de aici, prin intermediul obercnezilor şi cnezilor, pe sate. Cnezii făceau apoi repartiţia pe familii, care rămînea valabilă chiar dacă comuna sporea cu încă 30 de familii [1]. Pentru anul 1737, de exemplu, darea către stat a fost stabilită la suma de 300 000 florini [2].

Încasările rezultate din Banat nu se limitau însă numai la atîta. Mai trebuie adăugate veniturile provenite din vămi, monopoluri senioriale, precum şi altele. În anul 1757, totalul sarcinilor populaţiei se ridica la 1 128 763 florini şi 56 creiţari, adăugîndu-se arenzile minelor şi manufacturilor, care şi ele dădeau 58 022 florini. Din aceste sume, se acopereau lefurile funcţionarilor, se clădeau şi întreţineau localurile publice, se subvenţiona cultul catolic, precum şi alte cheltuieli legate de administraţie. În total, cheltuielile s-au ridicat la suma de 333 562 florini şi 28 creiţari. A rămas deci un excedent de 853 220 florini şi 28 creiţari care s-a vărsat în casa imperială [3].

Sumele încasate sînt enorme, dacă ne gîndim că Banatul era destul de slab populat şi că noii colonişti, precum şi lucrătorii din mine erau scutiţi de contribuţii. Ca urmare, sarcinile cădeau aproape în întregime pe umerii populaţiei băştinaşe. Nu-i astfel de mirare că, în 1740, deci în anul următor grozăviilor războiului şi răscoalei, obercnezii au fost siliţi să se învoiască a încasa numai ca dare cîte 8 florini şi 40 creiţari de familie [4], sumă echivalentă cu remuneraţia unui robotaş pe mai mult de şapte săptămîni, dacă socotim ziua de muncă plătită cu 12 creiţari.

Trebuie apoi să ţinem seama şi de faptul că populaţia era silită să întreţină cu mîncare şi băutură pe funcţionarii sosiţi în sate pentru încasarea contribuţiilor, cărora le mai revenea şi o diurnă stabilită în raport cu mărimea sumelor încasate. Astfel, în anul 1736, districtul Lugojului fiind impus cu 45 542 florini funcţionarii aveau dreptul la 1 022 florini, adăugîndu-se apoi şi 948 florini pentru plăieşii şi husarii care însoţeau pe executori [5].

În astfel de condiţii, nu e de mirare că dările au fost un factor determinant în provocarea răscoalei. Generalul Schmettau, conducător de seamă al armatei austriace în timpul războiului cu turcii, afirmă că poporul s-a răzvrătit din cauza sporirii dării pe cap, care pe timpul lui Mercy era de numai un ducat pe an [6]. Tot aşa, generalul Engelshofen, guvernatorul Banatului, pune la baza izbucnirii răscoalei dările, precum şi abuzurile legate de încasarea lor [7].

6. COLONIZĂRILE

Încă din primii ani ai ocupaţiei austriace, asupra Banatului s-a revărsat un val nesfîrşit de colonişti, guvernatorul Mercy creîndu-le condiţii deosebit de favorabile pentru aşezare. Meşterii de la oraşe erau scutiţi 15 ani de orice fel

[1] Baroti L., *op. cit.*, I, p. 236 (15 ianuarie 1723).
[2] *Ibidem*, p. 36 (16 martie 1737).
[3] Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből*, I, p. 192—193.
[4] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 30 (18 ianuarie 1740).
[5] *Ibidem*, p. 144 (1736, fără dată).
[6] Schmettau, *op. cit.*, p. 154.
[7] Szentkláray, *Száz év Dél-Magyarország*, p. 154—155.

de contribuţii [1], iar celor de la sate, nu numai că li se înlesnea transportul pînă în Banat, dar, o dată ajunşi aici, li se repartizau loturi mari de pămînt, precum şi casa cu întregul inventar agricol necesar unei gospodării. Pentru a se putea stabili în Banat, nu li se cerea decît o singură condiţie: să fie catolici.

Ca urmare, pe timpul lui Mercy, au putut fi colonizate, parţial sau total, un număr de 55 de localităţi [2]. Cu germani au fost populate mai ales aşezările: Denta, Deta, Ciacova, Merţişoara, Bruckenau, Zădărlac, Lipova, Guttenbrun, Munar, Sînpetrul-German, Aradul Nou, Recaş, Berecuţa, Iermata, Freidorf, Lugoj, Caransebeş, Periam, Potoc [3]. Bineînţeles, mulţi lucrători germani s-au stabilit în Timişoara şi în centrele miniere, cum ar fi Bocşa, Oraviţa, Ciclova Dognecea, Luncani şi altele.

Italienii, colonizaţi între 1719—1735, s-au aşezat în Timişoara, Ciacova, Freidorf şi Merţişoara [4]; spaniolii la Timişoara, Merţişoara, Becicherec, Lugoj, Caransebeş, şi Ciacova [5]; bulgarii catolici, veniţi în 1737, la Vinga, Bodrog, Seleuş, Lovrin şi Beşenova Veche [6].

Furia răsculaţilor între 1737—1739 s-a îndreptat cu deosebită violenţă asupra localităţilor colonizate, multe din ele fiind complet nimicite. Am văzut că unii cercetători explică această revărsare de patimi prin dorinţa de jaf a romînilor; cauza trebuie să fi fost însă alta. Adevărul este că populaţia străină colonizată a provocat localnicilor neajunsuri şi greutăţi mari. Întîi, prin faptul că aceştia trebuiau să suporte cheltuielile de transport ale coloniştilor [7]. Apoi, populaţia băştinaşă era evacuată fără milă de pe pămînturile cele mai productive, care erau repartizate noilor veniţi. Dacă ne gîndim că, în regiunea dealurilor şi a munţilor, pămîntul cultivabil şi pînă în ziua de astăzi ocupă o suprafaţă mică, ne putem da seama de starea de spirit a celor scoşi de pe loturile mai bune, care primeau în schimb terenuri cu mult mai puţin productive, în timp ce sarcinile faţă de stat rămîneau aceleaşi.

Trebuie să avem în vedere că majoritatea coloniştilor stabiliţi pe timpul guvernării lui Mercy a fost aşezaţi în satele romîneşti şi sîrbeşti, formînd localităţi cu populaţie mixtă, mulţi dintre ei în regiunea de la Dunăre, şi în special în satele districtului Palanca Nouă [8]. Aşezările din cîmpia Banatului, locuite numai de colonişti, au luat naştere mai ales după răscoala din 1737—1739, tocmai ca o urmare a ei.

Istoricul Szentkláray, pe baza cercetărilor din arhivele vieneze, arată limpede profunda nemulţumire a populaţiei băştinaşe împotriva acestei politici austriace. Organele administrative alocau coloniştilor mai mult pămînt decît puteau ei lucra, în timp ce vechilor locuitori nu le rămînea uneori nici necesarul pentru întreţinerea unei gospodării [9]. De cele mai multe ori, noilor veniţi li

[1] Dragalina, *op. cit.*, III, p. 109.

[2] Traian Simu, *Colonizarea şvabilor în Banat*, Timişoara, 1924, p. 12.

[3] Şt. Manciulea, *Elemente etnice străine aşezate în Banat între anii 1000—1870*, Timişoara, 1943, p. 30.

[4] *Ibidem*, p. 39.

[5] *Ibidem*, p. 39—40.

[6] Szentkláray, *op. cit.*, p. 255.

[7] S. Dragomir, *Vechimea elementului romînesc în Banat*, în « Anuarul Inst. de istorie naţională », Cluj, III, 1924—1925, p. 289.

[8] Şt. Manciulea, *op. cit.*, p. 26.

[9] Szentkláray, *op. cit.*, p. 147.

se repartiza numai o parte a hotarului unui sat, desigur cea mai roditoare. Alteori însă, populaţia băştinaşă era complet evacuată, fiind nevoită să-şi caute alte aşezări. Aşa s-a întîmplat cu localitatea Aradul Nou. Înainte de a fi populată cu germani se chema Schela şi era locuită de romîni şi sîrbi împreună. La un moment dat, guvernatorul Mercy hotărăşte scoaterea romînilor şi sîrbilor din sat şi popularea lui cu nemţi din Franconia, Alsacia şi Lorena. Ca urmare, sîrbii din Schela au fost nevoiţi să întemeieze un sat nou, Fenlac, iar romînii să se mute la Mănăştur [1].

Dacă mai adăugăm la toate acestea scutirile de care se bucurau coloniştii, în timp ce toate sarcinile cădeau numai asupra localnicilor, apoi ne putem uşor explica atitudinea asupriţilor faţă de privilegiaţi în timpul răscoalei.

Nu cunoaştem numărul exact al coloniştilor în preajma răscoalei; istoricul Szentkláray îl apreciază pînă la 30—35 000 de suflete [2].

7. ABUZURILE ADMINISTRAŢIEI

Datorită sarcinilor mari ce-i apăsau, locuitorii Banatului ar fi trebuit să ducă o viaţă destul de grea, chiar dacă administraţia ar fi fost cît se poate de corectă. Dar nu a fost aşa. Încă mult timp după evenimentele care ne interesează, corpul funcţionăresc austriac din Banat suferea de racile grave. Iosif al II-lea — într-una din călătoriile sale de pe timpul cînd era prinţ moştenitor — îl caracteriza ca « stupid », « ignorant » şi « despotic » [3].

Guvernatorii înşişi tratau provincia ca pe o moşie proprie şi traiul lor se asemăna cu cel al viceregilor din America şi Asia.

Unii dintre ei, ca Perlas-Rialph, care nu scotea pe romîni din « mincinoşi », « răzvrătiţi » şi « tîlhari », căutau să se îmbogăţească cît mai repede de pe urma postului ce-l ocupau [4].

Cu atît mai abuzivi erau funcţionarii districtelor. Într-un act oficial, se spune despre ei că exploatează pădurile şi vînd produsele numai în folosul propriu; sapă canale şi zidesc case, însă nu în vederea binelui obştesc, ci tot pentru al lor; ţăranii trebuie să presteze robote mai ales pentru ei; banii strînşi pe seama întreţinerii armatei îngroaşă doar pungile lor; cînd un ţăran cerea

---

[1] Szentkláray *op. cit.*, p. 253.

[2] Szentkláray, J., *Mercy kormányzata a temesi bánságban*, p. 51. Autorul afirmă însă tot acolo că, în timpul guvernării lui Mercy, numărul locuitorilor aproape s-a dublat datorită colonizărilor. Lasă să se înţeleagă prin aceasta că sporul populaţiei romîneşti, constatat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ar fi datorit numai emigrărilor tîrzii. Nu este însă aşa. Admiţînd că întreaga populaţie a Banatului era numai de 70 000 de suflete, după cum arată Szentkláray, ar fi fost imposibil să suporte în 1737 numai ca dare pe cap 300 000 florini (v. mai sus), mai ales dacă avem în vedere că noii colonişti se bucurau de scutiri pe o lungă perioadă de timp.

Xenopol arată în *Istoria romînilor*, IX, p. 65 şi 73 că pe timpul ocupaţiei austriece populaţia din Oltenia se ridica la aproximativ 200 000 de suflete şi că, în 1738, a fost impusă cu 244 802 florini. Banatul nu putea fi deci mai slab populat decît Oltenia din aceeaşi epocă şi, ca urmare, romînii şi sîrbii împreună întreceau, fără îndoială, de mai multe ori ca număr populaţia colonizată. Astfel nici nu s-ar putea explica faptul că noii colonişti au fost obligaţi să-şi părăsească casele încă de la primele izbucniri ale răscoalei, cu toată prezenţa unei numeroase armate austriece.

[3] P. Dragalina, *op. cit.*, p. 159—160.

[4] Împotriva abuzurilor lui Perlas-Rialph şi ale administraţiei sale s-a ridicat însuşi mareşalul Soro, comandantul militar al Banatului (P. Dragalina, *op. cit.*, p. 144).

să i se plătească pentru cărăuşie şi pentru munca sa dreaptă, atunci bîta şi biciul « îi băga minţile în cap », aşa încît lui şi altora le trecea pofta să mai ceară dreptate [1].

Uneori însăşi administraţia din Timişoara se vedea nevoită să mai tempereze zelul funcţionarilor, cerîndu-le să nu mai aplice bătăi supuşilor [2].

Chiar şi cnezii, deţinătorii celei mai mici fărîme de autoritate, urmînd exemplul mai marilor lor, căutau să se îmbogăţească pe spinarea supuşilor în timpul cît deţineau această calitate [3].

Din materialul documentar publicat pînă acum, nu cunoaştem în amănunţime abuzurile săvîrşite de funcţionarii epocii care ne interesează. Avem însă asupra acestei probleme un document grăitor — adevărat mult mai tîrziu — care dezvăluie însă toate abuzurile aparatului de stat din Banat [4]. Pentru epoca ce ne interesează — jumătatea întîia a secolului al XVIII-lea — acestea nu puteau fi decît şi mai accentuate. Iată cîteva din samavolniciile acestor funcţionari:

1. Cnezii nu sînt întăriţi în slujbă pînă cînd nu plătesc în bani sau în natură peste 50 de florini.
2. Cînd se prezintă cnezii la ei trebuie să le ducă ca daruri: purcei, curcani, găini, ouă, pe care aceştia le iau cu sila de la locuitori.
3. Pun oamenii să facă robote de două—trei ori mai mari decît cele legale.
4. Pretind robota tocmai cînd locuitorii au de lucru la ţarinile lor şi nu renunţă decît dacă li se plăteşte 40—50 de zloţi de sat.
5. Pe locuitorii mai înstăriţi îi declarau gazde de hoţi ca să-i poată despuia de bunuri.
6. Porunceau cnezilor să ia recruţi numai dintre fiii locuitorilor mai bogaţi, pentru ca aceştia să-i răscumpere cu bani.
7. Dijma din porumb nu reprezenta a zecea parte, aşa cum s-ar fi cuvenit, ci a treia parte, sau chiar jumătate din recolta totală.

Aceste abuzuri şi silnicii ale aparatului de stat au înăsprit atmosfera generală şi aşa destul de încărcată, contribuind şi ele în largă măsură la izbucnirea răscoalei. Contemporanul Ştefan Bethlen arată că răscoala a luat naştere în urma abuzurilor lui Konrad Neffzern, funcţionar superior în administraţia Banatului, din care cauză acesta a şi fost arestat, scurt timp după izbucnirea ei [5].

8. ARMATA DE OCUPAŢIE AUSTRIACĂ

Nu mai puţin grave prin urmările lor au fost şi samavolniciile armatei imperiale. Sarcina întreţinerii acestei armate cădea pe seama locuitorilor, în

---

[1] Pesty Friges, *A szőrényi bánság és szöreny vámegye története* (Istoria Banatului de Severin şi a judeţului Severin), vol. I, Budapesta, 1877, p. 424.

[2] Baroti L., *Adattár Délmagyaroszág*, I, p. 159 (martie 1732).

[3] Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország*, p. 201. (Oricare din cnezi, dacă deţinea slujba vreo zece ani, putea să dea fiicei sale o zestre de 6—10 000 florini).

[4] Este vorba de o plîngere a bănăţenilor adresată împăratului în martie 1804. Dăm cîteva din punctele cuprinse în memoriu (Vicenţiu Bugariu, *Despre lăcuitorii Banatului*, în « Analele Banatului », Timişoara, III, 1930, fasc. 5, p. 18—25).

[5] Anexe, p. 330.

afară de celelalte obligaţii faţă de stat. Posibilităţile de abuz erau cu atît mai mari, cu cît, pînă în anul 1751, provincia stătea sub ordinele administraţiei militare, iar comandantul suprem al armatei cumula totodată şi funcţia de guvernator. La început, locuitorii nu aveau alte obligaţii faţă de armata împrăştiată prin sate, după obiceiul timpului, decît să o îndestuleze cu pîine şi să pună la dispoziţia soldaţilor paturile necesare, care trebuiau restituite la plecare. Locuitorii nu primeau însă nimic pentru cheltuielile avute [1]. În scurtă vreme, obligaţiile se măresc. În afară de pîine, ţăranii vor fi obligaţi să mai livreze ostaşilor carne şi sare [2]. Bineînţeles, acestea sînt cele legale, însă abuzurile armatei austriace erau cunoscute, şi cu siguranţă nici în Banat atitudinea ei faţă de locuitori nu era mai umană decît în Transilvania [3]. Însăşi autorităţile administrative erau uneori nevoite să intervină în favoarea supuşilor. Astfel, la 1720, administratorul districtului Lugoj-Făget roagă administraţia să ia măsuri pentru ca ofiţerii şi soldaţii însărcinaţi cu stocările de iarnă să nu mai facă atîtea abuzuri ca pînă atunci [4]. Sau cazul semnalat de administratorul districtului Lipova, care raportează autorităţilor superioare că un locotenent cu 51 de soldaţi au intrat în satul Căpîlnaş şi au comis silnicii mari *(enorme Excesse)*, luînd şi un însemnat număr de care de transport [5].

Cu atît mai mari trebuie să fi fost greutăţile pentru populaţie în timpul războiului cu turcii, cînd, din cei peste 120 000 de soldaţi austriaci, cea mai mare parte s-au bătut, sau cel puţin au trecut peste teritoriul Banatului [6]. Mai întîi, aprovizionarea unei armate atît de numeroase nu putea fi făcută pe timpul acela de la depărtări mari, aşa că greul aprovizionării trebuia să cadă asupra populaţiei locale. Însuşi guvernatorul Banatului din acel timp, generalul Hamilton, a fost silit să raporteze Consiliului de război din Viena că nu poate aproba livrările către armată impuse supuşilor din Banat, fiindcă, dacă ar fi executate, aceştia ar fi cu totul ruinaţi [7]. Nu cunoaştem cuantumul lor, dar ne putem face o idee dacă le comparăm cu fînul cerut în acelaşi an 1737. La început, s-au pretins 51 000 de stoguri, ca pe urmă numărul lor să fie redus la 41 000 [8]. Ce sarcină uriaşă reprezenta livrarea fînului ne putem închipui numai dacă socotim că un om abia putea cosi într-o zi de muncă un stog şi că fînul trebuia apoi uscat şi aşezat în clăi pe cîmp. Urma, apoi, partea cea mai grea: transportul la sute de kilometri, dincolo de Dunăre, unde se băteau în anul acela oştile imperiale.

---

[1] Baroti L., *op. cit.*, I, p. 132 (25 mai 1720).

[2] *Ibidem*, p. 133 (17 decembrie 1720).

[3] Asupra acestei probleme, v. D. Prodan, *Teoria imigraţiei romînilor din Principatele Romîne în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, p. 104—108. Desigur că şi în Banat sarcina întreţinerii armatei se repartiza pe familii, ca şi în Transilvania. Astfel, în Veneţia de Jos din Făgăraş, fiecare gospodărie dădea cîte şase porţii a 12 punţi (= 6 kg) de fîn, 6 cofe de ovăz şi 6 cofe de grîu (George Maior, *Politica agrară la romîni*, Bucureşti, 1906, p. 116).

[4] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 122 (18 februarie 1720).

[5] *Ibidem*, p. 60 (14 noiembrie 1721).

[6] Numărul total al soldaţilor la Schmettau, *Mémoires secrets*, p. XXIV.

[7] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 350 (5 iulie 1737).

[8] *Ibidem*. (Un stog trebuia să aibă 9 stînjeni în circumferinţă, 3 stînjeni în înălţime şi 12 măji în greutate). (Vezi Baroti, *op. cit.*, II, p. 351).

Grele erau şi obligaţiile de transport a proviantului şi tunurilor. Uneori s-au pretins în acest scop cîte 3000 de care, după ce, numai cu puţin timp înainte, au mai fost ridicate alte 6000 [1].

Grozăviile săvîrşite de armată în timpul marşurilor ei de-a lungul şi de-a latul Banatului trebuie să fi fost de neînchipuit. Un act oficial ne spune, de exemplu, că satele Făget şi Bujor, fiind localităţi de popas pentru oştile austriace care mărşăluiau pe drumul Deva-Ilia-Timişoara, au fost părăsite aproape complet de locuitori, ca urmare a tratamentului neuman la care au fost supuşi [2]. Administraţia Banatului s-a văzut nevoită să intervină chiar la mareşalul Seckendorff, comandantul suprem austriac, pentru ca acesta să dea un ordin general către armată, în vederea încetării silniciilor faţă de supuşi [3].

Dar abuzurile n-au încetat, iar cînd răscoala a izbucnit, ele s-au accentuat sub pretextul represiunii. Cît de mult a contribuit la izbucnirea răzvrătirii răul tratament aplicat de armata imperială populaţiei, se poate constata şi din faptul că, la început, focarul principal a fost în regiunea Orşova-Mehadia, adică tocmai acolo unde au operat în timpul războiului cele mai numeroase forţe imperiale din Banat.

9. ÎNCERCĂRILE DE CATOLICIZARE

O dată cu armata austriacă, au pătruns în Banat şi călugări iezuiţi, care s-au stabilit în Timişoara încă din 1717 [4] şi au transformat în biserică catolică una din geamiile turceşti. Nu peste mult timp, se reînfiinţează fosta episcopie a Cenadului, stabilindu-i-se reşedinţa în Timişoara [5]. De acum înainte opera de catolicizare a populaţiei locale începe cu vigoare, avînd sprijinul neprecupeţit al Habsburgilor şi ca atare al administraţiei Banatului. Se credea, probabil, că nu se vor ivi greutăţi deosebite, avînd în vedere nivelul cultural scăzut, nu numai al populaţiei laice, dar şi al preoţilor. Nu a fost însă aşa. În primul rînd, propaganda catolică a avut de întîmpinat rezistenţa clerului înalt sîrbesc, care se bucura de largi privilegii, ca urmare a credinţei de care au dat dovadă sîrbii faţă de imperiali, încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Printre romîni propaganda catolică n-a prins, probabil şi pentru faptul că funcţionarii austriaci — reprezentanţii catolicismului în Banat — erau urîţi de populaţie din cauza purtării lor.

Măsurile pe care le iau în vederea promovării catolicismului provoacă, de altfel, reacţiunea imediată a ortodocşilor. Astfel, ordinul Consiliului imperial de război din anul 1731, prin care se impunea neuniţilor din Ungaria şi din

---

[1] Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, II, p. 374 (19 iulie 1737).

[2] *Ibidem*, p. 144 (3 iunie 1737).

[3] *Ibidem*, p. 378 (20 septembrie 1737).

[4] J. H. Schwicker, *Geschichte des Temeser Banats*, p. 310. Este demn de reţinut faptul că armatele austriace erau însoţite peste tot de aceşti călugări; cînd, în 1737, pătrund în Ţara Romînească, în avangardă se afla un călugăr iezuit, care a şi încercat să cîştige pentru biserica romană pe stareţul şi călugării mînăstirii din Cîmpulung, unde poposise detaşamentul în marşul spre interior (V. Mihordea, *Contribuţie la istoria păcii de la Belgrad*, în « Arhivele Olteniei », Craiova, XIV, 1935, p. 228—30.

[5] Szentkláray J., *Mercy kormányzata*, p. 52—53.

granițele militare să țină sărbătorile catolice [1], a nemulțumit adînc populația Banatului.

A prins totuși propaganda la cîțiva preoți, însă argumentele n-au fost de ordin dogmatic, ci bănesc. După ce li s-a promis cîte 100 florini pe an, în afară de veniturile stolare, cîțiva preoți sîrbi s-au arătat gata să treacă la unire [2]. Cu un an înainte mai trecuseră la biserica romană și doi preoți romîni [3] folosindu-se, probabil, aceeași metodă de convingere.

Zelul propagandistic al austriacilor n-a scăzut nici după izbucnirea războiului cu turcii, ba din contra, se pare că a crescut. La 4 mai 1738, împăratul emite un rescript către neuniți, prin care îi îndeamnă să îmbrățișeze credința catolică [4]. « Momelile împărătești », cum caracterizează protopopul Bocșei rescriptul de mai sus [5], n-au avut însă nici un răsunet în masele populare. În zadar funcționarii împărătești nu lipseau nici o duminică de la slujbele bisericești ale « schismaticilor » și promiteau preoților congrua de 100 de galbeni. Veșnic primeau același răspuns: « ... ne închinăm împăratului ca acelui mai tare de i-au bătut și i-au scos pe osmanii cei tari din țara noastră și plătim porția și zecimea și robotul și toate aruncurile cele mari pe care le cere înălțimea sa chezărească, dară sufletul nu ne iastă de vînzare, nici de tîrguială, nici de bulendreală » [6].

Reacțiunea maselor populare în fața acestei propagande a fost atît de puternică, încît preoții nici n-au îndrăznit să le aducă la cunoștință cele cuprinse în rescriptul imperial. De altfel, preoților li se și spunea « să slujească Domnului, iară nu stăpînilor lumești » [7].

Ca urmare a acestei atitudini, rezultatele așteptate de regimul austriac au fost de mică importanță. Pînă în 1734, abia cinci preoți sîrbi și romîni se uniseră cu biserica romană [8].

Ce-i îndemna pe austriaci să depună atîta zel și străduință pentru convertirea neuniților? Fără îndoială împăratul Carol al VI-lea era un catolic fervent și convins, dar acest fapt nu poate constitui motivul principal. Opera de convertire a fost determinată mai degrabă de convingerea Habsburgilor că prin răspîndirea catolicismului se va consolida stăpînirea imperială. E adevărat că biserica catolică din imperiul austriac a stat totdeauna în slujba Habsburgilor, după cum și aceștia au fost cei mai credincioși sprijinitori ai ei.

De astă dată zelul propagandistic catolic a dus însă la efecte contrare celor așteptate, fiindcă a dat naștere la nemulțumiri și, ca urmare, a contribuit la izbucnirea răzvrătirii, ca și în răscoala sîrbească de sub conducerea lui Pero Segedinacz, care a avut loc abia cu cîțiva ani mai înainte.

---

[1] Hurmuzaki, VI, p. 495.

[2] Baroti L., *op. cit.*, I, p. 35 (20 septembrie 1736).

[3] *Ibidem*, II, p. 336 (21 decembrie 1735).

[4] *Anexe*, p. 329—330.

[5] *Ibidem*, p. 329.

[6] *Ibidem*, p. 329—330.

[7] *Ibidem*, p. 329.

[8] N. Dobrescu, *Cîteva date istorice privitoare la Banat și romînii bănățeni*, în « Transilvania », Sibiu, XXXVI, 1905, p. 142.

Contemporanii erau şi ei convinşi de acest lucru. Astfel, Constantin Dapontes, secretarul lui Constantin Mavrocordat, susţine că nemulţumirea populaţiei din Banat se datoreşte tiraniei austriace şi presiunilor exercitate asupra sa pentru a se uni cu biserica romană [1].

FORMELE DE LUPTĂ PREMERGĂTOARE RĂSCOALEI

Faţă de sarcinile şi silniciile la care a fost supusă populaţia Banatului în decursul ocupaţiei austriace, reacţia ei a luat formele cele mai variate, de la forma inferioară a luptei — plîngerile înaintate autorităţilor superioare — şi pînă la răscoală.

Într-una dintre cele dintîi plîngeri înaintată curţii din Viena, locuitorii arată starea deplorabilă în care se găsesc datorită abuzurilor funcţionarilor imperiali. Pădurile le sînt oprite şi nu pot tăia lemne nici pentru clădirile proprii şi nici pentru ridicarea bisericilor, iar dacă paznicii îi prind, le confiscă uneltele. Funcţionarii şi ofiţerii consumă numai carne de viţel, pe care nu vor să-l plătească decît cu 2 florini, şi, pentru că preţul acesta este prea mic, creşterea vitelor stagnează. Ţărănimea, mai ales cea de la Dunăre, nu are de mîncare, nici vite şi nici seminţe de semănat, fiindcă tătarii au pîrjolit satele (1717) şi au dus în robie cea mai mare parte a locuitorilor [2].

Într-o altă plîngere se arată că autorităţile au impus populaţia — care locuia în bordeie şi era ameninţată să moară de frig şi de foame ca vitele — să facă var, să cioplească pietre, să ardă mii de stînjeni de ţiglă, să taie lemne de clădit şi să facă sute de mii de şindrile [3].

Altă formă de luptă a maselor populare consta în refuzul de a presta robota. În cazul acesta, procedura autorităţilor era simplă: se arestau cnezii, ştiindu-se că robotaşii din satul respectiv vor trebui să se prezinte fără întîrziere. Numai că acum eliberarea cnezilor era condiţionată de prezentarea unui număr îndoit de lucrători [4].

Refuzul plăţii dărilor era o altă formă a luptei ţăranilor. Dregătorii, ca să nu aţîţe şi mai mult spiritele, se mulţumeau în cazurile acestea să primească în locul banilor produse ale gospodăriei ţărăneşti [5]. Alteori ascundeau conscriptorilor numărul real al vitelor după care urmau să plătească impozitul. Astfel, oficiul districtual al Becicherecului raportează în 1724 autorităţilor superioare că a descoperit la un singur control 1000 de vite neînregistrate [6].

---

[1] „On reçut de Rusava la nouvelle que, fatigués de la tyrannie germanique et surtout de la pression continuelle que l'on exerçait sur eux, a fin de les forcer a abjurer les dogmes de la sainte et orthodoxe église orientale du Christ, pour embrasser ceux de l'église romaine..." (C. Dapontes, *op. cit.*, p. 146).

[2] Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország*, p. 145.

[3] „Das Volkh hat noch dato nit so viel Ruch gehabt, damit sye ihre abgebrente Heyser wieder erbauen kőnnen, sondern müssen den Winter im miserablen kalupen zubringen und erstens von Hunger, andersten wegen de Kälte ärger denn das Viech krepiren wobey selbe dennoch nit Ruch haben, sondern ihnen aufgetragen worden, Kalch zu brennen, steinbrechen, vill Tausend Klafter ziegel brennen, als anders Bauholz und etliche 100 000 Schindel zu schlagen, und zu führen". (Szentkláray, *op. cit.*, p. 145—6).

[4] Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, II, p. 88 (30 aprilie 1739).

[5] Szentkláray J., *Mercy kormányzata*, p. 106.

[6] Baroti L., *op. cit.*, I, p. 304 (16 iulie 1724).

Dar forma de luptă cea mai răspîndită în epoca aceasta a fost fuga. Ca să scape de sarcini, oamenii se mutau din sat în sat. Cnezii îi primeau pe fugari, fiindcă urmau să contribuie şi ei la sarcinile obşteşti, care rămîneau aceleaşi, indiferent de numărul locuitorilor, pînă la o nouă conscripţie. La acest exod participau şi coloniştii germani după ce li se încheia perioada de scutiri. Numai că ei fugeau tot în satele nemţeşti, care se mai bucurau încă de scutiri [1].

Cu toate pedepsele aspre ce-i aşteptau în cazul cînd ar fi fost prinşi, unii locuitori fugeau peste graniţă. Astfel, administratorul districtului Orşova raporta în 1723 că mulţi locuitori au fugit în provinciile turceşti şi, pentru a-i îndemna să se reîntoarcă, cerea autorităţilor superioare reducerea contribuţiei ce le revenea [2]. Tot în afara graniţelor imperiului austriac au fugit, încă din 1718, cîteva sate din regiunea Caransebeşului, locuitorii stabilindu-se în Ţara Romînească [3]. Dacă fugeau într-una dintre provinciile austriace, se trimeteau pe urma lor detaşamente militare. Astfel, numărul mare de locuitori fugiţi din districtul Palanca Nouă în Serbia a determinat trimiterea pe urma lor a unei companii de soldaţi, avînd în frunte un căpitan, cu sarcina de a-i readuce la locurile lor de baştină [4].

Nu cunoaştem amănunte, dar se pare că emigrările se făceau în cete numeroase, pentru ca fugarii să se poată apăra cel puţin de plăieşii şi pandurii stăpînirii. Numai aşa ne putem explica faptul că unele districte erau ameninţate cu depopularea. În 1735, de exemplu, i se raportează guvernatorului Hamilton că toţi supuşii districtului Ciacova emigrează din cauza contribuţiilor mari la care au fost impuşi. Pentru a opri exodul populaţiei s-a cerut înăsprirea pedepselor, deoarece altfel întreaga provincie era ameninţată să ajungă lipsită de locuitori [5].

Nu toţi cei asupriţi căutau însă scăparea în fugă. Unii se constituiau în cete haiduceşti, care dădeau mult de lucru autorităţilor. Cît de mari puteau fi aceste cete ne putem da seama din faptul că pentru stîrpirea lor se organizau potere formate din sute de oameni. Poterele erau constituite nu numai din plăieşii stăpînirii, ci şi din locuitorii districtelor, care erau obligate să repartizeze un număr proporţional cu locuitorii ce-i aveau. Pentru cutreierarea munţilor şi pădurilor Orşovei, numai districtul Almaşului dădea 150 de poteraşi, în afară de cei trimişi din alte părţi [6].

În preajma izbucnirii răscoalei de care ne ocupăm, a devenit vestită ceata de haiduci condusă de harambaşa Adam Mohora, ajuns mai pe urmă unul din fruntaşii răzvrătiţilor. Pentru a-i determina să se împrăştie, autorităţile au oferit iertarea tuturor haiducilor şi, în caz de refuz, au stabilit un premiu de 50 de ducaţi pe fiecare cap de haiduc [7]. Evenimentele ulterioare au arătat că ceata condusă de Adam Mohora nu numai că n-a putut fi nimicită, dar s-a şi întărit.

[1] Szentkláray J., *op. cit.*, p. 106.
[2] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 225 (9 aprilie 1723).
[3] S. Dragomir, *Vechimea elementului romînesc în Banat*, p. 288.
[4] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 8 (30 decembrie 1724).
[5] *Ibidem*, p. 334 (14 decembrie 1735).
[6] *Ibidem*, p. 240 (1 iulie 1728).
[7] *Ibidem*, p. 334 (14 decembrie 1735).

Cînd asupririle atingeau un număr mare de locuitori şi împrejurările permiteau, se trecea chiar la răscoale locale. Aşa s-a răzvrătit populaţia de pe valea Timişului în 1719, refuzînd cu hotărîre plata dărilor. În 1724—1725 au avut loc astfel de revolte sîngeroase contra asupritorilor austriaci în regiunea Moldoviţei şi a Caransebeşului [1].

RĂSCOALA

Din cele expuse mai înainte s-a văzut că existau destule motive temeinice pentru izbucnirea unei răscoale populare de largi proporţii. Mai era nevoie numai de picătura care va face să se reverse paharul; aceasta s-a ivit odată cu războiul pornit împotriva turcilor.

Obişnuit, situaţia ţărănimii bănăţene era foarte grea, dar prezenţa unei mari armate imperiale a făcut-o de-a dreptul insuportabilă. Sarcinile noi, izvorîte din necesităţile războiului, precum şi samavolniciile armatei au fost cauzele imediate care au dus la izbucnirea răzvrătirii. Desfăşurarea ei a fost permanent condiţionată, pe de o parte, de mersul general al războiului, şi, pe de alta, de situaţia tactică a oştilor austriace şi turceşti aflate pe teritoriul Banatului.

Conform tratatului încheiat cu Rusia în 1726, Austria se obligase să o sprijine într-un eventual război ruso-turc cu o armată compusă din 20 000 de infanterişti şi 10 000 de cavalerişti [2]. În primăvara lui 1735, conflictul cu Turcia izbucneşte, luptele începînd în regiunea Crimeii. În anul următor, are loc încheierea unei noi înţelegeri austro-rusă, conform căreia Austria şi-a condiţionat ajutorul de ocuparea Bosniei, Albaniei, Ţării Romîneşti şi Moldovei.

Ca urmare a acestui tratat, încă din toamna anului 1736, o armată austriacă formată din 30 000 de oameni a fost campată la Peterwardein şi pe rîul Morava. Comanda o avea feldmareşalul Pálffy [3]. Pe Dunăre se afla o flotă de 8 vase de război cu 2 400 de mateloţi, sub comanda amiralului Pallavicini [4].

În anul următor, au continuat să fie aduse pe teatrul de război regimente din Italia şi de la Rin. Toată armata austriacă, care manevra din Moldova pînă la Marea Adriatică, avea în frunte pe mareşalul Seckendorff, sub ordinele prinţului Francisc de Lorena, ginerele împăratului Carol al VI-lea. Comandantul trupelor din Transilvania, care aveau misiunea de a ocupa Moldova şi Ţara Romînească, era generalul Francisc Wallis [5].

Austria nu a mai avut însă generali capabili după moartea lui Eugeniu de Savoia (la 6 aprilie 1735). Comandantului suprem al armatei, mareşalul Seckendorff, deşi se distinsese în campaniile anterioare, îi lipseau totuşi calităţile unui mare conducător. Nici armata nu mai era ca pe vremuri. Formată din elemente declasate, era nu numai prost îmbrăcată şi înarmată, dar şi insuficient instruită [6].

---

[1] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 289.
[2] Schmettau, *op. cit.*, p. VIII.
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem*, p. XII.
[5] *Ibidem*, p. XVIII.
[6] Din scrisoarea generalului Schmettau către mareşalul Seckendorff, Buda, 14 februarie 1737. (*Versuch einer Lebensbeschreibung des Feldmarschalls Grafen von Seckendorff, meist aus ungedruckten Nachrichten bearbeitet*, partea a II-a, f. l., 1792, p. 82).

Începutul campaniei s-a arătat totuşi favorabil austriacilor. Corpul principal al armatei, înaintînd de-a lungul Moravei, obligă garnizoana turcească de la Niş să capituleze. Trupele din Bosnia au fost însă silite să se retragă peste Sava, iar cele însărcinate cu ocuparea Țării Romîneşti, după ce au înaintat pînă la Piteşti, avînd de întîmpinat peste tot rezistența populației locale şi atacurile turceşti, s-au adăpostit la Craiova.

Seckendorff voia să cucerească Vidinul, dar retragerea armatei din Bosnia l-a silit să se îndrepte pe acest teatru de operații. Cu asedierea Vidinului a fost însărcinat generalul Khevenhüller, căruia i se repartizase în acest scop un corp de 10 000 de soldați. Simțindu-se prea slab, Khevenhüller s-a întărit într-o tabără deschisă pe valea rîului Timoc, renunțînd să atace Vidinul.

Începe acum ofensiva turcească, care amenința direct provinciile austriace. Sfîrşitul campaniei din 1737 îi găseşte pe austriaci scoşi din Oltenia şi cu Nişul pierdut, după capitularea generalului Doxat; generalul Salm, urmaşul lui Khevenhüller, s-a văzut silit să părăsească tabăra de pe Timoc şi să se retragă spre Orşova. Granițele Banatului se aflau astfel deschise invaziei turceşti.

ÎNCEPUTUL RĂSCOALEI

Încă de pe timpul guvernării lui Mercy, sudul Banatului era împănat cu lucrări de fortificații din cele mai puternice. Pentru a opri accesul flotei turceşti de pe Dunăre spre Belgrad, a fost fortificată mai ales Orşova, împreună cu insula Ada-Kaleh. Pe țărmul drept, în fața fortificațiilor de pe insulă, a fost construit fortul Elisabeta. În felul acesta, cursul Dunării se afla sub bătaia tunurilor austriace şi flota turcească nu putea înainta în susul apei. La Mehadia a fost apoi construită o cetate puternică, cu scopul de a închide drumul prin defileurile munților unor eventuale cete turceşti care ar fi înaintat dinspre sud. Înăuntrul fortificațiilor se aflau garnizoane mari de soldați, care dispuneau de cantități suficiente de alimente şi muniții, fiind astfel în stare să reziste timp îndelungat asediatorilor.

Cetățile au fost ridicate prin munca locuitorilor din împrejurimi; tot ei trebuiau să aprovizioneze garnizoanele cu alimente. În preajma începerii războiului, sarcinile lor au crescut, fiind obligați să lucreze la întreținerea fortificațiilor şi să presteze nesfîrşite robote cu carul. La acestea s-au adăugat abuzurile felurite ale soldaților, ceea ce i-a determinat pînă la urmă să ia armele împotriva asupritorilor austriaci. Primele văpăi ale răscoalei au izbucnit tocmai în această parte a Banatului, fiindcă greutățile aci au devenit mai întîi insuportabile. Altfel nu se poate explica îndrăzneala locuitorilor de a se răzvrăti împotriva stăpînirii, cînd regiunea era împănată de cetăți în care se aflau mii de ostaşi imperiali. Nu se puteau gîndi nici la ajutorul turcesc, fiindcă aceştia erau departe. De altfel, răscoala a izbucnit spontan, fără conducători şi fără pregătiri prealabile, deci răzvrătiții nu se puteau aştepta la un ajutor din afară.

Încă din primăvara anului 1737, tot mai mulți dintre țărani luau drumul codrului şi se făceau nevăzuți din fața autorităților; ca urmare, aprovizionarea garnizoanelor avea de întîmpinat greutăți sporite. Căpitanul Novatzki raporta în iulie 1737 comandantului său, generalul Engelshard, că, deşi funcționarii

districtului Mehadia fac tot posibilul, nu mai pot aduna nici un om la lucru, deoarece toţi supuşii au fugit în munţi [1].

La început s-au organizat în cete mici, care atacau, probabil, detaşamente izolate de soldaţi şi stînjeneau mai ales aprovizionarea garnizoanelor. În vara anului 1737, atacurile trebuie să fi fost de mică amploare, fiindcă măsurile luate împotriva lor n-au fost de proporţii mari. Mareşalul Seckendorff s-a mulţumit să ordone din Belgrad unui colonel să ia 120 de soldaţi şi să stîrpească cetele de «tîlhari» [2]. Din partea administraţiei, măsurile s-au limitat la instituirea unei recompense de 6 ducaţi pentru fiecare «hoţ» prins [3].

Urmărirea prin munţi a răsculaţilor nu o puteau face însă decît localnicii, deoarece numai ei cunoşteau potecile şi locurile potrivite pentru adăposturi. Ca urmare, prinderea conducătorilor a fost încredinţată pandurilor locali. Şi, în adevăr, aceştia reuşesc să pună mîna pe conducătorul cetelor de răsculaţi din regiunea Dunării, fapt pentru care generalul Hamilton, guvernatorul Banatului, îşi exprimă satisfacţia [4]. Guvernatorul cere apoi generalului Wurmbrand, comandantul imperial de la Dunăre, să trimită călăreţi pentru nimicirea celorlalţi răzvrătiţi. Temîndu-se de întinderea răscoalei, el sugerează ca supuşii să fie pe cît se poate cruţaţi cu ocazia transporturilor pentru aprovizionarea armatei, cerînd să se comunice mareşalului Seckendorff sarcinile extraordinare care împovărează populaţia Banatului, ca urmare a războiului [5]. Rostul intervenţiei în favoarea locuitorilor nu poate fi altul decît acela de a micşora pericolul întinderii revoltei.

Nu cunoaştem soarta conducătorului de ceată prins în vară, dar, fără îndoială, ea a fost identică cu a unui alt «harambaşă», Gavrillo, care a fost spînzurat în luna noiembrie 1737. Pentru a înfricoşa locuitorii, administraţia ordonă să fie ridicate furci în trei sate din district şi de fiecare să se atîrne cîte o parte din corpul celui condamnat [6].

Mişcarea nu poate fi însă oprită, deoarece cauzele care au determinat-o nu dispăruseră. Organele administrative austriace încep să-şi dea seama tot mai mult de gravitatea situaţiei, mai ales după ce şi obercnezii au început să-i părăsească; aceştia sînt acuzaţi de călcarea jurămîntului [7].

În toamna şi iarna anului 1737, răscoala ia proporţii îngrijorătoare pentru regimul austriac. Acum, pentru întîia oară, răzvrătiţii nu mai sînt numiţi în corespondenţa oficială «tîlhari» (*räuber*), ci «supuşi revoltaţi» (*rebellische Unterthanen*) ceea ce însemna că mişcarea începuse să aibă proporţii de mase. Nu mai putea fi vorba de înăbuşirea mişcării cu panduri sau cu detaşamente mici de ostaşi. Un funcţionar superior a fost trimis din partea administraţiei în districtele revoltate Almaş şi Orşova, cu sarcina ca, împreună cu armata generalului Soldy, să potolească răzvrătirea, arestînd pe vinovaţi şi să readucă în sate populaţia refugiată în păduri. Pentru atenuarea încordării, se promite reducerea dărilor, pentru cei ce au avut de suferit de pe urma cala-

[1] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 374 (17 iulie 1737).
[2] *Ibidem*, p. 372 (24 iunie 1737).
[3] *Ibidem*, p. 198 (4 iulie 1737).
[4] *Ibidem*, p. 350 (10 iulie 1737).
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*, I, p. 517 (10 nov. 1737).
[7] *Ibidem*, II, p. 27 (31 iulie 1737).

mităţilor naturale şi a trupelor imperiale. Se făgăduia, de asemenea, distribuirea de loturi pentru cei lipsiţi de care şi pămînt [1].

Nu ştim cît de sincere au putut fi aceste promisiuni; chiar dacă ar fi fost sincere, ele veneau însă prea tîrziu. De altfel, locuitorii îşi pierduseră de mult încrederea în astfel de momeli şi evenimentele ulterioare demonstrează că au avut dreptate.

DESFĂŞURAREA RĂSCOALEI

În iarna şi primăvara anilor 1737—1738, răscoala a luat proporţii, spiritele devenind din ce în ce mai agitate, chiar la depărtări relativ mari de focarul ei. Protopopul de Bocşa, Iancu Petroni, într-o scrisoare către Ilie Daina, protopopul Lugojului, caracterizează atmosfera locală în felul următor: « Iară să afli cucernicia ta că de la Dunăre vin oameni cu ştiri de răzmiriţă şi lumea o început şi aici să se învrăjbească, iară oamenii spun că preoţii să slujească Domnului iar nu stăpînilor lumeşti, iară pentru domnii lumeşti or începe ei acuş să aprindă vîlvătăile cele mari, ca să cureţe pămîntul de zgăibi » [2].

Aceasta era situaţia în Banat cînd 4000—5000 de spahii năvălesc la 8 mai 1738 asupra Orşovei, şi a fortului Elisabeta. O încercare de contraatac a cavaleriei austriace se soldează cu pierderi mari, pe cîmpul de luptă rămînînd şi căpitanul Miseroni, comandantul cetăţii. Atacul puternic şi neaşteptat al turcilor a dus apoi la căderea Orşovei, deschizînd astfel drumul otomanilor spre Mehadia. În cetatea neterminată de aci se afla o garnizoană compusă din 1 200 de soldaţi, comandaţi de colonelul Piccolomini. După ce a respins trei atacuri turceşti garnizoana s-a văzut silită că să capituleze, iar în fortificaţiile părăsite s-au aşezat otomanii.

Turcii şi-au dat îndată seama de situaţia internă şi au căutat să profite de pe urma răzvrătirii romînilor, încercînd să-i cîştige în toate chipurile de partea lor.

Înăuntrul fortificaţiilor de la Mehadia găsindu-se şi 300 de romîni — mai degrabă robotaşi din împrejurimi decît apărători — soldaţii turci au voit să-i facă prizonieri, însă paşa comandant s-a opus şi, la ordinul seraschierului, i-a eliberat, considerîndu-i drept raiale ale sultanului [3]. Odată alungaţi austriacii, fruntaşii populaţiei refugiate în munţi s-au prezentat paşei şi i-au dus ca daruri berbeci, miei, unt, brînză, declarîndu-se totodată drept supuşi credincioşi. Paşa s-a arătat binevoitor şi le-a dat însoţitori turci ca să poată aduna în toată siguranţa satele împrăştiate de luni de zile [4].

O expediţie mare de pedeapsă împotriva romînilor au întreprins totuşi turcii în vremea aceea, voind să răzbune un atac al populaţiei locale executat în 1717 contra unor detaşamente otomane. Regiunea vizată cuprindea satele: Socolari, Răcăjdia, Ciuchiciu, Iertof, Vrăniuţ, Ilidia, Oraviţa, Broşteni pînă la Vărădia, peste Caraş. Pentru ca locuitorii să fie luaţi prin surprindere, turcii

[1] Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, I, p. 539 (30 dec. 1737).

[2] *Anexe*, p. 330.

[3] C. Dapontes, *Ephémerides daces*, v. II, p. 96. De fapt, în cronică li se spune « sîrbi », aşa cum autorul numeşte peste tot, în scrierea sa, populaţia romînească din regiunea Orşova-Mehadia.

[4] Din cronica lui Nicolae Stoica. *Anexe*, p. 334.

au dat ordin almăjenilor să nu-i alarmeze şi totodată să pregătească de mîncare otomanilor ce vor trece prin ţinutul lor. În ziua de rusalii, turcii au surprins satele la jocuri şi au luat un mare număr de robi, între care erau şi copii, pe care-i puneau cîte patru în desagi pe cai [1].

Mulţi dintre răsculaţi s-au înrolat apoi în oastea turcească şi împreună cu aceştia au continuat să lupte contra austriacilor [2].

Coloniştii străini şi-au părăsit în mare parte aşezările încă înainte de năvălirea turcească, chiar şi din localităţile mai depărtate de operaţiile militare. Cauza a fost, fără îndoială, teama de turci; la aceasta a contribuit în mare măsură şi atitudinea duşmănoasă a romînilor, a căror furie se îndrepta împotriva tuturor stărilor de lucruri care aminteau de stăpînirea austriacă. La Lugoj, cetele de răsculaţi au distrus clădirile oficiale şi au devastat complet biserica catolică; numai sosirea turcilor a putut opri opera de distrugere începută [3].

În acest timp, intră în Banat seraschierul Mehmed paşa cu un corp numeros de oaste, întărind astfel considerabil detaşamentele otomane care operaseră pînă atunci singure. Scopul acestor concentrări era acela de a cuceri cetatea Ada-Kaleh şi fortul Elisabeta, care stînjeneau serios navigaţia pe Dunăre a flotilei turceşti. Deşi blocată din toate părţile, cetatea rezista asediului, comandantul ei, colonelul Kehrenberg, refuzînd condiţiile de capitulare oferite de turci.

Situaţia nu era uşoară pentru austriaci. Guvernatorul de atunci al Banatului, generalul Neipperg, relata că cea mai mare parte a locuitorilor a declarat răscoala pe faţă şi că, nimicind posturile militare mai mici, au întrerupt legătura trupelor imperiale cu Orşova [4].

În astfel de condiţii interne a trebuit oastea austriacă să se concentreze în apropierea Lugojului, urmînd ca de aici să pornească asupra turcilor. Armata de la Belgrad a ajuns la Şag în 19 iunie; la Logojel a întîlnit corpul comandat de generalul Neipperg, iar la Caransebeş, pe cel adus din Transilvania de prinţul Lobkovitz. Cetele romîneşti nu erau desigur în stare să atace grosul armatei, dar detaşamentele militare izolate nu puteau fi în siguranţă şi, din această cauză, aprovizionarea armatei avea mult de suferit. Cît de mare era acest pericol se poate vedea din măsurile luate de comandant în vederea remedierii lui. Numai pentru asigurarea liniei de comunicaţie Logojel — Caransebeş — Slatina au trebuit să fie dislocate 3 regimente de cavalerie sub comanda general-maiorului Pálffy. În înaintarea ei, armata n-a găsit decît sate pustii, după cum mărturiseşte preotul catolic din Slatina, Iosif Novac [5]. Şi nici nu putea să fie altfel, fiindcă austriacii nu-şi părăsiseră obiceiurile: pe cei aflaţi

[1] Robi au fost luaţi şi din alte sate. Astfel, din Rudăria a fost luată o familie cu patru băieţi, care au ajuns în robie la paşa Smail, comandantul cetăţii Ada-Kaleh. Copiii, trecînd la credinţa musulmană, au ocupat mai tîrziu posturi de răspundere în armata turcească. Unul din ei, Regep paşa, ajuns comandant al cetăţii Ada-Kaleh, a zidit pe spesele lui biserica din satul Tufări. Cu ocazia restaurării din 1911, chipul ctitorului a fost ras, deoarece nimeni nu mai cunoştea rostul turcului din tinda bisericii (Coriolan Buracu, *Din trecutul Almăjului şi al Rudăriei*, f. l., 1932, p. 9—10).

[2] *Anexe*, p. 334—335.

[3] Ivány István, *Lugos rendezett tanácsu város története* (Istoria oraşului cu sfat organizat Lugoj), Sabadka, 1907, p. 91.

[4] P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 192.

[5] *Ibidem*, p. 194.

în calea lor îi spînzurau sub pretextul răzvrătirii. La Lugoj au fost prinşi mulţi dintre aceştia şi, în timpul executării lor, soldaţii le cîntau în batjocură cîntece romîneşti [1]. Corpul de armată venit din Transilvania pe la Porţile de Fier a distrus pînă şi semănăturile întîlnite în cale. Un cronicar braşovean contemporan nota, în vara anului 1738, că răsculaţii din Banat cer să le fie predat prinţul Lobkovitz spre a-l pedepsi, fiindcă în primăvara acelui an a dat ordin să le cosească cîmpurile încă verzi, pentru a-i înfometa [2].

În astfel de împrejurări, nu e de mirare că romînii s-au alăturat turcilor şi că cetele lor au luat parte activă la marea luptă de la Cornia. Generalul Schmettau, unul din conducătorii armatelor austriace din acest război, arată că turcii singuri erau în număr prea mic ca să poată ataca în regiunea Mehadia, dar că lor li s-a alăturat populaţia răsculată din împrejurimi [3].

În înaintarea lor spre sud de Caransebeş, austriacii au avut de întîmpinat rezistenţa detaşamentelor răzleţe turceşti, care au fost însă respinse. La 4 iulie, cele două armate, găsindu-se faţă în faţă pe dealurile de lîngă Cornia, au început lupta, care s-a terminat cu retragerea turcilor. La 9 iulie, austriacii silesc garnizoana otomană să capituleze şi cu toate forţele se îndreaptă spre Orşova.

În retragerea lor, turcii au ridicat şi asediul cetăţii Ada-Kaleh, dar austriacii n-au putut profita de situaţie din cauza încetinelii cu care se mişcau trupele. Între timp, marele vizir se îndrepta cu o armată de 60 000 de oameni spre Belgrad; aducîndu-i-se la cunoştinţă înfrîngerile din Banat, s-a întors din drum la Vidin şi a plecat în ajutorul trupelor respinse. Oştile austriace sînt de astădată bătute şi urmărite de aproape pînă dincolo de Mehadia. Rămăşiţele armatei, decimată mai mult de marşuri şi boli, s-au retras prin Chevereşul Mare şi Cuvin, pînă în taberile de la Belgrad.

Marele duce Francisc de Lorena, comandant al oştilor austriace, îmbolnăvindu-se în timpul campaniei, s-a despărţit de oastea în derută şi a plecat spre Viena însoţit de puternice trupe de cavalerie. Retragerea nu s-a făcut însă uşor, deoarece cetele romîneşti răsculate au făcut tot posibilul să-l oprească. Această călătorie plină de peripeţii a descris-o cronicarul Nicolae Stoica după cele auzite din gura bătrînilor, martori oculari ai evenimentelor [4]. Marele duce Francisc călătorea într-un hamac purtat de 4 catîri, avînd în avangardă şi ariergardă trupele de cavalerie ce-l însoţeau. La Cheia Slatinei lui Florei l-au aşteptat însă romînii din Caraşova şi Pogănici, tăindu-i calea cu lemne din pădurile învecinate. Oprit în felul acesta, comunică mareşalului Königsegg închiderea drumului, precum şi faptul că răsculaţii dispun chiar de artilerie, şi-i cere totodată trupe de ajutor ca să poată străbate spre Caransebeş. Nu cunoaştem importanţa forţelor răsculate, dar ele trebuie să fi fost numeroase, dacă le socotim în raport cu ajutoarele trimise marelui duce. În adevăr, comandamentul armatei trimite un regiment de infanterie, altul de cavalerie, 6 tunuri, mulţi dulgheri, precum şi detaşamente din miliţia sîrbească. Artileriei austriace răsculaţii din păduri îi răspund cu tunuri din cireş sălbatic; pînă la urmă drumul tot n-a putut fi deschis. Cronicarul — favorabil totdeauna austriacilor —

[1] Ivány István, *op. cit.*, p. 91.
[2] *Diarium des Thomas Tartler*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, v. VII, p. 212.
[3] Schmettau, *Mémoires secrets*, p. 154.
[4] *Anexe*, p. 338-9.

susţine că, în urma focului trupelor imperiale, răzvrătiţii au fost siliţi să părăsească pădurile din Cheia Slatinei lui Florei; el nu explică motivul care a determinat pe marele duce să ia altă cale, peste munţi, dacă totuşi lucrurile s-au întîmplat aşa cum le narează. Dacă motivul ar fi fost numai copacii doborîţi în drum, aceştia nu puteau forma o piedică de neînvins, mai ales că i s-au trimis lemnari şi că dispunea de cîteva mii de ostaşi. Mai probabil că n-a putut să-i scoată pe răzvrătiţi din poziţiile lor, şi, ca atare, a fost silit să ia drumul foarte riscant peste munţi, ca să ajungă la Slatina şi de aici la Caransebeş [1]. De altfel, însuşi cronicarul povesteşte că regimentele care i-au venit în ajutor marelui duce s-au întors la grosul armatei fără să fi putut străbate prin Cheia Slatinei.

Conducătorul cetelor de răsculaţi romîni a fost Ianăş Bumbăcilă, «paşă în pădure cînd s-a astupat Cheia în drumul Slatinei», după cum spune Nicolae Stoica [2].

Unele cete de răzvrătiţi romîni atacă chiar detaşamente mai mari din armata austriacă în retragere. Într-una din aceste ciocniri a fost omorît de «tîlhari» *(Räubern)*, chiar un general adjutant, baronul Scheroding [3].

După retragerea armatei austriace spre Belgrad, garnizoanele din cetatea Ada-Kaleh şi de la Mehadia au rămas complet izolate şi, ca atare, rezistenţa lor nu mai putea fi de lungă durată. Colonelul Bärenklau, comandantul trupelor din fortificaţiile de la Mehadia, se predă în 17 iulie, aşa că turcii şi-au putut îndrepta toate forţele în vederea atacului final asupra cetăţii Ada-Kaleh. Redusă la numai 800 de oameni, garnizoana s-a văzut silită să cedeze cetatea în 15 august 1738 [4]. În felul acesta, s-a deschis calea lesnicioasă a Dunării pentru flota turcească, care avea menirea să aprovizioneze armata de uscat cînd va începe asediul Belgradului.

Deocamdată turcii statorniciţi în regiunea Orşovei îşi vor consolida stăpînirea asupra Banatului de sud, luînd măsuri pentru normalizarea vieţii. Satele împrăştiate din cauza războiului se pot aduna acum în linişte, deoarece comandanţii turci au luat cele mai aspre măsuri în vederea menţinerii disciplinei militare, pedepsind cu severitate orice silnicie contra populaţiei localnice [5]. Dar nu numai atît: deoarece, ca urmare a războiului, populaţia era ameninţată de foamete, fiindcă semănăturile şi proviziile le-au fost nimicite sau consumate de oştile imperiale, în vederea aprovizionării locuitorilor, s-au adus cereale din Ţara Romînească. Turcii împărţeau gratuit pîine celor lipsiţi [6].

---

[1] Din faptul că marele duce n-a putut fi însoţit prin munţi de armată regulată, ci doar de puţini militari sîrbi pedeştri, conduşi de romîni localnici, se poate trage concluzia că au fost siliţi să se furişeze pe poteci neumblate. Cît de greu trebuie să fi fost drumul se poate vedea şi din faptul că nici catîrii nu puteau străbate pe el, aşa că marele duce a trebuit să fie purtat în hamac, pe umerii oamenilor din escortă, iar fratele său care-l însoţea, prinţul Carol de Lorena, în locurile mai grele a fost purtat în spate. Retragerea marelui duce seamănă mai mult cu o înfrîngere sau cu o fugă, decît cu o victorie, cum vrea să o prezinte cronicarul (*Anexe*, p. 338-9).

[2] *Anexe*, p. 339.

[3] « Diese Nacht (18 iuli) ist unterschiedlich von Räubern auf unser Lager geschossen worden ». Altă însemnare: « am 21. iuli früh ist der General Adjutant Baron Scheroding von Räubern todt geschossen worden ». (Extrase din jurnalul de campanie al armatei, la P. Dragalina, *op. cit.*, p. 204).

[4] Hurmuzaki, I, p. I, p. 523.

[5] *Anexe*, p. 339.

[6] *Ibidem*.

Totodată, din sînul populației locale, au fost recrutați un mare număr de seimeni — după unele izvoare contemporane cîteva mii [1] — cu misiunea de a stînjeni aprovizionarea armatei austriace de pe teritoriul Banatului. Cronicarul Constantin Dapontes — totdeauna bine informat — scrie că în aceste incursiuni erau arse satele și bisericile germane, cetele răsculate jefuind tot ce întîlneau în cale [2]. Nu amintește însă cazuri de ucidere a populației pașnice, și cu atît mai puțin de luări în robie. Dacă ar fi avut loc, le-ar fi înregistrat conștiincios, așa cum o face în cazul expediției turcești din toamna anului 1738, cînd au fost ridicați din jurul Timișoarei un mare număr de germani [3]. Cînd însă cetele de seimeni romîni luau parte alături de turci la ciocnirile cu armata regulată, puteau dispune de prizonierii proprii la fel ca ostașii otomani. Astfel, în timpul unui atac dat asupra unui punct fortificat de la granița Transilvaniei, au fost omorîți în luptă 70 de soldați imperiali, iar 42 au căzut prinși. Drept răsplată pentru buna lor comportare, li s-a permis romînilor să-și vîndă prizonierii cu cîte 30—40 de piaștri [4].

De altfel, cea mai mare parte a coloniștilor au fugit din Banat încă înainte de a se fi generalizat răscoala și de a năvăli turcii. Griselini descrie exodul în felul următor: «Din Banat fugiră acum cea mai mare parte a noilor locuitori pe care harnicul Mercy îi coloniză, atît germani, cît și alte națiuni și nici o îngrijire nu fu în stare a-i opri. Suburbia fabricilor se văzu în curînd părăsită de meseriașii și industriașii ei, iar mașinile oprindu-se și războaiele golindu-se; duse erau mîinile muncitoare, care făcură din Timișoara sediul industriei, care trebuia să se distribuie în întreaga țară» [5].

Turcii, de altfel, îi eliberau robii luați în cursul incursiunilor, dacă rudeniile îi răscumpărau cu bani [6].

Întreg teritoriul Banatului, în afară de părțile sale nord-vestice, era străbătut de la un capăt la altul de cetele turcești și romînești, fără ca austriacii să poată lua măsuri de apărare. În noiembrie 1738, atelierele de fier de la Bocșa — unde pînă atunci se fabrica armament pentru armata austriacă — au fost ocupate de 600 de răsculați în frunte cu Adam Mohora [7].

Tot atunci au avut de suferit pustiiri Ciacova [8] și Becicherec [9], iar Vîrșețul a fost ars și devastat în septembrie [10]. Lipova a avut aceeași soartă încă din august [11]. În astfel de împrejurări, administrația n-a mai putut funcționa în mod normal, fiindcă slujbașii se puneau cei dintîi la adăpost, părăsindu-și

---

[1] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 146.

[2] *Ibidem.*

[3] « Toz pacha, étant allé dans une certaine localité située obliquement à Temesvar, fit prisonniers une grande quantité de chrétiens allemands, puis revint sur ses pas » (C. Dapontes, *op. cit.*, p. 141).

[4] *Ibidem*, p. 147. Știrea luării prizonierilor este confirmată și de un izvor ardelean contemporan, demonstrîndu-se astfel încă o dată seriozitatea informațiilor lui Constantin Dapontes (*Ziarul lui Ștefan Bethlen*, în *Anexe*, p. 331).

[5] Fr. Griselini, *Istoria Banatului Timișan*, trad. de N. Bolocan, Timișoara, 1926, p. 121.

[6] Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, II, p. 29 (13 iunie 1738).

[7] *Ibidem*, I, p. 518 (18 noiembrie 1738). Asupra Bocșei din această perioadă v. și Bogsán (O), în *Történelmi Adattár* (Contribuții istorice), Timișoara, 1872, II, p. 65.

[8] « Csákova » (Csakvár), în *Történelmi Adattár*, 1872, II, p. 445.

[9] « Becskerek » (Nagy), în *Történelmi Adattár*, 1871, I, p. 525.

[10] Felix Milleker, *Geschichte der kön. Freistadt Werschetz*, p. 115.

[11] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 563 (24 august 1738).

reşedinţele. Dacă se întîmpla ca vreunul să nu fugă, era distins de administraţie pentru curajul său. Astfel, un controlor de la oficiul de sare din Lipova, Mittermeyer, a fost lăudat pentru curajul de care a dat dovadă, fiindcă nu s-a refugiat odată cu ceilalţi funcţionari [1]. Nu ştim ce soartă a avut, dar, peste cîteva zile de la felicitare, răsculaţii au pătruns în Lipova şi au dus cu ei cea mai mare parte din sarea aflată în depozitele statului [2]. Pînă la urmă au venit ordine chiar de la Viena, interzicîndu-se absenţele fără aprobarea prealabilă a forurilor superioare, iar funcţionarilor care nu se reîntorceau la posturile lor în timp de 6 săptămîni li se sistau salariile [3].

Nu ştim cu siguranţă dacă alături de turci şi de răsculaţii bănăţeni au luat parte sau nu şi detaşamente de curuţi. Turcii au încercat în orice caz să provoace o rebeliune împotriva austriacilor şi în acest scop au adus în apropierea teatrului de război pe Iosif Rákoczi, fiul lui Francisc Rákoczi, mort la Rodosto în 1735. Speranţele lor au fost însă înşelate, fiindcă numele lui Iosif Rákoczi n-a provocat nici o defecţiune în liniile austriace, iar dezertările ostaşilor unguri înrolaţi în armata imperială erau rare [4]. Totuşi, Constantin Dapontes afirmă că starea lor de spirit era favorabilă răscoalei. Astfel, paşa de la Mehadia trimiţînd cîţiva cnezi romîni în Transilvania pentru spionaj, aceştia i-au raportat că ungurii încadraţi în rîndul trupelor austriace care păzeau la Marga i-ar fi întrebat de Iosif Rákoczi şi ar fi declarat că la un eventual atac al turcilor vor trece de partea lor fără luptă [5]. Nici un document contemporan cunoscut pînă acum nu atestă însă prezenţa unor detaşamente de curuţi pe teritoriul Banatului în 1737 — 1739. Cu toate acestea, cronicarul bănăţean Nicolae Stoica îi aminteşte alături de cetele de răzvrătiţi romîni şi precizează chiar unde se aflau: pe apa Bistrei, în Chizătău şi în alte sate [6]. Credem că Nicolae Stoica nu greşeşte, deşi despre epoca aceasta scrie numai din amintirile bătrînilor. Cauza pentru care nu sînt cunoscuţi în documentele oficiale se datoreşte, probabil, numărului lor relativ mic, precum şi faptului că n-au fost organizaţi în unităţi aparte. Fără îndoială că recrutarea lor s-a făcut din rîndul ungurilor fugiţi din oastea imperială, care au luptat apoi laolaltă cu romînii împotriva asupritorilor comuni.

MASACRAREA RĂSCULAŢILOR

Autorităţile n-au stat, bineînţeles, cu mîinile încrucişate în faţa pericolului tot mai mare pe care îl prezenta pentru stăpînirea austriacă întinderea răscoalei. Am văzut că măsuri sporadice au fost luate încă de la început; măsuri mai serioase împotriva răsculaţilor s-au luat abia odată cu întinderea răscoalei.

Mai întîi s-a încercat dezarmarea populaţiei. În acest scop, încă din vara anului 1738, s-a dat un ordin general în care se aducea la cunoştinţa supuşilor

[1] Baroti L., *op. cit.*, II, p. 563 (9 august 1738).
[2] *Ibidem*, p. 563 (24 august 1738).
[3] *Ibidem*, I, p. 47 (23 ianuarie 1739).
[4] Asupra acestei probleme v. Lukinich Imre, *Az 1736-9-iki háború és a Rákóczi kérdés* (Războiul din 1736—9 şi problema lui Rákoczi), în «Akadémia Értesitö», Budapesta, XLII, (1932), p. 181—192.
[5] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 207—208. Întîlnirea cu soldaţii unguri are loc în mai 1739, deci după moartea lui Iosif Rákoczi.
[6] *Anexe*, p. 340.

că sînt obligaţi să depună, sub pedeapsa cu moartea, armele de foc [1]. Nu cunoaştem rezultatele acestei acţiuni, dar, din desfăşurarea ulterioară a evenimentelor, nu pare să fi avut urmările aşteptate.

Rezultate ceva mai favorabile regimului au dat însă amnistiile. În toamna anului 1738, se publică iertarea generală a tuturor «tîlharilor», dacă pînă la 20 septembrie se vor reîntoarce la casele lor [2]. Celor ce au dat urmare acestei amnistii li s-a comunicat însă că nu vor fi iertaţi definitiv decît dacă vor da dovadă de purtare bună în următoarele şase luni şi, mai ales, dacă vor lua parte la prinderea celorlalţi răzvrătiţi. Aşa a fost cazul cu 30 dintre ei, care s-au prezentat împreună cu doi conducători administratorului districtului Lugoj [3].

Între timp, bineînţeles, toţi cei ce puteau fi prinşi erau condamnaţi la moarte. În august 1738, la Braşov se ştia că în Banat au fost exterminaţi cîteva sute de răsculaţi şi că ceilalţi continuau să lupte [4]. Cei suspecţi erau prinşi şi trimişi în închisorile din afara provinciei, căci cele locale nu-i mai puteau cuprinde; cîţiva dintre ei ajung pînă în Braşov[5]. S-au încercat chiar represiuni de amploare. Astfel, un detaşament de 230 de panduri, în frunte cu un locotenent, trimis în regiunea Clisurei pentru stîrpirea răsculaţilor, a omorît mulţi dintre ei, alţii fiind luaţi prizonieri [6].

Se vede însă că măsurile luate nu au dat rezultatele aşteptate, aşa că autorităţile au hotărît să curme o dată pentru totdeauna starea aceasta de lucru, organizînd o represiune de proporţii mari. Pentru reuşita ei se cereau îndeplinite două condiţii: 1. forţe militare numeroase, şi 2. represiunea să aibă loc prin surprindere şi într-o vreme cînd răsculaţii s-ar fi putut cu greu concentra pentru apărare.

În vederea operaţiilor de pedepsire, comandamentul armatei a dislocat forţe importante de pe teatrele de operaţie şi le-a îndreptat spre locurile de concentrare dinainte stabilite. Răsculaţii trebuiau prinşi ca într-un cleşte şi, ca atare, unul din punctele alese a fost Timişoara, iar celălalt Grădiştea, din regiunea Haţegului, cu ordinul ca cele două grupuri să se întîlnească la Caransebeş.

Corpul venit din Transilvania era format din 1000 de cavalerişti germani şi 300 de călăreţi din miliţia ardeleană, avînd în frunte pe generalul Lentulus [7], căruia i s-a încredinţat şi comanda supremă a expediţiei. Detaşamentul timi-

---

[1] Baroti L., *op. cit.*, I, p. 263 (21 mai 1738).

[2] *Ibidem*, II, p. 29 (19 septembrie 1738).

[3] *Ibidem*, II, p. 146 (8 octombrie 1738).

[4] *Diarium des Thomas Tartler*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. VII, p. 212.

[5] « 1738 aug. 26. Aus dem Banat sind etliche Rebellen hiher in's Closter-Tor gefänglich eingebracht worden » (*ibidem*, p. 212—3).

[6] Felix Milleker, *op. cit.*, p. 116.

[7] Joseph Cäsar Lentulus, elveţian din Berna, intrat în slujba împăratului, a ajuns la 1742 comandant militar al Braşovului, unde a şi murit în 1744, după ce, cu puţin timp înainte, trecuse la catolicism (Joseph Teutsch, *Auszug aus « Kurz-gefasste Jahr-Geschichte von Siebenbürgen, besonders Burzenland »*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, p. 144, 147). Fiul său, Robert Scipio Lentulus, a servit mai întîi pe imperiali, luînd parte şi la războiul din 1737—1739, cu gradul de colonel, apoi de general. În timpul luptelor cu Frederic al II-lea. a căzut prizonier şi pînă la urmă s-a înrolat în armata prusacă.

şoarean se compunea din 1600 de infanterişti, 1200 de cavalerişti şi 70 de voluntari din miliţia sîrbească, comandanţi de locot.-colonelul Nisemeuschel[1]. În total, deci, au fost concentraţi în vederea represiunii peste 4000 de soldaţi, ceea ce arată atît importanţa răscoalei, cît şi pericolul ce-l prezenta pentru stăpînirea austriacă.

Trebuia acum găsit momentul cel mai potrivit pentru a începe acţiunea, care avea, de altfel, aprobarea deplină a curţii din Viena[2]. Fără îndoială că iarna răsculaţii stăteau mai mult pe la casele lor şi numai cu greu s-ar fi putut refugia în păduri, ca atare, a fost aleasă pentru represiune jumătatea a doua a lunii ianuarie. Ca să fie mai sigure de prezenţa răsculaţilor în sate, autorităţile au recurs la un procedeu condamnabil. Au anunţat, la începutul lui ianuarie 1739, o largă amnistie pentru toţi răsculaţii şi au cerut districtelor administrative să o facă cunoscută pînă în cele mai îndepărtate sate. Răzvrătiţilor li se atrăgea atenţia să profite de iertarea acordată, fiindcă altfel vor fi consideraţi ca tîlhari şi urmăriţi ca atare. Cei ce nu dau ascultare autorităţilor nici de data aceasta vor fi aspru pedepsiţi împreună cu femeile şi copiii lor, iar cei ce se vor reîntoarce pe la casele lor se vor bucura de libertate şi iertare[3]. Acestora li s-a promis şi plată în bani şi în natură, dacă se prezintă la Timişoara.

Obosiţi de viaţa dusă pînă atunci şi înfricoşaţi de represalii, unii s-au lăsat ademeniţi de momeli şi s-au prezentat la oficiile districtuale administrative. Administratorul din Lipova a raportat că « tîlharii » graţiaţi nu vor să meargă însă la Timişoara şi cer cu insistenţă plata ce li s-a promis, ameninţînd altfel că trec la turci şi vor da foc localităţii[4].

În orice caz, chiar dacă le era teamă să se prezinte la Timişoara, nu se aşteptau totuşi la acţiuni de pedepsire într-un moment cînd austriacii păreau să fi dat uitării faptele din trecut, şi-i îndemnau la o viaţă paşnică. S-au înşelat însă amarnic.

În ziua de 14 ianuarie, corpul expediţionar din Timişoara a pornit pe neaşteptate spre Caransebeş, incendiind şi omorînd tot ce întîlnea în cale. Generalul Lentulus cu trupele sale a părăsit teritoriul Transilvaniei în dimineaţa de 16 ianuarie şi, în aceeaşi zi, a trecut pe la Marga în Banat. Sub pretextul că s-a tras asupra patrulelor imperiale, Marga şi Mărul, luate prin surprindere, au fost scăldate în sînge, 50 de locuitori fiind măcelăriţi, iar satele prefăcute în scrum[5]. A doua zi, la 17 ianuarie, expediţia a continuat fulgerător şi comunele Crîşma, Mal, Cireşa, Bistra şi Ohaba au avut aceeaşi soartă. De aci trupele s-au îndreptat spre Caransebeş.

---

[1] P. Dragalina, *op. cit.*, III, p. 210.

[2] *Ziarul lui Ştefan Bethlen*, în *Anexe*, p. 331

[3] 1739, 10 Jänner.-Adm. verordnet den Verwalterämter, dass der zum letztenmal erfolgende General-Pardon für die herumirenden und rebellischen Unterthanen, allgemein und in entlegenen Ortschaften zur Publication gebracht werden solle, mit der Bekanntmachung, dass wenn dieselben in ihrem Ungehorsam verbleiben und auch diesen Pardon nicht annehmen, selbe als Räuber betrachtet und unter schwerster Strafe auch ihre Weiber und Kinder exequiret werden, dagegen jene Rückkehrenden der zugesagten Befreiung und Grade theilhaftig werden würden (Baroti L., *op. cit.*, I, p. 187).

[4] *Ibidem*, II, p. 87 (10 ianuarie 1739).

[5] Din jurnalul corpului expediţionar de pedeapsă: « ...bis 50 Bauern niedergemacht, die Örter nebst Subsistenz in Asche gelegt » (după P. Dragalina, *op. cit.*, p. 211).

Represiunea fiind organizată în taină şi desfăşurîndu-se cu repeziciune, satele din jurul Caransebeşului s-au adunat fără să bănuiască ceva, în vederea tîrgului săptămînal de joia. La vestea apropierii din toate părţile a soldaţilor imperiali, femeile şi copiii s-au refugiat în biserica romînească şi în cea franciscană, iar bărbaţii s-au pregătit de luptă. Oraşul, după o dîrză rezistenţă, a fost luat cu asalt de imperiali şi aproape 300 de oameni au fost ucişi[1]. Caselor şi bisericilor li s-a dat foc, arzînd împreună cu cei refugiaţi în ele.

Cronicarul Nicolae Stoica descrie în felul următor măcelul de la Caransebeş: «În noiembrie 1738[2], joi în Caransebeş zi de tîrg, pre poruncă reghimentele de răitari (husari) din Logoj[3], de noapte plecînd, două staţii călcînd, pre ameazi Caransebeşu cu tîrgu său de toate părţile făr-de veaste lovind, oameni, femei, copii, feate; preoţi, negustori, în biserica rumînească şi nemţască ce la franţiscani scăpasă, cu ei împreună ascuţişului săbiei şi a puştilor jărtvă s-au dat; în bisearici şi-n case focul i-au mistuit; de aci, reghimentele au apucat cătră Caraşov. Aşa au lucrat şi încoaci păn-în Slatina; au tăiat, au ars, să-i pomenească»[4].

Lentulus s-a aşezat apoi în oraşul cucerit, aşteptînd trupele de la Timişoara, care au şi sosit în ziua de 22 ianuarie, după ce timp de opt zile au nimicit tot ce au întîlnit în cale. În districtul Lugojului, a avut loc chiar o ciocnire de proporţii mai mari, pe locul luptei căzînd mulţi dintre răsculaţi; 80 dintre ei au fost luaţi prizonieri[5].

De la Caransebeş au pornit apoi expediţiile de pedeapsă asupra satelor învecinate. Răsculaţii erau însă acum preveniţi şi nu s-au mai lăsat surprinşi. Satele au fost înconjurate cu palisade din lemn şi în jurul lor s-au săpat şanţuri de apărare. Ca urmare, imperialii au trebuit să poarte lupte în toată regula, mai ales în urma faptului că locuitorii erau bine înarmaţi.

O astfel de ciocnire a avut loc la Slatina în 23 ianuarie, unde locot.-colonelul regimentului Hauton, comandînd 400 de cavalerişti germani şi 6—700 de călăreţi şi pedestraşi sîrbi, a trebuit să asedieze satul fortificat. Ţăranii le strigau soldaţilor de pe înălţimi: «Căraţi-vă de aici, fiindcă noi nu ne supunem»; pînă la urmă însă au fost zdrobiţi de numărul mare al asediatorilor, printre cei căzuţi fiind şi cnezul comunei[6].

Cu aceeaşi duşmănie au fost primite trupele imperiale şi la Bănia, care a şi dispărut ca aşezare după aceste evenimente[7].

Arderile, jafurile şi omorurile s-au ţinut lanţ pînă către sfîrşitul lunii ianuarie, căzîndu-le jertfă locuitorii din Goleţ, Petroşniţa, Bolvaşniţa şi

---

[1] Pesty Frigyes, *A szörenyi bánság*, p. 149.

[2] Cronicarul nu cunoaşte evenimentele decît din povestirile bătrînilor care au luat parte la ele şi, ca urmare, unele date sînt greşite. Măcelul de la Caransebeş a avut loc în 17 ianuarie 1739, şi nu în noiembrie 1738, cum arată dînsul (Dragalina, *op. cit.*, p. 212, n. 2).

[3] De fapt dinspre Marga.

[4] *Anexe*, p. 341-2.

[5] Baroti L., *Adattár Délmagyrország*, II, p. 146 (21 ian. 1739).

[6] Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 149.

[7] *Ibidem*, p. 150; Pesty Frigyes crede că e vorba de Bănia din valea Almajului, însă P. Dragalina (*op. cit.*, p. 213, n. 2) arată, pe bună dreptate, că localitatea n-a putut fi decît în apropierea Bolvaşniţei, unde să păstrează încă toponimicul «Băni», cu urme de aşezare veche.

Borlova [1]. Mai puţin de suferit au avut numai satele ce n-au opus rezistenţă şi au dat ostatici, printre care trebuia să fie neapărat şi cnezul.

După aceea, trupele imperiale s-au desfăcut în două coloane. Locot.-colonelul Nisemeuschel, însoţit de 1500 soldaţi, a pornit peste Ticvani şi Vîrşeţ la Moldova, avînd ordinul de a proceda cu aceeaşi asprime peste tot locul şi, mai ales, de a nimici mijloacele de trai ale răzvrătiţilor [2]. Generalul Lentulus cu trupele ce le avea sub comandă s-a îndreptat către Găvojdia, arzînd la 26 ianuarie comuna Jidovin, unde au fost ucişi 50 de locuitori [3]. Aceeaşi soartă a avut-o şi Criciova învecinată [4]. De aici, imperialii s-au îndreptat către valea Begăi, ocupînd satele Coştei, Boldur şi Ohaba [5].

Istoricul Pesty Frigyes notează că în ţinutul Lunca Lugojului oştile imperiale au făptuit atrocităţi nemaipomenite, pentru că aci s-ar fi aflat cei mai periculoşi răzvrătiţi şi au avut de întîmpinat cea mai mare rezistenţă [6]. Nu mai era vorba acum de baricadarea satelor izolate, ci de fortificarea unei regiuni întregi, după toate regulile artei militare. În vederea atacului final, Lentulus îşi grupează forţele în trei coloane, care urmau să acţioneze simultan. Una, pusă sub comanda locot.-colonelului Mladocza, trebuia să atace dinspre moara din Budinţi, alta, comandată de maiorul baron Maeus, venea de la Ohaba, iar a treia, condusă de maiorul de husari Károly, a trecut pe drumul ce ducea deasupra morii împărăteşti [7]. În faţa unor forţe atît de covîrşitoare, apărătorii au fost nevoiţi să se retragă în pădurile din apropiere. Iarna, pe zăpadă, în pădurile desfrunzite, urmărirea a fost uşoară; peste două sute de locuitori, printre care şi femei, au fost omorîţi fără milă. În ziua următoare, cei prinşi au fost pedepsiţi cu tăierea capului, deşi mai înainte li se promisese iertarea [8]. Între cei condamnaţi se afla şi preotul din comuna Topolovăţ, pe motiv că ar fi fost partizan al răsculatului Nicolcea [9]. Se pare că regiunea aceasta a fost unul dintre centrele răzvrătiţilor, fiindcă austriacii au descoperit în moara imperială întreaga corespondenţă a acestora [10].

La 29 ianuarie, imperialii atacă comuna Teş şi, sub pretextul că ar fi un cuib de răsculaţi şi de tîlhari, au ucis mai mult de 60 locuitori şi au incendiat satul, împreună cu Balinţul învecinat [11].

În ziua următoare, Lentulus trimite miliţia ardeleană de sub comanda maiorului Mareo spre Făget, cu misiunea de a proceda tot atît de aspru ca şi pînă atunci. Comunele Hauzeşti, Drinova şi Uzeşti au fost nimicite, aceasta din urmă pentru totdeauna, iar Bujorul obligat să predea 15 din locuitorii răsculaţi [12].

Trupele trimise peste Ticvani şi Vîrşeţ la Moldova au procedat cu tot atîta cruzime, căzînd nenumărate jertfe omeneşti, iar o mare cantitate de

---

[1] Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 150.
[2] Felix Milleker, *op. cit.*, p. 116.
[3] Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. I, p. 150.
[4] *Ibidem.*
[5] P. Dragalina, *op. cit.*, p. 215.
[6] Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 150.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.* p. 150.
[9] P. Dragalina, *op. cit.*, p. 217.
[10] Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 150.
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem*, p. 151.

cereale şi furaje au fost arse. În regiunea Dunării a mai fost trimis la 21 ianuarie un alt mare detaşament, compus din miliţie germană, maghiară şi sîrbă, la apropierea căruia, o mulţime de răsculaţi au fost siliţi să treacă dincolo de Dunăre. Represiunea a continuat şi în februarie. La începutul acestei luni, căpitanul Stanissa Marcovics cu compania lui au întîlnit, nu departe de Jassenova, un grup de 250 romîni răsculaţi care aveau şi trei steaguri. În ciocnirea avută au căzut 50 dintre răzvrătiţi, în frunte cu conducătorul lor Iacob, iar 7 dintre ei au fost prinşi şi trimişi în tabăra imperială de la Belgrad. Urmărirea lor a continuat prin Coşniţa şi Suboliţa, fiind omorîţi alţi 29, iar 4 au căzut în prinsoare [1].

Răsculaţii din regiunea Dunării n-au putut fi însă învinşi şi de aceea, pentru stîrpirea lor, generalul Lentulus a trimis din nou trupe numeroase. Detaşamentul imperial se ciocneşte la 14 fcbruarie, aproape de Vîrşeţ, cu o ceată compusă din 1000 de răsculaţi şi este cu desăvîrşire înfrînt. Abia au putut scăpa cu fuga 16 husari, iar din miliţia ardeleană, un caporal şi 10 ostaşi [2].

Cea mai mare parte a corpului expediţionar venit din Ardeal se retrage însă, încărcat de prăzi, din Banat prin Dobra [3].

Perioada marilor represalii poate fi acum considerată încheiată; rezultatele au dovedit austriacilor că prin forţă nu pot aduce pacea şi liniştea în provincia devastată. De altfel, represiunea n-a cuprins decît aşezările din văile mai accesibile; în munţi, imperialii n-au îndrăznit să se aventureze, aşa că majoritatea satelor răsculate au fost la adăpost de cruzimile ostaşilor imperiali.

SFÎRŞITUL RĂSCOALEI

Insuccesul operaţiilor militare din anul 1738 a dus la înlocuirea lui Königsegg din fruntea armatei, cu mareşalul Wallis. Noul comandant hotărăşte concentrarea armatei la Futak, lîngă Panciova; de aici, la vestea apropierii de Belgrad a marelui vizir, trece Dunărea cu toată armata. Întîlnirea cu turcii are loc la Grodska în 22 iulie 1739 şi lupta se termină cu victoria categorică a otomanilor. La această luptă au luat parte şi detaşamentele turceşti din Banat, împreună cu mulţi romîni seimeni, recrutaţi din satele bănăţene [4].

Austriacii, suferind pierderi enorme au fost siliţi să se retragă spre Belgrad, iar mareşalul Wallis a fost şi el înlocuit la comanda supremă a armatei cu generalul Neipperg.

În acest timp, în Banat domnea haosul cel mai deplin, turcii şi austriacii căutînd să-l exploateze fiecare în folosul propriu. În vara anului 1739, a fost împrăştiată o proclamaţie a marelui vizir prin care se aducea la cunoştinţa nobililor unguri, căpitanilor sîrbi şi maghiari, obercnezilor, cnezilor, precum şi tuturor locuitorilor că războiul nu este îndreptat contra lor, ci a nemţilor şi, ca urmare, li se cere să se supună stăpînirii otomane, fiindcă altfel vor fi expuşi nu numai la foc şi sabie, dar şi la luarea în captivitate. Totodată paşa de la

[1] Felix Milleker, *op. cit.*, p. 116—7.
[2] P. Dragalina, *op. cit.*, III, p. 218—9.
[3] *Ziarul lui Ştefan Bethlen*, în *Anexe*, p. 331.
[4] Cronicarul Nicolae Stoica a mai prins încă în viaţă supravieţuitori din aceşti seimeni (*Anexe*, p. 339).

Mehadia se adresează prin altă proclamaţie locuitorilor din Banat, îndemnîndu-i să se supună sultanului, şi să se declare de partea turcilor[1].

Mulţi cnezi din apropierea Timişoarei s-au şi prezentat seraschierului, aducîndu-i daruri şi făcînd actul de închinare cerut. În schimb, au primit în scris că nu vor fi molestaţi de trupele turceşti în incursiunile lor[2]. Înrolările romînilor în oastea turcească continuau şi ele. Aşa, 10 ciohodari turci au plecat la Jassenova şi au recrutat 2 100 de romîni, care au fost apoi duşi la Orşova şi împărţiţi la companiile de acolo[3].

Bineînţeles că turcii au impus satele la dări în bani în vederea acoperirii cheltuielilor ce le aveau cu recrutarea seimenilor. Pentru întreţinerea lor, comandantul turc a impus districtul Jassenova cu 6000, Vîrşeţ la 7000 şi Ciacova la 8000 de piaştri. Satele Ulma, Izbişte, Zagaicza, Parta şi Grebenaţ au trimis o pungă plină cu piaştri[4]. Uneori erau impuşi la contribuţii şi obercnezii şi cnezii, şi se întîmpla ca aceştia să refuze plăţile cerute. Astfel, paşa din Mehadia cerînd 360 de taleri unui obercnez, acesta nu a putut sau nu a voit să adune banii şi a cerut sprijinul organelor administrative austriace[5].

Austriacii, la rîndul lor, făceau incursiuni neaşteptate prin satele răsculate, jefuind şi luînd prizonieri cnezi şi alţi locuitori, sub pretextul că refuză să asculte de ordinele administraţiei. Locuitorii din districtele Vîrşeţ şi Palanca Nouă s-au adresat chiar seraschierului, cerîndu-i să detaşeze trupe pentru a nu mai fi jefuiţi de nemţi şi de cătane[6].

Cît priveşte răscoala, ea era din ce în ce mai slabă. Aceasta se datoreşte în mare măsură faptului că răsculaţii nu mai aveau împotriva cui să se ridice, deoarece administraţia austriacă era practic desfiinţată, iar coloniştii străini alungaţi din aşezările lor. Nu e mai puţin adevărat că şi turcii au preferat să restabilească starea normală, acum cînd nu mai aveau în faţa lor oştile imperiale şi aparatul de stat austriac.

La Viena se ştia totuşi că romînii mai însoţesc pe turci în expediţiile lor şi în 1739[7]. Atacuri ale răsculaţilor, calificate în actele interne ca « tîlhării », mai au însă loc numai în unele părţi mărginaşe ale Banatului[8] Cete mari existau totuşi încă şi în toamna anului 1739. Astfel, pentru stîrpirea haiducilor lui Nicoliţă, administraţia apelează la ajutorul locuitorilor din sate, cărora le oferă scutirea de impozite pe timp de 6 luni, dacă vor lua parte la operaţii[9]. Apelul nu are însă urmări, aşa că harambaşa Niculiţă cu ai săi pot opera în voie pînă către sfîrşitul anului, cînd, urmăriţi de soldaţi, sînt obligaţi să treacă Dunărea.

Trupe din armata regulată şi unităţi din miliţia sîrbească acţionau, de altfel, în permanenţă contra răsculaţilor. Căpitanul Stanissar, comandantul

---

[1] Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 154.
[2] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 212.
[3] Din jurnalul armatei austriace (după P. Dragalina, *op. cit.*, p. 210, n. 1).
[4] Felix Milleker, *op. cit.*, p. 117.
[5] Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, I, p. 521 (9 aprilie 1739).
[6] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 207.
[7] Dintr-un raport al ambasadorului prusian la Viena (N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. I, Bucureşti, 1895, p. 360); vezi şi *Ziarul lui Ştefan Bethlen*, în *Anexe*, p. 331.
[8] Baroti L., *op. cit.*, p. 521 (29 apr. 1739); p. 415 (3 iulie 1739).
[9] *Ibidem*, p. 189 (15 sept. 1739).

unui astfel de detaşament raporta, în martie 1739, că numai într-una din ultimele sale expediţii a reuşit să omoare 11 din ei şi să prindă alţi 7 [1].

Răscoala se apropia însă de sfîrşit, mai ales după ce austriacii au fost siliţi să ceară încheierea păcii, care a fost mijlocită de marchizul Villeneuve, ambasadorul regelui Franţei pe lîngă sultan. Preliminariile s-au iscălit la 1 septembrie 1739 în tabăra turcească, iar tratatul de pace în 18 septembrie, la Belgrad.

Articolul VIII al tratatului de pace prevedea amnistia totală pentru supuşii care s-au ridicat în timpul războiului contra suveranului lor legitim [2]; de prevederile acestui articol urmau să se bucure mai ales răsculaţii bănăţeni.

În articolul XVIII se prevede pentru fiecare din părţile contractante dreptul de a acorda azil răsculaţilor din cealaltă parte; incursiunile de jaf sînt însă oprite [3].

Austria a pierdut prin pacea de la Belgrad tot ce a cîştigat la Passarovitz, în afară de Banat. Şi aici a fost nevoită să cedeze fortificaţiile de la Ada-Kaleh şi fortul Elisabeta [4].

Tot în conformitate cu prevederile tratatului de pace, turcii trebuiau să părăsească cetatea Mehadiei, după ce ar fi distrus fortificaţiile existente. În octombrie 1739, ei nu părăsiseră încă Mehadia şi de aici continuau să facă incursiuni de pradă pe teritoriul Banatului [5].

Ultimele pîlpîiri ale răscoalei au loc în ianuarie 1740, cînd cete mari de răzvrătiţi, avînd în frunte pe Adam Mohora şi Niculiţă, trec la nord de Dunăre şi atacă aşezările coloniştilor, precum şi autorităţile austriace [6]. De aici înainte nu se mai amintesc acte de rebeliune legate de răscoala începută la 1737.

URMĂRILE RĂSCOALEI

Refacerea provinciei, în urma distrugerilor provocate de război şi de răscoală, nu era uşoară, fiindcă aparatul de stat nu mai funcţiona în districte, satele erau împrăştiate şi locuitorii fugiţi prin munţi şi păduri, foametea ameninţa populaţia, iar ciuma începuse să bîntuie.

Stăpînirea a procedat încă din luna septembrie 1739 la reorganizarea administraţiei, trimiţînd funcţionari noi în toate districtele, cu misiunea de

---

[1] Baroti L., *op. cit.*, p. 364 (22 martie 1739).

[2] Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade*, vol. II, Paris, 1768, p. 306—7.

[3] *Ibidem*, p. 318—9.

[4] În conformitate cu prevederile tratatului de la Belgrad, Austria mai ceda Orşova Veche, precum şi satele Bîrza, Toplet, Coramnic, Tufări, Jupalnic şi Băile Herculane, dacă turcii vor putea să abată într-un an cursul Cernei în aşa fel ca apele sale să se verse în Dunăre, la apus de Orşova. Turcii au adus o mare mulţime de lucrători din Ţara Romînească şi, sub conducerea tehnică a unui inginer francez, au săpat un canal lung de 22 km, silind Cerna să se verse mai la apus de Orşova. În scurt timp însă, cursul apei a revenit în vechea albie, aşa că turcii n-au putut păstra teritoriul revendicat (Amănunte în legătură cu săparea canalului la Nicolae Stoica, *Anexe*, p. 341).

[5] Hurmuzaki, I, p. I, p. 546.

[6] V. Mihordea, *Contribuţie la istoria păcii de la Belgrad*, în « Arhivele Olteniei », Craiova, XIV (1935), p. 239, anexa nr. 23.

a convoca cnezii satelor spre a le comunica încheierea păcii şi de a aduce la cunoştinţa tuturor răzvrătiţilor că au fost iertaţi pentru toate faptele lor dinaintea şi din timpul războiului [1]. Cei ce nu voiau să se întoarcă în satele lor erau ameninţaţi cu urmărirea şi pedepsirea ca tîlhari [2].

Fără îndoială însă că grupuri mari de răzvrătiţi au trecut la sudul Dunării de teama represaliilor stăpînirii, aşa cum au procedat cetele lui Niculiţă şi Adam Mohora.

Numărul locuitorilor s-a împuţinat şi în urma faptului că mulţi colonişti şi-au părăsit pentru totdeauna aşezările din Banat, iar alţii au pierit din cauza bolilor şi a altor nenorociri. Sate întregi de colonişti au dispărut ca urmare a răscoalei şi războiului, locul lor fiind luat de romîni şi sîrbi, mai ales în regiunea Dunării. Localităţii ca: Cervenca, Deliblata, Häuerdorf, Lagerdorf, Langenfeld, Macoviştea, Palanca Nouă, Petrilova, Potoc, Pojejena, Radimna, Rebenberg, Rusova, Salhausen, Sacalovăţ şi altele, locuite mai înainte mai mult de germani, au trebuit să fie repopulate cu sîrbi şi romîni după aceste evenimente [3]. Cu atît mai mult aşezările mixte, cum a fost Liubcova şi altele au fost părăsite pentru totdeauna de colonişti [4]. Ca urmare, din cele 55 de localităţi colonizate înainte de răscoală, abia mai puteau fi numărate, la 1743, 15 comune germane şi una cu populaţie mixtă sîrbo-germană [5].

De aici înainte populaţia băştinaşă a putut să trăiască în linişte timp de o generaţie din partea coloniştilor străini, fiindcă stăpînirea n-a mai găsit oameni dornici de a se aşeza în Banat. În lipsa altor colonişti, austriacii vor încerca să colonizeze condamnaţii de drept comun din imperiul austriac, dar fără prea mult succes. Anual erau aduşi cîte 200—300 din aceştia, însă o mare parte din ei, fiind lăsaţi fără sprijin material, se constituiau în bande tîlhăreşti care cutreerau provincia de la un capăt la altul. Sistemul a încetat abia în 1770, în urma intervenţiei lui Iosif al II-lea [6] şi numai după multe greutăţi stăpînirea a reuşit să organizeze marea operă de colonizare din jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea. De acum înainte, Habsburgii vor aplica însă alte metode decît cele folosite în perioada care a urmat îndată după ocuparea Banatului.

Locul coloniştilor din satele părăsite în timpul răscoalei l-au luat romînii şi sîrbii din Oltenia şi de la sud de Dunăre, care au luptat sub steagurile imperiale şi cărora le-a fost teamă să rămînă în localităţile de origină din cauza represaliilor turceşti. Cronica lui Nicolae Stoica ne dă amănunte interesante şi necunoscute din alte izvoare asupra acestor imigrări [7]. Sub comanda căpitanului

---

[1] Ion Stoia-Udrea, *O « instrucţiune » din 1738 a administraţiei austriace din Banat* în « Studii şi documente bănăţene », Timişoara, vol. I, 1943, p. 32—3.

[2] *Ibidem*, p. 33.

[3] Traian Simu, *Colonizarea şvabilor în Banat*, Timişoara, 1934, p. 24—41.

[4] *Ibidem*.

[5] Datele sînt scoase dintr-o conscripţie oficială aflată în arhivele vieneze (*Specification samentlicher Bannatischen Distrikten und deren in selbiger sich befindenden Orthschaften mit Ausweisung des Contributionalis nach der mit Ende des 1743 Jahr vorgenohmmenen Revision aller Personal und Facultates-Kopfen*, publicată în rezumat de N. Dobrescu, *Cîteva date istorice privitoare la Banat şi romînii bănăţeni*, în « Transilvania », Sibiu, 1905, XXXVI, p. 143—4).

[6] Asupra colonizărilor forţate v. P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 110—113.

[7] *Anexe*, p. 342.

Duca, s-a stabilit o companie de voluntari din Oltenia cu familiile lor, populînd satele Potoc, Petrila şi Macoviştea, locuite înainte de şvabi. Alţii, din compania aceasta, au trecut dincolo de Mureş şi s-au înrolat în miliţia sîrbească.

O altă companie de voluntari olteni, sub comanda locotenentului Metzker, s-a stabilit împreună cu familiile la Criviţa, Ieşelniţa şi Jupanec, foste de asemenea aşezări ale coloniştilor străini.

Sîrbii de la sud de Dunăre s-au aşezat în alte localităţi părăsite, ca: Palanca Nouă, Sacalovăţ, Langenfeld, Zlatiţa, Rebenberg şi altele.

Voluntarii veniţi din Oltenia şi Serbia au continuat să servească şi în Banat ca militari, luptînd sub steagurile imperiale în războaiele Mariei Tereza. Tocmai de aceea regiunea Dunării ocupată de ei a continuat să stea sub administraţia militară chiar şi după anul 1751, cînd pentru restul Banatului s-a instituit administraţia civilă.

Dar asupra Banatului s-au abătut şi calamităţi mari. Una din cele mai grave prin urmările ei a fost ciuma, care a bîntuit provincia nu numai în cursul războiului, dar şi după terminarea lui [1]. Boala s-a răspîndit încă din 1738, odată cu sosirea trupelor austriace, aduse din Transilvania ca să ia parte la luptele de la Mehadia.

O altă nenorocire abătută asupra Banatului a fost foametea. Consumul şi distrugerile făcute de armata imperială şi faptul că ţarinile au rămas nelucrate în urma răscoalei, au determinat o lipsă acută de alimente. Pentru combaterea ei, atît turcii cît şi austriacii au trebuit să ia măsuri în vederea aprovizionării. Am văzut că turcii au adus cereale din Ţara Romînească şi le-au împărţit gratuit populaţiei nevoiaşe [2]. Stăpînirea austriacă a fost silită să se aprovizioneze cu alimente de la Viena, aducîndu-le cu vasele pe Dunăre şi Tisa pînă la Seghedin [3]. Cu toate acestea locuitorii satelor trebuiau de multe ori să se hrănească cu pîine pregătită din coaje de copaci, după cum afirmă cronicarul Nicolae Stoica [4].

La aceste greutăţi de după răscoală s-au adăugat nesfîrşitele contribuţii impuse de stăpînirea habsburgică pentru refacerea imperiului. Generalul Engelshofen, guvernatorul Banatului din această perioadă, are cuvinte aspre împotriva acelora care intenţionau să mărească sarcinile locuitorilor bănăţeni, cînd şi aşa erau cei mai împovăraţi supuşi din Austria [5]. Greutăţile nu vor scădea însă şi, ca urmare, masele populare bănăţene vor mai avea ocazia în cursul deceniilor următoare să ia armele contra abuzivei stăpîniri austriace.

---

[1] Asupra ciumei în Banat v. Anton Hammer, *Geschichte der Pest die von 1738 bis 1740 in Temeswarer Banate herrschte*, Timişoara, 1839, XII+116 pag.

[2] Vezi mai sus, p. 315.

[3] Anton Hammer, *op. cit.*, p. 53.

[4] *Anexe*, p. 342. Situaţia nu era în epoca aceea mai bună nici în Transilvania. Martori oculari afirmă că şi acolo populaţia se hrănea cu pîine din coajă de copac: « *Hoc tempore in pago Ködmönös comitatu Szolnok Interiori adjacenti vidi meis oculis panem ex cortice ulmi arboris confectum, sed ad confluxum generalem in oppido Szék celebratum eo tempore allatus est ejus farinae panis ex Borgó, loco submontano* » (Torma Károly, *Rettegi György emlékiratai*, în « Hazánk », Budapest, 1889, I, p. 223).

[5] « Dass man die armen Unterthanen in Banat ohne sie von den letzten Drangsälen verschnauffen zu lassen, schon wiederumben auf das äusserste drücken und mit unerschwinglichen gaaben Beladen wolle; Euer Kays. Mayest. allerhöchster Dienst erfordert anjezo mehr als niemahlen, dieses Volkh bei gutem willen zu erhalten, und dadurch die jetzige Graniz desto mehrers zu versichern. Man hat auch umb so weniger ursach, diese Leut zu

CONCLUZII

Din cele expuse se poate constata limpede că răscoala din 1737—1739 din Banat a avut proporţii mari şi a fost îndreptată împotriva stăpînirii habsburgice. Lupta maselor populare romîneşti se explică prin faptul că ele singure trebuiau să suporte toate sarcinile publice şi să întreţină un aparat de stat peste măsură de abuziv. Veniturile stoarse din exploatarea Banatului măreau numai beneficiile claselor privilegiate austriace — mai ales ale păturilor orăşeneşti. Minele, manufacturile, vămile, sarea, precum şi toate celelalte monopoluri ale statului erau arendate unei pături relativ restrînse de oameni de afaceri. Din asociaţiile de arendaşi şi negustori nu lipseau niciodată înalţii funcţionari din administraţia Banatului sau chiar de la Viena, astfel că, între burghezie şi reprezentanţii nobilimii, s-a stabilit o strînsă colaborare, în vederea exploatării cît mai temeinice a provinciei. Însuşi guvernatorul Mercy era unul din cei mai de seamă acţionari ai companiei comerciale care se bucura de monopolul comerţului exterior al Banatului.

Situaţiei grele în care se găsea de obicei ţărănimea i s-a adăugat pe neaşteptate sarcinile izvorîte din războiul cu turcii, provocînd astfel izbucnirea imediată a răscoalei. Cu ocazia unei anchete oficiale din 1741, cnezii satelor rezumau în felul următor cauzele răzvrătirii: «Steagurile cu sfînta cruce trei ani toate bucatele şi verdeţurile cîmpului nostru ni le-au mîncat şi grea foamete am răbdat, în păduri coaje de cer am mîncat; iară viind steag fără cruce, adunînd satele, împărţind bucate şi săimani cu simbrie care au vrut s-au dus, iară mai tare pentru foamete» [1].

La răscoală n-a luat parte decît iobăgimea satelor, singura interesată pe vremea aceea în răsturnarea stăpînirii austriace. Ţărănimea liberă, fiind proaspăt colonizată, se bucura de scutiri, iar greutăţile războiului nu le-a simţit decît odată cu izbucnirea răscoalei şi cu năvălirea turcilor. Muncitorii specialişti străini din mine şi manufacturi, precum şi meşteşugarii oraşelor erau de asemenea scutiţi de impozite sau, chiar dacă suportau anumite sarcini, ele erau neînsemnate în raport cu cele ale ţărănimii iobage. Burghezia abia acum se cristaliza, dezvoltarea ei fiind unul din obiectivele stăpînirii. Nobilime cu privilegii şi imunităţi feudale nu exista, şi austriacii au oprit stabilirea ei în Banat [2]. În concluzie, toate păturile sociale, în afară de ţărănimea iobagă, erau interesate în menţinerea regimului habsburgic şi ca atare au avut o atitudine duşmănoasă răscoalei, pentru că păstrarea privilegiilor de care se bucurau era condiţionată tocmai de rămînerea austriacilor în Banat.

Ca urmare, participanţii la răscoală au fost în cea mai mare parte romîni, fiindcă ei formau marea majoritate a ţărănimii lipsite de drepturi şi împovărată

Bedrängen, als sie sich von selbsten, wie es der Anschluss weiset, zu so grossen Praestationem erbieten, die gewis kein Unterthan in Oesterreich zu entrichten vermöchte. Das haubt. übel so in dieser Provinz bishero grassiret und den fatalen Aufstand verursachet hat, wovon doch der Wohloder Übelstand eines Landes zum grössten Theil abbhängt, ist dass ganz keine regul beobachtet, sondern alles nach der Privat-Wilkühr ein oder anderer Personen, welche die Sach nicht genug tief eingesehen, oder wohl gar mit dem Bluth derer unterthanen sich Verdiensten machen wollen, dirigiret worden » (Dintr-un raport înaintat forurilor superioare din Viena, la Szentkláray Jenö, *Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéböl*, p. 154—5).

[1] *Anexe*, p. 342.

[2] Baroti L., *Adattár Délmagyarország*. I, p. 58 (20 noiembrie 1741).

de sarcini. În aceeaşi situaţie se găsea şi ţărănimea sîrbă din Banat, dar, din faptul că izvoarele nu amintesc decît sporadic participarea ei la răscoală, se poate trage concluzia că era cu mult mai redusă ca număr, astfel că reprezentanţii ei s-au contopit în cetele romîneşti. De altfel, «harambaşa» Gavrillo, executat în toamna anului 1737 [1], a fost fără îndoială sîrb, iar ceata condusă de el a operat în districtul Vîrşeţului, regiune locuită atît de romîni, cît şi de sîrbi. Dacă ar fi fost altfel, s-ar fi aflat în documentele vremii ştiri mai precise asupra lor, fiindcă nu ar fi putut rămîne în afara evenimentelor, mai ales că cetele răsculate au operat şi dincolo de Vîrşeţ şi Becicherec.

Miliţia «rasciană», de care se aminteşte deseori că a luat parte la represiunea răscoalei, era formată din sîrbii şi romînii aflaţi în graniţa militară de dincolo de Mureş.

Alături de răzvrătiţi a stat, desigur, şi clerul de jos, preoţimea satelor, dintre care s-au recrutat şi martiri ai răscoalei. Nici nu putea fi altfel, o dată ce austriacii le-au impus aceleaşi sarcini ca şi ţăranilor, adăugîndu-se la acestea zelul propagandistic catolic. Nu cunoaştem atitudinea clerului superior; credem însă că el n-a fost alături de ţărănime, fiindcă altfel izvoarele ar fi amintit acest lucru. Biserica sîrbă se bucura, de altfel, de privilegii deosebite, pe care nu va căuta să le piardă nici mai tîrziu printr-o atitudine contrară intereselor austriace.

Răscoala n-a avut o conducere unică, răzvrătiţii adunîndu-se, probabil, în cete sub steagul unuia mai răsărit din mijlocul lor. Ion Bumbăcilă, Iacob, Niculiţă şi Adam Mohora, singurii conducători al căror nume îl cunoaştem, sînt, desigur, ţărani localnici.

Scopul urmărit de răscoală era acela de a îndepărta jugul stăpînirii austriace. Cum însă răzvrătiţii singuri nu puteau să ajungă la această răsturnare politică, au acceptat ajutorul turcesc, oferit odată cu izbucnirea războiului. Se înţelege însă că nu-i doreau nici pe turci ca stăpîni. Cronicarul Nicolae Stoica arată că, în perioada cînd autoritatea austriacă a fost desfiinţată iar cea turcească nu se făcea simţită, cetele de răsculaţi cîntau: «Ţine Doamne tot aşa, nici cu turcu, nici cu neamţu, ţine Doamne tot aşa»[2], ceea ce exprimă limpede dorinţa de libertate a populaţiei bănăţene.

Atitudinea mai înţelegătoare de care au dat dovadă turcii faţă de nevoile populaţiei bănăţene din acest timp se datoreşte doar unei tactici izvorîte din necesitatea războiului. Otomanii au dorit, în această perioadă, să ridice locuitorii negermani — în special pe unguri şi pe romîni — împotriva austriacilor, cu scopul de a-şi înlesni propriile operaţii militare prin provocarea de greutăţi cît mai mari în spatele frontului inamic.

Răscoala din 1737—1739 nu are legătură cu răscoala de sub conducerea lui Pero Segedinacz (1735), deşi sînt atît de apropiate în timp. Cauzele izbucnirii lor au fost, de altfel, cu totul altele: ţărănimea iobagă din Banat s-a răsculat în urma sporirii sarcinilor, în timp ce locuitorii din graniţa militară au luat armele din cauza pierderii unor privilegii. În afară de aceasta, răscoala bănă-

[1] V. mai sus, p. 311.

[2] *Anexe*, p. 341. Acest refren îl cîntau în batjocură şi ostaşii imperiali în timpul cît aveau loc execuţiile răzvrătiţilor căzuţi în mîinile lor: « Nu ku nymacu, nu cu turku, numa asa i binye » (Ivány István, *Lugos rendezett tanácsu város története*, p. 190).

ţeană a mobilizat mase de răsculaţi cu mult mai mari decît cea din 1735 şi a durat ani de zile, contribuind totodată la înfrîngerea militară a austriacilor în războiul cu turcii. În fine, şi represiunea a fost mai sîngeroasă, mii de răsculaţi bănăţeni fiind ucişi şi zeci de sate arse.

Cu toată amploarea şi durata ei, răscoala a avut între contemporani un răsunet mai slab decît ne-am fi aşteptat. Cauza nu poate fi explicată decît prin faptul că izbucnirea ei a avut loc odată cu dezlănţuirea războiului, iar desfăşurarea mişcării a fost strîns legată de luptele cu turcii, care reţineau în acel moment atenţia tuturora. Istoricii de mai tîrziu nu i-au acordat nici ei prea mare importanţă, mulţumindu-se să o trateze abia în cîteva rînduri, pînă la cel mult trei pagini, prezentînd răscoala numai în faptele din vara anului 1738, precum şi represiunea din ianuarie 1739, cînd de fapt ea a fost permanentă din toamna anului 1737 şi pînă la sfîrşitul anului 1739, iar represiunea a durat tot atîta vreme.

Răscoala din 1737—1739 se încadrează în seria mişcărilor revoluţionare antihabsburgice ale ţărănimii iobage bănăţene, care au început încă din 1719, continuînd în 1788—1789 şi mai ales în 1848.

Cauza principală pentru care romînii din Banat au dus o luptă neîncetată de mai bine de un secol împotriva stăpînirii habsburgice nu trebuie căutată în divergenţele de ordin ierarhic-bisericesc cu sîrbii sau în cele etnice cu germanii, ci în faptul că ei au cunoscut mai de aproape statul austriac în cea mai odioasă latură a sa, aceea de stăpîn feudal. Celelalte neamuri din Banat erau, dimpotrivă, interesate în menţinerea lui, fiindcă păstrarea privilegiilor de care se bucurau era legată nemijlocit de existenţa stăpînirii imperiale feudale.

Meritul mişcării revoluţionare din 1737—1739 constă tocmai în faptul că a contribuit la slăbirea orînduirii feudale din Banat, care s-a dovedit a fi deosebit de împovărătoare pentru populaţia locală.

ANEXE

1. *1738 mai 22, Bocşa.*

Iancu Petroni, protopopul Bocşei, scrie lui Ilie Daina, protopopul Lugojului [1].

Bine cucernice protoprezvitere,

Precum ca să afli cucernicia ta că omul trimis mi-a adus acel rescript al înălţimii sale slăvitului împărat din datumul 4 mai anul acesta 1738, pentru mai bună credinţă în cele spuse de cucernicia ta nouă. Mi-a mai spus despre aste momeli împărăteşti şi domnul Fervalter [2] din Bocşa, carele vine în fieştecare duminecă la sfînta beserecă de ne grăeşte despre acele făgădueli şi momeşte pre preoţi cu congroa de 100 galbeni la an şi cu altfel fel de fel de făgădueli, numai ca să ne închinăm papii şi slăvitului împărat. Noi am spus, cu umilinţă, că ne închinăm împăratului ca acelui mai tare de i-au bătut şi i-au scos pe osmanii cei tari din ţara noastră şi plătim porţia şi zecimea şi robotul şi toate aruncurile

---

[1] Dintr-un studiu în manuscris al lui Gr. Popiţi.
[2] Verwalter, administratorul unui district.

cele mari pe care le cere înălţimea sa chezărească, dară sufletul nu ne iastă de vînzare, nici de tîrguială, nici de bulendreală; aşa spusu-i-am şi precum ca să nu se mînie pre mine cucernicia ta, dară am spus cum spun oamenii şi preoţii din aretul meu; şi cu alte vorbe noi nu pricepem a grăi nici a ştirici.

Iară să afli cucernicia ta că de la Dunăre vin oameni cu ştiri de răzmiriţă şi lumea o început şi aici să se învrăjbească; iară oamenii spun că preoţii să slujească Domnului iar nu stăpînilor lumeşti; iară pentru domnii lumeşti or începe ei acuş să aprindă vîlvătăile cele mari, ca să cureţe pămîntul de zgăibi. Io am crezut nici să nu arăt oamenilor cele împărăteşti, ca să nu mai scorbur lumea şi cu asta.

Iară aci trimit rescriptul nemţesc cum ai poruncit şi îţi poftesc multă sănătate şi tihnire de la bunul Dumnezeu să-ţi dea.

Binevoitor Iancul Petroni, protopopul Bocşăi.
În Bocşa, lunia sfintelor rusalii 1738.

2. *Ziarul lui Ştefan Bethlen* [1]

. . . .

august <1738> [2]

. . . .

După ocuparea acestei întărituri (Orşova Nouă, Ada-Kaleh), păgînii pătrund în număr mare în Banat pînă la Lugoj şi cutreieră şi mai în sus; alăturîndu-li-se populaţia locală, încep să provoace pagube mari trupelor majestăţii sale, cît şi în bunuri, pînă în hotarele Ardealului.

Cauza acestei rebeliuni, după cum au declarat locuitorii din Banat, nu este alta decît Neffezer [3], pe care îl cer să le fie predat, obligîndu-se că, dacă acesta le va fi dat în mîinile lor, ei vor alunga pe turci din ţară fără nici un ajutor şi apoi, în mod obştesc, se vor reîntoarce la credinţă faţă de majestatea sa. Nu a fost însă dat în mîinile lor, dar totuşi a fost arestat.

Acesta a fost fructul arendărilor lui Neffezer [4].

---

[1] Fragmentele de faţă au fost scoase dintr-un manuscris inedit, aflat la Biblioteca Universităţii din Cluj, Secţia manuscriselor, nr. 927. Autorul, Stephanus Bethlen, a luat parte, în armata imperială, la războiul contra turcilor din 1737—1739. Opera, de fapt un jurnal de campanie, a fost scrisă în limba maghiară şi poartă titlul de: « *Diarium campestre pro campania a.<1>738 quae ex parte Transylvaniae sub commanda serinissimmi principis de Lobkoviz cum bono deo instituitur*; are 37 foi, 18 × 8 cm.

Manuscrisul este semnalat şi descris în lucrarea: *Repertoriul manuscriselor de cronici de pe teritoriul Romîniei pînă la 1800*, care se va publica de către Institutul de istorie din Bucureşti al Academiei R.P.R.

[2] Fragmentul a fost copiat de pe foile 10 v.—11 v. Textul original: Ezen Fortalitiumnak megvétele után a pogányság nagy sokassággal excurrálván, a Bánátust Lugosig s még azon is fellyeb, felkoborollya, kihez associálván, magát az föld népe is, nagy károkat kezd tenni mind az ö felsége hadaiban, mint pedig marhákban az erdéllyi confiniumokban.

Ezen rébellionak oka pediglen, amint magok is az bánátusi lakósok declarálták, nem más, hanem Neffezer volt, kit is ök annak utána kezekhez kérték, arra igérvén magokat, hogy minkeutána ö felsége kezekben adgya öttet, a törököt minden segicség nélkül kiüzik az országból és annak utána közönségesen redeálnak az ö felsége hüsségére, de kézhez nem adatott, mindazonáltal arrestumban tétettett.

Ez volt az Neffezer árendájának gyümölcse ».

[3] Wolf Konrad v. Neffzern, funcţionar superior în administraţia Banatului.

[4] Neffzern a fost arendatorul unor dijme, precum şi al tuturor vămilor din Banat, în care calitate s-a dedat la numeroase abuzuri.

octombrie <1738>[1]

Armata <imperială> este încartiruită în Ungaria, Slavonia, Serbia şi Banat.

Cu toate acestea, duşmanul <turcii> nevrînd să înceteze năvălirile, hărţuieşte pe ai noştri şi în cursul acestei luni şi, alăturîndu-i-se şi lotrimea din Banat, care şi-a pus turbane ca şi cum ar fi turci[2], încep să neliniştească pe soldaţii noştri care se găsesc în posturi, atacîndu-i prin surprindere.

Corpul ardelean se retrage din ţinutul Haţegului la Cîmpul Pîinii, rămînînd în întăriturile de la Porţile de Fier o trupă compusă din 1000 de oameni. Duşmanul, amestecat cu lotrii din Banat, atacînd în două rînduri ostaşii noştri aflaţi în posturi, prima oară fac prizonieri un stegar, un plutonier şi 52 de ostaşi din regimentul comitatului Pest; a doua oară, întorcînd spatele, cîţiva au pierit, iar ai noştri au prins de vii vreo 7 lotri.

. . . .

ianuarie 1739[3]

Poporul răsculat din Banat, nevoind să revină la credinţă, cu toate avertismentele din mai multe rînduri, ba chiar avînd de gînd să se dedea la uneltiri şi mai mari, s-a trimis de aci <din Ardeal> din nou contra lor, cu aprobarea curţii maiestăţii sale, generalul Lentulus cu 1000 de călăreţi, adunîndu-şi pînă la 800 de oameni[4], a trecut prin sabie pînă şi copii nevinovaţi şi femei. Au ars tot fînul şi bucatele din Banat pînă la Lugoj şi au ieşit pe la Dobra cu multe prăzi.

. . . .

iunie <1739>[5]

Pe la 18 iunie, 10 000 de turci amestecaţi cu lotri, intrînd în Banat, au cutreerat în sus pînă în părţile Lugojului, dar s-au reîntors curînd şi şi-au aşezat tabăra lîngă apa Cernei.

. . . .

---

[1] Foile 12 v.—13 v. Textul original: « Az ármadá, quártélyban száll Magyar Országban Sclavoniában, Serviában és Bánatusban. Mindazonáltal az ellenség meg nem akarván szünni az excursióktól, infestályák szüntelen ezen holnapban is a miéinket és hozzája csatolván magát az bánátusi tolvajság is, törökök szine alatt turbánokat feltévén, az mi postirungban lévö katonáinkat ottan ottan aggrediálni kezdik és infestálni.

Az Erdéllyi Corpus pedìglen Haczeg Vidékéröl retrahállya magát az Kenyér Mezejére, maradván az Vaskapui Sáncznál 1000 emberböl álló commendo, az hollott aggredialva az ellenség bánátusi tolvajokkal elegyesleg az mi postirungban lévö katonáinkat két versben, elsö actussal elfognak edgy zászlótartót és edgy strása mestert 52 katonával az pestvármegyei Regimentéböl, mássodikszor pediglen magok hátott vetvén, edgy nehány el vész és vagy 7 tolvajt elevanen elfognak a miéink ».

[2] Este vorba aici despre acei locuitori răsculaţi, care s-au angajat ca seimeni. Turbanul pe care îl purtau le era dat de turci în momentul angajării lor în oastea otomană.

[3] Foile 15 v.—16 r. Textul original: « Az Bánátusi tumultuans föld népe, nem akarván ad fidelitatem sok rendbéli admonitiokra is redealni, sött nagyob nagyob machinatiokat intentálván, az felséges udvar consensusából expediáltattik innét g<ene>ralis Lentulus 1000 lovassal ellenek, aki is 800-ig való embert ide computálván az, ártatlan gyermekeket is és asszonyemhereket kardra hányatt és minden szénáját s gabonáját felégeték az Bánátusnak Lugosig a Dobránál sok praedával kijön ».

[4] Aici cu sensul de pedestraşi.

[5] Foaia 24 v. Textul original: « Circa 18 currentis 10 000-ig való török tolvajkkal elegyesleg, a Bánátusban felmenvén Lugost felkoborollya, de csakhamar vissza térvén Cserna vize mellé száll táborba ».

3. *Cronica popii Nicolae Stoica de Haţeg* [1]

. . . .

Neamţii cei de Merţi [2] în Banat aduşi, nu numai de la Orşova, Bergverche [3], Sasca [4], Oraviţa, Potoc [5], Macovişte [6], Petrila [7], Bodolinţi [8], Besereca Albă [9], Cutriţ[10], Verşeţ[11] şi altele din Banat, să dusără. Fabrica Timişori[12] cu tot deodată căzu, că maistori<i> ce<i> aduşi, neavînd proptire, să împrăştiară.

Turcii în Valahia intrară şi <oştile> împărăteşti din Ţara Romînească în Ardeal retiruiră.

Aicea, în cetatea Nai Orşova[13] (Ostrovu), cu castelu fort Elisabetu[14], ei, subt oberţeru[15] Cronberg[16] şi maioru Mizeroni[17], <se aşezară> cu trupă garnizon de infanterie, cavalerie şi artilerie, muniţion, ş. a. În Mehadia[18], fortul tare cu casamate, găuri dea da (sic) verche[19] (mine), gropi, şanţe, caserne mari, porţi înferate, ferecate, cheaia Banatului numită, carea spartă şi acum din jos de caserne să veade, în care fort sau castel obristeru[20] graf Picolomini[21] comandant era, în cheia Prosec numită. Şi iară, din sus de Mehadia, altă casă casernă era, cu alte şanţe zidite, cu cari verche, gropi zidite, şanţe tari pră loc mai nalt, bine rînduite

---

[1] Nicolae Stoica s-a născut în Mehadia la 1751. Cronica a scris-o în ultimii ani a vieţii sale, terminînd-o în 1827. Ea cuprinde evenimentele de la începutul lumii pînă în vremea sa, insistînd pe larg asupra istoriei ţărilor romîne şi mai ales a Banatului. Partea cea mai valoroasă din cronică este aceea unde autorul se ocupă de evenimentele epocii sale, îndeosebi de cele privitoare la războiul austro-turc din 1788—1790, la care a luat parte în calitate de preot militar al unui batalion din regimentul valaho-iliric. Pentru fragmentul prezentat aci, Nicolae Stoica a consultat lucrarea lui Griselini, *Istoria Banatului Timişan*, dar, în multe locuri, a completat izvorul cu cele auzite din gura bătrînilor, martori oculari ai evenimentelor. Cronica este redactată în limba romînă şi scrisă cu litere chirilice.

Textul redat a fost scos din foile 93—101 ale manuscrisului original de la Biblioteca Academiei R.P.R, din Bucureşti, Secţia mss. rom., nr. 5 520. Lectura textului s-a făcut după microfilmul aflat la Biblioteca Academiei R.P.R. Cluj. Cel dintîi cercetător care a publicat fragmente din această cronică a fost Patrichie Dragalina, în opera sa *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 188—190, 200, 202—203.

Cuprinsul pe scurt al cronicii, precum şi unele fragmente mai interesante, a reprodus şi cercetătorul Aurel Bugariu, după o copie aflată la Muzeul Bănăţean din Timişoara (A. Bugariu, *Cronica Banatului de Nicolae Stoica de Haţeg din 1823—1827*, Timişoara, 1947, p. 46).

[2] Generalul Claudius Florimund Mercy, guvernator al Banatului între anii 1718—1734.

[3] Bergwerke, Bănia, raionul Almaş.

[4] Raionul Oraviţa.

[5] *Idem.*

[6] *Idem.*

[7] Petrilova, *idem.*

[8] Bogodinţi (?), raionul Oraviţa.

[9] Loc. în R.P.F. Iugoslavia.

[10] Kudric, *idem.*

[11] Versec, *idem.*

[12] Cartier al oraşului Timişoara.

[13] Neu Orschova, insula Ada-Kaleh.

[14] Fort săpat în stîncile de pe malul drept al Dunării.

[15] Colonel, de la germ. *Oberst.*

[16] De fapt, Kehrenberg.

[17] Miseroni.

[18] Raionul Almaş.

[19] *Werk,* aci cu sensul de mină.

[20] Colonel.

[21] Piccolomini.

au fost cu paterii[1]: din jos doă paterii fortu a apăra una supt dealu Boroniţari la Gligore, alta deasupra Prosecului cu artilerie pusă, pre turci de-ai sprijoni; şi obristu Picolomini 600 de oameni afară de militari murăşăni ş. a., ce.... [2] sus în şanţ toţi avînd artilerie, muniţion şi vecturale [3] ş. a. tot grijite.

În aprilie, turcii din Craina [4] la cetatea Ostrovu şi la fortu Elisabeta ajungînd, a le bate începură, cît potea să apropia şi dînd şturm [5], ca fortul să-l ia. Canoanele [6] cetăţii şi ale fortului mulţime de turci ucidea, omora, 400 de panţiri [7] şi muşcătari [8] din cetate şi din fort, eşind asupra turcilor afară, îi loviră, însă puţin din asupreala mulţimei turceşti îndărat scăpară, unde şi maiorul Mizeroni peri.

Omir paşa, lăsînd aci 2000 de turci şi, viindu-i caiche [9], şaiche[10] cu turci din jos, să găti a treace Dunărea să vină la Orşova Veache[11], unde era o trupă împărătească de a apăra marile magazini de la Jupanec[12]. Omir paşa cu ceale 2000, rînduind plocada[13] cetăţi <i> şi a fortului, el la Orşova trecu şi aflînd multe magazine îi păru bine şi să aşeză, unde mulţi rumîni bătrîni cu poclone din sate prin păduri mergea şi el priimea, carii i-au şi spus lui cum pot turcii pre după dealu Mehadii, Strajovaţ, deasupra a eşi iar în drumu mare.

Paşi<i> nu-i da a sta la magazine, ci cu oastea sa la Mehadia venind, îndat' în cheia Prosecului, şturm tare asupra fortului vrînd a da, întrară; ci nici unul din cei ce întrară în Prosec nu să mai întoarseră, că fiind cheia unter minită[14] pe dedesubt cuptorita cu vase de prau[15] umplută, preste care loc turcii asupra fortului alerga a da care.... [16] cu prau cel rînduit, deodată cu faclia lui îl aprinsă pri viteaji turci, şi aşa şi cu caii ca spre ceriu i-au rădicat şi departe jos şi preste Belereca [17], apa Mehadii, i-au lăpădat, cît rîul l-au tonit [18].

Omir paşa din 20 pînă în 24 mai în deşărt fortu bătu; iară alţi turci ce ocoliră dealu Străjăvăţu de a închide cheaia Slatini[19] acolo alergasă, case, sălaşe năpustite, ardea, oameni taia, reale făcea, iară alţii nainte ca verbung[20] seimeni[21] (volonteri) căuta.

Iară paşa într-una neprorupt fortu bătea, de toate părţile cerca, ci nu putea, că pateriile di pe dealuri bombe, cartace[22] îi înproşca şi omora; mulţi periră apoi în...[23]. La 27 mai, văzînd obrsteru graf Picolomini cum că lui sucurs (ajutoriu) nu-i vine, socoti ca cu bun acort (sic) castelu fortului cu şanţăle de sus a le da; şi aşa dîndu-le după dogmală (sic) cu a sale <oşti> au eşit şi turcii în sus i-au petrecut.

---

[1] Baterii de artilerie de la germ. *batterie.*
[2] Un cuvînt indescifrabil.
[3] Provizii.
[4] Regiunea sîrbească din dreptul Orşovei.
[5] Asalt, de la germ. *sturm.*
[6] Tunurile, de la germ. *Kanone.*
[7] Soldaţi cu platoşe.
[8] Muşchetari, soldaţi înarmaţi cu muschete (puşti).
[9] Caiace, vase mici cu pînze sau cu lopeţi.
[10] Şăici, vase mici cu pînze sau cu lopeţi, speciale pentru navigaţia pe Dunăre.
[11] Oraşul Orşova, în opoziţie cu Orşova Nouă (Ada-Kaleh).
[12] Jupalnic, raionul Almaş.
[13] Blocadă, asediu.
[14] Minată pe dedesubt.
[15] Praf de puşcă.
[16] Un cuvînt indescifrabil.
[17] Afluent al rîului Cerna.
[18] Oprit.
[19] Slatina, raionul Oraviţa.
[20] Înrolare, de la germ. *Werbung.*
[21] Ostaşi lefegii.
[22] Mitralii, de la germ. *kartätsche.*
[23] Un cuvînt indescifrabil.

Bătînd paşa Mehadia, alţi veniţi Baele Nove [1] cu totul, caserne, ospătăria, arsără. Petrecătorii granizonului Mehadii în sus să dusără.

Omir paşa în fortu Mehadii s-au aşezat domn; la el săteani<i> de prin păduri fugiţi, cu berbeci, miei, unt, brînză, poclon viind, să închina cu satele, cărora paşa cărţi numite buruntii [2] (salva gvardie) în mînă le da. Apoi şi căte un turc sau doi subaşă [3] şi spahii [4] de a aduna oameni în sate şi le da.

Oamenilor din Halmăji [5], veniţi cu poclon, paşa pe viiaţă le-au poruncit ca ei în haia ţară cătră Oraviţă nici să margă, nici cuvînt de venirea turcilor a le da, că altfel toate satele Hălmajului cu oameni vor pieri; şi le-au spus că în cutarea zi la toată casa pîini sau mălae, azime, coleaşă gata să fie şi turcilor trecători prin Halmăji dărabe [6] în mînă să le dea, carii aşa au şi făcut.

Şi oastea turcească preste Cîrşie [7] şi Stancilova [8] la Potoc, Socolari [9] coborînd, foc, sabie. Aciasta s-au întîmplat în sărbătorile rusaliilor[10], cînd erau acolo în sate jocuri, danţe, oameni, feciori, mueri, feate mari la joc adunaţi. Tirani<i> de turci cu caii dupe dealuri, satele văzînd, în fugă au alergat; o ciată pe un sat, alta pe altu. De la Socolari, Racaştia[11], Ciuchici[12], Ertof[13], Vraniuţ[14], Iladie [15], Oraviţă, Broşteni [16], păn' şi la Varadia [17] prăstă Căraş [18] au trăcut. Ce fapte tirăneşti în gloate au făcut! Foc şi sabie au pus, tot făr' de veaste lovind; cîţi puşcaţi, tăiaţi fugind, oameni, feciori, junelaşi, neveaste, feate mari, mici, chitite, ceate mari, turme au luat.

La 3 zile, cei ce s-au întors c<i>opoară[19] robii prin Halmăji la Mehadia la paşa i-au adus şi înpărţindu-i acas', i-au trimis. Turcii, copii, prunci, mici în disagi mari cîte 4 băgaţi pre cai i-au adus.

Cu aciasta, turcii sau acel paşă îşi răsplăti patima care acelea sate, oamenii lor, în Valea Rea, anu 1717, turcilor făcusă.

Turcii, unii cu robi s-au dus, iară alţii verbăluia[20] seimeni; nu numai pră Cărăşov[21] ce de la Sebeş[22], Logoj, Chizătău[23] şi Belinţi[24], Ciacova[25], mănăstirea Sîngeorgiului[26], Denta[27]

[1] Băile Herculane, raionul Almaş.
[2] Ordinul unui paşă, de la turc. *buyurdu*.
[3] Primar sătesc.
[4] Ostaşi călăreţi turci.
[5] Almaş, regiune muntoasă în sudul Banatului.
[6] Bucăţi, de la ung. *darab*.
[7] Raionul Moldova Nouă.
[8] Idem.
[9] Raionul Oraviţa
[10] 21 mai 1738.
[11] Răcăşdia, raionul Oraviţa.
[12] Idem.
[13] Iertof, tot acolo.
[14] Idem.
[15] Ilidia, tot acolo.
[16] Idem.
[17] Idem.
[18] Afluent al Dunării.
[19] Turmă, grupă, (aici cu înţelesul ultim), de la ung. *csopor*.
[20] Înrolau.
[21] Caraşova, raionul Reşiţa.
[22] Caransebeş.
[23] Raionul Lugoj.
[24] Idem.
[25] Raionul Deta.
[26] Mînăstire, tot acolo.
[27] Idem.

ardea, robea, dar şi volonteari cu simbrie aduna, seimani. Uni<i> altora vînzînd robi, cei ce cumpăra îndărăt îi ducea slobod, alţi reale făcea. La Morcovăţi [1] să cerură doi, un turc Busa cu Ianăşi unguru, în sabii a să tăia; şi Busu tăe pre Ianăşi.

Turcii cetatea Nai Orşovi (Ostrovu) cu fortu o belagheruiră [2] şi groaznic o bătea cu 16 canone mari; le strigară a să preda, însă oberşt Cronberg în scurt le răspunsă că el viu nu să dă. Turcii una alta de bine îi să făgăduia, el viu, nu <se predă>.

La Timişoara, o oaste mare împărătească să adună, cu gheneral feldmarşalul Chenigsseg [3], unde, în 20 iunie, marele herţog Franţi [4] cu prinţi Carl de Lotringhen [5], cari cu armea în 24 iunie în Logoj ajunsără, <la> 26 <la> Caransebeş. Adecă, lăsînd în Logoj 6 reghimente de cavalerie pentru siguraţia (sic) Banatului a sta, apoi adusă şi firşt Lobcoviţi [6] gheneralu o trupă din Ardeal şi aşa încep de la Sebeş încoacea mergea.

28 iunie de la Slatină, calea rea, cîte ceva puţin marşăluind sta, iară mărgăluia, să împedeca; calea aşi face înainte marele herţog socoti, ca întîi Mehadia a o belagherui, apoi la Orşava a merge; ci cheaia, drumu rău, de o parte Timişu, de alta mare pădure o cutrupea şi oprea.

Marelui herţog, într-acest aşa încet mărgălui, să supărasă; vrînd a să răsfira, el cu frate-său, prinţu, şi cu alţii de ai săi, eşind ceva în sus în Hurc la vînat, o întîmplare de mirare avu. Că intrînd în pădurea deasă, mare, au rătăcit neştiind încătro; şi iată aci, făr' de veaste înaintea lor o ciată de oameni armaţi, rumîni, de turci trimişi, turceşte îmbrăcaţ<i>, carii tîlhărea şi ucidea, al cărora povăţuitoriu acu înaintea marelui herţog în genunchi la picioare îi căzu, pardon, milă, cerînd şi zisă că-l scoate la drum. Făr' aciasta încă şi alte partii de lotri ca şi de turci în păduri ascunşi au fost.

Aicea Franţ mare slobozenie cu îndrăzneală avu, într-un harambaşă [7] de lotri a să încreade; carii pre el norocos la arme l-au adus, şi-i dărui simbrie căpitănească pe un an, numindu-l căpitan a fi de plăiaşi, ce-s un fel de călăreţi de a umbla după lotri, de a-i goni di pe graniţă. Acest harambaşă să cheamă Pătru Vancea [8] şi încă trăiaşte în Banat.

După cîţiva ani pre urmă, împărăteasa Elisabet [9], în cinstea iubitului nostru Franţi, deate o capelă a-i zidi, unde şi inscripţie spre aducerea aminte <d>e aceia întîmplare să veade.

Şi cum că întru adevăr pre aci şi prin alte păduri pe aproape turci ascunşi au fost în urmă s-au arătat; că, în 3 iulie, ajungînd armea la Cornia[10] stătu, o mulţime de aceia pre deal la armee să adună şi în jo<s> să trasă, ca forpostele[11] împărăteştilor să le detone[12]. A doă zi, aceia luîndu-şi posto (sic) pre un deal, aşa ca aripa stîngă a lor avea cîmp neated nainte-şi, şi amîndoă armeele una de[d] alta o vălcuţă le despărţea, amîndoă

---

[1] Morkovac, în R.P.F. Iugoslavia.
[2] Asediară, de la germ. *belagern*.
[3] Lothar Joseph Georg Königsegg, mareşal imperial (1673—1751).
[4] Marele duce de Toscana, Francisc de Lorena, soţul Mariei Tereza.
[5] Carol de Lorena, cumnatul Mariei Tereza, mareşal austriac.
[6] Prinţul Georg Christian Lobkovicz, general imperial (1686—1755).
[7] Conducător, căpitan.
[8] Cronicarul greşeşte — luîndu-se după Griselini — cînd afirmă că Petru Vancea a fost harambaşă de hoţi. De fapt, pe timpul acela, era sergent în corpul plăieşilor; pentru serviciile aduse marelui duce Francisc a fost ridicat în anul 1738 la rangul de sublocotenent, iar la 1754 a fost făcut căpitan (P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 195, n. 1).
[9] Elisabeta, mama Mariei Tereza.
[10] Cornea, raionul Almaş.
[11] Avantpost, de la germ. *vorposten*.
[12] Aci cu înţelesul de: să le lovească.

armeile fiind pre deal supt Cerni ver unde să zice şi iaste pămîntu roşu şi iaste loc neated şi larg.

La doă cease după amiazi, vrăjmaşu începu a să mişca trecănd valea încoacea păn' la arepa stîngă şi lovi întîia linie de o strămută, cu carea turci să folosiră şi aşa o trupă mare lovi mijlocul (ţentru) împărăteştilor aşa cît uni de ei până în haupcvartir [1] ajunsără de-şi aflară moartea. Apoi loviră şi arepa dreaptă, ci fură bine sprijoniţi, cît ei la 5 ciasuri curînd carii încătro pe fugă să pusără, lăsîndu-şi 5 canone, muniţion, îndărăt; pre carii împărăteştii nu-i putură fugări, că ploaia mare toate puştile şi patrone (fişagurile) de tot netrebuite le făcusă.

În 8 iulie, plecînd armea în marş, toate bucatele aci în lagăr le lăsă cu un bedecung [2] (pază) de doă husari reghimente îndărăt şi oastea mărgea în doă colone (în doă tăberi despărţită): de la Podul Unguresc a Plugovi [3] un colon p-ingă apă, altul prăstă Beliduc şi pre supt deal în jos păn' la Mehadia.

Şi viind veastea că turcii lagheru [4], corturi şi alte efecte le-au lăsat şi s-au dus, dar încătro nu să ştia, marele herţog zisă ca garnizonul din şanţ şi din fort ce (sic) să predea, care au fost 2000 de ianiceri şi 300 de artilerişti, carii şi capituluiră. Apoi ei cu comandantul lor, aga Ibraim, pre carii păn' la Jupanec cătră ai sei i-au petrecut; iară de a duce ceva bani garnizonului Ostrovului n-au putut.

În 9 s-au în 10 <iulie> să auzi că turcii de la Orşava s-au dus. Lagher, corturi, bucate, muniţion, artilerie îndărăt au lăsat; dară marele vezir cu armea la Cladova [5] era.

Marele herţog, după întîia veaste că s-au dus turcii, zic că ar fi trimis un detaşament cătră Jupanec înainte şi el însuşi garnizonului din Nai Orşova spre ajutoriu sau ce-ai de lipse bani a le da, mai vertos auzind că comandantul iaste nevoit bani de la negustorii cei aci scăpaţ<i> pre cvite [6] a-i lua, cu bine şi cu sila soldu soldatului (simbria) a da. Cu ghenerali staabsofiţiri [7] dis de dimineaţă într-o zi de la Mehadia cătră Orşava au plecat; un cias departe ar fi mers, ci întîmpinînd pe trei rumîni spioni trimişi cătră Ostrov, întră carii unul Pătru Vancia au fost carele din pădure jos alergînd ober căpitanului său Tiuchiuli [8], şi acela gheneralului arătă că trupa din nainte cu oastea turcească ce vine s-au întîlnit şi apărîndu-să bine, îndărăt; aşadar toţi la Mehadia s-au întors. Aceasta au fost în 15 august.

Forpostele, ceale 2 paterii di pe Prosec şi de supt Boroniţari întărira, cîte o companie muşcheteri ajutoriu dîndu-le. De-a dreapta fortului preste apă, şanţurile, groapa mare grijiră, precum şi şanţele din sus de Mehadia, în care cu alţii şi militari pedestraşi, mulţi murăşăni, tiseani au pus, avînd sus în şanţ pulfer magazina [9] în pămînt zidită şi boltită.

Otomanii, în 15 august după ameazi pi la 3 ciase, ajungănd îndată din jos fortu atachiruiră, unii [10] ieşind pră dealu Boroniţari, alţi Prosecu vrea cu şturm a lovi, ci focul pateriilor crucişi îi mînca, cartecele [11], muschetele îi trîntea. Într-aciasta, alţii de nov (sic)

---

[1] Carticrul general.
[2] Escortă, de la germ. *Bedeckung*.
[3] Plugova, raionul Almaş.
[4] Tabără, de la germ. *Lager*.
[5] Kladovo, loc în R.P.F. Iugoslavia, în faţa Orşovei.
[6] Chitanţe, de la germ. *Quittung*.
[7] Ofiţeri de stat major.
[8] Popovici-Tököli, ofiţer sîrb din miliţia mureşană.
[9] Magazia cu praf de puşcă.
[10] Urmează cuvîntul: *alţi*, care a fost şters.
[11] Mitralii.

mulţime în Borovniţari coborînd, pateria loviră. Artileria jos în Băcşăneţi în şanţi la groapă, la companie veni, precum şi pateria deasupra Prosecului o lăsară şi artileria sus în şanţ îndărăt să trasă.

Turcii, luînd Boroniţariu, jos în şanţele din Băcşăneţi şturm dînd, din focul muschetarilor ce ca leii se apăra mulţi au pierit, păn' ce i-au biruit şi pră toţi i-au tăiat. Cu carea calea-şi deşchisără pră de ceaia parte a apei, preste Banovăţ, la şanţele de sus a mearge la rîpe unde find (sic) rîpa rea, cu sape, lopeţi, chilăviţe [1], scale sau scări îşi făcea pe rîpă în sus de a eşi, carea rîpă e de 15 stînjăni de naltă, de unde cei puşcaţi nu numai că ei jos în apa Belareca cădea, ce şi pre alţii di pe scale lovindu-i, în curi în cap în apă să arunca. Iară pre fortul din jos, dînd osmani<i> de trei ori şturm, garnizonul voiniceaşte tot înfocat mulţime au prăpădit; ci în urmă biruindu-l, turcii intrînd, afară scoţîndu-i, legaţi în funii, pre toţi i-au tăiat; ci ajungînd aci sucurs (ajutoriu) fortul iară îl luară. Mulţimea oastei turceşti pre de ceaia parte la şanţăle de sus, cum zişi di pe Rîpa Rea ce cădea, perea; însă tot în vîrf la şanţă au eşit; într-un verc [2] intrînd cartecele îi mistuia, puţin eşind di pe rîpă cădea, cu ala<h>! aman!; înşi da şi find (sic) de 3 ori zvîrliţi, tirani<i> cu al 4<-lea> şturm atachiruind întral<t> şanţi intrasă, unde au fost stăgariu (fenricu) [3] Mihail Sorinca cu militarii tisenii. Aci *Sorinkik Miia poznat deliia* [4], bine sprijinindu-i, îi oprea; şi iată 6 reghimente de cavalerie cu gheneralu Filipi [5] pre turci atachirui, căruia şi gheneralu Naiperg [6], cu cîteva companii de grenatiri şi încă doă brigade cu gheneralí, urmară.

Turcii, văzînd că împărăteasca infanterie de pe coastea dealului numit Ielia, jos la Ulici au coborît, în infanterie s-au slobozit, şanţu lăsară, în sus eşiră. Împărăteasca cavalerie opri calea prin Mehadie; aşa acu turcii prin Mehadia în jos ne mai putînd a treace; şi erau în doă corpe despărţiţi, un corp în Banovăţ, altu mai sus de şanţe.

Şi toată oastea turcească lovind infanteria înpărătească, ca huli<i> vrînd a sparge, însă muşchetari<i> cot la cot ghidaşi [7] ţinea, foc vărsa şi sămăna. Acu intrînd Filipi cu [cv] cavaleria i-au despărţit şi turcii fură total bătuţi şi de răitari masăcraţi. Cei vii scăpaţi din Olici trecînd apa prestă Bano<vă>ţi, Băcşăneţi, gonindu-i raitari<i>, husari<i> şi ober capitanu Tuchiuli cu călăreţii militari.

Turcii, fugînd pe din jos de caserne, vrînd apa a treace întrecîndu-să, împingîndu-să, groapa mare afundă zidită îi înghiţea, că fiind seara, întunearec, fugînd, groapa cu ca şi turci au împlut-o. Unii, ocolind pre deal sau prin apă, vrînd a scăpa, rîul Belarech cu vratniţă [8] ferecată, ce de nov (sic) soldaţi<i> în fort puşi îi puşca şi-i dobora cît apa cu pod de turci au zătonit-o. Alţii noaptea prin păduri au fugit. Mîne-zi să aflară turci morţi mari, mici preste 3000 însă şi înpărăteşti 1200 de oameni au pierdut.

Marele herţog Franţi, la această acţie sau batalie, de la început pănă în capăt de faţe au fost, macar că unii zic că nainte au fost plecat, find prins de friguri. Şi adevărat că din răceală reale au avut; alta findcă în Beci [9] înpăratul neputincios bolnav era şi

[1] Tîrnăcoape.
[2] Aici cu sensul de mină.
[3] *Fenrich*, grad militar.
[4] Sîrbeşte în text; trad.: Mihail Sorinca, cunoscutul viteaz.
[5] Philippi, general imperial.
[6] Wilhelm Reinhard Neipperg, mareşal imperial (1684—1774).
[7] În front, de la germ. *glied*.
[8] Vraniţă, poartă din scînduri sau nuiele împletite.
[9] Viena, de la ung. *Bécs*.

caută a să duce. Şi, în loc de hinteu [1] sau căruţe din Mehadia cu leagăn de mătasă minunat, pre 4 muscoi, mule sau catîră, bine şezînd şi odihnind, în sus au plecat. Doă trupe de cavalerie cu standarte [2], înainte şi dindărăt păzitori avînd, au fost petrecut. De carea înaltă călătorie, mie, în Mehadia şi în Corni, moşi bătrîni că aşa au fost me-au povestit.

Eşind în dealul Domaşni [3] s-au înştinţat că turcii ce-au fost remas aci în pădurile cheii Slatinei lui Florei cu rumîni caraşoveani [4], pogoniceani [5], seimeni (volonteari) cu topoară, săcuri, pădurea mare deasupra drumului cheii tăindu-o curmezişi, prăstă cale au încîlcit-o; drumul mare dă tot l-au încuiat. Acum văzu marele herţog planul turcilor că armea înpărătească iaste închisă. Îndată îndărăt au stat şi prin husari uşor poruncă scrisă gheneralului graf Chenigsseg la armee că nu poate pasirui [6] cheae, că-i drumul astupat şi pădurile sînt pline de turci şi de rumîni armaţi, încă şi cu artilerie foc din păduri în drum jos dau, ca îndată o trupă uşoară de pă<n>duri a călca şi artilerie ceva îndată să-i trimită ca să poată mearge la Caransebeşi să nu să întîrzie, dar şi el de la Mehadia cu oastea preste Stancilova la Beligrad să margă.

Şi aşa, viind de la Mehadia artileria 6 canone cu muniţiona, mulţi ţimermori [7] cu militării tis<en>i şi murăşăni, 1 reghiment infanterie, altul cavalerie ajunsără înainte, în cheae întrară. Turcii din păduri cu tunuri şi puşti da de răsuna şi spăimînta. Rumîni<i> seimeni cu turbane turceşti în cap, aşa schimosiţi [8] şi ei avînd *uică paşo, ciuică ago, neane bărăicter*, cu steagu cu canoane mici şi mari de cireşi sălbatici, pădureţi, nejupuite, îngăurite, făcute au fost, dînd din păduri. Ci, deşchizîndu-să pat<e>ria înpărătească cătră un fertal [9] de cheae în lontru şi începînd a juca focul prin pădurea mare de unde da şi ei *uica paşa*, cu otomani şi romani văzînd ce o să fie îndărăt fuga au dat, într-alţi munţi au scăpat.

Marele herţog, vrînd prin pădure către Slatina a treace (neputîndu-se curînd drumul a să curăţi de copaci mari încîlciţi) şi find acea pădure fostului arambaşa de lotri Pătru Vancia cunoscută şi calea din vîr<f>u dealului Domaşni ce mearge la culme bine ştiută, au spus că el cu vro 12 feciori în leagăn păn' la Slatina îl vor duce, şi nici frică nici vro grijă să n-aibă. Şi aşa pre ei în lagheru marelui herţog ci-au fost supt cort în pădure cu 2° reghimente. Aicia Pătru Vancia chiemat cu alţii înainte la picioare i-au îngenuncheat, rugîndu-să nici o grijă să n-aibă. Ci trimiţînd înainte militari pedestri de-a<i lui> Tiuchiulii cu puşti, patrolă, ei 12 înşi făcînd leagănu, de ei l-au rădicat. Încă şi pre prinţu Lotring[10] la multe locuri pripore în spate l-au dus. Trimiţînd un fecior în Cîmpul Fomi nainte comandantului de reghimentu de acolo de-ai spune în Slatină să vină, fiindcă marele herţog Franţi din munte în Slatina soseaşte; şi îndată acel reghiment de grea cavalerie cu gheneralul său la Slatină au alergat şi au aşteptat.

Marele herţog cu prinţ Carol de Lotring şi gheneral adiutantu Sent-Andrei, cu încă doi slujitori jos sănătoşi în pace scăpînd; pre marele herţog pre mîini sprijinind şi de supt subţiori petrecîndu-l şi ochindu-şi dinainte raitari[11], cu gheneralul pre carele aproape l-au chiemat întrebîndu-l de au vro caroţe.

---

[1] Căleaşcă, de la ung. *hinto*.
[2] Drapele, de la germ. *Standarte*.
[3] Domaşnea, raionul Almaş.
[4] Din Caraşova, raionul Reşiţa.
[5] Din Remetea-Pogănici, raionul Oraviţa.
[6] A trece prin, de la germ. *passieren*.
[7] Lemnari, dulgheri, de la germ. *Zimmermann*.
[8] Schimonosiţi, pociţi.
[9] Sfert, de la ung. *fértaly*.
[10] Carol de Lorena, fratele marelui duce Francisc.
[11] Călăreţi.

Şi aşa, aici luund din capul harambaşi<i> pălăria jos i-au trîntit-o şi cu picearile pre ia au jucat întrebîndu-l cum e numele? El au răspuns: Petru Vancia. L-au bătut cu palma pe cap şi scriindu-i numele laitnant [1] l-au numit şi pre o peatră au şezut aşteptînd caroţa, carea sosind, în numele Domnului, la Beci s-au dus.

Reghimentele cu artileria din cheae la Mehadia au întors, de unde cu ober comandantul gheneral graf Chenigsseg, lăsînd cetatea Ostrovu (Naiorşova) şi Mehadia, cu armea preste munţii Stancilovi cătră Panciova [2] să dusă şi în 18 august prăstă Dunăre la Semendria [3] cu oastea trecusă. Marele herţog la Belgrad veni.

Turcii de la Diiu [4], înţelegînd că oastea înpărătească de la Meadia cătră Panciova s-au dus, cetatea Ostrovu tare o belagheruiră şi cu neprocurmat bombardament o bătea. Însă şi garnizonu din cetate şi din fort Elisabet voiniceaşte, armăşăşte, le răspundea, că-i în lontru lipsă nici de provinant nici de muniţion nu avea, că graf Chenigsseg trimisăse. Însă, viind marele vezir, începu ianicerilor, arnăuţilor, nu numai ce lei de argint cinste a da, ce şi aur şi galbeni a cinsti numai cetatea să o capete. Şi aşa arnăuţii cu paşa arnăut, topţii [5] cu tunurile lor începură zidu la vro doă locuri a îngăuri şi a surpa.

Garnizonu apăra <cetatea>, însă slăbisă, cît din 2000, numai 800 mai rămăsească, carii cerură cu capitulaţie a eşi şi îndată căpătară şi arnăuţii cetatea lor o luară în 23 august 1738 [6], fiind 4 luni închisă.

Turcii, garnizonul înpărătesc îl petrecură prin Mehadia, Sebeş, Logoj, Belinţi [7], carii cu această petrecanie departe ajunsără.

Case ce afla ardea, o<a>meni robi prindea, seimeni (volonteari) rumîni verbuia [8].

Turcii la Corni, unde au fost lagheru înpărăteştilor, ei cu Murtaza paşa în lagher s-au pus. Săimani cătane cu simbrie aduna şi din păduri venia şi să verbuia. Acest Murtaza paşa porunci ca oameni<i> în sate şi să vină; cărţi buruntii da, turci subaşe punea în sate. Aceste au slobozit ca săteanii nu numai oamenilor ce şi femeile lor cu oaă, lapte, caşi au găini de vînzare în lagher să vină făr' de frică şi făr' de grijă. Şi adevărat că tare diştiplin ţinea...

Paşa, ştiind şi văzînd f<o>ametea oamenilor, findu-le ţarinile, cîmpu doi ani de oaste mîncate, mult profiant aducia din Valahia, multă pîine cocea, prin sate de pomană împărţea.

El aici în patru săptămîni 600 de rumîni săimeni [9] de la Logoj încoacea au adunat, cu carii făcîndu şi 2000 de capete armate prin Caransebeş cătră Panciova au plecat; din care săimeni puţini — puţini au dus, că partea cea multă, mai de toată, di pe Cozlari cu puşti au fugit. El, ajungînd la Iabuca Panciovi, în lagher s-au pus şi de aici preste Dunăre la Grodsca [10] au trecut.

Moşu Ion Nămăilă din Corni, ci-au fost săiman, de acea groaznică bătaie povestea

Alţi moşi povestea că Ianăşi Bumbăcilă din Teregova, ce fusease paşă în pădure cînd au astupat cheaia cu drumul Slatini<i>, văzîndu-l paşa turcilor că-i cuminte, căpitan îl numi să meargă cu săimani să bată răitari<i> din Cîmpul Foami. Şi unul îi pusă pialea de rîs cu bumb de argint încopciată în umeri; alt paşă îi deate gujmanu [11] în cap cu fund roşu lung

---

[1] Sublocotenent, de la germ. *leutnant*.
[2] Pancevo, loc. în R. P. F. Iugoslavia.
[3] Smederevo, *idem*.
[4] Vidin.
[5] Artilerişti turci.
[6] De fapt cetatea s-a predat în 15 august 1738.
[7] Raionul Lugoj.
[8] Înrolau.
[9] Urmează 19 rînduri şterse din text şi redactate apoi din nou, în continuare.
[10] Grodska, localitate în R.P.F. Iugoslavia.
[11] Turban.

spre spate. Însă spuind el că-s răitari‹i› cu coifuri în cap de fier, cu panţire (platoşă) de fer înbrăcaţi, cu tunuri şi-s mulţi neamţi, pre paşi îi spăimîntă. Unu îi desbumbă rîsu, altul îi luo gujmanul, altu vru să-i şteargă capu. El cu fuga, Bumbăcilă scăpă.

Doi ani pre aicia făr' de bucate, foamete, apoi şi moartea ciumei se ivi. Firştu Franţ Racoţi [1] în Ardeal curuţi [2] rădicînd, mare rebelie era, ci abea cu de ai săi la turci în Dii scăpă; pre turci învăţă Vidinu să lucre. Iară curuţi‹i› lui nu numai în Ardeal, ce şi în Banat intrînd, cu turcii ardea şi prăzi făcia [3].

Turcii iarna în săptămîna albă Verşeţu arsără.

Comandirender [4] gheneral în Timişoara ajunsă baron Engelshofen [5].

Înpăratul Carol VI în Beci bolnav, slab, pe ginere-său marele herţog Franţi de la Beligrad îndărăt la Beci l-au chiemat. Carele ober comanda armeii lui feldmarşalu Olivier Valis [6] o deate şi oastea înpărătească, pi la Mirova, Sava trecu şi aci în lagher să puse, unde pre gheneralu graf Naiperg cu trupa de la Timişoara de a veni pănă în 17 iulie îl aşteptă, vrînd pre turci la Semendria a-i atachirui. Ci nesosind, fu la Grodsca groaznica batae. Aci frumoasea oaste înpărătească fu bătută, înprăştiată, cu graf Naiperg, cu trupa tîrziu ajungînd, nici un folos nu făcu.

Şi aşa toată oastea îndărăt la Beligrad să trasă şi turcii după poftă-şi cuprinsără locurile p-ingă Beligrad; îl belagheruiră şi ajungînd vezirul, din 25 iulie păn' în 29 iulie des să atachiruia; cercară turcii cu şturmu cetatea a o lua, ci nu putură.

Împăratul obercomanda armeii luînd-o de la graf Valis, lui graf Naiperg o diete.

Valis cu turcii la Grodsca o zi rău să bătusă, altă zi la Panciova pre turci sparseasă; însă ei, macar că să apropie toamna, 6 săptămîni Beligradu neprecurmat bătură.

Împărăteşti‹i› erau bolnavi, ciuma spărgia ţara.

Commandirender gheneralu graf Naiperg, carii întăi ca neştiut, apoi cunoscut să făcu, la 1° şi 2° septembre 1739, în lagheru turcesc lîngă Beligrad ducîndu-să, la turci cu la (sic) ministri cei franţuzeşti preliminări de pace făcură şi le iscăliră, care tot într-acea lună şi în Beci s-au întărit; şi pace pră 27 de ani au legat. Beligradu şi Sabăţu [7], cetăţile în 6 luni de tot să se spargă; înpăratului tot Banatul să-i fie; aicea graniţa apa Cerna a fi, iară turcilor doă cetăţi bune, adecă Beligradu cu Servia, Ostrovul cu Valahia mică pănă în rîul Oltu să fie; la care cetăţi tari, numai şanţele de pe dinafară s-au sfărîmat, iară nu în lontru. La care şanţe a Beligradului înpăratul Carl 15 ani lucrasă. Dar la Ostrov apoi încă şi alta era pentru graniţa Cerni cu Orşova Veache turcii să le aibă: înpăratul să aibă cătră Panciova satul Ostrovo [8], în Dunăre, iar Ostrovu, oraşul Porecia [9], turcilor a fi. Ceale 2 castele de la Mehadia şi de la Uipalanca [10]. . . [11] de la Covin [12] şi de la Panciova îndată să se spargă şi să se sfărîme; ci find toamna ce s-au putut s-au spart, dar fundamentele stau.

---

[1] Francisc Rákóczi, conducătorul răscoalei împotriva stăpînirii habsburgice între 1703 şi 1711. A murit la Rodosto în 1735.

[2] Partizanii lui Rákóczi.

[3] Cronicarul greşeşte aici, deoarece răscoala lui Rákòczi a fost potolită încă din 1711.

[4] Comandant, de la germ. *Kommandierrender.*

[5] Guvernator al Banatului între 1740—1753.

[6] Georg Olivier Wallis, mareşal imperial (1673—1744).

[7] Sabac, loc în R.P.F. Jugoslavia.

[8] Loc. tot acolo.

[9] Poreča, loc. tot acolo.

[10] Nova Palanka, loc. tot acolo.

[11] Un cuvînt indescifrabil.

[12] Kovin, loc. în R.P.F. Iugoslavia.

Adevărat că la acel congres, în preliminarele păcii, granița de aici apa Cerni s-au pus; însă comandirender gheneralu Banatului baron Enghelshofen înțălegînd, îndată curi<e>r la Beci trimisă, cum că nu numai munții noștri ce-s în strîmtoarea pămîntului de folos, ce baia pucioasă (Franțișca) [1], fîntîna mare reace cu 5 sate ce-s preste Cerna le pierdem. Și fiindcă cer turcii și orașul Orșova Veache a o avea, așadar de ar putea ei Cerna pre acvaduche pre din sus de Rășava [2] cu iarugă a o duce și în gura iarugii să facă moară să macine, Rășava (Orșova veache) să le fie; cu carea turcii îndestulați.

Îndată doi franțozi ingineri încă de toamna și lemne... [3] de oameni din Țara Muntenească și din cea mare cu banul din Craiova și boiari, ciocoi, scriitori cu cară și ferotine la Mehadia au venit. Turci<i> <au numit> boiari ispravnici, comisari derectori a fi; toată iarna piatră au adunat. Franțozi<i> acel jghiab (acvaduct) al Cerni<i> din jos de Mehadia luîndu-l, aflînd loc de iazi, a măsura în jos au început. La multe locuri, var au făcut și l-au stîmpărat și a săpa mare erugă au început. Iară primăvara 1740 multe cuptoare de cărămidă arzînd, ponți, poduri, jghiaburi preste multe văi mari, mici cu scocuri tari de a nu vărsa apa zidiră. Ce bolte, curcubee cum să văd la Piatra lui Iorgovan, la podul satului Topleț [4] și la alte văi cu ape, zidite! Erugă largă prin peatră au deșchis păn' ce au ocolit și din sus de Rușava [5] în Dunăre slobozind-o. Moară acolo au făcut. Iazul mare, tare, al acvaducului (apăduc) din pămîntul Mehadi<i> anume Cleopolia (Cîmpul Foami) p-ingă a satelor Brza [6], Topleți, Corobnit [7], Tufări [8], Jupanec, Orșova păn' cătră satul Iașelnița [9] în Dunăre la Dlboca l-au dus. Însă ce chin, robie, greotăți! ; că tăind dealuri, apa putearnică pietri surupa, oameni, lucrători ucidea și afară săvărsa. În 3 locuri astupa în 10 se dășchirea prin dealuri și la moară nu ajungia, cît în urmă cu fașine, brațe de nuiale, și cu mături pre erugă așa în jos au mînat-o, cu mari chinuri la moară au dus-o, unde comisar<i> înpărătești, turcești, boiari<i> de țară și franțozi<i> martori fiind, măcinînd au văzut-o. Acvaducu e lung preste trei mile de pămînt prin dealuri tăiat. Un inginer francez au murit de ciumă sau de năcazu alergăturii.

....

Urîta faptă a rumînilor seimeni turcești de la Logoj păn' la Slatină, cărășoveani, pogoniceani cu teregoveani ci-au ajutat turcilor în a. 1738 de a astupa drumul cheii Teregovi<i> ca oastea împărătească în Mehadia să o închidă și alți lotri curuți de-a lui Racoți, pivo dani prefăcuți, ce erau pe apa Bistra [10], în Chizătău [11] și într-alte sate juca, cînta: « țin Do<a>mne tot așa, nici cu turcu, nici cu neamțu, ține Do<a>mne tot așa »; carea așa s-au răsplătit.

În noiemb. 1738 [12], joi, în Caransebeși zi de tîrg, pre poruncă reghimentele de răitari, husari, din Logoj de noapte plecînd, doă stații călcînd, prea ameazi Caransebeșu cu tîrgu său de toate părțile făr' de veaste lovind, oameni, femei, copii, feate, preoți, negustori în

---

[1] Băile Herculane.
[2] Orșova Veche.
[3] Un cuvînt indescifrabil.
[4] Raionul Almaș.
[5] Orșova.
[6] Bîrza, raionul Almaș.
[7] Coramnit, tot acolo.
[8] Tot acolo.
[9] Eșelnița, tot acolo.
[10] Afluent al Timișului.
[11] Raionul Lugoj.
[12] De fapt evenimentele povestite au avut loc în ianuarie 1739.

beserica rumînească şi nemţească ce la franţiscani scăpasă, cu ei înpreună ascuţitului săbiei şi a puştilor jărtvă s-au dat; în bisearici şi-n case focul i-au mistuit. De aici, reghimentele au apucat cătră Caraşov. Aşa au lucrat şi încoaci păn' în Slatina; au tăiat, au ars, să-i pomenească.

. . . .

Districtele, scaunele, jpani<i>[1] înpărăteşti din Serbia şi negustori<i> cu alţii în Banat au venit şi în Mehadia cu catanele lor, drabanţ<i>, corporali, s-au aşezat; şi satele fugite de prin păduri să adunau.

Căpitanu Duca cu companie de volontiri din Ţara Romînească viind, cu familii s<î>rbi, rumîni, în sate de şvabi lăsate: Potocu, Petrila, Macoviştea, lui militari a fi s-au aşezat. Alţii s-au dus preste Murăşi şi a sluji militari au început. Alţi volonteri cu un laitnant anume Meţcher, neamţu, iar cu familii, rumîni, ţărani[2], în sate Criviţa[3], Ieşelniţa, Jupanecu Nov, militari s-au aşezat şi în oaste pe Baeru[4] s-au dus. Alţi militari din Servia trecînd la Ui Palanca sate de neamţi lăsate Sacaloveţ[5], Vracegai[6], Langenfeld[7], Zlatiţa[8] şi Cusiciu[9] cu Rebenberg[10] (Călugăru) le luară.

. . . .

Domni<i> mari de la Timişoara încoacia viind să vază adunarea satelor s-au adunat; pentru domni<i> mari umbrare s-au făcut; unii alta au scris ce răspundeau oameni<i> cu cneji<i>; întră altele domni<i> i-au întrebat: « căci voi s<fîn>tului steag cu + crucea n-aţi fost credincioşi, iară steagului făr' de cruce v-aţi închinat şi a-ţ' şi slujit »? Ei au răspuns: « Steagurile cu s<fîn>ta cruce trei ani toate bucatele şi verdeţurile cîmpului nostru ni le-au mîncat şi grea foamete am răbdat, în păduri coajă de cer am mîncat; iară viind steag fără cruce, adunînd sate, înpărţind bucate şi săimani cu simbrie care au vrut s-au dus, iară mai tare pentru foamete »...

. . . .

Din Ţara Rumînească satele[11] Brădiceani, Peştişeani[12] rumîni catolici[13] Chuproveţi[14] pauliteani[15], cu familii în Banat trecînd, la Vinga în buricu Banatului aşezîndu-se, case făcîndu-le; fiind catholici, grund[16] ca la 10 sate bun le-au dat, cu diplomă oraş cu maghistrat fraiştat[17] cu ius gladi dreptăţi, numit Thereziopol[18].

---

[1] Administratorii domeniilor statului.
[2] « Ţărani », termen folosit în Banat pentru cei veniţi din Ţara Romînească.
[3] Localitate neidentificată.
[4] Bavaria.
[5] Sokolovac, loc. în R.P.F. Iugoslavia.
[6] Vračevgaj, loc. tot acolo.
[7] Tot acolo.
[8] Zlatica, idem.
[9] Kusič, idem.
[10] Loc. idem.
[11] Raionul Tîrgu-Jiu.
[12] Loc. tot acolo.
[13] Cronicarul greşeşte, deoarece e vorba de bulgari catolici.
[14] Din Kiprovaţ, loc. în R.P. Bulgaria.
[15] E vorba, desigur, de paulitieni, o sectă religioasă.
[16] Pămînt, teren, de la germ. *grund*.
[17] *Freistadt*, oraş liber.
[18] Vinga, raionul Arad.

НАРОДНОЕ ВОССТАНИЕ В БАНАТЕ ПРОТИВ ГАБСБУРГОВ (1737—1739)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

По Пассаровицкому миру (1718) к австрийцам отошел, помимо других турецких провинций, и Банат. Нескончаемые повинности, налагаемые новой властью на коренное население, породили в массах крепостных румын дух постоянного недовольства, прорывавшегося от времени до времени в виде восстаний.

Подобное восстание произошло по случаю австро-турецкой войны 1737—1739 годов, когда банатское крестьянство ожесточенно боролось за свержение австрийского ига.

Непосредственную причину вспыхнувшего восстания нужно искать в неожиданном росте повинностей, вызванном военными нуждами, а также в правонарушениях, допущенных имперскими войсками по отношению к жителям.

В восстании приняло участие только сельское крепостное население — единственный в те времена класс, заинтересованный в свержении владычества Габсбургов. Вольное крестьянство состояло только из чужестранных колонистов, главным образом из немцев, пользовавшихся многочисленными льготами. Иноземные рабочие, специалисты в горном и мануфактурном деле, а также городские ремесленники, были освобождены от податей на долгие годы и, если даже и несли известные повинности, то эти повинности были незначительны по сравнению с теми, которые несло крепостное крестьянство. Буржуазия была весьма немногочисленна, и ее развитие являлось одной из задач, преследуемых австрийским правлением. Пользовавшегося привилегиями и преимущественными правами дворянства не существовало, так как обоснование такового в Банате было категорически воспрещено приказом Габсбургов.

Вследствие этого большинство восставших составляли румыны, так как они представляли собой наибольшую часть бесправного и обремененного повинностями крепостного крестьянства.

Восстание не имело единого командования, вероятно, повстанцы собирались под знамя наиболее смышленного из них. Целью, преследуемой восстанием, было избавление от австрийского владычества.

Восстание 1737—1739 годов является одним из звеньев цепи революционных выступлений банатского крепостного крестьянства против Габсбургов; эти выступления начались еще в 1719 году и продолжались в 1788—1789 годах и, в особенности, в 1848 году.

Заслуга революционного движения 1737—1739 годов состоит в том, что оно содействовало ослаблению феодального строя в Банате; этот строй оказался особенно обременительным для местного населения.

LE SOULÈVEMENT POPULAIRE DU BANAT CONTRE LES HABSBOURGS (1737 – 1739)

(RÉSUMÉ)

L'une des conséquences de la paix de Passarovitz (1718) fut, pour l'Autriche, l'obtention du Banat et d'autres provinces turques. Les impositions infinies dont les nouveaux maîtres accablèrent la population suscitèrent un mécontentement continuel au sein des masses de serfs roumains, mécontentement qui se traduisit parfois par des soulèvements.

C'est ce qui advint lors de la guerre austro-turque de 1737—1739, lorsque les paysans du Banat luttèrent avec acharnement pour s'affranchir du joug autrichien.

La cause immédiate de la révolte doit être recherchée dans l'augmentation inattendue des impôts, résultant des exigences de la guerre ainsi que des abus commis au détriment des habitants par les armées impériales.

Seuls les serfs des villages, unique classe sociale alors intéressée à la chute de la domination des Habsbourgs, participèrent à ce mouvement. La paysannerie libre n'était formée que de colons étrangers, surtout allemands qui jouissaient d'avantages innombrables. Les ouvriers étrangers spécialisés, qui travaillaient dans les mines et les manufactures, et les artisans des villes étaient exemptés d'impôts pendant de nombreuses années et, même lorsqu'ils étaient astreints à certaines obligations, celles-ci étaient insignifiantes comparativement à celles des paysans serfs. La bourgoisie était fort peu nombreuse et son essor constituait l'un des objectifs du régime autrichien. Il n'y avait pas de noblesse jouissant de privilèges et d'immunités, car les Habsbourgs en avaient formellement défendu l'établissement dans le Banat.

Il s'ensuit que la majeure partie des participants à la révolte furent des Roumains, car ils formaient la grande majorité des paysans serfs, privés de droits et accablés d'obligations de toutes sortes.

La révolte n'eut pas de chef unique, les rebelles se rassemblant probablement sous l'étandard de quelque paysan plus entreprenant, sorti de leurs rangs. Leur but était de s'affranchir de la domination autrichienne.

La révolte de 1737—1739 rentre dans la série des mouvements révolutionnaires des serfs du Banat, dirigés contre les Habsbourgs, mouvements commencés dés 1719 et qui se poursuivirent jusqu'en 1788—1789 et, surtout, en 1848.

Le mérite du mouvement révolutionnaire de 1737—1739 est d'avoir contribué à affaiblir le régime féodal du Banat qui s'était avéré particulièrement accablant pour la population locale.

LEGĂTURILE SERDARULUI LUPU ANASTASĂ CU RUŞII (1721—1751)

DE

DAMIAN P. BOGDAN

Istoria romînească din veacul al XVIII-lea nu este încă bine cunoscută, cu toate că dispune de un material documentar informativ extrem de bogat. Acest material este însă în bună parte inedit, atît în ceea ce priveşte izvoarele interne, cît şi cele externe. Pentru izvoarele externe trebuie făcută o distincţie: pe cînd izvoarele apusene sînt în bună parte accesibile şi au fost publicate în parte, izvoarele orientale — şi în special cele ruseşti — au fost aproape cu totul inaccesibile cercetătorilor romîni, acestea din urmă şi din pricina necunoaşterii grafiei şi a limbii ruse vechi. Desigur că această necunoaştere a izvoarelor pomenite a contribuit la faptul că pînă acum nu avem o sinteză istorică a secolului al XVIII-lea romînesc; noi am merge mai departe, subliniind că pînă ce nu se vor cunoaşte toate izvoarele ruseşti şi orientale, măcar cele edite, nu se va putea scrie o sinteză a istoriei romîneşti.

Aşadar, situîndu-ne pe această linie, sîntem convinşi că orice material documentar inedit dat la iveală este o contribuţie la cunoaşterea istoriei romîneşti.

Un mănunchi de documente ruseşti, inedite atît pentru istoriografia romînească cît şi pentru cea rusească, de care va fi vorba mai jos, vin să lămurească un episod din cronica lui Ion Neculce[1].

UN JURĂMÎNT STRÎMB AL ŢĂRII MOLDOVEI ÎN 1742

Iată episodul în chestiune: « Tâmplatu-s-au atuncĕ de au vinit un turc de la Poartă cu ferman să ia pe Lupul sărdariul, feciorul lui Anastasă vornicul, pîrându-l turcii şi lipcanii de la Hotin cum că în zilele lui Grigorii vodă, cînd

[1] Pentru textul cronicii lui Ion Neculce am căutat să folosim ediţia a II-a din *Cronicele Romîniei* a lui Mihail Kogălniceanu, vol. II, p. 418 ; o confruntare a ediţiei citate cu ms rom. nr. 112 (acest ms şi următoarele se află în Biblioteca Acad. R.P.R.) — din sec.

au vinit moscalii în ţară, în Moldova, acel Lupul sărdariul să fi fost îmblat agiungându-se cu moscalii. Şi după ce s-au dus moscalii, l-au pus măriia sa Grigorii Vodă ispravnic pe ţinutul Hotinului, şi i-ar fi jăcuit pre turci şi pre lipcani, fiind vreme turburată şi iaste hain, şi iaste bogat, de are mulţime de bani. Şi fermanul scria la măriia sa Costantin vodă să caute să-l trimată pre Lupul sărdariul şi să-i scrie tot ce va avea.

Iar măriia sa Costantin vodă nu s-au îndurat, nici s-au grăbit să-l triimată, ce au chiemat pre boiarii cei mari şi pre alţi boiari mazili şi pre călugări, pre egumenul şi pre neguţitori şi pre turci [1] balgii [2] din Iaşi. Şi chiemându-i pre toţi la curte domniască, i-au întrebat înnainté acelui turc ce vinisă cu ferman pentru Lupul sărdariul cum ştiu: fost-au hain la vrémia moscalilor? Decii boiarii şi călugării şi egumenii şi neguţitorii şi turcii balgii au mărturisit cu toţii cum nu-l ştiu pre Lupul sărdariul să fie fost hain.

Şi aşa, făcând mărturie de la toţi, măriia sa Costantin vodă au trimes la Poartă, scriind la prietenii mării sale cum că-i iaste năpaste Lupului sărdariului. Şi aşia au isprăvit de i-au dat pace. Numai au cheltuit o sută de pungi de bani: şeaptezăci şi cinci [3] de pungi de bani au dat Lupul sărdariul, iar doaozăci şi cinci au dat măriia sa Costantin vodă şi boiarii, şi l-au scos pre Lupul sărdariul[4]. Iar mai pre urmă au dat Lupul sărdariul [5] şi acĕli doaozăci şi cinci de pungi de bani şi au plinit Lupul sărdariul o sută de pungi de bani şi au hălăduit la acia vrémia. » [6].

Relaţia lui Neculce este completată de cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu, unde, raportate aceluiaşi an, aflăm următoarele: « În domniea acestui domnŭ, s-au rădicatŭ o seamă de hotinceni turci şi au mersŭ la Ţarigradŭ făcândŭ mare pîră asupra Lupului agăi, arătândŭ câte şi mai multe că le-arŭ fi făcutŭ cândŭ au venitŭ moscalii şi au fostŭ elŭ orânduitu; şi scoţândŭ fermanŭ au trămisŭ să-i iee capul şi toată avuţiea lui, care viindŭ aice la Iaşi au mijlocitŭ domnul de s-au perdutŭ Lupul din mijlocŭ care nu-lŭ ştia nime ce s-aŭ făcutŭ, puindŭ mare strajă la casa lui, aducândŭ şi toate bucatele lui de le-au scosŭ la mezatŭ, ca cândŭ arŭ fi peritŭ omul. Iară elŭ era la mare închisoare de domnul, la locŭ întunerecŭ, care nu-lŭ ştia nime unde se află; şi era cu mare mirare şi pământenilorŭ căci nu-lŭ ştiau: trămisu-l-au la Ţarigradŭ, aŭ l-aŭ omorîtŭ şi -au trămisŭ capul căci aŭ trecutŭ 16 zile la mijlocŭ, şi nime nu ştia unde se află. La care, pînă la cea de pe urmă, aŭ scăpatŭ cu vieaţă; dară aŭ eşitu din şeasezeci pungi de bani, şi i-aŭ rămasŭ şi toate acareturile care nu se potŭ arăta cu scrisul câtă risipă şi pagubă aŭ avutŭ că şi giupăneasa o păzia cu

al XVIII-lea, cunoscut de Kogălniceanu —, nr. 254 — din anul 1766 — cunoscut şi acesta lui Kogălniceanu şi nr. 3416 — din sec. al XVIII-lea, necunoscut lui Kogălniceanu, ne-a convins că în ediţia lui Kogălniceanu lipsesc o serie întreagă de date existente mai cu seamă în ms nr. 3416, aşa că, în textul dat mai sus şi în cele ce vor urma din cronica lui Neculce, vom face trimiterile şi la mss pomenite, acolo unde există date în plus.

[1] Acest cuvînt lipseşte în ediţia Kogălniceanu.

[2] De la acest cuvînt şi pînă la *moscalilor*, reproducem după ms nr. 3416, f. 167 căci în ediţia citată lipseşte.

[3] În ediţia Kogălniceanu lipsă acest cuvînt, însă cuvîntul există în toate cele trei mss (3416, f. 167r, 112, f. 240r şi 254, f. 411r).

[4] *Pre Lupul sărdariul*, lipsă în ms ediţia Kogălniceanu, sînt însă în ms 3416 f. 167 şi ms 254 f.411.

[5] Cuvintele *Lupul sărdariul* lipsă în ediţie; sînt însă în ms 112 f. 240.

[6] Cuvintele *la acia vrémia* lipsă în ediţie; le dăm după ms 3416 f. 167 r.

mare strajă, împrejurul casei, arzândŭ şi zăplajii ogrăzei pân'n pămîntŭ; ar fi şi peritŭ de n'arŭ fi stătutŭ acesta »[1].

Aşadar în rezumat: în anul 1742, Poarta trimite un reprezentant al ei cu firman să ridice pe Lupu sărdariul, feciorul lui Anastasă vornicul, pîrît de turcii şi tătarii din cetatea Hotinului că, în vremea lui Grigorie Matei Ghica, şi anume în anul 1739 a avut legături cu ruşii. După această dată, Lupu a fost numit de acelaşi domn ispravnic al ţinutului Hotin şi, în această calitate, ar fi asuprit pe turcii şi tătarii din acel loc. Constantin Mavrocordat nu se îndură să-l trimită pe cel învinuit plocon turcilor, cu înscris de marea avere a sa, care interesa în mod deosebit Poarta; domnul îl ţine ascuns 16 zile, în care răstimp reuşeşte să adune călugări, egumeni, boieri şi chiar negustori turci care jură că dregătorul în cauză nu este un trădător. Totuşi serdarul este nevoit să plătească 100 pungi de galbeni, din care o parte este împrumutată de la domnul şi boierii ţării. Deci, din jurămîntul prestat, reiese că serdarul Lupu n-a avut legături cu ruşii şi a fost năpăstuit pe nedrept. Totuşi faptul că a trebuit să plătească 100 de pungi la care se mai adaugă şi relaţia pentru anul 1739 a cronicarului amintit că atunci cînd fusese serdar la Orhei avusese corespondenţă cu generalul von Münnich din serviciul Rusiei, dacă nu anulează veridicitatea jurămîntului din 1742, pun totuşi un semn de întrebare: a avut într-adevăr Lupu legături cu ruşii sau a fost acuzat pe nedrept de către turci?

Iată însă că un mănunchi de 25 documente ruseşti inedite aflate la un loc cu 22 documente, cifrate ce le-am găsit în materialul parte clasat din Biblioteca Academiei R.P.R., lămuresc, pe deplin, episodul din cronica lui Neculce, dînd, totodată, şi o serie întreagă de ştiri necunoscute cercetătorilor istoriei romîneşti din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Coroborînd textele menţionate cu cele cunoscute din publicaţiile ruseşti, avem următoarea prezentare cronologică a evenimentelor relatate de cele 25 documente inedite.

CĂLĂTORIILE LUI LUPU ANASTASĂ LA KIEV, LA FOSTUL DOMN DIMITRIE CANTEMIR ŞI LA MOSCOVA

În *Notationes quotidianae* ale tălmaciului Ivan Ivanovici Ilinski, secretarul lui Dimitrie Cantemir, şi dascălul copiilor săi[2], aflăm că, la 28 iunie 1721, Lupu — purtînd în jurnal titlul de stolnic — soseşte la Dimitrie Cantemir,

---

[1] *Op. cit.*, Mihai Kogălniceanu, vezi textul în vol. III, p. 205.

[2] Jurnalul lui Ilinski, cuprinzător al evenimentelor petrecute în casa lui Dimitrie Cantemir între anii 1721—1730, a fost publicat de cercetătorul rus L. N. Maikov în lucrarea sa postumă: *Материалы для биографии кн. А. Д. Кантемира* din *Сборник отделения русского языка и словесности Имп. Академии Наук*, tom. LXXIII, nr. 1 (1903) şi extras, fără nici o modificare, lucrarea avînd introducere şi note de V. N. Alexandrenko, pe atunci profesor la Universitatea din Varşovia. La noi, jurnalul lui Ilinski a fost semnalat de P. P. Panaitescu, în recenzia ce a făcut studiului: *Dimitrie Cantemir în Rusia*, al lui Ştefan Ciobanu (vezi « Daco-romania », IV şi în extras sub titlul: *Recenzii*, Cluj, 1926, p. 1240, 1241 şi nota 1). O mică parte din jurnalul citat a dat în traducere romînească şi Şt. Ciobanu, în *op. cit.*, p. 158—159, nr. LXXX, dar după ms rom. nr. 326 din Biblioteca Academiei R.P.R.

Ţinem să subliniem aici că ediţia citată rusă — a lui Maikov — nu redă integral textul jurnalului căci « s-au lăsat la o parte însemnările ce nu au o valoare deosebită » (vezi nota 1 de la p. 297 din *op. cit.* a lui Maikov); aşadar o ediţie completă a textului se impune.

iar de la acesta, după convorbiri purtate mai bine de o lună, pleacă, la 4 august, la Moscova. Fostul domn al Moldovei desfăşura în acel timp o intensă activitate politică căci el, nu numai că menţinea legături cu patria sa [1], dar purta corespondenţă cu reprezentanţii ruşi de la Constantinopol [2], primea chiar şi pe trimişii Porţii[3], întreţinînd în acelaşi timp şi legături cu prietenii săi de la Constantinopol[4].

O nouă călătorie a lui Lupu în Rusia se produce în anul 1723 şi aceasta la cererea exprimată de D. Cantemir în 1722. Călătoria este pomenită în memorialul din 1723 al lui Lupu Anastasă. De astă dată avem chiar ruta călătoriei şi numele de împrumut — de teama spionilor Porţii — sub care călătoreşte personajul nostru. Astfel, la 2 februarie 1723, deci în plină iarnă, Lupu se afla la Kiev, căci la această dată principele Trubeţkoi, fratele principelui Ivan Trubeţkoi, tatăl celei de-a doua soţii a lui D. Cantemir, eliberează paşaportul cuvenit moldoveanului Luchian Lupu, punîndu-i la dispoziţie şi două căruţe cu însoţitori.

ÎNCEPUTUL LEGĂTURILOR LUI LUPU ANASTASĂ CU RUŞII

În anul 1723, ajungînd la Moscova, Lupu prezintă un memorial din care aflăm că, în 1722, serdarul moldovean se afla în Ucraina de unde fusese chemat la Moscova de răposatul domn Dimitrie Cantemir. La Moscova, în faţa cancelarului Gavriil Ivanovici Golovkin [5] — şi desigur şi a lui Dimitrie Cantemir [6] — Lupu s-a angajat de a presta servicii împăratului rus, ceea ce a şi făcut, după cum se poate constata din arhivele aflate în cancelaria guvernămîntului Kiev, specifică acelaşi memorial. Lupu arată că avea legături cu ruşii — şi anume cu cancelarul Golovkin — încă de la începutul anului şi că, mai tîrziu, s-a alăturat acţiunii lui şi spătarul Constantin Gavriliţă.

Dar, în timp ce serdarul se afla la Kiev, scrisorile lui şi ale lui Golovkin, adresate pomenitului spătar, au căzut în mîinile domnului moldovean Mihai Racoviţă, care se alătură şi el acţiunii celor doi dregători ai săi. De fapt, Mihai Racoviţă era în legături cu ruşii încă de la începutul anului 1705, cînd scrie cancelarului Golovkin, trimiţînd la acesta şi pe omul său de încredere Melentie Lungul. De asemenea se găseşte o altă scrisoare a aceluiaşi domn moldovean din 1709 către acelaşi cancelar. Tot acelaşi domn scria, la 9 aprilie 1709, rezidentului rus de la Constantinopol, Daşkov, că nu-i poate slobozi curierii acestuia

---

[1] Vezi mai departe a doua vizită, din 1722, a serdarului Lupu la D. Cantemir.

[2] Vezi scrisorile primite şi trimise lui P. P. Şarifov şi consilierului Nepliuev, reprezentanţii ruşi la poartă, notate de Ilinski (Maikov, *op. cit.*, p. 307, 308 şi 309).

[3] La 3 aprilie 1722, acelaşi Ilinski relatează (vezi Maikov, *op. cit.*, p. 302) că solul turcesc îl vizitase pe Cantemir, pomenind şi de un pachet de scrisori tureeşti.

[4] Jurnalul citat al lui Ilinski menţionează scrisorile trimise la Ţarigrad prin Polikala şi un curier permanent pentru dus şi întors la Ţarigrad anume Dumitrache (vezi Maikov, *op. cit.*, p. 298, 300, 301, 311) cum şi scrisori primite la Ţarigrad de la personaje secrete (*ibidem*, p. 309).

[5] Contele Gavriil Ivanovici Golovkin, apropiat al lui Petru I, a fost un talentat om politic (vezi *Очерки истории СССР, период феодализма. Россия в первой четверти XVIII в.*, Moscova, 1954, p. 733). Moare la 20 ianuarie 1734.

[6] Memorialul omite această precizare, dar prezenţa lui Dimitrie Cantemir este sigură faţă de cele relatate de Lupu, că la Moscova a fost chemat de fostul domn moldovean.

în Silezia de frica lui serasker-paşa [1]. Dar, cu timpul — continuă memorialul lui Lupu — s-a aflat la curtea domnului moldovean că cel care poartă corespondenţă cu ruşii este singur Lupu. Acesta, de teamă de a nu fi pîrît de duşmani paşei de la Hotin sau altor slujbaşi turci, caută să se asigure solicitînd ruşilor privilegiul să se retragă în Ucraina, unde să fie primit cu toată cinstea şi răsplătit pentru serviciile aduse, aceasta în cazul că ar fi nevoit să-şi părăsească patria [2] şi avutul.

La Moscova, Lupu rămîne mai mult timp, şi anume toată toamna şi iarna anului 1723 şi toată primăvara anului următor. La 2 mai 1724, i se dă lui Lupu pentru cheltuială de drum 30 ruble şi abia la începutul verii i se acordă salvconductul purtînd vizele de tranzit din 24 iunie şi 5 iulie 1724.

La începutul lui august 1724, Lupu ajunge la Kiev, unde principele Iurie Trubeţkoi eliberează la 3 august din cetatea Kievo-Pecerskăi un salvconduct în care specifică că Luchian Anastasă este trimis de la Kiev la Tighina, iar de acolo la Ţarigrad, pentru unele treburi ale ţarului. Deci Lupu călătorea în cel mai strict incognito de teama turcilor şi tătarilor, dar şi a compatrioţilor săi care îi puteau trăda acţiunea.

LUPU ANASTASĂ ŞI CONGRESUL DE LA NEMIROV DIN 1737

Un răstimp destul de lung — 13 ani — nu mai avem nici o ştire despre legăturile serdarului Lupu cu ruşii. Acest hiatus ar putea fi explicat şi prin politica ambiguă ce o duceau domnii Moldovei din acel timp Grigorie Matei Ghica şi Constantin Mavrocordat, care erau cînd de partea ruşilor, cînd treceau de partea turcilor. Astfel, în 1729, Grigore Ghica era contra ruşilor [3] pentru ca în 1735 să fie considerat ca o « veche cunoştinţă » a lui Alexei Andrei Veşniakov [4] ajutorul rezidentului rus Ivan Nepliuev. Tot aşa Constantin Mavrocordat în ianuarie 1726 informa pe ruşi iar la începutul lui noiembrie 1735 era considerat de acelaşi Veşniakov, amintit mai sus, ca « cel mai mare duşman » al ruşilor[5].

Politica inconsecventă a acestor doi domni a contribuit şi la sfîrşitul lor, căci, pe cînd Grigore Ghica a fost dus de ruşi la Petersburg împreună cu fiul său [6], Constantin Mavrocordat ar fi fost omorît — după Dapontes — de un

---

[1] Vezi în acest sens doc. ruseşti aflate în *Главный Архив Министерства Иностранных Дел* din Moscova, actualmente în *Центрархив. Московское Древнехранилище*, rezumate în ms rom. 5216, f. 35r, 36r, 42r şi 44r din Biblioteca Academiei R.P.R., secţia mss.

[2] Deci noţiunea de patrie exista încă atunci.

[3] Căci reţine pe trimisul rus spre Ţarigrad, Alexei Andreievici Veşniakov (vezi Al. Kociubinski, *Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции. Из Истории Восточного вопроса. Война пяти лет*, Odesa, 1899, p. 27). Lucrarea lui Kociubinski, fost profesor la Universitatea din Odesa, este foarte bogată din punct de vedere bibliografic; autorul ei utilizează şi o serie întreagă de lucrări romîneşti cu un puternic discernămînt critic, dovedind şi o adîncă cunoaştere a limbii romîne.

[4] Cf. Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 135 nota*. Grigorie Ghica îl ajută pe Veşniakov în toamna anului 1736 ca să ajungă în Rusia, după ce fusese eliberat de marele vizir (fusese închis în urma conflictului dintre ruşi şi turci) şi la 29 dec. Veşniakov mulţumeşte lui Ghica pentru « participarea luată la eliberarea lui şi pentru procedeurile amabile şi favorabile lui » (vezi Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 171).

[5] *Ibidem*, p. 135.

[6] Vezi *Описание документов и бумаг московского Архива Министерства Юстиции*, vol. VII, p. 189 şi p. 233, apud Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 524, nota***

ofiţer rus la Galaţi [1], iar după ştirile oficiale ruseşti a fost dus de ruşi de la Galaţi la Iaşi, unde a şi murit în decembrie 1769 [2].

Lupu reia legăturile cu ruşii la începutul anului 1737, cînd, în două scrisori din ianuarie, el scrie că, dacă ruşii se vor mişca iute pe Dunăre, turcii se vor retrage, întrucît atît veneţienii cît şi austriecii au de gînd să le declare război. Şi apoi adaugă textual că « actualii miniştri turci doresc desigur pacea cu ruşii, după ce au fost părăsiţi de francezi, însă nu îndrăznesc să alcătuiască punctele preliminarii pentru congres. La nevoie, ei vor conveni să rămînă totul aşa cum stăpîneşte astăzi fiecare » [3]. Această reluare de legătură a serdarului cu ruşii este făcută cu ştirea domnului Moldovei, căci, într-una din scrisorile lui Lupu din acel timp, el scrie feldmareşalului Münnich [4] următoarele: « Domnul Moldovei, domnul meu Grigore Ghica, se închină excelenţei voastre, care zilele trecute a scris domniei-voastre şi domnului Veşniakov despre temeiul păcii » [5].

La 25 ianuarie 1737, Grigore Ghica arată că, întrucît cele două puteri — Rusia şi Turcia — n-au o graniţă comună, convocarea reprezentanţilor se va face în părţile Moldovei şi adaugă textual: « eu nu voi pregeta de a arăta că doresc din inimă a sluji pentru unirea — în sensul de înţelegere — a ambelor părţi ». Dar domnul moldovean mai cerea să fie pus în cunoştinţă de către ruşi şi de ceea ce a căpătat Viena în condiţiile de pace cu Rusia, aceasta, adăuga el, ca « să se caute leacul trebuincios, căci, pentru începerea unei întreprinderi atît de însemnate şi pentru a o pune în mişcare, trebuieşte a se stabili şi întări articolele preliminarii şi congresul să se facă pe aceste temeiuri » [6]. Turcii cer ca reşedinţa congresului să fie un oraş neutru, după cum am arătat mai sus; ruşii, prin cancelarul Ostermann [7], indică Nemirov-ul, oraş polonez situat la jumătate de cale între Soroca şi Belaia Ţerkovî.

---

[1] Dapontes, *Ephemerides Daces*, vol. II, p. LXXXIV.

Interesantă caracterizarea lui Dapontes făcută de Al. Kociubinski « Linguşitor, poet de duzină al curţii, corupt şi desfrînat, datorită apropierii lui de Constantin Mavrocordat era priceput în chestiunile turceşti. De aceea, lucrările lui au un interes istoric indiscutabil însă trebuie folosite cu control » (Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 96 nota*). Kociubinski are şi unele aprecieri asupra « luxoasei » ediţii a lui Emile Legrand a cronicei lui Dapontes, despre care ediţie adaugă că nu e lipsită de greşeli masive, semnalînd o parte dintre acestea (de pildă confundă afluentul Samara al Niprului cu oraşul Samara de pe Volga, redă greşit un pasaj întreg din geografia lui Elisée Reclus etc.).

[2] Vezi *op. cit.*, în nota 6 de la p. 349 (5) vol. VII, p. 178 şi 189 apud Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 524 nota***.

[3] Vezi rezumatul scrisorilor la Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 190 şi 191.

[4] Cunoscutul om de stat Burhard Cristofor Münnich s-a născut în anul 1683 în comitatul Oldenburg, tatăl său fiind ofiţer în serviciul regelui Danemarcei. În tinereţe, a dus o viaţă de aventurier: la 16 ani, intră în serviciul Franţei ca inginer, apoi trece în cel al Germaniei; la 1716, îl găsim în slujba lui August II, electorul Saxoniei, dar, neînţelegîndu-se cu favoritul acestuia, Flemming, caută să treacă în serviciul Suediei sau al Rusiei. Pînă la urmă, se hotărăşte pentru Rusia şi, în februarie 1721, intră în Rusia. În Rusia, după ce ocupă mari demnităţi dar suportă şi dizgraţii, moare în 1767.

[5] Vezi rezumatul scrisorii lui Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 192.

[6] *Ibidem*, p. 192.

[7] Contele Andrei (Heinrich) Ivan Ostermann s-a născut în anul 1686 în Westfalia. Venit în Rusia, în 1704, el devine, în 1710, secretarul lui Petru cel Mare şi apoi consilierul lui permanent; capacitatea lui ca diplomat şi administrator era apreciată pe bună dreptate de către marele ţar (vezi şi S. Platonov, *Histoire de la Russie*, Paris, 1929, p. 662—663). Moare în anul 1747.

Legăturile lui Lupu îşi reiau astfel firul; la 13 martie, el informa pe ruşi despre starea turcilor aflaţi pe cursul inferior al Dunării [1]. Corespondenţa ia un ritm destul de viu, căci numai după şase zile o nouă scrisoare a serdarului, trimisă prin omul său de încredere Constantin Abaza, vestea pe Sukin — guvernatorul Kievului — că, din cauza ameninţării războiului cu Austria, consiliul vizirului a hotărît că se poate încheia pacea cu Rusia chiar cedînd şi că turcii au fixat de îndată solii şi locul tratativelor [2].

La 26 martie, Lupu comunică aceluiaşi guvernator ştiri despre mişcările hanului din Bugeac, adăugînd că mai înainte îi scrisese prin Constantin Pogor [3].

În aceeaşi lună, spionul rus Stepanov, sosit la Kiev, din Moldova, relatează că pîrcălabul Sorocii a fost înlocuit « pentru bănuiala de corespondenţă rusească », că a fost la Orhei şi Chişinău unde rezidă serdarul Lupu Anastasiev, la care a stat trei zile. Lupu l-a luat cu el, l-a purtat prin satele unde sînt găzduiţi bosniacii veniţi de sub conducerea lui Beker paşa, au fost la Onişcani, reşedinţa lui Beker paşa şi că trupele numitului paşă sînt aprovizionate de serdarul Lupu. Încheie relatarea sa adăugînd că a stat la Lupu patru săptămîni, în care răstimp a fost trimis la Tighina ca să-i cumpere articole de băcănie.[4]

Totuşi, la 13 iunie 1737, diplomatul Ivan Nepliuev [5] raporta de la Kiev « ca să nu se creadă întru nimic domnului Moldovei şi lui Lupu » — aceasta după informaţia moldoveanului Catagrar [6]. Aceasta se explică desigur şi prin legăturile ce Filip Orlik [7] — devotatul fostului hatman al Ucrainei, Ivan Mazeppa [8], iar după moartea acestuia numit de Carol al XII-lea hatman al cazacilor, favorabil suedezilor — încerca să le stabilească cu Lupu.

Cu toată acuzaţia din informaţia lui Nepliuev, la 13 iulie Lupu sfătuia pe ruşi să pornească direct asupra Cetăţii Albe, iar de acolo spre Chilia şi Ismail unde tătarii se vor supune de îndată; la fel se vor preda şi oştile tur-

---

[1] Vezi textul scrisorii lui Al. Kociubinski, *op. cit.*, anexe, p. XXVII.

[2] *Ibidem*, p. 191.

[3] *Ibidem*, anexe, p. XX.

[4] *Ibidem*, anexe, p. XXV şi XXVI.

[5] Ivan Ivanovici Nepliuev (1693—1773) a fost rezident rus permanent la Constantinopol. Consilier secret, apoi consilier secret activ şi la urmă senator, Nepliuev a fost un mare cap politic al vremurilor sale. Format la şcoala diplomaţiei lui Petru cel Mare, el a adus servicii mari ţării sale. Adăugăm că tot el a reprezentat Rusia şi la fixarea graniţelor dintre Turcia şi Rusia în vara şi toamna anului 1740, cînd a participat şi un reprezentant din partea domnului Moldovei. (Vezi *Tîlcuire zapisului rusăscu*, ce cuprinde delimitarea hotarelor ţărilor specificate, originalul fiind semnat de Ivan Nepliuev comisar din partea « Moskalilor, Mustafa bei comisar, Hagi Ibranga comisar, Mehmet efendi cadiu şi eu, Toderaş vel pitar, am fost orînduit de măriia sa Gligori vodă despre partea Moldovii », în Biblioteca Acad. R.P.R. secţia mss, doc. LXXXVI/74.

[6] Cf. Al. Kociubinski, *op. cit.*, anexe p. XXIX.

[7] Kociubinski semnalează două scrisori din 12 şi 19 august 1737 prin care Orlik informează pe Lupu despre starea mizeră a armatei ruseşti de sub conducerea lui Münnich (Al. Kociubinski, *op. cit.*, anexe, p. XXXV), scrisori pe care Lupu le trimite ruşilor aflaţi la Nemirov *(ibidem)*. De altfel, Orlik ajunsese şi prin ţările romîneşti, căci la 1740 îl găsim la Bucureşti, la curtea lui C-tin Mavrocordat, iar în anul următor se afla tot acolo, dar pe lîngă domnul nou Mihai Racoviţă. Tot pentru el intervenea şi D. de Castellane, reprezentantul Franţei la Constantinopol, pe lîngă ministrul francez de externe (vezi Hurmuzaki, vol. I, supl. I, nr. DCCCXI, DCCCXXII, DCCCXXIII, DCCCXXIV şi DCCCXXIX). (Vezi pe larg despre Filip Orlik cele scrise de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în ţările romîne*, Buc., 1930, p. 151—53).

[8] Hatman al Ucrainei între anii 1687—1709.

cești aflate la Tighina și Hotin. Îi îndeamnă apoi pe ruși să treacă și în Muntenia.

În privința instrucțiunilor date reprezentanților Turciei la congresul ce-l vor avea cu rușii, Lupu scrie că, înainte de a intra armatele rusești în Crimeea, delegații respectivi aveau misiunea de a cere turcilor restituirea Azovului și Kubanului, dar că acum nădăjduiește că vor fi siliți să cedeze și ceea ce au pe Dunăre, deoarece slăbiciunea Turciei este vădită nu numai lor înșile ci și lumii întregi; ei au făgăduit de altfel să cedeze Austriei Bosnia și Muntenia. Lupu își încheia scrisoarea prin asigurarea că nu va întîrzia să dea informații despre cele ce vor urma la Țarigrad. Se înțelege din aceasta că avea oamenii lui la Poartă. Apoi adaugă textual: « Însă mă rog plecat, și pentru sărăcia mea și pentru țara Moldovei, să vă amintiți și, dacă oștile majestății sale ca și cele austriace vor intenționa a intra în țara Moldovei, rog din timp a mă informa și a mă asigura printr-o scrisoare de salvogvardie (protecțiune), ca eu să nu cad în vreo nenorocire și pomenit să fie serviciul meu deosebit în interesul majestății sale, din care înțelegînd noi că putem scăpa cumva din mîinile păgînești »[1].

Deci Lupu nu numai că nu era bănuit de ruși, dar se bucura de un respect deosebit din partea acestora. Acest fapt ni-l atestă scrisoarea din 23 iulie 1737 prin care baronul Petre Șafirov[2], oberghermeisterul Artemie Volînski[3] și consilierul secret Ivan Nepliuev — personalități de seamă ale politicii rusești din acea vreme și reprezentanți ai Rusiei la congresul de la Nemirov, pentru a curma războiul ruso-turc izbucnit în 1735 — îl roagă stăruitor pe Lupu să fie fără nici o teamă, informîndu-i de tot ceea ce ar fi de trebuință țării lor.

Rușii doreau ca lucrările congresului să ducă la bun sfîrșit și, în acest sens, depun toată străduința, renunțînd chiar la protectoratul asupra țărilor romîne și la cuceririle din Crimeea.

În desfășurarea lucrărilor congresului, începute la 5 august 1737, intervine ca mediator, din partea turcilor, domnul Moldovei Grigore Ghica[4]; rușii, cu toată considerația ce o aveau față de Ghica, au acceptat rolul lui. De acest lucru știa și marchizul Villeneuve, reprezentantul Franței la Constantinopol[5].

Urmînd misiunea ce i se încredințase, la 28 septembrie 1737, Grigore Ghica trimite la Kiev, din lagărul său de la Soroca, pe credinciosul și ruda sa, Petre Duca, pîrcălab de Soroca, cu scrisoare către generalul Rumianțov[6], rugîndu-l să-l ajute la înnoirea bunelor relații din trecut dintre Turcia și Rusia[7].

---

[1] Cf. Al. Kociubinski, *op. cit.*, anexe, p. XXXII și XXXIII.

[2] Unul dintre cei mai de seamă diplomați ai epocii lui Petru cel Mare. Și-a început activitatea în 1704 în calitate de consilier secret, apoi a fost vicecancelar sub cancelariatul lui G. I. Golovkin. Moare în martie 1739.

[3] General-locotenent, decapitat la 8 iulie 1740, fiind acuzat, între altele, de pregătirea unei răscoale.

[4] *Сборник русского исторического общества (СРИО)*, tom. LXXX, p. 114.

[5] Acesta, la 4 ianuarie 1738, informa Ministerul său de Externe că Nepliuev scrisese lui Ghica de măsurile la care trebuie să se recurgă pentru a se restabili pacea dintre Rusia și Poartă (Hurmuzaki, vol. I, supl. I, p. 514).

[6] Alexandru Ivanovici Rumianțov, personaj apropiat lui Petru cel Mare, sub care a îndeplinit diferite misiuni diplomatice. A fost guvernator al Astrahanului, apoi al Kazanului. Moare pe la 1750.

[7] Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 439—440 și ms 5216 f. 63^r din Bibl. Acad. R.P.R.

La începutul lunii octombrie, Petre Duca se şi afla la Kiev, iar la 8 ale aceleiaşi luni este prezentat de Nepliuev feldmareşalului Münnich [1].

Răspunsul ruşilor la scrisoarea lui Ghica, datat din 12 octombrie, este scris de Nepliuev şi exprimă nădejdea că Ghica « şi de acum înainte, cu aceeaşi creştinească rîvnă şi pricepere, va lucra pentru cauza sfîntă a păcii prin care îşi va imortaliza numele » [2]. Nu credem că cele scrise de Nepliuev sînt fraze goale; ele exprimă încrederea ce ruşii o căpătaseră în Ghica.

În a doua jumătate a lunii noiembrie, Petre Duca vine din nou la Kiev cu o scrisoare de la domnul său, la care plenipotenţiarii ruşi îi răspund la 30 noiembrie, mulţumindu-i pentru bunele sentimente [3].

La congresul de la Nemirov, cele două părţi în litigiu căutau să se corupă una pe alta, căci cei doi reprezentanţi ruşi luaseră cu ei pentru întreţinere şi alte cheltuieli 20 000 ruble, 3000 galbeni şi blănuri în valoare de 4000 ruble [4] iar solului austriac de la Ţarigrad, « turcii i-au dat cîteva pungi de bani, de au mers la Nemirova, ca să le facă pace turcilor cu moscalii » — scrie Neculce [5].

Dar turcii căutau pe toate căile să tergiverseze lucrurile, mai ales că ştiau că nici austriecii nu voiau să încheie pace. După cronicarul Neculce, Grigore Ghica era cel care învăţase pe fratele său Alexandru terzimanul cum să procedeze [6].

Totuşi nici Ioan Neculce nu cunoştea adevăratele gînduri ale domnului moldovean, pe care însă turcii le bănuiau. Acest sens trebuie să-l aibă relaţia din 17 februarie 1739 a marchizului Villeneuve că domnul Moldovei este destul de favorabil moscoviţilor [7].

După ce Poarta s-a convins că Grigore Ghica, prin fratele său Alexandru Ghica, fusese la 1737 de partea ruşilor, l-a mazilit în 1741; fratele său fusese decapitat cu jumătate de an mai înainte, aceeaşi soartă avînd-o şi alţi reprezentanţi ai Turciei la Nemirov [8].

---

[1] Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 440.

[2] Cf. Hurmuzki, vol. I, supl. I, nr. DCCLXXIII — cu data greşită 20 octombrie 1738 şi Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 442.

[3] Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 361—2.

[4] Cf. S. Solovev, *История Россиu с древнейших времен*, t. 20, p. 197.

[5] După ms rom. 3416 p. 131 de la Acad. R.P.R.

[6] Iată textual relaţia: « Ce după cumu-i rânduiala acestii lumi lacome, au întunecat mintea solîlor nemţeşti şi moschiceşti de au primit să aştepte cele patruzăci (numai în ms 254 în celelalte treizăci) de zile pînă a veni răspuns de la Poartă. Şi au şi răpezit reiz-efendi cu aceli scrisori pe Alexandru terzimanul, fratele lui Grigorii vodă, să umble între acéli patruzăci de zile de olac la Ţarigrad să aducă răspuns cum a fi: ori pace să fie ori nepace. Şi au purces terzimanul de la Nemirova şi au vinit pre la frate-său Grigorii vodă prin Iaşi la Galata şi l-au benchetuit o zi, făcîndu-i masă mare cu mare cinste (după ms indicat din Bibl. Acad. R.P.R., secţia mss). Şi l-au mai învăţatu şi el meşteşuguri de a lui, ce au mai ştiut, că ave Grigorii vodă mare jăle şi frică c'or lua creştinii ţara, ce nu numai el, ce şi grecii lui, şi n'or ave ce stăpîni şi ce mînca. » (după *op. cit.*, vol II, p. 396 a lui Kogălniceanu; în mss cit. de la Academia R.P.R. lipseşte acest text din urmă).

[7] Cf. Hurmuzki, vol. I, supl. I, p. 535 nr. DCCLXXVII.

[8] Iată relaţia în acest sens a lui Neculce: « Tot întru acest an 7249, după ce au agiuns solul moschicesc la Poartă pentru oarecare pricini, neputîndu-se aşeza, au pus împărăţia şi au tăiat capul lui Alexandru terzimanul, fratele lui Grigore vodă. Iar pe alţi turci, carii fusese la aşăzămîntul păcii la Nemirova, dimpreună cu terzimanul, pre unii i-au făcut surgiun, iar pe alţii i-au şi omorît, zicînd cum că au făcut vicleşug de au viclenit împărăţia şi au învoit creştinilor. Iară peste şese luni după aceea, în anul 7250 septemvrie 13 zile, au vinit şi lui Grigorie vodă mazilia şi l-au dus la Poartă cu cinste » (vezi mss citate).

Dar, cu toate cedările din partea ruşilor [1], turcii se încăpăţînează — erau la mijloc însă şi tribulaţiile austriecilor care voiau să stăpînească Moldova şi Ţara Romînească [2] — şi astfel congresul de la Nemirov, după tratative de mai bine de trei luni, se dizolvă [3]. Reprezentanţii Turciei pleacă din localitate la 10 octombrie.

Revenind la personajul nostru, serdarul Lupu, adăugăm că intrigile împotriva legăturilor lui cu ruşii, nu numai că n-au reuşit, dar nici măcar n-au fost luate în seamă căci, la scrisoarea în comun a reprezentanţilor ruşi de la Nemirov, se alătură şi salvogvardia pe care feldmareşalul Münnich o acordă în 1737 lui Lupu.

Mai mult, o scrisoare datată din Nemirov la 14 octombrie 1737 şi scrisă desigur de Nepliuev dovedeşte că nici acesta nu credea cele relatate de duşmanii lui Lupu. Din această scrisoare aflăm şi faptul că, la 2 octombrie, Lupu scrisese lui Nepliuev, care, la rîndul său, îl informează că reprezentanţii de la congres au plecat şi că în curînd va pleca şi el la Kiev. Îl roagă apoi pe Lupu să-şi continue corespondenţa şi să-i scrie cît mai des, pe adresa guvernatorului din Kiev; îi trimite totodată şi salvogvardia (salvconductul) pomenită mai sus. În încheiere, Nepliuev informează pe Lupu că scrisoarea, pe care acesta din urmă o trimisese lui Münnich, o va expedia printr-un om de încredere, că toate scrisorile lui Lupu au ajuns în mîinile feldmareşalului şi îşi exprimă rugămintea să îi scrie măcar o dată la două săptămîni, iar cînd importanţa chestiunii o va cere şi mai des.

ANUL 1738 ŞI LEGĂTURILE GENERALULUI BONNEVAL CU RUŞII PRIN INTERMEDIUL LUI LUPU ANASTASĂ

Nepliuev şi cu ceilalţi doi reprezentanţi ai Rusiei la Nemirov au părăsit această localitate după nereuşita congresului. Totuşi, pentru ca ruşii să fie informaţi de tot ceea ce făceau şi plănuiau turcii, Nepliuev lăsase la Nemirov pe omul său de încredere, porucicul Ilie Pliuskov, care va fi de acum înainte, vreme de aproape trei ani, transmiţătorul corespondenţei serdarului Lupu către guvernatorul Kievului, către Nepliuev şi către Münnich.

În acest timp, se afla la Poartă un mare aventurier, prieten al lui Fénelon şi Voltaire, contele francez Alexandru Bonneval, cel care trecuse din serviciul patriei sale, în cel al Austriei, de unde, în urma unui conflict cu principele Eugeniu de Savoia, ajunge la Poartă. În Turcia, în 1730, se converteşte la islamism şi apoi, reformînd armata turcă, conduce o parte din ea, sub numele de Ahmet paşa. Din cauza obişnuitelor intrigi din jurul marelui vizir, Bonneval

[1] Ruşii ofereau, între altele, retragerea de la Taman şi Temriuk; turcii cereau însă, pe lîngă ceea ce cedau ruşii, Oceakovul şi distrugerea Azovului (Kociubinski, *op. cit.*, p. 343 şi 337).

[2] Vezi relaţia lui C. Rondeau, reprezentantul Angliei în Rusia, în *СРИО*, t. LXXVI, p. 199.

[3] Vezi raportul lui C. Rondeau în *СРИО*, t. LXXVI, p. 218—219 şi Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 343. Ruşii pleacă cei din urmă, la 25 octombrie, ajungînd la Kiev la 2 noiembrie (*ibidem*, p. 349).

este însă înlăturat de la postul său. Acest fapt caută să-l folosească, în interesul ţării sale, Veşniakov, ajutorul rezidentului rus la Constantinopol; prin raportul din 30 aprilie 1735, Veşniakov îşi exprimă părerea că ar fi bine ca Rusia să acorde protecţie şi adăpost lui Bonneval şi celor doi conţi francezi, ajutorii săi, păstrînd pentru Bonneval « un om cu aşa de mari calităţi şi merite » şi gradul de general plin [1]. Ia astfel naştere corespondenţa tratativelor între Bonneval şi ruşi pentru refugiul celui dintîi în Rusia, tratative duse din partea Rusiei de către Münnich, veche cunoştinţă a lui Bonneval din timpul şederii acestuia printre austrieci [2].

Ruşii caută să poarte corespondenţa tot prin intermediul serdarului Lupu, căci o scrisoare din 12 mai 1738 a lui Pliuskov către serdarul nostru relatează că Bonneval este foarte nemulţumit de Poartă, că nici în Franţa şi nici în Austria nu se poate întoarce şi că va veni în Rusia, după ce în prealabil toate propunerile lui vor fi acceptate de ruşi prin Münnich [3].

Cu toate că în 1737 tratativele dintre ruşi şi turci, duse la Nemirov, n-au ajuns la un rezultat pozitiv, totuşi ruşii căutau să le reia. Astfel, prin rescriptul din 21 mai 1738, împărăteasa Ana Ivanovna comunică lui Nepliuev că va pleca la Constantinopol, prin Kiev şi Tighina, Repninski, porucicul regimentului Preobrajenski [4]. Dar acesta nu poate ajunge iute la Constantinopol, aşa cum se dorea, căci la graniţa Moldovei este reţinut de oamenii lui Grigore Ghica, dus apoi la Iaşi, de unde depeşile ce avea au fost trimise dragomanului Ghica pentru a fi predate marelui vizir [5]. Domnul moldovean a căutat apoi să scuze atitudinea avută, prin scrisoarea scrisă în limba italiană, la 18 iunie 1738, în tabăra de la Socola şi adresată lui Nepliuev [6] — scrisoare pe care apoi cancelarul Ostermann a trimis-o cu una proprie, din 1 august, lui Feeri, protestînd împotriva purtării lui Ghica [7].

Din partea serdarului Lupu, în cursul anului 1738 nu vine nici o ştire către ruşi, căci scrisoarea din 23 octombrie 1738 a lui Pliuskov, adresată serdarului, îl vesteşte că superiorii săi aşteaptă scrisorile lui Lupu. Unul dintre oamenii de încredere ai serdarului, anume Constantin Abaza, se afla, la 18 martie 1738, la Kiev, unde cerea ca omului său de serviciu, moldoveanul Andrei Ivanov, feciorul lui Popovici, să i se permită a veni cu el; două luni şi ceva mai tîrziu, la 6 iunie, acelaşi personaj, Constantin Abaza, era la Moscova, unde era admis ca tălmaci în colegiul afacerilor străine [8]. Deci Abaza îl părăsise pe serdarul Lupu. Tot aşa rapoartele lui Nepliuev din anii 1738—1742 arată că Lupu se afla în acest timp la Iaşi, la curtea domnească [9]. Aşadar o serie întreagă de date care ne îndrituiesc a crede că serdarul Lupu îşi întrerupsese legăturile cu ruşii.

---

1 Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 101.
2 *Ibidem*, p. 167.
3 Bonneval de altfel dorea şi demnitatea de seraskir al Ţării Romîneşti, relata marchizul Villeneuve (vezi Hurmuzaki, vol. I, supl. I, p. 511 nr. DCCXLVII).
4 Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 167.
5 *Ibidem*.
6 Hurmuzaki, vol. I, supl. I, p. 519—520, nr. DCCLVIII.
7 Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 169.
8 Vezi ms citat 5216 f. 18 din Bibl. Acad. R.P.R.
9 *Ibidem*, f. 19.

LUPU ANASTASĂ ŞI EVENIMENTELE DIN 1739 ÎN MOLDOVA

Serdarul Lupu era un personaj ale cărui servicii erau foarte utile ruşilor. De aceea, ei au căutat să-l atragă din nou de partea lor. Însă salvogvardia ce i-o acordase în 1737 Münnich nu-l mai mulţumea pe Lupu; el cerea o carte semnată de însăşi mîna împărătesei. Astfel Ana Ivanovna acordă, la 7 februarie 1739, din Sankt Petersburg, decretul prin care ridică pe serdarul nostru la rangul de consilier de stat, stipulînd totodată că, atunci cînd destinatarul decretului va fi nevoit să fugă din Moldova, din pricina turcilor, va fi primit în Rusia pretutindeni, cu toată cinstea, pentru serviciile ce le-a adus imperiului [1]. Prin această carte se restabilesc iarăşi legăturile de prietenie ale lui Lupu cu ruşii, cu toată dorinţa potrivnică a altor moldoveni, între care se afla în primul rînd rîvnitorul scaunului domnesc al Moldovei, Dumitraşcu Antioh Cantemir, după cum vom vedea mai jos.

În vara aceluiaşi an, anume la 1 iulie, Pliuskov, omul lui Nepliuev, este în măsură să scrie că a primit misiva lui Lupu prin omul acestuia Andrei — desigur Andrei Pogor — dimpreună cu alte două scrisori străine. Pliuskov scrie lui Lupu că-i trimite şi o scrisoare de la N — desigur Nepliuev — pe care pînă atunci nu avusese prin cine să o trimită; aceasta e o dovadă în plus de întreruperea legăturilor lui Lupu cu ruşii.

Campania din toamna anului 1739 a feldmareşalului Münnich în Moldova îl găseşte pe Lupu din nou în prietenie cu ruşii. Dar de acest lucru nu ştie, sau poate nu voia să ştie, beizadeaua Dumitraşco, feciorul lui Antioh Cantemir [2], care, după cum relatează Neculce, fiind rînduit de Münnich ca dimpreună « cu cătane şi cu căzaci şi muscali să miargă să prindă pre Grigorii vodă de la Şerbăneştii cei di pre Siretiu, înţălegînd că iaste acolo », pe care însă «Dumitraşco beizadea maior n-au cutezat să-l gonească» dincolo de Siret—adaugă Neculce — « ce s-au întorsu înapoi şi au lovit tîrgul Focşanii... şi au lovit şi pre la mănăstirea Mira [3] şi au luat pre Lupul agă şi pre socru său mitropolitul Nichifor Sidis [4]. Şi au dus pre Lupul aga la Menih feldmareşalul, avînd el respundenţie mai înainte vreme cu Meneh, pe cînd au fost el sărdar la Orheiu cu porunca lui Grigorii vodă » [5].

---

[1] Kociubinski, în *op. cit.*, p. 377 nota*, mai cunoaşte şi faptul că Rusia se îndatora să acorde lui Lupul, timp de 2 ani şi suma de 1000 ruble.

[2] Pentru numele *Cantemir*, semnalăm un Sava Cantemir, martor într-un zapis muntean din 1684, prin care egumenul Ioachim din Ungurei vinde lui Barbul căpitan, fiul Barbului logofăt din Bădeni, un vad de moară în satul Dediuleşti (Bibl. Acad. R.P.R., secţia mss donaţia Al. Perietzeanu din 1944).

[3] Mănăstirea Mira — astăzi Mierea sau Mira — se află situată în vechiul ţinut al Vrancei şi anume « pe un tăpşan ridicat deasupra apei Milcovului între dealuri împădurite dincolo de care ţi se oferă spre sud-est perspectiva Focşanilor miniaturizaţi la orizont » (vezi « Milcovia », II, 1932, p. 3). Aşadar locul unde se retraseseră Lupu cu socrul său era destul de prielnic. Şi el era favorabil şi prin faptul că în fruntea mănăstirii Mira se afla un egumen grec — mănăstirea era închinată Vatopedului de la Athos.

[4] Originar din Peloponez, Nichifor a fost arhiepiscop fără mitropolie al mitropoliei de Side din Pamfilia (D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, vol. I, 1939, p. 269—270 şi II, 1939, p. 426.

[5] Textul cronicii îl dăm după cele 3 mss citate, cu excepţia cuvintelor: *cu porunca* care există numai în ms folosit de Kogălniceanu, ce în mss folosite de noi sînt înlocuite cu *în zilele lui*.

Ne-a rămas şi inventarul prădăciunii făcută de beizadeaua Dumitraşco, inventar alcătuit de Lupu la 5 septembrie 1739, din care se vede frumoasa avere agonisită de personajul nostru.

La data cînd Lupu îşi redactează catastiful jafului ce i s-a făcut, Münnich se afla în Iaşi, ceea ce dovedeşte că Lupu nu se găsea lîngă acesta. Dar şederea lui Münnich în capitala Moldovei — a cărei domnie îl atrăgea, aşa cel puţin spuneau gurile rele la Petersburg [1] — a fost de scurt timp, căci, la 3 septembrie, intră în Iaşi iar la 10 a aceleiaşi luni părăseşte capitala Moldovei, ne spune Ion Neculce [2]. Dar Münnich n-a plecat din Iaşi singur căci Dapontes arată că el a fost urmat de Stavro — ginerele marelui serdar — de fapt cumnatul său, căci Lupu Anastasă n-a avut copii [3] — de fiul vornicului Lupu, de marele vameş Ioniţă şi de mulţime de boieri de rangul întîi şi doi [4]. Desigur că între aceştia se găsea şi Lupu, care, la 10 octombrie 1739, obţine paşaport de la Münnich de a merge la Iaşi cu ai săi, probabil odată cu caimacamii pentru care scrisese Grigore Ghica lui Münnich [5].

Ajungînd la Iaşi, Lupu este primit cu cinste de către domn; Neculce ne spune că a fost învestit cu dregătoria de pîrcălab al cetăţii Hotinului [6]. Această învestire s-a făcut desigur în noiembrie, ţinînd seama de cronologia faptelor ce urmează la Neculce, iar cele trei scrisori — una din 29 noiembrie şi două din 12 decembrie 1739 — ale lui Pliuskov către Lupu îl află pe acesta din urmă în noua sa dregătorie — de altfel de scurtă durată [7]. Din prima scrisoare, aflăm că Lupu venise să elibereze din robie un prizonier rus solicitat prin scrisoarea lui Pliuskov din 1 iulie, ceea ce dovedeşte că serdarul avea trainice legături la Constantinopol; iar scrisorile din decembrie arată că Lupu trimisese la Kiev două misive prin omul său Andrei Pogor, că făgăduise noi ştiri ce nu le-a trimis încă şi că un alt om al său, anume Constantin Pogor, o rudă dacă nu chiar frate al celuilalt Pogor, făcea comerţ la Kiev cu vestitul vin moldovenesc. Totuşi noile ştiri făgăduite de serdar nu le-a mai trimis; a întrerupt aşadar un răstimp corespondenţa sa. Acest lucru îl arată scrisoarea din 2 ianuarie 1740 a lui Pliuskov prin care acesta din urmă roagă pe Lupu să-i scrie cît mai neîntîrziat, trimiţîndu-i lui Lupu o nouă scrisoare de la comandanţii săi.

ULTIMELE LEGĂTURI ALE LUI LUPU ANASTASĂ CU RUŞII

Din anul 1741 n-am întîlnit nici un izvor care să arate legăturile personajului nostru cu ruşii. Abia în anul 1742, Lupu scrie ruşilor că « după pîra turcilor din Hotin şi a grecilor fanarioţi » el a căzut la închisoare. Eliberat,

[1] Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 486 nota*.

[2] Mss citate; Al. Kociubinski, în *op. cit.*, p. 486 dă greşit data de 13 octombrie a plecării lui Münnich din Iaşi, căci la 10 octombrie Münnich era la Hotin unde dă salvconduct lui Lupu, iar la 13 octombrie au plecat ultimele trupe ruseşti din Iaşi, după cum spune şi Neculce.

[3] Vezi mai departe, p. 359 (15) despre familia lui Lupu.

[4] Dapontes, vol. II, p. 381, apud Kociubinski, *op. cit.*, p. 520 nota**.

[5] Mss citate.

[6] «Şi au trimis Grigorii vodă pre Lupul sărdariul de au fost pîrcălab în ţinutul Hotinului de l-au stăpînit » (mss citate).

[7] Căci ne spune Neculce « au stăpînit Grigore vodă vre-un an ţinutul Hotinului iar apoi, schimbîndu-să viziriul, au găsit vréme lipcanii şi au grăit la Poartă şi au luat ţinutul Hotinului iarăşi în seama lor, să fie supt ascultarea lor, să fiia iarăşi raia precum fusesia şi mai înainte vreme pînă a nu vini moscalii raia turcească » (mss citate).

după ce în prealabil a plătit 50 000 de galbeni — aşadar relaţia se apropie de cea a lui Neculce — Lupu cere ruşilor să-l ajute avînd în vedere «slujba lui de peste 20 ani adusă imperiului Rosiei»[1].

La Moscova se alcătuise cu acest prilej un întreg dosar intitulat: *Dosar despre corespondenţa moldoveanului Lupul care a avut corespondenţă secretă cu guvernatorul de Kiev*[2].

Abia cîţiva ani mai tîrziu, şi anume la 7 februarie 1747, aflăm o scrisoare a guvernatorului de Kiev, M. Leontïev[3] prin care îi mulţumeşte stolnicului Lupu Anastasă pentru două butii de vin ce i-a trimis. Să fie aceasta o încercare de a relua legăturile cu ruşii? Credem că este mai mult un gest de curtoazie a lui Lupu faţă de vechii lui prieteni. Acelaşi guvernator scrie lui Lupu şi patru ani mai tîrziu, anume la 16 ianuarie 1751. Aceasta este ultima scrisoare ce o găsim, adresată de ruşi lui Lupu.

ATITUDINEA LUI LUPU ANASTASĂ FAŢĂ DE TURCI

Fiind în serviciul luptei pe care Rusia o ducea contra Turciei, Lupu a manifestat în timpul vieţii sale o aversiune deschisă faţă de cotropitorii turci, fapt relatat şi de cronica atribuită lui E. Kogălniceanu. Atitudinea lui Lupu era cunoscută turcilor.

Astfel, în primăvara anului 1736, Colceag-bei bate foarte rău pe Antonie pîrcălab din pricină că numitul bei avea pizmă pe Grigore Ghica «fiindcă orînduise pe Lupul aga acolo la Hotinŭ lăsîndu-lŭ moscalii şi au luatŭ multŭ birŭ de la lipcanii ce se aflau şezători prin sate»[4].

Dar cea mai importantă relaţie din acest punct de vedere este cea pe care o aflăm sub domnia întîia a lui Constantin Mihai Racoviţă (1749—1753) cînd domnul respectiv trimite pe marele stolnic Lupu Anasţasă «cu aşezarea banilorŭ la trei ţinuturi: Orheiu, Lăpuşna şi Soroca, avîndŭ poroncă de la domnul ca să calce odăile turceşti şi pe văcarii turcilorŭ să-i puie pe toţi la birŭ; ci îmblândŭ oamenii Lupului pe la odăile turceşti, aduceau pe văcari la Lupul, cărora le făcea mare silă să priimească să le puie bani; eară ei, avândŭ mare răzămare în stăpînii lorŭ, nu se supuneau, încă stau şi împrotivă; care pe unii ca acei îi punea Lupul la falangă, de-i făcea de priimiau bani fără de voia lorŭ; şi pe multe locuri punea de răsipea odăile şi pe văcari îi punea la birŭ cu satele. La care mergîndŭ văcarii şi jeluindu-se la stăpînii lorŭ, benderliii, suduiau şi se lăudau că vorŭ omorî pre Lupul unde îlŭ vorŭ găsi. Care, la cea de pre urmă, s-au învitatŭ vr'o şeasezeci de benderlii şi s-au înarmatŭ, purcedândŭ unde vorŭ găsi pre Lupul să-lŭ facă bucăţi. Şi aşa, aflândŭ-se Lupul la unŭ satŭ singurŭ, căci îşi trămisese oamenii prin sate cu trebi, încă şi elŭ era gata a merge la altŭ satŭ şi cândŭ s-aŭ suitŭ în rădvanŭ, iată au sositŭ şi turcii acolea,

---

[1] Al Kociubinski, *op. cit.*, p. 733 nota *.

[2] Vezi ms. citat 5216, f. 65ᵛ din Bibl. Acad. R.P.R.

[3] General-maior, apoi general-en chef, Ivan Leontïev era *cousin à la mode de Bretagne* al împărătesei Natalia Kirilova, a doua soţie (1671—1676) a ţarului Alexei Mihailovici (1645—1676); el a fost deportat în 1730 — sub Ana Ivanovna — apoi, reabilitat, ia parte în 1735 şi 1736 la luptele din Crimeea şi regiunea Oceakovului, cucerind Kinbum-ul. Guvernator după aceasta al Kievului, moare la 1753.

[4] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 202.

care poţi socoti cîtă frică au trasŭ că-lŭ suduiau de la ochi, şi-i băgau săbiile şi puştele în ochi, zicîndu-i că-i vorŭ bea sîngele. Luându-lŭ aşa cu rădvanul, l-au dusŭ la Benderŭ, cale de 18 ceasuri, zicândŭ pe drumu ei în de ei că vorŭ da 500 de lei celui ce va da întâiu în elŭ; dară l-aŭ feritŭ dumnezeu că n-au îndrăznitŭ nici unul să deie întrânsul. Iară sărdarul Măzărachi îndată au răpezitŭ la Iaşi de aŭ datŭ ştire domnului şi domnul îndată au scrisŭ la enicerŭ-agasi de Bender şi la paşa şi la cadiu, scriindŭ şi Casim-aga, trămăţîndu-le şi daruri, poftindu-i pentru Lupul, ca să lŭ mântuească; pe carii, scoţându-i la judecată cu Lupul, după fermanul împărătescŭ, i-au biruitŭ Lupul; mântuindu-se s-aŭ dusŭ la Iaşi »[1].

Datele de mai sus, coroborate cu ştirile aceleiaşi cronici, raportate anului 1742, cu ştirile cuprinse în cronica lui Neculce şi cu cele însumate în documentele ce formează anexele studiului de faţă ne dau, credem, o imagine destul de completă a luptei sărdarului Lupu Anastasă împotriva turcilor.

FAMILIA, DEMNITĂŢILE ŞI MOARTEA LUI LUPU ANASTASĂ

Fiu al vornicului Anastasă, care în 1714 cumpără la Iaşi de la Hrisant Notara, patriarhul de Ierusalim, o pivniţă cu crîşmă şi două dughene [2], el apare pentru prima oară ca martor: «Lupul sin Anastasie vornic martur » — într-un zapis din 24 iulie 1715 alături de tatăl său [3].

Mama sa se numea Zamfira [4] şi Lupu avea, după unele izvoare, numai un frate, pe Constantin şi o soră căsătorită cu grecul Panait, iar după alte izvoare, încă un frate Andrei şi două surori: Maria, căsătorită cu Gheorghe Cazimir, şi Elinca, măritată cu Neculai abagerul.

Însurat cu Petra, fiica mitropolitului Nichifor de Side, Lupu n-a avut cu ea nici un copil [5].

A fost ctitor al bisericii sf. Nicolae din Chişinău, devenită mai tîrziu sfinţii arhangheli Mihail şi Gavril [6] ce a dăinuit pînă în zilele noastre, cunoscută sub numele de Soborul Vechi. Această biserică a fost dărîmată în anul 1738 pînă în temelie de tătari. Lupu o reconstruieşte şi apoi o închină mănăstirii Galata din Iaşi, care, la rîndu-i, era închinată Sfîntului Mormînt [7].

Ca demnităţi, Lupu a deţinut întîi pe cea de mare serdar de Orhei, căci în această demnitate îl aflăm la 1 mai 1724 [8]; la 20 martie 1731 este mare

---

[1] După Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 220—221.

[2] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. X, p. 124—125. Acelaşi vornic e pomenit la 20 februarie 1724, cu titlul de cămăraş de ocnă (*ibidem*, p. 130).

[3] Idem, *Ispisoace şi zapise*, vol. V, 1, p. 67—68.

[4] Cf. o însemnare de la începutul sec. al XIX-lea în care se citează un zapis din 1696 iunie 4, însemnare aflată în Bibl. Acad. R.P.R., secţia mss între materialul neclasat cumpărat de la Is. Kupperman la 13 iunie 1907.

[5] Cf. în acest sens materialul cumpărat de Bibl. Acad. R.P.R. de la Is. Kupperman, la 13 iunie 1907.

[6] V. Curdinovski în « Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău », XVI (1925), p. 33 şi 35.

[7] Vezi doc. publicate de I. N. Halippa în *Труды Бессарабской губернской учебной архивной коммисии*, t. II, 1902, p. 239—244 şi p. 247—249.

[8] Aurel Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944, p. 185, nr. 193.

armaş[1]; la 16 ianuarie 1735 este pomenit ca biv (= fost) sărdar[2]; de la 1736 şi pînă la instalarea ca domn a lui Ioan Mavrocordat este menţionat ca agă[3], cumulînd în anii 1739 şi 1740 şi demnitatea de pîrcălab de Hotin, ca unul ce era dintre apropiaţii lui Grigore Ghica[4]. Sub Ioan Mavrocordat şi în a treia domnie a lui Grigorie Ghica este mare stolnic[5]. În a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, este menţionat, la 25 aprilie 1749, ca biv vel stolnic, cînd vinde lui Constantin Mavrocordat o dugheană ce o avea în « ţinterimul besăricii lui sveti Neculaiu, însă numai lemnul aceştii casă şi dughiana, iar locul iaste a besăricii lui sveti Neculai »[6]. În prima domnie a lui Constantin Racoviţă este din nou mare stolnic[7].

Moare înainte de anul 1753, căci, la sfîrşitul primei domnii în Moldova a lui Constantin Racoviţă, nepoţii săi de fraţi şi surori caută să-i împartă averea ce o stăpînea soţia sa Petra[8]. Moartea i s-a tras, credem, în urma celor îndurate de la turci, fapt confirmat şi de conţinutul jalbei pe care nepoţii lui o adresează lui Rumianţov-Zadunaiski.

ÎNCHEIERE

Multă vreme ruşii n-au uitat prietenia serdarului Lupu, căci, în 1770 şi 1771, nepoţii lui de frate, Gheorghe şi Ştefan Anastasă, au fost gratificaţi cu patente din partea comandanţilor armatelor ruseşti aflate în Moldova. Neamul lui Lupu a fost persecutat de turci şi unii dintre ai lui au fost nevoiţi să emigreze. Aşa a făcut, de pildă, Grigorie Ioan Anastasă, tatăl cunoscutului bibliograf rus din secolul al XIX-lea Vasile Grigore Anastasevici, născut la Kiev la 28 februarie 1775[9].

Legăturile lui Lupu cu ruşii, în slujba luptei dusă de aceştia împotriva turcilor, corespund năzuinţelor maselor largi din Moldova care doreau să scape de exploatarea turcească. De asemenea, o bună parte din boierimea moldoveană dorea un regim de autonomie a ţării, sub protectorat creştin. Serdarul Lupu,

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 294, nr. 15.

[2] Aurel Sava, *op. cit.*, p. 185, nr. 193.

[3] Vezi cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu la Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 202 şi 205 şi doc. publicat de noi în anexă sub. nr. 12.

[4] La 20 ianuarie 1739, Ghica îl numeşte « credincios boiariul nostru »; la 27 iulie 1741 acelaşi arată că pe « vremea turburărilor ce au vinit moscalii în ţară... credincios boiariul nostru dumnealui Lupul Năstasă biv agă, slujindŭ domnii miale cu credinţă mai vârtos întrîaciale vremi » (vezi doc. publicate de I. Halippa în *op. cit.*, vol II, p. 241—243); cînd a fost să ia domnia, Grigore Ghica s-a împrumutat cu 1000 lei de la Lupu (vezi însemnările autografe ale lui Lupu în materialul neclasat din Bibl. Acad. R.P.R. cumpărat de la I. Kupperman şi D. Anghel în 1907).

[5] Vezi cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu, la Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 209 şi 211.

[6] N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 107 nr. 130 unde data anului erei noastre — 1748 — este greşită.

[7] Vezi cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu la M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 219.

[8] Vezi jălbile urmaşilor aflate în materialul neclasat din Bibl. Acad. R.P.R., cumpărat în 1907 de la D. Anghel şi I. Kupperman.

[9] Vezi Vengerov, *Русские книги*, I, p. 520—529.

personaj influent, ginerele mitropolitului Moldovei — Nichifor Sidis, zis Peloponezul — mare armaş, mare agă, mare stolnic, pîrcălab al Hotinului — reflectă tocmai dorinţele şi năzuinţele acestei părţi a boierimii moldovene. Alături de el erau marele spătar Gavriliţă, Petre Duca, pîrcălabul Sorocii, Andronache postelnicul[1]. Chiar şi dragomanul Porţii, Alexandru Ghica — fratele domnului Moldovei, Grigore Ghica — a fost un timp alături de el, după cum am văzut mai sus, pentru care fapt a şi fost executat.

În acest cadru trebuie situate şi privite legăturile serdarului Lupu Anastasă cu ruşii.

ANEXE

Doc. nr. 1

1723 februarie 2, Kiev.

Salvconductul acordat moldoveanului Luchian Nastasă prin care i se pune la dispoziţie două căruţe cu călăuză, cu care să călătorească nestînjenit de la Kiev la Nejin şi înapoi.

По указу Его Величества Петра Великого Императора и самодержца всеросийского и протчая, и протчая и протчая.

От Киева до Нежина и назад волошенину Лукьяну Настастьеву з будучим при нем челядником давать две подводы с проводником без задержания со взятием за оные прогонов по указу. Чего ради верности сие рукою нашею приписуем и княжескою печатью утверждаем.

Дана в Киеве февраля 2-го дня 1723 года.

Его Императорского Величества и самодержца всеросийского господин командующий от армии генерал Киевской Губернии генерал губернатор и от-лейб-гвардии Преображенского полку подполковник

(пп) Князь Ю. Трубецкой.

Conform ordinului majestăţii sale Petru cel Mare, împărat şi autocrat al Rusiei etc. etc. etc.

Să se dea de la Kiev pînă la Nejin şi înapoi moldoveanului Luchian Nastasă, cu sluga ce va fi cu el, două căruţe cu călăuză fără reţinerea pentru ele a taxei, conform ordinului. Pentru care încredinţare, semnăm aceasta cu mîna noastră şi o întărim cu pecetea cnezială.

Dat în Kiev, februarie a doua zi, în anul 1723.

Al majestăţii sale imperiale şi autocrat a toată Rusia domnul general comandant de armată şi general guvernator al guberniei Kiev şi locotenent colonel al regimentului Preobrajenski din garda imperială.

(ss) Cneaz Iu. Trubeţkoi.

Originalul rus este scris pe hîrtie, cu pecetea aplicată în ceară roşie şi poartă dintr-o, numerotaţie veche nr. 17, cota MCLVIII/1.

---

[1] Vezi doc. publicat de noi sub nr. 2, cele publicate de Al. Kociubinski, în *op. cit.* p. XXIV şi XXIX şi doc. publicat de Vladimir Ulianiţki în *Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII веке*, Moscova, 1883, sub nr. 44.

Doc. nr. 2

«1723 după 21 august»

Lupu Anastasă vornic arată că în anul 1722 a fost chemat din Rusia Mică, la Moscova, de către cneazul Dimitrie Cantemir şi a făgăduit slujbă credincioasă imperiului rus. La început, a dus singur corespondenţa cu marele cancelar Golovkin, însă, cu timpul, s-a alăturat acţiunii lui şi spătarul Constantin Gavriliţă, iar apoi şi domnul Moldovei. Acum, ştiind mai multe persoane de la curtea Moldovei că el poartă această corespondenţă în numele domnului şi al spătarului, şi cum se teme să nu fie pîrît de duşmani paşei din Hotin sau altor funcţionari turci, cere să i se acórde de împăratul Rusiei o carte de milă cu care să-şi poată valorifica serviciile aduse Rusiei la o eventuală fugă din Moldova în Ucraina.

От Господина Лупула для воспоминания поданнии пунта его Благородию Господину Василию Ивановичу Забурову.

1

В прошлом 1722-м году был он господин Лупул призван с Малой России на Москву от упокойного Светлейшого князя Димитрия Костантиновича Кантимира и за ведомом Сиятельнейшого господина Графа и Великого канцлера Гавриила Ивановича Головкина обвязался он Лупул присягою и записею служить верьнеблаженния и вечной достойния памяти Его Пре. Имъператоръскому Величеству и по сее число он Лупул служил верьне как показуют дела обрятающиися в Киевогуберъской Канцелярии.

2

Он Лупул обвязался было и перъви сам един с Волоскои земли с его Сиятельством корреспондовал мимо нынешнего Волоского Господаря Михаила Раковиць. Но он Лупул временем обявил совесть свою нынешному волоскому спатарию Константину Гаврилицу и совокупно они с полтора года корреспондовали с его сиянельством верьне. Да между сим бывши он Лупул в Киеве и отправивши от себя чловека с писмами от Его Сиятелства и от себя ко помянутому спатарию[1] оние писма от господари поимани. И тогда и сам спатарий и Лупул были в великом страхе. Одьнакожь и господар сам учинился причастьник сей християнской службе по своей ревности, и по ныне совокупно корреспондуют.

3

Но понеже ныне многи разнии особы его господарьского двора расмотрили что корреспондянция с стороны господари и спатария с его Сиятельством деръжится через его Лупула которой только он един ко его Сиятельству пишет, потому что он Лупул опасен дабы он временем за сию службу не был от неприятелей обличен у пашы Готинского, или у других турских начальников и чтобы через тое не пришло ему без волы лишится своего отечества и всех тамошних его нынешьних пожитков и сего ради просит

4

от двора Ея Пресветлого Имъператорского Величества жалованной грамоты с обнадеждованием что ежели прислучится ему отлучится от своего отечества за помянутую причину и возможно будет ему до Малой России прибыть, чтобы силою оной граматы

[1] S-a scris întîi în loc de спатарию-господарю, care apoi s-a tăiat cu cerneală.

был принят честно награжден и по расмотрению его достоинства в службе Ея Величества принят.

Сьм пунктам Лупул Настасьев ворнек потписалсе.

De la domnul Lupu pentru amintirea punctelor date excelenței sale domnului Vasile Ivanovici Zaburov.

1

În anul trecut, 1722, a fost chemat el, domnul Lupul, din Malorusia la Moscova de către răposatul prealuminatul cneaz Dimitrie Constantinovici Cantemir și, cu știința prealuminatului domn conte și mare cancelar Gavril Ivanovici Golovkin, s-a legat el, Lupul, prin jurămînt și zapis să slujească credincios fericitei și veșnic meritoasei pomeniri a prealuminatei majestății sale imperiale; și de la această dată el, Lupul, a slujit credincios, cum arată lucrările aflate în cancelaria gubernială a Kievului.

2

El, Lupul, s-a legat și la început el singur din țara Moldovei a corespondat cu luminăția sa pe lîngă actualul domn moldovean Mihail Racoviță. Însă el, Lupul, cu timpul și-a deschis conștiința către actualul spătar moldovean Constantin Gavriliță și ei, împreună, timp de un an și jumătate au corespondat credincios cu luminăția sa. Însă, între timp, fiind el Lupul la Kiev și trimițînd de la sine un om cu scrisori de la luminăția sa și de la sine către pomenitul spătar, acele scrisori au fost prinse de domn. Și atunci și spătarul însuși și Lupul au fost în mare frică. Însă și domnul singur s-a făcut părtaș acestei slujbe creștinești, după rîvna sa, și pînă astăzi corespondează împreună.

3

Însă, pentru că astăzi multe și diferite persoane ale curții domnului au aflat că corespondența din partea domnului și a spătarului cu luminăția sa se ține prin Lupul, care numai el singur către luminăția sa scrie, de aceea el, Lupul, este temător că, cu timpul, să nu fie denunțat pentru această slujbă de către dușmani pașei de Hotin, sau altor funcționari turci și, prin aceasta, să ajungă el fără voie a părăsi patria sa și toate avuțiile lui actuale de acolo și pentru aceasta cere de la curtea prealuminatei majestății sale imperiale carte de miluire cu asigurarea că, daca i se va întîmpla lui a se despărți de patria sa pentru pricina pomenită și va putea sosi în Malorusia, în puterea acelei cărți să fie primit și răsplătit cu cinste și după aflarea meritului lui să fie primit în slujba majestății sale.

(ss) Aceste puncte Lupul Năstasă vornic le-a iscălit.

Originalul rus, scris pe două foi de hîrtie, poartă într-o numerotație veche nr. 712, cota MCLVIII/54.

Am datat textul de mai sus după 21 august 1723 fiindcă la această dată moare Dimitrie Cantemir, pe care serdarul Lupu îl vizitase în Rusia de două ori — o dată în 1721 și a doua oară în 1722.

Doc. nr. 3

<1724>

Salvconduct acordat lui Lupu Anastasă spre a putea călători nestingherit și a i se pune la dispoziție toate mijloacele de transport, de la Moscova la Kiev.

По указу................и Самодержца Всероссийского и................
до Калуги за умалением подвод и едава, а от Калуги..........................

ямам давать волошенину Луппалу Анастасие<в ....без> всякого задержания, имая за те под<воды> ....Величества указу, а имянно от Калуги ....ких городов по четыре деньги и........................с..............городе до Киева по деньги............ дорогои подвод ....и давать. Дан...................дня 1724-года

(пп) Алексей Дашков
печать емьского приказа

По Его Императорского Величества указу отправлен из Москвы из государьственной коллегии иностранных дел в Киев

1724-и год Июня 24 дня записав в книгу по сеи подорожнои дать с Колуского яму ямских две подводы за указаные прогоны по указу без задержания.

Секретарь (п п) Назар Протопопов

1724 Июля 5 дня по сеи подорожнои записав в книгу взяв прогонные денги подвод все..............провизии давать без задержания.

Conform ordinului ....
autocrat a toată Rusia şi ....
pînă la Kaluga pentru acordarea căruţelor şi a hranei iar de la Kaluga...............
se va da moldoveanului Lupul Anastasă ....
fără nici o zăticnire, avînd pentru acele căruţe ....
a ordinului majestăţii sale şi anume de la Kaluga ....
oraşe şi două copeici [1] şi ....
pînă la Kiev cîte copeici [1]...
.... pe drum, şi căruţe să se dea.

Dat...... zi, anul 1724.

(ss) Alexe Daşkov

<Pe sigiliu>: Pecetea departamentului transporturilor.

Conform ordinului majestăţii sale imperiale a fost expediat din Moscova din colegiul de stat al afacerilor străine, la Kiev.

<De alte mîini>

Anul 1724 iunie a 24-a zi am însemnat în registru după acest salvconduct să se dea de la secţia transporturi din Kaluga două podvoade pentru cuvenitele menziluri, conform ordinului, fără zăticnire.

(ss) Secretar Nazarie Protopopov.

Anul 1724 iulie a 5-a zi, după acest salvconduct am însemnat în registru luînd copeicile de transport ale căruţelor; să se dea toate proviziile fără zăticnire.

Originalul rus imprimat pe hîrtie şi completat de mînă este deteriorat — lipseşte o bună bucată din mijlocul documentului — şi poartă într-o numerotaţie veche nr. 18, cota MCLVIII/2.

Doc. nr. 4

1724 august 3, Cetatea Kievopecerskăi.

Principele general Iurie Trubeţkoi roagă pe toţi comandanţii de grade superioare şi inferioare să acorde trecere liberă lui Luchian Anastasă, curier al împăratului Rusiei, şi însoţitorilor lui, care merg de la Kiev la Bender şi Ţarigrad, în misiune din partea împăratului. Făgăduieşte, în acelaşi timp, că de aceeaşi libertate se vor bucura în imperiul rus şi supuşii regiunilor pe unde trece Luchian Anastasă.

[1] În text: *dentyhu*, monedă echivalentă unei jumătăţi de copeică.

По указу Его Величества Петра Великого императора и самодержца всеросийского и протчая и протчая и протчая.

Иа нижеименованный командующии от армии Генерал аншефт и Киевской губернии Генерал Губернатор и от лейб гвардии Преображенского полку подполковник князь Юрий Трубецкой.

Чрез сие объявляем понеже оказатель сего курииръ Лукъян Анастасиев послан ис Киева до Бендер и до Царяграда для некоторых Его императорского величества дел; того ради в надлежащем ему пути кто сим употреблен быти имеет Господ командующих вышиих и нижних чинов всякого по состоянию дружескии просим дабы вышеписанной курииp с посланными за ним в конвое до Бендер четырмя человеки казаками и вещми, везде имел свободной пропуск без задержания; что равно мерно и в Росийской империи моего всемилостивейшаго государя проезжающим из высоких областей подданным чинено быть может. Чего ради верности сие рукою нашею приписуем и княжескою печатью утверждаем.

Дан в Киевопечерской крепости 3 Августа 1724 года

(пп) Князь Ю. Трубецкои Генарал

Conform ordinului majestății sale Petru cel Mare, împărat și autocrat a toată Rusia etc. etc. etc.

Eu, cel mai jos numit, comandant de armată general en-chef și general guvernator al guberniei Kiev și locotenent-colonel al regimentului de gardă imperială Preobrajenski, principele Iurie Trubeţkoi.

Prin aceasta vestim că prezentatorul acestuia, curierul Luchian Anastasă, este trimis de la Kiev la Bender și la Țarigrad pentru unele treburi ale majestății sale imperiale; pentru aceasta, în calea ce urmează, cine va vedea aceasta, rugăm prietenește pe domnii comandanți de grade superioare și inferioare, pe fiecare după rang, ca mai sus scrisul curier cu cei patru oameni cazaci, trimiși pentru paza lui pînă la Bender și cu lucruri, pretutindeni să aibă trecere liberă fără piedică, ceea ce, în egală măsură, se va putea face și de către imperiul rus al preamilostivului meu domn, supușilor care vor călători din regiunile de sus.

Pentru a cărei încredințare cu mîna noastră iscălim și cu pecetea noastră princiară întărim.

Dat în cetatea Kievopecerskăi, la 3 august anul 1724.

(ss) Principele general Iurie Trubeţkoi.

Originalul rus, purtînd un sigiliu aplicat în ceară roșie, este scris pe hîrtie formată din două foi; pe fila doua se află traducerea — contemporană — în limba polonă, a textului original de pe prima filă. Poartă nr. 23 dintr-o numerotație veche, cota MCLVIII/3 și 4.

Doc. nr. 5

1737 iulie 23, Nemirov.

Baronul Petre Șafirov, Artemie Volînski și Ivan Nepliuev către Lupu Anastasă, anunțîndu-l că din scrisorile ce i s-au trimis de către Sukin, guvernatorul Kievului, Lupu știe că ei se află în Nemirov pentru a trata cu turcii. Pe omul său de încredere, Constantin Pogor, l-au ascuns acolo, de teamă să nu fie descoperit de turci, iar scrisorile lui Lupu către contele von Münnich și către Sukin le-au trimis prin curier special; îl roagă să nu aibă nici o teamă și să-i înștiințeze despre toate.

Благородный Господин,

По писмам Его высокоблагородия Господина Генерала Маеора и Киевского Губернатора Сукина вы известны находитесь о нашем прибытии в Немиров для трак-

тования с Турками и скоро мы желательны вашей коррешпонденции; того ради ведая при том что людям вашим сюда приезжать и не безопасно мы человека вашего Констянтяна Погора держали у себя тайно, а писма ваши к его сиятельству генералу фельтьмаршелу графу фон-Минниху и к вышеупомянутому губернатору через нарочного куриера отправили его возвратно с сим нашим к вашему благородию посылаем, и просим, не имея никакого опасения, нас обо всем уведомлять за что мы вам действително покажем сколь верности вашу к службе Ея императорского величества почитаем и как сами пребываем

Вашего благородия
ко услугам готовые

Из Немирова Июля
23-го дня
1737-го года

(пп) Барон Петр Шафиров.
(пп) Артемеи Волынскои.
(пп) Иван Неплюев.

Domnule de bun neam,

Conform scrisorilor excelenței sale, domnului general-maior și guvernator al Kievului, Sukin, dumneavoastră ați fost înștiințat de sosirea noastră în Nemirov pentru a trata cu turcii și noi sîntem grabnic doritori de corespondența dumneavoastră.

Pentru aceasta, știind că venirea aici a oamenilor dumneavoastră nu este fără pericol, noi, pe omul dumneavoastră, pe Constantin Pogor, l-am ținut la noi ascuns, iar scrisorile dumneavoastră către luminăția sa generalul feldmareșal contele von Münnich și către mai sus-pomenitul guvernator le-am trimis prin înadins curier pe care îl trimitem și înapoi cu această scrisoare a noastră către dumneavoastră și rugăm ca să nu aveți nici o îngrijorare să ne înștiințați de toate pe noi, pentru care noi într-adevăr vă vom arăta cît cinstim credința dumneavoastră în slujba majestății sale imperiale și cum singuri sîntem la dispoziția dumneavoastră.

(ss) Baron Petre Șafirov.
(ss) Artemie Volînski.
(ss) Ivan Nepliuev.

Din Nemirov, iulie a 23-a zi, anul 1737.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, după o veche numerotație, nr. 20, cota MCLVIII/5.

Doc. nr. 6

1737 septembrie, Lagărul de lîngă rîușorul Saksagani.

Generalul feldmareșal von Münnich acordă privilegiu serdarului Lupu, pentru serviciile aduse imperiului rus.

По Указу Ея Императорского Величества Самодержицы Всероссиской и протчая и протчая и протчая.

Сего оказатель сердарь Луппол к стороне ея Имераторского Величества Всероссиской Моей Всемилостивейшей Государыни находитца весма склонным и доброжелателным за которые ево ко Всеросискому Империю оказанные доброжелателства и услуги сею салвогвардиею снабдеваетца. Того ради войск ея императорского величества егда оное с помощию божескою в пред в тамошние места вступить имеет, господам камандующим повелеваетца и войск Его римскоцесарского величества господ камандующих покорно просится оному Лупполу за вышеупоминаемые оказанные к стороне ея Императорского Величества доброжелателства и услуги, показывать всякое благодеяние и благосклонность и не показывать дому Его ника-

кого озлобления и обид но всякими образы Его сохранять и оберегать, якоже он того весма достоин. А во уверение подписую сие рукою моею ис приложением обыкновенныя моея печати.

В лагере при речке Саксагане Сентября дня 1737 года.

(l. s.) Comte (ss) Münnich
General Veld-Maréchal.

Ея Императорского Величества Самодержицы Всероссиской Моей Всемилостивейшеи Государыни учрежденныи над воиски генерал фелтьмаршал государственной военной коллегий Президент над фортификациами Всероссиской Империи и над Лантъмилицким Украинским Корпусом Генерал директор Кирасирского и пехотного полков полковник и разных орденов кавалер граф фон Минних.

Conform ordinului majestății sale imperiale, autocrată a toată Rusia etc. etc.

Prezentatorul acesteia, serdarul Lupu se află foarte binevoitor și favorabil față de majestatea sa imperială a toată Rusia, a mea atotmilostivă doamnă, pentru care bunăvoință și serviciile sale arătate imperiului rus se răsplătesc cu acest privilegiu.

Pentru aceasta, cînd armatele majestății sale imperiale, cu ajutorul lui dumnezeu, vor intra în acele locuri, se ordonă domnilor comandanți, iar domnii comandanți ai oștilor majestății sale romano-cesarice sînt rugați ca acestui Lupu, pentru mai sus pomenitele binevoiri și servicii aduse pentru partea majestății sale imperiale, să-i arate toată bunătatea și bunăvoința și să nu arate casei lui nici o răutate și obidă, ci prin toate mijloacele să-l păzească și să-l ocrotească, pentru că el merită aceasta întru totul.

Și pentru încredințare semnez aceasta cu mîna mea, cu aplicarea obișnuitei mele peceți.

În lagărul de lîngă rîușorul Saksagani, septembrie anul 1737.

(ss) Conte Münnich

General feldmareșal

Al majestății sale imperiale, autocrată a toată Rusia, a mea preamilostivă doamnă, organizator al armatei, general feldmareșal, președinte al colegiului militar de stat, director general al fortificațiilor întregului imperiu rus și al corpului ucrainean de miliție, colonel al regimentelor de chiurasieri și de infanterie și cavaler al diferitelor ordine.

Von Münnich.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi de mare format; poartă, după o numerotație veche, nr. 22, cota MCLVIII/7.

Doc. nr. 7

1737 octombrie 11, Nemirov.

Scrisoare către Lupu Anastasă prin care i se mulțumește pentru știrile trimise relative la inamici. Solii turci și austrieci au plecat din Nemirov și în curînd vor pleca și cei ruși. Se trimite un privilegiu lui Lupu. Scrisorile lui către Münnich au ajuns bine. Este rugat să scrie cel puțin o dată la două săptămîni, iar cînd importanța chestiunii o va cere, și mai des.

Благородный Господин. . .[1]

Вашего благородия писмо от 2-го сего же мы исправно получили, за которое такожде и за уведомление о неприятелских обращениях благодарствуем, и на оное во ответ сообщаем что турецкие послы отсюды отехали, такожде и римскоцесарские, потому и мы вскоре отезжаем в Киев и хотя мы от здешних мест и отдалимся, однако несумненно пребываем на вашу верность ко услугам ея императорского величества, что корриспонденцию свою продолжать будете, и тако просим

[1] Urmează un cifru: un pătrat ce cuprinde în interior o linie verticală și două orizontale, semnificînd numele Anastase.

как наичаще нас о всем уведомлять и адресовать свои писма к Киевскому губернатору через которого когда сами в Киеве не будем, всегда писма ваши верно получать можем, хотя и у двора Ея императорского Величества будем. Присланного к нам чловека вашего мы с сим к вам возвратно посылаем, прилагая при сем для вашего благородия салвогвардию, в которой вам не без нужды быть может, а к Генералу Фелтмаршалу для того человека вашего не отправили понеже с другим ни с кем тачого важного для вас писма послать не смели, а писма ваши кь Его Сиятелству посланные всегда верно доходили как мы от него о том известие имеем. Чем окончевая паки прозбу нашу повторяем о частои вашеи корриспонденции, и просим писать к нам хотя в две недели однажды, а когда важность дела возтребует и чаще. В протчем мы пребываем с должным признанием верпой вашей ревности к службе ея императорского величества которой засвидетелствовать не приминем и покажем действительно

Вашему благородию
что мы доброжелатели ваши
...[1]

Из Немирова
Октября 14 дня 1737

Domnule...[2] de bun neam

Scrisoarea domniei voastre de bun neam de la 2 ale acestei luni noi am primit-o în regulă, pentru care mulţumim, ca şi pentru înştiinţarea despre tendinţele inamicului. Şi, la aceasta, drept răspuns, comunicăm că solii turceşti au plecat de aici; de asemenea şi cei austrieci; de aceea şi noi în curînd plecăm la Kiev. Şi, cu toate că noi din aceste locuri ne vom depărta, însă contăm neîndoielnic pe credinţa dumneavoastră în serviciul majestăţii sale imperiale că veţi continua corespondenţa dumneavoastră şi aşa vă rugăm ca, cît mai des, să ne înştiinţaţi de toate şi să adresaţi scrisorile dumneavoastră către guvernatorul Kievului, prin care, cînd noi înşine nu vom fi în Kiev, totdeauna scrisorile dumneavoastră le vom putea primi întocmai, fie că vom fi şi la curtea majestăţii sale imperiale.

Omul dumneavoastră, pe care ni l-aţi trimis, vi-l trimitem cu aceasta îndărăt, adăugînd la aceasta, pentru dumneavoastră de bun neam, privilegiul de care dumneavoastră poate veţi avea nevoie; şi pentru aceasta n-am trimis pe omul dumneavoastră la generalul feldmareşal, pentru că cu nimeni altul o scrisoare atît de importantă pentru dumneavoastră n-am îndrăznit a o trimite; iar scrisorile dumneavoastră trimise către luminăţia sa totdeauna au ajuns bine cum noi de aceasta avem ştire.

Prin care sfîrşind, iarăşi repetăm rugămintea noastră pentru deasa dumneavoastră corespondenţă şi rugăm să ne scrieţi măcar o dată în două săptămîni iar cînd importanţa lucrului o va cere şi mai des.

După aceasta, noi rămînem cu cuvenita recunoaştere a credincioasei dumneavoastre rîvne faţă de slujba majestăţii sale imperiale pe care nu vom pregeta a o atesta şi a arăta că noi sîntem într-adevăr doritori de binele domniei voastre de bun neam...[3]

Din Nemirov, octombrie 14 zile, 1737.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, după o numerotaţie veche, nr. 16, cota MCLVIII/6.

---

[1] Semnează în cifru: o monogramă.

[2] Urmează un cifru: un pătrat ce cuprinde în interior o linie verticală şi două orizontale, semnificînd numele Anastasă.

[3] Semnează în cifru: o monogramă.

Doc. nr. 8

1738 mai 12, Nemirov.

Ilie Pliuskov către Lupu Anastasă rugîndu-l să-l informeze cînd va sosi în Moldova generalul Bonneval, fost în serviciul Turciei, care, fiind nemulțumit de Poartă și neputînd să se întoarcă nici în Franța nici în Austria, va veni în Rusia.

Высокоблагородный и высокопочтенный господин. . .[1]
Особливеиший Мой приятел и верныи благодетель

Будучи с начала моего приезду сюда одолжен всегдашнею вашего высокоблагородия приятною корреспонденциею не инако как весма чувъствен тому нахожусь и потом по приказании Вашего Высокоблагородия как в отсылке писем ваших в Киев так и во исполнении с приезжающими от вас во всем по желанию вашему учинить стараюсь. Видя таковую вашу к нашей стороне ревность оной соответствовать тщусь, ведая к томужь что то приятно командирам моим от которых имянно мне так и поступать приказано. И тако в надежде на вашу к себе благосклонность адресуюсь к вам яко к моему истинному приятелю и благодетелю и доношу что понеже дано мне знать в вышнем секрете что обретающеся в турецкой службе генерал Боневал Портою весма недоволен и не знаю каким образом к нашему Генералитету отзывался и предложил разные представления которые все приняты и у нас опробованы, в следствие чего упомянутой Боневал будучи как выше упомянуто Турками недоволен прибежище свое у нас искать желает что ему с нашей стороны и окордовано, ибо как ваше высокоблагородие сами знать изволите, ему по известным его делам ни во Францию, ни в Цесарию ехать никоим образом невозможно, и тако у нас от турецъкого невежества свободится хочет, и того ради поедет чрез здешния места, а мне ему всякую ассистенцию и в проезде его способствование учинить повелено. Но я не ведая когда он из ваших границ отехать возможет опасаюся весма дабы незапным своим приездом меня во оплошности не нашол, следственно в погибель бы мне чрез то не попасть и чтоб с ним Боневалом. Того ради покорно прошу Вашего высокоблагородия яко моего искренняго приятеля о проезде ево Боневала мне заранее сообщить за что я во все дни живота моего вам обязан пребуду ибо от того я или щастие или нещастие во всю жизнь мою возимет, будучи сие мне повелено под таким жестоким опасением и при том вышней секрет рекомандован что и содержу, а к вашему благородию в надежде на вашу приязнь по вышеизображенным резонам о том отозватца смелость приемлю уповая что тем меня одолжите, и таким образом учините чтоб я в пред в состоянии был оказать. С коликим почтением пребываю

Маия 12-го дня
1738 года
Немиров

Вашего Высокоблагородия
Особливейшаго моего приятеля
Покорный и верныи слуга
(пп) Илья Плюсков

De înalt neam și înalt cinstite domn. . .[2]
Prea deosebitul meu prieten și binefăcător credincios.

Fiind, de la începutul sosirii mele aici, îndatorat de întotdeauna plăcuta înălțimii voastre corespondență, nu altfel decît că mă aflu foarte impresionat și, de aceea, conform dispoziției

---

[1] Urmează același cifru ca și în adresa documentului precedent.
[2] Urmează același cifru ca în adresa documentului nr. 7.

domniei voastre de înalt neam, atît în trimiterea scrisorilor domniei voastre la Kiev, cît şi în îndeplinirea întru totul, după dorinţa domniei voastre, eu mă străduiesc în ceea ce priveşte cei sosiţi de la dumneavoastră.

Văzînd o astfel de rîvnă a domniei voastre către partea noastră, mă străduiesc a corespunde acesteia, aflînd că aceasta este plăcută şi comandanţilor mei, de care anume mi s-a poruncit a proceda aşa.

Şi astfel, în nădejdea bunăvoinţei domniei voastre către mine, mă adresez domniei voastre ca la al meu adevărat prieten şi binefăcător şi raportez că, deoarece mi s-a dat mie în ştiinţă în cel mai mare secret că generalul Bonneval, ce se află în serviciul Turciei, este foarte nemulţumit de Poartă şi nu ştiu cum, în ce chip, s-a pronunţat faţă de generalisimul nostru şi a prezentat diferite propuneri, care toate au fost primite şi aprobate de noi, în urma căreia pomenitul Bonneval, fiind cum s-a pomenit mai sus nemulţumit de turci, doreşte să-şi caute refugiu la noi, ceea ce lui din partea noastră i s-a şi acordat, căci, după cum domnia voastră de înalt neam veţi binevoi înşişi a afla, lui, după faptele lui cunoscute, nici în Franţa, nici în Austria a pleca, în nici un chip nu-i este cu putinţă şi astfel la noi vrea să se elibereze din grosolănia turcească şi de aceea va trece prin aceste locuri; iar mie mi s-a poruncit să-i acord toată asistenţa şi să-l sprijin în trecerea lui. Însă eu, neştiind cînd va putea pleca el din regiunile domniei voastre, mă tem foarte ca prin sosirea sa neaşteptată să nu mă afle surprins; ca urmare eu să nu cad, prin aceasta, în pieire din pricina lui Bonneval.

De aceea, rog plecat pe domnia voastră de înalt neam, ca pe al meu sincer prieten, a-mi comunica de sosirea lui Bonneval mai dinainte, pentru care eu, în toate zilele vieţii mele, vă voi fi îndatorat, căci, din aceasta, eu sau fericire sau nenorocire voi avea în toată viaţa mea.

Acestea ce vor fi mi s-a poruncit sub cea mai înfricoşată prevedere şi mi s-a recomandat întru aceasta cel mai mare secret, ceea ce îl şi ţin; iar domniei voastre de înalt neam am luat îndrăzneala a relata, în nădejdea bunăvoinţei domniei voastre, după motivele exprimate mai sus, nădăjduind că prin aceasta mă veţi îndatora şi veţi face în aşa chip ca eu să fiu în stare a arăta mai departe.

Cu deosebit respect, sînt al înălţimii voastre de bun neam, preaosebitului meu prieten, slugă supusă şi credincioasă,

(ss) Ilie Pliuskov.

Mai, a 12-a zi, anul 1738, Nemirov.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 4, cota MCLVIII/8.

Doc. nr. 9

1738 octombrie 23, Nemirov.

Scrisoarea lui I. Pliuskov către Lupu Anastasă, prin care-l înştiinţează că comandanţii săi aşteaptă de la dînsul scrisori; îi trimite şi o scrisoare de la Nepliuev.

Высокоблагородный и высокопочтенный Господин. . .[1]

Милостивои Государь Мой и благосклонныи приятель

Доволно мне чювственна ваша особливая приязнь на которую всегда несумненно уповаю. И тако в надежде оной сие терпеливостию благосклонной вашей корреспонденции ожидаю о чем мои командиры непрестанно ко мне писать изволят что они не инако как в прежней к вам консидерации пребывают и то бы приятных

[1] Urmează acelaşi cifru ca şi în adresa documentelor nr. 7 şi 8.

ваших писем охотно видеть желают, чем не сумневаюсь я чтобы ваше высокоблагородие по всегдашней своей истинной приязни удостоить не изволили. Я же каково писмо от господина Неплюева до вас адресованное получил, оное имею честь при сем включить посылая сие чрез Павла Панаиотия и буду ожидать респонсу.

В нашей стороне обстоит за помощию божиею благополучно что обявя з должнейшим почтением есмь

23 Октября
1738 года
Немиров

Вашего Высокоблагородия
и особливейшаго приятель
Покорный и верныи слуга
(пп) И. Плюсков

De înalt neam şi preacinstite domn...[1]

Iubitul meu domn şi prieten binevoitor,

Îmi este destul de plăcută deosebita dumneavoastră prietenie, în care eu totdeauna neîndoielnic nădăjduiesc. Şi aşa, în nădejdea acesteia, cu răbdare aştept corespondenţa dumneavoastră binevoitoare, despre care comandanţii mei binevoiesc a-mi scrie necontenit că ei nu altfel sînt către dumneavoastră decît cu aceeaşi consideraţie de mai înainte şi că plăcutele dumneavoastră scrisori doresc a le vedea cu plăcere, ceea ce eu nu mă îndoiesc că excelenţa voastră, cu a sa de totdeauna prietenie, va binevoi a ne învrednici. Eu însă scrisoarea ce am primit de la domnul Nepliuev adresată dumneavoastră, am onoarea a o alătura la aceasta, trimiţînd aceasta prin Pavel Panaioti şi voi aştepta răspuns.

În partea noastră, cu ajutorul lui dumnezeu, este bine, ceea ce comunicînd cu cinstea cuvenită, sînt al excelenţei voastre prieten deosebit, slugă supusă şi credincioasă,

(ss) I. Pliuskov.

23 octombrie anul 1738, Nemirov.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 39, cota MCLVIII 9.

Doc. nr. 10

1739 februarie 5, Sankt Petersburg.

Împărăteasa Ana a Rusiei, ridică pe serdarul Lupu Anastasă la rangul de consilier de stat şi îi acordă azil în Rusia dacă va fi nevoit să fugă din Moldova, din pricina turcilor. Cartea se dă la cererea lui Lupu.

Божиею милостию мы Анна Императрица и Самодержица Всеросииская и протчая и протчая и протчая.

Объявляем чрез сие кому ведать надлежит, что Молдавской земли сердарь Лупполь Анастасиев которой хотя под властию оттоманской порты обретаясь, однакоже по доброй его христианской совести к нам и Империю нашему доброжелательству в интересах наших службу его от давного времяни продолжает, при засвидетельствовании о той его к нашей стороне усердной службе представлял, коим образом он по причине такого своего произвождения от Турок и партизанов оных в опасности и страхе находится. И для того нас всеподданнейше просил о нашей ему сжалованной грамоте со всемилостивейшим обнадеживанием дабы он при всяком случае то есть когда принужден будет из Молдавии ретироватця в иную сторону или в наш империум по службе его определен был в какой ранг с потребным на содержание жалованьем. Мы потому его сердаря Лупполя покорнейшему прошению в разсуждении вышеозна-

[1] Urmează acelaşi cifru ca în adresa documentelor nr. 7 şi 8.

ченной ево оказанной нам службы будучи оною довольны, чрез сию нашу императорскую грамоту, оного в чин нашего статского советника всемилостивейше жалуем и учреждаем обнадеживая что он всегда при продолжении его к нам и империи нашей постоянной и ревностной службы, содержан будет в нашей императорской милости. И тако повелеваем всем нашим подданым помянутого Луппола Анастасиева за нашего статского советника надлежащим образом признавать и почитать и в случае бытности в Молдавской земле войск наших командиром оных ему Лупполю с его фамилиею не токмо никаких налог и озлоблении не чинить, но наипаче оного при совершенной целости движимого и недвижимого его имения и во всем протчем всякими образы охранять и защищение ему подавать. Когда же он Лупполь по каким опасным причинам принужден будет из Молдавии ретироватся то его в наш империум со всяким ему при том потребном вспоможении в которое б место не приехал везде принять.

На противу же того мы во всемилостивейшей надежде пребываем что он видя себе такую нашу императорскую милость, службу свою и доброжелательство в интересах наших всегда с ревностию производить не оставить для вящаго ему Лупполю о такой нашей к нему милости уверения, мы сие нашею собственною рукою подписали и нашу печать приложить повелели. Дан в Санкт Петербурхе Февраля 5-го дня 1739-го году.

(пп) Анна

(пп) Г. Х. Остерман.
(пп) К. Алексей Черкаскии
(пп) Артемей Волынской.

Copie tălmăcită de preutul Ion Banul.

Cu dumnezăiască milă, noi Ana, înpărătiasa și sângură stăpânitoare a toată Rosăe, și altile și altile și altile.

† Arătăm printr-aceasta cui s-ar căde a ști ce-i în țara Moldovii sărdar Lupul Anastasă, carele este supt stăpânire Porțăi turcești, aflându-să odinăoară de a lui bună voe cu sfatul creștinescu cătră înpărățăe noastră, de bună voe lui întru lucrulile trebuințălor noastre cu slujba lui de multă vreme lungindu-să, prin mărturie aceia a lui cătră parte noastră cu diadinsul încredințată slujbă ce au pus înnainte în ce chip el, după pricina aceia, din bună voe sa de la turci și păzătoriu acelora în cale ce să află. Și, pentru aceia, noi întru toată plecare lui, au cerșut de la noi lui carte de miluire întru toată milostivire și cu nădejde ca să fie el cu toată trebuința ci este cându va fi nevoit din Moldova să iasă într-altă țară, sau supt a noastră înpărățăe după slujba lui hotărât să fie, în care țănut cu trebuință spre țănere și miluire.

Noi, după a lui poftă, 'pre Lupul sărdar mai sus numită slujba lui ce am arătat, fiind el printr-această a noastră înpărătiască carte însămnat, pre acela în rândul nostru sfetnic întru toată milostivire îl miluim și îl îndestulăm cu bună nedejde, căci el totdeauna [căci el] după dătorie lui cătră noi a înpărății noastre stătornică și slujbă încredințată, ca să fie țănut întru a noastră înpărătească milă. [1]

Și așe poruncim tuturor supușilor noștri mai sus numitul Lupul Anastasă, pentru aceasta al nostru sfetnic, după datorie cinstii, ca să să știe, să să cinstiască întâmplare ce s-ar face în țara Moldovii prin oștile noastre, poroncitorii noștri ce viți fi cu acele oști pe Lupul cu a lui toată casă nu numai să nu fie supărat, nici nevoit întru nemică străcăciune să nu i să facă, ce mai vârtos pre acela desăvârșită și întreg nemișcată și nerușuită avere lui și toate altile cu toate chipurile a le păzi, și paza lui să i să de, cându el Lupul după aceste păzăte pricini, nevoit va fi sau supărat din Moldova vrându să miargă, căci el vrându către înpărățăe noastră cu toate ale lui trebuință întru agiutoriu or în ce târgu sau locu ar veni, pre-

tutindine poroncim ca să-l primască; iar înpotrivă aceaştii, noi întru tot nădejde petrecem, căci el, văzăndu luiş a noastră înpărătiască milă, slujbă a sa şi buna voire în sfaturile noastre totdeauna cu dorire poftindu să nu o lasă, pentru a voastră şi a lui Lupul de această a noastră cătră dănsul milă şi încredinţare. Şi noi această a noastră încredinţare am iscălit cu măna şi cu pecete noastră a pecetlui am poroncit.

Datu-s-au în vă Sankt Petreburh, fevruar 5 zăle, anul 1739.

Originalul rus cu pecetea mare timbrată este scris pe hîrtie formată din două foi; pe faţa celei de-a doua foi se află traducerea contemporană a originalului făcută în limba latină. În acelaşi pachet se află şi o copie a originalului făcută la începutul sec. XIX. În traducerea preotului Ion Banul lipsesc semnăturile: Contele H. Osterman, cneaz Alexei Cerkaski şi Artemii Volînski. Copia are cota MCLVIII/10.

Doc. nr. 11

1739 iulie 1.

Scrisoarea lui I. Pliuskov către Lupu Anastasă anunţîndu-l că i-a primit scrisoarea dimpreună cu altele două adresate comandanţilor săi şi îl roagă să răscumpere din robie pe reiterul (cavaleristul) Iacov Babin, care a căzut prizonier la Oceakov şi se află la Ţarigrad, plătind pentru el trei sau chiar patru sute de lei.

Высокоблагородный и высокопочтенныи господин...[1] и особливейший приятель

Ваше благосклонное писание чрез сего вручителя Андрея и потом две пробы я сего числа в целости получил ис которых пробу одну под знаком ѧ[2] до н[2] а другую под знаком н[2] в то место где Костянтян обретаетца сегоже числа я верно отправил в чем благоволите быть известны. При сем же одно посылаю до вашего благородия полученное от н[2] которое до сего числа к вам послать было мне не с кем. Я по приказу господина ѧ[2] ваше благородие покорно прошу понеже в тот год как Очаков взят попался в плен наш реитар Яков Бабин о котором ведомо есть яко оной у гетмана молдавского находитца в Царемграде. Дабы ево пожаловали вы во длух християнства из неволи выкупили а денги хотя до трех сот или до четырех сот левков господин ѧ[2] обещаетца вам з благодарением заплатить и я о сем приятного вашего уведомления ожидая пребуду в должным почтением

1 июля — Вашего Высокоблагородия
1739 — Покорнейший слуга
(пп) И.П.

De înalt neam şi preacinstite domn...[3]
şi prea deosebit prieten,

A dumneavoastră scrisoare prietenească, prin acest trimis Andrei şi apoi două probe eu astăzi le-am primit în întregime, dintre care o probă cu semnul н[4] către N[4] şi cealaltă cu semnul н[4] în acel loc unde se află Constantin tot astăzi le-am trimis, ceea ce binevoiţi a fi încunoştiinţat. Odată cu aceasta, una v-o trimit către domnia voastră de bun neam ce am primit-o de la N[4] şi pe care pînă astăzi n-am avut cu cine să v-o trimit. Eu, conform ordinului domnului ѧ[4], rog supus pe domnia voastră de bun neam, pentru că în acel an cînd a fost luat Oceakovul, a căzut prizonier reiterul nostru Iacov Babin — despre care se ştie

[1] Urmează acelaşi cifru ca în adresa actelor nr. 7—9.
[2] Nume cifrat.
[3] Urmează acelaş cifru ca în adresa actelor nr. 7—9.
[4] Nume cifrat.

că el se află la hatmanul Moldovei[1] în Ţarigrad — ca să binevoiţi dumneavoastră, în duhul creştinătăţii, să-l răscumpăraţi din robie, iar banii, chiar pînă la trei sute sau pînă la patru sute lei, domnul Ѧ[2] se îndatorează a vi-i plăti cu mulţumită. Şi eu, despre această plăcută a dumneavoastră înştiinţare, aştept şi sînt cu cinstea cuvenită,

Al domniei vostre de înalt neam,

Prea supusă slugă,

(ss) I. P<liuskov>.

1 iulie 1739

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 42, cota MCLVIII/11.

Doc. nr. 12

1739 septembrie 5.

Inventar de averea luată de către cazacii de pe Doneţ şi de principele Dumitraşco Cantemir de la aga Lupu Anastasă şi de la rudele sale din satul Albeşti.

Реестр сколко забрано Его милости от пана Лупула Анастасиевича аги.

Септевриа 5 числа 1739.

с҃к и три коней з кобилами пана аги которие взиали козаки от Донци в места названного Кирлигатури з села Албешть.

р҃ тринадциать брата моего Костантина Анастасиевича коней з кобилами.

п҃ и пиать сестри Егожь Лупула аги тожь коней и клиачь.

м҃ и три Тодора Каземера и брата его Ивана конеи й клиачь.

Всехь коней и клиач чотириста шесть десиат и чотири.

Семьдесиат и пиать волов самих моих. Девиат десиат и три коров малих и великих тридцать и два волов брата моего Костантина.

Шестьдесиат коров и чотири тожь брата моего. Сто и семьдесиат и девиать коров шурина брата жони моей родного.

Всехь волов и коров чотириста чотири[3] десят и три.

Сколько овец взиато.

Две тисиачи семь[4] сот и тридциать овец мое вкупѐ и шурина моего.

Пиат бут вина тестиа моего митрополита вкупе со мною.

Осмь соть тридциат пчол моих и брата моего родного.

Другие речи сира сухого кошкавалев и масла бочок сира и котлов сколько и другие посуди медние на двестьпиатдесиат рублов взиато.

Триста семдесиат рублей потаксовано женчугу в҃і риадов ис зотових грошей и сукне что побрано у Каземера от козаков побрано.

Семдесиат и шесть коней и клиач моего зиатиа Панаети что сестру мою держит, взиато коло Ниамцу, а взиал кнезь Кантимерь Думитрашко.

Господин кнезь Кантимер пограбель мне от моих скрень больших именно не знаю разве за поворотом моим до Яс осмотру и учиню известие в концелярию.

У писаря моего Аксентиа Михаилова взято коней двое, скота девиатеро и готовех грошей рублей дванадциат.

Inventar de cîte s-au luat măriei sale panului aga Lupu Anastasă.

1739 septembrie 5.

---

[1] Probabil capuchehaia Moldovei la Poartă.

[2] Nume cifrat.

[3] La început s-a scris семьдесиат care apoi s-a şters de aceeaşi mână cu cerneală.

[4] Între тисиачи şi семь s-au scris: овец моех, care apoi s-au şters de aceaşi mână.

223 cai cu iepe ale panului aga, ce le-au luat cazacii de pe Doneț, din ținutul numit Cîrligătura, din satul Albeşti.

113 ai fratelui meu Constantin Anastasă, cai cu iepe.

85 ai surorii lui Lupul aga, tot cai şi iepe.

43 ai lui Todor Cazimir şi ai fratelui său Ivan, cai şi iepe.

În total cai şi iepe patru sute şasezeci şi patru.

Şaptezeci şi cinci boi numai ai mei.

Nouăzeci şi trei vaci mari şi mici.

Treizeci şi doi boi ai fratelui meu Constantin.

Şasezeci şi patru vaci tot ale fratelui meu.

O sută şaptezeci şi nouă vaci ale cumnatului, fratele dreptei mele soții.

În total boi şi vaci patru sute patruzeci şi trei.

Cîte oi s-au luat.

Două mii şapte sute şi treizeci oi ale mele dimpreună cu ale cumnatului meu.

Cinci butii cu vin ale socrului meu, mitropolitul, dimpreună cu ale mele.

Opt sute treizeci stupi ai mei şi ai fratelui meu drept.

Alte lucruri: brînză uscată, caşcavaluri şi unt, putine cu brînză şi cazane, cum şi alte vase de aramă, s-au luat de două sute cincizeci ruble.

Cu trei sute şaptezeci ruble s-au taxat perlele: 12 şiraguri cu bani de aur şi îmbrăcăminte ce s-au luat de la Cazimir, s-au luat de cazaci.

Şaptezeci şi şase cai şi iepe ai cumnatului meu Panaiot, care ține pe sora mea, s-au luat lîngă Neamț şi au luat cneazul Dumitraşco Cantemir.

Domnul cneaz Cantemir a prădat din scrinurile mele mari, nu ştiu ce anume, numai după întoarcerea mea la Iaşi voi cerceta şi voi face ştire la cancelarie.

De la pisarul meu Axentie Mihailov s-au luat doi cai, nouă vite şi bani gata ruble douăzeci,

Originalul este scris pe două foi de hîrtie; pe verso celei de-a doua file are o însemnare posterioară în greceşte. Poartă, dintr-o veche numerotație, nr. 18, cota MCLVIII/14.

Doc. nr. 13

1739 septembrie 14, Nemirov.

I. Pliuskov către Lupu Anastasă anunțîndu-l că, urmînd dorinței lui Lupu de a-şi trimite scrisorile prin Raşcov, a trimis acolo ca om de încredere pe un popă Iosaf. Nădăjduieşte că cei doi oameni ai lui Lupu, C. căminar şi Ermen Ostalov au ajuns cu bine la Lupu; pe Ostap cel bătrîn l-a oprit pentru a i-l trimite cu această scrisoare la care adaugă o alta de la unul dintre şefii lui Pliuskov. Îl roagă din nou să intervină pentru eliberarea reiterului Babin

Высокоблагородный и Высокопочтенный Господин...[1] Милостивой Государь Мой и особливейший приятель

Сего числа получил я от господина A[2] на полученных от вашего высокоблагородия ответ которой имея честь при сем приложить чтоже ваше высокоблагородие к господину A[2] писали яко намерены вы писма свои пересылать чрез Рашков чего б ради иметь нам тамо верного человека. И потому вашему желанию ныне по приказу A определен быть в Рашкове с нашеи стороны верной человек некоторой поп которои был прежде сего в Дубосарах при атамане Анании писарем, имя ему Иосаф, которой рекомандовано случившиеся от вашого высокоблагородия писма или послан-

[1] Urmează acelaşi cifru ca la începutul textului documentului 11.

[2] Nume cifrat.

цов сюда верно препровождать и прошу вас государя моего чрез него Иосафа писма свои присылать которые командирам моим зело приятны быть могут.

Притом же вашего высокоблагородия наиприлежнейше прошу по прежним моим прошениям о свободе имеющагося В Царемграде взятого в плен нашего реитара Бабина пожаловать приложить свое старание чтоб оной мог бы свободен в чем на вас государя моего благонадежен пребуду.

Я уповаю что ваши посланцы два К. каминар и другой Ермен Остапов до вашего высокоблагородия уже возвратилися и с сим отправлен Остап старой которой здесь до сего числа от A[1] ответу дожидался. В протчем желаемои мною вашей приятнейшей корреспонденции во ожидании пребываю и остаюсь з должнейшим почтением Вашего Высокоблагородия и особливейшаго приятеля покорный и верный слуга

14 Сентября
1739 года (пп) И.П.
Немиров

De înalt neam şi înalt cinstite domn... [2]

Milostivul meu domn şi preaosebit prieten,

Astăzi eu am primit de la domnul A[1], ca răspuns la ceea ce a primit de la domnia voastră de înalt neam, ce am onoare a-l alătura la aceasta, ceea ce excelenţa voastră aţi scris către domnul A[1] că intenţionaţi a trimite scrisorile domniei voastre prin Raşcov, pentru care noi trebuie să avem acolo om credincios.

Astăzi, după dorinţa domniei voastre, conform ordinului lui A[1], s-a hotărît să fie în Raşcov din partea noastră ca om credincios un oarecare popă care mai înainte de aceasta a fost la Dubosari pe lîngă atamanul Anania ca pisar, numele lui este Iosaf, căruia i s-a recomandat ca scrisorile sau trimişii ce se vor întîmpla de la excelenţa voastră aici credincios să aducă; şi rog pe domnia-voastră domnul meu ca să trimiteţi prin Iosaf scrisorile ce pot fi foarte plăcute comandanţilor mei.

Apoi rog cît mai sîrguincios pe excelenţa voastră, după cererile mele de mai înainte, pentru eliberarea reiterului nostru Babin ce se află în Ţarigrad luat prizonier, să binevoiţi a pune stăruinţa domniei voastre ca acela să poată fi eliberat, căci în dumneavoastră, domnul meu, am bună nădejde.

Eu nădăjduiesc că cei doi trimişi ai domniei voastre C. căminar şi celălalt Ermen Ostalov s-au şi întors la excelenţa voastră şi cu aceasta a fost trimis Ostap cel bătrîn, care a aşteptat aici pînă astăzi răspunsul lui A[1].

Aşadar, sînt în aşteptarea doritei şi preaplăcutei domniei-voastre corespondenţe şi rămîn cu cuvenitul respect al excelenţei voastre şi preaosebitului prieten slugă supusă şi credincioasă,

(ss) I. P<liuskov>.

14 septembrie anul 1739, Nemirov.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o numerotaţie veche, nr. 43, cota MCLVIII/15.

Doc. nr. 14

1739 octombrie 10, Hotin.

Paşaportul acordat de generalul von Münnich agăi Lupu spre a putea merge cu însoţitorii la Iaşi.

[1] Nume cifrat.
[2] Acelaşi cifru ca în adresa actelor nr. 7—9 şi 11.

По Указу Ея Императорского Величества Самодержице Всероссискои и протчая и протчая и протчая.

Оказатель сего ага Лупполь с обретающимися при нем имеет ехать до Яс, того ради оному аге Лупполь и будущим при нем учинить свободной пропуск везде бе[з] задержания.

А во вещею уверение сей пашпорт при подписании руки и с приложением обыкновеною моею печати.

Дан в Хотине Октября 10 дня 1739 года.

Командующий над воиски ея Императорского Величества Генерал фелтмаршал Государственной военнои колегии Президент и разных орденов кавалер граф Фон Миних.

(ss) Comte Münich

Conform ordinului majestăţii sale imperiale, autocrată a toată Rusia etc.etc.etc.etc.

Prezentatorul acestuia, aga Lupu cu cei ce se află cu el, va merge pînă la Iaşi, pentru care acestui agă Lupu şi celui ce va fi cu el să i se facă trecere liberă pretutindeni, fără zăticnire.

Şi, spre mai mare încredinţare, acest paşaport este cu iscălitura mîinii şi cu punerea obişnuitei mele peceţi.

Dat la Hotin, în octombrie a 10-a zi, anul 1739.

Comandantul armatelor majestăţii sale imperiale,

Generalul feldmareşal, preşedinte al colegiului militar de stat şi cavaler al diferitelor ordine, contele von Münnich.

(ss) Comte Münnich

Originalul rus cu pecetea aplicată în ceară roşie, este scris pe hîrtie formată din două foi. Pe fila a doua verso se află următoarea însemnare cu litere chirilice a lui Lupu: « Ocazu de slobozănie de la Hotin ». Poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 35, cota MCLVIII/16.

Doc. nr. 15

1739 noiembrie 29, Nemirov.

Ilie Pliuskov către Lupu Anastasă anunţîndu-l că a primit, prin Andrei Pogor, două pachete trimise şefilor săi. Îl roagă să-l informeze dacă a primit scrisoarea sa şi a unuia dintre şefii săi, trimisă prin Trofim Stafinko, şi să-i trimită pe reiterul Babin, eliberat din robia turcească, promiţînd să-i restituie banii daţi pentru eliberare.

Высокоблагородный и Высокопочтенный Господин...[1]

Милостивой Государь мои и особливейший приятель

Вашего высокоблагородия два пакета один до м[2], другой до ∧[3] чрез вашего человека Андрея Погора я 28 сего Новембрия в целости получил, которые сего числа в Киев исправно и верно отправлены, на которые уповаю в скорости и респонс получить и тогда оной чрез тогож Погора до вас отправлю, а в другие места никуда писем ваших посылать не будем.

Я прошлого Сентября 14 до вашего высокоблагородия отправил при своем писме один пакет от господина∧[3] чрез вашего присланного человека Трофима Стафинка и оной пакет не знаю в получении вашем имеетца ли, прошу меня уведомить ныне.

---

[1] Urmează acelaşi cifru ca în adresa actelor de sub nr. 7—9, 11 şi 13.

[2] Nume cifrat.

[3] Urmează acelaşi cifru ca la începutul textului actelor nr. 11 şi 13.

Ныне A[1], ко мне по приказу вашему пишет что известной реитар Бабин из неволи вашим старанием уже выкуплен. Того ради когда оной привезен будет, прошу оного ко мне прислать, а у меня денги за него в готовости имеютца.

В протчем всежелатель иа приятной вашего высокоблагородия корреспонденции а особливо потребно нам верпое известие о везире чего ожидаю з должным почтением остаюсь

Вашего высокоблагородия Милостивого Государя моего покорныи и верныи слуга (пп) И.П

29 ноября 1739 года Немиров

De înalt neam şi înalt cinstite domn... [2]

Milostivul meu domn şi preaosebit prieten,

Ale excelenţei voastre două pachete, unul către M. [3] şi altul către A [4], prin omul domniei voastre Andrei Pogor, eu la 28 a acestui noiembrie le-am primit întregi, care astăzi au fost trimise în regulă şi întocmai la Kiev, la care nădăjduiesc că în curind să primesc şi răspuns; şi atunci, pe acesta, prin acelaşi Pogor, îl voi trimite domniei voastre, iar în alte locuri nicăieri nu vom trimite scrisorile domniei voastre.

Eu, la 14 ale trecutului septembrie, am trimis excelenţei voastre, pe lîngă scrisoarea mea, un pachet de la domnul A [4] prin omul trimis de dumneavoastră, Trofim Stafinko, şi acel pachet nu ştiu se află oare în primirea domniei voastre, vă rog să mă înştinţaţi anume.

Acum A [5], conform ordinului domniei voastre îmi scrie că cunoscutul nostru Babin a şi fost răscumpărat din robie prin stăruinţa domniei voastre. Deci, cînd acesta va fi adus, rog să-l trimiteţi la mine, căci eu am la mine gata banii pentru el.

Şi sînt întru totul doritor plăcutei corespondenţi a excelenţei voastre; mai ales avem nevoie de ştirea exactă despre vizir, ceea ce şi aştept.

Cu respectul cuvenit, rămîn al excelenţei voastre, milostivul meu domn, supusă şi credincioasă slugă.

(ss) I. P<liuşov>.

În 29 noiembrie anul 1739, Nemirov.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată dintr-o foaie; poartă, dintr-o numerotaţie veche, nr. 34, cota MCLVIII/17.

Doc. nr. 16

1739 decembrie 12, Nemirov.

Scrisoarea lui Ilie Pliuşkov către Lupu Anastasă, arătîndu-i că a primit prin Andrei Pogor cele două pachete destinate comandanţilor săi, pe care le-a trimis la Kiev. Aşteaptă cu nerăbdare noile ştiri promise şi îl anunţă că nu mai este necesară intervenţia pentru eliberarea lui Babin, care va fi eliberat în cadrul schimbului de prizonieri.

Высокоблагородный и высокопочтенный Господин...[6]

Милостивой Государь мой и особливейший приятель

О получении Мною и об отправлении в Киев последних от вашего Высокоблагородия чрез Андрея Погора присланных два пакетов, хотя я 29 минувшаго Ноября чрез егожь Погора имел честь Вашему Высокоблагородию доносить однакожь

[1] Iniţială pentru nume cifrat.
[2] Urmează acelaşi cifru ca în adresa actelor nr. 7—9, 11 şi 13.
[3] Nume cifrat.
[4] Urmează acelaşi cifru ca la începutul textelor actelor nr. 11 şi 13.
[5] Iniţială pentru nume cifrat.
[6] Urmează acelaşi cifru ca în adresa actelor nr. 7—9, 11, 13 şi 15.

и ныне не преминуя паки известить что оные ваши два пакета действително командирами моими «M[1]» и «A[2]» отобраны, о чем я уже и респонс имею за что оные весма вас благодарствовать приказали ис писма жь Вашего усмотрено что Ваше Высокоблагородие еще в скорости намерены были до A[3] отправить. Того ради я о том всеприлежно вашего высокоблагородия прошу дабы мы новыми известиями оставлены не были сего всежелателно ожидая и для того сей посланец нарочно до вашего высокоблагородия послан. При томже не могу оставить Вашему Высокоблагородию припоминуть что пред сим по приказу господина «A[2]» просил я вас о выкупе рейтара Бабина о чем уже и от вашего Высокоблагородия был я уведомлен яко о свободе оного людям Вашим старатца приказано. А понеже ныне разумеетца ево рейтара выкупать не для чего ибо по размене ратификации со обоих сторон пленные имеют быть свободны. В протчем паки всеусълужно прошу пожаловать благосклонною своею до командиров моих корреспонденциею не замедлить. В чем пребываю благонадежен з достоиным почтением остаюсь

12 Декабря Вашего Высокоблагородию Милостиваго Государя моего
1739 года Покорныи и верныи слуга (пп) Илья Плюсков
Немиров

De înalt neam şi prea cinstite domn... [3]
Iubitul meu domn şi prea osebit prieten

Despre cele două ultime pachete trimise de excelenţa voastră prin Andrei Pogor, primite de mine şi trimise la Kiev, eu, cu toate că la 29 a trecutului noiembrie am avut onoarea a raporta excelenţei voastre prin acelaşi Pogor, totuşi, şi acum, nu contenesc iarăşi a înştiinţa că acele două pachete ale dumneavoastră au fost luate într-adevăr de comandanţii mei M [4] şi A[5], despre care lucru eu am şi răspuns că aceia au poruncit să vă mulţumesc foarte mult şi că, din scrisoarea dumneavoastră, se vede că excelenţa voastră intenţionaţi încă în grabă a trimite către A[5].

De aceea, eu pentru aceasta, cu tot sîrgul rog pe excelenţa voastră ca noi să nu fim lipsiţi de ştiri noi, acestea aşteptîndu-le cu toată dorinţa; şi pentru aceasta, acest sol este înadins trimis către excelenţa voastră.

Pe lîngă aceasta, nu mă pot lipsi a nu aminti excelenţei voastre că, înainte de aceasta, conform ordinului domnului A[5], v-am rugat pentru răscumpărarea reiterului Babin despre care acum şi de excelenţa voastră am fost înştiinţat că pentru eliberarea acestuia aţi poruncit oamenilor dumneavoastră. Şi pentru că acum se înţelege că nu mai este nevoie a răscumpăra pe acest reiter pentru că, după schimbul de ratificare, prizonierii din ambele părţile vor fi liberi, totuşi rog iarăşi prea îndatorat a nu întîrzia de a onora cu binevoitoarea dumneavoastră corespondenţă pe comandanţii mei, întru care sînt bine încredinţat.

Cu cinstea cuvenită rămîn al excelenţei voastre, iubitului meu domn, slugă supusă şi credincioasă,

(ss) Ilie Pliuşkov
12 decembrie anul 1739, Nemirov.

Originalul rus este scris pe o foaie de hîrtie; poartă, dintr-o veche numerotaţie nr. 47, cota MCLVIII/18.

---

[1] Nume cifrat.
[2] Urmează acelaşi cifru ca la începutul textelor actelor nr. 11, 13 şi 15.
[3] Urmează acelaşi cifru ca în adresa actelor nr. 11, 13, 15.
[4] Vezi nota 1.
[5] Vezi nota 2.

Doc. nr. 17

1739 decembrie 12, Nemirov.

Scrisoarea lui Ilie Pliuşkov către Lupu Anastasă anunţîndu-l că, pentru plîngerea lui Constantin Pogor în privinţa banilor ce trebuia să ia de la unul Ruvel pentru două butii de vin, să se socotească cu acesta cînd va veni la Nistru, deoarece Ruvel a fost scos din serviciul prestat pînă atunci.

Милостивый Государь мои и особливейший приятель...[1]

Понеже пред сим от Константина Погора происходило требование о денгах за посланные с Рувелем две буты вина о чем уже и Ѧ[2] было донесено а ныне от его превосъходителства ко мне писано что оной Рувель будучи в Киеве вина все роспродал и денги собрал и со всем от его Превосходителства уволен и токмо ныне зависит от него Рувеля когда он похочет ис Киева возвратно ехать и когда он к Днестру приедет в то время он Погор с самим им Рувелем о денгах за вино свое рахунок иметь может. Что донести, всегда пребываю в должным почтением

12 декабря Вашего высокоблагородия покорныи и верныи слуга
1739 году (пп) И. П.
Немиров

Iubitul meu domn şi preaosebite prieten...[3]

Pentru că înainte de aceasta s-a produs cererea din partea lui Constantin Pogor pentru banii a două butii cu vin trimise cu Ruvel, despre care s-a raportat şi lui Ѧ[4], iar acum de la excelenţa sa mi s-a scris că acel Ruvel, fiind în Kiev, a vîndut tot vinul şi banii i-a strîns şi a fost dat afară cu totul de excelenţa sa; şi acum depinde numai de el, Ruvel, cînd el va voi să plece îndărăt din Kiev şi cînd el va sosi la Nistru, în acel timp el, Pogor, singur cu Ruvel poate avea socoteală de banii pentru vin. Ceea ce raportînd, sînt totdeauna cu cinstea cuvenită, al excelenţei voastre supusă şi credincioasă slugă,

(ss) I. P<liuşkov>.

12 decembrie anul 1739, Nemirov.

Originalul rus este scris pe o foaie de hîrtie; poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 41, cota MCLVIII/19.

Doc. nr. 18

1740 ianuarie 2, Nemirov.

Scrisoarea lui Ilie Pliuskov către Lupu Anastasă arătîndu-i că, în scrisoarea ce i-a trimis prin Andrei Pogor, îl rugase să scrie comandanţilor săi, ceea ce Lupu n-a făcut. Îi trimite odată cu aceasta o scrisoarea de la unul dintre comandanţi, cu rugămintea de a-i trimite răspunsul prin omul său, cît mai neîntîrziat.

Высокоблагородный и высокопочтенный господин...[5]

Милостивый Государь мой и особливейший приятель

Пред сим чрезь Андрея Погора моим отправленым имель я честь вашего высокоблагородия просить о неоставлении моих командиров приятнейшею вашею корреспонденциею, однакожь по днесь, на то никакого ответа получить я о вас еще не спо.

[1] Urmează acelaşi cifru ca în adresa actelor nr. 7—9, 11, 13, 15 şi 16.

[2] Urmează acelaşi cifru ca la începutul textelor actelor nr. 11, 13, 15 şi 16.

[3] Vezi nota 2 de mai sus.

[4] Vezi nota 1 de mai sus.

[5] Urmează acelaşi cifru ca în adresa actelor nr. 7—9, 11, 13, 15—17.

добился, уповая жь на непременную и намь зело дознанную вашу благоприятность с нетерпеливостию того ожидаю, а ныне прилагаю при сем до вашего высокоблагородия полученное от господина «Ѧ[1]» писмо на которое весма желаю иметь от вашего высокоблагородия належащее ответствие. Сего ради вручитель сего нарочно до вас посылаетца которого прошу услужно незамедля пожаловать ко мне с ответом отправить. В чем на всегдашную вашу благоприязнь внесумь не иной надежде пребываю и остають с подобающимь почтением

Генваря 2 дня Вашего Высокоблагородия и особливейшаго приятеля
1740 года Покорный и верныи слуга
Немиров (пп) И.П.

De înalt neam și înalt cinstite domn[2]...

Milostivul meu domn și deosebit prieten,

Înainte de aceasta, prin scrisoarea trimisă prin Andrei Pogor, am avut onoare a ruga pe excelența voastră de a nu lipsi pe comandanții mei de prea plăcuta corespondență a dumneavoastră; totuși, pînă astăzi, la aceasta eu nu m-am învrednicit de nici un răspuns de la dumneavoastră.

Nădăjduind la a dumneavoastră bunăvoință neschimbată și nouă prea cunoscută, acum adaug la aceasta către excelența voastră scrisoarea primită de la domnul Ѧ[3], la care doresc mult a avea de la excelența voastră cuvenitul răspuns. De aceea, înmînătorul acesteia se trimite înadins la dumneavoastră pe care rog îndatorat ca neîntîrziat să binevoiți a-l trimite la mine cu răspuns.

Întru care, la bunăvoința dumneavoastră de totdeauna, rămîn cu aceeași nădejde și sînt cu respectul cuvenit.

Al excelenței voastre, preadeosebitului prieten, supusă și credincioasă slugă,

(ss) I. P<liușkov>.

ianuarie a 2-a zi anul 1740, Nemirov.

Originalul rus este scris pe o foaie de hîrtie; poartă, dintr-o veche numerotație, nr. 40, cota MCLVIII/21.

Doc. nr. 19

1740 mai 23.

Scrisoarea poruciciului Dimitrie A... către Lupu Anastasă prin care îi răspunde la două scrisori ale acestuia pentru niște moldoveni luați robi de porucic, pe timpul războiului, pe care nu-i va elibera decît atunci cînd va da poruncă împărăteasa Rusiei.

Благородный и свысокопочтенный господин Лупул Анастасевичь, милостивый наш приятель.

На сих числах два писма от вашего высокоблагородия чрез присланного от вас капитана Аксенти я получил. В первом писме изволите ко мне писать что в бытносьть арми взяты мною молдавских людей семь душь. И на оное Вашему благородию доношу: в бытность арми росиской не один я молдавских обывателей брал уповате и от мне что оных взято в роск и многое число которыи и по ныне имеют быть в роски, а что ваше высокоблагородие уведомился чрез убежавшей от меня девку о вышеписаньных семи сиротах которых я в то время брал из навозу и оные весма были занужены и едва были живы а ныне как я оных выкормил и от всякой нужды и

[1] Urmează același cifru ca la începutul textelor actelor nr. 11, 13 și 15—17.
[2] Vezi nota 1 de la p. 380 (36).
[3] Vezi nota 1 de mai sus.

смерти охранил, то вы соизволите просить чтоб я вам оных отдал, ис то я за несщастие себе признаю что и оставлены здесь и оных сирот отставил при себе нежели бы я был с ними в роски, то бы ваше высокоблагородие о них и упоминать не изволили. Також во втором писме изволите упоминать что я по прозбе вашей старика и старуху и дочь их отпустил из под караулу и опять намерен взять под караул и о том оболчали меня вашего высокоблагородию напрасно, некоторой не из добрых людей, да изволите упоминать якобы оне взяты мною по учинению покою а я по отбытности армии не точию из Молдавии брал но и не был там, а оной волошин и со всеми детми взят был в бытность арми а по отбыти до сих часов оных я доволствовал моим коштом которыя мне в немалом коште обстоит и обо вдачи молдавских жителей от всемилостивеишей нашей государыни и императрицы повелении не имеем а когда от моей брати отобраны быть имею в роски, в то время и я отдать должен. Сие донесши отдав мои нижайший поклон и остаюсь всегда верны вашь моего милостиваго государя слуга. Поручик: Димитри А[1] №.... Майя 23 дня 1740-го

«Adaos pe o mică hîrtie»:

И при сем прошу от убежавшей от моих девки унесенно восемь червоных, золотое колцо, скатерти, рубашку пожаловать приказать возвратить мне обратно.

«Adresa»

Благородному и высокопочтеному господину Хотинскому коменданту государю моему Лупполу Анастасьевичу.

До Хотина

De bun neam şi preacinstite domn Lupu Anastasă,

Zilele acestea eu am primit de la excelenţa voastră prin căpitanul Axente două scrisori. În prima scrisoare binevoiţi a-mi scrie că în timpul războiului au fost luaţi de mine opt suflete de oameni moldoveni. Şi la aceasta raportez excelenţei voastre: în timpul armiei ruseşti, nu am luat numai unul dintre locuitorii moldoveni; şi aflaţi de la mine că aceştia au fost luaţi între spioni, la fel cu un mare număr care şi pînă astăzi se află între spioni. Iar în ceea ce priveşte informaţiile excelenţei voastre prin fata care a fugit de la mine despre cei şapte orfani scrişi mai sus, pe care eu în acel timp i-am luat din grămadă şi aceştia erau foarte stoviţi şi erau abia vii; iar astăzi, cum eu pe aceştia i-am hrănit şi i-am păzit de orice lipsă şi de moarte, pe care dumneavoastră aţi binevoit a-i cere ca eu să vi-i dau pe aceştia; şi aceasta eu mi-o recunosc ca o nenorocire că au şi fost lăsaţi aici şi pe aceşti orfani i-am lăsat pe lîngă mine decît să fie între spioni, căci aşa excelenţa voastră n-aţi mai fi binevoit a pomeni de ei.

În a doua scrisoare, binevoiţi a pomeni că eu, după cererea dumneavoastră, pe bătrîn, pe bătrînă şi pe fiica lor i-am eliberat de sub strajă şi că iarăşi intenţionez a-i lua sub strajă. Şi despre aceasta m-au pîrît excelenţei voastre în zadar unii dintre oamenii nu buni. Şi binevoiţi a pomeni că ei au fost luaţi de mine după încheierea păcii; dar eu, după plecarea armiei, nu numai că nu i-am luat din Moldova, dar nici n-am fost acolo; iar acest moldovean şi cu toţi copiii a fost luat în timpul armiei, iar după plecarea ei, eu pînă în ceasurile de acum, pe aceştia i-am îndestulat din avutul meu, care pe mine nu puţină avuţie mă ţin.

Iar pentru predarea locuitorilor moldoveni nu avem poruncă de la atot milostiva noastră doamnă împărătească; iar cînd de la fraţii mei vor fi luaţi cei ce sînt între spioni, în acel timp şi eu va trebui să-i dau.

Aceasta raportînd, să se dea a mea preaplecată închinăciune şi rămîn întotdeauna credincios dumneavoastră, al iubitului meu domn, slugă,

(ss) Porucic Dimitrie A...[1]

[1] Restul ilizibil.

Mai a 23-a zi, 1740.
<Adaos pe o mică hîrtie>:

Şi pe lîngă aceasta, binevoiţi a ordona ca, de la fata care a fugit dintre ai mei, care a luat opt galbeni, un inel de aur, o faţă de masă, o cămaşă, să mi se restituie.

<Adresa>:

De bun neam şi preacinstitului domn comandant al Hotinului domnului meu Lupu Anastasă.

La Hotin.

Originalul rus, scris pe două foi de hîrtie, cu o pecete aplicată în ceară roşie, la îndoitura de împăturire a scrisorii, stricată. Pe ultima filă verso, Lupu scrie următoarea notă: « carte pentru robii de la Zance ». Poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 5, cota MCLVIII/22.

Doc. nr. 20

1747 februarie 7, Kiev.

Generalul M. Leontiev mulţumeşte stolnicului Anastasă Lupu pentru cele două butii cu vin moldovenesc trimise.

Благородный и почтенный господин столник Мои благодетель Анастасии Луппол

За оказанную вашу любовь и за присылку ко мне дву полубут волоского вина по премногу вам благодетелю моему благодарствую и со особливым моим почтением пребываю.

Киев 7-го февраля 1747 года

Вашего благородию слуга (пп) Генерал М. Леонтьев.

De bun neam şi cinstite domn stolnice,

Binefăcătorul meu,

Anastasă Lupu

Pentru dragostea arătată de domnia voastră şi pentru că mi-aţi trimis două butii cu vin moldovenesc, vă mulţumesc foarte mult, binefăcătorul meu.

Şi sînt cu deosebitul meu respect slugă a excelenţei voastre,

(ss) General M. Leontiev.

Kiev, în 7 februarie, anul 1747.

Originalul rus este scris pe două foi; poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 2, cota MCLVIII/23.

Doc. nr. 21

1751 ianuarie 16, Kiev.

Generalul M. Leontiev către stolnicul Lupu Anastasă cu rugămintea de a da sprijin tălmaciului Andrei Alexandrov, trimis de el la Soroca spre a cerceta ce s-a făcut cu curierul rus care venea de la Constantinopol, care în stepa Bugeacului a fost prădat de tătari şi care acum s-ar afla pentru reclamaţie, la seraskerul sultanului din Bugeac.

Благородный и почтеный господин столник Мои благодетель.

Понеже известно мне учинилось что следующей ис Константинополя российской куриер на буджацкой степи от татар совсем разграблен и обретаетца ныне для жалобы о том у Буджацкого сераскер султана, но токмо что с ним тамо воспоследовало о том никакова известия в получении не имею, и для достовернейшаго об нем куриере где он ныне находитца и что с ним чинитца разведывания отправлен от меня даже до Сороки нарочной команду моей тольмач Андреи Александров.

И того ради вашего благородия приятно прошу как во отыскании самово ево куриера так и во отыскании всего у него татарами разграбленного учинить ему толмачу дружеское вспоможение. И что воспоследует о том прошу со всяким обстоятелством писменно меня уведомить в чем благонадежден на вас пребываю.

Киев 16-го Генваря 1751 года

Вашего благородия доброжелательныи слуга (пп) Генерал М. Леонтьев.

De bun neam şi cinstite domnule stolnic,

al meu binefăcător,

Pentru că mi s-a făcut cunoscut că curierul rus care venea din Constantinopol a fost prădat cu totul de tătari în stepa Bugeacului şi se află acum pentru plîngere despre aceasta în Bugeac, la seraskerul sultanului, însă nu am primit nici o ştire de ceea ce a urmat cu el acolo. Şi pentru cea mai bună adeverire a cercetării despre acest curier: unde se află el acum şi ce se face cu el, eu am trimis înadins din partea mea pînă la Soroca de sub comanda mea pe tîlmaciul Andrei Alexandrov; şi pentru aceasta rog plăcut pe excelenţa voastră să acordaţi sprijin prietenesc tălmaciului atît întru căutarea curierului însuşi cît şi în căutarea a tot ceea ce s-a prădat de la el de către tătari.

Şi ceea ce va urma după aceasta vă rog să mă înştiinţaţi în scris cu toată relatarea, întru care nădăjduiesc mult în domnia voastră.

Al excelenţei voastre,

slugă doritoare de bine,

(ss) General M. Leontiev.

În Kiev, la 16 ianuarie anul 1751.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 23, cota MCLVIII/24.

Doc. nr. 22

1770 septembrie 20, Cantonamentul de lîngă Iaşi.

Bilet dat boierului Ştefan Anastasă în numele generalului maior Cernoevici, prin care satul său Voineşti din ţinutul Cîrligăturii este apărat de orice supărare din partea armatei ruseşti.

БИЛЕТ

Оказатель сего Карлегатурскаго цынута деревни Воилешти боярину Стефану Ионастаси дан сей из дежурства. По приказанию Его Превосходительства господина генерал маиора Черноевича: в том что в тои ево деревни как ему так и служителям ево никаких воинскаго звания всякаго чина людям обид и озлоблени не чинить и имевшагося ево села как в поле так и в жилищах не брать опасаясь за обиду наижесточного штрафа.

Дан в компаменте при Яссах, сентября 20 дня 1770 года

Дежурной капитан (пп) Андрей Лукиан.

Bilet

Prezentatorului acestuia, boierul Ştefan Anastasă din satul Voineşti [1], ţinutul Cîrligăturii, i s-a dat acesta din ordin: conform dispoziţiei excelenţei sale domnului general-maior

[1] În orig. greşit Voileşti în loc de Voineşti.

Cernoevici, în acel sat al lui, atît lui cît şi slujitorilor lui, să nu li se facă nici o obidă sau rău de nici unul dintre oamenii din armată, de orice grad şi ceea ce are satul lui în cîmp sau în locuinţe să nu se ia, ferindu-se de obidă prin cea mai aspră amendă.

Dat în cantonamentul de lîngă Iaşi, în septembrie a 20-a zi, anul 1770.

Căpitanul de serviciu

(ss) Andrei Luchian.

Originalul rus, scris pe hîrtie formată din două foi, are pecetea aplicată în ceară roşie, sfărîmată. Poartă, dintr-o veche numerotaţie, nr. 19, cota MCLVIII/25.

Doc. nr. 23

1771 februarie 21, Cartiereul general din Iaşi.

Cneazul Rumianţov acordă salvconduct boierului moldovean Ştefan Anastasă, conform cărţii acordată de împărăteasa Rusiei, Ana Ioanovna, la 5 februarie 1739, unchiului său, consilierul de stat serdarul moldovean Lupu Anastasă.

По указу Ея Величества Государыни Императрицы Екатерины Алексеевны Самодержицы Всероссийской и прочая и прочая и прочая.

Дан сей охранительный лист молдавскому боярину Стефану Анастасиеву силою которого повелевается земским чинам не делать ему никаких обид и отягощении напротив того оказывать ему всиакое благодеяние по исполнение Высочайшей грамоты блаженныя и вечной славы достойныиа памияти Государыни Императрицы Анны Иоанновны февраля в 5 день 1739 года диаде статскому советнику и земли Молдавской сердеру Луппулу Анастасиеву за неотменную его верность и усердие к империи всероссийской пожалованной равным образом и военным чинам запрещаетсиа делать ему наглости и расзорения в домах и поместьях их особливо изиманием чего либо безденежно и без согласия хозиаев под наказанием в артикулах военных изображенным.

В Главной квартире Ясах февраля 21 дня 1771 года.

Ея Императорского Величества всемилостивейшей Государыни моей Генерал Фелдмаршал первою армиею командующей Малой-России Генерал Губернатор Президент Малороссийской Коллегии трех Российских Ординов и Голстинского святыя Анны кавалер.

(пп) К. Румянцев

Conform ordinului majestăţii sale imperiale, a doamnei împărătese Ecaterina Alexeevna, autocrată a toată Rusia etc. etc. etc.

S-a dat această carte salvconduct boierului moldovean Ştefan Anastasă în virtutea căreia se porunceşte autorităţilor civile a nu-i pricinui nici o obidă sau greutate, dimpotrivă să i se arate toată binefacerea conform cu împlinirea prea înaltei cărţi a fericitei şi pomenitei, vrednică de mărire vecinică, a doamnei împărătese Ioanovna, din ziua de 5 februarie a anului 1739 a unchiului său, consilierul de stat şi serdarul din ţara Moldovei, Lupul Anastasă, ce i-a fost acordată pentru neclintita lui credinţă şi osîrdie către imperiul a toată Rusia. Deopotrivă şi autorităţilor militare li se interzice a face incursiuni şi distrugeri în casele şi dependinţele lor, mai ales prin luarea a orice fără plată şi fără voia stăpînilor, sub pedeapsa articolelor militare prevăzute.

În cartierul general din Iaşi, în februarie a 21-a zi, în anul 1771.

Al majestății sale imperiale, a tot milostiva mea doamnă, general feldmareșal, comandant al armatei întîi, guvernator general al Malorusiei, președinte al colegiului malorusian, cavaler a trei ordine rusești, al sfintei Ana de Holstein,

(ss) C<neaz> Rumianțov.

Originalul rus, scris pe hîrtie formată din două foi; cu o traducere romînească a originalului, făcută în secolul al XVIII-lea, din care însă astăzi nu se mai păstrează decît un fragment; a fost cumpărat de Academia Romînă, la 13 aprilie 1910, de la D. Anghel, din Iași.

Doc. nr. 24

1771 aprilie 27, Cartierul general din Iași.

Principele Rumianțov acordă salvconduct boierului Ștefan Anastasă pentru satul său Voinești din ținutul Cîrligăturii, ținînd seamă de serviciile aduse de tatăl și de unchiul său serdarul Lupu Anastasă imperiului rusesc.

По указу Ея Величества государыни Императрицы Екатерины Алексеевны Самодержицы Всероссийской и прочая и прочая и прочая.

Дан сей охранительный лист боярину Степану Анастасиеву на деревню Воинешты в цынуте Корлигатурском силою которого земским чинам повелевается не привлекать оную деревню к общенародным повинностям в разсуждении службы отца его и дяди статского советника молдавского сердаря Луппула Анастасиева равным образом и военным запрещается делать ему и обывателям той деревни наглости, обиды и раззорения и брать что либо безденежно и без согласия хозяев под наказанием в артикулах военных изображенным.

В главной квартире Яссах, Апреля 27 дня 1771 года.

Ея Императорского Величества Всемилостивейшей Государыне моей Генерал фелдмаршал Президент Малороссийской Коллегии, Малой России Генерал Губернатор, трех Российских ординов и Святыя Анны кавалер

(пп) К. Румянцов.

Copie

După poronca marii doamnii impăratriții Ecaterinii Alexievnii, săngură stăpanitoare a toată Rosăe și altora și altora și altora.

Datu-s-au această carte de apărari boiiului Ștefan Anastasăe pentru un sat Voineștii din țănutul Cărligăturii, cu care putere pe rînduitorii țării să oprește să nu-l tragă pe acel sat la orănduelile obștii, pentru slujba parintelui său și a unchiului său svetnecul de taină și al Moldovii sardar Lupul Anastasăe și întocma cu acest chip și ostașilor să porunceşte și să oprește ca să nu-i facă lui și lăcuitorilor dintr-acel sat năprăsnicie și strambătate sau răsăpire or să ia ceva fără bani și fără invoiala omului, căci supt pediapsă va fi după rănduiala oștenească.

S-au scris în gazda cea mare în Eși.

April 27 zăle, 1771 anul.

A marei impeatriții, preamilostivii doamnii mele, gheneral feldmarșal al cei dintăi armiei comandir a Micii Rosăii, gheneral-gobernator, prezedent Malorosii coleghii și de trei a Rosăi, ordene și golenstinskago svintii Anei cavaler.

Graf Romențov.

Originalul rus, cu pecetea aplicată în ceară roșie, scris pe hîrtie formată din două foi. Pe verso foii a doua se află următoarea notă cu litere chirilice: « Această salvogvardie s-au cercetatu care s-au dat dumisale Ștefan Anastasiev pentru satul Voineștii din țănutul

Cărligăturii, cu care să poronceşte ca pe lăcuitorii din numitul sat să nu-i supere nicidecum cu angăriile ce sănt pe ţară ». În acelaşi loc se află şi traducerea romînească — reprodusă mai sus — a originalului, făcută în secolul al XVIII-lea, pe care traducătorul o numeşte greşit copie, şi în care cartierul general este tradus prin « gazda cea mare ».

Doc. nr. 25

<După 27 aprilie 1771>

Plîngerea lui Gheorghe şi Ştefan Anastasă medelniceri către principele Rumianţov ca să se ţină seama de salvconductul acordat pentru oamenii din satele lor: Ruptura din ţinutul Neamţ — a lui Gheorghe, şi Voineşti din ţinutul Cîrligăturii — al lui Ştefan, în urma serviciilor aduse de tatăl şi unchiul lor Lupu Anastasă imperiului rusesc — din care pricină i s-a tras şi moartea din partea turcilor. Acum ispravnicii le iau oamenii la angarale, susţinînd că este poruncă de a nu se mai ţine în seamă salvconductele acordate.

Cu fiiască plecăciune închinîndu-mă, sărut blagoslovită măna svinţăi tale părinte Mihai, mă rog părinte al meu ca un tată să nu-ţ fie cu supărare să ceteşti, cele ce sănt scrisă mai gios şi pentru dragoste creştiniască şi bunătate svinţăi tale mă rog să prefaci pe rusăe numai pe ciornă, şi osăbit de mulţămită va fi pomană svinţii tale; şi am trimes şi un leu, mă rog să-l primeşti; şi pe cănd îi socoti svinţăe ta c-ari fi gata, să porunceşti acestui copil să vie.

Mă rog părinte.

Al svinţii tale fiiu sufletesc,

Ştefan Anastasăe medelnicer.

Cătră luminatul mărie sa graf feldmareşal.

Di la Gheorghii şi Ştefan Anastasăevici medelniceri, plecată donoşenie.

Înălţăme ta ti-ai milostivit asupra noastră pentru slujba tatălui nostru şi a unchiului nostru Lupul Anastasăevici ce au slujit ei măririi înpărăţăii Rosăii şi pentru multe jafuri şi pedepse ce-au tras ei de către turci, din care pricini au şi murit şi ni-ai miluit pre noi pe Ghiorghii Anastasăevici cu slujba oamenilor din satul Ruptura ot ţănutu Niamţului unde să află 15 oameni şi pe Ştefan Anastasăevici cu slujba oamenilor din satul Voineştii ot ţănutu Cărligăturii undi îi este casa şedere şi sănt 25 oameni; şi ni s-au dat şi cărţi di la înnălţăme ta ca să nu fie supăraţi acei oameni cu rănduele ce vor fi pe altă ţară, ce să fie miluiri pentru slujba casăi noastre. Şi din poronca înnălţămii tale, ni-au dat carti şi mărie sa gheneral maior Rămskii-Korsakov cum şi divanul ni-au dat cărţi.

Acum ispravnicii nu ţăn în samă cărţile ce avem şi-i pun şi pe oamenii noştri la toate rănduelile, zăcăndu că este poroncă să nu să ţăe în samă salvogvardiile.

Adevărat pre luminate graf, că din mila înnălţimii tale la mulţi s-au dat salvogvardii de milă, iar slujbile ce-au făcut tatăl meu şi unchiul meu alţii n-au făcut, nici despre turci urgii şi jafuri alţii n-au tras cum au tras ei, din care pricini au şi murit şi noi am rămas săraci şi necăutaţi pănă acum la vreme aceasta şi avem casă grele şi trăim cu greutate.

Ne rugăm înnălţămii tale să te milostiveşti asupra noastră să nu să străce mila ce-ai făcut înnălţăme ta cu noi, ca să putem a ne chivernisi casa şi copiii şi să ne rugăm de o milostivă răzoluţăe.

<Pe verso de aceeaşi mînă>: traducerea în limba rusă.

Сиятелнеюшому графу

Высокоповелителному господину Генерал фелдмаршал командующему армиею Малороссийскому Генерал Гобернатор Колегии Малороссийской Президент всиах российских ординов и Голштинского светое Анни кавалер Петр Александрович Руменцов.

Dila medelnicianii Стефан и Георгие Анастасиевичи нижайшое доношение. Читимие от дивана еже частно притюснена зделали нас дерзновенийми трудим еще ваше сиателство сим доношением ваше сиателство низвисоком своей милости пожаловани нам за службу и за разграбление за оную Турками болшою именна отца нашего и дедю, котории российскою империю били статским советником и в Молдавии сердарем Лупуль Анастасиевич дати изволили на наших малих деревушок на Воинешти в цынутом Карлиготурском и на Руптуру Намецкого цынута охранителнни лист под нумером 681 Априла 27 дина 1771 году со велиением жителствующих воолиа наших подданих от общенародних податей и повинностей тожи и от господина Генерала Маиоро Рымского Корсакова и от диванскии бояр особливий лист приказанно, но исправники не смотра на оних сказуючи нам будто бии всим ордер вашего сиателства имиют от дивана повеление не взирае на салвогвардию вашегоже сиателства к общенародним повинностам и податам употреблают ис наших деревен поданниих которих и всех неболшое число и на которих сверх общенародних повеностеи налагают и берут провиянт иаловиц словом против совисти разорают. Просими ми защищениа от его предвосходителства и от бояри но не сие Вами помилование а Вам ваше сиятелство.

Ciornele sînt scrise pe o singură foaie şi poartă dintr-o veche numerotaţie, nr. 31.

СНОШЕНИЯ СЕРДАРА ЛУПУЛА АНАСТАСЭ С РУССКИМИ (1721—1751)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

На основании 25 неизданных документов на русском языке и повествований из хроник Иоана Никулче и псевдо-Енаке Когэлничану автор выявляет сношения молдовского сердара Лупула Анастасэ с русскими в 1721—1751 годах. Здесь описаны: поездки Лупула Анастасэ в Киев, к бывшему господарю Молдовы Дмитрию Кантемиру, в Москву, его сношения в 1737 году с русскими представителями на Немировском конгрессе как во время самого конгресса, так и после него, сношения генерала Бонневаля с русскими через Лупула Анастасэ, сношения с русскими других высокопоставленных лиц Молдовы при его посредничестве, его борьба против турок, его семья, высокие звания, которые он носил, и его смерть.

Указывается на то, что сношения Лупула Анастасэ с русскими соответствовали стремлениям народа и части боярства, которая хотела освобождения Молдовы от оттоманского ига. Сердар Лупул, лицо влиятельное, зять митрополита Никифора Сидиса, был поочередно великим армашем, великим агой, великим стольником, хотинским пыркэлабом; то есть был, таким образом, выразителем желаний части Молдовского боярства. Его поддерживали великий спэтар Гаврилицэ, Сорокский пыркэлаб Петре Дука, постельник Андронаке; к ним примыкает даже драгоман Порты Александру Гика, брат молдовского господаря Григоре Гика, казненный турками за измену; сам Григоре Гика был некоторое время заодно с Лупулом.

LES RAPPORTS DU SERDAR LUPU ANASTASĂ AVEC LES RUSSES (1721—1751)

(RÉSUMÉ)]

En raison d'un lot de 25 documents russes inédits et des faits relatés par les chroniques de Ion Neculce et du pseudo-Enache Kogălniceanu, l'auteur brosse le tableau des rapports entretenus par le *serdar* moldave Lupul Anastasă avec les Russes, entre 1721 et 1751. Il retrace les voyages de Lupul Anastasă à Kiev, chez l'ancien prince de Moldavie, Démètre Cantemir, puis à Moscou; il évoque également ses rapports avec les représentants russes au Congrès de Nemirov en 1737, tant pendant le Congrès qu'ultérieurement, et les relations du général de Bonneval avec les Russes par l'intermédiaire de Lupul Anastasă et celles d'autres personñalités moldaves avec les Russes par le même canal. Mention est faite de sa lutte contre les Turcs, de sa famille, des dignités qui lui furent conférées et de sa mort.

L'auteur souligne que les relations de Lupul Anastasă avec les Russes répondaient aux aspirations du peuple et d'une partie des boyards qui désiraient l'affranchissement de la Moldavie du joug ottoman. Personnage influent, le *serdar* Lupul, gendre du métropolite Nicéphore Sides, tour à tour grand *armaş* (prévôt), grand *aga* (justicier), grand *stolnic* (sénéchal), *pîrcălab* (gouverneur militaire) de Hotin, était l'exposant des desiderata d'une partie de la noblesse moldave. Il avait pour lui le grand *spătar* (connétable) Gavriliţă, Pierre Duca, gouverneur de la forteresse de Soroca, le *postelnic* (chambellan) Andronache. Alexandre Ghica, dragoman de la Sublime Porte et frère du prince Grégoire Ghica de Moldavie — qui devait être mis à mort pour trahison par les Turcs — s'était rallié à lui et, pendant un certain temps, Grégoire Ghica lui-même.

CONTRIBUŢII LA PROBLEMA LOCURILOR DE ADEVERIRE DIN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ (SEC. XIII–XV)

DE

FRANCISC PALL

Instituţia locurilor de adeverire *(loca credibilia, loca testimonalia)* este încă puţin cunoscută cercetătorilor istoriei noastre medievale [1]. E semnificativ în această privinţă că istoriografia romînă nici nu posedă pînă acum un termen consacrat pentru denumirea lor [2]. Este vorba de aşezăminte specifice ale feudalismului bisericesc din Ungaria şi Transilvania, constituite de capitluri (colegii de canonici, mai ales pe lîngă bisericile episcopale) şi de o seamă de conventuri (mănăstiri), care emiteau acte sub pecetea lor autentică, fie la cererea unor persoane particulare, fie pe baza însărcinării autorităţilor publice, ca regele, voievodul sau vice-voievodul Transilvaniei sau a altor foruri superioare ale statului feudal. Semănînd în unele privinţe cu notariatele publice, aceste aşezăminte, care ilustrează alianţa strînsă dintre feudalitatea bisericească şi cea laică, au desfăşurat o activitate foarte intensă nu numai în evul mediu (începînd cu secolul al XIII-lea), ci existenţa lor — deşi într-o formă mult schimbată în ceea ce priveşte Transilvania — s-a prelungit, ca o rămăşiţă feudală învechită, pînă în ultimul sfert al veacului trecut.

În bună parte, istoria Transilvaniei feudale o cunoaştem pe baza documentelor emanate de la aceste aşezăminte. Într-adevăr, în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea bunăoară, cel mai mare număr de documente a fost eliberat, alături de cancelaria regală, tocmai de locurile de adeverire. Dar importanţa documentelor emise de ele este subliniată nu numai de numărul,

[1] Vezi Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI –XV)*. în *Documente privind istoria Rominiei, Introducere*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., 1956, p. 227 şi urm. Consideraţiunile din articolul de faţă se completează cu datele referitoare la subiect, pe care le cuprinde acel studiu. (*op. cit.*, mai ales p. 245–251).

[2] Termenul folosit în studiul amintit ni se pare preferabil aceluia de « *locuri de încredere* », întrebuinţat în studiul prof. Sig. Jakó, *Organizaţia cancelariei voievodale ardelene la începutul secolului al XVI-lea*, în « Hrisovul » VI (1946), p. 114–115, nr. 1. Istoriografia maghiară foloseşte expresia *hitelyes helyek*. Termenul german *glaubwürdigen Orte* e de fapt o traducere a celui latin: *loca credibilia*. În romîneşte denumirea de *locuri de adeverire* este justificată de însăşi funcţiunea lor.

ci şi de cuprinsul lor. Să ne gîndim la faptul că un izvor de o deosebită însemnătate socială ca *Registrul de la Oradea din secolul al XIII-lea* este rezultatul activităţii ca for de mărturie şi de emitent de acte a unuia din aceste locuri: capitlul din Oradea, sau că un act atît de important pentru lupta de clasă a ţărănimii ardelene ca cel din 6 iulie 1437, despre prima înţelegere dintre reprezentanţii nobilimii feudale şi ai ţărănimii răsculate, a fost încheiat în faţa conventului din Cluj-Mănăştur, care de altfel a transcris şi cea de-a doua învoială dintre ei, din 6 octombrie acelaşi an.

★

Locurile de adeverire, ca foruri emitente de acte, fac parte din acele forme ale suprastructurii, din acele instituţii feudale, a căror studiere constituie obiectul de cercetare al diplomaticii. Dacă ele, în ciuda rolului important pe care l-au jucat în istoria Transilvaniei, sînt atît de puţin cunoscute pînă acum istoriografiei noastre, aceasta se explică mai ales prin indiferenţa pe care a arătat-o istoriografia burgheză romînă diplomaticii şi celorlalte discipline zise « auxiliare » ale istoriei, în raport cu materialul documentar transilvănean. Întradevăr, diplomatica, pe lîngă faptul că « ajută » istoria prin determinarea metodei, a procedeelor de investigaţie şi de control al izvoarelor documentare, prin pregătirea critică a acestora în vederea interpretării lor, poate contribui şi în mod direct la lămurirea multor probleme istorice, în primul rînd a instituţiilor feudale: a cancelariilor, a aparatului de guvernămînt şi administrativ al statului, a dregătoriilor, a aşezămintelor juridice şi judiciare etc., care în societăţile împărţite în clase antagoniste — ca cea feudală — exprimă, după cum se ştie, voinţa clasei dominante ca instrument pentru menţinerea exploatării maselor populare.

Apariţia şi dezvoltarea, organizarea şi activitatea locurilor de adeverire au fost cercetate, cu privire la întreg teritoriul statului feudal ungar, de unii diplomatişti burghezi maghiari mai ales de Eckhart şi de Szentpétery, acesta din urmă bazîndu-se mai mult pe rezultatele cercetărilor făcute de cel dintîi [1]. În aceste studii se găseşte adunat şi sistematizat un material bogat, care este însă prezentat de pe poziţiile obiectiviste şi formaliste ale diplomaticii burgheze. Aceasta, reflectînd criza întregii istoriografii burgheze, se caracterizează prin cercetarea unilaterală a aspectelor formale şi juridice ale documentelor, trecînd sub tăcere caracterul lor de clasă [2].

În studiul său, Eckhart (care, trebuie să recunoaştem că între timp, în lucrările sale mai noi, a evoluat spre concepţia marxist-leninistă) se mărgineşte să constate în domeniul relaţiilor sociale că locurile de adeverire au contribuit la « dezvoltarea sentimentului de egalitate între marea şi mica nobilime » [3], fără a arăta însă esenţa de clasă a acestor aşezăminte înseşi, puse în slujba exploatării feudale chiar prin practica lor documentară.

---

[1] Franz Eckhart, *Die Glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, în « Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung », Innsbruck, IX (Ergänzungsband), 1915, p. 395—558; Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* (Diplomatica maghiară), Budapesta, 1930, p. 121—138, 214—222. Aceste lucrări se ocupă de locurile de adeverire din secolul al XIII-lea pînă la sfîrşitul celui de-al XV-lea. Pentru veacurile următoare (XVI—XIX) cf. Papp László, *A hitelyes helyek története és müködése az újkorban* (Istoria şi activitatea locurilor de adeverire în epoca modernă), Budapesta, 1936, unde cap. IV (p. 56—68) din partea I, şi cap. V (p. 108—117) din partea a II-a se ocupă numai de Transilvania; idem, *A hitelyeshelyi intézmény megszünése* (Desfiinţarea instituţiei locurilor de adeverire), în « Regnum », Budapesta, 1942/43, p. 536—562.

[2] Vezi observaţiile critice ale lui L. Cerepnin cu privire la studiile diplomatistului rus burghez A. S. Lappo-Danilevski, în « Voprosî istorii », 1949, nr. 8, mai ales p. 47—50.

[3] Eckhart, *op. cit.*, p. 554.

Cît privește prezentarea, mai scurtă, pe care ne-o dă Szentpétery despre dezvoltarea locurilor de adeverire, despre organizarea lor și caracteristicile actelor emise de ele, ea e făcută într-un stil încărcat și foarte sec, după toate regulile metodei factologice și obiectiviste a diplomaticii burgheze, de nuanță germană, de la începutul acestui veac.

★

Locurile de adeverire au apărut în Ungaria și Transilvania la începutul secolului al XIII-lea, într-o vreme cînd relațiile feudale de producție cîștigau tot mai mult teren și se ascuțea lupta de clasă. Începuturile producției de mărfuri și primele semne ale despărțirii meseriilor de agricultură au dus la agravarea sarcinilor feudale și a exploatării țărănimii, precum și la împotrivirea ei crescîndă.

Biserica avea acum o situație economică, politică și ideologică precumpănitoare în cadrul regimului feudal, ținînd sub controlul ei regalitatea, considerată ca vasală de papalitatea ajunsă la apogeul puterii ei, și a influenței sale internaționale [1]. Biserica era nu numai cea mai mare proprietară feudală — atrăgîndu-și astfel invidia nobilimii, — ci avea încă (în Ungaria și Transilvania) monopolul foarte interesat al științei de carte și al scrisului, în mijlocul societății laice scufundate în bezna analfabetismului, pe a cărei ignoranță și superstiții le putea întoarce cu atît mai ușor în folosul ei material și moral [2].

În sînul acestei societăți, feudalii eclesiastici îndemnați și de dreptul canonic, precum și de răspîndirea scrisului în rîndurile clerului (din care o bună parte nu știa pînă atunci decît să citească), erau cei dintîi în măsură să prețuiască valoarea juridică a documentelor, ca dovezi pentru asigurarea privilegiilor clerului și a moșiilor bisericii. Pilda lor a fost urmată treptat și de feudalii laici, care vor prefera tot mai mult probei verbale, nesigure și trecătoare a martorilor, dovada sigură și statornică a actului scris, întărit cu pecete autentică. Procesul acesta a fost promovat desigur și de unele influențe apusene, venite împreună cu alte înrîuriri prin organizația internațională a bisericii catolice, căci în Europa occidentală se constată același fenomen încă din secolele al XI-lea și al XII-lea [3].

Prestigiul documentelor creștea prin dezvoltarea vieții sociale, iar necesitatea lor a devenit atît de simțită, încît cancelaria regală, organizată spre sfîrșitul secolului al XII-lea tot sub influență bisericească — mai precis papală — nu mai putea să facă față cererii crescînde de acte a păturilor avute ale societății feudale. În asemenea condiții, fețele bisericești (episcopii și abații), dar mai ales capitlurile și conventurile — la început numai cele mai însemnate, ale căror peceți erau mai cunoscute [4] — au început să emită acte în tranzacțiuni de drept privat, la cererea particularilor. La aceasta a contribuit și faptul că așezămintele bisericești amintite erau solicitate încă de mai înainte de autoritățile judiciare laice, pentru a-și da concursul la îndeplinirea unor faze ale procedurii judiciare: ca depunerea jurămîntului și așa-zisa « judecată a lui dumnezeu » (ordaliile), ale căror rezultate trebuiau consem-

---

[1] Molnár Erik, *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig* (Istoria societății maghiare din epoca primitivă pînă la epoca arpadiană), ed. a II-a, Budapesta, 1949, p. 339—342; Lederer Emma, *Az egyház szerepe az Árpádkori Magyarországon* (Rolul bisericii în Ungaria epocii arpadiene), în « Századok », 1949 (apărut în 1950), p. 86 și urm.

[2] Despre un monopol al culturii deținut de biserică, nu se mai poate vorbi în această epocă, bunăoară în Franța, cu toate încercările ei de a și-l păstra, persecutînd manifestările culturii orășenești care îi era ostilă încă din secolul al XII-lea (cf. N. A. Sidorov, *Очерки по истории ранней городской культуры во Франции*, Moscova, 1953).

[3] Cf. A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Paris, 1929, p. 272.

[4] Aceasta la început nu era însă o condiție absolută, căci unele locuri emiteau acte și fără pecete (Eckhart, *op. cit.*, p. 417; Szentpétery, *op. cit.*, p. 122).

nate în scris şi adeverite de ele [1]. Aceste două aspecte — cel privat şi cel public — ale activităţii locurilor de adeverire se conturează deja destul de limpede în primele două decenii ale veacului al XIII-lea.

O dispoziţie a bulei de aur din 1231, dată de regele Andrei al II-lea — bulă care marchează apogeul puterii bisericii şi a papalităţii în Ungaria — consacra în formă de lege scrisă această situaţie de fapt, în ceea ce priveşte cel de-al doilea aspect, atunci cînd prescria ca procedura (după cum se ştie) verbală a pristavilor, delegaţii forurilor laice de judecată, care abuzau mult de situaţia lor, să nu mai fie valabilă decît prin mărturia episcopului, capitlului sau conventului din ţinutul respectiv [2]. Or, această mărturie *(testimonium)* se întocmea în formă de acte scrise, după cum ne arată toată dezvoltarea locurilor de adeverire [3].

Dispoziţia amintită din 1231 e considerată oarecum ca dată oficială a înfiinţării instituţiei de care ne ocupăm. Ea a consolidat fireşte prestigiul de care se bucurau locurile de adeverire în păturile clasei dominante feudale şi a dat un nou impuls dezvoltării lor, nu numai ca organ auxiliar al autorităţilor publice, ci şi ca for emitent de documente pentru particulari. La aceasta a contribuit desigur şi prezenţa în fruntea sau în rîndurile clerului de la aceste aşezăminte a unor feţe bisericeşti care şi-au făcut studiile la universitatea din Paris, ce reprezenta o nouă orientare, mai practică, în predarea scrisului şi, în general, în învăţămîntul şi cultura clericală, orientare care ţinea seama şi de exigenţele laicilor [4].

La drept vorbind, o funcţiune de adeverire similară cu aceea a capitlurilor şi conventurilor din Ungaria şi Transilvania, îndeplineau (dar numai în chestiuni de drept privat, şi aşezămintele respective din Germania, însă cu deosebire că activitatea lor în acest domeniu era mai redusă decît a episcopilor din aceeaşi ţară [5], şi incomparabil mai restrînsă decît aceea desfăşurată de capitlurile şi conventurile din Ungaria şi Transilvania.

Pe de altă parte, acestea, după cum au arătat alţi cercetători (Szentpétery, (Perényi) prezintă unele asemănări cu *oficialităţile* (tribunalele episcopale) din Franţa şi din unele regiuni ale Germaniei, mai ales apusene, precum şi cu *decanatele* (protopopiatele) din Flandra [6]. Aceste aşezăminte, a căror dezvoltare a luat amploare tot de la începutul secolului al XIII-lea, emiteau de asemenea documente în chestiuni de drept privat la cererea particularilor, pe lîngă faptul că ele desfăşurau, în primul rînd, o activitate judiciară eclesiastică. Dintre cele două laturi ale activităţii lor, cea din urmă era de fapt mai importantă. Aici însă noi găsim o deosebire esenţială între ele şi instituţia de care ne ocupăm. Şi anume, în timp ce *oficialii* (zişi uneori vicari) şi decanatele apusene judecau pricini bisericeşti, ca foruri de jurisdicţie

---

[1] Perényi József, *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására* (Influenţa şcolilor franceze asupra formării practicii documentare maghiare), Budapesta, 1938, p. 18.

[2] *Documente privind istoria Romîniei, C. Transilvania* (citat în continuare: Tr.) v. XI — XIII, vol. I, nr. 210.

[3] Cf. şi Eckhart, *op. cit.*, p. 416; Perényi, *op. cit.*, p. 16; Lederer, *op. cit.*, p. 94; Guoth Kálmán, *Az okleveles bizonyitás kifejlödése Magyarországon* (Formarea procedurii probei documentare în Ungaria), Budapesta, 1936, p. 52 şi n. 12 — crede că *testimonium* nu are aici sensul de document, ci de martor al aşezămintelor bisericeşti amintite. Dar chiar şi în acest caz, după părerea noastră, mărturia sa trebuie cuprinsă în scris, adică în formă de documente după obiceiul urmat de capitluri şi conventuri.

[4] Cf. şi Istványi Géza, *A megyei irásbeliség elsö korszaka* (Prima perioadă a dezvoltării scrisului în comitate), în « Századok », 1937, p. 522.

[5] Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, ed. a II-a, vol. I, Lipsca, 1912, p. 713, 721.

[6] Oswald Redlich, *Die Privaturkunden des Mittelalters*, München—Berlin, 1911, p. 172—176; H. Bresslau, *op. cit.*, I, p. 716; Szentpétery, *op. cit.*, p. 74, 137; Perényi, *op. cit.*, p. 18—19.

ecleziastică (cum făceau de altfel şi în Ungaria şi Transilvania vicarii generali ai episcopilor, vicari recrutaţi dintre arhidiaconi-canonici, asistaţi uneori de alţi membrii ai capitlului) [1], în schimb, locurile de adeverire din Ungaria şi Transilvania prezintă o particularitate specifică. Aceasta constă în faptul că ele însele — ca instituţii — nu erau instanţe judecătoreşti, nici bisericeşti, nici laice, ci participau, ca organe auxiliare şi de adeverire, în urma invitaţiei autorităţilor publice, la îndeplinirea deosebitelor forme procedurale ale justiţiei şi administraţiei feudale laice [2].

O altă trăsătură particulară, apărută în cursul dezvoltării locurilor de adeverire, constă într-o concepţie specifică a dreptului feudal maghiar, formată în cursul secolului al XIII-lea [3]. Acesta (în opoziţie cu concepţia dreptului canonic, adoptată în general în Europa apuseană) nu recunoştea valoarea juridică a actelor emise în cauză proprie, în tranzacţiunile de drept privat. De aceea, nu numai particularii trebuiau să se adreseze în această privinţă altora, în primul rînd locurilor de adeverire, ci chiar şi acestea de obicei nu eliberau documente în cauzele lor proprii, făcînd apel în acest scop la un alt loc de adeverire [4]. Ba mai mult: cunoaştem un caz cînd, spre sfîrşitul secolului următor, se contestă într-un proces valoarea juridică a unui act de adeverire emis în 1295 de către episcopul Transilvaniei pentru o danie făcută în favoarea capitlului său, adică a aceluia din Alba-Iulia [5]. Însă în treburile unor membrii (canonici) ai acestor locuri, ca şi în pricinile pe care le aveau ele sau episcopul lor diecezan, ca stăpîni feudali, cu dependenţii sau iobagii lor, ori pe care le aveau aceştia între ei sau chiar cu alţii, ele obişnuiau să emită documente [6].

Deşi capitlurile şi conventurile, prin prestigiul pe care au reuşit să-l cîştige în faţa feudalilor, prin numărul şi răspîndirea lor în întreg statul feudal maghiar, jucau — mai ales din a doua jumătate a secolului al XIII-lea — un rol precumpănitor în adeverirea tranzacţiunilor de drept privat, totuşi ele nu erau singurele care desfăşurau o asemenea activitate.

---

[1] Doc. din 16 octombrie 1322 (Tr. v. XIV, vol. II, nr. 129); 6 iulie 1371, Alba-Iulia, în Arh. ist. a Filialei Acad. R.P.R., Cluj, colecţia Iosif Kemény, dos. 55; 27 august 1375, Alba-Iulia, arh. Suky. Pentru vicarii generali, cf. Szentpétery, *op. cit.*, p. 75, 124, 140, 222—223.

[2] În calitatea lor de instituţii religioase — şi nu în aceea obişnuită de locuri de adeverire pentru societatea mireană — conventurile adevereau şi apeluri făcute către papă şi alte foruri bisericeşti (de episcopi). Aşa au procedat de exemplu în 1299 conventul din Cluj-Mănăştur, în 1300 conventul augustinilor din Alba-Iulia, în 1306 conventul predicatorilor (dominicanilor) din aceeaşi localitate (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 516, 521, v. XIV, vol. I, nr. 59), iar în 1311 ambele aceste conventuri (Tr. v. XIV, vol. I, nr. 156; în doc. din urmă — din 13 septembrie 1311 — e cuprins, pe lîngă acela din 24 iulie al episcopului Benedict, şi actul comun din 13 august al dominicanilor şi augustinilor, din Alba-Iulia). Pentru raporturile locurilor de adeverire cu forurile judiciare bisericeşti, vezi Eckhart, *op. cit.*, p. 422 şi urm.; Szentpétery, *op. cit.*, p. 124.

[3] Cf. Kumorovitz Bernát Lajos, *Az autentikus pecsét* (Pecetea autentică), Budapesta, 1936, (extr. din «Turul», p. 16).

[4] Pall, *op. cit.*, II, p. 247—248.

[5] Doc. din 1392 în Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár* (Documente privitoare la epoca lui Sigismund), I, Budapesta, 1951, nr. 2414.

[6] Vezi, în ceea ce priveşte capitlul din Oradea, doc. din 1291, 1304, 1320 şi 1338, Tr. v. XIII, vol. II, nr. 391; v. XIV, vol. I, nr. 48, 53 şi 403; vol. III, nr. 396 (cf. şi Eckhart *op. cit.*, p. 452—453). În 1273, capitlul din Oradea eliberează un document împreună cu episcopul diecezan cu privire la moşiile lor comune, actul fiind întărit şi cu pecetea conventului din Dealul Orăzii (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 161). Asupra jurisdicţiei feudale a capitlului din Oradea a se vedea şi două documente din 1373, în Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, IX, 4, Buda, 1843, p. 531—533 şi Georg Ed. Müller, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", seria nouă, XXIV, (1892), Sibiu, p. 394—395; vezi şi *A váradi káptalan legrégibb statutumai* (Cele mai vechi statute ale capitlului din Oradea), ed. Bunyitay V., Oradea, 1886, partea I, titlul 12, 33—35; partea a II-a titlul 5.

Într-adevăr, astfel de documente puteau emana şi de la alte foruri sau persoane laice şi ecleziastice, care dispuneau de pecete autentică: regele, voievodul şi ceilalţi mari dregători ai regatului, apoi comitatele (deşi acestea vor avea pecetea autentică numai din secolul al XVI-lea), oraşele, episcopii, vicarii generali, chiar şi parohii. La curtea regală, în secolul al XIV-lea (1317—1374), comitele capelei (adică şeful capelanilor de la curte) dezvolta de asemenea o activitate de adeverire. O funcţiune similară îndeplinea, cu începere din acelaşi veac, şi instituţia de origine italiană a notariatului public, care însă, tocmai din pricina locurilor de adeverire, n-a putut atinge în Ungaria şi Transilvania dezvoltarea ei cunoscută în ţările apusene [1].

Spre deosebire de nobilimea feudală, care, din motivele arătate, prefera să se adreseze capitlurilor şi conventurilor, orăşenii din aşezările urbane privilegiate recurgeau destul de rar la aceste aşezăminte ale feudalismului bisericesc, tranzacţiile lor fiind adeverite de obicei de către forurile lor proprii: sfaturile orăşeneşti [2].

Practica documentară a locurilor de adeverire a luat un avînt atît de mare în cursul secolului al XIII-lea, încît pînă şi conventurile mici şi neînsemnate căutau să emită documente, întrucît posedau o pecete, chiar dacă aceasta nu era recunoscută ca autentică, adică avînd o putere de adeverire publică şi putînd să confere actelor o valoare juridică. Nu numai numărul tot mai mare de acte, reclamate de nevoile practice ale societăţii feudale în dezvoltare, a contribuit la această năzuinţă, ci, mai ales, apriga lăcomie a bisericii catolice, care vedea un izvor important de venituri în taxele mari percepute pentru întocmirea documentelor şi în diurnele delegaţilor ei trimişi ca oameni de mărturie la citaţii, puneri în posesie, hotărniciri de moşii etc. Abuzurile săvîrşite în această privinţă nemulţumindu-i pe feudalii laici, puterea centrală a încercat, deşi cu puţin succes, să le stăvilească prin reglementarea acestor taxe pe cale legislativă [3]. Creşterea abuzivă a numărului locurilor de adeverire apare evidentă mai ales la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui următor, fiind înlesnită de slăbirea puterii centrale şi de agravarea anarhiei feudale.

Consolidarea monarhiei feudale sub Angevini, în secolul al XIV-lea, a adus — printre alte măsuri importante în domeniul practicii documentare—o limitare a numărului capitlurilor şi conventurilor care funcţionau ca locuri de adeverire. Servind interesele clasei dominante, statul feudal voia astfel să înlăture abuzurile izvorîte din situaţia haotică de mai înainte, care prejudiciau aceste interese. De altfel, biserica din Ungaria şi papalitatea din perioada avignoneză numai aveau situaţia predominantă de pe vremuri, deşi ele îşi continuau, ba chiar îşi agravau exploatarea [4]. Carol Robert făcea o distincţie între conventurile cu şi cele fără pecete autentică, iar Ludovic I, printr-o dispoziţie a legii din 1351, a interzis conventurilor

---

[1] Pall, *op. cit.*, II, p. 245.

[2] Doc. din 1268 şi 1323, privind orăşeni din Rodna şi din Cluj (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 104; v. XIV, vol. II, nr. 226). Cf. şi Eckhart, *op. cit.*, p. 420—421; Szentpétery, *op. cit.*, p. 125, 137—138, 230—236. În 1372 găsim un caz cînd, într-o pricină adeverită de sfatul oraşului Cluj, emite în ziua următoare un act de adeverire şi conventul din Cluj-Mănăştur. E vorba de un testament care pentru mai multă siguranţă a fost deci declarat în faţa a două foruri (Fr. Zimmermann — C. Werner — G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, p. 391—393).

[3] Legea din 1298 (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 496), şi altele, din secolul al XV-lea (Szentpétery, *op. cit.*, p. 217—218). De asemenea, statul feudal s-a văzut nevoit să ameninţe la sfîrşitul secolului al XV-lea cu sancţiuni aspre locurile de adeverire care emiteau documente false. Acelaşi lucru face şi faimosul cod feudal de legi, Tripartitul lui Werböczy, la începutul veacului următor (Szentpétery, *op. cit.*, p. 216). Evident, tot aviditatea îndemna locurile de adeverire să recurgă la asemenea abuzuri.

[4] Molnár Erik, *A magyar társadalom története az Arpádkortól Mohácsig* (Istoria societăţii maghiare de la epoca arpadiană pînă la Mohács), Budapesta, 1949, p. 289.

mai mici să dea acte cu privire la « înveşniciri de moşii » (*super perpctuatione possessionum*), ceea ce trebuia să fi avut repercusiuni grave asupra întregii lor activităţi de adeverire. În 1353, peceţile tuturor capitlurilor şi conventurilor au fost duse la Buda, din porunca aceluiaşi rege, probabil spre a fi verificate şi a se hotărî care din aceste aşezăminte vor putea să mai aibă dreptul de a-şi continua activitatea [1].

★

În ceea ce priveşte competinţa teritorială a acestor aşezămintc, ea era numai relativă, în sensul că raza de acţiune a fiecăruia se întindea, potrivit dreptului obişnuielnic, asupra ţinutului înconjurător, adică asupra unuia sau mai multor comitate, fără a avea însă un drept exclusiv în aceste teritorii. E adevărat că Ludovic I a hotărît în 1351 ca « omul de mărturie al capitlurilor să fie luat din capitlurile cele mai apropiate» (*de propinquioribus capitulis*) de locul unde trebuia făcută bunăoară o chemare în judecată sau o cercetare, şi asupra acestui lucru face de fapt aluzie şi Sigismund de Luxemburg la începutul secolului al XV-lea [2]. Totuşi, această dispoziţie legală (care privea însă numai un aspect al activităţii locurilor de adeverire) nu era totdeauna respectată. De exemplu, conventul din Cluj-Mănăştur, spre sfîrşitul secolului al XV-lea, îşi desfăşura activitatea mai ales în comitatele din nordul Transilvaniei, iar capitlul din Alba-Iulia în cele din sud [3], fără să se poată vorbi însă de o delimitare precisă, cel puţin în fapt, a competinţei lor teritoriale, căci, de pildă, capitlul amintit emitea acte şi cu privire la comitatele Dobîca, Cluj şi Turda, care făceau parte din raza de acţiune obişnuită a conventului din Cluj-Mănăştur [4]. În adevăr, raza de acţiune a mai multor locuri putea să se suprapună total sau în parte [5]. Uneori, ele puteau să emită acte de adeverire despre moşii situate în mai multe comitate îndepărtate unele de altele [6] sau în comitate care se aflau prea departe de aceste locuri, neputînd intra astfel în competinţa lor teritorială obişnuită. Capitlul din Strigoniu adevereşte, de pildă, vînzarea unor moşii din comitatele Cenad, Timiş, Caraş şi Sirmiu. Acest caz se explică prin faptul că pentru cumpărător, magistrul Gall (notarul special al regelui, care stătea de obicei la curtea regală din Vişegrad), capitlul din Strigoniu era foarte apropiat [7]. E posibil ca mai tîrziu el să fi obţinut în această privinţă şi adeverirea unui capitlu din ţinutul în care se aflau acele moşii, cum era capitlul din Cenad, deşi în forma în care ni s-a transmis documentul (ca rezumat într-un act din 1390), contrar obiceiului, nu se prevede nici o clauză în acest sens. Un alt exemplu:

---

[1] Eckhart, *op. cit.*, p. 421—422; Szentpétery, *op. cit.*, p. 215.

[2] *Corpus juris Hungarici*, I, Budapesta, 1899, decretul din 1351, art. 22. Cf. Eckhart, *op. cit.*, p. 457; vezi şi mandatul lui Sigismund din 6 noiembrie 1403, în Ortvay Tivadar, *Oklevelek Temesvármegye... történetéhez* (Documente priv. istoria comitatului Timiş), I, Bratislava, 1896, p. 335.

[3] Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó müködése 1526-ig* (Activitatea judiciară şi ca emitenţi de documente a voievozilor Transilvaniei pînă la 1526), Budapesta, 1940, p. 38, n. 50. Conventul din Cluj-Mănăştur trimitea delegaţi şi la adunările (congregaţiile) generale ale nobilimii ţinute de voievod la Turda, unde ei dezvoltau o activitate de adeverire (în 1368 acest lucru e amintit ca un obicei vechi). Uneori proceda la fel şi capitlul din Alba-Iulia (*ibidem*, p. 43, 45).

[4] Eckhart, *op. cit.*, p. 460—462.

[5] Vezi mai pe larg la Eckhart, *op. cit.*, p. 456—461 şi Szentpétery, *op. cit.*, p. 216—217.

[6] Eckhart, *op. cit.*, p. 456.

[7] Doc. din 1329 (Tr. v. XIV, vol. II, nr. 540). În 1393 conventul din Jasov (azi în R. Cehoslovacă) adevereşte, în urma ordinului regelui Sigismund, punerea comitelui Ioan, judele curţii regale, în stăpînirea mai multor moşii din comitatul Bihor (E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 437—438, 445—447).

conventul ioanit din Alba Regală raportează, în 1498, regelui Vladislav al II-lea despre punerea lui Ladislau Geréb, episcopul Transilvaniei, în stăpînirea orașului Zalău [1]. De altminteri, pentru lămurirea completă a problemei competinței teritoriale pe care o aveau locurile de adeverire sînt necesare cercetări noi, nu numai pe baza materialului publicat, ci și din arhive [2].

Să trecem acum pe scurt în revistă locurile de adeverire care se aflau pe teritoriul Transilvaniei [3]. E vorba, mai întîi, de capitlurile episcopale din Alba-Iulia (zisă a « Transilvaniei »), din Cenad și din Oradea, precum și de capitlul « bisericii colegiale » (neepiscopale) [4] din Arad. Din categoria conventurilor făceau parte: cel benedictin din Cluj-Mănăștur și cel premonstratens din Dealul Orăzii (de *Promontorio Waradiensi*). În afară de acestea, după cum vom vedea, erau și cîteva conventuri mai mici, care desfășurau o activitate incomparabil mai redusă ca importanță, ca intensitate și în timp.

În ordinea cronologică a apariției lor în materialul documentar cunoscut, trebuie să menționăm mai întîi capitlul din Oradea, a cărui funcțiune de adeverire este atestată încă de la începutul secolului al XIII-lea, după cum ne arată *Registrul de la Oradea* (1208—1235). În acesta ni s-au transmis, începînd cu anul 1215, documente care, pe lîngă că erau trecute în acest registru, au fost emanate și separat ca acte de sine stătătoare, așa cum dovedește însăși forma lor din registru [5]. Apoi, primul document eliberat de capitlul din Oradea pe care-l cunoaștem fără mijlocirea acestui registru e din 1256 [6]. Capitlul din Arad e menționat ca emițînd scrisori de mărturie în 1229 (în *Registrul de la Oradea)* primul său document ce ni s-a păstrat fiind din 1269 [7]. Capitlul din Alba-Iulia apare în 1231 [8], conventul din Dealul Orăzii în 1264 [9], capitlul din Cenad în 1285[10], iar conventul benedictin din Cluj-

---

[1] Beke Antal, *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt* (Arhiva capitlului Transilvaniei din Alba-Iulia), Budapesta, 1889—1895, nr. 763—764. Acest autor crede însă greșit că e vorba de un convent ioanit din Alba-Iulia, în loc de cel din Alba-Regală. În realitate, e atestat numai acesta din urmă, care avea ca patron pe sf. Ștefan, regele Ungariei (Eckhart, *op. cit.*, p. 462; Szentpétery, *op. cit.*, p. 137), după cum arată, de altfel, și intitulația actului emis de acest loc de adeverire *Conventus cruciferorum ordinis sancti Johannis Jerosolimitani domus hospi<talis sancti> Regis Stephani de Alba*, pe care Beke o reproduce incomplet (cf. orig. în Battyaneum din Alba-Iulia, cista Szathmár, fasc. III, nr. 43). Acest convent face parte din acele locuri de adeverire care erau autorizate, cel puțin de la sfîrșitul secolului al XV-lea (după cum rezultă indirect și din acest act), să emită acte autentice pentru orice parte a regatului Ungariei (Werböczy, *Tripartitum*, II, p. 21; cf. Hajnik Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyes-házi királyok alatt* (Organizația judecătorească și dreptul procesual maghiar sub regii din dinastia arpadiană și din cele mixte), Budapesta, 1899, p. 161.

[2] Cf. și Eckhart, *op. cit.*, p. 461; Szentpétery, *op. cit.*, p. 217.

[3] În sensul larg, actual, al termenului (cuprinzînd și Banatul, Crișana și Maramureșul).

[4] *Ecclesia collegiata.*

[5] Reg. de la Oradea (tradus în Tr. v. XI—XIII, vol. I, nr. 112 anul 1215; cf. și nr. 162 (1216), 313 și 317 (1221), 352 (1226), 357 (1229), 388 (1235). Pentru analiza conținutului social al acestui registru vezi Ion Sabău, *Judecata probei fierului roșu în Transilvania feudală*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, <București>, 1954, p. 625—640.

[6] Tr. v. XIII, vol. II, nr. 17.

[7] Reg. de la Oradea, nr. 358 (1229), doc. din 1269 (Tr. v. XIII, vol II, nr. 105). Doc. din 1247, prin care acest capitlu raportează, împreună cu cel din Cenad, regelui Bela al IV-lea despre o hotărnicire e fals. (Karácsonyi Janos, *A hamis, hibáskeltü és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* (Lista doc. false, cu dată greșită sau nedatate pînă la 1400), Budapesta, 1902, p. 18, nr. 100.

[8] Tr. v. XI—XIII, vol. I, nr. 214; documentul următor, din 1252 (vol. II, nr. 3).

[9] *Ibidem*, nr. 47; documentul următor, din 1283 (nr. 280).

[10] *Ibidem*, nr. 306; documentul următor, din 1288 (nr. 331). Vezi mai sus nota 7.

Mănăştur în 1299, cînd adevereşte ca instituţie religioasă un apel către papă, primul său act cunoscut de adeverire într-o pricină laică fiind din 1308 [1].

În perioada menţionată a agravării anarhiei feudale, de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul veacului următor, întîlnim, în cîteva cazuri, amintite în documente, ca îndeplinind unele funcţiuni de adeverire: conventul cavalerilor ioaniţi (« cruciaţi », hospitalieri) din Turda în 1288 [2], conventul augustinilor eremiţi şi acela al dominicanilor din Alba-Iulia

---

[1] Tr. v. XIII, vol. II, nr. 516; v. XIV, vol. I, nr. 96. În lucrarea ‹lui Johannes Szegedi›, *Decreta et vitae regum Ungariae qui Transylvaniam possederunt*, ed. a II-a, Cluj, 1763, p. 356—358, se publică un mandat (poruncă) al lui Andrei al III-lea, din 24 iunie 1296 către capitlul din Alba-Iulia, prin care îi ordonă să hotărnicească moşiile conventului din Cluj-Mănăştur şi să redobîndească în favoarea acestuia n'ş e dijme. În acest act, conventul e menţionat *monasterium, videlicet locus testimonialis* (mănăstire, adică loc de mărturie). Termenul de *locus testimonialis* e neobişnuit pentru această vreme. Eckhart (*op. cit.*, p. 421), citează numai un singur exemplu pentru această denumire, în legătură cu un alt loc de adeverire, din 1350. Cam tot din această epocă, sau chiar din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în orice caz din timpul domniei lui Ludovic I (1342—1382), trebuie să dateze şi un alt exemplu pentru aceeaşi denumire în legătură cu locurile de adeverire, folosită în rezumatul — întocmit de autorul anonim al unui tratat de artă epistolară din epoca amintitului rege — după un document al lui Carol Robert, atribuit de Fejér (*Codex diplomaticus*, Buda, 1832, VIII, 1, p. 612—615, care îl reproduce din Kovachich, *Formulae*, Pesta, 1790, p. 2—3), fără nici o motivare, anului 1316 (cf. şi Tr. v. XIV, vol. I, nr. 237). Data mai probabilă e însă 1326, aşa cum rezultă din Hajnik *op. cit.*, p. 445, n. 23. Acelaşi termen revine însă mai tîrziu la Werbőczi (*Tripartitum*, partea a II-a, titlul XIII, alineat 7—8). Menţiunea de mai sus a documentului din 1296 ar fi prima dovadă despre activitatea ca loc de adeverire a conventului din Cluj-Mănăştur. Documentul acesta însă e foarte suspect, probabil fals, atît prin redactarea şi cuprinsul său, cît şi prin faptul că, încadrat în raportul corespunzător al capitlului din Alba-Iulia, dat « la sărbătoarea sf. Barnaba din anul de mai sus » (deci la 11 iunie 1296, raportul fiind astfel anterior ordinului care-l cere !), se află transcris în acelaşi act de confirmare al lui Carol Robert, din 21 noiembrie 1324 (Szegedi, *op. cit.*, p. 360—363; prescurtat în Fejér *op. cit.*, VIII, 2, Buda, 1840, p. 518; tradus în Tr. v. XIV, vol. II, nr. 300), împreună cu privilegiul fals al lui Bela al IV-lea din 19 februarie 1263 (Tr. v. XIII, vol. II, doc. false, nr. 4). De altfel, confirmarea lui Carol Robert, e, desigur, tot falsă (cf. observaţiile lui Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, I, Budapesta, 1923, nr. 1338). Despre alte acte false ale conventului din Cluj-Mănăştur de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, vezi, Pall *op. cit.*, II, p 317 şi n. 9.

[2] Tr. v. XIII, vol. II, nr. 464. Vezi aluzii şi în documentul din 8 iunie 1288 şi 24 martie 1295 (*ibidem*, nr. 338 şi 461). O menţiune anterioară din 1276 (*ibidem*, nr. 195), se află într-un act falsificat de I. Kemény (vezi articolul nostru citat mai jos). Se pare că la anul 1295 se referă şi o altă amintire dintr-un document din 1392 al lui Emeric Bebek, voievodul Transilvaniei (Mályusz, *op. cit.*, I, nr. 2414). Un convent ioanit sau al «cruciferilor bisericii sfintei Treimi din Hoghiz (lîngă Olt, aproape de Rupea; cf. trei documente din 1297, Tr. v. XIII, vol. II, nr. 484, 485 şi 488) este rezultatul unei identificări greşite, al unei confuzii cu conventul similar din Budafelhéviz (*Calidae Aquae* de lîngă Buda, R.P. Ungara) singurul cunoscut cu acest nume din alte documente (Reiszig Ede, *Robert Károly és a János lovagrend* (Carol Robert şi ordinul cavalerilor ioaniţi) în « Századok », 1903, p. 517—519; Eckhart, *op. cit.*, p. 462; Szentpétery, *op. cit.*, p. 137. Cf. şi doc. din 1311 (Tr. v. XIV, vol. I, nr. 156 şi 3 mai 1330, vol. II, nr. 592). De altminteri, nici cele două sate menţionate în actele citate din 1297 nu se află pe teritoriul ţării noastre, ci în comitatul Bekes, în R.P. Ungară (Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV század közepéig* (Neamurile maghiare pînă la mijlocul secolului al XIV-lea), vol. I, Budapesta, 1900, p. 117). De fapt, confuzia între Hoghiz (Héviz) şi Budafelhéviz a fost făcută mai întîi de Kemény, care, pe baza ei, şi pentru a dovedi existenţa unui convent şi loc de adeverire la Hoghiz, contestată de Jerney János (*A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes es hiteles helyek története* (Istoria capitlurilor şi conventurilor din Ungaria, ca locuri vrednice de crezare şi de adeverire), în « Magyar Történelmi Tár », II, Pesta, 1855, p. 126—128), a fabricat, cu ajutorul unor documente autentice, actul fals al conventului din Cluj-Mănăştur, din 7 septem-

între 1295 şi 1311 [1]. La 11 octombrie 1323, conventul dominicanilor şi acela al minoriţilor din Sibiu, la cererea parohilor capitlului (decanatului) din Şeica Mare, transcriu împreună, sub peceţile lor, un act al regelui Carol Robert cu privire la supunerea datorată de aceşti parohi episcopiei Transilvaniei [2], ceea ce este o dovadă că şi aceste mănăstiri îndeplineau funcţiuni, mai mici, de adeverire. Toate aceste locuri de adeverire mărunte şi-au încetat însă activitatea în curînd, poate chiar înainte de dispoziţiile pomenite ale lui Ludovic I, din 1351 şi 1353. Din această categorie — şi anume a conventurilor care şi-au încetat funcţiunea de adeverire în 1353, — făcea parte fără îndoială şi conventul din Dealul Orăzii [3], a cărui activitate de altfel decăzuse după 1340, în urma unor conflicte interne între călugării din acest aşezămînt. Conventul, transformat în capitlu colegial, îşi va relua activitatea de adeverire abia la sfîrşitul secolului al XV-lea (între 1495—1497) [4].

Am întîlnit, amintită într-un caz, la 4 noiembrie 1338, şi activitatea de adeverire a «conventului cruciferilor din Oradea ». Menţiunea aceasta trebuie primită însă sub toată rezerva [5].

Din categoria conventurilor mici făcea parte probabil şi conventul benedictin din Sîniob (Bihor). Activitatea lui de adeverire e atestată într-un act palatinal din 1239, în legătură cu un jurămînt pe care trebuiau să-l presteze în faţa sa nişte împricinaţi din părţile Sătmărene [6]. Acest aşezămînt este singurul menţionat cu numele în 1486 printre acele conventuri mărunte care, după cît se vede, nu şi-au încetat funcţiunea lor de adeverire, potrivit legii din 1351, sau au reluat-o mai tîrziu. Într-adevăr, din acest motiv, o altă lege, aceea a lui Matias Corvin

---

brie 1374 (Hurmuzaki, I, 2, p. 222—223). Cf. Fr. Pall, *Noi falsuri ale lui Iosif Kemény*, articol în pregătire. Afirmaţia lui Beke despre existenţa unui convent ioanit la Alba-Iulia, care ar fi desfăşurat o activitate de adeverire, e de asemenea rezultatul unei confuzii (vezi mai sus, p. 398, n. 1).

[1] Tr. v. XIII, vol. II, nr. 466; document din 1300 (*ibidem*, nr. 521), 1308, 1313 (v. XIV, vol. I, nr. 100, 174; cf. şi nr. 156; vol. II, nr. 592). Conventul augustinilor şi al dominicanilor adevereau şi împreună, precum şi cu capitlul din Alba-Iulia (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 46; v. XIV, vol. I, nr. 156). Pe la 1295, ele adeveresc o danie împreună cu preceptorul conventului ioanit din Turda (menţiunea citată din Mályusz, nota precedentă). Prin urmare, conventul augustinilor şi acel al dominicanilor nu adevereau numai în chestiuni de jurisdicţie bisericească, cum afirmă Jerney (*op. cit.*, p. 126—128).

[2] Tr. v. XIV, vol. II, nr. 202.

[3] După doc. din 6 oct. 1352 (Tr. v. XIV, vol. V, sub tipar) n-am mai găsit altă mărturie despre activitatea de adeverire a acestui convent. De aici rezultă însă că el nu şi-a încetat activitatea în 1351, cum presupunea greşit Bunyitay V., *A váradi püspökség története* (Istoria episcopiei de Oradea), Oradea, II, 1883, p. 400. Că acest convent nu mai desfăşura după 1353 o activitate de adeverire rezultă indirect şi dintr-un mandat regal emis la 9 martie 1358, precum şi din raportul corespunzător al capitlului din Oradea, din 16 iunie acelaşi an (Tr. v. XIV, vol. V).

[4] Bunyitay, *op. cit.*, II, p. 402—403; cf. şi 208—217.

[5] E vorba de un document foarte deteriorat, « a cărui parte superioară abia poate fi citită », după mărturisirea editorului, care, probabil, din acest motiv trebuia să se mulţumească cu publicarea lui doar sub formă de regest, în *Zichy okmánytár* (Documentele familiei Z.), XII, ed. Lukcsics P., Budapesta, 1931, p. 11. Despre zălogirea menţionată de actul în discuţie se vorbeşte şi în documentul din 4 mai 1339, emis de conventul din Dealul Orăzii (Tr. v. XIV, vol. III, p. 506). Existenţa conventului « cruciferilor » (ioaniţilor) din Oradea nu e atestată de nici o altă mărturie cunoscută. Se ştie doar atît că ioaniţii au stăpînit cîtva timp mănăstirea din Sîntion din apropierea Orăzii, dar acest lucru a avut loc în prima jumătate a secolului al XIII-lea (Registrul de la Oradea, anul 1234, nr. 377. Tr. v. XI—XIII, vol. I, p. 143 şi Bunyitay, *op. cit.*, II, p. 380 şi urm., p. 418 şi urm.; Komáromy András, în « Századok », 1893, p. 875 şi urm.; Reiszig Ede, în « Történelmi Tár », 1911, p. 370, 372, 391—392). S-ar putea să fie vorba aici (în cazul documentului din 4 noiembrie 1338) de o confuzie cu amintitul convent din Dealul Orăzii.

[6] *Conventus sante Dextre*, în Wenzel Gusztáv, *Codex diplom. Arpadianus continuatus*, XII, în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXII, Pesta, 1869, p. 77—78.

din 1486, a interzis activitatea de adeverire a « conventurilor mici şi mai ales pe aceea a conventului din Sîniob » (activitatea acestuia reapare în documente începînd din 1468), declarînd fără valoare actele pe care le-ar emite [1]. Se vede însă că măsura n-a fost respectată, căci legea următoare — aceea a lui Vladislav al II-lea din 1492 — a trebuit s-o repete textual. Asupra acestei dispoziţii, la cererea stărilor privilegiate, a trebuit totuşi să revină în curînd, în ceea ce priveşte conventul din Sîniob, chiar amintitul rege Vladislav. Şi anume, prin legea sau decretul din 1498, el i-a restituit sigiliul, la stăruinţa pomenitelor stări, « care nu se pot lipsi de pecetea » acestui convent [2]. Restituirea peceţii echivala cu îngăduirea din nou a activităţii de adeverire.

În sfîrşit, trebuie să mai amintim printre locurile de adeverire din Transilvania conventul cistercian din Igriş (Banat), despre care ştim că emitea uneori (în orice caz, înainte de mijlocul secolului al XIV-lea) acte în materie de drept privat [3].

Pe lîngă actele emanate de la locurile de adeverire de pe teritoriul Transilvaniei, ne interesează însă, adeseori, prin cuprinsul lor, şi acelea ale aşezămintelor similare dinafara hotarelor apusene ale R.P.R. (de pe teritoriul R. P. Ungare, R. Cehoslovace, R. P. F. Iugoslavia), căci aceste aşezăminte făceau parte de asemenea din statul feudal maghiar. Ne referim la capitlurile din Alba-Regală (Székesfehérvár), Baé, Buda, Kö (sau Sirmiu), Pées, Strigoniu, Vesprim, Zips etc., precum şi la conventurile din Budafelhéviz, Pecsvárad etc. Ne interesează însă mai ales documentele date de capitlul din Agria (Eger, în R. P. Ungară, şi de conventul din Leles (în R. Cehoslovacă), începînd din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, deoarece acestea sînt cele mai numeroase din categoria actelor emise de locurile de adeverire din afara hotarelor R.P.R. Raza obişnuită de acţiune a celor două aşezăminte din urmă s-a extins şi asupra unor ţinuturi din părţile de nord-vest ale Translivaniei.

★

Credem că cele înfăţişate de noi cu acest prilej ne îngăduie să tragem cîteva concluzii:

Documentele emise de locurile de adeverire fac parte — după cum am amintit şi mai înainte — din izvoarele cele mai importante ale istoriei Transilvaniei feudale. Ele cuprind ştiri numeroase despre viaţa economică şi socială, despre instituţiile, despre frămîntările claselor şi păturilor sociale din Transilvania epocii de care ne ocupăm (din secolul al XIII-lea pînă la sfîrşitul celui de-al XV-lea). În aceste documente găsim ştiri preţioase despre rămăşiţele robiei, despre deosebitele categorii de ţărani, despre orăşeni (meşteşugari şi negustori), despre comunităţile etnice privilegiate (secui, saşi), dar mai ales despre clasa feudală dominantă, care — împreună cu statul feudal, adică cu aparatul său de constrîngere — recurgea în primul rînd la serviciile acestei instituţii specifice a feudalismului din Ungaria şi Transilvania.

---

[1] Cf. un raport din 1469 al acestui convent la Beke, *op. cit.*, nr. 1058; alte doc. din 1468—1483, în *Codex diplomaticus comitum Károlyi*, ed. Géresi Kálmán, Budapesta II, 1883, p. 390—391, 397—400, 407—409, 485; cf. şi Bunyitay, *op. cit.*, p. 346—348.

[2] *Corpus juris Hungarici*, I, decretul din 1486, art. 59; decretul din 1492, art. 39 şi decretul din 1498, art. 11.

[3] Adeverirea unui testament în 1239, în Kolomán Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözeze im Mittelalter*, Münster (Westfalia), 1927, p. 218—219; cf. şi Szentpétery, *op. cit.*, p. 137. Conventul din Maramureş şi cel din Meseş, pe care Jerney (*op. cit.*, p. 104—108), şi după el Érdujhelyi Menyhért (*A közjegyzöség és hitelyes helyek története Magyarországon* (Istoria notariatului public şi a locurilor de adeverire din Ungaria), Budapesta, 1899, p. 96) le înşiră tot printre aşezămintele de care ne ocupăm, în realitate nici n-au existat, căci ele sînt « atestate » numai de nişte falsuri ale lui Kemény (Karácsonyi, *op. cit.*, p. 12, nr. 71; p. 18, nr. 102). De aceea, aceste conventuri nu sînt cuprinse în lista locurilor de adeverire întocmită de Eckhart (*op. cit.*, p. 461—462; cf., după acesta, şi Szentpétery, *op. cit.*, p. 136—137).

Prin adeverirea tranzacţiunilor de drept privat (danii, vînzări-cumpărări, schimburi, zălogiri, testamente, eliberări de robi etc.), declarate în faţa lor de particulari, membri ai claselor posedante (feudali, uneori însă şi orăşeni sau reprezentanţi ai unor pături ţărăneşti mai ridicate, ca iobagii cetăţilor [1] sau de împuterniciţii lor) precum şi prin emiterea de rapoarte în variate pricini judiciare şi administrative, la care participau prin delegaţii lor (de exemplu: la puneri în posesie, la hotărniciri, la cercetarea cotropirilor de moşii ori a neînţelegerilor din sînul clasei feudale sau dintre aceasta şi ţărănimea exploatată) [2], locurile de adeverire se găseau în contact cu păturile cele mai largi ale societăţii feudale din Transilvania, slujind, prin documentele întocmite de ele sau păstrate în arhivele lor [3], interesele clasei stăpînitoare feudale.

Acest lucru îl făceau cu atît mai mult, cu cît membrii capitlurilor: canonicii şi abaţii sau prepoziţii conventurilor se recrutau, în ceea ce priveşte compoziţia lor de clasă, de obicei, din fiii nobilimii feudale (unii fiind chiar fii de regi şi de voievozi)[4], iar aşezămintele respective — capitluri şi conventuri — erau ele însele stăpîni feudali, avînd moşii întinse şi mulţime de iobagi [5]. Aşadar, studiind această instituţie şi documentele eliberate de ea, nu trebuie să pierdem din vedere nici un moment rolul ei în suprastructura feudală, caracterul de clasă şi poziţia ei în cadrul relaţiilor, al contradicţiilor şi al luptelor sociale.

Cercetînd practica documentară şi materialul documentar al locurilor de adeverire, trebuie să ne îndreptăm atenţia mai ales asupra mărturiilor pe care ele ni le oferă despre ascuţirea luptei de clasă dintre ţărani şi feudali, ca şi dintre aceştia şi orăşeni, despre contradicţiile din sînul clasei dominante feudale, precum şi dintre ea, pe de o parte, şi puterea centrală sau statul feudal, pe de alta.

Supuse unui studiu diplomatic şi istoric, atent şi sistematic (care să îmbrăţişeze întreaga epocă feudală), comparate critic cu izvoarele de alte categorii, în primul rînd cu actele eliberate de celelalte instituţii (regalitatea, voievodatul, comitatele, oraşele, alte foruri bisericeşti etc.) şi interpretate în lumina materialismului istoric, documentele locurilor de adeverire vor putea da o contribuţie preţioasă la reconstituirea istoriei ştiinţifice a Transilvaniei şi, totodată, a întregului teritoriu al patriei noastre în timpul orînduirii feudale.

---

[1] Doc. din 1268, 1291 (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 90 şi 385).

[2] De pildă, doc. din 1313, 1323 şi 1340 (Tr. v. XIV, vol. I, nr. 175; vol. II, nr. 205; vol. III, nr. 506).

[3] De exemplu, în arhiva capitlului din Alba-Iulia a fost depus actul lui Andrei al III-lea, din 22 februarie 1291, prin care se întăreau privilegiile nobilimii feudale (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 400 şi 401).

[4] Ducele Coloman, fiu nelegitim al regelui Carol Robert, e amintit în calitate de canonic-cantor, în capitlul din Oradea, în anii 1332—1335 (cf. Tr. v. XIV, vol. III, nr. 56, (p. 54), 140, 142, 240, Ladislau «fiul voievodului» titular Laurentiu (de la sfîrşitul secolului al XIII-lea) e menţionat de asemenea ca membru al aceluiaşi capitlu (*ibidem*, nr. 56); cf. şi un doc. din 1372, în Zimmermann-Werner-Müller, *op. cit.*, II, p. 378. Pe Mihail, fiul vicevoievodului Petru de Oarda, îl întîlnim ca arhidiacon de Hunedoara, în capitlul din Alba-Iulia (*ibidem*, III, p. 40,441). Fraţii Gheorghe Lépes, prepozit al capitlului din Alba-Iulia, apoi episcop al Transilvaniei, şi Lorand, vicevoievodul Transilvaniei, fratele său, sînt bine cunoscuţi în legătură cu răscoala ţărănească din 1437.

[5] În ceea ce priveşte Transilvania, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, locurile de adeverire (capitlurile din Alba-Iulia şi Oradea, precum şi conventul din Cluj-Mănăştur) prezintă, între altele, o particularitate importantă faţă de aşezămintele asemănătoare din Ungaria. Într-adevăr, în urma progreselor Reformei religioase, ele au fost secularizate, încetînd, pînă la ajungerea Transilvaniei sub stăpînirea Habsburgilor (la sfîrşitul secolului al XVII-lea), de a mai fi aşezăminte bisericeşti, deşi continuau să-şi poarte vechile lor nume. În loc de canonici şi călugări, membrii lor erau numiţi de principele Transilvaniei dintre nobilii laici. Aceştia erau aşa-zişii *requisitores litterarum* (căutătorii de scrisori), ţinînd seama că atribuţia lor principală era căutarea actelor originale din arhivele locurilor respective şi emiterea de copii autentice după ele (Papp, *op. cit.*).

К ВОПРОСУ ИСТОРИИ LOCA CREDIBILIA В ТРАНСИЛЬВАНИИ (XIII-XV ВЕКА)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

История loca credibilia — учреждений, специфических для церковного феодализма в Венгрии и Трансильвании, созданных капитулами и некоторыми конвентами и выпускавших акты с приложением подлинной печати по просьбе частных лиц или на основании полномочий, полученных от светских властей, еще мало известна в румынской историографии. Это кажется поразительным, если принять во внимание, что выпущенные этими учреждениями документы принадлежат к самым многочисленным и важным источникам истории Трансильвании и заключают в себе множество сведений об экономической и социальной жизни при феодальном строе. В некотором отношении они схожи с нотариатами (появившимися в Трансильвании во второй половине XV века), которые именно благодаря существованию loca credibilia не могли развиться в феодальной Венгрии до уровня, достигнутого ими в западных странах.

Автор уточняет исторические условия, вызвавшие появление этих учреждений в начале XIII века, в период, когда, благодаря развитию социальной жизни, королевская канцелярия не могла уже одна удовлетворять растущий спрос на документы со стороны имущих феодальных слоев населения, которые, следовательно, должны были обращаться к другим инстанциям, имеющим право выдавать подобные документы, в первую очередь к капитулам и конвентам, являвшимся в то время в феодальном обществе, вместе с вышеупомянутой канцелярией, наиболее видными представителями грамотности и искусства письма. Этому способствовало и то обстоятельство, что еще раньше светские власти обращались к капитулам и конвентам с просьбой о содействии, в качестве вспомогательного органа, при выполнении некоторых фаз судопроизводства (например, при божьем суде).

Автор обращает внимание на некоторые новые аналогии (с церковными учреждениями в Германии), стараясь выявить и своеобразные черты развития этих учреждений в Венгрии и Трансильвании.

Далее исследуется вопрос о сфере деятельности и территориальной компетенции loca credibilia и делается обзор возникновения в хронологической последовательности тех из них, которые находились на территории Трансильвании: епископские капитулы в Албе Юлии, в Ченаде и в Ораде; Арадский капитул, конвенты в Клуж-Мэнэштуре и в «Дялул Орэзий». Кроме этих учреждений (наиболее важных), существовали и более мелкие — «гостеприимных рыцарей» Турды; конвенты особых монашеских орденов в Албе Юлии, Сибиу, Сыниобе (в комитате Бихор) и в Игрише (в Банате). В этом отношении автор вносит некоторые исправления в предшествующие исследования и обращает внимание на кое-какие подделки документов, относящихся к не существовавшим в действительности loca credibilia (Конвенты в Хогице, Марамуреше, Мезеше). Между прочим, упоминается и о подобных же учреждениях, находившихся по ту сторону от западных границ РНР, в част-

ности, в Эгере и в Лелеше, которые выпустили множество документов, касавшихся северо-западных частей Трансильвании.

В заключение автор настаивает на роли loca credibilia в истории трансильванского феодального общества и на важности сведений экономического и социального характера, находящихся в документах, выданных этими учреждениями.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DES *LOCA CREDIBILIA* EN TRANSYLVANIE MÉDIÉVALE (XIIIe — XVe SIÈCLE)

(RÉSUMÉ)

L'histoire des *loca credibilia*, ces établissements propres à la féodalité ecclésiastique de Hongrie et de Transylvanie, constitués par les chapitres et par certains couvents, qui émettaient des actes munis de leur sceau authentique, tantôt sur la demande de simples particuliers, tantôt en vertu d'un mandat émanant de l'autorité féodale laïque, est encore peu connue de l'historiographie roumaine. Le fait semble étonnant, étant donné que les documents émis par les institutions en question font partie des sources les plus abondantes et les plus importantes de l'histoire transylvaine, en raison des nombreuses informations sur la vie économique et sociale du régime féodal qu'elles fournissent. A certains égards, ces *loca* ressemblent aux «officialités» françaises et aux notariats publics, qui apparaissent en Transylvanie dans la seconde moitié du XIVe siècle et qui, précisément à cause des *loca credibilia*, ne purent atteindre dans la Hongrie féodale le même degré de développement que dans les pays occidentaux.

L'auteur précise les conditions historiques qui présidèrent à l'apparition de cette institution, au début du XIIIe siècle, c'est-à-dire à une époque où, par suite du développement de la vie sociale, la chancellerie royale ne pouvait plus faire face à elle seule aux demandes d'actes, toujours plus nombreuses, des classes féodales aisées. Celles-ci se virent obligées de recourir à d'autres autorités, en premier lieu aux chapitres et aux couvents qui, avec la dite chancellerie, représentaient à ce moment-lá l'instruction et l'art d'écrire au sein de la société féodale. D'ailleurs, chapitres et couvents étaient déjà sollicités auparavant par les autorités laïques d'accorder leur concours, en tant qu'offices auxiliaires, à l'exécution de certaines phases de la procédure judiciaire (par exemple pour les ordalies).

La présente étude attire l'attention des lecteurs sur de nouvelles analogies (avec les institutions ecclésiastiques similaires d'Allemagne) et essaye de mettre en relief les caractères propres au développement de ces institutions en Hongrie et Transylvanie.

L'auteur étudie ensuite le problème du rayon d'action et celui de la compétence territoriale des *loca credibilia* et, dans l'ordre chronologique de leur apparition, passe en revue ceux qui se trouvaient en territoire transylvain: chapitres épiscopaux d'Alba-Iulia, Cenad et Oradea, chapitre d'Arad, couvents de Cluj-Mănăştur et couvents du Promontoire d'Oradea. Outre ceux-là (les plus importants du reste), il existait encore des offices plus modestes:

celui des chevaliers hospitaliers de Turda ; les couvents des divers ordres religieux à Alba-Iulia, Sibiu, Sîniob (comitat de Bihor) et Igriş (Banat). L'auteur apporte quelques rectifications à des recherches antérieures et attire l'attention sur certaines falsifications de documents relatifs à des *loca credibilia* qui n'ont en réalité jamais existé (couvents de Hoghiz, Maramureş, Meseş). Mention est faite, en passant, des établissements analogues situés au delà des frontières occidentales de la R.P. Roumaine, notamment ceux d'Eger et de Leles, qui ont émis maints documents concernant les régions du Nord-Ouest de la Transylvanie.

En conclusion, l'auteur souligne le rôle de cette institution dans l'histoire de la société féodale de Transylvanie et l'importance des informations, d'un caractère économique et social, que renferment les documents émanant de ces institutions.

MĂRTURII ASUPRA ROLULUI CNEZILOR DE PE MARILE DOMENII DIN BANAT ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA

DE

MARIA HOLBAN

Printre actele publicate în volumul *Documenta Valachorum*[1] se află şi un document de cel mai mare interes, dar, din păcate, neutilizabil în forma în care e redat, ca simplă transcriere mecanică, fără nici un fel de comentar critic, atît de necesar pentru situarea sa în timp şi în complexul întreg de împrejurări de natură a lumina această mărturie şi a primi la rîndul său o lumină nouă. În rîndurile ce urmează, ne propunem să încercăm o analiză a acestui document, îndreptîndu-i citirea pe cît se va putea şi dînd textului astfel lămurit interpretarea sa istorică.

Textul e foarte obscur. Nedumerirea mai este sporită şi de numeroase incorectitudini şi stîngăcii atît din folosirea unor construcţii gramaticale, gîndite pe romîneşte şi traduse apoi într-un fel de latinească primitivă[2], cît şi din stîlcirea unor cuvinte, sau din folosirea unor sisteme de abreviere paleografică mult prea variate pentru acelaşi cuvînt, care revine de fiecare dată sub altă înfăţişare. De pildă, cuvîntul cnez apare cînd *queness*, cînd *quenessius*, cînd în sfîrşit *qui*, *que* sau *q* ceea ce îngăduie să fie confundat cu pronumele relativ şi tradus ca atare, dînd naştere la tot felul de complicaţii şi absurdităţi. Înlocuirea vocalei o prin u, de pildă la cuvîntul *solvit*, scris *sulvit*, deschide poarta îndoielii şi pentru alte

---

[1] Textul e însoţit de nota următoare: *Le texte est incomplet et écrit par endroit* (sic) *dans un latin incompréhensible: nous le publions donc sans commentaires en nous bornant à reproduire les abréviations qui manquent souvent.*

[2] Vom remarca în treacăt printre alte romînisme ale textului următoarele:
— homines *que* sunt in Golonia (Oamenii ce sînt în Călina).
— domi presens non fuimus *illa ora* (nu am fost acasă în ceasul acela).
— Nicolaus... est *uno loco cum* fratre suo (N... este împreună (la un loc) cu fratele său).
— Golonia est super meta (G... e pe hotar).
— *aguthorium* mitat rogo...
— portabat super quatuor boves fruges et *periti sunt.*
— volunt *mori famus* (vor muri de foame).
— et pro *issta* (şi pentru asta).

cuvinte, cum e de pildă *furtim*, a cărui prezență destul de ciudată ar putea eventual fi explicată tot astfel prin forma: *furtim* = *fortim*.

O altă dificultate rezultă din felul arbitrar în care sînt redate numele de persoane, cînd declinate, cînd nedeclinate. Această tratare capricioasă se remarcă dealtminteri și la unele numiri comune, cum e de pildă în adresa de pe scrisoare, la nominativ pentru adresanta principală și la dativ pentru fiii săi: *Nobilis coniunx Benedicti bani acc filiis suis reverendis hecc litera detur*, unde însă nu izbutește să întunece sensul traducerii, așa cum se întîmplă cu numele proprii din text (unde nu există nici o posibilitate de afirmare hotărîtă că numele trebuie neapărat să se afle în cutare sau cutare caz și deci în raporturi anumite cu alte ființe sau lucruri pomenite în frază).

Punctuația, astfel cum e redată în textul tipărit, îngăduie și ea o serie de îndoieli. De pildă cuvintele *Ladislaus, Gad*, ce urmează după: *casstelano, qui est in Chuccuest* trebuie oare legate de acestea, sau de cele următoare: *homines que sunt in Golonia*? De asemenea, mai departe, după cuvintele: *ad fidem domini nostri* cuvîntul ce urmează: *quenesii*, urmat în textul publicat de un punct, trebuie oare considerat ca aparținînd propoziției acesteia, sau celei următoare?

În sfîrșit, mai sînt unele îndoieli și în privința exactității citirii, care nu vor putea fi rezolvate decît în fața originalului sau a unei fotocopii clare.

În lipsa acestor mijloace de control, va trebui să recurgem deocamdată la unele sugestii de restituiri probabile, urmînd a le verifica mai apoi pe textul însuși, îndată ce-l vom putea vedea.

Iată aici traducerea textului latin pe care îl redăm în anexă:

Nobilă doamnă, soția lui Benedict banul, cu prea plecată [1] închinare,

Nicolae cnezul [2], fiul lui Pribill [3], vi se plînge vouă și fiilor voștri că judele [4] Nicolae [5] ne-a poruncit să mînăm [6] oamenii în grabă [7]. Noi nu am fost acasă atunci, în ceasul ăla <și> el ne-a luat pentru această pricină șaptesprezece boi [8] și paisprezece florini [9] și numai pentru pricina asta și de teama asta, au plecat șase oameni numai din satul ăsta [10] în satul ăla al zisului Pribil [11], căci Nicolae cnezul [12] este la un loc [13] cu fratele său și Micc [14], judele

[1] *metuenda* = temătoare.

[2] *quenessius*.

[3] cf. și numele rămas satului = *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil* (Csanki I., p. 106).

[4] *iudex* (aici în sensul de administrator).

[5] din context s-ar părea că nu trebuie înțeles *iudex Nicolaus* ci *iudex Nicolai*, afară dacă ar trebui citit în loc de *Micc, hicc iudex* (cf. nota 1 de la p. 5).

[6] *portare* (cf. Du Cange *portare* 6 și 7).

[7] *furtim* — poate în sens de *raptim* (= în grabă) sau poate *fortim* (= cu putere, cu sila, pe sus). De comparat cu scrierea *sulvit* pentru *solvit*. Dacă s-ar pune în discuție lectura *furtim* = *fructum* atunci tot sensul s-ar schimba (*Fructum portare* = a căra bucatele).

[8] *de XVII boves*, oare lectura nu e greșită?

[9] *florentos*.

[10] *de ista una villa* (sau mai probabil: *de ista mea villa* cf. mai jos p. 409, nota 14. Aici *ista mea villa* s-ar opune la *illa villa dictus (—dicti) Pribil*.

[11] *villa... Pribil*. Acest sat nu trebuie confundat cu *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil*; cf. *Doc., Val.*, p. 222, actul de împărțeală al fraților Himfy în care sînt pomenite cele *trei sate* anume: 1) *villa Nicolai filii Prybyl*, care a căzut în lotul lui Nicolae Himfy, 2) *villa Nicolai* și 3) *villa Prybyl*, ambele în lotul lui Ștefan, fiul lui Petru Himfy. Deci nota 2 din *Doc. Val.* p. 287, care identifică *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil*, cu *satul lui Pribil* este greșită.

[12] *qui* = *quinesius*.

[13] *uno locho*.

[14] *Micc iudex Nicolaus* (Oare: Micc judele <lui> Nicolae? sau cumva nu trebuie cetit oare *Micc* ci *Hicc*, adică: acest jude Nicolae. Paleografic confuzia e ușor posibilă între grafia literelor majuscule ꝏ și ℌ.

<lui> Nicolae ne-a despărţit căci fiii [1] voştri i-au zis să facă lucrul ăsta. Hencc [2] se plînge de aceasta, că i-au luat un cal, l-au dat lui Pavel şi l-au omorît; şi deci spune Nicolae cnezul [3], cu fratele său, că dacă vor putea [4], atunci vor pleca şi ei.

Nobilă doamnă, soţie a lui Benedict banul, cu prea plecată închinare!

Ăştia sînt cnezii, adică din Călina [5] şi Ioan cnezul şi toţi împreună, din Remetea [6], Pavel, Files, Mihail, Iva<n>, care vi se plîng vouă de lucrul ăsta: Călina este pe hotar şi acum sîntem în mare pătimire din partea castelanului care este în Chuccuest [7]. Ladislau Gad [8]. Oamenii ce sînt în Călina vor să plece de tot, deci rog să se trimită ajutor. Cnezii ăştia spun aşa: că pe aceşti oameni [9], pe care îi vom mîna noi, nu îi ţin cu credinţă faţă de domnul nostru[10].

De la moara lui Ioan cnezul[11] au luat[12] paisprezece florini fără temei. Pavel, care e cnez [13] zice aşa că în satul meu[14] <s-au luat>[15] douăzeci şi şase de florini şi doi boi şi în Călina un bou şi două sute de bolovani de sare[16], patru florini a plătit şi din Files[17] a luat[18] un cal bun făcînd paisprezece florini, şapte a plătit, şase florini a luat; şi mai spunem lucrul ăsta că din părţile Remetei a lui Petru[19], judele Nicolae[20] a luat[21] pe un

---

[1] Din documente nu cunoaştem decît un fiu al lui Benedict, anume Nicolae. Să fie cumva vorba de fiii acestuia, sau poate chiar de acest Nicolae împreună cu Ştefan, fiul lui Petru?

[2] Hencc = Hîncu? sau mai probabil de citit Hincc (= *hinc* = apoi, de aceea).

[3] *que* = *quenesius.*

[4] *si quietem*, mai verosimil: *si quient* (= *si quibunt)* probabil în sensul «dacă se va putea pe cale paşnică şi îngăduită».

[5] *Golonya.*

[6] *Remete.*

[7] E vorba de cetatea regală numită pe ungureşte Köveşd (Csanki I, p. 96). De citit oare Cueşti, sau Cucueşti?

[8] Credem că punctuaţia în *Doc. Val.* e greşită: *Ladislaus, Gad, homines*, şi că nu e vorba de doi oameni care ar voi să plece din Călina ci de *mai toţi* oamenii de acolo ce vor să plece *de tot*. De aceea se şi cere ajutor stăpînei.

[9] *quos omines erimus portare* (Oare — *homines*, sau *omnes*?).

[10] *non servant ad fidem domini nostri quenesii.* Pentru punctuaţie, cf. mai sus observaţiile noastre la p. 408 (2). Fraza e destul de obscură. Din punct de vedere gramatical, traducerea ultimelor trei cuvinte, dacă am socoti punctuaţia corectă, poate fi şi: *a domnului nostru cnezul*, care însă e inacceptabilă din cauza contextului. Această frază nu ar avea sens decît făcînd o distincţie între *issti quenessi* de la început, ca opuşi acelor *quenessi* de la urmă. Primii fiind chiar cei ce trimit plîngerea, iar cei din urmă cei care jăcmănesc oamenii dimpreună cu judele Nicolae.

[11] În textul publicat: *quenesii* este despărţit printr-un punct de *Johanni.* Un argument serios împotriva acestei punctuaţii este şi acesta: mori nu puteau avea decît nobilii şi *cnezii.* Deci nu se poate citi: *Johanni molendino*, ci *quenesii Johanni*<s> etc. Despre ciudăţenia gramaticală a acordurilor şi a construcţiei nu ne putem mira, textul vădind multă stîngăcie.

[12] Verbul *accipere* are aici un sens pejorativ de luare abuzivă.

[13] *q* = *quenes.*

[14] *in villa mea.*

[15] Adăugat la traducere.

[16] *sales.* Dacă citirea e corectă, atunci de pus poate în legătură cu aducerea sării din Ţara Romînească, despre care ştim doar că s-a oprit de către regele Ludovic în primăvara anului 1373.

[17] *de Files* = de villa Files.

[18] Cf. nota 12.

[19] *partes Remete Petrus* (= *Petri).*

[20] Nu e exclusă nici posibilitatea citirii: a lui Petru <şi> a lui Nicolae = Nicolae Himfy.

[21] Cf. nota 12.

an o mie de florini, adică treizeci de boi, zece vaci și din celelalte lucruri de mîncare, nu putem să zicem cît, adică din caș, din oi (?)[1] din pui și din porci și patruzeci de țapi; și asta putem să mai spunem iarăși că Dobrota cnezul[2] <cu> Marcu cnezul[3] săvîrșește astea asupra noastră împreună cu judele, că ei iau banii[4], îi împart <între> ei și iau de două ori atîta. <Din> Files și Călina <s-au luat>[5] cu japca opt boi[6], douăzeci și trei de porci; și acum cnezii din Remetea spun cu toții că noi am plătit toate cele datorate lui Petru și judelui și lui Nicolae[7]; și Hercka a cărat bucatele cu patru boi și i-au pierit; și Mihail cnezul spune așa: că doi[8] boi[9] au mai pierdut și Peles[10] <și> Hencc[11], adică au pierdut șaptezeci de <grămezi de> bucate, și el spune asta, și pentru asta vor paisprezece oameni să plece și doisprezece oameni vor muri de foame. Deci să ne vestească nouă adevărul prin <omul> de față sau prin altul[12], căci de nu, atunci vom merge aiurea, unde putem să trăim; și să dea crezare la toate acestea[13] ce <îi> spunem prin <cele> de față.

Nobilei soții[14] a lui Benedict banul și fiilor săi prea cinstiți[15] să li se dea această scrisoare.

Precum se poate vedea, documentul acesta e un document capital pentru înțelegerea rosturilor cnezilor pe marile domenii baroniale. Ne aflăm în fața unui apel îndreptat de cnezii fraților Himfy unuia din stăpîni[16] căruia îi arată că, din cauza greutăților și neajunsurilor la care sînt supuși « oamenii »[17] de pe moșie, aceștia sînt hotărîți să plece. Aceste neajunsuri

---

[1] *fanora* (?) (oare = *farina*? sau cumva *pecora*?; lectura e desigur greșită).

[2] În însemnarea de împărțeală dintre frații Himfy din 1377 (*Doc. Val.*, p. 221—223) aflăm în lotul lui Nicolae Himfy cele două *sate ale lui Dobrota*.

[3] *Dobrotta q Marcus qui hoc facit super nos cum iudice* (*qui* putînd fi sau începutul cuvîntului *quinesius* sau articolul relativ: care).

[4] *denarios*.

[5] Adăugat la traducere.

[6] *Files et Golonia spolia octo boves*.

[7] *Petro et iudice* (= *iudici*) *et Nuculaho* (= lui Petru <Himfy> și judelui și lui Nicolae <Himfy>).

[8] Oare lectura *duos* e corectă? ne-am aștepta mai degrabă la *suos*.

[9] *boes*.

[10] *Peles*. Lectura pare greșită. Să nu fie cumva *ples* (= *plures*?).

[11] Cf. mai sus, p. 409, nota 2. Deci ar fi de citit: *duos* (sau cumva *suos*) *boes perdiderunt autem plures, hinc scilicet XXXXXXX fruges perdiderunt*. = că doi boi (sau: boii lor), și-au pierdut chiar mai mulți, de aceea adică au pierdut 70 de grămezi de bucate.

[12] *per presens sue* (= *seu*) *de alio*.

[13] *hocc homino* = *omnino*? sau *huic homini*?

[14] *nobilis coniunx*, corect: *nobili coniugi*.

[15] *reverendis* (sau cumva: *reverenter*?).

[16] Asupra rolului activ al soției lui Benedict Himfy în treburile Banatului nu e locul să stăruim aici (cf. și studiul nostru *Deposedări în Banat sub Angevini, după mărturia documentelor*, gata de tipar). E vrednic de semnalat că tot unui Himfy (Benedict) îi este adresată și mărturia capitală asupra cnezilor, anume plîngerea cnezilor cetății Caransebeș de prin 1369.

[17] În documentele bănățene din secolul al XIV-lea, întîlnim felurite denumiri ca *populi, rustici, homines, iobagiones seu hospites* din care *homines* desemnează pe locuitorii satelor cnezale, în timp ce *iobagiones seu hospites* desemnează la început o categorie privilegiată de țărani, atrasă pe pămînturile nobilimii de o serie de drepturi și înlesniri, printre care alegerea judelui sau villicului. În cursul secolului al XIV-lea, în urma decretului din 1351, care impunea un regim uniform tuturor țăranilor, acești iobagi ajung să se identifice cu șerbii din apus, păstrîndu-și însă — dar mai mult de formă — dreptul de liberă strămutare, după achitarea dării pe pămînt « terragium » și obținerea încuviințării de plecare, « *licencia* ». Dar, precum a arătat istoriografia maghiară mai recentă, dreptul migrației libere a însemnat în realitate dreptul stăpînilor mai tari să mute iobagii altora (*Istoria poporului maghiar*, manual provizoriu întocmit de Karacsony Bela, tradus în romînește de Ladislau Makkai, p. 69).

erau de mai multe feluri: 1) *vexațiuni și împilări din partea administratorului sau « judelui »* cu prilejul executării obligațiilor față de stăpîni; 2) *mutarea din loc a cnezilor*, din porunca stăpînilor (fie poate pentru a-i despărți unii de alții, fie pentru a desăvîrși despărțirea dintre moșiile stăpînilor, în urma unei împărțeli oarecare între ei; 3) *jecmăniri din partea judelui* care împreună cu oamenii săi (în cazul de față cnezul Marcu și cnezul Dobrota) percepe îndoitul celor datorate, împărțind cîștigul cu oamenii săi; 4) *greutăți pricinuite de obligația achitării drepturilor pentru fiecare stăpîn în parte*; 5) *pierderi suferite cu prilejul transportării bucatelor.* Putem deosebi aceste neajunsuri în două categorii: unele inerente situației satelor cnezale pe marile domenii, altele întîmplătoare, datorate unor împrejurări deosebite (cum e de pildă conflictul cu castelanul cetății vecine Cuești).

În ce privește situația acestor cnezi, îi aflăm subordonați acelui « jude » care le poruncește să mîne « oamenii » în grabă la împlinirea obligațiilor lor și care îi sancționează, luînd de la ei — în lipsa lor — un număr de boi și o sumă de bani. Este probabil că și cnezii, la rîndul lor, aveau să se despăgubească de această năpastă asupra « oamenilor » lor. Măsura determină plecarea unui număr de oameni într-un alt sat cnezal, « numai de frica aceasta ». Trebuie observat că acest sat cnezal în care se duc este legat printr-un fel de comunitate familială cu satul cnezal din care au plecat. În adevăr, ei pleacă din « *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil* » în « *satul lui Pribil* ». La această comunitate se referă cuvintele din plîngerea cnezilor « *quod Nicolaus quenesius est uno loco cum fratre suo et hicc*[1] *iudex Nicolaus dissiugit nos quod filli vesstri dixissent hoc facere* ».

Un lucru se desprinde destul de limpede, anume: că acei « oameni » ai cnezilor ce au plecat nu s-au dus într-altă regiune mai depărtată, ci în alt loc din aceeași regiune, unde au de gînd să-i urmeze și cnezii respectivi dacă nu li se va asculta plîngerea. Se vede, o dată mai mult, că aici nu e vorba de niște șefi de colonizare, cutreerînd pămîntul cu ceata lor de coloni pe care îi așază unde îi aruncă soarta; întemeierile de sate sînt urmarea unei roiri dintr-un centru apropiat și nicidecum transplantări de populație cine știe unde și de unde.

Dar un alt document publicat tot în *Documenta Valachorum*[2], privitor la împărțeala între frații Himfy, ne va da unele lămuriri asupra alcătuirii domeniilor Remetea și Iersig ale acestor frați. Acest document, fără dată, în care Benedict Himfy e numit « fostul ban » a fost datat de editor[3] ca fiind dintre anii 1369—1377 (1369 pentru că din toamna anului 1369 s-a desființat banatul Bulgariei, și 1377 pentru că în act apare fiul lui Petru, Ștefan). Dar odată ce se admite că acea împărțeală a fost făcută după moartea lui Petru Himfy nu mai are rost data de 1369. Termenul *ante quem* va fi deci anul 1377 iar termenul *post quem* ne va fi dat de noua calitate a lui Benedict, de comite de Pojon, în anul 1378. După cum vom vedea, acest act e imediat posterior plîngerii cnezilor de care e vorba aci.

În adevăr, deși editorul a datat plîngerea cnezilor ca fiind « cam din 1380 » nu a arătat motivele acestei datări. Dar, dintr-o citire atentă a documentului, se poate constata că, la data scrierii sale, Petru Himfy era în viață, căci se pomenește de părțile moșiei Remetea *a lui Petru*. Este drept că în text Benedict este numit « banul », ceea ce trebuie înțeles în sensul de *fostul ban*[4] și ca dovedind că la data aceea Benedict Himfy nu avea nici o altă calitate actuală, cum ar fi de pildă cea de comite de Timiș (1371—1375) ori de Pojon (1378—1380). În sfîrșit, elementul cel mai convingător este constituit de apropierea ce se poate face între cuvintele privitoare la tribulațiile suferite de locuitorii din Călina din partea castelanului

---

[1] După îndreptarea noastră, propusă mai sus.
[2] *Doc. Val.*, p. 221—223.
[3] *Ibidem*, p. 223, n. 37.
[4] Se pare că titlul de ban rămînea titularului și după ieșirea sa din slujbă.

de Cuieşti şi între constatarea vicecomitelui şi a jużilor nobililor făcută la cererea fraţilor Benedict şi Nicolae Himfy că vicecastelanul cetăţii Cuieşti, Dumitru cel Mic [1], împreună cu cnezul Necşa [2], fiul lui Emeric, de sub dependenţa acestei cetăţi, au ridicat samavolnic pe un iobag din Secaş [3] aflat pe moşia Călina a reclamanţilor [4]. Actul de constatare poartă data de 8 martie 1376. O altă constatare, făcută la aceeaşi dată, de aceeaşi instanţă a juzilor nobililor din Caraş, la cererea aceloraşi reclamanţi, stabilea că acelaşi cnez Necşa, fiul lui Emeric, de sub dependenţa cetăţii Cuieşti, a ridicat cu forţa o căruţă încărcată cu bucate trasă de 4 boi, aparţinînd fraţilor Benedict şi Nicolae Himfy, ducîndu-le la el la « Nexefolva ». Oare acest fapt nu trebuie pus în legătură cu cuvintele: « *et Hercka portabat super quator boves fruges et periti sunt* »?

Dar mai avem încă un indiciu interesant. În reclamaţia aceasta din 1376, fraţii Benedict şi Nicolae acţionează împreună, fără însă a-l pomeni pe Petru în plîngerea lor privitoare la ridicarea din Călina a iobagului lor din Secaş. Ar însemna deci că la acea dată ei *sînt despărţiţi de Petru.* S-ar putea să avem aici o urmare a împotrivirii ridicate de Petru în 1375 la dăruirea de către Benedict a moşiei Akastho altarului sfîntului Benedict din Alba <Regală> [5]. Situaţia aceasta pare să se potrivească întocmai cu împrejurările cuprinse în plîngerea pomenită, dar care vor fi mai bine lămurite cu prilejul analizării actului particular de împărţeală dintre fraţii Himfy, de care a mai fost vorba mai înainte. Deocamdată, vrem să reţinem că datările încercate în *Documenta Valachorum* trebuie îndreptate din <aproximativ 1380> în <1376>, şi din <1369—1377> în <1377—1378>.

Din compararea plîngerii cnezilor cu însemnarea împărţelii amintite, se deduce că, la data acestei plîngeri (1376), moşiile fraţilor nu erau încă definitiv despărţite între ele, deşi se disting par-că trei grupuri de moşii.

A) Grupul din care face parte « *satul cnezului Nicolae, fiul lui Pribil* » şi care la împărţeala din 1377 îi revine lui Nicolae Himfy.

B) Grupul al doilea cuprinzînd satul Călina, ce-i va veni la împărţeală lui Benedict, precum şi satele cnezilor din Remetea (şi poate din Iersig) anume Pavel Files, Buta (=Buda din actul de împărţeală), Miha (=Mihu, cf. Michaelis, tot acolo).

C) În sfîrşit, grupul al treilea, numit în actul nostru *partes Remete Petrus* (= *Petri*), despre care vorbesc cnezii, ca de o porţiune asupra căreia ei nu sînt aşa de bine informaţi.

Ar rezulta că, încă înainte de moartea lui Petru şi de împărţeala dintre fraţi, pentru care nu avem nici un act oficial înregistrat de vreun loc de adeverire, ci numai acea însemnare valabilă doar între părţi, a existat totuşi un fel de împărţeală între ei în privinţa satelor şi poate a morilor de pe moşii, în condiţii asemănătoare poate cu cele ale împărţelii din 1377. S-ar putea ca actul acesta neoficial, întocmit în scris de Benedict, Nicolae şi Ştefan Himfy, după moartea lui Petru Himfy, să consfinţească o împărţeală mai veche făcută cu Petru între 1375 — cînd ridică împotrivire la dăruirea amintită — şi 1376 — cînd nu participă în nici un fel la reclamaţia făcută de cei doi fraţi ai săi. Lucrul nu este lipsit de interes, căci, în cazul acesta, am putea considera ca valabilă şi pentru data plîngerii ce o studiem — 1376 — situaţia proprietăţii arătate în actul de împărţeală <1377—1378>. După acest act, *satul lui*

---

[1] *Demetrius parvus.*
[2] *Nexa.*
[3] *Szekas.*
[4] Pesty, *Krassó vármegye törtėnete* (Istoria comitatului Caraş), III, Budapesta, 1883, p. 129.
[5] Ortvay T., *Temesvármegye és Temeşvár város törtėnete* (Istoria comitatului şi oraşului Timişoara), Pojon, 1896.

Nicolae, fiul lui Pribil, intră în lotul lui Nicolae Himfy, pe cînd Călina (Golonia) intră în lotul lui Benedict, iar satele *« lui Nicolae »* și *« al lui Pribyl »* intră în lotul lui Petru.

Se mai constată că, în timp ce proprietățile atribuite lui Benedict par a constitui o unitate mai bine definită, cel puțin pentru o parte a lor, cele ale fraților săi Nicolae și Petru par să aibă între ele unele puncte de contact.

Astfel Ștefan Himfy primește — între altele — un loc de moară, *« anume locul de moară al zisului Sceslow »*[1], și din act vedem că *« satul lui Sceslow »* de lîngă Ravna face parte din lotul lui Nicolae. Apoi în Yzgar, Ștefan primește *« satul <lui> Bratoy »* iar Nicolae, tot în Yzgar, *« satul <lui> Bratoca »* (sau cumva *Bratoia*?) *« care acum este pustiu » (quae nunc dessolata est).* Se înțelege deci mai bine legătura dintre *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil* și *satul lui Pribil.* Cnezii, plecînd deci de pe lotul lui Nicolae, se întorc pe cel al lui Petru, de unde fuseseră aduși din porunca « fiilor » lui Benedict Himfy.

Dar însemnarea împărțelii din 1377 ne mai lămurește și rolul esențial al satelor cnezale în economia marelui domeniu nobiliar al fraților Himfy. În afară de tîrgul *(« civitas »)* Iersig *(Egersegh),* ce se împarte între Benedict și Nicolae în porțiuni bine determinate, în care intră și unele gospodării *(« mansiones »),* probabil de tipul gospodăriilor iobăgești, întîlnite într-o serie de acte similare de împărțeală, *toate așezările celelalte ce se împart între frații Himfy sînt sate cnezale.* Pînă și din morile anume specificate, pe lîngă cele arătate mai sus, se mai pomenesc la urmă și trei mori cnezale sub numele de *molendina pro domino* (anume două pe Pogonis în satele lui Dobrotha și Luca, iar a treia în satul lui Mihail) ce trebuie folosite în comun. În sfîrșit, par să se distingă două tipuri de așezări cnezale, anume: pe de o parte satele cnezale numite după numele cnezului: de exemplu satul lui Mihail, satul lui Pribil etc.; pe de alta, forma mai veche a cnezatelor menționate aici în lotul lui Nicolae Himfy, anume « Jupa cu cnezatele sale ». Însuși numele acesta ne duce la vremuri mai vechi, cînd cnezatul reprezenta o realitate mult deosebită de rostul ce i se lăsase acum.

Care era acest rost al cnezilor pe moșia baronială? Ce rol îndeplineau ei? Răspunsul ni-l dă tot această jalbă a lor. Autoritatea asupra « oamenilor » din satul lor se exercită direct de cnezi (supuși la rîndul lor poruncilor unui « jude », cu atribuții de administrator peste cnezi. Din elementele documentului, se vede că perceperea de bani și lucruri se face tot de cnezi. Nu se arată însă modalitatea perceperii: dacă ea se face adică împreună, solidar, pe colectivitate, sau dintru început individual, pe cap de om, sau cap de familie.

Cnezii au — cum se vede aici — o dublă calitate, fiind, în același timp, reprezentanții stăpînului de moșie față de « oamenii » din satul lor și reprezentanții acestor « oameni » față de stăpîn. În calitatea dintîi, constituie și ei — într-o oarecare măsură — un instrument de exploatare; în calitatea cealaltă, ei reprezintă, dimpotrivă, un element de solidarizare cu exploatații. Situația e în adevăr paradoxală și ca atare greu de menținut într-un echilibru neșovăitor.

Prin forța lucrurilor acești cnezi de pe moșiile nobililor alunecă spre una din următoarele extreme: sau ajung coadă de topor în mîna stăpînilor, ca acel Dobrotă și Marcu (?) pomeniți în plîngere, sau rămîn una cu « oamenii » lor și pun condiții stăpînului sau pleacă de pe moșie, cu toate riscurile unei asemenea acțiuni.

Riscurile erau într-adevăr mari căci stăpînii nu puteau admite sau tolera o plecare ca aceasta, considerată de ei ca un fel de răsvrătire. Pentru ei cnezul era un fel de vătaf, avînd a-și executa « oamenii », mînîndu-i și silindu-i la muncă, și nicidecum capul acestei colectivități în raporturile ei cu nobilul, stăpîn de moșie. Asistăm deci la această transfor-

---

[1] Sau cumva Seneslaw (scris: Seeslaw)? În împărțeala ulterioară din 1389 întîlnim satul *Zanyslokenezfalva* (Seneslaw — kenez — falva = satul cnezului Seneslaw).

mare silită a cnezilor din şefi ai unor oameni liberi în slujbaşi ai autorităţii stăpînilor. Ei trebuiau să centralizeze în persoana lor apăsarea de sus în jos a stăpînilor, şi nu rezistenţa de jos în sus a « oamenilor » lor.

Tot mai mult se caută să se asimileze aceşti « oameni » de pe satele cnezale cu iobagii [1], ajunşi acum la o stare de şerbie asemenea celei din occident din vremea aceasta. Pentru stăpîn era preferabil să aibă în faţă o serie de indivizi izolaţi, în locul unei colectivităţi solidarizate, măcar şi în forma aceasta mai mult personală.

Trecerea aceasta spre uniformizarea şerbiei se poate urmări cercetînd actul de împărţeală judecătorească din 1388—1389 între moştenitorii fraţilor Himfy, împărţiţi în două tabere: fiul lui Petru şi nepoţii de fiu ai lui Benedict, pe de o parte, văduva şi fiicele lui Nicolae Himfy, pe de alta. Cu prilejul constatării la faţa locului, se înşiră părţile de proprietate trecute provizoriu asupra fiicei nemăritate a lui Nicolae, precum şi cele trecute asupra pîrîşilor arătaţi mai sus. În această înşirare vom întîlni destul de des pomenirea unor *curiae desertae* sau *loci deserti*. Nu se mai face vreo deosebire între iobagi şi oamenii din satele cnezale. Se înşiră fără deosebire... *quatuor keneziatibus et totidem locis viginti sex iobagiones et tria loca deserta, ex quibus* quinque iobagiones et unum locum desertum sub keneziatu Nexa Kenezii a parte ville Prekolfalva existente... » [2]. Cnezii sînt arătaţi cu *iobagii* lor (!) care sînt daţi pe nume şi pe număr moştenitorilor pomeniţi, ba chiar sînt şi ei atribuiţi *ca iobagi*. Jupa pomenită mai înainte se cheamă acum *Supafalva*, fără a se mai pomeni de cnezatele sale, ci *doar de şase iobagi ai săi*, şi mai apoi de altă porţiune a sa locuită doar de Ioan cnezul şi de un alt iobag [3].

Precum se vede e o deosebire între felul cum apare satul cnezal din 1377, desemnat doar prin numele cnezului respectiv, fără vreo specificare a numărului şi numelor sătenilor, care, precum am văzut, sînt liberi să plece cu cnezi cu tot, şi felul cum apar în documentul acesta din 1389, în care cnezul aproape că se pierde în numărul iobagilor catalogaţi cu grijă. Acum cnezii ba sînt atribuiţi împreună cu iobagii lor arătaţi pe număr [4], fiind *socotiţi ei înşişi ca iobagi*, ba nici nu se mai pomeneşte de satul cnezal ca atare, el fiind numit şi socotit o *possesio* [5]. De exemplu — pentru a nu ne opri decît la satele pomenite mai înainte, în împărţeala din 1377 — *satul lui Ion cnezul, satul lui Nicolae* şi *satul lui Farcaş satul lui Gurca, al lui Kecka, al lui Radu, al lui Mayan, al cnezului Nicolae, al cnezului Nicolae, fiul lui Pribil* sînt toate numite « *posesiuni* ». Întocmai ca orice altă posesiune, satul cnezal se *împarte acum între moştenitori*. Lucrul se vede clar la împărţirea « posesiunei Kechafalva » pomenită mai sus, unde cnezul satului este trecut ca iobag, împreună cu alţi iobagi, în lotul lui Ştefan Himfy,

---

[1] În urma decretului din 1351, care supunea pe toţi ţăranii aceloraşi îndatoriri de clacă şi dijmă, se şterg tot mai mult deosebirile dintre diferitele categorii de muncitori ai pămîntului.

[2] Hurmuzaki, vol. I_2, p. 317.

[3] Oare faptul că cnezul Ioan al satului cnezal « *Ianus kenez fatwa* » îşi are locuinţa în această jupă nu ar fi un indiciu că acest sat cnezal a crescut din acele cnezate pomenite în menţiunea anterioară a acestei jupe? Pentru textul la care ne referim cf. mai jos, nota 5.

[4] Hurmuzaki, vol. I_2, p. 319. *Item Proda Kenezium cum quatuor et Stank Kenezium cum sex iobagionibus suis... item Dobrucha Kenezium... cum sex iobagionibus suis.*

[5] *Ibidem*, p. 320. *Item possessio Ianuskenezfalwa vocata, decem et octo iobagiones in se continens in saturus existens necnon quedam porcio possessionaria in Supafalva habita, in qua idem Iohannes Kenezius et alter iobagio residerent Stephano, filio Petri... etc. possessiones Miklasfalva et Farkasfalva vocate ...etc. (possessiones) Gyurfalva... Kechafalva... Radafalva Mayanfalva... possessio Nicolai Kenezii, possessio Pribifyamiklosfalva...* (În cursul înşirării acesteia, întîlnim şi *villa Phileskenezfalva*, fără a ne putea lămuri de ce în cazul acesta se foloseşte cuvîntul de *villa* şi nu de *possessio*).

ceilalţi « iobagi » trecuţi în lotul lui Basilide, fiul lui Nicolae Himfy, nemai avînd, după cît se vede, un cnez asupra lor [1].

Se vede cum satul cnezal, întemeiat pe legătura dintre cnez şi « oamenii » săi, se transformă din voinţa stăpînilor în sat iobăgesc, întemeiat pe legătura cu lotul iobăgesc. Chiar dacă asistăm, încă din 1376, la un fel de împărţire a satului cnezal în cazul « *satului lui Nicolae, fiul lui Pribil* », despărţit de « *satul lui Pribil* » din porunca « fiilor » lui Benedict Himfy, este o mare deosebire între spiritul în care e înţeleasă această măsură de către cnezii respectivi, gata să se întoarcă în satul lor originar, şi spiritul împărţelii din 1389, unde atribuirea acestor « iobagi », arătaţi pe nume, număraţi şi drămuiţi cu atîta migală de moştenitorii respectivi, *consfinţea legarea lor de pămînt*. Acum nu mai putea fi vorba de o părăsire a moşiei stăpînului şi nici de păzirea legăturii dintre cnez şi « oamenii » săi, căci intervenise o altă legătură, fără izbăvire, cu pămîntul baronului.

Legătura cea veche nu putea decît să stingherească pe stăpîni, cnezii puteau deveni o primejdie. De aceea, stăpînilor le-ar fi convenit să păstreze «oamenii» lipsindu-se de cnezi, în măsura în care aceştia puteau să păstreze oarecare independenţă faţă de ei[2].

Dacă în cuvintele cnezilor din 1376 mai răsună încă ecoul unei vechi libertăţi ce afirma măcar dreptul de a pleca în altă parte, asemenea cuvinte nu mai sînt cu putinţă în 1389. Totuşi, plecarea de pe moşie — e adevărat că nu ca un drept, ci ca un act de răzvrătire, după concepţia cea nouă — nu a încetat şi nici nu putea să înceteze, căci condiţiile de viaţă ale « oamenilor » sau « iobagilor » din satele cnezale erau tot mai grele. Încă din plîngerea din 1376 îi găsim ajunşi la capătul răbdării lor, căci se văd lipsiţi de principalele lor unelte de muncă — boii. Aşa cum reiese din plîngerea lor, li se iau boii împreună cu o sumă de bani, drept amendă pentru neexecutarea imediată a poruncilor omului baronial. La strîngerea dărilor, se mai dau şi boi, pe lîngă alte vite şi animale. Într-un an, judele percepe de pe partea lui Petru treizeci de boi, zece vaci. . . etc. În sfîrşit, cărăturile pentru stăpîn aduc şi ele prăpădirea boilor. În lumea satelor, a avea boi e a avea drept la viaţă. Lipsirea de boi e cea mai grozavă osîndă. Aşa dar oamenilor nu le rămînea decît să plece unde vor putea trăi sau să moară de foame.

La bîntuirile dinăuntru se mai adăugau cele venite dinafară. Marele domeniu baronia l era într-un război deschis cu vecinii, fie ei nobili, cetăţi regale, posesiuni eclesiastice sau simpli cnezi. Chiar în sărăcia relativă de documente asupra Banatului putem surprinde aspecte ale acestui război, în care nobilul sau baronul îşi ridică iobagii săi împotriva duşmanilor vecini. La rîndul lor, aceştia procedau la fel.

În aceste nesfîrşite ciocniri, cnezii erau siliţi să ia o parte activă, ca auxiliari ai stăpînilor moşiilor. De o parte şi de alta, luptau şi pătimeau iobagii şi cnezii pentru vrajbe ce nu erau ale lor. Cunoaştem termenii împăcării încheiate la 30 mai 1371 între fraţii Petru şi Nicolae Himfy cu moştenitorii lui Dan de Doboz [3]. Părţile îşi iartă una alteia « *omuciderile sau răpunerile de oameni, arderile de case, daunele şi vătămările şi orice alte nedreptăţi, turburări şi fapte silnice* » săvîrşite şi pricinuite de una alteia pînă la data împăcării. Desigur că cei mai crunt loviţi în aceste răfuieli erau tot iobagii şi cnezii de pe moşiile în conflict. Tot un con-

[1] *Item in possessione Kechafalva vocata Stephano filio Petri cessissent Iobagiones videlicet Kechakenez Laden. Bogdan duya anka Nicolaus Myhe Bogdan Georgius dragmer Georgius Balva Barlyak Iohannes Opprissa et Bucha nomminati, Basilio filio Nicolai Hii cessissent videlicet Ruza, alter Ruza. Ladula Georgius fyles Stephanus drasan Bagdan Nosa dank Iwan pousa Stanol Ianus Dobrucha dragmer Fylepes et Iohannes penes sese sedentes. Item Nicolaus Iwan Buda Demetrius Georgius Rades Opprissa Roman Stoyan Mrisauch et Lacha puelle supradicte.*

[2] Cf. pentru prigoana îndreptată împotriva cnezilor discuţia din articolul nostru publicat în Studii şi materiale de istorie medie, I 1956, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Romînească şi Ungaria Angevină*. p. 48.

[3] Ortvay, *op. cit.*, doc. din 30 mai 1371.

flict între stăpîni [1] a făcut ca iobagii din Halmas ai arhiepiscopului de Calocea, sub conducerea « oficialului » acestuia, să năvălească şi să distrugă moara vecină din Cuieşti a lui Petru Himfy şi să rănească pe oficialul lui precum şi pe vilicul sau *cnezul* acestui sat [2].

Oare tot un conflict între stăpîni, sau vreo socoteală personală explica acţiunea de pedepsire a « magistrului » Bedra (de Bedrafalva) împreună cu cnezii săi *Dobrota* şi *Lucaci* împotriva unui iobag al lui Benedict Himfy anume Mihail din Remetea? Acesta, pe cînd se întorcea din Hom, a fost prins şi legat de către Mihail cel Mic, oficialul lui Bedra, şi de cnezii săi Dobrota şi Lucaci, şi tîrît cu funia de gît în satul acelui Bedra, jefuit de bani, de arme şi de haine în văzul tuturor celor ce se adunau la tîrg, şi îl ţineau zi şi noapte legat în butuci şi îl pedepseau [3]. Sau e cumva vorba de vreo răzbunare împotriva acestui « iobag » al lui Benedict Himfy, fugit poate de la Bedra şi reluat de acesta?

Uneori cnezul de pe moşia nobilului e trimis să aducă pe moşie un nou iobag şi abia scapă cu viaţă — cum s-a întîmplat cnezului din Barcea al lui P. Himfy, urmărit de oficialul nobilului vecin şi stîlcit în bătaie în chiar satul său [4].

La rîndul lor şi cnezii cetăţilor apar ca elemente în subordine ale castelanului sau vicecastelanului lor în conflictele acestora cu vecinii. Din unele mărturii răzleţe putem constitui lungul şi îndărătnicul conflict dintre fraţii Himfy de Remetea şi cetatea regală vecină Cuieşti. În mai 1364, Petru Himfy se plînge că iobagii săi au fost « jefuiţi » de « judele »[5] de Cuieşti venit în numele comitelui de Cuvin [6] asupra moşiei Ravna de Sus de unde a luat un cal, *ridicînd de la iobagii din Secaş ai lui Petru Himfy trei mărci* [7] şi pustiind cu desăvîrşire moşia Suran. Şase ani după aceea, în sept. 1370, Petru Himfy se plînge că « *Radul voyvoda, comes de Kuvesd* » i-a luat samavolnic nişte fîn de pe moşia Belenuş [8]. În acelaşi şir de ostilităţi, aflăm în martie 1376 o nouă expediţie a celor din cetate venind cu *Dumitru cel Mic vicecastelanul cetăţii, şi cu Nexa, fiul lui Emeric*, cnezul de sub ascultarea acelei cetăţi, *asupra satului Călina (« Golonya »)* al fraţilor Benedict şi Nicolae Himfy şi *ridicînd de acolo pe un iobag originar din Secaş* al acestor fraţi, pentru a-l aşeza pe teritoriul cetăţii [9]. Acelaşi cnez e arătat a fi ridicat şi acel car încărcat cu bucate şi tras de patru boi, proprietatea fraţilor Himfy, despre care a mai fost vorba aci (8 martie 1376) [10].

Cinci ani după aceea (16 martie 1381), fiul lui Petru, Ştefan, se plînge că Pavel de Zurchuk, castelanul de Cuieşti, trimiţînd pe toţi iobagii din Cuieşti asupra moşiei Remetea, şi aceştia năpustindu-se acolo, au ridicat toate lucrurile şi bunurile unui iobag al acelui

---

[1] Pesty, *op. cit.*, III, p. 51—52; cf. împotrivirea în 1363 a omului arhiepiscopului de Calocea la darea în stăpînire a moşiei Valea Cuiesului fraţilor Himfy.

[2] *Doc. Val.*, p. 175—176... (reclamaţia lui P. Himfy în faţa adunării palatinale de la Semlacul Mare la 22 iulie 1364)... « *Quoddam molendinum... per Ladislaum officialem domini Thome archiepiscopi Colocensis de Halmas* ac iobagiones *eiusdem ville Halmas destructum et dessecatum, officialem eiusdem ville Kuesd per ictus duarum sagittarum graviter vulneratum*, villicum seu kenezium *eiusdem ville per ictus unius sagitte similiter graviter vulneratum.*

[3] Pesty, *op. cit.*, p. 14.

[4] Ortvay, *op. cit.*, p. 137 (20 iulie şi 4 septembrie 1377).

[5] = vicecastelan.

[6] *Keve.*

[7] Pesty, *op. cit.*, III, p. 62—63 — în textul publicat « *tres marcas Scekas* », cuvîntul Scekas fiind mutat de la locul lui.

[8] *Ibidem*, p. 100. Această calitate de « *comes* » a lui Radul voievodul trebuie tradusă credem prin cea de castelan sau vicecastelan (ca pentru menţiunea acelui « *iudex* » de Cuieşti venit în numele comitelui de Cuvin, de care a fost vorba. Oare nu se poate face o apropiere cu acel castelan Ladislaus Gad (sau poate *Rad)* din plîngerea cnezilor din 1376? O cercetare a manuscrisului ar fi absolut necesară.

[9] *Ibidem*, p. 129, pomenit de noi mai sus.

[10] *Ibidem.*

Ştefan, cărîndu-le de acolo [1]. S-ar părea că am avea aici epilogul unei alte răfuieli, privitoare la un alt iobag, luat şi transportat probabil mai înainte de pe moşia Remetea, fără lucrurile şi bunurile sale, pe care le ridicau acum iobagii aceştia mobilizaţi de castelan. Dacă vom ţine seama de faptul că în două din aceste incursiuni ale « judelui » şi ale vicecastelanului de Cuieşti a fost vorba de nişte iobagi din Secaş, aşezaţi pe moşiile fraţilor Himfy, şi că, în expediţia din urmă, nu se arată locul de origine al iobagului ale cărui lucruri au fost ridicate în acelaşi fel, putînd fi şi el tot din Secaş, sau din alt sat de pe teritoriul acestei cetăţi, vom vedea că acest conflict dintre familia Himfy şi tot şirul de castelani şi vicecastelani amintiţi se datoreşte luptei pentru iobagi. Dacă membrii familiei Himfy înţelegeau să-şi mute pe domeniile lor iobagi de pe teritoriul cetăţii, la rîndul lor castelanii înţelegeau să şi-i urmărească, fie ridicîndu-i împreună cu lucrurile lor şi ducîndu-i înapoi în ţinutul căruia îi aparţineau, fie percepînd asupra lor acel « *terragium* » şi drepturile cuvenite stăpînului înainte de dobîndirea dreptului de strămutare.

Dîrza opoziţie dintre domeniul baronial şi cetăţile regale era hotărît susţinută şi de populaţia din raza cetăţii. Şi mai tîrziu, în 1390, ea se va manifesta direct între familia Himfy şi romînii din ţinutul cetăţii care eliberează cu forţa pe doi romîni ţinuţi în prinsoare de Ştefan, fiul lui Petru Himfy de Remetea, pentru « anumite pricini ». Documentele nu precizează dacă acei romîni eliberaţi erau cnezi de ai cetăţii sau « iobagi » de ai lui Ştefan de Remetea. E destul să constatăm această stare de veşnică alarmă pentru populaţia de rînd, atît de pe marele domeniu nobiliar, cît şi din raza cetăţii regale.

Cu frămîntările ce au precedat şi însoţit înscăunarea lui Sigismund de Luxemburg şi cu participarea romînilor la aceste lupte, precum şi cu rolul tot mai însemnat al marilor feudali în anarhia feudală ce a caracterizat domnia acestui rege, se adînceşte şi mai mult prăpastia între stările dinainte cu rosturile lor străvechi şi ducerea la limita extremă a şerbiei angevine. Satul cnezal ca atare dispare. În locul oamenilor liberi nu vor mai fi decît iobagi, în sensul cunoscut al cuvîntului în preziua marilor zguduiri din secolul al XV-lea.

ANEXĂ

Textul aşa cum s-a publicat în *Documenta Valachorum*, însoţit în notă de sugestiile noastre.

Nobilis domina coniunx Benedicti bani, salutatione metuenda.

Nicolaus quenessius filius Pribill conqueritur vobis acc filiis vestris, quod iudex Nicolaus nobis precepit homines furtim portare, domi presens non fuimus illa ora, super nos accepit pro caussa issta de [2] XIIIIIII boves et XIIII florentos omnino pro issta caussa et pro timore issta, sex homines transierunt de issta una villa etiam in illa villa dictus [3] Pribill, quod Nicolaus qui [4] est uno locho cum fratre suo et Micc [5] iudex, Nicolaus dissiugit nos, quod filii vestri dixissent hoc facere, Hencc [6] conqueritur super hoc, acceperunt ecum unum, dederunt Paulo et interficerunt et sic dicit Nicolaus, que [7] cum fratre suo, quod si quietem tum etiam transibunt.

Nobilis domina coniunx Benedicti bani, salut<ation>e metuenda. De Golonia, scilicet, Johannes quenes et omnes simul de Remete, Paulus, Files, Buta, Miha, Iua quenessii sunt

[1] *Ibidem*, p. 155.
[2] astfel în textul publicat.
[3] corect sau *dicta* (villa) sau *dicti* (Pribil).
[4] *quenesius*.
[5] poate *Hicc* (= *hic*). Cf. p. 408, nota 5.
[6] oare *hinc*?
[7] = *quenesius*.

isti conquerunt vobis super hoc Golonia est super meta et nunc sumus in magna tribulatione de casstelano, qui est in Chuccuest, Ladislaus, Gad [1] homines, que sunt in Golonia, volunt recedere omnino, ergo nobis aguthorium mitat, rogo. Issti quenessii hoc dicunt, quod nos, quos omines [2] erimus portare, non servant ad fidem domini nostri quenesii [3]. Johanni molendino acciperunt XIIII f. sine causa, Paulus hoc dicit, que est q<ueness> [4] quod in villa mea XXIIIIII f. et duos boves et in Golonia unum b<ovem> et ducentos sales quatuor f. sulvit et de Files accepit unum bonum ecum vales XIIII f. septem sulvit, accepit sex f. et simul hoc dicimus, quod super nos per partes Remete, Petrus [5], Nicolaus iudex accepit per annum mille florenos, scilicet triginta boves X vacas et de aliis victualibus non possumus dicere, scilicet de casio, de fanora [6], de pullo et de porcis et quadraginta ircos et hoc possumus iterum dicere, quod Dobrotta q [7] Marcus, qui [8] hoc facit super nos cum iudice, quod denarios accipiunt, ipsi dividunt et bis tantum accipiunt, Files et Golonia spolia octho boves vidinti tres porchos et nunc quenesii Remete simul dicunt, quod omnia sua sulvimus Petro et iudice [9] et Nuculaho et Hercka portabat super quatuor boves, fruges et periti sunt et Michael queness hoc dicit quod duos boes perdiderunt autem Peles[10] Hencc[11] scilicet XXXXXXX fruges perdiderunt, autem hoc dicit et pro issta volunt XIIII homines recidere et duodecim homines volunt mori famus. Ergo nobis per presens sue[12] de alio nobis nuncciat veritatem, si non, tunc alias volumus transire, ubi nos possumus vivere et hocc homino[13] sic credat quod per presens dicimus.

<Adresa pe verso>. Nobilis[14] coniunx Benedicti bani acc fillis suis reverendis[15] hec littera detur.

СВИДЕТЕЛЬСТВО О РОЛИ «КНЕЗЕЙ» В КРУПНЫХ ПОМЕСТЬЯХ В БАНАТЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIV ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Внимательное исследование латинского текста, опубликованного в Documenta Valachorum в малопонятной форме, по собственному признанию издателей, а также его датирование 1376 годом на основании акта о разделе имущества между братьями Химфи дает возможность

[1] Punctuaţia greşită; după părerea noastră, după Gad ar trebui punct. Citirea Gad poate fi supusă unei legitime îndoieli dacă ne gîndim la confuzia frecventă între literele majuscule G şi R, de pildă în registrul de încasări papale pentru Transilvania, Bihor şi Banat (1331—1336); de asemenea la confuzia ştiută dintre Radon şi Godon.

[2] = *homines*, sau cumva *omnes*?

[3] Punctuaţia greşită.

[4] Nu se lămureşte rostul acestei întregiri: e vorba de o lacună sau de o abreviere paleografică?

[5] (= Petri).

[6] oare: *pecora*?

[7] = *quenesius.*

[8] = *quenesius.*

[9] corect: *iudici.*

[10] oare = *plures?*

[11] cf. mai sus p. 409, nota 2.

[12] desigur: *sev.*

[13] oare *omnino?*

[14] — *nobili coniugi.*

[15] sau: *reverenter*?

ознакомиться с условиями жизни управляемых «кнезями» сел в крупных дворянских поместьях в Банате.

Вышеупомянутый текст является единственным в своем роде. Он представляет собой коллективную жалобу нескольких «кнезей» из имений братьев Бенедикта, Петру и Николае Химфи, адресованную жене Бенедикта Химфи.

В документе описаны притеснения и злоупотребления со стороны служилых людей самих владельцев, а также набеги служилых людей из находящейся поблизости королевской крепости, которые насильно переселяли крепостных из дворянских владений на территорию крепости; заканчивается он заявлением «кнезей», что если они не найдут поддержки в лице владельцев, то покинут баронское поместье и уйдут куда-нибудь в другое место, где смогут жить.

Анализ документа проливает свет на вопрос о переселении и расчленении управляемых «кнезями» сел, о возвращении в родные места «людей» из этих управляемых «кнезями» сел, а также на вопрос о праве свободного перехода из одних дворянских поместий в другие.

Указана роль «кнезей» в управлении поместьями и их промежуточное положение между эксплуататорскими верхами и эксплуатируемыми низами, возмущенными гнетом. Солидаризация «кнезей» со своими «людьми» приводила к их устранению, что явствует и из запретных грамот карашского палатина от 1370 года. Сравнивая положение управляемых «кнезями» сел из рассматриваемого здесь документа (1376) с положением тех же сел, которые фигурируют как закрепощенные в более позднее время в акте о судебном разделе между братьями Химфи от 1389 года, автор восстанавливает картину насильственного закрепощения подведомственных «кнезям» «людей» и уничтожения управляемого «кнезем» села, а также упразднения должности «кнезя», который становится таким же обыкновенным крепостным как и остальные крестьяне.

QUELQUES TÉMOIGNAGES TOUCHANT LE RÔLE DES KNÈZES DANS L'ÉCONOMIE DES GRANDS DOMAINES DU BANAT AU COURS DE LA SECONDE MOITIÉ DU XIVe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

Une lecture plus cohérente d'un texte latin publié dans les *Documenta Valachorum* sous une forme assez peu intelligible, de l'aveu même des éditeurs, et la possibilité d'en mieux préciser la date (1376) à l'aide d'éléments contenus dans un acte de partage volontaire entre les frères Himffy (bien que également sans date) ainsi que dans certains documents datés, publiés dans la collection de Pesty (Krasso Varmegye) permettent de mieux connaître les conditions de vie des villages « knésiaux » situés sur les grands domaines nobiliaires du Banat.

Le texte, unique en son genre est celui d'une plainte collective adressée par un groupe de knèzes des domaines des frères Benoît, Pierre et Nicolas Himffy à la femme du premier et du plus important des trois frères.

Débutant par le récit des vexations et des abus auxquels ils sont en butte de la part des gens seigneuriaux, ainsi que des incursions ordonnées par les châtelains du château royal des environs, faisant enlever à l'aide des serfs royaux les « hommes » des villages « knéziaux » du domaine nobiliaire pour les transplanter de force sur le territoire du château royal, la plainte s'achève sur la déclaration formelle des knèzes annonçant que s'ils ne trouveront pas de redressements de la part des seigneurs aux faits exposés par eux ils quitteront le domaine seigneurial pour aller s'établir ailleurs « où ils pourront vivre ».

L'analyse de ce document éclaire la question du transplantement et du morcellement forcé des villages « knéziaux » ainsi que du retour au lieu d'origine des « hommes » de ces villages, comme aussi celle du droit de libre départ des knèzes et des « hommes » de leurs villages situés sur le grand domaine nobiliaire.

On y voit le rôle des knèzes dans l'économie des domaines, rôle double grâce à leur position intermédiaire entre la pression de haut en bas, exercée par les maîtres, et la révolte qui monte du sein de la population exploitée. La solidarité des knèzes avec les « hommes » de leurs villages, ne pouvait qu'entraîner leur suppression violente à l'exemple des proscriptions sanguinaires du comitat de Caraş ordonnées par le palatin, en mai 1370.

Une comparaison entre les conditions de vie des villages « knéziaux » de l'année 1376, telles qu'elles ressortent des documents analysés par l'auteur, et celles de ces mêmes villages, qui reparaissent en 1389 comme *villages de serfs* dans un acte de partage judiciaire entre les frères Himffy, permet de reconstituer le processus d'asservissement forcé des « hommes » des villages « knéziaux » ainsi que du morcellement de ces villages et de la suppression en fait du knèze, tombé au rang de simple serf, à l'instar des autres serfs du domaine nobiliaire.

CEVA DESPRE RELAŢIILE ŢĂRII ROMÎNEŞTI CU UNGARIA LA SFÎRŞITUL VEACULUI AL XIV-LEA

DE

IOSIF PATAKI

Încă nu trecuse bine pericolul care ameninţa popoarele din sud-estul Europei de către tătarii cotropitori, cînd, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, au apărut în Peninsula Balcanică turcii, periclitînd din nou libertatea şi chiar existenţa acestor popoare. Anarhia feudală a statelor balcanice, precum şi împrejurările externe au contribuit într-o măsură însemnată la înaintarea rapidă a turcilor, care, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, domnul Ţării Romîneşti, au ajuns la Dunăre.

Este în general cunoscut faptul că statul turcesc avea, încă de la începuturile sale, un accentuat caracter exploatator, ba chiar parazitar. Aceasta explică de ce baza existenţei lui o formau cuceririle continue şi de ce scopul acestui stat era să subjuge mereu noi şi noi popoare [1].

Pericolul care ameninţa popoarele sud-est europene la sfîrşitul veacului al XIV-lea era foarte serios. Această primejdie au relevat-o şi clasicii marxism-leninismului, constatînd că întinderea puterii otomane a fost catastrofală, aducînd pieirea acestor popoare [2]. Odată cu apariţia turcilor la Dunăre se punea problema apărării independenţei, atît pentru poporul romîn, cît şi pentru cel maghiar.

În cele ce urmează dorim să arătăm unele momente puţin cunoscute ale acestei lupte comune.

Dunărea nu constituia nicidecum o piedică de neînvins în calea oştilor turceşti atît de întreprinzătoare, care, în aceste vremuri, erau superioare armatelor feudale creştine în ce priveşte organizarea lor. Şi, într-adevăr turcii, peste cîţiva ani de la urcarea în scaun a lui Mircea cel Bătrîn (1386), au încercat să treacă şi pe pămîntul Ţării Romîneşti. Raportul de forţe era inegal şi primejdia impunea în mod necesar schimbarea politicii externe a ţării. În timp ce la începutul domniei lui Mircea cel Bătrîn « punctul de greutate » al legăturilor sale cădea mai mult asupra Poloniei, în jurul anului 1390 devin tot mai cordiale relaţiile

---

[1] Elekes L., *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 19.

[2] Vezi: Lándor B., *Marx jegyzetei a magyar történelemről* (Notele lui Marx despre istoria maghiară), în « A Történettudományi Intézet Ertesitője », I, nr. 10—12, p. 131.

cu Ungaria [1]. Creşterea ameninţării turceşti şi pericolul comun ce-l reprezenta pentru cele două popoare vor face apoi ca legăturile acestea prieteneşti să se transforme într-o adevărată alianţă, care s-a şi încheiat apoi la Braşov, în anul 1395.

Strîngerea legăturilor cu regatul feudal maghiar îşi găsea exprimarea deocamdată în stăpînirea de către Mircea cel Bătrîn a aşa-numitelor « părţi de peste munţi », adică a Amlaşului şi Făgăraşului. E foarte semnificativ faptul că, la începutul domniei sale, Mircea se intitulează « domn a toată ţara Ungro-Vlahiei », ceea ce ne arată că el nu stăpînea încă cele două posesiuni, aşa-zise « feude », pe care le primise Vlaicu vodă la 1366 [2]. Ceva mai tîrziu, şi anume într-un document din 4 septembrie 1389, Mircea adaugă titlului său şi calitatea de « domn al părţilor de peste munţi » [3]. Aşadar, în anii de după 1389, Mircea avea iarăşi în stăpînirea sa acele posesiuni, pe care urmaşii lui Vlaicu vodă le pierduseră după 1374. Cu drept cuvînt putem deci afirma că primejdia comună a contribuit şi mai mult la apropierea celor două popoare.

Nu ştim precis care a fost soarta Banatului de Severin, dar credem că nu se poate accepta ca sigură părerea [4] potrivit căreia Mircea ar fi avut în stăpînirea lui încă de la începutul domniei Banatul, deoarece pînă la 1393 — data stăpînirii sigure a Banatului de către Mircea — noi cunoaştem seria neîntreruptă a banilor unguri [5].

Pe baza celor spuse putem conclude că, pînă la 1391, cînd turcii pornesc prima mare expediţie împotriva Ţării Romîneşti, domnul acestei ţări, Mircea, îşi cîştigase aliaţi, cu ajutorul cărora a respins pe năvălitori, salvînd poporul de jugul străin.

În cursul acestor ani, plini de ameninţări din partea turcilor, legăturile de prietenie cu Ungaria s-au închegat tot mai mult. Legăturile acestea corespundeau necesităţilor reale de apărare şi exprimau năzuinţele spre libertate a celor două popoare. Pentru ilustrarea afirmaţiei noastre e destul dacă cităm numai cîteva cuvinte din scrisoarea regelui Sigismund adresată la 23 martie 1399 lui Ioan de Pastoh, fostul jude al curţii regale. Regele, în această scrisoare, îşi exprimă grija că romînii, dacă nu vor fi ajutaţi şi vor rămîne singuri în faţa primejdiei ce-i ameninţă din partea turcilor, se vor alătura eventual acestora, « ceea ce dacă s-ar întîmpla — şi de care lucru să ne ferească dumnezeu — nu e pentru voi necunoscut în ce pericol şi primejdie ar ajunge ţara noastră » [6]. Cu alte cuvinte, toată lumea îşi dădea seama că subjugarea unui popor ar aduce cu sine şi subjugarea celuilalt.

Nu e scopul nostru de a analiza în cadrul acestei lucrări raporturile romîno-maghiare din timpul luptelor purtate împotriva turcilor în anii 1395—1396. Împrejurările încheierii alianţei între Sigismund şi Mircea cel Bătrîn, caracterul acesteia şi mai ales urmările ei au fost cercetate şi ne sînt cunoscute.

---

[1] C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, ed. a III-a, Bucureşti, 1938, vol. I, p. 460.
[2] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 191—192.
[3] *Ibidem*, p. 192.
[4] *Ibidem*, p. 192.
[5] Pesty Frigyes, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története* (Istoria Banatului şi a comitatului de Severin), Budapesta, 1877, p. 33—34 şi p. 263 urm.; Hóman-Szekfű, *Magyar Történet* (Istoria maghiară), ed. a III-a, Budapesta, 1936, II, p. 352 anexă; vezi şi I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii* — extras din « Arhivele Olteniei », 1932, Craiova, p. 16—17; P. P. Panaitescu îşi exprimă părerea că de la 1389—cînd Mircea ar fi luat în stăpînire Banatul Severinului — şi pînă la 1393, banii unguri ai Severinului, amintiţi în mod documentar, « rezidau numai în banatul Timişoarei » (*op. cit.*, p. 192—193).
[6] Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár* (Repertoriu de documente din epoca lui Sigismund), I, p. 637—39 şi V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924, p. 41—43. « ... *quod si accideret, quod pius deus avertat, non est vobis incognitum, in quanto postea periculo et discrimine existeret regnum nostrum* ».

Mai puţin cunoscute sînt însă evenimentele care au avut loc după marele dezastru suferit de « cruciaţi » la Nicopole, în septembrie 1396. Aceasta se explică şi prin faptul că aceşti ani sînt plini de lupte interne, cu urmări foarte grave pentru Ungaria. Grupările feudale nu ţineau seama de interesele ţării şi, în lupta lor pentru putere şi întîietate, au transformat Ungaria într-o adevărată arenă de luptă, alăturîndu-se diferiţilor pretendenţi.

Unii dintre istoricii burghezi au afirmat că turcii, după victoria de la Nicopole, au început să facă dese incursiuni pe teritoriul Ţării Romîneşti. Astfel, după părerea lui C. C. Giurescu [1], Mircea ar fi purtat lupte grele cu turcii năvălitori atît la 1397, cît şi la 1400. P. P. Panaitescu a respins însă părerea după care la 1397 ar fi avut loc o nouă expediţie a lui Baiazid [2]. După ce arată cu foarte mult temei că trebuie mai curînd să vorbim despre o expediţie a lui Ştibor, voievodul Transilvaniei, pentru prinderea uzurpatorului Vlad, P. P. Panaitescu îşi îndreaptă atenţia mai mult asupra evenimentelor din 1399 [3]. Lipsa informaţiilor precise au împiedicat lămurirea deplină nu numai a evenimentelor petrecute în aceşti ani, ci şi urmărirea raporturilor Ţării Romîneşti cu regatul ungar.

Publicarea documentelor care s-a început în mod sistematic în anii din urmă în ţările de democraţie populară a contribuit la lămurirea mai multor probleme şi din această perioadă. Astfel, de exemplu, azi cunoaştem un document valoros care aruncă o lumină nouă asupra evenimentelor din jurul anului 1400 [4]. Acest document e o dovadă grăitoare a relaţiilor prieteneşti şi a luptei comune, seculare, romîno-maghiare.

Istoriografia — după cît am putut afla în urma cercetărilor — n-are cunoştinţă în ce priveşte posesiunile « de peste munţi » ale lui Mircea, decît de cele arătate mai sus, adică de Amlaş, Ţara Făgăraşului, Banatul Severinului şi, mai apoi, de cetatea Branului [5]. Din documentul dat la 23 ianuarie 1399, reiese că Mircea cel Bătrîn, în afară de feudele amintite, avea chiar în mijlocul Transilvaniei, nu departe de Cluj, un domeniu întins şi anume acela al cetăţii Bologa (Sebeswar), numit altfel şi cetatea Huedin (Hunyadwar) sau chiar Kalathazeg [6].

Documentul — al cărui original se află în Arhivele statului ale R.P. Ungare [7] — este emanat de la voievodul Transilvaniei. Voievodul Ştibor, în urma hotărîrii adunării generale ţinute la Turda în primele zile ale lui ianuarie 1399, cere conventului din Cluj-Mănăştur să delimiteze din nou hotarele satului Izvorul Crişului, introducînd apoi în moşia astfel delimitată pe episcopul Transilvaniei. Delimitarea a devenit necesară, deoarece ţăranii din Şaula, sat care aparţinea domeniului cetăţii, au distrus semnele de hotar [8]. În adunarea care a avut loc la Turda, Nicolae de Ludaş, răspunzînd în numele lui Mircea, domnul Ţării

---

[1] C. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 467.

[2] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 274—275.

[3] *Ibidem*, p. 272; vezi şi I. Minea, *Principatele Romîne şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1919, p. 76, precum şi Wenzel G., *Stibor vajda* (Voievodul Ştibor) în *Ertekezések a történelmi tudományok köréböl*, Budapesta, 1874, IV, p. 17 şi 100—101.

[4] Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 627.

[5] Şt. Meteş, *Din relaţiile Ţării Romîneşti cu Ungaria şi Transilvania*, în « Revista arhivelor », vol. V, nr. I, 1942, p. 11; I. Moşoiu, *Branul şi cetatea Branului*, Bucureşti, 1930, p. 14; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 194—195.

[6] Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor), Budapesta, 1913, vol. V, p. 300 *(Castrum Sebeswar alio nomine Hunyadwar vocatum; Castrum Sebeswar alio nomine Kalathazeg)*, vezi şi Balázs E., *Kolozs megye kialakulása* (Formarea judeţului Cluj), Budapesta, 1939, p. 20.

[7] Arhivele statului ale R.P. Ungare, Dosar D., 28.768.

[8] Între locuitorii acestor sate dăinuia o neînţelegere din cauza hotarelor, care le despărţeau. Fazele acesteia se pot urmări şi în repertoriul de documente întocmit de Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 212 şi urm.

Romîneşti, a declarat că cetatea Huedin cu satul Şaula şi cu celelalte posesiuni a fost nu de mult donată stăpînului său de către regele Ungariei şi astfel acesta nu cunoaşte încă bine hotarele domeniului [1].

Ştirea păstrată în acest document e importantă, deoarece ne informează asupra legăturilor de prietenie existente între cele două ţări şi după lupta de la Nicopole. În acelaşi timp, documentul ne arată că, în perioada luptelor purtate împotriva turcilor, nu Ştefan cel Mare, domnul Moldovei, a fost primul care a primit posesiuni, aşa-zise « cetăţi de refugiu », în interiorul Transilvaniei, ci şirul acestor domni îl deschide Mircea cel Bătrîn.

Zidurile cetăţii de la Bologa — donată lui Mircea cel Bătrîn — există şi azi. Cetatea e una din cele mai bine păstrate, deci ne putem forma o imagine despre importanţa ei [2]. Înainte de a fi în stăpînirea lui Mircea, cetatea, cu întinsele sale posesiuni — vreo 18 sate — precum şi tîrgul Huedin, ţineau de comitatul Bihorului. Ea era proprietate regală, iar după ce a fost anexată comitatului Cluj, aparţinea voievodului Transilvaniei cu tot venitul ei [3].

Se pune aici întrebarea: în ce împrejurări a fost donată cetatea cu domeniul ei domnului Ţării Romîneşti?

Sîntem de părere că evenimentele externe au contribuit în mare măsură la această donaţiune. Din scrisoarea regelui Sigismund — citată mai sus şi datată 23 martie 1399 — putem vedea cît de mult era expusă Ţara Romînească şi Ungaria pericolului turcesc care ameninţa fără încetare [4]. Regele, în scrisoarea sa, spune că a primit cu o zi înainte o scrisoare de la Mircea, trimisă cu 16 zile în urmă din Turnu *(datas iuxta Parvum Nicopolim)*. Chiar şi textul scrisorii lui Sigismund trădează cît de zguduitoare a trebuit să fie scrisoarea lui Mircea, prin care îi cerea ajutor fără nici o întîrziere, aducînd la cunoştinţa regelui că sultanul Baiazid, în fruntea unei oştiri numeroase, a trecut dincoace de mare şi se află la Adrianopole, de unde, în cinci zile, poate să ajungă la Dunăre fără nici o greutate. Iată şi cîteva cuvinte din scrisoarea lui Sigismund care aruncă o lumină şi asupra personalităţii istorice a lui Mircea cel Bătrîn despre care regele scria: « El însuşi, cu toate puterile lui, se pregăteşte a se ridica împotriva turcilor, întîmpinînd puterile lor » [5]. Regele, conştient şi el de urmările oricărei ezitări sau a unei întîrzieri, pleacă imediat spre părţile ameninţate, chemînd şi pe nobilii regatului sub arme. În timpul redactării acestei scrisori, el se afla în drum spre Oradea. Scrisoarea ne arată forte bine şi atitudinea stăpînilor feudali care se sustrăgeau de la îndatoririle militare în aceste împrejurări grele, cînd se purtau lupte decisive pentru apărarea ţării.

Tot în această scrisoare a regelui găsim şi ştirea că acesta venise în grabă şi în 1398 la graniţa de sud a Transilvaniei, deoarece şi atunci sosise vestea unei năvăliri a turcilor

---

[1] Iată acea parte a documentului care ne interesează:... *quo percepto Nicolaus de Ludas pro magnifico viro domino Meche (!) wayuoda partis transalpine cum procuratoriis litteris eiusdem in nostram* (lipsă) *castrum Hunyad simulcum possessione Saluasara predicta, ac aliis possesionibus et portionibus possessionariis ad idem castrum pertinentibus de novo... per regiam maiestatem* (lipsă) *collatum existere allegans retulit eo modo, quod ipse de cursibus metarum seu signorum metalium possessionum predictarum penitus et per omnia inscius haberetur...*

[2] Cetatea ar merita atenţia şi mai ales grija deosebită a Comisiei monumentelor istorice care, prin puţine cheltuieli, ne-ar putea conserva unul din cele mai frumoase şi mai grăitoare monumente ale orînduirii feudale.

[3] Csánki D., *op. cit.*, vol. V, p. 300 « ...*Dum eedem possessiones erga manus regias extitissent, per wayuodas tenta fuissent et possessa* ».

[4] Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 637 — 639; V. Motogna, *op. cit.*, p. 41—45; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 275—276.

[5] Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 637—639 « ...*ipse enim totis viribus suis se preparat ad insurgendum contra Turkos et eorum potentia obviando* ».

în Ţara Romînească [1]. Această scrisoare, atît de importantă pentru noi, dezvăluie şi ea politica externă greşită a lui Sigismund. Vedem din ea că, după dezastrul de la Nicopole, toate măsurile luate de Sigismund se reduc la o apărare întîmplătoare, fără a se putea vorbi de un plan organizat de atac, pornit cu toate forţele popoarelor expuse pericolului turcesc.

Credem că nu greşim atunci cînd afirmăm că împrejurările arătate au contribuit la donaţiunea cetăţii Bologa, aceasta aflîndu-se mai la adăpost în faţa unei eventuale năvăliri a turcilor; aceasta cu atît mai mult cu cît — precum am văzut — încă de la 1398 se putea aştepta la o asemenea năvală turcească.

E greu de precizat cît timp a rămas cetatea în stăpînirea lui Mircea. Înainte de a încerca să lămurim această problemă, trebuie să facem constatarea că şi pe domeniul cetăţii se simte fărîmiţarea moşiilor regale. Unele sate, care aparţineau înainte vreme cetăţii, au fost dăruite de Sigismund diferiţilor feudali, ceea ce înseamnă că Mircea nu mai stăpînea în întregime domeniul. Astfel ştim sigur că afară de Harlocie, care a fost donat încă în 1393 magistrului Mihail, fiul lui Ramas [2], regele a donat satul Bicălatu lui Grigore de Tamásfalva şi verilor săi tocmai în august 1398, deci cu cîteva luni înainte de a dărui tot domeniul cetăţii lui Mircea; delimitarea posesiunii şi introducerea părţilor a avut loc la 10 iulie 1399 [3], Cercetînd dovezile înşirate de Csánki în legătură cu domeniul cetăţii Bologa, vedem că, la 1412, se vorbeşte în repetate rînduri de *castrum regis Sebeswar* [4]. Din aceasta s-ar putea trage concluzia că, la această dată, cetatea se afla din nou în stăpînirea efectivă a regelui. Aceasta e o presupunere. Ceea ce ştim sigur e faptul că, la 1435, cetatea cu domeniul ei se afla în proprietatea familiei Bánffy de Losonc [5] fără a putea însă preciza cînd a ajuns în posesiunea acestei familii.

Mai sus ne-am exprimat părerea că evenimentele externe au avut o influenţă asupra donaţiunii cetăţii Bologa domnului Ţării Romîneşti. Sîntem de părere însă că, urmărind dezvoltarea relaţiilor între statele romîn şi maghiar, nu putem neglija — mai ales în perioada pe care o studiem — nici legăturile familiale ale acelora care aveau rol de conducere în cele două ţări. Cu atît mai mult trebuie să ţinem seamă de acestea, cu cît prin ele se întreţineau deseori cele mai importante şi cele mai strînse legături politice. Pornind de la acest considerent, dorim să atragem atenţia cercetătorilor şi asupra legăturilor familiale ale lui Mircea cel Bătrîn, acestea nefiind încă pe deplin lămurite.

Se ştie că la schitul Brădetul, din apropierea fostului scaun domnesc, Curtea de Argeş, s-a păstrat o frescă, în care, alături de Mircea, se poate vedea şi chipul soţiei sale numită Mara. Acelaşi nume al doamnei e trecut şi în pomelnicul bisericii [6]. Pornind probabil de la această formă slavă a numelui, mai mulţi istorici romîni au presupus existenţa legăturilor familiale cu dinastiile sudslave [7].

Încă de la sfîrşitul veacului trecut s-a publicat un document [8] dat de Sigismund, regele Ungariei, la 3 iulie 1400, din care se vede că soţia lui Mircea, domnul Ţării Romîneşti.

---

[1] Vezi şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 274.

[2] Csánki D., *op. cit.*, vol. V, p. 300.

[3] Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., colecţia gen. 1399; conventul de Cluj-Mănăştur, care eliberează actul de introducere în posesiune la 17 iulie, descrie şi hotarele satului Bicălatu, afirmînd că acesta a fost separat « *ab annotata possessione dicti domini nostri regis Hunyad et suis pertinentiis...* » Cred că de data aceasta conventul a vrut să arate numai situaţia juridică a domeniului şi nu persoana stăpînului efectiv.

[4] Csánki D., *op. cit.*, vol. V, p. 299.

[5] *Ibidem*, p. 300 şi Balázs E., *op. cit.*, p. 24.

[6] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 48.

[7] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 484 şi I. Minea, *op. cit.*, p. 108.

[8] *Zala vármegye története. Oklevéltár* (Istoria judeţului Zala. Documente), redactată de Nagy I., Véghely D., Nagy Gy., Budapesta, 1890, II, p. 298—300.

avea în stăpînirea ei satul Tomaj, în apropierea tîrgului Keszthely de lîngă lacul Balaton Locuitorii tîrgului s-au plîns regelui din cauza mai multor samavolnicii (închiderea mai multora din tîrgul Keszthely, confiscarea vitelor, cailor, tăierea lor etc.) și mai ales din cauza vămilor nelegale care se percepeau de cîte ori treceau prin această localitate. Toate acestea au devenit atît de supărătoare « încît ei au ajuns în cea mai mare sărăcie și au trebuit să fugă de pe moșie și de pe locurile lor ». Regele intervine energic și ordonă despăgubirea locuitorilor, cu atît mai mult cu cît cele arătate s-au întîmplat neținiînd seama de poruncile date de el însuși. Regele dă dispoziții în acest sens și lui Nicolae de Kanizsa, comite de Zala, precum și castelanilor cetății regale Rezi [1].

Documentul a fost cunoscut și de istoricii romîni. P. P. Panaitescu, bazîndu-se în primul rînd pe această știre, își exprimă părerea că soția lui Mircea era din Ungaria [2]. Pentru întărirea părerii sale el mai citează și un alt document, care a fost publicat chiar de dînsul [3]. Prin acest document, dat la 22 iunie 1418, Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrîn, întărește, la moartea tatălui său, toate daniile și privilegiile mănăstirilor Cozia și Cotmeana, care au fost date de strămoșii lui. Diacul care a întocmit actul, după ce înșiră numele boierilor-martori, încheie rîndurile cu următoarele cuvinte:... « și eu, Mihail, care am scris la Tîrgoviște, în vremea cînd a venit mama domniei tale, doamna, de la Unguri... »

La aceste două documente putem adăuga acum și un al treilea, care conține de asemenea o știre importantă în legătură cu soția lui Mircea cel Bătrîn [4]. Din documentul dat la 18 noiembrie 1399 și al cărui original se află tot la Arhivele statului ale R.P. Ungare [5] vedem că, la cererea călugărițelor de pe Insula Iepurilor (astăzi Margareta), palatinul Ungariei a ordonat încă din august 1399 delimitarea moșiei lor, numită Taksony, de lîngă Dunăre (comitatul Pest). Delimitarea a fost oprită de reprezentantul (oficialul) episcopului de Vàc, care, în numele stăpînului său și al soției voievodului Mircea, s-a împotrivit. În fața adunării ținute pentru comitatele Pest și Pilis, reprezentantul soției voievodului Mircea, anume Nicolae

[1] Csánki D., în *op. cit.*, vol. III, p. 14, își exprimă părerea că soția lui Mircea stăpînea nu numai moșia Tomaj, ci eventual și cetatea Rezi cu domeniul ei.

[2] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50.

[3] Idem, *Documentele Țării Romînești* (Documente interne 1369—1490), București, 1938, p. 114—116; vezi și St. Meteș, *op. cit.*, p. 11.

[4] Vezi regestul la Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 684; o parte a documentului în discuție se află în transcript într-un act din 30 iulie 1402, publicat greșit cu data de 31 iulie de C. Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster in Westfalen, 1927, p. 228—235.

[5] Dăm textul original al acelor părți care ne interesează. În cursul delimitării hotarelor posesiunii Taksony, reprezentanții părților au ajuns: « *Ad unum pratum, ubi predictus Iohannes, officialis prefati domini Petri episcopi, in persona eiusdem domini Petri episcopi, ac domine consortis Merche voyuode, premisse metali erectioni possessionarie dictis dominabus* (se referă la călugărițe) *fiendis contradixisset obque contradictionariam inhibitionem ipso die et loco in eisdem prelibatos dominum Petrum episcopum ac dominam consortem Merche voyuode contra annotatas religiosas dominas ad eandem nostram congregationem nostram citavissent in presentiam rationem contradictionis eorum reddituri* ». În legătură cu împotrivirea s-au prezentat în fața autorităților « *Demetrius cantor pro prefato domino Petro episcopo cum procuratoriis litteris eiusdem, ac Nicolaus Toluay pro annotata domina cum procuratoriis litteris capituli ecclesie Budensis....* » arătînd motivele împotrivirii « *Prefatus siquidem Nicolaus Toluay in persona prescripte domine consortis Merche voyuode subiunxit in hunc modum quod in persona ipsius domine premisse possessionarie reambulationis pro eo in persona eiusdem nobilis domine contradictio facta extitisset prenotata, quia per ipsam possessionariam reambulationem magnam particulam terre de possessione Harazty ad castrum veteribudense spectanti circa (!) dictam dominam titulo pignoris a regia maiestate habitam modo simili occupare et ad iam dictam possessionem earundem dominarum Taxon* (lipsă)......*ectere voluisset ipsamque dominam ad suam expeditionem ad rectificandes metas dicte possessionis Harazth procurationi domini regis adducere posset et valeret* » (Arhivele statului ale R. P. Ungare, dosar Dl. 8508).

Toluay, a afirmat că omul călugăriţelor a vrut să rupă o mare parte din moşia Haraszti, care ţine de cetatea Buda Veche şi care a fost zălogită de către rege stăpînei sale. A declarat că e gata a chema în faţa judecăţii pe procuratorul regelui. Procesul a fost amînat pentru 6 octombrie în vederea prezentării martorilor. Deoarece la data fixată soţia lui Mircea nu s-a prezentat, palatinul se adresează capitlului de Vàc dispunînd ca ea să fie citată din nou pentru 8 ianuarie 1400.

Ştirile de mai sus sînt cît se poate de laconice; documentele nu ne dau nici numele doamnei lui Mircea. Regele Sigismund o intitulează « *magnifica domina, consors viri magnifici domini Merche, vaivode Transalpini* ». Cu toate acestea, credem că se pune aici problema legăturilor familiale maghiare ale lui Mircea cel Bătrîn. Chiar dacă admitem că Mara era descendentă a vreunei dinastii sudslave, nimic nu ne împiedică să admitem că Mircea s-a căsătorit de două ori. Mara putea să fie deci prima soţie a domnului; după moartea acesteia, Mircea s-ar fi căsătorit cu o nobilă din Ungaria vecină.

Sîntem deci de părere că Mircea cel Bătrîn a reluat firul legăturilor familiale cu reprezentanţii nobilimii maghiare, începute încă pe vremea lui Nicolae Alexandru voievod.

În tot cazul, nu pare acceptabilă părerea că regele Sigismund ar fi făcut o danie soţiei lui Mircea tocmai în părţile apusene ale regatului ungar, deci la o depărtare aşa de mare de Ţara Romînească [1]. Asupra acestui fapt a atras atenţia P. P. Panaitescu, care, datorită şi acestei împrejurări, a ajuns la concluzia că « doamna lui Mircea era din acele părţi, o nobilă de pe malurile lacului Balaton » [2].

Cunoaştem şi legăturile strînse, diplomatice ale lui Mircea cu Vladislav Iagello, regele Poloniei. Pe baza unor ştiri păstrate [3], unii dintre istorici au vorbit de existenţa legăturilor familiale între cei doi, presupunînd că Mircea ar fi fost chiar ginerele lui Vladislav Iagello. P. P. Panaitescu care — precum am văzut — s-a ocupat temeinic şi de legăturile familiale ale lui Mircea, e împotriva acestei afirmaţii şi arată de ce domnul Ţării Romîneşti se da drept ruda regelui Poloniei [4].

Admiţînd reluarea legăturilor familiale maghiare de către Mircea cel Bătrîn, ne-ar interesa mult persoana soţiei sale pomenită în documentele amintite. Identificarea ei, în starea actuală a cunoştinţelor noastre, e aproape imposibilă; cercetările noastre în această direcţie au rămas fără rezultat concret. Totul se reduce deocamdată la ipoteze. Ştirile păstrate în legătură cu doamna lui Mircea cel Bătrîn amintesc două localităţi din regatul ungar pe care, în jurul anului 1400, ea le avea în stăpînire. În lipsa altor dovezi, acestea ar putea forma baza de plecare a cercetărilor noastre, prin stabilirea familiilor care le posedau mai de mult.

Prima moşie şi anume Haraszti, din comitatul Pest, nu ne poate da nici o lămurire în această privinţă, deoarece ea aparţinea cetăţii Buda Veche (Obuda) [5] şi era numai zălogită de regele Sigismund. În felul acesta, atenţia noastră se îndreaptă asupra moşiei Tomaj de lîngă lacul Balaton. În apropierea tîrgului Keszthely, erau mai multe sate cu acest nume, dintre care unele există şi azi. Acestea se aflau pe la 1400 în posesiunea familiei Tomaj care făcea parte din neamul cu acelaşi nume din comitatul Zala. Ţin să amintesc că tot din acest neam se trăgea — între altele — şi familia Bánffy şi Dezsöfi de Losonc [6]. Un descen-

[1] Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 11.
[2] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 50.
[3] Hurmuzaki, I, 2, p. 825—826.
[4] Vezi mai pe larg: P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50 şi urm. şi G. D. Florescu, *Observaţiuni asupra documentelor lui Mircea cel Bătrîn*, în « Rev. ist. rom. », vol. VIII, p. 148 şi urm.
[5] Csánky D., *op. cit.*, vol. I, p. 9.
[6] Iványi B., *A. Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története* (Istoria neamului Tomaj şi a familiei Bánffy de Losonc de neamul Tomaj), Budapesta, 1941, vol. I, p. 10 şi urm.

dent al acestei familii din urmă, şi anume Ladislau, a fost voievodul Transilvaniei de la 1376 pînă la 1391 [1].

În acelaşi timp, alţi membri ai familiei aveau mari demnităţi în regatul ungar, posedînd moşii uriaşe aproape în tot cuprinsul regatului. Atenţia noastră se îndreaptă mai mult către această familie sau mai bine zis către acest neam cu ramuri numeroase, fără însă a putea invoca deocamdată dovezi convingătoare asupra persoanei cercetate. În tot cazul, e interesant că şi cetatea Bologa, donată lui Mircea, după ce — la 1412 — e pomenită iarăşi ca cetate regală, peste cîţiva ani apare cu tot domeniul ei în stăpînirea familiei Bánffy de Losonc de neamul Tomaj [2].

Sîntem de părere că ipoteza după care soţia lui Mircea cel Bătrîn ar face eventual parte din familia Cilli [3], nu poate fi susţinută. Herman de Cilli a jucat într-adevăr un rol important în evenimentele petrecute la începutul anului 1397 în regatul feudal maghiar. Atunci s-a încheiat o fază a luptelor interne feudale, în urma cărora au dispărut din viaţa publică mai mulţi membri ai familiei Lack, care au jucat timp de o jumătate de veac un rol decisiv în istoria Ungariei. Uriaşele lor moşii, între care şi cele de pe lîngă lacul Balaton, au fost imediat distribuite de către rege partizanilor săi. Din acestea — dar ceva mai tîrziu — a beneficiat şi Herman de Cilli. Posesiunile sale însă cuprindeau numai părţile sud-vestice ale comitatului Zala, cu centrul în colţul format de rîurile Mura şi Sava (Muraköz) [4]. Cetatea Rezi, ai cărei castelani au fost pomeniţi în documentul din 3 iulie 1400 şi care pînă la 1397 era în stăpînirea familiei Lack, după această dată ajunge pe mîna regelui [5]. Cetatea a fost donată apoi, la 6 ianuarie 1401, unei rude a lui Herman de Cilli, lui Eberhard, episcopul de Zagreb şi fratelui acestuia, precum şi descendenţilor lui, înşiraţi nominal [6].

Aşadar, soţia lui Mircea cel Bătrîn, amintită ca stăpînă a moşiei Tomaj la 3 iulie 1400, nu credem să fi fost din familia Cilli.

Căutînd a reconstitui legăturile — şi mai ales lupta comună a poporului romîn şi maghiar durtată împotriva turcilor la sfîrşitul veacului al XIV-lea — am fi dorit să atragem atenţia istoricilor asupra părţilor puţin cunoscute ale acestor raporturi. Din cele de mai sus, se desprinde că, pe la 1398—1399, cînd pericolul turcesc a devenit mai ameninţător, cele două popoare au căutat să-şi unească forţele lor şi mai mult. Sub presiunea acestui pericol, a căpătat desigur Mircea cel Bătrîn o cetate puternică cu un domeniu întins în mijlocul Transilvaniei.

Cu toate că ştirile sînt foarte sumare, putem totuşi admite că Mircea a reluat legăturile familiale maghiare ale înaintaşilor săi, pentru a întări şi în felul acesta relaţiile sale politice; bazîndu-se pe aceste legături, apărarea independenţei Ţării Romîneşti faţă de turci a devenit mai eficace.

К ВОПРОСУ О СВЯЗИ ВАЛАХИИ С ВЕНГРИЕЙ В КОНЦЕ XIV ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор указывает на то, что одновременно с появлением турок на Дунае возник вопрос о независимости как румынского, так и венгерского народа. Далее он описывает мало известный момент совместной борьбы этих двух народов.

[1] Iványi B., *op. cit.*, vol. I, p. 84; vezi şi Hóman-Szekfü, *op. cit.*, vol.II, p. 352. Anexă.

[2] Iványi B., *op. cit.*, vol. I, p. 322 şi Csánki D., *op. cit.*, vol. V, p. 300.

[3] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn* p. 50.

[4] Hóman-Szekfü, *op. cit.*, vol. II, p. 350.

[5] Csánki D., *op. cit.*, vol. III, p. 14.

[6] *Zala vármegye története, Oklevéltár*, vol. II, p. 300—306.

После жестокого сражения под Никополем в 1396 году, проигранного христианами, когда можно было ожидать сосредоточенного удара против Валахии, связь последней с Венгрией становится все более и более тесной. Существует документ от 23 января 1399 года, указывающий на то, что господарь Валахии Мирча владел, кроме «феодов» на юге Трансильвании, также и крепостью Бологa (Шебешвар), вместе с принадлежащим ей поместьем, расположенным в центре Трансильвании, на запад от Клужа. Таким образом, Мирчу Старого можно считать первым господарем, владевшим на территории Трансильвании так называемыми «крепостями — убежищами».

Далее, тоже на основании документальных данных, автор стремится доказать, что жена Мирчи Старого происходит из рода Томажей, вероятно, из семьи Банффи. Автор не может в точности установить семью, но указывает, что в середине XV века крепость Бологa находилась во владении семьи Банффи, которая, с некоторыми перерывами, сохраняет эту крепость за собой в течение нескольких веков.

À PROPOS DES RELATIONS DE LA VALACHIE AVEC LA HONGRIE À LA FIN DU XIVe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

L'auteur montre que l'apparition des Turcs sur le Danube posait le problème non seulement de l'indépendance du peuple roumain mais encore de l'indépendance des Hongrois. Dans ce qui suit, il dépeint un moment peu connu de la lutte commune de ces deux peuples.

Après la sanglante bataille, perdue en 1396 par les chrétiens à Nicopolis, quand on pouvait s'attendre à une attaque dirigée contre la Valachie, les relations de ce pays avec la Hongrie deviennent de plus en plus étroites. Un document du 23 janvier 1399 révèle que, outre les « fiefs » situés en Transylvanie méridionale, Mircea le Grand, prince de Valachie, possédait également la ville forte de Bologa *(Sebeswar)* avec le domaine attenant, située au centre de la Transylvanie, à l'Ouest de Cluj. Mircea le Grand aurait donc été le premier prince roumain à avoir possédé en Transylvanie ce que l'on a appelé des « forteresses de refuge ».

S'étayant des renseignements tirés des documents, l'auteur cherche ensuite à prouver que l'épouse de Mircea le Grand descendait d'une famille de la race des Tomaj — probablement celle des Bánffy. Il ne peut désigner avec précision cette famille, mais note que, vers le milieu du XVe siècle, la forteresse de Bologa appartenait à la famille des Bánffy qui, avec quelques solutions de continuité, la conserve des siècles durant.

CONTRIBUŢII NOI CU PRIVIRE LA RĂSCOALA POPULARĂ DIN 1514

DE

M. GLÜCK, G. KOVACH şi E. DÖRNER (Arad)

Cu ocazia reorganizării Muzeului revoluţiei din 1848 — 49 din Arad, bibliotecarul muzeului a găsit colecţia de copii documentare a istoricului Márki Sándor [1]. Această colecţie se compune din trei volume de copii după diplome şi alte documente privitoare la istoria comitatelor Arad şi Zarand. Între ele se află o serie de documente foarte importante, cele mai multe din ele inedite.

O deosebită valoare reprezintă documentele care se referă la acţiunile răsculaţilor din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja în comitatele Arad şi Zarand. Majoritatea lor privesc evenimentele de la Soimuş şi Lipova. Importanţa acestor documente mai constă şi în faptul că ele ne dau posibilitatea să înţelegem mai bine procesul istoric care a dus la izbucnirea răscoalei. Ele ne arată desfăşurarea ei, precum şi sîngeroasele represalii ale claselor exploatatoare împotriva ţărănimii, după înăbuşirea mişcării. Unele din documente cuprind mărturiile unor martori oculari, care, deşi privesc evenimentele prin prisma intereselor claselor dominante, dezvăluie totuşi o serie de aspecte importante cu privire la forţele motrice ale răscoalei, precum şi la atitudinea manifestată de diferitele clase şi pături sociale în timpul răscoalei.

Documentele referitoare la evenimentele ce au avut loc în jurul anului 1514 pe domeniile cetăţilor Soimuş şi Lipova sînt în număr de 22. Dintre acestea, 16 sînt în limba latină, iar 6 în limba germană. Originalele documentelor se păstrau în arhiva de stat din München, de unde au fost copiate de Márki Sándor, în anii 1883—1886. Unele date cuprinse în aceste documente au fost folosite de istoriografia burgheză maghiară. Dar aceşti istorici s-au mulţumit cu simpla publicare a unor ştiri cuprinse în aceste documente, lăsînd la o parte o serie de date importante, mai ales cu privire la participarea şi atitudinea diferitelor pături sociale în cursul răscoalei din 1514 [2].

---

[1] Pentru lucrările sale privind mişcările ţărăneşti din evul mediu, Márki Sándor este recunoscut de istoriografia maghiară marxistă de azi drept unul din cei mai progresişti istorici de la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru. Cf. *A magyar nép története* (Istoria poporului maghiar), Budapesta, 1953, p. 444.

[2] Lucrările care utilizează parţial aceste documente sînt:

Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad király város története* (Istoria judeţului Arad şi a oraşului liber regal Arad), vol. I, Arad, 1892, p. 477—493; Idem, în revista

Chiar şi Márki, care a studiat mai temeinic aceste documente, a omis din lucrările sale o serie de evenimente importante. Astfel, el nu pomeneşte nicăieri că sărăcimea din oraşul Lipova s-a ataşat cu trup şi suflet răscoalei; iar pe Gheorghe Hohenzollern, marchiz de Brandenburg, un crunt exploatator al poporului, îl glorifică ca pe un apărător al iobagilor chinuiţi şi jefuiţi de nobili după înăbuşirea răscoalei [1]. Márki s-a mărginit doar să istorisească în mod amănunţit cucerirea cetăţilor Şoimuş şi Lipova de către ţăranii răsculaţi [2].

Studiul de faţă încearcă să valorifice mai ales părţile necunoscute ale acestor documente şi, pe baza lor, să prezinte răscoala iobagilor din 1514, în comitatele Arad şi Zarand într-o nouă lumină.

★

Marele domeniu de la Şoimuş, ca şi alte domenii din comitatele Arad şi Zarand, a ajuns în anul 1453 în stăpînirea lui Ioan Huniade, prin donaţia regelui Ladislau al V-lea; donaţia a fost întărită în 1456 printr-o nouă diplomă [3].

După moartea lui Ioan Huniade, aceste domenii au trecut în stăpînirea fiului său Matei Corvin. Pe aceste întinse pămînturi, situaţia iobagilor în comparaţie cu a celor de pe alte domenii era mai bună. Ioan Huniade a căutat să asigure iobagilor săi o situaţie mai bună, încercînd să-i mobilizeze la luptă împotriva cotropitorilor turci, printr-o oarecare îmbunătăţire a soartei lor [4]. Matei Corvin, contopind, pe pămînturile sale, obligaţiile feudale cu cele fiscale — foarte apăsătoare în vremea lui — a impus global iobagilor săi sarcini mai mici [5], căutînd astfel să atragă forţa de muncă pe domeniile sale.

Sub stăpînirea Huniazilor şi, mai ales, sub scutul puterii regale a lui Matei, iobagii de la Şoimuş şi Lipova au beneficiat de o apărare mai eficace împotriva anarhiei feudale [6].

În ultimele decenii ale secolului al XV-lea, se produc mari schimbări în viaţa ţăranilor de pe aceste domenii. Matei Corvin, căutînd să creeze o bază materială stabilă pentru pretenţiile la domnie ale fiului său nelegitim Ioan Corvin, desparte proprietăţile sale personale de cele regale; cele dintîi, între care şi domeniul de la Şoimuş, cu cetăţile Şoimuş şi Lipova, trec la 11 noiembrie 1489 în stăpînirea lui Ioan Corvin [7].

După moartea lui Matei, sub şubreda domnie a dinastiei Iagelonilor, anarhia feudală s-a intensificat din ce în ce mai mult.

Este cunoscut faptul că şi în timpul domniei lui Matei Corvin raportul de forţe dintre marea nobilime, pe de o parte, şi nobilimea mijlocie şi cea mică, pe de altă parte, a rămas neschimbat, cu toate că Matei a înfrînt cerbicia marii nobilimii, în tendinţa de a crea un stat centralizat. E lesne de înţeles că după stingerea puterii Huniazilor, marea nobilime a redeschis atacul pentru recîştigarea deplinei puteri în stat. Ţinta atacului marii nobilimi a

---

« Századok », 1887, p. 139—209; Idem, *Dozsa György*, Budapesta, 1913; Idem, *A magyar parasztháboru 1514-ben*, (Războiul ţărănesc maghiar din 1514) în « Hadtörténeti Közlemények », 1914; Scherer F., *Gyula város története* (Istoria oraşului Gyula), Budapesta, 1938; referiri la date sporadice în Acsády Ignác, *A magyar jobbágyság története* (Istoria iobăgimii maghiare), ed. a II-a, 1944; p 194; S. Secula, *Romînii în revoluţia lui Gheorghe Doja*, Iaşi,1897.

[1] Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad király város története*, vol. I, p. 311.

[2] *Ibidem*, p. 477—493; Idem, în « Századok », 1887, p. 193—209.

[3] Márki Sándor, *Diplomatarium Aradiense*, vol. I, p. 83 (în manuscris păstrat la Muzeul regional din Arad).

[4] Elekes Lajos, *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 143.

[5] Molnár Erik, *A magyar társadalom története az Árpádkortol Mohácsig* (Istoria societăţii maghiare, de la Arpadieni pînă la Mohács), Budapesta, 1949, p. 321.

[6] Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad király város története*, vol. I, p. 113—115, (date cu privire la atacurile anarhice ale feudalilor Bánffi asupra unor posesiuni şi la restabilirea ordinei de către Matei Corvin).

[7] *Ibidem*, p. 316.

fost nobilimea mijlocie şi cea mică, care, deşi numericeşte superioară, avea în schimb o bază materială mult mai slabă.

Acest atac al marii nobilimi, dezlănţuit împotriva nobilimii mijlocii şi mici, avea în primul rînd drept ţel răpirea forţei de muncă, fapt cere a avut consecinţe grave pentru ţărănimea iobagă, a cărei viaţă s-a înrăutăţit din ce în ce mai mult. Rezultatul acestei lupte înverşunate între cele două pături ale nobilimii exploatatoare a fost luarea de către diete a unor măsuri potrivnice intereselor ţărănimii, măsuri prin care nobilimea căuta să desfiinţeze cu totul dreptul de liberă strămutare. Regele Vladislav al II-lea s-a dovedit a fi unealta docilă a marii nobilimi, atît ca rege al Boemiei, cît şi ca rege al Ungariei. Domnia lui rămîne faimoasă prin promulgarea unor legi drastice, îndreptate împotriva iobagilor, atît în Boemia cît şi în Ungaria. Astfel la 1487, el a promulgat în Boemia o lege care a legat ţărănimea de glie [1].

Dieta Ungariei, exprimînd interesele nobililor, în special ale nobilimii mijlocii, ia în 1492 o serie de măsuri menite să îngrădească din ce în ce mai mult dreptul de strămutare al iobagilor. Legile din 1495 şi 1504 înăspresc şi mai mult condiţiile de strămutare a iobagilor şi stabilesc o serie de interdicţii. Dar nici aceste legi nu au fost respectate nici de cei care le-au impus [2].

Numeroase documente vorbesc despre abuzurile săvîrşite de nobili. Analizînd cauzele abuzurilor nemeşeşti în comitatele Arad şi Zarand, ajungem la concluzia că, în majoritatea cazurilor, ţărănimea avea de suferit de pe urma ciocnirilor dintre marii latifundiari şi nobilii cu moşii mai mici. Ciocnirile îşi găsesc explicaţia în samavolniciile marilor nobili în legătură cu răpirea pe seama lor a forţei de muncă. Fără nici o îndoială că atît nobilimea mare, cît şi cea mijlocie şi cea mică, deci toţi nobilii, indiferent de averea lor, se străduiau să reţină cu orice preţ ţărănimea pe posesiunile lor. Toţi nobilii erau interesaţi să împiedice exercitarea dreptului de strămutare a ţărănimii iobage, folosind în acest scop într-o măsură tot mai mare constrîngerea extraeconomică. Prin intensificarea anarhiei feudale şi în părţile arădene, mai cu seamă la începutul secolului al XVI-lea, abuzurile săvîrşite de nobili s-au transformat în jafuri tîlhăreşti, fapt care a dus la o exploatare excesivă a ţărănimii iobage.

Iată cîteva exemple caracteristice de abuzuri nemeşeşti: în anul 1492, familia Doczy răpeşte 12 iobagi de la nobilul Barcsay. În 1496, acelaşi Doczy atacă domeniile din Zădăreni şi Micălaca, aparţinînd capitlului din Arad şi ridică cu forţa de aici mai mulţi iobagi [3]. Trei ani mai tîrziu, castelanul de la Frumuşeni maltratează iobagii capitlului din Arad, dintre care unul moare în urma torturilor. În 1507, Laurenţiu Doczy atacă iobagii din Simand, aparţinînd domeniului Corvineştilor. Oamenii lui Doczy ucid mişeleşte mai mulţi ţărani şi le răpesc vitele, devastînd comuna. Acţiunile tîlhăreşti ale familiei Doczy sînt nenumărate. În anul 1511, Doczy pretinde 5 florini de la un om liber care voia să se mute pe un alt domeniu [4] etc.

Astfel de atacuri împotriva iobagilor şi de jafuri făceau şi alţi nobili. În anul 1500, nobilul Laurenţiu Országh devastează moşiile familiei Doczy din Zădăreni şi ia în mod abuziv sume de bani de la mai mulţi iobagi. În anul 1507, cîţiva nobili dezlănţuie un atac împotriva tîrgului Simand, jefuindu-l în întregime [5]. În acelaşi an, mai mulţi nobili comit abuzuri cu ocazia încasării cu forţa a nonei de vin în tîrgul Păuliş [6].

---

[1] Acsády Ignác, *op. cit.*, p. 180; Márki Sándor, *op. cit.*, I, p. 404.
[2] *Ibidem.*
[3] p. 397.
[4] *Ibidem*, p. 404.
[5] *Ibidem*, p. 397, 404 şi 413.
[6] *Ibidem.*

Aceste date sînt mărturii elocvente despre înrăutăţirea crescîndă a stării ţărănimii. La agravarea situaţiei iobagilor din comitatele Arad şi Zarand au contribuit şi luptele dintre diversele tabere ale marii nobilimi. S-a amintit că marea nobilime era în luptă permanentă cu nobilimea mijlocie, nu numai pentru mărirea puterii sale economice, ci şi pentru acapararea deplinei puteri politice în stat. Pe lîngă acest fapt, majoritatea nobilimii mari voia să predea tronul Ungariei, după stingerea dinastiei Iagelonilor, casei de Habsburg. Însuşi regele Vladislav era de acord cu aceste planuri.

Ca să-şi întărească tronul şubred şi lipsit de autoritate, Vladislav al II-lea a căutat să se înconjoare cu nobili aduşi din Germania, fapt care a constituit un bun prilej pentru împăratul Maximilian şi diferiţii cavaleri sărăciţi, aventurieri, să cucerească poziţii politice şi economice însemnate în regatul feudal ungar.

Atît împăratul german, dornic de expansiune, cît şi regele Vladislav, care vroia să-şi consolideze poziţia şubredă, rîvneau la marele latifundiu al familiei Corvineştilor, a cărei stăpînă, Beatrice de Frangepan, văduva lui Ioan Corvin, poseda, pe lîngă alte domenii, peste două sute de comune în comitatele Arad şi Zărand — un latifundiu întins, bogat şi bine organizat.

Regele Vladislav a mediat la repezeală căsătoria dintre ruda sa, Gheorghe Hohenzollern, marchiz de Brandenburg, şi văduva lui Ioan Corvin. Prin această căsătorie, regele şi marea nobilime au atins două scopuri: în primul rînd, au zdrobit complet bazele economice ale puterii Corvineştilor, în jurul cărora se grupează opoziţia « naţională » împotriva expansiunii habsburgice; în al doilea rînd, regele şi-a întărit poziţia sa slabă în părţile sudice ale ţării, pregătind, totodată, calea expansiunii habsburgice în aceste părţi.

Din primii ani de căsătorie, Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg şi-a brutalizat în aşa fel soţia, încît aceasta a murit după puţin timp [1], rămînînd el singurul stăpîn al domeniilor Şoimuş, Lipova şi al altora. Din porunca regelui, Gheorghe de Brandenburg a fost instituit, în anul 1510, drept singurul beneficiar al acestor pămînturi, cu toate că legile Ungariei feudale opreau orice danii de moşii, străinilor[2]. Din lucrările istoricului Márki ştim că marcgraful a fost introdus în noile sale domenii pe furiş, în timpul nopţii, fără ştirea cuiva, devenind astfel dintr-odată unul din cei mai bogaţi latifundiari, avînd sub stăpînirea sa nu mai puţin de 252 comune, numai în părţile Mureşului [3].

Situaţia iobagilor sub noul lor stăpîn s-a înrăutăţit şi mai mult. Impozitul regal, instituit din nou, a îngreunat sarcinile ţăranilor. Dar mai mult au avut de suferit din cauza noii administraţii, instituite de Gheorghe de Brandenburg, care jefuia fără milă, impunînd obligaţii noi, neobişnuite înainte. În fruntea cetăţii Şoimuş a fost aşezat un castelan adus din Germania [4].

Abuzurile săvîrşite de administratorii şi mercenarii lui Gheorghe de Brandenburg reies clar din petiţia iobagilor de la Şoimuş şi Varalia din anul 1514. Revendicările formulate în această petiţie — unică în genul ei — se pot împărţi în două categorii: prima grupă cuprinde cererile ţăranilor pentru abrogarea sarcinilor de robotă noi, precum şi a altor pretenţii neobişnuite, impuse de administratorii lui Gheorghe de Brandenburg; cealaltă grupă cuprinde revendicările ţăranilor cu privire la drepturile iobăgeşti îngrădite de anarhia feudală şi cererea lor de a fi apăraţi de samavolniciile nobilimii mijlocii învecinate.

[1] Márki Sándor, *op. cit.*, p. 309.

[2] Cf. Márki S., *Diplomatarium Aradiense*, vol. I, p. 144—49 (manuscris).

[3] Comunele şi tîrgurile înşirate în donaţia lui Vladislav al II-lea (*Diplomatarium Aradiense*, I, p. 144—149).

[4] Cf. documentele: plîngerea iobagilor de la Şoimuş şi Varalia din 1514; fragment din raportul castelanului Prantner şi raportul capelanului Künisch, în Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 162—175, 176—182, 185—187 şi idem, *Aradyármegye és Arad sz. kir. város története*, I, p. 310.

Chiar în primul punct al petiţiei, ţăranii din Şoimuş şi Varalia se plîng că sînt obligaţi să presteze munca dublă, la două cetăţi. În anii precedenţi, printre obligaţiile iobagilor din Şoimuş nu figura serviciul şi la cetatea Lipova. Noua administraţie a domeniului, înscăunată de Gheorghe de Brandenburg, a impus ţăranilor atît serviciul la cetatea Şoimuş cît şi la cetatea Lipova, agravînd şi mai mult situaţia materială a iobagilor. Se înţelege deci că iobagii erau interesaţi să ceară, în primul rînd, sistarea acestui abuz.

Administratorii şi castelanii lui Gheorghe de Brandenburg, aduşi de acesta din Germania, au impus ţăranilor, pe lîngă acest serviciu dublu la cetăţi, şi alte obligaţii noi. Astfel, în ciuda obiceiurilor de pînă atunci, ţăranii erau obligaţi să execute tăierea şi curăţirea animalelor în curtea cetăţii. Mai înainte această muncă era făcută de femeile iobagilor în căsuţele lor, la poalele dealului. După cum arată plîngerea iobagilor, femeile erau silite să urce, chiar şi în timp de iarnă, dealul înalt şi abrupt al cetăţii, ca să satisfacă obligaţia impusă, neţinîndu-se seama de timpul nefavorabil sau de faptul că unele femei erau gravide sau aveau copii sugaci. Ţăranii se plîng şi de faptul că tot sus, în cetate, sînt obligaţi să-şi macine cerealele, la moara stăpînului.

În al treilea punct din jalbă, iobagii din Şoimuş şi Varalia se plîng împotriva exceselor săvîrşite din partea mercenarilor de la cetăţile Şoimuş şi Lipova, în privinţa păşunatului. Aceşti mercenari — se arată în petiţie — au împiedecat în nenumărate rînduri pe iobagi să-şi scoată vitele la păşune, ţăranii fiind astfel excluşi de la libera folosire a păşunilor. Această măsură atingea în special interesele păturilor mai înstărite ale ţărănimii, care, după cum relatează şi alte izvoare, erau interesate, în oarecare măsură, în dezvoltarea comerţului de vite.

Celelalte puncte ale petiţiei se referă la îngrădirea şi stingherirea comerţului de vite pe Mureş sau de-a lungul său de către atacurile banditeşti ale nobililor. Jalba aduce drept exemplu jefuirea unui ţăran care transporta vite pe Mureş; ţăranul iobag a fost prins împreună cu vitele sale de nobilul Ravazdy Petru din Asszonylaka şi ţinut închis pînă cînd s-a răscumpărat, plătind nobilului suma de 12 florini.

Tot din petiţia iobagilor din Şoimuş şi Varalia, de la 1514, reiese că una din problemele care frămînta ţărănimea iobagă era problema vămilor de pe Mureş. La începutul secolului al XVI-lea, nobilii au ridicat o serie de noi vămi de-a lungul Mureşului, majorînd totodată în mod considerabil taxele la locurile vechi de vamă. În petiţia lor, iobagii cer să se revină la vechiul obicei şi anume ca vama să se perceapă în suma obişnuită de 40 dinari şi numai în 5 locuri: Bizere, Asszonylaka, Satu Mare, Pecica şi Cenad.

Pe lîngă abuzurile amintite, care reies din petiţia iobagilor din Şoimuş şi Varalia, situaţia ţăranilor s-a înrăutăţit şi din cauza obligaţiilor noi impuse, privind nona şi alte sarcini grele. Gradul de exploatare a iobagilor pe domeniul lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg reiese şi din veniturile mari realizate în anul 1513 pe domeniile cetăţilor Şoimuş şi Lipova [1].

Veniturile cetăţilor Şoimuş şi Lipova pe anul 1513, provenite din renta în bani, erau următoarele:

343 florini darea sf. Gheorghe
362 florini darea sf. Nicolae
50 florini şi 81 dinari darea din porci
2 florini şi 20 dinari darea pentru lemne
18 florini şi 97 dinari darea din fîn
66 florini darea viilor
3 florini şi 29 dinari darea de la mori

[1] Cf. Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 188—191.

3 florini și 75 dinari altă dare din fîn
14 florini și 12 dinari gloabe
4 florini și 18 dinari darea din oi și
191 florini și 30 dinari veniturile din vămi.

Totalul veniturilor în bani se ridică la suma de 1059 florini și 62 dinari (în document totalul e greșit, suma fiind socotită la 1049 florini și 12 dinari), la care se adaugă 400 florini venit din daturi (regalii), deci suma totală ar fi de 1459 florini și 62 dinari. În afară de aceasta, se specifică venitul din schimbul aurului, care n-a fost socotit, ceea ce, după datele documentului, ajungea de asemenea la 400—500 de florini. Din toți acești bani încasați, pentru întreținerea garnizoanelor din cetățile Șoimuș și Lipova, s-au cheltuit numai 318 florini. Același document arată și veniturile provenite din renta în natură, în același an și anume:

178 cîble și o mierță nonă din grîu
20 cîble și o mierță nonă din ovăz și
5 cîble și o mierță din secară.

Pe lîngă acestea, se mai aflau strînse în stoguri 3566 cruci de grîu, netreierate, a cîte 27 de snopi crucea, la care se adaugă meiul, asupra căruia nu s-a făcut socoteală precum și 310 porci și 31 de butoaie de vin. Se menționează că recolta de vin a fost slabă în acel an, indicîndu-se că, în general, iobagii sînt datori să predea pînă la 90 de butoaie vin anual.

Datele acestea ne dau o imagine destul de clară despre crunta exploatare a țărănimii iobage pe domeniul lui Gheorghe de Brandenburg.

Aceleași socoteli dovedesc existența și dezvoltarea producției de mărfuri pe marele domeniu amintit.

Uriașele cantități de cereale obținute pe domeniile mureșene ale marchizului de Brandenburg nu-și au altă explicație decît aceea a producției pentru piață. În același an, 1513, producția alodiului din Lipova se ridica la:

2401 cîble grîu
1073 cîble ovăz și orz, la care s-a adăugat drept venit 99 porci și
200 florini din daturi (regalii)

Dacă socotim o cruce din 27 de snopi aproximativ cu o cîblă, atunci venitul total al domeniului de la Șoimuș pe anul 1513 se ridică la:

2059 florini și 62 dinari
6145 și un sfert cîble grîu
1098 și jumătate cîble ovăz și orz, precum și
409 porci și
31 butoaie de vin.

Dacă cîbla o socotim aproximativ egală cu 100 kg [1], suma veniturilor din anul 1513 a domeniului Șoimuș ar fi de 7243 chintale cereale, la care se mai adaugă cantitatea de mei nemăsurat, precum și partea de dijmă din vin neîncasată.

Documentul ne oferă și date privind cheltuielile ce s-au făcut în același an pentru întreținerea cetăților Șoimuș și Lipova. Acestea erau următoarele:

100 florini pentru castelanul de la Lipova
50 florini pentru castelanul de la Șoimuș
80 florini pentru cei 10 păzitori de poartă de la cetatea Șoimuș
12 florini pentru cei 2 paznici de la cetatea Șoimuș

[1] La Șoimuș se folosesc « cîble de la Simand »; o cîblă era egală cu 4 mierțe *(viertel)*; o mierță era în general egală cu 18—20 cupe; o cupă era egală cu un litru și jumătate; deci o mierță face aproximativ 27—30 litri iar o cîblă ar fi 110—120 litri, ceea ce ar fi aproximativ egal cu 95—100 kg.

4 florini pentru bucătarul de la Şoimuş
4 florini pentru brutarul de la Şoimuş
48 florini pentru cei 6 păzitori de poartă de la Lipova
12 florini pentru cei 2 paznici de la Lipova
4 florini pentru brutarul de la Lipova şi
4 florini pentru bucătarul de la Lipova

Deci în total 318 florini. Se menţionează că bucătăriile au fost întreţinute din birşaguri, adică din pedepse ocazionale, stoarse de la ţărani.

Consumul din produsele în natură este următorul:

75 cible de grîu pentru cetăţile Şoimuş şi Lipova.
25 cible de 2 mierţe ovăz şi orz pentru funcţionarii marcgrafului
70 porci pentru cele două cetăţi amintite şi
16 butoaie de vin pentru cele două cetăţi.

Se mai menţionează că, din veniturile alodiale, s-au dat:

500 cîble grîu
200 cîble ovăz şi
50 porci pentru castelan, precum şi o mică parte nedeterminată din cereale şi porci, judecătorului de curte.

Dacă scădem aceste cheltuieli din suma veniturilor intrate, atunci venitul net al domeniului Şoimuş era de:

1137 florini şi 62 dinari
5570 şi un sfert cîble grîu
873 cîble ovăz
289 porci şi
15 butoaie vin, fără să socotim vinul care nu a putut fi încă strîns.

Cu toată creşterea veniturilor alodiale şi a producţiei de marfă în general, felul şi metodele muncii în agricultură n-au suferit schimbări. Munca şi prestaţiile iobăgeşti au rămas şi mai departe temelia economiei feudale, formele tradiţionale ale exploatării feudale rămînînd aceleaşi, mărindu-se doar cantitativ. Rezultă din cele arătate mai sus că dezvoltarea producţiei de mărfuri în agricultură a adus o împovărare şi mai mare a ţărănimii iobage. În general, în părţile mureşene pare să fi fost în plină dezvoltare şi producţia de mărfuri a ţărănimii mai înstărite. Jefuirea ţăranilor care transportau vite, plîngerile privind îngrădirea drepturilor la păşunat, doleanţele în legătură cu vămile de pe Mureş, toate acestea sînt indicii care dovedesc că, datorită dezvoltării producţiei de mărfuri, s-a accentuat stratificarea ţărănimii, din sînul căreia s-a ridicat o mică pătură de iobagi mai înstăriţi, interesaţi în creşterea vitelor şi, prin aceasta, în circulaţia mărfurilor [1].

Procesul de stratificare a ţărănimii se făcea nu numai prin ridicarea unei pături subţiri de ţărani mai înstăriţi, ci, în acelaşi timp, şi prin înrăutăţirea situaţiei generale a maselor iobăgeşti, prin continua lor sărăcire. În primul rînd se poate constata că numărul iobagilor cu sesii întregi scade, iar numărul jelerilor creşte în mod considerabil. Nu dispunem de date concrete privind acest fenomen pentru timpul din ajunul răscoalei din 1514. Se ştie însă că, potrivit urbariului din 1524, pe domeniul învecinat din Şiria, procentajul iobagilor după starea lor materială era următorul:

[1] Molnár Erik, *op. cit.*, p. 229—239. Autorul aduce mai multe exemple despre acumularea bunurilor în mîinile ţăranilor înstăriţi din tîrgurile din cîmpia Tisei. Aşa, de pildă, existau iobagi care posedau în total 40 de cai, 16 boi, 12 vaci, 50 de porci, 50 de oi. Un latifundiar din Bihor se laudă că are o sută de iobagi avînd peste 1000 florini bani.
În regiunea Aradului cea mai elocventă pildă e cazul familiilor iobage Kiss, de la care nobilii au jefuit vite în valoare de 300 florini şi alte bunuri în valoare de 400 florini.

iobagi cu sesii întregi	17%
iobagi cu jumătăţi de sesie	30%
iobagi cu treimi sau sferturi de sesie	30%
jeleri	17,5 %
iobagi cu sesii fără impozit	5,5%[1]

Aceasta înseamnă că, încă la începutul secolului al XVI-lea, mai mult de jumătate din iobagi stăpîneau loturi de mai puţin de o jumătate de sesie.

Dacă analizăm starea generală a iobăgimii din acest timp, constatăm că există o oarecare deosebire între tîrgurile şi satele iobăgeşti obişnuite. În comitatele Arad şi Zarand existau astfel de tîrguri în număr destul de mare[2] iar iobăgimea se îndrepta bucuros în spre aceste locuri, unde plătea dările în mod global feudalului, avînd astfel o posibilitate mai mare de autoapărare. Mai ales în aceste tîrguri se formau straturile înstărite ale ţărănimii. Ridicarea păturilor de ţărani înstăriţi a fost însă împiedicată de diferitele restricţiuni adoptate cu scopul îngrădirii liberei strămutări. Din această cauză, în părţile mureşene ale comitatelor Arad şi Zarand, contradicţiile de clasă erau extrem de ascuţite; întreaga ţărănime exploatată avea o atitudine unitară, duşmănoasă faţă de nobilimea exploatatoare care-i asuprea pe toţi deopotrivă.

*

Orăşenii din Lipova la rîndul lor erau nemulţumiţi de situaţia ce aveau. Acest fapt va explica în suficientă măsură atitudinea lor în timpul răscoalei din 1514.

Lipova a luat un mare avînt încă de la începutul domniei Angevinilor. Documentele ne vorbesc despre existenţa în oraş a unei curţi a fierarilor şi e probabil că înşişi căruţaşii regilor angevini să fi fost din Lipova[3]. În timpul Huniazilor, dezvoltarea oraşului a luat un avînt şi mai mare, Lipova devenind unul din cele mai mari centre meşteşugăreşti. Pe baza unor mărturii documentare, se constată existenţa, în acest oraş, a unor meşteşuguri, ca lumînăritul, rotăritul, aurăritul, etc.[4].

Pe lîngă aceasta, Lipova a jucat un rol de seamă şi în comerţul de tranzit pe uscat, de la vest spre est şi de la nord la sud, precum şi în cel de pe Mureş. Faptul că în 1529 regele Ioan Zapolya ridică Lipova la rangul de oraş liber regesc şi îi acordă aceleaşi privilegii de care se bucură oraşul Buda, este o urmare tocmai a dezvoltării mari a acestui oraş[5].

În anii care au precedat răscoala din 1514, Lipova îşi revendică independenţa de sub jurisdicţia feudală. Marii feudali comiteau deseori abuzuri şi împotriva orăşenilor din Lipova, cum făcea de exemplu comitele de Timiş, care jefuia în fel şi chip pe orăşeni. Atacurile nobililor, îndreptate împotriva comerţului de pe Mureş, aduceau mari prejudicii şi orăşenilor din Lipova.

Aici existau de asemenea şi o serie de contradicţii interne. Ele reies din atitudinea pe care diferitele pături sociale au avut-o faţă de răscoala condusă de Doja. Astfel, orăşenii bogaţi au avut o atitudine duşmănoasă, căutînd să aducă în grabă împotriva răsculaţilor pe Ioan Zapolya. Sărăcimea din oraş, în schimb, s-a ataşat răscoalei, înlăturînd opoziţia celor bogaţi[6].

---

[1] *Ibidem*, p. 222.

[2] Şiria, Simand, Ineu, Pîncota, Covăsinţ, Păuliş, Cladova, Căpruţa, Vărădie, Maşloc, Galşa, Tauţi, Sebiş, Părşani etc. (Cf. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad király város története*, I, p. 193–198.

[3] Pascu Ştefan, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1954, p. 67–69..

[4] *Ibidem*, p. 219.

[5] Márki, *op. cit.*, p. 181.

[6] Raportul capelanului Künisch, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 176–182.

În timpul tratativelor dintre răsculaţi şi castelanii cetăţilor, un rol important a jucat diacul Ioan, numit uneori în documente şi Sanislău. El a fost emisarul căpeteniilor răsculaţilor [1]. Acest lucru dovedeşte că şi în aceste părţi, pe lîngă clerul de jos, s-au ataşat ţăranilor şi elementele orăşene, credincioase poporului.

Probabil contradicţiile de clasă mai accentuate în aceste părţi decît în alte locuri, pe lîngă considerentele de ordin strategic, l-au îndemnat pe Gheorghe Doja să-şi îndrepte oştile spre valea Mureşului.

★

Analizînd atitudinea diferitelor pături sociale de pe domeniile aparţinînd cetăţilor Şoimuş şi Lipova faţă de răscoala populară din 1514, constatăm că şi mercenarii cetăţilor amintite au arătat la rîndul lor o oarecare simpatie faţă de răsculaţi.

Această atitudine a mercenarilor se poate înţelege mai bine dacă studiem provenienţa lor socială. În cazul cetăţii Şoimuş se ştie că aici castelanul Gheorghe Prantner era omul de încredere al lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg, adus de acesta din Germania. Prantner n-a reuşit să se înţeleagă cu mercenarii romîni şi maghiari din cetatea Şoimuş şi pentru că nu le cunoştea limba. Analiza onomasticei mercenarilor: voievodul Ciuci, pîrcălabii Foriş şi Benedict, mercenarul Ioan Kiss — amintiţi în rapoartele castelanului Prantner şi a capelanului Künisch — dovedeşte că majoritatea acestor mercenari proveneau din rîndurile ţărănimii. Astfel, de pildă, voievodul Ciuci — probabil cnez romîn din Şoimuş sau din Ciuci — a avut legături strînse cu orăşenii din Lipova şi cu ţăranii din regiunile apropiate cetăţii. Avînd o mare influenţă asupra mercenarilor, el a contribuit în mare măsură la răzvrătirea acestora împotriva oamenilor de încredere ai lui Gheorghe de Brandenburg.

Din rapoartele amintite reiese clar că mercenarii erau nemulţumiţi de castelanul lor, mai ales din pricina soldei care nu li se plătea regulat [2]. Din datele amintite, rezultă că garnizoanele de la Şoimuş şi Lipova au primit împreună, în anul 1513, suma de 318 florini. Este cunoscut că solda obişnuită în secolul al XVI-lea era de 18—32 florini pe cap de mercenar [3]. Din cei 318 florini folosiţi pentru plata celor două garnizoane, 100 florini a primit Nicolae Bodo, castelanul de la Lipova, 50 florini Gheorghe Prantner, castelanul de la Şoimuş, 16 florini cei doi bucătari şi brutari de la ambele cetăţi şi numai 152 florini au revenit celor 20 mercenari de rînd [4]. După cum reiese din documente, cetăţile Şoimuş şi Lipova n-au fost aprovizionate şi înzestrate în suficientă măsură cu cele necesare, ceea ce de asemenea a contribuit la nemulţumirea mercenarilor.

★

Faţă de mişcarea comună şi unită a maselor de exploataţi, nobilimea mare, cea mijlocie şi cea mai mare parte a micii nobilimi, împreună cu clerul înalt, au avut o atitudine hotărît antipopulară, căutînd să înăbuşe răscoala prin forţa armelor.

În sprijinul lor au stat comandanţii mercenarilor, de teapa lui Gheorghe Prantner. castelanul cetăţii Şoimuş.

Atitudinea claselor exploatatoare s-a manifestat în mod unitar numai faţă de pericolul care-l prezentau masele de ţărani răsculaţi. De fapt şi în sînul clasei exploatatoare, a nobilimii, au existat contradicţii. Una din consecinţele acestor contradicţii dintre marea nobilime

---

[1] Raportul capelanului Künisch, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 176—182.
[2] Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 162—175, 176—182.
[3] Molnár Erik, *op. cit.*, p. 280.
[4] *Ibidem*, p. 188—189.

şi nobilimea mijlocie este aceea că iobagii erau supuşi la jafuri şi silnicii şi mai apăsătoare, mai ales din partea nobililor mai puţin înstăriţi. Intensificarea producţiei de mărfuri a deslănţuit o luptă strînsă între diferitele pături de nobili pentru obţinerea forţei de muncă iobăgeşti. Pe de altă parte, se ducea o luptă aprigă şi pentru sporirea obligaţiilor iobăgeşti.

Iobagii exploataţi căutau să se refugieze în tîrguri sau în sate cu prestaţii feudale colective, fapt care a dus la scăderea numărului iobagilor cu sesii întregi şi părţi de sesie, mai ales pe pămînturile nobilimii mijlocii şi mici. Marii latifundiari căutau să se despăgubească pentru aceste pierderi prin mărirea alodiilor şi prin sporirea obligaţiilor iobăgeşti în muncă şi bani, care erau stoarse fie de pe sesiile iobăgeşti izolate, fie în mod colectiv de la obştiile ţărăneşti din sate sau de la locuitorii tîrgurilor.

Dată fiind această situaţie, nobilimea mijlocie a rămas de multe ori fără forţă de muncă îndestulătoare. De aceea, ea căuta să-şi remedieze situaţia prin exploatarea maximă a iobagilor şi prin legarea lor de glie.

Dacă însă în ceea ce priveşte intensificarea exploatării iobagilor, prin mărirea obligaţiilor în muncă şi în bani, atît nobilimea mare cît şi nobilimea mijlocie se aflau pe aceeaşi poziţie, dictată de interesele lor de clasă, în problema liberei strămutări, nobilimea mijlocie a fost interesată mai mult să împiedice strămutarea iobagilor. Tocmai dietele ţinute la sfîrşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea, în care nobilimea mijlocie a jucat un rol deosebit, au stabilit pedepse tot mai aspre pentru ademenirea şi răpirea iobagilor [1]. Acest lucru exprimă interesele nobilimii mijlocii contrare celor ale marii nobilimi, care căuta să atragă iobagii pe latifundiile sale. Pe moşiile marii nobilimi se aflau tîrgurile existente — după cum s-a mai amintit — atît în comitatul Arad cît şi în comitatul Zarand. Aceste tîrguri, sub conducerea elementelor mai înstărite, şi-au asigurat o oarecare autonomie. Şi în părţile mureşene, iobagii căutau să se refugieze în aceste tîrguri.

Ilustrativă este pilda iobagilor Kiss, care au fost eliberaţi gratuit şi fără condiţii — din ce motive nu ştim — de nobilul Petru Ravazdy. Cele 5 familii Kiss, împreună cu gospodăriile lor, s-au mutat imediat pe domeniul lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg. În urma acestui fapt, Ravazdy a declarat nulă eliberarea lor, pretinzînd despăgubirile obişnuite iar mai tîrziu le-a răpit vitele, pe care ei le-au dus la piaţă [2].

După înăbuşirea răscoalei din 1514, cazurile de răpire a iobagilor devin foarte frecvente. Acest fapt a constituit motivul principal în iscarea contradicţiilor dintre cele două pături mai însemnate ale nobilimii. Nobilimea mijlocie, care s-a dovedit incapabilă să smulgă, pe vremea lui Vladislav, puterea din mîna marii nobilimi, a căutat să se despăgubească pe alte căi. În primul rînd, pentru a se putea menţine şi mai departe ca producătoare de mărfuri, nobilimea mijlocie era silită să intensifice exploatarea iobagilor, asigurîndu-şi forţa de muncă prin legarea de glie a iobagilor. În al doilea rînd, tot drept consecinţă a înrăutăţirii stării sale faţă de ridicarea puterii economice a nobilimii mari, nobilimea mijlocie a deschis atacul său brutal şi împotriva păturilor mai înstărite ale ţărănimii [3]. Acest atac pare să fi fost mult mai accentuat după înăbuşirea răscoalei din 1514.

E lesne de înţeles că recrutarea armatelor răsculaţilor din rîndurile ţărănimii a periclitat însăşi bazele economice ale nobilimii mijlocii, care, din această cauză, a participat cu deosebită vehemenţă la înăbuşirea răscoalei din 1514, formînd în acest timp, împreună cu marea nobilime, un front unit îndreptat împotriva ţăranilor răsculaţi.

---

[1] Acsády Ignác, *op. cit.*, p. 181—182.
[2] Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 189—201.
[3] Molnár Erik, *op. cit.*, p. 229—238.

Atitudinea clerului înalt faţă de răscoală e ilustrată în documentele amintite, prin cazul lui Matei Künisch, capelanul curţii lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg, care exprima în toate acţiunile sale interesele generale ale claselor exploatatoare, deci potrivnice răscoalei.

Atît Künisch cît şi comandanţii mercenarilor din slujba lui Gheorghe de Brandenburg, anume Gheorghe Prantner şi Nicolae Bodo, castelanii de la Şoimuş şi Lipova, au reprezentat însă o forţă infimă, care s-a dovedit a fi incapabilă de a menţine cetăţile, nereuşind nici măcar să-şi impună autoritatea faţă de mercenarii lor.

★

Datorită înăspririi situaţiei iobagilor, ascuţirea contradicţiilor de clasă între exploataţi şi exploatatori a dus, încă în ajunul răscoalei conduse de Doja, la răzvrătiri locale. Aceste răzvrătiri ţinteau la asigurarea dreptului de liberă strămutare sau erau o manifestare a apărării spontane a ţărănimii iobage faţă de anarhia feudală. Astfel, în 1488 la Földvár [1], cînd doi iobagi au vrut să se mute pe domeniul capitlului din Arad, juzii din comună au cerut, pe lîngă darea după pămînt, o serie de taxe: de păşunat, dijma bisericii etc. Drept răspuns la aceste abuzuri, mai multe comune din Zarand s-au răzvrătit şi şi-au recîştigat prin forţă drepturile vechi. În 1510, cînd dijma din porci a lui Francisc Doczy a fost transportată la Zădăreni, iobagii din comunele Iermata-Neagră, Nădab, Cintei, Pecsér etc. [2] au atacat şi au bătut zdravăn pe administrator şi şi-au luat înapoi porcii.

Faţă de aceste evenimente, e lesne de înţeles că, în 1514, cînd oştile conduse de Doja au sosit în părţile Aradului şi Zarandului, masele largi ale ţăranilor romîni şi maghiari s-au ataşat cu însufleţire răscoalei.

★

Sosind ţăranii răsculaţi, conduşi de Doja, în părţile Mureşului, întreaga iobăgime s-a ridicat cu armele în mîini împotriva exploatatorilor. Ţăranii au pedepsit cu asprime pe nobili. Astfel, imediat după victoria de la Nădlac-Cenad, ei au tras în ţeapă pe episcopul Csáky [3]. De asemenea ţăranii au răstignit pe nobilul Petru Ravazdy din Asszonylaka [4] care ani de-a rîndul i-a persecutat şi jefuit, după cum rezultă din documentele noastre. Tocmai iobagul său, Laurenţiu Kiss, căruia nu cu mult înainte i-a răpit vitele, l-a dus sub cruce.

Răsculaţii au cucerit pe rînd cetăţile Cenad, Nădlac, Zădăreni, Arad şi Şiria. În aceiaşi timp, grosul oştii ţărăneşti, sub conducerea directă a lui Gheorghe Doja, s-a aşezat între Lipova şi Timişoara, iar fratele său Grigore a înaintat pînă sub zidurile cetăţilor Lipova şi Şoimuş.

În fruntea garnizoanei de la Lipova se afla, din 1512, căpitanul lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg, Nicolae Bodo. La Şoimuş, castelan era Gheorghe Prantner. La ei soseşte în timpul răscoalei capelanul marchizului de Brandenburg, Matei Künisch.

La 4 iunie, răsculaţii înconjoară oraşul şi cetatea Lipova. Cetatea nu era pregătită pentru rezistenţă, după cum reiese din raportul ulterior al castelanului Prantner. Însuşi capelanul Künisch nu venise cu misiunea iniţială de a organiza apărarea, avînd doar sarcina

---

[1] Márki, *Aradvármegye...*, I, p. 397, Földvár, localitate situată în comitatul Arad, lîngă comuna Horia (Pănetul Nou): azi dispărută.

[2] Márki, *op. cit.*, I, p. 406. Pecsér, comună lîngă Socodor, azi dispărută.

[3] Fr. Engels, *Războiul ţărănesc german*, ed. a II-a, 1950, p. 78; cf. Márki, *op. cit.*, I, p. 477—480.

[4] Asszonylake, comună lîngă oraşul Arad, azi dispărută.

de a duce stăpînului său veniturile şi comorile moştenite de Gheorghe de Brandenburg de la Beatrice de Frangepan [1].

Problema apărării cetăţii a cauzat mai tîrziu mari dificultăţi lui Gheorghe de Brandenburg, căci hotărîrile ulterioare ale dietei de la Rákos au prescris dreptul de despăgubire numai pentru cetăţile care au fost apărate. Probabil aderenţii lui Ioan Zapolya au căutat să discrediteze pe marchizul de Brandenburg prin repetate învinuiri de a nu fi întărit cetatea.

Capelanul Künisch s-a dovedit a fi, potrivit documentelor, un element corupt. Înainte de începerea asediului, el a stors de la Bodo 100 florini pe care i-a întrebuinţat în scopuri personale.

Cetăţile nu erau aprovizionate suficient. Din raportul castelanului Prantner, reiese că Bodo s-a scuzat, explicînd insuficienţa proviziilor necesare prin lipsa de bani. Castelanul de la Şoimuş, Prantner, a primit doar 50 florini pentru soldă şi alimente, însă şi acestea numai în ajunul asediului. Dar nu numai lipsa proviziilor a neliniştit pe castelanul de la Lipova, ci mai ales un pericol mult mai mare pentru el: atitudinea revoluţionară a orăşenimii sărace din Lipova. Cunoscînd acest lucru, Bodo s-a gîndit deseori la predarea oraşului Lipova [2].

Istoricul Márki, care a cunoscut în amănunt documentele, a analizat şi a descris pe larg, pe baza lor, eforturile castelanului de la Lipova pentru menţinerea oraşului şi a cetăţii. De asemenea, Márki a descris amănunţit convorbirile duse de Bodo cu Prantner şi Künisch, care se aflau în cetatea Şoimuş, în care cei din urmă i-au cerut în repetate rînduri lui Bodo să se retragă din cetatea Lipova cu mercenarii săi dacă nu o pot apăra şi să vină cu toţii în cetatea Şoimuş. Acest lucru însă nu s-a întîmplat. Márki nu caută să explice cauza acestui fapt şi trece aproape complet sub tăcere atitudinea maselor populare din oraşul Lipova şi lupta acestora împotriva păturii înstărite din oraş [3].

Marea majoritate a orăşenilor, masele sărăcimii, au luat de la început o poziţie ostilă faţă de garnizoană şi au ajutat în secret pe ţăranii răsculaţi. Prantner arată în raportul său că orăşenimea săracă din Lipova, cu ocazia organizării apărării oraşului, l-a ameninţat pe castelanul Bodo că vor umple şanţurile cu gunoaie, pentru a uşura astfel pătrunderea răsculaţilor în oraş [4].

În opoziţie cu atitudinea maselor exploatate de la oraşe, păturile bogate au căutat să dea Lipova în mîna armatei nobililor. Astfel Prantner în raportul său arată cum au trimis orăşenii din Lipova, în înţelegere cu castelanul Bodo, o solie la Ioan Zapolya, chemîndu-l în ajutor. Nu încape nici o îndoială că orăşenii bogaţi, îngrijoraţi de soarta averilor lor, au făcut tot posibilul pentru propria lor apărare. Solia lor, însă, a căzut în mîna lui Gheorghe Doja, iar trimisul — nu ştim datorită căror împrejurări — s-a întors la Lipova cu vestea că Doja şi Zapolya luptă pentru aceeaşi cauză. Această veste desigur a zăpăcit pe orăşenii bogaţi din Lipova. Ea a servit mai tîrziu ca mijloc de şantaj din partea marchizului de Brandenburg împotriva lui Ioan Zapolya, în luptele personale ce au avut loc între ei [5].

Sub presiunea maselor plebeiene, păturile înstărite din oraş, descurajate de sosirea ţăranilor răsculaţi sub zidurile oraşului şi de lipsa de ajutor din partea lui Ioan Zapolya, s-au convins că orice continuare a rezistenţei însemna propria lor pieire. Pentru a-şi menţine poziţiile şi a-şi salva averile, au căutat un compromis: s-au declarat de acord să deschidă porţile oraşului în faţa răsculaţilor, dacă li se garantează nevătămarea personală şi păstrarea

---

[1] Raportul capelanului Künisch, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 176—182.
[2] Raportul castelanului Prantner, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 162—175.
[3] Márki, *op. cit.*, I, p. 478—486 (Ocuparea oraşului şi a cetăţii Lipova de către răsculaţi).
[4] Raportul castelanului Prantner, în *op. cit.*, I, p. 162—175.
[5] *Ibidem.*

averilor. Primind asigurări din partea lui Gheorghe Doja în acest sens, bogătaşii au trimis mai multe căruţe, pline de haine şi alte lucruri de preţ, în tabăra ţăranilor.

Din cauza atitudinii revoluţionare a sărăcimii, neputînd avea încredere nici în mercenarii săi, castelanul Bodo n-a îndrăznit să ţină mai departe oraşul Lipova, pe care l-a predat răsculaţilor, fiind ameninţat, de aceştia şi de către orăşenii săraci, cu moartea, în caz de rezistenţă. Părăsind oraşul, castelanul a lăsat cetatea în grija pîrcălabului Foriş, care a predat-o direct lui Gheorghe Doja, sosit între timp în oraşul Lipova.

Poziţia oscilantă a lui Bodo nu reiese clar din documente. Este însă posibil ca el, împiedicat în acţiunile sale de amestecul incompetent al lui Künisch şi lipsit de banii necesari pentru provizii, să fi fost la rîndul lui nemulţumit. Unele date din raportul capelanului Künisch ne arată că şi Bodo a avut relaţii cu unii dintre răsculaţi. Aşa, de pildă, Künisch, pentru a-şi acoperi acţiunile sale corupte, îl acuză mereu pe Bodo de trădare, învinuindu-l de a fi dus tratative secrete cu trimisul lui Gheorghe Doja, Ştefan Wegh [1].

Din cauza conflictelor personale avute cu capelanul Künisch, castelanul Bodo nu s-a dus în cetatea Şoimuş după predarea oraşului şi a cetăţii Lipova, ci s-a refugiat la Hunedoara, unde a fost arestat şi dat în judecată.

După ocuparea oraşului Lipova, toţi orăşenii s-au înrolat în rîndurile răsculaţilor, fapt care reiese clar din raportul capelanului Künisch [2].

*

În timp ce aceste evenimente se desfăşurau la Lipova, la Şoimuş, castelanul Prantner şi capelanul Künisch au luat în grabă măsuri pentru întărirea cetăţii. Primind vestea că « cruciaţii » au înconjurat oraşul şi cetatea Lipova, castelanul Prantner intenţiona la început să se ducă personal pentru a se convinge de cele auzite. Dîndu-şi însă seama de pericolul ce-l aştepta şi ascultînd de sfatul capelanului, Prantner a trimis pe voievodul Ciuci cu împuternicirea ca să afle cum stau lucrurile la Lipova. Totodată, ţinînd seama de atitudinea şovăielnică a mercenarilor nemulţumiţi, Prantner şi Künisch i-au silit pe aceştia să le făgăduiască şi pe mai departe credinţă. Între timp, se reîntoarse voievodul Ciuci, aducînd vestea că pîrcălabul Foriş din Lipova a trimis prin diacul Ioan o scrisoare lui Gheorghe Doja, anunţîndu-l pe acesta că îi va preda cetatea, dacă se vor asigura viaţa şi bunurile celor din cetate. Voievodul Ciuci aduse în acelaşi timp şi ştirea despre darurile trimise de orăşeni lui Doja, precum şi despre ocuparea oraşului de către ţăranii răsculaţi.

Castelanul Prantner şi capelanul Künisch, speriaţi de cele auzite, au luat în grabă măsuri pentru aprovizionarea cetăţii; era însă prea tîrziu. În cetatea Şoimuş, rămasă fără provizii, au reuşit să aducă doar cîteva vite, ceea ce dovedeşte atitudinea ostilă a locuitorilor din apropiere, faţă de oamenii stăpînirii.

După ocuparea oraşului şi a cetăţii Lipova, armata lui Doja a trecut Mureşul şi, în ziua de 7 iunie, a încercat să ocupe cetatea Şoimuş prin surprindere. Nereuşind, răsculaţii au început, în ziua de 8 iunie, spre amiazi, atacul contra cetăţii, care s-a soldat însă fără nici un rezultat.

Pentru ziua următoare, Gheorghe Doja a adus mai multe tunuri şi a început sistematic asediul cetăţii. În timpul bombardării cetăţii, răsculaţii au reuşit să distrugă turnul cu pulbere, producînd un foc mare care a putut fi stins abia după ce şindrilele au fost aruncate de pe acoperiş.

---

[1] Raportul capelanului Künisch, în *op. cit.*, I, p. 176—182.

[2] « Wy dy Stadt des versteheth, *zo mett sy wmb und weren alle kreuczer* » (în *op. cit.*).

În ziua de vineri 9 iunie, Gheorghe Doja a trimis ca sol pe diacul Ioan în cetate unde, în ciuda opoziției lui Prantner, a dus tratative cu pîrcălabul Benedict. Prin diacul Ioan, căpeteniile răsculaților asigurau viața și siguranța tuturor mercenarilor în cazul predării fără condiții a cetății. Capelanul Künisch, dîndu-și seama de situația disperată în care se găsea cetatea, fără posibilitate de a rezista mult timp, a căutat să fugă, spunînd lui Prantner că va aduce ajutor de la stăpînul lor, Gheorghe de Brandenburg. Prantner, căruia îi era frică singur, de mercenarii nemulțumiți, a căror limbă n-o cunoștea, l-a împiedecat pe Künisch să părăsească cetatea.

Între timp, cetatea Șoimuș a fost înconjurată complet de răsculați, care au adus mai aproape tunurile, fără să se sinchisească de focurile trase de oamenii lui Prantner. Gheorghe Doja, fiind sigur de cîștigarea Șoimușului, a plecat spre Timișoara, lăsînd aici o unitate de răsculați, formată din cîteva batalioane, pentru continuarea asediului cetății.

În acest timp, voievodul Ciuci și pîrcălabul Benedict îndemnau pe mercenari să înceteze rezistența și să predea cetatea răsculaților. Drept urmare, aceștia au declarat că nu se vor împotrivi mai departe țăranilor răsculați. Hotărîrea lor a fost adusă la cunoștința capelanului Künisch și a castelanului Prantner de către voievodul Ciuci, care, după mărturiile contemporane, pare să fi fost un iscusit mediator între răsculați și mercenari. Prantner, slujitor fidel al marchizului de Brandenburg, a încercat încă o dată să înduplece pe mercenari, să lupte mai departe și să jure din nou credință stăpînului lor; totul a fost însă zadarnic. Mercenarii, sub conducerea voievodului Ciuci, au declarat că vor preda cetatea răsculaților, iar pe unul dintre ei, cu numele Ioan Kiss, care s-a pronunțat pentru continuarea luptei au vrut să-l ucidă.

Speriați de împotrivirea mercenarilor, Prantner și Künisch au fost nevoiți să deschidă, în ziua de 10 iunie, porțile cetății Șoimuș. Voievodul Ciuci împreună cu pîrcălabul Benedict, predînd cetatea căpeteniilor răsculaților, au trecut fățiș de partea țăranilor. Pilda lor a îndemnat și restul mercenarilor să treacă în armata răsculaților. Castelanul Prantner și capelanul Künisch au fost prinși și duși la Lipova, de unde, peste puțin timp, pe baza promisiunii lui Doja, au fost lăsați să plece unde vor [1].

Între timp, sub conducerea personală a lui Gheorghe Doja, oștile răsculaților au început asediul cetății Timișoara. În cetățile Șoimuș și Lipova, ocupate de țărani, au rămas numai garnizoanele de apărare, care aveau misiunea să apere valea Mureșului contra armatei lui Zapolya. Acesta sosi la Timișoara, venind pe valea Timișului și a Bistrei. Armata lui Doja, atacată pe neașteptate, fu distrusă [2].

*

După înăbușirea răscoalei din 1514, mii de răsculați s-au refugiat spre nord, trecînd prin comitatele Arad și Zarand, iar cele două cetăți Șoimuș și Lipova, au căzut în mîinile lui Ioan Zapolya. Atît pe domeniul Șoimuș, cît și pe moșiile vecine ale nobilimii mijlocii, s-a deslănțuit un măcel groaznic împotriva iobagilor răsculați.

Netinînd seama nici măcar de hotărîrile dietei de la Rákos [3], care căuta să dea o formă organizată și « legală » răzbunării, nobilii au jefuit ani de-a rîndul pe iobagii lipsiți de orice apărare. Concomitent cu executarea lui Doja, a început persecutarea țăranilor de către nobili în aceste părți bogate ale Mureșului. Profitînd de înăbușirea răscoalei, nobilimea a găsit pretext de a da curs jafului, pe care pînă atunci era nevoită să-l frîneze în oarecare măsură.

---

[1] Rapoartele capelanului Künisch și castelanului Prantner, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 162–182.

[2] Fr. Engels, *op. cit.*, p. 79.

[3] Acsády I., *op. cit.*, p. 200÷208; *A magyar nép története*, Budapesta, 1953, p. 112–113.

Atacul nobilimii a fost îndreptat nu numai împotriva ţărănimii ci şi împotriva celorlalte pături sociale asuprite. Decretele regale din 2 septembrie 1514 şi 25 noiembrie 1515 [1] prescriu clar restituirea nu numai a bunurilor răpite de la iobagi ci şi a celor aparţinînd orăşenilor. Aceştia din urmă au căzut la fel victima setei nemăsurate de jaf a nobilimii, care a prădat şi devastat în primul rînd marile domenii ale marchizului de Brandenburg, unde o pătură subţire de ţărani, îndeosebi în tîrguri, dispunea de numeroase vite, mai ales în vederea comerţului. În anii ce au urmat răscoalei din 1514, pe lîngă apăsarea generală a iobăgimii, atacurile necontenite ale nobilimii mijlocii s-au îndreptat cu furie împotriva acestor ţărani mai înstăriţi, pe care caută să-i jefuiască sub pretextul răzbunării.

În primele luni de represalii, nobilimea a distrus, în urma nemărginitelor jafuri, aproape complet bazele economice ale gospodăriilor iobăgeşti din aceste părţi [2].

Desigur că, pe această linie, interesele marilor feudali au ajuns în conflict cu tendinţele nobilimii mijlocii. Acest lucru nu trebuie să ducă la falsa concluzie că marea nobilime ar fi fost mai omenoasă faţă de iobagi, decît nobilimea mijlocie. Dar cea dintîi şi-a dat seama că răpirea vitelor, devastarea gospodăriilor, decimarea ţăranilor ar fi dus la paralizarea aproape totală a economiei pe domeniile lor, domenii care nu se puteau lipsi de forţa de muncă a iobagului. De aceea, Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg reuşeşte să obţină cele două decrete amintite de la regele Vladislav al II-lea, care căutau să pună capăt silniciilor şi jafurilor comise de nobili împotriva ţăranilor de pe domeniile sale. De fapt, cele două decrete n-au avut drept scop apărarea ţăranilor, ci căutau doar să conserve forţa de muncă a domeniului producător de mărfuri, în condiţiile robotei şi dijmei ridicate la un nivel excesiv [3]. Această presupunere este confirmată şi de faptul că decretele lui Vladislav se referă exclusiv la domeniile marchizului de Brandenburg, care mai erau încă jefuite de diferitele bande nemeşeşti (Zapolya, Báthory, Ravazdy etc.).

Executarea acestor decrete a fost însă încredinţată comitatelor şi juzilor nobililor, care, ca exponenţi ai nobilimii mijlocii, n-au aplicat prevederile decretelor, ba mai mult, au contribuit şi ei la jefuirea poporului, aplicînd o serie de amenzi abuzive, ilegale [4]. Aceste abuzuri erau totodată şi consecinţa tendinţelor de expansiune ale marchizului de Brandenburg. Marchizul, după cum reiese clar din cîteva documente [5], a încercat, după înăbuşirea răscoalei, să-şi mărească puterea faţă de nobilimea mijlocie şi mică, care se grupase în jurul autorităţilor comitatului şi care devasta de multe ori domeniile marchizului, răpindu-i iobagii şi jefuindu-i satele.

Astfel ţărănimea din aceste părţi a avut de suferit represalii din două părţi; pe de o parte era expusă atacurilor anarhice ale nobilimii în general, pe de altă parte era supusă unor prestaţii excesiv mărite.

Nici în urma hotărîrilor dietei de la Rákos, actele banditeşti ale nobilimii n-au încetat. Din cele 16 documente latine privitoare la domeniile marchizului de Brandenburg, 9 docu-

---

[1] Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, 161 şi 194.

[2] Decretul regal din 2 noiembrie 1514 (*ibidem*, p. 194).

[3] Cf. hotărîrile dietei de la Rákos, articolele 15—20, 22—23; *Tripartitul lui Verböczy*, partea a III-a, art. 25—33; Acsády I., *op. cit.*, p. 200—206; *A magyar nép története*, Budapesta, 1953, p. 112—113.

[4] Decretul lui Vladislav al II-lea, din 25 noiembrie 1515 (Márki, *op. cit.*, I, p. 194).

[5] În documentul din 9 noiembrie 1519, Ludovic al II-lea a împuternicit pe capitlul din Arad să aducă în faţa sa pe împricinaţii în silniciile săvîrşite de funcţionarii lui Gheorghe de Brandenburg asupra unor nemeşi şi a iobagilor acestora din comitatul Zarand (Márki, *op. cit.*, I, p. 224—225). Un caz asemănător în documentul din 3 ianuarie 1516 (*ibidem*, I, p. 216).

mente ne vorbesc despre abuzurile săvîrşite de nobili împotriva iobagilor [1]. Aceste acţiuni samavolnice au durat cu intensitate chiar pînă în anul 1519. Atacurile nobililor ţinteau în primul rînd readucerea cu forţa a iobagilor sau a ţăranilor liberi plecaţi de pe moşiile lor.

Este cunoscut faptul că, pe baza hotărîrilor dietei de la Rákos şi a Tripartitului lui Verböczy, una din principalele revendicări ale nobilimii a fost readucerea iobagilor strămutaţi. În această chestiune, nobilii cu pămînturi mai mici erau cei mai interesaţi, deoarece iobagii lor, părăsind moşiile, se mutau în tîrgurile aflate mai mult pe domeniile mari, sau fuseseră direct răpiţi de marii latifundiari, cazuri foarte frecvente în părţile arădene.

Regele a permis readucerea iobagilor numai pentru o perioadă de trei ani, adică numai pe aceia care s-au strămutat după anul 1511 [2]. Probabil această măsură a regelui s-a luat sub presiunea unor elemente din rîndurile marii nobilimi, deoarece tocmai aceasta era interesată în atragerea iobagilor pe marile domenii, mai ales în tîrguri.

În lumina acestor fapte, se pare că hotărîrile de la Rákos şi în special Tripartitul lui Verböczy au fost promulgate în toiul luptei ascuţite pentru asigurarea forţei de muncă a iobagilor.

După promulgarea hotărîrilor de la Rákos, au început luptele şi pe întinsul domeniu al lui Gheorghe de Brandenburg, pentru readucerea în special a ţăranilor mai înstăriţi. Mai ales Ioan, fiul lui Petru Ravazdy, executat de răsculaţi, a organizat pe nobilii din împrejurimi: Dionisie Fekete din Siclău, Ladislau Sárossy din Pipal [3], Ioan Agh, Mihai Lukács din Zederkény, Adalbert Marot şi alţii, care, cu ajutorul unor bande înarmate, atacau deseori pe ţăranii de pe domeniul marchizului de Brandenburg. Astfel, ei au răpit pe toţi membrii familiei Kiss, pe Laurenţiu, Sofia, Ursula, Valentin, împreună cu familiile acestora şi i-au dus pe moşia din Asszonylaka a familiei Ravazdy [4].

Pentru eliberarea acestor iobagi, au intervenit de nenumărate ori însuşi regele, apoi Gheorghe de Brandenburg şi capitlul din Arad [5], fapt din care reiese că familiile înstărite

[1] Doc. din 2 noiembrie 1514 în care regele Vladislav porunceşte ca toate bunurile luate de la iobagii şi orăşenii de pe moşiile lui Gh. de Brandenburg să fie restituite celor păgubiţi, deoarece marchizul a suferit mari daune (Márki, *op. cit.*, I, p. 161).

— Doc. din 25 noiembrie 1515 (*ibidem*, p. 194).

— Doc. din 21 decembrie 1515. Rescriptul lui Vladislav al II-lea către Gh. de Brandenburg, al cărui iobag din Bánhegyes a fost persecutat de mai mulţi nobili (*ibidem*, p.195).

— În aceeaşi cauză, rescriptul lui Vladislav al II-lea, în care transcrie rescriptele din 1508, 1514 şi 1515, privitoare la persecutarea unor iobagi a lui Gheorghe de Brandenburg. (*ibidem*, p. 199—201).

— Diploma din 30 ianuarie 1516. Capitlul din Arad raportează regelui că nobilul Ravazdy refuză să elibereze iobagii prinşi de pe moşia lui Gh. de Brandenburg (*ibidem*, p. 201).

— Doc. din 1516. Ordinul regelui Vladislav al II-lea către capitlul din Arad în care porunceşte anchetarea silniciilor comise de unii nobili împotriva iobagilor lui Gh. de Brandenburg (*ibidem*, p. 208).

— Doc. din 3 ianuarie 1517. Raportul capitlului din Arad către regele Ludovic al II-lea despre silniciile comise de slujbaşii lui Gh. de Brandenburg în diferite comune din comitatele Bihor şi Zărand (*ibidem*, I, p. 216).

— Doc. din 27 mai 1518. Raportul capitlului din Arad către Ludovic al II-lea, în care raportează că a fost împiedicat cu forţa de către oamenii de pe domeniul Şoimuş în hotărnicirea comunei Bekfalu (*ibidem*, p. 219—220).

— Doc. din 9 noiembrie 1919. Ordinul regelui Ludovic al II-lea către capitlul din Arad pentru anchetarea silniciilor comise de Gheorghe Skaricza, castelanul lui Gh. de Brandenburg, din însărcinarea acestuia în comitatul Zarand (*ibidem*, p. 224—225).

[2] Acsády I., *op. cit.*, p. 210, 212 şi 213.

[3] Localitate la sud de Sicule, în fostul comitat Zarand, azi dispărută.

[4] Doc. din 1514, 1515, 1518 şi doc. din 30 ianuarie 1515, amintite mai sus.

[5] *Ibidem.*

ale iobagilor Kiss au însemnat o pierdere însemnată pentru marchizul de Brandenburg.

E destul să amintim în această privinţă că, încă în 1512, cînd iobagii Laurenţiu şi Dominic Kiss au dus o cireadă de vite spre Pesta, nobilul Ravazdy, atacîndu-i şi răpindu-le vitele, le-a cauzat pagube în valoare de 300 florini. Tot aşa şi în 1514, cînd acelaşi nobil a atacat locuinţele aceloraşi iobagi de la Bánhegyes, el le-a furat din nou bani, vite, haine în valoare de 400 florini[1], pentru care fapt Petru Ravazdy a şi fost răstignit de ţăranii răsculaţi.

Pe lîngă legarea de glie a ţăranilor şi readucerea lor cu forţa pe locurile de unde au plecat, nobilimea a căutat să-şi mărească veniturile şi prin repetate atacuri anarhice. Nobilii, în fruntea unor cete înarmate, jefuiau şi devastau neîncetat gospodăriile ţărăneşti, unde puteau găsi drept pradă diferite bunuri, în special vite. Astfel, de exemplu, un oarecare Gheorghe Skaricza, castelanul de la Gyula, împreună cu comitele Gáll, devastează, la porunca marchizului de Brandenburg, în anul 1517, în fruntea unei bande înarmate, domeniul lui Ladislau Thury din Boiul Mic şi Boiul Mare, răpind vitele iobagilor precum şi alte bunuri. În acelaşi an, vicecomitele Sárossy, împreună cu judele nobililor Fekete, jefuiesc iobagii lui Gheorghe de Brandenburg de la Bodzás[2].

În afară de anarhia feudală, menţinută prin luptele dintre marchizul de Brandenburg şi nobilimea mijlocie, situaţia ţăranilor s-a înrăutăţit şi prin slujbele impuse lor, privind aprovizionarea soldaţilor din cetăţi.

★

În acelaşi timp, a început lupta pentru stăpînirea cetăţilor Şoimuş şi Lipova, precum şi a marelui domeniu de aici. Ioan Zapolya, care ocupase aceste cetăţi după înăbuşirea răscoalei din 1514, a căutat să le păstreze pentru el. Din această cauză, lupta dintre Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg — exponentul politicii habsburgice — şi Ioan Zapolya, care în secret revendica tronul Ungariei, a izbucnit cu putere.

Asediul şi cucerirea cetăţilor Şoimuş şi Lipova în anul 1514 a servit fiecăruia dintre cei doi ca un bun pretext pentru demascarea abuzurilor şi greşelilor celuilalt. Pe baza datelor de la procesul lui Künisch şi Bodo, precum şi a raportului lui Prantner, Gheorghe de Brandenburg căuta să lovească în Zapolya, învinuindu-l de a fi avut relaţii secrete cu Doja. Voievodul, la rîndul său, acuză pe marchiz de neglijenţă, dovedită prin lipsa de provizii şi întărirea insuficientă a cetăţilor.

În ajutorul lui Gheorghe de Brandenburg a sărit împăratul Germaniei, Maximilian. Prin intermediul regelui Ungariei, emisarii împăratului german şi ai regelui Poloniei au mijlocit o înţelegere între cei doi mari adversari[3]. Zapolya, nevrînd să se compromită în faţa acestora, mai ales din cauza pretenţiilor sale la tron, a evacuat, în 1516, cetăţile Lipova şi Şoimuş pe care marchizul de Brandenburg, împreună cu întreg domeniul aparţinător, le-a vîndut apoi palatinului Perényi, pentru suma de 22 000 florini[4]. Acesta la rîndul său le-a cedat aceluiaşi Zapolya.

---

[1] Molnár Erik, *op. cit.*, p. 381.

[2] Bodzás, sau Bozos, Bozis, situată la marginea de vest a fostului comitat Zarand, localitate azi dispărută. Datele luate din doc. din 3 ianuarie 1516, amintit mai sus.

[3] La 6 iunie 1516, emisarii împăratului german şi ai regelui polon, împreună cu emisarul regelui Ungariei, ca judecători delegaţi, realizează înţelegerea între Gh. de Brandenburg şi Ioan Zapolya privitor la cetăţile Lipova şi Şoimuş. (Márki, *op. cit.*, I, p. 202—204).

[4] La 11 decembrie 1515, regele Vladislav împuterniceşte pe Gh. de Brandenburg să vîndă Şoimuşul şi Lipova oricărui locuitor al Ungariei (Márky, *op. cit.*, p. 198); la 23 mai 1517 Gh. de Brandenburg protestează în faţa capitlului din Buda, deoarece protonotarul judelui regesc nu i-a eliberat diploma despre vinderea domeniului Soimuş şi Lipova (*ibidem*, p. 217—218).

În scrisoarea adresată marchizului, împăratul Maximilian se arată satisfăcut că acesta s-a împăcat cu Zapolya şi relevă faptul că domeniul a fost vîndut sub preţul real [1]. Comparînd acest preţ cu veniturile de aproximativ 2000 florini aur şi peste 7000 chintale cereale etc. din anul 1513, ajungem la concluzia că domeniul Soimuş, în anul 1516, în urma devastărilor şi jafurilor săvîrşite, trebuie să fi fost în mare parte distrus, depopulat, lipsit de forţa de muncă a iobagilor, iar producţia de mărfuri în mare parte paralizată.

Sub stăpînirea lui Ioan Zapolya, situaţia iobagilor s-a înrăutăţit şi mai mult. De aceea, tocmai în aceste părţi ale Lipovei, s-au ridicat ţăranii romîni, maghiari şi sîrbi, sub conducerea lui Iovan cel Negru, în 1526, la luptă împotriva exploatării feudale.

НОВЫЕ ДАННЫЕ О НАРОДНОМ ВОССТАНИИ 1514 ГОДА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

На основании новых документов, найденных в Арадском архиве, авторы освещают под новым углом зрения некоторые стороны восстания под руководством Г. Дожа, главным образом, движущие силы этого движения, а также отношение к нему различных социальных классов и слоев населения в комитатах Арад и Заранд.

Социальную базу восстания представляло собой крепостное крестьянство, которое, откликнувшись в массе на призывы Дожа, покидало дворянские поместья, активно участвовало в мероприятиях и в борьбе против дворян. К крестьянам присоединилась городская беднота, а также некоторые гарнизоны, состоявшие из наемников, перешедших на сторону повстанцев. Помимо дворян, восстанию противодействовали богатые горожане и высокопоставленное духовенство.

В заключение авторы анализируют причины неудачи восстания, а также и последовавшие за ним репрессии.

NOUVELLE CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DU SOULÈVEMENT DE 1514

(RÉSUMÉ)

Quelques documents inconnus, découverts aux Archives d'Arad, permettent aux auteurs de l'article de présenter quelques aspects nouveaux du soulèvement conduit par Gheorghe Doja, notamment en ce qui concerne les forces motrices du mouvement et l'attitude des diverses classes et catégories sociales des comitats d'Arad et de Zarand envers ce mouvement.

Les paysans serfs constituent la base sociale du soulèvement. Répondant en masse aux appels de Doja, ils abandonnent les domaines des nobles et prennent une part active à toutes les actions et à toutes les luttes engagées contre ces derniers. Des citadins pauvres, ainsi que des garnisons de mercenaires viennent grossir les rangs des révoltés. Les citadins riches et le haut clergé, hostiles au mouvement, se rangent aux côtés des nobles.

En conclusion, les auteurs analysent les causes de l'échec de ce soulèvement et les représailles qui le suivirent.

---

[1] Scrisoarea din Füssen, datată 20 iulie 1516, (*ibidem* p. 207).

UN EPISOD AL CAMPANIEI DE LA PRUT: CUCERIREA BRĂILEI (1711)

DE

C. ŞERBAN

Războiul ruso-turc din 1710—1711 s-a desfăşurat într-un timp relativ foarte scurt. Deşi firmanul sultanului din 20 noiembrie 1710 proclama « războiul sfînt » împotriva Rusiei, totuşi operaţiile militare au început abia în primăvara anului 1711; contactul între grosul celor două armate a fost stabilit la începutul lunii iulie, iar cîteva zile mai tîrziu a urmat armistiţiul şi pacea de la Vadul Huşilor. Pregătirile militare duraseră patru luni de zile, marşul de apropiere tot atîta iar luptele numai trei zile. De aceea, în istoria militară, acest război este denumit — pe drept cuvînt — campania de la Prut. Un recent articol consacrat acestei probleme stabileşte caracterul operaţiilor militare din valea Prutului în 1711 şi însemnătatea politică a păcii încheiate [1].

Ar fi o greşeală neîngăduită dacă ne-am mărgini în studierea campaniei de la Prut numai la operaţiile militare dintre Fălciu şi Huşi. După cum se ştie — în împrejurări speciale — o parte din armata rusă a întreprins o acţiune care s-a încheiat cu un strălucit succes pe malul Dunării: oraşul Brăila a fost luat cu asalt şi cucerit.

În general, istoricii au acordat puţină importanţă acestui fapt şi l-au tratat ca pe o acţiune de diversiune — de mică importanţă — în comparaţie cu operaţiile militare din valea Prutului.

Autorul rîndurilor de faţă îşi propune să lămurească unele probleme legate de acest episod al campaniei de la Prut precum şi ecoul cunoscut în rîndul maselor populare din Ţara Romînească.

★

În ordinul de operaţii din 7 mai 1711, comandamentul rus preconiza o operaţie ofensivă împotriva turcilor. Armata rusă trebuia să ocupe Moldova, înaintînd în mare grabă către Dunăre, să împiedice pe turci să treacă fluviul Dunărea şi să ducă apoi operaţii în Dobrogea şi Balcani. Acţiunea armatei ruse trebuia să se producă odată cu răscoala Ţărilor

[1] R. I. Engelhardt, *Из истории прусского похода Петра I* « Ученые Записки », vol. VI, Chişinău, 1953, p. 97—118; vezi şi *Очерки истории СССР. Период феодолизма. Россия первой четверти XV в. Преобразования Петра I*, Moscova, 1954, p. 527—538.

Romîne şi a popoarelor din peninsula Balcanică împotriva turcilor. Aprovizionările armatei ruse trebuiau făcute pe teritoriul inamic. Feld-mareşalul B. P. Şeremetev, care comanda avangarda, avea misiunea să stabilească legătura cu D. Cantemir şi C. Brîncoveanu şi să obţină de la aceştia tot sprijinul material[1].

Avangarda armatei ruse, intrînd în Moldova, a eliberat oraşul Iaşi la 2 iunie 1711. Prezenţa armatei ruse în Moldova a dezlănţuit avîntul de luptă al maselor populare împotriva jugului turcesc. În primul rînd, populaţia din Iaşi şi din principalele tîrguri s-a răsculat împotriva garnizoanelor turceşti şi a nimicit orice împotrivire a acestora, apoi s-a înrolat cu entuziasm în armata formată de Dimitrie Cantemir şi întreţinută de guvernul rus[2].

La 25 iunie 1711 şi-a făcut intrarea în Iaşi Petru cel Mare. El a fost întîmpinat cu entuziasm de către domnul ţării, de boierii şi înalţii prelaţi de orăşeni şi ţărani moldoveni. Ion Neculce, martor ocular al acestor evenimente, a consemnat în cronica sa un tablou pitoresc al acestei manifestări a frăţiei ruso-moldoveneşti[3].

Desfăşurarea campaniei a preocupat în mare măsură pe Petru cel Mare. Ajuns la Iaşi, el s-a interesat de starea aprovizionărilor, de efectivele armatei moldoveneşti şi de mişcările inamicului. În consiliul militar din aceeaşi zi s-a constatat însă că rezervele de provizii necesare armatei ruso-moldoveneşti erau mici. Respingînd părerile generalilor străini din armata rusă, care propuneau retragerea la răsărit de Nistru, Petru cel Mare a poruncit să se facă pregătirile pentru continuarea campaniei, potrivit planului de operaţie iniţial. Hotărîrea sa se sprijinea pe informaţiile obţinute de la comisul Gheorghe Castriotul — agentul lui C. Brîncoveanu — şi de la spătarul Toma Cantacuzino, care dăduseră asigurări că mari cantităţi de provizii se puteau procura în regiunea Brăilei unde fuseseră adunate pentru armata inamică. În al doilea rînd, această hotărîre fusese luată pentru a sprijini poporul moldovean răsculat împotriva turcilor şi pentru a da mai multe speranţe lui C. Brîncoveanu, care se pregătea să treacă în mod făţiş de partea Rusiei[4].

După cîteva zile, cînd noile ştiri au confirmat trecerea Dunării de către turci şi înaintarea lor către Iaşi pe malul stîng al Prutului, Petru cel Mare a luat o nouă hotărîre în privinţa desfăşurării campaniei. La 27 iunie, el a ordonat generalului Rönne şi brigadierului Luca Cirikov să întreprindă o incursiune la gurile Dunării în fruntea unui corp de cavalerie compus din cîteva regimente de dragoni[5].

Alegerea generalului Rönne pentru a îndeplini această misiune nu era făcută întîmplător. Deşi se afla de curînd în cadrele armatei ruse, el se bucura de o atenţie deosebită din partea lui Petru cel Mare pentru că era singurul general străin care se încadra în vederile sale cu privire la caracterul acestei campanii. El o dovedise în consiliul militar de la Soroca din 4 iunie 1711; în ciuda părerilor generalilor străini care optau pentru o campanie cu caracter defensiv la răsărit de Nistru, generalul Rönne susţinea planul lui Petru cel Mare pentru o

---

[1] S. Soloviev, *История России с древнейших времен*, ed. a 3-a, Moscova, 1882, vol. XVI, p. 76—77.

[2] I. Neculce, *Letopiseţul Moldovei*, vol. II, Craiova, 1942, p. 281—284.

[3] *Ibidem*, p. 289—291.

[4] *Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия первой четверти XVIII в.* p. 533.

[5] Privitor la cifra efectivului corpului rusesc, izvoarele indică diferite date. I. Neculce arată că era « oastea cea mai de frunte împreună cu un polc de moldoveni », (*op. cit.*, vol. II, p. 294); N. Costin dă cifra de 12000 (Kogălniceanu, II, p. 105) ca şi în Hurmuzaki, vol. VI, p. 85; în *Jurnalul lui Petru cel Mare* se dă cifra de 7000; în *Cronica anonimă a Ţării Romîneşti* se dă cifra de 8000 (*Magazin istoric pentru Dacia*, vol. V, p. 175); Radu Greceanu dă cifra de 10 000 (în *Viaţa lui Const. Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1906, p. 205); de Brassey dă cifra exagerată de 15 000. Părerea noastră este că efectivul corpului expediţionar rus nu depăşea cifra de 7000 oameni.

campanie cu caracter ofensiv. În sprijinul acestor afirmații, el adusese următoarele argumente: ar fi o rușine pentru armata rusă — victorioasă contra suedezilor — să apere un rîu cum e Nistru; că trebuia să se facă aprovizionarea din « inima țării inamice », și pentru aceasta se poate merge pînă la Dunăre; că popoarele supuse de turci din Țările Romîne așteptau neîntîrziat eliberarea lor; că îi vor descuraja pe turci cînd aceștia se vor trezi cu armata rusă în interiorul țării lor; că, așa cum armata rusă îi zdrobise pe suedezi, îi poate înfrînge pe turci și cu mai multă ușurință [1].

Sarcina corpului de armată al generalului Rönne consta în ocuparea depozitelor de provizii ale inamicului aflate de-a lungul rîului Siret și în cucerirea cetății Brăila, un important punct strategic în sistemul de apărare inamic. Ca sarcini secundare trebuia să fie ocupată trecerea peste Dunăre, la Isaccea, trebuia dărîmat podul construit de inamic și stabilită legătura cu Constantin Brîncoveanu. În drumul său, generalul Rönne urma să răspîndească manifeste (universaluri) în satele și tîrgurile din sudul Moldovei și din Țara Romînească, să anunțe înaintarea grosului armatei ruse și să îndemne populația la răscoală împotriva turcilor [2]. La Galați trebuia să se facă joncțiunea cu grosul armatei ruse [3].

În cazul reușitei acestei acțiuni, comunicațiile turcilor ar fi fost rupte și marele vizir pierdea posibilitatea de retragere peste Dunăre sau de primire de noi întărituri din Turcia [4]. În felul acesta, misiunea corpului generalului Rönne avea un rol hotărîtor pentru rezultatul campaniei. Din punct de vedere teoretic era ceva nou: în acest caz grosul forțelor rusești ocupau un rol auxiliar în asigurarea succesului unui corp izolat care avea de îndeplinit o sarcină strategică de mare răspundere [5].

Pregătirile corpului generalului Rönne au durat 48 de ore. La 30 iunie, el părăsea grosul armatei ruse pentru îndeplinirea misiunii sale [6]. După două zile — la 2 iulie — el raporta lui Petru cel Mare că înainta cu o viteză de 5—7 mile pe zi, că trecuse de « orășelul Bîrlad » și că obținuse furaje și provizii din regiune [7].

După trecerea Siretului, corpul rus s-a îndreptat spre Focșani, de unde a răspîndit manifeste pe teritoriul Țării Romînești. În aceste manifeste, populația era îndemnată să treacă de partea Rusiei, să lupte împotriva turcilor și să asigure aprovizionarea armatei ruse cu zaherele. Un asemenea manifest a fost adus în taină mitropolitului Antim Ivireanul de către stegarul Vlasie, după cum relatează cronicarul Radu Greceanu [8].

De la Focșani, corpul expediționar rus s-a îndreptat spre mănăstirea Măxineni, ctitoria lui Matei Basarab, în care generalul Rönne primise informația că s-ar afla unul din marile

---

[1] Jean Nicolas de Brassey, *Mémoires politiques*... Veritopolie, 1716, vol. I, p. 25—30.

[2] A. Kociubinski, *Мы и они (1711—1878). Очерки истории и политики славян*, Odesa, 1878, p. 150.

[3] *Journal de Pierre le Grand*... Berlin, 1773, p. 369; A. Mîșlaevski, *Война с Турцией 1711 года (Прутская операция)*, St. Petersburg, 1898, p. 140—141.

[4] *Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия первой черверти XVIII в.* ..., p. 535.

[5] *Ibidem*, p. 536.

[6] La 28 iunie, Iacob Brius scrie cneazului Menșikov că s-a hotărît plecarea generalului Rönne; la 30 iunie, B. P. Șafirov scrie tot lui Menșikov despre hotărîrea plecării detașamentului gen. Rönne; același scrie lui G. Golovkin că corpul expediționar a părăsit tabăra (vezi în A. Mîșlaevski, *op. cit.*, p. 130—141, 337, 338—339); B. P. Șeremetev scrie lui Safirov la 1 iulie despre compoziția corpului expediționar (A. Mîșlaevski, *op. cit.*, p. 147); vezi și J. N. de Brassey, *op. cit.*, vol. I, p. 48.

[7] A. Mîșlaevski, *op. cit.*, p. 148.

[8] Vestea înaintării corpului gen. Rönne a fost anunțată lui C. Brîncoveanu de către căpitanii săi de margine de la Focșani: Gheorghe vel căpitan za margine, Donie vel căpitan de dorobanți, Andrei căpitanul ot Ploești și alții (vezi Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 205).

depozite de provizii ale turcilor. La mănăstirea Măxineni s-a constatat însă că aceste provizii fuseseră evacuate de curînd în interiorul ţării la Urlaţi. Totuşi, comandantul rus a obţinut de la localnici ştiri cu privire la efectivul garnizoanei inamice din Brăila şi la starea fortificaţiilor cetăţii. La mănăstirea Măxineni au fost depozitate bagajele şi lucrurile de prisos ale corpului expediţionar şi, în aceeaşi noapte, la 11 iulie, s-a pornit în marş forţat către Brăila. După 11 ore, trupele ruseşti au ajuns la periferiile oraşului Brăila.

Cetatea Brăila, împreună cu un vast teritoriu, forma, din 1542, raiaua Brăilei. Oraşul propriu-zis era înconjurat de o incintă de ziduri cu 7 turnuri de formă circulară. Călătorul La Motraye, martor ocular al evenimentelor din 1711, arată în memoriile sale că cetatea avea 5 bastioane şi o formă pentagonală, cu una din laturi paralelă cu malul Dunării. Între cetate şi incinta oraşului se afla construit un şanţ cu metereze, cu o singură intrare dinspre apus. Dinspre Dunăre oraşul şi cetatea Brăila erau apărate de un mal abrupt care atingea o înălţime de 20 metri[1].

Comandantul cetăţii Brăila era Daud paşa şi avea sub comandă 3000 oameni. Pregătirile pentru fortificarea cetăţii începuseră în primăvara anului 1711. Aici se îngrămădiseră mari cantităţi de muniţii şi provizii. Alimentarea cu apă se făcea însă cu mare greutate. La vestea că trupele ruseşti părăsiseră oraşul Iaşi şi se îndreptau către Dunăre, comandantul cetăţii ordonase săparea unor noi metereze împrejurul cetăţii. O puternică artilerie mărea eficacitatea acestui obstacol. Pînă la începutul lunii iulie, aceste metereze nu fuseseră încă terminate.

Vestea sosirii armatei ruse la periferiile oraşului Brăila s-a răspîndit ca un fulger în toate satele învecinate ca şi în oraş, punînd în mare panică pe turci. Din raportul oficial înaintat de generalul Rönne lui Petru cel Mare[2], reiese că armata rusă a ocupat principalele căi de acces ale cetăţii (drumul către Buzău şi Focşani) şi apoi a intrat în dispozitiv de luptă. De la această operaţie a făcut excepţie o parte din trupele neregulate ruseşti — în care intra şi polcul moldovean — care au fost trimise în cuprinsul raialei turceşti.

Planul generalului Rönne pentru cucerirea oraşului şi cetăţii Brăila consta în primul rînd în izolarea inamicului de orice posibilitate de ajutor din afară şi apoi, printr-un atac general, să se ia cu asalt fortificaţiile. În acest scop, regimentul de grenadiri a primit ordin să sape metereze de-a lungul incintei oraşului, în faţa celor turceşti, iar regimentul siberian să ocupe malul stîng al Dunării. Acest ordin a fost executat în seara de 12 iulie, inamicul

[1] La Motraye, *Voyage de... en Europe, Asie et Afrique*, 1727, vol. II, p. 206; Iacob Elsner, face o descriere a Brăilei în aceeaşi perioadă vezi « Analele Brăilei », 1933, nr. 1, p. 21; un plan al cetăţii Brăila în « Analele Brăilei » 1929, nr. 2—3, p. 13.

[2] Cronicarii contemporani şi martorii oculari au consemnat cu multe amănunte cucerirea Brăilei de către armata rusă în 1711. N. Costin, ca şi I. Neculce, relatează acest eveniment *din auzite*. N. Costin scrie « care acestea toate pentru cîte s-au lucrat la Brăila mi le-au arătat Ivan căpitanul carele au fost acolo cu moscalii; deci şi eu aşa le-am însemnat », (*op. cit.*, p. 108). I. Neculce n-a participat la această acţiune; el se afla la Vadul Huşilor alături de Petru cel Mare şi D. Cantemir. Tot *din auzite* a scris şi Radu Greceanu şi cronicarul anonim din Ţara Romînească. Totuşi există un raport oficial al gen. Rönne care expune pe larg operaţiile militare de la Brăila, (vezi A. Mîşlaevski, *op. cit.*, p. 263—264 şi Hurmuzaki, vol. XIII, p. 49). Expunerea gen. Rönne a fost cunoscută în Europa Centrală într-un timp foarte scurt — la 2 luni de la acest eveniment — sub forma unei broşuri în limba germană intitulată « *Warhafftiger Journal und Relation von dem jenigen was zwischen der Armee von Sc. Tzaaris, Majet. und der Türckischen Seit dem 3 maii st. v. 1711 passiret... Ingleichen von der Attaque und Eroberung des Orts genant Brayl* »..., Hamburg, 11 sept. 1711..., p. 7. Această broşură a fost tipărită la Hamburg de către contele Golovkin, rezidentul Rusiei în Prusia. El obţinuse raportul generalului Rönne de la tatăl său, cancelarul G. I. Golovkin, care se afla în tabăra ţarului. Un exemplar se află la Muzeul romîno-rus din Bucureşti, achiziţie din 1949.

opunînd o slabă rezistență. Generalul Rönne a încercat să evite o vărsare de sînge inutilă și a făcut propuneri lui Daud pașa pentru a preda de bună voie cetatea; propunerile sale au fost respinse.

Atacul general a fost hotărît pentru noaptea de 13 spre 14 iulie. La ora 10 seara și în tot cursul nopții, numai regimentul de grenadiri și cel siberian au atacat fortificațiile inamicului. La adăpostul meterezelor, inamicul s-a opus cu îndărătnicie. În zorii zilei de 14 iulie, a pornit la atac — alături de cele două regimente — și restul corpului de armată rus format din regimentele: Vladimir, Pleskov, Nijegorod, siberian, Tver etc. După o luptă eroică, detașamentul de sub comanda brigadierului Cirikov, format din regimentele Moscova și Iusan, a reușit să străpungă apărarea turcilor. Prin spărtura făcută, s-au infiltrat și celelalte regimente rusești care apoi au dat năvală asupra cetății. Dinspre Dunăre, atacul a fost dezlănțuit de detașamentul colonelului Solovțev.

În cursul zilei de 14 iulie, pe zidurile cetății Brăila a fost arborat steagul alb al capitulării. În urma tratativelor, comandantul cetății, Daud pașa, a consimțit să se predea cu condiția ca soldații turci să părăsească orașul și cetatea fără arme și bagaje [1].

Pierderile inamicului au fost destul de mari. După declarația lui Daud pașa, din cei 3000 de apărători ai cetății au fost uciși și răniți 700 [2]. În schimb, armata rusă a avut pierderi mai mici, deși atacase fortificațiile cetății. Din cei 5600 de participanți la asalt, au fost 100 morți și 300 răniți. A doua zi, la 15 iulie, armata rusă a ocupat cetatea Brăila, în timp ce resturile garnizoanei turcești efectuau ultimele transporturi de trecere a trupelor cu vasele, pe malul drept al Dunării.

Cucerirea cetății Brăila de către armata rusă avea o mare însemnătate de ordin militar și politic. Din punct de vedere militar, ocuparea acestei poziții permitea generalului Rönne să continuie îndeplinirea misiunii sale și anume să înainteze către Galați și pe Dunăre, pentru distrugerea podului construit de turci la Isaccea. Îndată comandantul rus a luat măsuri pentru regruparea corpului său expediționar și pregătirea lui pentru noile acțiuni. Din punct de vedere politic, prezența armatei ruse la Brăila, pe teritoriul Țării Romînești, permitea stabilirea unei legături directe a lui Constantin Brîncoveanu cu guvernul rus, reprezentat prin generalul Rönne.

Constantin Brîncoveanu aflase prin căpitanii săi de margine despre misiunea corpului expediționar rus și îndată s-a grăbit să stabilească prin corespondență legătura cu comandantul acestuia. În scrisoarea din 2 iulie 1711, Constantin Brîncoveanu îl informează pe generalul Rönne de mișcările armatei turcești și despre hotărîrile lui de a trece în mod fățiș de partea Rusiei în momentul cînd se vor uni armatele rusești cu cele din Țara Romînească. De asemenea, îi cerea să i se comunice cantitatea de provizii de care avea nevoie armata rusă. Această scrisoare a fost primită de generalul rus pe cînd se afla la mănăstirea Măxineni, adică la 11 iulie.

La 13 iulie, generalul Rönne a răspuns lui C. Brîncoveanu printr-o ștafetă. În scrisoarea trimisă de el, solicita o întrevedere cu C. Brîncoveanu, fie la Brăila, fie la mănăstirea Măxineni, pentru a pune la cale « toate cele trebuincioase cum și de a lua cunoștință de declarația categorică și rezoluția verbală » a lui C. Brîncoveanu, « luînd în unanimitate măsurile necesare împotriva inamicului ». În încheiere, generalul Rönne comunică succesul obținut prin luarea cu asalt a periferiilor orașului Brăila [3].

---

[1] *Journal de Pierre le Grand....*, p. 380.

[2] A. Mîșlaevski, *op. cit.*, p. 264.

[3] S. Calimach, *Un document privitor la colaborarea militară romînă-rusă*, în « Studii », 1950, III, p. 178—179.

Întîlnirea lui C. Brîncoveanu cu generalul Rönne nu a mai putut avea loc, întrucît între timp se aflase de pacea încheiată la Vadul Huşilor. La 18 iulie, marele vizir trimisese lui Constantin Brîncoveanu un ordin prin care îi comunica condiţiile de pace încheiate cu Rusia. Acest fapt l-a determinat pe domnul Ţării Romîneşti să întrerupă legătura cu generalul Rönne [1].

Ecoul cuceririi Brăilei nu a stimulat numai pe C. Brîncoveanu să treacă de partea Rusiei. Un cronicar contemporan, Radu Greceanu — care prezintă evenimentele de pe poziţiile clasei dominate aflate în slujba turcilor — este nevoit să recunoască entuziasmul manifestat faţă de armata rusă de către populaţia din Ţara Romînească şi din raiaua Brăilei. El arată că unii din slujbaşii domniei, cum ar fi căpitanul Manta care strîngea banii haraciului, au fugit la Brăila în întîmpinarea armatei ruse « cu catastişele în sîn ». Odată cu el au mai trecut de partea ruşilor Iordache Cocorăscul, Constantin sin Cozma Banul ş. a. Totodată se menţionează că « cei proşti şi săraci » au întîmpinat de asemenea cu entuziasm pe eliberatori, atacînd în acelaşi timp pe turcii aflaţi în oraşul Brăila [2].

În continuare, Radu Greceanu relatează că, în cursul procesului intentat populaţiei locale de negustorii turci brăileni, s-a afirmat despre actele de răscoală ale « oamenilor cei de ţară »; aceştia, în timpul atacului dezlănţuit de ruşi, au devastat depozitele de mărfuri turceşti din oraş. La această răscoală au participat şi locuitori de alt neam alături de cei romînì. « Pe cei ce i-au jefuit (adică pe negustorii turci brăileni — *C.S.*) într-o zarvă şi răsmeriţă ca aceia de se îndîrjise toţi şi se adunase fel de fel de limbi » [3].

Aceste afirmaţii ale cronicarului muntean dezvăluie faptul că, în timpul cuceririi Brăile de către armata rusă, masele populare au trecut de partea eliberatorilor, luptînd împotriva inamicului comun. Această fraternizare a poporului muntean cu armata rusă se adaugă la colaborarea strînsă militară şi politică a poporului moldovean cu armata rusă pe valea Prutului.

Evenimentele de la Brăila dovedesc că trecerea făţişe a lui C. Brîncoveanu de partea Rusiei nu ar fi întîmpinat rezistenţa maselor populare, ci dimpotrivă ar fi corespuns năzuinţii acesteia. Cauze obiective însă au împiedicat realizarea acestei alianţe a Ţării Romîneşti cu Rusia.

Bucuria care cuprinsese masele populare din regiunea Brăilei nu a fost însă de lungă durată. La 16 iulie, după două zile, a sosit la Brăila vestea încheierii păcii de la Vadul Huşilor. Potrivit ordinului primit din partea lui Petru cel Mare, generalul Rönne a părăsit cetatea şi oraşul Brăila la 18 iulie şi a predat-o lui Daud paşa. Corpul expediţionar rus s-a îndreptat către mănăstirea Măxineni, a trecut Siretul în acest loc şi apoi, de-a lungu rîului, şi-a continuat marşul pentru a face joncţiunea cu grosul armatei aflat şi el în retragere ătre frontiera de n ord a Moldovei. După aproape o lună, la 14 august, corpul expediţionar a ajuns la Cernăuţi şi a trecut în Polonia.

Acţiunea generalului Rönne a fost apreciată de Petru cel Mare. Drept recompensă, el a fost decorat cu ordinul sf. Ana şi menţinut în slujba guvernului rus, deşi la sfîrşitul campaniei un mare număr de generali de origine străină au fost scoşi din cadrele armatei ruse [4].

---

[1] N. Iorga, *Documente privitoare la C. Brîncoveanu*, Buc. 1901, p. 87—91; Hurmuzaki, vol. VI, p. 91—92.

[2] Radu Greceanu, *op. cit.*, p., 213.

[3] *Ibidem*, p. 214; În vremea lui Ştefan Cantacuzino (1714—1716), negustorii turci brăileni au mai încercat încă o dată să obţină despăgubiri pentru pierderile suferite în 1711 (Iorga, *Studii şi documente*, vol. III, p. 23).

[4] *Journal de Pierre le Grand...*, p. 381; J. N. de Brassey, *op. cit.*, p. 112—113.

În ceea ce privește pe Toma Cantacuzino și însoțitorii săi, ei au fost nevoiți să părăsească Țara Romînească și să caute refugiu în Rusia. Pentru a nu cădea în mîinile turco-tătarilor, acest grup restrîns de refugiați, au traversat regiunea de dealuri a Țării Romînești și apoi, de-a lungul rîului Prahova, au ajuns în Transilvania, de unde, prin Polonia, au trecut în Rusia [1].

Însemnătatea militară și politică a acțiunii corpului expediționar rus constă în faptul că însăși pacea de la Vadul Hușilor a fost încheiată de turci sub amenințarea continuării misiunii generalului Rönne. Ion Neculce, contemporan cu aceste evenimente, menționează în cronica sa că marele vizir — care reușise să încercuiască armata rusă — a aflat vestea capitulării cetății Brăila înainte ca ea să ajungă în lagărul rus. Aceasta a fost posibil numai datorită faptului că ștafeta rusească, trimisă de generalul Rönne, fusese prinsă de oamenii boierului Lupu vornicul, iar scrisorile adresate lui Petru cel Mare predate marelui vizir. «Numai Lupu vornicul au prins acele cărți și le-au trimis la vizirul ca un împiedicator de binele creștinilor. Și moscalii nu știa nimică că au luat Ren generalul, cu Toma Brăila» [2]. Iată unul din puternicele motive pentru care marele vizir a acceptat bucuros propunerile de armistițiu ale lui Petru cel Mare.

★

Cucerirea Brăilei de către armata rusă în 1711, prin corpul generalului Rönne, a avut o mare însemnătate politică și militară în istoria relațiilor romîno-ruse. Această acțiune a determinat pe marele vizir să încheie în grabă pacea de la Vadul Hușilor, de îndată ce a aflat vestea victoriei rusești prin trădarea lui Lupu vornicul. În urma zdrobirii rezistenții turcești la Brăila, masele populare din raiaua cu același nume s-au răsculat împotriva turcilor și au trecut de partea armatei ruse eliberatoare. Prezența corpului expediționar rus pe teritoriul Țării Romînești a permis stabilirea unui contact mai strîns între Constantin Brîncoveanu și guvernul rus, reprezentat de generalul Rönne, pentru încheierea alianței ruso-muntene. Alături de emigranții moldoveni și-au mai găsit refugiu în Rusia cu acest prilej și unii proveniți din Țara Romînească.

ЭПИЗОД ПРУТСКОЙ КАМПАНИИ — ЗАНЯТИЕ БРАИЛЫ (1711

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Занятие Браилы русской армией в 1711 году имело большое военное и политическое значение в истории русско-румынских отношений.

Нападение корпуса под командой генерала Ронне на турок вызвало подъем народных масс в соответствующей провинции (рая), восставших против врага и перешедших на сторону русской армии.

В то же время присутствие русского экспедиционного корпуса на территории Валахии позволило установить более тесную связь между К. Брынковяну и русским правительством, представленным генералом Ронне, для заключения русско-валашского союза.

Одновременно с этим победа русской армии побудила великого визиря спешно заключить мир в Вадул-Хушилор.

---

[1] *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. V, p. 175; N. Iorga, *Documente privitoare la C. Brîncoveanu*, p. 51.

[2] I. Neculce, *op. cit.*, vol. II, p. 297; *Очерки истории СССʼ. Период феодализма. Россия первой четверти XVIII в....*, p. 536.

UN ÉPISODE DE LA CAMPAGNE DU PRUTH: LA PRISE DE BRĂILA (1711)

(RÉSUMÉ)

La conquête de Brăila par l'armée russe, en 1711, eut une grande importance politique et militaire dans l'histoire des relations roumano-russes.

Tout d'abord, l'attaque déclenchée contre les Turcs par le corps d'armée placé sous commandement du général Rönne mit en branle les masses populaires du raya en question, lesquelles se révoltèrent contre l'ennemi et se rallièrent aux forces russes.

En même temps, la présence en Valachie du corps expéditionnaire russe permit à Constantin Brancovan et au gouvernement russe, représenté par le général Rönne, d'établir un contact plus étroit en vue de la conclusion d'une alliance russo-valaque.

Du même coup, cette victoire des armes russes détermina le grand vizir à conclure en hâte la paix de Vadul Huşilor.

DESPRE POEMA PATRIOTICĂ ANTIOTOMANĂ „TRÎMBIŢA ROMÎNEASCĂ"

DE

ARIADNA CIORAN-CAMARIANO

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea circulau în ţările romîne o serie de poeme în versuri şi în proză, cu conţinut revoluţionar, cuprinzînd îndemnuri către popoarele asuprite de a apuca armele pentru scuturarea jugului otoman.

Astfel de manifeste literare, care au avut o destul de intensă circulaţie în ţările noastre, au fost şi unele scrieri ale lui Voltaire şi Giovanni del Turco [1]. Ele cuprindeau apeluri călduroase către toate popoarele Europei pentru alungarea turcilor din Europa [2].

O poemă revoluţionară, de felul celor de mai sus, scrisă în limba romînă şi publicată anonim, fără loc şi an, este şi *Trîmbiţa romînească.* Ea are 414 versuri şi cuprinde, atît nenorocirile pe care le-a adus poporului romîn dominaţia otomană, cît şi îndemnuri de ridicare la răscoală.

Poema începe cu un apel la deşteptare:

Rumîni ticăloşi şi vrédnici, (vers. 1—12)
Pînă cînd aşa nemérnici
Să trăiţi — şi chinuiţi?
Nu vă deşteptaţi odată,
Să cunoaşteţi că în faptă,
Vai de voi, o să periţi?
Nu simţiţi ce otrăvită,
Şi de tot nesuferită,
O robie peste voi,
Stăpînire vrăjmăşască,
Avînd gînd să vă topească,
Vă încarcă cu nevoi?

---

[1] Ariadna Camariano, *Voltaire şi Giovanni del Turco traduşi în limba romînă pe la 1772*, Bucureşti, 1944, p. 176—177.

[2] Idem, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi romînă*, Bucureşti, 1946, p. 131—142.

Urmează o descriere a stării în care se află populaţia Ţării Romînești. Nu există nici un neam pe pămînt să fie atît de asuprit. Se muncește zi și noapte, dar copiii mor de foame din cauza birurilor, dărilor, gloabelor și năpăștilor:

Necăjiţi mereu, sîrmani, (vers. 74—77)
De bir greu şi de podvezi
Şi alte încă multe réle
Şi năpăstuiri prea grele.

Caută să explice de unde vine răul şi, întrebuinţînd proverbul « peştele de la cap se împute », arată în mai multe versuri că singurul vinovat pentru mizeria şi sărăcia ţării este Poarta « cu prădalnicul haraci ».

Apoi, încearcă să scuzę jafurile şi stoarcerile făcute de dregători şi de domnie, spunînd că ei jefuiesc pentru a îndeplini poruncile altora (ale turcilor). Tot ce sug, ca nişte lipitori, dregătorii cei mai mici este luat de cei mari pentru ca, în ultima instanţă, totul să fie stors de imperiul turcesc.

După ce arată viaţa insuportabilă de sărăcie şi mizerie pe care o duc ţăranii, autorul poemei îndeamnă poporul romîn la luptă vitejească pentru dezrobirea ţării, căci este de preferat moartea decît viaţa de robie:

Sau balaurul să piară (vers. 154—156)
Şi să scape astă ţară
Sau toţi să ne omorîm.

Reaminteşte apoi timpurile măreţe din trecut, cînd ţara avea voievozi romîni. Descrie bătăliile şi victoriile cîştigate de Mircea cel Bătrîn, Laiot Basarab (greşit în loc de Vlad Ţepeş) şi Mihai Viteazul împotriva turcilor. După aceea, autorul îndeamnă pe compatrioţii săi să se înarmeze căci spune « acum e vremea de păgîni a nu ne teme ».

Săriţi, săriţi, să scăpăm (vers. 363—365)
Ticăloasa noastră ţară
Ce aproape e să piară.

Urmează jurămîntul de luptă, cu încheierea că, dacă jurămîntul va fi respectat, vor vedea pe duşmani fugind ca « nişte cîini rîioşi », iar romînii vor trăi fericiţi ca un neam cinstit şi lăudat în lume.

Aceste versuri războinice şi revoluţionare, prin care poporul romîn este îndemnat să ia armele pentru a scăpa de tirania şi asuprirea turcească, au fost publicate, pe cinci pagini nenumerotate, fără numele autorului, fără loc şi dată, ca foaie volantă. Ea este legată împreună cu alte foi volante, tipărite sau manuscrise, într-un volum miscelaneu care poartă titlul *Condică de lucrări antice de la prinţul Tudor Vladimirescu încoace*. Condica a aparţinut episcopului de Rîmnic, Ghenadie Enăceanu. Astăzi manuscrisul se află în depozitul Academiei R.P.R. sub numărul 4075.

Constantin Erbiceanu, necunoscînd forma tipărită şi socotind *Trîmbiţa romînească* ca inedită, o publică din nou de două ori, în *Cronicarii greci* şi în *Poeziile protosinghelului Naum Rîmniceanu* [1] de pe un manuscris miscelaneu, aflat tot în depozitul Academiei R.P.R. [2] împreună cu alte poezii cu conţinut referitor la evenimentele de la 1821.

[1] Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre romîni în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. LXIII—LXV şi acelaşi, *Poeziile protosinghelului Naum Rîmniceanu asupra Zaverei, scrise în 1821*, Bucureşti, 1890, p. 10—15.

[2] Pe timpul lui Erbiceanu acest ms. avea cota 258, astăzi este ms. grecesc nr. 720; vezi Const. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, p. 505, nr. 760 (720); *Trîmbiţa Romînească*, se găseşte la f. 433^r—440^v.

Fiindcă Erbiceanu a găsit aceste poeme într-un manuscris care a aparţinut lui Naum Rîmniceanu, crede că acesta este autorul lor. Ne îndoim însă că Naum poate fi autorul acestor versuri. Învăţatul călugăr nutrea cunoscute sentimente antigreceşti. Dar în cele 414 versuri ale *Trîmbiţei romîneşti* nu se arată nici o duşmănie împotriva domnilor şi boierilor greci; toată ura autorului se îndreaptă împotriva turcilor, singurii vinovaţi pentru nenorocirile romînilor; domnii greci se supun de nevoie turcilor:

Ci să avem încredinţare (vers. 133—138)
Că domniia şi mai mare
Durére-şi de cît toţi,
Sufere, cînd ne despoe,
Dar urmează de nevoe
Poruncile de la hoţi.

Dacă Naum Rîmniceanu ar fi fost autorul acestor versuri, era cu neputinţă ca ele să nu fie impregnate şi de ura lui neîmpăcată faţă de greci, ură care clocoteşte în *Istoricul Zaverei* scris de el[1].

Ms. grec 720, în care sînt cuprinse aceste versuri, este o culegere foarte bogată de material politic şi literar referitor la evenimentele de la 1821, în majoritatea cazurilor material grecesc, dar ici-colo, întîlnim şi cîte un document romînesc, iar la sfîrşitul volumului se află poemele atribuite de Erbiceanu protosinghelului Naum. Părerea noastră este că aşa cum Naum Rîmniceanu a copiat în acest manuscris voluminos un mare număr de documente în proză, tot aşa a transcris şi aceste poeme care au autori diferiţi. De exemplu, prima poemă, care are titlul *Tînguirea ţării Valahiei asupra jafului şi dărăpănării ce i-au făcut străinii tîlhari greci*, a fost publicată anonim la Buda, în 1825. Ea a fost atribuită lui Paris Momuleanu[2]. O altă poemă, intitulată *Pentru eteriştii crai greci*, este atribuită de Emil Vîrtosu lui Ioniţă Bilciurescu din Tîrgovişte[3]; acesta adaugă că aceste poezii, pe care Erbiceanu le atribuie lui Naum Rîmniceanu, « au doi autori cel puţin ». Incluzînd şi *Trîmbiţa romînească*, noi credem că aceste poeme au cel puţin trei autori; conţinutul lor nu ne permite să admitem că *Trîmbiţa romînească* a fost scrisă de Paris Momuleanu sau de Ioniţă Bilciurescu. Poemele acestor autori exprimă sentimente antigreceşti sau indignare împotriva străinilor în genere, pe cînd conţinutul *Trîmbiţei romîneşti* este numai antiotoman.

Deci Naum Rîmniceanu, care a transcris în manuscrisul său poeme de la diferiţi autori, este un copist al *Trîmbiţei romîneşti*, nu autorul ei.

La începutul secolului nostru, Ioan Bianu a semnalat într-o şedinţă a fostei Academii Romîne aceste versuri, adică foaia volantă din ms. 4075, spunînd că au rămas pînă atunci necunoscute — deşi Erbiceanu le publicase de două ori — şi exprimă părerea că acest poem politic a fost scris şi tipărit la Rîmnic, în 1767—1768, fără să argumenteze şi să susţină cu nimic afirmaţia sa despre presupusul loc şi presupusa dată a tipăririi[4].

Îndemnat de Ioan Bianu, Al. T. Dumitrescu studiază în mod minuţios această poemă şi o publică cu un studiu introductiv, sub titlul: « *Trîmbiţă romînească* » *manifest public, patriotic, şi revoluţionar de Ienăchiţă Văcărescu*...[5]

[1] Vezi « Biserica Ortodoxă Romînă », XXIII (1899), nr. 5, p. 416—433 şi nr. 6, p. 547—557 şi Acad. R.P.R., ms. rom. 322, f. 116r —120v .

[2] Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, Paris, 1905, p. 284—286 şi Ioan Bianu şi Dan Simonescu, *Bibliografia romînească veche, 1508—1830*, Bucureşti, 1936, vol. III, p. 476, unde se dau şi alte ediţii ale acestei poeme.

[3] Vezi « Revista istorică », vol. XX, (1934), p. 28—29.

[4] Cf. *Analele Acad. Rom., partea administrativă şi dezbaterile*, seria II, Bucureşti, 1912, t. XXXIV (1911—1912), p. 113.

[5] *Analele Acad. Rom. Secţ. lit.*, seria II, Bucureşti, 1915, t. XXXVII (1914—1915), p. 21—46. Toate versurile poemei citate sînt luate din ediţia lui Al. T. Dumitrescu.

Întrucît *Trîmbița romînească* s-a păstrat în ms. 4075 anonimă și nedatată, Dumitrescu se străduiește să descopere pe autorul ei și crede că l-a identificat. « După o îndelungată cercetare — spune el — am ajuns să descoper într-un chip, cred de netăgăduit, că autorul *Trîmbiței romînești* este însuși marele Ienăchiță Văcărescu, premergătorul poeziei originale culte romîne, care debutează chiar cu acest poem, la 1769 »[1].

Unii din istoricii burghezi și-au însușit părerea lui Dumitrescu și au admis pe Văcărescu ca autor al acestor versuri. Alții au unele îndoieli. De pildă, N. Iorga înclină mai mult spre Naum Rîmniceanu decît spre Văcărescu[2]. Ioan Filitti în *Frămîntările politice și sociale* spune că această poemă a fost scrisă poate de Naum Rîmniceanu, de Paris Momuleanu sau de Iancu Văcărescu, dar nu de Enăchiță Văcărescu, cum crede Al. T. Dumitrescu[3]. Iar Dimitrie Popovici se întreabă dacă această poemă plină de sentimente turcofobe poate fi atribuită unui turcofil cum a fost Ienăchiță Văcărescu[4]. Tot așa se exprimă într-un studiu publicat recent și Al. Vianu: părerea lui Al. Dumitrescu că autorul *Trîmbiței romînești* este Văcărescu « nu are nici o bază și contrazice poziția politică a lui Enăchiță Văcărescu »[5].

Pentru datarea poemei, Dumitrescu se servește de următoarele versuri:

Stăpînirile vecine, (vers. 325—330)
Némții, muscalii, fiind creștine,
Totdeauna — au cugetat,
Arătîndu-să cu milă
Au făcut turcilor silă
Și țara au ajutat.

Din versurile citate mai sus — zice Dumitrescu — « se întrevede și epoca cînd a fost compus acest poem. Întrucît nu se amintește încă de nici o izbîndă a rușilor împotriva turcilor, obținută pentru întîia oară în războiul din 1768—1774, cu alte cuvinte din aceste versuri se învederează că manifestul a fost compus înainte de sfîrșitul acelui război ruso-turc, sau vorbind mai scurt, *Trîmbița romînească* a fost tipărită și răspîndită la începutul marelui război ruso-turc, în Țara Romînească, la 1769, pentru strîngerea volintirilor romîni sub steagurile polcovnicului Nazarie Carazin ». Dumitrescu vorbește apoi despre rolul pe care l-a jucat ofițerul rus în Țara Romînească și despre legăturile pe care le-a avut cu spătarul Pîrvul Cantacuzino și cu Ienăchiță Văcărescu[6].

Dumitrescu datează poema la 1769, pentru că, zice el, nu se amintește în aceste versuri de nici o izbîndă a rușilor. Din contră, noi constatăm că se amintește chiar în versurile citate de Dumitrescu. Se spune că nemții și muscalii « au făcut turcilor silă și țara au ajutat ». Prin aceste cuvinte noi înțelegem că au exercitat presiuni asupra turcilor, adică i-au silit să ușureze jugul otoman asupra țării, și aceasta desigur prin războaiele pe care le-au dus împotriva lor.

---

[1] *Analele Acad. Rom., Secț. Lit.*, seria II, 1915, t. XXXVII (1914—1915), p. 23.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne în sec. al XVIII-lea*, vol. II, București, 1901, p. 349—351, unde analizează conținutul poemei, și același în «Revista istorică», vol. I (1915) p. 152—153, unde recenzează articolul lui Dumitrescu despre *Trîmbița romînească* și combate părerea acestuia despre autor.

[3] Ioan Filitti, *Frămîntările politice și sociale în Principatele Romîne de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 53.

[4] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 375.

[5] Al. Vianu, *Din lupta poporului romîn pentru scuturarea jugului otoman și cucerirea independenței*, în « Studii », apr.-iun. 1953, p. 74.

[6] Dumitrescu, *op. cit.*, p. 27—32.

Dumitrescu este atît de sigur că această poemă este scrisă în 1769, încît o identifică cu *Apelaţia colonelului Nazarie Carazin* [1]. Al. Vianu crede că *Trîmbiţa romînească* a fost scrisă din îndemnul colonelului rus [2].

Dacă într-adevăr aceste versuri ar fi fost ceea ce se crede: *Apelaţia lui Carazin*, atunci ele trebuiau să fie cu totul altfel concepute. În ele ar fi trebuit să întîlnim de repetate ori amintit numele ruşilor şi ajutorul rusesc pentru popoarele creştine, cum se face în cele două proclamaţii ale lui Rumianţov adresate Ţării Romîneşti şi Moldovei în 1770 şi 1771 [3] ca şi în opusculele lui Voltaire scrise din ordinul Ecaterinei a II-a, despre care am amintit mai sus.

Dar, în versurile de care ne ocupăm, nu se vorbeşte decît numai o dată despre ruşi şi atunci aceştia sînt precedaţi de nemţi. Dacă aceste versuri ar fi fost scrise la 1769, din îndemnul colonelului rus, ajutorul rusesc ar fi fost scos în evidenţă mult mai accentuat, cum se face în *Proclamaţiile lui Rumianţov*.

Din versurile citate mai sus, pe care se bazează Dumitrescu pentru a data « Trîmbiţa », noi nu putem trage nici o concluzie. Aceste versuri nu ne spun nimic, pentru ca să putem data, măcar cu aproximaţie, poema. În schimb, avem alte dovezi convingătoare, care ne ajută să stabilim o dată *postquem*. Credem că *Trîmbiţa Romînească* este o adaptare la cauza romînească, a unui marş grecesc publicat întîi la 1800 şi republicat la 1821, şi că nu a fost scrisă la 1769 şi nici de Ienăchiţă Văcărescu, mort la 1797 [4], ci de un anonim. după 1821.

Noi socotim că argumentele lui Dumitrescu despre autorul poemei şi despre data cînd a fost scrisă sînt destul de şubrede.

Marşul grecesc, de care a fost influenţat poetul romîn, este vestitul marş al lui Adamantie Coray, repetat din gură în gură cu mult entuziasm de revoluţionarii greci, care la 1821 au ridicat steagul independenţei şi al luptei pentru dezrobirea lor.

Coray a scris marşul său în timpul expediţiei de cotropire a lui Napoleon în Egipt şi l-a publicat la 1800 sub titlul: Ἄσμα πολεμιστήριον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μαχομένων Γραικῶν (Cîntec războinic al grecilor, care se luptă în Egipt pentru libertate).

L-a reeditat la 1821 într-o broşură, modificînd nu numai titlul, dar în parte şi conţinutul [5].

La începutul broşurii este scris în proză un călduros manifest către grecii din toate părţile şi la paginile 24—28 se reeditează marşul din 1800. Prin urmare poema care a servit de model poetului romîn a apărut întîi la 1800 şi a doua oară la 1821. Din comparaţia textelor constatăm că poetul romîn s-a servit de a doua ediţie. Chiar şi titlul trădează

---

[1] Vezi Al. T. Dumitrescu, *Foi volante din colecţiunea Academiei Romîne 1642—1866*, Bucureşti, 1912, p. 3, unde descrie foaia volantă amintită mai sus în felul următor: <1769, între 10 septembrie şi 7 noiembrie> *Trîmbiţa Romînească, chemare către toţi romînii ticăloşi şi vrednici, spre a se înarma contra turcilor (Apelaţia locolenentului colonel Nazarie Carazin pentru strîngerea volintirilor din Ţara Romînească).*

[2] Al. Vianu, *op. cit.*, p. 74.

[3] Vezi *Proclamaţia lui Rumianţov către cneţia Valahiei*, Iaşi, 1770, noiembrie 20 şi *Proclamaţia lui Rumianţov către Moldova*, Iaşi, 1771, februarie 9, foi volante aflate în Biblioteca Acad. R.P.R., nr. 1195 şi 1196.

[4] V. V. Urechiă, *Istoria Romînilor*, Bucureşti, 1895, vol. VII, p. 10—11, nota 2.

[5] Pentru ediţiile poemei greceşti, vezi Gh. Ladas. Βιβλιογραφικαὶ ἔρευναι ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ [Cercetări bibliografice referitoare la operele lui Adamantie Coray], Atena, 1934, p. 10 şi 19. În afară de cele 2 broşuri de care am vorbit, Coray a mai publicat alte două cu un titlu asemănător. Asemănarea titlurilor a indus în eroare pe cercetătorii greci, aşa că mereu le confundau. Ladas descrie amănunţit aceste patru broşuri şi înlătură pe deplin orice confuzie.

acest lucru. *Trîmbița romînească* este adaptarea titlului grecesc din a doua ediție: Σάλπισμα Ἑλληνοσωτήριον *(Trîmbițare salvatoare a grecilor)*. În a doua ediție, strofa a noua este complet refăcută; în poema romînească găsim elemente luate din strofa a noua din a doua ediție. Deci nu încape îndoială că *Trîmbița romînească* este alcătuită după 1821. Constatarea noastră este întărită și de titlul ms. în care se găsește: *Condică de lucrări antice. De la Prințul Tudor Vladimirescu încoace*, precum și de faptul că se găsește și în ms. grec 720 unde este numai material referitor la evenimentele din 1821; dacă ar fi fost scrisă la 1769 trebuia s-o găsim în manuscrise care cuprind materiale din această epocă.

Prin urmare autorul acestei poeme nu este nici Naum Rîmniceanu și nici Ienăchiță Văcărescu, ci un poet din a treia decadă a secolului al XIX-lea, un dușman neîmpăcat al turcilor, socotiți singurii vinovați pentru mizeria poporului romîn.

★

Din cele prezentate, a reieșit că autorul poemei este un antiotoman, dar nu și un prieten al poporului, căci nu îndeamnă la ridicare împotriva tuturor exploatatorilor (boieri, cler, domnie), ci numai împotriva turcilor, cauză, după el, a tuturor răutăților de care suferă poporul.

Acum să facem și o sumară comparație între poema grecească și cea romînească. Mai întîi, asemănarea titlurilor este foarte izbitoare:

Trîmbițare salvatoare a grecilor de o parte, *Trîmbița romînească* pe de altă parte.

Apoi nu numai fondul dar și forma este aceeași la ambele poeme. Același număr de silabe, opt silabe, și același ritm, ritmul trohaic.

Iată începutul marșului grecesc:

	Traducerea textului grecesc:
Ἕλληνες συμπατριῶται,	Greci compatrioți,
δοῦλοι νἄμεθα ὡς πότε	Pînă cînd vom fi robi
τῶν ἀχρείων Μουσουλμάνων,	Ai ticăloșilor musulmani,
τῆς Ἑλλάδος τῶν τυράννων;	Tirani ai Greciei?
Ἐκδικήσεως ἡ ὥρα	Ceasul răzbunării
Ἔφθασεν, ὦ φίλοι, τώρα.	A sosit, prieteni, acum.

Textul romînesc:

Rumîni ticăloși și vrédnici, (vers. 1–9)
Pînă cînd așa nemérnici,
Să trăiți — și chinuiți?
Nu vă deșteptați odată,
Să cunoașteți că în faptă,
Vai de voi, o să periți?
Nu simțiți ce otrăvită,
Și de tot nesuferită,
O robie peste voi?

Mai departe, Coray vorbește de neamul cel mare al grecilor din antichitatea greacă și se întreabă: unde este arta, unde este știința, unde este faima cea mare a grecilor? Toate au dispărut și au fost înlocuite cu suferințe și tiranie, cu descurajare și sărăcie, cu chinuri, munci și dureri, bătăi, măceluri și omoruri.

Poetul romîn spune:

Aduceți-vă aminte, (vers. 163–170)
Cum am fost mai dinainte
Vrédnic neam de lăudat
Și cu cîtă vitejie
Arătînd la bătălie
Pă vrăjmași am cufundat.
Că țara noastră odată
Era foarte lăudată...

Poetul grec vorbeşte de naţiunea vestită a grecilor.

Anonimul romîn spune:

Noi nu sîntem neamuri proaste (vers. 319—322)
Ci şi acum să cunoaşte
Că sîntem din vechii romani.

Coray reaminteşte trofeele din Marathon, biruinţa de la Salamina şi pomeneşte pe strămoşii grecilor Licurg, Solon, Miltiade, Leonida, Aristide şi Themistocle.

Poetul romîn evocă în cele 150 versuri care urmează, faptele vitejeşti împotriva turcilor ale voievozilor romîni Mircea cel Bătrîn, Vlad Ţepeş şi Mihai Viteazul.

Coray spune că grecii îndreaptă săbiile lor încrucişate spre cer şi, îmbrăţişîndu-se unul pe altul, fac un mare jurămînt ca numai atunci cînd vor învinge pe duşmani să le lase din mîna lor. Cu speranţa în dumnezeu, gloria dinainte a Greciei va renaşte ca să încununeze noi eroi.

Poetul romîn în loc de « săbii încrucişate » întrebuinţează cuvîntul « crucea », ceea ce întîlnim mai departe în poezia grecească.

Iată cum sună versurile romîneşti:

Fraţi creştini, săriţi fierbinte, (vers. 151—162)
Puneţi crucea înainte
Pă vrăjmaşi să năvălim
Sau bălaurul să piară
Şi să scape astă ţară,
Sau toţi să ne omorîm.
Dă loc să nu aveţi sfială
Nici să fiţi la îndoială,
Că n-om putea birui,
Ci la Dumnezeu credinţă
Şi în lupte cu silinţă
Putem a ne mîntui.

Şi acum iată şi sfîrşitul celor două poeme:

Traducerea textului grecesc:

Deci toţi, bătrîni şi tineri
La arme, vitejilor.
Iată că s-a înălţat crucea
Şi s-a desfăşurat steagul lui Hristos
Şi al patriei.
Deci, plini de speranţă,
Alergaţi îmbărbătaţi,
Uniţi cu prietenie,
Pentru libertate
Şi pentru biserică,
Războiţi-vă cu turcii
Cu nemernicii calmuci
Strigînd: să fie distrusă
Şi să dispară de pe faţa pămîntului
Blestemata robie!
Trăiască libertatea [1].

Textul romînesc:

Cu toţi dar să alergăm,
Să tragem clopote în ţară,
Mare, mic să iasă afară,
Şi cu toţi să ne armăm;
Cruce să punem înainte,
Dumnezeu avînd părinte;
Nici de cum nu fiţi fricoşi,
Şi-ţi vedea apoi duşmanii,
Fugind şi umblînd, sîrmanii
Ca nişte căţei rîioşi.
Scăpînd aşa de acele
Biruri, jafuri şi alte rele
Nepetrecînd amărîţi,
Ca un neam cinstit în lume
Lăudat şi cu bun nume,
Putem trăi fericiţi.

Din compararea exemplelor date, credem că rezultă clar că poema romînească este o adaptare a marşului lui Coray din ediţia apărută în 1821.

[1] Toate citatele sînt luate din ediţia lui Gh. Ladas, amintită mai sus.

ПАТРИОТИЧЕСКАЯ АНТИОТТОМАНСКАЯ ПОЭМА «РУМЫНСКИЙ РОГ»

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

«Румынский рог» — это антиоттоманская поэма, состоящая из 414 стихов, в которой, с одной стороны, изображены беды, причиненные румынскому народу оттоманским владычеством, а, с другой стороны, звучит призыв к восстанию для свержения этого владычества.

Были высказаны различные мнения относительно времени появления и автора этой поэмы: одни утверждали, что она написана Енэкицэ Вэкэреску и издана в 1789 году; другие предполагают, что это произведение Наума Рымничану, Париса Момуляну или Янку Вэкэреску. Автор отвергает эти утверждения и отстаивает точку зрения, что поэма написана неизвестным лицом после 1821 года, когда восстание Тудора Владимиреску пробудило надежды на освобождение. Его мнение основывается на том, что эта поэма является своеобразно приспособленным к румынским условиям знаменитым патриотическим маршем Адаматие Корая «Спасительный трубный глас греков», изданным в 1821 году, а также на том обстоятельстве, что поэма находится в Академии РНР среди рукописей, содержащих материалы, относящиеся к бурным временам 1821 года.

AUTOUR DU POÈME PATRIOTIQUE ANTIOTTOMAN «TRÎMBIŢA ROMÎNEASCĂ»

(RÉSUMÉ)

Trîmbiţa Romînească (La trompette roumaine) est un écrit antiottoman de 414 vers qui dépeint les misères engendrées par la domination turque pour le peuple roumain et, par ailleurs, lance un appel à la révolte dans le but de liquider cette oppression.

Diverses opinions ont été émises quant à la date d'apparition et à l'auteur de ce poème. Certains ont soutenu qu'il avait eu pour auteur Ienăchiţă Văcărescu et qu'il fut publié en 1769. D'autres estiment que c'est l'œuvre de Naum Rîmniceanu, de Paris Momuleanu ou de Iancu Văcărescu. L'auteur de cet article repousse ces opinions et soutient que le poème est l'œuvre d'un inconnu et qu'il a été écrit après 1821, alors que la révolution de Tudor Vladimirescu avait fait naître quelque espoir de libération. Cette opinion est fondée sur le fait que ce poème est une adaptation à la cause roumaine de la fameuse marche patriotique d'Adamantios Coray: *La trompette rédemptrice des Grecs,* parue en 1821, ainsi que sur la remarque que le dit poème se trouve dans des manuscrits de l'Académie de la R.P.R. renfermant des matériaux datant de l'époque agitée de l'an 1821.

O SATIRĂ ÎN VERSURI DIN MOLDOVA ANULUI 1821

DE

EMIL VÎRTOSU

Paginile de față sînt consacrate unei opere cu totul necunoscute, scrisă în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, de un scriitor al cărui nume zace în întunericul anonimatului. Este vorba de o poemă în versuri: *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova, la anii de la zidirea lumei 7329, iar de la întruparea mîntuitoriului nostru Iisus Hristos, 1821.*

Poema aceasta, încă inedită, este alcătuită din opt cînturi sau « capete », are 1238 versuri, versul de 15 silabe, cu rime împerechiate, iar cezura după a opta silabă. Nu poartă nici un fel de însemnare sau explicație, nu are nici un nume de autor sau « prescriitor », și se găsește transcrisă din chirilică în ms. eminescian 2307 (1. 6—24) v) de la Academia R. P. R. Pînă la versul 1171 inclusiv, copia este de mîna lui Mihail Eminescu, iar de acolo, pînă la sfîrșit, de altă mînă. Copia aceasta nu este completă, deoarece lucrarea nu se încheie în realitate cu cele opt « capete » sau cînturi transcrise, lipsindu-i sfîrșitul. Rămîne valabilă întrebarea dacă vina pentru această lipsă o poartă însuși manuscrisul original-chirilic, sau defectuoasă este numai copia eminesciană.

Poemul *Vedenie* este o satiră socială, întemeiată pe adevăr și ficțiune; adevărul, cunoscut de mai înainte, nouă tuturor, este Eteria de la 1821, în Moldova, iar ficțiunea este folosirea ca procedeu literar a unei vedenii, pe care o are un călugăr moldovean numit Varlaam; în sfîrșit, conținutul satiric se vede din faptul că Varlaam are menirea să împărtășească, nefățărit, contemporanilor săi, această viziune, adică să spună lucrurilor, faptelor și oamenilor pe nume, necruțînd și neascunzînd nimic: nici ambiții, nici ispite, nici lașități.

★

În epoca anilor 1820—1822, situația politică, socială și economică din Moldova este, pe scurt, următoarea. Răscoala Eteriei, începută în Iași, la 23 februarie 1821, străbătea țara și se întindea spre București, unde izbucnise, de mai bine de o lună, răscoala de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Mihail Grigorie Suțul, domnul eterist al Moldovei, fugise peste graniță. La

fel mitropolitul Veniamin şi foarte mulţi din marii boieri. Prin lipsa de organizare, Eteria îşi înstrăinează simpatiile locale, în timp ce, în Ţara Romînească, Tudor Vladimirescu este omorît din porunca lui Alexandru Ipsilanti. La acestea se adaugă pasivitatea Rusiei ţariste faţă de ocupaţia turcească a ţărilor romîne, astfel că toate aceste fapte la un loc aduc confuzie, spaimă şi zdrobirea mişcării.

Ioan Sandul Sturza voievod, noul domn al Moldovei, numit în iulie 1822, îşi începe domnia într-o ţară dezorganizată economic şi administrativ, greu încercată şi de neajunsurile de tot felul aduse de ocupaţia trupelor turceşti. În locul marilor boieri, care — refugiaţi dincolo de fruntarii — îi pun tot felul de piedici, şi împotriva acestora, domnul caută să se sprijine pe mica boierime; iar lupta dintre această mică boierime — întovărăşită cu orăşenimea săracă — împotriva clasei dominante a marii boierimi, va dura mai mulţi ani, pînă spre sfîrşitul domniei sale. De aceea, spre a-şi crea un sprijin, o bază socială de guvernare, domnul face promoţii masive şi repetate de mici boieri, ridicînd mereu oameni noi în ranguri, astfel că pătura burgheză, pătrunzînd în administraţie, pătrunde în acelaşi timp şi în boieriile mici şi mijlocii. Aceşti noi veniţi au tot interesul să lupte împotriva marii boierimi, cu atît mai mult cu cît foarte mulţi din marii boieri sînt — cum am văzut — absenţi din ţară şi lipsiţi astfel de sprijinul, direct şi indirect, al puterii de stat, în apărarea multiplelor lor privilegii.

★

Să căutăm acum a vedea mai de aproape cuprinsul din *Vedenie.*

Acţiunea începe în Moldova, în februarie 1821, în clipa în care izbucneşte răscoala grecească, la a cărei desfăşurare vom privi, în parte. Varlaam, un călugăr schimnic de la mănăstirea Secul, cuprins de o adîncă întristare faţă de cele ce se petrec pe pămînt, se urcă la cer, ca să asculte, acolo, sus, glasul ziditorului lumii şi să poată vedea « adevărul cel curat » al faptelor întîmplate pe pămînt, fapte care îl scîrbiseră foarte. De acolo de sus, el ia parte nu numai la desfăşurarea şi înfrîngerea Eteriei, dar şi la judecata istoriei, adică vede şi înfăptuirea pedepselor cuvenite celor de pe pămînt, pentru nelegiuirile lor.

Poema povesteşte, la persoana întîia, tot ce a văzut şi a auzit Varlaam. Mai întîi, în termeni foarte generali, ni se arată suferinţele, violenţele şi jafurile suferite de Moldova, cu ai ei locuitori paşnici, de pe urma răscoalei, rău organizată şi rău condusă de Alexandru Ipsilanti; prăpădul de la mănăstirea Secul, după lupta dintre turci şi eterişti, ca şi sacrificarea lui Iordache Olimpiotul:

Strigări, plîngeri şi suspinuri preste tot locul auziam
Şi, în toată ţara noastră, numai bejănii vedeam...
Grecii, turcii şi tălharii pretutindene prăda
Şi norodul, lăcomiei, jalnică jertfă se da...

Pe cînd privea acest spectacol al dezlănţuirii tuturor patimilor omeneşti pe pămîntul Moldovei, Varlaam vede venind de-a rostogolul « o sferă de lut »:

Care avea ochi şi gură şi urechi de auzit,
Dar în care, niciodată, priceperea n-au lucit.
După dînsa o mulţime de noroade alerga
Şi răsplătirea din ceriuri împrotiva ei striga...

« Sfera » de lut era gonită din urmă de un fulger. Varlaam este tîrît şi el de mulţime după acest ghem mişcător, cînd, pe neaşteptate, o tăcere de mormînt se întinde peste tot; apoi, o explozie înfricoşătoare:

Şi, prin trăsnete, prin fulger, cerurile s-au deschis,
Care iar, cu huet groaznic, primindu-ne, s-au închis...

În felul acesta şi fără să bage bine de seamă cum, Varlaam coboară în iad. Aici, într-un rîu de foc, înotau, fără odihnă, vinovaţii de toate felurile, astfel că viziunea capătă înfăţişarea unei călătorii în lumea celor condamnaţi la chinuri fără nume.

Din rîul de foc iese deodată o namilă înspăimîntătoare, care soarbe, dintr-o înghiţitură, boţul sau sfera de lut, chemînd apoi tot poporul adunat faţă, ca să vadă cum va fi pedepsită urîcioasa dihanie.

În chiar acea clipă, un cutremur puternic schimbă din nou decorul şi, aşa cum se întîmplă în vise, adică fără desluşirea trecerii dintr-o situaţie într-alta, Varlaam se regăseşte pe o pajişte înflorită, în faţa unui palat aşezat într-o privelişte de paradis. El pătrunde în palat, unde, într-o sală fără de sfîrşit, pe un jilţ împodobit cu soare, lună şi planete, stă o « doamnă » cu ţinută măreaţă, îmbrăcată moldoveneşte, dar după moda veche, veche chiar pentru acel moment istoric 1821, avînd « straie de şal şi sip », iar « benişul cu cobur »:

Amîndouă cu feţi albe şi blănite cu samur [1]
Iar tanelele [2] mai late de cum le purta la Eşi
Şi samurii de Iacurţca, negri, mărunţi şi aleşi...

« Doamna » este *Dreptatea*. La dreapta şi la stînga jilţului străjueşte cîte un înger: primul, cu sabia scoasă, celălalt, ţinînd o cumpănă.

De pe tronul său, *Dreptatea* vorbeşte mulţimii — căzută « cu feţele la pămînt »:

Sculaţi! Eu cunosc pricina pentru care aţi venit
La scaunul slavei mele, cel de veacuri întărit!
Moldoveni, munteni şi alţii, dreptatea voastră o ştiu,
În isvodul nemurirei am poruncit de o scriu!
Acolo va sta în veacuri, milă pentru voi solind
Şi, prădătorilor, muncă şi hulă pricinuind.

Şi încheie sentenţios:

Adevărul, nu se poate ca să-l ascundă în veci!
El se desleagă şi scapă din orice noduri şi clenci!...

De la *Dreptate*, Varlaam primeşte, pe loc, porunca să scrie tot ce va vedea; să însemne desfăşurarea judecăţii, ce avea să dea satisfacţie moldovenilor şi muntenilor, pentru atîtea suferinţe îndurate.

Într-adevăr, această judecată începe îndată. În versurile care urmează, pînă aproape de sfîrşit, prin faţa ochilor noştri vor trece numai « obraze » mari, care vor primi pedepse grele.

Întîi, din boţul de lut, apărut în primele versuri, se întruchipează fostul domn al Moldovei de la începutul răscoalei greceşti: Mihail Grigorie Suţul voievod. Apar, pe rînd, mitropolitul Veniamin Costache şi cîţiva mari boieri din protipendadă, adică fruntaşii clasei boiereşti; între ei, recunoaştem pe logo-

[1] Zibelină.
[2] Bucăţi de blană.

fătul Grigorie Sturza şi pe vistiernicul Iordache Roznovanu. Apar şi soţiile lor; în culorile cele mai negre este zugrăvită « domniţa » Mărioara Calimah, soţia logofătului Grigorie Sturza şi mama viitorului domn de la 1834 Mihail Grigorie Sturza voievod. Toţi aceştia sînt arătaţi că meritau chinurile iadului, pentru purtarea lipsită de patriotism faţă de ţara lor, Moldova, deoarece, în timpul şi la adăpostul răscoalei greceşti, ei urmăriseră numai binele propriu, în loc să urmărească interesul şi binele patriei lor.

Pedeapsa cuvenită îi ajunge în primul rînd sub forma unor transfigurări hidoase; apoi, a unei bătăi necruţătoare, cu toiegele la tălpi, cu ajutorul falangei, instrument de tortură folosit, îndeosebi, împotriva borfaşilor de rînd. Această umilire a boierilor, prin punerea lor în falangă, unită şi cu bătaia la tălpi, înseamnă — pentru acea vreme — pedeapsa cea mai mare şi mai semnificativă. Iată-l, de pildă în falangă pe Mihail Grigorie Suţul voievod, bătut cu toiegele la tălpi, după cum poruncise *Dreptatea:*

... cu toiegitul tot în sporire meigînd,
Şi Vodă, de la o vreme, a răbda nemai putînd,
Incepură a se sbate, a scăpa văitături,
A se 'sgîrci, a se -ntinde, a se vîrcoli [1] -n samuri,
A se ridica în coate, a se sbuciuma cumplit,
A se sălta spre falangă ş'a se ruga umilit...

Nemai putînd răbda durerea, vodă Mihail Suţul începe mărturisirile:

... Ca să pot să cîştig lesne domnia, care-o doriam,
Şi pe care, pentru altul, cu-a socrului bani soliam...
..... sume grele am dat
Şi pentru tactul [2] domniei, cu bani m-am împrumutat.
Viind dar, eu, la Moldova şi fiind vechi eterist,
Am silit de-am tras la mine pe Necolaiu Rosăt vist. [3]
Iar acela şi pe alţii în urmă au înhăitat,
Prilej socotind prielnic, de răpit şi de prădat...

Destăinuirile arată şi jafurile lui vodă Mihail Suţul:

Trei milioane să punem, datorii în Ţarigrad,
Şapte iarăşi, ce din ţară, cum am putut, le-am răpit,
Fără de poclonul ţării, ce la Poartă n-am plătit
Şi fără banii ce-n ţară, în Moldova, sînt datoriu,
Pe zaherele [4], pe lemne, la blanariu, la croitoriu;
Mai zi vr'o trei milioane, ce fraţii mei au furat:
Unul, aici în Moldova şi, altul, la Ţarigrad...

La jafuri se adaugă şi crime:

Sînt vinovat şi la moarte Suţului din Bucureşti,
Care, nevoind să intre în caile tălhăreşti,
Am plătit să-l otrăvească, precum l-am şi otrăvit...

După mărturisiri, vodă Mihail Suţul este scos din falangă, unde îi urmează alt « obraz », cum este, de pildă, mitropolitul Veniamin Costache, care se întrupează dintr-un tigru:

Galbăn şi uscat la faţă, om cuvios şi zmerit,
Care, de post şi de rugă, se părea cum că-i topit.

---

[1] A se zvîrcoli.
[2] Tron, scaun, reşedinţă (turceşte).
[3] Vistiernic (prescurtat).
[4] Alimente, provizii (turceşte).

Ochii lui, negri şi galişi, strălucesc împaroşaţi,
Subt pleoapele slabite, adînciţi şi îngropaţi.
Încet, leganat şi gîrbov merge, catînd în pamînt...

Însă *Dreptatea* ne lamureşte că, dincolo de acest aspect fizic, ce cheamă compătimirea, se ascunde un portret moral necorespunzător:

Caţi ca este slab la faţa? Dar aceasta nu-i de post,
Ci de pisma şi mînie, carora supus au fost!
Că-i la cehreaua [1] lui galbăn, este numai de venin,
Fiind Costachesc de viţă, popă şi popă, amin!
Că-l vezi zmerit, cu ochiu galeş, nu gandi că-i ipocrit,
Că nici n-are duh să poarte acel obrazariu [2] cumplit!
Ci-i un turbat diiidemon, un veninos fanatic,
Ce crede păgînătate tot ce n-ar fi în tipic.

Portretul, schiţat întîi în linii mari, creşte din ce în ce în adîncime şi-şi adaugă trăsături din ce în ce mai aspre:

Adevărul îl răneşte, crucile îl încălzesc,
Gîndirea dreaptă îl turbă, posturile-l îmblînzesc.
El, în părerea lui, vede sfinte, sfinţi, îngeri zburînd
Şi diavoli leghioane [3], pe oameni bezmeticind.
De aceea, îl vezi, cată tot în jos şi la pămînt,
Temîndu-se să nu calce în vr'o cursă, omul sfînt!
El gîndeşte cum că dracul de-afară va năvăli,
Şi pe cel de înlăuntru nu cată a-l potoli.

Dar pedeapsa îl ajunge şi pe mitropolitul Veniamin, prin punerea lui în falangă. Vedem astfel:

Pe presfinţitul părinte tăvălindu-se prin prav
Şi barba, prin colb şi ţărnă, şi părul cel sfînt şi sur
Le tăvalia împreună cu blanele de samur!...
Ca din zmîcuri [4], ca din proaşcă, cu totul se arunca
Şi cu mînile-amîndouă de falangă s-apuca,
Preosfinţitul părinte, care răcnia ca un leu,
Se svînzolea sub falangă şi se sbătea ca un smeu.
Dreapta blagoslovitoare pe tălpi l-am văzut puind
Şi, cu vergile, slujbaşii, şi peste dînsa croind...

Schimnicul Varlaam înseamnă mai departe:

L-am văzut scrîşnind cu dînţii şi cu mîinile grăpînd,
Limbă, buze, deşi sfinte, de usturime muşcînd,
Şi cu glas, strigînd, năprasnic: — Stăpînă, nu-s vinovat!
Aliolio! Tălpile mele! Aliolio! M-au înşelat!
M-au înşelat, vai de mine, Catrina şi cu Şerban,
Conachi şi Nicolachi, blăstematul meu divan!...

Vom avea prilejul să regăsim mai departe şi o altă caracterizare a mitropolitului Veniamin Costache şi ne vom opri atunci mai mult asupra acestuia [5].

---

[1] Faţă, obraz (turc. *cehre*).
[2] Mască.
[3] Mulţime, zeci de mii.
[4] Jucărie de copii, servind şi ca un fel de mic arc.
[5] Cariera mitropolitului Veniamin este succinct înfăţişată de următoarea însemnare contemporană: « Presfinţitul arhiepiscop Veniamin Costachi, proin mitropolitul Moldaviei, s-au născut în luna lui dechemvrie a anului 1768.

În continuare, la tortura cu falanga este supusă şi o femeie: « domniţa » Mărioara Călimah, soţia logofătului Grigorie Sturza, al cărei portret moral este cu totul caracteristic:

Iar cînd începu slujbaşii, cu cumplire, amîndoi,
A trage pe a domniţei fragede talpe şi moi,
Era de privit zidirea, crescută în moliciuni,
Şi de mică părăsită într-a sale slăbăciuni
Hrănită în desmierdare, în feliuri de-alintături,
Plină de păreri de sine, de oarbe măgulituri,
De idei drepte prădată şi ticsită de minciuni,
Ce se socotea în stare a primi închinăciuni.
Fiinţă nenorocită, fiinţă plină de vînt,
Care se credea că este pogorîtă din neam sfînt...

« Domniţa » înţelege, în sfîrşit, ceea ce nu aflase şi nu înţelesese niciodată: că justiţia pedepseşte după fapte, fără îndurare, fără să ţină seama de situaţia socială:

Că *Dreptatea* este aspră, n-are părtiniri de Eşi,
Pe oameni, toţi deopotrivă îi ţine, şi nealeşi!
Că, acolo, fapta bună singură-i de socotit,
Iar nepoţii cu strămoşii n-au nimica de-mpărţit!
Că fieştecare-n sine îi slobod, neatîrnat,
Şi datoriu ca să răspundă pentru cele ce-au lucrat...

Poema continuă, cu alţi boieri puşi la falangă, cu alte răspunsuri de vinovăţie, cu alte pedepse, bine meritate... Nu-i vom trece acum pe toţi prin faţa noastră, dar vom semnala că la capătul acestei judecăţi se adaugă şi un îndreptar moral, scos din trecutul Moldovei. În acest scop, decorul va suferi o nouă schimbare şi la fel şi personagiile se vor schimba:

Huet ca de ape multe ce, picînd de sus din stînci,
Se prăpăstuesc cu clocot între besnele adînci,
Se auziră deodată, răsunînd spre răsărit,
Unde, cătînd, o scînteie de lumină am zărit...
Huetul, din vreme în vreme, se adăugea mai mult,
Ear scîntea de lumină se lăţi într-un minut,
Cît părea că împresoară un foarte sălnic pohoiu
De lumină curgătoare, care cu al ei naboi [1]
Vra să aprinză, să arză, să potopească cu foc
Şi norodul şi pămîntul, ce era într-acel loc...

Iar la anul 1784 s-au îmbrăcat în shima monahicească, în sfînta episcopie a Huşului şi s-au hirotonisit şă diacon, de presfinţătul episcopul ei, Iacov.

La anul 1788, septemvrie 26, în sfînta Mitropolie, de presfinţătul mitropolit Leon, s-au hirotonisit ieromonah.

La anul 1789 s-au rănduit egumen monastirei sf. Spiridon.

La anul 1792, iunie 27, s-au hirotonisit episcop Huşului, de stareţul său, acelaş Iacov, provivasîndu-să presfinţia sa la scaunul Mitropoliei.

La anul 1796, iunie 1-iu, s-au provivasăt la episcopia Romanului.

La anul 1803, mart 15, s-au provivasăt mitropolit Moldaviei, în locul răposatului mitropolit Iacov.

La anul 1807 s-au paretisit, trăgîndu-să la monastirea Niamţului.

La anul 1812 s-au chiemat iarăş, cu obştiască alegere, la scaunul Mitropoliei.

La anul 1842, ianuarie 18, iarăş s-au paretisit, a doa oară, trăgîndu-să la sf. monastire Slatina, unde petrecînd cinci ani fără o lună, la anul 1846, dechemvrie 18, au adormit în domnul, în vîrstă de 78 ani » (Arhivele statului, *Depunerea Crupenschi*, IX/71).

[1] Şuvoi (rus.).

Din «huetul cel straşnic s-a alcătuit un glas» şi acesta anunţă apariţia *Strămoşilor*, care vin să judece urmaşii:

> Şi eată că se făcură o mulţime de bărbaţi,
> Tot cu coifuri de aramă şi în platoşi îmbrăcaţi;
> Sabie peste a lor coapse, în umăr tolbă şi arc,
> Săhăidace [1] atîrnate şi în mîna lor mîjdrac [2]...
> Faţa lor, ca strălucirea fulgerilor arzători
> Şi se vidia botezată în sînge şi în sudori.
> Ochii lor, cei vii şi ageri, plini de foc nemuritori...

Cu acest început de evocare a «strămoşilor» romani, poema se opreşte, neterminată. Cum avea să se dezvolte mai departe, nu găsim, nicăieri, nici o indicaţie şi nici nu putem prevedea. Avea, oare, să continuie şi să se termine cu apoteozarea domniei lui Ioan Sandul Sturza voievod, domnul nădejdilor de mai bine ale Moldovei din 1822? Neîndoios însă că, aşa sau altfel, sfîrşitul poemei avea să aducă concluziile morale şi sociale trase de schimnicul Varlaam, după vederea de aproape a atîtor ticăloşii petrecute pe pămîntul Moldovei.

Pentru ca satira aceasta să-şi poată produce efectul moral şi artistic, a trebuit să fie alcătuită în intervalul dintre 1821—1824, adică atunci cînd faptele şi oamenii erau încă vii în conştiinţa contemporanilor şi în conştiinţa poetului, iar situaţia Moldovei se schimbase în bine, bucurîndu-se de cîrmuirea înnoitoare şi patriotică a domnului Ioan Sandul Sturza voievod.

La aceasta se adaugă şi faptul că, tot atunci, acei asupra cărora, în *Vedenie*, aveau să se rostească sentinţe necruţătoare şi să se aplice pedepse umilitoare, erau încă fugiţi în afara graniţelor Moldovei. Aceasta era situaţia fostului domn Mihail Gr. Suţul, a mitropolitului Veniamin, a «domniţei» Mărioara Calimah-Sturza, a lui Grigore şi Mihail Sturza, Iordache Roznovanu şi a altora. Astfel că, liber de orice constrîngere directă dinafară, chiar şi de aceea a simplei prezenţe a acestor personagii reale, poetul anonim putea să dea curs cît mai larg indignării sale împotriva lor, să le judece faptele şi gîndurile şi să aştearnă, cu migală, această judecată în versuri.

Acelaşi va fi fost şi momentul cînd un alt moldovean, Alecu Beldiman, scria o poemă oarecum similară: *Tragodia*. Dar nici pentru unul, nici pentru altul nu avem, încă, alte elemente mai sigure de datare; după cum, de asemenea, sîntem convinşi că nici unul n-a cunoscut, în prealabil, lucrarea celuilalt.

★

După ce am prezentat pe scurt cuprinsul poemei, considerăm util să încercăm identificarea autorului acestei impresionante satire. Cunoscînd textele în versuri, publicate pînă acum asupra evenimentelor de la 1821, în Moldova, ştim că cel mai lung este *Tragodia* lui Alecu Beldiman [3]. Dar între aceasta şi *Vedenie* nu există nici o apropiere, ci numai deosebiri fundamentale. *Tragodia* lui Beldiman povesteşte pe larg întîmplările anului 1821 în Moldova, într-un chip destul de prozaic; ea este numai epică. În *Vedenie* nu găsim decît o sumară ţesătură de fapte şi personaje, constituind doar un pretext pentru ca poetul să poată face biciuirea clasei boiereşti. Astfel, aici, accentul cade pe liric. Comparînd

[1] Tolbe de săgeţi.
[2] Sau mazdrac: lance (turc.).
[3] Pentru *Tragodie*, vezi Emil Vîrtosu, *Despre «Tragodia» vornicului Alecu Beldiman*, Bucureşti, 1940 (Extras din revista «Arhiva romînească», t. IV, Bucureşti, 1940).

cele două texte, putem spune că *Tragodia* este o povestire greoaie, pe cînd *Vedenie* este o poemă, un necruțător pamflet în versuri, ceea ce dovedește că autorii lor sînt fundamental deosebiți ca temperament artistic.

Observăm, în același timp, că Eminescu, pe lîngă faptul că o copiază pentru sine, după cum am văzut mai sus, se folosește de unele versuri în două din articolele sale politice. Astfel, într-un articol nesemnat, apărut în « Timpul » din 25 martie 1880[1], el citează două versuri dintr-o « satiră romînească din 1821 »:

Bine isbuteam în toate, dacă turcul n-ar fi fost
Vrednic numai în răsboaie, da-n diplomatică prost!

Doi ani mai tîrziu, la 5 decembrie 1882, într-un alt articol, apărut tot în « Timpul » și tot nesemnat[2], Eminescu citează din nou aceleași versuri, păstrînd și mențiunea că sînt scoase dintr-o « satiră romînească din anul 1821 ». Dar, de astă dată, el introduce unele schimbări, astfel că versurile citate capătă înfățișarea unei variante:

Toate ar fi mers mai bine, dacă turcul n-ar fi fost
Vrednic numai în răsboae, dar în politică prost!

Eminescu nu spune însă nici un cuvînt despre autor și nici despre locul unde se găsea, atunci, acea satiră.

Cercetînd cu atenție poema *Vedenie*, după copia, singura existentă, din ms. eminescian 2307 (f. 6—24 v) de la Academia R.P.R., regăsim acolo versurile citate de Eminescu, dar într-o formă deosebită (versurile 573—574):

Ș-ar fi stins și ei Evropa, dacă turcul n-ar fi fost
Viteaz numai în răsboaie și-n diplomatică prost!

Comparîndu-le cu variantele publicate de Eminescu, reiese că acesta le citase din memorie, ceea ce presupune o amănunțită cunoaștere a textului și o prețuire a lui.

Semnalînd prezența acestei poeme în amintitul manuscris eminescian, acad. Panaitescu-Perpessicius — editorul și exegetul poetului — o pune în legătură cu un pasaj dintr-o scrisoare trimisă de Iacob Negruzzi, din Iași, la 22 noiembrie 1877, lui Ioan Slavici, la București: « Te rog să aduci aminte lui Eminescu despre poeziile lui și *Poemul Călugărului*, ce-mi făgăduise că-mi va trimite »[3].

Scrisoarea lui Negruzzi este justificată de mutarea lui Eminescu, în același an, de la Iași la București. Dar nici răspunsul lui Slavici, nici al lui Eminescu,

---

[1] Articolul, intitulat: *Regatul și titulatura domnului*, este identificat și reprodus la M. Eminescu, *Opere*, III, ediție îngrijită de prof. Ion Crețu, București <1938—1939>, p. 359.

[2] Intitulat: *Ziua răfuelii (ibidem*, IV, p. 509). Prezența acestor versuri în două articole nesemnate, *atribuite* lui Eminescu, aduce încă o dovadă în sprijinul paternității acestuia asupra articolelor, cu atît mai mult cu cît nu cunoaștem nici o altă menționare a versurilor, sau a poemului însuși, afară de cele două articole și de ms. eminescian 2307 de la Academia R.P.R.

[3] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, III, Junimea, București, 1932, p. 201, reprodus la: M. Eminescu, *Opere*, vol. II. *Poezii tipărite în timpul vieții. Note și variante: De la Povestea Codrului la Luceafărul*, Ediție critică îngrijită de Perpessicius. Cu 34 de reproduceri după manuscrise, București, 1943, p. 1, n. 2. Despre *Vedenie* amintesc fugitiv G. Călinescu, *Opera lui Mihail Eminescu*, II, p. 94; Cezar Petrescu, *Luceafărul sau Romanul lui Eminescu*, XXX, p. 73 (Carmen Seculare); și, de curînd, Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris romînesc*, în « Studii și cercetări de bibliologie », I (1955), p. 143 n.

nu ne sînt cunoscute. Judecînd după o altă scrisoare a lui I. Negruzzi, din 1880, despre care vom vorbi mai departe, Eminescu n-a răspuns în nici un fel. În schimb, legătura de identitate stabilită de Perpessicius între *Poemul Călugărului* şi poema din manuscrisul eminescian rămîne întru totul valabilă, deoarece *Poemul Călugărului*, în titlul ad-hoc dat de Iacob Negruzzi, rezumă perfect, cum reiese din cele de mai sus, însuşi titlul poemei *Vedenie*.

Recapitulînd, observăm că pînă acum se poate face numai o singură precizare: aceea că, în 1877, nici Eminescu nici Negruzzi nu cunoşteau pe autorul satirei. Aceeaşi este situaţia şi la 2/14 octombrie 1880, cînd Iacob Negruzzi scrie din Iaşi lui Eminescu, la Bucureşti: « Aveai odată un manuscript interesant, al unui călugăr Varlaam; de mult te-am rugat să mi-l trimiţi pentru « Convorbiri ». De ce îl ţii în saltar? »[1].

De astă dată — cum vedem — Negruzzi socoteşte drept autor pe... călugărul Varlaam, luînd astfel drept realitate o ficţiune, un simplu procedeu literar. Adăugăm că în nici unul din manuscrisele lui Eminescu nu întîlnim vreo notiţă sau însemnare revelatoare, cum o asemenea indicaţie nu se întîlneşte în nici o publicaţie.

După această constatare, sîntem obligaţi să folosim o altă cale pentru identificarea autorului.

Cu ani în urmă, V. Panopol ne-a pus la dispoziţie o foaie manuscrisă, nesemnată şi nedatată, autograf chirilic al bătrînului vornic Vasile Pogor (1792—1857). Foaia cuprindea un fragment din planul unei poeme inedite privitoare la Eteria de la 1821 în Moldova. Autenticitatea autografului este mai presus de orice îndoială[2], iar titlul sună: *Planul unei poemi epiceşti din celi întîmplate în Moldova în vremia Eterii*. În intenţia lui Pogor, aceasta trebuia să fie o povestire, deci o poemă epică, desfăşurată pe « cîntări » astfel:

« Cîntaria întîi

Prescriiria războiului de la Secul pîn'la aprindiria prăvării şi tresnitul ci au zdrobit turnul.

Cîntaria a doa

Răpiria în nori a Pusnicului — întîmpină Raiul şi Iadul.

Cîntaria al treile

Moldovenii cei vechi[3] *stau de giudecă faptile celor noi. Prescriiria năravurilor şi a patimilor fieşticărue din feţi.*

Al 4-le »

Textul lui Pogor se opreşte aici. Dar, chiar aşa, incomplet, el ne aduce unele ştiri preţioase. « Cîntaria întîi » avea să fie epică: descrierea luptei de la mănăstirea Secul, încăierarea dintre turci şi eterişti, încheierea luptei prin aprinderea unor butoiaşe cu pulbere, într-un turn, acesta sărind în aer împreună cu eteriştii comandaţi de căpitanul Iordache Olimpiotul.

Mai importantă apare enunţarea pentru « cîntaria a doa », în care este vorba de « răpiria în nori a *Pusnicului* » şi de ajungerea lui în rai şi în iad.

---

[1] Scrisoarea dată în întregime la I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, IV, Bucureşti, 1933, p. 273.

[2] Se poate compara cu *ms.* 5288, autograf al lui Vasile Pogor-tatăl, de la Academia R.P.R., în care se găsesc mai multe lucrări literare inedite ale acestuia, mai ales traduceri.

[3] Şters: bătrîni.

Enunţarea aceasta reproduce, pe scurt, cuprinsul însuşi al *Vedeniei* schimnicului Varlaam şi face definitiv evidente legătura şi identitatea acestei poeme cu *Poemul Călugărului*, despre care scria Negruzzi.

Mai departe, « Cîntaria » a treia aduce trăsături cel puţin tot atît de precise. Am văzut cum « Cîntaria » a doua dusese pe schimnicul Varlaam în cer, prin « răpiria în nori ». Indicaţie semnificativă, deoarece versurile din *Vedenie* dezvoltă însăşi ideea urcării schimnicului Varlaam în cer, deşi nu prin răpire, ci prin descătuşarea sufletului de trup:

> ... sufletul meu cel uimit,
> Lăsînd lăcaşul cel putred, stîrvul meu cel puturos...
> Către părintele vecinic........ s-au înnălţat.

În *Vedenie*, Varlaam este de faţă cînd *Dreptatea* judecă pe acele feţe domneşti, bisericeşti şi boiereşti care păcătuiseră împotriva poporului şi a ţării. În « Cîntaria » a treia, *Planul* lui Pogor aduce pe scenă, în locul *Dreptăţii*, pe « Moldovenii cei vechi », care « stau de giudecă faptele celor noi », la această judecată făcîndu-se şi « prescriiria năravurilor şi a patimilor fieşticărue din feţi ».

Moldovenii cei vechi apar şi spre sfîrşitul poemei *Vedenie*, sub înfăţisarea strămoşilor, veniţi în scopul de a judeca faptele contemporanilor schimnicului Varlaam, adică a *Pusnicului*.

Simpla punere faţă în faţă a acestor două conţinuturi: unul, cel din *Planul* lui Pogor, numai într-un rezumat de cîteva rînduri; al doilea, cel din *Vedenie*, dezvoltat în opt cînturi, demonstrează, pînă la evidenţă, identitatea dintre ele, *Planul* reprezentînd forma cea mai veche, schiţa în proză, a poemei *Vedenie*. Identitatea de personaje şi identitatea de cuprins aduc în acelaşi timp şi identitatea de autori: Vasile Pogor-tatăl, fiind autorul *Planului unei poemi epiceşti*, urmează că tot el este şi autorul *Vedeniei* (autor rămas anonim pînă acum).

De la Vasile Pogor-tatăl cunoaştem încă un text, inedit, care întregeşte pe cele două de mai sus: 98 de versuri de 15 silabe, cu care începe « Cîntaria » întîia din textul: *Eterida, facire epic-comic<ă> înprotiva întrunirii grecilor asupra Porţii Otomaniceşti* [1].

Aceste versuri reprezintă, în fond, clasica invocaţie din poemele homerice. Dar, în *Eterida*, invocaţia nu se îndreaptă către muză, ci — tratată pe un plan mai realist — se îndreaptă întîi către « condeiul mieu »:

> Condeiul mieu, însămnează toate cîte s-au făcut
> Într-acest veac în Moldova, loc în care sînt născut...
> Fără să te pleci, cu parti scrisul tău a necinsti...
> Scrie toati, nu te temi, deşi ştii că ti-or huli.
> Căci, oricum, vor fi şi oameni dintr-acei ci ti-or făli...
> Cugetul, cari<le> iaste pururea neadormit,
> Pe vinovat tot îl mustră, fie măcar şi-mpietrit!

În continuare, invocaţia se îndreaptă către *« Adevăr »:*

> Vin, Adivărule sfinte, învaţă al mieu condeiu
> Ca să scrijăliască toate după sfîntul tău temeiu...
> Vin, rävarsă îndrăzneală şi rîvnă într-al meu pept,
> Şi întăreşti-m<i> condeiu, *ci să temi a scri drept!* [2]

---

[1] Academia R.P.R., *ms.* 5288, f. 172—175; toate manuscrisele autografe ale lui V. Pogor vin din colecţia V. Panopol.

[2] Sublinierea noastră — *E.V.*

Şi măcar că toati-n lume ţin de năluciri şi vreri
Şi să schimbă după locuri, după vremi şi păreri,
Dar folositoriu din toate, deşi fricii mai supus,
Te socotesc tot pe tine, Adivărule, de spus!...

În sfîrşit, în fragmentul păstrat din «cîntaria» întîia, *Eterida* se încheie cu invocaţia pe care Elada, în nefericire, o adresează lui Zeus. Pentru poet, Elada este «a dumnezăilor mumă..., dătătoaria slobozirii şi pe pămînt şi în ceri»...

Dacă între *Eterida* şi *Planul unei poemi epiceşti* nu există, aparent, nici o legătură, totuşi cele două texte se întregesc unul pe altul şi ne ajută să reconstituim planul mai dezvoltat al poemei lui Vasile Pogor. Sau, mai degrabă, să reconstituim planurile succesive între care a şovăit alegerea poetului. Iar legătura dintre *Vedenie, Planul* şi *Eterida*, evidentă prin identitatea şi continuitatea de cuprins, se mai poate verifica formal şi prin faptul că versurile din *Eterida* se prezintă întru totul asemeni celor din *Vedenie*, ca număr de silabe, felul rimei şi cezură, precum — mai ales — şi prin identitatea de expresii, stil şi atmosferă.

*

Între manuscrisele autografe (dar tot nesemnate) ale vornicului Vasile Pogor, din colecţia V. Panopol, găsim şi un alt fragment versificat: *Dialog între Fire şi Moldova*[1]. Sînt 294 versuri de cîte 16 silabe, cu rima împerechiată şi cu cezura după hemistihul de opt silabe. *Dialog* este o puternică satiră politico-socială, în care *Moldova* arată că înseşi instituţiile mari, fundamentale, ale ţării: divanul, vistieria, biserica etc., nu mai sînt demne de respect. Astfel:

Divanul[2] îi o dugheană, unde cumpără dreptate
Cine dă la bani mai bine, măcar fie strîmbătate.

De asemenea:

Vistiriia[2] iarăşi iaste o peşteră tălhăriască,
Ci privighiază, în lume, omul drept să nu trăiască.
O sistimă încumplită, care stă şi să hrăneşti
Vederat din dizbrăcaria unei ţări ce pătimeşti...

Pentru a ilustra concret caracterul hrăpăreţ şi prădător nu numai al vistieriei domneşti, ca instituţie conducătoare a finanţelor ţării, dar şi al oamenilor care o slujesc, poetul adaugă că aceştia:

Pre fiii lor a be sînge îi deprind încă din faşă...

Cu acelaşi scop, dîndu-se şi numele haiducilor moldoveni contemporani:

Bostan, Coman, Baba-Rada, Bujor, Căzacul şi Talpă,
Tălharii ce bea la sînge, precum alţii ar bea apă,

poetul constată că

Asămănîndu-i cu hoţii ce să ţiu în visterie,
Poţi a zice faptă bună, a lor feliu de tălhărie;
Căci ei, prădători în parte, în vremi şi după stare,
Au cîştigat, prin pediapsă, de a lor vină, spălare.

---

[1] Dialogul în versuri ca gen de compunere este cultivat în Moldova. Amintim un dialog intitulat: *Zîna Moldovei*, în care Zîna Moldovei dialoghează cu Moldova, despre starea jalnică în care se zbate aceasta din urmă (versurile de 15 şi 16 silabe, sînt date la Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 7—8).

[2] Sublinierea ne aparţine.

Haiducii, deci, pentru poet, nu sînt atît de vinovați pe cît îi socoteau contemporanii. În schimb, vină mare, de adevărată tîlhărie, au oamenii ce țineau de vistierie:

Dai acestora, ce prada în ivala, fara frică;
Care pe bogaț dispoe și pe cei săraci îi strică;
Care din surparia țarii zidesc a lor nărocire,
Care nu țin altă legi, decît acea de repire.

Pentru acești tîlhari, care pradă și pe bogați ca și pe săraci, poetul nu vede cu putință o pedeapsă venită din partea oamenilor, deoarece:

Dumnezăiasca dreptate, îndelungînd a lor vină,
Le gătești o pediapsă mai cumplită și mai plină!

Cu alt prilej, poetul — sub înfățișarea Moldovei — arată că este mîhnit nu atît pentru că așteaptă ca în Moldova:

Să să nască altă Romă, altă republică mare,
Pentru ca să dei lumii și pravili și îndreptare,

dar aceasta încă întîrzie fiind o realizare de viitor:

Ci pentru că văz nărodul tot lăsat în pătimire.

Această stare de continuă suferință a poporului vine

... nu dintr-altă pricină, decît pentru că el n-are
Boeri, boeri cu durere și pămînteni cu îndurare!

Boieri, totuși, există! Dar cei mai mulți nu se gîndesc decît numai ca să prade poporul:

Ce folos că o mulțime, îmbrăcaț cu acest nume,
Fac și treptii mîrșăvire, fac și greutate-n lume!
Că cu drepturi de neam mare, pămîntului grea povară,
În loc ca să-l ocrotească, îl d'rapînă și-l oboară!

În *Dialog*, între altele, *Moldova* mai face următoarea constatare:

Încă mai hrănesc pe mine și *tagmă bisăriciască*[1]
Adunari de diiavoli, stare eosforiciască[2] ...

Spre pildă a acestei enunțări este înfățișat mitropolitul Veniamin Costache, care în concepția poetului ar fi trebuit să fie un Nestor al Moldovei:

El numai, în toată vremea, poate, și fără sfieală,
Domnilor să li arăti pravilă de rînduială
Și pe boeri iar să-i facă din măsuri ca să nu-ș iasă,
Ce să mîngîi, să-ndrepti staria țării cea duiuasă...

Neîndeplinindu-și această menire, pe care înalta sa funcțiune i-o prescria, mitropolitul Veniamin nu ajunge a fi pentru Moldova — spune *Dialogul* — decît « crocodilul cel sălbatic, tigru și neomenitul », arătînd că nu nevoile, interesele țării și ale turmei cuvîntătoare îi inspiră și conduc faptele, ci numai nevoile, interesele și preocupările membrilor familiei sale: Șerban Negel —fratele său, Catrina sau Ecaterina Văcărescu — soția acestuia, Neculai Canta — vărul său, și Angheli — spițerul. Aceștia îi șoptesc gîndurile și vrerile lor și îi determină vorbele și faptele. Tirada pe care *Moldova* o rostește împotriva

---

[1] Sublinierea ne aparține.
[2] Stare luciferică, diavolească (grec.).

mitropolitului Veniamin este aspră ca formă și necruțătoare ca fond; urmărind să redea adevărul, tirada ajunge să fie plină de vulgarități și chiar obscenități...

Amintim că, în *Vedenie*, mitropolitul Veniamin se întrupează dintr-un tigru, iar în *Dialog* este comparat tot cu un tigru.

La rîndul ei, *Firea* vorbește despre cei șapte mari boieri care alcătuiau protipendada [1], pe care Moldova îi numește «părinți»[2] și «de la dînșii apărare și așteaptă și dorește». *Firea* — fără teamă, — dă vălul ipocriziei la o parte și îi arată sub adevărata lor înfățișare. Acești șapte «părinți» ai Moldovei de la 1821 sînt: marii logofeți Costache Ghica-Sulgearoglu, Iordache Cantacuzino-Pașcanu, Costache Balș-Ciuntu, vistiernicul Sandulache Sturza, logofătul Grigoraș Sturza — tatăl viitorului domn Mihail Sturza, vistiernicul Iordache Roznovan: «Proteu și Machiavel, sau panthir și salamandră». Despre păcatele acestor boieri de mai sus, *Firea* vorbește pe larg și fără înconjur. În sfîrșit, al 7-lea mare boier, singurul demn — după cum spune *Firea* — a fi socotit drept «stîlp» sau părinte al patriei, singurul care trebuie stimat și iubit, este logofătul Dumitrache Sturza. Versurile în care poetul îl proslăvește merită să fie reproduse, deși prozaice și învîrstate de cacofonii:

Dimitrachi Sturza iarăș, patriot cu înhierbinteală,
Di-ar avea și bogăție, ar fi, fără îndoială,
Un boeriu ce rară țară ar putea să să sfiiască
Că au avut vreo dată pe-acesta să-l cumpănească.
Haractir are ca Caton, ca Brutus statornicie,
Și ca Caunița [3], sfetnic, negreșit poate să fie.
De are ceva pornire, nu-i greșală însămnată:
Iaste stricătoare-n parte, dar patriei niciodată [4]...

★

Am arătat atitudinea lui Pogor față de cei șapte «stîlpi» ai Moldovei: pe de o parte pentru că, în *Dialog* între *Fire* și *Moldova*, ei sînt caracterizați cu multă asprime și cu destul talent literar; pe de altă parte, pentru că despre unii din ei se vorbește și în *Vedenie*, în alți termeni, dar în același sens, adică sînt priviți cu aceiași ochi necruțători și inspiră aceleași sentimente de aspră critică, din cauza lipsei lor de dragoste, sau — cel puțin — de înțelegere pentru popor și patrie. Aceasta constituie dovada de fond care, adăugată la dovezile de formă date mai înainte, întărește și definitivează convingerea că *Vedenie* și *Dialog* au aceeași inspirație și același autor: Vasile Pogor-tatăl. În același timp, *Dialog* se leagă direct de *Planul unei poemi epicești* și de *Eterida*, vădind la autorul lor o consecventă atitudine de critică socială, o concepție satirică

[1] Este vorba de cei șapte mari boieri, cei mai înalți demnitari în stat și, de cele mai multe ori, și cei mai bogați, numiți «boieri de sfat» de Dimitrie Cantemir. Ei făceau parte din sfatul țării și erau următorii: marele logofăt, vornicul Țării de jos, vornicul Țării de sus, hatmanul, marele postelnic, marele spătar și marele vistier (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, București, <f.a.>, p. 78 — 80; vezi și p. 109. D. Cantemir pune ca al șaptelea boier de sfat pe marele paharnic, iar vistiernicul este al optulea).

[2] Așa precum marii dregători turci erau numiți: *Erkian-i-Devlet*, adica «stîlpii împărăției» (vezi M. Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani*, în «Hrisovul», VII (1947), p. 53, 96).

[3] Kaunitz, cancelarul Austriei (1711—1794).

[4] Despre logofătul Dumitrachi I. Sturza, autor al unui proiect de constituție republicană, vezi Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei «republici aristo-democraticești» în Moldova, la 1802*, ed. a II-a, București, 1947, p. 17 și urm.

unitară şi de largă viziune asupra înaltei clase boiereşti din Moldova anilor 1820—1824. Trei din aceste texte: *Planul unei poemi epicești*, *Eterida* şi *Dialog între Fire și Moldova*, ne sînt cunoscute după înseşi manuscrisele autografe ale lui Vasile Pogor, autorul lor; al patrulea: *Vedenie*, prezintă identitatea de viziune, de atmosferă şi de amănunte cu celelalte trei, deci aparţine, cum am arătat, tot aceluiaşi autor.

Se cunoaşte şi o satiră anonimă în proză, de mici proporţii, răspîndită împotriva mitropolitului Veniamin la 28 decembrie 1841. Aici, moldovenii, aducîndu-i aminte de faptele sale rele, din trecut şi de atunci, insistă în deosebi asupra celor noi şi-i cer să renunţe la protecţia pe care o acordă lui Neculai Canta, « acel mai blăstămat decît toţi oamenii cîţi pămîntul de la început au făcut »[1].

Deşi destul de tare, această satiră, al cărei autor *nu* poate fi Vasile Pogor, este departe de accentele şi de calităţile satirei lui Vasile Pogor. Ea arată că şi alţi contemporani cunoşteau şi condamnau slăbiciunile şi păcatele mitropolitului — ce avea să moară peste cîţiva ani.

*

În revista « Convorbiri literare » din anul 1871 găsim următoarea notă a lui Iacob Negruzzi[2]: « D. V. Pogor ni-a comunicat mai multe poesii, găsite între hîrtiile răposatului său părinte, care, după cuprins şi după formă, ne fac să presupunem că autorul este însuşi bătrînul Vasile Pogor..., foarte cunoscut în timpul său ca autor a mai multor satire ». În continuarea acestor rînduri se publică din amintitele poezii o lungă tiradă de 154 versuri îndreptată împotriva « evghenismului », adică împotriva boierilor fuduli pentru că au strămoşi vestiţi, dar ei înşişi sînt lipsiţi de calităţi proprii. Iată cîteva pasaje:

Toţi inşii societăţii să se socotească fraţi,
Şi, fără păreri zadarnici, porecliri fără fiinţi,
Ce, cu scrumul învechimei înzestrate, tîmpesc minţi —
Într-o unire cu toţii, după fireşti vrednicii,
Patriei lor să slujască, la a ei nevolnicii...
Ori şi cine-a slăvit ţara, îndată a fost plătit,
Iar datoare, nimănuia, în veacuri nu s-a robit;
Căci ea are trebuinţă de slujbă şi de bărbaţi,
Nu de oameni cu porecle şi cu titluri înzestraţi...

Sau:

Căci boierii dimpreună, toţi de-ar fierbe în cazan,
Mă-ndoiesc să cred c-ar scoate un Scipion African...

Versurile acestea, publicate postum de Iacob Negruzzi şi identificate de acesta mai mult după faptul că fuseseră găsite între hîrtiile lui Vasile Pogor-tatăl, au aceeaşi concepţie despre « evghenie » ca şi alte versuri ale lui Vasile Pogor, cum sînt de pildă, versurile din *Vedenie:*

Că *Dreptatea* este aspră, n-are părtiniri de Eşi,
Pe oameni, toţi, deopotrivă îi ţine şi nealeşi.
Că, acolo, fapta bună singură-i de socotit,

[1] Publicată de Gh. Ghibănescu în « Ioan Neculce », VI (1926—1927), Iaşi, 1927, p. 277—279; se menţionează şi un alt exemplar datat 7 ianuarie 1842. Această satiră a circulat în Moldova.

[2] « Convorbiri literare », V (1871), nr. 18, din 15 noiembrie, p. 291—292; vezi şi I. E. Torouţiu, *Studii și documente literare*, IV, Bucureşti, 1933, p. 4‿9, 464.

Iar nepoţii cu strămoşii n-au nimica de-mpărţit!
Că fieştecare în sine îi slobod, neatîrnat,
Şi datoriu ça să răspundă pentru cele ce-au lucrat...

Aceeaşi atitudine critică, aceleaşi obiective, aceeaşi atmosferă şi aceleaşi mijloace de expresie se regăsesc în satira împotriva « evghenismului », ca şi în textele pe care le-am analizat pînă acum, aşa încît atribuirea acestor versuri împotriva « evghenismului » lui Vasile Pogor-tatăl, de către Iacob Negruzzi, este îndreptăţită, iar versurile capătă tot dreptul de a figura alături de celelalte lucrări satirice ale acestuia.

În sfîrşit, la argumentele date pînă acum, privind identificarea autorului probabil al poemei *Vedenie*, mai adăugăm încă unul. Între manuscrisele lui Vasile Pogor, intrate la Biblioteca Academiei R.P.R., în 1947, se găseşte o foaie scrisă de acesta în chirilică; versurile 1207—1221 din poema *Vedenie*, dar lipsite de orice menţiune despre autorul şi apartenenţa lor [1]. Limba textului păstrează toate particularităţile dialectale moldoveneşti, aşa cum vorbea şi scria Vasile Pogor-tatăl, deosebindu-se în aceasta de limba copiei lui Eminescu, limbă foarte literară.

Fila aceasta aduce astfel şi dovada materială — dacă mai era necesară — în sensul atribuirii definitive a poemei *Vedenie* lui Vasile Pogor.

★

Vedenie [2] este un titlu cu oarecare tradiţie în Moldova, deoarece, în literatura religioasă călugărească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sub acest titlu circulă texte de critică a moravurilor călugăreşti din Moldova. Cunoaştem astfel: *Vedenia* părintelui Theodosie de la mănăstirea Neamţului, din 1797, întîmplată după moartea stareţului Paisie [3]; sau « *Vedenia* lui Cosma monahul, înfricoşată şi de folos », din 1781 [4]. Din atmosfera creată de acest fel de texte, oarecum apocaliptice, îşi împrumută Vasile Pogor titlul şi sensul general critic; dar, dincolo şi la adăpostul acestui procedeu literar artificios — cunoscut şi apreciat de contemporani, pentru că le asigura şi un anonimat proteguitor — Pogor îşi încheagă o prezentare satirică a înaltei societăţi moldoveneşti din vremea Eteriei [5].

[1] Academia R.P.R., *Achiziţii* 11/1947.

[2] « *Vedenie* » este un fel de compunere care pătrunde în Moldova venind direct de la ruşi. În acest sens, semnalăm: *Vedenia lui Vasilie cel Nou...*, scrisă de călugărul Theofan, ms. slavo-rus din secolele XVIII—XIX (Academia R.P.R., *ms.* slav 336).

[3] Publicat de <N. Iorga>, *Vedenie cuprinzînd critica moravurilor din mănăstirea Neamţului (1797)*, în « Revista istorică », VII (1921), p. 171—176. Am constatat că acest text este dat după *ms.* 4701 de la Academia R.P.R., după care şi arhiereul Narcis Creţulescu şi-a făcut o copie cu litere latine, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea (loc. cit., *ms.* 5694, f. 9 v —13 v).

[4] Manuscris la Bibl. centrală universitară sub cota: Manuscripte Varia, Inv. A. 30937, f. 206—209; alt manuscris de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, fost al mănăstirii Ghighiu, la Academia R.P.R., *ms.* 2338, f. 152—156; o copie, databilă — în raport cu filigrana hîrtiei — după 1833, scrisă în Ţara Romînească, ibidem *ms.* 6079, f. 69 v — 76; alte « *vedenii* » la Acad. R.P.R., *ms.* 1994, 1817, 2181; vezi şi *Vedenia lui Grigorie, ucenicul lui Vasilie cel Nou* (Acad. R.P.R., *ms.* 2018, p. 44—118; *ms.* 1996, 1955, f. 45—128: întîiul scris la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, celelalte în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la mănăstirea Cernica; textul dat la O. Densusianu, *Vieaţa sfîntului Vasile cel Nou — după un manuscris din Paris*, în *Studii de filologie romînă*, Bucureşti, 1898, p. 58—106.

[5] Procedeu literar pe care îl găsim întrebuinţat şi la M. Sadoveanu, *Lacrimile ieromonahului Veniamin*, Iaşi, 1921.

Observăm de asemenea că încă de la începutul poemei *Vedenie*, cînd Varlaam pătrunde în iad, el vede că:

> Un rîu de foc dintre nouri se revărsa clocotind
> Şi valuri tocmai ca munţii se-nchipuia scînteind...
> Rîul este elementul focului încălzitoriu
> Ş-a vînzătorilor ţarii lacaşul osînditoriu.
> Între valuri, o mulţime de pacătoşi înnota
> Şi, cu stradanie, vecinic rasuflare căuta...

În acest rîu de foc se perpeleau « obraze » din marea boierime a Moldovei. În linii mari, viziunea aminteşte un cunoscut episod din *Divina Comedie;* dar, dacă apropierea tematică este vizibilă, deosebirile de tratare poetică sînt fundamentale. Pogor nu urmează pas cu pas episodul dantesc. În *Vedenie*, rîul de foc înseamnă un moment trecător, un simplu incident introductiv, şi nu un cînt, sau un episod de mare şi largă semnificaţie. Poema romînească nu întîrzie asupra acestui moment, nu arată cu amănuntul identitatea personajelor pedepsite să se chinuiască în rîul de foc şi nici nu se descriu suferinţele lor, fizice şi morale, ci totul se rezumă la o simplă enunţare.

Aceste personaje din *Vedenie*, foarte vag schiţate, ca pentru o introducere, nu devin personaje-simboluri ca la Dante; ele rămîn numai personaje din înalta societate moldovenească, prezentate de poet în chip cu totul sumar şi fără a li se da numele. Mai tîrziu, în cursul poemei, *Dreptatea* va scoate unele din aceste personaje din anonimat, dar numai pedepsindu-le într-un mod doesebit, adică punîndu-le, pe rînd, în falangă şi bătîndu-le nemilos, cu toiegele la tălpi. Atunci, descrierea lor amănunţită, fizică şi morală, va fi însoţită, pentru unii din ei, şi de numele purtate în contemporaneitatea moldovenească. Însăşi folosirea în poema *Vedenie* a falangei, instrument local de tortură, este mai expresivă, mai inteligibilă, mai aproape de contemporani, decît pedepsirea cu înotul într-un rîu de foc, cum este în poema dantescă şi cum prevede şi Biblia. Pe de altă parte, deşi, de la un capăt la celălalt, foloseşte intervenţia divină, pe care se şi întemeiază, *Vedenie* este pătrunsă organic de un spirit realist, care capătă, la nevoie şi în momente culminante, un aspect în întregime anticlerical. În acest sens nu avem decît să ne gîndim la atitudinea luată faţă de mitropolitul Veniamin.

Pentru toate aceste motive, credem că Pogor, deşi a cunoscut neîndoios opera lui Dante, s-a inspirat în fapt şi din credinţa populară, foarte răspîndită atunci şi venită din literatura religioasă, mai ales apocrifă, credinţă care ameninţă cu o astfel de pedeapsă, chin al iadului, pe cei ce făptuiau ticăloşii în timpul vieţii.

★

Vrînd să judecăm valoarea generală a poemei, deşi lipsa finalului stînjeneşte, într-o anumită măsură, aprecierea noastră, putem totuşi spune că viziunea de critică socială a lui Vasile Pogor merge pînă la ultimele ei consecinţe; nu cunoaşte sentimentul de omenească înduioşare în faţa personajelor sale; nu şovăie şi nu dă îndărăt în faţa nici unei realităţi condamnabile şi nici în faţa vreunei prejudecăţi, ci le prezintă pe toate şi le atacă pieptiş. De aceea, la cetirea poemei, orice contemporan moldovean ar fi recunoscut imediat, în personajele sale, pe foştii şi, uneori, încă actualii mari dregători ai vremii

de atunci; această recunoaştere precisă s-ar fi întîmplat chiar şi în cazul cînd personajele amintite ar fi fost prezentate în poemă fără numele lor adevărate, într-atîta trăsăturile morale şi anecdoticul lor apăreau ca definitorii şi specifice pentru contemporani.

Satira *Vedenie* nu reprezintă numai o simplă mărturie documentară contemporană, importantă prin fapte şi atmosferă, pentru precizarea unor stări de lucruri caracteristice destrămării societăţii feudale din Moldova. Ea prezintă şi o valoare literară deosebită, în măsură să determine, şi din acest punct de vedere, o aleasă preţuire pentru — pînă acum — anonimul ei autor; precum are, în acelaşi timp, şi o deosebită valoare din punctul de vedere al criticii sociale, arătîndu-ne cum marile instituţii politico-sociale ale vremii: domnia, biserica, boieria etc. îşi destramă prestigiul în conştiinţa contemporanilor. Facem de asemenea cunoştinţă, de la început pînă la sfîrşit, cu existenţa unui spirit moldovenesc mare, descătuşat de prejudecăţi şi superstiţii, de prejudecata rangului social, a credinţei bigote, a averii, a puterii şi a numelui. Atitudinea aceasta, deşi este o atitudine personală, aparţinînd autorului anonim al poemei, identificat de noi în persoana lui Vasile Pogor, ne lasă totuşi să descifrăm, dincolo de ea, prezenţa unui spirit al timpurilor noi, spirit care dărîmă vechii idoli, dînd viaţă altor forme şi făurind premisa morală a unei lumi mai bune, mai drepte. Aşadar, autorul reprezintă un spirit înnoitor şi cu adevărat liber, care priveşte cu un ochi critic toate manifestările vieţii contemporane din Moldova, în aspectele ei sociale şi politice, dîndu-ne o viziune satirică a « înaltei » societăţi moldoveneşti, societate croită din nemăsurat orgoliu şi roasă de multiple ambiţii; viziune în care, cu ajutorul procedeului literar al *Vedeniei*, se descifrează adevărul de după aparenţele înşelătoare şi se foloseşte misticismul ca artificiu literar, spre a combate şi mai bine, cu înseşi propriile sale arme, nedreptatea.

Este incontestabil că ne aflăm în faţa operei unui scriitor adevărat, a cărei preţuire totală poate fi împiedecată numai în parte de unele greutăţi de limbă (mai ales din pricina vocabularului arhaic şi regional). La aceste greutăţi se adaugă unele expresii pline de platitudine sau de vulgaritate, ca şi simplitatea procedeului literar folosit. Dar, dincolo de aceste greutăţi şi non-calităţi, poema *Vedenie* se poate citi şi astăzi cu deosebit interes, pentru atitudinea sa de critică dreaptă şi necruţătoare [1], ca şi pentru calităţile literare propriu-zise. Revoluţionară în concepţie, această operă a lui Vasile Pogor este vrednică de-a face parte din patrimoniul culturii romîneşti [2], deoarece, pe lîngă semnificaţia şi valoarea ca document istoric propriu-zis, cititorul va aprecia calitatea şi orizontul larg al atitudinii critice, forţa morală a scriitorului, caracterizările puternice — ca fond — şi expresive — ca formă — cursivitatea versurilor şi, în general, lipsa de banalitate a multora din ele. Imagini şi expresii poetice, portrete, scene dramatice, dialoguri, momente tragice şi momente de înălţare, zugrăvite cu un penel dibaci şi drept, măresc valoarea literară a poemei şi aşează pe autorul lor în galeria scriitorilor preocupaţi de probleme sociale şi politice, la a căror cunoaştere şi rezolvare au adus o contribuţie importantă,

---

[1] Capitol cu care va trebui să se completeze opera lui G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura romînească*, ed. a II-a, Iaşi, 1922.

[2] În sensul celor de mai sus va trebui dezvoltat portretul literar schiţat la G. Călinescu, *Istoria literaturii romîne de la origină pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 95.

prin poziția de critică etico-socială pe care au adoptat-o și au dezvoltat-o în scrierile lor.

★

Ca să înțelegem mai bine valoarea operei lui Vasile Pogor-tatăl, trebuie să avem în vedere și situația literaturii romînești din acel moment, adică dintre anii 1821—1822. Atunci, în Țara Romînească, era la mare cinste poezia erotică și didactică a Văcăreștilor, ca și poezia parenetică a lui Paris Momuleanu, la care se adaugă ecourile idilice: patriotice și revoluționare, ale lui Iancu Văcărescu. Ecouri similare apar și în opera istoriografică a lui Zilot Romînul, lîngă care se așază și patetismul sfătos al călugărului cronicar Dionisie Eclisiarhul. Toate acestea sînt altoite în general pe fondul religios și istoriografic al producțiilor culturale de pînă atunci, unite cu fondul mistic și fabulos al literaturii populare de mare circulație (de pildă: Alexandria).

În Transilvania, Școala Ardeleană este încă în plină activitate, reușind să creeze, pe lîngă opere lingvistice și istorice, o operă de mare valoare literară: *Țiganiada* lui Ion Budai Deleanu.

În Moldova, concomitent cu traducerile din literatura franceză fără valoare (de pildă Ducray-Duminil), ale vornicului Alecu Beldiman, găsim și literatura erotică, didactico-meditativă, a marelui logofăt Costache Conachi, a cărui operă reflectează atmosfera spirituală a vremii.

Preocupările parenetice, prezente chiar și în poeziile erotice ale lui Costache Conachi, formează un climat favorabil în care atitudinea de critică socială se poate dezvolta și ridica la o înaltă potență, așa cum apare în această *Vedenie* a lui Vasile Pogor-tatăl. În felul acesta, opera lui Pogor devine reprezentativă pentru istoria literară și istoria socială a Moldovei.

★

Avînd calitățile arătate mai înainte, nu ne vom mira de prețuirea de care s-a bucurat poema *Vedenie* din partea lui Eminescu. În primul rînd, el și-a făcut o copie după originalul chirilic (astăzi pierdut), schimbînd sau îndreptînd unele cuvinte, și notînd și variantele marginale din textul chirilic. Uneori, la cuvintele pe care le îndreaptă în text, Eminescu adaugă, alături sau la marginea copiei, însăși reproducerea figurată a cuvîntului chirilic din original, spre a înlătura, în felul acesta, orice îndoială privind descifrarea. Adaosul avea în vedere faptul că descifrarea pur și simplu a formei chirilice nu dădea textului limpezimea necesară; din această cauză, Eminescu a înlocuit, uneori, direct în text, forma dezlegată din chirilică printr-un alt cuvînt, mai lămurit, mai răspîndit, sau mai literar.

Nu avem însă nici un motiv, nici un indiciu, de nici un fel, din care să putem trage concluzia că poema, în forma pe care o cunoaștem astăzi, ar fi suferit schimbări, îndreptări sau transformări mai mult sau mai puțin importante. Dimpotrivă, micile intervenții lexicale ale lui Eminescu, pe care le-am semnalat mai sus, sînt dovada cea mai grăitoare despre respectul lui față de textul, anonim încă, al lui Pogor.

Sîntem însă convinși că Eminescu a transfigurat într-o anumită măsură fonetismul prea dialectal, moldovenesc, al poemei, modernizîndu-l și apropiindu-l cît mai mult de limba literară, pe care el însuși o făurea tocmai în acel

timp. Aceasta se poate vedea din comparaţia între versurile 1207—1221, în manuscrisul chirilic al lui Vasile Pogor — şi între aceleaşi versuri în transcrierea lui Eminescu, despre care am amintit mai înainte.

Preţuirea poemei de către Eminescu nu s-a oprit numai asupra valorii ei istorice, politice şi sociale, ci a trecut şi la aprecierea calităţii literare. Aceasta se vede mai întîi din faptul că reţinuse unele versuri pe dinafară, după cum se constată din articolele politice de care am amintit mai înainte; şi din aceea că două versuri din *Vedenie* (versurile 1103—1104):

> Aşa, capul, ce cu mintea toată lumea învîrtia
> Şi ale ei interesuri după vreme cumpănia...

ne reamintesc versurile cunoscute din *Scrisoarea I* (33—34):

> Uscăţiv aşa cum este, gîrbovit şi de nimic,
> Universul fără margini e în degetul lui mic.

Iar hemistihul unui vers al lui Pogor:

> Barbă lungă, minte scurtă...,

ne reaminteşte cunoscutul vers din *Samson şi Dalila*:

> ... poale lungi şi minte scurtă...

Sîntem în faţa unei influenţe exercitate de opera lui Vasile Pogor asupra lui Eminescu. Ea ne arată, în acelaşi timp, cîtă distanţă poetică este între Eminescu şi... Vasile Pogor-tatăl.

Dar cercetătorii poeziei eminesciene vor trebui să studieze poema *Vedenie* şi din punctul de vedere al unei influenţe a operei lui Vasile Pogor-tatăl manifestată nu numai în ceea ce priveşte motivele literare, imagini, ritmuri, dar şi în ceea ce priveşte concepţia sa de critică socială[1].

Semnificativ ni se pare şi faptul că, în manuscris, anumite versuri din *Vedenie* sînt subliniate pe margine, printr-o linie verticală, trasă de Eminescu cu creionul roşu; cităm în acest sens versurile 742—754: un portret moral al lui Mihail Gr. Sturza ca pretendent la tronul Moldovei; versurile 1054—1100: descrierea unei decapitări în faţa sultanului. Valoarea literară a acestor două fragmente, în deosebi a celui de al doilea, este evidentă.

Dacă Eminescu a găsit atîtea calităţi acestei poeme, de ce totuşi n-a publicat-o, cu toate insistenţele lui Iacob Negruzzi, insistenţe arătate şi în 1877 şi în 1880? Cheia ezitării şi a renunţării — pînă la urmă — stă, oare, în lipsa de final a poemei în manuscrisul original chirilic — pe care l-a avut la îndemînă? Aştepta, poate, să găsească un alt manuscris, în care să afle şi finalul? Sau se gîndea să scrie el însuşi acest final?

Dar de ce nu şi-a publicat-o însuşi autorul, Vasile Pogor-tatăl? Poate, pentru că n-o sfîrşise la timp, înaintea *Tragodiei* lui Alecu Beldiman. Dar şi pentru faptul că trăia într-o epocă în care publicarea avea să-i aducă numai neajunsuri, adică persecuţie din partea marii boierimi, încă la putere. Nu vine oare şi lipsa sfîrşitului poemei tocmai din această constatare, care l-a

[1] Despre o influenţă a operei lui V. Pogor asupra lui Eminescu vorbeşte C. Loghin: «V. Pogor, din care se pare că s-a inspirat şi M. Eminescu — după cum voi arăta cu alt prilej» (*Lepturarele lui Aron Pumnul*, în «Revista Bucovinei», I. (1942), nr. 5, p. 151). Nu cunoaştem studiul în care C. Loghin a dezvoltat această idee.

putut convinge pe autor să renunţe la opera sa? Mai ales că, în *Eterida*, invocaţia către *Adevăr* pomeneşte de această piedică morală:

Şi întăreşte-mi condeiul, ci *să temi a scri drept*...

★

Aici sînt necesare cîteva lămuriri bio-bibliografice: moldovean, Vasile Pogor se naşte la 1792, dintr-o familie modestă de răzeşi de la Pogorăştii Iaşilor, pe malul Jijiei, în ţinutul Botoşanilor [1]. De foarte tînăr se află, ca grămătic (scriitor), la episcopia Huşilor, unde, între 1805—1806, copiază şi o parte din cronica lui Miron Costin [2]. La 15 ianuarie 1819, Scarlat Calimah voevod îl face serdar, deci intră în rîndurile micii boierimi. În sfîrşit, la 9 iulie 1822, se însoară cu Zoica — fiica răposatului Iancu Cerchez, cununat fiind de paharnicul Vasile Coroiu. Face parte din cancelaria lui Ioan Sandul Sturza voievod, care îl şi ridică la rangul de mare comis, la 20 mai 1826. Se stinge din viaţă la Iaşi, la 10 decembrie 1857, după ce ajunsese la rangul de vornic şi îndeplinise importante slujbe administrative [3].

Ca opere literare ale lui Vasile Pogor-tatăl trebuie menţionată, în primul rînd, traducerea după *Henriada* lui Voltaire, publicată în Bucureşti, la 1838 [4], precum şi versurile: *Neam vine şi neam trece*, apărute întîi în 1839 şi ajunse, curînd, foarte preţuite şi răspîndite printre contemporani [5], mai ales că aceştia căutau, dincolo de încercarea de filozofare pesimistă asupra vieţii, aluzii tari, sau numai răutăcioase, la adresa lui Mihail Grigorie Sturza, domnul — dar şi marele latifundiar — de atunci al Moldovei. La aceste lucrări, se adaugă traduceri inedite din literatura franceză, precum şi fragmente versificate de încercări literare personale (despre unele am vorbit mai înainte). Avem, în chipul acesta, o idee mai precisă despre specificul operei lui Vasile Pogor.

★

În *Dialog între Fire şi Moldova* întîlnim elemente de cultură clasică şi modernă care depăşesc cultura mijlocie a contemporanilor săi moldoveni. Se vorbeşte acolo de: Bernadot din Şfezia (= Suedia), Şpilberg, Bohemia,

---

[1] În *Arhondologia Moldovei* (cd. Gh. Ghibănescu, Iaşi, 1892, p. 258—260), paharnicul Constantin Sion arată origina răzăşească a lui Pogor şi, după schiţarea vieţii şi carierei lui administrative, încheie cu acestă caracterizare plină de ură: « de departe se cunoaşte că-i mojic ! ».

Precizarea asupra originei răzăşeşti o reia şi cea mai nouă biografie: V. I. Cataramă, *Sufletul Junimii: Vasile Pogor*, Iaşi, 1942, p. 14.

[2] Astăzi manuscrisul 123 de la Academia R.P.R. Manuscrisul este descris la C. Giurescu, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1661—1705)* editat de... Bucureşti, 1913, p. 41—42.

[3] Altă schiţă biografică sumară în articolul: *Apa la Iaşi* (în « Ioan Neculce », Iaşi, 8 (1930), p. 134) de V. Panopol, care ne-a pus la dispoziţie şi o schiţă biografică mai dezvoltată (în ms.).

[4] Tipărită în tipografia lui I. Eliade, sub titlul: *Henriada lui Voltaire*, tradusă de d. comisul V. Pogor, Bucureşti, 1838. Manuscrisul autograf al acestei traduceri, plin de îndreptările, tot autografe, ale lui Costache Conachi, la Acad. R.P.R., *ms.* 5288.

[5] Publicate întîi la Braşov în « Foae pentru minte, inimă şi literatură », numărul din 18 iunie 1839; republicate în « Bucovina » din 8 iulie 1849, date şi în *Lepturariu rumînesc*, IV, Viena, 1864, p. 97—100, al lui A. Pumnul, sub titlul: *Deşertăciunea lumii, răutăţile ei şi tristele urmări ale faptelor rele*; precum şi la N. Iorga, *Studii şi documente*, XXII, p. 67. Copii la Acad. R.P.R., *ms.* 23 (f. 10) şi 1688 (f. 437).

Atila, Aris (= Ares), Belon, Nimvrot (= Nemrod), Platon, Chicheron, Zoroastru, Confuţie (= Confucius), etc., precum se dau şi elemente de istoria popoarelor care au trecut sau au trăit pe pămîntul nostru. Pe lîngă traducerea lui Voltaire, din limba franceză — de care am amintit — Pogor face versuri chiar în această limbă, unele cu prilejul morţii lui Ioan Sandul Sturza voevod, în 1834. Este deci, un om înzestrat cu o bogată cultură, pentru timpul său.

*

Care este valoarea ca izvor istoric a poemei *Vedenie*? Netăgăduit, ea reprezintă un document contemporan deosebit de preţios pentru cunoaşterea stării de fapt, dar mai ales a stării de spirit din Moldova anilor 1821—1824. Din *Vedenie*, înţelegem atmosfera politică şi socială de atunci, aflăm amănunte despre traiul şi moravurile clasei conducătoare, informaţii de natură economică, şi cunoaştem faptele şi intrigile unora din marile personagii, arătîndu-ni-se « critic », viaţa lor. Pe Alexandru Ipsilant, conducătorul Eteriei, *Vedenia* îl arată drept un « tueş beţiv ciunt », ultimul epitet raportîndu-se la faptul că Ipsilant pierduse mîna stîngă în lupta de la Kulm, în cadrele armatei ruseşti. Caracterizarea acestui personagiu se adînceşte, adăugîndu-i-se alte trăsături defavorabile, caricaturale:

... netrebnicul Ipsilant,
Ce sugînd la rum şi porter şi la vin vechiu îngheţat,
Surpa, din gură, şi jilţul şi trunchiul agarinesc
Şi stîrpia din tot pămîntul neamul othomanicesc...

Din alte versuri aflăm preţioasa ştire că ecteniile sau rugăciunile nou întocmite, în l. greacă, pentru victoria Eteriei se datoresc poetului Costache Conachi.

De asemenea, o prezentare a mitropolitului Veniamin Costache, aşa cum ne dă *Vedenia*, nu întîlnim în nici un alt izvor, nici contemporan, nici de mai tîrziu; mai ales că aflăm şi de existenţa personajelor sub a căror influenţă — credeau contemporanii — acesta lua toate hotărîrile, adică « blestematul » său « divan »: Ecaterina sau Catrina, născută Văcărescu — soţia fratelui său Şerban Negel; acesta; apoi Costache Conachi, vărul Nicolae sau Nicolache Canta (Cantacuzino) şi Angheli « spiţerul ».

Despre mitropolit, *Dialogul* spune că:

... în toată vremea are,
Drept pavăză şi pricină, nărodul spre apărare.

Adică se arată forţa socială pe care mitropolitul Veniamin Costachi se putea sprijini, spre a fi în măsură să se împotrivească samavolniciei domneşti.

La fel de interesantă şi unică este şi prezentarea « domniţei » Mărioara Sturza născută Calimah, ca şi intrigile urzite de aceasta pentru a da domnia Moldovei fiului său, Mihail Grigorie Sturza (care va şi ajunge pe tron, dar mai tîrziu).

Tot astfel, felul în care ne este prezentată falanga, instrument de tortură al vremii, este viu şi deosebit de pitoresc, mai ales datorită faptului că poetul foloseşte acest prilej spre a-şi vădi, şi direct, atitudinea sa favorabilă celor mici şi nedreptăţiţi. Iată, de pildă, cu ce cuvinte porunceşte *Dreptatea* punerea în falangă şi baterea la tălpi a marelui vistier Iordache Roset Roznovanu:

Trageţi-i, ca să simţască, că iaste om pătimaş,
Ca şi săracul, pe care îl muncea ca pe-un vrăjmaş,

Pe a căruia sudoare tiranilor o vindea
Şi fără milă şi cuget îl prăda şi-l osîndia;
Pe care gîndia că cerul pentru dînsul l-au făcut
Şi de-a căruia suspinuri, crudul, milă n-au avut!

Menţionăm, de asemenea, prezenţa unei confirmări literare privind importul de blăni scumpe din Rusia, cînd, vorbindu-se de îmbrăcămintea *Dreptăţii*, se arată că « benişul » ei avea:

Samurii de Iacurţca, negri, mărunţi şi aleşi!

Pe de altă parte, zvonul despre otrăvirea lui Alexandru N. Suţul, domnul Ţării Romîneşti, înregistrat ca o certitudine în *Vedenie*, este arhicunoscut istoriografiei noastre, astfel că *Vedenie*, amintindu-l, nu aduce decît încă o mărturie, contemporană, moldovenească, dar o mărturie departe de adevăr şi departe de locul unde se petrecuseră faptele, valoroasă numai pentru cunoaşterea atmosferei contemporane. Iar precizarea că această otrăvire a fost făptuită din porunca şi cu banii lui Mihail Grigorie Suţul, domnul eterist al Moldovei, deşi nouă, nu poate fi luată în seamă, mai ales pentru faptul că domnul Moldovei nu făcea parte din nici un comitet de conducere a Eteriei, ci era un simplu membru, iniţiat în această asociaţie revoluţionară de abia la 15 noiembrie 1820 [1], cam cu aproape trei săptămîni înainte de îmbolnăvirea lui Alexandru Suţul voievod.

În sfîrşit, cunoaştem atitudinea potrivnică faţă de Eterie, a autorului, foarte mic boiernaş, atitudine care merge pînă la a da dreptate turcilor şi pe care o surprindem în versurile în care *Dreptatea*, personificarea Moldovei, îi cere fostului domn Mihail Grigorie Suţul

... să spue pricina ce l-au silit
De s-au făcut hain Porţii şi cu hoţii s-au unit.

Hoţii din aceste versuri sînt eteriştii!

Tot împotriva Eteriei se arată autorul şi atunci cînd — cum am văzut — caracterizează pe Alexandru Ipsilanti — conducătorul ei — drept « beţiv » şi « tueş », ca şi atunci cînd arată componenţa Eteriei, a *cetei sfinte*:

Arnăuţii, slugi de coadă, brahari, bacali, crîşmari beţi;
Masalagii, plăcintarii, argaţii de la odăi,
Vezeteii de pe capre, ţigani, porcari şi haidăi...

Dar atitudinea filo-turcă, amintită mai sus, nu este, în realitate, decît tot un mijloc poetic de a-şi exprima nemulţumirea împotriva Eteriei. Pentru că, atunci cînd arată atitudinea turcilor faţă de greci, poetul nu se sfieşte să spună că « paloşul păgînesc... varsă fără cruţare sîngele cel creştinesc ».

Atitudinea aceasta, conjugată cu atitudinea similară a lui Alecu Beldiman, mare boier, autorul *Tragodiei*, arată că, în Moldova, opinia publică se împărţise în două tabere: de o parte, partizanii Eteriei: mari boieri, boiernaşi şi oameni simpli; de cealaltă parte: aceleaşi categorii, împotriva Eteriei. Contradicţia aceasta este foarte interesantă şi merită să fie studiată atunci cînd se vor studia în întregime aspectele sociale şi politice ale evenimentelor de la 1821 în Moldova.

[1] Vezi V. G. Mexa, Οἱ φιλικοί. Κατάλογος τῶν μελῶν τῆς φιλικῆς ἑταιρείας ἐκ τοῦ ἀρχείου Σέκερη, Athena, 1937, nr. 514.

Alături de *Vedenie*, celelalte texte în versuri ale lui Vasile Pogor, analizate mai înainte, aduc aceleaşi informaţii contemporane, anecdotică şi atmosferă: *Vedenie, Dialog între Fire şi Moldova, Eterida*, se întregesc între ele şi reprezintă nu numai producţii literare propriu-zise, ci şi un izvor istoric foarte preţios pentru cunoaşterea unor aspecte ale stării de spirit din Moldova acelor timpuri tulburi, ca şi pentru istoria anecdotică de atunci.

În treacăt, semnalăm că poema *Vedenie* prezintă un interes deosebit şi pentru istoria limbii romîne de la începutul secolului al XIX-lea, în Moldova. Poema foloseşte multe cuvinte compuse, formate prin juxtapunere de către Vasile Pogor-tatăl, pe de o parte spre a răspunde nevoilor versificaţiei, iar pe de altă parte, spre a răspunde nevoilor de exprimare într-un chip mai precis şi mai scurt. Cităm astfel: aniscrielnic (pentru letopiseţ), samuro-blane, însamurat etc. Dar cercetarea acestor aspecte ne-ar depărta prea mult de scopul studiului nostru [1].

*

Mai rămîne de lămurit chipul în care manuscrisul poemei lui Vasile Pogor a ajuns în mîinile lui Eminescu. Ştim că poetul, pasionat după vechile texte romîneşti, a cercetat cu migală şi a adunat multe manuscrise chirilice, în deosebi de literatură populară, folosindu-le ca îndreptar sigur în labirintul atîtor sisteme, contradicţii şi monstruozităţi lingvistice şi ortografice, în care se zbătea cultura romînească de atunci. Unele din manuscrisele adunate au intrat în patrimoniul Academiei R.P.R. [2].

Din nefericire, între acestea nu se găseşte şi originalul după care Eminescu a transcris *Vedenie* şi pe care, desigur, l-a înapoiat proprietarului, pe care încă nu-l cunoaştem. Credem că trebuie de la început înlăturată posibilitatea vinderii manuscrisului, chiar de către Eminescu, deoarece numai graba înapoierii lui la proprietar ar explica amestecul unei mîini străine în transcrierea poemei: începînd cu versul 1172, textul e scris cu altă cerneală, un scris grăbit, comun şi puţin ordonat — mai ales în comparaţie cu caligrafia de pînă atunci, a lui Eminescu: egală, armonioasă şi atît de ordonată.

Ştiind acum că autorul poemei este Vasile Pogor-tatăl, cercetările pentru regăsirea manuscrisului vor trebui îndreptate în această direcţie.

La Iaşi, Eminescu a locuit cîtva timp (în august 1874) în nişte încăperi ale lui Vasile Pogor-fiul, învecinate cu casa mare a acestuia [3].

Gheorghe Panu povesteşte că Vasile Pogor-fiul a adus o dată la Junimea, după 1872, două vechi manuscrise chirilice, găsite în podul casei sale, unde îşi ţinea şi o parte din bibliotecă: unul era o traducere, din 1780, a sentinţelor morale ale lui Oxenstiern, scriere foarte mult cetită la noi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; al doilea: *Pilde, povăţuiri şi cuvinte adevărate şi poveşti... adunate de vornicul Iordache Golescu.* Amîndouă manuscrisele au

---

[1] Ne vom ocupa de acest aspect în culegerea pe care o pregătim din opera lui Vasile Pogor-tatăl.

[2] Vezi în acest sens Al. Elian, *Eminescu şi vechiul scris romînesc*, în « Studii şi cercetări de bibliologie », I (1955), p. 129—160 (Bibl. Acad. R.P.R.), deşi nu subscriem în totul afirmaţiile din acest articol.

[3] Octav Minar, *Eminescu în faţa justiţiei. Studiu de istoriografie literară*, Bucureşti, <1914>, p. 14. Tot aici se afirmă că Eminescu a fost numit la Biblioteca centrală prin intervenţia lui V. Pogor (p. 14—16).

fost încredinţate, pentru cercetare, lui A. Lambrior [1]. Acesta publică două studii în «Convorbiri literare» din 1873 şi 1874 [2] şi, pe temeiul lor, trebuie înterpretate spusele lui Gheorghe Panu, în sensul că manuscrisul sentinţelor lui Oxenstiern i-a fost încredinţat lui A. Lambrior de V. Pogor-fiul, iar manuscrisul autograf al lui Iordache Golescu îl primise acelaşi Lambrior direct de la A. G. Golescu, iar nu de la V. Pogor [3].

Cercetînd manuscrisul eminescian 2307 de la Academia R.P.R., întîlnim, la început (f. 2—3) cîteva «proverbe romîneşti», pe care le regăsim şi în ms. autograf al lui Iordache Golescu (astăzi ms. 213 de la Acad. R.P.R.), dar sînt absente, în marea lor majoritate, din extrasele reproduse în studiul publicat de Lambrior. Certitudinea că Eminescu a cercetat direct manuscrisul lui Iordache Golescu, de unde şi-a transcris aceste texte, stă şi în faptul că, în ms. 2306 de la Acad. R.P.R. (f. 1), Eminescu înseamnă că va extrage din Golescu, pentru cartea de lectură pe care o plănuia, următoarele texte: *Cînele credincios*, p. 831 (astăzi f. 680 v — 681); *Ţăranul ministru*, p. 801 (astăzi f. 666—666 v); *Prietenul adevărat*, p. 797 (astăzi f. 664—664 v); *Mulţimea doftorilor*, p. 839 (astăzi f. 686); de asemenea, în ms. 213, autograf al lui Iordache Golescu, întîlnim două proverbe adăugate ulterior, cu litere latine şi fără nici o semnătură, dar scrise de mîna lui Eminescu [4].

În acelaşi manuscris 2307, Eminescu transcrie cîteva pagini din cugetările lui Oxenstiern şi le aşază îndată după extrasele de «proverbe romîneşti». Transcrierea este făcută după un manuscris chirilic care îi aparţinea [5]. Situarea topografică a acestui text în ms. 2307, îndată după extrasele din Iordache Golescu, arată că extrasele lui Eminescu din Oxenstiern vin după publicarea articolelor amintite ale lui Lambrior, adică după 1873—1874.

---

[1] Vezi G. Panu, *Amintiri de la «Junimea» din Iaşi*, Bucureşti, 1908, I, p. 164—166. Vasile Pogor-fiul (20 august 1833 — 20 martie 1906), junimistul cunoscut, urmează preocupările literare ale tatălui. Între altele, cunoaştem de la el o traducere din Volney, *Ruinele sau meditaţii asupra revoluţiilor imperiilor*, începută la 11 martie 1859 (Academia R.P.R., *ms.* 5640, f. 1—25).

[2] A. Lambrior, *Limba romînă veche şi nouă (Tălmăcirea romînească a scrierilor lui Oxenstiern)*, în «Convorbiri literare», VII (1873), nr. 9 din 1 decembrie, p. 325—334; idem, *Literatura poporană. Pilde, povăţuiri şi cuvinte adevărate şi poveşti adunate de d-nealui vornicul Iordachi Golescul, fiul răposatului banul Radul Golescul, ibidem*, VIII (1874), nr. 2 din 1 mai, p. 66—83.

[3] A. G. Golescu îl dăruieşte, în 1882, Academiei Romîne, unde astăzi poartă nr. 213. În legătură cu acest manuscris, vezi M. Eminescu, *Literatura populară*, ed. II, comentată de D. Murăraşu, Craiova, <1941>, p. 50—51.

[4] Academia R.P.R., *ms.* 213, f. 14 şi 16. În extrasele sale, Eminescu îşi copiază numai textul proverbelor, fără explicaţiile date, între paranteze, de Iordache Golescu, pe cînd Lambrior reproduce şi aceste explicaţii. Rămîne de cercetat cu atenţie dacă textele care vin imediat după *Vedenie* (*ms.* 2307, f. 26—27) sînt scoase tot din manuscrisul lui Iordache Golescu.

[5] *Ms.* 2307, f. 4—5, sub titlul: *Pentru pustietate sau singurătate. Pentru vin (Din cugetările lui Oxenstiern.* Traducere din 1750). Vezi şi D. Murăraşu, *Eminescu şi Oxenstiern.* (Extras din revista «Făt-Frumos», nr. 5, oct. 1936, Cernăuţi), Bucureşti, 1936. Primul capitol: *Pentru pustietate sau singurătate* este transcris, după ms. eminescian, la D. Murăraşu, *op. cit.*, ca şi la M. Eminescu, *Opere*, vol. III, p. 14... ediţia Perpessicius. Despre un ms. Oxenstiern, proprietatea lui Eminescu, aminteşte M. Gaster, *Chrestomaţia romînă...*, II, Leipzig—Bucureşti, 1891, p. 46—49. La Academia R.P.R., se găsesc mai multe manuscrise cuprinzînd cugetările lui Oxenstiern (*ms.* 96, 109, 147, 265, 2773, 6086, 6137). Un fragment în traducere greacă, *ibidem*, *ms.* grec 6, f. 45—45 v.

Este de remarcat că nici Gh. Panu nici Lambrior nu amintesc de nici un manuscris — de la V. Pogor-fiul, sau din altă parte — cuprinzînd poema *Vedenie*. În schimb, Iacob Negruzzi, cum am văzut mai sus, primeşte de la V. Pogor-fiul mai multe «poezii» care, «după cuprins şi după formă» par a fi ale lui V. Pogor-tatăl şi publică una din ele: *Evghenismul*, în «Convorbiri literare» din 15 noiembrie 1871.

Între hîrtiile «comunicate» atunci lui Iacob Negruzzi, va fi fost oare şi *Vedenie?* Aceasta prea puţin pare posibil, deşi între aceleaşi hîrtii au mai fost şi alte versuri: de pildă: *Oubli*, versuri scrise de V. Pogor-tatăl la moartea fostului domn Ioan Sandul Sturza (1834) şi regăsite de curînd, nepublicate, între hîrtiile rămase de la Iacob Negruzzi [1]. .

Putem reconstitui, deci, ipotetic, drumul pe care l-a urmat manuscrisul lui Vasile Pogor-tatăl. Fiul acestuia, cunoscutul junimist, îl va fi încredinţat lui Eminescu, după 1872, adică după intrarea acestuia la «Junimea», dar cînd anume, vom vedea mai departe. Eminescu a convenit cu Iacob Negruzzi să transcrie manuscrisul şi să-l dea spre publicare, în întregime sau în extrase, în «Convorbiri literare», poate refăcut, poate însoţit de un studiu. Pentru că articolul făgăduit nu mai venea, intervine Negruzzi — cum am văzut — în noiembrie 1877, cerînd prin Slavici ca Eminescu să trimită *Poemul Călugărului*, adică *Vedenie*, pentru revistă. Neprimind nici un răspuns, Negruzzi intervine din nou, în octombrie 1880, de astădată direct la Eminescu, tot fără succes.

Dacă manuscrisul lui Iordache Golescu şi manuscrisul cugetărilor lui Oxenstiern au putut fi cercetate de Eminescu între 1873—1874, adică după publicarea articolelor lui Lambrior, manuscrisul lui Pogor: *Vedenie* l-a putut avea în mînă mai tîrziu. Între august 1874 — iulie 1875, Eminescu funcţionează ca bibliotecar al Bibliotecii Centrale din Iaşi, cînd preocupările pentru cărţi şi manuscrise vechi romîneşti îi sînt prezente şi prin funcţiunea pe care o îndeplineşte [2]. În această perioadă, viaţa lui Eminescu este oarecum mai aşezată şi el poate lucra chiar la bibliotecă. Caligrafia manuscrisului 2307, în care este transcrisă *Vedenie*, este specifică scrisului eminescian din anii 1874—1875 [3].

În acelaşi manuscris am văzut că sînt transcrise texte din Iordache Golescu şi Oxenstiern, iar în continuarea lor este şi traducerea, neterminată, a unei gramatici a limbii slave [4], precum şi copia unui manuscris din 1872:

---

[1] *Oubli* este încă inedită. O reproducem în anexe, spre a înfăţişa şi un alt aspect al atitudinii critice a lui V. Pogor.

[2] Vezi G. Zane, *Cîteva ştiri despre M. Eminescu*, în «Revista fundaţiilor regale», VI *(1939)*, nr. 2, p. *317—326*.

[3] În acest sens se poate face comparaţie cu *ms.* 2306 de la Acad. R.P.R., datat *1875—1876*.

[4] Perpessicius amintea că în *ms.* 2307 se află «un breviar de gramatică slavă şi un glosar» *(M.* Eminescu, *Opere*, III, p. 116). În adevăr, începînd cu f. 36, Eminescu transcrie o gramatică sistematică şi savantă a limbii slave, însoţind-o şi de un vocabular slavo-romîn. Din terminologia întrebuinţată ne dăm seama că este vorba de o traducere din limba germană, mai ales că în text sînt citaţi Schleicher şi Miklosich (f. 41—42). Dar nu întîlnim nici o altă indicaţie din care să înţelegem dacă ne aflăm efectiv în faţa unei traduceri, sau numai a unei compilări. Cercetînd amănunţit, ne-am lămurit că textul lui Eminescu nu redă, cum ne-am fi aşteptat, nimic din lucrarea lui F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, Viena, 1852—1856; şi nici din A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indo-germanischen Sprachen*, Weimar, 1871; ci este traducerea lucrării lui

Întrebările din partea Bucovinei şi răspunsurile din partea boierilor Moldovei[1]. Toate acestea arată la Eminescu o adîncă şi variată activitate pentru cunoaşterea trecutului ţării, activitate susţinută concomitent pe mai multe planuri. Adăugăm la aceasta şi faptul că, pe lîngă cumpărături de cărţi şi manuscrise romîneşti vechi, pentru Biblioteca centrală din Iaşi — unde funcţiona — Eminescu propune, în prima jumătate a anului 1875, cercetarea şi eventual cumpărarea şi a unui manuscris chirilic cuprinzînd un lexicon slavo-romîn şi o gramatică a limbii slave, manuscris prezentat de I. Codrescu[2].

A. Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (alt Kirchenslavischen) Sprache Grammatik*. Texte, Glossar.... Weimar 1871.

Manualul acesta al lui Leskien, devenit curînd clasic şi tipărit apoi în nenumărate ediţii, îşi grupează astfel conţinutul: *Gramatica*, p. 1—72; *Textele*, p. 73—176; *Glosarul*, p. 177—245. Eminescu traduce *Gramatica*, de la început pînă la p. 54, n. 3 inclusiv. Transcrie şi traduce şi *Glosarul* pînă la cuvîntul помниати inclusiv, dar îl fragmentează pe litere şi-l introduce, astfel fragmentat, după diverse capitole din *Gramatică*, încît face, oarecum, corp comun cu aceasta. Trebuie să semnalăm că Eminescu procedează la fel şi cînd traduce lucrarea lui F. Bopp, *Kritische Grammatik der Sanscrita-Sprache*, după ed. IV, Berlin, 1868, intercalînd în text şi vreo 50 de pagini din *Glossarium comparativum linguae sanscritae*, Berlin, 1867, al aceluiaşi autor (vezi Radu Manoliu, *O traducere a lui Eminescu (Gramatica sanscrită)* în « Arhiva », Iaşi, XVIII (1907), p. 415—416).

Începutul *Gramaticii lui Leskien*, în traducerea lui Eminescu, este prefăcut, dezvoltat şi îmbogăţit cu observaţii personale ale poetului, pe baza unui material lingvistic şi chirilic romînesc, inedit. De asemenea el îmbogăţeşte şi traducerea *Glosarului* cu observaţii şi material lingvistic propriu limbii romîne (vezi d. p. *ms.* 2307, f. 115 jos).

Traducerea manualului lui Leskien merită să fie studiată foarte amănunţit, mai ales că reprezintă un act deosebit de important pentru cultura romînească şi, totdeodată, o serioasă intenţie a lui Eminescu de a studia, direct, vechile texte slavo-romîne. Credem că această serioasă intenţie se mai poate vedea şi se leagă şi cu faptul că în acelaşi manuscris (f. 163), el începuse transcrierea, în caractere chirilice, a unui document slav de la Alexandru cel Bun (transcriere oprită la primele patru rînduri), precedînd-o de un titlu de rubrică « *Documente din ale Sf. Spiridon* ».

S-ar putea ca Eminescu să se fi gîndit şi la folosirea textelor slavo-romîne ca material de aplicaţie al manualului de gramatică slavă (pe care-l traducea şi-l prelucra totdeodată), în locul textelor religioase vechi slave date de Leskien, unele prea depărtate de nevoile directe şi imediate ale culturii noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, preocupată, atunci, de adunarea materialului istoric privitor la ţara noastră; în acest scop, Eminescu începuse să lucreze în bogata şi inexplorata, pînă atunci, arhivă a Spiridoniei de la Iaşi. Cercetări speciale ar regăsi desigur urmele trecerii lui Eminescu pe acolo (cerere, semnături în registre etc.).

În legătură cu cercetările în arhiva Spiridoniei, semnalăm că în « Columna lui Traian » (Bucureşti, 1876, p. 502), A. D. Xenopol publică unele « *Documente inedite din archivul S-t. Spiridon din Iaşi* », după copiile făcute de un tînăr, Cernescu, mort cu un an înainte. Deci, cercetarea acestei arhive se făcuse de Cernescu aproape în acelaşi timp cu Eminescu.

Amintim, de asemenea, că preocupări privitoare la alfabetul chirilic mai întîlnim şi în alte msse eminesciene de la Acad. R.P.R. Astfel, în *ms.* 2306 (f. 86) găsim *Decebal* cu litere chirilice; iar la f. 50 se reproduce alfabetul glagolitic; în *ms.* 2669, din mai 1875, se dau cifrele chirilice (60—60 v) şi copia unor însemnări slave şi chirilice; în *ms.* 2281, f. 120 v., cîteva majuscule chirilice reproduse după un ms. pe care nu-l cunoaştem; în *ms.* 2292, f. 56, semnătura lui Eminescu, în chirilice; alt text chirilic: *le mie dette* (= datoriile mele), *ibidem*, f. 17—19 (informaţia din urmă comunicată de Perpessicius).

[1] Transcrise după un manuscris incomplet. Textul acesta, extrem de interesant pentru vechile instituţii ale Moldovei, este publicat mai tîrziu, după o copie contemporană completă (Academia R.P.R., XXII 291), în *Uricariul*, XI, Iaşi, 1889, p. 252—268.

[2] Arhivele statului, *M. Instrucţiunii. Div. Şcoalelor*, dos. 2846/1875. Eminescu face această propunere cu adresa nr. 2 din 17 ianuarie 1875; dar, neprimind nici un răspuns, revine cu adresa nr. 30 din 21 iunie. În sfîrşit, la 9 august, Cezar Bolliac, însărcinat de Min. Instrucţiunii să cerceteze manuscrisul, referă că este din secolul al XVIII-lea şi fără mare impor-

Traducerea gramaticii slave din ms. 2307 — despre care am amintit —, caligrafiată de Eminescu cu atîta îngrijire, traducere plină de observaţii personale, dar neterminată, presupune o stabilitate în lucru, deci în funcţiune, şi, în acelaşi timp, o funcţiune mai liniştită, apropiată de astfel de preocupări. Credem că nu ne înşelăm dacă apreciem că ms. 2307 a fost scris, în cea mai mare parte, în perioada cît Eminescu a fost bibliotecar, între august 1874 — iulie 1875, şi anume în prima parte a acestei perioade (aici intră şi transcrierea poemei *Vedenie*); iar traducerea, rămasă neterminată, a *Gramaticii* slave ar corespunde cu ultima parte a acestei perioade, după care a urmat înlocuirea din postul de bibliotecar, ceea ce l-a împiedecat, evident, să-şi mai urmeze lucrul. În continuare, perioada de revizor şcolar şi de profesor-suplinitor de limba germană nu i-au mai îngăduit răgazul şi, poate, nici el n-a mai avut la îndemînă textul tipărit al gramaticii slave a lui Leskien, pentru reluarea lucrului.

★

Încheind, ţinem să arătăm că insistenţa pe care am pus-o, de-a lungul atîtor pagini, spre a lămuri cît mai multe din aspectele legate de această poemă satirică numită *Vedenie* porneşte, mai ales, din dorinţa de a restitui patrimoniului nostru literar o operă de care a fost văduvit şi un scriitor: Vasile Pogor-tatăl, pe care — fără să-l ignoreze — istoria noastră literară nu l-a cunoscut şi apreciat îndeajuns, şi nici în ceea ce-i era propriu şi semnificativ. Dar, în egală măsură, ne-a călăuzit şi dorinţa de a restitui patrimoniului istoriografiei noastre o operă de valoare, necesară pentru cunoaşterea şi înţelegerea stărilor de spirit şi a frămîntărilor înnoitoare de la începutul secolului al XIX-lea, din Moldova. În acelaşi timp, prin aceasta, se lămuresc şi unele din preocupările literare ale lui Eminescu, precum şi preţuirea pe care acesta a avut-o pentru poema, încă anonimă, datorită lui Pogor. Nădăjduim că demonstraţia a fost convingătoare şi că, pe viitor, Vasile Pogor-tatăl va fi aşezat la locul pe care îl merită, în primul rînd ca scriitor-luptător social, în Moldova anului 1821.

A N E X E

I

Vedenie, ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova, la anii de la zidirea lumei 7329, iar de la întruparea mîntuitoriului nostru I<isu>s Hr<istos>, 1821.

(M a n u s c r i p t)

Varlaam, smerit călugăr şi păcătos muritoriu,
Cu metania la Secul de demult petrecătoriu,
Scriu vedenia, pre care Domnul mi-au descoperit
Cînd, cuprins de întristare, sufletul meu cel uimit,

tanţă. Nu cunoaştem urmarea, cu atît mai mult cu cît Eminescu, la acea dată, nu mai era bibliotecar. Cele două adrese ale lui Eminescu sînt reproduse la G. Zane, *op. cit.*, p. 320—321; la p. 317—326, se arată activitatea ca bibliotecar a lui Eminescu. Manuscrisul lexiconului se păstrează astăzi la Acad. R.P.R., *ms.* 312 (vezi în acest sens Al. Elian, *op. cit.*, p. 312).

[1] Academia R.P.R., *ms.* 2307, f. 6-24.

Lăsînd lăcaşul cel putred, stîrvul meu cel puturos,
Gol de patimi mincinoase şi, curat şi luminos,
Cătră părintele vecinic, cătră al meu ziditoriu
S-au înnălţat, să asculte al său glas nemuritoriu;
S-au înnălţat ca să vază adevărul cel curat,
Pentru care pustiirea ţării noastre s-au tîmplat;
Cînd o hoardă ticăloasă, a grecilor blăstămaţi,
Rătăcind prin munţi şi peşteri, goli, flămînzi şi însătaţi,
Tîrîia nenorocirea, ce pe dînşii îi vîna,
În tot locul, unde, capul, ticăloşii, îşi pleca;
Cînd aceştia, cu totul văzîndu-se-ncungiuraţi
Şi de urgia cerească şi de turci împresuraţi,
Au năvălit ca să afle, prădătorii, adăpost
În mănăstirile sfinte şi sub zidiul lor cel prost;
Cînd s-au încuibat în Secul cei de sfinte prădători
Şi au tras asupră-şi oastea turcilor răsplătitori;
Cînd turcii, ca să stîrpască răul cel înveninat,
Din mireneşti şi din sfinte, nimica nu au cruţat;
Cînd au hotărît stricarea lăcaşului celui sfînt,
Sub a căruia sdrobire hoţii au aflat mormînt.
Cînd am văzut cum că turcii mănăstirea au încins!
Şi cu foc şi cu văpae cele sfinte au cuprins;
Cînd para şi cu strigarea, a furilor celor fripţi,
Se suia cu repegiune păn-la nourii cerniţi:
O jale, o slăbiciune, o gîndire m-au cuprins
Şi a mele simţiri toate întru mine s-au închis.
Un trăsnet de tun, prea groaznic, în uimire m-au adus
Şi simţirea omenească şi vederea mi-au apus.
Şi într-această uimire priviiu cele ce-oiu să scriu!
Pe care bez[1] trup, sau[2] afară, de m-am văzut, nu o ştiu.
Un nour des, deodată, foarte gros şi-ntunecat,
Pogorîndu-se din ceruri, pe mine m-au ridicat
Şi-nnălţându-mă în slavă, am auzit pre pămînt
Un clocot, ca <şi> cînd munţii deodată s-au ponorît.
Strigări, plîngeri şi suspinuri preste tot locul auziam
Şi în toată ţara noastră numai bejănii vedeam;
Grecii, turcii şi tălharii pretutindene prădă
Şi, norodul, lăcomiei, jalnică jertfă se dà.
Fără păstoriu, fără cîrmă, de groază, spaimă, cuprins,
De răpştire în tot locul, de fier şi de foc învins,
Lăsînd tristele lăcaşuri, întru care îi prădà,
Bărbatul pe-a sa soţie, maica pe fiu lepădà;
Şi, cum putea, goli, săracii, de toate a lor lipsiţi,
Îi vedeam prin munţi, prin peşteri şi prin codri rătăciţi
Şi cu cît se mîntuise, de eterişti neluat —
Ce răsboiul pentru lege numai creştini au prădat —

[1] Cuvînt dat în chirilică: б<є>з.
[2] Cuvînt dat şi în chirilică (în paranteze): сау.

Acelea prin carantine le vindea, le cheltuia,
Şi altor creştini *cinovnici*[1] de silă le dăruia...
Cu cît însă de la lume către ceriu mă înnălţam,
Priveliştea cea duioasă din vedere o scăpam,
Şi-n sfîrşit, cu depărtarea, nimica nu mai vedeam,
Decît numai clocot mare şi ne-nţeles auziam.

Dar şi acest huiet straşnic în tropot[2] s-au prefăcut
Şi-nnapoia mea deodată văzuiu o sferă de lut,
Care avea ochi şi gură şi urechi de auzit,
Dar în care niciodată priceperea n-au lucit.
După dînsa o mulţime de noroade alerga
Şi răsplătirea din ceriuri împrotiva ei[3] striga.
Un lucru de foc cu fulger pe acest ghem îl gonia
Şi spaima şi turbăciunea în ochii lui se vedea.
Nu mergea pe cale dreaptă, ci pururea[4] şuvăit,
În tot locul de noroade şi de fulgere gonit.
În sfîrşit, această gloată, ajungînd, mă-npresurî
Şi acolo cu mulţimea şi pe mine mă[5] tîrî.
Ah! ce groaznică strigare, ah! ce huet încumplit!
Ce năvală fioroasă, ce ţipăt şi ce scîrşnit!
Tineri, bătrînii şi maice, prunci, văduvi, săraci, bogaţi,
Toţi aleargă întru una, toţi cu hulă într-armaţi,
Toţi, toţi strigă răsbunare, toţi cereau neîncetat
Răsplătire şi osîndă peste boţul blăstămat!

Dar din sgomotul cel mare o tăcere se făcu
Şi aerul în văpae deodată se prefăcu,
Şi, prin trăsnete, prin fulger, cerurile s-au deschis,
Care iar, cu huet groaznic, primindu-ne, s-au închis.
Un rîu de foc dintre nouri se revărsa clocotind
Şi valuri tocmai ca munţii se-nchipuia scînteind:
Acolo se zice iadul, loc, greşiţilor, gătit,
Şi acelor ce în pradă turma lor au părăsit.
Acolo este comoara trăsnetului arzătoriu
Şi de-acolo se porneşte fulgerul detunătoriu,
A valurilor lovire, în vuetul ce auzeam
Şi scînteile lor, focul, cari prin nouri priveam.
Rîul este elementul focului încălzitoriu
Ş-a vănzătorilor ţării lăcaşul osînditoriu...
Între valuri, o mulţime de păcătoşi înnota
Şi cu strădanie, vecinic, răsuflare căuta;
Dar aceasta de la dînşii zbura pururea uşor,
Însuflîndu-li simţire, nădejde numai şi dor.

---

[1] Subliniat în text.
[2] Finala «ot» dată şi în chirilică (în paranteze): от.
[3] Cuvînt reprodus şi în chirilică, în paranteze (нн).
[4] În paranteze drepte: şovăind.
[5] În text: pe.

O namilă-nfricoşată dintr-acel rîu se ivi
Şi boţul de lut de o dată cu străşnicie sorbi
Şi cu un glas ca de vifor cătră norod au strigat:
— Veniţi, să vedeţi osînda acestui boţ de păcat!
După aceasta. cutremur foarte mare s-au făcut
Şi acele locuri straşnici într-alt chip s-au prefăcut,
Cît nici rîu de foc, nici fiară, nici nour a mai rămas
Nici fulger pe cer, nici trăsnet, nici acel de vifor glas
Nu s-au auzit cu totul, ci linişte s-au făcut
Şi o altă lume nouă de o dată am văzut.

Cap al doilea

Ne-am aflat pe un şes verde, cu copaci împodobit
Şi de rîuri liniştite în multe laturi stropit;
Cu crini, mersinnă[1], aloe, cu trandafiri sămănat,
Cu garofe de ostroave cîmpul era presărat;
Mireasma cea mai plăcută acolo se mirosia
Şi văsduhul cel mai dulce acolo ne-nsufleţia.
Se părea cum că simţirea din noi s-au înviosat,
Dup-atîtă grozăvie ce-nnainte au cercat.
Şi viindu-ne în sine, unde ne aflăm, întrebam,
Necunoscînd noi pămîntul, priste carele îmblam.
Acolo o curte mare şi lucrată minunat,
Înainte-ne, de o dată, ni s-au şi înfăţoşat.
Frum'săţile din afară ale acestui palat,
Vrednice de a se scrie, precum şi de lăudat,
Le las neprescrise toate, nu doar pentru vr-un năcaz,
Ci pentru că în vedenii ele nu au loc, nici haz;
Dar, ce-am văzut înlăuntru, am poruncă să le scriu
Tocmai cum s-au făcut toate, cum au fost şi cum le ştiu.
Necredincioşii vor zice că sînt, poate, iscodire,
Dar pe dînşii îi aşteaptă schingiuri fără contenire.
Ticăloşii! Ticăloşii! N-au văzut rîul de foc,
Nu ştiu munca, ce-i aşteaptă şi a lor durelnic loc!
N-au văzut pentru bărfele ce schingiu groaznic e gătit!
Căci ar înghiţi atuncia veninul cel otrăvit,
Şi n-ar mai bărfi, săracii, precum sînt obicinuiţi,
Împrotiva celor sfinte şi a celor ce-s sfinţiţi!
Dar nici trebue s-asculte hula lor, un înţelept,
Ci să creadă cum că toate cîte-s scrise sînt şi drept.
Acolo era o sală[2], largă şi fără sfărşit
Şi în mijloc un jilţ mare, foarte, foarte-mpodobit.
El era-n chip de luceafăr foarte iscusit lucrat
Şi cu mii de milioane de raze înfăşurat.
Un soare şedea deasupra, [ca] ca un cuiu pironit,
Luna şi alte planete împrejur sta umilit;
De-a dreapta şedea un înger, cumpănă mare ţiind,

[1] Cuvînt dat şi în chirilică (în paranteze): мерсиннъ.
[2] În text: şală.

Şi den-a stînga un altul, cu o sabie lucind.
Pre scaun şedea o doamnă prea măreaţă şi cu chip,
Moldoveneşte-mbrăcată, cu straie de şal şi sip,
Dar însă de moda veche, cu benişul cu cobur,
Amîndouă cu feţi albe şi blănite cu samur,
Iar tanelele mai late de cum le purta la Eşi
Şi samurii de Iacurţca [1], negri, mărunţi şi aleşi.

Intrând, am picat cu toţii cu feţele la pămînt,
Înţelegînd c-a Dreptăţii acolo-i scaunul sfînt.
— Sculaţi, nărod ! », au zis doamna, cu un glas prea măngăios,
Dar statornic cu rostirea şi măreţ şi fioros.
— « Sculaţi ! Eu cunosc pricina pentru care aţi venit
« La scaunul slavei mele, cel de veacuri întărit !
« Moldoveni, munteni şi alţii, dreptatea voastră o ştiu,
« În isvodul nemurirei am poruncit de o scriu.
« Acolo va sta în veacuri, milă pentru voi solind,
« Şi, prădătorilor, muncă şi hulă pricinuind.
« Adevărul, nu se poate ca să-l ascundă în veci !
« El se desleagă şi scapă din orice noduri şi clenci !
« Dar pentru acum, deodată, iată, veţi fi mulţămiţi,
« Ca să aducă de faţă vinovaţii, ce pîrîţi ».

Cap al treilea

O minune! necuprinsă de gîndul cel omenesc !
Iată că veniră fiara, de care vă pomenesc,
Şi cu bale multe foarte borîră boţul de lut,
Care se părea că este acum surd şi chior şi mut.
Atuncea doamna strigară chiar cătră mine curat:
— Varlaam să scrie toate, în stihuri ş-adevărat,
« Căte-ai văzut pîn-aice şi căte vei mai vedè,
« C-or să se plinească toate, la vremea ce s-a cădè !
« Vin cu băţul şi-l loveşte pe mutul cel păngărit,
« Pentru ca să se disfacă din ceea ce-i împietrit »...
L-am lovit şi, o minune ! O lucru înfricoşat !
Văzuiu un domn deodată din boţ că s-au disbîrnat.
Om tînăr părea la vrîstă, la stat şi la chip frumos,
Dar se cunoştea din faţă că-i viclean şi mincinos.
Pe acest domn niciodată aievea nu l-am văzut,
Decît numai când eşiră din boţul acel de lut.
Dar credeţi, fraţi de scriptură, că de-aş şti a zugrăvi,
L-aş închipui întocmai cum este, făr-a greşi !
Lăsând chipul de o parte, el a eşit îmbrăcat
Cu podoaba cea domnească şi în samur îngămfat;
Cabaniţa de de-asupra era toată de samur,
Dedesupt, de-aceeaşi blană, giubea albă de buhur;
În cap avea gugiumană tot de samur şi aleşi,

[1] În text: Iacuţca; iar mai departe în chirilică: ıакȣрцка (în paranteză).

Negri, potriviţi de-o apă [1], mărunţei la păr şi deşi;
Dintr-o sivaè de Hindii [2], cu fir, avea antereu,
Era încins c-un şal negru, foarte frumos, scump şi greu.
Dar hainele-acestea scumpe şi blanele de samur<i>
Sînt dovezi de desfrînare şi dovezi de-apucături.

Eşind din boţ, el îndată la doamna s-au închinat
Şi-nnaintea ei, cu frică. domnul acesta au stat.
Doamna i-a zis ca să spue ce pricină l-au silit,
De au lăsat ţara-n pradă şi cu grecii s-au unit.
El au început bîrfele de partid[3] a înşira,
Voind, oarecum, cu-acele pe sine a se-ndrepta.
Dar cu pilda unui prinţip din Şfezia[4], Bernardot[5],
Norodul, întîmpinîndu-l, l-au şi amuţit de tot.
Atunci doamna, c-o mînie care nu-i de povestit:
— Falangă! Falangă-ndată să aduc'! — au poruncit.
« Aşa, de voie, nu spune, acest cîine prefăcut!
« Ci de-l voiu bate la talpe, iar nu la roată sau [6] cnut,
« El va şi trăi ş-a spune cîte le ştie curat!
« Ca Şpilberg la voi nu este[7]; ci bateţi pe vinovat,
« Şi dobrosuri mincinoase nu vă trudiţi a lua,
« Liman vicleniilor lotri şi chip vădit de-a scăpa!
« Ci bătîndu-i la tălpi bine, a lor vină ei o spun
« Şi, după faptă, pedepsei, tălharii toţi se supun ».

Vorba bine nu sfîrşise şi falanga au sosit.
El îngenunchie la doamna, dar îndată l-au smuncit
Şi, tîrîndu-l, îl întinse acolo, pe un covor,
Îl disculţară de mescii şi de colţuni binişor,
Şi aşa, cu toţi samurii, cum se afla îngîmfat,
Vodă se văzu deodată în falangă spânzurat,
Şi a sale domneşti talpe, cît de fragede şi moi,
Cît de gingaşe şi albe, evgheniste [8] şi de soiu,
Sta gătite spre bătaie şi doi slujbaşi aştepta
Cu toiegele în mînă, gata a le măsura.
Iar măria sa, pre spate şi în samur răsturnat,
Cu picioarele-n falangă, să ruga neîncetat.
Dar în zadar au fost toate, că soarta nu l-au trecut,
Ci a-l bate cu toiege pre talpe au început.
Ah! Ce lucru straşnic foarte acolo s-au prilejit,
Pe un domn la tălpi să-l bată, lucru nu s-au auzit!
Dar, cu toate-acestea, iată că se poate, s-au putut!

---

[1] În paranteze, forma chirilică: дєѡ апъ; în text: din apă.
[2] Idem: сивае дє хиндии.
[3] În text: patrid.
[4] Suedia.
[5] Bernadotte, mareşal francez, ajuns rege al Suediei (1818-1844).
[6] Pe margine notată varianta: ruseşte cu.
[7] Pe margine: La voi, Sibir nu se află.
[8] În text: evghenisă.

Pre scurt, această tămplare cu ochii miei am văzut.
Cu toate că-mi spunea unul — om, se părea, învăţat —
C-ar fi bătut la falangă [1] şi pe domnul Ipsilant;
Precum şi pe alţii încă dintre domni şi veziri tari,
Acolo îi muncesc straşnic, fie măcar cît de mari,
Şi căci'naintea dreptăţii oamenii nu-s osăbiţi,
Sînt judecaţi după fapte, iar nu după neam şi spiţi;
Că se dă la mulţi şi schingiuri, fie măcar împărat,
Părtinire şi dvoreanstfă [2] acolo n-au învăţat!
Într-această vreme însă toiegitul tot urma
Şi vodă, cu suflet mare, hotărăse a răbda;
Că nu-i era de bătae, cîtu-i era de afront,
Priivindu-se pe sine defăimat în aşa pont.
Îl întreba ca să spue pricina, ce l-au silit
De s-au făcut hain Porţii şi cu hoţii s-au unit.
El însă scrîşnea cu dinţii şi cu ochiul încruntat,
Cu sălbatecă tăcere, cu răbdare de mierat,
Defăima toată durerea ce pe talpe suferia
Şi într-adevăr pricina a mărturisi nu vrea.
Doamna însă, cu mînie, striga să-i deie la tălpi;
— Că-i spune, zicea lui vodă, « măcar să plesneşti, să crăpi! »
Începînd dar şi slujbaşii a trage mai îndesat,
Tălpile pe multe locuri i-au plesnit şi au crăpat.
Un gligan din munţii Dornei, de lance fiind rănit,
Aspumînd de turbăciune şi de cotei ţăhnăit [3],
Nu se pare mai sălbatec, deşi gata a cicni [4]
Decît vodă, cînd văzură săngele său a ţîşni;
Cînd văzură cum că curge pintre degete în jos,
Cum că-i roşeşte samurul cel mai negru şi frumos.
Cînd începu să-l stropească şi pe dînsul pe obraz,
Atunci sufletul în fine se clătină cu năcaz
Şi dorea mai bine moartea, decît să fie silit
Ca să spue adevărul, de răbdare părăsit.
Dar vai! moartea nu soseşte cîndu-i omul în necaz [5],
Dect numai când de dănsa ş-a găndi nu face haz!
Aşa dar, cu toiegitul tot în sporire mergînd
Şi vodă, de la o vreme, a răbda ne mai putînd,
Începură a se sbate, a scăpa văitături,
A se sgîrci, a se-ntinde, a se vîrcoli-n samuri,
A se ridica în coate, a se sbuciuma cumplit,
A se sălta spre falangă, ş-a se ruga umilit:
— Ah! mă rog, stăpînă doamnă! îl auzirăm strigînd,
Înnecat de suspinare şi chiar cu lacrimi plîngînd.

---

[1] În paranteze drepte: turcii.
[2] În paranteze textul chirilic (дворѧнстфъ).
[3] În text; hăituit; pe margine, în chirilică şi transcriere: ţăhnăit (цъхнънт).
[4] Pe margine: чикин..
[5] Îndreptat peste: înnecat.

— Mă rog, lasă-mă, c-oiu spune toate cîte le știu, drept,
« Că s-au sfîrșit și răbdarea și sufletul meu din piept !
« Voiu spune, voiu spune toate, a tăgădui nu pot,
« Ah ! Amar, talpele mele ! Lasă-mă, c-oiu spune tot ! »
Încetînd dar de a-l bate, tot îl ținea spânzurat
De picioare cu falanga, și vodă, stînd răsturnat,
Au început ca să spuie, ohtînd însă prea ades,
Ca aceste următoare, ce pre scurt eu am ales:
— Că socrul meu, zicea vodă, Ioan vodă Caragea,
« Fiind dintr-această bontă[1], pe cîți putea, îi trăgea
« La ceata ce-i zice sfîntă, dar închegată din hoți,
« Din prădătorii de sfinte, din lotri și din netoți.
« Că acela într-o vreme a începe lucrul vrînd,
« Iar pe Calimah[2] în vîrșă a-l încurca neputînd,
« Cum și sorocul domniei viind acum spre sfîrșit,
« Au hotărît ca să fugă, cum se știe c'au fugit.
« De această hotărîre eu fiind înștiințat,
« Către Prea Înalta Poartă fuga lui am arătat;
« Dar arătarea aceasta au fost iar cu vicleșug:
« Una, să scap de urgie și alta cu meșterșug
« Ca să pot să cîștig lesne domnia, care-o doriam
« Și pe care, pentru altul, cu-a socrului bani soliam.
« Am domnit mai după vreme, dar sume grele am dat
« Și, pentru tactul domniei, cu bani m-am împrumutat.
« Viind dar eu la Moldova și fiind vechiu eterist,
« Am silit de am tras la mine pe Necolaiu[3] Rosăt vist[4].
« Iar acela și pe alții în urmă au înhăitat,
« Prilej socotind prielnic, de răpit și de prădat.
« La Țarigrad iar lăsasem, pentru trebile domnești,
« Pe frate-meu cel mai mare, de la care luam vești,
« Și pururea-i poroncisem să cate a înșela,
« Să iee, de la oricine, orice va putè lua,
« Și să stea gata să fugă în minuntul hotărît,
« Cînd a simți că la Poartă lucrul s-au amirosît.
« Făcînd, dar, o socoteală așa de-asupra, curat,
« Trei milioane să punem datorii[5] în Țarigrad;
« Șapte iarăși, ce din țară, cum am putut, le-am răpit,
« Fără de poclonul țării, ce la Poartă n-am plătit,
« Și fără banii ce-n țară, în Moldova, sînt datoriu,
« Pe zaherele, pe lemne, la blanariu, la croitoriu;
« Mai zi vr-o trei milioane, ce frații mei au furat,
« Unul aici în Moldova și altul la Țarigrad:
« Îndată ese pricina, ce pre mine m-au silit,

[1] În paranteză, forma chirilică: бwнтъ, iar, pe margine, forma, corectă: bandă.
[2] Alexandru Scarlat Calimah voievod, domnul Moldovei.
[3] Pe margine: Iordachi.
[4] Prescurtare pentru: visternic.
[5] Pe margine: care vrem.

« În șaica cea tălhărească cu grecii de m-am suit.
« Sînt vinovat și la moartè Suțului[1] din București,
« Care, nevoind să intre în căile tălhărești,
« Am plătit să-l otrăvească, precum l-am și otrăvit,
« Avînd împrotivă-i pismă, încă decînd au domnit ».

Pre înnălțatul domn, încă de usturime pătruns,
Spre-a nu lăsa povestirè de lipsuri ceva prepus,
Ca prin bătăi să înceapă de isnov a-l întreba,
Lucru care, cum se vede, începuse a-l desgusta,
Au arătat și isvorul al aceștii tălhării,
Ce-o cinstise cu numirea prea sfințitei Eterii;
Cum și nădejdile oarbe, cu care i-au înșelat,
Cei ce cîrmuia lucrarea, ce însuși au închegat.
Dar acelea fiind toate străine vinovății,
Doamne mi-au zis: « Varlaame! Acestea să nu le scrii! »
Și pe vodă să-l slobodă din falang-au poruncit
Și să-l tîrască de o parte, ca pre un leș împuțit.

Cap al patrulea

Atunci îngerul de a stînga, sabia puțin clătind,
Cu un rost foarte sălbatec striga la mine, grăind:
— Fiul omului! Grăbești![2] Sfarmă boțul cel de lut!
« Pas de rumpe legătura păcatului de demult! »
Acest glas, așa de strașnic, cu totul m-au spăimîntat,
Și sîngele și simțirea în mine au înghețat.
Dar îngerul din a dreapta, cu rost ceva mai dămol:
— Mergi, că ți-i dat, el îmi zise, să arăți păcatul gol!
« Mergi și calcă și sdrobește boțul acest blăstămat,
« Întru care sumeția și păcatul îl legat! »
Mergînd dar, după poruncă, boțul fărîme făcuiu[3]
Și gadine o mulțime a se-nchipui văzuiu:
Un panthir[4], un tigru groaznic, un maimuțoiu, un bursuc,
O leoaică încordată și cu țîncii lor buluc,
Se aleasă de o parte, din mulțimea ce au eșit
Din sdrobirile făcute din boțul ce-am pomenit.
Atunci dar, îngerul groaznic către panthir s-au întors
Și, învîrtind al său paloș, i-au zis cu glas mînios:
— Gadină neîmblănzită! Panthir crunt și răpștitoriu!
« Fire îndărăpnicită și de sînge sugătoriu!

[1] Pe margine, în chirilică: сѵцѵлvн. Este Alexandru N. Suțul, domnul Țării Romînești (1819—1821).
[2] În text: gîrbești, iar între paranteze, în chirilică: гжрбещн.
[3] Pe margine, Eminescu dă o altă versiune:
Și persoane o mulțime a se-nfățișa văzuiu.
Dintre cari eși unul, un om <șters: unul> de a firea înnalt,
Posomorît, morocîne și cu ochiul încruntat.
Ultimul vers este subliniat cu cerneală.
[4] În paranteze, forma chirilică: панѳнр. În continuare, transcrierea lui Eminescu folosește forma: panthyr.

« Pas de-ţi ia chipul, pe care între oameni l-ai purtat,
« Schingiuindu-i, în mînia cerului, ce i-au lăsat ! »
Şi deodată se făcuse un om de a firea înnalt,
Posomorît, morocîne şi cu ochiul încruntat;
Se putea vèdè din faţă că-i sălbatec şi tiran,
Linguşitoriu, fără cinste, om zădarnic şi viclean,
De socotinţa de sine ca un foale îngîmfat;
Barbă lungă, minte scurtă, dobitoc învierşunat.
Era încroşnat ş-acesta tot cu blane de samur,
Ce făcea puţină cinste părului cărunt şi sur.
Pe-acesta cum îl văzură, toţi strigară cu un glas:
— Iată vînzătoriul ţărei, spurcatul şi mîrşav vas !
« Puiul năpîrcei, pe care noi l-am fost hrănit în sin
« Şi care ne adăpară [1] cu otravă şi venin !
« Jăfuitoriul cel aprig, panthirul crud şi turbat
« Gadina cea sîngeroasă..... [2] cel spurcat,
« Din care şi omenia şi cugetul au lipsit
« Şi dintr-a căruia fapte ţara ni s-au pustiit !
« Ce, dorind cinstea străină [3], ameţiri copilăreşti,
« Nadă celor fără minte şi înşelăciuni prosteşti,
« Semne fără înţelegeri şi zădarnice numiri,
« Cinstiri goale şi deşerte, viclene ademeniri,
« Stîrnituri, ca să înşele pe tinerii cei porniţi,
« Ce, voind să le cîştige, rămîn vecinic osîndiţi;
« S-au unit cu Eteria, s-au făcut singur de rîs,
« Şi în toată ţara noastră au aţîţat foc nestins !
« Sîngele lui acel spurcat, cel cu venin otrăvit,
« Ş-a tot neamul, ce dintr-însul, pângărîtul, au eşit,
« Nu-i vrednic să răsplătească răul care ni-au adus,
« Şi numele lui în veacuri spre blăstămuri fie pus,
« Ca şi Gheezi cel spurcat, ca Daftan, ca Aviron [4],
« Ca Căin, ca Gavriliţă şi ca tiranul Aron ! »

Atunci doamna cătră dînsul căutară tulburat,
Iar el în genunchi, deodată, la pămînt s-au aruncat;
Cerea voie să vorbească, dar însă n-au fost primit,
Ci să-l pue la falangă, doamna au şi poruncit.
Desculţîndu-l dar slujbaşii, în falangă l-au şi pus
Şi îndată ridicară tălpile goale în sus,
Cu toiegele pe ele începură a croi,
Cît trebui, pângăritul [5], rugile a-şi îndoi.
Dar, ce folos? Că ureche nu era, a-l asculta,
Nici, de-a lui tălpi usturate, inimă a se-ndura !
De-a loviturilor silă fumul din talpe eşia,

[1] Pe margine: Ne adap-acum.
[2] Lăsat loc liber, urmat de semnul de întrebare (pus pe margine).
[3] Pe margine: Care pentru cruci şi lente.
[4] Formulă de blestem, ce se găseşte, în parte, în actele domneşti solemne, la *poena spiritualis*.
[5] Pe margine, un semn de întrebare.

Toiegele de dîrmogza ţanduri — ţanduri se făcea.
Şi, cum se vede, la talpe cînd bat, doare prè urît,
Că răcnia foarte sălbatec şi, gonaşul pîngărît,
Uitase chiar că-i visternic, din pendada cea de soiu:
Să vîrcolia ca un şerpe, în samuri şi prin gunoiu,
Mîinile-şi muşca cu dinţii, barba cea lungă-şi smulgea,
Să bătea în piept cu pumnul şi ca bivolii mugea.
Ca un peşte ce se frige, viu fiind încă, pe foc,
Se-ncordează şi s-aruncă [1] ne-ncetat, din loc în loc:
Aşa visternicul nostru supt falangă se sbătea,
Se resfrîngè de durere, să încujba cât putea,
Să svîrlia cătră falangă, pe tălpi mînile-şi punea
Şi răbda şi preste ele cu vergile de-l plesnia.
Din mîni, din tălpi, de sub unghii, sînge mohorît curgea,
Iar slujbaşii fără milă cu toiegele trăgea.
— Trageţi pe talpe, să crape, în falangă spânzurat,
« Vînzătoriul ţărei sale, slavnicul acest turbat!
« Trageţi-i, ca să simţască, că iaste om pătimaş,
« Ca şi săracul, pe care-l muncea ca pe [2] un vrajmaş;
« Pe a căruia sudoare tiranilor o vindea
« Şi fără milă şi cuget îl prăda şi-l osăndia;
« Pe care găndia că cerul pentru dînsul l-au făcut,
« Şi de-a căruia suspinuri, crudul, milă n-au avut!
— Daţi-i pe tălpi! striga doamna! « Daţi-i îndesat şi rar,
« Ca să guste cum se cade al usturimii păhar! »
De-atâta bătaie însă, gonaşul acel cumplit
Să văzură de vîrtute şi de simţiri părăsit
Şi, ca un stîrv fără suflet, pe pămînt şedea întins,
Fiind amorţit cu totul şi de leşin acù prins.
Atunci doamna poruncîră ca să steie de bătut
Şi, spre a-l trezi, slujbaşii a-l uda au început.
Mai viindu-şi dar în sine, atuncia l-au întrebat
Pricinele, pentru cari cu tâlharii s-au legat.
Şi au spus că cea mai mare, care întâi l-au silit,
Ar fi fost visternicia fiului său cel iubit.
Al doilea: nunta, care a săvîrşi să silia,
Cu însuşi sora lui vodă, care şi lui îi plăcea
Şi prin care hotărîse să-şi răsplătească curat
Pentru o mărşavă faptă, cu care l-au ruşinat [3];
Căci feciorul său acesta, de turbăciune cuprins,
Pîn-la maştiha sa însuşi dorinţa sa au întins.
A treia: credea că ruşii vor trece Prutul curînd,

[1] În paranteze, forma chirilică: шинвордждъ.
[2] Pe margine: l-au vîndut la.
[3] Pe margine: Asupra lui Nicolachi, ce pe <deasupra, în chirilică: дънс> dos l-au ruşinat.

Prin cari, nădejdi şi jafuri plăsmuia într-al său gînd.
A patra: ca să se afle în toate amestecat,
Fie bune, fie rele, precum tîmplarea le-au dat,
Temîndu-să să nu-şi piardă precovîrşirea[1] ce-avea
Peste toţi deopotrivă, lucru care nu-l voia.
A cincia: că Eteria îi da zare de gîndit
La domnia ţărei noastre, ce de mult ar fi pîndit,
Şi dacă ruşii îndată peste Prut n-ar fi trecut
Şi apucarea grecească eşiri bune ar fi avut,
Ştiind cum că vodă este om fricos, mişăl, deşărt[2],
A-l dobori de pe scaun, socotia lucru de un cifert;
Că, când grecii şi cu turcii în răsboiu s-ar fi-ncleştat
Ş-ar fi avut trebuinţă de ajutor neapărat,
Atunci el putea să facă în ţară vre un mic bunt[3]
Şi să ia lui vodă viaţa şi domnia într-un punt[4]
Şi, apoi, el să se-ntoarcă cu cine ar fi socotit
Că poate să-l sprijinească pe scaunul cel răpit.
Acestea au fost destule ca să arate curat
Deşertăciunea cu care ticălosul s-au purtat;
Şi să-l lase din falangă atuncea au poruncit,
Iar slujbaşii de o parte lîngă vodă l-au tîrît[5].

Cap al cincilea

Atunci doamna, să aducă şi pe altul, porunci,
Şi un arhiereu îndată din tigru se-nchipui[6].
Galbăn şi uscat la faţă, om cuvios şi zmerit,
Care de post şi de rugă se părea cum că-i topit;
Ochii lui, negri şi galiş, strălucesc înpăroşaţi,
Subt pleopele[7] slăbite adînciţi şi îngropaţi.
Încet, legănat şi gîrbov merge, cătînd în pămînt,
Cît eu socotiiu, văzăndu-l, cum că este vrcun sfînt,
Venit ca să înfrunteze pe boierii vinovaţi
Şi să ţie părtinire moldovenilor prădaţi.
Şi îndată la metănii mă aruncaiu a croi
Şi a lui blagoslovenii a rîvni şi a voi.
Dar doamna, zîmbind a rîde, îmi zise: Te-ai înşelat,
« Socotind sfînt pe tîlhariul cest în negru îmbrăcat!
« Caţi că este slab la faţă? Dar aceasta nu-i de post,
« Ci de pismă şi mînie, cărora supus au fost.
« Că-i la cehreaoa[8] lui galbăn, este numai de venin,

---

[1] Pe margine: preponderenţa.
[2] Pe margine: Ştiind încă şi pe vodă că-i om fricos şi deşert.
[3] În text: bust; iar mai departe, în paranteze, forma chirilică: бѹнт. Eminescu n-a înţeles forma chirilică.
[4] În text: pust; iar mai departe, în paranteze, forma chirilică: пѹнт. Aceeaşi observaţie ca la nota precedentă.
[5] Personajul este Iordache Roset Roznovanul, iar fiul său, Nicolae Roset Roznovanul.
[6] Pe margine: Şi iată că un părinte, un arhiereu se ivi.
[7] În text: peoplele.
[8] În paranteze, forma chirilică: чıχρѣωа.

« Fiind Costăchesc de viță, popă și popă, amin ![1]
« Că-l vezi zmerit, cu ochiu galeș, nu gândi că-i ipocrit,
« Că nici n-are duh să poarte acel obrăzariu cumplit !
« Ci-i un turbat diiidemon[2], un veninos fanatic,
« Ce crede păgînătate tot ce n-ar fi în tipic !
« Adevărul îl rănește, crucile îl încălzesc,
« Gîndirea dreaptă îl turbă, posturile-l îmblînzesc.
« El, în părerea lui, vede sfinte, sfinți, îngeri sburînd
« Și diavoli, leghioane, pe oameni bezmeticind.
« De aceea, îl vezi, cată tot în jos și la pămînt,
« Temîndu-se să nu calce în vr'o cursă, omul sfînt.
« El gîndește cum că dracul de-afară va năvăli
« Și pe cel de înlăuntru nu cată a-l potoli.
« El se ferește de dracul, și dracul șade ascuns
« În beșica cu veninul, căreia el îi supus.
« Închină cruci și metanii și se roagă ne-ncetat,
« Ca să scape de acela, căruia singur s-au dat.
« Că pizma și cu mînia și fanatismul cel crunt
« Sînt dimonii ce-or să-l rumpă, or să-l mănînce curunt.
« Nu-ți pae[3] deșanț, acestea; așteaptă și-i asculta
« Încă altele, pe cari sfîntul tău va arăta !
« Pas de-l puneți la falangă pe sfîntul mitropolit,
« Ca să spue adevărul, pe care el n-au iubit !
— Ah ! arhiereu la falangă ! Arhiereu la tălpi bătut !
« Aceasta, stăpînă doamnă, în lume nu s-au putut ! »
Am strigat atunci, cu lacrimi, de frică fiind cuprins.
Iar doamna, cătînd la mine cu zîmbire de atins[4]
Îmi ziseră: — Cum se poate, de n-ai văzut pochi bătuți?
— Ba, popi am văzut, stăpînă, rași și spânzurați, prea mulți !
« Dar îi bat și-i rad vlădicii, iar mirenii nici de cum !
« Și încă arhiepiscop să se bată, văd acum. »
— Nu-i nimică, zise doamna, un vlădică[5] e mai mic
« Decît popa cînd slujește, așa scrie la tipic !
« Și dacă pe popă-l trage din slujbă, de la oltariu,
« Și-l bat la tălpi, arhiereii, ca pe un rob și pe un talhariu,
« Aici, la scaunul nostru, batem pe arhierei
« Precum bat și ei pe lume, pe ai lor supuși ierei »!

Pînă cînd însă acestea între noi se vorovia,
Pe mitropolitul țărei spre bătae îl gătea.
L-a fost disbracat de rasă, camilavcu-i sta gios pus,
Iar tălpile cele sfinte ridicate goale în sus.
Poroncîră ca să-l bată și, ca fulgerul aprins,

[1] Personajul este mitropolitul Veniamin Costachi.
[2] În paranteze, forma chirilică: днй.
[3] Moldovenismul acesta este subliniat.
[4] Pe margine: din adins?
[5] Pe margine: arhiereul.

Toiegele de dîrmogză sfintele tălpi au cuprins.
Ah! ce-am văzut, fraţi din cruce, lucru straşnic şi grozav!
Pe prè-sfinţitul părinte tăvălindu-se prin prav
Şi barba prin colb şi ţărnă, şi părul cel sfînt şi sur
Le tăvălia împreună cu blanele de samur!
La Huşi, la episcopie, cînd era încă pitariu,
Cînd ridica chili[1] în spate şi chitanul la cîntariu,
Deşi vînjos şi mai verde, încă nu se mlădoia
Aşa precum, subt falangă, trupul lui să îndoia.
Ca din zmîcuri, ca din proaşcă, cu totul se-arunca
Şi cu mînile-amîndouă de falangă s-apuca,
Prèosfinţitul părinte, care răcnia ca un leu,
Se svînzolea sub falangă şi se sbătea ca un smeu.
Dreapta blagoslovitoare pe tălpi l-am văzut puind
Şi, cu vergile, slujbaşii şi peste dînsa croind.
L-am văzut scrîşnind cu dinţii şi cu mînile grăpînd,
Limbă, buze, deşi sfinte, de usturime muşcînd,
Şi cu glas, strigînd, năprasnic: — Stăpînă, nu-s vinovat!
« Aliolio! Tălpile mele! Aliolio! M-au înşelat!
« M-au înşelat, vai de mine, Catrina şi cu Şerban,
« Conachi şi Nicolachi, blăstămatul meu divan!
« Aceştia, stînd cu toţii, din socoteală m-au scos,
« M-au unit cu eteriştii şi m-au făcut ticălos,
« Fără cinste, fără scaun şi turmei lup pîngărît,
« Supus bătăii de cuget, hulit în veci şi urît.
« Dar acestea însă toate cu dreptate pătimesc,
« Ca cu-al mieu, blăstămul groaznic, ca c-un[2] straiu mă-nvălesc)
« Iar pricina e aceasta: că cînd, ruşii au venit,
« Iordachi Balş vistiernic şi cu alţi boieri unit,
« De la scaun lepădare să li dau, m au înşelat
« Şi ca să nu-l cer vr-odată, cu blăstămuri m-am legat.
« Dar, ce folos? Că, în urmă, preste toate am păşit
« Şi, cu dare de bani groasă, pe scaun iar m-am suit!
« Tot Şerban şi cu Catrina şi spiţeriul Angheli,
« Carii vrea să afle chipul a prăda şi a beli,
« M-au ismenit şi atuncea, peste blăstăm de-am călcat,
« De m-am făcut şi rîs lumei, m-am supus şi la păcat!
« Dar ce să fac, dacă firea nestatornic m-au zidit[3],
« Lacom, iubitor de slavă, scurt la minte şi pornit?
« Suindu-mă dar pe scaun, privighere tot aveam
« De cele, cari, în urmă, a mai suferi puteam.
« Căcí un cuvios părinte, ce Biblia tălmăcea,
« Şi-n gîrliciul unei pivniţi apocàlipsis[4] făcea,

---

[1] În text: culi; iar pe margine, forma chirilică: кули.
[2] Pe margine: cacofonie,
[3] Şters: făcut.
[4] Scris cu y: apocálypsis.

« Mă-ncredinţa că el însuşi din Leviţi au tălmăcit,
« Că din scaun de isnoavă eu voiu să fiu isgonit.
« Şi aşa la Sfîntul Munte sumă de bani am întins
« Şi chilii, livezi, vii bune, acolo am fost cuprins,
« Cu socoteală că, dacă un alt exarh va veni,
« Eu să o rad din Moldova ş-acolo a isbucni.
« Dar dracul au adus toate îndărăpt şi dişănţat.
« Că-ndată ce Eteria în Moldova s-au iscat,
« Şerban, dorind a fi agă, cu vodă s-au înţăles
« Şi, spre-a mă-nşăla pe mine, pe Catrina au ales,
« Care cu feluri de chipuri, cu cuvinte din Scripturi,
« Cu *politica*[1] deşartă, cu nişte *casnici măsuri*[1],
« Cu o sfîntă prorocie, ce Musteaţă i-au fost dat,
« Cu Şerban, cu Nicolache, în sfîrşit m-au înşelat;
« Căci zicia cum că şi sfinţii de săboară s-apuca,
« Cînd voia împărăţia în răsboiu a încurca,
« Până cînd cu sfinte vrajbe au fărmat-o, în sfîrşit,
« Şi subt a ei sdrobiri jalnici şi însuşi s-au prăbuşit.
« Papii Romei croasade în Evropa scormolia,
« Cînd să sfarme vr-o crăie sau sistemă[2] ei voia.
« Ş-ar fi stins şi ei Evropa, dacă turcul n-ar fi fost
« Viteaz numai în răsboae şi-n diplomatică prost.
« Şi că mie mi se cade, fiindcă ţin a lor loc,
« Spre a mă-ntări pe scaun, să arunc Moldova-n foc;
« Să nu cruţ nimic în lume, decît al mieu interes
« Şi smintitului meu scaun să caut a-i face dres
« Cu toată sdrobirea ţării, după pildele ce am
« De la toţi arhiereii, cîţi au fost de la Adam;
« Iar nu să tremur pe dînsul, gata a mă povîrni,
« Îndată ce vre-un exarh, vr-un Gavriil[3] va veni;
« Ci pre Fote, pe Ignate, drept pildă sfîntă să ieu,
« Pre Vasilie-cel-Mare, prea sfîntul arhiereu,
« Ce pre Iulian împăratul cu vănzare au ucis
« Şi au scos c-un sfînt Mercuri l-ar fi junghiet în vis.
« Cu acest fel, dar, de pilde voinţii lor m-au supus
« Şi în priveliştea lumei ca pe-un bufon m-au adus.
« Căci iubitul meu Conachi, care, drept zicînd, nu-i bou,
« Ca Damaschin, zi şi noapte, făcea ictenii de nou,
« Pre cari, spre cornorarea unui tueş beţiv ciunt,
« Şi spre a face îndemnare celor blăstămaţi la bunt,
« Cu ţîrcovnici, cu diaconi şi eu, mişălul şi prost,
« Ne-am nevoit zi şi noapte, de le-am învăţat de rost,
« Şi ca cănd era subt arme un milion rînduit,
« Încornorînd polcovodiţ, steaguri am blagoslovit

[1] Subliniat în manuscris.
[2] În text: systemă.
[3] Gavril Bănulescu.

« Ş-am pricestuit ostaşii, deşi goli şi despoieţi:
« Arnăuţii, slugi de coadă, brahari, bacali, crîşmari beţi,
« Masalagii, plăcintarii, argaţii de la odăi,
« Vezeteii de pe capre, ţigani, porcari şi haidăi,
« Toţi îmi părè că sînt iroi, la sfînta ceată [1] aleşi,
« Că plini de vin ucisese pe vr-o cîţiva turci în Eşi.
« Dar, nu tîrziu, buimăcirea s-au desfăcut ca un fum!
« Că năvălind othomanii, cu răsboiu şi cu zulum,
« Au înfrînt pe sfînta ceată, ce numai pradă făcea
« Şi, la băut, voevozii cu ostaşii se-ntrecea.
« Măcar că această oaste la foc mare n-au stătut,
« Văzînd că necredincioşii peste dînsa au căzut,
« Şi că ceriul nu-i orbeşte, a ucide credincioşi,
« Cari pentru legea sfîntă despoae şi beau voioşi,
« Dar a peri pentru dînsa altora loc au lăsat;
« Cănd au văzut cum că ceriul, prè puţin interesat,
« Au slobozit să se bată cu turcii, trup către trup,
« Ca cînd ar lăsa o oae să se lupte cu un lup,
« Şi cum că din turci o mie nu se taie de-un ales,
« Precum se făcea la jidovi, pe cînd mergea robi ades ».

Această dar povestire, ce sfîntul meu au făcut,
Au dat la toţi să-nţeleagă c-au fost vrednic de bătut,
De vreme că o muiere ş-un spiţăriu îl cîrmuia
Şi Şerban şi Nicolache prin el făcea ce voia.
Trăgîndu-l dar şi pe dînsul, lîngă cei bătuţi l-au pus
Şi pre alt boieriu al ţării de faţă ni l-au adus.

Cap al şasălea

Viind dar orangutanul, începu a se strîmba
Şi îngănînd tot norodul, în chip de om se schimba:
Un trup uscat, slab şi galbăn, la stat lung şi deslînat,
Cu o mulţime de blane de tot feliul îmbrăcat;
Îmbodolit la cap straşnic şi *căutînd ponihos*,
Păşind pasuri măsurate, ca cînd era *puchinos*,
S-au închipuit *dintr-însul* [2] *şi*, oarecum *ismenit*,
Nu ştia-ncotro a face şi-ntreba la ce-i *poftit*;
Ţinè în mîni tabacherea şi-ntrînsa *nu-ş* ce făcea
Şi, ca cînd ar fi fost capchiu, tot pe loc se întorcea.

Doamna dar, îl întrebară de-au fost şi el eterist,
Şi el răspunse că are, sara, partidă de wist;
Dar gioacă numai acasă, fiindcă este oprit
De Samurcaş, ca să iasă noaptea după asfinţit;
Căci umezala îl strică, fiind foarte pătimaş

[1] În text: ceapă.
[2] Pe margine: S-au înfăţoşat în mijloc.

De dînsele în tot trupul, care îl muncesc vrăjmaş.
I s-a spus că nu-l întreabă nici de boston, nici de wist,
Ci numai de risipirea norodului celui trist.
Şi el zise cum că are la creeri rheumatismos,
Dar că..... la toate le va răspunde frumos,
Cu fiii-său........[1] şi cu............[1],
De câte în ţară noastră s-au lucrat acum din nou.
Că el dietă păzeşte, şede singur ca un cuc,
Ia doftorii pentru boală, bea tabac, cafè, ciubuc,
Şi nu are nici o parte în cele politiceşti,
Decît, uneori, le-ascultă, ca pe basne şi poveşti.
S-au înţeles dar că este om stricat, din lume dus,
Un sfetnic care pe scaun numai naşterea l-au pus;
Unul dintr-acei ce domnii din peudadă ş-alegea,
Să răsune ca arama cele cari ei voia:
Căci o trîmbiţă, ce sună cum trîmbaciul va sufla
Şi se face rea şi bună, după omul ce-a cînta.
Şi aşa lui i-au dat voie să meargă la......[1]
Care, păzindu-l pe dînsul închis într-al său locaş,
.........[1] tovărăşie, ziua, noaptea, îi făcea,
Scriindu-i şi stihuri rele, ce ei toate îi plăcea:
Căci orice era în ele, aspru, rău, nepotrivit,
El ştia ca să îndrepte c-un descîntec tăinuit...

Din leoaică[2] dar domniţa îndată s-au întrupat[3],
Ca să răspundă la cele, ce el au fost întrebat.
Bătrînă, slabă la faţă, mînjită cu suliman,
Cu sprîncenele făcute şi încordate avan,
Cu ochi afundaţi, albastri[4], împăroşaţi de amoriu,
Cu o săltare uşoară, cu un chip măgulitoriu;
Şi nu era îmbrăcată ca actriţele la gioc,
Cum se purta într-o vreme, ci cu hainele de loc,
Cu benişul cu prohaburi şi deasupra cu cobur,
Cu şalvari saè cusută cu şlecuşuri de samur.
Îndată dar ce eşiră au început a vorbi
Şi, făr-a fi întrebată, povestiri lungi a croi.
Neamul, ea-i zicea că merge din vechime cu un ram
Mai înaintea zidirei prèstrămoşului Adam;
Cum că Aris şi cu Belon dintre-a ei au fost strămoşi
Şi că cel din urmă Belon dintr-a Trachiei[5] munţi pietroşi
S-au suit, gonind o zînă din Carpatul cel dăchesc[6]
Ş-au rămas a sa sămînţă în Cîmpulung cumănesc,
Unde cu nestinsă slavă locul lor au apărat

[1] Loc alb.
[2] Pe margine: În locul lui.
[3] Pe margine: s-au arătat.
[4] Pe margine: da' negri.
[5] În text: Trakiei.
[6] În text: Crapatul cel dăkesc.

Şi, că sînt nepoţi lui Belon, tuturor au arătat.
Că în urmă şi la jilţul Moldaviei s-au suit, [1]
Pe care iarăşi cu slavă, ocrotind, l-au cîrmuit;
Şi că dintr-o aşa viţă are cinstea-a fi şi ea
Şi a soţului său [2] spiţă într-acelaşi chip spunea.
Zice c-a fost din Fizinca [3], ce se zic şi Sămăşcani;
Om bătrîn, plin de ştiinţă, cu cojoc din opt cîrlani,
I-ar fi [4] moş fără tăgadă, trunchiu neamului strălucit,
Curgerea lui din vechime cum urmeaz-au povestit:
Din Schith [5], fiul lui Iracles şi din Nemvron cel prea bun,
Se trăgea din viţă dreaptă Atilas, vestitul hun,
Care trecînd în Europa, spaimă lumii s-au făcut
Şi puterea românească cu braţ de fier au bătut;
Thrachia [6], Elada, Franţa, Ispania [7] au călcat
Şi Germania şi Roma cu obezi au [8] spăimîntat.
Matias, craiul Hungriei, şi Huniad şi Cromvert,
Strănepoţi acelui irou s-au numărat în deşert;
Că soţul său [9], cu dovadă scrisă într-un făgădău,
Arată că [10] la Atilas s-au cinstit a fi calău;
Şi pe prècurvariul frate al craiului Matieş
L-au zugrumat iar dintr-înşii, fiind calăi [11] prea aleşi.
Dar cînd Mătieş la Baia cu răsboiu fu biruit [12],
Din strămoşii săi pe unul [13] moldovenii l-au robit.
Apoi la Aron, la Tomşa, gelaţii înfricoşaţi
Tot din odraslă aceasta [14] zice c-au fost ridicaţi.
Şi măcar că moldovenii, ce-s fireşte rîzători,
Zic c-ar fi ţigani de rudă [15], dintr-acei rătăcitori,
Cari ades în Moldova, din Bohemia goniţi,
Spre ocară, spre robie şi spre muncă sînt veniţi,
Adevărul însă este că-s de loc din Făgăraş,
Calăi cumpliţi, din vechime, iar, din nou, buni verigaşi.
Cu care chip mai în urmă, supt domniile greceşti,
Cele întăi căştigară din dreptăţi moldoveneşti.
— Şi cum dar, zicea domniţa, nu este de lăudat
« Un neam prin care pămîntul şi cu ceriul s-au legat?

---

[1] În continuare, cu altă cerneală: aci.
[2] Pe margine: Cum şi pe-a soţu-s,o.
[3] În text: Fuzinca, iar pe margine, forma chirilică: фѵзїнка.
[4] Pe margine: Sturzii.
[5] În text: Skyth.
[6] În text: Thrakia.
[7] Pe margine: Germania <şters: Italia>.
[8] Pe margine: cu foc au însp<ăimîntat>.
[9] Pe margine: Sturzeştii.
[10] Pe margine: C-un neam al lor.
[11] Pe margine: ş-atunci caţ.
[12] De Ştefan cel Mare, în noaptea de 14—15 decembrie 1467.
[13] Pe margine: Pe a lor strămoş, pe Sturzu.
[14] Pe margine: Sturzască.
[15] Pe margine: Sturzeştii.

« Aris, Belon şi Iraclis [1] şi Atila şi Nimvrot,
« Unui neam să deie lustru [2] şi-ntăietate nu pot?
« Fiul meu dar, Mihalachi, al acestora vlăstariu,
« Cum putea să se împace a fi numai biv-spătariu?
« Şi ştiindu-se [3] pe sine dintr-aceştia eşit,
« Cum se putea [4] ca să rabde pe un Rosăt, în sfîrşit,
« Ca să-i iasă înnainte, să fie cîrmuitoriu
« Şi, cu domnii împreună, Moldaviei prădătoriu?
« Apoi cine este [5] Rosăt? Un de sine poreclit,
« Ce din Antonie Rosăt zicîndu-se odrăslit,
« Aniscrielnicul ţărei niciodată n-au cercat,
« Ce să vază că acela, bărbat-fiu, nu au lăsat.
« Dar Cantacuzin [6] ce este? Au doar nepot de-mpărat?
« Ş-a găndi un aşa lucru mi se pare cu păcat!
« Şălariu la Thesalonica [7] şi prea mulţi la Pazargic,
« Cantacuzineşti şi astăzi se poreclesc şi se zic!
« Cum şi Balş, de unde este? Din Bălşeştii moldoveni?
« Cînd ei sînt din prisacariul Ivan ot Ionăşeni?
« Dar Ghica? De unde-i Ghica şi de pe ce-i neam domnesc?
« Mînele lor a luchiumuri şi a oloi mirosăsc!
« Cişmegii din învechime şi suiulgiarol din nou [8],
« În herbul lor se cuvine un hîrleţ [9], un cap de bou.
« Neamuri mari, dar, în Moldova, este Sturza şi Calmuş [10]
« Ce-au fost ţării scutitoare şi vrăjmaşilor [11] căluşi;
« Şi acestora se cade întîietatea cu drept.
« Căci pavăză şi zid ţării au fost din vechiu al lor piept.
« Şi, apoi, eu sînt domniţă, a răbda nu ştiu, nu pot!
« Mihalache [12] vreu în ţară după domn să fie tot;
« Iar nu într-a cîrmuirei, ca un copil socotit,
« Să-l văz tălmăcind la pravili, cu un grec dermeticit!
« El este născut om mare şi firea l-au înzestrat
« Cu toate acele danii, ce omenirei s-au dat:
« Este iscusit la minte şi, la chipul său, frumos;
« Mai limbut decît Chicheron [13], decît Platon mai mintios.
« Irou la înfăţoşare, înduplecătoriu la rost.

[1] În text: Iraklis.
[2] Pe margine: slavă!
[3] Pe margine: Şi cînd se ştia.
[4] Pe margine: Ni se cuvenia.
[5] Pe margine: Căci, în sfîrşit, cine-i.
[6] În text: Kantakuzin.
[7] În text: Thessalonika.
[8] Joc de cuvinte între supranumele logofătului Costache Ghica: Sulgearoglu sau Sulgearolu (=fiul sulgerului sau al slugerului) şi cuvîntul turcesc suiulgiarol, care înseamnă fîntînar sau cişmigiu (fiu de).
[9] Pe margine: O alaţ (vre-un chiunghiu).
[10] Calimahi.
[11] În text: vrăjmaşele.
[12] Pe margine: Fiul meu voiesc.
[13] În text: Kikeron.

« Pravilele ştie toate, ca papagalul, de rost;
« Confuţie, Zoroastru şi Moisii şi cu Licurg [1],
« Nu-s nimică dinainte-i, căci dintr-însul pravili curg,
« Ca apa ce isvorăşte dintr-un prea bogat isvor!
« Şi, în sfîrşit, Mihalachi îi a maică-sa fecior!
« Căci, soţul meu, deşi este, după neamul său, slăvit,
« Dar la minte, spuind dreptul, este puţintel smintit,
« De aceea şi în casă toate eu le poruncesc
« Şi-n dregătorii, cînd intră, locul lui îl cîrmuiesc ».

Dar aceste rodoslovii şi falnice povestiri,
Socotite fiind toate de netrebnici prelungiri
Şi străine de pricina ce atunci se cerceta,
Şi pentru care de-a rîndul cu bătaie îi certa,
Doamna, cu mare mînie şi cu chip posomorît,
Pe domniţa să o pue la falanga-au poruncit
Şi picioarele ei goale să le ridice în sus,
Ca să o frece pe talpe, să se sature de spus.
Această poruncă iarăşi foarte deşanţ mi-au părut,
C-a bate la tălpi domniţă n-am auzit, n-am văzut!
Dar luminata domniţă, a sta cu gaidele-n sus,
Fiind prea obicinuită, nu-i părea rău acest pus
Şi a fi la tălpi frecată era deprinsă de mult,
Căci obicinuia aceasta cînd intra în aşternut.
Aşa, din toate, pedosnic [2] numai falanga-i părea,
Întru cari şi a-şi pune picioruşele nu vrea.
Că zicea că la falangă numai aciea se pun
Cari din vre o greşală schingiuirei se supun;
Precum şi ea totdeauna, cînd toaleta-şi făcea,
Pe oarecine la talpe gios să bată poroncea;
Căci făcea haz să asculte supt fereastra ei bătînd,
Şi pe cei bătuţi cum strigă, milă de la ea cerînd.
Că de multe ori, cuprinsă de acest gust (incumplit),
Au făcut la tălpi să bată pe soţul său (cel iubit),
Pe care de lîngă dînsa, din crevat, îl pogoria
Şi puindu-l la falangă, îl bătea de-l omoria.
Iar cît pentru Mihalachi, spunè cum că a făcut [3]
Şi de trei ori într-o ziuă la talpe de l-au bătut [4].
Ea însă, fiind domniţă, din neam vechiu, precum au spus,
La o aşa defăimare de nime nu s-au supus;
Şi că şi acum pofteşte ca să fie, negreşit,
De acest feliu de micşurare numele ei nemînjit.

Dar în zadar au fost toate cîte domniţa spunea,

---

[1] În text: Lycurg.
[2] Alături, în paranteze, forma chirilică: досник, considerîndu-l două cuvinte: pe dosnic.
[3] Pe margine: că s-au întîmplat.
[4] Pe margine: la falangă într-o zi de l-au certat.

Căci acolo însuși domnii la falangă se punea,
Și osăbire nimică între evghenist și prost,
Între bărbat și femee, nici nu este, nici n-au fost.
Într-accst chip și pe dînsa, fără nici un compliment,
Fără să ceie să-i vază pentru neam vr-un document,
Slujbașii cu îndrăzneală la falangă o au pus.
Cînd s-au văzut dar domnița cu picioarele în sus,
Gios, pe spate răsturnată, cu un chip prea defăimat,
Poate crede orîșicine că prea mult s-au supărat,
Cum arăta prin grimasuri și prin semne, ce făcea,
C-așa feliu de țeremonii nici de cum nu îi plăcea.
Dar în zădar și acestea, că nime n-o întreba,
Precum de neam, nici de-i place s-o bată la tălpi, sau ba.

Iar cînd începu slujbașii cu cumplire, amîndoi,
A trage pe a domniței fragede talpe și moi,
Era de privit zidirea, crescută în moliciuni
Și de mică părăsită într-a sale slăbăciuni,
Hrănită în desmierdare, în feliuri de-alintături,
Plină de păreri de sine, de oarbe măgulituri,
De idei drepte prădată și ticsită de minciuni,
Ce se socotea în stare a primi închinăciuni;
Ființă nenorocită, ființă plină de vînt,
Care se credea că este pogorîtă din neam sfînt;
Cînd au simțit că într-însa curge sănge doritoriu
Și c-a ei trup, ca și altul, este prost pătimitoriu;
Cum că firea pentru spiță nu preface al său drum
Și de dureri nu o cruță, deși-i domniță, nicicum;
Că Dreptatea este aspră, n-are părtiniri de Eși,
Pe oameni, toți, deopotrivă îi ține și naleși;
Că acolo fapta bună singură-i de socotit,
Iar nepoții cu strămoșii n-au nimica de-mpărțit;
Că fieștecare-n sine îi slobod, neatîrnat
Și datoriu ca să răspundă pentru cele ce-au lucrat;
Cînd au văzut răsturnate a sale varvari păreri
Și pe sine osîndită să sufere la dureri,
Adusă la cunoștința prea sfîntului adevăr,
Ce nu-l știa păn-atuncea, cîtu-i firul cel de păr;
Cu ce fel de greutate, cu cît vălmășag cumplit,
Din beția nălucirei întru sine au venit!
Și uitîndu-și povestirea neamului celui înnalt,
Își căta numai de talpe, ce-o durea înfricoșat!
Aspida otrăvitoare, însătată de omor,
Cînd se simte obosită de al său zădarnic sbor,
Neputînd ca să găsească pe ai săi îngînători,
Să-i zmerduiască cu ochii cei de moarte purtători,
Mușcă ades a sa coadă, să silește a vărsa
Al său venin și otravă, singură, în gura sa

Şi, otrăvită de sine, prin cumplite sbătături,
Prin cucurigături straşnici, prin groaznici răsunături,
Dă de veste c-o aspidă va să fie mai puţin
Şi că crapă, zmerduită de al său cumplit venin.
Aşa şi domniţa noastră, străbătută de dureri,
Împrotivă-şi întorsese toate a sale puteri
Şi, în samuri, supt falangă, vărcolindu-se pe gios,
Nu numai de pe a sa faţă rădea sulimanul gros,
Dar încă fără cruţare se sgîria pe obraz,
Ce era schimbat atuncea, de ciudă şi de necaz!
Se sgîrcea de usturime, se trîntea şi se buşea
Într-a ei samuro-blane, ce atunci o-nnăduşia,
De cari cu a sa gură adeseori apuca
Şi capul său fără milă îl isbia şi-l scărmăna;
Şuviţele de păr negru, trăgându-le, le smulgea
Şi, tocmai ca lipitoarea, se boţia şi se lungea.
Uitase cum că-i domniţă, nu mai poftea, se ruga,
Şi încă, cu fierbinţi lacrimi, milostivire striga.
Şarpii, ce-i numesc săgeată, din pricină că străbat
Ca şi aceia pe oameni, cu iuţime, din sburat,
N-ar fi-ntrecut pe domniţa nicidecum la svîrliturі,
În vînzoliri şi în sbateri, în săltări, în smunciturі.
Că cu toate acele blane de samur, ce o încurca,
Cu nespusă agerime spre falangă s-arunca,
Ş-apucîndu-se de dînsa, ca gaiţa se ţinea
Şi, ca-ntr-un leagăn de aur, spre dînsa se hăţinea.
Mînile, frumoase-odată, şi cu cari săgeta
Pe-acei ce cu fierbinţeală de amoriu le săruta,
Le punea pe-acele talpe, ce adeşii favoriţi
Le pupa cu-nvăpăiere, cînd agiungeau fericiţi.
Peste degetele pline de inele, de verigi,
Fragede ţineri-aminte de amoriu şi de intrigi,
Lovituri foarte cumplite fără cruţare răbda,
Cît multe din suveniruri şi plesnea şi se strica.
Asalturi însă mortale, iscodite [1] de bătăi
Şi de lovituri pe talpe, ce fac vîrci şi vînătăi,
Sînt foarte ostenitoare, pentru domniţi mai vîrtos!
De aceea şi a noastră s-au întins pe pămînt gios
Şi, oborîtă cu totul de atîtea săltături,
S-au pus să se odihnească pe blanele de samuri.
Iar tălpile sângerate, ce de spaimă tremura,
Le-au lăsat durerii pradă, neputînd a le-apăra;
Peste care fără milă cu toiegele trăgea,
Măcar că din ele sînge foarte evghenist curgea.
De usturime, de trudă, de ruşine, de necaz,
Sufletul cel numai trufaş, fălit însă de viteaz,

[1] Pe margine: îmboldite.

Innăduşit de ispravă, de groasele [1] fumegări,
Ce se stîrnise din sînge, prin vălmăşag şi strigări,
Părăsit de simţiri toate, pentru un cifert au apus,
Cu care şi în tot trupul amorţală au adus.

Aceasta văzînd slujbaşii, cu apă o au udat,
Duh de mĕlisă în nării vre o vadră i-au vărsat
Şi, rumpînd o pernă mare, au scos pene, de-au aprins,
Care pe simţiri să mişce prin fumul lor au învins.
Şi atuncea prin sughiţuri, prin adesele ohtări,
Prin tusă înnăduşită şi prin silnice mişoări,
Au dat semne de viaţă, s-au mişcat, au răsărit
Şi, ca dintr-un somn, din leşin măria sa s-au trezit.
Dar îndată ce-n falangă picioarele şi-au văzut,
Pline fiind şi de sînge, în leşin iar au căzut
Şi-ntinzîndu-se pe spate, ochii peste cap şi-au dat
Şi-au ascuns în samuri faţa şi din adînc au ohtat.
Viindu-şi dar de isnoavă în sine-şi, o întreba,
Ca să spue ce-au silit-o cu hoţii a se lega. [2]
Iar domniţa, cu suspinuri şi cu glas înnăduşit,
Frecîndu-se şi pe talpe, ce o usturau cumplit,
Cu a‿coburului poală, fiind moale, de samuri,
Care potoale [3] durerea silnicelor lovituri,
Au zis: — Doamnă şi stăpînă! Eu foarte mult m-am silit
« Ca să fac visternic-mare pe fiul meu cel iubit.
« De aceea la Calimahi [4], soţului meu ticăit,
« Cînd au fost visternic-mare şi aproape de eşit,
« Curtea voind ca să facă pe Roznovanul în loc
« Şi, auzînd, de mînie m-am făcut pară şi foc!
« Eu i-am poroncit anume ca toiagul să nu-l dea,
« (Căci a i-l lua cu sila, aceasta nu se credea) [5],
« Păn-ce n-a voi să-mbrace pe Mihalache caftan
« De visternic, iar nu vornic de-aprozi, slugă la divan.
« Şi, după multă gălceavă, treaba am fost aşăzat.
« El însă, ca un bezmetic, ca un tont, o au stricat!
« Căci de a lui Rosăt galbeni, grecii toţi fiind orbiţi,
« N-au căutat să împartă boeria după spiţi:
« Ci, cunoscînd slăbiciunea tueşului mieu bărbat,
« Cu palavre şi cu chipuri nu ştiu cum l-au înşelat,
« De-au slăbit a mele cereri şi drepte şi cu cuvînt,
« Ş-au lăsat pe Mihalache cu dinţii rîzînd la vînt.

---

[1] Deasupra, corectat: grasele.
[2] Pe margine: a se-ngiuga.
[3] Pe margine: alină.
[4] În text: Kallimachi.
[5] Încredinţîndu-i un toiag împodobit într-un anumit fel, domnul încredinţa unui boier însemnul unei dregătorii şi, prin aceasta, dregătoria însăşi. Scoaterea din dregătorie se făcea prin reluarea toiagului de către domn.

« Că mergînd la Curte-odată, s-au primit de l-au schimbat,
« Pentru care-n gugiumană și cobur l-au îmbrăcat,
« Și cu caretă domnească mi l-au trimis în alaiu.
« Dar eu însă,• dimprotivă, îi găteam schingiuri și vaiu.
« Căci Beldiman de schimbare îndată mi-au fost vestit
« Și eu încă poruncisem falanga de au gătit.
« Agiungînd dar, el, acasă, precum era îmbrăcat,
« Cu șlic de samur, cu blane, drept la mine au întrat
« Și vrea să-mi spue pricina schimbării ce s-a făcut
« Și că a sta împrotiva domneștii voi n-au putut.
« Dar eu mă făceam că caut blanele și n-ascultam,
« Ci gugiumana, coburul și samurii lăudam
« Și-i ziceam: — Îți șade bine cu podoabele domnești,
« Iar mai vîrtos în falangă cu ele să te privești!
« Ce bine are să-ți șadă de picioare spînzurat
« Și-ntr-aceste domnești blane gios, pe spate răsturnat!
« Și, cînd te-oiu freca la talpe, de c.. să te ciucești,
« În samurii moi și negri și să țipi și să răcnești!
« Atuncea bătînd în palme, pe Catinca am strigat,
« Cu care și alte două cu falanga au intrat.
« Și puindu-mă pe scaun, visteriul cum au văzut
« Fetele și cu falanga, gios în genunchi au căzut
« Și poalele blanei mele și tălpile-mi săruta
« Și cu lacrămi fierbinți foarte către mine se ruga!
« Căci știa cum bat la talpe, căci i s-au mai fost tîmplat
« Ca să-l puiu viu în falangă și să-l scoată leșinat.
« Dar eu însă a lui rugă a o primi n-am voit,
« Ci să-l puie la falangă, fetelor am poroncit;
« Care îl și descultară și-n falangă mi l-au pus
« Și peșin îi ridicară talpele goale în sus.
« Răsturnîndu-l dar pe spate, de picioare acățat,
« Se-nnădușia în samurii cu care era-mbrăcat;
« Căci, cînd au căzut pe spate, gugiumana de samur
« Păn-peste ochi îi întrase; cum și domnescul cobur
« Și alte samuro-blane, cu cari era-ncroșnat,
« Grămădindu-se cu toate, îl înnădușiau curat.
« Și fiindcă-l ridicase de picioare puțin sus,
« Se îngropase în blane și trăgea necaz nespus.
« Cum venia însă spre mine cu capul său răsturnat,
« Eu mă giucam cu piciorul pe șlicul însamurat;
« Dar el, cu tot vălmășagul întru care se afla,
« Simțind, îmi smunci piciorul și cu rîvnă-l săruta
« Și îmi cerea iertăciune, mărturisind c-au greșit,
« Iar eu, Catincăi, să-nceapă a-l bate, am poroncit,
« Zicînd să-i deie la talpe gugiumană de samur,
« Carete domnești, alaiuri, cabaniță și cobur.
« Atunci începu a-l arde la talpe cu lovituri,
« Cît ca fulgerul prin nouri se svărcolia în samuri.

« Şi, apucînd al meu scaun, peste capul său l-au tras
« Şi supt picioarele mele se svărcolia fript şi ars
« Şi cînd scaunul, cînd blana, cînd picioru-mi apuca,
« Din cari, ţipînd cu lacrimi de usturime, muşca.
« Eu însă, ne-nduplecată, supt picioare-mi îl priveam
« Şi să-i dea la tălpi bătae, neîncetat porunceam,
« Căci poala blanelor mele şi tălpile-a-mi săruta
« Ş-a sta-n genunchi, dinainte-mi, prea adesea se-ntîmpla;
« Iar festa care-mi făcuse, nu era de mistuit.
« De aceea, văzînd fata că de tot au ostenit [1]
« Şi pe dînsul că nu simte, fiindc-au fost leşinat,
« Am zis pe obraz, pe talpe, cu apă de l-au udat,
« Pînă cînd din leşinarea oareşce s-au mai trezit
« Si cu tălpile spre mine să-l întoarc-am poruncit
« Ş-am zis să-mi aducă biciul, cel cu sîrmă înnodat,
« Ce, fiind mlădoiu, pe talpe se lipeşte minunat.
« Cu carele peste sută cu mîna mea i-oiu fi tras,
« Pînă cînd şi răguşise şi chiar mort au fost rămas,
« Iar tălpile se îmflase şi, plesnind, sînge ţîşnea
« Şi păn-sus, în bagdadie, agiunsese de sărea,
« Cît blanele sale toate, cum şi a mea, s-au stropit
« Şi fetele şi falanga şi biciul s-au fost roşit;
« Iar dintr-însul curgea sînge din tîlpi, din urechi, din nas,
« Din care pricină, galbăn şi schiop şi surd au rămas;
« Şi cît era suflînd încă, a-l bate n-am încetat,
« Iar cînd am văzut că-i gata ca să moară, l-am lăsat.
« Dar ce folos că, bătîndu-l la talpe, l-am calicit,
« Cînd planul meu dup-aceasta au fost tot nenorocit!
« Căci de cîteori în urmă a-l mai mişca am cercat,
« Tot opriri şi neputinţe şi stavile am aflat.
« Aşa, ieşind Eteria şi unirea mea cerînd
« Şi eu de visternicia fiului meu însetînd,
« N-au fost greu ca să mă tragă, îndată ce mi-au vestit
« Că prin această unire pot să aduc în sfîrşit
« Scoposul dorinţei mele şi să agiung să sărut
« Pe Mihalachi visternic şi de mîna mea făcut.
« Pentru care legătură, în tot Eşul e ştiut
« Balul cel vestit, cu focuri, ce la vie am făcut
« Şi care cu socoteală şi chieltuind măsurat,
« Treizeci de mii şi mai bine mă ţine în bani curat.
« Iată dar, în scurt, pricina ce cu grecii‸m-au unit,
« Din care ş-acum la talpe cu bătăi m-am osîndit ».
Acestea spuind domniţa, crezîndu-o, au lăsat
Şi-ntre cei bătuţi la talpe au tras-o ş-au aşezat.

[1] Pe margine: obosit.

Cap al şaptelea

Atunci veni şi bursucul, presnind, pufnind ghemuit,
Căruia, ca să se facă cum au fost, s-au poruncit.
Şi, o minune! îndată un boieriu s-au făcut: gros,
Scurt, posomorît şi negru, ca un grier burduhos.
Şi făcînd taclale multe, grecéşte nu-ş' ce au spus
Şi în cap vr-o şapte fesuri unul peste altu-o pus.
Iar doamna i-au zis să spue moldoveneşte, curat,
Pricina, ce şi pre dînsul cătră greci l-au fost plecat.
Ş-aşa începu a spune, cu graiu rău moldovenesc,
Dar cu glas ascuţit, iute şi ciripit muieresc,
Întîiu: cum că el nu-i Sturza, ci-i ficioru-unui ţigan,
Ce-au fost vezeteu la mă-sa, anume Ion Chelban;
Care Chelban, după spiţă, lui Bilăuţă i-i nepot,
Iar Bilăuţă ţiganul, ce era de neam netot,
De locul lui de pe Tisa, de la Turterebu-Roş,
Rosnovanului îi este în dreptate curat moş.
Ş-aşa fiind, de la dînşii nu este a se căta
Adîncime de ştiinţă, nici sfaturi[1] a s-aştepta;
Căci avînd plecări în sine falnice şi ţigăneşti,
Au fost, sînt ş-or fi netrebnici în pricini politiceşti.
Şi cît sînt, nu doar cu mintea, nici cu slujbe s-au făcut,
Ci numai alcătuirea neamului cît i-au ţinut
Şi interesul ce domnii aveau s-aleagă boieri
Dintr-acei ce se-mprumută cu mintea de la muieri.
Că isteţimea, ştiinţa, la bărbaţi cîrmuitori,
Şi nărevurile bune nu numai sînt, uneori,
Netrebnice în Moldova, dar se întîmplă ades
De li se fac şi pricină de primejdii mai ales.

Al doilea, de altă parte, că domniţa ne-ncetat
Cu lacrimi de foc jăleşte peirea, ce s-au tîmplat
Fraţilor săi, ticăloşii, de paloşul păgînesc
(Ce varsă fără cruţare sîngele cel creştinesc);
Pe carii din poala slavei, dintr-a norocului sîn,
Unde mita, vicleşugul şi vînzarea de stăpîn,
Cu robească linguşire, cu vrajbe, cu clevetiri,
Cu împărecheri ascunse, cu cernite amăgiri,
Prin aburii cei de sânge, pe carile n-au cruţat
Şi prin nourii de lacrimi, ce-au făcut de s-au vărsat,
Cu meşteşuguri, cu chipuri, încruntaţi s-au fost suit;
Mîna acea păgînească ne-ndurat i-au prăbuşit
Şi spre ocară mai mare, ca pre nişte robi curat,
În privelıştea obştească i-au pus de i-au secerat.
Pe unul, pe cel mai ager, avîndu-l la surgunlîc,
Şi pe altul în urdie, la Şumla, precum o zîc;
Iar pe-al treilea, fermanul din casa lui l-au răpit,

[1] Pe margine: treabă.

Şi, ca pe o tristă jertfă, la Saraiu l-au tîrăit,
— Pîn-sub fereastra grozavă a sultanului păgîn,
De unde moartea porneşte dintr-al moliciunei sîn —
Îmbrăcat cu feregeua ce poartă un dragoman,
Cu samuro-gugiumana şi strigînd: Aman! Aman!
Gelatul cel făr-de milă şi de sînge însătat,
Fără încrețeluire, cu brațul lui cel cruntat [1]
L-au dus la locul pierzării, unde l-au îngenunchiet,
I-au golit de samur gîtul, l-au încordat [2] spre tăiet
Şi cu crudă mulțămire privind mînii lui supus
Pe acel ce, mai-nainte, se socotia mai pre sus
Decît oricare zidire înzestrată cu simțiri,
Cum şi mintea, cum că-i era din Moruzeşti moşteniri;
Ca să sature mai bine sufletul său cel spurcat
De-o bucurie, ce numai tiranilor li s-au dat,
A grumazului cel fraged, cel alb, rătund şi întins,
Freca ceafa grăsulie, păgînul acel aprins,
Pe care sălbăticia sultanului încumplit
Sabiei lui spre tăiere i-au fost dat neomenit.
Pe urmă, cu o lovire de paloş i-au şi dărmat
Capul ce, tăiet, îndată de la trup gios au sburat
Şi pre marmurele albe, ce cu sînge le roşia,
Clipind din ochi, căscînd gura, tot sărind, bolborosia;
Iar trupul, în chinul morții tremurînd, se sbuciuma
Şi din mîni şi din picioare neîncetat arunca,
Şi cînd se sgîrcea cu silă şi se strîngea ghemuit,
Cînd se întindea pe marmuri şi se sbătea chinuit;
Cînd se încujba să sae, cînd cădea gios tremurînd,
Cînd grăpa cu a lui unghii, capul cel tăiet cătînd;
Şi cînd trăgea [3] în lăuntru gîtlejul cel sîngerat,
Cînd îl repezea să verse sîngele cel aspumat.
Iar sultanul, din fereastră căutînd, să mîngîia
Şi sorbind cu ochii lacomi sîngele, ce gîlgîia,
Cu o liniştire crudă şi în sine mulțămit,
Privea şi capul şi trupul, cum se sbăteau încumplit,
Prinzînd dar, gelatul, capul, ce bolborosind sbura
Şi ridicîndu-l de chică, pe sultanul îl ura
Ca să ajungă să vază, ca pe acela tăiet,
Pe a oricărui din vrăjmaşii înnaltului său Devlet.
Apoi, în urmă, puindu-l pe o tablă de argint
L-au aşezat şi la Poartă, ca să steie [4] spre privit.
Aşa capul, ce cu mintea toată lumea învîrtia
Şi ale ei interesuri după vreme cumpănia,

[1] Corectat peste: încruntat.
[2] Pe margine: i l-au plecat.
[3] Pe margine: smuncea.
[4] Pe margine: norodului.

Tăiet şi scăldat în sînge, spre privelişte s-au pus,
Într-un cotlon de-a cişmelii Înnaltei Porţi şedea pus.
Iar trupul, gingaş şi fraged, hrănit în desmierdăciuni,
În alintare de curte şi în greceşti moliciuni
Golit de hainele scumpe, unor jidovi fu vîndut,
Carii şi dînsu-ndată matrapazlîc au făcut.
Acest feliu, dar, de surpare, acest feliu de crud omor,
Au făcut nemîngîiată şi duioasă pe a lor sor'.
Sufletul ei acel jalnic, la bucurie închis,
Păn-la cea mai de sus treaptă scîrba sa o au întins.
În casă, tristă ca dînsa, cernită întunecat,
Singură, şi zi şi noapte, se bocea neîncetat.
Tovărăşia de oameni pentru dînsa era grea
Şi mîngîierea, otravă, ce a o primi nu vrea.
Hrana ei cea prea uşoară cu lacrimi o stîmpăra
Ş-o clipă de linişţire de-i venia, o supăra.
Noaptea, care odihneşte orice suflet obosit,
La al ei se făcea vreme prielnică de bocit.
Aşternutul, de-a ei lacrimi, ca de ploae se uda
Şi somnul cu oţărîre de la ea se depărta.
Zorii zilei la fereastră şi tînguind o găsea
Şi păn-în braţele morţii tot lăcrămînd o privea,
Soarele cu a lui raze, printr-a ei lacrimi trecînd,
Vecinic curcubeu în casă se afla închipuind.
O aşa dar tristă stare sănătatea i-au spurcat
Şi în vălmăşaguri trudnici viaţa ei o a schimbat.
Răsărituri silnici foarte trupul său îl sbuciuma
Şi ohtări prelungitoare plămînile-i vătăma.
Aţipind şi fiind trează, se muncea în vecinic chin,
Cît sîngele se făcuse în trupul său tot venin.
Prin gemete trăgănate, prin duioase suspinări,
Dovedea că tot în sine este patimi şi dureri.
În zădar burcuturi, leacuri, în zădar doftori calăi,
În zadar babe strigoaice, ce descăntă de cei răi!
Căci patima sufletească nu se vindecă nici cum
Cu scăldări oţăritoare, nici cu aburi, nici cu fum;
Ci numai cu cîştigarea supchipuirei, ce vrea,
Care singură îndreaptă pătimirea cea mai grea.
Ş-al său suflet fript de jale răsplătirea căuta
Şi de a turcilor pierzare cu turbare însăta.
Ivindu-se dar atuncea netrebnicul Ipsilant,
Ce, sugînd la rum şi porter şi la vin vechiu îngheţat,
Surpa din gură şi jilţul şi trunchiul agarinesc
Şi stîrpia din tot pămîntul neamul othomanicesc;
Domniţa cu-nvierşunare spre unire-l învita,
Ca una ce, dintr-aceasta, răsplătire aştepta,
Şi se măgulia s-ajungă ca să vază vecinic stins
Fulgerul ce o fripsese şi întăr'ta al său plîns.

— « De altă parte, nădejdea rărunchii îmi părpolia
« Şi cu năluciri mulţime, de slavă, mă gîdilea;
« Mai vîrtos visternicia fiului meu mă-mbăta,
« Pentru care ţara toată aş fi vrut a întăr'ta ».

Acestuia, la dreptate, după cuvîntul de-ntăi,
Că s-au văzut cum că ieste din boierii nătărăi;
Dup-al doilea: că este drept fecior unui ţigan
Şi urmează ca să fie mîndru, deşert şi viclean;
După a treia: domniţa, vătămată încumplit,
De zătrirea ce ciuntase neamul său cel preslăvit,
Este de crezut că, poate, cihăindu-l ne-ncetat,
Ca picătura ce sparge piatra, căzînd îndesat,
Să-l fi ismenit, orbeşte să între într-un complot,
În care au fost nimica, cînd socotia c-a fi tot;
A patra pricină însă nu i-au eşit spre favor,
Nici cuprindea boeria iubitului său ficior;
Şi fiindcă, dintre toate, mai cu temeiu l-au boldit
Aceasta, precum se vede, cu grecii de s-au unit;
Care neavînd privire la vre un folos obştescu,
Ci mai vîrtos dinprotivă, gînd şi pravăţ tîlhărescu
Şi pentru ca să-şi plinească acest scopos blăstămat,
Fiindcă, fără durere, ţara toată a împilat:
S-au hotărît că-i greşală vrednică de osîndit
Şi îndată la falangă să-l pue s-au poroncit.
După cuvînt şi plinirea se făcură fără greş,
Căci văzurăm, ca pe o bute, tăbîrcind trîndavul leş,
Carele, trîntit pe spate, gîfiè ca un gînsac,
Înfăşurat în mulţimea blanelor, ca într-un sac,
Şi, de-a trupului grosime, picioarele îi sta în sus,
Cît se părea că, fireşte, în falanga este pus.
Desculţîndu-l dar îndată, picioarele i-au legat
Şi, ca mai sus, cu falanga slujbaşii le-au ridicat
Şi-au început cu toege pe talpe rar a croi,
Cîtu căuta ca lanci[1], ca gînjul a se îndoi,
Şi, ca praştia în jurul braţului celui vînos[2],
Îşi învîrtea sub falangă trupul cel bîrtîhănos,
Şi cu glas străin, sălbatic, răcnind, sbera ca un ţap,
Smulgîndu-şi barba cea sură, precum şi părul din cap!
Şi striga milostivire, făptura ce n-au simţit
Niciodată îndurare într-al său suflet cumplit!
După ce şi pe acesta l-a tălpăluit frumos,
Lîngă cei bătuţi îl trasă, ca pe un leş puturos.

[1] Ca lancea; în text: langi.
[2] Pe margine: vînjos.

Şi din celelalte fiare: din vulpi, din lupi şi din geri,
Se făcură o mulţime de evghenişti şi boeri,
Care, după a lor drituri şi drept cinste socotind
Acea bătae la talpe, unul pe altul ghiontind,
Se înghesuea ca să iasă şi să între mai curînd,
Cerîndu-şi întîietatea şi la al falangei rînd!
Aceşti inşi însă, netrebnici şi în cer şi pe pămînt,
Fură împrăştiaţi îndată, ca praful de sîlnic vînt,

Cap al optulea

Huet ca de ape multe ce, picînd de sus, din stînci,
Se prăpăstuesc cu clocot întru besnele adînci,
Se auziră deodată, răsunînd spre răsărit,
Unde, cătînd, o scîntee de lumină am zărit.
Huetul din vreme în vreme se adăugea mai mult,
Ear scîntea de lumină se lăţi într-un minut,
Cît părea că împresoară un foarte sîlnic pohoiu
De lumină curgătoare, care cu al ei naboi
Vra să aprinză, să ardă, să potopească cu foc
Şi norodul şi pămîntul, ce era într-acel loc.
Spaima şi groaza şi frica îndată s-au zugrăvit
În obrazul a tot omul ce-acolo s-a nimerit.
Lumina dar necuprinsă însă nimică n-au ars,
Şi din huetul cel straşnic s-a alcătuit un glas,
Ce striga: — « Eată lumina veacurilor, ce au fost
« Părinţii şi sprijînirea norodului celui prost!
« Eată patrioţii vrednici, păstorii cei credincioşi,
« Cari înfrîngea turbarea vrajmaşilor mînioşi!
« Eată, sosesc pe aripa slavei lor, ce n-au apus
« Şi care în nemurire fiinţa lor o au pus!
« Vin să judice urmaşii, ce după dînşii-au ţinut
« Frîile ocîrmuirei, care ii le-au fost avut! »

Şi eată că se făcură o mulţime de bărbaţi,
Tot cu coifuri de aramă şi în platoşi îmbrăcaţi;
Sabie peste a lor coapse, în umăr tolbă şi arc,
Săhăidace atîrnate şi în mîna lor mîjdrac;
Hainele lor, nu măreţe, ci prostatice ca ei,
De postav gros, dar uşoare şi cu covrigei de mei;
Şi, în loc de birlianturi, de şaluri şi de samuri,
Fer şi oţel şi aramă, lucrate în ţăsături,
Împodobea a lor pepturi şi a lor mîni viteieşti,
Cu care păza norodul de năpădiri vrăjmăşăşti.
Faţa lor, ca strălucirea fulgerilor arzători
Şi se vidia botezată în sînge şi în sudori.
Ochii lor, cei vii şi ageri, plini de foc nemuritori,
Închideau nu-ş ce în sine, ciuşte şi îngrozitori.

II

ETERIDA

Facire epic-comic<ă> inprotiva întruuirii grecilor asupra Porții Otomanicești

Cîntaria I

Condeiul mieu, însămneazî toate cîte s-au făcut
Într-acest veac, în Moldova, loc în care sînt născut!
Scrie toate și le lasă cui va vrea a li ceti,
Fără să te pleci cu parti scrisul tău a necinsti!
Tot ce au fost și urmeazî, pentru noi iasti strein,
Căci, cum știi, de mult în lume în osăbi trăim deplin,
Și a meli plecări toate, șî veghiat și tăinuit,
Din cea mai fragidă vrîstă, ție li-am descoperit!
Scrie toati, nu te temi, deși știi că ti-or huli
Căci, oricum, vor fi și oameni dintr-acei ci ti-or făli[2]
Cît îi scrii adivărul și cei greșiț l-or simți,
Și, chiar hulind a ta faptă, în sine s-or dosădi;
Căci cugetul, cari iaste pururea neadormit,
Pe vinovat tot îl mustră, fie măcar și-mpietrit!

Adivărule prea sfinte! cari numai în ceriu ești
Și pe celi de pe lume cu ochiu jalnic le privești!
Ci toț, plecării lor, pravăț vreu s-arăti că te pun,
Dar pre cari abiè unii întunecat te prepun;
Pe a căruia lumină într-atît au înpîlat,
Cei ci vreu s-o plăzmuiască prin iscodiri ne-ncetat,
Cît cu anevoi iasti și celui ce va dori,
În hăul nedumeririi fărî greș a nimeri!
Vin, adivărule sfinte! Învață al mieu condeiu
Ca să scrijăliască toate după sfîntul tău temeiu:
Faptile celi vestite a grecilor celor noi,
Închizășluind urmării slava acestor gheroi!
Vin, răvarsă îndrăzneală și rîvnă într-al mieu pept,
Și întărești-m condeiu, ci să temi a scri drept!
Căci precum pe tine lumè te urăști de demult
Și, pre cei ci vre odată să te vestească s-au zmult,
Nu numai cu hulă surdă, clevetind, i-au ponegrit,
Dar și morții cu ocară pe cei mulț i-au osîndit;
Căci a face fapte reli și cei slăviț oamini vreu,
Dar, a li-auzi mustrate, li să pare foarte greu!
Și orice și să lucriază supt taină întunecat,
Cu cît iaste crud și crînced și nedrept și încruntat,

[1] Academia R.P.R., *ms.* 5288, f. 172—175; autograf V. Pogor.
[2] În paranteze: ceti.

Cu atîta să fereşti a nu fi priveliştit,
Că, născut la întuneric, de lumină îi rănit!
Şi măcar că toati-n lume ţin de năluciri şi vreri,
Şi să schimbă după locuri, după vremi şi păreri,
Dar folositoriu din toate, deşi fricii mai supus,
Te socotesc tot pe tine, adivărule, de spus!
Şi iată că, cum în sufle<t>, în cugetul meu, şi scriu
Celi cîte în Dachiia că s-au întîmplat le ştiu.
Această scriire slabă, dar plină de adivăr,
Şi nicidecum zmerduită de a vrajbii cumplit măr,
Măcar di-ar sluji oglindă, întru care luminat
Fieşticare să vadă toate cîte au lucrat,
Şi de celi bune fapte să să bucure voios,
Iar de celi fără cuget, întristîndu-să duios,
Să să căiască în vremi şi spre bine întorcînd
Plecare inimii sale, să să bucure, lucrînd
Fapte vrednici de chiemaria unui slăvit patriot,
Care în veacuri să-i facă cinste temelnică pot!

Elada, duioasă maică, dar odată în năroc,
Ce-au născut într-a iai sînuri sufleti pline de foc!
Elada cia fericită, olatul cel roditoriu,
Ci izvoreşti dulceaţă din pieptul pătimitoriu!
A dumnezăilor mumă, al iscusinţii arceriu,
Dătătoaria slobozirii, şi pe pămînt şi în ceriu!
Pristolul neatîrnării, a vitejilor răsad,
Pe a căriia slăvire veacurile nu o scad!
Comoara învăţăturii, a luminării izvor,
Ce-au măsurat şi lărgimia şi adîncul cu-a<l> iaţ zbor!
Dăscăliţa cia obştească, geniul cel ascuţit,
Cari pi-ai săi fii şi lumia cît să poate au trezit!
Înfrum'şăţătoaria minţii, lustru cel neponosit,
Cu care sălbătăcimea omului s-au poliit!
Cheia acia fericită, prin carile s-au deşchis
Drumul către luminare, ci supt taină sta închis![1]
Elada, tristă şi goală, despletită şi ohtînd,
De suspinuri înnecată şi cu lacrîmi tînguind,
Rînită piste tot trupul, încujbată supt greu lanţ,
Rădicînd spre ceriuri ochii cei negri şi lăcrămaţ,
Ş-arătînd a sale braţă ferecate cu obezi,
A stării iai cei duioasă umilitoare dovezi,
Cu o adîncă ohtare, suspinînd să tîngué
Şi acesti următoare înnăduşit jălué:
— «Zăf<s>! Dumnezeul puterii, ce uriiaş ai înfrînt,
«De cari să temia totul şi în ceriu şi pre pămînt!
«A căruia braţ puternic munţi şi mări au răsturnat
«Şi pe nesupuş în beznî cu fulgeri i-ai cufundat!

[1] Tăiat: ci cu stînci era închis.

« Cari prin posomorîria ochiului îngrozitoriu
« Făcei să tremure omul, cum şi cel nemuritoriu !
« Pi-a căruia glas puternic afundul îl asculta
« Şi temeiul în tării lui cucernic s-arăta !
« Supt a căruia privire vecul era un menunt
« Şi zidirea fiincioasă o picătură, un punt !
« Tu cari, odinioară, în clipală răsturnai
« Năroadi, cetăţ şi jilţuri, şi nefiinţii le dai !
« Şi carile, după voe, cu degitul tău cel sfînt,
« Înpărţăi soarta zidirii şi pre mări şi pre pămînt !
« Dintr-a căruia braţ tari fulgerile să pornè
« Şi stihiile fiinţii voii lui să supunè !
« A luminii neapusă înbilşugatul izvor,
« A planitilor părinte şi luminătoriul lor!
« A soarelui ş-a luminii adivăratul izvod,
« Cel ce-au înzăstrat pe fire cu rodire şi cu plod »!

III

<Dialog între Fire şi Moldova> [1]

Firea

— Moldovă, de cé ai lipsă, în cé simţaşti greutate?
Au pe cîmpii tăi n-ai roadă, sau păşuni înbilşugate?
N-ai izvoară, să ti-adăpi? N-ai năroade, să te are?
În sînul tău nu să naşti argintul, aur şi sare?
Eşti pustie? Eşti prădată? Sau eşti pietroasă şi sacă?
Nu scoţ tu unt, şi pe iarbă n-ai bou, cal, oae şi vacă?
Ce pricină, dar, te face să fii tristă şi mâhnită,
Tot în lacrămi, în suspinuri şi în vaite topită?
Fii tăi, ce să apliacă, dintr-ale tale ţiţi bogate,
Ei, în loc de bucurie, sămpt dureri neîncetate?
Avînd tot, ei n-au nimică ! Tu, plină di-nbilşugare,
Ei muncesc, strîng şi adună: partea lor îi lăcrămare.
Cine samînă cu lacrămi, să zice că-n vesălie
Va să adune şi spice şi roduri, cu bucurie!
Dar aceştiè, şi ară şi samînă şi adună,
Tot în suspinuri, în lacrămi, în sughiţuri ce răsună !

Moldova

— Fire ! Fire ! Sînt bogată ! De la tine strîmbătate
N-am suferit la nimica, ce pururea bunătate !
Dar lăsînd eu într-o parte arătări de mulţămire,
Care Moldovii să cade să aducă cătră Fire,
Vreu să-ţ arăt în puţine cuvinte cuprinzătoare
Şi pricinile măhnirii ş-a inimii mele stare.

---

[1] Originalul, autograf al lui V. Pogor, în colecţia V. Panopol.

Din veacuri nemărginite, cînd și lumea încă toată
Să afla gemînd supt giugul varvariei încruntată,
Şi pînă acum în urmă, n-am suferit mai cumplită
Greutate, de nărodul ce m-am aflat lăcuită!
Gotthii, unnii și cumanii, bulgarii și pațînițiil
Sarmații [1] și ghenovezii și dachii și arnăuții,
Toț, în vremi, sau în parte, în prădări sau lăcuință,
Au alergat preste mine și au supt dintr-a mea țiță.
În sfărşit [2] şi fii Romii, plăcîndu-le a mca mană [3],
De la Traiian cel Mare lăcuesc fără prihană!
Ochiul meu, cel de cînd lumea, au apucat ca să vază [4]
Tamerlani, Galgani [5] și Atili, biciuiri cerești [6] plini de groază!
Dar acelè [7] fiind, toate, puhoiu ci jghebuești [8]
Locul [9] pe care aliargă și pe urmă îl mîlești,
Şi o primăvară numai îi îndestul să tocmască
Ranile turbării sale și cîmpii să înspicească,
Nu m-au scărbit niciodată, ce cu mînă într-armată,
De multe ori a lor vîlfă — în rușine înturnată —
La fii [10] miei am făcut-o pricină de bucurie
Şi pilde înbilșugate pentru a mea vitejie!
Numai acum sînt scărbită, numai acum întristată,
Cînd fii mei... [11] în robie defăimată!
Cînd îi privesc ca o turmă fără păstori, dați în pradă [12]
Nu la lei, sau vulpi sălbatici, ce la vulpi scurte de coadă!
. . . .

Fi<rea>

— Dar acei plini de mărire, fii Romii cei vestite,
Fii Romii [13] cei vitează, cei înalte și slăvite;
Fii Romii, ce odată făcè lumea să asculte
Şi să tremuri [14] cu frică supt a lor biruinți multe;
Cum au uitat a lor slavă, cum rabdă cu defăimare
Robii lor să stăpînească piste slavă lor cea mare?
Au doar într-înșii nu curge acel sfînt și viteaz sînge,

[1] Şters: tătarii.
[2] Şters: urmă.
[3] Şters hemistihul: m-au primit să le fiu maică.
[4] Şters: au priivit fără spaimă.
[5] Şters: Atili.
[6] Şters: Varvari crunți (prădători).
[7] Şters: aceste.
[8] Şters.
[9] Şters: Pămîntul (din duruituri de munte).
[10] Şters: au văzut.
[11] Şters: nărodul; versul este deficient.
[12] Şters: fără păstoriu rătăcită.
[13] Şters: ce odată.
[14] Şters: a lor pravili, a lor legi.

Care-i hotărît de ceriuri tiraniè de a stinge?
Au nu mai sînt, între dînşii, Catoni, Bruţ [1] cu vitejie,
Să poată ca să stărpască viţa cè de tiranie?
Eu nu mă înşăl, Moldovă, drumul mieu îl cunosc bine,
Tot aceiaş bărbăţie [2] eu răvărs într-a lor vine [3]!
În nărodul tău şi astăz cunosc rîmlenească [4] rază,
Poate lumea între dînşii şi Romili [5] şi Bruţ să vază!

M<oldova>

— Eu sînt foarte mulţămită de nărodul ce, în pace
Petrecînd, nici slavă mare, nici măhniciune [6] îm face.
Şi eu cunosc foarte bine că a lor bună plecare,
De ar avea chip sau vreme, sau povaţă spre mişcare,
Ar putea prè cu lesnire, nu numai să să mînt<u>ească
De stăpînirea cè moale, sau tirăniè [7] grecească;
Dar să şi facă odată, într<u> a mele disfate,
Braţ de maică hrănitoare şi de toate-nbilşugate,
Să să nască altă Romă, altă republică mare,
Pentru ca să dei lumii şi pravili şi îndreptare!
Dar ce să zic? Vai de mine! Departe di-o socotinţă,
Ce [8] în vecuri viitoare hrăneşti a mè dorinţă,
Astăz nu pentru acèsta mă aflu întru măhnire,
Ci pentru că văz nărodul tot [9] lăsat în pătimire;
Şi nu dintr-altă pricină, decît pentru că el n-are
Boeri, boeri cu durere, şi pămînteni cu îndurare! [10]
Ce folos că o mulţime, înbrăcaţ cu acest nume,
Fac [11] şi treptii mîrşăvire, fac şi greutate-n lume!
Că cu drepturi [12] de neam mare [13], pămîntului grea povară,
În loc ca să-l ocrotească, îl d'rapînă [14] şi-l oboară [15]
Şi, pentru ca să agiu<n>gă să prindă chip cu lesnire,
Spre a putè ca să prade nărodul, fără sfiire [16],
Grecilor ce vin aicè [17], orîndatori piste mine,

[1] Şters: Nu să află între dînşii vre un Brut.
[2] Şters: isteţime, fierbinteală (vitejie).
[3] Şters: Eu le răvărs de la mine.
[4] Şters: romăniasca.
[5] Şters: Schipioni, Romuli.
[6] Şters: De nu poartă acum arme, dar nici măhnire.
[7] Şters: de stăpînire.
[8] Şters: care.
[9] Şters: pătimind în cumplire.
[10] Şters: plecare.
[11] Şters: Fac aceşti<i> trepti (stări) ocară.
[12] Şters: cu o fală.
[13] Şters: cu un nume de boerie (neam) pe pămîntu.
[14] Şters: îl şfichiuesc şi-l oboară.
[15] Şters: cat nărodul să oboare.
[16] Şters: fără vreo îngrijire.
[17] Şters: din orîndarii greci cari cumpăr.

Le dau vînt [1] de stăpînire, folositor pentru sine!
Îş închipuesc dintr-înşii o arătare grozavă [2],
Îi să închină cu cinste ş-o tămăiază cu slavă [3].
Şi, ascunş supt aşă mască, prădă fără oţărire
Nărodul, care spre dînşii [4] au nădejde şi cinstire!
Pentru ca să poată, însă, tăgădui în vecie
Această driaptă [5] cărare, ce duce la tiranie,
Sînt săliţ ca să primască, pe lîngă domni, o mulţime
De greci săraci, ce vin [6] numai ca să prădi cu iuţime;
Şi, din cîţ vin, nici unul plugariu nu vrea să să facă,
Ce toţ cer dregătorie [7], iar pămînteanul să tacă!
Toţ boeri, toţ di neam mare, toţ cu ceriri prè [8] înalte:
Palmile roasă de vâslă, aici să fac delicate [9]!
Alămîi şi portocale, zarzavaturi sau plăcinte,
Că au vînd<ut>, ei nu cată, ci tot prădăciunj cumplite [10],
Feliuri de chipuri stărniră, ca să prădi, să apuce [11]!
O socotinţă adîncă, jale şi ciudă aduce:
Şi drepturi şi vrednicie şi slujbă şi boirie [12].
Toate razămă în dare, toate stau în bogăţie [13]!
În stăpîniria de astăz vezi [14] un telalîc, ţi-i griaţă,
Sîngile ţi să întartă [15], să aprinde şi îngheaţă!
Ţi-i şi ruşine şi ciudă, şi necaz şi întristare,
Cînd priveşti acia duiuasă a moldovenilor stare!
Domnul lor [16], fără ruşine, toate în mezat le vinde,
Cine ari bani să dei, la tot dreptul să întinde.
Dobitoacile? Boerii! În loc de înpotrivire,
Ei <cu> sfaturi şi povaţă, ei cu grecii în unire,
Trag şi sălesc şi îndiamnă pe cielanţ să alergi,
Să dea bani, ca să cîştige a dezbrăcărilor legi!
Divanul îi o dugheană, unde cumpără dreptate
Cine dă la bani mai bine, măcar fie strîmbătate!
Nici ruşinea, nici strigarea, nici pravila să ascultă,
Giudecătorii nu cată decît unde-i sumă multă!

---

[1] Şters: îş închipuesc.
[2] Şters: nişti arătări grozave.
[3] Şters: îi tămăiază (ăl tămăiază) cu cinste şi-i înpovară de slavă.
[4] Şters: într-înşii.
[5] Şters: strîmptă.
[6] Şters: aliargă.
[7] Şters: Toţ boerii, stăpîniri.
[8] Şters: mari.
[9] Şters: în Moldova-s delicate.
[10] Şters: ci ciarcă (priveşti) spre cinste cale, (numai a răpirii cale); ce tot cer înbrăcăminte.
[11] Şters: Cînd le-i socoti pre toate, te-i mira, ţi-i face cruce.
[12] Şters: Drepturile, vrednicia şi slujbele şi dreptesc <sic>.
[13] Şters: Ei cumpărînd stăpîniria, o şi vînd cu scumpătate.
[14] Şters: de acuma nu vezi decît.
[15] Şters: Ţi-i şi ruşine şi giudă <sic>.
[16] Şters: îl vezi că şade şi că în mezat.

Frica lui Dumnezeu iaste o zădarnică pricină,
Care, în loc să oprească, zădărăşti a lor vină.
Bătaia de cuget încă, o simţite care-i dată
Să giudece [1] pe tot omul în ştiinţa lui curată;
Şi aceasta, spăimîntată [2], s-au liniştit şi acum tace,
Să oţărăşti, nu poate, îi lasă de pradă-n pace!
Vistiriia iarăş iaste o peşteră tîlhăriască,
Ci privighiază, în lume, omul drept să nu trăiască!
O sistimă încumplită, care stă şi să hrăneşti
Vederat din dizbrăcaria unii ţări ce pătimeşti!
Silas, Marius şi Neron acolo să înviiază,
Cine disbracă mai aspru face o faptă vitiază!
Nărodul tot pătimeşti, dar acesta să îngraşă,
Pre fii lor á bè sînge îi deprind încă din faşă!
Bostan, Coman, Baba-Rada, Bujor, Căzacul şi Talpă,
Tălharii ce bea la sînge precum alţii ar bea apă,
Asămănîndu-i cu hoţii ce să ţiu în visterie,
Poţ a zice faptă bună, a lor feliu de tălhărie:
Căci ei, prădători în parte, în vremi şi după stare,
Au căştigat prin pediapsă de a lor vină spălare!
Dar acestora, ce pradă în ivală, fără frică;
Care pe bogaţ dispoe şi pe cei săraci îi strică;
Care din surparia ţării zidesc a lor nărocire,
Care nu ţiu altă legi, decît acea de repire;
Dumnezăiasca dreptate, îndelungînd a lor vină,
Le găteşti o pediapsă mai cumplită şi mai plină!

Încă mai hrănesc pe mine şi tagmă bisăriciască,
Adunari de diiavoli, stare eosforiciască!
Trufaş, disfrănaţ şi mîndri, toţ plini de înşălăciune,
Te viclenesc, te defaimă, prin chipul de plecăciune.
Într-înşii ipocrisiia, vrajba, pizma lăcueşti,
Ei sînt gheena şi iadul, unde dracul stăpîneşti!
Camilavcul lor, îi coiful supt care el să ascunde;
Rasa, haina şi, ei, chipul, cu care spargi oriunde!
Cînd s-au răsturnat din ceriuri vasul cel plin de mîndrie,
Dracii, înşiraţ din aer şi pînă gios la tărie,
Din îngeri cu strălucire, oarda lor întunecată
Şi cîţi pre pămînt rămasă, s-au făcut toţ pochi îndată.
Ei singuri îşi zic, cu fală, chip îngeresc cum că poartă,
Şi <î>ntr-adivăr, sînt negri şi dintr-a Sătanii ceată!
Rugăciunea lor îi hulă, şi pentru aceia vine,
În loc de milă, urgie, şi tot rău, în loc de bine.
Căci dumnezăiasca jărtfă, prihănită-ntr-a lor mînă,
Tot osîndă şi urgie soleşti pentru a lor stînă.
Lăsînd a-ţi spune <mai> multe di-această tagmă cumplită,

[1] Şters: să să stărnească.
[2] Şters: acum tace.

Din care şi ominiria şi simbathiia-i gonită;
A căriia fundul iaste sîngerata lăcomie,
Iar mijlociria îi sîla şi pravăzul, tiranie,
Să-ţ vorbesc ceva, mă iartă, numai de mitropolitul,
Crocodilul cel sălbatic, tigru şi neomenitul!
Acel care pe nas varsă boaria Tartarului toată!
Ce, otrăvind, surpă, muşcă şi şi plînge totodată!
Un mitropolit, dar, soro, după pravila opştească,
Îi ridicat într-o ţară dreptatea să sprijăniască.
El iaste spre cumpănirea unui domn, carele ţine
Voinţa neînfrănată, şi spre rău, cît şi spre bine.
El numai, în toată vremea, poate, şi fără sfieală,
Domnilor să le arăti pravilă de rînduială
Şi pè boeri iar să-i facă din măsuri ca să nu ş iasă,
Ce să mîngîi [1], să-ndrepti staria ţării cea duiuasă.
Căci, într-o aşa păşire, el în toată vremea are
Drept pavăză [2] şi pricină, nărodul spre apărare.
Pilde avem îndestule, dar Veniamin nu face,
Decît, ţiind patiriţa, ca un om de ceară, tace,
Şi, ceia ce-i mai rău încă, iaste că şi iscăleşti,
La toat-acelè prin care nărodul meu să munceşti!
Dă şi pilda ocrotirii răilor, care dispoae [3]:
Fără dînsul, Neculachi [4], de viu belit ca o oae
Şi spînzurat în cîrlige, dămult trebuia să fie,
Ca să slujască drept pildă şi drept groază în vecie!
O! Vîrful nenorocirii! Mitropolit! Cum să poate
Capul legii ca să fie povăţuit, întru toate,
De Angheli, de spiţăriu, şi de curva cè vestită,
Care, acum, pezăvenchi, s-au făcut şi mai slăvită?
Unul esă cu glistiriul, dă sfaturi de stăpînire,
Ceialantă, într-armată cu adîncă ispitire,
Tulbură şi strîmtoreşti duhul cel de slăbăciune,
Care nu-i de altă vrednic, decît la o rugăciune
Să adaogă ohtare, lacrămi de ipocrisie,
Ce, în loc de umilinţă, te aduc întru mînie!
Căţ dăsfrănaţ şi căţ tineri, căţ au gărgăuni în minte,
Toţ aliargă de dau sfaturi, sfîntului nostru părinte!
Acolo îi parlamentul, unde nebuniia coace
Rodurile mişălii, ce pe toţ de rîs îi face.
Şi căţ într-însul au parte, toţ sînt cunoscuţ în lume,
Le zic cocardă de păslă şi cai de strigă anume,
Treaba lor îi a da sfaturi, iar sfîrşitul f.....,

[1] Şters: îndrepti.
[2] Şters: şi drept cuvînt.
[3] Şters: dizbracă.
[4] Neculai Canta, vărul mitropolitului Veniamin.

Che<r>hanaoa la Catrina, la Negel, la lostărie!
Nişti, aşă dar, netrebnici fac sfînta Mitropolie,
Din sprijănitoare ţării, rendez-vous şi spiţărie!

Firia

— Într-un nărod care zace în pelinci de vărvărie,
Poate şi nerănduealǎ şi răpire ca să fie.
Răi în tot locu să află, dar şi bunul nu stărpeşti,
Căci, între spini, trandafiru şi naşti şi înfloreşti.
Aşa şi-ntre boeri poate, sau buni cu desăvîrşire,
Sau mai suferiţ să fie, în plecaria de răpire.
Aş voi, dar, într-aceasta ca să-m dai o ⁄dizlegare,
Să-m faci bine cunoscută adivărata lor stare.
Ghica, Grigoraş şi Sandul, Dumitru Sturza, Paşcanu,
Costandin Balş logofătu şi Iordachi Roznovanul,
Sînt şapte boeri, pe care ţara părinţ îi numeşti,
De la dînşii apărare şi aşteaptă şi doreşti.
Pe aceştiè îndată să-i şi giudecăm în parte,
Să vedem a lor plecare, tocma chiar dintr-a lor fapte.
Ghica, ofelit din fire, în boale şi în ohtare,
Dă-nceput nu aratasă nici folos, dar nici rău mare.
Paşcanul iarăş, ceaslovul şi bibliia îş păzăşti,
Strînge banii cu sălinţă şi la altă nu gîndeşti.
Costandin Balş, jidoveşti, unde interesul chiamă,
Sau dispoai, sau înbracă, el aliargă fără siamă.
Iar Sandul Sturza, mehteriul, în ogradă îş mai face
Un despotizmos în parte, şi pentru cel opştesc tace.
Grigoraş Sturza, visternic, un om plin de buhătate,
Nici răpitor, nici zavisnic, nici plecat spre strîmbătate,
Om curat la santimenturi, om patriot cum să cade,
Din slava cuviincioasă numai domniţa îl scade.
Fiiul lui făgădueşti patriei un rezim tare [1];
De n-ar fi fost lîngă dînsul Lozonschi, lupul cel mare,
Îndoită cunoştinţă şi nedejdi înmiită
Cîştigînd, ar fi dat ţării, cu purtaria cea cinstită!
Dar acel ciocoiu Lozonschi, diprinzîndu-l la răpire,
Au stîns mult din cinstea care vrednicea a lui numire.
Dimitrachi Sturza iarăş, patriot cu înhierbinteală,
Di-ar avea şi bogăţie, ar fi fără îndoeală
Un boeriu ce rară ţară ar putea să să sfiiască
Că au avut vre odată pe-acesta să-l cumpănească!
Haractir are ca Caton, ca Brutus statornicie,
Şi ca Cauniţă, sfetnic, negreşit, poate să fie.
De are ceva pornire, nu-i greşală însămnată,
Iaste stricătoare-n parte, dar patriei niciodată!
Mai rămîne Roznovanul, visternicul acel mare,
Boeriul acel puternic, stâlpul ţării cel mai tare,

[1] Şters: bărbat mare.

Întru carile odată tot nărodul răzămasă
Nedejdea ţinerii sale, cu starè lui cè duiuasă.
Politica cè vicliană, supt arătare de mieri,
Ascundè cè mai cumplită otravă, venin şi fhieri!
Vremea însă şi ispita l-au discoperit în grabă,
Căci omul nu să cunoaşti, pîn' cînd nu ia<s>te-n treabă.
Acest Proteu şi Mac<hi>avel, sau panthir şi salamandră,
Au vădit a răutăţii cè mai desăvîrşit cadră.
Cine voeşti să vadă pe crudul Foca tiranu,
Margă, că-l află întocma înviiat în Roznovanu!
Slab, fricos şi scurt la minte, om mic în nenorocire;
Varvar crud şi fără milă, cînd iaste în fericire;
Lacom, răpitor şi aspru, disfrînat piste măsură,
Trufaş, natarău şi mîndru, tot minciuni într-a lui gură!
Politicul, ce odată să părea că cumpăneşti
Cu mintea lui toţ boerii, acum văd că să topeşti,
De un amoriu ce cu totul l-au coperit cu ocară,
Făcăndu-l ca să resai din simţirea lui afară.
Cît avea pe Bucşănescu, sfetnic tainic şi dădacă,
Povăţuindu-l spre bine, nu-l prè lăsa rău să facă.
Dar Drăghici, b..... mîndră, neştiind să cumpănească,
S-au discoperit capacul şi s-au văzut cè firească
A lui plecare de suflet, a lui însuş slăbăciune,
Că s-au ivit tot odată şi adînca-nşălăciune
Şi urgiia cè ceriască, care cu îndelungare
Îi gătea spre răsplătire băuturi amărătoare!
Fulgerul ei să-nsămnează dintr-a fiiului său casă,
Care va sluji în veacuri drept vegheari luminoasă,
Unor varvari ce nu cată decît tot să răsăpască,
Uitînd şi a lor fiinţă şi răsplătirea cerească.

IV

<La moartea fostului domn al Moldovei, Ioan Sandu Sturza voievod (1822—1828+1839)>

OUBLI[1]

Vous n'avez pas compris, ô vous que tout étonne,
Qu'il fallait au vieillard, victime de son trône,
Rendre un dernier hommage à son dernier départ!
Vous avez oublié qu'il fut votre hospodar!
Vous avez oublié que l'on doit, pour soi-même,
Pour l'honneur du pays et pour son diadème,
Honorer, au tombeau, celui qui l'a porté

[1] După manuscrisul autograf, nesemnat, aflat între hîrtiile generalului M. Negruzz' şi pus la dispoziţie de V. Panopol.

Et que même la mort est une majesté!
Que l'on peut mépriser, dans son roi, la personne,
Mais non pas son manteau, son sceptre et sa couronne!
Que l'hommage qu'on rend à son prince, à son roi,
On le rend au pays, on le rend à la loi!
Que, n'importe où s'en vont les insignes moldaves,
Il faut partout les suivre, en pas fermes et graves!
Et que tout prince, enfin, qu'on mène à son caveau
N'est qu'un mort qu'il faudrait suivre jusqu'au tombeau!
Et si, trop faible, il eut ses torts, ses injustices,
Oh! n'a-t-il donc pas eu d'assez cruels supplices?
N'est-il pas descendu, du sommet radieux
Où planent les désirs les plus ambitieux,
Jusqu'au plus sombre coin de la morne misère?
Ne perdit-il donc tout et même sa lumière?
Seul avec ses regrets et courbé sous les ans,
Sans amis, sans atours, sans preux ni courtisans,
Ne dut-il pas traîner, isolé dans son ombre,
Des jours dont le seigneur avait marqué le nombre,
Afin que la vermine arrive sur son corps
Anticiper ses droits au supplice des morts?

Quel passage subit du trône à l'indigence!
Quelle rude leçon pour tout homme qui pense!
Mais: prince, n'eut-il pas favoris et flatteurs?
A ces grâces n'eut-il point des solliciteurs?
N'eut-il point de faveurs à jeter sur ses pas,
Comme on jette à des chiens, les restes du repas,
Pour voir comment soudain l'un grince, l'autre aboie,
Et se mordent entre eux pour qu'un seul ait la proie?

Ô vous qui lui devez vos titres, vos honneurs,
Et cet or, qui vous donne [1] aussi des flagorneurs!
Parvenus, qui seriez encore dans la misère,
Eclaboussés de boue et couverts de poussière!
Vous tous qui lui devez rangs et positions,
Marchant, jadis, à lui par génuflexions!
Race ingrate, perverse et nourrie aux bassesses,
Qui tirez tant d'orgueil de vos pales prouesses!
Oh! sachez qu'avant tout, si l'on possède un cœur,
On le vénère mort du moins, son bienfaiteur!
Qu'on ne peut renier, sans être malhonnête,
Celui devant lequel on a courbé sa tête!
Et que, pour être en droit d'agir à sa façon,
On rejette, au pouvoir, titre, grade et rançon!

[1] Corectat peste: *vaut.*

GLOSAR[1]

afront, I 233;
agarinesc, I 1147 = necredincios, păgîn, musulman.
alămîi, III 98 = lămîi.
alaţ, I 736 n; vezi *chiunghiu*.
aloe, I 105 = plantă cu un suc amar.
amirosî (a), I 298 = a mirosi (moldov.).
Angheli, spiţer, I 543, 619; III 190.
aniscrielnic, I 725 = letopiseţ, cronică.
Antonie vodă Roset, I 724.
apocalipsis, I 552 = revelaţie.
arceriu, II 59 = cute pentru ascuţit briciul.
Aris, I 675, 715 = Ares, zeul războiului.
arnăuţi, I 598; III 28.
Aron, Petru, voievod, I 703.
aspida, I 833, 841 = viperă sau năpîrcă.
aspumat, I 1092 = plin de spumă (moldov.).
aspumînd, I 246 = spumegînd, făcînd spume (moldov.).
Atila, Atilas, Atili, I 690, 698, 715; III 34 şi n.

Baba-Rada, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
bacali, I 598 = băcani.
bagdadie, I 992 = tavan (turc.).
Baia, I 701.
bal, I, 1010.
Balş, Costache, — Ciuntu, mare logofăt, III 217, 226—227; — Iordachi, vistiernic, I 538, 731.
basne, I 648 = basme, poveşti, închipuiri.
Beldiman, Alexandru, I 929.
Belon, I 675, 680, 715 = Belona.
beniş, I 141, 669 = haină boierească, îmblănită pe margini şi cu mînicile despicate.
Bernadotte, I 193=mareşal francez, ajuns rege al Suediei (1818—1844); în text: Bernardot.
bez, I 34 = pe lîngă, în afară de, lipsit de, fără.
bezmetici (a), I 476 = a zăpăci, a năuci, a ului.
Bilăuţă, I 1030.
bîrtîhănos, I 1188 = umflat, cu pîntecele mare; vezi şi *burduhos*; astăzi, *burduhănos*.
biv, I 718 = fost (slav.).
Bohemia, I 707.
boldi(a), I 1169 = a îmboldi, a împinge.
bontă, I 274 = răscoală, revoltă, complot (vezi şi *bunt).*
Bostan, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
boston, I 639 = vals.
boţ, I 74, 161, 170, 187, 327, 333, 335, 340 = materie în formă de glob.
brahari, I 598 = brăgari, bragagii.
Brutus, Bruţi, III 56, 61, 244.
Bucşănescu, III 268—269.
bufon, I 588.
buhur, I 180 = stofă de mătase (turc.).
Bujor, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
bulgari, III 27.
bunt, I 443, 592 = răscoală, revoltă, complot (germ. *Bund*, rus. *bunt*, pol. *bunt*; vezi şi *bonta*).
burcuturi, I 1137 = borvis, apă minerală (ung. *borcut)*;
burduhos, I 1020; vezi *burtuhănos*;

[1] Priveşte numai textele date în anexe şi cuprinde, între altele, şi cuvintele nou introduse în limbă, unde au rămas unele în această formă, iar altele s-au modelat în alt fel. Lămuririle închise între ghilimele sînt datorite lui V. Pogor însuşi şi sînt scoase din vocabularul dat la *Henriada lui Voltaire tradusă de d. comisul* V. *Pogor*, Bucureşti, 1838 (la sfîrşit).

cabaniţa, I 179, 970 = mantie domnească îmblănită cu samur.
calici (a), I 999 = a sărăci, a nenoroci.
Calimah, Scarlat, voievod, domnul Moldovei, I 278, 909,
Calmuş, familie, I 737 Calimah.
camilavc, I 507; III 150 camilafcă, acoperămînt de cap pentru călugări.
Cantacuzineşti, I 727—730.
Cantacuzino-Paşcanu, Iordache, mare logofăt, III 216—224; Neculache (Canta); vez Necolachi, Canta.
capchiu, I 632 = ţicnit, într-o parte, capiu.
Caragea, Ioan, voievod, I 273.
Carpatul, v. Crapatul.
Caton, Catonì, III 56, 244.
Catrina, Văcărescu, I 529, 543, 562; III 190—191; 205 = soţia lui Şerban Negel.
Caunìţă, III 245 = Kaunitz, cancelarul Austriei (1711—1794).
Căzacul, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
ceată sfîntă, I 275 batalionul sacru al tinerilor eterişti din 1821 (grec. ὁ ἱερὸς λόχος); vezi şi *sfînta ceată*.
cehrea, I 467 = faţă, obraz (turc.).
Chelban, Ion, I 1028—1029.
cherhana, III 205 = fabrică; aici, lupanar.
Chicheron, I 748 = Cicero.
chila, I 516 = măsură pentru grîne; în Moldova: 430 ocale (turc.).
chitan, I 516 = făină amestecată cu tărîţe.
chiunghiu, I 736 n = canal (turc.).
cicni (a), I 247 = a crăpa (numai la animale).
cifert, I 440, 887 sfert, a patra parte, puţin.
cihăi (a), I 1163 a stărui cu vorba, a bate la cap.
cinovnic, I 52 = funcţionar (rus.).
cişmegiu, I 735 = fîntînar.
ciuci (a se), I 941 — a se suci, a se întoarce.
ciunta (a), I 1162 = a ciunti.
ciuşte, I 1238 = ardei mic şi foarte iute.
clenci, I 156 = cîrlig.
clipală, II 89 = clipă (moldov.).
cobur, I 141, 669, 905, 926, 936, 958, 970 = un fel de haină boierească (conteş).
cocardă, III 203.
Coman, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
compliment; I 795.
complot, I 1165.
Conachi, Costache, I 530, 589.
Confuţie, I 751 = Confucius.
coperi (a), III 266 = a acoperi.
cornorare, I 591 = încoronare; vezi şi *încornora (a)*.
cotei, I 246 = cîine.
Crapatul, I 677 = Carpatul.
crevat, I 783 = pat (grec.).
crînced, II 36 = crîncen.
croasade, I 571 = cruciate (franc.)
Cromvert, I 695 — Cromwell.
cruci, I 363 n = decoraţii.
cruntat, I 1068 = plin de sînge.
cumănesc, I 678.
cumani, III 27.
cumpănă, I 137 = cîntar, balanţă.
cumplire, I 805, III 75 n.
curunt, I 486 = curînd.

dăchesc, I 677.
dachi, III 28.
Dachiia, II 44.

glistir, III 192 = clistir.
goïi, I 12, 47, 597 = goi.
gotthii, III 27 = goţii.
greci, I 308, 441, 1013, 1024, 1170; II 25; III 84, 93, 111.
grimasuri, I 801 = strîmbături, grimase.
gugiumană, I 181, 926, 936, 957, 969 = căciulă de samur, cu fundul roş — pentru boieri şi fundul alb — pentru domn.

haractir, III 244 = caracter.
hăţinea (a se), I 864 = a se hîţîna, a se mişca într-o parte şi în alta, a se legăna.
herb, I 736 = stemă.
Hindii, I 183 = India.
hîrleţ, I 736 = sapă (moldov.).
hun, huni, I 690.
Hungria, I 695 = Ungaria.
Huniad, I 695, = Ioan Corvin de Huniade.

Iacurţca, I 144
ictenii, I 590 = ectenii, rugăciuni.
iereu, I 504 = preot (grec. ἱερεύς).
jghebui (a), III 35 = a face jgheab, a mărgini, a conduce, a limita.
Ignate, patriarh, I 583.
jidovi, I 1109.
îmbodolit, I 627 = îmbrobodit.
încorda (a), I 1070 = a îndoi, a pleca.
încornora (a), I 596 = a încorona; vezi şi *cornorare.*
încreţeluire, I 1068 = încreţire, tresărire.
încroşnat, I 353, 959 = încărcat în spate.
încujba (a), I 398, 1089; II 73 = a îndoi, a pleca, a curba.
încumplit, I 69, 781, 1079, 1096, 1161; III 126 = cumplit.
îndărăpnicit, I 344 = îndărătnicit, îndărătnic.
înhierbinteală, III 240 = înfierbîntare.
însamurat, I 964 = lucrat, împodobit cu blană de samur.
înspici (a), III 38 = a da spicul, a rodi.
întăr ta (a), III 105 = a întărîta.
interesul, interesuri, I 1039, 1104.
Ionăşeni, I 732.
ipocrisia, III 148, 196.
ipocrit, I 469.
Ipsilant,—Alexandru, conducătorul Eteriei, I 591, 1145—1149;—Constantin, voievod, I 224.
Iracles, Iraclis, I 689, 715.
irou, iroi, I 601, 696, 749 = erou (grec. ἥρως); vezi şi *gheroi.*
ismeni (a), I 545, 629, 1165 = a scoate din fire.
Ispania, I 693.
Iulian, împăratul, I 585.
ivală, III 138 = iveală, vedere (moldov.).
Ivan, prisăcariu, I 732; vezi şi *Ionăşeni.*

lanci, I 1186 = lance.
legea sfîntă, I 610; vezi şi *pentru lege.*
leghioane, I 476 = zeci de mii, mulţime (grec. λεγεών).
lente, I 363 n = cordoane (decoraţii).
Leviţi, I 553 = Levitic, carte din Biblie (Vechiul Testament).
Licurg, I 751.
lostărie, III 205 = birt, restaurant (ital. *l'osteria).*
lotri, I 202, 276 = tîlhari.
Lozonschi, III 235, 238.
luchiumuri, I 734 = lucumuri, dulceţuri, rahat.

МОЛДОВСКАЯ САТИРА В СТИХАХ 1821 ГОДА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Восстание 1821 года в Молдове произвело необычайное впечатление на современников, и некоторые из них пытались запечатлеть в письменной форме наиболее значительные его события и моменты. Среди этих текстов находится и «Видение, явившееся схимнику Варлааму из монастыря Секулуй», поэма, из которой сохранилось 1238 строк, разделенных на 8 строф и написанных длинным стихом по 15 слогов в строке.

В отличие от других произведений, относящихся к событиям 1821 года, поэма «Видение», написанная неизвестным автором, является, собственно говоря, не повествованием, а критическим изображением в

литературной форме высшего молдовского общества того времени, причем автор указывает на все недостатки, характерные для его представителей.

Эта поэма не издана и осталась неиспользованной до настоящего времени ни историей литературы, ни историографией; поэма, переписанная Михаилом Эминеску с ныне утерянного оригинала, написанного кириллицей, находится среди рукописей Библиотеки Академии РНР.

В настоящее время поэма издается; ей предшествует разбор, в котором указана ее литературная и историческая ценность, в то же время устанавливается и ее неизвестный автор в лице Василе Погора-отца (1792—1855), сына рэзэша из Погорэштий Яшилор, поднявшегося от должности мелкого писаря до ранга великого дворника.

Анализ этой поэмы, подкрепленный отзывами о других неизданных текстах того же автора и их анализом, раскрывает истинное значение недостаточно оцененного до сих пор писателя и в то же время выявляет существование интересного литературного памятника, свидетельствующего о развитии духа социальной критики в Молдове.

UNE SATIRE MOLDAVE EN VERS, DE L'AN 1821

(RÉSUMÉ)

La révolte de 1821 en Moldavie a particulièrement impressionné les contemporains. Certains d'entre eux ont essayé d'en fixer par écrit les aspects et les moments les plus marquants. Parmi ces textes, on peut citer *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului* (La vision qu'eut un solitaire du nom de Varlaam du monastère de Seccou), poème dont se sont conservés 1238 vers de 15 pieds, divisés en 8 chants.

A l'encontre des autres écrits relatifs aux événements de 1821, le dit poème —dont l'auteur est anonyme — ne constitue pas un récit à proprement parler, mais la présentation critique, sous une forme littéraire, de la haute société moldave de l'époque; l'auteur en profite pour dévoiler les tares des membres les plus marquants de cette société.

Le poème est inédit. Ni l'histoire littéraire, ni l'historiographie n'en ont fait état jusqu'à présent. Recopié de la main de Mihail Eminescu, d'après un original écrit en caractères cyrilliques, aujourd'hui perdu, il nous a été conservé à la section des manuscrits de la Bibliotèque de l'Académie de la R.P.R.

Le dit poème est publié maintenant à la suite d'une étude qui en souligne l'intérêt littéraire et historique. En même temps, son anonyme auteur se laisse identifier à Vasile Pogor-père (1792—1855), fils d'un *răzeș* (paysan libre) de Pogorăștii Iașilor, dont la carrière commença par l'humble poste de secrétaire, pour gravir les échelons administratifs et atteindre la dignité de grand *vornic* (ministre de l'intérieur).

L'analyse de ce poème, corroborée par la présentation et l'analyse d'autres écrits inédits du même auteur, révèle un écrivain qui n'avait pas encore été apprécié à sa juste valeur jusqu'ici et fait, en même temps, connaître un important monument littéraire relatif à l'histoire de l'esprit de critique sociale en Moldavie.

Dat la cules 15.01.57. Bun de tipar 07.08.57. Tiraj 3200. Hîrtie semivelină 65 g. m². Format 16/70 × 100. Coli editoriale 48,7. Coli de tipar 34. A 06058. Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 9 (498) «13:17» (082). Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: 9 (R) «13:17» (082).

Tiparul executat sub com. nr. 376 la Întreprinderea poligrafică nr. 4. Cal. Şerban Vodă 133, Bucureşti, R.P.R.

ERATĂ

pagina	rîndul	în loc de:	se va citi:
14	8 de jos	n. 4, p. 14	n. 10, p. 13
87	8 de jos	sa	sat
90	21 de jos	uum	cum
90	20 de jos	derceperea	perceperea
218	15 de jos	nobilar	nobiliar
320	17 de sus	pomeneasca"	pomenească"[4]
408	20 de jos	n. 1 de la p. 5	mai jos nota 14
409	23 de jos	p. 408 (2)	nota 8
428	25 de sus	durtată	purtată
491	12 de jos	1821	1821[1]
521	2 de sus	Eterida	Eterida[1]

Addenda

Transcrierea poemului *Vedenie* (p. 491 – 531) a urmat manuscrisul eminescian, cu abaterile semnalate în note şi cu cele consemnate aici. Astfel, s-a pus: *sînt*, pentru *sunt*; *ă* p. *e*, *ŏ*; î p. â, ô, i (cînd acesta din urmă are valoarea respectivă); *ă* p. *a* (cînd este omitere); *oa* p. *ó* (cîteva cazuri); è p. e final (cînd are această valoare); *h* p. *ch* (în archiereu, archiepiscop); s-a unificat: *cînd*, *cît*, *sfînt*, p. *când*, *cât*, *sfânt* (grafiile fiind inconsecvente); la fel: *supt* p. *sub*, *subt* (acelaşi motiv). Ortografia şi punctuaţia aparţin editorului.